بدر الشروح

دیوان حافظ

مصنفہ

... اصاحب حال و قال فخر اقران و امثال حضرت مولنا
... حب اکبرآبادی رحمہ اللہ الہادی تصحیح تام
... ام باہتمام احقر عباد اللہ الصمد محمد عبد الاحد وفقہ اللہ
... التزود للغد بماہ ذیقعدہ سنہ ۱۳۲۱ ہجری مطابق ماہ فروری سنہ ۱۹۰۴ء

در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید ۱۳۲۱ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الحافظ للحق المبین۔ الرحمن الرحیم الموفق للمعین۔ والصلوٰۃ علی شمس الرسل محمد النبی الامین۔ وعلی آلہ واصحابہ بدور الدین ونجوم الیقین ؁
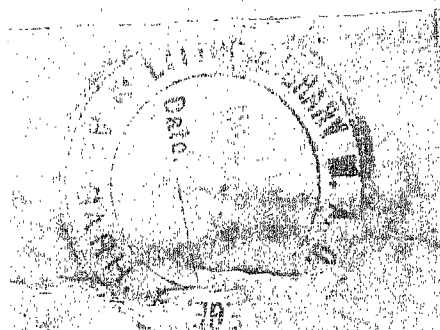
اما بعد میگوید بندہ احقر **محمد عبد الاحد** رضوی دہلوی کہ ؎

بلّٰلہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست — آمد آخر ز پس پردۂ تقدیر پدید

از مدت میخواستم کہ دیوان حافظ شیرازی علیہ الرحمہ را شرحے بدست آید کہ مضامین دقیقہ و اصطلاحات مشکلہ را حل داشتہ باشد و دل یشان خوش مذاق را بکار آید و کیفے افزاید و صوفی منشان را از خود برباید۔ بالآخر من جد وجد۔ بر مقصود خود ظفر یافتم و نسخہ قلمیہ **بدر الشروح** مصنفہ مولانا حافظ بدر الدین بن مولانا حافظ بہاؤ الدین نور اللہ قبرہما کہ میان محمد مصلح الدین ابن شیخ علاؤ الدین بن شیخ غلام محمد بن حافظ شہاب الدین بن حافظ قاضی علاؤ الدین برادر بزرگ حضرت شارح در ۱۲۵۳ھ ہجری نبوی قلمی نمودہ بودند از کتبخانہ محبی مخلصی مولوی ظفر الدین صاحب ابن مولانا اصلح الدین اکبرابادی کہ یکے از اولاد حضرت شارح مرحوم ہستند بدست آوردم و نعمت غیر مترقبہ پنداشتم زیرا کہ شارح علیہ الرحمۃ پایہ تحقیق از دست نگذاشتہ و رموزات صوفیہ و کنایات مختفیہ باحسن وجوہ بصراحت تمام بیان کردہ و در تحریر ابحاث نفیسہ ہیچ دقیقہ فرو نگذاشتہ۔ اما چون حال المتن نبود و تصحیف ناقلان لغزش مصححان درو بے اثرے تمام داشت حتے کہ بسیار جا الفاظ مہملہ و عبارات مخدوشہ موجود بودند و اگر شعر بود شرح نبود و اگر شرح بود شعر نبود و چون نسخ متعددہ اصل دیوان جمع نمودہ و ہر ہر غزل و ہر ہر شعر را مقابلہ کردم دیدم کہ نسخہ شارح از ہمہ نسخ جدا است چند غزل درین نسخہ بود کہ در دیگر نبود و بسیار غزلہا است کہ در دیگر اند و درین نیست و اکثر غزلیات را مقطع و مطلع ہم نبود۔ افسوس خوردم کہ این چنین بیش بہا شرح را چہ حال کردند و پے در پے تہیہ بیش نمودند آخر بمصححان مطبع سپردم و بصرف زر کثیر صحیح و درست کنانیدہ در مطبع خود طبع نمودم الحال سوائے چند مواقع کہ اصلاً لفہم نیامدہ ہیچ عبارت مخدوش و بے معنی نیست و ہر مقطع کہ شرحش در کتاب نبود برحاشیہ موجود است پس این شرحیست عجیب و حلیت غریب الی المتن مشتمل بر فوائد جمیلہ و مناقع جلیلہ و ابحاث رائقہ و مضامین شائقہ فبادر و الیہ یا اولی الالباب۔

واللہ الموفق والیہ المآب ؁

احوال حضرت شارح رحمۃ اللہ علیہ

ن مولانا حافظ بدر الدین ابن مولانا حافظ بہاؤ الدین از اولاد حضرت عبد اللہ بن سلام صحابی
ہ درحق وے نازل شد وشہد شاہد من بنی اسرائیل وسلسلہ نسبش از انبیاے بنی اسرائیل
رت یوسف علیہ السلام می رسد واز طرف جد خاسد تا شیخ الشیوخ مولانا شیخ محمد صالح قادری اعظمی اکبر آبادی
ضرت قطب الاقطاب شیخ عبد اللہ المخاطب بہ مخدوم بہکاری قدس اللہ اسرارہ خلیفہ اول حضرت شیخ سلیم چشتی قدس سرہ
ترینۃ الاصفیا ومخبر الواصلین وغیرہ از محامد وملو است۔ اجداد ایشان از خجند کہ از مضافات مصر ست ووطن مالوف
ایشان ہست برائے اداے مناسک احرام حج بستہ درحرمین شریفین رسیدند وبزیارت مشرف شدند۔ بعد ازان
دقتیکہ سلطان جلال الدین محمد اکبر بادشاہ دکن وگجرات فتح کردہ مراجعت نمود وبرکوہ فتح پور سیکری در ۹۷۷ھ
نور الدین جہانگیر پیدا شد وسلطان این مقام را مبارک دانستہ شہر آباد کرد واورا فتح پور نام نہاد ودار الخلافہ خود
ساخت عہدہ افتا وقضا بایشان داد چنانچہ تا ایندم آن خدمت نسلاً بعد نسل درخاندان ایشان باقیست در
صدی دوازدہم مولانا حافظ بدر الدین برادر مولانا حافظ علاؤ الدین مرحوم قاضی فتح پور ابن مولانا حافظ بہاؤ الدین
مرجع اقاصی وادانی شدند وازفیض ظاہری وباطنی خلق اللہ را نفع رسانیدند باز در ۱۱۵۱ھ از فتح پور بجہان آباد
تشریف بردند وساکنان آن دیار را بدولت فیض خود مالامال کردند صاحب تصانیف بودند۔ علاوہ
شرح دیوان حافظ کہ اکنون بشاہد طبع پیوست۔ صفات الایمان و شرح الم صدرۃ الاسلام و خلاصۃ الحکم
و تبیین المعانی ومبدا ومعاد وشرح گلستان ودیگر کتب از تصانیف ایشان اند۔ الا بجز شرح دیوان حافظ دیگر
شائع نشدہ اکنون از خاندان ایشان مولانا ظفر الدین صاحب ودیگر اعزہ موجود اند اخلاق حمیدہ وصفات پاکیزہ
دارند خداے تعالے زیادت عمر وعلم وعمل نصیب ایشان کناد

اعلان
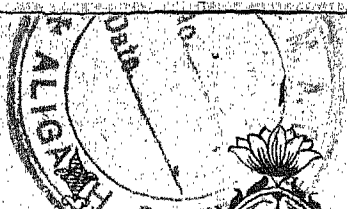
بسم الله الرحمن الرحیم

ستایشش بیرون از اندازهٔ تفهیم افهام هر قدسی را رسد که با وجود حدوث و امکان بذاتِ اقدسش نتوانند
رسید۔ و نیایش افزون از احاطهٔ ترقیم اقلام هر قیوم را سزد که غبار تشبیه و تعطیل بوجود مقدسش
نتواند رسید و عبارات جاه و جلالش از شعرِ شاعران منزه و اشارات لطف و کمالش از شرح
شارحان مستغنی و درود لایتناهی از بارگاه الٰهی نثار آن نقد وجود عالم سرمایهٔ ایجاد آدم صاحب الفضل
والکرم افصح العرب والعجم محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم و علی آله و اصحابه اجمعین۔ اما بعد میگوید
بندهٔ کمترین بدر الدین ولد حافظ بهاء الدین ابن شیخ غلام محمد غفر الله له و لوالدیه در عنفوان
جوانی که ایامِ نشاط و شادمانی هست دل طالب اشعار عشق انگیز بود و طبیعت راغب کلمات جنون
ریز روزها در مطالعهٔ اشعارِ منتخبه سفینها اشتغال مینمودم و وقتها بخواندنِ دواوینِ سلف و خلف [illegible]
آخر الامر از زبانِ خلف و بیانِ سلف چنان مرکوز خاطر گردید که درباره عشق و بابِ محبت سخن هیچ یکی از
شعرای متقدمین و متاخرین بسخنان حضرت قدوة العاشقین شمس الدین محمد الحافظ شیرازی
نمیرسد چنانچه حکیم آذری در جواهر الاسرار آورده که از آن روزی که سخنوران درین عالم فانی نزول نموده اند
اینچنین سخن هیچکس را اتفاق نیفتاده است و نخواهد افتاد درین طور چنانچه حافظ را والله علی کل
شیء قدیر و شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی در نفحات نوشته که وی لسان الغیب و ترجمان الاسرار
است اسرارِ غیبیه و معانیِ معنویه که در کسوت مجاز وی را اتفاق افتاده هیچکس را نیفتاده و هیچ دیوانی
به از دیوانِ حافظ نیست اگر مرد صوفی باشد لاجرم مدام دیوانِ حافظ بدست میداشتم و دمی از وی غفلت
نمیگذاشتم و از مطالعهٔ غزلیاتِ شوق انگیز و از خواندن رباعیاتِ ذوق آمیز فرحتی حاصل مینمودم و خورسندی
بهم میرسانیدم رفته رفته طبیعت مقتضیِ آن گردید که اگر به مصطلحاتِ ایشان اطلاعی حاصل شود و بر معانی

ست ایشان تحصیل گردد بسے بہتر و خوشتر باشد بعد از تکاپوے بسیار و جستجوی بیشمار لغت
مصطلحات صوفیہ چون مرآة المعانی که مصنفش قطب الدین جمال ہانسوی ست و گلشن راز که تصنیفات
محمود شبستری ست و شرح گلشن راز و بسیارے از رسالہا متضمن مقامات سلوک و تصوف و چندی از شرح دیوان حافظ چون
شرح شیخ ناظم مرید محمد غوث گوالیاری و شرح شیخ محمد دہلوی و شرح شیخ یوسف اہاری و شرح شیخ محمد افضل الہ آبادی
که متضمن تاویل ابیات مغلقه اند از مطالعه اینها بتوجه حضرت شمس الدین و تاثر کلمات بزرگان باندازه عقل رکیک
و فہم ناقص و ذہن ضعیف بر مصطلحات ایشان اطلاع یافتم و با دراک معانی ایشان شتافتم روزے ہر گونه
خیالات را تیز گردید که انچه ازین شهود جہا بہره بردم اشتہام و انچه که بتوجه حضرت لسان الغیب بر دلم وارد و
گردید آنرا بتحریر آرد تا بعضے از آشنایان و برادران و طالبان را نیز ازین بہره رسد که حلاوتہا
نشناسیست محمد بنا بران شرح بزنگاشتم تا پس ماندگان را یادگاری باشد و بر صفحه روزگار از ما نشانے
ماند واللہ المعین و بہ نستعین

غزل ۱	الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها	که عشق آسان نمود اول ولے افتاد مشکلها

الا کلمه تنبیه است و انا و انه ہا یش یا حرف ندا است ایها حرف زائد کما قال الله. ایها العزیز مسنا
و اهلنا الضر یعنی ایها در ندا ست کقوله تعالے یا ایها النبی انا ارسلناك شاهدا و مبشرا
ساقی در اصل لغت بمعنی نوشانندہ آب است الا بیشتر مستعمل بر نوشانندہ شراب است و در اصطلاح صوفیه
مراد ازین چہار کس اول حضرت حق بموجب و سقاهم ربهم شرابا طهورا چنانچه در شرح گلشن راز است
که در مراتب تجلیات افعالی حق تعالے خود ساقی گشته شراب بعاشقان خود می نوشاند و ایشان چون
آن شراب را نوشند محو و فانی سکروی و از کشائش و بختهاے عشق خلاصی مے یابند دوم مرشد
کامل که نیابت از جناب محمد مصطفے صلعم چنانچه در مرآة المعانیست مرشد کامل در اینجا مصطفے ست
سوم نبی و هم ولی را رہنماست سیوم شیخ به نیابت رسول علیه السلام که الشیخ فی قومه کالنبی فی امته
چہارم معشوق که شراب حسن معنوی از جام روے وے مینوشند ادر یعنی بگردان اے روان کن
کاسا ساغر و نیز مراد ازو معشوق چنانچه مولوی جامی گفته ساغر از دور عارضش کردیم
از بیخودی ہم دایم ثمرات نعیم ناولها بده آنرا و ناول امر است از تناول یتناول تناولا یعنی

چیزے یکیے دادن و الف و نا اول حرف تاسیست و تاسیس الفے راگویند که درمیان روی داو حرفے متحرک واسطه شود چون شامل و کامل سلمان ؎ رفتند رفیقان و رسیدند بمنزل ٭ درخواب غروری تو هنوز اے دلِ غافل ٭ نظام الدین گنجوی ؎ همه سختی از لیتگی الزم ست ٭ چو در تشکنی خانه په هیزم ست ٭ ترک این الف از عیوب قافیه نیست آسان نمود اول اشارة بدانست که عاشق را در اول آرزو را و میدید و این ابتدا عشقست و این آسانست بعده چون دل را کششے کند انرا عاج گویند و چون تعلق رسید شوق گویند بعده چون ترقی پذیرد اشتیاق گویند و شوق گاه گاه فرو مے نشیند اما اشتیاق را انقضے نه و چون از همه منفرد شود محبت گویند و چون فنا و لقا خویش را یکبار در وجود دوست تلف کنند انگاه عشق گویند و این ابیات مشکلات ازینجاست افتاد مشکلها و نیز از مشکلها عقدها اند که عارض وقت عاشق میگردند

معنی بیت اے محبوب گلعذار و اے دلبر شیرین کار روے خورشید مثال خود را بنما که عشق تو در مبادی احوال آسان مینمود اما چون پاے در بادیه محبت نهادم از کشمکش و سختیهاے عشق روز م چون شب و دندان سیاه و شبم چون روز مصیبت زدگان تباه و محتمل که اے ساقی ازلی شراب عشق لم یزلی بدین شیوا و در مانده مبتلا از روے فضل و عطا حواله نما که عشق تو در ابتدایش آسان مینمود چون قدم در عشق نهادم به کار و بار سرگردان شده ام و مبتلاے صنوف غموم و گرفتار الوف هموم گردیده ام اکنون در عشق برفع غموم عشق کسے نتواند پرداخت چه سوخته آتش را غیر از آتش علاجے نه و مخمور شراب را غیر شراب دواے نه سوال الا حرف تنبیه است و این حرف مانع است از حمل کردن بساقی ازل زیرا که خطاب از حضرت حق است او خود عالم الغیب والشهاده ست علمه بحالی حسبی من سؤالی از ساقی حضرت حق است او خود مراقب احوال ویست نه غافل که خود جا ے دگر فرموده ؎ جام جهان نما ست ضمیر منیر دوست ٭ اظهار احتیاج خود آنجا چه حاجت است ٭ جواب منشاء تنبیه نه غفلت مخاطب است بلکه منشاء اش قلق و اضطراب عاشق است که صاحب الغرض مجنون و لیز برائے اظهار شفقت است در حضرت او نه رفع غفلت که ؎ تا نگرید طفل کے جوشد لبن بسوال یا ے ندا دلالت بقرب و حضور میکند و لفظ مشکلها دلالت برابهه و فراق [illegible]

[illegible]

[illegible] ار آنکه حیات [illegible]

ستند بلکه ورد وصل هم که ۵ بلبلی برگِ گلِ خوش‌رنگ در منقار داشت ❊ و اندران برگ و نوا خوش

ناله‌هاے زار داشت ❊ سوال مصراع اول مقتضی طلب عشق است و این دلیل عدم حصول عشق است

ومصراع ثانی مقتضی حصول عشق است و هر دو با یکدیگر منافات دارند جواب آنست که حالت عاشقان

بحالت میخواران ماند هر چند که دمبدم جام شراب در می کشند اما حرف طلب از لب نمیگذارند مثل مستسقی

چون راه عشق راهیست که سالکِ آن راه یعنی عاشق تا هزاران مرتبه دل او بصنوف محن و بلیات

والام استغنا و عدم التفات خون آلود نگردد بوئے از وصلِ محبوب بمشام جانش نرسد بنابران گوید قوله

بوئے نافه کاخر صبا زان طره بکشاید	ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

با سببیه ومراد از نافه مشک از ذکر ظرف و ارادهٔ مظروف والا نافه بوے بدارد ۵ سکندر چو دانست

کان یاوه گوست ❊ ز خون نافِ خود را کند نافه پوست ❊ ومراد از بوے مشک بوے خوش

آخر یعنی آخر شب که آوانِ وزیدنِ بادِ صبا است و هنگام ورود مشاهداتِ سالکانست که ۵

رو بروِ دلِ بنشین کان دلبر خرگاهی ❊ وقت سحری آید یا نیم شبے باشد ❊ صبا بادیست که آخر شب

بوزد و از وزیدنِ آن صحرا نافها بکشایند و در گلستان گلها بشگفند مراد ازان فیض اقدس طره

اگرچه مختص است بموے که پس قفا در بندند لیکن گاه بمعنی زلف مطلق می آید چنانچه ۵ اے طره

طوق عاشقان طرهٔ عنبرین تو ❊ تاب پیچش جعد مشکین مراد صفات جلالیه چون قهر و استغنا و عدم

التفات ودلها ضمیر جمعست اشاره بجمیع عاشقان و نیز صیغه جمع ذکر کنند و تنها خود را مراد دارند چنانچه

محاوره گویند ما یان را که می پرسید یا گویند این شکلها ما جز کرده معنی بیت آنست قسم بدان بوے خوش که آخر

شب صبا از فیض اقدس از سنبلستان طرهٔ محبوب که تجلیات آثارے و اسماے صفات بمشام جان عاشقان

میرساند از تاب جعد مشکینِ او که قهر و منع و استغنا و عدم التفاتست چه خون در دلها افتاد که زبان و قلم از

اداے تقریر و تحریر آن قاصر است باید دانست که پیش از ورود تجلیات بوے از تجلیات بمشام جانِ

عاشقان میرسد تا بدان آگاهی از ورودِ تجلیات میشود چنانچه رسول ع را قبل از ورودِ وحی بوے

بمشام میرسید تا بدان آگاهی از ورودِ وحی میشد و یعقوب را پیش از رسیدنِ پیرهن بوے

یوسف رسید ❊ اکنون بدانکه در عالم مجاز رسمے است که عاشق تا دست بدامنِ مشاطه نزند

امر او نشاید به محبوب نبرد همچنین طالب حق را اگرچه عشق رهبر بیست قوی اما بموجب فابتغوا الیه الوسیلة

موقوف بریاضت و این قول مخلت است سیوم آنکه در بیت چارم اظهار عشق کرد که کتمان آن واجب است بر سالک اکنون بجواب آنها گوش دار اول آنکه چون طالب صادق از روی شیفتگی پیش طلبی را کار فرمود که بده ساقی می باقی احتمال است که مرشد از ان روی که بحال او دانا است و بینا شاید که بدل شده از روی نصیحت درشت گفته باشد بجوابش گوید **قوله**

بدم گفتی وخورسندم عفاک الله نکو گفتی	جواب تلخ می زیبد لب لعل شکرخا را

عفاک الله عفو کند ترا خدا تعالی معنی آنست که من از راه نادانی پیش طلبی را کار فرمودم و تو از راه پیش بینی و نصیحت مرا سخن درشت گفتی با اینهمه خورسندم عفو کند ترا خدا تعالی این درشت گفتن اگرچه این بد گفتن تو در مجاز موجب بدلیست اما فی الحقیقت نیکو گفتی و سخن تلخ که پند و نصیحت است لعل شکرخای تو بس زیبا است و محتمل که این خطاب بمعشوق است و عفاک الله خطاب بنفس است یعنی ای محبوب من تو از روی استغناء ذاتی که داری بمابد گفتی و ما بد گفتن تو خورسندم ای نفس من عفو کند ترا خدا تعالی از انکه نکو گفتی چون گفتی بدم گفتی خورسندم که عبودیت را مرعی داشتی بدان که سوال دوم که در بیت ثانی متوهم است که معرفت الهی موقوف باعمال ست علماء ظاهری گویند که بنده که بمعرفت الهی در دنیا بسر و بروز قیامت که بنعمت رویت مشرف خواهد شد بسبب اعمال نیک و صوفیه میگویند که اعمال بجا آوردن محض اطاعت مرا وست و گرنه حصول معرفت در دنیا و رویت در عقبی محض لطف و فضل اوست که لا یدخل احد امنکم عمله فی الجنة ولا یجیره من النار ولا انا الا برحمة الله و چون اعمال را موقوف علیه دانستند البته و بالیقین نظر او بر اعمال متمکن گردد و آن موجب غرور و انانیت شود و این سد راه و کفر طریقت بناء بران که چون موسی را نظر بر مکالمه افتاد فرمان شد که آن الق عصاک [illegible] را افتادن بمکالمه و ناظم نیز جای دیگر گفته تکیه بر تقوی و دانش در طریقت کفر است راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش بنابران بعجز و افتقار می گراید و میگوید **قوله**

ز عشق ناتمام ما جمال یار مستغنی است	باب و رنگ و خال و خط چه حاجت روی زیبا را

ابده از جهة ذکر ملزوم و اراده لازم نا

اما فیه الحکم

نسیم صبحگاهی وارد آشنا اول مراد معشوق وثانی بمعنی عاشق معنی آنست که همیشه مرا دین امید گذشت که الحال وارده انوارِ وارداتِ بمن دررسد وپیغامے ازآنجناب بعاشقِ زار رسانند بنیدانم که کے باین دولت معزز خواهم گشت چون شیطان مانع وراهزن این راهست گوید قوله

مژه سیاهت ارکرد سوی خون ما اشارت	زفریب او بیندیش غلطی مکن نگارا

مژه سیاه مراد از تعینی که عارض ست بر اسم المضل چون ابلیس معنی آنست که چو انمژه مرتبهٔ ضلال اگرچه بقول خود لَاُغْوِیَنَّهُمْ اَجْمَعِیْنَ اشارت بکشتگی ومهجوری کرد پس از فریب او که درحق من کرده بیندیش ومراقب احوال ما باش تا چنان نباشد که به تیغ فرقت ومهجوری کشته گردم غلطی مکن نگارا ولقاے ابدی کرامتم فرما ورحمتے کن درحق ما زیراکه مَنْ یُّضْلِلِ اللّٰہُ فَلَا هَادِیَ لَهٗ در غلط میندا ز بندهٔ خاص خود را بمقتضاے عِبَادِیْ لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطَانٌ ویحتمل که مراد از چشم ذات خواسته دمراد عشق داشته پس از مژه سختیها ورنجهاے عشق مراد باشد چنانچه مژه حاجب چشمست سختیها نیز سد راه عشقست معنی آنست که این سختیهاے عشق تو اگرچه سد راه من شده اند ومرا در معرض هلاکت افگنده اند پس از فریب اینها که درحق من کرده اند وسد راه من شده اند بیندیش ودرحق ما غلطی مکن اے یار فراموش مساز وتوجهے درباره ما کن که ازین رنجهاے بایم چون کشمکش عشق موجب پریشانی وهلاک عاشق نیست بنا برآن گوید قوله

دل مستمند ما را بشکنج زلف بردی	مشکن دل ضعیفم بنواز این گدارا

شکنج پیچ وتاب زلف مراد جذبه ست زلف نام جذبهٔ ذات حق است ؛ دل که قیدش گشت جان ... حق است ؛ معنی آنست که اے محبوب من این دل دردمند حافظ را در پیچ وتاب جذبهٔ عشق ... ملتمس آنست که این دل ضعیف ما مشکن اے گرفتار کشمکش مدارد رحمی بحال این غریب ... ان ویحتمل زلف عبارت از اسماء جلالیه که تعینات اولیه اند وشکنج زلف کنایت از تسلط وغلبه ... مقتضاے طبع چون دلربائی واستغناء معشوق موجب خونریزی عاشقانست گوید قوله

او ودل دردمند خونش	نظری فگن بجانش بهت دلربا خدا را

... وبعده استغنا نمودن ومراد از چشم ذات ست هست چشم اینجا بمعنی نقد ذات وضمیر شین بجانش راجع است بدل دردمند معنی آنست که ای محبوب من

از من دلربائی کردن و باز استغناء نمودن تو یا از تجلی صوری تو دل مستمندما خون شد پس ای بت دلربا از برای خدا نظرے بحال آن دل مستمند ما کن و رحمے برو نما چون دوا، درد عشق غیر از لطف معشوق نیست بنابران گوید **قوله**

چو طبیب دردمندان لب لعل یار باشد ‌ ‌ ‌ دل دردمند عاشق زکه جوید این دوا را

دردمندان عاشقان مراد از لب لطف ست لب که شیرین چوست ش لطف خداست باغ جانرا زآب او نشو ونماست ✽ معنی آنست که اے محبوب من چون طبیب دل دردمندان و حکیم رنج مشتاقان غیر از لطف معشوق نمیتواند شد پس دل دردمند عاشق اگر از تو طلب این دوا نکند از که کند و باز همین مطلب را بعبارتے دیگر کند **قوله**

دل دردمند ما را که ز هجر تست پرخون ‌ ‌ ‌ چه شود اگر زمانے بخشی وصال یارا

معنی آنست که اے محبوب من دل دردمند ما را که بسبب هجر تو پرخون شده اگر زمانے بوصل خود رسانی چه شود اے هیچ زیانے مر ترا ندارد و چون بسبب عشق بیقراری بسیار روے داده و خود را درانجا بارنمی بیند گوید **قوله**

خبرے ز حال حافظ بر یار باز گوئید ‌ ‌ ‌ برسد مگر ز زلفش اثرے مشام ما را

زلف مراد جذبه ذاتیه که بے آن بکار سالک پیش نمیرود ست زلف نام جذبهٔ ذات حق ست دل که قیدش گشت جان مطلقست ✽ معنی آنست که ازین حال پریشان حافظ خبرے بیار باز رسانید شاید که بر حال ما رحم آورد و اثرے یعنے بوے از جذبهٔ ذاتیه علیها او بمغز ما رسیم و ما را بمراد خود رساند که اَلْجَذْبَةُ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُوَازِیْ عَمَلَ الثَّقَلَیْنِ **غزل**

دل بے غمت شاد مبادا دل غم پرور ما ‌ ‌ ‌ غم خورا دل که بجز غم نبود در خور خانه خراب

غم مراد عشق که سراسر درد و اندوه و بلا ست که اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَةِ وَالْبَلَاءِ ست بعالم باشد درد و بلا بود ✽ بهم بر دند و عشقش نام کردند ✽ و نیز یعنے بلیات و شدائد و رنجها و در مصرع اول یعنے اول و در مصرع ثانی یعنے ثانی معنی آنست که این دل پر درد ما بغم عشق تست پس میخواهم که مبادا آنکه بچیزے دگر غیر از عشق تو شاد شود ✽ چون کار عاشق مدام خون خوردنست پس میگوید که اے دل چون نصیب ما

گاه در وصل گاه در فراق پس با غم بساز و با درد و الم بپرداز که سوای غم خوردن کار ما نیست و در بعضی نسخه بجای این بیت بیتی دیگر یافته شده ☆ ما برفتیم و تو دانی و دل غم خور ما ٭ بخت بد تا بکجا میرسد آبشخور ما ٭ قوله

سیکنم شادی ازان روز که گفتی برقیب ٭ کین گدا کیست که هرگز نرود از در ما

این بیت در اکثر نسخه دیده نشده و نیز معنی ظاهر است و چون کار عاشق مدام بگریه و زاری و همیشه در انتظار پیغام می باشد بنابران گوید قوله

از نثارِ مژه چون زلف شود درگیرم ٭ قاصدی کو که سلامت برساند بر ما

نثار ریختنِ آب وغیره معنی آنست که ای محبوبِ من قاصدی کو که از جنابِ عالیان ما تو مژده سلام بما رساند تا من ازین نثار مژه که اشکبار یست چون زلفِ تو که مملو بدرها است قاصد را درگیرم و این دُر اشکبار خود را نثار او گردانم و احوالِ خود باو نمایم چون مطلب عاشق همین است که بنوعی از خاطر معشوق فراموش نشود بنابران گوید قوله

بدعا آمده ام هم بدعا باز شوم ٭ که وفا با تو قرین باد خدا یا ور ما

دعا خواندن و وفا بجا آوردن عهد و دوستی قرین پیوسته و همنشین معنی آنست که همین دعا کنان آمده ام و همین دعا کنان میروم یعنی مدام بهمین مشغولم که وفا قرین حالِ تو باد تا ما را فراموش نسازی و خدا درین جدائی یا ور ما باد که سلامت باز روی ترا بینم چون اراده عاشق هیچ نوع آن نمی باشد که از جناب معشوق دور افتد بنابران گوید قوله

افلاک آواره بهر سو کندم میدانی ٭ رشک می آیدش از صحبتِ جان پرورِ ما

پریشان رشک غیرت جان پرور فرح بخش دل و راحت ده جان و آن صحبت معنی آنست که ای محبوب من اراده من انیست که هیچ وجه من الوجوه از آستانه تو این گردش دورِ دوّار مرا از جناب دور می اندازد چرا که مرا و را ازین صحبت تو دایم رشک می آید و از غایتِ حسد دو کس را در یکجا دیدن نمی تواند معشوق موجب رشک حاسدان میشود بنابران گوید قوله

با تو رشک برند ٭ بگشند از همه انصافِ ستم داورِ ما

خلق آفریدن مراد آفریده شده **انصاف** یعنی نصفت کردن اسے برابر داشتن مدعی و مدعا علیہ
تا یکے بردیگرے ستم نکند و برحق او بزور متصرف نشود ستم ظلم و حق دیگرے را بزور قابض شدن
و اورا از حق او محروم ساختن **داور** صاحب و حاکم مراد حق تعالےٰ **معنی** آنست کہ اے محبوب من
اگر ہمہ خلق جہان بر صحبت ما و تو رشک سے برند و میخواہند کہ مرا از خدمت فیض موہبت تو دور سازند
میخواہم کہ داور ما از ہمگی ایشان انصاف این ستم کہ در حق ما میکنند بکشد یعنی ایشانرا نیز مبتلاے
ہجران گرداند تا داغ ہجران معلوم نمایند چون آثار درد و اندوہ از جبین عاشق ظاہر ست بنابران گوید **قولہ**

دردمندیم خبر میدہد از سوزِ درون	دہن خشک و لبِ تشنہ و چشم تر ما

معنے آنست کہ اے محبوب من چہ حاجتست کہ اظہار دردمندی بتو سازم چون خشکی دہن و تشنگی لب و تری
چشم اینہمہ اظہار سوز ما می کنند یحتمل ہرچند خواستم کہ راز پردہ نشین خلوتخانہ دل حزین از سر اوقات خفا
بر نیاید مگر اجزاے بدن بے لقا کہ جواسیس الہی اند در محکمہ عدالت یَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ بلا آورند بفحواے
وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ دردمندیم خبر میدہد از سوز درون چون
محبت معشوق از دل عاشق بہیچ نوع رفتنی نہ چراکہ ازلیست بنابران گوید **قولہ**

بسرت گر ہمہ آفاق بہم جمع شود	نتوان برد ہواے تو برون از سر ما

با قسمیہ ہوا محبت **معنی** آنست کہ قسم بسر تو کہ اگر ہمہ عالم باہم جمع شود و خواہند کہ محبت تو از سر ما دور
سازند ہرگز نتوانند زیراکہ محبت شے است کہ افزایشے و کاہشے و نہایتے و بدایتے و طلوعے و غروبے و نقلے
تحولے ندارد کہ اَلْعِشْقُ لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ چون تعلق خاطر عشق ہمہ وقت ہمین باشد کہ از ہمجناب دوم
نشوم بنابران گوید **قولہ**

زود باشد کہ رساند بسلامت بازم	اے خوش آن روز کہ آئی بسلامت بہ خانہ خمار

معنے آنست کہ اے محبوب من اگرچہ بتقاضاے وقت از خدمت تو جدا مے شوم لیکن امید باشد کہ
خدا زود بسلامت بخدمت تو رساند و چون چندین اظہار عجز و شوق کرد بجواب
کہ اے خوش آن روز کہ باز بسلامت بر ما آئی **قولہ**

ہر کہ گوید بکجا رفت خدارا حافظ	گو بزاری سفر [illegible]

معنے آنست کہ اے محبوب من اگر بعد ازین کسے از صحبان من

بگو که حافظ کجا رفت بگو مراد ما که از بر ما گریه کنان سفر کرد و در بعضے نسخه این بیت چنانست **قوله**

تا ز وصفِ رخ زیبای تو دم زد حافظ	ورقِ گل خجلست از ورقِ دفتر ما

غزل ۔ قوله (۶)

تا جمالت عاشقان را زد بوصل خود صلا	جان و دل افتاده اندر دام زلفت در بلا

صلا آواز دعوت عام مراد ازان اقوالِ مشائخان زلف مراو جذبه ذاتیه جلیه علیه ہے زلف نام جذبۂ ذات حق است ⁂ دل که قیدش گشت جانِ مطلقست ⁂ چون در ریاضت وصلِ حق محال ست تاکه جذبه ذاتیه جلیه علیه دامن گیر وقت سالک نگردد بنا بران گوید ازان زمانیکه جمال تو عاشقان را بوصل خود صلا زده که اَنَا الْمَوْجُوْدُ فَاطْلُبْنِیْ تَجِدْنِیْ ⁂ و دیگر وهو اَنَّ لِقَاءَ اللّٰهِ لِلْمُؤْمِنِیْنَ حَقٌّ وَ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ دل و جان طالبان در طلب آن دام زلف که مراد از جذبه ذاتیه است در بلا افتاده و گرفتار سختیها و شدائد گشته و محتمل که خال و زلفت در بلا زلف همان که گفته شد خال نقطه روح که مرکز قلب شده و سویدا نام گرفته معنی آنست که تا جمال تو عاشقان و طالبان را صلا زده و امیدوار گردانیده جان و دل طالبان در طلبِ آن خال و زلف در بلا افتاده و رخت عشق بباد داده یعنی عشاق همواره بطلب آن مقصود شوق میکنند و جذبات عشق با حوادث گیتی تعلق قلب بقالب رها میکنند که بدان مقصد رسند **قوله**

انچه جانِ عاشقان از دست هجرت میکشد	کس ندیده در جهان جز کشتگانِ کربلا

کربلا موضعے است که قتل امام حسین رض دران بوده مراد ازان وادی عشق مراد از کشتگان کربلا عاشقان بلاکش که در وادیِ خونخوارِ محبت کشته شده اند معنی آنست که اے محبوب من انچه در فراق شدائد و بلیات جان عاشقان میکشد در جهان کسے آنچنان شدائد و بلیات در نظر نیاورده الا کربلا یعنے عاشقانے که مقتول وادی خونخوار محبت گشته چون عاشق صادق را لازم است که هر چیزے که مطلوب محبوب است پیش گیرد بنا بران گوید **قوله**

[illegible]ند مستی و رندی جان من	ترک مستوری و زهدت کرده باید اوّلا

[illegible]من معنی آنست که اے جان من چون ترک مارندی و مستی میکندلے [illegible]شقان می آید و باکے ندارد پس ترا نیز اولے و انسب آنست که ترک

ستوری وزہد نمائی و بے باکانہ بعشق درآئی ونیز محتمل ست لفظ ندا بر کلمہ ترک باشد معنی آن باشد
کہ اے ترک چون جان مارندی ومستی میکند اے مستانہ و بے باکانہ در عشق تو درآمد پس بہتر آنست
کہ توہم ترک ستوری گیری وہم خانہ خود را نماسی وچون عاشق را باید کہ وقت را غنیمت داند وفرصت را
از دست ندہد بنابران گوید قولہ

بزم عیش وموسم شادی وہنگام طرب
پنجروز ایام عشرت را غنیمت دان ہلا

معنی آنست کہ اے دل من الحال این مجلس عاشقان وایام جوانی کہ ہنگام حصول عشق ومحبت
است کہ داری مغتنم شمار واین پنجروز ایام عشرت کہ ایام جوانی و زندگیست غنیمت انگار وہرچہ
توانی حاصل کن وہشیار باش وبغفلت مگذران کہ بعد ازان تاسف سودے نہ بخشد چون عاشق
را رسیدن بپابوس معشوق اعلے مراتب است بنابران گوید قولہ

حافظ اگر پابوس شاہ وستت میدہد
یافتی در ہر دو عالم زینت عز وعلا

معنی آنست کہ اے حافظ اگر پابوس آن محبوب حقیقی کہ کنایہ از وصال است میسر آید بدان کہ
مرتبہ بلندی ومرتبہ بزرگی کونین مرا رو دے داد غزل

تا کے بدرد ہجر کنی ناتوان مرا
یکدم بوصل خویش بکن شادمان مرا

ہجر جدائی ودوری از محبوب وصل پیوستن بہ محبوب معنی آنست بدان کہ وقتے کہ جملگی ارواح
در عالم اطلاق بمشاہدہ حقیقی مشغول وبوصل او مشغوف بودند وبعیش وعشرت وخوشی وخورمی
میگذرانیدند چون از عالم اطلاق بہ تقیید آمدند وآن مشاہدہ از پیش رفت وبمہجوری ودوری
مبتلا گردیدند چوآن از ہجران سخت ترین عذابے ودردے نیست بنابران میگوید کہ اے محبوب من مرا
تا کے این وجود نحیف واین شخص ضعیف مر الغم والم فراق ورنج واندوہ ہجران ناتوان خواہی ساخت
می باید کہ الحال از سر چندین جور وجفا کہ مراد ازان تغافل است بگذر ویکدم بوصل خود خستہ باشد و
ومشاہدات وتجلیات نما وشادمان گردان وچون معشوق غالب فراق عاشق
دریابد بنابران گوید قولہ

مے خواستی ہمیشہ گرفتار ہجر خود
دیدی بکام خویشتن اے دوستان مرا

معنی آنست وقتے کہ روح در عالم اطلاق بود مدام ندا از حضرت ...

بندگان شما قدر وصال من نمیدانید چراکه قدر وصال بے فراق دانسته نمیشود بنابران میخواهم
که شما را بمکانے فرستم تا قدر این معلوم نمائید چون درین عالم فانی نزول نمود آن وقت وآن خطاب
یاد یاد آمد بنابران بجواب گوید یعنی همیشه ارادهٔ تو برین بود که مارا بآتش هجر سوزی ونیز مارا بعرض امتحان درآری
لاجرم مرا آنچنان که میخواستی بکام خود دیدی بیت داشتی در دل که جانم را بسوزی در فراق عاقبت کردی
بجانم آنچه در دل داشتی چون عاشق صادق را بغیر از ذات معشوق ملجا وماوای نیست و بجز ذات محبوب غمگساری نیست
بنابران گوید قوله

نبود هیچ وجه دمی از توام گریز	زان رو که نیست جز تو کسے درجهان مرا

معنی آنست که اے محبوب من در هر حالے که هستم خواه در رنج خواه در راحت خواه در قبض خواه در بسط
خواه در فراق خواه در وصل خواه در لطف خواه در قهر هیچ وجه از جناب گردون قباب تو گریز ندارم چراکه
بجز ذات عالی صفات تو درجهان کسے ندارم که التجا بدو کنم چون در عشق ترک خواب وخور ودران انقطاع
امید زندگی مے باشد بنابران گوید قوله

درحیرتم که بیتو چسان زندگی کنم	چون نیست خواب وخور زغمت یکزمان مرا

معنی آنست که اے محبوب من درحیرتم که بے دیدار روح افزاے تو چون زندگی کنم چون از فراق تو
زمانے مرا کار با خواب وخور نیست لے قریب هلاکت رسیده ام چون در فراق یار دلدار هیچ کس
مونس وغمخوار نمی تواند شد چراکه غیر را گنجایش کجا بنابران گوید قوله

افتاده ام بکنج غم وجز فغان وآه	نے یارے غمگسارے ونه همزبان مرا

معنی آنست که از عالم اطلاق بعالم تقیید نزول کرده ام واز دولت وصل بر غمهاے هجر مبتلا گشته ام
نه یارے دارم ونه غمگسارے که بآن ترک غم توان نمود الا جز فغان وآه که بآن عمر بسر می برم
هجر معشوق عاشق را بجز از گریه وافغان کارے نیست بنابران گوید قوله

نے شاد ز وصلت ولے کنون	کارے ز هجر تو نبود جز فغان مرا

گبتداے حال که بعالم اطلاق در مشاهده مشغول بودم از دولت وصل تو بشادی
ال چون بعالم فانی نزول کردم بسبب هجران تو دور افتادن ازان
نیسے ندارم چون کار معشوق بجز از عاشق گشتی نیست ازانکه تا عاشق

فانی نشود بمحبوب نپیوندد بنابران گوید قوله

حافظ عجب مدار اگر سے گشد بغم	از درد فرقت آن مہ نامہربان مرا

معنی آنست کہ اے حافظ اگر آن محبوبِ سنگین دل بوصل خود نمیرساند و بغمے از درد و فراق خود میکشد عجب مدار کہ کارِ معشوقان و شیوۂ محبوبان ہمین است و تا کشتہ نشوی فانی نگردی و ہرگز بمحبوب نپیوندے و بوصل او نہ رسی۔

غزل

دوش از مسجد سوے میخانہ آمد پیر ما	چیست یاران طریقت بعد ازین تدبیر ما

مسجد عالمِ اطلاق کہ موجبِ قرب و محلِ طاعت ست میخانہ دنیا کہ مقامِ معصیت است پیر کنایہ از محمد مرشدِ کامل درینجا مصطفےٰ است ؛ ہم نبی و ہم ولی را رہنماست ؛ معنی آنست کہ محمد علیہ السلام از عالمِ اطلاق بہ تقیید کہ مقام دنیا است درآمد اے یاران طریقت بعد ازین تدبیر ما چیست و یحتمل کہ از مسجد مراد زہد از ذکر لازم و ارادۂ ملزوم و از میخانہ مراد عشق کہ عالمِ عشق اے پیر میخانہ الست ؛ کز شراب لبش عقل کل دیوانہ الست ؛ و پیر مراد مرشد وقت و یا کنایہ از شیخ صنعان معنی آنست کہ پیر ما از روز ازل از زہد اعراض نمودہ رو بعالم عشق آوردہ و یا آنکہ مرشدِ ما در روزِ ازل اجتناب از ظاہر نمودہ رو بافعال باطنیہ آوردہ چنانچہ فرقہ ملامتیہ پس تہذیب کار و تدبیر اطوار ما در چیست و ما را بچسان باید زیست قولہ

ما مریدان روبسوی کعبہ چون آریم چون	روبسوے خانۂ خمار دارد پیر ما

کعبہ مراد عالمِ اطلاق چون آریم چرا خواہان او باشیم خانۂ خمار دنیا کہ مقامِ معصیت است معنی آنست کہ چون محمد علیہ السلام از عالمِ اطلاق بہ تقیید درآمد ما کہ مریدان و پیروانِ اوئیم روسوی عالم اطلاق چون آریم و چرا خواہان آن عالم باشیم ہرگاہ پیر ما رو بعالم تقیید آوردہ و یحتمل کہ ما مریدان چرا بزہد گرائیم و رو بسوے ورع آریم کہ مراد از ایشان اعمال ریائیہ است ہرگاہ پیر ما بسوے خانہ خمار کہ مقامِ عشق است و مراد از ان ترک اعمال ریاست چنانچہ فرقہ ملامتیہ توجہ داشتہ باشد و بہ مسترشد را تبعیت مرشد لازم است بنابران گوید قولہ

در خراباتِ مغان ما نیز ہم منزل شویم	کین چنین کردست ایزد در ازل مارا

خرابات مغان خرابی اوصاف بشری ؎ ہر کو بخرابات نشد بیدین است ... اصول دین است ؛ معنی آنست کہ مناسب ما آنست ... ہم نبی و ہم ولی رہنما

هم منزل شویم و از علو همت رخت بدان سو کشیم که در ازل تقدیر ما همچنین رفته است پس ما براے
رویم که پیر ما بدان راه رفت و محتمل که در خرابی بشریت با پیر هم منزل شویم و از علو همت رخت بدان سو
کشیم که همچنین در ازل تقدیر ما رفته است پس ما براے رویم که پیر ما بدان راه رفت و چون در عالم عشق
در آمد و به انواع سختی و هجر مبتلا شد آن مقام قرب یاد آمد بنا بر آن اظهار احوال خود میکند **قوله**

مرغ دل را صید جمعیت بدام افتاده بود		زلف بگشادی ز دست ما بشد نخچیر ما

مرغ دل اضافه بیانیه زلف عالم تقیید چنانچه زلف ساتر روی است عالم تقییدات ساتر عالم اطلاق
معنی آنست که از ازل در عالم اطلاق بمشاهده مشغول بودیم و چون عالم تقییدات را ظاهر ساخت
نخچیر ما از دست شد و آن جمعیت به پریشانی مبدل گردید چون پریشانی زلف موجب پریشانی عاشق است
بنا بر آن گوید **قوله**

باد بر زلف تو آمد شد جهان بر من سیاه		نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیر ما

باد حکم و اراده توفیر زیادتی معنے آنست که اراده و خواهش تو بحکم كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَاَحْبَبْتُ
اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ زلف ترا پریشان کردی عالم تقیید را بجلوه آورد و حکم تقیید بر اطلاق
غلبه نمود جهان بر من از فوت مشاهده اطلاق سیاه شد از سوداے زلف تو توفیر و زیادتی ما ازین نیست
یعنے ما در سوداے زلف تو امیدوار زیادتی بودیم یعنے امید آن داشتیم که لذتے که در عالم اطلاق
بنود در عالم تقیید حصول خواهد نمود و آن لذتیست که بتوسط خواهش جسمانی حاصل شود اکنون آن لذت
عالم اطلاق از غلبه احکام تقیید از میان رفت چون گریه و زاری عاشق را در دل سنگین معشوق گذر نیست
بنا بر آن گوید **قوله**

در دل سنگینت آیا هیچ در گیرد شبے		آه آتش بار و سوز و ناله شبگیر ما

سنگین صفت قیومیه باعتبار استغنا آیا حرف تمنا است ے که سلطان ازین روزه آیا چه خواست
گرد شبے وقتے شبگیر یعنے شب و صبح معنی آنست که چون مشاهده عالم اطلاق از ما
زلف را برکشادی یعنی عالم تقیید را بجلوه آوردی و این بمنزله آنست که معشوق خطاب
الفراق سه بار کند آه آتش بار و سوز و ناله شبگیر ما کنایه از مناجات سحرگاهیست
... را که کشاده بر بندی و صبح جمعیت ما که کنایه از مشاهده است

بازبست مادہی وآن تمنا مرگ ست فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ سوال لفظ سنگین
شعر ترک ادب است جواب گفتگوئے عاشقان در کار رب جوشش عشق ست نے ترک ادب
باید دانست که عشق اگرچه سراسر رنج ودرد ہست که اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَةِ وَالْبَلَاءِ اما پسا عیش
در وی مضمر ہست که اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا وچون آن عیش از نظر عاقلان مخفی ست وبجز رنج و زحمت
در نظر نمی آید میگوید قوله

	عقل اگر داند که دل در بند زلفت چون خوش است		عاقلان دیوانه گردند از پئے زنجیر ما

معنی آنست که اگر عقل داند که دل درین بند زنجیر زلف تو که مراد از جذبه عشق ہست اوقات گرامی
بچه ذوق میگذراند عاقلان همه دیوانه گردند ودر جستجوئے زنجیر ما شوند و آرزوئے آن قید
کنند اما چون عقل را در کوئے عشق راه نیست وکسے از نامحرمان درگاه ہست بنابران عاقلان
در معرض انکارند وازین سعادت عظمیٰ محروم چون از زبان عاشق سخنے غیر از لطف وخوبی برنمی آید
بنابران گوید قوله

	روی خوبت آیتے از لطف بر ما کشف کرد		زان سبب جز لطف وخوبی نیست در تفسیر ما

معنی آنست که چون روئے خوب تو در عالم تقییدات علامت اطلاق که مشاہدات تجلیات است
از روئے لطف ومهربانی بر ما مکشوف گردانید که در همه جا ظهور جمال روئے تو می بینم که ع هر کجا
می نگرم روئے ترا مے بینم ٭ ازین جهت در معرض بیان ما جز لطف وخوبی نیست که هر در معرض
ظهور مے بینم بمعرض بیان مے آرم چون آتش عشق در سینه عاشق شعله میزند از راه بی اختیاری
نعره مے زند وآه میکشد بنابران مے گوید قوله

	تیر آهِ ما ز گردون بگذرد جان عزیز		رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیر ما

جان عزیز کنایه از معشوق معنی آنست که اے محبوب من حالت من در عشق تو بجائے رسید
که تیر آهِ ما از گردون میگذرد و آسمان را سوراخ میکند پس رحم کن بر جان خود واز آهِ ما پرهیز
باش واین معنی اگرچه بظاهر لائق ادب نیست اما در معنی چنان نیست یعنی چون جان [illegible]
از تیر آهِ ما پریشان حالان بسان زخمی تیر خورده متاذی میشود پس باید که از [illegible]
این تیر از ما سر نزند ونیز اینچنین گفتگو از عاشقان موجب [illegible]

[illegible] الست که [illegible]

درکار رب ❊ جوشش عشق است نے ترک ادب ❊ وحکایت موسے وشبان در مثنوی مشہور است
محتمل که اے محبوب من تیر آه من آسمان را بشگافت وازوے درگذشت لے زندگی بخش من رحم
کن وشفقت نما بر جان خود اے بروحی که از غایت تعظیمش نسبت بخود کرده که نفخت فیہ من روحی
پرہیز کن وحفظ نما آن روح مکرم را از تیر آهِ نہانی ما یعنی جان را ہدفِ تیر ہجران مکن چون سالک را
بہتر ازین نیست که متابعتِ اعمال پیر کند وظاہر وباطن خود را یکسان کند بنابران گوید **قوله**

بر درِ میخانه خواہم گشت چون حافظ مقیم ❊ چون خراباتی شد اے یار طریقت پیر ما

میخانه عشق ۵ عالم عشق اے پسر میخانه الیست ❊ کز شر البش عقل کل دیوانه الیست ❊
خواہم گشت میم متکلم کنایت از شخص است حافظ کنایة از قلب خود معنی آنست که ہمچو حافظ
در عالم عشق مقیم خواہم گشت واز ہمه سو معرض خواہم گردید ہرگاه پیرِ ما خراب سازنده اوصاف بشری شد
ما را نیز باید شد اے یار طریقت یعنی چنانچه قلب وابسته عشق است قالب نیز وابسته خواہم ساخت
وبوعظ این وآن نخواہم پرداخت

غزل (۳)

دل میرود ز دستم صاحبدلان خدا را ❊ دردا که رازِ پنہان خواہد شد آشکارا

صاحبدلان کنایت از عاشقان بالله خدا را واسطه خدا دردا افسوس رازِ پنہان کنایت
از عشق که کتمانِ آن موجب شہادت است قال علیه السلام مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكَتَمَ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا
معنی آنست که ہجران آن یار سنگین دل حال مرا بجاے رسانیده که دل از دست میرود واز حیطهٔ
اختیار بیرون مے آید افسوس که آشکارا میگردد رازِ پنہان اے عشق که از کتمان آن امیدِ شہادت
داشتم پس حسبة لله توجه فرمائید که آن سعادت از دست نرود چون کارِ عاشق بے توجهِ مرشد
بجاے نمیرسد بنابران گوید **قوله**

کشتی شکستگانیم اے بادِ شرطه برخیز ❊ باشد که باز بینم آن یارِ آشنا را

وشرطه باد لائق کشتی کنایة از ان مرشد یار آشنا حق تعالے معنی آنست چون از عالم
الم تقید نزول کرده ام ازان زمان حال ما بحال کشتی شکستگان ماند که بسبب بادِ صرصر
بہر سو می افتیم وگرفتار قیدی میگردم پس اے مرشد کجائی واز حال ما غافل
مه باش کن که بتوجه تو بروے آن آشنا که محبوب حقیقی است باز بہ بینم **قوله**

اے صاحب کرامت شکرانہ سلامت | روزے تفقدے کن درویش بینوا را

صاحب کرامت خطاب بمرشد تفقد بازپرس و غمخوارگی نمودن معنی آنست کہ اے مرشد صاحب کرامت از جہت اداے شکر سلامتی خویش کہ بدرگاہ پروردگار داری روزے درویش بینوا را دل بدست آرد و غمخوارگی او نما قولہ

سرکش مشو کہ چون شمع از غیرت بسوزد | دلبر کہ در کف او موم ست سنگ خارا

دلبر کنایت از حق تعالے معنے آنست کہ سرکشی منما یعنے بدین حسن و خوبی خود غرہ مباش و گرنہ دلبرے کہ در کف او از ہیبتش سنگ خارا موم گردد ترا از غیرت شمع وار بسوزد زیرا کہ عظمت و کبریا خاصہ اوست قال اللہ تعالیٰ اَلْعَظَمَةُ اِزَارِیْ وَالْکِبْرِیَاءُ رِدَائِیْ چون صاحب حشمت را لازم است کہ بدین حشمت دو روزہ غرہ نشود بنابران گوید قولہ

دہ روز مہر گردون افسانہ ایست افسون | نیکی بجاے یاران فرصت شمار یارا

دہ روز عبارت از مدت قلیل یاران کنایت از مسترشدان یار خطاب بمرشد معنی آنست کہ برین روزے چند کہ گردون با تو موافقت نمودہ و ترا بمطلب تو فیروز گردانیدہ مغرور مشو کہ این افسانہ ایست براے فریفتن تو در پیش آوردہ و بعد از چند روز افسانہ شد نیست و افسون ست کہ براے رام کردن تو بکار بردہ پس اے یار من این وقت را غنیمت دان و ہر نیکی کہ امروز کرد مے توانی بجاے یاران بکن اَحْسِنْ کَمَا اَحْسَنَ اللّٰہُ اِلَیْکَ اے یار احسان کار مردانست تا در نشاء مزرع آخرت دست و پا داری از احسان دست مدار کہ ذخیرۂ حسنات دنیا و آخرت ست فرصت از دست مدہ کہ وقت کار اینست و کار امروز بفردا مفگن چون مسترشد چندین اظہار شیفتگی نمود بنابران بشغلے کہ باعث فتح باب ست فرمود کہ قولہ

آئینہ سکندر جام جم ست بنگر | تا بر تو عرضہ دارد احوال ملک دارا

آئینہ سکندر آئینہ کہ سکندر ساختہ بود جام مے کنایت از دل بشتہ دارا بمخالف سکندر بود اینجا مراد از نفس کہ دشمن سالک ست کہ اَعْدٰی عَدُوِّکَ نَفْسُکَ کما قال ایہا العزیز سکار استان کہ اِنَّ الشَّیْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ معنی آنست الصبوح صبوح ... آنست کہ از دل تست بمنزلۂ آئینہ سکندرست در تصفیۂ آن دل و ... ست ... دل را

واقف گردی وازوساوس ودنب آنها سلامت مانی ویا مراد از آئینہ سکندر دلِ سالک جام جم
جامے کہ جم ساختہ گویند کہ چون جم مغلوبِ دارائِ اکبر شد وتاب مقاومت نماند جام ساخت کہ دران
احوالِ ملکِ دارا معلوم میشد تا ہر مصلحتے کہ او میکرد این در دفعِ آن میکوشید چون بعد از جم سکندر رسید
جام را شکست آئینہ ساخت دارا مراد دارائے اکبر کہ مخالفِ جم بود اینجا کنایت از نفس وشیطان است یعنی
آنست کہ اے سالک دلِ تو بمنزلہ جام جم ست در تصفیہ آن بکوش تا از مغیبات کشف شود واز
وساوس نفسانی وشیطانی مصئون ومحروس گردی ومحتمل کہ از آئینہ سکندر دلِ مرشد مراد بود
ومراد از جام جم بحکم عَلِمْتُ عِلْمَ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ قلبِ محمدی ؐ وچون ہمہ قلوب مظاہر قلب محمدیست
بنابران گفتہ کہ آئینہ سکندر عینِ جام جم ست زیرا کہ ظاہر عینِ مظہر ست چون آب وحباب وگرنیستن
دل عارف مرشد موقوف بر فنا نشستن بافعال وذات وصفات چنانچہ بمجرد وجود شیخ در نظر
شہود وش نماند واتحادِ تام در وجودین پدید آید پس درین وقت در دل خود دیدنش عینِ دیدن
دل شیخ است چنانچہ تازیانہ بر لیلی زدند اثر آن بر پشتِ مجنون ظاہر آمد یعنی بر پشت مجنون
نقش بست چون در اشتغال بودن بشغل دو حالت روے میدہد یعنی سلوک
قائم میمانند وحق امر ونہی کما حقہ بجاے آرند آنرا سالک می نامند وبعضے بجذبات حق
منجذب میشوند وایشانرا مجذوب میخوانند ومجذوب آنست کہ بعد از وصول بدرجہ کمال
حوالہ تکمیل ورجوع خلق بدیشان زفت وغرقہ بحر جمع گشتند ودر تلاطم ماہی تنہا چنان
ناچیز ومستہلک شدند کہ از ایشان ہرگز اثرے وخبرے بساحل تفرقہ وناحیت ابتدا نرسید
ودر سلک زمرہ سالکان قباب غیرت انخراط یافتند وبعد از کمال وصول لاجرم تکمیل
دیگران بایشان مفوض گشت زیرا کہ در بحر وحدت غرق در نظر او ذات ہست نہ صفات
چون قطرہ بقلزم گم ودرینجا ملاحظہ شرع نماند چہ بنظر ایشان در شراب وآب فرقی نیست
زیرا کہ ہمہ بیک نظر کنند یعنی کنایہ ہستند اگر درینجا صاحب قول آید گوید اَنَا الْقَتِیْلُ وَاَنَا السَّمِیْعُ ویا
بگوید اَنَا اَشْرَبُ ویا ھُوَ یَشْرَبُ واگر صاحب حسن آید گوید
الم اتقید نزول کردہ ام ازان
ین غیری چون مجذوب مغلوب ست بنابران اوید
بہر سوی افتیم وگرفتار
رہ ما کن کہ بتوجہ او برو

اَشْہٰی لَنَا وَاَحْلٰی مِنْ قُبْلَۃِ الْعَذَارٰا

تلخوش شراب صوفی مراد رسول آمّ الخبائث الخمر ام الخبائث یعنی شراب را در پلیدیها
اشهی مرغوبتر لنا ما را احلی شیرینتر من از قبلة بوسه العذارا زنان دوشیزه معنی آنست
که شراب اگرچه رسول ع اورا در پلیدیها خوانده و حرام کرده لیکن نزد ما مرغوبتر و شیرینتر از بوسهٔ زنان
باکره کدامیم را مرغوب نیست چراکه ما مجذوبیم و مجذوب مغفور است و یحتمل که مراد از تلخوش فقر باعتبار شدت
مراد از صوفی کسی که لذت او ندانسته باشد و اورا در پلیدیها می شمرد ام الخبائث باعتبار الفقر سواد
الوجه فی الدارین و کاد الفقر ان یکون کفرا معنی بیت ظاهر است و یحتمل که مراد از تلخوش
عشق که العشق عذاب الله الاکبر و صوفی کنایت از زاهد ام الخبائث باعتبار العشق تمام المحنة
والبلاء معنی بیت ظاهر چون ارشاد مرشدان بمسترشدان مدام ترغیب عشق است و فرد و آزاد
از هستی و مطلب عاشق نیز همین است بنابران گوید قوله

در حلقهٔ گل و مل خوش خواند دوش بلبل	هات الصبوح هبوا یا ایها السکارا

حلقهٔ گل و مل مجلس نورسیدگان طریقه بلبل مراد مرشد معنی آنست که شب گذشته در حلقهٔ
نورسیدگان طریقه و اهل محبت مرشد ما چه سخن خوش گفت که بگیرید شراب صبح را ای در عشق
درآیید و فرد و آزاد آیید از این هستی یعنی در بازید این هستی موهوم را ای هر کدام مستان و یحتمل که
مراد از گل محبوب چنانچه ناظم خود فرموده ع ای گل بشکر آنکه توئی پادشاه حسن * با بلبلان عاشق
شیدا مکن غرور * و مل شراب و مراد از آن هرچه ترا از تو برباید ع از می همه آب لعل و در فهم مکن
هر چیز ترا ز تو ستاند می تست * و آن محبت است و مراد از حلقهٔ گل و مل محفلی که در و ذکر
محبوب و محبت بود و دوش شب گذشته و مراد از آن اوان ماضیه و بلبل مرغیست خوشخوان
و مراد از آن رسول ع که انا افصح العرب والعجم چنانچه خاقانی گفته ع مصطفی دم بسته خلوت
نشسته بهر آنکه * بلبل و نخل ست گیتی را بستان آمده هات معنی بگیر صبوح شرابی را گویند
که علی الصبوح بنوشند چنانچه ناظم خود فرموده ع سید مدتیج و کلبه سحاب * الصبوح
الصبوح یا اصحاب * هبوا فرود آئید ایها حرف زائد است کما قال ایها العزیز سکارا مستان
و تقدیر کلام مصرع ثانی چنین است یا ایها السکارا هات الصبوح هبوا ع بیکی بیت آنست که
در اوان ماضیه مرشد کامل یعنی رسول ع ع مرشد کامل و ریخا مصطفی است * بهم دلی را

رہنما است چہ بحمل حقیقۃ منزل این در غرر ارشاد چہ موجہ سفتہ است کہ اے طالبان صادق و محبان واثق بگیرید شراب صبحے را اے در حصول عشق و محبت ساعی باشید کہ اَلْجَذْبَۃُ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُوَازِیْ عَمَلَ الثَّقَلَیْنِ و فرود آئید ازین ہستی موہومہ یعنی بمقتضاے لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰی تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ این ہستی موہومۂ خود را در بازید و ببقاء حقیقی کہ وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ رَمٰی باقی و پایندہ گردید چہ کار عاشق درگذشتن است ازین ہستی مستعار چنانچہ نقلست کہ روزے حسن بصری و شقیق بلخی و ابراہیم ادہم بعیادت رابعہ رفتند سخن در محبت افتاد قَالَ الْحَسَنُ الْبَصْرِیُّ لَیْسَ بِصَادِقٍ فِیْ دَعْوَاہُ مَنْ لَمْ یَصْبِرْ عَلٰی ضَرْبِ مَوْلَاہُ رابعہ گفت این سخن ہیچ و ہیچست قَالَ الشَّقِیْقُ الْبَلْخِیُّ لَیْسَ بِصَادِقٍ فِیْ دَعْوَاہُ مَنْ لَمْ یَشْکُرْ عَلٰی ضَرْبِ مَوْلَاہُ رابعہ گفت شکر برتر از صبر است قَالَ اِبْرَاہِیْمُ اَدْہَمُ لَیْسَ بِصَادِقٍ فِیْ دَعْوَاہُ مَنْ لَمْ یَتَلَذَّذْ عَلٰی ضَرْبِ مَوْلَاہُ رابعہ گفت این سخن بسیار خوب است اما بوے منی می آید ہمہ گفتند اے رابعہ اکنون نوبت تست قَالَتِ الرَّابِعَۃُ لَیْسَ بِصَادِقٍ فِیْ دَعْوَاہُ مَنْ لَمْ یَشْعُرْ عَلٰی ضَرْبِ مَوْلَاہُ فَہِمَ مَنْ فَہِمَ. الغرض اقوال و افعالِ عاشقان موجبِ لومِ لائمان می گردد چون در صدور افعال مر ایشان را اختیارے نیست بنا بران گوید قوله

در کوے نیکنامی ما را گذر ندادند	اگر تو نمی پسندی تغییر کن قضارا

یعنی آنست کہ اے ملامتگرِ من چون از ما افعال خیر بظہور نمے آید و بجز از افعال شر سر نمیزند حکم کہ سر نوشتِ ما ہمینست و اگر تو این سخنِ ما را نمی پسندی پس قضا را تغیر دہ کہ از ما بجز از نوشتۂ قضا ہیچ و نخواہد آمد چرا کہ ما را در صدور افعال اختیارے نیست نمیدانی کسے کہ بالذات ہستی نیست مر او را در صدورِ افعال چہ اختیار چون وجود تو از خود نیست یعنی معدوم ہستی اختیار در افعال چگونہ باشد چرا کہ افعال تابع صفات و صفات تابع ذات پس کسے را کہ وجود از خود نباشد ہر آئینہ بذات خود نہ نیک باشد و نہ بد چہ از معدوم فعل صادر نمیشود و دلائل بے اختیاری بندہ بسیار است کسے را ویدی کہ یک دم شادمانی بے غم کردہ باشد یا یکروز بر مراد خاطرے گذشتہ باشد بلکہ خلاف ارادہ آن واقع میشود و این دلیل بے اختیاریست قال علی رض - عَرَفْتُ اللّٰہَ بِفَسْخِ الْعَزَائِمِ اگر او را اختیارے بودے فسخ عزائم بظہور نہ پیوستی و کرا دیدی کہ ہمہ امیدہاء او حاصل شدہ باشد عدم حصول مطالب

دلیل بے اختیاریست اگر اختیارش بودی مطلب دینی وے بایستی که بر نہج مراد وے حاصل شدی دیگر ہیچکس در مرتبہ کمال مثل انبیا درکمال نبوت و اولیا درکمال ولایت وحکما و علماء درکمال دانش وعلم وسلاطین درکمال سلطنت این زوال واین انتقال در مراتب کمال که مطلوب ست با وجود قدرت معنوی وصوری که داشته اند دلیلے تمام ست بر عدم اختیار پس در جمیع صور در ہمہ جا و ہمہ محل موثر حق است که لَا مُؤَثِّرَ فِی الْوُجُوْدِ اِلَّا اللّٰہ چه وجود و افعال جمیع اشیا وجود وفعل حق است که بصورت ایشان ظہور نموده ونسبت افعال بمظاہر عین مجاز ست چرا که چیزے را که فی نفس الامر وجود حقیقی نداشته باشد افعال را که تابع اوست وجود نخواہد بود وفی الحقیقت غیر حق را نه ذات است ونه صفات ؎
لَا اٰدَمُ فِی الْکَوْنِ وَلَا اِبْلِیْسُ ⁂ لَا مُلْکُ سُلَیْمَانَ وَلَا بِلْقِیْسُ ⁂ فَالْکُلُّ عِبَارَةٌ وَاَنْتَ الْمَعْنٰی یَا مَنْ ہُوَ لِلْقُلُوْبِ مَغْنَاطِیْسُ ⁂ وانچه اعتقاد نموده که فاعل فعلِ خودیم وما را قدرتے در فعل خود است چگونه بیان واقع باشد که تو نبودی و در عالم عین ظہور نداشتی وبحکم کُلُّ شَیْءٍ فَعَلُوْہُ فِی الزُّبُرِ اعمال وافعال در علم حق مخلوق چیزے که پیشتر از تو مخلوق بود چگونه بقدرت تو مخلوق شده ونه از بہر آن روح اضافی بخشیده که باختیار خود فاعل فعل خود باشی بلکه ترا از بہر کار دگر برگزیده اند وخلعت وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْ اٰدَمَ پوشانیده اند وآن آنست که تو در نمودنِ ذات وصفات واسما بمثابه آئینه صیقله باشی تا حق خود را بجمیع کمالات ذاتی وصفاتی واسمائی بشہود عینی در تو مشاہده نماید وآئینه را در نمودن صور چه اختیار وکجا قدرت وہرچه در عالم بظہور مے آید و در مرآت موجودات جلوه گری مینماید ہمه صورت آن احکام علمی اند که حضرت الوہیت بقدرت واراده درخور قابلیت ہر عینے از اعیان معین فرموده وقضا بران رفته خلاف آن اصلا نتواند بود که لَا تَبْدِیْلَ لِخَلْقِ اللّٰہِ ذٰلِکَ الدِّیْنُ الْقَیِّمُ پس ہر آئینه عمل وفعل که از ہر یک پیدا مے شود بحقیقت او را دران اختیار نیست بلکه از حق

معنی این بیت وبیت دیگر که ؎ مرا بر ندی وعشق آن فضول عیب کند ⁂ که اعتراض علم غیب کند ⁂ دیگر ؎ مکن بچشم حقارت نگاه در من مست ⁂ که نیست معصیت وزہد بے مشیت او

زاہد از رندی حافظ نکند فہم چه شد ⁂ دیو بگریزد ازان قوم که قرآن خوانند

مزاحم شریعت مے باشد زیرا که ہر که مانع بدکاری ومدمستی بود اورا گویند که چون تو پارسا را خدمت قضا نا تغییر ده که قضا درباب ما چنین رفته ما مجبور حکم قضا ایم پس اینجا تنفیذ این اصحاب امر ومرشد وامر معروف ونہی منکر بے تاثیر وامثال این بیت معنی چه باشد جواب واعیان اصحاب رسول ؑ

این ابیات موافق مضمون جواب خدا تعالےٰ که در اعتراض ملکوتیان واقع شد که انی اعلم ما لا تعلمون و اعتراض ایشان اتجعل فیها من یفسد فیها بمعنے اعتراض بود بر اسرار علم غیب و این بجز فضولی بیش نیست ازانجا که گفت سوال اعتراض اہل ملکوت نیز داخل در علم غیب است پس اعتراض بر اعتراض نیز اعتراض بر اسرار علم غیب است جواب اگرچه اعتراض ملکوتیان داخل علم غیب است اما چون اعتراض ناظم بر ایشان موافق جواب اعتراض ایشان است اعتراض بر اسرار علم غیب نباشد انتہے کلام تحقیق بدان که ہر گناه که از بنده صادر میشود اگرچه ظاہرا از بنده می نماید لیکن در حقیقت از حق است که پرده نشین اینصورت ست بحکم من یهدی الله فلا مضل له و من یضلله فلا هادی له۔ فالهمها فجورها و تقویها۔ لیکن گاه برائے ظاہر کسب رعایت ادب بحکم وما اصابك من سیئة فمن نفسك به بنده منسوب میشود لهذا آدم علیه السلام گفت ربنا ظلمنا بحو امر کرد و اتقوا الله حق تقاته و اعتصموا بحبل الله وگاه بنظر خلق در رعایت حقیقت به حق منسوب میگردد والله خلقکم وما تعملون۔ قل کل من عند الله و نسبت بحق میشود انبیا بلکه مثل این اعتراض که از خواجه رح بر ملا منکر است از آدم بر موسے نیز واقع شد چنانچه در فصل اول از باب القدر مشکوة بروایت ابوہریره رض که روزے رسول ع فرمود که میان حضرت آدم و موسے نزد حق سبحانه مناظره واقع شد و غلبه کرد آدم بر موسےٰ۔ موسےٰ از آدم ع سوال کرد که چرا دانه گندم خوردی که مع فرزندان بر زمین افتادی آدم گفت که یا موسے پیش از خلقت من توریت چند سال مکتوب شد گفت چہل ہزار سال آدم گفت که در وے مکتوب یافتی که فعصی آدم ربه فغوی گفت آرے گفت برائے عملے که پیش از خلقت من مکتوب شد ملامت روا نباشد [illegible]

مرا و با ہیچکس قیل و قال نکند و صلح کل درمیان آره بنابران گوید قوله

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف ست	با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

ونه بدچه از که اگر آسایش دو گیتی خواہی حصول نمودن که نه از کسے در دنیا بتو رنجشے رسد و نه در شادمانی نے بہ غم تو شود پس در عمل نمودن این دو حرف ساعی باش و آن اینست که بر دوستان میشود و این و لیکن ہیچکس را آزرده مساز و از ہیچکس آزرده مشو که راه خدا ہمین ست که نه بود فسخ عزم نظم ہمے را رنجانیدن چون از سوال و جواب فارغ شد باز بمقام خود میرود و چون

سالک ومجذوب ودر سرشتہ ذات او را ملاحظہ مینماید وحظ ازان میبرباید خصوصاً در مشاہدہ صاحب
جمالان نمودن بنابران گوید قولہ

۱ خوبان پارسی گو بخشندگان عمرند | ساقی بدہ بشارت پیران پارسا را

باید دانست کہ باعث دلبستگی سالکان بصور جمیلہ آنست کہ عارفان صاحبان شہود در ہر آئینہ زشت
وزیبا معائنہ معشوق میکنند ولیکن گاہ باشد کہ انجذاب دل او بجانب بعضے مظاہر بسبب اسمائے کہ
در عارف متجلیست وبہما اسما دران بعض مظاہر ست یا برائے التذاذ روحانی یا کمال دران بعضے مظاہر
یا برائے غلبہ کردن اسمائے کہ در بعضے مظاہر اند بر اسمائے کہ در عارف اند ویا حق تعالی بتجلی صوری
در مظاہر حسنہ می نماید برائے تانیس سالکان پس مراد از خوبان پارسی گو معشوقان لطیف گو عالم شہادت
باشد پیران پارسا منکران معنی آنست کہ چون بتجلی صوری حق مشرف شد وبدان سبب والہ وشیفتہ
خوبان گردید وزندگی از سر نو یافت میگوید کہ این معشوقان عالم شہادت زندگی بخشندہ اند
پس اے ساقی منکران را این بشارت رسان تا ازین انکار باز آیند ویکے از ما شوند چون موجب
رفع غم سالک بجز از سخنان عشق نیست بنابران گوید قولہ

۲ ہنگام تنگدستی در عیش کوش ومستی | کین کیمیائے ہستی قارون کند گدا را

ہنگام تنگدستی حالت ہجوم غمہا عیش ومستی عشق واستماع سخنان عشق کیمیائے ہستی
اشارہ بعشق قارون مراد صاحب عرفان - وگدا مرد ناقص معنی آنست کہ اے
عاشق صادق ہر گاہ کہ غمہا والمہا بر تو ہجوم آرند ترا باید کہ در عشق ومستی کوشش نمائی یعنی
بعشق مستغرق شوی وباستماع سخنان عاشقانہ میل نمائی کین عشق کیمیائیست کہ مس وجود را
زر میگرداند وبدان گدا را قارون میسازد واے ناقصان را بکمال میرساند چون سخنان عشق
فرحت افزائے دلہاست بنابران گوید قولہ

۳ گر مطرب حریفان این پارسی بخواند | در رقص وحالت آرد پیران پارسا را

مطرب حریفان کنایت از مرشد ولفظ الف کہ در پارسا است محض برائے تحسین اصحاب مراد مرشد
پیران پارس را وتنگ فہمانی کہ از مذاق پارسی بہرہ ندارند پارسا یعنی فقیہان اصحاب رسول ع
محض است چہ باوجود فوت ملایمت ربط مصراع ثانی با دل بیت سابق

مستلزم تکرار قافیه میشود و فساد این بر اہل خبرت پوشیده نیست معنی آنست که اگر مرشد
ازین نوع سخنان عشق انگیز و کلمات درد آمیز بیان سازد پس البته است که پیران پارسا که
کنایت از منکران است در رقص و حالت آرد و طالب شادیان عشق گرداند چون بعض سالکان
باطن خود را بعشق مے آرایند و ظاهر اچنان می سازند که ہیچکس بحالت ایشان پے نبرده که کلام حق
هُوَ الَّذِي لَا يُظْهِرُ خَيْرًا وَلَا يُضْمِرُ شَرًّا گویند که حافظ ازان بوده و آن موجب طعن طاعنان مے گردد
بنا بران گوید قوله

ای شیخ پاکدامن معذور دار مارا		حافظ بخود نپوشید از خرقهٔ مے آلود

مراد از خرقهٔ مے آلود شیوه ملامت که در تعمیر باطن و تخریب ظاهر است باید دانست که ملامتی
جماعتی باشند که در رعایت معنی اخلاص و محافظت قاعده صدق و اختصاص نهایت جهد مبذول
دارند و در اخفاے طاعت و کتم خیرات از نظر خلق مبالغه واجب دانند با آنکه ہیچ دقیقه از صوالح
اعمال مہمل نگذارند و بر تمسک بجمیع نوافل و فضائل از لوازم شمرند و مشرب ایشان در کل اوقات
تحقق معنی اخلاص بوده و لذت ایشان در تفرد نظر حق با عمال و احوال ایشان بود ہمچنان که عاصی
از ظهور معصیت پر حذر بود ایشان از ظهور طاعت که مظنه ریا باشد حذر کنند تا قاعده اخلاص خلل
نپذیرد و این طائفه ہر چند عزیز الوجود و شریف الحال باشند اما ہنوز حجاب وجود خلقت از نظر ایشان
بتجلی منکشف نشده و بدان سبب از مشاهده جمال توحید و معاینهٔ عین تفرید محجوب تا ... [illegible] چه اخفاے
اعمال و ستر احوال خود از نظر خلق مشعر است برویت وجود خلق و نفس خود که مانع توحیداند چه از نفس
نیز از جمله اغیار است تا ہنوز بر حال خود نظر دارند و اخراج اغیار از مطالعه احوال خود بکلی نکرده اند
و فرق میان ایشان و صوفیه آنست که جذبه عنایت قدیمه صوفیه را بکلی از ایشان نشر کرده بوده
حجاب خلق و انانیه از نظر شهود ایشان برداشته لاجرم در اتیان طاعت و صدور خیرات خود را و
خلق را در میان نه بینند و از نظر اطلاع خلق مامون باشند و به اخفاے اعمال و ستر احوال مقید نه
شاد مالی ... وقت در اظهار طاعات به بینند اظهار آن کنند و اگر در اخفاے آن اخفا کنند و مراد
میشود و این حیثیه در تعمیر ظاهر و باطن ہر دو باشد یا از روے استهزا بمنکر خطابست یعنی حافظ این
بود ... بظهور بیخودی خود پوشیده بلکه اقتضاء قدر بست یا بحکم مرشد پس اے شیخ پاکدامن

معذور دارد ما را که اختیار ما درین نیست و میتواند بود که از خرقه وجود انسان یعنی خرقه وجودے آلود معصیة و معصیت مظهر محبت و معرفة است زیرا که آئینهٔ لطافت وصفا و نور جز کثافت و کدورت و ظلمت نتواند بود و شیخ پاکدامن اشارت بملکوتیان که معصومان لطف و عنایت اند و پاکدامنان کرم و رحم اند یسبحون اللیل والنهار لا یفترون ۵ فرشته گرچه دارد قرب درگاه نگنجد در مقام لی مع اللہ ٭ غزل

رونقِ عهدِ شبابست دگر بستان را		میرسد مژدهٔ گل بلبلِ خوش الحان را	۱

عهدِ شباب ایام بهار و زمان بسط مخفی نماند که سالک را گاه بسط و گاه قبض میشود و در هر مقام بکیفیتی جلوه گری میکند در مقام نفس بسط عبارت از رجا است و قبض خوف و در مقام قلب بسط وارد بیست که اقتضا میکند اشارت قبولیت و رحمت و انس را برائے صاحب آن من عند اللہ و مقابل آن قبض است و آن وارد بیست که اشارت بعتاب میکند و عدم لطف و تادیب از جانب حق تعالے برائے صاحب آن و در مقام خفی بسط عبارت از ملتفت ساختن حق بنده را بسوے خلق جهت رحمت کردن خلق و باز داشتن باطن او را بخود و ضد او قبض است و میتواند که مراد از عهد شباب زمان بسط باشد و بستان وجود باعتبار جامعیت اسماء الٰهیه و گل تجلی جمالی بلبل خوش الحان سالک معنی آنست که باز موسم بهار است مر وجود سالک را میرسد و میدمد نوید گل که مشاهدات تجلیات است مر سالک را و نیز نو بهار اشارت بر طلوع دین محمدیست یعنی اگرچه در عصر هر پیغمبر بهار دین اسلام شگفته و رونقے و شبابے دیگر پیدا آمده که در عهد دیگران نبود و مژده گل عبارت از تجلی جمالی و لطفی است همدرین بهار بعندلیبان عشق رسیده یکے گوید لَیْسَ فِی جُبَّتِی سِوَی اللّٰه دیگرے گوید سُبْحَانِی مَا اَعْظَمَ شَانِی و دیگرے گوید اَنَا الْحَق و خار که عبارت از استغنا است و آن در بهاران پیشین بوده چون لن ترانی و درین بهار بعندلیبان بوستان عشق اینچنین نیست اَو لَه

اے صبا گر بجوانانِ چمن باز رسی		خدمتِ ما برسان سرو و گل و ریحان را	

صبا کنایه از لطیفه الٰهی که در دل سالک فرود آید معنے آنست که اے لطیفه الٰهی از عالم غیب بدل ما فرود آمده و مژده تجلیات رسانیده اگر باز بآن عالم رجوع نمائی و بآن تجلیات رسی خدمت یعنی اشتیاق کمال ما را بآن سرو و گل و ریحان که تجلیات است عرض داری و نیز صبا مراد مرشد و جوانانِ چمن اشارت بسرو و گل و ریحان و مراد از سرو و گل و ریحان اصحاب رسول ع

که جوانان چمن اسلام اند که هر یک در بهار رسالتش از نسیم إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ
شگفته و در ربیع هدایتش از باران ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ ترتیب یافته و احتمال دارد که
از سروان اصحاب خواهند که آزادگان طریقت و مجردان معنی و صورت اند يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ و از گل اهل بیت خواهند و از ریحان سائر اصحاب مراد میدارند چون
بیقراری موجب نه رخشندگی بید والنست گوید قوله

ترسم آن قوم که بر دردکشان میخندند	در سر کار خرابات کنند ایمان را

آن قوم اشارت بزاهدان و منکران دردکشان عاشقان باعتبار آنکه مے صاف انبیاء
نوشیده اند و درد باین عاشقان که اولیا اند رسیده و نیز اولیاء کامل مراد باشد که بنهایت رسیده
اند باین سبب که در نهایت شراب بیت زصاف از بدایت حکایت بود ؛ و گر درد باشد
نهایت بود ؛ کار خرابات مینوشی و مراد از آن عشقبازی و درین غزل از نعت بعشق در آمد
و این صنعت التفات گویند و آنچنانست که شاعر در غزلے یا قصیده از مقصدے رجوع بمقصد
دیگر نماید و این بیشتر در شعرها می نماید سوال بعد لفظ ترسم منفی واقع شود نه مثبت چنانچه ؎
ترسم نرسی بکعبه اے اعرابی ؛ جواب بعد ترسم هم منفی چنانچه مذکور شد و هم مثبت چنانچه ؎
ترسم که اشک در غم ما پرده در شود معنی آنست می ترسم که این زاهدان و منکران که برین حال
پریشان ما می خندند حسد می برند و بسبب حسد در خیال این عشقبازی ما ایمان خود را برباد
دهند که ؎ با دردکشان هر که در افتاد برافتاد ؛ و یا آنکه ایمان خود را برباد دهند اے عاشق
شوند بموجب مَنْ ضَحِكَ ضُحِكَ و دیگر مَنْ عَابَ لِأَخِيهِ لَمْ يَمُتْ حَتَّى وَقَعَ فِيهِ و نیز لفظ
ترسم بمعنی المنت هستند و چون عاشق را باید که صحبت باکس ندارد الا با عاشقان ؎ با عاشقان
نشین و همه عاشقی گزین ؛ با هر که نیست عاشق یکدم مشو قرین ؛ گوید قوله

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح	هست خاکے که بآبے نخرد طوفان را

مراد از کشتی نوح دنیا خاکی بیار تنکیر که ذات محمد علیه السلام باعتبار آفرینش معنے آنست که
مصاحب اهل الله باش که در دنیا ذات آنحضرت بوده موصوف برحمت عالمیان که بآبے نخرید طوفان
را و از کمال بردباری آزار قوم خود نخواست بخلاف سائر انبیا چنانچه نوح ع گفت رَبِّ لَا تَذَرْ

عَلَی الْاَرْضِ مِنَ الْکَافِرِیْنَ دَیَّارًا و حضرت علیه السلام گفت اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِیْ اِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُوْنَ
اہل الله چون اتباع او بند صحبت ایشان سر بسر رحمتست واگر خاکی وآبی بیاے مجهول خوانند
مراد از ہمان خاک است که حضرت نوح ع باشارت جبرئیل باخود در کشتی برد واز صحبت نوح ع آن
خاک را آن شرافت دست داد که قائم مقام آبِ وضو وآبِ غسل ایستاد وبراے تیمم مقرر گشت نقل است
که چون نوح علیه السلام در ہنگام طوفان بکشتی درآمد واز جنس حبوب وطیور وبہائم وانسان ہمه را بکشتی آورد
آنوقت جبرئیل ع فرمود که یا نوح یکمشت خاک نیز ہمراه خود ببر نوح ع ہمچنان کرد چون آبِ طوفان
غلبه کرد وتمام روے زمین آب گردید حکم حق رسید که یا نوح بدین آب وضو وغسل روا نیست که غضب
وغضره است وبدان مشت خاک تیمم کن معنی آنست که یار اہل الله باش که از صحبت ایشان بمقصود
رسی وآن شرافت یابی که خاک از صحبت نوح یافت وبمرتبه رسید که بمقابله آب وضو تمام طوفان را
نخریدیعنی صحبت اثرها دارد چون عاشق را لازمست که در عشقِ محبوب از دنیا وافیها اعراض کند
بنا بران گوید قوله

	وقت آنست که بدرود کنی زندان را		ماهِ کنعانی من مسندِ مصر آن تو شد	

ماه کنعان اشاره به یوسف مصر نام شهر تختگاه یوسف مراد مقام عشق ونیز مسند کمالاتست
زندان کنایه از دنیا باعتبار اَلدُّنْیَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِیْنَ معنی آنست ودرین بیت خطاب بروح است
یعنی اے روح من که بجاے یوسف ع ہستی اکنون مقام عشق که مسند مصر است تو مسلم شد پس
وقت آنست که ازین دنیاے فانی اعراض نمائی وترکِ این ہستی موہوم گیری چنانچه یوسف ع
چون بر مسند مصر نشست خیالات زندان را بدرود کرد ہیچ یاد آن در خاطر نیاورد چون گرفتار تعلقات
دنیا ماندن وطول امل را در پیش کردن شایان عاشق نیست بنا بران گوید قوله

	گو چه حاجت که به افلاک کشی ایوان را		هر کرا خوابگه آخر بدو مشتی خاکست	

چون رفیع ایوان موجب طول امل است وطول امل موجب غفلت است وغفلت حجاب است
بحکم کُنْ فِی الدُّنْیَا کَاَنَّکَ غَرِیْبٌ اَوْ کَعَابِرِ سَبِیْلٍ عاشق را طول امل نباید چون آخر کار
زیر خاک خفتنی است پس هر کرا خوابگه آخر بدو مشت خاکست ازین طول امل وبرافراشتن ایوان چه حاصل
چون طول امل را در پیش کردن وامید بهبود ازین برداشتن لاینفع چرا که هر که به دنیا درآمد آخر بگذاشت

برفناست که کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **قوله**

بر و از خانهٔ گردون بدر و نان مطلب ❊ کین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را

معنی آنست که ای عاشق سالک از ته این گنبد گردان بدر رو یعنی از تعلقات این آزاد باش و بعشق گرای تا بعالم بالا عروج نمای و امید بهبودی ازین گردون مدار که این سیه کاسه لئیست هرکرا لقمه از خوان خود میدهد عاقبت الامر میکشد چون از نصیحت فارغ شد باز بمقام مذکور رجوع میکند بدان که چون عاشق بوسیلهٔ عشق و توجه مرشد بجذبهٔ ذاتیه مشرف شد و بمشاهدات تجلیات معزز میگردد در هر جا تجلی او بیند چه در میخانه و چه در مسجد و کنشت و کعبه و مسلم و کافر و هر سو توجه آرد و آن موجب طعن طاعنان میشود بنابران گوید **قوله**

گر چنین جلوه کند مغبچهٔ باده فروش ❊ خاکروب در میخانه کنم مژگان را

مغبچهٔ باده فروش کنایه از تجلی محبوب جلوه کردن ظهور کردن **معنی** آنست که اگر آن محبوب حقیقی این چنین جلوه گری کند که در همه جا ظهور خود را نماید و ما را مست شراب جمال خود سازد پس بهتر آنست که مژگان خود را جاروب در میخانه که میخانهٔ ظاهری یا عشق است نمایم عزیز من در هر ذره که با معان نظر کنند آفتاب عالمتاب تابانست اگر این حالت در بتخانه رو نماید از کعبه باید گسست و زنار بمیان باید بست محتمل که مراد از جلوه حسن و کمالات یعنی خود را بظهور آرد مغبچه پیر که پرورده پیر دیگر باشد در میخانه منزل پیر چون مشاهده عاشق بین التجلی والاستتار است یعنی گاه در مشاهده میباشد و گاه احکام کثرت برو غالب میگردد و آن تجلی مستور میگردد بنابران گوید **قوله**

در سر زلف ندانم که چه سودا داری ❊ باز بر هم زده کاکل مشک افشان را

سر زلف احکام کثرت و تعینات برهم زدن پریشان کردن کاکل مشک افشان اشاره بزلف که مراد از آن تعینات است ع اززلف تعینات بر عارض ذات ٭ هر حلقه که بست دل ز صد خلق ربود **معنی** آنست که ای محبوب من درین احکام کثرت و تعینات نمیدانم چه خیال داری که باز آن احکام کثرت را بر ما غالب کرده و ما را مغلوب آن گردانیده و بدان سبب از مشاهده دور انداخته چون غلبهٔ احکام کثرت موجب اضطراب عاشق میشود گوید **قوله**

ای که بر مه کشی از عنبر سارا چوگان ❊ مضطرب حال مگردان من سرگردان را

مه عبارت از وجه الله عنبرسارا چوگان مراد تعین که ساتر روست معنی آنست که اے محبوب من ظهور وجه الله خود را که در پرده احکام کثرات و تعینات پنهان میداری بدانکه این موجب اضطراب ماست پس مضطرب حال مگردان من سرگردان را یعنی این احکام کثرات را رفع ساز و مشاهده خود ارزانی دار و یحتمل اینکه هر آئینه خدانمائی من که موصوف است به لَا یَسَعُنِی أَرْضِی وَلَا سَمَائِی وَلٰکِن یَسَعُنِی قَلْبُ عَبْدِیَ الْمُؤْمِن از عنبرسارا نفس چوگان کشیده و مراد زیر آن مغلوب ساخته بدین سبب این سرگردان محبت را در قلق و اضطراب میندار و یحتمل از زلف شریعت و خطاب بمحمد علیه السلام مرتبه وجه که آن عبارت از ظهور حق است در مظاهر جمله تعینات علوی و سفلی و مرضیه و نامرضیه یعنی آنکه این مظاهر در عین ظهور چوگان شریعت فرو هشته تا بدان زلف قلب این عشاق را و سیدان کبریا میبری و میرانی و بر امید احوال و مقامات و معرفت مے نشانی و از مظاهر مرضیه سوے مظاهر نامرضیه نمیگذاری اضطراب ایشان از انجاست و در فرو هشتن زلف تعین وجود بشری بر رخ وجه الله سر بسیت و چون راه برون بآن کار کسے نیست بنابران گوید قوله

نشوی واقف یک نکته ز اسرار وجود
گرچه سرگشته شوی دایره دوران را

وجود وجود سالک که بسا اسرار غریبه و نکات عجیبه در وست که مظهر اتم است و آئینه ذات و صفات است که اَلْاِنْسَانُ سِرِّی وَاَنَا سِرُّ الْاِنْسَان و کماحقه بمعرفت او رسیدن محال یعنے اے سالک با وجود حصول کمال و دانش واقف یک نکته از اسرار وجود نگردی اگرچه سیر عالم نمائی و عجائب و غرائب بینی و نیک و بد دریابی و حصول دانش نمائی و یحتمل که مراد از وجود ذات واجب الوجود یعنے اگرچه گرد عالم گردی و عجائب و غرائب عالم دریابی و حصول دانش نمائی سرے از اسرار ذات ما در نیابی و چون کار عاشق از ماسوی معشوق آزاد بودن و بهر چه رسد از دوست قناعت نمودن و بدان خوش گذرانیدن است گوید قوله

ملک آزادگی و ملک قناعت گنجیست
که بشمشیر میسر نشود سلطان را

آزادگی تجرد از ماسوی الله قناعت بداده حق راضی شدن معنے بیت ظاهر ست چون بایست عاشق آنست که از تزویر و ریا آزاد باشد و بعیش گذراند گوید قوله

حافظا می خور و رندی کن و خوش باش ولے
دام تزویر مکن چون دگران قرآن را

مے کنایت از عشق است رندی بے باکی و قطع نظر از اعمال چنانچه در مرآة المعانیست

ے رندی اینجا عالمے بے باکیست ٭ در طریقت چستی و چالاکی است ٭ رند عالم سوز کے باشد نبات ٭

پاے بند رشتۂ صوم وصلوٰۃ ؛ ظاہر و باطن خلا و در ملا ؛ رند باشد غرقۂ نورِ خدا ؛ جانش از رندی بواحد شاہد است ؛ لعنت و رحمت بنزدش واحد است ؛ نہ ز رحمت خاطرِ او را سرور ؛ نہ ز لعنت در کمالِ او قصور ؛ پیش او یکسان بود حلوا و زہر ؛ خواہ لطف از دوست بیند خواہ قہر ؛ ہر چہ محبوبش بدستِ خود دہد ؛ گیرد و بر سر و چشم خود نہد ؛ معنی آنست کہ اے حافظ بعشق کوش و قطع نظر از اعمال نما و تن برضا دہ ہر چہ کہ از دوست رسد از بسط و قبض و لطف و قہر خوش باش کہ کمالِ عاشقی در تفویض است کہ اُفَوِّضُ اَمْرِیْ اِلَی اللّٰہِ ولیکن قران را دام مکر و حیلہا ہمچو دیگران مساز کہ حمائل کردہ در گلوے انداز ند یعنے ظاہر خود را بقران خوانی آراستہ در روز و شب گوشت برادران میخورند اے غیبت و حسد میکنند اَیُحِبُّ اَحَدُکُمْ اَنْ یَّاْکُلَ لَحْمَ اَخِیْہِ مَیْتًا فَکَرِہْتُمُوْہُ و نیز دگران بفتح دال طائر یست مردار خوار تمام کلام اللہ بر پرہاے او منقوش است ۔ مراد ازان ظاہر آرائی است ۔

غزل

ساقی بنورِ بادہ برافروز جامِ ما	مطرب بگو کہ کارِ جہان شد بکامِ ما

ساقی مراد مرشد بادہ عشق جام دل سالک مطرب مرشد کہ کلامش طرب افزاے طالب است معنے آنست کہ اے مرشد بنورِ بادہ عشق دل ما را معمور ساز و گویا این واقعہ بظہور پیوست پس عرض میکند کہ حالا بشارتہا فرما کہ از سوزش خلق کہ در انگیز سلوک ما گشتہ پیش قدمی نمایم و بمقصد گرایم سوال درین بیت در مصرع اولے تقاضاے کار خام میکند و طلب فیض مینماید و در مصرع ثانی تقاضا میکند کہ کار بنہایت رسید جواب سیر الی اللہ تمام شد بنا بران گویم مطرب بگو و چون سیر فی اللہ نہایت ندارد بنا بران ہر لحظہ در طلب زیادتی میباشد ہر چند کہ یافت بیش طلب بیش چون اکثرِ عاشقان را تعلق قلبی بصور جمیلہ میباشد بعضے را در ابتدا احوال و بعضے را بانتہا بسبب آنکہ در ہر شے مشاہدہ جمال وجہ اللہ می نمایند و آن موجب طعن زاہدان و منکران میشود بجوابش میگراید قولہ

ما در پیالہ عکسِ رخِ یار دیدہ ایم	اے بیخبر ز لذتِ شربِ مدامِ ما

پیالہ مراد صور محبوبان مجازی رخ یار تجلی ذات حق شرب نوشیدن مدام شراب معنے آنست کہ ما در صور جمیلہ انعکاس نور لایزالی می بینیم و مشاہدہ تجلی ذات حق می نمایم بنا بران تعلق قلبی بدیشان داریم اے منکران کہ بیخبر ہستید ازین لذت نوشیدن شراب ما

اے ازین عشقبازی ما ونیز این حالت مجذوب ست که مجذوب سالک را در هر شے اول ذات نماید بعده اسما بعده آثار و مجذوب سالک را بر عکس آن و مجذوب مطلق در بحر وحدت غرق چون قطره بقلزم گم درین مقام شراب و آب یکے است چون صور جمیله را شهود در چشم سالک تا آنزمانست که آفتاب حقیقت بروتابان نشده بنابران گوید **قوله**

چندان بود کرشمه و نازِ سهی قدان	کاید بجلوه سروِ صنوبر خرامِ ما

کرشمه ظهور سهی قدان تجلیات معشوقان جلوه ظهور سرو صنوبر خرام کنایت از محبوب حقیقی و تجلی ذاتی معنی آنست که این صور جمیله را یا این تجلیات را نمود و ظهور در چشم سالک تا آنزمان است که محبوب حقیقی و یا تجلی ذاتی جلوه ننموده و چون آن محبوب حقیقی و تجلی ذاتی ظهور نمود این صور جمیله و تجلیات یکلی از پیش نظر او محو شوند چون نجم در شعاع شمس و چون استغنا نمودن شیوه معشوقان است بنابران گوید **قوله**

مستی بچشمِ شاهدِ دلبندِ ما خوش است	زان رو سپرده اند بمستان زمامِ ما

مستی غنا و بے نیازی چشم ذات ہست چشم اینجا بمعنے نقد ذات ست که عیان بیند وجه کائنات شاهد دلبند کنایه از حق زان رو بواسطه آن سپرده اند فاعل آن قضا و قدر مستان عاشقان معنی آنست که بے نیازی کردن و استغنا نمودن بذات معشوق ما می سزد که اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ بنابران قضا و قدر زمام ما را بعاشقان او سپرده یعنی بعاشقان درآورده و از محتاجان گردانیده وَاللّٰهُ الْغَنِیُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ و نیز بجاے مستان لفظ مستی دیده شده و مراد از مستی عشق است یعنی در نظر محبوب ما غیر از عشق و محبت چیزے دیگر منظور نمی افتد بنابران ما را بسلک عاشقان کشیده و مندرج ساخته و چون عشق مر عاشق را موجب حیات جاوید است بنابران گوید **قوله**

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق	ثبت است بر جریدهٔ عالم دوامِ ما

جریده عالم قران معنے آنست که درین دار القرار دنیاے ناپائدار که دار المحن مومنین اولی الابصار ست هر که آمد گرم رو راهِ عدم است که کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَانٍ وَّیَبْقٰی وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ الا فانی فی الله و باقی بالله که زنده بعشق ابدی شد رحمه الله تعالیٰ

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُوْنَ فَرِحِيْنَ
بِمَا اٰتٰهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ مراد از فی سبیل اللہ عشق است قاضی حمید الدین ناگوری در ہمین معنی
بعشقیہ می نگارد کہ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ یعنی ہر نفسے را شربت مرگ چشیدنی است اما نفسہائے
کہ از صفات بشری بیرون آمدہ اند و موصوف بصفت روح شدہ اند و در ذات مطلق محو گشتہ اند بیقائے
حق باقی و پایندہ خواہد ماند آرے ہر کہ زندگی بحق یافت و از مقید بسوے مطلق پرداخت و بہ تیغ
لَيْسَ فِي الدَّارَيْنِ اِلَّا هُوَ ہمہ را در قتل ساخت ہمیشہ در بحر مشاہدہ محبوب و در قعر وصل معشوق
مست و مدہوش است و خواہد ماند اے جان من موت عام دیگر و موت خاص دیگر موت عام فصلست و موت
خواص وصل مردن خواص عین زندگی و مردن عوام دوری و مہجوری است چون کہ موت او را است
کہ از حق دور افتادہ نہ او را کہ بحق نزدیکتر است اَلْمَوْتُ جِسْرٌ يُّوْصِلُ الْحَبِيْبَ اِلَى الْحَبِيْبِ ازینجاست
بلکہ از غلبہ محبت چون بورطۂ عشق میرسند و در بحر حسن معشوق کہ بے پایانست غوطہ میخورند و در ان عمق
بے پایان چندین میروند کہ در قعرش بے نشان غایب میشوند بحدے کہ تا ابد نام و نشان ہیچ جا پیدا نمی آید
پس موت عاشق کمال استغراق است نہ کہ فوت مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا عاشق بیچارہ ہر دم میمیرد
و بہر موتے حیاتے دگر مے یابد جائے دگر اینجا کجا موت و کجا حیات کارے دگر حالے دگر ہمون داند کہ
باو می گذرد چون زاد راہ عشق عجز و مسکینی است گوید قولہ

ترسم کہ صرفہ نبرد روز بازخواست	نان حلال شیخ ز آب حرام ما

صرفہ یعنی غلبہ روز بازخواست روز قیامت نان حلال شیخ زہد و تقوی کما فی مؤید الفضلا
و زہد را بنان از ان تعبیر نمود کہ در زہد چون ہستی منظور است خدا بجدا پرستیدن و درست پس کثافت
را در ان مدخلے تمام است لاجرم بنان کہ از اجسام کثیف است نسبتے دارد آب حرام عشق و محبت
و حرام ازین رو کہ زاہدان ازین محروم اند کذا فی مؤید الفضلا و عشق را بآب از ان تعبیر کرد کہ در عشق ریا را
دخلے نیست و در کمال لطافت است معنی آنست کہ میترسم کہ روز حشر تقوی و زہد شیخ بر عشق
ما غالب آید یعنی مے ترسم کہ نباید کہ در طریق عشق از ما تقصیرے بوقوع آید کہ بنسبت آن تقصیر
بعد خود فائز نگردیم و شیخ جہت تقوی بمراد خود رسد از ان جہت کہ کار او بعلتہ نیست کہ محمد
را با علی علیین بے سببے وسیلہ سابقہ و ابلیس لعین را در اسفل السافلین انداخت بے جریمہ سابقہ

پس سزاوار آنست که بترسند و بر عبادت خود مغرور نشوند فحسبُ اللهُ المستعانُ وعلیهِ التکلانُ و
میتوان که در استفهام انکاری بود منفی مثبت و مثبت منفی پس برین تقدیر معنی چنین باشد
یعنی نمی ترسم که صرفه برد روز در روز قیامت دز زاهد بر عشق غالب سودای کسی که بلطف ایزدی
بتر تیبش نشسته و از فضل و رحمت او بحقیقت پیوسته از سوء خاتمه نمیترسد که در حصن حصین یقین
در آمده چون کارِ عاشق گه به بسط و گه بقبض از اول تا اینجا مقام بسط بود و از اینجا در قبض آمده شوق
و قلق روی نمود میگوید قوله

بگرفت همچو لاله دلم در هوای سرو — ای مرغ بخت کی شوی آخر تو رام ما

سرو درختی است معروف مراد ازان محبوب مرغ بخت اضافت بیانیه معنی آنست که دل من
در محبت سرو قامتی گرفته شده همچو لاله سراسر خون گردیده ای مرغ بخت ما کی بدام ما آئی
و مساعدت ما نمائی و ما را بمحبوب ما پیوندی دهی چون عاشق را در هنگام قبض اضطرابی روی میدهد
و هر کسی طلب پیغامبری میکند بنابران گوید قوله

ای باد گر بگلشن احباب بگذری — زنهار عرضه ده بر جانان پیام ما

باد لطیفه نهانی که در دل سالک فرود آید و نیز مرشد زنهار البته معنی آنست که ای لطیفهٔ
الهی اگر باز بآن عالم رجوع کنی و بآن محبوب من رسی البته بجانان پیام ما عرض کنی و بگوئی قوله

گو نام ما زیاد بعمدا چه میبری — خود آید آنکه یاد نیاری ز نام ما

یعنی بگو که ما را دیده و دانسته بفراموشی چه سپرده عنقریب است که آن وقت در رسد و ما را و فنا
رسی کشد و نام و نشان ما در عالم نماند تا شربت اجل بچشیده ایم ما را ابقا بخود فرما و از ما بر ما و چون
عاشق را چشم بصیرت کشاده و هر که نظر کرد غرق دریای عشق یافت بنابران گوید قوله

دریای اخضر فلک و کشتی هلال — هستند غرق نعمت حاجی قوام ما

باید دانست که تحقیق اهل کشف آنست که بحکم کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ هر تجلی که از ...
اول بر عالم ملکوت می افتد و بصبغ برنگ ملکوت می شود بعده انتقال بعالم مثال
رنگین میگردد پس ازان بعالم شهادت میکند و باحوال او تکیف میگردد بعد ازان
کامل افتد بجهت کمال صفائی دل نور او منعکس بر افلاک و اراضی و انچه هست با محبوب مجازی ...

جلوها ...

مثل انعکاس شعاع از آئینه و آب بر مقابل انسان و همین نور انعکاسی موجب استقرار وجود عالم است چنانچه آب موجب وجود حباب و چون در قالب غیر کامل صفا نیست انعکاس هم نیست معنی آنست که آسمان با آن رفعت و شان و هلال با این انوار تمام فیضیاب و تو الخ از مرشد حاجی توام است چون گریه و زاری موجب حصول مرادست که البکاء تحصیل المرادات گوید قوله

حافظ ز دیده دانه اشکی همی فشان	باشد که مرغ وصل کند قصد دام ما

معنی آنست ای حافظ اگر میخواهی عنقاء بلند پرواز وصل بدام تو در افتد پس دانه اشک در یغ مدار و از دیده افشانده باش شاید که بمطلب رسی

غزل

ساقیا برخیز و در ده جام را	خاک بر سر کن غم ایام را

ساقی مراد مرشد که نوشانندهٔ می محبت است جام مراد شراب از ذکر سبب و اراده مسبب غم ایام اندیشه و فکر دنیوی معنی آنست که ای مرشد جام شراب عشق بما عطا فرمائی و دلم را بشراب محبت صفائی ده تا شایسته مکاشفات گردد و این تعلقات دنیوی و وساوس نفسانی که بما هجوم کرده اند خاک بسر ایشان کن یعنی مندفع ساز و سالک تا که از هستی مستعار نگذرد هرگز بمحبوب نرسد و این جز بعشق نمی شود بنا بران گوید قوله

ساغر می بر کفم نه تا ز سر	بر کشم این دلق ازرق فام را

ساغر می کنایه از عشق ازرق بتقدیم زاء معجمه و راء مهمله بمعنی کبود دلق ازرق فام کنایه از هستی مستعار معنی آنست که پیاله شراب محبت ما را بده تا از بر خود دلق ازرق فام که عبارت از هستی مستعار است بر کشم و فانی در وگردیم چه بی چشیدن جام عشق رهیدن از دام هستی محال چون از زهد و پارسائی که مقتضیات نفس است سوای غرور حصولی ندارد بنا بران گوید قوله

باده در ده چند ازین باد غرور	خاک بر سر نفس نافرجام را

و حرام ازین پارسائی و هستی مستعار معنی آنست که ای مرشد من باده عشق و محبت عطا خلقی نیست و درو ما غالب آید یعنی خود رسم و تا چند ازین باد غرور که از مقتضیات نفس است حکایتها کنی و مرا بسود خود فائز نکرده با آنکه تا کی این هستی مستعار زیم و گرفتار این باشم خاک بر سر نفس نافرجام را که نفی و حرف المجاهدات و چون عشق نزد عاقلان موجب بدنامی است از انجهت را با علی علیین رسانید

که هر چه در مذهب عاشقان جائز داشته عاقلان تاب آن نمی دارند شاید که در طلب سالک مرشد توقف افگنده باشد و حیله انگیخته باشد تا که کمال شوق و فور اشتیاق روی نماید بنابران گوید قوله

گرچه بدنامی ست نزد عاقلان | ما نمی خواهیم ننگ و نام را

معنی آنست که ای مرشد اگر چه میخواری که مراد از عشقبازیست نزد عاقلان موجب بدنامی است بما عطا کن که ما از سر ننگ و ناموس گذشته و بآن تعلقی نمانده چون بتوجه و دستگیری مرشد بدولت عشق مشرف شد و هر دم احوال او بنوعی دگر شد و چون احوال عاشقان موجب حسد حاسدان است گوید قوله

دود آه سینهٔ نالان من | سوخت این افسردگان خام را

افسردگان خام کنایه از ظاهر پرستان معنی آنست که این دود آه من که از سینهٔ نالان من بر می آید این ظاهر پرستان را سوخته حاصل آنست که مشاهده علامات عشق و معاینهٔ آثار شوق که از ما هر دم ظاهر میشود موجب حسد حاسدان گردیده و ایشان را در حسد آورده و یا آنکه حالت ما در هجران آن دلارام بجای رسیده که دل دشمنان سوخته بدان که بر سالک عاشق هر دم حالی دگر روی میدهد و هر لحظه اسراری دگر و انواری دگر مکشوف میشود و آن اسرار شایان آن نیست که بهر کس توان گفت الا بعاشقان و چون عاشقان نادر اند گوید قوله

محرم راز دل شیدای خود | کس نمی بینم ز خاص و عام را

معنی آنست که درین زمانه از خاص و عوام کسی را محرم راز دل شیدای خود نمی بینم که با او احوال خود یک یک عرض نمایم که در عشق آن معشوق هر دم چه رنج و محنت و سوز و درد روی میدهد یا پیدا آید این دل بیمار پرداز دو یا آن که کسی را نمی بینم که بگویم که بسبب عشق چها اسرار و انوار مکشوف میشود بر دل ما باید دانست که چنانکه اظهار عشق مر عاشق را شایان نیست اخفاء آن نیز نوعی از محالات است بنابران گوید قوله

با دلارامی مرا خاطر خوش است | کز دلم یکباره برد آرام را

معنی آنست که خاطر من واله و متعلق عشق دلارامی است که آن دلارام بجلوه از جلوهای خود آرام از دل بی آرام ما برده و بی قرار گردانیده و آن دلارام محبوب حقیقی یا مرشد یا محبوب مجازی است

وچون عاشق را لازم است که هرگاه ذکر معشوق درمیان آید بے ذکر وصف او نتوان گذشت بنابران گوید قوله

ننگرد دیگر بسرو اندر چمن ‌‌‌ ‌ هرکه دید آن سرو سیم اندام را

سرو کنایه از معشوق مجاز چمن دنیا آن سرو سیم اندام محبوب حقیقی معنے آنست که آن دلارام من محبوبیست که هرکه جلوه‌ها او را دریافت و تجلی از تجلیات او معائنه نمود باز درین دنیاء فانی بمهرویان مجازی التفات نماید بدان که سالک عاشق بسبب بیقراری اظهار سوز و درد نمود و چون ارشاد مرشد بے اشارت الهی نیست بنابران گوید قوله

صبر کن حافظ به سختی روز و شب ‌‌‌ ‌ عاقبت روزے بیابی کام را

معنے آنست که اے حافظ شب و روز برین سختیها که درین طریق ترا روے مینماید صابر باش تا عاقبت بموجب اَلصَّبْرُ مَعَ الظَّفَرِ بمراد خود فتح یابی غزل

ساقی بگذار از کف خود رطل گرانرا ‌‌‌ ‌ تا خوش گذرانیم جهانِ گذران را

ساقی کنایه از مرشد بگذار روان کن رطل پیمانه شراب جهان گذران دنیاے فانی معنے آنست که اے ساقی این پیاله شراب محبت که حاصل کرده و برکف داری روان کن بسوے ما تا از نوشیدن آن این جهان فانی را بخوشی گذرانیم اے درعشق بسر بریم بدان که چون مسترشد بتوجه مرشد شربے محبت سرفراز شد و حالت او بنوعے دگر شد قطع نظر از اعمال و افعال نمود و بیباکی ورزید و اندیشه نیک و بد از میان برداشت چه بسا اعمال و افعال از سر عاشق میزند که در نظر صورت بینان بصورت گناه است و نزد اهل معنی عین طاعت و چون آن موجب طعن طاعنانست گوید قوله

زاهد چه عجب گر کشدم عیب بر ندی ‌‌‌ ‌ بر اهل هنر طعنه بود شیوه بیهنران را

زاهد کسے بود که در ریاضت بحد کمال بود و تارک دنیا اما از عشق محروم اهل هنر عاشقان بے هنران ظاهر پرستان معنے آنست که اگر زاهد ظاهر پرست که نظرش بر اعمال متمکن است و امید حصول ثواب درجات دامنگیر وقت اوست اگر ما را برندی که بیباکی و قطع نظر از اعمالست عیب کند جاے عجب نیست چه عادت جهان برینست که اهل هنر مطعون بے هنران گردند باید دانست که در راه عشق مقامیست که چون سالک دران مقام رسد همه جا چه از صومعه و چه از مسجد و کعبه و کنشت ظهور خاص محبوب بیند بنابران گوید قوله

در قبله و بتخانه تو مسجودی و معبود
رو سوے تو باشد همه صاحب نظرانرا

مخاطب درین بیت محبوب است یعنی اے محبوب من در همه جا ظهور تست اگر کعبه است مسجود توئی
و اگر بتخانه است معبود توئی و نیز از بتخانه و کعبه عشق و زهد مراد است از ذکر سبب و ارادهٔ مسبب د
عاشقان کامل همه جا مشاهده تو می نمایند و ترا می بینند و نظر بر کعبه و کنشت نمیدارند چون اینمعنی موجب
طعن طاعنان میشود از انجهته که بذوق آن کس نمیتواند رسید الا عاشق بنابران گوید قوله

ارباب خرد ذوقِ مئی عشق چه دانند
از حالتِ ما نیست خبر بیخبران را

معنے آنست که ارباب خرد زاهدان و متقیان اند ذوق مئے عشق را چه دریابند و چگونه بر اسرار
و کلمات عاشقان واقف شوند چون قطره از جام عشق در ایشان نرفته بنابران از حالت ما ذوقے
ندارند و زبان طعنه در حقِ ما دراز ساخته اند چون عاشق مدام جویان وصل است بنابران گوید قوله

کامی طلبد حافظ ازین چشمهٔ حیوان
آرے نتوان خورد نصیب دگران را

کام بوسه چشمهٔ حیوان کنایه از دهن معشوق و کنایه از بوسه از دهن معشوق وصل محبوب است
معنے آنست که حافظ مدام جویان وصل معشوق است لیکن چون جناب معشوق ازان غالب است
که هر بوالهوسے دست بدان تواند رسانید بنابران از روے تحقر گوید آرے این دولت نصیبه
دیگران بدست آوردن نمیتوان و ما را چه حوصله و استعداد و چه یارا و زهره که بادرسیم غزل

شب از مطرب که دل خوش باد و یرا
شنیدم نالهٔ دلسوز نے را

مطرب عارفے نالهٔ دلسوز کلمات جانسوزِ عاشقانه نے مراد عاشق کامل معنے آنست
در شبے از شبها از زبان عارفے که دل وے خوش باد کلمات جانسوز و سخنان دل سوز
کسے که مانند نے بفراق از اصل خود گرفتار بود نالش مینمود چنانچه نالش آن در مفتح مثنوی
مذکورست استماع نمود چون خاصهٔ کلمات عاشق آنست که دل سامع را مجذوب میکند بنابران
مے گوید قوله

چنان در جانِ من سوزش اثر کرد
که بے رقت ندیدم هیچ شے را

معنے آنست که استماعِ آن کلماتِ جانسوز چنان در جانِ من اثر کرد که بسببِ آن بهر سو و بهر کس
که نظر کردم از رقت مراو را خالی نیافتم یعنے همه را در درد و سوز یافتم ــه همه عالم چو یک خمخانهٔ اوست

دل ہر ذرۂ پیمانہ اوست ، خرد مست وملایک مست وجان مست ، ہوا مست وزمین مست آسمان مست ، ویا آن کہ باین معنی کہ از غلبۂ رقت کہ بر من زور آوردہ بود پنداشتم کہ ہمہ چیز در رقت ہست نہ آنکہ فی الواقع ـــہ چو تو برگردی وبرگرد سرت ، خانہ را گردندہ بیند منظرت ، قولہ

حریفی بُد مرا ساقی کہ در شب ۔ ز زلف و رخ نمودی شمس و دُجیٰ را

حریف ہمخانہ ویار ومصاحب ساقی مراد مرشد زلف مراد عالم کثرت وتیرہ ہجر وہم جلال رخ مراد وحدت ونیز وصل وجمال دُجیٰ مختصر دیجور معنی آنست کہ یارے بود مرا شراب دہندہ یعنی مرشدے داشتم کہ در شب کہ وقت خاص عاشقانست بیان زلف کہ کنایت از عالم کثرت است بنوے مینمود کہ آن عالم کثرت در نظر شنوندگان چون شب دیجور مینمود وشرح عالم وحدۃ بطرزے میفرمود کہ اسرار غامضہ ہمچو آفتاب روشن مے شد وچون شوق سامع متکلم را گرم ترمیگرداند بنابران میگوید قولہ

چو شوقم دیدہ در ساغر مے افزود ۔ بجفتم ساقی فرخندہ پے را

معنی آنست کہ چون آن مرشد شوق مارا دریافت در اظہار آن اسرار گرم تر گردید وبجام عشق پیر فراز کرد چنانکہ ساقی ہرگاہ شوق میخواران زیادہ مے بیند در ساغر مے ریزد ومن بآن مرشد عرض نمودم

رہانیدی مرا از شر ہستی ۔ چو پیمودی پیاپے جام مے را

معنی آنست کہ چون این اسرار پے درپے گفتی مرا از سر ہستی یعنی خودی وخود پرستی رہانیدی باین معنی کہ مے دانستم کہ من بجائے رسیدہ ام وکمالے حاصل کردہ ام وچون این اسرار شنیدم حاصل کردۂ خود اندک دیدہ از تکبر وخود بینی خلاص گردیدہ ام چون زبان سالک از ادائے شکر مرشد قاصر است جز دعا کردن نتواند بنابران گوید قولہ

حَمَاکَ اللہُ عَنْ شَرِّ النَّوَائِبْ ۔ جَزَاکَ اللہُ فِی الدَّارَیْنِ خَیْرًا

ولفظ خیرا قافیہ معمول ست وآن آنست کہ بتصرف شایستہ آن گردد کہ بوزن قافیہ درست شود چون درین قطعہ ـــہ بتر یافتست بخت مرا روزگار دوست ، زانم نمیرسد بسر زلف یار دست ، خصم ستیزہ دولت را قربان ہمیکند ، زانروے سعد ذابح آہختہ کار دست معنی آنست کہ چون من درعوض آن عنایت خدمتے نمیتوانم کرد زبان بدعاے کشایم کہ حمایت کند ترا اللہ تعالیٰ از شر حادثات وجزا دہد ترا اللہ تعالیٰ خیر در ہر دو جہان چون عاشق بغایہ مستی عشق ملک

کاوس و کے را بجوی نمے شمرد بنا بران گوید **قوله**

چو بیخود گشت حافظ کے شمارد	**بیک جو مملکت کاوس و کے را**

معنی آنست که چون حافظ از شنیدن این اسرار عشق و محبت بزبان درفشان محبوب نیست و بیخود گردید از خودبینی وخود پرستی گذشت و بمکانی رسید که پیش او ملک کاوس و کے را قدر جوی نمی نهد **غزل**

صوفی بیا که آئینه صاف است جام را	**تا بنگری صفاے مے لعل فام را**

باید دانست که صوفی را دو اطلاق است یکے آنکه ملتزم ملت بود و ادراک مطالب بکشف شهود کند و باین معنی شامل قلندر و ملامتے و مجذوب وسائر اقسام است دوم آنکه بمشاهده جمال ازلی و محبت لم یزلی از هر دو کون محجوب آزاد و مشاهده کثرت در وحدت و مشاهده وحدت در کثرت کند و بواسطه کمال متابعت رسول ؑ ماذون و بدعوت خلق مامور باشد و این طائفه کاملان مکمل اند که فضل و عنایت ازلی ایشان را بعد از استغراق در عین جمع ولجه توحید از شکم ماهی فنا بساحل تفرقه و میدان بقا خلاصی و مناصی ارزانی فرموده تا خلق را بنجات و درجات دلالت کند و این معنی خاص است در ملامتی وغیره یافته نمیشود از ان که کثرت از نظر شهود وے نرفته که الملامتی هو الذی لا یظهر خیراً و لا یضمر شراً و قلندر خود فروتر ازین است چنانچه مذکور خواهد شد پس صوفی که درین بیت یا ابیات دیگر چون ؎ صوفی صاف بهشتی بنود زانکه چه و یا ؎ صوفی نهاد دام سر حقه باز کرد ؛ محمول بر هیچ معنے ازین دو معنی نمیتواند شد پس مراد از صوفی در موضع ذم شخصے بود که اظهار خیر و اضمار شر کند بمعنی ملامتی که ناظم از ان نیست ؎ خیز تا خرقهٔ صوفی بخرابات بریم ؛ یا مراد از صوفی متشبه بمبطل بود بصوفی یعنے جماعتے که خود را بصوفیان ظاهر کنند و از حلیت عقاید از اعمال و افعال ایشان عاطل وخالی باشد و ربقه طاعت از گردن برداشته خلیع القدار در مرتبه اباحت میچرند و گویند که تقید باحکام شریعت کار عوام است که نظر ایشان بر ظواهر متصور باشد اما حال اهل حقیقت از ان عالی تر است که برسوم ظاهر مقید شوند و اهتمام ایشان بمراعات حضور باطن بیش نبود این طائفه را باطنیه و اباحیه خوانند و صوفی که در موضع مدح واقع شده چنانچه ؎ صوفیان جمله حریفند و نظرباز ولے محمول بر هر یکے ازین دو معنی میتواند شد لیکن حمل او بر معنی اول که شامل فرقه ملامتیه بود که ناظم از انسب است اولے و انسب است معنی آنست که اے صوفی ظاهر پرست یعنی مرائی وخالی از اعمال بآرایش

در و دیوار دل چه نهاده و در وعید مَن استوی یَومَاهُ فَهُوَ مَغبُونٌ چه افتاده که بدین لباس جز تشبیه چیزے دیگر نمی کشاید در مشرب ما درآئی که مشرب اہل معرفت است تا صفائی جام دل سالک که مانند آئینه روشن است معائنه کنی که آثار صفائی مئے که عبارت از محبت خالص است چه نوع صفای آئینه دل ظاہر مے شود و چه نوع کمال حاصل مے آید تا از انکارے که داری باز آئی چون در راه عشق و محبت بسا اسرار است که مکشوف ہیچکس نمے شود الا بعاشقان بنابران گوید قوله

راز درون پرده ز رندان مست پرس — کین حال نیست صوفی عالیمقام را

سوال لفظ صوفی که در محل ذم واقع شده عالی مقام چون صورت بندد جواب بطریق سخریه چون شیخ پاکدامن معنی آنست که اسرار الہی و نکتهاے عشق حضرت لامتناہی از رندان مست یعنی عاشقان که قطع علائق و عوائق کرده اند و از ماسوی الله بریده اند و بحق رسیده اند بپرس چراکه رسیدن بدریافت اسرار الہی شایان زاہد ظاہر پرست و صوفی مرائی نیست ہرچند که در طاعت و عبادت کوشد حصول معنی میسرش نشود و باید انست که رازہاے پرده بسیار اند که بحجب عزه محتجب باشند و غیرت عشق زبان عارفان بریده از افشاے آن الا بسبیل ایما یکے ازان سر قدر که اَلقَدَرُ سِرُّ اللهِ فَلَا تُفشُوهُ که شریعت محمدی مانعست دوم سر ربوبیت که اِنَّ لِلرُّبُوبِیَّةِ لَو کُشِفَ لَبَطَلَ الرُّبُوبِیَّةُ سیوم سر حقیقت محمدی اگر حقیقت خود آشکارا کند مبطل شریعت باشد چہارم سر روح قُلِ الرُّوحُ مِن اَمرِ رَبِّی وعلے ہذا القیاس بیشمار اند و تا صبح ولایت از مطلع ندمد و نجوم صفات بشری متلاشی نگردد بران سر اطلاع نیفتد و تحقیق که صوفیان عالیمقام که رازداران خلوتخانه اسرار الہی اند و از آداب دانی حفظ مراتب میکنند چگونه افشاے راز نمایند و مستان باده محبت که صاحب حال اند ضبط نداشته ہرچه می بینند و می شنوند بے اختیار برزبان آرند و چون در عالم ہیچکاری نیست بہتر از حصول معرفت که وَمَا خَلَقتُ الجِنَّ وَالاِنسَ اِلَّا لِیَعبُدُونِ اے لیعرفون و عرفان بے شہود ممکن نے بنابران گوید قوله

در نقد عیش کوش که چون آبخور نماند — آدم بہشت روضهٔ دار السلام را

نقد عیش حصول شہود الہی و عرفان نامتناہی آبخور قسمت بہشت بگذاشت روضهٔ دار السلام جنت معنی آنست که اے صوفی ظاہر پرست مشغول این دنیاے فانی و زہد لاینفع چه شدهٔ باز آ

وبحصول معرفت وشهود الهی کوشش نما وکار امروز بفردا مفگن که کار امروز بفردا افگندن دست تحسر بدندان گزیدنست آدم ع چون مدتش سپری شد کارے کرد که بهشت از دست بازاز نصیحت سالک اعراض نموده به بیان سالک می پردازد قوله

یعنی طمع مدار وصال دوام را	در دور باده یک دو قدح درکش وبرو

دور باده ظهور تجلیات قدح تجلی معنے آنست که اے سالک درسلوک عشق ومحبت تفرقۂ تجلیات بسیارست پس درهنگام ظهور تجلیات مدام بتجلی واحد مشغول مباش تا داخل خَسِرَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةَ نگردی ؎ بیزارم ازان کهنه خدائے که تو داری ٭ هر لحظه مرا تازه خدائے دگرست ٭ بلکه بهر تجلی که رسی یکدو لمحه تفرج نموده روان شو تا داخل اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰى شوی چراکه سالک را باید که ملتفت بدان نگشته خلیل وار نوائے لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ برآورده پیش قدم نهد سوال درین بیت معلوم میشود که گاه وصال یافته میشود ودر بیت لاحق که عنقا شکار کس نشود مفهوم میگردد که وصال دست نمیدهد جواب آنست که حق تعالے را دو مرتبه است ظهور وبطون یکے ازان احدیت ذاتیه مجرد از صور تعینات واتفاق صوفیه برانست که حضرت ذات از حیثیت احدیت ذاتیه وهویت غیبیه برتر ازان است که متعلق به علم وکشف شهود تواند بود ویکے ازان واحدیه که عبارت از ذات مقیده بصور تعینات علمیه غیبیه واین بکشف شهود میگردد پس انچه از بیت اول مفهوم میشود وصل باعتبار واحدیة وانچه از بیت ثانی معلوم مے شود عدم وصل احدیت ونیز صوفیه را در کشف ذات الوهیه اختلافست اکثرے از محققین قائل اند وبعضے منکر وچون فکر کردن در ذات وغور نمودن دران شایان سالک نیست که تَفَكَّرُوْا فِی الْاٰیَةِ وَلَا تَفَكَّرُوْا فِیْ ذَاتِهٖ بنابران گوید قوله

کاینجا همیشه باد بدستست دام را	عنقا شکار کس نشود دام باز چین

عنقا کنه ذات مقدس که در لمعات ازوے بعنقا تعبیر نموده اینجا اشارت بکنه ذات مقدس باد بدست بیحاصل معنے آنست که عنقاء احدیت شکار استعداد کسے نمے شود دام سعی وکوشش ازو بازدار زیراکه سعی بیحاصل است قال الله وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ وایضاً قال [illegible] وقال لَنْ تَرَانِیْ وبرائے شکار دیگر مثل تجلیات ذاتی وصفاتی وافعالی دام سعی بگستران که خود گفته ؎ برو این دام بر مرغ دگر نه ٭ که عنقا را بلند است

وشیخ سعدی وجهی لطیف بکار برده یعنی عنقاء الوهیة شکار کس نمیشود بلکه شکار بیکسانست حاکی عن الله اَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ لِاَجْلِیْ دچون در عشق ننگ وناموس را گذر نیست بنابران گوید قوله

اے دل شباب رفت و نچیدی گلے ز عشق	پیرانه سر مکن هنری ننگ ونام را

معنی آنست در شباب که ایام کارے بود عقده کار از دست نکشود واز کشت زار دنیا ذخیره عقبی بر نداشتی اے عشقی حاصل نکردی ؎ الا اے که عمرے بهفتاد رفت ؛ مگر خفته بودی که بر باد رفت ؛ همه برگ بودن همی ساختی ؛ بتدبیر رفتن نپرداختی ؛ الحال که موسم نیست پیرانه سر یعنی هنگام پیری ننگ ونام را که هنرے پنداری مکن واگر بکن باشد معنی آنست که هنر بیری بکن از برای ننگ ونام خود تا روز قیامت ننگ ونام تو برجا ماند چنانچه سعدی گفته ؎ اگر دست قدرت نداری بکار ؛ چو بیچارگان دست زاری برآر ؛ وچون در عشق امید عافیت نیست بنابران گوید قوله

من آن زمان طمع ببریدم ز عافیت	کین دل نهاده بر کف عشقت زمام را

معنی آنست که من از ازل که اختیار عشق نمودم طمع عافیت منقطع کردم که اَلْعِشْقُ تَرْكُ السَّلَامَةِ وَاخْتِيَارُ سَبِيْلِ الْمَلَامَةِ وچون مدام توقع عاشق همین است که معشوق بنظر لطف نگرد گوید قوله

ما را بر آستان تو بس حق خدمت است	اے خواجه باز بین بترحم غلام را

معنی آنست که اے معشوق من از من اعراض چندین چه میکنی وچرا سوے من نمی نگری که ما را بس حقوق خدمت بر آستان تست یعنی اگرچه خدمتے که لایق جناب تست از ما صادر نشده اما اینقدر هست که آستان ترا نگذاشته ام واز این در بدر دیگر نرفته ام که جاے دیگر گفته ؎ جز آستان توام در جهان پناهے نیست ؛ پس اے محبوب من برین غلام خود بنظر لطف نگے نما وگویند که حافظ بظاهر دست ارادت بکسے نسپرده وفیض از جناب محمد علیه السلام یافته که جاے دگر گفته ؎ زانکه بخشایش بس روح مکرم با اوست ؛ گوید قوله

حافظ مرید جام جم است اے صبا برو	وز بنده بندگی برسان شیخ جام را

معنی آنست علیه السلام عَلِمْتُ عِلْمَ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ قلب محمدی علیه السلام مراد عشق نبوت صبا وارد غیبی

بیجیدی

نقد عیش جنت

و عارف کامل شیخ جام محمد که بصفت موصوف است معنی آنست که ای وارد غیبی و یا ای
عارف کامل حافظ طالب فیض نبویست و پیوسته در عشق آنحضرت مشغول هرگاه که گذری بجناب
نبوت مآب کنی پس بندگی ما را عرض نمائی و نیاز ما رسانی غزل

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را	که سر بکوه و بیابان تو دادهٔ ما را

صبا بمعنی باد صبا که پیغامبر عاشقانست چنانکه در نزهة الارواح گوید عجائب قومی اند که باد صبح را
همدم خود سازند و هر دم بسخنی با او بپردازند و نیز مرشد و وارد و جذبه غزال رعنا معشوق و مراد
ازان محبوب حقیقی سر بکوه و بیابان دادن سرگردان ساختن و مبتلاء شدائد و بلیات نمودن
معنی آنست که ای باد صبا بنرمی بگو مر آن معشوق را که همچو غزال رعنا از نظر طالبان می گریزد
و بقید ایشان نمی آید که من که خانمان گذشته در طلب تو کوه و بیابان و صحرا یعنی مواضع محنت
گزیده ام از جهت وصال تست نباید که همچنان که از خانمان جدا مانده ام از وصال تو هم محروم مانم
باز آن صبا که پیغامبر عاشقانست التماس می نماید قوله

چو با حبیب نشینی و باده پیمائی	بیاد آر محبان باد پیما را

با حبیب نشستن بوصل حبیب رسیدن باده پیمودن مست نظاره وی گشتن باد پیما
بی حاصل معنی آنست که ای باد صبا هرگاه که با حبیب من واصل گردی و مست نظاره او
شوی باید که عاشقان سرگشتهٔ بادیه هجران را یاد داری و یاد دهانی و چون کار معشوق مدام بی نیازیست
و خود بینی بنابران گوید قوله

شکر فروش که عمرش دراز باد چرا	تفقدی نکند طوطی شکر خا را

شکر فروش معشوق طوطی شکر خا عاشق معنی آنست که ای محبوب من که عمر او دراز باد
چرا عاشقان را تفقدی نمیکند و بحال ایشان نمی پردازد گویا استفسار میکند که درین چه سر است
که معشوق از عاشق اعراض میکند و او را بمطلب نمیرساند و چون طریقه معشوقان استغنا نمودنست
و آن جز غرور حسن نتواند بود بنابران گوید قوله

غرور حسن اجازت مگر نداد ای گل	که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را

غرور حسن در بعضی نسخه غرورش حسن ندا و منفی و مثبت گل محبوب نکنی منفی و مثبت عندلیب

عاشق معنے آنست کہ اے محبوب من کہ با این حسن وجمال چون گل ہستی مگر غرور حسن ترا اجازت
نمیدہد کہ از احوال پر ملال عاشقان شیدا پرسش نمائی یعنے مقتضیات حسن تو اینست کہ بلبل شیدا را
زیادہ ترستہ پای بہم رساند تا قدر پرسش داند چون ہر صاحب نعمتے را در کار است کہ باد اے شکر این
نعمت عظمے بموجب احسن کما احسن اللہ الیک گرائیدہ بنابران گوید قولہ

بشکر آن کہ توئی پادشاہ کشور حسن	بیاد آر غریبان دشت صحرا را

معنے آنست کہ اے محبوب من بشکر آنکہ تو پادشاہ کشور حسن ہستی غریبان دشت صحرا را کہ کنایت
از عاشقانست از خاطر عاطر خود فراموش نسازی وچون خلق ولطف معشوق دام عاشقان است
گوید قولہ

بخلق ولطف توان کرد صید اہل نظر	بقید دام نگیرند مرغ دانا را

اہل نظر کنایہ از عاشقان مرغ دانا عاشق معنے آنست کہ اے محبوب من بر عاشقان بیچارہ
بخلق ولطف پیش آئی و ایشانرا بحبل المتین حسن خلق مقید کن نمی بینی کہ صیادان مرغ زیرک را
بخلق ولطف با در زنجیر مے کنند و در دام مے آرند وچون در سرشت معشوقان غیر از عاشق کشی
وستم وجفا نیست بنابران گوید قولہ

ندانم از چہ سبب رنگ آشنائی نیست	سہی قدان و سیہ چشم ماہ سیما را

رنگ آشنائی لطف ومرحمت یعنے معشوقان کہ از عاشقان اعراض میکنند واستغنا مے نمایند
ودست جور وجفا دراز میسازند نمیدانم کہ سببش چیست وچون ہر دم کار معشوق بیوفائی ومخالفت
عاشقانست گوید قولہ

جز اینقدر نتوان گفت در جمال تو عیب	کہ خال مہر و وفا نیست روی زیبا را

معنے آنست کہ اے محبوب من ہیچ عیبے در جمال خود نداری بجز آن کہ وفا نیست مر ترا و اینمعنی در
حقیقت سراسر نمک ادبست چو البش بدو وجہ است یکے آنکہ لا یؤخذ المجنون بما صدر عنہ
دوم آنکہ وفا آنرا گویند کہ کار وبار معشوق موافق عاشق باشد و این ہمہ حال نباشد گاہ معشوق در
عتاب باشد و اعراض و دشنام معشوق اگرچہ از روے معنی عین حکمت است و بر جا لیکن چون
موافق خواہش عاشق نیست بنابران عاشق میداند کہ بیوفائی کرد چنانکہ پیر نمودن وو وارالخ

فرمودن طبیب مریض را اگرچه فی الحقیقت عین حکمت است و لطف است اما بنظر مریض بیوفائی است همچنان گاه عتاب گاه خطاب گاه هجر گاه وصل گاه قبض گاه بسط در نظر عاشق سوخته و بیقرار بیوفائی مے نماید پس ترک ادب نشد و چون این شعر سراسر راحت انتما و فرحت افزا است گوید قوله

در آسمان چه عجب گر ز گفتهٔ حافظ | سماع زهره برقص آورد مسیحا را

معنی آنست که اگر سرود زهره که مطربهٔ فلک است از اشعار حافظ باشد عجب نیست که مسیحا را برقص آرد یعنی سخنان من چنان برسوزاند که مسیحا از استماع آن برقص آید غزل

صبحدم بگشاد خمارے در میخانه را | قلقل آواز صراحی جان ده پیمانه را

صبحدم هنگام صبح که وقت میخواری میخواران است خمار بفتح و التشدید خمر فروشنده مراد مرشد میخانه عشق ؎ عالم عشق اے پسر میخانه ایست ؛ کز شرابش عقل کل دیوانه ایست ؛ قلقل آواز صراحی چنانچه در مرآة المعانیست ؎ پنبهٔ گوش صراحی غفلت است ؛ وان صراحی روح باده وحدت است ؛ چون صراحی برکشد پنبه ز کام ؛ قلقل آید از دهان او مدام ؛ قلقل او چیست یعنی ذکر روح مے سرد عالم دل را فتوح معنی آنست که وقت صبح مرشدے در میخانه را بگشاد یعنی بیان اسرار و معارف عشق نمود و گفت که اے عاشقان تا توانید بذکر روحی مشغول شوید که مسرت افزاے عاشقان است کما قال ذِکْرُ اللِّسَانِ لَقْلَقَةٌ وَذِکْرُ الْقَلْبِ وَسْوَسَةٌ وَذِکْرُ الرُّوحِ رَاحَةٌ و باز چون انکشاف معنی نمی شود تا که متکلم بواضح ترین ادا نکند بنابران گوید قوله

دور گردان آمده آخر درین بزم بمن | ساقیا برخیز و پر کن آخرین پیمانه را

ساقیا خطاب که نوشانندهٔ مے محبت الٰهی است معنی آنست که چون بیان [illegible] مجلس نوبت بمن افتاد گفتم اے ساقی برخیز و پیمانه آخرین پر کرده عنایت [illegible] ترین ادا فرما یا آنکه چنانچه بزبان تلقین نمائی بتوجه باطنی هم عنایت فرما [illegible] مرشد بمرشد همین زهد و صلاحست و وعظ و نصیحت تا آنکه سالک [illegible] چون سالک هر دم اضطرابے و اضطرارے [illegible] عاشق مشاهده حصول نمیشود چنانکه خود جاے گفته ؎ [illegible] در خزان جدائی شود آری حدیث

کو خانهٔ خمار کجاست ؛ بنابران گوید قوله

چون شدم مجنون بروی عشق لیلی درجهان | عاقلا پندے مده مجنون من دیوا[illegible]

مجنون عاشق سے لیلی کنایہ از معشوق عاقل کنایہ از مرشد یا باعتبار صحو بعد المحو یعنی ا[illegible]
صحو رسیده و مرتبهٔ تکمیل یافته معنی آنست که اے مرشد من چون در عشق آن [illegible]
وار رسوا گشته ام پس همچو من دیوانه را به پند و نصیحت پیش میا بلکه جامے از [illegible]
چون سالک چندین عجز کرد بنابران مرشد تلقین کرد قوله

آئینهٔ زنگار را صیقل ز تقوی پاک کن | پاک بنگر اندران آئینهٔ جانانه را

آئینه اول بمعنے دل و ثانی مراد روے معشوق پاک در مصرع اول بمعنے مصفا و در ثانی بمعنی
احسن وجه و بے کاهش و نقصان و عیب تقوے پرهیزیدن از ماسوی الله إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ
اتَّقَوا وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ معنے آنست که اے سالک اگر میخواهی که روے آن معشوق بینی
اول دل خود را که مانند زنگار خورده است از صیقل تقوی پاک کن یعنی خطرات و خیالات ماسوی
محبوب را از دل برون کن بعد ازان با حسن وجه روے معشوق دران ببین و چون در راه عاشقی
همین است که عاشق خود را فدائے معشوق سازد گوید قوله

گرد شمع جان معشوقی بگرد از عاشقی | عاشقی آموز از سوختن پروانه را

معنے آنست که اے سالک اگر تو عاشق هستی پس بگرد گرد معشوقے اے خود را فدائے معشوق
از و حیله پیش میار و مگو که چگونه فدا میشوند و مے سوزند که عاشقی در سوختن هم عاشق را خود
عاسـ[illegible] کنند مے بینی که پروانه را در سوختن که تعلیم نمود چون عاشقی سراسر بلا است یعنی عاشقان
جز ا[illegible] سخن غیر مناسب میگویند و عاشقان کامل دم نمی زنند و ناشایسته را بخود
معنے آنست [illegible] بنابران گوید قوله

حقیقت سراسر [illegible] بصیاد ازل ایجا من | آمده مرغ هوا گردان زبهر دانه را

و هم آنکه وفا آنرا گویند [illegible] من بسبب شدائد و بلیات سخن نے ادبانه در حق معشوق مے گوئی
عتاب باشد و اعراض و [illegible] نیست چرا که دل تو مانند مرغ هوا گردان که بجز دیدن دانه فرود آید
موافق خواهش عاشق نیست بنابر [illegible] بازگشت و اختیار شدائد و بلیات نمود پس او را چه جرم

و در بعضی نسخه مصراع اولی چنین است ؎ نسبت ساقی بصیاد ازل وین جان من ؛
معنی آنست که ساقی صیاد ازلی دام معشوقی دراز نموده ودانهٔ نور شهود در وانداخته واین جان من
مانند مرغ هواگردان که بمجرد دیدن خود را در دام افگند واین بارگران عشق قبول نمود پس ساقی
صیاد ازل مرغ جان ما را باین وجه در دام آورد قوله

حافظا از زهد ریائی توبه کرده پیش ازان	پس بره بگشای آخر شب در میخانه را

آخر شب سحر واکثر عاشقان را تجلیات وقت سحر یا نیم شب میباشد ؎ رو بر در دل نشین کان
دلبر خبرگاهی بوقت سحری آید یا نیم شبی باشد ؛ در میخانه عالم عشق که مشاهدات تجلیات است
معنی آنست که ای محبوب من حافظا ازین زهد ریائی توبه کرده پیش ازانکه توبه فرمائی پس در انتظار
چه مانده بیدرنگ در میخانه را بگشا و بمشاهدات تجلیات سرفراز نما غزل

صلاح کار کجا و من خراب کجا	ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا

اشکال این بیت در قافیه است بدانکه قافیه بر دو نوع است معمول و غیر معمول غیر معمول آنست
که بی تصرف شایستگی قافیه در واقع باشد و معمول آنست که بی تصرف شایستگی قافیه نباشد
و در اینجا قافیه مصراع دوم معمول است وآن آنست که بواسطه تصرفی شایسته قافیه گردد واین
عیبی نیست بلکه صنعتی است که ردیف وقافیه را امتزاج داده چنانچه درین رباعی ؎ هر چند
ز دهر نامرادی دارم ؛ لیکن بغم عشق تو شادی دارم ؛ ایدل چه نشستهٔ بحجر و شادیست وصال ؛
شادی کن و غم مخور که یاد بیداد ؛ بدانکه اکثر کار و بار عاشقان بصلاح و تقوی صورت نمی بندد
که بیاخیر را در صورت شر نمایند وآن موجب طعن حاسدان میشود بنابران گوید معنی آنست که
پرهیزگاری که مستلزم هستی است و دور از خداپرستی است کجا و من خراب که در مقام نیستی جا کرده
وخدارا بجدای می پرستم کجا ببین که بین المرتبتین تفاوت از کجا تا بکجا که آتش کجا و آب
و یا آنکه از صلاح اصلاح کار دنیوی مراد باشد پس معنی آنکه اصلاح کار دنیوی کسی را که خود
بیهوش خراب گشته ام کجا و توجهی بتحصیل آن صلاح کار ندارم کجا پس صلاح ... ن واینجا از
محو است و چون صلاح و تقوی ریائی را در طریقه رندی دخلی نیست گوید بخشش و بیعهٔ عاشق مشاهده

چه نسبت است برندی صلاح و تقوی را	سماع وعظل در خزان جدامی شود آری حدیث

رندی بے باکی وقطع نظر از اعمال نغمهٔ رباب مراد گفتار معنے آنست که صلاح و تقوے را
که مستلزم هستی اند و از خداپرستی دور ماند با رندی که قطع نظر از اعمال که مستلزم نیستی و قرب مولااست
چه نسبت و سماع وعظ که قیل وقال زاهد انست کجا و گفتار مرشد که بیان حقایق و معارف است
کجا چون از زهد و ورع کارے بیش نمیرود بنابران گوید قوله

دلم ز صومعه بگرفت و خرقهٔ سالوس	کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا

صومعه در اصل معبد یهود است اما الحال در عرف عبادتگاه است چه از اهل یهود چه از اهل اسلام.
سالوس مکر و فریب دیر مغان خانهٔ مقام رندان معنے آنست که دل من از نشستن صومعه
و پوشیدن خرقهٔ ریائی رنجیده شده که هیچ ازین کشودے نیست پس مقام رندان که مستلزم نیستی
کجا و شراب ناب که کنایت از محبت خالص از کدورت غیریت کجا که بآن متوجه شویم و بمطلب خود
فائز گردیم و چون مطلب عاشق یادآوری معشوق است گوید

بشد ز یاد خوشش باد روزگار وصال	خود آن کرشمه کجا رفت و آن عتاب کجا

کرشمه ظهور عتاب آگاهی دادن بتقصیر روزگار وصال مراد مشاهده که در عالم اطلاق
داشتند چون بعالم تقیید آمدند و آن مشاهده از ایشان بازداشت بجاے فراموشی است معنے
آنست که یاد روزگار وصال که در عالم اطلاق داشتیم فرض کردیم که از یاد او رفت و فراموش شد
خوش باد مرا او را اما خود آن کرشمه و آن عتاب کجا یعنے خوب اگر مشاهده ازلی بازداشتند لیکن گاه
گاهے ظهورے از تجلیات برائے خوش ساختن بنده و عتابے برائے اصلاح در امور مخالف که
از من صادر میشود می کرده باشد و در بعضے نسخه چنین دیده شده ؎ گرفتم اینکه ز یادش برفت
روز وصال ؛ چون سالکان در مقام محو محو می شوند میدانند که وصال شد و این بیت فیضی
ست که حاصل ست در مقام محو بعد المحو ضمیر شین راجع بدل میگوید که اگرچه دل از بے انصافی
حقیقت او را فراموش کرد قلق و اضطراب پیشه نمود لیکن معشوق هم از کمال استغنا کرشمه
و دوم آنکه دفا است و عتاب که تجلی اسم قهارست که موجب فنافی الله و بقا بالله نمیفرماید
عتاب باشد و اعراض من معشوق را بغیر از عاشق کسے نداند گوید قوله
موافق خواهش عاشق نیست

دشمنان چه دریابد	چراغ مرده کجا شمع آفتاب کجا

روے دوست مراد خوبی وجمال معشوق دشمنان ظاہر پرستان چراغ مردہ اشارہ
بدل دشمنان شمع آفتاب اضافت بیانیہ مراد روے محبوب معنی آنست ظاہر پرستان خوبی جمال
محبوب را چگونہ دریابند وایشانرا با آن چہ نسبت چنانچہ چراغ خصوصاً مردہ را با آفتاب چہ نسبت
چون معشوق گاہ گاہ لطف قہر آمیز بعاشق میکند کہ عاشق بسبب آن شدہ از دور افتد بنابران گوید قولہ

ببین بہ سیب زنخدان کہ چاہ در راہ ہست	کجا ہمی روی ای دل بدین شتاب کجا

سیب زنخدان مراد لطف قہر آمیز محبوب ہ چیست میدانی زنخدان صفات ؛ لطفی گرد سے
قہر ہمانند نبات ؛ ہست زہرے درمیان بوسے سیب ؛ بہ بدی گرز و نبودی این فریب ؛
می نماید سیب برہشیار دست ؛ می رباید جان صد موسے بدست معنی آنست کہ جانب لطف
قہر آمیز محبوب کہ آن چاہیست در راہ مبین کہ ہر کہ متوجہ شد فریفتہ رنگ وبوے او گردیدہ
از پیش رفتن باز ماند و چون زندانیان خود را انشاند و در بعضے نسخہ بجاے مبین ببین نظر آمدہ
معنی آنست کہ جانب لطف قہر آمیز محبوب بنگر و بحرص عنان مرکب بیش مبر کہ لطف قہر آمیز
محبوب اگرچہ در ظاہر سیب وار خوش مینماید و مردم را فریفتہ رنگ وبو میگرداند اما فی الحقیقت
چاہ در راہ است کہ سالک را محبوس کردہ می ماند و از مطلب دور می اندازد و محتمل کہ سیب زنخدان
عبارت از ہر یک مظاہر و تعینات اسم المضل است کہ مانع وصول اند مخفی نماند کہ چون دقائق اسم
المضل در ہمہ حسنات وسیآت مرجی است در بعض عیان و در بعض نہان پس سالک را باید کہ
بہمہ حال مراقب حال باشد تا مبادا کہ از غلبہ اسم المضل از اعلی علیین باسفل السافلین رسد
مخفی نماند کہ در حسنات دقائق اسم الہادی ظاہر و دقایق اسم المضل در باطن و در سیآت عکس ہست
و چون موجب روشنائی چشم عاشق غیر از خاک جناب معشوق نمیتواند بنابران گوید قولہ

چو کحل بینش ما خاک آستان شماست	کجا رویم بفرما ازین جناب کجا

کحل سرمہ کہ براے روشنی چشم در چشم کشند بینش بمعنے دیدن چہ ہر امرے را کہ خواہند
مصدر کنند بش ساکن در آخر او در آرند تا بمعنے مصدر دہد چون آمرزش و بخشش واینجا از بینش
مراد چشم از ذکر مظروف و ارادہ ظرف معنے آنست کہ چون روشنی بخش دیدہ عاشق بسبب مد رسد مشاہدہ
آستان شما است پس خود انصاف دہ کہ این جناب را گذشتہ در خزان جدا می شود آہ حدیث

گفته‌اند که مقوله روح انسانی بود باعتبار آنکه وجود خاکی موجب کمال خلافت قوله اِنّی جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً و خطاب بمرشد حقیقی و می تواند که بمرشد هم و چون کار عاشق ترک خواب و خور و بی صبری شیوهٔ اوست گوید قوله

قرار و خواب ز حافظ طمع مدار ای دوست	قرار چیست صبوری کدام خواب کجا

معنی بیت اظهر است

غزل

لطف باشد گر نپوشی از گدایان روت را	تا بکام دل ببیند دیدهٔ ما روت را

معنی آنست که ای محبوب من اگر از گدایان که عاشقانند روی خود را نپوشی محض لطف است تا دیدهٔ ما روی ترا بکام دل خود ببیند چون عاشق مدام در شدائد و بلیات است بنابران گوید قوله

همچو هاروتیم دائم در بلای عشق زار	کاشکی هرگز ندیدی دیدهٔ ما روت را

هاروت نام فرشته که عاشق زهره بود و در لفظ ما روت تا مخاطب است معنی آنست که همچو هاروت در بلای عشق گرفتاریم و دائم زار و گریانیم کاشکی دیدهٔ ما هرگز روی ترا ندیدی تا این روز سیاه نشستندی چون گرفتاری عاشق غیر از حسن معشوق نیست بنابران گوید قوله

کی شدی هاروت در چاه زنخدانش اسیر	گر نگفتی شمهٔ از حسن او ما روت را

ضمیر شین زنخدانش بر زهره و آن زهره است و همچنین ضمیر او و مصرع ثانی مقول بر قلب است یعنی اگر نگفتی ماروت شمه را از حسن او معنی آنست که هاروت در چاه زنخدان معشوق که زهره بود کی اسیر شدی یعنی کی عاشق او شدی اگر نگفتی ماروت شمه را از حسن او یعنی ما کی عاشق روی تو شدیم اگر شمه از حسن روی تو مرشد ما بیان نمی‌نمود پس گرفتاری ما محض بیان مرشد است و قصه هاروت و ماروت و طعنه زدن ایشان بر ایشان و فرو فرستادن حق ایشان را و عاشق شدن شان بزن مطربه زهره نام و خمر نوشیدن و زنا کردن شان با آن زن مشهور است و گویند که اول آن زن را ماروت دیده آمده به هاروت گفت تا هاروت عاشق شد و در حدیث آمده آن زن اسم اعظم از ایشان آموخت و ببرکت آن بر آسمان رفت حق سبحانه او را مسخ کرده کوکب آفتاب ساخت ن در همه عالم ظهور حسن و آواز عشق است گوید قوله

موافق خواهش عاشق نیست

ما روت بود	بلبلان مستند گویا دیدهٔ ما روت را

در یار روئیت و یار رویت تا خطابیست معنے آنست گلہا کہ در چمنہا ظہور نمودہ اند و ہمگی چمنہا معطر گردیدہ گویا کہ در چمنہا روے تو بود یعنے ظہور گلہا و خوش بوے چمنہا از آثار و پرتو روے تست و بلبلان مست کہ در شور و غوغا اند گویا کہ دیدہ اند کہ بر گل روے تو والہ و شیدا اند حاصل آنست کہ ہر جا کہ آوازہ حسن و جمال است اثر و پرتو نور تست و ہر جا کہ غلغلہ عشق ہست از ماست ؎ لیلی بدلربائی یک عشوہ یافت از تو ٭ مجنون بعشق بازی یک شیوہ یافت از من ٭ چون کار عاشق احتمال شدائد و بلیات نمودن و عمر بسر بردن بغم و اندوہ است و اینہم از برائے آنست تا روزے بوصل محبوب رسد و بروے او بیند گوید قولہ

میکشم جور و جفاہاست ز ہجران ای صنم	روے بنما تا بہ بیند حافظ یار روت را

ہجران جدای محبوب و دوری معشوق صنم بت را گویند کہ کافران عبادت او میکنند و آن در آراستگی و زیبائی و صورت حسن بنہایت بنابران معشوق را از روے آراستگی و زیبای حسن صورت صنم گویند و مصراع ثانی خطاب روحست و ہم جسم و از حافظ ما اگر روے بما خطاب روح باشد مراد جسم است و اگر مخاطب جسم ہست روح مراد باشد و تا یار رویت یعنی تو ہست و خطاب بمعشوق باشد معنی ظاہر است حاجت بتقریر ندارد غزل

ہنگام نوبہار گل از بوستان جدا	یارب مباد ہیچکس از دوستان جدا

نوبہار ایام جوانی و نیز اوان بدایت سلوک و کشف تجلیات و صفاے باطن گل مراد سالک بستان مجلس پیر و حالت محرومی از خود از صحبت پیر خود و دور افتادن از مجالست او گوید کہ عجب حالتے روئیدادہ کہ ہنگام نوبہار کہ اوان سلوک است روئیدادہ و گل کہ کنایت از سالک است از بستان کہ مجلس مرشد است جدا ماندہ و از وے دور افتادہ چون جدائی مرشد مسترشد را سخت کاریست بنابران در مصرع ثانی بیان آن نمود کہ ہیچکس از دوستان خود دور و مہجور مباد چون کار عاشق در ہجران محبوب بجز از گریہ نیست گوید قولہ

بلبل بنالہ در چمن آمد بصبحدم	از وصل گل ہمین شود اندر خزان جدا

معنے آنست عاشقان را کہ شب و روز بزاری بسر می برند عجب مدار کہ بلبل کہ عاشق مشاہدہ گل است در چمن نالان و نعرہ زنان می آید وقتے کہ از وصل گل در خزان جدا می شود آری حدیث

هجران معشوق را کسے داند که شبے از محبوب خود دور افتاده بود که حال گژدم گزیده گژدم گزیده داند و هجران معشوق عذابیست عظیم که شدائد و بلیات روز حشر شمه ایست ازو که ناظم خود گفته ؎ حدیث هول قیامت که گفت واعظ شهر ٭ کنایتیست که از روزگار هجران گفت ٭ چون مدار کار جمله بر فناست که ؎ هیچکس را نیست زین منزل گزیر ٭ از گدا و شاه و ز برنا و پیر ٭ بنابران گوید قوله

دنیاست باغ کهنه و انسان چو نو گلند	هر یک ز شاخ عمر کند باغبان جدا

معنے آنست که دنیا باغے است کهنه و انسان درو بمنزله گلے ست تر و تازه اما آخر الامر باغبان قضا و قدر هر یکے را از شاخ عمرشان بر چیند و در محل عدم فرستد حاصل آنست که هر که درین دار فنا و منزل بے بقا فرود آمد و لباس حیات در بر کرد عاقبت شربت كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ مر او را مے باید چشید ؎ درین باغ رنگین درختے نرست ٭ که باد از قفاے تبر زن درست ٭ پس واے بر آنان که عمر خود را ببطالت و ضلالت بگذرانند و بلهو و لعب بسر برند چون غمے قوی تر و المے شدید تر مر سالک را از فوت عمر ببطالت نیست گوید قوله

افسوس کین حیات جهان رایگان گذشت	افسوس دیگر آن که شود تن ز جان جدا

معنے آنست که افسوس که این زندگی رایگان گذشت از وفور غفلت همچو خر در گل دنیا افتاده ایم و هیچ به آخرت نپرداختیم و افسوس دیگر آنست که مرگ در پیش است چون بمیریم و آنوقت هم مخمور غفلت باشیم و هیچکس بسبب غفلت یاد ما نکند چرا که قوله

بسیار خفته اند درین خاک سیمتن	شاهان نوعروس بسے از جهان جدا

معنے آنست که درینجا که بسے سیمتنان که گوئی خوبی از خورشید ربوده بودند و بسے شاهان که بغرور ملک و مال گردنکشی می نمودند و بسیارے از نوعروسان که بصفت قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ موصوف بودند خفته اند و با خاک یکسان گردیده اند و هیچکس باحوال ایشان نپردازد و یاد ایشان نمیکند چون باید که قدم از روے عبرت درین جهان فانی نهد که ؎ هر ورقے چهره آزاده ایست ٭ هر قدمے فرق ملکزاده ایست ٭ گوید قوله

هشدار و پاے بر سر آزادگان منه	تنها بنحو خفته ازین خاکدان جدا

معنے آنست که ای سالک دمی بخود آئی و بهوش باش و پای بر سر کسانیکه از قید جسم و جان و زن و فرزند و خویش و اقارب و ملک و مال آزاد گردیده تنها بلحد خفته اند منه ای ایشانرا فراموش مکن و بدعای خیر و فاتحه یاد نما و باحوال ایشان عبرت نما که ٭ لب از خفته چند خاموش مکن ٭ فرو خفتگانرا فرامش مکن ٭ و تا که ترک حرص و هوا نمائی بوصل دوست رسیدن محال بنابران گوید قوله

ترک هوا و حرص مکن حافظا کنون ‖ بهر وصال دوست شو از خانمان جدا

هوا آرزوی نفس و نهی النفس عن الهوی معنے آنست که ای حافظ چون در راه طلب دوست درآمده باید که تارک حرص و هوا باشی که حرص هوی سدیست بزرگ و حجابیست سترگ بلکه در طلب وصل محبوب از خانمان که جسم و جانست آزاد باید گردید و بکلی فنا باید شد و تا که فانی نشود بدوست نه پیوند و ٭ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز ٭ والله اعلم ردیف الباء غزل

آفتاب از روی او شد در حجاب ‖ سایه را باشد حجاب از آفتاب

آفتاب کنایه از محبوب مجاز باعتبار ظاهر و صورت و چون فی الحقیقت شخصی است موهوم لاجرم در مصرع ثانی بسایه نسبت داد و چون محبوب حقیقی تمام مخلوقات را از شعاع نور خودش روشن ساخته و فیض رسانده لاجرم در مصرع ثانی بآفتاب نسبت داد که اظهر من الشمس ست باعتبار ظهور و ضمیر او بمحبوب حقیقی حجاب اخفا و عدم سایه مراد محبوب مجاز آفتاب محبوب حقیقی معنی آنست که مجاز از ظهور حقیقت در حجاب آمد و آفتاب در زیر سحاب آمد و اظهر ست که سایه را حجاب از آفتاب میشود همچنان مجاز را از حقیقت و باید دانست که معشوقان مجاز را در نظر سالک تا آن زمان ست که ظهور جمال محبوب حقیقی نشده و چون محبوب حقیقی جلوه گری کرد همگی از نظر او محو شوند ٭ چو سلطان عزت علم در کشد ٭ جهان سر بجیب عدم در کشد ٭ چون در پیش ظهور ذات کائنات را تاب نیست گوید قوله

دست ماه و مهر بربند و رخش ‖ ماه و مهر هم چو بگشاید نقاب

ماه و مهر محبوبان مجاز و سر تجلیات اسمای و صفاتی ضمیر شین رخش بر مهر و ماه و فا محبوب حقیقی و تجلی ذاتی باعتبار استغنا و خونریزی معنے آنست که وقتی که سالک محبوب حقیقی رو نماید محبوبان مجاز را پیش او قدر و قیمتی نماند و تا آنکه وقتیکه هم ماهتاب

سالک جلوه کند تجلیات اسمائی وصفاتی راپیش او وجود نماند همه محو ومنطمس شوند وچون تجلی ذاتی موجب فناء سالک است بنابران گوید قوله

از خیالم باز نشناسد کسی	اگر در آغوشش به بینم شب بخواب

خیال صورت موهومه که در دل گذرد آغوش کنار معنی آنست که اگر آن محبوب حقیقی شبی از شبها تجلی ذاتی خود از روی فضل وکرم عطا نماید از ظهور آنچنان شوم یعنی در روشنی وظهور آن چنان فانی شوم که کسی از صورت موهومه مرا باز نشناسد یعنی بجز صور خیالیه نه پندارد باید دانست که عاشق را می باید که جز بعاشقان صحبت ندارد چون عاشقان درین زمانه کمتر اند گوید قوله

شاهدان مستور ومستان بی شکیب	خانقه معمور ودرویشان خراب

شاهدان کنایه از عارفان کامل مستان کنایه از طالبان شکیب صبر وآرام خانقه جای عبادت معمور آبادان خراب سرگشته وویران وپریشان معنی آنست که درین زمانه عجیب حالی بروی داده که عارفان کامل رو در نقاب آورده ومقلدان مسندنشین گشته اند وطالبان در طلب ایشان سر به بیابان نهاده اند خانقه از مردمان مرائی پر ودرویشان که کنایه از خانقه نشینان است خراب که هیچ سوز ودرد الٰهی ندارند در تحصول دنیوی بگمارند وتخیل که درویشان مراد طالبان وخراب از نجهت که هیچکس نه که ایشانرا بمراد رساند چون حصول عاشق در عشق غیر از گریه وزاری نیست بنابران گوید قوله

خون دل در جام دیدم از سرشک	آبرو بر باد دادم از شراب

معنی آنست که در عشق آن معشوق چندان گریستم که دلم خون گشته بجای سرشک بیرون آمد در از عشق که نهان بود ظاهر شد وبسبب آن رسوای عالم شدم چراکه بعاشقی مشهور شدم وهیچ بکام دل نرسیدم وچون سوز ودرد عاشق کس نتواند دریافت گوید قوله

سوز مستان گر بداند محتسب	در دم از مستان زند آتش بر آب

مستان عاشقان کنایه از خود ودر مصرع ثانی کنایه از چشمان محتسب کنایه از منکر که مانع وباز دارنده است معنی آنست که اگر منکر سوز عاشقانرا دریابد واحوال مایان معلوم نماید فی الحال بی تاب آتش ایشان زند یعنی برین سوزندگی ایشان رحم آرد ودر بعضی نسخه هشیار وبا

درمصرع ثانی بجاے ستان میشان دیده شده یعنی اگر محتسب سوز مارا دریابد فی الحال بهین سوزندگی ما بجاے آب مے زند علاج این سوزندگی ما غیر از مے نتماید واز انکار باز آید وچون گریه موجب حصول مراد است که اَلْبُکَاءُ تَحْصِیْلُ الْمُرَادِ بنابران گوید قوله

هر کرا از دیده شد باران اشک | زیر دامن باز دارد چون سحاب

باران اشک اضافت بیانیه معنے آنست که هر که در عشق معشوق رنج وجفا میکشد ومدام بگریه وزاری میگذراند گو غم مخور که این غم را عیش در پے است بموجب اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا چنانچه سحاب باد که دافع سحاب است از پس دارد وچون عشق دولتے است عظیم که طلب آن بهمه کس لازم بنابران گوید قوله

از براے باده مے باید زدن | محتسب را حد بیحد وحساب

باده عشق معنے آنست که مے عشق مے است که از براے آن منکران را حد بیحد وبیشمار باید زدن که چرا نه نوشیدند که حصول انسانیت موقوف بمی نوشی است چراکه ناظم خود جاے دیگر فرموده که حیوان آنکه ننوشد مے وانسان نشود ۞ وچون از عاشقان ترک معشوقان هیچ به صورت نه بندد بنابران گوید قوله

حافظا وعظ ونصیحت گو مکن | ترک ترکان خطا نبود صواب

لفظ گو خطابیست ومخاطب محذوف وآن منکر ست معنے آنست یعنے اے حافظ مر منکر را بگو بوعظ ونصیحت پیش میا از انجهت که ما عاشقیم واز عاشقان ترک معشوقان صواب نیست بلیست نظر کردن بخوبان دین سعدیست ۞ معاذ الله کسے از دین بگردد ۞ غزل

تعالی الله که دولت دارم امشب | که آمد ناگهان دلدارم امشب

درین غزل حالت بیان بسط است وبیان دولت که درمصرع اول ست درمصرع ثانی است قوله

چو دیدم روے خویش سجده کردم | بحمد الله نکو کردارم امشب

سجده کردن کنایت از فانی شدن است فرد درسجده که مے نشود سر زتن جدا ۞ در ملت وفا گنهش نام کرده اند ۞ نکو کرداری کنایه از سجده کردن است قوله

نهال عیشم از وصلش بر آورد | ز بخت خویش برخوردارم امشب

نهال عیش اضافه بیانیه برآورد بارور گردید برخوردار فیض یاب قوله

براں عزمم اگر خود سر رود سر
کہ سرپوش از طبق بردارم امشب

عزم قصد معنے آنست که الحال بسبب مشاهدات تجلی ذاتی بران قصد هستم که سرپوش یعنے پرده از نعیتے که در طبق دلست دور کنم لَا یَسَعُنِی اَرْضِی وَلَا سَمَائِی وَلٰکِنْ یَسَعُنِی قَلْبُ عَبْدِی الْمُؤْمِن ودم اناالحق وسبحانی زنم اگرچه در گفتن آن سر برود قوله

کشد نقش اناالحق بر زمین خون
چو منصور ار کشی بر دارم امشب

یعنے در مقام عشق بمنزله رسیده ام اگر بالفرض چون منصور حلاج بردارم کشند هر قطره که از بار بر زمین چکد منقش به نقش اناالحق گردد قوله

تو صاحب نعمتی من مستحقم
زکوٰة حسن ده خوشدارم امشب

میم ساکن در خوشدارم بمعنے مفعول یعنے خوش دار مرا قوله

همی ترسم که حافظ محو گردد
چه شور است این که در سر دارم امشب

محو گردد فانی گردد یا مست لایعقل گردد شور بمعنے غلبه مستی غزل

ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب
ز تاب هجر تو دارد شرار دوزخ تاب

معنے آنست که طلب عاشقان مر ریاض رضوان را نه از بهر قصور و حور است بلکه از بهر لقای تست کما قال الله تعالے اِنَّ لِقَاءَ اللّٰهِ تَعَالٰی فِی الْجَنَّةِ لِلْمُؤْمِنِیْنَ حَقٌّ. قال علیه السلام سَتَرَوْنَ رَبَّکُمْ کَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَیْلَةَ الْبَدْرِ و چون دوزخ از هجر تو تابیست استفاده از بهر آن است نه از دوزخ و با آنکه بهشت با چندین آب و تاب است از جهت آنست که موعود بلقاے تست و دوزخ چندین تاب که دارد از انجهت که موعود بهجر آنست و چون مرجع همه موجودات حق است و همه فیض یاب از وست بنابران گوید قوله

بحسن عارض و قد تو برده اند پناه
بهشت و طوبے و طوبے لهم و حسن مآب

عارض یقین حقیقت محمدی ۲ قد تعین ثانی که صور علمیه بود طوبے دل و بهشت روح و روح چون مرتبه اجمالیست مظهر حقیقت محمدی شده و دل چون مرتبه تفصیل است مظهر تعین ثانی شده معنے آنست که بهشت و طوبے که مراد از آن روح و دل عارف است خوشی یابد

مرایشان را و نیکو جاے بازگشتی بہ تعین حقیقت محمدی و صور علمیہ کہ بمنزلۂ عارض وقد تواند بنیاد برده اند
لے فیضیاب ازان ہاست و یا آنکہ از بہشت وطوبے عین بہشت وطوبے معروف باشند
زیرکہ مرجع ہمہ موجودات حق است چون کار عاشق مدام بگریہ و استغراق بخیال معشوق است گوید قولہ

	دو چشم من ہمہ شب جوئبار باغ بہشت		خیال نرگس مست تو بیند اندر خواب	۱۸

دو چشم مبتداء موصوف جوئبار صفت او بتقدیر حرف رابطہ مصراع ثانی خبرش معنی آنست
کہ دو چشم من از کثرت دموع کہ بمنزلۂ جوئبار باغ بہشت است ہمہ شب خیال نرگس مست در خواب
مے بیند گویا کہ اطرافش نرگس گشتہ و این رمزیست کہ نرگس برلب جوے می کارند تا عکس
گلہار و نموده شود و موجب وقت شود و خیال درین مقام بفتح خا است کہ بمعنی عدم خوابی و
خیالی بشریست نہ بکسر خا کہ بمعنے قوتی از قواے بشریست پس سوال کسے کہ گوید کہ جوئبار خواب
ندارد جاے بنیافت برین تقدیر و نیز اینکہ چشم من یعنے ذات من باعتبار مراد در خیال نرگس
مست او کہ از روے تمثیل ہمان ذات محبوبست ہمیشہ میباشد جوئبار بہشت ہمین حال
دارند یعنے ہمہ ستان ذات عالی الدرجات اند و نیز ذکر خواب بطریق تزئین است چون نمود
بہار محض جمال اوست گوید قولہ

	بہار شرح رخت داده است در ہر فصل		بہشت ذکر جمیل تو کرد در ہر باب	

معنے آنست کہ در ہر فصلے از فصلہاے کہ بہار روے بنماید و گلہاے رنگارنگ کہ بظہور مے آید
بیان رخ تست یعنے نمونہ از جمال تست و در ہر باب کہ از نیکوی و خوبی بہشت ذکر کنند بیان
ذکر جمیل تست تا آید و آنست کہ عاشق را مدام از معشوق غم و اندوه مے رسد و آن موجب
شکایت باشد چون شکایت از عاشق نازیباست بنابران شکایت را بصورت شکر گوید قولہ

	لب و دہان ترا اے لبا حقوق نمک		کہ ہست بر جگر ریش و سینہا ی کباب	

لب و دہان مراد مظاہر خطاب بمعشوق حقیقی کہ ظاہر ست در مظاہر زیرا کہ صوفی صاحب شہود
در ہر چہ نظر کند خدا را بیند و نمک انداختن بر جگر کنایۃ از آزردن و بد گفتن میگوید کہ لب و
دہان تراد حقے کہ قابل شکر نیز اتجعل فیہا من یفسد فیہا گشتند حق نمک ایشان بر جگر ریش
عاشقان انا عرضنا الامانۃ پیدا آمد صاحب نزہتہ گوید این ظلوم و جہول را بار امانت بر سر

با اینهمه طعنه أَتَجْعَلُ فِيهَا خوشتر و میتواند بود که لب اشاره باسم متکلم و وهمن عبارت از
وجه الله است اے ذات الله پس نمک برین تقدیر اِنَّهُ کَانَ ظَلُومًا جَهُولًا و چون مقام عشق را
نهایت نیست و وصل معشوق بس دشوار بنابران گوید **قوله**

بسوخت این دل خام و بکام دل نرسید   بکام دل برسیدی نریختی خوناب

خوناب اشک خون آلود معنے آنست که این دل بے استعداد ما در آتش هجر بسوخت و بکام دل
که شهادتست نرسید یعنی کشتهٔ عشق ازین نشد که بآن امید شهادت میداشتم که مَنْ عَشِقَ
وَعَفَّ وَكَتَمَ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا آرے بکام دل میرسید اگر اشک خون آلود که موجب اظهار عشق است
نریختی اے نگریستی و صبر کردی و آن از ما بظهور نه پیوست و چون بنظر حقیقت نگری همه
موجودات عاشق او هستند بنوعے و وجهے بنابران گوید **قوله**

گمان مبر که بدیر تو عاشقان مستند   خبر نداری از احوال زاهدان خراب

معنی بیت ظاهرست چون بے مدد معشوق کار عاشق پیش نمیرود گوید **قوله**

مرا بدور لبت شد یقین که جوهر لعل   پدید می شود از آفتاب عالمتاب

لب مراد لطف است لب که شیرین چیزے شد لطف خداست ؛ بازع جا نزاز اب او شود نمایان
و از لطف عشق که بنده را هیچ لطف به ازان نیست که الله تعالی بعشق خود آشنا گرداند
معنے آنست که مرا در دور لب تو یعنی در عشق تو که آفتاب وار بر دلم تافته و دل ما که سنگ خارا
بود گداخته مانند جوهر لعل گردانید پس بر ما الیقین شد که از تابش آفتاب لعل میگردد و نیز آنست
که مرا تا نظر بر لبهاے تو که از شعاع آفتاب روے تو مانند جوهر لعل سرخ و درخشان بند یقین
گشت که از تابش آفتاب لعل پدید مے شود چون سالک را باید که عمر به بطالت نگذراند و بعشق
که موجب حصول معرفت است ساعی باشد میگوید **قوله**

مهل که عمر به بیهوده بگذرد حافظ   بکوش و حاصل عمر عزیز را دریاب

معنے آنست که اے حافظ خود را ضائع و بیکار مدار تا عمر به بطالت نگذرد بلکه سعی نما و تحصیل
حاصل عمر عزیز که معرفت حق است وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ اے
لِيَعْرِفُونِ کوشش جهدے کن ؛

غزل

صبح دولت میدمد کو جام همچون آفتاب	فرصتی زین به کجا باشد بده جام شراب (۱)

دولت کنایه از وصل جام دل سالک یا مرشد جام شراب کنایت از حقائق و معارف یعنی آنست
که آن وقت وصال که اقتضاے مشاهدات تجلیات کند صبح وار میدمد دل که قابل این دولت بود
کجا یا مرشد که بطفیل او میسر آید کو پس گویا آن دل یا آن مرشد را حاضر وقت یافته بعرض حال خود
شتافت و گفته وقتے به ازان کجا خواهی یافت که بسوے او خواهی شتافت فیوضات سبحانی
که در تو ودیعت نهاده اند ظاهر گردان و اتباع خود را فیض رسان و بیان حقائق و معارف
فرما تا خوش گشته طے آن منزل نمائیم چون عاشق را بموجب اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ بیان
شکر آن کردن و به ابناے جنس ترغیب کردن لازم است بنابران گوید قوله

خانهٔ بی تشویش و ساقی یار و مطرب بذله گو	موسم عیش است و دور ساغر و عهد شباب

خانهٔ بے تشویش بے تعلقی وجود بکار و بار دنیا ساقی و مطرب مراد مرشد باعتبار اختلاف
مقامات باعتبار بیان اسرار ساقی و باعتبار دلداری بشارتها مطرب پس میگوید و ترغیب طالبان
مینماید که ما را بے تعلقی دست داده و سر رشته مراد بدست افتاده که مرشد بیان معارف و حقائق
میکند و این وقت موسم عیش است و دور ساغر عهد شباب و همچنین در ابیات آینده قوله

شاهد و ساقی بدست افشان و مطرب پای کوب	غمزهٔ ساقی ز چشم مے پرستان برده خواب

شاهد نور تجلی ساقی معشوق و مرشد دست افشان رقص کنان مطرب ترغیب دهندگان
و آگاهی دهنده در طریق غمزه کنایه از ظهور و خفاء و عدم التفات و مردمی و دلنوازی مے پرستان
برده خواب مضطرب و متفکر ساخته قوله

جای امن و یار ساقی و حریفان یکجهت	کرده چشم مست ساقی مے پرستان را خراب

حریفان یاران و حواس چشم مست ساقی کنایه از تجلی ذاتی محبوب قوله

مجلس خاص است و جای امن و نزهتگاه انس	اینکه می بینیم به بیداریست یا رب یا بخواب

مجلس خاص بے مزاحمت رقیب جاے امن معمورة الامن از حوادثات معنی این چهار بیت آنست
که شاهد تجلی جلوه کنان و ساقی معنوی مے نوشان چنانچه در گلشن راز است که اکابر گاهے می بینند
سقاهم ربهم شرابا طهورا ۱۲
حق تعالے ساقی گشته شراب میدهد و ایشان چون آن شراب می نوشند بیخود و فانی مے گردند

واین در تجلیات افعالی میباشد و مطرب که مرشد است پاسے کوب اسے بجوشی تمام اسرار
و معارف بیان کنان و ظهور و خفاسے محبوب خواب غفلت و پندار از عاشقان بربوده و همه را
مشتاقان لقاسے خویش کرده و خلوتے بے مزاحمت اغیار و یار ساقی و حواس مطیع و همدم و ظهور
ذات محبوب عاشقان را خراب ساخته اسے در معرض فنا و بیخودی آورده چون عاشق بچنین
نعم سرفراز گردید و خود را شایان آن نمی بیند گوید مجلس خاص است الخ معنے این بیت واضح
است چون آن راحت عاشق بدون عشق نمی شود گوید قوله

از پے تفریح طبع و زیور حسن و طرب	خوش بود ترکیب زرین جام با لعل مذاب

تفریح کشادگی و فرحت زیور آراستگی زرین جام دل مصفا لعل مذاب لعل گداخته شراب
سرخ مراد محبت حقیقی معنے آنست که از بهر فرحت طبع و دفع اندوه و پیرایه حسن و طرب خوش بود
دل مصفا با محبت خالص اسے شادی بدین چیزہا مے افزاید و حسن خوبتر مے نماید هر چند عشق
غالب تر جمال خوبتر مے نماید چون بے کشش معشوق بجاے نمیرسد گوید قوله

از خیال لطف مے مشاطه چالاک طبع	در ضمیر برگ گل خوش میکند پنهان گلاب

مشاطه چالاک طبع اضافت بیانیه ضمیر برگ گل رخساره محبوب یعنی از نزاکت و خیالات
لطافت مے است که مشاطه چالاک طبع که طبع انسانیست و آرایش دهنده وے است در ضمیر
برگ گل که کنایه از رخساره محبوب مے سرخ و گلاب را خوش پنهان میکند یعنی بعد از خوردن مے
که بر رخساره محبوبان بظهور مے آید چنانچه خود فرموده ع مے نماید عکس مے بر رنگ روے مهوشت
و از ینجا بحقیقت شکافتن استبعاد ندارد چه در نهاد هر که محبت حقیقی جلوه گر شود محبوب حقیقی
اش رو نماید من کثر صلاته باللیل حسن وجهه بالنهار و نیز مشاطه چالاک طبع
مرشد کامل ضمیر برگ گل وجود مرشد گلاب مشاهدات تجلیات معنے آنست که
از جهة صفا و لطافت عشق مرشد کامل را مے سرخ تا مشاهدات تجلیات را در وجود مسترشدان
خود راه دهد یعنے چون سالک در راه عشق در آمد و مرشد کامل ابواب مشاهداتش میکشاید تا بذوق
آن مشاهدات از حرارت و مرارت آن مطلع میگردد و شادان قدم در راه می نهد این بیت را
وجوه بسیار است اما مختصر کرده شده آورده اند که خواجه بسبب غبار خاطر از اهل شیراز وقتے

میل بشہر دیگر فرمود و بکوچہ عبور نمود کہ فاضلے از فضلا در اداے معنے این بیت مشغول
بود و چند وجہ گفت و آن در شرح میر ختنی مسطور ست خواجہ شنید گفت کہ مخدوما وجوہے کہ
فرمودند ہمہ موجہ و خوشنما بود اما انچہ ارادۂ شاعر بود مودے نگشت مخدوم وجہے دیگر گفت از راہ
تنبیہ گفت مخدوم بارک اللہ ہنوز ارادۂ شاعر دور ست مخدوم گفت کہ خود عنایت فرمائید تا
مستفید شویم خواجہ فرمود کہ ارادہ شاعر در ہنگام این شعر آن بود کہ چون چند بیت بالا در طلب
وصال و حصول آمال فرمود و اظہار جمعیت اسباب نمود ملہم غیبی بر سرش این ندا داد و از
زبان محبوب این صدا برکشاد تا کہ مطلوب طالب را بجود نخواند طالب بمطلوب رسیدن نتواند
۵ تا کہ از جانب معشوق نباشد کششے ❊ کوشش عاشق بیچارہ بجائے نرسد ❊ لفظ خیال
از روے تسامح بمعنے قصد و ارادہ و ہمے کہ بمعنے عشق است کنایہ از ذات اللہ و شاطرہ
چالاک طبع کنایت از استعداد سالک و گل کنایہ از دل سالک و برگ گل کنایہ از مقامے
از مقامات آن بود از گلاب تمنائے سالک مراد باشد کہ بخاطر خویش مے تراشد و باید دانست
کہ دل سالک غنچہ وار درتہا تو برتو دارد و استعدادش ہنگام شگفتگی بہر ورقے جلوہ دارد و بیت
دل عاشق چو گل ورق ورق است ❊ خاطرش را بہر ورق سبق است ❊ معنے بیت آنست کہ
ارادہ لطف لطف است کہ استعداد سالک میجنباند تا آن استعداد معنی در درونش مضمر میگرداند
و ینبوع وارش میجوشاند تا سالک از کمال ذوق سفینہ شکستہ خویش را در دریاے احدیت
میراند یعنے خواہش و ارادہ ما ترا باین راہ آوردہ و کشش ما ترا شایستہ این گردانیدہ و الا ہیہات
ما للتراب و رب الارباب و تا کہ سخن عاشق مقبول محبوب نشود مقبول عالم نشود بنابران گوید قولہ

تا شد آن مشتری درہاے حافظ را گوش	میرسد ہر دم بگوش زہرہ گلبانگ رباب

معنے آنست کہ از ان روزے کہ کلمات درد انگیز و سخنان عشق آمیز حافظ را آن مہ خریداری
نمودہ و مقبول خاطر او گردیدہ و از بسکہ مردمان بایکدیگر باز و رباب میگویند کنون بحدے
اشتہار یافتہ کہ آواز گلبانگ او بآسمان رسیدہ

غزل

گفتم اے سلطان خوبان رحم کن برین غریب	گفت در دنبال دل رہ گم کند مسکین غریب

سلطان خوبان محبوب حقیقی معنے آنست کہ روزے بجناب محبوب حقیقی از راہ عجز و زاری

التماس نمودم که اے سرور محبوبان رحمے نما برین غریب واز دریاے ہجر بساحل وصل رسان وگرفتار شدائد وبلیات فراق مدار محبوب از راه بے نیازی وکم توجہی که شیوهٔ محبوبان است گفت که مساکین وغریبان در پے تمناے دل کم میروند تو چرا بگفته دل خود بر باند کردی وبدام عشق گرفتار گشتی وہر که چنین کند سزایش اینست تقصیر ما نیست حاصل آنست که چون ایجاب عشق نمودی بار گران شدائد وبلیات نیز مے باید کشید وتن برضا باید داد چون احتیاج وسوال که لازمهٔ عشق است گوید قوله

گفتمش بگذر زمانی گفت معذورم بدار ॥ خانه پروردی چه تاب آرد غم چندین غریب

خانه پرورد معنے ظاہری ظاہر است ومعنے حقیقی آنکه گفتم مر آن محبوب حقیقی را که زمانے بر ما گذر کن وبسوے ما توجہے فرما گفت که ازین تکلفات مارا معذور دار که من بحسب ذات خود بے نیازم لاجرم توجہ بکسے نمے آرم که ناز پرورده‌ام وناز پرورد غم غریبان ندارد که بایشان احتیاجش نیست لاجرم توجہ بکسے نمے آرد چنانچه قوله

خفته بر سنجاب شاہی نازنینے را چه غم ॥ گر ز خار وخاره سازد بستر وبالین غریب

سنجاب قسمے از جامه خاره سنگ سخت معنے آنست که نازنینے که بر بستر شاہی خفته باشد اورا چه غم از غریبی که از خار بستر سازد واز خارا بالین آید وآنست که حق جل وعلا من حیث الصفات بمظاہر احتیاج دارد چنانچه خالقیت خود بے مخلوق ورازقیت خود بے مرزوق وعلے ہذا القیاس صورت نه بندد وہو غنی بحسب ذاته کقوله وَاللّٰهُ غَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ وشیخ محی الدین در مصنفات ہمین ساخته وصوفیه اجمعہم برہمین مذہب مقر اند وخواجه نیز بایشان است بنا بران باقتضای بشریت ذات وصفات راتعبد دانسته کما قال بعضہم صِفَاتُ اللّٰهِ عَیْنُ ذَاتِهٖ از ذات صفات خواسته این معنی نموده جواب آن ہمین حضرت الذات شنیده تا تنبیه باین معنی باشد که حضرت حق من حیث الصفات بمخلوقات احتیاج دارد ومن حیث ذاته بے نیاز است وبہیچکس احتیاج نیست چنانچه موسے عم گفت رَبِّ اَرِنِیْٓ اَنْظُرْ اِلَیْکَ جواب لَنْ تَرٰىنِیْ شنید چون ابلیس حاجب درسراے وحدت نیست واگرچه آن مانع است مر عاشقانرا اما چون بودن او آنجا عین حکمت است گوید قوله

انکه در زنجیر زلفت جان چندین آشناست ॥ خوش فتاد آن خال مشکین بر رخ رنگین غریب

زلف جاذبہ ۵ زلف نام جذبۂ ذات حق است ؛ دل کہ قیدش گشت جان مطلق ست ؛ خوش فتاد کہ اینچنین ذات را اینچنین مظہری می بایست آنخال مشکین تعین انسانی وجود بشری کہ مانند خال بران ذات واقع شدہ رخ رنگین ذات وجہ اللہ مراد ازین عشق و نیز خال مشکین عبارت از مظہر اسم المضل چون ابلیس کہ حاجب در خلوتسرای وحدت است بہر بوالہوسی را از راہ نہ دہد رخ وجہ اللہ کہ ذات است ومراد ازان وحدت تست معنی آنست کہ ای محبوب من کہ جان ہزاران ہزار بستہ زنجیر عشق تست آنخال مشکین کہ نور شیطانی است خال وار بر رخسارہ وحدت تو نشستہ چہ خوش و بسیار مزین افتادہ کہ اینچنین جناب عالی را این چنین حاجب غیوری باید و چون استغنا و بی نیازی شیوہ محبوبانست گوید قولہ

می نماید عکس می بر رنگ روی مہوشت	ہمچو برگ ارغوان بر صفحۂ نسرین غریب

مراد از می مستی انذکر موصوف وارادہ صفت ومراد ازان استغنا معنی آنست از بس کہ صفت تکبر و بی نیازی در ذات تست علامات آن بر چہرہ مہوش تو ظاہر و باہر ست وآن بتو بس زیباست آنچنان کہ برگ ارغوان بر صفحہ نسرین موزون مینماید وگاہ گاہ چون مشاہدہ محبوب موجب قتل عاشق است بنابران گوید قولہ

باز گفتم شاہ من رو عارض گلگون بپوش	ورنہ خواہی کرد ما را خستہ و غمگین غریب

عارض گلگون تجلی جلالی قہاری معنی آنست کہ ای محبوب من اگر بحسب ہر بحال ولیش داری پس عارض گلگون خود بپوش ای تجلی قہاری پیش میا وگرنہ ما را خستہ و غمگین و غریب خواہی ساخت بسبب عدم حصول مراد کہ وصل ست چون نقاب مر محبوب را موجب ازدیاد حسن است گوید قولہ

بس غریب افتادہ است ان مو خط گرد رخت	گرچہ نبود در نگارستان خط مشکین غریب

خط عالم اسماء و صفات و نیز عالم کثرت و ذات حق در پردہ اسماء و صفات نہان گشتہ معنی آنست کہ این خط کہ مراد ازان پردہ اسماء و صفات است بر رخ ذات تو کہ برآمدہ و پردہ شدہ اگرچہ مانع وحدت تست اما بس غریب و موزون افتادہ کہ اینہم موجب ازدیاد حسن است اگرچہ خط سیاہ در نگارستان چندان خوش و زیبا نمی نماید چون مدام عاشق را قلق و اضطراب در پیش است گوید قولہ

گفتم ای شام غریبان طرہ شب رنگ تو	در سحرگاہان حذر کن چون بنالد این غریب

طرهٔ شبرنگ زلف سیاه مراد ازان حجاب ونقاب سحرگاهان انتهاء جذبهٔ عشق که صحو ایشانرا روے دہد واویلا بنیاد نہند معنے آنست کہ اے کسے کہ زلف شبرنگ توشام عاشقان است ہرگاہ زلف فرو میگذاری وعالم کثرت را بجلوہ مے آری برچشم عاشقان روز روشن تاریک میسازی بسبب اخفاے نور تجلی پس حذرکن از نالہ وزاری شان کہ دروقت سحر ازایشان سرمیزند وچون کار معشوق مدام استغنا است بنابران جواب داد **قولہ**

گفت حافظ آشنایان درمقام حیرتند	دور نبود گر نشیند خستہ وغمگین غریب

معنے آنست کہ اے حافظ آشنایان کہ درقرب جوار ما جادارند درمقام حیرتند بسبب استغناء ما پس اگر غریب خستہ مے نشیند وغمگین خاطر گردد عجب نیست **غزل**

سپیدہ صبح کلہ بستہ سحاب	الصبوح الصبوح یا اصحاب

دمیدن برآمدن وطلوع نمودن **صبح سپیدی** کہ پیش ازطلوع آفتاب برافق ظاہر شود واینجا کنایہ ازحالے است کہ پیش ازطلوع آفتاب حقیقت بردل سالک ظہور کند وباطن اورا از ظلام بشری روشن سازد **کلہ** بکسر والتشدید خیمہ خورد کہ ازجامہ تنگ کنند **سحاب** یعنی ابر اینجا کنایہ ازمشاہدات تجلیات وسحاب وار متراکم گردد ومانع دخول غیر شود **صبوح** بفتح صاد چاشت واینجا باعتبار ذکر محل وارادہ حال مراد نوشیدن شراب کہ معاشران درانوقت مینوشند **الصبوح** آوازیست کہ براے نوشیدن شراب دروقت صبوح بیاران کنند **معنے** آنست کہ صبح حال وبامداد اقبال دردمید ومشاہدات تجلیات رونمود اے یاران بجام صبوحے کہ عاشقان مے نوشند ومواہب فتوح کہ طالبان را رسیدہ مشغول شوید ومشاہدات تجلیات را تماشا نمائید چون آخرکار ہمگی کائنات وتمامی مخلوقات برفنا است وبہتر ازحصول عشق کارے نیست بنابران گوید **قولہ**

مے چکد ژالہ بررخ لالہ	المدام المدام یا احباب

ژالہ معروف وچون افتادن ژالہ موجب فناے ریاحین ربیعی است **لالہ** گل سرخ معروف مراد اہل دنیا کہ داغ سیاہ حب دنیا برجگر دارند **المدام** آوازے کہ بشرب شراب بوقت شبانگاہ کنند **مدام** شراب **معنے** آنست کہ ژالہ بررخ لالہ میچکد وابناے زمان راموت طبیعی بفنا میکشد اے دوستان تا بفناے طبیعی نرسیدہ آید بعشق پردازید تا ببقاے ابدی باقی مانید قال اللہ

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وچون عاشق را بایدکه جوانی راغنیمت داند وکار امروز بفردا نه افگند بنابران گوید **قوله**

می وزد از چمن نسیم بهشت	پس بنوشید دائما می ناب

معنی آنست که تا وقتیکه باد انفاس که مراد از نسیم بهشت است در چمن انفاس وجود تو وزان ست و باد خزان پیری و مرگ در وراه نیافته پس هشیار باشید ای عاشقان و مدام در نوشیدن می که عبارت از عشق الهی است مستغرق باشید چون مدام کار عاشق میخواریست خصوصا در آوان بهار بنابران گوید **قوله**

تخت زرین زده است گل بچمن	راح چون لعل آتشین دریاب

گل جوانی و مشاهدات تجلیات راح شراب مراد محبت حق **معنی** آنست که ای سالک عاشق گل جوانی در چمن وجود تو تخت زرین زده ای رونق بخش و تازگی ده وجود تو شده است یا آنکه مشاهدات تجلیات بردل ورود نموده وآن موجب رونق قلب باشد پس درین چنین ادانی شرابی که چون لعل سرخ باشد که کنایت از محبت الهی است دریاب ای بنوش وچون محبت الهی بی دستگیری مرشد صورت نه بندد و بجای نرسد گوید **قوله**

بر رخ ساقی پری پیکر	همچو عاشق بنوش باده ناب

معنی آنست که ای سالک عاشق اگر خواهی که شراب محبت الهی بنوشی پس بر رخ ساقی پری پیکر یعنی در مصاحبت مرشد کامل مانند عاشقان باده بنوش که عاشقان بی مصاحبت محبوب شراب نمی نوشند **قوله**

گر نشان ز آب زندگی جوئی	می نوشین بخور ببانگ رباب

معنی آنست که اگر جویان آب حیات هستی پس بنوش می شیرین را بگفته مرشد کامل تا ابدیت نام تو از صفحه روزگار محو نشود وچون روز بروز در عالم کمی و نقصانی رو میدهد بنابران گوید **قوله**

در چنین موسمی عجب نبود	به که بندند میکده بشتاب

معنی آنست یعنی ای برادر ایدون هرچه توانی کردن بکن که عجب هنگامی رو می داده که درین هنگام اگر در میکده را بشتابی ببندند و قیامت قائم شود عجب نباشد وچون احوال

عاشق یکسان نیست گاه قبض گاه بسط گاه وصال گاه ہجران بنابران بیان احوال قبض و ہجران میکند و گوید **قوله**

دَرِ میخانه بسته اند دگر　　اِفْتَحْ یَا مُفَتِّحَ الْاَبْوَابْ

میخانه عالم غیب که پر از بادهٔ تجلیاتست و بستگی عبارت از قبض واردات معنی آنست که در واردات بر من بسته شد بگشا ای کشایندهٔ درها و یا آنکه ولوله عشق از سما فرو شد باز آن ولوله را بما ارزانی دار ای کشایندهٔ درها چون در کار عاشق ریا را دخلی نیست بنابران گوید **قوله**

حافظا مے بنوش رندانه　　فَاتَّقُوا اللّٰهَ یَا اُولِی الْاَلْبَابْ

معنی آنست که ای حافظ مے محبت و معرفت بطریق رندان بنوش ای بے آمیزش ریا و تقوی و زہد برای خدا یعنی از غیر خدا پرہیز نمائید ای صاحب عقل منور و در بعضے نسخه این بیت چنین دیده شده ؎ حافظا غم مخور که شاہد بخت ؞ عاقبت برکشد ز چہره نقاب ؞ **ردیف التاء - غزل**

آن پیک نامه بر که رسید از دیار دوست　　آورد حرز جان ز خط مشکبار دوست
خوش میدہد نشان ز جمال و جلال یار　　خوش میکند حکایت عز و وقار دوست

پیک نامه بر کنایه از جبرئیل عم دوست کنایه از حق تعالی حرز پناه خط مشکبار دوست کنایه از قرآن مجید جمال صفات رحیمیه چون اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ و اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ جلال صفات قہریه چون اِنَّ اللّٰهَ شَدِیْدُ الْعِقَابِ دیگر یَوْمَ یُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِیْ وَالْاَقْدَامِ عز و وقار اشارت بصفات عز و شان چون اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِیٌّ عَزِیْزٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا وَلَهُ الْکِبْرِیَاءُ فِی السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ معنی آنست که جبرئیل از درگاه صمدیت نزول کرده و حرز جان و تعویذ امان از مکر شیطان که قرآن ہست آورد و آن قرآن از جمال و جلال حضرت ملک منان ذو الجلال نشان خوش میدہد و حکایت عز و وقار بوجه دلکش میکند چون جانفشانی عاشق از بسکه جناب محبوب بلند ہست قدری ندارد گوید **قوله**

دلدادمش بمژده و خجلت ہمی برم　　زین نقد قلب خویش که کردم نثار دوست

معنی آنست که عوض این نامه فرستادن جان و دل خود را فدای آن نامه دوست کرده ام و با وجود این خجلت ہمی برم ازین نقد ناسرہ خویش که نثار دوست کردم چرا که چندان قدری

قیمتے ندارد که نثار آنجناب کرده شود و بباید دانست که عاشق بر دو نوع است ناقص و کامل ناقص آنست که بسبب عوارضات و حوادثات از دوست معرض گردد و کامل آنست که هیچ وجه از وجوه از دوست برنگردد اگرچه بیم سر دران بود قوله

اگر باد فتنه هر دو جهان را بهم زند	ما و چراغ چشم ره انتظار دوست

معنے آنست که اگر حادثات و آفات بمنزله نزول نمایند که کونین را بهم زنند باوجود آن ما و چراغ چشم در راه انتظار دوست یعنی ما از عشق دوست اعراض کننده نیم و هیچ نوع خلل در عشق ما راه نخواهد یافت و هیچ وجه در محبت ما نقصے نخواهد شد باید دانست که اکثر زبان طاعنان در حق عاشقان دراز مے شود چون انجام کار هر یکے مبهم است که انجام کار بعلة نیست که قیل مَن قَبِلَهُ لا لِعِلَّةٍ وَرَدَّ مَنْ رَدَّهُ لا لِزَلَّةٍ بنابران گوید قوله

ماییم و آستانهٔ عشق و سر نیاز	تا خواب خوش کرا برد اندر کنار دوست

درین بیت خبر محذوف است و آن اینست که (باید دید) معنے آنست که اے زاهدان شما بزهد خود مغرورید و ما بعشق خود مسرور و درین میان باید دید که لطف دوست کرا دریابد و کرا خواب خوش در کنار دوست بدولت بوصل او رسد و چون راه دوست سراپا رنج و محنت است و درد و غم و این نیک و بد و آفات و حوادثات اگرچه باعتبار ظواهر از گردش افلاکست و تاثیر کواکب اما فے الحقیقة نه باستقلالست بلکه بامر حاکم جبارست و فاعل مختار و عارف کسے است که در صور اسباب مسبب را بیند چنانچه در شرح گلشن راز میگوید ع وے چون بنگری در اصل این کار ✽ فلک را بینی اندر حکم جبار ✽ اگرچه از افلاک و انجم اثرها باین عالم سفلی میرسد و این معنی مشهور خاص و عوام ست و لیے چون در اصل ایجاد این کار بنگرند فلک را نیز همچو باقی مخلوقات محکوم حکم ملک جبارے یابند و افلاک و انجم درین حرکات و آثار و احکامے که از اوضاع ایشان بعالم سفلی میرسد نه باختیار خود اند بلکه همه مجبور حکم الهی اند و چون هر نیکی و بدی از وزیر و رعایا و زیردستان عاید میگردد فاما چون نیک نگاه کنی همه از بادشاه است و بامر و حکم اوست دیگر واسطه بیش نیند چون جماعتے از منجم که تصدیق بوحدانیت حق است نے نصیب است و بجهة عدم استعداد و قابلیت ره بمیدان برده اند افلاک و انجم را در تاثیر مستقل داشته اند و صدور کائنات مستند باوضاع ایشان

نموده وقائل بران شده که هر اثر که بعالم کون وفساد میرسد هم ازین شکل غریب افلاک وانجم است
که میرسد وغیر ایشان فاعلی دیگر نمیدانند بدین جهة مردود شرع نبی شده که مَنْ اٰمَنَ بِالنُّجُوْمِ فَقَدْ کَفَرَ
وچون فی الحقیقت این چرخ مدور وانجم جمله مسخر امر الهی اند وهر چه حق میفرماید بدان میکنند مجبور حکم کردگار است
واختیار از خود ندارد ازین جهة که لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَاِنَّ الدَّهْرَ اَنَا بنابران بر سبیل تنبیه گوید قوله

سپهر و دور قمر را چه اعتبار	در گردش اند بر حسب اختیار دوست

معنی آنست که ای سالک کامل برین رنج وبلا که از گردش افلاک رو نماید مغموم نباید شد وفلک را
بد نباید گفت چرا که سپهر و دور قمر را چه اعتبار که اختیار خود بدست ندارند بلکه گردش ایشان همگی بخواست
وباختیار دوست است وایشان همه محکوم ومجبور دوست اند کقوله وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُوْمُ مُسَخَّرٰتٌ
بِاَمْرِهٖ وبحکم لَا مُؤَثِّرَ فِی الْوُجُوْدِ اِلَّا اللّٰهُ افلاک وانجم مظاهر امر الهی اند وتاثیر ایشان تاثیر حق است و
غیر حق را نه ذاتست ونه صفات ونه افعال بلکه محکوم ومجبور حکم الهی اند ودر جمله است یا فاعل حق است
وافلاک وانجم آله ووسیله ظهور احکام وآثار وافعال الهی اند نه که ایشان را اختیاری است چنانچه چرخ
فخار یعنی چرخی که ظرف سفالین سازند بدان مثل کوزه وکاسه یعنی چنانچه چرخ آله ووسیله ساختن
ظروف است درین امر اختیار ندارد همچنین بوسیله افلاک هر لحظه وهر ساعت دانای داور که حق است
بحکم کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ از آب وگل یعنی اربع عناصر یک ظرف دیگر میسازد مراد از ظرف تعینات
افراد اشخاص مَوالید ثلثه است چه جای یک ظرف که صد هزار ظرف وافلاک وعناصر محکوم ومجبور
حکم اویند واصلا اختیار ندارند وهر طوری که میگرداند میگردند چون فاعل حقیقی غیر از حق نیست
ونه موثر نسبت تاثیر غیر حق مجاز است چرا که اگر کار شان بخواست شان باشد ومجبور حکم دیگری
نیستند چرا ایشان هر لحظه در نقص ووبال اند واگر کواکب مختار اند ومستقل اند چرا گاهی در حضیض
وگاهی در اوج اند وگاهی تنها افتاده وگاه زوج چند پس بیقین باید دانست که تمامی موجودات
از افلاک وکواکب وعناصر وموالید مِنَ الْاَسْفَلِ اِلَی الْاَعْلٰی همه از امر وحکم وداد وعطای
که فراخور قابلیت هر یک ست حضرت داور که حق است به ایشان ارزانی فرموده هر یک مناسب
استعداد خود در متابعت حکم وامر او بجان ایستاده یعنی مطیع ومنقاد اند ومسخر امر وحکم آنحضرت اند
وبنده فرمان که اِنْ کُلُّ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اِلَّا اٰتِی الرَّحْمٰنِ عَبْدًا بدان که گاه کار وبار

معشوق موافق آرزوے عاشق می شود بنابران بشکر اوے پردازد **قوله**

شکر خدا که از مدد بخت کارساز — بر حسب آرزوست همه کار و بار دوست

معنے آنست که الحمد لله والمنة که از مددگاری بخت کارساز خود همگی کار و بار دوست را بموجب آرزوے خود می یابیم وچون عاشق مهجور مدام در اضطراب می باشد بنابران از غایت شوق گوید **قوله**

کحل الجواهرے بمن آر اے نسیم صبح — زان خاک نیکبخت که شد رهگذار دوست

کحل الجواهر توتیاے که بجواهر ترکیب سازند مراد ازان سخنان حقائق الهی والطاف نامتناهی نسیم صبح پیر و مرشد خاک نیکبخت اشارت بعاشق نیکبخت معنے آنست که اے نسیم صبح تا ما دام که بدوست خود ملاقی شوم بارے گردے ازان خاک نیکبخت که دوست ما بر و گذر کرده باشد بیار تا آنرا بجاے کحل الجواهر در چشم کشم یعنے اے مرشد غمگسار من سخنان الطاف معشوق که بر آن عاشق نیکبخت نموده شد بما بگو تا دل خوش شده بعشق او گرایم که ما هم بعشق اوئیم وچون رقیب مدام در پے آزار عاشق است و عاشقے را که شرمنده معشوق نباشد ازان غمے نه بنابران گوید **قوله**

دشمن بقصد حافظ اگر دم زند چه باک — منت خدا یرا که نیم شرمسار دوست

حافظ خطاب بخود است معنے آنست که دشمن که عبارت از شیطان و یا ملائکه که گفته بودند اتجعل فیها من یفسد فیها و بد گفتن و ایذا رسانیدن ما سخن گویند چه باک است که شیوه ایشان همین است اما شکر مر خداے را که هیچ نوع شرمندهٔ دوست نیم **غزل**

اگرچه عرض هنر پیش یار بے ادبیست — زبان خموش ولیکن دهن پر از عربیست

حضرت خواجه درین بیت تعقید معنی را بکار برده پس تحلیل بیت چنین بود که اگرچه دهان پر از عربیست لیکن زبان خموش که عرض هنر پیش یار بے ادبی است عربی سخنان فصیح که فصاحت لازمهٔ عربیست که مراد ازان اسرار عشق و محبت است یعنے اگرچه دهان پر از سخنان فصیح که اسرار عشق و محبت است با این همه زبان خموش می باید بود و هیچ باظهار آن نباید پرداخت زیراچه اظهار عشق و کمالات خود نمودن پیش یار محض بے ادبیست سوال تعقید معنوی مانع فصاحت است جواب این وقتی است که کلام مختصر بود و یا در کلام طویل بتکرار واقع شود لیکن اگر بطریق ... افراد باشد در کلام فصیح وارد شود این کلام ممد فصاحت شود چون خال بر رخسارهٔ محبوب اگرچه بذاته سیاه است اما چون اندک است

موجب زیبائیست ونیز معنی آن باشد اگرچه اظهار فضائل وکمالات پیش یار بے ادبیست وازعین علت زبان خموش است لیکن دہان پراز عربیست یعنی سخنان فصیح وبلیغ در دہان میگردند وازبے ادبی بر زبان آورده نمی شود چون سروری ورہنمائی بجہال افتاده وکاملان از عالم نہان گشته گوید **قوله**

بلسوخت دیده زحیرت که این چه بوالعجبیست	پری نهفته رخ و دیو در کرشمه و ناز

کرشمه ظهور پری کنایه از خداپرستی وعارفان کامل ودیو ہوا ونفس وشیطان ودرویشان مقلد معنی آنست که عجب حالے روئیداده که دیده اہل عالم از غفلت کور گشته وحق پرستی را درنوشته ونفس را اِلٰہ خود ساخته اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ از معاینه اینمقاله برعکس از غایت حیرت دیدہا بسوخت معنی دوم آنست که عجب حالے رو بداده که عارفان کامل مکمل که جامع علوم شریعة وطریقة وکاشف اسرار حقیقت ومعرفت اند از عالم نهفته اند ومشائخ رسمیه که از علوم شریعت وطریقت عاری پیشواے خلق گردیده اند وچون ظهور مشائخ رسمیه یکے از علامات قیامت است کما قال عم لَا تَقُوْمُ السَّاعَةُ حَتّٰی یُبْعَثَ دَجَّالُوْنَ کَذَّابُوْنَ وجاء اعرابی عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صلعم قَالَ مَتَی السَّاعَةُ قَالَ اِذَا ضُیِّعَتِ الْاَمَانَةُ فَانْتَظِرُوا السَّاعَةَ قَالَ کَیْفَ اِضَاعَتُهَا قَالَ اِذَا وُسِّدَ الْاَمْرُ اِلٰی غَیْرِ اَهْلِهٖ فَانْتَظِرُوا السَّاعَةَ بنابران فرموده از غایت حیرت دیده بسوخت که این چه بوالعجبی روے داد که در وقیامت نزدیک رسید چون مشائخ رسمیه بواسطه اغراض دنیوی خود را پیشواے عوام گردانیده وفلک روزے چند موافقت ایشان نموده وایشان را برمسند مشیخت وارشاد نشانده حال آنکه ہیچ از معرفت حصولے ندارد چون کار فلک مدام دون نوازیست وسفله پروری بنابران گوید **قوله**

که کام بخشی اورا بهانه بے سببی ست	سبب مپرس که چرخ از چه سفله پرور شد

معنی آنست که سبب این مپرس که این فلک ہم از چه سبب این درویشان مقلد واین مشائخان رسمیه که نااہل ومشتغل واقع شده اند می پرورد وبمراد ایشان میرساند زیرا که بمراد رسانیدن مر اورا بهانه بے سببی است اے کمینه پرورست وچون بے عشر بسر رسیدن محال بنابران گوید **قوله**

چراغ مصطفوی با شرار بولهبی ست	درین چمن گل بیخار کس نچید آرے

چمن دنیا گل محبوب بیخار بے رنج ومحنت معنی آنست که اے سالک درین دار دنیا که جاے تعب است کسے وصال معشوق بے احتمال شدائد وبلیات که عبارت از ریاضت شاقه است حصول ننموده چراکه ہر گنجے را رنجے در پیش است مگر نمی بینی که ذات آنحضرت را ہم دشمنے درپے است وچون فرح دل عاشقان

در روشنی چشم مشتاقان بمشاهدهٔ جمال محبوب است گوید قوله

جمال دختر رز نور چشم ماست مگر — که در نقاب زجاجی و پردهٔ عنبی است

دختر رز می انگوری مراد عشق و نیز عشق ذات مراد است چنانچه شراب هست سازنده نوشندگان شراب است آن ذات نیز مستی بخش خواهندگان اسرار معنوی است باید دانست که چشم آلهٔ بصر و بینائی است مرکب از سه رطوبت و هفت طبقه در رطوبات سه گانه اند اول جلدیه دوم زجاجیه سوم بیضیه و طبقه هفتگانه چشم اول صلبی دوم مشیمی سوم شبکی چهارم عنبی پنجم عینی ششم قرنی هفتم ملتحمی و اینجا مراد از نقاب زجاجی و پردهٔ عنبی حجب آن ذات اند که سبعین الف حجابا من الظلمة و سبعین الف حجابا من النور بین العبد والمولی مگر تحقیق معنی آنست که جمال آن محبوب حقیقی که در هزاران هزار پردهٔ ظلمانی و نورانی محجب است تحقیق روشنی بخش دیدگان ماست ای روشنی دیدگان ما بدوست و تجلی عشقی که در هزاران هزار پرده است و سراسر روشنی دیدگان ما بدوست و فرح و سرور ما از دوست چون نزدیک عاشق خانقاه و رباط که از مستلزمات زهد و پارسائی است قدری ندارد بنابران گوید قوله

بنیم جو نخرم طاق خانقاه و رباط — مرا که مصطبه ایوان و پای خم طنبی است

رباط لنگرخانه مصطبه بضاد جایگاه غریبان و شرابخانه مراد مقام عشق خم مراد عارف کامل طنب بنای رفیع معنی آنست که چون آن محبوب بعشق خود مرا معزز و مکرم گردانید طاق خانقاه و رباط که مقام عابدان ظاهر پرست است به نیم جو نخرم و بی بهاء انگارم که مقام عشق مرا ایوان طرب است و زیر پای مرشد طریقت طنب است ای بنای رفیع و پناه فتح جان و تن است و چون سختیهای عشق بی توجه مرشد کامل و بی دستگیری پیر رفع نشود بنابران گوید قوله

دوای درد خود اکنون از آن مفرح جوی — که در صراحی چینی و شیشهٔ حلبی است

مفرح کنایه از عشق و محبت صراحی چینی عاشق واصل شیشهٔ حلبی عارف کامل معنی آنست که ای عاشق سالک چون درد عشق حاصل نمودی باید که دوای خود از آن محبت جوی که نزد عاشقان کامل و سالکان واصل است نه از ظاهر پرستان که مشائخ رسمیه اند و چون محبوب در کار عاشق هر دم بهانه پیش می آرد تا که عشق عاشق بکمال رسد بنابران گوید قوله

هزار علم و ادب داشتم من ای خواجه — کنون که مست و خرابم بهانه [illegible]

معنی آنست که پیش ازین هزار علم وادب داشتم آنوقت هیچ بکار من نپرداخت وهر دم حیله پیش آورد والحال که مست وبیخود شدم ایخواجه مرا محبوب را بهانه بی ادبی در پیش شده واهیچ بکار من نمی پردازد ازبس استغنا که دارد وچون همگی کار معشوق محل تعجب است وجای دم زدن نیست ازانجهة که کار او بعلت نیست بنابران گوید **قوله**

حسن ز بصره بلال از حبش صهیب از روم ‌‌ ‌‌ ‌‌ ز خاک مکه ابوجهل اینچه بوالعجبی ست

حسن نام عارفی کامل وشیخی واصل بلال نام مولای رسول کہ موذن بود وصهیب نام صحابی رسول والوجهل نام عم رسول ؐ وقیل نام کافری از قریش وبصره وحبش نام شهرها وهمچنین روم ومکه معنی آنست که هرکرا خواهند از باده محبت مست سازند درراه جذبه شوق الهی قرب وبعد مکان را منزلتی نیست گاه باشد قریب را البعید وبعید را قریب نمایند چه کار او بخلاف قیاسهاست کسی را بر اسرار او راه نیست وچون کار عاشق مدام کوشیدن وبگریه وزاری بسر بردن بنابرآن گوید **قوله**

بیار می که چو حافظ مدام استظهار ‌‌ ‌‌ ‌‌ بگریه سحری ونیاز نیم شبی است

معنی آنست که می عشق ومحبت بمن عطا نما که همچو حافظ را مدام پشتی بگریه سحری ونیاز نیم شبی است این بیت بزبانی دلست ومراد از حافظ شخص ظاهر نیست یا بزبانی تن باشد ومراد از حافظ دل باشد **غزل**

اگرچه باده فرح بخش وباد گل بیز است ‌‌ ‌‌ ‌‌ ببانگ چنگ مخور می که محتسب تیز است

باده شراب اینجا کنایة از عشق ومحبت است باد اینجا کنایة از مرشد است که موجب آرایش وصفای غنچه دل سالک است گل حقائق ومعارف بانگ چنگ علانیه وافشای نمودن می شراب اینجا کنایة از اسرار عشق ومحبت محتسب معروف اینجا کنایة از شرع محمدیست پس معنی بیت آنست که اگرچه عشق ومحبت ذوق بخش است ومرشد در حقائق ومعارف تیز رخش با وجود آن کاسه عشق را پنهان نوش ودر افشای راز آن مکوش که شرع محمدی بر همگنان غالب است وچون عاشق کامل آنست که عشق خود را نهان دارد وبظاهر بلباس شرع محمدی کوشد که مصلحت وقت در این است بنابران گوید **قوله**

در آستین مرقع پیاله پنهان کن ‌‌ ‌‌ ‌‌ که همچو چشم صراحی زمانه خونریز است

مرقع لباس صوفیان است که او را ژنده گویند اینجا مراد از شرع محمدیست پیاله معروف اینجا کنایة از وجود سالک وعشق است معنی آنست که اگر میخواهی که هیچ نکبتی بتو نرسد پس در لباس شرع محمدی

عشق خود را نهان دار یعنی بباطن و در اظهار سرّے از اسرار خود را مبادا یعنی چنان باش که ظاهر تو ملبس بلباس شرع محمدی باشد و باطن تو ذائق عشق سرمدی باشد اے چیزیکه شرع محمدی را نشاید از تو قولاً و فعلاً بوجود نباید که اهل زمانه همچو چشم صراحی خونریز اند بمعلنان اسرار در ستیز اند و بطور شان نمیگذارند که اسرار عشق در افشا در آرند و خونریزی را بزمانه نسبت کردن و مراد اهل زمانه داشتن مجاز عقلی است که درین باب از مسائل نقلی است و در کلام فصحا و بلغا کثیر الوقوع است و در علم معانی به بیان آن رجوع است و عاشق را باید تا که تواند که بعقل که کنایه از محافظت شرع است کوشد بنابران گوید قوله

صراحیی و حریفی گرت بچنگ افتد	بعقل کوش که ایام فتنه انگیز است

صراحی دل پر عشق حریف معشوق و مرشد فتنه آشوب معنے آنست که اگر شعله از عشق در دل تو بر زند و مرشد کامل که بدست افتد و رزش عشق بدانش و خرد نما و در استرضاء او در راه سلوک بپیما و در کتمان اسرار کوشش فرما که ایام فتنه انگیز است و دار منصور با نشتر تیز است چون عاشق را باید که اگر افشاے اسرار عشق در حالت محو از روے بے اختیاری شده باشد مے باید که در حالت صحو بعد آن کوشد بنابران گوید قوله

ز رنگ باده بشوییم خرقه‌ها از اشک	که موسم ورع و روزگار پرهیز است

رنگ باده اظهار عشق خرقه کنایه از وجود معنے آنست که افشاے اسرار عشق که از بے اختیاری ظاهر شده و خرقه وجود ما بآن مصبغ گردیده بعالم متهم شده می باید که باشک ندامت آن خرقه را بشوییم و از تهمت رهائی یابیم که موسم ورع و روزگار پرهیز کنایه از حالت صحو و شرع محمدیست و نیز از باده حظوظ نفسانی یعنی که وجود خود را بحظوظ نفسانی سرخ و سفید ساخته ایم و عمرے بتزئینش پرداخته ایم الحال میخواهیم که باشک ندامت و پشیمانی بشوییم و من بعد مخالفت نجوییم والله اعلم و چون درین دار دنیا توقع عیش نباید داشت بنابران گوید قوله

مجوی عیش خوش از دور واژگون سپهر	که صاف این سر خم جمله دردآمیز است

دور حلقه و گردش صاف راحت خم فلک درد و غم معنے آنست که اے عاشق سالک از گردش این سپهر کجرفتار طالب عیش مباش و امید خوشی مدار که راحت و عیش این سپهر همه سر بسر آمیخته درد و غم است چون در زیر این سپهر کسے را ثبات نیست بنابران مے گوید قوله

سپهر بر شده پرویزنیست خون افشان	که ریزه‌اش سر کسری و تاج پرویز است

هر سر موے مرا با تو ہزاران کارست | ما کجائیم و ملامت گر بیکار کجاست

معنے آنست که درین باب خطاب بمعشوق است یعنے اے دلدار غمگسار مرا ہزاران کارست با ہر سر موے تو پس ملامت گر بیکار که او را با تو کارے نیست کجا و چگونه بگفته او از جناب تو اعراض نمائیم چون مرجع و مآب عاشق غیر از جناب معشوق نمے تواند بود و غیر از جذبۂ عشق دوائے درد عاشق نتواند شد بنابران گوید قوله

عقل دیوانه شد آن سلسلۂ مشکین کو | دل ز ما گوشه گرفت ابروے دلدار کجاست

سلسلۂ مشکین زلف و مراد از زلف جذبۂ عشق ست زلف نام جذبۂ ذات حق است و ابرو مراد صفات که حاجب ذات اند چون ابرو که حاجب چشم است مراد از آن نفس رحمانی که افاضۂ وجود بر اعیان مینماید و نیز مراد مشاہدات تجلیات معنے آنست که عقل از ما بیگانه شد پس آن سلسلۂ مشکین که جذبۂ عشق ست کجا تا خود را در او بسته او گردانم و دل از ما بیمل شد پس ابروے دلدار که مشاہدات تجلیات ست کجا تا متوجه او شویم چون عاشقان را انفراح طبیعت و مایۂ سرور غیر از لقاء معشوق نیست بنابران گوید قوله

باده و مطرب و گل جمله مہیاست ولے | عیش بے یار مہیا نشود یار کجاست

باده ذکر محبوب که موجب بیخودیست مطرب مرشد گل تجلی و نیز بیان اسرار مقامات معنے آنست که مشغولی یاد دوست و ہمنشینی مرشد کامل و بیان اسرار ابجمله مہیا است ولیکن عیش بے یار مہیا نشود پس یار کجاست و چون از زہد و ورع کارے پیش نمیرود و جز بمدد پیر کامل و محبت خالص دستگیر نمیتواند شد بنابران گوید قوله

دلم از صومعه و صحبت شیخست ملول | یار ترسا بچه کو خانۂ خمار کجاست

معنے آنست که دل من از خلوت گزینی و صحبت شیخ که از آثار زہد ست ملول شدیم که ہیچ کشادی نشد پس یار ترسا بچه که مرشد کامل باشد و خانۂ خمار که مقام عشق است کجا تا متوجه او شویم و حصول مراد خود از و جوئیم چون دل غمگین عاشق را غیر از خم زلف معشوق جائے نیست و جان حزین مشتاق را غیر از شکن زلف محبوب قرارگاہے نه بنابران گوید قوله

باز پرسید ز گیسوی شکن بر شکنش | کین دل غمزده اش گشته گرفتار کجاست

گیسو زلف مراد از آن جذبۂ عشق شکن بر شکن پیچ بر پیچ معنے آنست که در عشق آن

ورسل صفات حمیده وخوبیهاے پسندیده مید اشتند وکوس سلطنت میزدند اما ذات حضرت سلیمانیت
که جمله مخلوقات در تحت حکم اوست اما چگونه سلیمانی که خاتم نبوّت با اوست وکونین تابع آفرینش
اوست بلکه ظهور خداے بدوست که لَوْلَاكَ لَمَا اَظْهَرْتُ الرُّبُوْبِيَّةَ باید دانست که اگرچه انسان مظهر
جامع اسم کلی است وفی الحقیقت از جمیع اسماے وصفات من حیث الجامعیت محظوظ است فاما
انسان کامل که انبیا واولیا اند از باقی افراد انسانی از انجهة بکمال ممتاز گشته که بطریق تصفیه رجوع
بمبدأ حاصل کرده اند ودر پرتو نور تجلی احدیته از هستی موهوم خویش فانی گشته باقی باﷲ شده وصفات
جزوی ایشان عین صفات کلی حق گشته ودرین مرتبه لقا باﷲ تفاوت مراتب کمال بحسب تحقق
واتصاف بصفات الٰهی بسیار ست بعضی مستحق [illegible] اند وبعضے باقل ربا از درجه
اقل واکثر تفاوت بسیار ست بعضی مستحق باکثر صفات الٰهی شده اند وآن فرد کامل که مستعد آن باشد
که بحسب حقیقة ومعنی مظهر ذات ومجموع اسما وصفات اﷲ باشد وخواص واحکام کلی اﷲ بجزویات و
کلیات در وظاهر شود او محقق بهمه صفات الٰهی گردد وحضرت ختم محمد یست صلعم وباقی انبیا وتمامه اولیا
اگرچه مظهر این اسم کلی اﷲ اند فامّا هر یک مظهر اسم کلی اند ببعضی صفات ومظهر اﷲ من حیث جمیع الصفات
حضرت محمد است پس نشاء ختم محمدی من حیث الحقیقة واز ین معنی سابق بر انبیا باشد که کُنْتُ نَبِيًّا
وَاٰدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّيْنِ چه هر نبی از زمان تا زمان خاتم مظهر یست از مظاهر نبوت روح اعظم که عقل اول است
پس نبوت عقل کلی دایمی ونبوة مظاهر زایل عرضی وحقیقت محمدی عقل اول است که روح اعظم است
که اول ما خلق اﷲ العقل واول ما خلق اﷲ نوری واول ما خلق روحی وصورت محمدؐ که روح اعظم بتمامی
اسما وصفات چنانچه گذشت بر وظاهر شد همچنان که نبوت ذاتی که اخبار از ذات وصفات حضرت
الٰهی است اولا وبالذات روح اعظم است که حقیقة آنحضرت در آخر نیز ختم نبوت عرضی وصورة پس
معنے آنحضرت گشته پس اول بحقیقة و آخر بصورت درین کار نبوت آنحضرت وباقی انبیا هر یک مظهر
بعضے از کمالات حقیقت آنحضرت شده اند چون مظهر ذات خداے مع جمیع الصفات جز ذات حضرت
نیست وموجب شیفتگی عالم با آن ذات همین است گوید قوله

سر آن دانه که شد رهزن آدم با اوست	خال مشکین که بران عارض گندم گون است

خال مشکین عبارت از نقطه ذات معنے آنست که ظهور ذات الٰهی مع جمیع صفات الٰهی که بر چهره

نگار نیک آنحضرت ظاهر و باهرست سر آن دانه که رهزن آدم گردید و آن معصوم را از دائرهٔ عصمت بیرون آورد با اوست یعنی ازینجهت مرجع دل عالمیان شده و دل کائنات را بسوے خود منجذب گردانیده که همگی انبیا زبان برکشادند که الهی ما را از امت محمد گردان و چون مهجوری از آنجناب موجب قتل عاشقان است گوید قوله

باکه این نکته توان گفت که آن سنگین دل	کشت ما را و دم عیسی مریم با اوست

سنگین دل ذات حضرت باعتبار استغنا که صفت معشوق است معنے آنست که آن معشوق سنگین دل ما را بمعرض هلاکت رسانیده به تیغ عشق خود یا بهجر خود یا بعتاب و حال آنکه دم عیسی دارد یعنے میتواند که بمرهم دل خستهٔ ما بپردازد و یا بوصل خود رساند و یا بخطاب معزز سازد پس این قصه غریب و واقعهٔ عجیب با که توان گفت و کیست که باور کند و چون هرچه در معرض ظهور آمده همه طالب آن ذات اند گوید قوله

روے خوبست و کمال هنر و دامن پاک	لاجرم همت پاکان دو عالم با اوست

روے خوب اشارة بانا من نور الله هنر کنایة از محبوبے دامن پاک اشارت بما زاغ البصر و ما طغی معنے آنست که کمال محبوبی همین دو چیز است یکے روے خوب دوم دامن پاک و هر دو در ذات آنحضرت موجود بودند لاجرم ذات متوجه الیه عالمیان شده و دل کل کائنات بسته باید دانست که اگرچه روے خوب و دامن پاک همه انبیا را بود لیکن بموجب انا من نور الله والخلق کلهم من نوری خوبی روے با آنحضرت می سزد و دامن پاک بحکم النقائ کقوله ما زاغ البصر و ما طغی بحضرت پس زیبا است چون آن جدائی معشوق اشد الیه استمرار و سے نماید قوله

دلبرم عزم سفر کرد خدا را یاران	چکنم با دل مجروح که مرهم با اوست

معنے آنست که دلبر من که ذات آنحضرت است ازین جهان فانی ... از وے دور و مهجور ماندم و دل من در اشتیاق آن روز و شب ... خدا را بفرمائید که با این دل مجروح چکنم و بمداواے آن چگونه بپردازم ... و گویند که حافظ بظاهر دست بیعت بکسے نداده چنانچه در ...

(حاشیه: ... ق ازان حاشیه / مرهم من با اوست / ... حقیقی ازان ... / خود گردانید ... / ... صحیفا با سلیمان / ... ایشان آئینه دار / ... دل مرکب است)

معنی آنست که اے دوست بپرسیدن حافظ قدمے رنجہ فرما ازان پیش کہ گویند کہ حافظ ازین جہان فانی رحلت نمود کہ باز نفعے ندارد۔

غزل

آنشب قدرے کہ گویند اہل خلوت امشب است ❊ یارب این تاثیر دولت از کدامین کوکب است

شب قدر شب وصل محبوب این غزل درہنگام بسط است معنی آنست کہ شبے کہ آنرا سالکان واصل و عارفان کامل بشب قدر مسمی نمودہ اند و بآن موعود می سازند امشب است و چون خود را شایان آن نعمت عظمی نمی بینند بنا بر استغناء محبوب میگوید کہ اے پروردگار من این کدامی اختر طلوع نمودہ کہ از تاثیر آن این دولت رو نمودہ چون کار عاشق مدام بیاد معشوق بودنست گوید قوله

تا بگیسوئے تو دست ناسزایان کم رسد ❊ ہر دلے در حلقۂ ذکر تو یارب یارب است

گیسو مراد موانع مشاہدات ناسزایان نفس و شیطان و ہوا مصرع اول علت مصرع ثانی است وجہت ضرورت تقدیم علت بر معلول ثانی است معنی آنست کہ دل ہر سالکے در ذکر یارب یارب است ازانجہت تا موانع کمالات او شیطان و نفس را دسترس نباشد کہ تا سد باب گردد کہ سالک را از نا امیدی در ج سلوک در نوردد گاہ گاہ معشوق بہر امتحان لطف قہر آمیز عاشق مینماید و عاشق فریفتہ او شدہ از رفتن باز میماند و آن موجب قتل عاشق میشود بنا بران گوید قوله

کشتۂ چاہ زنخدان توام کز ہر طرف ❊ صد ہزارش گردن جان زیر طوق غبغب است

درین بیت خطاب بمحبوب است چاہ زنخدان اشارة بلطف قہر آمیز محبوب معنی آنست کہ اے محبوب من کشتۂ [illegible]

[illegible] لطف قہر آمیز توام کہ فریفتہ او گردیدہ از راہ باز داشتی و سد راہ من گردی و آن لطف
چشم از ما رفتہ چون کہ

جان ہزاران ہزار گرفتار و مقید آنست و گاہ اشارة چاہ زنخدان بر طور تقدیر کہ
بر شمع نرفت از

جائز نیست کہ اَلتَّقْدِیْرُ بَحْرٌ عَمِیْقٌ فَمَنْ تَجَسَّسَ فَقَدْ ضَلَّ و بحث کردن دران طور
گذر رفتن و راہ و سبب

تَحَیَّرُ اِلَی الْقَدَرِ فَامْسِکُوْہُ لیکن باعتبار اعتقاد سببے است یعنی ثمرہ از اثمار
کہ بسبب آتش عشق و دود

بحرات علم کلام و مومن را بیرون رفتن ازین عقیدہ نیز گمراہی است
شمع ہم ندارد چون در حالت

[illegible] تان چاہ زنخدان بدر آئی ❊ ہر جا کہ روی زود پشیمان بدر آئی ❊
دور از رخ تو میدم از

[illegible] منزویست کہ عقل و فکر بشری آنجا دخل ندارد ۵ ملاحتے کہ
معنی آنست کہ بسبب دوری از رخ

[illegible] ہزار فکر عمیق ❊ چون لب انزواے این مسئلہ اختیار

[illegible]

دشوار من آمد گفت قَتَلَنِی مَسْئَلَةُ الْاِخْتِیَارِ و ہمین معنی خواجہ گوید کشتۂ چاہ توام و چون عاشق
ہیچکس را بجمال افزون تر از معشوق خود نمی بیند گوید قوله

تاب خوئے عارضش بین کافتاب گرم رو　|　در ہوائے آن عرق تا ہست ہر روزش تب ست

تاب فروغ باید دانست کہ وقتے کہ عرق بر روے محبوب می آید حسنش فزون تر مے نماید مراد از تاب
خوے عارضش جمال باکمال است و خطاب بمنادی محذوف و آن ملامتگر است یعنے اے ملامتگر
من جمال باکمال آن معشوق مرا بہ بین کہ آفتاب گرم رو با این جمال در آتش عشق او میسوزد پس مرا
از عشق این چنین کس مانع میشوی و چون از عاشق بہیچ نوع ترک معشوق صورت نہ بندد بنا بران گوید قوله

من نخواہم کرد ترک لعل یار و جام مے　|　زاہدان معذور داریدم کہ اینم مذہب است

زاہدان جمع زاہد و زاہد شخصے باشد کہ ترک دنیا نماید و اختیار عزلت نماید و حظوظ نفسانی را بکلی
گذارد و مدام در یاد الٰہی باشد و از جمیع معاصی اجتناب نماید قِیْلَ الزُّہْدُ ہُوَ الْاِجْتِنَابُ عَنِ الْمَعَاصِیْ صَغِیْرِہَا
وَکَبِیْرِہَا وَادَاءُ جَمِیْعِ الْفَرَائِضِ یَسِیْرِہَا وَعَسِیْرِہَا وَتَرْکُ الدُّنْیَا عَلٰی اَہْلِہَا قَلِیْلِہَا وَکَثِیْرِہَا . لعل لب مراد
لطف کہ ے لب کہ شیرین جوے سے شد لطف خدا است و نیز بوسہ از ذکر سبب و ارادہ مسبب
معنے آنست کہ اے زاہدان من ہرگز ترک آرزوے لطف آن محبوب و یا بوسہ او و یا عشق محبوب
او نخواہم کرد چراکہ مذہب ما اینست شما مرا معذور دارید کہ کسے ترک مذہب خود نمودہ و چون
ہر عاشق بمعشوق خود بموجب کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْہِمْ فَرِحُوْنَ فخر کنندہ است گوید قوله

شہسوار من کہ مہ آئینہ دار روے اوست　|　تاج خورشید بلندش زیر لعل مرکب است

معنے آنست کہ دلبر من شہسوارے است کہ ماہ با انہمہ حسن و جمال مانند موتراشان آئینہ دار
اوست و خورشید با این سربلندی خاک راہ اوست و چون جناب معشوق از ان عالی شد
کہ عاشق بدان تواند رسید بنا بران گوید قوله

اندرین موکب کہ بر پشت صبا بندند زین　|　با سلیمان کے برانم من کہ مورم مرکب است

اندرین موکب اشارہ بزمرہ عاشقان سلیمان کنایہ از محبوب حقیقی از ان وقتے کہ حشم
آنست کہ اگرچہ من در زمرۂ عاشقانے کہ صبا را تابع و محکوم خود گردانیدہ نمی توانم ...
شدہ اند ہستم اما باوجود این بودست کہ خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِیْفًا با سلیمان

سے ہمسری توانم کرد و وہم انا الحق توانم زد ؎ چه نسبت خاک را با عالم پاک ٭ و چون سخنان
ناظم که سراسر حقائق و معرفت است بنابران گوید قوله

زاغ کلک من بنام ایزد چه عالی مشرب است	آب حیوانش ز منقار بلاغت میچکد

درین بیت تقلیب است یعنی سوگند بخدا که زاغ کلک من چه عالی مشرب است که همگی آب حیوان
که عبارت از سخنان حقائق و معرفت است از منقار بلاغت او میچکد یا سے ظهور میشود بدان که معشوق
مجمع لطف و قهر است بدان جهت که هم قاتل عاشق است و هم زندگی بخش گوید قوله

قوت جان حافظش در خنده زیر لب است	آنکه ناوک زد بچشمش بر دل حافظ زند

چشم تجلی ذاتی قهاری که موجب فنا عاشقان است و خنده زیر لب تجلی جمالی که حیات بخش عاشقان
معنی کلام آنست که آن کسے که بر دل حافظ ناوک بچشم میزند یعنی کشته تجلی قهاری میکند [illegible]
بقا میرساند قوت جان حافظ میرابد در خنده زیر لب است میخواهند که تجلی جمالی سرفراز
گردانیده بمرتبه بقا رساند

غزل

زانرو که مرا بر در او روے نیاز است	المنة لله که در میکده باز است

میکده مقام عشق و شهود لطف معنی آنست که شکر مر خدا را که در میکده باز است یعنی [illegible]
در عشق او کوشش و نقصان به راه نیافته و یا آنکه لطف او همگی با معرفت است [illegible]
است که مرا بر در او روے نیاز است [illegible] عجز و زاری [illegible] همگی عشاقان
بعشق معشوق خود مستغرق اند و در سوز و گداز اند گوید قوله

وان می که در آنجاست حقیقت نه مجاز است	خمها همه در جوش و خروش اند ز مستی

گذر رفتن و عاشق سے شراب و عشق [illegible] معنی آنست که همگی عشاقان بسبب عشق اند و جوش
که بسبب آتش عشق [illegible] از غایت مستی هر یکے [illegible] یکے بانگ انا الحق و دیگرے سبحانی
شمع هم ندارد چون ترے لیس فی جبتی سوی الله این سے که از وشنیدن آن در جوش و خروش
دور از رخ تو [illegible] نه مجازی و یا آنکه این شطحیات از ینها سرزده اند از رو سے حقیقت است
معنی آنست که بسبب دور [illegible] کار معشوق مدام استغنا نمودن و کار عاشق بعجز و زاری کوشیدن است

ازو بے ہمہ مستی و غرورش است و تکبر ۔۔ وز ما ہمہ بیچارگی و عجز و نیاز است

معنے آنست کہ ازوے مدام استغنا و بے باکی و غرور و کم التفاتی سر میزند اے و مبدم در تاراج دل عاشقانست چست و چالاک و ہیچ پرواے اینہا نمے پردازد و نگاہے از کرم بدلپشان نمیدازد و از ما دمبدم بیچارگی و عجز و نیاز و زاری چون از عاشق لعبید ست کہ شکایت معشوق پیش کسے برد بنابران گوید قوله

رازے کہ بر خلق نگفتیم نگوئیم ۔۔ با دوست بگوئیم کہ او محرم راز است

معنے آنست کہ شکایت جور و جفاے محبوب یا اسرار عشق آن محبوب کہ تا حال بخلق نگفتہ ایم و آیندہ نیز نگوئیم اگر روزے اتفاق افتد ہم با دوست بگوئیم ازانجہت کہ محرم راز است و شکایت از دوست بغیر مذموم است اما شکایت از دوست ہم بدوست روا ست قال علم اللھم الیک الحمد والیک المشتکی چون شدائد عشق لا یعد ولا یحصر است گوید قوله

شرح شکن زلف خم اندر خم جانان ۔۔ کوتہ نتوان کرد کہ این قصہ دراز است

شرح بیان شکن پیچ و تاب زلف خم اندر خم مراد بند عشق کہ سراسر شدائد و بلیا است معنی آنست کہ بیان پیچ و تاب و کشاکش حوادثات عشق را ہیچ نوع بیان نتوان کرد ازانجہت کہ بیان آن طولے دارد و مختصر آن نیز ازمحالات است چون سر و تاب عاشق غیر از جناب معشوق نتواند بود گوید قوله

میل دل مجنون و خم طرهٔ لیلیست ۔۔ رخسارهٔ محمود و کف پای ایاز است

معنے آنست کہ میل دل مجنون را بجز خم طرهٔ لیلی قرارگاہے نیست یعنی ہمگی خواہش دل عاشق مصروف بخم طرهٔ لیلی کہ کنایت از شدائد عشق آن معشوق است و کف پاے ایاز را بجز رخسارهٔ محمود مکانے نیست یعنی ناز معشوق را ہم عاشق تواند کشید و نیز شدائد عشق را بجز دل عاشق نتواند کشید چون در نظر عاشق بغیر از معشوق کسے نمے آید بنابران گوید قوله

بر دوختہ ام دیدہ چو باز از ہمہ عالم ۔۔ تا دیدهٔ من بر رخ زیبای تو باز است

باز نام جانور و بمعنے کشادہ و اینجا در اول اول و در ثانی ثانی معنے آنست کہ از آن وقتیکہ چشم من بر رخ عالم آراے تو افتادہ چشم خود را مانند باز از ہمہ عالم دوختہ ام و بجز تو بکسے نمی بینم چون عاشق را بغیر دیدن رخ کارے نیست مدام بمشاہدهٔ محبوب بنابران گوید قوله

با قبلهٔ ابروی تو در عین نماز است	در کعبهٔ کوی تو هر آنکس که درآید

ابرو عالم صفات و مشاهده تجلیات معنے آنست که هر عاشقے که ره بکعبه کوے محبت تو برد وترا
دریافت و بمشاهده ابروے تو که مشاهدات تجلیات است در عین نماز است ازینجاست که لا صلوٰة
الا بحضور القلب و شیخ جمال الدین هانسوی فرموده الصلوٰة کالجسد والحضور فیها کالروح
فکل صلوٰة لیس فیها الحضور کجسد لیس فیها الروح الصلوٰة کالعین والحضور فیها کالنور
فکل صلوٰة لیس فیها الحضور کعین بلا نور الصلوٰة کالطعام والحضور فیها کالملح فکل صلوٰة
لیس فیها الحضور کطعام بلا ملح الصلوٰة کالقمر والحضور فیها کالنور فکل صلوٰة لیس
فیها الحضور کالقمر المخسوف وذهب عنه النور و حضور قلب بے مشاهده نمیشود و مشاهده موجب
فنا است و نماز نه اینست که در مسجد آیند و قیام و رکوع بجا آرند که کافران هم پیش بتان خود چنین میکنند
پس فرق میان این و آن چه کما قال عمر من صلی صلوٰة طویلة فی المسجد و زینت البدن المقامت
فی ناظر الخلائق و ما کان فی قلبه صفته نماز و این اے عمر مردمان اولی الاسلام برائے نمودار
شهرت میان خلق بزینت و لباس و جبه و دستار در مسجد در آیند و در چشم خلائق نماز طویل گذارند
و آخر الحال دائم در عزت الهی باشند و هیچ بوے معرفت و حق پرستی و رحمانی در دل ندارند
و همیشه در اعمال نفسانی و غیرت هستی گرفتار باشند اے عمر هر که نماز کند و دل او به هر سو متفرق باشد
و در خطرات نفسانی افتد هرچه نفسانی است شیطانی است و هرچه شیطانی است آن کفر و ضلالت و هرچه کفر
ضلالت است عین بت پرستی زہے گمراهان که بر انچنین بت پرستی از نافهمیگی بهستی خود مغرور اند
و این نماز را نماز میشمرند کذا من رسالة خواجه معین الدین و در کتاب گنج بیان آورده اگر جاهل غافل
در نماز شود گرد میشوند شیاطین چنانچه گرد میشوند مگس بعسل چنانکه این چنین مصلی گوید الله اکبر
خدا تعالی گوید دروغ گفتی اے بنده نیست حق تعالی چنانکه گفتی در دل تو پس از دل او دود
بر میخیزد و سیر تا آسمان پس میسوزد ملکوت آسمان بالیس آنکس که دل در حساب و تدبیر دنیائے دنیه
دنی در نماز ازین نماز چه بهره خواهد یافت پس مضمون کریمه فویل للمصلین الذین هم عن
صلوٰتهم ساهون ویل نام جائے است که گنده ترین جاها انجاست و آن برائے مصلیان است
آن مصلیانے که از نماز خود غافل باشند یعنے دل ایشان در اندیشهائے دنیا و کارہائے بیفائده

وتن در نماز نمیدانند که چه میکنند و چه میخوانند ۵ تو درون نماز و دل بیرون پس گشته باشد که نهانی [illegible]
اینچنین حالتی پریشان از چه حیف باشد نماز بخوانی و باید دانست که مصلی در وی باشد و آن ز مشاهده نمیشود کما قال غوث
الاعظم رأیت ربی ای صلوة اقرب الیک قال یا غوث الاعظم الصلوة التی لیس فیها سوائی والمصلی غائب عنه
چون مصلی نماند صلوة کجا ماند چرا که نماز فعل است و فعل تابع ذات است چون ذات نماند افعال کجا ماند
پس ازینجاست که نماز عاشقان ترک وجود است و آن نخواهد شد مگر بمشاهده و آن چنین نماز است
الذین هم فی صلوتهم دائمون در حق ایشانست و چون احوال عاشق بغیر از عاشق کسی در نیابد گوید قوله

ای مجلسیان سوز دل حافظ مسکین	از شمع بپرسید که در سوز و گداز است

معنی آنست که ای اهل مجلس شما که گرفتار قیل و قال مانده اید و در کوچه عشق ره نبرده اید سوز دل
حافظ مسکین چگونه در یابید سوز دل حافظ را از شمع که عاشق دل سوخته است باید پرسید که او هم
مدام در سوز و گداز است ۔

غزل

اگر بلطف بخوانی مزید الطاف است	وگر بقهر برانی درون ما صاف است

معنی آنست که ای محبوب من اگر از روی لطف مرا نزد خود خوانی و از روی عنایت و شفقت
التفات نمائی محض الطاف تست وگرنه ما کجا و وصل تو کجا و اگر از روی قهر برانی و بهجر مبتلا سازی
و از ما اعراض نمائی درون ما صاف است یعنی هیچ کینه نداریم از آنکه ما بنده عاجز هستیم و شما آن [illegible]
چون زبان عاشق از تحریر ثنای معشوق قاصر است گوید قوله

ثنا و وصف تو گفتن نه حد امکان است	چرا که وصف تو بیرون ز حد اوصاف است

معنی آنست که ای محبوب من وصف ترا در حیز بیان آوردن نه حد بنده عاجز و مسکین است
و یا آنکه نه حد امکانست ای نتوانم کرد چرا که وصف تو بیرون از احاطه تقریر است کما [illegible]
[illegible] انت کما اثنیت علی نفسک چون بی حصول چشم عشق مشاهده معشوق باحسن وجه
نتوان کرد بنا بران گوید قوله

بچشم عشق توان دید روی شاهد را	که نور دیده خوبان ز قاف تا قاف است

معنی آنست که کسی که طالب مشاهده معشوق است گو اول دیده را از آلایش [illegible]
که کنایه از صفات بشریت پاک سازد و دیده عشق [illegible]

عشق مشاهدهٔ جمال معشوق صورت نه بندد ازانجهت که آن محبوب نور دیدهٔ خوبان عالم است و نور دیده را جز بدیدهٔ چشم پاک نتوان دید ازینجاست که لیلی را بچشم مجنون باید دید تا جمال لیلی مشاهده شود چون این خاکدان مقام حصول عشق است و معرفت که اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ بنابران گوید **قوله**

ز مصحف رخ دلدار آیتی برخوان	که این مقام مقالات کشف کشاف است

این بیت خطاب بمنکر زاهد ظاهر پرست است کشف حاشیهٔ کشاف و کشاف تفسیر است معنی آنست که ای زاهد خودبین گرفتار قیل و قال چه ماندهٔ مشاهدهٔ رخ دوست حاصل نما چرا که این مقام حصول معرفت و محبت است و ترا از کتم عدم در معرض ظهور برای همین آورده اند که وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ای لِيَعْرِفُونِ نه مقام قیل و قال است و چون سخن هیچکس بدلپذیری سخن عاشق نمیرسد بنابران گوید **قوله**

عدو که منطق حافظ طمع کند در شعر	همان حدیث همای و طریق خطافست

منطق گویائی خطاف نام مرغیست سیاه رنگ بیقدر و منزلت هما جانوریست سعید النظر و مبارک المحضر بهر دیاری که نزول کند از قدوم او فرخندگی گوناگون پدید آید و هر که سایه او افتد پادشاه گردد و چنانچه خطاف از کمالات هما دم زدن آغاز کرد چون بدان مرتبه نرسید ظریفان را مثل گشت معنی آنست که زاهد خودبین که خواهد که در شعر ای در بیان حقایق و معارف عشق بگوید مانند ... مانند هماست که خطاف خواست که مرتبه هما حاصل نماید و آن سوء نبخشید و تیز زبان مسموع شده که خواجه را محبوبی بود و شخصی از رقبا چون توجه محبوب بحضرت خواجه از جهت لطافت شعر و ظرافت سخن بیشتر دید خویش را در سلک شاعران کشید آن محبوب از بیقدری توجه از خواجه کم نمود و در شان او افزود خواجه ازین معنی آگاه گشته این غزل را نوشته بدو فرستاد و ختم غزل برین بیت نهاد همچنین در عهد همایون شاه در شهر سنبل میان حاتم فاضلی بود بس بزرگ عالمی بود سترگ اتفاقاً دران شهر قاضی بود اجهل الناس روزی در مجلس او ذکر او صاف میان حاتم درمیان آمد پرسید کدام کتاب را درس گوید گفت آن کتاب را از کتابخانهٔ من بیارید که من هم می توانم گفت چون کتاب مذکور آوردند اتفاقاً بمجرد کشیدن این مسئله برآمد اَلْمَرَّةُ الْفَاسِدَةُ لَا تَرِثُ شَیْئاً من زوجها چون اجهل الناس بود بجسب لغت معنی بیان نمود که ماده موش را از موش

میراث نمیرسد چون این خبر میان حاتم شنیدند همین بیت نوشته فرستادند غزل

ای شاهد قدسی که کشد بند نقابت	وی مرغ بهشتی که دهد دانه و آبت

شاهد قدسی محبوب حقیقی و مرشد و این غزل در هنگام فیض یا در جدائی مرشد مرغ بهشتی محبوب حقیقی و مرشد معنے آنست که ای شاهد قدسی که از ما اعراض کرده رو در نقاب آورده کیست که آن نقاب از روی تو بر دارد و باز بمعرض ظهور آرد یا کنه معرفت تو رسد که خود فرموده کا یدرکه احد من العالمین و ای مرغ بهشتی کیست که ترا دانه و آب دهد ای در قید خود آرد و چون کار عاشق بهجران محبوب مدام جگرسوزی و بیخوابی است بنابران گوید قوله

رفتی ز کنار من و خسته بنا کام	تا جای که شد منزل و ماوای که خوابت
خوابم بشد از دیده درین فکر جگرسوز	کاغوش که شد منزل و آسایش و خوابت

معنے آنست که ای محبوب من از آن روزی که از ما دوری گزیده خواب از دیدگان رفته بسبب این فکر که در آغوش کدام کس منزل گرفته و آسایش حاصل مینمائی یعنی بر کدام کس ظهور خود کرده چون کار معشوق مدام استغنا نمودنست بنابران گوید قوله

درویش نمی پرسی و ترسم که نباشد	اندیشهٔ آمرزش و پروای ثوابت

معنے آنست که ای محبوب من هیچ بغمخواری درویشی نمیکوشی و توجه بحال غریبان نمی آری ترسم که اندیشهٔ آمرزش الهی و پروای ثواب ازل تو پیوسته چون نصیبه عاشق سرگشتگی است بنابران گوید قوله

راه دل عشاق زد آن چشم خماری	پیداست ازین شیوه که مست است شرابت

اشکال این بیت آنست که شراب مست نیست بلکه مست کننده است جواب آنست که آن چشم خماری راه دل عشاق زد و ایشانرا مست گردانیده پس آن چشم در حق ایشان شراب شد و چون شراب کنایه از چشم شد مست قرار دادن آن چشم درست آمد مضمون این بیت بیت من مست و چشم تو مقابل ؛ هشیار ز باده کے شود مست ؛ یعنی من مستی دارم و چشم تو که مانند باده مستی آرنده است مقابل من است پس هشیار نخواهم شد زیرا که مست از باده کے هشیار می شود چون جناب معشوق ازان عالی است که نالهٔ عاشق را در آنجا گذر باشد بنابران گوید قوله

هر ناله و فریاد که کردم نشنیدی	پیداست نگارا که بلند است جنابت

نالہ گریہ فریاد فغان پیدا ظاہر و آشکارا جناب آستانہ نگارا الف ندائیہ و نگار بمعنی معشوق است معنی آنست اے محبوب من ہر گریہ و زاری و فریاد و افغان کہ نمودم ہیچ گوش بدان ننہادی و ملتفت بدان نشدی آرے ظاہر ست کہ جنابت بس عالی ہست و نالہ و فریاد عاشق را در آنجا گذر نیست چون دل عاشق لسبب ہجر در خرابی ہست بنابران گوید **قولہ**

یارب مکناد آفت ایام خرابت	**اے قصر دل افروز کہ منزلگہ انسی**

قصر دل افروز قصر محبوب و نیز کنایہ از دل خود بموجب لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلٰكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ انس مراد محبوب معنی آنست کہ اے دل من کہ منزلگہ محبوب منی میخواہم از پروردگار کہ آفت زمانہ خرابی یعنی خللے بتو مرساناد و مدام آباد داراد و چون در راہ عشق بسا عوارض و موانع در پیش ہست گوید **قولہ**

تا غول بیابان نفریبد بسرابت	**دور ست سر آب درین بادیہ ہشدار**

این بیت خطابست از جانب محبوب سراب کنایہ از مقصود بادیہ مراد عشق غول بیابان نفس و شیطان أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ معنی آنست کہ اے عاشق اگر در راہ عشق آمدہ بحاصل قناعت منما کہ ہنوز مقصود دور ست و ہشیار باش کہ درین بادیہ آفت بسیار ست صیاد النفس و شیطان بدغا و فریب فریفتہ گردانند و از راہ باز دارند باید دانست کہ قسمے ہست از سالکان اگرچہ از راہ ریاضت رفتہ اند و نفس امارہ را در قہر گرفتہ و بادیہ مجاہدات را بپایان بردہ و ہمگی خود را بحق سپردہ و در ایشان احوال پیدا شدہ باشد تا از چیزے کہ نخواہند خبر یابند و اگر تقصیرے کنند تنبیہ یابند و گاہ باشد کہ خود را در آسمان بینند و گاہ پیغمبران و فرشتگان را بصورتہاے نیکو مشاہدہ نمایند وغیرہ لیکن خارشکستگی ہنوز در پاے ہمت ایشان نرفتہ بود و چون چنین چیزہا نمودند و از شر نفس امین شدہ و ہمت ایشانرا بجاے رساند کہ اگرچہ در ہفت آسمان و زمین است برایشان عرض کنند قبول شان نیاید و پندارند کہ نہایت کار اولیا ہمین ایشان ہست و ہنوز سر موے از عجائب صنع مولی ندانستہ باشند چون بر عاشق شہود تجلیات ہر دم بنوعے دگر است کہ لا تجلی فی صورۃ مرتین گوید **قولہ**

تا باز چہ اندیشہ کند راے صوابت	**تیرے کہ زدی بر دلم از غمزہ خطا رفت**

تیر مراد جذبهٔ جاهیه و غمزه تجلی اسم بصیر و خطا تیرگی دل که مانع از انکشاف تام و اندیشه کنایه از اراده الٰهی در رای علم او معنے آنست که جذبه که از تجلی اسم بصیر بر دلم قابض نمودی تیرگی که حاجب شهود بود زائل گشت تا باز چه اراده کند از شهود و غیبت علم صوابی باید دانست که سالک را سه مرتبه اند علم الیقین که عقیده وحدتست و عین الیقین که التذاذ بآن وحدت است و حق الیقین که شهود حقیقت شیئ که تفرقه در وحدة و کثرت نماند و حق الحقیقة که ادراک حقیقت اشیا کما هی است و حق الحقیقت که فنا بصفات خلقیه و بقا به صفات الٰهیه و ملبوس شدن بالطاف سبحانی که شهود الحق بحیثیت فرق بعد الجمع است و مقام ہیم که در و حاذقات نگنجد تحیر است از عدم احاطه بعد تنزل از شهود حق در هر مرتبه از ینها یک نوع از فنا کلیست که اشتمال دارد بر فناها جزئیه غیر متناهیه است و حضرت حافظ در مرتبه سافله ازین مراتب بدین بیت میگوید و بعد از سیر فنا که مستلزم بقاء دیگر است میگوید که تیر فنا که بر دل ریش زدی خطا رفت یعنی ببقاء تام رسید تا بقاء تام که مقصود اصل است حاصل شود تا باز چه اراده کند و علم ثواب یا ب نو درا فاضه تجلی دیگر اِنَّ اللّٰهَ لَا يَتَجَلّٰى فِيْ صُوْرَةٍ مَّرَّتَيْنِ پس هر لمحه و حال و استعداد جویان و تجلی گویان بیت مذکور است بحکم فَفِرُّوْا اِلَى اللّٰهِ اقامت بر یک تجلی ناملایم و طلب تجلی تجدید لازم مگر کلام رسول عم ازین مخبر است اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ فِيْ كُلِّ يَوْمٍ مِّائَةَ مَرَّةٍ یعنے دل من مستور میشود بتجلی سافل و من از ان استغفا نموده جویان تجلی عالی میگردم سوال خطاب خطا بمعشوق حقیقی صحیح نیست جواب خطاے تیر از عدم فناے تام نه کنایه از عدم وصول و نیز از تیر نهی شجره گندم و از غمزه غفلت یعنی نهی که کردی از غفلت خطا کردم الحال صفت رحمانی تو در یابد من چه اندیشه خواهد کرد و نیز از تیر امر سجود مر ملائکه را غمزه تکبر بزبانی ابلیس گوید یعنی امرے که کردی از تکبر بجا نیاوردم الحال صفت جباری تو دریابد من چه خواهد کرد چون عاشق را باید که تدارک مافات در زبان حال نماید بنا بران گوید قوله

تا در رهِ پیری بچه آیین روی ای دل	باری بغلط صرف شد ایام شبابت

معنے تنبیه بدلست یعنے ای دل ایام جوانی بالغفلت از دست دادی و الحال پیر شده در یا باری باید دید که ایام پیری را بچه نوع گذرانی و بسر بری چون عاشق را هیچ نوع از جناب معشوق گذر نیست گوید قوله

حافظ نه غلامی‌ست که از خواجه گریزد | لطفی کن و باز آ که خرابم ز عتابت

معنی واضح است و نیز چنان مسموع شده که منکوحه حضرت بتقریبی آزرده شده بخانه پدر بنشست خواجه بعد از چندی معلوم کرد با استمالت خاطرش شتافت پس این غزل بر کاغذ نوشته فرستاد و طلب کرد که از مصرعه آخر غزل مفهوم میتوان کرد چون عفیفه معتقده بود بمجرد نوشتن توجه نمود غزل

ای غایب از نظر بخدا می‌سپارمت | جانم بسوختی و بدل دوست دارمت

این غزل بهنگام قبض یا در جدائی مرشد معنی بیت واضح است غایب از نظر باعتبار اختفا چون ترک معشوق از عاشق بهیچ نوع صورت نمی‌بندد گوید قوله

تا دامن کفن نکشم زیر پای خاک | باور مکن که دست ز دامن بدارمت

معنی آنست که تا آنکه ازین جهان فانی رحلت ننمایم باور مکن که ترک تو از ما صورت بندد چون مدام عاشق خواهان وصال است گوید قوله

محراب ابروان بنما تا سحرگهی | دست دعا برآرم و در گردن آرمت

ابرو کنایه از مشاهده تجلی صفاتی و جلوه معنی آنست که ای محبوب من اگر توصل خود میسر نمی‌شود باری جلوهٔ از جلوهای خود بما ارزانی دار تا بمشاهده سحرگهی که هنگام دعاست دعائی کنم و بدان دعا حصول مدعا کنم چون کار عاشق نیست توجه مرشد پیش نمیرود گوید قوله

گر بایدم شدن سوی هاروت بابلی | صد گونه ساحری بکنم تا بیارمت

معنی آنست که اگر اتفاق صحبت من با عاشق کامل که مرشد باشد افتد صد گان نوع ساحری کنم تا بجهتی که ترا بیارم چون مدام آرزوی عاشق همین است که گاهی معشوق دیدار بدهد بنابران گوید قوله

خواهم که پیش میرمت ای بیوفا طبیب | بیمار باز پرس که در انتظارمت

معنی آنست که ای طبیب بیوفا ای من مدام اراده ما همین ست که جان خود را نثار راه تو سازم پس برای پرسیدن این بیمار قدم رنجه فرما که شبها و روز در انتظار تو دم تو ام و لفظ بیوفا اگرچه از ادب دور است اما چون باعتبار ظاهر کار و بار معشوق موافق اراده عاشق نیست بنابران گفتن باکی ندارد و چون شیوه عاشق مدام گریه و زاری است بنابران گوید قوله

صد جوی آب بسته‌ام از دیده بر کنار | بر بوی تخم مهر که در سینه کارمت

معنے آنست کہ اے محبوب من بسبب ہجران تو گریہ من بحدے رسیدہ کہ گوے صد جوے آب روان شد و این ہمہ ازانجہت است کہ تخم مہر تو در سینہ کارم چنانچہ در بیت آیندہ خود میگوید قولہ

می گریم و مرادم ازین سیل اشکبار	تخم محبت است کہ در دل بکارمت

معنے واضح است حاجت تقریر ندارد چون مرام آرزوے عاشق دلریش و مراد مشتاق بخویش همین کہ بجناب معشوق خویش باریابد تا اظہار احوال خود نماید بنابران گوید قولہ

بارم دہ از کرم سوی خود تا بسوز دل	در پاے دمبدم گہر از دیدہ بارمت

معنے آنست کہ اے محبوب دلنواز من از کرم و فضل خود روزی بنزد خود مرا بار دہ تا بسوز دل گہرہاے اشک دمبدم در پاے تو اندازم چون غیر را در چشم عاشق گنجایش نمیباشد گوید قولہ

گر دیدہ و دلم کند آہنگ دیگرے	دل را بر آتش افکنم و پیش آرمت

آہنگ قصد معنے آنست کہ اگر دیدہ من بغیر تو نظرے کند و دلم بجز از تو متوجہ شود آن دل را بر آتش افکنم و بپیش تو آرم چون ہرچہ از معشوق صادر شود از لطف و قہر عاشق را باید کہ شاکر بود گوید قولہ

خونم بریخت وز غم ہجران خلاص داد	منت پذیر غمزۂ خنجر گذارمت

معنے آنست کہ اے محبوب من اگرچہ غمزۂ تو کہ آن عبارت از تجلی قہاری یا خفیہ بجلیہ یا اخفا است کہ موجب شکایت است اما چون مرا در معرض نیستی کشیدہ و از غم ہجران خلاص دہندہ گشتہ بنابران منت پذیر غمزۂ خنجر گذار توام چون از عاشق بسبب غلبۂ عشق مستی و رندی سر میزند و معشوق از روی لطف نظر بران نمے اندازد و بزبانی محبوب گوید قولہ

حافظ شراب و شاہد و رندی نہ وضع تست	فی الجملہ میکنی و فرو میگذارمت

معنے آنست کہ اے حافظ شراب و شاہد و رندی نہ مناسب وضع تست حاصل آنکہ این جملہ میکنی و ما از روے لطف ذاتی خود کہ سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي عفو میکنم گویند کہ حافظ ہم بظاہر میخوار و شاہد باز بود اما پاکباز بودہ۔

غزل

اے ہدہد صبا بسبا میفرستمت	بنگر کہ از کجا بکجا میفرستمت

ہدہد نام جانوریست مشہور و در قرآن مذکور روزے از خدمت حضرت سلیمان غائب شدہ بود مقام خدمتش خالی نمود چون سلیمان مقام خالی دید از احوال او پرسید ارکان دولت بغیبت او

شہادت دادند سلیمان علیہ السلام در سیاست او یکے ازینہا تعین کرد و این سخن بہ خاص و عام در داد لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ہر آئینہ عذاب کنم او را عذاب شدید یا ذبح کنم او را یا بیارد مرا خبر روشن ہدہد شق ثالث اختیار نمود بہ تجسس احوال ممالک بشتافت تا بسبا رسید و احوال بلقیس کہ ملکہ آن دیار بود بدین کفر منسوب و از اطاعت سلیمان علیہ السلام محجوب یک یک معلوم نمودہ باز آمد و در حضرت سلیمان باین ساز آمد کہ جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ سلیمان بر سر عنایت آمدہ کہ خدمت ہدہد بسر آمدہ پس از روے نوازش تاج شاہی بر فرقش نہادند و او را پادشاہ طیور ساختہ منشور بدستش دادہ بہ بلقیس باز فرستاد چون منشور بہ بلقیس رسید از ہیبت اسم اعظم کہ دران منشور بود مطیع و مسخر گردید پس بہ اعیان مملکت توجہ نمود و بہمہ را فرمود کہ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ازان روز کہ ہدہد از حضرت سلیمان باین عنایت موہوب گشتہ در عالمیان بنامہ بری منسوب شد ہدہد صبا اضافت بیانیہ مراد وارد غیبی کہ از عالم بالا بباطن سالک می آید و از احوال معشوق خبرے میرساند سبا شہریست کہ بلقیس ملکہ آن بود مراد ازان عالم لاہوت۔ معنے آنست کہ اے وارد غیبی کہ بر دل ما نزول فرمودہ و اخبار دوست بما رسانیدہ و ما را بدان سرفراز نمودہ باز بسوے سبا کہ عالم لاہوت است میفرستم تا احوال ما را بدوست عرض نمائی شاید کہ بریں حال زار ما رحم آرد و بنگر کہ از کجا بکجا میفرستم مرترا یعنے از عالم سفلی بعالم علوی و چون وارد غیبی از عالم علوی است بنابران گوید **قوله**

حیف است طائری چو تو در خاکدان غم	زینجا بآشیان وفا میفرستمت

معنے آنست کہ اے وارد غیبی حیف است کہ ہمچو تو طائرے شریف شہر بند این خاکدان غم و الم کہ وجود است یا دنیاے فانی است ماند بنابران ازین خاکدان غم پر جفا بآشیان وفا کہ عالم علوی است میفرستم چون مہجوری از جناب معشوق مر عاشق ناقص را باعث غفلت و فراموشی است و عاشق صادق بہر حالے کہ ہست چہ در خفا و ظہور بیاد معشوق مستغرق است بنابران گوید **قوله**

اے غایب از نظر کہ شدی ہمنشین دل	میگویمت ثنا و دعا میفرستمت

معنے آنست کہ اے وارد غیبی چون ازین خاکدان غم کہ کلبۂ احزان عاشق است بآشیان وفا

که آرامگاه معشوق است رسی از جانب این دعاگو بعرض رسانی که ای از نظر غائب و بدل حاضر و در حال همگنان ناظر مدام در دعاگوئی و همیشه در ثناخوانی توام و دمی از تو خالی نه چون کار عاشق هر صبح و شام بلکه هر دم اشتغال بیاد و غیر ازین کاری ندارد گوید **قوله**

هر صبح و شام قافلهٔ از دعای خیر ❊ در صحبت شمال و صبا میفرستمت

معنی آنست که هر صبح و شام که باد صبا و باد شمال می وزد و بر اطراف و اکناف عالم میگذرد قافلهٔ دعاء خیر همراه ایشان میکنم که بجناب تو رسانند تا باشد که حال ما دریابی و بما بشتابی چون عاشق صادق از جان و دل دریاد محبوبست در غیبت و حضور زیرا که عاشق را قرب و بعد یکسانست چه هر جا ظهور او می بیند و بهر جای که هست متوجه بر آنست گوید **قوله**

در راه عشق مرحلهٔ قرب و بعد نیست ❊ می بینمت عیان و دعا میفرستمت

معنی آنست که ای محبوب من اگرچه باعتبار تقید عالم جسمانی از جناب عالمیان با جناب تو دور افتاده ام اما باعتبار باطن هر جا که هستم با توام و بمشاهدهٔ توام و بیاد توام زیرا که در علم عشق قرب و بعد را گنجایش نیست چون بسبب وفور عشق هر دم کلمات جانسوز و سخنان دلدوز از عاشق سر میزند و آن موجب یادگاری او میشود بنابران میگوید **قوله**

تا مطربان ز شوق منت آگهی دهند ❊ قول و غزل بساز و نوا میفرستمت

ساز آرایش نوا سرود و معنی آنست که ای محبوب من این قول و غزل که بساز و نوا میفرستمت یعنی این کلمات دلکش و سخنان خوش که در رشتهٔ نظم می آرم جهت آنست که بعد از مرگ من آیندگان این سخن ما را بمطالعه آرند و بخوانند و ترا از شوق من یاد دهانند چون عاشق چندین اظهار شیفتگی کرد بنابران معشوق بجواب او گفت **قوله**

در روی خود تفرج صنع خدا بکن ❊ کآئینهٔ خدای نما میفرستمت

معنی آنست که ای عاشق دلریش ما اگر میخواهی که بحقیقت ذات ما برسی باید که اول معرفت خود حاصل کنی که وجود تو مجمع الذات والصفات است و هرچه در آفاق است در ان نفس است فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ و مضمون این سخن را بجای آئینهٔ خدانما تو را میفرستم که مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ چون عاشق بیچاره هر دم در جانفشانی میکوشید بنابران گوید **قوله**

تا لشکر غمت نکند ملک دل خراب ۔۔۔ جان عزیز خود بہ نوا میفرستمت

نوا بمعنی فریاد معنے آنست کہ اے محبوب من ہر دم جان عزیز خود را بفریاد پیش تو میفرستم کہ تا بفریاد ما رسی تا لشکر غم تو کہ ہجران ست یا عشق ہست ملک دل ما را خراب نسازد و مبتلاے ہجران نگرداند۔ چون پیش دید عاشق گشت کہ بے احتمال نیش نوش بہم نمیرسد گوید قولہ

ساقی بیا کہ ہاتف غیبم بمژدہ گفت ۔۔۔ با درد صبر کن کہ دوا میفرستمت

ساقی کنایہ از مرشد معنے آنست کہ اے ساقی چہ نشستۂ و از ما چون غافل گشتۂ کہ ہاتف غیب مرا مژدہ رسانیدہ و گفتہ کہ ہیچ غم مخور و صبر کن کہ عنقریب دوا میفرستم پس بیا و تو ہم مددنما و توجہ بحال ما کن چون رنج و جفاے معشوق عین راحت است و محض حکمت است بنابران گوید قولہ

ہر دم غمی فرستم او بگو بناز ۔۔۔ کین تحفہ از براے خدا میفرستمت

معنے اظہر ست چون معشوق بہیچ نوع از غم عاشق خالی نیست و ہر دم درصوابدید اوست بنابران گوید قولہ

حافظ سرود مجلس ما ذکر خیر تست ۔۔۔ تعجیل کن کہ اسپ و قبا میفرستمت

معنے آنست کہ اے حافظ مادام در فکر خیر تو ہستم پس ترا باید کہ زمانے غافل نگردی و مستغرق آن باشی کہ عنقریب بلطف خود را دستگیر وقت تو گردانم کہ ترا ازین ورطہ محنت رہانیدہ بساحل جمعیت رسانند واللہ اعلم

غزل

امروز شاہ انجمن دلبران یکیست ۔۔۔ دلبر اگر ہزار بود دل بر آن یکیست

شاہ انجمن دلبران سردفتر انبیا محمد رسول اللہ صلعم کہ سید الانبیا و خاتم النبیین ست و یا سرور شیخان واصل و سر حلقۂ عارفان کامل و آن کنایہ از مرشد باشد دلبران انبیا و یا عارفان کامل دل بآن یکیست دل ما بران یکیست و آن یکے کنایہ از رسول عم و یا مرشد قولہ

من بہر آن یکے دو جہان دادہ ام بباد ۔۔۔ عیبم مکن کہ حاصل ہر دو جہان یکیست

آن یکے اشارہ بمحمد عم و یا مرشد دو جہان دادہ ام بباد اعراض از ہر دو جہان نمودہ ام حاصل ہر دو جہان یکیست خلاصہ ہر دو عالم آن یکیست قولہ

سودائیان عالم پندار را بگوے ۔۔۔ سرمایہ کم کنید کہ سود و زیان یکیست

سودائیان عالم پندار کنایہ از ظاہر پرستان و مقلدان سرمایہ کنایہ از عقل و دفتر قیل و قال

سود و زیان اسلام و کفر چرا که هر دو حجاب بند؎ کفر و ایمان چون حجاب راه حق اند اے پسر ❊ روبسان مغربی از کفر و ایمان در گذر ❊ و یا اندیشهٔ نیک و بد و مدح و ذم **قوله**

خلقی زبان بدعوی عشقش کشاده اند | اے من غلام آنکه دلش با زبان یکیست

دلش با زبان یکیست یعنے ظاہر و باطن او یکسانست **قوله**

حافظ بر آستانهٔ دولت نهاده سر | دولت در آن سرست که با آستان یکیست

آستانهٔ دولت آستانهٔ محبوب معنے آنست که حافظ بر آستانهٔ محبوب که محصل دولت است سر نهاده بسوے او بنظر حقارت منگر که دولت نصیبهٔ آنکس است که سر خود را فداے آستان محبوب نموده باشد

غزل

بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است | بیار باده که بنیاد عمر بر باد است

بیا حرف ندا است و منادی محذوف و آن دل است بیار خطاب بدل قصر امل وجود فانی سخت سست بنیاد معنے آنست که اے دل من و ے ازین غفلت بخود آ ے و گرفتار لہو و لعب مباش و صحبت این وجود را محل اعتماد مدان اگرچه در ظاہر بس زیبا ے نماید لیکن بس بے بنیاد است که در تغیر و تبدیل درنگے ندارد پس بیار باده اے بنوشیدن شراب که کنایة از حصول عشق است مشغول باش که این زندگانی دو روزه که بدان مغرور گشتهٔ برباد است یعنی سریع الزوال است و محل ثبات نیست حاصل این بیت اینست که عاشق را باید که چندانکه تواند در حصول عشق سعی نماید و از پرورش تن دور باشد کما قال ع. يُؤْجَرُ ابْنُ آدَمَ فِي نَفَقَةِ الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا إِلَّا وَضْعَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّيْنِ یعنے مزدی برد فرزند آدم در امرے که سعی میکند مگر در چیزے که پیدا کرده شده از آب و گل که در آن سعی بیحاصل است چون عاشق را باید که با خلق چنان زندگانی نماید که اگر میان خلق باشد کس نپرسد و اگر میان نباشد کس نداند که کجا رفت یعنے دلبستگی ندارد بنا بر آن گوید **قوله**

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود | ز هرچه رنگ تعلق پذیرد آزادست[٥]

معنے آنست که غلام همت آنکسے ام که زیر چرخ کبود یعنے درین دار دنیا بهر کسے که ملاقی شود آزاد باشد یعنے چندان دلبستگی ندارد و باید دانست که الله تعالے که انسان را پیدا کرده براے آن پیدا کرده تا در گلشن جهان صفات تفرج ذات بدست دارد نه براے خوردن و خفتن و گرفتار لہو و لعب

[٥] بنده بندهٔ خدا شدن خوشامد آزادی که از بندگی و خداوندی رسته دار دنیا و عقبی گسسته بنا امیدی پیوسته باشد

بودن بنابران گوید **قوله**

سروش عالم غیبم چه مژده‌ها دادست	چه گویمت که بمیخانه دوش مست وخراب

شیخ از راه نصیحت بدیگران تنبیه میکند که ای گرفتار لهو ولعب و مستغرق خور و خواب چرا چنین غفلت را بخود راه داده دپای بند این جیفه گندیده مانده واز قدر وقیمت خود بیخبر گشته چگویم مرترا که دوش بمیخانه که عالم عشق است مست وخراب بودم ودران حالت سروش غیب چه مژده رسانید یکی ازان مژده‌ها اینست **قوله**

نشیمن تو نه این کنج محنت آبادست	که ای بلندنظر شاهباز سدره نشین

سدره نام مقام جبرئیل ع مراد ازان عالم علوی ازعناصر یعنی اول مرکب روح مراد است نشیمن جای نشستن کنج محنت آباد دنیا یعنی آنست که ای سالک روح لطیف ترا که کرسی نشین ورفعناه مکاناً علیاً است نه درای آب وگل جسمانی ساخته یعنی درین غربت ومسافرت ازبهر حصول معرفت وتحصیل کمالات آورده اند وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ ای لیعرفون پس باید که استعداد وصول بوطن اصلی خود مهیا سازی واز تقید بعالم اطلاق توجه نمائی نه که این دار بلا ومنزل فنا را وطن سازی دوم مژده اینست **قوله**

ندانمت که درین دامگه چه افتادست	ترا ز کنگره عرش میزنند صفیر

صفیر آواز کوس مراد ازان کلام خدا تعالے وَاللّٰهُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ یعنی خالق مطلق ترا بآواز بلند بسوی اعمال وکردار که موصل الی دار السلام است میخواند والله یدعوا الی دار السلام نمیدانم که ترا درین دام گهه چه افتاده است که چندین درقید وگرفتاری دیگر که امام زاهد در تفسیر خود دربیان آیه وَلَمَّا جَاءَ مُوْسٰی لِمِیْقَاتِنَا آورده که رسول صلعم فرمود خدا عزوجل بسوی مومن درآید در بهشت یعنی فرشته او مرا این مومن را هفتاد حاجت بود این فرشته هفتاد بار درآید وبازنیاید حاجبان گویند ولی الله مشغول است وهر بار پیش عرش رود وگوید بار خدایا هم تا هفتاد دیگر بار بسوی مومن آید بار نیاید آنگاه طبقه پیش وی نهد از نور آفریده دو ستاره از نور بروافگنده آن ولی خدا عزوجل دستار چه بردارد وسیبی باشد بران طبق نهاده چون بدست مومن رسد آنگاه حوری برآید لقاب بسته همه بهشت از نور او روشن شود برقع بدست گرفته این مومن خواهد که نقاب از وی فروکشد حور گوید نخست نامه بخوان که من ازان تو ام نامه باز کند وبخواند اندران نامه نوشته بود که عَبْدِیْ اِشْتَغَلْتَ بِالْحُوْرِ وَالْقُصُوْرِ وَنَسِیْتَ لِقَاءَنَا فَاِنِّیْ مُشْتَاقٌ اِلٰی لِقَائِکَ

ای عزیز بهشتی را از بهشت بمقام قرب باین نوع برند درین . و آنکه مردم را چون گذارند چون مناسب عاشق نیست که دلبستگی بدنیای فانی نماید چراکه درستی عهد ازین جهان متصور نیست بنابران گوید **قوله**

نصیحتی کنمت یاد گیر و در عمل آر	که این حدیث ز پیر طریقتم یاد است

اینجا پیش اشاره به نصیحت پیر طریقت مرشد معنی این بیت واضح است وآن نصیحت اینست **قوله**

مجو درستی عهد از جهان سست نهاد	که این عجوزه عروس هزار داماد است

سست نهاد فانی و بی ثبات عجوزه پیرزن عروس زن جوان . عجوزه عروس دنیا را باعتبار مکروفریب وطوالت عمر عجوزه وبآراستگی عروس واماد شوهر کنایه از طالب معنی آنست که ای سالک تا دنیا سست بنیان این زال رعنا مادام درین جهان ماندنی نیست عاقبت گذاشتنی که کل نفس ذائقة الموت دنیا دنی فانی این زال رعنا خود ظاهر است ببین که هزاران هزار معشوق همچو تو بوده است چون با هیچکس وفا نکرده با تو چگونه کند چون اختلاط این دنیا فانی موجب خسران است بنابران گوید **قوله**

فریب و عشوه حسن از جهان پیر مخور	که هر که کرد بوی اختلاط ناشاد است

معنی آنست که ببین کر و فریب و زینت این جهان پیر مایل مباش هر چند زینت که با او افتخت مغرور این مباش و فریب این مخور آخر الامر هر که بوی اختلاط کرد جز داغ حسرت و نومیدی با خود نبرد چون عاشق را باید که هیچ نوع غم جهان مخور راه ندهد که سد راه عاشق است گوید **قوله**

غم جهان مخور و پند من مبر از یاد	که این لطیفه عشقم ز رهروی یاد است

این لطیفه عشق مضمون مصراع اول معنی آنست که غم دنیا مخور و خود را از دام این چنین کننده بینداز تا از جمله انسانیت بیرون نیائی و در گروه سگان داخل نگردی که الدنیا جیفة وطالبها کلاب بلکه می باید که این پند مرا چون در در گوش کنی و فرو گذاشت نکنی چراکه این لطیفه عشق از عارف کامل بما رسیده و چون عاشق بهر حال از معشوق راضی بود گوید **قوله**

رضا بداده بده وز جبین گره بگشای	که بر من و تو در اختیار نگشاد است

معنی آنست که هر چه از جناب معشوق بتو رسد از لطف و قهر و رحمت و غضب و منع و عطا و قبض و بسط و دشنام و عیش راضی و شاکر باش و چین ابرو و ترش رو مباش زیرا که عاشقان را اختیار نیست که لا یملکون لانفسهم الا ما شاء الله اشکال این بیت آنست که بنده را فاعل مختار گویند و شیخ درین هر دو بیت

بیتی که مذکور شد دیگر بیت ۵ گناه گرچه نبود اختیار ما حافظ * میگوید که ما اختیار نداریم جواب آنکه اطلاق
اختیار بر دو معنی است بیک معنی اثبات اختیار مینمایند و بمعنی دیگر نفی میکنند و مراد ازین اختیار منفی اختیار
کلی است که هرچه بنده خواهد بوجود آید و بجانب این اختیار اشاره است و در شرح تعرف آورده که بندگان
مختار اند کسب خویش را و مرید اند آنرا و بران مجبر و مکره نه اند از بهر آنکه مجبر و مکره بر طاعت مثاب نباشد چون
ملایکه و مجبر بر معصیت معاقب نباشد چون بر شرب خمر و بر دیگر معاصی نه درینجهان محدود باشد و نه در آنجهان
معاقب و ازینمعنی است که بوقت یاس ایمان قبول نیست زیرا که بنده دران وقت مجبور است و هم ازینرو
کافر را در آنجهان عذر مقبول نیست و نیز مرقوم شده ما که مختاریم نه آنست که خدا تعالی بما مفوض کرده که
هرچه خواهیم کنیم لیکن معنی مختاری بندگان آنست که مجبور نه اند چون درختی که او را بجنبانند و لیکن
مختار اند بدینمعنی که امر کرده است و نهی فرموده و افعال اختیاریه ما مثل خوردن و نشستن و رفتن و
خفتن تعلق خاص بقدرت و اختیار ما دارد برخلاف افعال طبیعیه جمادیه چون حرکت ثقیل بمرکز و میل خفیف
بمحیط و برخلاف حرکات قسریه حیوانات که در اول اختیار و قدرت مفقود است و در ثانی اگرچه اختیار
ثابتست لیکن تعلقش بامقصود و از جهة ظهور اینمعنی طایفه اعتزال نظر بران مقصود داشته گمان برده اند
که انسان در افعال اختیاریه مختار است و محض قادر است اگر خواهد کند و اگر خواهد نکند و قادر مطلق آدمی را
قرار داده چون معشوق را هردم جلوه دگر است و مستغرق یکی ازینها بودن موجب سد راه است بنابران گوید قوله

نشان عهد و فا نیست در تبسم گل	بنال بلبل بیدل که جای فریاد است

تبسم جلوه و ظهور گل کنایة از معشوق بلبل کنایة از عاشق فریاد کنایة از استعانة یعنی آنست که ای سالک
معشوق هردم و هر لحظه تجلی دیگر و جلوه دیگر در کار میکند و بر یک تجلی استقامت نمی ورزد که لا یتجلی
الله مرتین پس براین تجلی که بتو نموده مغرور و خندان مباش و مستغرق آن مشو که موجب سد راه است
بلکه ای عاشق مسکین بنال و فریاد کن و طلب توجه نما که این جای فریاد است و استعانت مذکور است
که الله تعالی را هفتاد هزار حجاب ظلمانیست و هفتاد هزار حجاب نورانیست و این حجابهای نورانی
همین ظهور تجلیات است و تا که ازین حجابهای نگذرد هرگز باو نرسد و در گذشتن ازینها طلب اعانت مرشد
و توجه الهی صورت نه بندد که بسا کس غرق این مانده اند و بساحل معرفت نرسیده اند و چون احوال
عاشق مدام مختلف الاحوال است و آن موجب لوم لائمان میگردد و باعث طعن طاعنان میشود بنابران گوید قوله

برو ملامت دردکشان مکن زاهد | که رزق قسم تو و رزق ما همین داد است

معنے آنست که اے زاهد برو بکار خود باش و زبان را بملامت دردکشان که عاشقان اند دراز مکن که دو نصیبہ او تو همین کرده که بآن مشغولم پس چون از هیچکے جز نصیبہ ازل هیچ بوجود نیاید ملامت روا نباشد و چون مقبولیت سخن بخاطر معشوق و خلائق نه بزور بازو است و قوت فصاحت بل عطیہ الٰہی است گوید قوله

حسد چه میبری اے سست نظم بر حافظ | قبول خاطر و لطف سخن خداداد است

سست نظم اشاره بر مدعی و منکر معنے بیت ظاهر است غزل

برو بکار خود اے واعظ این چه فریاد است | مرا فتاد دل از ره ترا چه افتاد است

فریاد کنایہ از وعظ و نصیحت یعنے آنکہ اے زاهد برو بکار خود باش و اینچه فریاد است که میکنی و بیهوده بنصیحت و وعظ پیش مے آئی مگر نمیدانی که ع پند پدر مانع نشد ٭ رسواے مادرزاد را ٭ و مرا دل بدام عشقے گرفتار شده و از اختیار بیرون رفته پس اگر از ما فریاد و فغان سر زند عجب نیست که شیوه عاشقان است امّا ترا چه شده است که بیهوده فریاد مینمائی چون عاشق صادق را ملامت لائمان مانع نمیگردد بلکه باعث میگردد که ع ملامت صیقل زنگار عشق است ٭ بنابران گوید قوله

بکام تا نرساند مرا لبش چون نے | نصیحت همه عالم بگوش من باد است

کام مقصد و صلت لب لطف ضمیر شین بر محبوب نے عاشق و عارف کامل معنے آنست تا وقتیکه لطف معشوق من بمراد خود چون نے که عارف کامل و عاشق واصل ست نمیرساند نصیحت همه عالم پیش من بیهوده و برباد است و اثرے نمے بخشند چون کار عاشق بلے جذبہ معشوق بجاے نمیرسد چو آن جذبہ بعد نیست بنابران گوید قوله

میان او که خدا آفریده است از هیچ | دقیقه ایست که هیچ آفریده نگشاده است

میان کمر و شعرا آنرا بهیچ نسبت داده باعتبار باریکی مراد ازان رابطه ایست میان طالب و مطلوب ضمیر او بر معشوق دقیقه امر مخفی آفریده مخلوق معنے آنست که آنجذبہ محبوب من و آن رابطه مطلوب من که ما را از ما بریده و بسوے خود کشیده محبوب من از هیچ آفریده یعنے از ما هیچ استحقاقے نبوده محض عطیہ ایست که بکرم خویش عطا فرموده و این امریست مخفی که هیچ آفریده نگشاده که فلان قبلہ لا لعلة ورد من رده لا لعلة و چون توجه عاشق جز معشوق نبود اگرچه بهشت پیش او آرند بگوشه چشم ننگرد

بنابران گوید **قوله**

گدای کوی تو از هشت خلد مستغنی ست — اسیر بند تو از هر دو عالم آزاد است

معنی آنست که ای محبوب من کسی که گدای کوی تو در زید به بهشت بهشت کاری ندارد و کسی که اسیر عشق تو گردید یکوبین التفاتی ننماید که عاشق از دین و دنیا و بهشت و دوزخ آزاد است و او را بغیر معشوق تو هیچ نیست و چون خرابی عاشق موجب آبادی او و فنای او موجب بقاء اوست بنابران گوید **قوله**

اگرچه مستی عشقم خراب کرد ولی — اساس هستی من زین خراب آباد است

معنی آنست که ای محبوب من اگرچه مستی عشق تو مرا خراب و پریشان کرده و از ننگ و ناموس آزاد گردانیده و بمقام فنا رسانیده لیکن هزار شکر که اساس هستی مرا ازین خرابی آبادیست چراکه بسبب این فنای و خرابی بعیشی و بقای رسیده ایم که انجامی و پایانی ندارد **قوله**

دلا منال ز بیداد و جور یار که یار — ترا نصیب همین کرده است این داد است

بیداد و جور مراد کم التفاتی و تاخیر وصل که بر عاشق بمنزله جور است نه که فی الواقع وگرنه این معنی صورت نه بندد که وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیْدِ چون زشت ترین عاشق آنست که شکایت از معشوق کند بنابران گوید ای دل مسکین من بدین کم التفاتی محبوب و تاخیر او که در وصل افگنده و ترا بمقصد تو نمیرساند منال و شکایت مورز که چند روز آن محبوب تو نصیب تو همین گردانیده و بهبودی تو درین انگاشته پس از اراده او راضی باید بود و دهان بچون و چرا نباید کشود باید دانست که کار معشوق مدام استغنا و از تعلق عاشق هیچ نمیگشاید چون حافظ چندین اظهار شگفتگی و تملق کرد بنابران معشوق استغنا را کار فرموده بجواب او نمی پردازد **قوله**

برو فسانه مخوان و فسون مکن حافظ — کزین فسانه و افسون مرا بسی یاد است

فسانه حکایتهای گذشتگان کردن فسون کلماتیکه بدان رام کنند مراد ازان سخنان تملق معنی آنست که ای حافظ از اظهار کردن شیفتگی خود و حکایت گذشتگان گفتن درگذر و سخنان تملق را ترک کن که ازین هیچ کاری پیش نمیرود زیراکه بدین حکایتها و سخنها کسی را تو ان فریفت که هیچ بدان باشد و نیک و بد زمانه را در نیافته باشد و من مثل این حکایتها و سخنها بسی یاد دارم **غزل**

باغ مرا چه حاجت سرو و صنوبر است — شمشاد سایه پرور ما از که کمتر است

باغ کنایہ از دل سرو صنوبر قسمے از سرو مراد شاہد شمشاد قسم سرو مراد مرشد سایہ پرور نازپرور باید دانست کہ محبوبان در عالم بسیار اند یکے از دیگرے فاضلتر است اما چون در چشم عاشق بغیر از معشوق خود ہیچکس بنظر نمے آید و بموجب کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ چون کسے را بہتر از و نمیداند بنابران در جواب منکران میگوید کہ اے منکران ہر دم ذکر معشوقے و وصف محبوبے در پیش من مے آرید و مارا متعرض میشوید و میخواہید کہ دل مارا ازین جناب باز گردانید نمیدانید کہ دل مارا چہ حاجت بمعشوقان دیگر است چرا کہ محبوب نازپرور من ازکہ کمتر است کہ اند متعرض شدہ رو بدیگرے آرم یعنے معشوق من در غایت عظمت و کبریائی و نہایت جمال و دلربائی است من از و متعرض شدنی نہ ام و چون کار معشوق مدام خونخواری عاشق است بسبب تاخیر در وصل بنابران گوید قوله

اے نازنین پسر توچہ مذہب گرفتۂ	کت خون ما حلال تر از شیر مادر است

نازنین پسر معشوق مراد از ان مرشد باعتبار اَصْحَابُ الْجَنَّةِ جُرْدٌ مُرْدٌ و محبوب حقیقی کت کہ ترا معنے آنست کہ اے محبوب ہمن توچہ مذہب گرفتۂ کہ مدام در پئے قتل ما ہستی و گاہے بوصل خود نمیرسانی مگر کہ ترا خون ما حلال است از شیر مادر کہ چنین بیباکانہ میخوری ہیچ غمے نداری و یا از نازنین پسر ناصح و منکر باشد از روے استہزا نازنین پسر گفتہ خونخوردن بہ نصیحت پیش آمدن پس آنوقت این بیت بجواب ناصح است و مربوط بیت بالا است تقریرش روشن تر چون در راہ عشق بسا غم و الم در پیش است و علاج آن بجز استغراق بعشق خیال معشوق نیست بنابران گوید قوله

چون نقش غم ز دور بہ بینی شراب خواہ	تشخیص کردہ ایم و مداوا مقرر است

درین بیت خطاب بدل است یا از جانب معشوق است نقش غم اضافہ بیانیہ و نیز حوادثات و آفات شراب کنایہ از عشق و خیال محبوب و حکایتہاے عاشقان معنے آنست کہ اے دل یا و یا اے عاشق مسکین من وقتے کہ حوادثات غم و الم و تعلقات دنیوی بر تو ہجوم آرند و ترا در گرداب غموم و ہموم اندازند و تو ہیچ نوع از ان رہائی نیابی پس مے باید کہ بشراب نوشیدن رجوع نمائی اے در دار الامن عشق در آئی و بخیال معشوق مستغرق شوی و حکایتہاے عاشقان سلف بمطالعہ آری چرا کہ مشخص است کہ علاج غم و اندوہ کہ بعاشق رو مے نماید بجز این نیست و اگر ابیات بالا در حق مرشد است پس این بیت در حق مسترشد است از جانب مرشد و مراد از شراب مراقبہ و محاسبہ

وشغل اشتغال ونقش غم مراد وساوس شیطانی ونفسانی چون زاد راه عاشق بجز عجز ونیاز نیست بنابران بزبانی معشوق گوید **قوله**

در راه ما شکسته دلی میخرند وبس	بازار خودفروشی ازین راه دیگر است

معنی آنست که ای عاشق مسکین چیست که هر دم چندین در میجوشی واظهار عظمت وتکبر میکنی چرا خموشی وعاجزی را پیشه نمی سازی مگر نمیدانی که در عاشقی غیر از شکسته دلی متاعی نمیخرند که اَنَا عِنْدَ الْمُنْکَسِرَةِ قُلُوْبُهُمْ لِاَجْلِیْ وخودفروشان را درینجا راه نیست چراکه خودفروشی راه دیگر است یعنی سد راه حقیقت که کمال مرتبهٔ عشق در فنا ونیستی است نه که خودفروشی وعام فریبی که موانع از کمالات حقیقی اند که **بیت** میخوار ورند باش ولی خودنما مباش ٭ میخوار در طریقهٔ ما به که خودفروش ٭ **نقل است** که بازوی دختر بادشاهی بشکست شکسته بندی آوردند طرفه شکسته بندی که بیک نظر بند بندش بشکست مدتی در علاج او بسر برد چون آن بازوی او درست شد شکسته بند در خانه ماند دختر شاه که تیر خورده او بود چون مرغ نیم بسمل می طپید دایه را طلبید وعلاج پرسید دایه گفت علاج این نیست بجز شکستن دست دختر دست خود را بشکست فی الفور طالب بمطلوب پیوست از شکستن یکدست کار بانجام رسید دل که رئیس الاعضاست اگر شکسته میکنی البته بمحبوب حقیقی رسی چون عاشق را غیر از در معشوق ونیز مسترشد را غیر از جناب مرشد کشودی نیست گوید **قوله**

از آستان پیر مغان سر چرا کشم	دولت درین سرا وگشایش ازین درست

معنی آنست که چون دولت کونین وسعادت دارین وابسته باستان پیر مغان که مرشد یا معشوق است پس چرا ازینجا سرکشی کنم ومعرض گردم بلکه باید که رخت خود درینجا افگنیم وچون حلقه در جنبش پذیر نشویم عاشقان مختلف الاحوال اند وهر یکی موافق حال خود سخنی گوید **قوله**

یک قصه بیش نیست غم عشق وین عجب	از هر کسی که می شنوم نامقرر است

نامقرر مختلف **معنی** آنست که عشق از یکی بیش نیست اما این عجب است که هر جا بنوعی دیگر ظهور نموده گوشه نشینان در گوشه وصومعه داران در صومعه وعابدان بمسجد وعاشقان در خرابات هر یکی دریافت خود را ترجیح داده وبر نهج دیگر سخن میرانند چون نظاره حال عاشق موجب تحقیر عالمیان است گوید **قوله** -

شیراز و آب رکنی و این باد خوش نسیم | عیبش مکن که خال رخ هفت کشورست

شیراز شهریست پرحسن که دراصل زندانخانه سلیمان بود مراد وجود عاشق که زندان روح سالک است آب رکنی رکنا باد چشمه ایست در شیراز مراد ازان عشق خال معروف مراد زیبائی هفت کشور تمام عالم چه عالم بهفت حصه منقسم است و هر حصه را کشور گویند معنی آنست که اے سنکر وجود من که جوے عشق و محبت در وجاریست و باد خوش نسیم انفاس در وست آ عیبش مکن اگرچه محقر است اما زینت بخش هفت کشورست چراکه درین عیب گیری خرابی است ؎ باد ردکشان هرکه درافتاد برافتاد و چون فضیلت عشق حقیقی بر مجاز ظاهر است گوید قوله

فرق است از آب خضر که ظلمات جای اوست | با آب ما که منبعش الله اکبر است

آب مراد عشق خضر مراد عاشق مجاز ظلمات قالب عنصری که دراصل کثیف است الله اکبر چشمه ایست در شیراز که ازمیان کوه برآید هرکه آنرا ببیند بے اختیار گوید الله اکبر که مراد ازان ذات ایزد بیچون و یا لطیفه ربانی که خروج او از دل ست معنی آنست که از عشق عاشقان مجاز تا عشق ما بسا فرق است چراکه اوشان حصول عشق از دیدن صورها که از عنصر کثیف است حاصل نموده اند و ما از ذات ایزد بیچون یا از لطیفه ربانی و نیز آب خضر زهد زاهدان ظلمات حظوظ نفسانی معنی آنست از زهد زاهدان تا عشق ما بسا فرق است که ایشان بحظوظ نفسانی که وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي الْأَنْفُسُ و ما خالصاً لله هرگز این بدان کے مانند و می تواند که مراد آن باشد که آب خضر زندگی صوری می بخشد و آب ما که کنایه از عشق و محبت است زندگی معنوی می بخشند و چرا چنین نباشد که جاے آب خضر ظلمات است و آن بدنیا مناسبت دارد و جاے آب ما الله اکبر که چون بآن اسم ذاکر مے شویم باین زندگی مشرف می شویم و چون معشوق هردم بحالت دگر است گاه برحمت و گاه بغضب و عاشق را باید که بر عنایت معشوق غره نشود بلکه از غضبش ترسان باشد بنابران گوید قوله

دی وعده داد وصلم و در سر شراب داشت | امروز تا چه گوید و بازش چه در سر است

دی روز که گذشته اینجا مراد از روز الست وعده وصل اِنَّ فِي الْجَنَّةِ لِقَاءَ اللهِ لِلْمُؤْمِنِينَ حق امروز کنایه از نشاء دنیا معنی آنست که روز الست چون از ما کلمه بلی و در بیعت ست از نهایت لطف وصل که بر ما امید داشت وصل بما بنمود که نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ و چون درین دار دنیا آمدیم

وازقرب بہجر مبتلا گشتہ ایم وگرفتار غفلت وبلیات شدہ ایم می ترسیم ومنتظریم کہ تا امروز در حق ما چہ گوید وچہ درخیال دارد وچون عاشق را باید کہ بغیر از در معشوق جاے نرود وبکسے التفات نماید بنابران گوید قوله

ما آبروے فقر وقناعت نمی بریم	با پادشہ بگوے کہ روزی مقدر است

معنے واضح است در لطائف الطوائف آوردہ کہ بادشاہ آن عصر حافظ را طلب کرد حضرت ہمین بیت نوشتہ فرستاد وخود نرفتند وچون سخنان حافظ مملو از عشق ومقبول دلہا است گوید قوله

حافظ چہ طرفہ شاخ نبات است کلک تو	کش میوہ دلپذیرتر از شہد وشکر است

طرفہ نادر کلک زبان وقلم کش ضمیر شین بر کلک معنے واضح است غزل

بنال بلبل اگر بامنت سر یاریست	کہ ما دو عاشق زاریم کار ما زاریست

بلبل معروف ومراد عاشق مجاز معنے آنست کہ اے بلبل واے عاشق مجاز گریہ وزاری را پیشہ خود ساز اگر با ما سر یاری داری چراکہ ما وتو در اسم عاشق شریکیم وکار ما ہمین زاری وتحمل وبردباریست چون عاشق مجاز وعاشق حقیقی باسم عشق دریک رشتہ اند اما فضیلت عاشق حقیقی بر عاشق مجازی ظاہرست بنابران ترجیح خود میکند قوله

دران زمین کہ نسیمے وزد ز طرۂ دوست	چہ جاے دم زدن از نافہاے تاتاریست

زمین دل عاشق نسیم کنایہ از جذبہ طرۂ دوست عشق محبوب حقیقی نافہ تاتار کنایہ از عشق مجاز معنے آنست کہ دران دلے کہ جذبۂ لطف الوہیت جاے گیر شود وعشق حقیقی روے نماید چہ احتیاج سخن عاشق مجاز ونالیدن بزاریست وباین گفتن اشارہ بوصول مقامے کند کہ سالک چون دران مقام رسد تمام وجود او مشک اذفر گردد چون منتہاے کار عاشق بر فناست کہ موجب بقاے اوست بنابران گوید

بیار بادہ کہ رنگین کنیم جامۂ زرق	کہ مست جام غروریم ونام ہشیاریست

بادہ کنایہ از تجلی ذاتی کہ موجب فناء سالک وبقاے اوست جامۂ زرق ہستی مستعار جام غرور ہستی مستعار ہشیاری زندگی معنے آنست کہ اے ساقی وعدہ ایزدی بیار شراب تجلی ذاتی بجا عطا نما تا بسبب آن این ہستی مستعار از ہستی حقیقی بدل کنیم یعنے ازین ہستی مستعار درگذریم وبہستی باقی رسیم چراکہ پاے بند دام این ہستی مستعاریم ونام زندگی بر ما نہادہ اند واگر فے الحقیقت این زندگی نیست چراکہ زندگی آنست کہ مماتے در پیش نباشد وچون در آمدن در عاشقی نہ کار

هرخامی و بوالهوسی است گوید **قوله**

خیال زلف تو پختن نه کار خامانست	که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست

زلف جذبه مراد عشق **معنے** آنست که خیال وجذبه عشق تو نمودن واحتمال شدائد و بلیات نمودن نه کار هرخامی و بوالهوسی است زیراکه اَلعِشقُ تَمَامُ المِحنَةِ وَالبَلَاءِ بلکه زیر سلسله رفتن یعنے در عاشقی کوفتن طریقه عیاران است یعنی کار کسے است که در گشتن خود چالاک و بے باکست و نیز زلف عبارت از دنیا بود **معنے** آنست که خیال تماشاء دنیا پختن و آنرا مزرعهٔ آخرت ندانستن و تمتعے برداشتن کار خامانست پس اے سالک بوالهوس از جهت وجوبے آن بایستی که خون صد هزاران در نداوری وزیر سلسله رفتن طریق عیاریست که مدارش بر تحمل شدائد و بروبار یست **نقل** است که سلیمان چون بر تخت داودی نشستنش آمد و دین و دنیا از روے موهبتش بدستش آمد هرگاه که بحقیقت دنیا مطلع شد دلش از توجه بدو منقطع شد حظوظ دنیا را اعتبار نمود و زنبیل بافی اختیار فرمود وازانجاکه شفقت بر خلق خدایش بود در دعاے خود فرمود که رَبِّ هَب لِی مُلکًا لَایَنبَغِی لِاَحَدٍ مِن بَعدِی نه از روے بخیلیه که داب فراعنه است یعنے اے پروردگار اگرچه دنیا را از روے موهبت بمن عطا فرمودی که در ان بسیاری نیست و بهر وجه که خرج کنیم برسیدنی کَمَا قُلتَ لِی هٰذَا عَطَاءُنَا فَامنُن اَو اَمسِک بِغَیرِ حِسَابٍ لیکن حقیقتش دریافتم که ما نعے است روا ازو برتافتم و زنبیل بافی را اختیار نمودم و خود را از حظوظ آن بیمار آوردم واز روے شفقت بر جهانیان بحضرت عرض میکنم که این ملک را بدیگرے مده و در معجزات خاصه منش نه که دیگرے البته از جا خواهد رفت که در ظاهر شیرین است و فی الحقیقت سمے است قاتل چون ظهور عشق وابسته بخط و خال نیست بلکه کیفیتے در محبوب که مراد مبرا است از تحریر و تقریر که از عشق ازان پیدا میشود و آنرا لطیفه نهانی نیز گویند بنابران گوید **قوله**

لطیفه ایست نهانی که عشق ازو خیزد	که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست

معنے آنست یعنی ظهور محض عطیه الٰهی است وظهور او از لطیفه نهانی است که عبارت از کیفیتے است در محبوب که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست یعنی از نه حسن و دلربائی محبوبان و خط و خال ایشان که عشق بمنزله آتش است هیمه افروزش آن همچنین زلف و خط و خال محبوبان بمنزله هیمه پس باید دانست که هیمه موجب افروختگی آتش است نه مخرج آن چون آن کیفیت منزه از جمال ظاهریست بلکه جمال

ظاهری را جمال از وست و اینهمه دلبری خاصه اوست قوله

جمال شخص نه چشمست و زلف و عارض و خال	هزار نکته درین کار و بار دلداریست

معنی آنست که جمال معشوق بآن کیفیت مرقومه و مظهر آن کیفیت کرشمه و غمزه و شیوه و رمز و وجه دادا و نازست پس باید دانست که هزاران هزار نکته درین کار و بار دلداریست بمجرد چشم مخمور و زلف پرخم دلدار نمیتوان گفت چه دلدار آنست که دل عاشق را ببرد و بنجود کشد و این موقوف نه بحسن صورت است چنانچه در شرح نزهة الارواح آورده که عشق طالب حسن ملاحت است نه صباحت زیراکه صباحت نقشی است بر روی دیوار و ملاحت شیوه ایست از عین کار و ملاحت کنایت از همان لطیفه ایست که خارج از بیان است و چون عاشق را بر آستانه دوست رسیدن خیلی دشوارست بنابران گوید قوله

بر آستان تو مشکل توان رسید آری	عروج بر فلک سروری بدشواریست

معنی آنست که ای محبوب من بر آستانه تو رسیدن خیلی مشکل است چراکه تا از خود فانی نگردد بدوست نرسد آری عجب نیست کسی بفلک سروری باسانی نرسیده و چون هر طاعتی و عبادتی که مبرا از محبت و خالی از عشق باشد چندان قیمت ندارد بنابران گوید قوله

قلندران طریقت بنیم جو نخرند	قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست

قلندران طریقت عاشقان الله قبای اطلس عبادات ریائی هنر کنایه از عشق و اخلاص معنی آنست که اعمال از نماز و روزه و حج و زکوة و محاسبه و مراقبه که از عشق مبرا باشند و از اخلاص سراسر خالی عاشقان الله و عارفان بالله قدر جوی و قیمت خردلی ندارد بلکه آن موجب خسران دین است بیت اگر جز بحق میرود جاده ات ٭ در آتش فشانند سجاده ات ٭ خواجه عطا گوید ؎ کفر کافر را و دین دیندار را ٭ ذره دردِ دل عطار را ٭ چون سالک را تغافل در سلوک موجب خرابیست گوید قوله

نه بسته اند در توبه حالیا می نوش	که توبه وقت گل از عاشقان گنهکاریست

می عبارت از عشق و محبت گل جوانی معنی آنست که تا حال آفتاب از مغرب طلوع ننموده و در توبه مسدود نشده یعنی در فیض الهی باز است پس در حصول عشق سعی نما و از کارهای لایعنی درگذر که باز ماندن از عاشقی در هنگامیکه موسم جوانی است گنه گاری و تبه کاری است سوال چون از مصراع اول

معلوم میشود که الحال می نوش بعده توبه کن و چون از می عشق که بهترین عمل است مراد و اشتند توبه از و
چون صورت بندد که توبه از معاصی باشد جواب مراد از می عشق و محبت مجاز است که نزد کاملان از جمله
معاصی است که خالق را گذاشته توجه بمخلوق آورده اند اما نزد سالکان در ابتدا بموجب المجاز قنطرة الحقیقة
جائز است تا به از عشق رو گردد مجاز نیست و نیز عشق حقیقی که سبب است و معشوق حقیقی که مسبب است پس از مسبب
باز بوده گرفتار سبب ماندن از جمله معاصی است باید دانست که عاشقان را دو حالت است گاه محو گاه صحو
گاه فنا گاه بقا و خواب و بیداری نیز نامند و عاشقان را در هر دو حال وصلت بعضی در محو چون مجذوبان را
و بعضی در صحو چون صوفیه را گوید **قوله**

سحر کرشمهٔ وصلش بخواب میدیدم	زهی مراتب خوابی که به ز بیداریست

سحر ابتدای عشق خواب فنا و محو بیداری بقا و صحو معنی آنست که در ابتدای عشق که در حالت
محو بودم بوصل او مستغرق بودم و چون بحالت صحو آمدم و آن مشاهده برطرف شد پس میگوید که آفرین بر مرتبهٔ
محو و فنا که بر بقا و بیداری فوقیت دارد و فی الواقع چنان نیست زیرا که بقا بر فنا فوقیت دارد اما با جذبات
غلبهٔ شوق و فرط اشتیاق میگوید یَا لَیْتَ قَومِی یَعْلَمُونَ بِمَا صَدَرَ عَنِّی و در معنی ظاهری اشکال این بیت
آنست که این خواب وقتی از بیداری به باشد که آنچه در خواب دیده شود در واقع بود و چنان نیست که
مشهور آنست که خواب خیال است میگویند شیخ عبد الحق دهلوی در شرح فارسی مشکوة در کتاب الرؤیا آورده که
در تحقیق رؤیا اختلاف است میان عقلا چرا که بعضی گویند که نوم ضد ادراکست اکثر گفته اند که اشیای لیسیه
بخنده که تو خفته ازانکه در خواب خنده موجب تنگی و بکاستن و نزد بعضی بر عکس تعبیر کنند
ز بد بگوئی نیک را آن نیک بیشک بد بود ور نیک گوئی زشت را آن زشت گردد خوب تر و بعضی گویند
خیال باطل است جواب آنست که اینهمه اختلافات در خواب عوام است چرا که مشروط بشروط او قات
اما بر صحت رؤیای صالحه و حقیقیه اجماع است مر اهل حق را که من رآنی فقد رآنی پس میگوید که رؤیا
حقیقیه ادراک نیست و محض خیالیست لیکن باوجود آن ثبوتی دارد و مر آن را تعبیر لیست و اولی تر نزد
استاد ابو اسحق اسفراینی رؤیا ادراک است حقیقت بی شبه چون عاشق را باید که باراده معشوق راضی
بود و بحکم او شاکر و بهیچ نوع در کار و بار او تصرف نکند و بیهوده گفتگو پیش نیارد بنا بران گوید **قوله**

دلش بناله میازار و ختم کن حافظ	که رستگاری جاوید در کم آزاریست

معنی آنست که اے حافظ مسکین دل محبوب را از بس که نازک است باین گفتگوے بیهوده میازار و بهر چه او راضی باشد بجا آر که رستگاری جاوید در کم آزاریست مَن سَکَتَ سَلِمَ وَمَن سَلِمَ نَجَا غزل

بکوے میکده هر سالکے که ره دانست	در دگر زدن اندیشه تبه دانست

میکده و میخانه مقام عشق معنی آنست که هر سالکے که بکوے عشق گذارش افتاد و لذت و حلاوت آنرا دریافت باز طلب فتح باب از در دگر که زهد هست کردن اندیشه تبه دانست زیرا که محصل مراد کونین همین عشق است و چون حصول کشف مغیبات درین جاست گوید قوله

بر آستانه میخانه هر که یافت رهے	ز فیض جام می اسرار خانقه دانست

معنی آنست هر که در دار الامن عشق در آمد و انجا استقامت ورزید اسرار هاے که دیگران در خانقه حاصل میکنند او از فیض جامے که عبارت از عشق و تصفیه دل است حاصل نمود نقل است که جنازه شخصے بر در بزرگے میگذشت آن بزرگ بکنیزک گفت برو خبر بیار که جنازه مرد است یا زن آن کنیزک آمده و دیده رفته بازگشت و عرض نمود گفت مامردوزن نمیدانم لیکن این مقدار دانم که جنازه دوزخیست آن بزرگ گفت مارا چندین مدتها است که زهد و عبادات میکنم بر ما مکشوف نشد بتو چون شد کنیزک گفت اے شیخ این عطیه الهی ست و البته زهد و خانقه نشینی نیست بلکه متعلق بعشق است باید دانست که عشق مکانیست که دران کفر و اسلام یکسانست ؎ بکفر و باسلام یکسان نگر ؛ که هر یک ز دیوان او دفتریست چنانچه در مجالس شیخ سعدی است نقل است که سلطان محققان ابراهیم خواص پیوسته با مریدان میگفت که من کاشکے خاک قدم آن عورت بودمی پرسیدند که یا شیخ آن کدام است که پیوسته مدح او میکنی گفت روزے وقتم خوش شد قدم در بیابان نهادم بدیار کفر رسیدم قصرے دیدم که سیصد هزار سر از کنگرهای او آویخته اند متعجب ماندم پرسیدم که این چیست و این قصر از آن کیست گفتند از آن فلان ملکے است او را دخترے است دیوانه گشته در سویدای سینه ام گذر کرد که قصد آن دختر کنم چون قدم در قصر نهادم مرا نزد یک ملک بردند بسیارے از اکرام در حق من نمود پس گفت اے جوانمرد ترا درین جایگه چه حاجت است گفتم شنیدم که دخترے داری دیوانه آمده ام تا او را معالجت کنم مرا گفت بر کنگرهای قصر نگاه کن گفتم نگاه کردم پس در آمدم گفت این سرهاے کسانیست که دعوی طبیبی کرده اند و از معالجت عاجز شده اند تو نیز اگر معالجت نتوانی کرد سر تو هم آنجا بود گفتم سود تا مرا نزد آن دختر بردند

چون قدم در سراے نهادم دختر گفت اے کنیزک مقنع بیار تا سر خود بپوشم گفتت اے ملک چندین طبیب آمدند از هیچکس خود را نپوشیدی جواب داد آنها که آمده بودند مرد نبودند مرد اینست که الحال در آمد گفت السلام علیک اے پیر خواص گفتم چون دانستی که من پیر خواصم گفت آنکه ترا بمارا نمود مرا الهام داد تا ترا بشناختم ندانستی که گفته اند المؤمن مرآة المؤمن چون آئینه بے زنگ بود هر نقشے در وی نماید اے پیر خواص دلی دارم پر درد هیچ شربتے داری که دل بدان تسلی یابد این آیه برز بانم گذشت اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوْبُهُمْ بِذِکْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ چون این آیه بشنید آہے کرد و بیہوش شد چون بہوش آمد گفتم اے دختر برخیز تا ترا بدیار اسلام برم گفت یا شیخ در دیار اسلام چیست که اینجا نیست گفتم آنجا قبله البیت معظم و مکرم گفت اے ساده دل اگر کعبه را بینی وبشناسی گفت بالاے سر من نگاه کن چون بالاے سر او نگاه کردم چه بینم که کعبه برگرد سر دختر طواف میکند مرا گفت یا سلیم القلب اینقدر ندانی که هر که بپاے رود کعبه را طواف کند و هر که بدل بکعبه رود کعبه بطواف او آید فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ چون طریقه رندی اختیار نمودن نه کار بیدلی و سست نفسی است بنابران گوید قوله

زمانه افسر رندی نداد جز بکسے
که سرفرازی عالم درین کله دانست

یعنی زمانه افسر رندی و تاج بے باکی بر سر کسے ننهاد الا بکسے که او سرفرازی خود درین کله دانسته واز همه گسسته و توسل بدو جسته هیچ اندیشه از غم و الم و اعراض و افکار و نیک و بد را بخود راه نداده چون عاشق را بهترین کارها از نوشیدن شراب که استغراق عشق مراد است و مشاهده معشوق نیست بنابران گوید قوله

خوش آن نظر که لب جام و خط ساقی را
هلال یکشبه و ماه چهارده دانست

لب جام کنایه از دل خود و یا از عشق قبیل از ذکر سبب واراده مسبب چه جام سبب است و مئی مسبب وازخط مراد معشوق روے ساقی روے معشوق باید دانست که اکثر خلق از همه اعراض نموده بدیدن هلال متوجه میشوند و در شب چارده هم براندن عیش و عشرت میل مینمایند معنی آنست که خوش آن عاشقے که لب جام را هلال تصور نموده و در مشاهده آن از جان و دل گرائیده و در روے محبوب را ماه چهارده دراسباب عیش میکوشد یعنی خوش عاشقے که از همه گسسته دست بدامن عشق زده و توجه بدو نموده واز همه چشم بر دوخته بمشاهده دوست افروخته و چون مرتبه عشق از همه بالاتر است و کشف امور ملک و ملکوت جمله وابسته اوست بنابران گوید قوله

هر آن که راز دو عالم ز خط ساغر خواند ❊ رموز جام جم از نقش خاک ره دانست

راز دو عالم اسرار مخفیات کونین خط ساغر خطهاے دل که از ظهور تجلیات منقش میشود و نیز ساغر مے معشوق مراد ازان است و خط مراد صفات و خط ساغر مرکب ذات جمع الصفات چه خط از خساره است و صفات پرده ذات است رموز اسرار جام جم جامے که جمشید ساخته بود و احوال ملک دارا معاینه مینمود مراد دل زهاد و عباد معنی آنست که هر عاشقے که اسرار مخفیات کونین بتصفیه از نقوش دل خود که بسبب تجلیات میشود حاصل نمود رموز جام را از خاک ره دانست و هیچ ملتفت نشد و تحتمل هر عاشقے که اسرار مخفیات کونین بسبب مشاهده ذات مع صفات معشوق خود مکشوف نمود اسرارے که مر زاهدان را بسبب زهد رو داده از نقش خاک ره دانست و تحتمل که ساغر مرشد یا دل خویش خط ساغر تلقین جام جم مشهور معنے آنست هر که از مرشد تلقین یافت و رد از مقاصد دیگر نیافت و از اسرار دو عالم چون از تلقین مرشد هویدا گشت و از جان و دل هر دو شیدا شد رموزات گیتی را از خاک ره مرشد دانست و نیز از خط ساغر نقوش تجلیات یعنے هر سالکے که او راز دو عالم از نقوش دل خود خوانده است رموزات جام جم از نقوش خاک ره دانسته بدان ملتفت نشد و نیز کسے که تخلیه قلب از ماسوی الله و تصفیه دل و تجلیه سر حاصل کرد راز دو عالم را در ساغر دل معلوم کرد و اسرار باطنی مکشوف شد رموز پیاله که جمشید ساخته بود که از چهار رکن ان پیاله رموز چار طرف عالم معلوم میشد آنرا خاک ره دانست چون از عاشق بجز از اعمال که مبرا از ریا باشد در رندی کنایه از وست چون طریقه ملامتیه صورت نه بندد بنابران گوید **قوله**

ورای طاعت دیوانگان ز ما مطلب ❊ که شیخ مذهب ما عاقلی گنه دانست

طاعت دیوانگان مراد اعمال بے ریا که آغشته غرض ثواب و دخول جنت نباشد محض لله باشند عاقلی هشیارے مراد اعمال که آلوده غرض ثواب بود معنے آنست که اے منکر جز از اعمال بے ریائی که منزه از غرض ثواب و درجات باشد و از همه فرار و با معشوق قرار نمودن و از ننگ و ناموس بگذاشتن که شیوه عاشقانست از ما مطلب چرا که شیخ مذهب ما که مرشد طریقه است اعمال ریائی که آغشته غرض ثواب و درجات و بیم عقاب بود و در بند ناموس بودن و گرفتار تعلقات دنیوی ماندن از جمله معاصی شمرده چه عاشق را بغیر التفات نمودن گناهے است بزرگ و چون در عشق طمع سلامتی نشود

بنابران گوید **قوله**

دلم ز نرگس ساقی امان نخواست بجان | چرا که شیوهٔ آن ترک دلسیه دانست

ساقی مراد معشوق نرگس ساقی چشم مراد تجلی ذاتی دیا جذبهٔ عشق ترک دلسیه اشارهٔ بهمان چشم باعتبار است تا معنی آنست که دل من از عشق آن معشوق بجان خود امان نخواسته یعنی امید زندگی نداشته چراکه دانسته که در عشق سوای جان دادن کار نیست که العشق اوله حرق و آخره قتل پس در عشق چون امید زندگی طمع باید داشت ویا آنکه دل من از ظهور تجلی ذاتی که موجب فنای عاشق است اما جان خود نخواست و از بیم آن پای پس نکشید بلکه هر دم در اقبال آن کوشید چه معلوم است که کار تجلی ذاتی جز فنای عاشق نیست و چون در هجران معشوق کار عاشق بجز از ناله و زاری نیست بنابران گوید **قوله**

ز جور کوکب طالع سحرگهان چشمم | چنان گریست که ناهید دید و مه دانست

معنی آنست که بسبب ظلم ستارهٔ طالع خود که برپا کرده و مرا از معشوق جدا ساخته با مداد چشمهای ما چنان گریستند که ناهید و مه که در آسمان اول و سوم اند معلوم کردند یعنی بعالم علوی اشتهار یافته چون عاشق را باید که عالی همت بود و بدنیا و مافیها نظر نکند و بکلیه گدائی خود خورسند باشد و قانع گوید

قوله بلند مرتبه شاهی که نه رواق سپهر | نمونهٔ ز خم طاق بارگه دانست

معنی آنست که از عاشقان عالی مرتبه آنکسی است که نه فلک را نمونهٔ خم طاق خود دانست یعنی بکلبهٔ گدائی خود خورسند بوده بدنیا و مافیها نظر نکرد بلکه اینهمه را طفیل گدائی خود دانست باید دانست که تقاضای عشق آنست که در پرده نمیباشد و هر دم بظهور می آید چون عاشق صادق را از ان سبب نه بنابران گوید **قوله**

حدیث حافظ و ساغر که میزند پنهان | چه جای محتسب و شحنه پادشه دانست

معنی آنست که حدیث حافظ و می نوشی یعنی عشقبازی او چه جای است که همین محتسب و شحنه بلکه پادشه دانست اینکه اظهر من الشمس است و نیز محتسب و شحنه منکر و ناصح مراد است و پادشه پیر طریقت معنی واضح است

غزل

بلبلی برگ گلی خوشرنگ در منقار داشت | و اندران برگ و نوا خوش نالهای زار داشت

گفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست | گفت ما را جلوهٔ معشوق درین کار داشت

بلبل کنایه از عاشق واگر نیز همین طیر است درست میشود که اهل الله را مکالمه باطیر میشود وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ برگ گل لب معشوق وتجلی الٰہیه برگ ونوا توشه وعیش خوش یعنی بسیار باید دانست که عاشق را اگرچه در هنگام هجر کار بگریه وزاریست اما آگاه باشد که درحالت وصل هم بود سببش آنست که جلوه معشوق را نهایت نیست وآناً فاناً بجلوه دیگر پیش می آید وعاشق را کار بر فنا است پس کیه مدار کارش بر فنا است لیے نهایت را چگونه دریابد معنی آنست که عاشقے را دیدم که با معشوق خود هم آغوش ولب بلب داشت یعنی درغایت وصل بود درچنان حال زار زار می نالید گفتم مرآن عاشق را که تو درعین وصل هستی موجب این گریه وزاری چیست گفت مرا جلوه معشوق درین حالت آورده یعنی می بینم که جلوه معشوق را انتها نیست وما را فنا درپے بنابران میگویم که بمعرفت کماحقه معشوق نمیتوانم رسید ونیز بسبب آنکه محنت قرب از بعد افزونست چنانچه درسبحة الابرار است ؎ والی مصر ولایت ذوالنون ٭ وان باسرار حقیقت مشحون ٭ گفت در کعبه مجاور بودم ٭ درحرم حاضر وناظر بودم ٭ تا که آشفته جوانے دیدم ٭ چه جوان سوخته جانے دیدم ٭ لاغر وزرد شده همچو هلال ٭ کردم ازوے زسر مهر سوال ٭ که مگر عاشقی اے شیفته مرد ٭ که بدینگونه شدی لاغر وزرد ٭ گفت آرے بسرم شور یست ٭ کس چو من عاشق ورنجور یست ٭ گفتمش یار بتو نزدیکست ٭ یا چو شب روزت ازو تاریکست ٭ گفت درخانهٔ اویم همه عمر ٭ خاک کاشانهٔ اویم همه عمر ٭ گفتمش یکدل ویکروست بتو ٭ یا ستمگاره جفا جوست بتو ٭ گفت هستیم بهر شام وسحر ٭ بهم آمیخته چون شیر وشکر ٭ گفتمش یار تو اے فرزانه ٭ با تو همواره بود در خانه ٭ لاغر وزرد شده بهر چه ٭ سر بسر درد شده بهر چه ٭ گفت رو رو که عجب بیخبری ٭ به کزین گونه سخن درگذری ٭ محنت قرب ز بعد افزونست ٭ جگر از هیبت قربم خونست ٭ هست در قرب همه بیم زوال ٭ نیست در بعد جز امید وصال ٭ وچون کار معشوق مدام استغنا است پس اگر از عاشق متنفر شود جاے اعتراض نیست بنابران گوید قوله

یار گر ننشست با ما نیست جاے اعتراض	پادشاهی کامران بود از گدایان عار داشت

معنی آنست که اگر آن معشوق از غایت استغنا که شیوه اوست نظر لطف بما نکرد ونزد ما ننشست اعراض را نمی شاید ؎ چه نسبت خاک را با عالم پاک ٭ که او یار باقی وما فانی. وچون معشوق از غایت بے نیازی که دارد گوش بسخن عاشق نمی آرد خواه سخن در ناز گوید خواه در نیاز بنابران گوید قوله

در نمیگیرد نیاز و ناز ما با حسن دوست || خرم آن کز نازنینان بخت برخوردار داشت

در نمیگیرد و اثر نمیکند نیاز سخن عاجزی ناز غرور و تکبر نازنینان معشوقان معنے آنست که اگر عاجزی مینمایم وگر غرور و تکبرے ورزم هیچ در دل سنگین او اثر نمیکند و لطف و شفقت بما ارزانی نمیدارد زیراکه لطف و فضل او موقوف بعلت نیست محض عطیه ایست که قَبِلَ مَنْ قَبِلَهُ لَا لِعِلَّةٍ وَرَدَّ مَنْ رَدَّهُ لَا لِعِلَّةٍ پس خرم کسے که فیض از جناب معشوق حاصل نموده و بهره ور گشته چون مناسب حال سالک آنست که دلبستگی بصور جمیله مصنوعات و تجلیات بحدے نکند که عمر گرانمایه بتمامی صرف او سازد بلکه چندے مشاهده نموده بصانع پردازد که کُلُّ مَصْنُوعٍ يَدُلُّ عَلَى الصَّانِعِ گوید قوله

خیز تا بر کلک آن نقاش جان افشان کنیم || کین همه نقش عجب در گردش پرکار داشت

معنے آنست که اے سالک تاچند مبتلاے این صور فانی مانی برخیز و ازین غفلت باز آئی تا جان خود را نثار کلک آن نقاش کنیم که اینهمه نقوش مختلفه که مے بینی و مبتلا آن شده در گردش قلم داشت یعنے از گردش قلم اوست یعنے چون الله تعالے خواست که عالم را از کتم عدم بمنصهٔ ظهور نشاند اول قلم و لوح موجود نمود قلم را گفت اُكْتُبْ فِي صُحُفِي پس قلم نوشت هرچه امر شد و الحال بموجب نوشته بظهور مے آید باید دانست که عشق سراسر رسوائی و بدنامی است ازینجهت که هرچه در مذهب عاشقان سنت عوام منکران اند چون عاشق صادق آنست که از رسوائی و بدنامی نیندیشد و هیچ اندیشه از ننگ و ناموس در دل نیارد گوید قوله

گر مرید راه عشقی فکر بدنامی مکن || شیخ صنعان خرقه رهن خانه خمار داشت

مرید اراده کننده شیخ صنعان نام عارفے کامل و شیخے واصل که بر ترسا بچه عاشق شد و قصه اش اظهر من الشمس است معنے آنست که اے سالک اگر اراده عاشقی داری و میخواهی که سیر دار الملک عشق نمائی اول باید که فکر بدنامی را از دل دور اندازی نشنیده که شیخ صنعان با آن کمال که چار صد مرید صاحب کمال داشت و پنجه حج کرده بود چون بعشق ترسا بچه گرفتار شد آن زهد و پارسائی را برباد داد و خمر نوشید و مصحف را بسوخت و بت را سجده کرد و خوک چرانید و هیچ ازین رسوائی نیندیشید که ۵ بار دگر پیر ما خرقه بزنار داد ٭ نقد نود ساله را بر دکفار داد ٭ قبله بدل کرد زو و معتکف دیر شد ٭ روے بمحبوب کرد دوش بزنار داد ٭ چون عاشق را باید که بطاعت معشوق بنوعے باشد که کسے بر آن

وقوف نیابد تا قاعده اخلاص خلل نپذیرد و بریا منسوب نگردد بنابران گوید قوله

وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر
ذکر تسبیح و ملک در حلقهٔ زنار داشت

قلندریه در نفحات الانس آورده فرقهٔ قلندریه که متشبه محقق بملامتیه طائفه باشند که تعمیر و تخریب نظر خلق مبالاتی زیاده نکنند و اکثر سعی ایشان در تخریب رسوم و عادات و اطلاق از قیود و آداب مخالطت بود و سرمایه ایشان جز فراغ خاطر و طیبة القلب نباشد و ترسم بمراسم زهاد و عباد و صومعه نه بینند و اکثر نوافل و طاعات از ایشان بر نیاید و جز بر اداے فرائض مواظبت ننمایند و تجمیع اسباب دنیوی نداشتند و بطیبة القلب قانع باشند و طلب مزید احوال نکنند و ایشانرا قلندریه خوانند و این طائفه از جهت عدم ریا با ملامتیه مشابهت تمام دارند و فرق میان ایشان و ملامتی آنست که ملامتی بجمیع نوافل و فضائل تمسک جوید لیکن از نظر خلق اند پنهان دارد اما قلندریه از حد فرائض در نگذرند و باخفا و اظهار از نظر خلق مقید نبود و معنی آنست که خوش آن عاشقی که در راه عشق تعمیر باطن در خرابی ظاهر حاصل کرد یعنی طاعت و عبادت معشوق بنوعی بجا آورد که کسی بر آن وقوف نیابد و چون جامه وجود عاشق تا که بصباغ خانه فنا غوطه نخورد مصبغ برنگ بقا نگردد بنابران گوید قوله

عارفی کو سیر کرد اندر مقام نیستی
هست شد چون هستی از عالم اسرار داشت

مقام نیستی فنا هست بقا و معنی آنست که هر عاشقی که سیر مقام نیستی کرد و در عالم فنائی ام در آمد عاقبت بمقام صحو تمکن گردید و بسبب بقا باد معزز گردید چون مستی عشق و اشکهار … ماند و از و … زائل نگشت چرا که بعضی را در اثناء راه بمشاهدات تجلیات بسبب کم حوصلگی سیرابی رو میدهد و گرفتار آن مقام میمانند و از عروج باز میمانند و در مطالب سخت برید و عشق را نهایت آنست تا که بفنا نرساند ببقا معزز نگرداند چون چشم عاشق را دائم کار با اشک باری است از آنجهت که الله تعالی فرموده که من چشم گریان دوست دارم و نیز موجب حصول مراد آنست که البکاء تحصیل المرادات بنابران گوید قوله

چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت
شیوهٔ جنات تجری تحتها الانهار داشت

معنی آنست که چشم حافظ از غایت هجران که از آنجناب جدا شده بعالم تقیید گرفتار شده شیوهٔ بوستانها که روان میکردند در زیر آن نهرها جاری حاصل نموده است مدام بگریه و زاری است والله اعلم غزل

بی مهر رخت روز مرا نور نمانده است
وز عمر مرا جز شب دیجور نمانده است

معنی آنست که از آن روزے که از مشاهده دیدار روح افزای تو جدا مانده ام و از عالم اطلاق رو بعالم تقید آورده ام روز بر من تاریک گردیده و از عمر خود جز شب دیجور غموم هموم حصولے ندیده چون در هجران معشوق کار عاشق بگریه وزاری است گوید **قوله**

هنگام وداع تو ز بس گریه که کردم
دور از رخ تو چشم مرا نور نمانده است

معنی آنست که هنگام وداع تو بسبب دوری و مفارقت از بس گریه وزاری که نمودم نور از خانه چشم ما کم شده اسے روشنی در چشم نمانده و این سخن آنگه گفتم روشنی در چشم ما نمانده دور از رخ تو که بمنزله روشنی چشم منی چون هجران معشوق موجب قتل عاشقانست بنابران گوید **قوله**

وصل تو اجل را ز سرم دور همیداشت
از دولت هجر تو کنون دور نمانده است

معنی آنست وقتے که در عالم اطلاق بمشاهده دیدار روح افزاے تو معزز بودم که آن وصل تو اجل را از سر ما دور میداشت یعنی بیم و اندیشه اجل را بسوے ما راه نبود اکنون چون بعالم تقید آمده ام و پابند قالب عنصری گشته ایم بسبب هجر تو اجل دامنگیر وقت ما گردیده و هر دم در پے ما می پوید که الرحیل الرحیل پس بدین حیات دو روزه که داریم مشاهده خود را که کنایه از شهود تجلیات است دریغ مدار و در پے قتل ما مباش که خود ما را اجل در پے است و چون هجران سخت ترین عذابیست و عاشق دمبدم بمرگ قریب است بنابران گوید **قوله**

نزدیک شد آن دم که رقیبان تو گویند
دور از درت آن خسته رنجور نمانده است

معنی آنست و مفارقت مرا نزدیک است که آن وقت در آید که رقیب بحضرت در آمده عرض نماید که از دوری درت و از درد مهاجرت فلان خسته و مهجور بمرد معنی آنست که آن وقت نزدیک رسید که در هجران تو بمیرم و رقیب تو که شیطان است از کمال بهجت با عونه خود گوید و ندا بعالم در دهد که فلان در هجران تو مرد چون آتش جدائی موجب سوختگی عاشقانست و نهفتن آن نوعے از محالاتست گوید **قوله**

از آتش هجران تو زین گردش بی مهر
سوزم من ازین غصه که مستور نمانده است

معنی آنست که از آتش هجران تو بسبب گردش این فلک رو بمن آورده اگر بسوزم من ازین غصه جائے آنست که مستور نمانده است اسے طاقت ضبط آن نمانده باید دانست که خیال معشوق مدام در چشم عاشق متمکن است اما گاه حالتے روے میدهد که هم از پیش نظر مرتفع میشود چون ارتفاع خیال

معشوق موجب پریشانی عاشق است گوید **قوله**

میرفت خیال تو ز چشم من و میگفت ۔ ہیہات ازین گوشه که معمور نمانده است

معنی آنست که خیال تو از چشم من میرفت و در ہنگام رفتن میگفت که افسوس ازین چنین بقعه شریف که ویرانی در و ره یافت و بر پریشانی برافراخت چون تمنای عاشق مدام ہمین است که درین حیات چند روزه که دامنگیر وقت او است معشوق بر وی گذر کند بنابران گوید **قوله**

من بعد چه سود ار قدمی رنجه کند دوست ۔ کز جان رمقی در تن رنجور نمانده است

معنی آنست که بدین چند روزه که حیات مستعار دامنگیر وقت ما است معشوق بر ما توجه کند عین لطف و احسان است و من بعد وقتی که طائر روح از قفس قالب پرواز نماید اگر محبوب قدم رنجه فرماید چه نفع چون مناسب حال عاشق آنست که تا نسیم حیات در گلشن وجود او جاریست و ساغر دل از خون جگر مالامال وی از گریه لبالب است بنابران گوید **قوله**

در ہجر تو گر چشم مرا آب نمانده ۔ گو خون جگر ریز که معذور نمانده است

معنی آنست که در ہجر تو اگر چشم من که بسبب گریه و اشکباری خشک گردیده و آبش ناپدید گشته عذری در پیش آرد قبول مکن و بگو که بجای اشک خون جگر ریز که معذور نه چرا که اگر آن چشم رفت خون جگر مہیا داری بدان که اگرچه علاج رنج و محنت بجز صبر نیست اما چون صبر از عاشق صورت پذیر نیست بنابران گوید **قوله**

صبر است مرا چاره ز ہجران تو لیکن ۔ چون صبر توان کرد که مقدور نمانده است

معنی آنست که ای محبوب من اگرچه درین جدائی و ہجران تو بجز صبر و شکیبائی چاره نیست لیکن صبر چون توان کرد که مقدور نمانده یعنی از حیطه اقتدار بیرون شده و مقدور نمانده است چون کار عاشق در ہجران معشوق مدام بغیر از غم گذرانیدن او بگریه و اندوه بسر بردن نیست بنابران گوید **قوله**

حافظ ز غم از گریه نپرداخت بخنده ۔ ماتم زده را داعیه سور نمانده است

معنی آنست که حافظ بسبب غم و گریه بخنده رجوع ننمود که بسبب ہجران آن یار سنگین دل یکی از ماتم زدگان است و ماتم زده را داعیه شادی کجا **غزل**

بدام زلف تو دل مبتلای خویشتن است ۔ بکش بغمزه که اینش سزای خویشتن است

زلف مراد جذبهٔ عشق مبتلا و گرفتار غمزه تجلی ذاتی جلالی ضمیر شین اینکش بر دل معنی آنست که
دل اگرچه بقید عشق نیست اما هنوز گرفتار خود است که ترا از بهر خود دوست دارد و این نقصان عاشق است
چه عاشق کامل آنست که معشوق را از بهر معشوق دوست دارد و این نمی شود مگر بفنا و فنا حاصل نمی شود
جز بورود تجلی ذاتیه جلالیه بنا بران گوید مراد دل را بشمشیر تجلی ذاتیه جلالیه بکش یعنی فانی ساز که هر که
در عشق در آید و طالب مراد خود باشد واجب القتل است قوله

بهوش باش که چیزی برای خویشتن است	اگرت ز دست برآید مراد خاطر ما

یعنی اے محبوب من اگر مراد خاطر ما از دستت برآید پس برآر و تغافل روا مدار و یقین بدان اگرچه
بظاهر چیزیست در حق ما اما فی الحقیقه چیزے برائے خود کردن است که موجب اشتهار احسان
و فضل تست چنانچه گویند کریمی روزی میگفت که من در همه عمر خود بکسے نیکی نکرده ام گفتند چندین
کرم که میکنی این چیست گفت چون اجر این بما بازگردنده است پس هرچه نیکی میکنم با خود میکنم چون
فیض معشوق بهمه عام است بنابران بزبانی محبوب گوید قوله

مگو که آن گل خندان برای خویشتن است	چو راز عشق ز دل با تو گفتم ای بلبل

راز عشق سخنان محبت و یگانگت بلبل کنایه از عاشق گل خندان معشوق یعنی ای عاشق
مسکین چون سخنان محبت و یگانگت با تو در میان نهادم بدین غره مباش و مگو که آن محبوب خاص
برائے منست بلکه فیض او بهمه شامل است چنانچه مذکورست ~ فیض معشوق بود عام خاص تو نیست ؎
تشنهٔ شربت دیدار و لا ابهمه کس ؎ بهره مند از کرم بحر زگوهر تا خس ؎ تشنهٔ شربت ساقی بصفا یا همه کس ؎
چون مراد عاشق فنای خود است بنابران گوید قوله

شبان تیره مرادم فنای خویشتن است	بجانت ای بت شیرین من که همچون شمع

با قسمیه شبان تیره زمان جدائی یعنی اے محبوب من قسم بجان تو که در زمان جدائی شمع وار
طالب فنائے خودم که فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ قوله

که نافهاش ز بند قبای خویشتن است	بمشک چین و چگل نیست بوی گل محتاج

گل که عبارت از روئے معشوق است حسن او محتاج بچیز دیگر نیست بلکه حسن ذاتی دارد و
مصرع دوم بدین اشارت دارد که ~ آن چشمه که خضر آب زلال یافت ؎ در منزل تست لیکن

انباشته اند چون کار عاشق ترک طمع از ماسوی الله و قانع شدن بهرچه از معشوق بدو رسد بنابران گوید قوله

مرو بخانهٔ ارباب بی‌مروت دهر | که کنج عافیت اندر سرای خویشتن است

یعنی ای دل برو هیچکس از ابنای زمان مرو بخانه خود بنشین که حصول کنج عافیت مشتمل بر خانه نشینی است و قناعت گزینی قوله

بسوخت حافظ و در راه عشق و جانبازی | هنوز بر سر عهد و وفای خویشتن است

یعنی حافظ در راه عشق بسوخت باوجود این از راه بر نمیگردد و طریق وفا نمیگذارد غزل

بجان خواجه و حق قدیم و عهد درست | که مونس دم صبحم دعای دولت تست

باقسم بخواجه محمد ؟ حق قدیم صحبت عالم اطلاق عهد درست قالوا بلی و یا آنکه روز ازل الله تعالی بارواح گفت که بروید در گلشن جهان صفات تفرج ذات بدست آرید و از جدائی ما اندوهگین مشوید که ما باشما ایم هر وقت که طلب کنید که نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ دم صبح وقت صبح الدعا خواندن مراد یاد و ذکر معنی آنست که قسم بروح پر فتوح رسول مقبول و قسم بحق صحبت قدیم که در عالم اطلاق با تو داشتیم و قسم بعهد درست که با تو کرده ایم و تا حال بر آن محکم هستیم و یا آنکه تو با ما نموده از آن روز یکه جدا مانده ایم هر صبحت مونس ما یاد دولت تو است ذکر عظمت و بزرگی تو چون محبت از دل عاشق رفتنی نیست بنابران گوید قوله

سرشک من که ز طوفان نوح دست ببرد | ز لوح سینه نیارست نقش مهر تو شست

معنی آنست که بسبب دوری از مشاهده روی عالم آرای تو اشکباری من بمنزله رسید که از طوفان نوح غلبه برد و با اینهمه اشکباری حرف مهر و محبت ترا از لوح سینه نتوانست محو کرد یعنی عشق ما بمنزله رسید که هیچ نوع خلل پذیر نیست و چون دل شکسته عاشق گوهریست بی بهانه لایق تحقیر بنابران گوید قوله

بکن معاملهٔ وین دل شکسته بخر | که این شکستگی ارزد بصد هزار درست

معامله اظهار عیب و درست تنکه زر معنی آنست که ای محبوب من در تفقد این دل شکسته ساعی باش و نقص و عیب در پیش میاور که این دل شکسته ما با اینهمه شکستگی قیمت صد هزار دل درست دارد باید دانست که قیمت دل بشکستگی است ؎ این گوهر بوالعجب که دل نام ویست ٭ هرچند

شکسته تر لقیمت بهتر؛ واگر درست بمعنی تنکه زر بود معنے ظاهر و چون اکثر زبان طاعنان ولائمان درحق مشتاقان درباره عشاقان دراز گردد بنابران گوید **قوله**

ملامتم بخرابی مکن که مرشد عشق || **حوالتم بخرابات کرد روز الست**

مرشد عشق الله تعالی خرابات کنایه از عشق وطریق ملامتیه روز نخست روز ازل معنی آنست اے منکر واسے ناصح من باین خرابی ظاهری که دارم وآن کنایه از طریقه ملامتیه است ملامت روا مدار چراکه از روز ازل الله تعالی نصیبه ما بخرابات افگنده وچون از هر کس جز بموت نوشته بظهور نه پیوند وپس ملامت تو روا نباشد چون عاشق را در هر حال که باشد اعراض نباید کرد وطعنه نباید زد گوید **قوله** روا مدار که باعلم آصفی گویند؛ آصف نام وزیر سلیمان ع؛ ونیز مراد ناصح ویا همان عاشق خواجه اشاره بهمان آصف خاتم حضور بمعشوق باید دانست که اگرچه در مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار همه عاشقان شریک اندامّا اینهمه عاشق بدو نوعست یکے آنکه چون از مشاهده می افتند جزع وفزع بنیاد می نهند وسرگردان میشوند زبان شان دراز مے گردد واین حالت جذبه است که مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ طَالَ لِسَانُهٗ درحق اینست دوم آنکه چون از حضور بغیبت مے افتند خموش مے مانند وسر در گریبان میشوند وزبان بند میکروند واینحال سالکست که مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ کَلَّ لِسَانُهٗ درحق اوست واین باعتبار کشف وعلم اول اولیست معنے آنست که روا مدار که درحق عاشقی که علم او در کشف بمغیبات چون علم سلیمان باشد گفتن این سخن که ان عاشق از دور افتادن حالت وصل ومبتلا بودن بهجر چون جزع وفزع بنیاد نهاد وسرگردان نشد که عاشق کامل الست میداند که عاشق را بهتر ازین نیست که باراده معشوق راضی بود خواه لطف از دوست ببیند خواه قهر ویا آنکه میداند که بحالت وصل خواهم رسید ودام در بیحالت نخواهد ماند واگر آصف مراد ناصح بود معنے آنست که روا مدار از کسے که علم او چون علم آصف باشد گفتن چنین سخن که در مصرع ثانی است وچون معشوق هر دم عاشق را ببلا وغم والم مبتلا میگرداند ودے فرو گذاشت نمی نماید **قوله**

شدم ز دست تو شیدای کوه ودشت هنوز || **نمیکنی بترحم نطاق سلسله سست**

نطاق کمربند وکمندی سلسله زنجیر مراد غم والم معنے آنست که اے محبوب من از دست عشق تو شیدا وار کوه ودشت وصحرا میگردم وهزاران جام زهر وبلا ودرد می نوشم وتو هنوز کمربند سلسله را از روے رحم سست نمیکنی یعنے ازین کمربندے که بر جان ما کرده وهر دم مبتلا می سازی هیچ تخفیف نمیدهی

چون بهترین صفت عاشق صدقست و هر سخنے که از روے صدق برآید مقبول دلها و فیض بخش جانها بود گوید قوله

بصدق کوش که خورشید زاید از نفست	که از دروغ سیه روے گشت صبح نخست

صبح نخست صبح کاذب. معنے آنست که اے عاشق مسکین اگر میخواهی که بمعرفت و وصل ما رسی و کلام توفیض بخش عالمیان مانند صبح صادق گردد پس باید که بصدق کوشی اے اعمال بے ریا نما لصانه بجا آری نے بینی که صبح صادق بصدق خود چون فیض بخش عالم شد و از کذب یعنی اعمال ریا متنفر باش که موجب سیه روی است نمی بینی که سیه روئی صبح کاذب بسبب کذب خود است چون عاشق را باید که از لطف معشوق امید منقطع نکند گوید قوله

دلا طمع مبر از لطف بے نهایت دوست	چو لاف عشق زدی سر بباز چابک و چست

معنے آنست که اے دل از لطف معشوق امید منقطع مکن که لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ بلکه چون خواهان لطف معشوق هستی و دعوی عشق مینمائی پس سر را مردانه فدائے معشوق کن باید دانست که کار معشوق مدام استغنا نمودن و جور و جفا و ترک وفاست و کار عاشق آنست که هیچ نوع از و رنجیده نشود گوید قوله

مرنج حافظ و از دلبران حفاظ مجوے	گناه باغ چه باشد چو این گیاه نرست

معنے آنست اے حافظ اگر دعوی عشق میکنی پس از رنج و جفاے دلبران رنجیده مباش و از ایشان نگهداشت پیمان مجوے و چون سرشت محبوبان بیوفائی است پس عیب ایشان چه و گناه ایشان چون باید داشت

غزل

برو اے واعظ و عیبم مکن از بهر بهشت	که خدا در ازل از بهر بهشتم نسرشت

معنے آنست که اے واعظ برو و ما را بسوے بهشت که کنایه از زهد و تقوی است دعوت مکن چرا که خدا ما را روز ازل از بهر بهشت که مقام حظ نفس است که فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ نه پیدا کرده بلکه محض براے عشق ذات خود بوجود آورده که خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي و چون از بهر بهشت خلاف نوشته بوجود آمدنی نیست گوید قوله

منعم از می مکن اے صوفی صافی که حکیم	در ازل طینت ما را بمی ناب سرشت

صوفی صافی مراد واعظ باعتبار استهزا و نیز صوفی که مراد از آن رستگی باطن باشد معنے آنست که

است و اعتذار این بی‌هوشی کنایه از طریقهٔ عشقبازیست یا اختیار طریقهٔ ملامتیه است عیب ما مکن که حق
در ازل خمیر ما از آب می نموده یعنی برای همین پیدا کرده و چون غیر از نوشتهٔ ازلی از ما بظهور نمی پیوندد پس
اعتراض تو چه سود و چون هر کسی بموجب كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ بدان چیزی که نزد اوست فرحت کننده
است خوشحالم بنابران گوید قوله

تو و تسبیح و مصلا و ره زهد و صلاح	من و میخانه و زنار و ره دیر و کنشت

میخانه عالم عشق معنی آنست که از تو همه آثار و علامات زهد و ورع که تسبیح و مصلاست و از ما همه علامات
و اسباب عشق که زنار علامت یکرنگی و بی‌نامی و بی‌ننگی است و ره دیر که مقام معشوقانست کنشت
که عالم جبروتست و جای ظهور بتان تجلیاتست که ـه عالم جبروت را بتخانه دان بتها در رو تنها میگردد
عیان و چیست بت یعنی تجلی لطیف می‌نماید رو با نواع لطیفه سوال مشاهدات در عالم
ملکوت نیز رو میدهد تخصیص بجبروت چه جواب مشاهدات اگرچه در ملکوت نیز هست اما آن تجلیات
بی‌اعتبار است که سر بسر آزمایش و ابتلا نه هادی و رهنماست و چون حصول بقا بی فنا ممکن نیست گوید قوله

باید چو از خرمن هستی نتواند بر داشت	هر که از راه فنا در ره حق دانه نکشت

خرمن هستی بقا باشد راه فنا فنا فی الله معنی آنست که هرگز بمقام بقا بالله نتواند رسید و با معشوق
خود هم آغوش نتواند گردید هر که اول خود را در راه معشوق فانی نساخت و فنا فی الله نشد و چون بهشت
که مقام وصل معشوق است که اِنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَيْسَ فِيهَا حُورٌ وَلَا قُصُورٌ يَتَجَلّٰى رَبُّنَا ضَاحِكًا
کسی نمیتواند شد مگر بعشق بنابران گوید قوله

صوفی صاف بهشتی نبود زانکه چون	خرقه در میکده‌ها در گرو باده بهشت

باید دانست که صوفی بر دو نوع است مقلد و محقق صوفی که در محل ذم واقع شده مراد صوفی مقلد که
ظاهرش آراسته و باطنش خراب خرقه مراد وجود و اعمال باده عشق و محبت یعنی هرگز به بهشت
که وصل معشوق است صوفی صاف که ظاهرش آراسته و باطن خراب نرسد چرا که همچون خرقهٔ
وجود را با خرقهٔ اعمال را در صباغخانهٔ عشق بباده محبت رنگین نکرده است اعمال بیریا بجا نیاورده
و باطن خود را نیاراسته و اوصاف بشری در خرابی نیاورده ـه هر کو بخرابات نشد بی‌دین است
زیرا که خرابات اصول دین است و چون عیش و راحت عاشق وابسته بمشاهدهٔ معشوقست بنابران گوید قوله

راحت از عیش بهشت و لب حورش نبود	هر که او دامن دلدار خود از دست بهشت

معنی آنست که هر که او دامن دلدار خود از دست داده یعنی از روش اخلاص انحراف نموده اعمال بامید دخول جنت و مزید درجات و حصول بهشت نموده هرگز مراو را راحت از عیش بهشت و لب حوریها [شد] چون لطف معشوق دستگیر وقت عاشق گردد مراو را نه بیم از دوزخ و نه شادی از بهشت گوید قوله

حافظا لطف حق ار با تو عنایت دارد	باش فارغ ز غم دوزخ و شادی بهشت

معنی آنست که ای حافظ اگر لطف حق شامل حال تست پس از غم دوزخ و شادی بهشت فارغ باش ۔

غزل

تا سر زلف تو در دست نسیم افتاده است	دل سودازده از غصه دو نیم افتاده است

زلف کنایه از عالم صفات نسیم مراد اراده ازلی و قضا و قدر در زلف و در دست نسیم افتادن کنایه از پریشان شدن زلف است معنی آنست که از آن وقتی که قضا و قدر یعنی اراده ازلی تو زلف ترا که عالم اسما و صفات است بر روی عالم آرای تو که کنایه از آن وحدت مطلق است پریشان ساخته [illegible] در زیر کثرت نهان کرده دل ما را از مشاهده ذات مطلق مهجور نموده بعالم کثرت که هجران است [illegible] دل دیوانه از این غصه که کنایه از بازداشتن مشاهده ذات مطلق است دو نیم [illegible] در هجر [illegible] افتاده است و این عالم کثرت اگرچه بظاهر حجاب ذات مطلق است اما هم موجب زیبائی و افزونی جمال است چنانچه گوید قوله

زلف مشکین تو در گلشن فردوس عذار	چیست طاوس که در باغ نعیم افتاده است

زلف عالم کثرت گلشن فردوس عذار مراد ذات مطلق معنی آنست که ظهور عالم کثرت که اسما و صفات است بر آن عالم وحدت که ذات مطلق است هیچ میدانی چگونه است طاوسی است که در باغ بهشت خرامانست یعنی موجب افزایش حسن و جمال است چنانچه فرو هشتن زلف اگرچه حجاب عارض و رخساره است اما موجب افزایش حسن هم هست و چون موجب ظهور عالم کثرت و قیام آن جز بنقطه وحدت بنا بر آن گوید قوله

در خم زلف تو آن خال سیه دانی چیست	نقطه دود که در حلقه جیم افتاده است

زلف عالم کثرت و خم عبارت از کجی مراد از آن تضاد چون اسلام و کفر و امر و نهی خال سیه

نقطهٔ وحدة معنی آنست که در عالم کثره که اسماء و صفات است آن خال سیه که نقطهٔ وحدت مطلق است
و در و متمکن است چیست چون نقطهٔ سیاهی است که در حلقهٔ جیم است که موجب قوام وجود او و باعث
ظهور اوست یعنی موجب ظهور و قوام عالم کثرت همان نقطهٔ وحدة است که درمیان آنهاست چون نمود
ذات مطلق موجب فریفتگی عالم است و او از غایت استغنا بکسی ملتفت نیست بنابران گوید قوله

لیکن اینست که این نسخه سقیم افتاده است	چشم جادوی تو خود عین سواد سحر است

مراد از چشم ذات مطلق است چشم اینجا یعنی نفس ذات ؛ گو عیان ببیند وجود کائنات را
این نسخه اشارة بچشم سقیم بیمار را گویند و چون چشم معشوق از غایت استغنا که دارد به کسی
التفات نمینماید بنابران به سقیم تشبیه یافته چه خاصه بیمار است که بهر سو التفات نمیکنند معنی آنست
که ای محبوب من آن ذات مطلق تو بالذات شهریست پر از سحر و بهمه وجه موجه و خوش که هر که بدان نگاه
کرد از خود رفت اما همین است که از غایة استغنا که دارد بکسی التفات نمیکند و چون هیچ نوع عاشق
از در معشوق جنبش پذیر نیست بنابران گوید قوله

از سر کوی تو زان رو که عظیم افتاده است	همچو گرد این تن خاکی نتواند برخاست

گرد عاشق ناقص که باندک آسیب باد حوادث بگردد یعنی از محبوب من مانند عاشقان ناقص
که باندک آسیب جور و جفا برخیزد برخاستنی نه ام که عظیم افتاده ام یعنی بنوعی در عشق تو گرفتارم که
هرگز از جناب تو جدائی نخواهم کرد معنی آنست که چنانکه گرد خیزد تن من از آن رو که عظیم بر سر کوی
تو افتاده است نخواهد برخاست حاصل آنست بنوعی در سجودگاه تو مقید شده ام که هرگز از آن خاک
جدا نخواهم شد بلکه دران خاک جان خواهیم داده در سجده که سر نه زتن میشود جدا ؛ در ملت وفا
گنهش نام کرده اند ؛ و چون عشق موجب ارتفاع زهد و ورع است بنابران گوید قوله

بر در میکده دیدم که مقیم افتاده است	آنکه جز کعبه مقامش نبُد از یاد لبت

لب مراد لطف است لب که شیرین جوی شد لطف خدیست ؛ باغ جان را ز آب او نشو و نماست
معنی آنست که آن کسی از غایت زهد و ورع بامید لطف تو بجز از کعبه که مقام زهد است جائی نداشت
والحال چون بعشق اندر آمد بجائی رسید که دیدم بر در میخانه مقیم افتاده میماند شیخ درین بیت
احوال خود بکنایة ظهور نموده یعنی پیش ازین مرا از غایت زهد و پرهیزگاری سوای کعبه مقام نداشت

والحال بسبب عشق افتاده در میخانه شده ام ونیز درین بیت تلمیح است بقصهٔ شیخ صنعان قدّچون
مشاهده ذات مطلق موجب بقاء عاشق است بنابران گوید **قوله**

عکس روحست که در عظم رمیم افتاده است || سایهٔ سرو تو بر قالبم ای عیسی دم

سرو کنایه از قد مراد امتداد ظهور تجلیات ونیز ذات مطلق یعنی ای محبوب من این سرو قامت تو که سایه
بر قالب ما انداخته یعنی این امتداد ظهور تجلیات ویا مشاهدهٔ ذات مطلق که برما کرده و آناً فاناً جلوه بنوعی
دیگر مینماید عکس روحست که بر استخوانهای پوسیده افتاده یعنی موجب حیات وزندگی ماگردیده ای
الحال ببقاء باقی خواهم رسید وچون زادراه عشق تذلل وانکسار عجز است بنابران گوید **قوله**

خاک راهیست که در پای نسیم افتاده است || دل من در هوس روی تو ای مونس جان

معنی آنست که ای محبوب من در هوس بوی تو مانند خاک راهی هست که در پای نسیم که مرشد طریقه
است افتاده است وچون عاشق را عشق نصیبهٔ ازلی است بنابران گوید **قوله**

اتحادیست که در عهد قدیم افتاده است || حافظ گمشده را با غمت ای مونس جان

غم عشق اتحاد ویگانگی عهد قدیم قالوا بلی معنی آنست که ای محبوب من حافظ بیخویش را که در
عشق تو از خود گم شده است با عشق تو اتحادیست ازلی نه امروزی **غزل**

نی نی غلطم بر سر کوی تو وزیده است || باد سحر از نافهٔ تاتار وزیده است

باد سحر همین باد سحر وقت یا کنایه از واردات معنی آنست که باد سحر یا واردی که بر قلب ما ورود نمود
ومشام جان ما را معطر کرده گوئیا که بر نافهٔ تاتار گذار کنان آمده که اینچنین بوی خوش دارد نه غلط
کردم که نافهٔ تاتار را این بوی کجا بلکه بر سر کوی آن محبوب سیر کنان آمده است چون بموجب من
ضَحِكَ ضُحِكَ بر کسی خنده نمودن موجب خنده بر خود است گوید **قوله**

باد سحرش بهر چه این پرده دریده است || گر با دهنت غنچه نمی کرد تبسم

دهن مظهر کلام است اینجا کنایه از عاشق کامل که مصدر کلام حق گردیده که بی ینطق غنچه کنایه از
خود است یعنی اگر من که غنچه وار قبل از حصول دولت عشق بستگی وافسردگی داشتم اگر با عاشق تو
بخنده معترض نمی شدم جذبه علیه که عشق است مرا مانند گل پریشان ورسوا مینمود حاصل آنکه پریشانی
ورسوائی من محض از انست که با عاشقان بخنده متعرض میشدم لاجرم بموجب مَن ضَحِكَ ضُحِكَ

ثمره اش حاصل نمودم چون عشق اگرچه بظاهر سراسر نیش است اما بباطن همگی نوش بنابران گوید قوله

چون بر سر زلف چو زنجیر دلم گفت ‖ دیوانه ندانم که دران زهرچه دیده ست

یعنی چون دل من سر زلف زنجیروش تو که کنایت از عشق است نگاه کرد و خود بهای آن را دریافت نموده طلب آن کرد ہمے گوید که این دیوانه که کنایه از خود است درین زنجیر که عشق است چه دیده است که چنین بیباکانه در طلب او میرود و چون حال عاشق پریشان از تقریر میر است گوید قوله

پرسی تو چه حال دل بدروز که بهرست ‖ در زلف تو و رنج شب تار کشیده ست

دل بدروز دل پریشان یعنی حال این دل پریشان و سرگردان که او از برائے تو در زلف تو که عشق است رنج بدرجه کمال کشیده چه می پرسی یعنی حال پریشانی او در عشق بیرون از تحریر و تقریر است چون عاشق مدام از معشوق طالب ترحم است گوید قوله

بخشای بر اشکم که چو باد از پی تو هست ‖ سرگشته بدنبال تو بسیار دویده ست

یعنی اے محبوب من برین اشکهائے من که از پئے حصول تو در پس تو مانند باد سرگشته دوندگی نموده رحمے نما یعنی نظر برین گریه من کن و تلطفے فرما چون راه عشق سراسر بلاست گوید قوله

گفتم سر گیسوے چو مار تو کشم گفت ‖ بگذر که بلا جانب خود کس نکشیده ست

یعنی روزے بآن محبوب خود عرض نمودم سر گیسوے چون مار تو بدست آرم یعنی در عشق تو در آویزم آن محبوب گفت ازین سوال محال بگذر که راه عشق ما سراسر بلا است و کسے اقبال بلا نموده چون حال عاشق بجز عاشق در نیابد گوید قوله

از حال دل و زلف سیاه تو چه آگاه ‖ آنکس که گہے مار سیاهش نگزیده ست

یعنی حال دل پریشان من و زلف سیاه تو که عشق است با او چه معامله در میان آورده یعنی کسیکه تمام عمر زخم مار عشق نچشیده چگونه درد عاشق را دریابد چون نهفتن عشق نوعی از محالاتست بنابران گوید قوله

تا کے غم پنهان تو در سینه بدارم ‖ چون از غمت آهم بهم چرخ رسیده ست

یعنی اے محبوب من غم پنهان ترا که عشق تست چگونه در سینه خود پنهان دارم چون از غم عشق تو حالت من بجائے رسیده که آه من جانسوز سر بهم فلک کشیده است چون چشم عاشق از گریه بحل الله است گوید قوله

گفتی که چه حالست فلان چشم پر آبست ‖ زانخانه چه پرسی که مه و سال چکیده ست

یعنی اے محبوب من از روے نوازش وتفقد پرسیدی کہ چندین گریہ میکنی حال چشم پر آب تو چیست جانمن چہ پرسی حال خانہ را کہ شب و روز در تراوش است یعنی قریب است کہ منہدم گردد چون کار معشوقان اکثر وعدہ دہی است گوید قولہ

تا چند دہی وعدہ کہ نزدیک رسم باز رس تا کسے بخت سیہ رو نشنیدہ است

یعنی اے محبوب من تا چند وعدہ کنی کہ باز نزدیک تو میرسم رس وعدہ خود وفا کن وقدم رنجہ فرما کہ تا حال کسے سیہ روی بخت ما گوش نکردہ مبادا کہ کسے بشنود زہر خندگی ایشان علاوہ غم ما باشد چون شب جدائی عاشق بے مشاہدہ معشوق بسر نرسد گوید قولہ

گفتی کہ شب حافظ بدروز خرابست عمریست کہ نے روئے تو صبحش ندمیدہ است

بدروز پریشان حال خراب درازی وتاریکی وبے رونقی وخرابی شب در درازی وتاریکی است یعنی اے محبوب من گفتی کہ شب حافظ پریشان حال خرابست اے تاریک ولا انقطاع آری چرا چنین نشود کہ عمریست بسبب عدم مشاہدہ روی تو صبح او ندمیدہ غزل

جز آستان توام در جہان پناہے نیست مرا بجز سر این در حوالہ گاہے نیست

معنی آنست کہ اے محبوب من ملجا ومعاذ من در جہان بجز از آستانہ تو نیست وسر مرا بجز این در حوالہ گاہے نیست وچون حال برین است پس رو بکہ آرم و بآستانہ کہ روم حصول مراد از کہ جویم چون عاشق را باید کہ مشغول محبوب باشد وبغیر نپردازد بنابران گوید قولہ

عدو چو تیغ کشد من سپر بیندازم کہ کار ما بجز از نالہ وآہے نیست

عدو مراد ابلیس ونیز معترض ومنکر معنی آنست کہ چون ابلیس فرا راہ من آید وبمن مخاصمت نماید من سپر بیندازم وخود را در آزادی مستحکم سازم وہر چہ مطالبہ کند در بازم وعیبے واہر راہ بمقصود پیش گیرم تا آن مطلوب در کنار خویش گیرم کہ مرا با آشنائی اشیا داری نیست وکار وبار او نزد من اعتباری نیست وبجز گریہ وآہ مرا کارے نیست واگر بیندازم مثبت باشد معنی آنست کہ چون عدو کہ ابلیس است در پے آزار ما باشد ویا ناصح در آزار ما کہ نصیحت است باشد من سپر بیندازم یعنی بمخاصمت پیش نیایم بلکہ دست تضرع وعجز بدرگاہ معشوق بر آرم کہ کار ما ہمین است چرا کہ مشغول غیر شدن عاشق را جرمیست بزرگ ونیز چون معشوق مہربان باشد رقیب چہ تواند کرد ؎ دشمن چہ کند چو مہربان باشد دوست ؛ وچون عاشق را

بهتر از خرابات مقامی نیست بنابران گوید قوله

چرا ز راه خرابات روی بر تابم | کزین بهم بجهان هیچ رسم و راهی نیست

معنی آنست که از راه خرابات که مراد از مقام عشق است و یا خرابی اوصاف بشری است و یا اختیار طریقه ملامتیه باشد چرا اعراض نمایم چون ما را بهتر ازین هیچ راهی نیست و طریقه خوشتر ازین شایان ما نیست که بدان گرایم چون در عالم عشق سراسر نزول بلا و حوادثاتست خصوصاً بر عاشق که العشق تمام المحنة والبلاء بنابران گوید قوله

عقاب جور کشیده است بال در همه شهر | کمان گوشه نشینی و تیر آهی نیست

عقاب باز بال بازو شهر وجود معنی آنست که نزول بلا و حوادثات یا شدائد هجران تمام وجود ما را احاطه نموده و مغلوب ساخته هیچ صاحب دردی داخل در نیست که بتوجه آنها رفع این غموم و هموم توان نمود و بوصل توان رسید و چون آن وجود نزد عاشق قدری و قیمتی ندارد بنابران گوید قوله

زمانه گر بزند آتشم بخرمن عمر | بگو بسوز که بر من ببرگ کاهی نیست

معنی آنست که اگر زمانه بسبب نزول حوادثات آتش در خرمن عمر ما افگنده و ما را بمعرض هلاکت آرد بگو مرا خرمن عمر را یا وجود را که بسوزد و هلاک شو که ترا نزد ما قدری نیست اگر سوخت سوخت من از عتاب معرض شادمانی ام و درین بیت مخاطب دلست تا باید دانست که وجود عاشق مر عاشق را حجابیست بس بزرگ که وجود لقا صاحب دوئی و خودی میخواهد ازین جهت است که وُجُوْدُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ بِهَا ذَنْبٌ و ناظم نیز فرموده ع تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز و چون اکثر شیوه معشوقان استغنا و بی التفاتیست و عاشق صادق را از آن گزیر نه گوید قوله

غلام نرگس جماش آن سهی سروم | که از شراب غرورش بکس نگاهی نیست

جماش مست و دلیر نرگس کنایه از چشم و مراد ازان ذات سهی سرو معشوق نگاه التفات معنی آنست که من غلام و بنده چشم مست آن محبوبم که از بسیار شراب غرور که نوشیده بهیچکس نگاه نمیکند و ملتفت نمیگردد و چون ظهور تجلیات را ثباتی و قراری نمی باشد گاه ظهور و گاهی خفا گوید قوله

عنان کشیده روای پادشاه کشور حسن | که نیست بر سر راهی که دادخواهی نیست

عنان کشیده آهسته پادشاه کشور حسن محبوب حقیقی و نیز مراد تجلی که بر عاشق ظهور نموده باید دانست

که عاشقان وعارفان هر تجلی را مقر با لوهیة میشوند تا آنکه ظهور تجلی ذات شود آنگاه ازگفته خود مستغفر میشوند و در کلمه که نفی آلهان میکنند مراد ازان آلهان همین تجلی آثاری واسمائی وصفاتی وافعالی است وگرنه جز الله یکے بیش نیست معنے آنست که اے محبوب من هرگاه که بما گذر کنی اے ظهور تجلیات ومشاهده خود بما ارزانی داری پس باید که آهسته روی یعنی تادیر توقف کنی وبجز این زودی مائل خفا نباشی که از دست عشق تو خلقے داد خواهان اندو راهها گرفته اندو از کثرت آنها را سهم نتوانی یافت که دران داد خواهی نباشد پس باید که آهسته روی وهریکے را بداد برسانی. باید دانست که الحال بتقاضاے زمان چنین افتاده که تمامی مقلدان رو نموده اندو کاملان ازمیان گم شده اند وچون روا نیست که دست بهر مقلدے دهند که اندرین ره صد هزار ابلیس آدم روے هست پس بهر دستے نشاید داد دست پس بهتر آنست که کار وبار خود بتوجه لطف دوست گذاشته به عشق او گمارند بنابران گوید قوله

به از حمایت زلفت مرا پناهی نیست	چنین که از همه سو دام راه می بینم

دام درویشان مقلد واعمال ریائی یعنے چون حال زمانه چنین است که مے بینم که هر سو مقلدان براے قیدکردن خلق الله دام ریاضت برپا کرده اند ونام شیخی برخود نهاده اند وعاشقان کامل ازمیان گم شده اند پس درین زمانه بهتر از حمایت زلف تو که مراد از جذبه ولطف است مرا پناهے نیست یعنے بهتر همین است که کار خود را بجذبه عشق تو واگذاریم ونظر بلطف تو واگماریم ودست بیعت بکسے مقلد ندهیم وچون راه عاشقی همین است که نه از کسے رنجیدن ونه کسے را رنجانیدن گوید قوله

که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست	مباش در پے آزار وهرچه خواهی کن

معنے ظاهر است واعراض از آزار مردمان بدینجهت فرموده که خمر خوردن وزنا وغیره گناه خدا است ورنجانیدن مرکسے را گناه بنده است وگناه بنده اشد است ازگناه خدا واگر معانی این بیت را تطبیق بمعنے شرع دهند آنوقت مضمون ظاهر بیت مراد نیست والا نه حکم بجمیع معاصی ومناهی وارد میشود واین ضد قرآن وسنت واکثر ابیات حافظ همچنین است معنے آنست که کارے مکن که خاطر کسے آزرده گردد ودر افعال ناشایسته وخمر خوردن ومثال این خاطر صلحا وعابدان آزرده میگردد پس میگوید که ازین قسم کارے مکن که خاطر کسے آزرده گردد وسواے آن از افعالے که در انها نخش کسے نباشد هرچه خواهی بکن که ترا

مناسبت باید دانست که سالک را باید که بمعشوقان مجاز دلبستگی بسیار نباید و مستغرق آن نباید بود که قوله

خزینهٔ دل حافظ بزلف و خال مده ... که کارهای چنین حد هر سیاهی نیست

معنی آنست که اے محبوب من خزینهٔ دل حافظ را بمعشوقان مجاز مده اسے گرفتار عشق مجاز مدار که سپردن اینچنین خزینها یعنی دل حافظ نه حد هر سیاهی است پس باید که مارا از همه بریده بسلسلهٔ عشق خود کشتی و گرفتار عشق غیرے نداری۔

غزل

چه لطف بود که ناگاه رشحهٔ قلمت ... حقوق خدمت ما عرض کرد بر کرمت
بنوک خامه رقم کردهٔ سلام مرا ... که کارخانهٔ دوران مباد بی رقمت

معنی آنست که چه لطف بود که چکیدگی قلم تو حقوق خدمت ما معروض کرم تو نمود مرا یاد ورها نمیتا بنوک خامه بسلام یاد کردی پس بموجب آنکه ۵ از دست گدائے بینوا نایدہیچ ٭ جز آنکه بصدق دل دعائے بکند ٭ دعا میکنم و میخواهم که زمانه را بے وجود تو ثبات مباد و این غزل بجواب مرشد هست و بنیهای این احتیاج شرح ندارد قوله

مرا ذلیل مگردان بشکر این توفیق ... که داشت دولت سرمد عزیز و محترمت

ذلیل خوار التوفیق اِعَانَةُ اللّٰهِ لِلْعَبْدِ عَلٰی اِتْمَامِ الْفِعْلِ دولت سرمد وصل محترم حرمت داشته شده معنی آنست که بشکر اینکه الله تعالیٰ اعانهٔ خود همراه تو کرده و در حلقهٔ خاصانت در آورده مرا ذلیل مگردان اے محروم مدار اَحْسِنْ کَمَا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَیْكَ قوله

نگویم از من بیدل بسهو کردی یاد ... که در حساب خرد سهو نیست در قلمت

سهو فراموشی حساب خرد مقتضائے عقل یعنی نمیگویم که من بیدل را از راه فراموشی بنامه و پیام یاد نموده که مقتضائے خرد نیست که فراموشی را بجناب تو بار باشد قوله

دلم مقیم در تست حرمتش میدار ... بشکر آنکه خدا داشتست محتشمت

مقیم در تست خاک در تست محتشم بزرگ قوله

بیا که با سر زلفت قرار خواهم کرد ... که گر سرم برود برندارم از قدمت

سر زلف اشارة بجذبهٔ محبت معنی مصراع ثانی آنکه ترک سر نمایم اما از قدم تو سر بر ندارم قوله

ز حال ما دلت آگه شود مگر وقتی ... که لاله بر دمد از خاک کشتگان غمت

یعنی از حال پریشان ما دل تو آنگاه واقف گردد که ما بمیریم و خاک گردیم و از خاک ما لاله بروید **قوله**

صبا ز زلف تو با هر گلی حدیثی راند		رقیب چون ره غماز داد در حرمست

صبا کنایه از قاصد زلف اشاره بمحبت و شوق گل کنایه از طالب رقیب حاجب غماز اشاره بصبا وره بحرم دادن کنایه از بار دادن یعنی چون عاشق را غیرت در کار است گوید قاصد اینجا رسید وسلام و پیام تو بهر طالبی رسانید و شوق ترا با نها بیان نمود حیرانم که پرده دار حرم آن قاصد را چون بحرمت بار داد

قوله

ترا ز حال دل خستگان چه غم که مدام		همیشه هست شراب خضر ز جام جمست

خستگان عاشقان که مجروح تیغ عشق اند مدام همیشه شراب خضر کنایه از آب حیات و مراد ازان فیوضات سرمدی جام جم کنایه از دل رسول علیه السلام و یا دل خود خطاب بمرشد و در بعضی نسخه این بیت چنین دیده شده

قوله

روان تشنهٔ ما را بجرعهٔ دریاب		چو میدهند زلال خضر ز جام جمست

معنی آنست که چون از قلب محمدی فیوضات سرمدی بتو میرسند بجرعه ازان یعنی لمحه ازان دل تشنه ما را تازه و سیراب ساز

قوله

همیشه وقت تو ای عیسی نفس خوش باد		که جان عاشق دلخسته زنده شد بدمست

عیسی نفس کنایه از مرشد که دم او مرده دلان را زندگی می‌بخشد و دم کنایه از تلقین و یا پیغام باشد و چون شتابی در همه کارها وخیم است بنابران گوید **قوله**

کمین گهیست و تو خوش تیز میروی حافظ		مکن که گرد برآید ز شهره عدمست

معنی آنست که ای حافظ راه عشق کمین گاهیست که بسا حوادثات در کمین اند و تو باستعجال تمام میروی چندین استعجال مکن مبادا که از شاهراه عدم تو گرد برآید یعنی بمیری و بمطلب نه پیوندی **غزل**

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست		سخن شناس نهٔ دلبرا خطا اینجاست

اهل دل عاشق دلبرا الف ندائیه و دلبر یعنی محبوب و نیز مراد ناصح از روی استهزا چنانچه اسم نازنین پسر معنی آنست که ای محبوب من وقتی که سخن عاشقان بگوش تو رسد بگوش جان بشنو و مگو که خطاست بلکه خطا اینجاست که تو سخن شناس نهٔ یعنی از کمال استغنا گوش بسخن کسی

نمی آری و بعذر آن میرسی و تحمل کن اے ناصح هرگاه کلمات عاشقان را بشنوی بانکارش میا و مگو که
خطا است بلکه اے ناصح خطا اینجاست که تو سخن شناس نه و بعذر سخنان ما نمیرسی و بمعنی اولی لفظ ما
که در مصرع ثانی است اگرچه ترک اوبست اما عاشقانرا جائز است که لَا یُؤخَذُ الْمَجْنُونُ بِمَا صَدَرَ عَنْهُ و چون
آنست که بکونین التفات نماید و بجز معشوق سر فرو نیارد چنانچه گفته اند اے عزیز اگر همتے داری دنیا را
بدنیا طلبان گذار و عقبے را بعقبیٰ جویان تواضع کن و خود را از دنیا و عقبے طلبی کوتاه ساز که طَالِبُ الدُّنْیَا
مُؤَنَّثٌ وَطَالِبُ الْعُقْبیٰ مُخَنَّثٌ اگر مردی طالب مولے باش قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ بنابران گوید قوله

سرم بدنیا و عقبے فرو نمی آید ۔ تبارک الله ازین فتنه‌ها که در سر ماست

تبارک الله قاعده ایست که چون کسے و یا چیزے را ببزرگی یاد میکنند این لفظ باستعمال آرند چنانچه
تعالی الله فتنه‌ها ترک کونین مراد است معنی آنست سر من هرگز مائل بدنیا و عقبے نیست بجز جناب تو
بزرگ است خدا ازین فتنه‌ها چه عالی فتنه‌ها در سر ماست باید دانست که عاشق را حالتے است که مدام
دل او دریاد معشوق است و هر دم آواز آن بگوش او میرسد بنابران گوید قوله

در اندرون من خسته دل ندانم کیست ۔ که من خموشم و او در خروش و در غوغاست

معنی بیت ظاهر است اما این حالتے است که در شغل حبس نفس و اشتغال نمودن بسلطان الاذکار وارد
میشود و آن آنست که از درون سالک آوازے برمی آید چنانچه مولانا روم فرماید ؎ بر لبش قفلست و
بر دل رازها ٭ لب خموش و دل پر از آوازها ٭ و این آواز گاهے چون جوش دیگ و گاهے چون آواز زنبور
چنانچه مذکور است ؎ سخنها بانگ زنبوران نماید ٭ چو اندر گوش ما گوید کلام او ٭ و گاهے چون جرس نظم
؎ اینقدر هست که بانگ جرسے می آید ٭ جامی ؎ در قافله که اوست دانم نرسم ٭ این بس که رسد
ز دور بانگ جرسم ٭ باید دانست عاشق تا که از تعلقات جهان و از اندیشه ننگ و نام معرض نگردد
کار او سرانجام نه پذیرد بنابران گوید قوله

دلم ز پرده برون شد کجائی اے مطرب ۔ بنال هان که ازین پرده کار ما بنواست

پرده ننگ و نام و نیز صفات بشری که عالم ناسوت است مطرب مرشد بنال بیان اسرار عشق نما
ازین پرده اشارت به بیان اسرار نو اسان معنی آنست که اے مرشد سخنان عشق که از ما پوشیده
میداشتی و میگفتی که هنوز شایان آن نشده کجائی دل من تا حال بسته ننگ و ناموس بود الحال

ترک ناموس نموده و یا آنکه تا حال پابند صفات بشری بود و مبتلاے زہد و ورع الحال از صفات بشریت برآمده و از لباس رند و پارسائی معرا شده بیا و اسرار عشق بیان نما که از بیان اسرار عشق کارہا سامان پذیر است. و عاشق را تا که گرفتار زہد و ورع است کارش پیش نمیرود بنابران گوید **قوله**

چنین که صومعه آلوده شد بخون دلم ‖ اگر بباده بشوئید حق بدست شماست

خون دل مجاہده تمام معنے آنست که ریاضت و مجاہده بحدے رسیده که صومعه وجود و یا دل من بخون آلوده گشته یعنے متصبغ گردیده و با اینهمه کشود می میسر نگشته الحال اے عاشقان کامل اگر این وجود و یا دل را بباده عشق بشوئید حق بدست شما است یعنے اگر توجه کنید و باده عشق عطا نمائید سزاوار شما است و چون کار عاشق دوام اشتغال بیاد محبوب است بنابران گوید **قوله**

نخفته ام ز خیالے که می پزم شب و روز ‖ خمار صد شبه دارم شرابخانه کجاست

دی شب از لبه شرابخانه عالم عشق معنے آنست که بسبب سختیهاے عشق و محبت که شب و روز در سوداے آنم هیچگاه آرامے نگرفته ام و این خمار شدائد عشق از ازل حاصل نموده ام بهیچ نوع رفتنی نیست مگر بنوشیدن می چنانچه علاج سوخته آتش بجز از آتش نیست و یا مشاہده شدائد تجلیات که در عالم ناسوت و جبروت پس نشان دهید که آن شرابخانه که عالم عشق است و یا عالم ملکوت و جبروت کجا و بچه نوع بدانجا توان رسید تا باشد که ره بدانجا برم و از این غم و الم رہائی یابم چون عاشق را بسبب عشق همه جا عزتست بنابران گوید **قوله**

ازان بدیر مغانم عزیز میدارند ‖ که آتشے که نمیرد همیشه در دل ماست

ازان ازان واسطه دیر مغان مقام عاشقان آتشے که نمیرد مراد عشق معنی بیت ظاہر است حاجت تحریر ندارد و چون عشق مر عاشق را نصیبه ازلی است بنابران گوید **قوله**

ندائے عشق تو دوشم در اندرون دادند ‖ کجاست وقت عبادت چه جا وقت دعاست

ندائے عشق اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ دوش ازل و اوان ماضیه معنے آنست که از ازل در گوش من نداے عشق تو دادند و مرا گرفتار شوق تو گردانیدند پس خود بدان که کجاست وقت عبادت که زہد و پارسائی است چه جاے وقت دعا که ورود و وظائف است یعنے مبتلاے زہد و پارسائی چون باشم و چون عاشقان مدام در یاد معشوق مستغرق‌اند بنابران گوید **قوله**

چه ساز بود که بنواخت دوش آن مطرب | که رفت عمر و دماغم هنوز پر ز هوا است

ساز کنایت از سخن دوش ازل مطرب مراد مرشد و محبوب حقیقی یعنی آنست که چه سخن بود که آن محبوب حقیقی در ازل گفته که عمر باخر آمد و تا هنوز دماغ پر از شوق آن سخن است و چون عشق بکمال رسد و بهر شے و در و دیوار مشاهده معشوق نماید پس آنگاه عاشق محتاج کل کائنات گردد ازینجاست که اَلْفَقِیْرُ یَحْتَاجُ اِلیٰ کُلِّ شَیْءٍ بنابران گوید قوله

مرا بکار جهان هرگز التفات نبود | رخ تو در نظر من چنین خوشش آراست

یعنی آنست که اے محبوب من قبل ازین بسبب عشق تو هرگز مرا بجهان التفات نبود اما الحال بسبب مشاهده تو در کل اشیا محتاج الیه همه شده ام و همه جهان بسبب مشاهده تو در نظر من زیبا و مرغوب مینماید سوال چرا اول خواجه را بکار جهان التفات نبود و آخر شد در رخ معشوق جهان را چگونه خوش کرد جواب آنکه هرگاه خواجه در ابتداے طلب دانسته که التفات بجهان موجب انسداد طریق وصول است التفات بجهان ترک نموده و چون رخسارهٔ معشوق در مرایاے ذرات جهان مشاهده او شد جهان در نظر او خوش آمد و یا گفته شود مراد آنست که خاطر جهان تعلق خاطر بدان میخواهد چون مانع راه حق میدانست بزبان التفات نے نمود و چون بکمال رسید دید که اکنون التفات بکار جهان مضرتے نتواند رسانید بلکه موجب ازدیاد کمال خواهد شد چون در مثنویست ع آب در کشتی هلاک کشتی است ؛ آب اندر زیر کشتی پشتی است ؛ یعنی چون میل مال در دل شد هلاک کرد و چون صاحب مال مر مال را زیر پا آرد و مانند آب زیر کشتی سازد یعنی خود بر آن غالب گردد و همان مال مددگار او شود و مثلاً اگر عالمے جزو و قلم و مهره و دست دارد نتوان گفت که عاشق علم نیست زیرا که اینها سبب وصول آن علم است و همچنین هر چیز را که بواسطهٔ وصول محبوب باشد دوست دارد باک نیست و چون عشق مر عاشق را نصیبهٔ ازلست بنابران گوید قوله

ازان زمان که بحافظ رسید صوت حبیب | فضای سینهٔ زشوقم هنوز پر ز صدا است

یعنی آنست که ازان زمان که حافظ آواز حبیب شنیده که اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ تا هنوز میدان سینهٔ من از غایت شوق پر از صداے قالوا بلے است غزل

حاصل کارگه کون و مکان اینهمه نیست | باده پیش آر که اسباب جهان اینهمه نیست

کار گه کون و مکان دنیا یعنے آنست که اے گرفتار دنیاے فانی حاصل این دنیا که زن و فرزند و مال
و منال و اسپ و اشتر اینهمه نیست لیسے هیچ و هیچ یکے ازینها لایق آن نیست که دل بستگی بدان توان نمود
پس بحصول عشق و محبت سعی نما و بر اسبابهای این جهان فانی که مذکور شد دل مبند که این همه نیستند
قایم ماندنی نه که کُلُّ شَیْءٍ هَالِکٌ اِلَّا وَجْهَهٗ و چون حصول آمدن این دنیاء فانی محض معرفت رب است
بنا بران گوید قوله

از دل و جان شرف صحبت جانان غرض است	همه آنست وگرنه دل و جان اینهمه نیست

یعنے آنست که از نزول این دنیاء فانی و حیات دو روزه غرض آنست که شرف صحبت جانان حاصل
نمایم و معرفت او بر سیم چراکه هر چه هست همین است والا نه دل و جان اینهمه بکار نیاید اے زندگانی
هیچ است و چون که در عالم وجود آمد آخرش فنا در پے است بنا بران گوید قوله

بر لب بحر فنا منتظرم اے ساقی	فرصتے دان که ز لب تا بدهان اینهمه نیست

یعنے آنست که اے محبوب من من بیچاره مسکین بر لب بحر فنا منتظر وقت خود ایستاده ام و این
مهلت عمر را فرصتے دان از لب تا بدهن اے اندک و عاقبت الامر اینهمه نیست است اے هیچ است
و فنا و چون عاشق را باید که بدین مهلت پنجروزه غره نشود بلکه هر چه تواند دران ساعی باشد که موجب
آسودگی او باشد بنا بران گوید قوله

پنجروزے که درین مرحله مهلت داری	خوش بیاسای زمانی که زمان اینهمه نیست

یعنے آنست که اے طالب بدین مهلت پنجروزه حیات مستعار که درین مرحلهٔ دنیا و اندک وقت نیست
زمانے خوش بیاسائی اے از وسوسات بیهوده که سبب تفرقه و پریشانی است دل را پاک گردان
و بعشق محبوب مستغرق دار و بر زمانه نظر مدار که زمانه آخر فانی است و فانی محل اعتبار نه و چون عاشق را
باید که عبادت معشوق بنوعے بجا آرد که آغشته غرض نشود و بر هر چه نام غیرے افتد بهشت شمرد گوید قوله

بهشت سدره و طوبے ز پے سایه مکش	که چو خوش بنگری اے سرو روان اینهمه نیست

سدره نام درختے است بر آسمان هفتم مقام جبرئیل ع و طوبے درختے است در بهشت سایه
کنایت از راحت و حظ نفس سرو روان سالک آید و آنست که کوری عوام را بابصیرت خواص
چه نسبت و وجه مشابهت کوری عوام از آنست که با رنگ و بو به لاله و گل ملتفت گردند اما خواص را

بصیرت است که بسدره وطوبی هم التفات ندارند پس میگوید که از برای حظ نفس طالب بهشت که
فیها ما تشتهی الانفس مباش وطاعت بامید ثواب وحصول درجات مکن که چون بنظر غور وتفحص
بنگری اینهمه یعنی سدره وطوبی هیچ است چراکه عاشق را کار بمعشوق است نه ببهشت وطوبی چنانچه رابعه
در مناجات بگفتی که الهی دوزخ بدشمنان خود وبهشت بطالبان اده وخود را بما ده وچون دولت دنیا که
فی الحقیقت دولت نیست چه آلوده هزار رنجست بنابران گوید قوله

دولت آنست که بیخون دل افتد بکنار ‎ ‎ ورنه با سعی عمل باغ جنان اینهمه نیست

معنی آنست که ای گرفتار دنیای فانی بدین دولت دو روزه غره مباش واین دولت را دولت
مپندار چراکه بهزار شدائد حاصل نموده وباز بهزاران حسرت خواهی گذاشت پس چون مبدا ومنتها
او غم ورنجست دولت از کجا شد دولت آنست که همسایه او رنج واندوه نباشد والا نه باغ جنان
باغم واندوه قیمتی ندارد وباید دانست که عشق سراسر رسوائی است وچون عاشق صادق را
ازان غمی نه بنابران گوید قوله

از تهتک مکن اندیشه وچون گل خوش باش ‎ ‎ زانکه تمکین جهان گذران اینهمه نیست

تهتک پرده دری معنی آنست که ای عاشق صادق از پرده دری که موجب رسوائی است و
باعث خرابیست وتحقیر عالمیان است وبا اینهمه اندیشه مدار وچون گل خندان باش وبزیب و
تمکین جهان فانی نظر مدار که اینهمه هیچ است وبی بقا وچون سوز ودرد عاشق احتیاج بیان
ندارد وخود ظاهر است بنابران گوید قوله

دردمندی من سوخته زار ونزار ‎ ‎ ظاهرا حاجت تقریر وبیان اینهمه نیست

معنی بیت خود اظهر ست باید دانست که اکثر زبان طاعنان درحق عاشقان دراز میگردد وچون
غرور شر الخصال من النساء والرجال است بنابران گوید چنانکه مسلمانان عبادت میکنند علامت
کفر نیز بحسب امکان موجود است پس باید که این عابدان بعبادت خود مغرور نشوند بلکه ترسان باید بود که مبادا
اسلام بکفر مبدل نشود قوله

زاهد ایمن مشو از بازی غیرت زنهار ‎ ‎ که ره صومعه تا دیر مغان اینهمه نیست

معنی آنست که ای زاهد از بازی غیرت که قال الله انا غیور ایمن مباش وبعجب غرور مبادا

بخود راه مده که ره صومعه تا دیر مغان اینهمه نیست است اسے ہست شاید ترا انجا برند که کار او موقوف بعلت نیست که در دمے از مشرک موحد و از موحد مشرک میسازد نقل ست شبے حضرت غوث الثقلین در حجرہ خود نشسته بودند چون نیم شب گذشت که ناگاه حضرت یکایک از جاسے برجستند و بسوے صحرا روان شدند یکے از اصحاب شیخ نیز همراه شد رفته رفته بمکانے رسید که شخصے مرده است و اسباب تجهیز و تکفین همه مهیا دارد شیخ آن شخص را غسل داده تجهیز و تکفین نموده فارغ شدند بعد فراغ تا دیرے بماندند همراز وقت یکایک روے حضرت سرخ شد و فربه چنان نمودند که از غایت شادی میشود بعد از زمانے رنگ روے حضرت زرد شد و لاغر چنانکه از غایت اندوه میگردد باز بعد از زمانے رنگ روے حضرت بحالت اصلی رجوع نمود بعده از انجا حضرت بازگشتند و بحجره خود آمدند بامداد آن اصحاب که همراه شیخ بود سوال کرد که حضرت واقعه شب چه بود و آن شخص مرده که بود و سرخ شدن رنگ حضرت باز زرد شدن باز بهیأت اصلی شدن اینهمه سبب چه داشت حضرت فرمود که آن مکان از اینجا چند صد کروه بود و آن شخص یکے از اقطاب بود چو او ازین دار فنا رحلت کرد ما را براے تجهیز و تکفین او حکم شد بموجب امر رفتیم و بجا آوردیم همدرین امر غیبی بملائکه رسید که شخصے را تجویز کنید و تسبیح این را بدست او دهید من از غایت شادی سرخ و فربه شدم که شاید آن من باشم ملائکه هر که عرض میکردند حکم بدرجه اجابت نمیرسید چون ملائکه عاجز شدند و در متحیر شدند حکم شد که فلان کافرے در نیوقت بفلان بتخانه پیش بت سر بخواب رفته این تسبیح بدست وے دهند و مرتبه این مرا و را عطا نمایند همچنان کردند باز حکم رسید که شخصے را تجویز کنند و زنار این بگردن او افگنند من از غایت اندوه زرد و لاغر شدم که مبادا من باشم باز ملائکه هر که عرض نمودندے بدرجه اجابت فائز نمیشد تا که حکم شد که فلان زاهد و عابد که مدتیست در زهد و عبادت است درین وقت در حجره فلان مسجد نشسته الله الله میکند این زنار بگردن او افگنند همچنان کردند چون اینمعامله دیدم باز بهیأت اصلی رسیدم و شکر حق نمودم و بیقین دانستم که کار او موقوف بعلت نیست چون عاشق از اندیشه بهشت و دنیا و مافیها آزاد است گوید قوله

پیش رندان رقم سود و زیان اینهمه نیست	نام حافظ رقم نیک پذیرفت ولے

معنی آنست که نام حافظ برندی و عشق مشهور جهان شده و پیش رندان اندیشه نیک و بد و بهشت و دوزخ یکسان است یعنی دنیا و مافیها را لپشت پا زده اند و از غم و اندیشه اعراض

واقبال غم ندارند غزل

حال دل با تو گفتنم هوس است | خبر دل شنفتنم (شنیدنم) هوس است

یعنی آنست که هوسے دارم که از حال سودائے خود بسیار لاابالی گویم و خبرے ازان کرسی نشین مکان عالی شنوم قوله

اے صبا امشبم مدد فرما | که سحرگه شکفتنم هوس است

صبا مراد مرشد امشب مراد دنیا و حالت هستی سحرگه روز قیامت و نیستی و فنا شکفتن خندان و خوش بودن یعنی آنست که اے مرشد در حالت این هستی مستدار بیان حقائق و معارف فرما واز کشاکش حوادث بدانجا راه نما که چون بحالت هستی معارف حقائق فرا شده باشم هنگام سودت بعالم نیستی شگفته روم بدانکه انسان در باغ جهان بمنزله گل است و میوه او معرفت الهی است پس سائر موجودات بمنزله برگ و شاخ قوله

طمع خام بین که قصه فاش | از رقیبان نهفتنم هوس است

قصه فاش کنایه از محبت و عشق که اشتهار یافته و نیز وصال از روے مشاهده نه از رویه چرا که در دنیا رویه نیست رقیبان مدعیان و زاهدان و ملائکه بهر نوع یعنی اظهر است قوله

شب قدرے چنین عزیز و شریف | با تو تا روز خفتنم هوس است

شب قدر مراد عمر یا شب وصال تا روز یعنی تا مرگ که هنگام بیداری است که قال علی رضی الله عنه الناس نیام اِذَا مَاتُوا فَانْتَبَهُوا و چون وصال از راه رویت در دنیا نیست بنا بران در بیت آینده گوید قوله

وه که دردانه چنین نازک | در شب تار سفتنم هوس است

دردانه مراد وصال از رویت یا بے اندیشه هجران شب تار دنیا قوله

از برائے شرف بنوک مژه | خاک راه تو رفتنم هوس است

از برائے شرف از برائے حصول بزرگی وصال رفتن بضم روئیدن قوله

همچو حافظ برغم مدعیان | شعر رندانه گفتنم هوس است

همچو حافظ خطاب خود بخود است یا درین بیت خطاب معشوق است بعاشق یا خطاب است بدل یا مرشد بمسترشد غزل

حسنت باتفاق ملاحت جهان گرفت | آری باتفاق جهان میتوان گرفت

بایددانست که حسن بر دو نوع است صوری و معنوی صوری تناسب اعضا و معنوی ملاحت
و قبیل کیفیتی است در محبوب مهرا و مبرا که عاشق بمجرد دیدن آن بیخود میگردد و عشق ازان پیدا میشود
و آن فی الحقیقت لمعه نور وحده حقیقی است معنی آنست که حسن تو تعدیل و تسویه اجزاست و ارکان
تناسب و نسبت مساوات که کنایت ازان تجلی آثاری و اسمائی و صفاتیست باتفاق ملاحت که
آن لمعه نور وحدت حقیقی در ان مخفی گشته جهانرا فراگرفته یعنی جهانرا از عشاقان واله و فریفته خود گردانیده
آری چرا چنین باشد که گرفتگی جهان وابسته اتفاق است و محتمل که این بیت در نعت باشد و چون
اظهار اسرار عشاقان دلریش کسی نتواند کرد بنابران گوید قوله

افشای راز خلوتیان خواست کرد شمع | شکر خدا که سوز دلش بر زبان گرفت

الافشا ظاهر کردن خلوتیان عاشقان و راز خلوتیان سوختگی و بیقراری و رنج و الم شمع عاشق
گرفت گرفته شد معنی آنست که عاشقی که خود باشد یا کنایه از دیگری میخواست که اسرار عشاقان
دلریش که سوختگی و بیقراریست در معرض بیان آرد اما شکر خدا که سوز دل او بر زبان گرفته شد
و گفتن نداد و زبان را بند کرد چه اظهار آن نوعی از شکایت محبوب میشد حاصل آنست که سوختگی
و بیقراری عاشق مهرا و مبرا از بیان است همون داند که باوی گذرد و چون هرچند که عاشق در مقام
تلوین بصفات معشوق موصوف گردد اما نه بجایی که عین معشوق گردد بنابران گوید قوله

میخواست گل که دم زند از رنگ و بوی تو | از غیرت صبا نفسش در دهان گرفت

گل کنایه از سالک صبا مرشد و عشق معنی ظاهری آنست یعنی گل هنگام شگفتن چون جمال
باکمال رنگ و بوی خویش را دریافت میخواست که از رنگ و بوی دوست دم زند در حالت کودکی
سخن گوید کما نطق عیسی علیه السلام فی المهد صبیا از غیرت و رشک نفس آن گل را در دهان گرفت و مجال
گفتنش نداد و معنی حقیقی آنست که عاشق چون در مقام تلوین بصفات معشوق موصوف گردید
و یا آنکه تجلی ذاتی در خود دید و خود را عین او دانست خواست که منصوروار دم انا الحق زده و بخود
رنگ و بوی او نگرد از کمال غیرت تو انا غیور صبا که مرشد یا عشق است مانع گشت و رخصت نداد
که تو بیچاره مشت خاکی ع چه نسبت خاک را با عالم پاک ۞ و چون عشق فی الحقیقت موجب

راحت کونین است وعاشق را بجز از عشق بکسے التفاتے نه بنابران گوید قوله

چون لاله کو نهاده کلاه طرب ز کبر | هر دل که داغ بادهٔ چون ارغوان گرفت

بادهٔ چون ارغوان سے انگوری که سرخ میباشد مراد ازان عشق حقیقی یعنے هر دلے که داغ بادهٔ چون ارغوان گرفت آخرالامر چون لاله ازغایت کبر کلاه طرب برسر نهاده یعنے هر دلے که عشق آن ذات حقیقی حاصل کرد مدام در عیش وعشرت مشاهده ومعاینه است وفارغ از رنجهاے این جهان فانی وچون عشق آتشے است که بجنب او هیچ آتش نمیتوان رسید گوید قوله

زین آتش نهفته که در سینهٔ من است | خورشید شعله ایست که در آسمان گرفت

معنے این بیت ظاهر است حاجت تحریر ندارد وچون عاشق بحسب الصورت مبتلاے رنج ومحنت است بنابران گوید قوله

آسوده بر کنار چو پرکار میشدم | دوران چو نقطه عاقبتم در میان گرفت

معنے آنست که قبل ازین بر کنار عالم پرکار وار می گشتم درهیچ محنت مبتلا نمی شدم گردش زمانه مرا بکشش عشق وجذبهٔ محبت پیش از پیش نقطه وار در دائرهٔ محنت انداخت وبعشق تو مبتلا ساخت چون معشوقان مجاز فی الحقیقة مظهر جمال حقیقة اند وعاشقان باید مشاهدهٔ انوار حقیقی در رو مینمایند بنابران گوید قوله

زان رو که شوق ساغر مے خرمنم بسوخت | کآتش ز عکس عارض ساقی دران گرفت

ساغر مے محبوب مجازه که مے تجلی محبوب حقیقی در وست عارض ساقی ذات محبوب حقیقی معنے آنست که عشق محبوبان مجاز ازان واسطه خرمن هستی ما را برباد داده که مظهر جمال حقیقی شده اند چه خوبان مجاز نزد اهل حقیقت مظهر جمال حقیقی اند که پرتو جمال الهی درایشان نمایان است چنانچه گوید ؎ منکه در صورت خوبان همه او مے بینم ؛ تو مپندار که من روے نکوئی بینم ؛ مغربی انچه تواش میطلبی در خلوة ؛ من عیان برسر هر کوچه وکوے مے بینم ؛ الحال چون تقاضاے زمان این است که عاشقان کامل از نظر مخفی گشته و مقلدان کوچه گرد کوبکو رو نموده بنابران گوید قوله

خواهم شدن بمیکده گریان و دادخواه | زین فتنها که دامن آخر زمان گرفت

معنے آنست که بسبب این فتنها که در آخر زمان روے نموده وآن اینست که عاشقان باصفا از نظر مخفی شده ومقلدان هر سو رو نموده کسے نیست که دستگیری عاشقان دلریش نماید آخرالامر گریان ونالان رجوع بمعشوق

او خواهم نمود که همون علاج بیچارگان نماید و چون در دنیا بهتر از عشق کارے نیست که وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ اے لیعرفون و عرفان بے عشق ممکن نیست بنابران میگوید قوله

بخور که هر که آخر کار جهان بدید — از غم سبک برآمد و رطل گران گرفت

رطل پیمانه معنے آنست که در حصول می عشق الٰہی ساعی باش چرا که هر که آخر کار جهانرا دریافت و معلوم نمود که این جهانرا با هیچکس پایندگی نیست و طالب آنرا بجز رنج و محنت حصولے نه از غم و تعلقات دنیا سبک برآمد اے فی الحال ترک اینها نمود و دست در دامن رطل گران که عشق است درزد و چون تقاضاے دانش کامل آنست که ترک این دنیا و ما فیها نماید و حصول عشق کند بنابران گوید قوله

بر برگ گل بخون شقائق نوشته اند — کانکس که پخته شد مے چون ارغوان گرفت

معنے آنست که بر برگ گل بخون آن گل نوشته یعنے گل سرخ که لاله است و در سرخی خود بلون خون است تاویل این چنین باید که هر که دانا و عاقل است و دانش آورد و بکمال آورد و در شرب شراب سرخ که کنایه از عشق حقیقی است میل نمود و چون عشق باعث فیروزی مطلب است بنابران گوید قوله

مے ده بجام زر بصباح صبوحیان — چون بادشه به تیغ زرافشان جهان گرفت

مخاطب محذوف و آن ساقی است معنے آنست که اے ساقی عنایت ازلی مے عشق خود بموجب وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا بجام زر که دل مصفاے منست بهنگام صباح صبوحیان که وقت فیض است بریز که آن جام زر در صفا چون بادشاهی که به تیغ زرافشان جهان گرفته شده اے در روشنی بمنزله آفتاب گردیده و چون عشق موجب فراغت از تعلقات دنیویست بنابران گوید قوله

فرصت نگر که فتنه چو در عالم اوفتاد — زاهد بجام می زد و از غم کران گرفت

بجام مے زد یعنے مے در جام انداخت معنی آنست که زاهد را که دل من است و قبل ازین زاهد ترین زمانه بود ببین که چون عالم پر از حوادثات یافت فرصت وقت یافته در عشق معشوق مستغرق گردید و از غم و تعلقات دنیوی یکسو شد چون سخن حافظ ازان معرا است و مبرا است که کسے دران نکته تواند گرفت بنابران گوید قوله

حافظ چو آب لطف ز نظم تو مے چکد — حاسد چگونه نکته تواند بران گرفت

معنے آنست که اے حافظ چون کلام تو بنوعے لطیف است که لطف ازو میچکد پس حاسد را چه یارا

که نکته دران گیرد و معیوب سازد غزل

خدا چو صورت ابروی دلگشای تو بست	گشاد کار من اندر کرشمهای تو بست

باید دانست که این غزل در نعت حضرت رسول مقبول است معنی آنست که خالق الخلائق ازان روزی که شکل ابروی دلکشای تو تصویر کرد یعنی ذات مجمع اللطف والعنایت ترا بمنصهٔ ظهور جلوه گر ساخت کشایش بستگیهای کار مرا وابسته کرشمهای تو که لطف وعنایت تست گردانید پس اگر تو ظل عاطفت کرمانه بر سر ما اندازی ازین دریای مهلکه که دنیا است یا عالم بشریت و یا جدائی محبوب حقیقی است رهائی یافته بساحل جمعیت که مقام وصل است جای یابم وچون بی مدد نسیم روح افزای الطاف وعنایت حضرت گل مراد عاشق روی بشگفتگی نتواند آورد بنابران میگوید قوله

مرا ز نسیم تو روزی کشایشی باید	چو غنچه هر که دل اندر پی هوای تو بست

معنی آنست که ای نتیجه ذات پاک خدا هر عاشقی که دل خود در خیال عشق تو چون غنچه وابسته گردانید و بانواع شدت وبلا مبتلا ساخته موجب شگفتگی آن بستگی ورهائی ازان گرفتگی غیر از مدد نسیم الطاف تو نمیتواند وچون هرچه که در تحت کن آمده داغ غلامی وبندگی آنحضرت بر جبین دارد بنابران گوید قوله

مرا و سرو چمن را بخاک راه نشاند	زمانه تا قصب نرگسین قبای تو بست

سرو چمن مرشد زمانه صاحب زمانه ذکر سبب واراده مسبب یعنی الله تعالی وزمانه را دهر گفته اند و دهر نام خدا است که لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ أَنَا نرگسین قبا نوعی از قبا که گلهای نرگس برو منقش بود مراد از قصب نرگسین قبا ذات معطر سیه مبارک علیه السلام یعنی ازان روزی که الله تعالی ذات مبارک ترا در معرض ظهور آورده مراد مرشد طریقه مرا بخاک راه تو نشاند یعنی از کمترین خادمان وامیدواران انتخاب گردانیده وجبین مرا بداغ غلامی خود مزین ساخته چون مژده ونوید امتی امتی موجب فرحت وشادی غمزدگان گردیده بنابران گوید قوله

ز کار ما و دل غنچه صد گره بگشود	نسیم صبح چو دل در پی هوای تو بست

هوا محبت وآرزو معنی آنست که مرشد طریقه ما چون دل در محبت تو بسته و یکی از محبان این جناب گردیده از کار ما و دل چون غنچه بسته شده ما بس گره بگشود یعنی بس غمها والمها از خوف خاتمه وحشر ونشر که بر دل ما بود وازان ترسان ولرزان بودیم رفع آنها نموده بمقام رجا آورده

که ه مخور غم ای پسر از هیچ راه ؛ که دارم چون محمد عذر خواه ؛ چون بی رضای محمدی هیچکس کاری پیش نمی برد بنابران گوید قوله

مرا به بند تو دوران چرخ راضی کرد ‌‌ ‌ ولی چه سود که سررشته در رضای تو بست

معنی آنست که گردش چرخ مرا به تعلق حبل المتین تو که ملت نبویست راضی گردانیده ای ولی مرا باین مکتفی ساخته که از امت توام اما باین نکته چه سود که سررشته یعنی اصل کار در رضای تو بسته تا آنکه حصول رضای تو نموده نشود هیچ پیش نمیرود ه آنکه ازو ای به بهبود نداشت مدیدن روی بهی سود ندشتن مراد از بهبود حصول رضای حضرت چون عاشق مدام خواهان لطف معشوق بنابران التجا بجناب حضرت میکند قوله

چو نافه بر دل مسکین من گره مفکن ‌ ‌ ‌ که عهد با سر زلف گره گشای تو بست

سر زلف کشش و جذبه معشوق معنی آنست که ای نتیجه ذات پاک خدا مانند نافه بر دل مسکین من گره مزن و در پیچ و تاب کشمکش هجران مدار که این دل بیچاره عهد دوستی با جذبه عشق تو بسته است باید که بفضل خود بدو ارزانی داری و بحال او پردازی و چون عشق موجب بیقراریست بنابران گوید قوله

مرا و مرغ چمن را ز دل ببرد آرام ‌ ‌ ‌ سحر که آن که دل ما هر دو در لوای تو بست

تمهید آن که وقت سحر چون صبا بغالیه سائی و گل بجلوه گری بود عاشقان درماندگان بادیه هجران را سوزشی و بیقراری روی میدهد شیخ بیقراری خود بیان میکند یعنی مرا و مرغ چمن را که مرشد طریقه است در هنگام سحر بیقرار و بی آرام ساخت آن کسی که دل ما هر دو را وابسته رطب اللسانی و عذب البیانی که امتی امتی است کرده و آن عشق است یعنی عشق تو ما یان را در بیقراری آورده و چون طریقه معشوقان بی التفاتی است و آن موجب خرابی عاشقان است بنابران گوید قوله

تو خود حیات دگر بودی ای زمان وصال ‌ ‌ ‌ خطا نگر که دل امید در وفای تو بست

زمان وصال محبوب معنی آنست که ای محبوب من مدتی در عشق تو بسر بردم و احتمال بلاها نمودم اما چون نیک نگاه کردم زندگی بخش دیگران بودی پس خطای دل ما بین که امید وفا از تو داشت چون معشوقان از کمال استغنا که دارند گوش بسخن کسی نمیدارند و بحال کسی نمی پردازند بنابران مصراع ثانی بزبانی معشوق گوید قوله

ز دست جور تو گفتم ز شهر خواهم رفت ‌ ‌ ‌ بخنده گفت که حافظ برو که پای تو بست

جور محرومی از وصال که بر عاشق بمنزلهٔ جور است نه که فی الواقع معاذ الله که جور از آنحضرت صدور یابد معنی بیت اظهر است غزل

خلوت گزیده را بتماشا چه حاجتست | چون کوی دوست هست بصحرا چه حاجتست

معنی آنست که آن کسی راکه تارک دنیا شده اختیار گوشهٔ عزلت نموده بتماشای جهان چه کار و چون از همه بریده مانند پای شکستگان مجاور کوی محبوب گردیده و مسکن و ماوای خود ساخته بصحرا چه حاجتست و چون کار مسترشد بی مدد مرشد بجای نمیرسد بنابران گوید قوله

جانان بحاجتی که ترا هست با خدا | آخر دمی بپرس که ما را چه حاجتست

معنی آنست که ای مرشد طریقه سوگند ترا بحاجتی که با خدای خود داری آخر دمی باستفسار احوال ما بکوش که ما چه حاجت داریم و چون عاشق راکه مسترشد هست بسا مقامات روی میدهد که دران مقام ملاح راکه مرشد است گنجایش نمیباشد بنابران بحصول مدارج اعلی میشتابد قوله

آن شد که بار منت ملاح بردمی | گوهر چو دست داد بدریا چه حاجتست

ملاح مرشد گوهر وصل و عرفان دریا عشق یعنی آن وقت گذشت که منت مرشد بردمی و توسل بعشق جستمی اکنون وقتی دست داده و حالتی روی نموده که بملاح که مرشد است و دریا که عشق است کاری ندارم زیراکه آنها سبب عرفان اند و چون بسبب عرفان رسید بدریا و ملاح که سبب اند چه کار سوال هیچکس را از سلف و خلف بمرشد این قسم بی التفاتی رو نداده پس از خواجه که شیخ تبریز است این نوع گستاخی چه باشد جواب باید دانست که آداب مرشد را مقامات است که در حضور گنجایش نباشد جبرئیل ع راکه مرشد وقت رسول ؐ بود گنجایش نبود که لِیْ مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِیْ فِیْهِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَّلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ و یا آنکه گوییم که این کلام بمرشد نیست که سوی ادب راوران مدخل باشد بلکه بمحبوب حقیقی عرض میکند چون خواجه بمقصود اصلی پیوست بنابران بشکر نعمت بموجب اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ برزبان میراند که آن وقت گذشت که میان ما و تو واسطه بود که عرض حال بدو میکردم و بار منتش بسر می بردم اکنون که از عنایت تو غنچهٔ مرادم بکشاد و تمام حضور دست داد بعرض حال خود می پویم و جواب آنرا خود میجوییم باید دانست که اگرچه احتیاج لازمهٔ عاشق است اما چون شایان عاشق و مناسب طالب آنست که بارادهٔ معشوق راضی بود

وبفعل محبوب خورسند بود و دم نه زند که اَلْاِرَادَةُ مِن لا ارادة بنابران گوید قوله

ارباب حاجتیم و زبان سوال نیست　　در حضرت کریم تقاضا چه حاجتست

معنی آنست که اے محبوب من اگرچه ما از ارباب احتیاج هستیم لیکن سوال کردن نمیتوانیم چرا که تو کریم هستی و در جناب کریم تقاضا احتیاج ندارد چه کریم آنست که ناخواسته عطا کند و چون احوال عاشق وسینهٔ هر چه نکه هست بر معشوق اظهر من الشمس است بنابران گوید قوله

جام جهان نماست ضمیر منیر دوست　　اظهار احتیاج خود آنجا چه حاجتست

دوست عبارت از محبوب حقیقی شده و معنی بیت اظهر است حاجت تحریر ندارد و چون حال عاشق مختلف است گاه قبض گاه بسط که مُشَاهَدَةُ الْاَبْرَارِ بَیْنَ التَّجَلِّیْ وَالْاِسْتِتَارِ بنابران از مقام قبض که اخفاء تجلی است و آن موجب اضطراب عاشق است می گوید قوله

اے بادشاه حسن خدا را بسوختیم　　آخر سوال کن که گدا را چه حاجتست

معنی آنست که اے بادشاه حسن از آتش هجران تو خرمن هستی ما سوخته شده بواسطه خدا رحم نما و بحال ما پرداز و یکمرتبه بپرس که آن گدا را چه حاجت است و چون معشوق هر دم توقفے و تاخیرے در وصل می آرد و حجتے درمیان مے افگند و آن موجب قتل عاشق میگردد بنابران گوید قوله

محتاج قصه نیست گرت قصد جان ماست　　چون رخت از آن تست بیغما چه حاجتست

قصه گفتگو و تاویل رخت جان معنی آنست که اے محبوب من اگر قصد جان ما داری بگیر احتیاج گفتگو و تاویل چیست که دریغ جان خود نمیکنم اما التماس ما اینست که چون این جان از بیداد تو بیرون نیست و یکے از اسیران تست چه حاجتست که چنین بیباکانه در تاراج آن سعی بیجائی و چون تقاضا شایان عاشق نیست بنابران بدل حزین خود تسلی میدهد و یاد یار باقی معشوق است قوله

اے عاشق گدا چو لب روح بخش یار　　میداندت وظیفه تمنا چه حاجتست

معنی آنست که اے عاشق فقیر چون لب روح بخش یار که عبارت از لطف محبوب است وظیفه ترا میداند و بحال تو بینا است پس تمنا تو چه حاجت و از بیقراری ترا چه نفع و یا آنکه خطاب بدل برائے تسلی است و چون مشغول شدن عاشق بگفتگو سد راه است بنابران گوید قوله

اے مدعی برو کہ مرا با تو کار نیست | احباب حاضر اند باعدا چہ حاجتست

مراد از احباب معشوق و اعدا منکر اگرچہ اینہا لفظ جمع اند مراد ازان مفرد است چنانچہ اگر نزد شخصے دوست و دشمن نشستہ باشد و گوید کہ مرا بدوستان کارست نہ بادشمنان مراد ہمان دوست و دشمن است معنے آنست اے منکر برو کہ مرا بتو کار نیست چراکہ معشوق ما حاضر و ناظر است او را گذاشتہ باعدا کہ توئی کارے نداریم چون ہنر و عیب ہرکس از سخنانش ظاہر است حاجت تقریر ندارد بنابران گوید قولہ

حافظ تو ختم کن کہ ہنر خود عیان شود | با مدعی نزاع و محاکا چہ حاجتست

نزاع جنگ محاکا حکایت بایکدیگر کردن مراد گفتگو غزل

خوشتر ز عیش صحبت باغ و بہار چیست | ساقی کجاست گو سبب انتظار چیست

باغ کنایہ از دلست بہار یعنے گل چنانچہ در مخزن است ؎ رسم ترنجست کہ در نوبہار ❊ بیش دہند پس آرد بہار ❊ مراد ازان مشاہدات ساقی مراد مرشد و نیز وعدہ الٰہی و جذبہ عشق بہر نوع صورت می بندد معنے آنست کہ خوشتر ازین عیش کہ بصحبت باغ کہ کنایہ از مراقبہ دلست و تماشاے بہار کہ مشاہدات تجلیات است چیست کہ در پے آن باشم و چون این آوان میخواری و آن موقوف بمدد ساقیست بنابران گوید کہ ساقی مرشدست کجا بگوئید باو کہ سبب چندین انتظار چیست میباید کہ توجہ کریمانہ بحال ما نمائی یعنے ساغرے کہ کنایت از محبت ذاتیست بما عطا نمائی تا بنوشیدن آن بعیش مذکورہ اشتغال نمایم سوال چون حصول عشق ننمودہ بود مشاہدات تجلیات از کجا بود جواب مشاہدات بسبب صفائی دل کہ از زہد و تقوی میشود نیز روے میدہد و چون سالک را میباید کہ ہر وقت کہ فراغ خاطر روے دہد در میخواری کہ عشقبازیست بکوشد بنابران گوید قولہ

ہر وقت خوش کہ دست دہد مغتنم شمار | کس را وقوف نیست کہ انجام کار چیست

معنے آنست کہ چون کسے را بانجام کار خود آگاہی نیست کہ چونست پس باید کہ نظر بر لطف معشوق داشتہ ہر وقت خوش کہ کنایہ ازان فراغ دل است میسر آید مغتنم شمارد و بمیخواری اشتغال نماید و در خوف و رجا این و آن نشود و چون این عمر دو روزہ محل ثبات و اعتماد نیست بنابران گوید قولہ

پیوند عمر بستہ بموئیست ہوش دار | غمخوار خویش باش و غم روزگار چیست

معنے آنست کہ پیوند عمر بستہ بموئیست یعنے زندگی محل اعتماد نیست پس باید کہ ہوش را کار

کارفرمائی دغم خود خوری و در حصول عشق سعی نمائی دغم زمانه چیست که بدان مشتغل شوی چون کارے بہتر از عشق نیست بنابران گوید قوله

جز طرف جویبار و مئے خوشگوار چیست	معنئے آب زندگی و روضۂ ارم

آب زندگی آبحیات مراد ازان عشق که موجب حیات سرمدیست روضۂ ارم باغ بہشت کنایه از دل مصفا و درین بیت لف ونشر غیر مرتب چه طرف جویبار بروضۂ ارم در خور است ومئے خوشگوار باب زندگی معنئے آنست که معنئے آبحیات و روضۂ ارم بجزمئے خوشگوار و جویبار چیست یعنے طرف جویبار که کنایه از دل مصفا است بمنزله روضۂ ارم است ومئے خوشگوار که کنایت از محبت ذاتیست بجاے آب حیات است می باید که بحصول تصفیه دل وحصول عشق ساعی باشم که بہتر ازین ہیچ نیست وچون عابد وزاہد و عاشق ہمه کس طالب آن ذات اند بنابران گوید قوله

ما دل بعشوه که دہیم اختیار چیست	مستور و مست ہر دو چو از یک قبیله اند

مستور عابد وزاہد و صوفی معنئے آنست چون عابد وزاہد و صوفی و مست و عاشق و رند از یک قبیله اند یعنے ہمه طالب آن ذات اند و جویاے او ما طالب که باشیم وکرا اختیار نمائیم وچون دانست که موقوف بنصیب است فرمود اختیار چیست یعنے اختیار اوست وچون عاشق را میباید که بسبب تقصیرے که ازو واقع شود نومیدی را بخود راه ندہد که لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ بنابران گوید قوله

معنی عفو و رحمت آمرزگار چیست	سہو و خطاے بنده گرش اعتبار نیست

معنئے آنست که اگر خطا و فراموشی عاشق را نزد معشوق اعتبارے نیست پس معنی عفو و رحمت آمرزگاری چیست و این تلمیحست بحدیث اِنَّ اللّٰهَ تَجَاوَزَ عَنْ اُمَّتِی الْخَطَأَ وَالنِّسْیَانَ و این رد کسانیکه اینمعنی را قبول ندارند از سہو و خطاے خویش بغضب خدا گرفتار اند باید دانست که عاشق را ہر دم غمے والمے روے میدہد چراکه العشق تمام المحنة والبلا و عاشق ناقص اینہمه اندوه و بلا را از گردش فلک دانسته زبان بملامت و مذمت چرخ میکشاید وچون فی الحقیقت اینہمه بارادہ وامر الہی است بنابران گوید قوله

اے مدعی نزاع تو با پرده دار چیست	راز درون پرده چه داند فلک خموش

معنئے آنست که اینہمه اندوه و بلا و رنج که بر عاشق نزول میکنند خالی از حکمے نیست و بارادہ

الهی است فلک را این اختیارے و قوتے نیست پس اے مدعی خموش باش و زبان از ملامت فلک
کوتاه کن که این بیچاره بمنزله پرده دارست و محکوم حکم او و نزاع تو با پرده دار چیست یعنی بیهوده است
و این بیت رد فلاسفه است که خیر و شر و نیک و بد را بفلک وابسته و موثر حقیقی ایشان را دانند و بیان
آن بواضح ترین در بیت سپهر و دور قمر را چه اعتبار مرقوم شده چون انجام کار هر یکے از بیت
مبهم از انجهت که موقوف بعلت نیست که قَبِلَ مَن قَبِلَهُ لا لِعِلّةٍ وَرَدَّ مَن رَدَّهُ لا لِعِلّةٍ بنابران گوید قوله

زاهد شراب کوثر و حافظ پیاله خواست | تا در میانه خواسته کردگار چیست

شراب کوثر کنایه از زهد و تقوے و صلاح و پیاله مراد عشق مجاز چه بنوشیدن شراب مجاز پیاله
در کار است همچنین بحصول عشق حقیقی عشق مجازی میباید که المَجازُ قَنطَرَةُ الحَقِیقَةِ و نیز کنایه از
میخواری از ذکر سبب و اراده مسبب و مراد از ان طریقه ملامتیه معنے آنست که زاهد بزهد و صلاح و تقوے
خود مغرور و حافظ بعشقبازی و طریق ملامتیه مسرور را ما باید دید که در میان من و او خواسته کردگار چیست
یعنے کدام کس بوصل او رسد ۔

غزل

خیال روی تو در هر طریق همره ماست | نسیم موی تو پیوند جان آگه ماست

خیال درینمقام بفتح خا که بمعنے صور خیالیه که در دل میگذرد نه بکسر خا که بمعنے قوت است از قواے
انسانیه معنے آنست که اے محبوب من اگرچه بصورت از مشاهده روح افزای تو مهجوریم اما در هر جاے
و هر حالے که هستیم بخیال تو مسروریم و دمے از تو غافل نیم و نفسے از خیال تو عاطل نه و نسیم کوے تو که
کنایه از بهشت و یا ذوق مشاهده تست مونس و زندگی بخش جان آگه ماست آرے اگر خیال محبوب
در پیش چشم عاشق اینچنین موجود نباشد مرغ جان عاشق قفس اجسام را بشکند و پرواز بسوے گلزار بقا
کند و چون هر عاشق را برائے رد مدعیان و منکران دلیلے شافی و برهانے کافی بهتر از جمال محبوب نیست
بنابران گوید قوله

برغم مدعیانے که منع عشق کنند | جمال چهره تو حجت موجه ماست

معنے آنست که اے محبوب من علے رغم مدعیانے که مارا مانع عشق تو میشوند و زبان طعنه بر ما
دراز میکنند برائے رد شان نیکوترین حجت ما جمال چهره تست که ترک عشق اینچنین طور
زیبا دلکشے رعنا چگونه باید نمود نقلست که چون زلیخا بر یوسف علیه السلام عاشق شد و زنان

طاقتش از دست رفت زبان خلق برو دراز شد تا آنکه جماعتی از زنان خویش واقربا او جمع شده بروآمدند و ملامت کردن گرفتند که هیچ شرم ترا نمی آید که بر غلام زرخریدهٔ خود عاشق شدهٔ زلیخا جواب داد که زبان تعرض کوتاه کنید کسی را که من دیده ام اگر شما به بینید یکی همچو ما شوید همه ابا نمودند گفتند ما همچو تو نیم زلیخا همه را روزی ضیافت کرد واز هر اقسام وانواع واطعمه واشربه موجود ساخته پیش هر یکی آورد وکاردی وترنجی نیز پیش هر یک علاحده نهاد وگفت ساعتی توقف کنید تا من شما هم دست بطعام نبرید زلیخا پیش یوسف ع رفت وگفت ای محبوب من زبان تعرض خلق برما دراز شده بیرون آئی وجمال جهان آرای خود را بنما وزبان تعرض ایشان از ما کوتاه کن یوسف ع اول ابا آورد وآخرالامر چون عجز وزاری زلیخا بیشتر دید قبول کرد وجامهای فاخر در برگرفته وآراسته وپیراسته با صد هزار ناز بمجلس این طاعنان درآمد بمجرد دیدن همه را نظر بر یوسف ع دوخته شد وعنان طاقت از دست رفت وبحدی شیفتهٔ جمال وی شد که هر یک بجای ترنج دستهای خود را قلم ساختند چون یوسف علیه السلام محل خود رفت آن طاعنان بهوش آمدند چه بینند که دستها قلم شده زلیخا گفت فَذٰلِكُنَّ الَّذِيْ لُمْتُنَّنِيْ فِيْهِ همه سر ندامت در پیش افگندند زلیخا گفت ای طاعنان بگید بدیدن حالت شما چنین شد پس ملامت شما بر یار روا نیست باید دانست که معشوق برای امتحان عاشق وفریب دادن او لطف قهر آمیز در کار میکند بعضی مشغوف آن شده از کار در می افتند وبعضی همچنان بحصول مدعا که وصل ست سرگرم میباشند وفریفتهٔ آن نمیشوند بنابران گوید قوله

ببین که سیب زنخدان تو چه میگوید	هزار یوسف مصری فتاده در چه ماست

سیب زنخدان عبارت از لطف قهر آمیز محبوب ست چیست میدانی زنخدان در صفات لطف کرده قهر میماند بذات چه یوسف مصری کنایه از عاشقان بالله ومشتاقان ومدد چه اشارت بر گوی که زیر زنخدان باشد معنی آنست که ای محبوب من من واله این لطف قهر آمیز تو نخواهم شد ودست از حصول مدعا که وصلست باز نخواهم داشت چراکه ببین که لطف قهر آمیز تو چه میگوید که هزاران هزار عاشق افتاده اینچاه فریب ما اند ویا آنکه ای محبوب من تنها نه من مفتون وفریب خورده لطف قهر آمیز توام بلکه ببین که لطف قهر آمیز تو چه میگوید که هزاران هزار عاشق افتاده اینچاه فریب ما اند باید دانست که بی جذبهٔ ذاتیه جلیه کار عاشق پیش نمیرود که اَلْجَذْبَةُ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُوَازِيْ عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ

وحصول آن ہمہ عاشقان بیسر است لیکن موقوف بر استعداد و بنابران گوید قوله

اگر بزلف دراز تو دست ما نرسد	گناه بخت پریشان و دست کوته ماست

زلف مراد جذبہ کہ ؎ زلف نام جذبۂ ذات حق است ❊ دل کہ قیدش گشت جان مطلق است ❊ و درازی زلف اشارة با حاطہ جذبہ ذاتیہ مر جمیع عاشقان را و باہمگی مخلوقات کہ در عشق اوست معنی آنست کہ اے محبوب من اگر دست ما بجذبہ ذاتیہ جلیہ علیہ تو نرسد وحصول آن میسر نیاید ہیچ نکوہش و ملامت بجناب تو عاید نمیگردد بلکہ این گناه بخت پریشان و دست کوتہ من است کہ مرا اینچنین بخت کج و استعداد کو دگر نہ از جانب مبدا ہیچ تجلی نیست ہر چہ ہست از بے استعدادی ماست کما قال اللہ فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ وناظم نیز جاے دگر گفتہ است ؎ ہر چہ ہست از قامت ناساز بے اندام ماست ❊ ورنہ تشریف تو بر بالاے کس کوتاه نیست ❊ سوال ازین بیت معلوم میشود کہ حصول عشق میسرش نیست وابیات بالا مقتضے حصول عشق است چراکہ ہمراہی خیال معشوق در ہر حال و ہر جا خاصہ عشق است جواب آنست کہ ازین بیت معلوم میشود کہ تقاضاء جذبۂ ذاتیہ بنماید چراکہ عشق چیزے دیگر وجذبہ ذاتیہ چیزے دیگر عشق افراط محبت را گویند کہ اَلْعِشْقُ اِفْرَاطُ الْمَحَبَّۃِ کہ دمے بے یاد او نمیتواند ماند کہ ؎ بہ بیداریش فتنہ بر خد و خال ❊ بخواب اندرش پاے بند خیال ❊ تو گوئی بچشم اندرش منزلست ❊ وگر چشم بر ہم نہی در دلست ❊ وجذبہ ذاتیہ کشش را گویند کہ معشوق بدان عاشق را بخود منجذب سازد و مدار کار برین است ؎ تا کہ از جانب معشوق نباشد کششے ❊ کوشش عاشق بیچاره بجائے نرسد ❊ وباید دانست کہ بسا کس از عاشقان ہستند و جذبہ الہی را در نیافتہ اند چنانچہ در جوامع الکلم ملفوظ نصیر الدین چراغ دہلی مرقوم است کہ روزے جماعتے از ابدالان در طواف وسیر بودند یکے از ایشان گم شد دیگران چون چنین دیدند کہ شخصے از میان ما گم شد کہ خداوندا در باب آن شخص چہ حکم میشود بجاے او دیگرے آریم یا ہمو نرا استقامت میشود فرمان شد کہ ہم از وے بپرسید بجستند و دیدند در خانہ مبہوت نشستہ گفتند ترا چہ افتاد گفت در اثناے طواف بودم عورتے را برین در دیدم مبتلاے او شدم گفتند اکنون بخیر گفت چون چیزم دل کجا میرود پاے کرا یاری میکند آن ابدالان مناجات کردند چہ فرمان میشود بجاے او دیگرے آریم یا ہمون را استقامت میشود فرمان شد کہ او را بپرسید عورتے را کہ مبتلا از وچہ آرزو داری گفت یک کنارے فرمان شد تو دستہا بکشا ما او را بتو میفرستم او دستہا

فراز کرد صورتی بروی ظاهر گشت این مرد او را در کنار گرفت ندا آمد که انی انا الله لا اله الا انا چون نظر کرد هیچ در میان ندید مرد ابدال را جذبه رسید سوزی و طلبی خواست سبحان الله ابدال بود و طالب بنود و یحتمل که از زلف دراز مراد عالم کثرت و تفرقه که حاجت روی تست معنی آنست که ای محبوب مین اگر دست من بدین تعینات که حاجب روی ذات تو شده اند نمیرسد در فع اینها نموده ره بمشاهده روی تو که وحدت حقیقی است نمیتوانم گناه بخت نیست و نی استعدادی ما و تقصیری از جانب تو نیست باید دانست که حاجب در خلوت سرای که وحدة حقیقی است ابلیس است که مانع است سالکانرا مگر کسانی را که مامور بدخل آن شده اند بنابران گویند قوله

بحاجب در خلوتسرای خاص بگو فلان ز گوشه نشینان خاص درگه ماست

حاجب دربان اینجا مراد ابلیس که نگاهبان در وحدانیت است و مانع سالکان احدیت خلوتسرای خاص وحدت حقیقی معنی آنست که ای محبوب من با بلیس که نگاهبان در وحدانیت است و مانع سالکان احدیت بگو که فلان یعنی حافظ اگرچه گاه است اما از گوشه نشینان خاص این درگاه است و قوله

بصورت از نظر ما اگرچه محجوبست همیشه در نظر خاطر مرفه ماست

اگرچه بسبب عالم جسمانی از ما دور افتاده اما مدام در نظر خاطر مرفه ماست که نگاهداشت آن بر همگنان لازم و معنی مصرع را اگر این معنی مرفه مراد نباشد پس خلل در معنی می افتد چه از نظر الله تعالی ذره پوشیده نیست و بگویان باحاجب قوله

اگر بسالی حافظ دری زند بگشای که سالهاست که مشتاق روی چو مه ماست

اگر حافظ بسائلی فتحباب دری که تو حاجب اوئی نماید بگشا و مانعش مباش که سالها است که توجه درگاه ماست و مشتاق روی چون ماه ماست غزل

خمی که ابروی شوخ تو در کمان انداخت بقصد جان من زار و ناتوان انداخت

خم کجی ابرو مراد وجود بشریت از آنرو که ابرو حاجب چشم است و وجود سالک نیز حجابیست مر سالک را از وصل ذات حق کمان تصویر صورت اوست و کمال جمال ابرو در کجی است معنی آنست که ای محبوب من ابروی شوخ تو که وجود ماست کمان وار برآمده محض بقصد جان زار ناتوان است از برای

قتل من است یعنی اے جان من این جسم ما که از عدم بوجود آورده و حاجب دار درمیان انداخته و حالت قرب را ببعد مبدل ساخته محض از برائے قتل منست که موجب خونخواری من شده و چون عشق نصیبه ازلی است نه امروزی بهمین اعتبار گوید قوله

نبود رنگ دو عالم که رنگ الفت بود	زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت

معنے آنست که اے محبوب من در زمانه رسم محبت و طریق عشق نه الحال وضع شده بلکه ازین هر دو عالم رنگ و بوئے یعنی اثرے و نشانے نبود که محبت بود که خود فرموده کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ الخ بلکه همین محبت واسطه ایجاد کونین گردیده و چون موجب عشق و سوختگی و بیقراری عاشق غیر از مشاهده محبوب نمیباشد گوید قوله

شراب خورده و خوی کرده کے شدی بچمن	که آب روی تو آتش در ارغوان انداخت

شراب خورده مست خوی کرده باکمال جمال چه عرق بر روئے موجب ازدیاد حسنست چمن دل و وجود عاشق ارغوان کنایه از عاشق معنے آنست که اے محبوب من باکمال جمال و از شراب ناز سرمست سوئے در چمن دل ما ظهور کردی که اینهمه آتش در خرمن دل ما افتاده و این استفسار بر طریق تجاهل و استغنا محبوب است یعنی تو خود میدانی که این سوختگی و بیقراری ما محض بنمایش جمال باکمال تست و چون جمال محبوب موجب فتنه و شهرهٔ عالم است گوید قوله

بیک کرشمه که نرگس بخود فروشی کرد	فریب چشم تو صد فتنه در جهان انداخت

معنے آنست که اے محبوب من نرگس بیک کرشمه که مناسبت و تشبیه بچشم محبوبان دارد خود فروشی کرد و تو بخوبی شهرهٔ عالم گردیده و نگاه چشم تو فتنها در عالم انداخته و عالمے را مفتون خود ساخته اگر خود فروشی شهرهٔ آفاق گردد چه عجب باشد و چون در چشم عاشق عزیز تر از ظهور محبوب نه گوید قوله

خراب و خسته شد قد تو ام تعالی الله	چه کلک بود که این خط و ل نشان انداخت

تعالی الله لفظے است که در محل بزرگی استعمال میکنند معنے آنست که اے محبوب من مفتون و خسته قد تو که کنایه از استعداد ظهور است و در اشباح کائنات هستم چه کلک بود اے چه نیکو اراده بود که بدان استعداد ظهور کردی یعنے خود را بتجلیات متنوعه و ظهورات متلونه درمیان اشباه کائنات و اجسام موجودات در نمایش آورده و ظاهر ساخته قوله

بنفشه طرهٔ مفتول را گره میزد	صبا حکایت زلف تو درمیان انداخت

یعنی عاشق بنفشہ کردار طرہ مقتول کہ ذات اوست گرہ میزد یعنے آراستگی میداد یعنی دم از خوبی و کمال میزد و صبا کہ کنایہ از مرشد است حدیث زلف کہ عشق است در میان آورد یعنے محض سبب عشق اوست کہ ترا باین پایہ رسانیدہ دگرنہ تو کجا و این کمال کجا قولہ

زشرم آنکہ بروے تو نسبتش کردند ۔ سمن بدست صبا خاک در دہان انداخت

معنے یعنے سمن کہ از صبا خاک بروا فتادہ گویا کہ بسبب شرم اینکہ مراوراا نسبت بروے تو کردند خاک در دہن خود انداختہ کہ من کجا و آن رو کجا و چون عشق موجب شغل مے و مطرب است گوید قولہ

من از ورع مے و مطرب ندیدمے زین پیش ۔ ہوای مغبچگانم درین و آن انداخت

معنے آنست کہ من از غایت ورع و تقوے ہرگز بمے و مطرب نگاہے نمیکردم لیکن عشق محبوبان مارا در مے و مطرب انداختہ قولہ

ببزمگاہ چمن دوش مست بگذشتم ۔ چو از دہان توام غنچہ در گمان انداخت

معنے آنست کہ دوش در عالم مستی چو شان بسیر چمن رفتم برائے آنکہ غنچہ را کہ نسبت بدہن تو میدہند مرا در گمان انداخت کہ فی الواقع ہمچنانست یا نہ معائنہ باید کرد قولہ

کنون بآب مے لعل خرقہ میشویم ۔ نصیبۂ ازل از خود نمیتوان انداخت

معنے آنست کہ الحال عشق محبوبان مرا در مینوشی بجائے رسانیدہ کہ شست و شوے خرقہ بمے میکنم و این کنایہ از استغراق بمینوشی است و چون این نصیبہ ازلیست ترک این نتوان کرد بلکہ بجان قبول باید نمود قولہ

جہان بکام من اکنون شود کہ دور زمان ۔ مرا ببندگی خواجہ جہان انداخت

خواجہ جہان محبوب بکار شدن جہان مراد از حصول مدعا ست معنے آنست کہ گردش فلکی مرا در عشق آن معشوق انداختہ معلوم من گردیدہ کہ البتہ جہان اکنون بکام من شود یعنے بمدعا و مقصد خود فیروز گردم و چون کار حکیم محض صوابدید مریض است لہذا گوید قولہ

مگر گشایش حافظ درین خرابی بود ۔ کہ قسمت ازلش در مے مغان انداخت

معنے آنست کہ قسام ازلی کہ محبوبست قسمت حافظ را در مے مغان انداخت یعنی عشقبازی نصیب وے ساخت تحقیق گشایش کار حافظ و برآمد مقاصد و مطالب وے درین است چہ کار حکیم خیر

صوابدید مریض نمیشاید پس کار حکیم حقیقی چگونه خالی از مصلحت عاشق باشد غزل

خواب آن نرگس فتان تو بے چیزے نیست ۔۔۔ تاب آن زلف پریشان تو بے چیزے نیست

خواب کنایہ از اخفا و بطون و تغافل نرگس نام گلے ست مشهور کنایت از چشم فتان فتنه انگیز مراد از نرگس فتان چشم و مراد ازان ذات که ہے ہست چشم اینجا یعنے نقد ذات ۔ و کوعیان بقید وجود کائنات ۔ و تاب پیچ و مراد ازان آراستگی چه آراستگی زلف در تاب است زلف پریشان عالم کثرات و تعینات معنے آنست که اے محبوب من اخفاے آن مشاهده ذاتیه که در عالم اطلاق داشتم و آراستن این زلف پریشان راکه کنایه از ظهور عالم کثرات است بے چیزے نیست یعنے خالی از علتے نیست محض خرابی و پریشانی ما است و چون موجب گرفتاری عاشق بغیر از لطف معشوق نتواند بود بنابران گوید قوله

از لبت شیر روان بود که من میگفتم ۔۔۔ کاین شکر گرد نمکدان تو بے چیزے نیست

لب صفت متکلمی شیر کنایه از سخن اخلاص و محبت این شکر مراد فضل و لطف نمکدان کنایه از دهن معنے آنست که اے محبوب من وقتے که در عالم اطلاق بودم و مقید بقید جسمانی نمی شدم آنوقت از کمال لطف که برامید شتی سخنان اخلاص و محبت از تو بظهور میرسید که یَا عَبْدِی اَنْتَ عَشِقِی وَمُحِبِّی وَاَنَا عَاشِقٌ وَمُحِبٌّ لَکَ وَخَلَقْتُ الْاَشْیَاءَ لَکَ وَخَلَقْتُکَ لِی وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ من همان وقت میگفتم که چندین لطف و فضل از مصلحتے نیست محض براے گرفتاری ماست آخر همچنان شد که واله آن سخنان گردیده مبتلاے قید جسمانی شدیم و اختیار این بارگران که شدائد عشق است نمودم ہے مهربانیهاے لیلے کرد مجنون را خراب ۔ ورنه این بیچاره را میل گرفتاری نبوده ویا آنکه از لبت شیر روان یعنے تو در عالم طفلی بودی چه هر کرا الطفلی نسبت میدهند گویند که هنوز شیر از دهن تو میچکد و بوے شیر از دهن تو نرفته و مراد از طفلی روز ازل که الله تعالے ظهور خود بکمال نکرده و بچندین تجلیات متنوعه و انوار متلونه نموده حاصل آنست که از روز ازل میگفتم که چندین لطف و فضل بر ما خالی از علتے نیست باید دانست که چون الله تعالے بصفات نامتناهیه ظهور نمود صفات لطفیه او همه را در خور و زیبا نمود و از صفات قهریه چون موافق خواهش انسان نیست ملولے در خاطر روے داد و چون صفات قهریه او خالی از حکمتے نیست گوید قوله

جان من باد فداے تو یقین میدانم	در کمان ناوک مژگان تو بے چیزے نیست

کمان کنایه از ابرو و مراد ازان صفات ازان روکه ابرو حاجب چشم است صفات نیز حاجب ذاتست ناوک مژگان صفات قهریه معنی آنست که اے محبوب من جان فداے تو باد که بیقین میدانم که درمیان صفات اگر ظهور صفت قهریه نمودی همه بگستاخی آمدندی و اطاعت امر او نکردندی چون محبوب حقیقی روے خود راکه وحدت حقیقی است زیر پرده زلف که عالم کثرات و تعینات است مخفی ساخت ابلیس را که مظهر اسم المضل است حاجب آن در که وحدتست گردانید تا هر بوالهوسے را راه ندهد چون خالی از حکمتے نیست گوید قوله

چشمهٔ آب حیاتست دهانت اما	بر لبش چاه زنخدان تو بے چیزے نیست

در رساله حق الیقین نوشته که چون وحدت متعین گشت نقطه از سرعت القضا و تجدد تعینات متباینه مانند خط صورت بست ازینجا میرسد که دهان اشارت بران نقطه وحدت باشد و چاه زنخ عبارت از مظهر اسم المضل که مانع وصول است معنی آنست که اے محبوب من دهان تو که نقطه وحدت است چشمه آب حیاتست اے زندگی بخش عاشقانست اما بر لب او اے بر در او چاه زنخدان یعنی مظهر اسم المضل که شیطان است خالی از مصلحتے نیست که وجود او [illegible] دارد حکمت انجام تکلیف شیطان و چون ظهور این تعینات متنوعه و کثرات متکثره محض براے معرفت خود است بنا بران گوید قوله

دوش باد از سر کویت بگلستان بگذشت	اے گل این چاک گریبان تو بے چیزے نیست

دوش ازل باد اراده کوے اشاره بکوے محبت گلستان وجود حقیقی باعتبار جامعیت اسماء الٰهیه بحکم وَلِلّٰهِ جَنَّةٌ لَیْسَ فِیْهَا حُوْرٌ وَلَا قُصُوْرٌ یَتَجَلّٰی رَبُّنَا ضَاحِکًا گل ذات حق باعتبار شهود و شیونات اظهار معنی آنست که روز ازل باد اراده از سر کوے محبت به گلستان وجود تو وزید یعنی خواهشے بوجود آمد و او که کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ بنا بران شهود چندین شیونات نمود پس اے گل یعنی اے محبوب من این چاک گریبان تو یعنی این شهود و شیونات تو بے چیزے نیست بلکه محض براے معرفت خود است فَخَلَقْتُ لِاُعْرَفَ و یحتمل که دوش باد فیض که کنایه از عشق است از سر کوے آن محبوب بگلستان وجود عاشق وزیده و او را چون گل گریبان چاک گردانیده پس اے گل یعنی اے عاشق این گریبان چاکے تو که کنایه از رسوائی و

و پریشانی است بیچیزے نیست اے بسبب عشق است و چون اندوه لازمه عاشق است و آن بسبب عشق است گوید قوله

مبتلاے بغم محنت اندوه فراق ایدل این ناله و افغان تو بیچیزے نیست

معنے اے دل من مبتلاے غم و اندوه فراق هستی و دمبدم در ناله و افغان میکوشی این ناله و افغان بیچیزے نیست اے بسببے است یعنی بسبب هجر یا بطلب وصال و چون عشق نهفتنی نیست بنابران گوید قوله

درد عشق ارچه دل از خلق نهان میدارد حافظا این دیده گریان تو بیچیزے نیست

معنے اگرچه دل تو درد عشق را از خلق نهان میدارد و بکسے سخن نمیراند اما این دیده گریان تو بیچیزے نیست اے موجب ظهور و رسوائی تست ۔ غزل

خم زلف تو دام کفر و دین است ز کارستان او یکشمه این است

زلف مراد جذبه و مراد از خم کشش از ذکر سبب و اراده مسبب کارستان بو العجبیها شمه اندک معنے آنست که اے محبوب سحرساز و اے معشوق فسون پرداز کشش جذبه عشق تو دام کفر و دین است که از امور متضاده اند یعنے چه مومن و کافر و صادق و فاسق و مطیع و عاصی و عالم و جاهل و عاقل و مجنون و خوب و زشت بدام عشق تو گرفتار اند و مدام در تسبیح تو اند چنانچه میان که یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض ازینجاست که سعدی گفت ؎ نه بلبل بر گلش تسبیح خوانیست که هر خارے به تسبیحش زبانیست ۔ بلبل انبیا و اولیاء و مومنین گل مراد ذات ایزد و همچون خار کافر و عاصی و طاغی اند یکے از بو العجبیهاے امر اینست که امور متضاده را که الضدان لا یجتمعان است فراهم آورده باید دانست که مشاهدة الابرار بین التجلی و الاستتار چون اخفاء معشوق موجب قتل عاشقان است گوید قوله

جمالت معجز عیسے ست لیکن حدیث غمزه ات سحر مبین است

معنے آنست که اے محبوب من مشاهده جمال روح افزاے تو اگرچه معجزه عیسویست که مردگان یا خونخوار عشق را جان بخشی مینماید اما حدیث غمزه تو یعنے غمزه ات که استغنا و عدم التفات و اخفاست بقتل عاشق سحریست آشکارا که بقتل عاشق موے فروگذاشت نمیکند و چون مدام محبوب در پے قتل عاشق است از آنکه تا عاشق بفناء نرسد لقا نیابد بنابران گوید قوله

چگویم وصل آن چشمی که او را | بخون من کمان اندر کمین است

چشم مراد ذات مطلق است چشم اینجا یعنی نقد ذات * گو عیان بیند وجود کائنات * معنی آنست که از وصل ذات محبوبی که مدام بخونریزی من مستعد است چگونه سخن رانم و چشم داشت آن نمایم و چون عاشق هم مدام خواهان فنا است از آنکه تا خود را فانی نسازد ببقای معشوق باقی نگردد بنابران گوید قوله

بر آن چشم سیه صد آفرین باد | که در عاشق کشی سحر آفرین است

سیه چشم کنایه از ذات محبوب و سیه بجهت عدم ادراک که لا تدرکه الابصار و یا باعتبار آنکه رنگ ذات سیه تصور نموده شده سیاهی چون به بینی عین ذات است * ور در چاهی پر از آب حیات است * سحر آفرین ساحر کامل معنی آنست که بران محبوب من یا بران تجلی ذاتی جلالی او صد آفرین باد که در کشتن عاشقان ساحریست کافی و جادوئیست وافی و چون جناب عشق از بس که بلند است و از تحریر و تقریر مبرا و معرا از توصیف و تعریف است گوید قوله

عجب علمیست علم عشق هیهات | که چرخ هشتمش هفتم زمین است

معنی آنست که علم عشق عجب علمیست رفیع الشان که چرخ هفتم با این شان و رفعت او بمنزله هفتم زمین است هیهات باد چون توان رسید و چون مستی عاشقان بسبب عشق است بنابران گوید قوله

ز خم عشق نوشیدیم جامی | مدامم مستی و رندی ازین است

معنی آنست که موجب رندی و مستی من همین عشق است و چون عشق معرا از کثافت و کدورة و مبرا از توصیف و تعریف است گوید قوله

لبت را آب حیوان گفت واعظ | چه جای آب کان ماء معین است

لب مراد لطف است لب که شیرین جوی شد لطف خدا است * باغ جان از آب او نشو و نما است * معنی آنست که ای محبوب من لطف تو کنایه از عشق است واعظ آنرا نسبت بآب حیات داده اما چه جای دادن نسبت بآب حیات است که منبع او ظلمات است بلکه ماء معین باید گفت که چشمه ایست در بهشت معرا از توصیف و مبرا از تعریف باید دانست که اکثری با عاشقان بجفا پیش می آیند آخر الامر بموجب بادر کشان هر که در افتاد بر افتاد * بعضی بفور بسزا میرسند و بعضی بدیر و بعضی موقوف بآخرت بنابران گوید قوله

نه پنداری که بدگو رفت و جان برد | حسابش با کراماً کاتبین است

کراماً کاتبین دو فرشته اند که بنوشتن اعمال بندگان موکلند کراماً کاتبین یعلمون ما تفعلون مخاطب درین بیت دل و یا دوست یعنی ای دل من نه پنداری که بدگوی تو از میان رفت و جان خود بسلامت برد و هیچ بسزای خود نرسید بلکه خاطر خود جمع دار و حساب ایذای او که در حق ما کرده اند نزد کراماً کاتبین مرقوم آخر الامر بسزای خود خواهند رسید و یا آنکه خطاب بعاشق است از جهت دلداری او و چون اعمال و افعال عاشقان نزد ارباب ظواهر مخالف شرع مینمایند اما نزد عاشقان عین شرع عند بنا بران گوید قوله

حدیث حافظ و پیمانه مے | بنزد عاشقان آیات دین است

معنی آنست که حدیث حافظ و میخواری او نزد ظاهر پرستان عصیان و طغیان است اما نزد عاشقان آیات دینست و محض اطاعت امر آلهی و دینداری غزل

در دیر مغان آمد یارم قدحے در دست | مست از مے و میخواران از نرگس مستش مست

دیر مغان تجلی اسم الواسع و محیط که متضمن بر فنا است یار محبوب حقیقی قدح در دست اشارت است بآن که در گلشن راز است که حق تعالیٰ خود ساقی گشته شراب بعاشقان مینوشاند مے کبریائی نرگس مست چشم مراد ذات باعتبار استغنا معنی آنست که محبوبی که عاشقان در خیال دیدن او واله و شیدا اند بر ما در حالهٔ محویت و فنا در حالے که از غایت کبریا و ناز و استغنا قدح در دست داشت در آمد چون محبوبے که قوله

از لعل سمند او شکل مه نو پیدا | وز قد بلند او بالاے صنوبر پست

مه نو و صنوبر کنایه از محبوب صوری معنی آنست که مه نو با این حسن و جمال نعل سمند اوست و سرو با اینهمه بالاے خاکراه او یعنی محبوب صوری پیش او قدر نعلے ندارد و معشوق مجازی مقابل او بجائے نمے ارزد آرے محبوبان مجازی را در چشم عاشق تا آنزمان جلوه است که آفتاب جمال حقیقت تابان نشده و چون او تابان گردید اینهمه از پیش نظر او مرتفع میشوند چون نجم در شعاع شمس که ناظم خود گفته است ؎ چندان بود کرشمه و ناز سهی قدان ٭ کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما ٭ باید دانست که وجود عاشقی که از خود گذشته حکمے علی الاطلاق نمیتوان نمود یعنی نه هست توان گفت چرا که هست او را

گویند که زوالے وعدمے درپے ندارد واین را باعتبار خلقت بشری وصور انسانی عدم وزوال وزشت ونیست مطلق هم نتوان گفت باعتبار صفات الوهیت وقوام وجود او بذات حق اگرچه این وجود ظاهری فانی شدن است چراکه وجود لباسی بیش نیست ولباس اعتبار را نشاید بلکه من وجهے نیست ومن وجهے هست بنابران گوید قوله

آخر بچه گویم هست از خود خبرم چون نیست　　　　وز بهر چه گویم نیست با او نظرم چون هست

از خود خبرم چون نیست یعنے ازان جهت که مارا با هستی وابستگی است یا در زمانے که از خود خبر ندارم با او نظرم چون هست یعنے ازانجهت که با هستی او مرا تعلق است یا در زمانے که با او نظر دارم معنی بیت آنست که این وجود را در معرض هستی چون نشانم وهست مطلق چون توانم خواند چون از وجود خود خبرے ندارم ودر خود وجود وهم وزوالے وعدمے درپے دارم ونیز از برائے چه نیست گویم چون عاشق اویم ومتصف بصفات او گردیده ام ومحبوب لاموثر فی الوجود الا الله قوام وجود ما بذات اوست بلکه من وجهے هست توان خواند ومن وجهے نیست توان گفت یعنے باعتبار باطن که کنایه از متصف شدن بصفات معشوق وقوام او بذات محبوب است هست توان خواند وباعتبار ظاهر که مراد ازان خلقیت بشری وصور انسانیست نیست توان گفت چون منتهاے کار عاشق بر فناء خود است ووصول ببقاء او بنابران گوید قوله

چون شمع وجود من شب تا به سحر خود را　　　　مے سوخت چو پروانه تا روز ز پا ننشست

معنے آنست که اے محبوب من وجود ما که مانند شمع محفل افروز عشاقان است در شب محویت وفنا تا هنگام طلوع صبح بقا مانند پروانه تمام شب میسوخت واز پا ننشست ودر جانفشانی تغافل وتساهل روا نداشت ودقیقه از دقائق فنا در نگذاشت چون عاشقی که از خود گذشته بمنصه وحدت حقیقی جلوس فرمود در نظرش کفر واسلام یکسان است که هردو صفتے از صفات اویند بنابران گوید قوله

در غالیه خوشبو شد در گیسوے او پیچید　　　　در وسمه کمانکش شد در ابروے او پیوست

معنے آنست که اگر غالیه اسلام خوشبو شده ودماغ طالبان را معطر میسازد نسبت بگیسوے او دارد واگر وسمه کفر که رنگ نیلی بر جبین کافران کشیده ازانست که نسبت با بروے او دارد یعنی هردو نسبت بوے دارند ومظهر جمال وجلال گردیده چون مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار است ودرین هردو حال بر جان عاشق خرابیست گوید قوله

شمع دل مشتاقان بنشست چو او برخاست | افغان ز نظر بازان برخاست چو او بنشست

معنے آنست کہ چون او در انجمن مشتاقان برخاست اسے ظہور کرد و درآمد شمع دل عاشقان فرو خابید اسے بہ نیستی درآمد و چون بنشست یعنی بغیبت درآمد از جہت محرومی از ان حلاوت دید شور و شغب از عاشقان برخاست آرے در ہر دو حال بر جان عاشق خرابیست کہ سوزم گرت نہ بینم میرم چو رخ نمائی ۞ و چون ظہور محبوب زندگی عاشق است بنابران گوید قوله

باز آئی کہ باز آید عمر شدہ حافظ را | ہر چند کہ ناید باز تیریکہ برفت از دست

معنے آنست کہ اے محبوب من باز آ و خود را از خلوتخانہ خفا بر منصہ ظہور درآر کہ بسبب ظہور تو عمر حافظ را عمر از دست رفتہ باز بدست مے آید یعنے از سر نو زندگی مے یابد ہر چند کہ عمر رفتہ مرا بمنزلہ تیر از کمان جستہ و وقت از دست رفتہ را قابلیت عود نیست

غزل

دل سراپردہ محبت اوست | دیدہ آئینہ دار طلعت اوست

معنے آنست کہ از دل من محبت غیرے را گنجایش نیست کہ سراپردہ محبت اوست و در چشم من خیال غیرے را نمایش نہ کہ آئینہ دار طلعت اوست یعنے دل و دیدہ ہر دو را وقف راہ دوست بنوعی کردہ ام کہ بجز عشق و محبت او را در دل راہ نیست و جز خیال او را در چشم بار نہ ۞ چون عاشق را بماسواے محبوب التفاتے و توجہے نمیباشد بنابران گوید قوله

من کہ سر پنیاورم بدو کون | گردنم زیر بار منت اوست

معنے آنست کہ من بماسواے محبوب التفاتے ندارم و بکونین توجہے نمے آرم اما از منت گردن من زیر بار منت کہ ما را از کتم عدم بوجود آورد و باران نعماے لا احصا بر کشت زار وجود ریخت و بعشق خود آشنا ساخت باید دانست کہ جملگی انسان سہ نوع اند اول عوام کہ کار برخصت شرعی کردہ و بحظوظ نفسانیہ و لذت جسمانیہ بر وجہ مرخص و مشروع گشت و گفت کہ مسلمانی ہمین است دوم زاہد کہ از حظوظ مرخصہ و لذات اینجہانی بگذاشت و از بہر حصول و لذات آن جہانی شتافت و گفت کہ حاصل اینست و عاشق از ین ہر دو گذشت و بہ بال ہمت پرید بنابران گوید قوله

تو و طوبے و ما و قامت یار | فکر ہر کس بقدر ہمت اوست

معنے آنست کہ اے زاہد تو و طوبے کہ طلب بہشت و امید حصول درجات و ما و طلب معشوق کہ نکر بس
ہر کس بقدر استعداد اوست کہ تو صوابدید خود بہشت دیدہ و ما معشوق خود چون جناب معشوق
بلند است کہ ہیچکس را در انجا بار نیست کہ لَا یُدْرِکُہٗ اَحَدٌ مِّنَ الْعَالَمِیْنَ بنابران گوید قوله

من کہ باشم دران حرم کہ صبا	پردہ دار حریم حرمت اوست

معنے آنست کہ من کیستم کہ بکنہ معرفت تو رسم جائیکہ صبا کہ کنایۃ ازان حضرت ست پردہ دار
حریم حرمت اوست یعنی بیرون درماندہ و بکنہ معرفت تو نرسیدہ کہ اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّہُمْ مَّیِّتُوْنَ
یعنے اے محمد تو مردہ بکنہ معرفت ما نمیرسی و خلق مردہ اند بکنہ معرفت تو نمیرسد چون تغیر و تبدیل فنا
لازمہ عاشق است گوید قوله

من و دل گر فدا شدیم چہ باک	غرض اندر میان سلامت اوست

یعنے اگر من و دل ما در راہ عشق او فانی شدیم باکے نیست کہ کار عاشق ہمین است اما مقصد نیست
کہ عوارضے و آفتے دامنگیر وقت تو نگردد چنانچہ جاے دیگر خود گفتہ ٥ تو می باید کہ باشی ورنہ سہلست
زیان مایہ جانی و مالی چون خیال معشوق ہر دم و ہر لحظہ در پیش چشم عاشق میباشد اما گاہ گاہے
آن خیال مرتفع میشود و آن موجب سرگشتگی عاشق میگردد بنابران گوید قوله

بے خیالش مباد منظر چشم	زانکہ این گوشہ خاص خلوت اوست

یعنے ارادہ من ہمگی متعلق ہمین است کہ خیال او را از ما جدائی مباد و مدام ہمدرین جا گیر باد از انکہ
این گوشہ منظر خاص خلوت اوست کہ غیرے را در و گنجایش نہ و چون درین دار دنیا ہر عاشقے
کہ علم سرفرازی می افرازد ہمہ از اثر تفضل اوست گوید قوله

ہر گلے نو کہ شد چمن آراے	اثر رنگ و بوے صحبت اوست

ہر گل نو کہ کنایۃ از عاشق است آرایندہ چمن دنیا گردید و بعشق بازی معروف شد ہیچ میدانی
از چیست اینہمہ از اثر رنگ و بوے فیض مقدس و لطف اقدس محبوب است و چنانکہ در چمن
دنیا ہر گلرخے کہ روے مینماید اینہمہ ظہور جمال اوست و چون ہر دوری نام نوری بظہور آید کہ
٥ حقیقت را بہر دورے ظہوریست * نہ اسمے بر جہان افتادہ اوریست گوید قوله

دور مجنون گذشت و نوبت ماست	ہر کسے پنج روز نوبت اوست

معنی آنست که تا قیام قیامت اینجهان از وجود عاشقان خالی نخواهد بود و قبل ازین مجنون در عالم
عشق علم سرافرازی می افراشت والحال نوبت بما افتاده با کوس نام آوری بمیدان عشق میزنیم
و چون ما خواهیم رفت دیگری خواهد آمد ه نخواهد این چمن از سرو لاله خالی ماند ؛ یکی همی رود و دیگری
همی آید تا که پنجروز نوبت اوست و چون هرچه بعاشقان میرسد از عشق و طرب همه از دوست است
بنابران گوید قوله

ملکت عاشقی و گنج طرب	هرچه دارم ز یمن همت اوست

معنی آنست که اینهمه سلطنت کشور عشق حاصل نموده ام و گنج طرب که کنایه از آزادی کونین است
بدست آورده ام از برکت همت و توجه اوست و گرنه من کیستم و از دست ما چه خیزد و چون عجز و تذلل
و تواضع و انکسار لازمه عاشق است گوید قوله

گر من آلوده دامنم چه عجب	همه عالم گواه عصمت اوست

اشکال این بیت آنست که ثابت شدن عصمت بگواهی همه عالم چگونه موجب عدم زیان
آلوده دامنان باشد حل این اشکال آنکه چون عصمت او ثابت شود او بمنزله فرشته باشد که
مشهورالعصمة است پس مضمون این بیت متحد بمضمون این بیت است ه دانم که بگذرد
ز سر جرم من که او ؛ گرچه پری وشست و لیکن فرشته خوست ؛ برین تقدیر لفظ عصمت بمعنی
معصومیت و اگر لفظ مذکور بمعنی عاصمیه باشد معنی آن باشد که عاصمی او مرا از هر زیان خواهد رهانید
و ممکن بود که مراد آن باشد که مقصود عاشق همیشه آن باشد که هر نیکی که هست بمعشوق رسد
و هر بدی که هست بمن رسد پس میگوید که چون عصمت او که مقصود اصل است ثابت شد آلوده
دامنی من که مقصود من است زیانی ندارد چون سینه عاشق از بارقات جلال محبوب سوخته شده
بحدیست که از خودی خود هم گذشته و نه از شخص خود خبر و نه از باطن خود اثر هر حالی که باشد اسیر کمند
دلدار است گوید قوله

فقر ظاهر مبین تو حافظ را	سینه گنجینه محبت اوست

معنی آنست که ای طالب صادق بدین بیبرگی و بی سروسامانی ظاهر من نگاه مکن اگرچه از خود
و از دو عالم مفلسم و هیچ نمی ارزم فاما از گنجینه محبت و خزینه اسرار تهیدست نیم غزل

دارم امید عاطفتی از جناب دوست | کردم جنایتی و امیدم بعفو اوست

عاطفت مهربانی جنایت گناه معنی آنست که مدام چشمداشت مهربانی از جناب دوست دارم که بنده عاصی ام که تو ما را برای معرفت عبادت آفریده که وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون نه برای عبث افحسبتم انما خلقناکم عبثا و ما از راه غفلت و کوردلی گرفتار نفس اماره گشتیم و بلهو و لعب میگذرانیم و باوجود این امیدم بعفو اوست که خود فرموده که ان الله یغفر الذنوب جمیعا و چون نومیدی از آن جناب وبال است که ناامید از رحمتش شیطان بوده بنابران گوید قوله

دانم که بگذرد ز سر جرم من که او | گرچه پریوشست ولیکن فرشته خوست

پری در حسن معروف اما هر کرا دید شاید موجب خرابی او شود لیس کنایت از صفات قهریه فرشته خو کنایت از صفات غفاریه و گذشتن بمعنی عفو کردن و بخشیدن است معنی آنست که مرا یقین است که البته از سر جرم من درگذرد و جرمهای مرا عفو فرماید که آن محبوب من اگرچه موصوف بصفت قهاریست اما بیشتر کار او بصفت غفاریست که سبقت رحمتی علی غضبی و چون عاشق را باید که در خدمت معشوق بنوعی اشتغال نماید که غیر برایران اطلاع نباشد چون طریقه ملامتیه بنابران گوید قوله

سر را چو گوی بر سر کوی تو باختم | واقف نشد کسی که چه گویست و اینچه گوست

گوی بکاف فارسی مشهور و بکاف عربی بمعنی کوچه باختن فدا کردن و نثار کردن و واقف خبردار معنی آنست که ای محبوب من طاعت و خدمت ترا بجای رسانیدم که سر را فدای کوی تو کردم یعنی سر هم دریغ نداشتم و با اینهم کسی مطلع نشد که اینچه کوچه است و این کدام گویست و یا آنکه سر باگوی دارد یعنی میدان عشق ساخته ام و کسی را بران واقف نساخته و چون کار عاشق موقوف بجذبه الهیه است و آن معلول بعلة نیست بنابران گوید قوله

بی گفتگوی زلف تو دل را همی کشد | با زلف سرکش تو کرا روی گفتگوست

معنی آنست که بی گفت و شنید زلف تو که کنایه از جذبه عشق است دل را همی کشد با زلف سرکش تو که آن جذبه عشق است کرا طاقت گفت و شنید دارد و کرا در پاید بخاصانش درآرد که لا مانع لما اعطیت شاید جمال است چون کار عاشق مدام بگریه و زاریست بجهت استغنای معشوق بنابران گوید قوله

چندان گریستیم که هرکس که برگذشت	در اشک ما چو دید روان گفت اینچه جوست

معنی آنست که ای محبوب من بسبب استغنا تو که در حق ما روا میداری و هیچ نظر باحوال ما نظر نمیکنی گریه و اشکباری من بجای رسید که هرکس را نظر برما افتاد و گریه ما را مشاهده نمود فی الحال گفت اینچه جویست یعنی گریه من بمنزله رسیده که از اشک ما جوی روان شده و چون بکنه معرفت محبوب و سر مخفی او هیچکس نتواند رسید بنابران گوید قوله

هیچست آن دهان که نبینم ازو نشان	مویست آن میان و ندانم که آنچه موست

دهان کنایه از اسم متکلم و چون مسئله کلام و تحقیق و کیفیت او ادق و صعب است از صفات دیگر لهذا در وی نزاع بسیار است مخفی نماند که صفات حق متقابله در میان اسم جلال و جمال یک اسمست جامع بینهما متولد از انهاکه میان عبارت از انست و چون منکشوف نمیشود کسی بغیر از اقطاب نمیشود بنابران بموی نسبت داده شیخ عبدالواحد که دهان محبوب را که نقطه و هیچ و جوهر فرد گفته اند و میان محبوب را باریک تر از موی و طول بی عرض داشته ۵ نشان موی میانت که دل دران بستم ۰ زمن مپرس که خود در میان نمی بینم ۰ ۵ ای آنکه جزو لایتجزی دهان تست ۰ طولی که هیچ عرض ندارد میان تست ۰ و اشاره از دهان نقطه احدیت که بواسطه بی نشانی و غیب هویه هیچ موسوم کرده و اشارت از میان بمرتبه وحدت و طولش عبارت از جامعیت اوست احدیت و واحدیت اما در رساله حق الیقین نوشته که چون وحدت متعین نقطه نمود و از سعت اقتضا تجدد تعینات متباینه مانند خط صورت بست از اینجا میرسد که دهان اشاره بران تعین نقطه وحدت کنیم و میان اشاره بران خط است که میان احدیت و واحدیت است که بواسطه بی نشانی و غیب هیچ موسوم است که بالا مذکور شد و ازین بیت واضح میشود ۵ کردی بخنده نقطه موهوم را دو نیم ۰ پس مبطل کلام حکیمان دهان تست ۰ یعنی وحدت که جامع احدیت و واحدیت است باعتبار جامعیت با وحدت موسوم و در حقیقت نقطه موهوم است باعتبار خنده که عبارت از تجلی که ظهور اوست دو نیم گشت یعنی احدیت و واحدیت را اعتبار و امتیاز پیدا شد و از میان دو نیم گشت ۵ آن دهان پر نمک بر هیچکس پیدا نبود ۰ خنده کردی و شوری در جهان انداختی ۰ معنی آنست که از ان دهان که کنایه از نقطه وحدت است چندان که می بینم نشانی نمی یابم و آن میان که کنایه از ان خط که میان احدیت و واحدیت است در عدم ادراک موئیست اما نمیدانم که آن چه موست که هیچ نوع بادراک نمی آید

و چون عشق را در دل عاشق تغیر و تبدل و تحول و انتقال نمیباشد بنابران گوید قوله

عمریست تا ز زلف تو بوئی شنیده ایم | زان بوی در مشام دل ما هنوز بوست

معنی آنست که ای محبوب من عمریست که از زلف عنبر بوی تو که کنایت از جذبهٔ عشق است بوئی بما رسیده اما در مشام دل ما از آن بوی همچنان بو است و هیچ تغیر و تبدل و افزایش و کاهش راه نیافته و چون خیال معشوق از عاشق رفتنی نیست بنابران گوید قوله

دارم عجب که نقش خیالت چون نرفت | از دیده ام که دمبدمش کار شستشوست

معنی آنست که ای محبوب من ازین دیدهٔ گریان من که دمبدم کار ایشان بگریه و زاریست عجب دارم که با اینهمه گریه و اشکباری نقش خیالت چون اضمحلال نه پذیرفت چون پریشانی عاشق موجب جمعیت اوست بنابران گوید قوله

حافظ بدست حال پریشانیت ولی | بر بوی زلف دوست پریشانیت نکوست

معنی آنست که ای حافظ این حال پریشانی و سرگردانی تو اگرچه بد است که ترا چنین خوار و محتجر گردانیده ولیکن بسبب عشق معشوق این پریشانی تو نیک است که مایهٔ جمعیت است و باعث وصل بغزل

درین زمانه رفیقی که خالی از خلل است | صراحی می ناب و سفینهٔ غزل است

صراحی می ناب دل مالامال از عشق و یا عشق از ذکر سبب و ارادهٔ مسبب و نیز قرآن مجید سفینهٔ غزل کتب مخبر احوال سلف یعنی درین زمانهٔ پر فسا و یاری که در وی غل و غش نبود و از صحبت او خلل نباشد پس آن دل مملو از عشق و یا عشق و یا قرآن مجید است که مَنْ اَرَادَ مُونِسًا فَالْقُرْاٰنُ یَكْفِیْهِ که از صحبت اینها ذوق توان نمود و سفینهٔ غزل که کنایه از کتبها که مخبر احوال سلف است یعنی درین زمانه بهتر ازین کار نیست که بحصول عشق ساعی باشد و از ماسوای محبوب آزاد باشد بنابران گوید قوله

جریده رو که گذرگاه عافیت تنگست | پیاله گیر که عمر عزیز بی بدل است

معنی آنست که ای عاشق میباید ترا که اختیار تجرید و تفرید کنی و بماسوا دلبستگی نداری که راه عشق بس تنگست و ماسوای محبوب را در وی گنجایش نه و به علائق و عوائق در آن راه رفتن پس دشوار است پس جذبهٔ عشق زود ترک بدست آر که عمر عزیز عوضی ندارد که عاشق دران قضا و مافات کند و چون شغل موجب سد راه است بنابران گوید قوله

نه من ز بی‌عملی در جهان ملولم و بس	ملالت علما هم ز علم بی‌عمل است

معنی آنست که بسبب بی‌عملی تنها نه من بی‌معرفت مانده ام بلکه ملالت علما یعنی محرومی ایشان بسبب علم بی‌عمل است که این چنین علم نفعی نمی‌بخشد کما قال علیه السلام اعوذ بالله من علم لا ینفع و بی‌عمل که بی‌عملی کنایت از کثرت علم است چه بتمامی علم عمل کردن دشوار. معنی آنست که تنها من از کثرت علم بی‌معرفت مانده ام بلکه این علما و فضلا که از معرفت محروم مانده اند بسبب کثرت علم است که العلم حجاب الله الاکبر. سوال چون علم موجب معرفت حق است ؎ که بی علم نتوان خدا را شناخت ؛ پس حجاب راه چون توان گفت. جواب آنست که علم اگرچه موجب هدایت باشد اما چون مثمر غرور و خودبینی و تکبر است لاجرم جز قیل و قالش بیش نیست لاجرم حجاب اکبر باشد ؎ در رفع حجب کوش نه در جمع کتب ؛ مقصود ز علم نیست جز رفع حجب ؛ در جمع کتب حجاب افزون گردد ؛ وانسته مبحث فی سبل من حجب ؛ در علم چو قیل و قال آرند لبی ؛ حیرت زده نشین و له خذ اللب ؛ نمی‌بینی ابلیس که معلم ملکوت بود و در علم لا نظیر آخر الامر غرور علمش بجای رسانید که طوق لعنت بگردنش کشید و نیز چون موسی بکوه طور رفت حق تعالی پرسید که یا موسی بدین عصا چه میکنی موسی عم چون بصفت علم موصوف بود یک سوال حق تعالی را چهار جواب داد که هی عصای اتوکؤا علیها و اهش بها علی غنمی ولی فیها مآرب اخری لاجرم بخطاب لن ترانی مخاطب گردید دوم آنکه کثرت علم باعث جمع کتب میشود و آن باعث مشغولی و استغراق اوست و باز بودن از حق پس بموجب ما شغلک عن الله فهو صنمک و امام محمد باقر در تفسیر کریمه فمن یکفر بالطاغوت میفرماید کل ما شغلک عن مطالعة الحق فهو طاغوتک حجاب اکبر باشد یا سیوم کثرت علم نظر بر علم و خودی شکن وارد و دلائل و براهین در پیش می‌آرد و در کوی معرفت دلائل و براهین را راه نیست ؎ رخش علل در رهش افگنده سم ؛ علت و معلول در و هر دو گم ؛ پس حجاب اکبر باشد یا بهمین جهت ناظم جای دیگر گفته ؎ تا علم و فضل بینی بی‌معرفت نشینی ؛ یک نکته ات بگویم خود را مبین که رستی ؛ و بعضی گفته اند که علم دو نوع است ظاهری و باطنی و از حجاب اکبر علم ظاهری و بعضی گفته اند که علمی که موجب هدایت است علم فقه و سلوک و علم تصوف و علمی که حجاب اکبر باشد چون صرف و نحو و منطق و اصول که موجب قیل و قال است ؛ و بعضی گفته اند که علم هم حجاب است و هادی یعنی اصحاب قیل و قال را حجاب است و ارباب معنی را هادی مولوی جامی گوید ؎ علم [illegible]

طرفه کان هم رهزن و هم رهبر است * همچو مشت خاک در دست رسول * دوستان و دشمنان را و خور است * کحل بینائی شد اندر چشم دوست * خاک اعمائی بچشم اعور است * رمز این اسرار و سر این نکات * واندر آنم و سے که نقلش و رسر است * و چون عاشق را باید که بعشق مستغرق گردد و بهیچ نوع بجهان و کار او ملتفت نشود بنابران گوید قوله

بچشم عقل ببین در جهان پر آشوب | جهان و کار جهان بی ثبات و بی محل است

معنی آنست که اے عاشق صادق بعشق معشوق مستغرق باش وازروے عقل درین جهان پرشور وفساد نگاه کن که این جهان وکار آن جهان همه بی بقا و بی محل است پس دلبستگی را نمی شاید و چون در عالم هر نسبتی و بنائے که هست خالی نیست از خللی الا نسبت عشق بنابران گوید قوله

خلل پذیر بود هر بنا که می بینی | مگر بنای محبت که خالی از خلل است

معنی آنست که اے عاشق صادق هر نسبتی و اساسے که از زهد و ورع و تقوے که می بینی خلل را درو گنجایشی هست الا که نسبت عشق که هیچ نوع خلل را درو راه نیست و چون عشق از مواهب عظمی است و نصیبه ازلی است گوید قوله

ز قسمت ازلی چهرهٔ سیه بختان | بشست و شوی نگردد سفید این مثل است

معنی آنست که چهرهٔ بدبختان که محرومان عشق اند چون بقسمت ازلی از عشق بے بهره مانده اند پس الحال بشست و شوے جد و جهد سفید نگردد یعنی حصول عشق نتوانند نمود چراکه عشق ازلی وهبی است نه عارضی است و کسے چون ابوطالب که هرچند رسول ع خواست که ایمان آرد اما چون سیه بخت ازلی بود میسر نشد و چون اینحیات دو روزه محل اعتماد نیست بنابران گوید قوله

دلم امید فراوان بوصل روی تو داشت | ولی اجل بره عمر رهزن امل است

معنی آنست که اے محبوب من بوصل و بمشاهده روے تو امید بسیار داشتم که البته روے جانان درینجا خواهم دید اما این اجل براه عمر رهزن امید ما شده چراکه چون نظر برین حیات دو روزه میکنم هیچ نوع مرا او را مداری نمی بینم پس امید ما منقطع میگردد که آه همچنان محروم ماندم در روے جانان دیدن نیافتم و چون عاشق را باید که بعشق معشوق مستغرق گردد و از گفت و دید غیر خبر ندارد بنابران گوید قوله

بهر طرهٔ مه چهره و قصه مخوان | که سعد و نحس ز تاثیر زهره و زحل است

معنی آنست که ای طالب طره مه چهره که کنایه از عشق معشوق است بدست ما آر و قصه مخوان یعنی اندوه مخور و خوف در جا را بخود راه مده که سعد و نحس یعنی خوف و رجا که این هر دو نتیجه کفر و اسلام است عاشق را باینها چه کار است ع عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چه کار * چون عشق از عاشق رفتنی نیست گوید قوله

به هیچ دور نخواهند یافت هشیارش	چنین که حافظ ما مست باده ازلست

خطاب بمنکران است و حافظ کنایت از دل یعنی ای منکران حافظ ما ای دل ما که چنین مست باده ازل که کنایه از عشق حقیقی است پس او را به هیچ دور از عشق هشیار اصلاً نخواهید یافت غزل

دیدی که یار جز سر جور و ستم نداشت	بشکست عهد وز غم ما هیچ غم نداشت

جور و ستم ناز و تغافل و استغنای معشوق که بمنزله جور است بر عاشق معنی آنست که ای دل من دیدی که آن محبوب وفا ای خیال جور و ستم نداشت آخر الامر همچنان ناز و استغنا را بکار فرمود و عهد وفا را که با ما نموده بود که از تو جدائی نخواهم کرد آن عهد را شکست و بدان وفا ننموده و هیچ اندیشه از سرگردانی و پریشانی ما ننمود آنچه از عاشق بجز از وفا دوده اگر چه بظاهر پیش نیاید اگر چه از معشوق جفا می بیند بنابران گوید قوله

یارب مگیرش ار چه دل چون کبوترم	افکند و کشت و عزت صید حرم نداشت

معنی آنست که ای پروردگار من مر آن محبوب را هیچ مواخذه مکن و اگر چه آن عهد و پیمان را بجور و ستم نموده از ما جدائی گزید و این دل مسکین ما را چون کبوتر بیفگند و بکشت و هیچ عزت صید حرم نداشت یعنی اندیشه این نکرد که این صید حرم عشق است و کشتن صید حرم الائق نیست قوله

بر من جفا ز بخت من آمد وگرنه یار	حاشا که رسم لطف و طریق کرم نداشت

معنی آنست که اینهمگی جور و ستم مذکوره را که بر ما نمود از دست بد بختی ما بود یعنی بخت ما برگشته تقاضای وقت همین پیش آورد وگرنه حاشا جور و ستم را نزد محبوب من گنجایش نیست و چون احتمال جور و جفا لازمه عاشق صادق است بنابران گوید قوله

با اینهمه هر آنکه نه خواری کشید ازو	هر جا که رفت هیچکسش محترم نداشت

اینهمه اشارت بدعوی عاشقی خواری جور و جفا ز و اشارة بمحبوب یعنی با اینهمه دعوی عشق نمودن و احتمال جور و جفا ننمودن و از و اعراض کردن آخر الامر نتیجه اش همین است هر جا که رفت و هر که را دید

هیچکس عزتش نداشت و بجز ندامت حصولی نشد که وَمَن يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِن مُكْرِمٍ چون از عاشق غیر از طلب عشق نمی پیوند و بنابران گوید قوله

ساقی بیار باده و با مدعی بگو | انکار ما مکن که چنین جام جم نداشت

ساقی مرشد باده عشق مدعی حاسد معنی آنست که ای مرشد من باده عشق و محبت الهی بیار و بما حواله کن و اگر حاسدی از راه حسد سخنی درباره ما گوید اعتبار مکن بلکه از طرف ما یان بآن مدعی بگو که انکار ما یان مکن و با ما بحسد پیش میا که چنین جام که کنایه از دل مصفا است جم هم نداشت چه جمشید از جام خود رموز چهار طرف عالم معلوم مینمود و در پیاله دل عاشق رموز عالم ملک و ملکوت مشاهده میشود پس کسی که اینچنین جام بدست آورد باده عشق و محبت و معرفت حواله او نمودن اولی و انسب است چون کار عاشق تجرید و تفرید از دنیا و دین و عدم التفات باینها بنابران گوید قوله

خوش وقت آنکسی است که دنیا و آخرت | از دست داد و هیچ غم از پیش و پس نداشت

معنی آنست که خوش وقت آن عاشقی که بعشق معشوق بنوعی مستغرق گردید که دین و دنیا هر دو را از دست داد و هیچ ملتفت باینها نگردید و هیچ غم اینها نداشت که ملتفت بودن باینها عقبه راه سالک ست چون از حصول عشق مراد حصول معرفة است بنابران گوید قوله

هر رهروی که ره بحریم درش نبرد | مسکین برید وادی و ره در حرم نداشت

معنی آنست هر سالکی که ره بمعرفت او نبرد مانند مسکینی که وادی راه کعبه را قطع نمود و بکعبه نرسید لاسیما حاصل و لا ینفع و چون عاشق را بهتر از عشق کاری نیست و دل نانهادن بقول منکران گوید قوله

حافظ ببر تو گوی سعادت که مدعی | هیچش خبر نبود و هنر نیز هم نداشت

معنی آنست که ای حافظ تو در عشق ثابت قدم باش و گوی سعادت از میان برآر و بانکار مدعیان از ره باز مایست و همچو ایشان مباش که مدعی که زاهد ظاهر پرست محروم بیش از عشق جهت آنست که مر او را هیچ از و خبر نبود و عشقی هم نداشت و گرنه محروم نماندی و یا آنکه حافظ تو اطاعت امر محبوب را کما ینبغی بجا آر و مخالفت میار و غرور مکن مبادا که رانده گردی که مدعی که کنایت از شیطان است ترک امر محبوب کرد و دعوی خود بینی نمود و زبان بتکبر بر کشاد که اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ پس بخفیض مذلة افتاد مر او را هیچ خبر نبود که ترک امر محبوب کمال عصیانست و عشقی هم نداشت و گرنه اینچنین بوقوع نیامدی و مردود نشدی والله اعلم غزل

دل و دینم شد و دلبر بملامت برخاست　　گفت با ما منشین کز تو سلامت برخاست

یعنی آنست که ای مهربان همدم و ای همدمان همدم محرومی و مسکینی این بیچاره را نگاه کنید که در عشق آن محبوب هرچه که داشتم همه بر باد دادم تا حدیکه دل و دین از دست رفت و با اینهمه استغنای محبوب نگر بیکه بملامت این بیچاره برخاست و گفت با ما منشین ای از بر ما دور شو و دعوی عشق ما منما که از تو سلامت برخاست ای شایان ما نیستی و با آنکه امید سلامت میداری و عاشق مراد خود هستی و هر که طالب مراد خود بود عاشق نیست و شایان وصل نه و چون راه عشق سراسر عجز و ندامت است گوید قوله

که شنیدی که درین بزم دمی خوش بنشست　　که نه در آخر صحبت بندامت برخاست

معنی آنست که ای بیچاره مسکین این راه عجز و انکسار است تکبر و خودبینی را راه نه کدام کس را شنیدی که درین بزمگه خوش که حلقهٔ عاشقانست بنشست که نه آخر کار بعجز و ندامت برخاست که ما عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ و چون اظهار تکبر و خودبینی موجب خسر انست بنابران گوید قوله

شمع گر زان رخ خندان بزبان لافی زد　　پیش عشاق تو شبها بغرامت برخاست

باید دانست که عاشقان دو نوع اند یکی طال اللسان دوم کل اللسان و کل اللسان از طال اللسان بمرتبه برترست اینجا از شمع عاشق طال اللسان مراد است و رخ خندان روی محبوب عشاق عاشقان کل اللسان معنی آنست که هر عاشقی که بسبب ورود شدن تجلی که کنایه از رخ خند انست لاف زد یعنی دعوی کند معرفت نمود و اظهار تکبر و خودبینی نموده دم انا الحق زد آخر الامر ثمره اش بجز این چه دست داد که پیش عاشقان کامل که کل اللسانست شبها بغرامت برخاست و سر خود بباد داد و چون در چمن هرچه هست همه ظهور جمال اوست و طالب و خواهان اویند بنابران گوید قوله

در چمن باد بهاری ز کنار گل و سرو　　بهواداری آن عارض و قامت برخاست

معنی آنست که تنها نه من عاشق و ثنا خوان او هستم و اظهار حسن و جمال او میکنم بلکه در چمن هنگام بهار باد بهاری که بر سرو و گل وزیده و گل را تازه و خندان و سرو را سبز و ریان گردانیده بهواداری آن عارض و قامت مستعد گردیده یعنی اظهار حسن و جمال او میکند و بیان کمال و صنائع او می نماید و چون مشتاق لقاء عشاق نه همین انسان اند بلکه ملائکه نیز بنابران گوید قوله

مست بگذشتی و از خلوتیان ملکوت　　بتماشای تو آشوب قیامت برخاست

خطاب بمحبوب

معنی آنست که در بادیهٔ عشق و محبت و معرفت چنان مست بگذشتی که انسان چه بلکه از گروه ملائکه تماشای تو آشوب قیامت برخاست یعنی همگی گروه ملائکه مشتاق تماشای تو شده و برای دیدن تو هجوم نموده و محتمل این بیت مبنی بمعراج است آنگاه این را صنعت التفات گویند که متکلم از کلامی و یا از قصه بطرح کسی رجوع نماید باید دانست که عاشق را دو حالت است گاه صحو گاه محو در محو دم انا الحق میزند و در صحو بعذر آن میگراید و نیز عاشق تا که بمعرفت ذات نرسیده و بمشاهدهٔ تجلیات گرفتار است بموجب مغلوبی دم انا الحق میزند و چون ازین گذشته بمقام معرفت رسید بعجز و الحاح میگراید بنابران گوید قوله

پیش بالای تو پایش بگرفت از خجلت ❊ سرو سرکش که بناز قد و قامت برخاست

سرو سرکش عاشق طال اللسان معنی آنست که عاشق طال اللسان که بناز قد و قامت برخاست و قدم در صحن افتخار نهاده و بمقام لَیسَ فِی جُبَّتِی سِوَی اللّٰہ خرامیدن گرفت پیش بالای تو یعنی در وقت مشاهدهٔ ذات یا حصول معرفت تو از معاینهٔ کمال و عظمت تو تجلیات با برداشتن نتوانست یعنی بعجز و تضرع گرائید چنان بایزید که در حالهٔ محو بود بانگ سبحانی میزد و چون بمقام صحو و معرفت ذات رسید بزبان عجز گفتن گرفت کُنتُ الیَومَ کَافِرًا مَجُوسِیًّا اَقطَعُ زُنَّارِی وَ اَقُولُ اَشهَدُ اَن لَّا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ چون عاشقانرا خودنمائی و خودفروشی سد راه است بنابران گوید قوله

حافظ این خرقه بینداز مگر جان ببری ❊ کآتش از خرقهٔ سالوس کرامت برخاست

معنی آنست که ای حافظ این خرقهٔ خودبینی و خودفروشی دور کن شاید که ازین ورطهٔ هلاک که محروقی است جان بسلامت ببری چرا که آتش از خرقهٔ سالوس و کرامت برخاست یعنی قریب است که این خرقهٔ سالوس و کرامت ترا در آتش هجران بسوزد قوله

غزل

روضهٔ خلد برین خلوت درویشان است ❊ مایهٔ محتشمی خدمت درویشان است

معنی آنست که روضهٔ خلد برین که کنایت از وحدت و معرفت است حصول آن بتوجه درویشان است که عاشقان کامل اند و مایهٔ سعادت دارین و مقبولی نظر حق خدمت درویشان است قوله

گنج عزلت که طلسمات عجائب دارد ❊ فتح آن در نظر رحمت درویشان است

گنج عزلت کنایت از مشاهدات که حصولش در عزلت است مشاهدهٔ ذات حقیقی که مشتمل بر عجائب و غرائب است و کشادن آن گنج بی نظیر رحمت درویشان معلوم قوله

قصر فردوس که رضوانش بدربانی رفت | منظری از چمن نزهت درویشان است

یعنی قصر فردوس که رضوان خازن اوست از نزهتگاه درویشان که متجلی بمشاهدات تجلیاتست منظرگاهی است و چون ملک و مال دنیا را اعتباری نیست که فانی است الاملک و مالیکه درویشان راست بنابران گوید قوله

از کران تا بکران لشکر ظلمست ولی | از ازل تا ابد فرصت درویشان است

یعنی سلطنت عالم از شرق تا غرب سراسر ظلم و موجب وبال اما از ازل تا ابد سلطنت درویشانست قوله

ایدل آنجا بادب باش که سلطانی ملک | همه از بندگی خدمت درویشان است

آنجا یعنی در خدمت درویشان قوله

دولتی را که نباشد غم از آسیب زوال | بی تکلف بشنو دولت درویشان است

دولتی که پاینده و باقی است و زوالی و فنائی ندارد دولت درویشان ست بی تکلف یعنی درین سخن تکلفی نیست قوله

بنده آصف عهدم که درین سلطنتش | صورت خواجگی و سیرت درویشان است

آصف عهد کنایه از مرشد که درین سلطنتش درین سلطنت باطنی که مراورا حصول است مرآن مرشد را ظاهرا و موصوف بصفت خواجگی و سیرت درویشان است قوله

آنچه زر میشود از پرتو آن قلب سیاه | کیمیائیست که در صحبت درویشان است

چیزی را که از عکس و روشنائی آن وجود ناقصه را زر خالص گرداند کامل کیمیا و صحبت درویشانست و یحتمل چیزی که از طفیل آن وجود ناقص بکمال رسد کیمیاء عشق است که حصول آن صحبت درویشان است قوله

گنج قارون که فرو میرود از قهر هنوز | خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است

گنج قارون که بقدرت است در قعر زمین میرود در کتبها خوانده باشی که بسبب غیرت درویشانست و قصه اش بر سبیل اجمال چنین است که قارون ابن عم موسی بود و بحسن صورت نظیری نداشت و خزائن وی بمرتبه بود که کلید خزائن او شصت اشتر می کشید و هر شتر شصت من باربردار بود و هیچ کلید بوزن از مثقال زیاده نبود و بهر کلید چهل گنج کشاده میشد و سببش آن بود که چون تورات بموسی نازل شد حکم شد که این را

باب زر نویس موسیٰ گفت که این کتابی است بزرگ و مرا چندان استعدادی نیست که باب زر
نویسم حق تعالی صنعت کیمیا بموسیٰ عطا نمود موسیٰ ثلثی ازان بهارون آموخت و ثلثی ازان
بخواهر خود که در نکاح قارون بود قارون از عیال خود در آموخت و از هارون و یوشع نیز بدست آورد
تا بجای شد که از مس طلای ساخت تا روزی بزینت تمام که باید و شاید مع گنجها بر قوم خود
نمودار کرد تا همه را تمنای حصول روی داد کما قال الله قَالَ الَّذِيْنَ يُرِيْدُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا
مِثْلَ مَا اُوْتِيَ قَارُوْنُ اِنَّهٗ لَذُوْ حَظٍّ عَظِيْمٍ باوجود این جاه و مال در حکومت و خلافت مدخلی نبود
روزی بموسیٰ گفت که رسالت ازان تست و خلافت و حکومت بهارون مرا خود منصبی نیست و
حال آنکه توریت از شما بهتر میخوانم موسیٰ گفت که خلافت بهارون من از خود نداده ام بلکه بفرموده حق
قارون گفت من این سخن بی دلیل بصدق نمی شناسم موسیٰ گفت هر یکی از شما عصای
در زمین نشانید هر همه چنان کردند علی الصباح عصای هارون سبز گردید و آن قدر بار آورد که بر تمام
بنی اسرائیل قسمت کرد گویند که عصای موسیٰ از شاخ بادام بود قارون گفت از همچو تو ساحر اینچنین بعید
نیست قارون مبغوض شده در خانه نشست چون معاملات موسیٰ همه بمطابق فرمان الهی بود هیچ
امری از امور بقارون تفویض نمود قارون از راه تمرد بنی اسرائیل را از موسیٰ متنفر ساخت موسیٰ
بسبب قرابت که با قارون داشت صبر می نمود تا حق تعالی امر زکوة فرستاد تا در ایجاب زکوة او از هر
چیزی هزار یکی صلح کرد قارون با وجود این تخفیف چون اندیشید مال بسیار شد گفت اِنَّمَا اُوْتِيْتُهٗ
عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِيْ یعنی این مال را بسعی و کسب حاصل نموده ام نه از مال قبطیان چون سائر
بنی اسرائیل من وادنی نه ام بلکه کینه موسیٰ هم در دل کرد تا روزی بنی اسرائیل را بمهمانی طلب کرد
بعد از فراغ طعام گفت که موسیٰ شما را مطیع خود ساخته اکنون طمع در مال شما کرده همه گفتند که تو سید
و بزرگترین مائی هر چه فرمائی آن کنیم گفت مرا اندیشه بخاطر آورده میخواهم که آنرا بتقدیم رسانم
و شما را از تکلیفات موسیٰ وا رهانم بنی اسرائیل همه تحسین کردند و مرادان او شدند گفت فلان
زن که در میان بنی اسرائیل بزناکاری مشهور است باید طلبید چنانکه [illegible] او را بدراهم و دنانیر
مفتون ساختند قارون طشتی پر از زر وعده کرد بشرطیکه موسیٰ را بزنا متهم سازد او قبول کرد علی الصباح
قارون مجلسی بر آورد و همه را طلب نمود موسیٰ علیه السلام ایشان بمکر و فریب طلبید موسیٰ قبول کرد

که سنت است اجابت دعوت چون موسی ع حاضر شد بموجب واجب خود ابلاغ احکام نمودن گرفت
که فرموده مجردی که زنا کند صد تازیانه اش زنند و اگر متاهل باشد سنگسارش کنند قارون گفت
اگرچه تو باشی گفت اگرچه من هستم قارون گفت بنی اسرائیل را گمان است که تو بفلان زن زنا
کرده گفت بنی اسرائیل را بر من این گمان نیست قارون گفت که آن زن را بخوانید حاضر کردند
موسی ع روی بآن زن کرد و گفت ای زن آنچه این مردمان بر من و تو گمان می برند آنچنان است
ترا سوگند بخدا است که از برکت موسی ع در توفیق بران بخشا و گفت حاشا و کلا ای نبی خدا که کسی
بر تو این گمان برد لیکن قارون مرا بمال فریفته گردانید تا بتو این افترا کنم قارون از کمال خجالت سر
فرود آورد موسی ع بغایت آشفته شد سر بر زمین نهاد و گفت خداوندا دشمنان تو قصد فضیحت دوستان
تو نموده انبیا دوست اند بر دشمن غضب فرست حکم شد که ما زمین را در حکم تو کردیم موسی روی بقوم کرد گفت
حق تعالی مرا بر قارون مسلط کرده چنانچه بر فرعون هر که از تابعان من است ازین مقام خود را
بیرون آرد همه بیرون رفتند مگر دو نفر که به قارون موافقت کرده موسی زمین را خطاب کرد که یا ارض
خذیهم فابتلعیهم قارون استهزا میکرد و ناسزا میگفت چگونه زمین خواهد گرفتن ناگاه پایها تا کعب
زمین فرو برد قارون دریافت و باستغاثه درآمد باز موسی فرمود یا ارض خذیهم وابتلعیهم ناگاه تا سینه فرو شد
همچنین تا آنکه غرق شده قارون هر چند که عجز و زاری کوشید موسی ع از کمال غضب رحم نفرموده و هکذا
زمین بحکم خدا هر روز بقدر قامت فرو می برد روز دیگر بنی اسرائیل گفتند که مقصود موسی ع از هلاک قارون
مال اوست موسی دعا کرد تا باغ و سرای و کوشک و گنجها همه زمین فرو برد و هیچ نگذاشت فخسفنا به
وبداره الارض حق تعالی وحی کرد که ای موسی دیگر زمین را الفرمان کسی بر تو نیارم این خلاصه است

روی مقصود که شاهان بدعا می طلبند	مظهرش آینه طلعت درویشان است

مقصود کنایت از مرادات دینی و دنیاوی شاهان کنایت از شاهان صوری و باطنی که سالکان
اند معنی مصراع ثانی آنکه جای برآمدن و دیدن روی درویشان است که بیک نظر ایشان
بمطلب می رسند قوله

ای توانگر مفروش اینهمه نخوت که ترا	سر و زر در کنف همت درویشان است

نخوت فروختن کنایه از اظهار عظمت و فخر است کنف پناه قوله

کبریائیست که در حشمت درویشان است	آنکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید

یعنی درویشانرا حشمت وکبریائیست که خورشید با این سر بلندی پیش او پست - قوله

سببش بندگی حضرت درویشان است	خسروان قبلهٔ حاجات و دعااند ولی

یعنی خسروان که جاے پیش آمد و مرجع حاجات و دعاہاے خلق اند اما سبب آن بندگی درویشان است که بسبب بندگی درویشان مرجع خلائق شده اند قوله

منبعش خاک در خلوت درویشان است	حافظ از آبحیات ابدی میطلبی

آبحیات ابدی عشق ومعرفت الٰہی منبع جاے برآمدن وضمیر شین برآبحیات غزل

غم این کار نشاط دل غمگین منست	روزگاریست که سوداے بتان دین منست

معنی آنست که مدتیست که عشق معشوقان ورزیدن دین من است وغم این عشقبازی مایهٔ فرحت دل حزین من گشته یا ازین بتان عارفان کامل مراد باشد یعنی مدتیست که طلب عاشقان کامل دین من گشته ودر طلب این کار غمی که روے میدہد مایهٔ سرور دل غمین من گردیده چون براے دیدن محبوبان چشمے باید که از لوث ہواے نفسانی وآرزوہاے جسمانی خلاص گشته باشد تا مشاہدہ جمال محبوبان نماید بنابران گوید قوله

وین کجا مرتبهٔ چشم جهان بین منست	دیدن روی بتان دیدهٔ جان بین باید

یعنی براے دیدن روے محبوبان چشم حقیقت بین که بوحدة رسیده باشد وخود را درین راه سوخته ودیده از ہمه کثرت بردوخته وچشم جہان بین مرا که نظر برکثرت وہمے وخیالے میدارد این مرتبه کجا وتحمل که چون بمعرفت ولی کامل نمیتواند رسید مگر کسے که بمقامات ولی رسیده باشد که اَلْوَلِیُّ یَعْرِفُ الْوَلِیَّ بنابران گوید که براے دیدن روے عارفان چشمے باید که از لباس ناسوتیه برآمده بمشاہدہ عالم ارواح رسیده باشد واین مرتبه مرچشم جہان بین را که بکثرت ملوثست کجا وچون موجب قوام عالم حسن محبوبان وجود عاشقان است بنابران گوید قوله

از مه روی تو واشک چو پروین منست	یار من باش که زیب فلک وزینت دہر

معنی آنست که اے محبوب من با ما موافقت نما ومونس ما باش که آرایش فلک وزیبایش دہر یا آنکه قوام فلک وعالم از ظہور حسن رخ تو واز اشکباری ما که کنایت از عشق ہست روے داده از ذکر

رفت وگفت ، دبراد میان ما وشما خویشی است چرا لیلی را بر نی بمجنون نمیدہی گفت مامجنون را محض دوست داریم بواسطهٔ غلبهٔ شوق نمیدہیم اگر باور نداری امتحان کن پدر لیلی لیلی را گفت سیاه ودر خود را ببین چون خواست که بدر آید منع از خانه بدر نیامده بود که باد دامن لیلی نزد مجنون برد مجنون بمجرد دیدن دامنش بیہوش شد وبیفتاد ...

سببِ وارادهٔ سبب پس باید که یارمن باشی گویند تا گوینده الله بر زمین خواهد بود قیامت نخواهد آمد و گوینده الله تا آنوقت است که ظهور نور محبوب حقیقی در عالم است وآن نور الحال روز بروز در کاهش است تا بحدے که در محاق افتد و بکلی پوشیده شود آنوقت قیامت قائم گردد کل یوم بتر ازین یعنی است وچون سخن که از روے عشق از دل پیدا می شود فرحت افزاے خاطر خلق میگردد وآن موجب تحسین میگردد بنابران گوید قوله

تا مرا عشق تو تعلیم سخندانی داد ــ خلق را ورد زبان مدحت تحسین منست

معنی آنست که ازان روزے که عشق تو مرا تعلیم سخندانی داد مدحت و تحسین من خلق را ورد زبان گردیده چون مشاهده عاشقان راببین التجلی والاستتار است بنابران ازان حالت استتار خود خبر میدهد که موجب تحیر است قوله

یارب آن کعبهٔ مقصود تماشاگه کیست ــ که تماشاگهِ سلطان دل ودین منست

یارب کلمهٔ الیست درهنگام تحیر گویند یعنی اے پروردگار آن کعبهٔ مقصود که کنایه از محبوب ومراد از مشاهدهٔ تجلیات است که تماشاگه سلطان دل ودین من گردیده والحال که از ما رودر نقاب گردیده معلوم نیست که تماشاگه کیست وکدام کس بتماشاے اوست ودر بعضے نسخه مصرع ثانی چنین دیده شده ؎ که مغیلان طریقش گل نسرین منست مغیلان طریق کنایت از شدائد و بلیات عشق است چون غنا واستغنا لازمهٔ محبوب وفقر و عجز لازمهٔ عشق است بنابران گوید قوله

دولت فقر خدایا بمن ارزانی دار ــ کین کرامت سبب حشمت وتمکین منست

معنی آنست که اے بار خدایا دولت فقر وبیکسی را بمن ارزانی دار چراکه این کرامت یعنی فقر وبیکسی موجب حشمت ومرتبه منست چراکه عاشق آنست که فقیر وبیکس باشد وچون آن عاشق را آن باید که بکار با مخالف نفس باشد بنابران گوید قوله

واعظ شحنه شناس این عظمت گو مفروش ــ زانکه منزلگه سلطان دل مسکین منست

واعظ نصیحت گو کنایه از نفس ؎ وَخَالِفِ النَّفْسَ وَالشَّیْطَانَ وَاعْصِهِمَا ۞ وَاِنْ هُمَا مَحَّضَاکَ النُّصْحَ فَاتَّهِمِ ۞ برخلاف نفس وشیطان باش فرمان شان مبر ۞ ور نصیحت میکنند ترا قول شان را متهم شحنه کنایه از عقل معاش سلطان کنایه از حق معنی آنست که اے نفس نصیحت گو ترا عقل میشنا[illegible]

و منزلت سپید بد و میگوید که نفس را خود حق است که مرکب اوست از پرورش او غافل مباش و بشناخت خود غره مشو و باین گفتگوی اوازه مرد و عظمت خویش بر من مفروش و از راه سرزنش برین مخروش که دل مسکین من منزلگاه سبحان است اگر ترا شیخه شناسی مر السلطان غلبه نیز ابرین چه جا و نصیحت تو مرا چه زیبا ۔ قوله

از که دریاگری آموخت خیال تو مگر ۔ رهنمایش شده این اشک چو پروین منست ۔

دریاگری خاصه دریا معنی آنست که ای محبوب من خیال تو این خاصه دریا که گوهرفشانی است از که آموخت محض از آنست که اشک پروین مثال من مهر و معاون او گردیده و چون مدار کار عاشقی بر فنا است تا که فانی نشود بمراد نرسد و آن موقوف بتجلی ذاتی قهاریست و نیز کار معشوق مدام عاشق کشی است بنابران گوید قوله

رسم عاشق کشی و شیوه شهر آشوبی ۔ کار آن شوخ سیه چرده شیرین منست

سیه چرده سبز رنگ مراد ازان معشوق و نیز تجلی ذاتی که سیاه است یعنی رسم عاشق کشی در دار الملک وجود عاشق را زیر و زبر ساختن کار آن شوخ سیه چرده شیرین منست که تجلی ذاتی قوله

حافظ از حشمت پرویز دگر قصه مخوان ۔ که لبش جرعه کش خسرو شیرین منست

پرویز نام پسر هرمز بن نوشیروان و خسرو نیز می گفتندش و او تاجی داشت بوزن شصت من مرصع بجواهر نفیس و تختش از عاج و ساج بشکل و مرصع بود و شکل اقالیم زمین و فلک البروج در و ثبت کرده و آنرا طاقدیس در آورده و بپرویز طلسمی بود از شیر و گوزن سر بر دو طاسی و غلوله کم از گوی چون یکساعت گذشتی آن گوی از دهان شیر در طاس افتادی و او را چهار دست فرش بود که بهر دستی فصلی از فصول نگاشته و شطرنجش یکطرفی از یاقوت و طرفی از زمرد تراشیده بود و نرد نیز داشت که دو شست یکجا نرش از بسد و دوم از فیروزه داشت و او را دویست مثقال زر افشار بود و چون بار دادی ازان زر بد صورتها خوب ساختی و شکستی و خوانش مرصع بجواهر نفیس و کاسهای زرد و سبز از زمرد و گنج بادآورد و گنج عروس و گنج دیبه خسروی و گنج افراسیاب و گنج سوخته و گنج خضرا و گنج شادآورد و نیز پیلی سفید داشت و بزرگتر از همه پیلان از غایت سفیدی بدرخشیدی و بارید و نکیسا مطربان او بودند و شیرین زن و معشوقه او بوده ۔ غزل

روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست | منت خاک درت بر بصری نیست که نیست

درین غزل نفی در نفی اثبات است معنی آنست هر نظری که او شناسی کمال حاصل نموده و در هر جا جلوه تو بیند از روشن از مشاهده روی تو است و هر بصری که بمعرفت تو رسیده و آثار شهود تو بعین بیند منت خاکدرت بر دست است بطفیل آنکه چشم بر خاکدرت سائیده تا باین مرتبه رسیده و محتمل هر ذاتی را فروغی و هر صفتی پرتوی از ذات اللّٰهُ نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ است ع الا کل شیء ما خلا اللّٰه باطل * وَهُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ مُحِیْطٌ و محتمل که مرتبه ولایت و نبوت در حضرت بر وجه اتم و اکمل است و هر نبی و ولی از پرتو مشکوة نبوت و ولایت او صلعم بقدر استعداد خود مستفیض دستر شند فکل نبی و ولی نبوته وولایته حسنة من حسناته قوله

آب چشمم که بر او منت خاک در تست | زیر صد منت این خاکدرت نیست که نیست

معنی آنست که آن چشم من که بر و خاک در تست چه بسبب اشتیاق خاک در تو روان گردیده عزیز دارد بواسطه آن مارا ممنون احسان خودکن کسی نیست که ممنون صد منت اینجناب نیست قوله

ناظر روی تو صاحب نظرانند آری | سر گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست

معنی آنست که صاحب نظران که عاشقان کامل اند بهر چیزی و هر شی که بینند دران مشاهده جمال تو مینمایند که مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰهَ فِیْهِ آری سر گیسوی تو اسم تجلی ذاتی تو در هر سر هست و ازین فیض عام تو کسی محروم نیست اَلَا اِنَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ مُحِیْطٌ و چون کار عاشق خونبار نیست بنابران گوید قوله

اشک غماز من ار سرخ بر آمد چه عجب | خجل از کرده خود پرده دری نیست که نیست

غماز چغلخور از کرده خود بسبب عمل خود معنی آنست که اشک غماز من اگر بخونباری بر آمد جای عجب نیست زیرا که او پرده در بیست و هر پرده در آخر الامر بسبب عمل خود خجل و خونبار گردد و چون گریه موجب رفع ندامت و عفو تقصیر میباشد بنابران گوید قوله

تا بدامن ننشیند ز غبارت گردی | سیل خیز از نظرم رهگذری نیست که نیست

معنی آنست که این گریه من برای آنست که شاید در راه عشق از ما تقصیری بوقوع آمده باشد مبادا از آن غبار اندوه بدامن حال تو رسد از این گریه من بجایی رسید که هر رهگذری که هست

دران سیلے از چشم من جاریست و چون راه عشق محض اختیار شده اند است وآن کار هر کسے نیست بنابران گوید قوله

نازکانرا سفرِ عشق حرام ست حرام ۔۔۔ که بهر گام درین ره خطری نیست که نیست

معنے آنست که نازپروردان خانه خودی و تن آرای راشایان نیست که راه عشق بس سخت است که العشق تمام المحنة والبلاء و درین ره بهر قدم خطرے هست و چون راه عشق اعظم ترین نعما است که مدعیان بدین نعمت عظمے نرسند بنابران گوید قوله

تا دم از شام سر زلف تو هر جا نه زند ۔۔۔ با صبا گفت و شنودم سحرے نیست که نیست

معنے آنست که چون بشاهراه عشق در آمدم و خوبی آنرا دریافتم بنابران هر سحرے که هست مرا با صبا که مرشد وقتست گفتگوے و نجشے است بدین جهت تا دم از وصف شام سر زلف تو که کنایه از جذبه عشق است نزند اے خوبی او فاش نکند تا مدعیان بحال خود مانند و چون راه عشق سراسر سکینی و بیکسی است بنابران گوید قوله

شیر در بادیه عشق تو روباه شود ۔۔۔ آه ازین راه که در وی خطری نیست که نیست

معنے آنست که اے محبوب من راه عشق تو راهے است که شیران یعنی عارفان کامل بمنزله روباه میگردند و عجز و تضرع مینمایند۔ مصرع در سر سپرزن مینر و پیمبر ؛ که اے زن در دعایت یاد م آور ؛ مشوغره که شیران شکاری ؛ درین ره خواستند از مور یاری ؛ افسوس ازین راه که سراسر خطرات و آفات است و چون عشق مر عاشق را در معرض نیستی میکشد۔ قوله

از وجود اینقدرم نام و نشان هست که هست ۔۔۔ ورنه از ضعف دراینجا اثرے نیست که نیست

معنے آنست که در عشق بجاے رسیده ام و محو گردیده ام که از وجود همین قدر نام و نشان است که هست گویند نام هستی دارم و الا نه هرچه که اثر و نشان کمال ضعف است در وجود من موجود است اے ضعف بحد کمال و چیزے باقی نمانده چون سامع محجوبست و با کثافت بادی چون وے سخن تو انگفت کلموا الناس علی قدر عقولهم از ینجهت سخن را که چون آفتاب جهانتاب است در پس غمام حرف و صوت کرده موافق دید نادیده این خفاش طبعان برون باید آورد و گرنه بایستے منشان آفتاب مسندان نه چنین دم زدن ونه اینچنین سخن گفتن در مجلس روحان سخن بے حجابست و بے پوست چون با آنان که با حجاب و با پوست اند

اگر سخن بیحجاب گوئی پوست شان ازشان کنده شود و پردهٔ غفلت دریده لیکن ایشان ازین خرد شان و پریشان میشوند پس با ایشان سخن گفتن مصلحت نیست بنابران گوید قوله

مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز ‌ ‌ ‌ ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

معنی آنست که هرچه از اسرارهای نهانی و رازهای پنهانی بر تو مکشوف شده مصلحت همین است که در اظهار آن نکوشی و از عوام نهان داری که ایشان طاقت فهم آن ندارند مبادا که به انکار پیش آیند والا نه در مجلس عاشقان هر چیزی که هست آنجاست واو شان خود واقف اسرار اند و نیز معنی آنست که هیچ نمیدانم که موجب اخفای راز چیست مگر ایشان فوت افشای آن راز یا مصلحت در افشای آن راز نمی بینند که افشای سر الوهیت کفر دیگر اَلْقَدَرُ سِرُّ اللّٰهِ فَلَا تُفْشُوْهُ همچنین در افشای همه اسرار قوله

از خیال لب شیرین تو ای چشمهٔ نوش ‌ ‌ ‌ غرق آب عرق اکنون شکری نیست که نیست

چشمهٔ نوش شکر کنایت از محبوب معنی آنست که ای محبوب من هر محبوبی که هست از خیال لب شیرین تو که لطف تست غرق آب عرق است یعنی هیچ یکی نیست که توجه بلطف تو نداشته باشد و این نهال در مزرعهٔ جان نکاشته باشد و محتمل ای محبوب من هر محبوبی که هست از خیال لب شیرین تو یعنی از دیدن کمال لطافت و ملاحت تو عرق آب انفعال است و چون در رسیدن فیض الهی از آنجانب نقصی و بخلی نیست لیکن مدار او بر استعداد است بنابران گوید قوله

من ازین طالع شوریده برنجم ورنه ‌ ‌ ‌ بهره مند از سر کویت دگری نیست که نیست

معنی آنست که ای محبوب من هر کسی که هست فیض از جناب تو شامل حال اوست الا که من واین محض شوریدگی طالع من است که استعدادی ندارم وگرنه از جانب تو بخلی نیست و چون کار معشوق مدام استغنا و خفا و کار عاشق محبت و وفا بنابران گوید قوله

کمر کین بمن خسته چه بندی که بمهر ‌ ‌ ‌ در میان دل و جانم کمری نیست که نیست

ای محبوب من از برای من خسته دردمند بهر چه کمر کین می بندی و هیچ پروای من نمی پردازی که مرا در دل و جان هر چه طوق و دوستی است مهیا است و چون کار معشوق مدام ناز و استغنا گوید قوله

تو خود ای شعلهٔ رخشنده چه در سر داری ‌ ‌ ‌ که کباب از حرکات جگری نیست که نیست

معنی آنست که ای محبوب من بعالم هر جگری که هست از آتش غمزه و ناز که کنایت از ظهور و خفا و غنا

واستغنا کباب گشته معلوم نیست که تو ازین که دل عاشقان راسوخته چه درسرداری وخیال تو چیست وچون کار معشوقان اکثر بیوفائی است بنابران گوید **قوله**

بغیر ازین نکته که حافظ ز تو ناخشنود است	درسراپای وجودت هنری نیست که نیست

معنی آنست که ای محبوب من ذات تو مجمع صفات حمیده است و هر هنری که هست در وست الا همین که حافظ از تو خشنود نیست که با وی وفا نمیکنی چنانچه جای دیگر خود گفته که ع جز این قدر نتوان گفت در جمال تو عیب ٭ که خال مهر و وفا نیست روی زیبا را ٭ و این سخن اگرچه بی ادبی است لیکن کلام عشاق مجنون بمقاصد نگیرند

غزل ۹

روی تو کس ندید و هزارت رقیب هست	در غنچه هنوز و صدت عندلیب هست

اشکال این بیت آنست که منظر یعنی باطن حق سبحانه را با وجود اینهمه گلها شگفتن غنچه گفتن و با وجود این ظهور منفصل مجمل قرار دادن نمی زیبد جواب آنست که چون شیونات الهیه نامتناهیه اند و هر چه بوجود آمده متناهی دارد پس آن ذات مجمع شیونات را نظر بشیونات نامتناهیه باقیه غنچه گفته و اگر باعتبار شیونات موجوده گل گوید نیز شاید ع شگفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست ٭ معنی آنست که ای محبوب من بکنه ذات تو هیچکس نرسید که هزاران هزار سوانح اند از تجلیات و شیون ذاتیه و اعیان ثابته و عجب تر آنست که در غنچه یعنی در چندین پرده نور و ظلمت نهانی چگونه رخ تو کسی ببیند چندانکه ظهور کردی مست تو گشتی و شیفته و آرزومند ببوی آن گل خوش بو صد هزار عاشق بیقرار اند و در شوق لقای بیمثال آن معنی این بیت چنین دیده شده که روی تو جز تو کسی ندیده که عرفت ربی بربی و مراد از رقیب دین و دنیا و کفر و اسلام و امر و نهی و طاعت و معاصی و احکامهای شرع و هزاران تکلیفات عقل که در پیش است اینهمه رقیبان آن روی اند از ین معنی است ع ره عقل جز پیچ در پیچ نیست ٭ بر عاشقان جز خدا هیچ نیست ٭ و نیز رقیب فکر و عقل و هوش و دیگر مراد از رقیب چشم و رخ و خال و زبان و گوش و دست و پا و سائر اعضا اینهمه رقیبان آن روی اند اما اینها رقیب هم حبیب زیرا که ظهور هم اینست و حجاب هم این و همین حجاب ظهور شد و همین ظهور حجاب پس چون حجاب برخیزد ظهور برخیزد و چون ظهور برخیزد چندین ذوق و شوق با که انگیزد و مراد از غنچه دلست و طالبان عندلیب و اگرد برگرد آن جلوه‌ها دارد و چون ناگاه باد عنایت بوزد و آن غنچه دهان بسته یکایک بشکفد و از بوی آن عاشق عندلیب وار مست

وهیچو گردد و در ظهور حبیب رقیب فانی گردد وعبارت رقیب وعندلیب تا آن زمان است که او در پرده است وچون از پرده بیرون آید کس درمیان باید آنگاه در ذوق ملک جهان دیوانه گرد که هیچ بیگانه وبیگانه را مدخل نماند درین میانه اگر بگوش جان بشنوی هر دم بانگ انا الحق از هر شئ خیز انست وجز این بانگ بانگ دگر در عالم نیست اما این زبان حال در منصور بقال آمد تا وی را پاره پاره کردند بسوختند وخاکسترش بباد دادند اما این بانگ را نتوانست برداشت پس معلوم شد که آن بانگ از منصور نبود اِنِّیْ اَنَا اللّٰہ از درخت برآید ودرخت درمیان نه عجب که از منصور برآید ومنصور درمیان نه وچون عاشق را باعتبار باطن دمی از معشوق جدائی نیست گوید قوله

هرچند دورم از تو که دور از تو کس مباد	لیکن هنوز وصل توام عنقریب هست

معنی آنست که ای محبوب من هرچند که بصورت از جناب گردون قباب تو دور افتاده ام که هیچکس از تو دور مباد لیکن هنوز وصل توام عنقریب هست که باعتبار معنی با توام وتحمل اگرچه باعتبار صورت جسمانیه از راه ذوق هوای نفسانیه از تو دورم که هیچکس از تو دور مباد لیکن هنوز با وجود این وصل تو عنقریب است که خود فرمود نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ وچون همه کس عاشق اوست بنابران گوید قوله

گر آمدم بکوی تو چندان عجیب نیست	چون من درین دیار فراوان غریب هست

معنی آنست که ای محبوب من اگر خسته غریب بکوی عشق تو در آمدم ودعوی عشق نمودم عجب مدان چراکه چون من در کشور عشق تو هزاران هزار واله وگشته اند یعنی تنها نه من عاشق توام بلکه عالمی آشفته میدان محبت تست وچون در کوی عشق محرومی نیست گوید قوله

عاشق که شد که یار بحالش نظر نکرد	ای خواجه درد نیست وگرنه طبیب هست

معنی آنست که درین زمانه بسیار بوالهوسان دعوی عشق مینمایند ومیگویند که محبوب ما هیچ بما التفات نشد بنابران گوید که عاشق که شد که یار بحال او نگاه نکرد یعنی هر که در راه عشق مردانه درآمد البته محبوب به بغمخواری او کوشید وآن کسانی که محروم اند از انجهت است که درد عشق ندارند بزور خود را عاشق نام نهاده اند والا طبیب موجود است وهیچ بخلی از جانب طبیب نیست اما چون طبیب درونه بیند کرا دوا دهد وچون لازم عاشق است که آزار بکسی نرساند وبقدر دست بغمخواری او کوشد گوید قوله

ای دل مجوی خاطر آزار کائنات	گر کار خوشدلی که چو یار انصیب هست

معنے آنست کہ اے دل من چون ما را از کار خوشدلی کہ محض عطاے عشق یا مشاہدات تجلیات و معرفت رب الارباب ہست بہرہ است پس میباید کہ آزار خاطر کائنات روا نداری یعنے اگر ایشان بجنگ برخیزند و با نکار پیش مے آیند مر ایشان را نرنجانی و یا آنکہ چون اللہ تعالے بتو عطا نمودہ و ایشان از تو طلب دارند تو ہم بر ایشان عطا نما أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْكَ و چون در نظر عاشق ہمہ جا ظہور محبوب حقیقی است گوید قولہ

در عشق خانقاہ و خرابات فرق نیست	ہر جا کہ ہست پرتو روے حبیب ہست

معنے آنست کہ در عشق خانقاہ و خرابات نظر نباید کرد چرا کہ ہر جا ظہور روے محبوب است پس در طلب رضاے او باید بود و در پے این و آن نباید شد و نیز از خانقاہ عزت و خرابات رسوائی یعنے در عشق عزت و رسوائی برابر است نہ عزت بجز امیر ساند و نہ خواری از و میراند پس عاشق را باید کہ بعشق ساعی باشد و بہ این و آن نپردازد و محتمل کہ عشق مراد ظہور ذات حق است یعنے در ظہور ذات حق کہ در خانقاہ و خرابات ست فرقے نیست و این ظہورات متنوعات و تجلیات متکثرات در وحدت ذات جلال و جمال صفت قادح و ما الوجہ الا واحد غیر انہ اذا انت تعدد المرادہا تعدد پر تو آفتاب کہ بر زمین می افتد در عذوات متعدد و متکثر مے نماید و اگر بر شیشہاے ملون تابد ہر جا بہر رنگے نماید و در نفس از الوان مبرا است و اگر بر قاذورات افتد ہیچ نقصان در وے پیدا نشود و چنانکہ بر لعل افتد ہیچ شرف زیادہ نگردد و جمیع صور مظاہر نور حق اند خواہ ذہنی خواہ خارجی خواہ ناقص خواہ کامل قال اِنَّ اللّٰهَ يَتَجَلّٰى يَوْمَ الْقِيٰمَةِ لِلْخَلْقِ فِيْ صُوْرَةٍ مُنْكَرَةٍ فَيَقُوْلُ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى فَيَقُوْلُ نَعُوْذُ بِاللّٰهِ فَيَتَجَلّٰى فِيْ صُوْرَةِ عَقَائِدِهِمْ فَيَسْجُدُوْنَ فقال ع اِنَّ الْحَقَّ يَتَجَلّٰى يَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِصُوْرَةِ النُّقْصَانِ فَيُنْكِرُوْنَهَا ثُمَّ يَتَحَوَّلُ بِصُوْرَةِ الْكَمَالِ يَعْتَقِدُهَا النَّاس چون غرور و تکبر شر الخصال من النساء و الرجال است بنابران گوید قولہ

آنجا کہ کار صومعہ را جلوہ مے دہند	ناقوس و دیر و راہب و نام صلیب ہست

ناقوس چوبیست کہ بجاے بانگ نماز زنند راہب زاہد ترسایان صلیب خط سہ گوشہ از زر و نقرہ و مس و چوب و امثال آن برہمن در زنار بندند معنے آنست کہ جاے کہ مسلمانان حق پرست عبادت میکنند علامت کفر نیز بحسب امکان موجود است پس باید کہ عابدان بعبادت خود مغرور نگردند مبادا کہ کفر باسلام مبدل گردد و نیز الفاظے کہ در مصرع ثانیست عشق مراد است معنے آنست کہ در سرے کہ اسلام تمکن گرفتہ عشق را البتہ مدخلے است و چون این کلام سراسر عشق است گوید قولہ

فریاد حافظ اینهمه آخر بهرزه نیست | هم قصهٔ غریب حدیث عجیب هست

هرزه بیهوده معنے بیت واضح است حاجت تقریر ندارد غزل

رواق منظر چشم من آشیانهٔ تست | کرم نما و فرود آکه خانه خانهٔ تست

این غزل در جدائی مرشد فرموده رواق منظر چشم مردمک دیده کذا فی اصطلاح الشعرا معنی آنست که ای محبوب من مردمک دیدهٔ من جاے نزول تست یعنی براے تو مردمک دیده را مهیا کرده ام پس کرم نما و بدین خانه فرود آی که اینخانه محض خانهٔ تست دگر را گنجایش نه و چون بیشتر کار معشوقان استغنا است گوید قوله

بزلف و خال و خط از عاشقان ربودی دل | لطیفهای عجیب زیر دام و دانهٔ تست

زلف جاذبهٔ عشق خال نقطهٔ ذات کنایه از وحدت خط کنایت از صفات و نیز زلف و خال و خط کنایت از جذبات عشق و نیز مشاهداتی که خال و خط و ناز و غمزه و چین پیشانی او اینهمه نقش تجلیها است بر دل نقشبند معنے آنست که اے محبوب من اول بسلسلهٔ محبت خود مارا گرفتار کردی و بجذبهٔ عشق تاراج دل ما نمودی و باز الحال بے نیازی را کار میفرمائی و هیچ پرواے ما نمے پردازی اینچنین لطیفهاے عجیب که اول بخود فریفتن و باز استغنا را کار فرمودن خاصهٔ تست چون توجه دل عاشق مدام بجناب معشوق است گوید قوله

دلت بوصل گل ای بلبل سحر خوش باد | که در چمن همه گلبانگ عاشقانهٔ تست

بلبل سحر کنایه از مرشد است دلت بوصل گل که محبوب حقیقی است خوش باد که همواره بارشاد طالبان و در دنیا حقائق و معارف ترانه تست چراکه در چمن مجلس مسترشدان همه گلبانگ عاشقانهٔ تست اے منتظر قدوم فیض لزوم تو اند و با دعا گوئی تو چون علاج درد عاشق که مسترشد است بغیر توجه و لطف معشوق که مرشد است نتواند شد بنابران گوید قوله

علاج ضعف دل ما بلب حوالت کن | که این مفرح یاقوت در خزانهٔ تست

لب مراد لطف لب که شیرین جوے شد لطف خدا است مفرح دوائی آمیخته معدنیات بجهة دفع خفقان و سوزاک دهند و مقوی و فرحت دهنده داینجا اشارة بلب معنی آنست که علاج ضعف دل و حلل امراض قلب مرا که بتوجه و لطف تست حواله نما چراکه این مفرح یاقوت یعنے فضل و لطف که

که شفاء بیماران عشق است در خزانهٔ تست پس دربارهٔ ما کن تا بکام دل رسم اگرچه قوله

بتن مقصرم از دولت ملازمتت | ولے خلاصهٔ جان خاک آستانهٔ تست

معنے آنست که اگرچه باعتبار جسم گرفتار بعدم لیکن خلاصه جان که دل در روح است مدام متعلق بآنجنابست و چون عاشق کامل آنست که هیچ وجه و هیچکس و هیچ چیز ملتفت نگردد بنابران گوید قوله

من آن نیم که دهم نقد دل بهر شوخی | در خزانه بمهر تو و نشانهٔ تست

معنے آنست که اے محبوب من من آن نیم که ملتفت بهر ساده روئی گردم و در دل من تا حال همچنان سربسته بمهر و نشان تست و محبت غیر در وے راه نیافته و چون در عالم هرچه هست مطیع امر معشوقست بنابران گوید قوله

تو خود چه لعبتی اے شهسوار شیرین کار | که توسنے چو فلک رام تازیانهٔ تست

رام تازیانه یعنے مطیع امر معنے بیت اظهر من الشمس است و چون کار معشوق مدام عشوه دهی و فریب بخشی است بنابران گوید قوله

چه جاے من که بلغزد سپهر شعبده باز | ازین حیل که در انبانهٔ بهانهٔ تست

معنے آنست که ازین عشوه ها و فریبها که در ذات تو مضمرست اگر من مسکین فریب خورم جاے عجب نیست چه جاے من بلکه سپهر شعبده باز که فریب دهندهٔ عالم است بدست عشوه ها و فریبهاے تو گرفتارست و چون کلام حافظ موزون و مشتمل بر فصاحت و بلاغت است و آن موجب فرحت دل غمگین ست بنابران گوید قوله

سرود مجلست اکنون فلک برقص آرد | که شعر حافظ شیرین سخن ترانهٔ تست

خطاب بمعشوق است فلک مفعول ترانه معنے بیت اظهرست حاجت بتحریر ندارد غزل

رهیست راه عشق که هیچش کناره نیست | آنجا جز آن که جان بسپارند چاره نیست

معنے آنست که غواصان دریاے محبت و ملاحان بحار مودت از حقیقت عشق چنین خبر داده اند که عشق راهیست لا انتهاء لهٔ که انقطاع آن هیچ نوع صورت پذیر نیست بلکه درین راه جز جان سپردن چاره نیست که اَلْعِشْقُ اَوَّلُهٗ حَرْقٌ وَاٰخِرُهٗ قَتْلٌ و چون از عشق بهتر و از محبت کار نیست بنابران گوید قوله

هر دم که دل بعشق دهی خوش دمے بود | در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

معنے آنست که هر دمے که در عشق گذرد خوش و طیب است که دمے با عشق بهتر از چهلساله عبادت بے عشق

پس باید که خود را در دریای عشق اندازی تا گوهر مراد بدست آری و درین کار تاخیر مورزی و اندیشه منما
که کار نیست نیکو و در کار خیر حاجت هیچ استخاره ندارد و باید دانست که عقل شحنه ایست در شهرستان
بدن که کار او همه جاسوسی و چاپلوسی نمیخواهد که عاشق در کوی معشوق یک قدم نهد و سر تسلیم بپیش روی
مے آرد بنابران میگوید قوله

مارا بمنع عقل مترسان و مے بیار	کان شحنه در ولایت ما هیچکاره نیست

معنی آنست که اے منکر مارا ازین مترسان که عقل تو مانع خواهد گشت زیرا که شحنه که در ولایت ما است
اے عقلی که در بدن ماست هیچکاره نیست اے سرکش نیست بلکه تابع نفس است و یا آنکه عقل معاش
ندارم که هیچکاره ایست بلکه عقل معاد دارم که مرید عشق است و چون عاشق را هرچه میرسد از مرگ و حیات
و رنج و گنج بدوست نسبت کنند چرا که نسبت بغیر نمودن شرک است بنابران گوید قوله

از چشم خود بپرس که ما را که میکشد	جانان گناه طالع و جرم ستاره نیست

از چشم مراد غمزه از ذکر سبب و اراده مسبب معنی آنست که اے محبوب بپرس این غمزه تو که ظهور خفا
است مارا در معرض هلاکت آورده تهمت گناه بر طالع و ستاره نیست که این هیچکاران خود وجود
ندارند در وجود محتاج اند عدم و وجود غیرے از ایشان چون آید و چون مشاهده کمال محبوب بغیر از چشم
پاک از تیرگی اغراض نفسانی و علل هواء جسمانی نتوان شد گوید قوله

او را بچشم پاک توان دید چون هلال	هر دیده جای جلوه آن ماه پاره نیست

معنی آنست که عاشق تا دام که مبرا از علل صفات بشری نگردد و متصف بصفات [illegible] نشود
چنانچه هلال را بهمان چشم تواند دید که خالی از امراض باشد و چون طریقه رندی از جنس عزیز القدر است گوید قوله

فرصت شمر طریقه رندی که این نشان	چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست

معنی آنست که اے عاشق اگرچه طریقه رندی که کنایه از عشق و آزادی کونین و عدم ریاست بدست
آمد غنیمت دان که این طریقه مانند راه گنج از نظر مردان مخفی است که کسے بدین ره نمیرود و چون کار
معشوق مدام استغنا است گوید قوله

نگرفت در تو گریه حافظ بهیچ روے	حیران آن دلم که کم از سنگ خاره نیست

معنی آنست که اے محبوب من در حیرتم آیا طینت تو بکدام سرشته که باینهمه گریه و زاری که در عشق تو

نموده‌ام ذره در دل بیرحم تو که صد سختی کم از سنگ خاره نیست تاثیر نکرده **غزل**

روزه یکسو شد و عید آمد و دلها برخاست
می ز خمخانه بجوش آمد و می باید خواست

روزه کنایه از ابتدای حال که ایام زهد و پارسائیست عید آمدن مشاهدات می عشق و محبت یعنی اینکه دل می باید خواست طلب باید کرد قوله

نوبت زهد فروشان ریائی بگذشت
وقت شادی و طرب کردن رندان برخاست

زهد فروشان ریائی مرائی رندان کنایت از عاشقان معنی آنست که ایام زهد و پارسائی که جهت تصفیه بکار بود بسر آمد و آوان مشاهدات تجلیات از در درآمد و دلها نرم گشت و فواره عشق و محبت از دلهم جوش زد مرشدی میباید صحبت و طالبش میباید شد چراکه ایام زهد فروشان ریائی رفت و وقت شادی رندان درآمد چون هر کسی بموجب کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ شادان است بنابران گوید قوله

چه ملامت کند آنکس که چو ما باده خورد
این نه عیبست بر خورده دلان وین نه خطاست

معنی آنست که کسی همچو ما باده خورد یعنی عشق ورزی اشتغال نماید چه ملامت کند که او نیز هم پیشه ما گردید و یا آنکه برای چه بملامت پیش آید که عشق ورزیدن نزد دانایان عیبی و خطائی نیست و چون میخواری که کنایه از عشقبازیست و اختیار طریقه ملامتیه است عیبی چنان نیست که موجب خلل باشد بنابران گوید قوله

این نه عیبست کزان عیب خلل خواهد بود
ور بود عیب چه شد مردم بی عیب کجاست

معنی آنست که این میخواری که کنایه از عشقبازیست یا میخواری ظاهر است عیبی نیست و گناهی نه که حق عبدیه تعلق داشته باشد و راه عفوش نباشد و ازو خللی پدید آید که غفوران شاید بلکه حق الله است که امید عفو دران بیشتر لانه ارحم الراحمین واکرم الاکرمین پس عیب نباشد و هیچکس خاطر خود ازین اندیشه نخراشد کما قال الله یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعًا ور بود عیبی چه شد دانی که بیعیب خداوند پاک است و بنده پر تقصیر که خلقتش از خاک است چون ریا بدتر از میخواری است بنابران گوید قوله

ما مردان ریائیم و حریفان نفاق
آنکه او محرم سر است براحال گواست

معنی آنست که ما مردان ریائی و حریفان نفاق همچو دیگران نیستیم که کوس صلاح و ورع بر در زنیم

وانکه او محرم سر است یعنی خدا تعالی بدینحال برین سخن گواه است که دروغ نمیگوییم چون عدم ریا لازمه عاشق است بنابران گوید قوله

فرض ایزد بگذاریم و بکس بد نکنیم	وانچه گویند روا نیست نگوییم رواست

آنچه گویند روا نیست اشاره بطریق ملامتیه و جهد در عدم ریاست یعنی مارا باید که حلال خدارا حلال دانم و حرام را حرام و سائر فرض و واجبات بجا آرم و کسی را نرنجانم و نیز در حصول اخلاص و عدم ریا ساعی باشم و جد و جهد کما ینبغی بجا آرم و اگر گویند که در پی عدم ریا نباید شد که مشروط لازم نیست جواب دهم که عوام را بموجب حسنات الابرار سیئات المقربین این طاعت بس نیکوست

تاکه عدم ریا می کنند و چون در عالم عجب حالی رو داده که بر روی ریا خود نظر نمیکنند بلکه آنرا از اعمال صالح پندارند و میخواری عاشقانرا از معاصی می شمرند چنانچه جای دیگر خود گفته ریا حلال شمارند و باده را حرام ❊ زهی طریقه و ملت زهی مذاهب کیش ❊ و چون فی الحقیقه زشت ترین افعال است که چشم از عیوب خود پوشیدن و عیب جوئی دیگران کردن بنابران گوید قوله

چه شود گر من و تو یکدو قدح نوش کنیم	باده از خون رزانست نه از خون شماست

معنی آنست که ای زاهد خودبین چه شود اگر من و تو یک قدح باده مجازی بنوشیم و مرتکب این امر عظیم شویم که نزد کسی شما بدترین افعال است تا وقتیکه از غیبت و عیب جوئی خلاص یابیم ❊ زاده هیچ اگر نیست این بس که ترا دمی ز وسوسه عقل بیخبر دارد ❊ چراکه این باده نوشی ما بر اعمال شما که روی ریاست فوقیت دارد چراکه باده نبود مگر از خون رزان که انگور است نه که از خون شما که غیبت اخوان حرام است که قال الله ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه پس قوله

باده نوشی که درو روی و ریائی نبود	بهتر از زهدفروشی که درو روی و ریاست

معنی آنست که باده نوشی خواه ظاهری خواه طریقه ملامتیه که عشقبازیست که درو روی ریا اصلا نباشد بهتر از زهد و صلاح ریائی و چون عاشق را باید که بدو چیز ثابت قدم باشد یکی اشتغال بعشق دوم ترک آزار خلایق بنابران گوید قوله

باده مینوش و میازار تو کس را حافظ	زانکه آزردن مردم همگی عین خطاست

معنی بیت واضح است ❊ —

غزل

ز گریه مردم چشمم نشسته در خونست	ببین که در طلبت حال مردمان چونست

معنی آنست ای محبوب من در فراق روی تو از غایت گریه و اشکباری مردمان چشم من غرق خون گردیده پس باری یکره نظر نما که در طلبت حال مردمان بچه انجامیده که از اشکباری بخونباری مبدل شده چون در هجران محبوب محب را بجز خون خوردن کاری نیست بنابران گوید قوله

بیاد لعل تو و چشم مست میگونت	ز جام غم می لعلی که میخورم خونست

لعل کنایه از لب و مراد ازان لطف و فضل است لب که شیرین گویی شد لطف خداست و مراد از چشم مست میگون تجلی ذاتی هست باعتبار استغنا میگون باعتبار خونریزی و خونریز از انجهت که موجب فنای عاشقانست معنی آنست که ای محبوب من در جدائی تو بامید حصول لعل تو که نا متناهی است و چشم مست میگون تو که تجلی ذاتی قهار است از جام غم بجز خون خوردن کاری نیست یعنی در هجر تو این عمر گرامی خود بخونخواری بسر می برم چون مشاهده معشوق در حق عاشق دولت عظمی است بنابران گوید قوله

ز مشرق سر کوی آفتاب طلعت تو	اگر طلوع کند طالعم همایونست

معنی آنست که ز هی سعادت و نیک بختی طالع من اگر آفتاب طلعت تو که کنایه از تجلی ذاتیست از مشرق سر کوی قلب حزین ما طلوع نماید و یا از مشاهده خود فرمان دیدار ارزانی سازد چون کار عاشق بجز از تماشای محبوب و معاش سوای کوی عشق نمیباشد بنابران گوید قوله

حکایت لب شیرین کلام فرهادست	شکنج طره لیلی مقام مجنون است

معنی آنست که کلام فرهاد که کنایه از عاشق است بجز از بیان لب شیرین که لطف محبوبست نخواهد بود و مقام مجنون که عاشق است بجز از شکنج طره لیلی که کنایه از جذبه عشق و محبت است نخواهد بود چون عاشق مدام غمناک است که محبوب بغمخواری او کوشد گوید قوله

دلم بجو که قدت همچو سرو دلجویست	سخن بگو که کلامت لطیف و موزونست

معنی آنست که ای محبوب من قد تو که مراد از آن طول ظهور وجود حق است و مظاهر که اَلَمْ تَرَ اِلیٰ رَبِّکَ کَیْفَ مَدَّ الظِّلَّ چون دیدن سرو دلجو باعث فرحت خاطر غمزدگان است و شیوه دلداری یا کوش و مونس ما باش اے بوصل خود رسان و اگر این نمیکنی بارے سخن بگو یعنی وحی خفی که شامل حال دوستانست بما ارزانی فرما که زندگی بخش دل عاشقان گردیده چون رفع درد و غم عاشق بجز مشاهده محبوب نمیتوان نمود بنا بران گوید قوله

ز دور باده بجان راحتم رسان ساقی	که رنج خاطرم از جور دور گردونست

دور باده مشاهدات تجلیات و فیض بخشی ساقی محبوب و مرشد معنی آنست که ای محبوب من بجان حزین ما که بسبب جفاکاری سپهر بمهر مبتلاے غم و اندوه هجران است از ظهورات تجلیات و مشاهدات انوار خود راحت بخش و نیز اے مرشد من ازین فیض بخشی که شامل حال تست نظرے درباره ما کن که بسبب جفاکاری سپهر مبتلاے غم و الم هجرانیم چون هجران موجب گریه و زاریست بنا بران گوید قوله

از آن زمان که ز چشمم برفت یار عزیز	کنار دامن من همچو رود جیحونست

یار عزیز تجلی معنی آنست که اے محبوب من از آن روزے که تجلی و مشاهده تو از ما رو در نقاب شده از غایت گریه و اشکباری کنار دامن من بمنزله رود جیحون گردیده چون راحت خاطر عاشق بهجران محبوب ممکن نیست بنا بران گوید قوله

چگونه شاد شود اندرون غمگینم	باختیار که از اختیار بیرونست

معنی آنست که اے محبوب من اندرون غمگین من که بسبب هجران تو حصول غم نموده چگونه باختیار یعنی بحیله و فریب شاد توان نمود که بحدے عنان اختیارش از دست رفته و از اختیار ساخته چون کار معشوق مدام استغنا است و عاشق با اینهمه استغنا از طلب باز نمیتوان ماند گوید قوله

ز بیخودی طلب یار میکند حافظ	چو مفلسے که طلبگار گنج قارونست

معنی حافظ با اینهمه استغناے معشوق که در طلب او سرگردانست محض از بیخودیست که کنایه از غایت شوق است و کمال اشتیاق مانند مفلسے که طلبگار گنج قارون گردد و الا نه او کجا و ما کجا که ما للتراب و رب الارباب ۝ چه نسبت خاک را با عالم پاک ۔ غزل

زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست — پیرهن چاک و غزلخوان و صراحی در دست
نرگسش عربده جو و لبش افسوس کنان — نیمشب دوش ببالین من آمد بنشست
سر فرا گوش من آورد بآواز حزین — گفت کای عاشق دیرینهٔ من خوابت هست

آشفته پریشان خوی کرده عرقناک پیرهن چاک بیباک افسوس کنان سحر کنان معنی آنست که آن محبوب با زلفی پریشان و روی عرقناک و لب خندان و مست و پیرهن دریده و غزلخوان و صراحی بدست و چشم مخمور و مکحول و لب سحر ساز بوقت نیمشب که او ان مشاهدات عارفانست ؎ روبرو دل بنشین کان دلبر خرگاهی ۞ وقت سحری آید یا نیمشبی باشد ۞ آمده نشسته سر نزدیک گوش من آورده بآواز حزین که آواز معشوقانست فرمود که ای عاشق دیرینه تو که از مدتی دعوی عشق ما می نمائی ولاف محبت ما میزنی خواب تراهست یعنی چگونه مر ترا خواب روی داده شده ؎ عجباً للمحب کیف ینام ۞ کل نوم علی المحب حرام ۞ و این حالت عرفا گاه در بیداری باشد چون سوال المعراج قال علیه السلام رأیت ربی لیلة المعراج فی صورة امرد شاب مقطط و گاه در واقعه چنانچه در شرح گلشن راز است که اکابر می بینند که حق تعالی خود ساقی شده بدیشان شراب می نوشانند و گاه بخواب چون کار عاشق مدام طریقهٔ اخلاص و استقبال است بعشق بنابران گوید قوله

عارفی را که چنین بادهٔ شبگیر دهند — کافر عشق بود گر نبود باده پرست

عارف کنایه از عاشق بادهٔ شبگیر مشاهدات نیمشبی و سحری کافر عشق عاشق که در جلال مستور گردیده ؎ کفر در معنی جلال کبریاست ۞ کافر انجا سالک راه فناست ۞ معنی آنست عاشقی را که اینچنین مشاهدات مذکوره باده دهند او اگر در عشق ساعی نباشد و در عدم ریا نکوشد و از جان و دل برنخیزد و از زهد و تقوی نگریزد باید دانست که منکر و ساتر عشق است ای محروم عشق و چون آن سعادت از لیست گوید قوله

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر — که ندادند جز این تحفه بما روز الست

معنی آنست که ای واعظ و ای ناصح برو بکار خود باش و بغیبت دردکشان یعنی عاشقان مباش که از ازل جز این تحفه باده پرستی که عشق و رندی و عدم ریا است بما عطا نموده اند و چون از تجلیٔ فعل رحمت در ظهور می پیوندد بنابران گوید قوله

آنچه او ریخت به پیمانهٔ ما نوشیدیم ‌‌ | اگر از خمر بهشت است وگر از بادهٔ مست

پیمانه اعیان ثابته و استعداد خمر بهشت عشق حقیقی و زهد و ورع بادهٔ مست عشق مجازی و بادهٔ ظاهری معنی آنست که آنچه قابلیت مر اعیان ثابتهٔ ما یا استعدادات ما را داد قبول کردیم اگر عشق حقیقی وگر عشق مجازی واگر زهد و ورع است و یا بادهٔ ظاهری و چون نگاهداشت توبه از عاشقان محال است بنابران گوید قوله

خندهٔ جام می و زلف گره گیر نگار | ای بسا توبه که چون توبهٔ حافظ بشکست

خندهٔ تجلی جام می روی محبوب زلف گره گیر جذبهٔ عشق معنی آنست ای حافظ نه تنها توبه تو روی شکست آورده بلکه آن تجلی محبوب و جذبهٔ او توبهٔ بسا کس شکسته و از دائرهٔ عصمت بیرون برده و رسوای عالم ساخته

غزل

زلفت هزار دل بیکی تار مو ببست | راه هزار چاره گر از چار سو ببست

زلف جذبهٔ عشق و نیز دنیا بیکی تار مو بجذبه از جذبات و نعمتی از نعمات دنیا چاره گر عاقل معنی آنست که ای محبوب من تنها من برشتهٔ زلف تو که جذبات عشق است گرفتارم بجذبه از جذبات خود هزار دل را بخود گشیده و واله ساخته و هزاران هزار عاقلان را چنان گرفتار خود کرده که بهیچ نوع رهائی نمی بیند و راه بیرون شدن نمی شناسد و نیز آنکه دنیا هزار صاحبدل را بنعمتی از نعمتهای خود بسته و شیفته گردانیده و همان شیفتگی سد راه شده و راه هزار عاقل تا آن از هر چار طرف بسته و از خود گذشتن نمیدهد یعنی ابنای عالم را دیده از روی شفقت و تاسف میگوید که افسوس هزار افسوس که هزار عالم و عامل و عاقل و فاضل که شیفتهٔ دنیای دنی گشته اند و از مجاز بحقیقت پی نمی برند و چون مشاهدهٔ معشوق بین التجلی والاستتار است و آن موجب ازدیاد محبت عاشق است بنابران گوید قوله

تا هر کسی ببوی نسیمی دهند جان | بکشود نافه را و در آرزو ببست

نافه تجلی اجمالی که اول بر دل سالک نازل میشود معنی آنست که ای محبوب من اول ظهور تجلی بر دل ما عطا نمودی بعد از ان تخفی ساخته چنان استغنا را کار فرمودی که در آرزو ببستی یعنی امید منقطع شد و این ظهور و خفا محض برای آنست که هر کسی که طالب صادق باشد ببوی نسیم که کنایه از ذوق و مشاهده است جان شیرین خود را فدای او سازند و از سر جان برخاسته بطلب آیند چنانکه قاضی حمید الدین ناگوری در عشقیه می نگارد که آری نمودگی برای ربودگی بود و بستگی برای کشادگی از ان ربودگی نابودگی

حاصل شد چگونه نابودگی که بودگی رسانید وازین بستگی خستگی دست داد که شکستگی بار آورد و شکستگی کلید بستگی است واینهمه از برای ازدیاد محبت است ؎

دیدار مینمائی و پرهیز میکنی ۔ بازار خویش و آتش ما تیز میکنی

چون اخفاء معشوق موجب سرگشتگی عاشق است بنابران گوید قوله

شیدا ازان شدم که نگارم چو ماه نو	ابرو نمود و جلوه گری کرد و رو ببست

یعنی آنست که باعث اینهمه شیفتگی من این است که آن محبوب پری پیکر من مانند ماه نو تجلی خود نمود و اظهار خود کرده باز رو در نقاب گردید و درین ظهور و خفا امرے بکار برد که ما را از کار ربود و اینحال را عاشق دریابد نه بوالهوس چنانچه قاضی حمید الدین ناگوری گفته اے عاشق معشوق را با غمزدگان عشق کرشمه ایست که اگر شمه ازان بر اهل عالم متجلی گردد خفا که همه را روان از تن برآید شک نیست که زلف لیلی را شکنیست که جز دل مجنون تاب آن ندارد و بر عذاره عذرا خطے است که جز جان وامق عذرا نکاید و در لب شیرین نمکے است که سینهٔ فرهاد خستهٔ اوست و در جعد یار حلقه ایست که دل محمود بستهٔ اوست و میان عاشق و معشوق ماجرا ایست که جز بگوشهٔ چشم نتوان دانست و جان و جانان را ماجرائیست که جز بشیوهٔ ابرو نتوان نمود و چون معشوق را بر عاشق ظهور تجلیات متنوعه میباشد بنابران گوید قوله

ساقی بچند رنگ می اندر پیاله ریخت	وین نقشها نگر که چه خوش بر کدو ببست

ساقی محبوب حقیقی بحکم وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا اسم کنایت از تجلی که موجب بیخودی سالک است پیاله کنایه از دل و می اشارت بتجلیات که در اشارت بدل و وجود سالک [illegible] یعنی آنست که محبوب تجلیات متنوعه و انوار متلونه بر دل عاشق شهود نمود و این نقشها که تجلیات متنوعات است بنگر که چه خوش بر کدوی دل و یا وجود سالک نقش بسته و موجب زیبائی و رعنائی او گردیده و نیز مصرعه اول برین نوع است که ساقی بچند رنگ می اندر پیاله ریخت ساقی کنایه از ساقی حقیقی و چند عبارت از تجلی رنگ مے عبارت از پرتو وجود که منبسط شده بر اعیان ممکنات پیاله عبارت از اعیان ثابته یعنی ساقی پرتو وجود خود بفیض مقدس بر ماهیات ممکنات منبسط گردانیده و این نقشها و شکلها با حسن و جمال در غایت لطافت و کمال فریبندهٔ دلها و ربایندهٔ جانها و جالب عاشقان و سالب عارفان در عالم ظاهر گشته در پیاله کدو که اعیان ثابته است باید دانست که در ظهور تجلیات دو حالت رو میدهد چنانچه شیخ فرید الدین عطار فرمایند ؎ در صفت سرزند این مستی * بطرازم بصفحهٔ اظهار *

یا بکل اللسان شود خاموش ٭ یا بطال اللسان کند گفتار ٭ از خروشان چو بلبلان بهار ٭ او خموشان چو طبلهٔ عطار ٭ لیکه طال اللسان هلاک شود ٭ سر دهد یا و کم کند دستار ٭ آنکه کل اللسان بود چه شود ٭ بسلامت بایستد بکنار ٭ کم نگردد ز گلشنش بکوی ٭ کم نگردد ز خرقه اش یکتار بنابران از حال کل اللسان خبر میدهد. قوله

یارب چه سحر کرد صراحی که خون چشم	با نغمهای قلقلش اندر گلو ببست

یارب کلمهٔ تعجب کرد مفعول کرد صراحی و فاعل همان ساقی که در بیت بالا گذشت صراحی وجود سالک خون چشم شراب انگوری کنایت از عشق و محبت نغمه آواز قلقل آواز ریختن شراب از صراحی و مراد از نغمهٔ قلقل فصاحت و بلاغت معنی آنست که نمیدانم که محبوب حقیقی و یا عشق آن محبوب مر وجود عاشق را چه نوع سحر کرد که با وجود چنین فصاحت و بلاغت و انواع زبان آوری چون بمرتبهٔ عرفان رسید گنگ گشت و مجال گفتن اسرارش نماند باز همین مضمون را بعبارت دیگر بیان آورده قوله

مطرب چه لحن ساخت که در زمرهٔ سماع	بر اهل وجد و حال در های و هو ببست

مطرب کنایه از محبوب حقیقی و مرشد لحن ساخت تلقین کرد و بیان نمود اهل وجد عاشقان های و هو اظهار اسرار حق معنی آنست که آن محبوب ما و یا مرشد من چه تلقین نموده و ارشاد فرمود که در حلقهٔ عشاق بر عشاق در های و هو بسته شد که سری از اسرار وا نمی نمایند و چون در اظهار اسرار الهی خوف و خطر بسیار است بنابران گوید قوله

دانا چو دید بازی این چرخ حقه باز	هنگامه در نوشت و در های و هو ببست

معنی آنست که دانا که سالک کل اللسانست چون تماشای سپهر شعبده باز را دریافت که هر یکی را با یکدیگر عناوی و عداوتی در میانست و کمر بخون یکدگر بسته لاچار بمضمون مَنْ سَكَتَ سَلِمَ وَمَنْ سَلِمَ نَجَا هنگامهٔ قیل و قال هم در پیچید و در بیان اسرار الهی ببست و مهر سکوت بر در حجاب دهن نهاد مبادا که سخنی سر زند که عقل تاریک گرفتاران عالم ناسوت بگرد او نرسد بجنگ برخیزند و حکم بتکفیر نمایند چون سالک از اینها برگذشت و حصول معرفت که مشاهدهٔ ذاتی هست نمود و آن مقام عجز نمود نست کلا احصی ثناءً علیک انت کما اثنیت علیٰ نفسک بنابران گوید قوله

گفتم که حسن چهرهٔ او را صفت کنیم	او روی خود نمود و در گفتگو ببست

معنی آنست که قبل ازین ارادهٔ من متعلق نه این بود که خوبی چهرهٔ آن محبوب را در معرض بیان آرم و بمدح و ثنا سے او پردازم اما آن محبوب شیرین کار بشتابهات خود ما را ازنا در ربوده و در حیرت انداخت و در حجاب سکوت دهن را مقفل ساخت که دمے نتوانم زد چنانچه در گلستانست نقلست که یکے از صاحبدلان سر بجیب مراقبه فرو برده و در بحر مکاشفه مستغرق شده چون ازان حالت باز آمد یکے از اصحاب بطریق انبساط گفت درین بوستان که تو بودی ما را چه تحفه کرامت آوردی گفت بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنے پر از گل کنم و هدیهٔ اصحاب را برم چون بدرخت گل رسیدم بوے گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت ؎ گفتم که گلے بچینم از باغ ٭ گل دیدم و مست شد بوئے ٭ و چون حصول این دولت عظمی که مذکور شد بے عشق نمیشود بنابران گوید قوله

۵	حافظ هر آنکه عشق نورزید و وصل خواست		احرام طوف کعبهٔ دل بیوضو ببست

معنی آنست که اے حافظ هر طالبے که حصول عشق نکرد و در عشق پیدا نگردد با اینهمه امید وصل که حصول آن فرضست داشت مانند کسیست که از برائے طواف کعبه احرام بیوضو ببست اے کار لاینفع کرد و طمع خام پیش آورد غزل

۱	زان یار دلنوازم شکریست با شکایت		گر نکته دان عشقی خوش بشنو این حکایت

معنی آنست که مرا ازان آن یار دلنواز خود که از ما اعراض نمود شکریست با شکایت و چون شکر و شکایت از امور متضاده اند و اجتماع اینها محال که الضدان لا یجتمعان بنابران گوید که اگر در دبستان عشق نکته دانی حاصل نموده این سخن را خوش بشنو یعنی بغور ادراک کن که شکایت ازین جهت که اعراض نمود و شکر ازان رو که ما را از عاشقان شمرده آنگاه این مواقعات در پیش آورده چنانچه عاشق بمعشوق خود گفته ؎ از زبان تو حدیثے نشنودم هرگز ٭ از تو شرمنده یکحرف نبودم هرگز ٭ معشوق بجواب او گفت ؎ تو نظر باز نه ورنه تغافل نگهست ٭ تو سخن فهم نه ورنه خموشی سخن است ٭ و چون کار معشوق دائم استغنا است بنابران اظهار استغناء محبوب و محرومی خود گوید قوله

	بیمزد بود و منت هر خدمتے که کردم		یا رب مباد کس را مخدوم بی عنایت

معنی آنست یعنی هر خدمتے و طاعتے که بدانجناب نموده ام آن محبوب از جهة استغناء ذاتی که دارد که ان الله لغنی عن العالمین هیچ ملتفت بآن نشد و اعجبا اینچنین مخدوم بی عنایت کس را مباد

مضمون مصرعهٔ ثانی اگرچه ترک ادب است لیکن ازان مراد اظهار محرومی خود و استغنای محبوب است و نیز کای گویند مجنون نماند که عشقش چون درین زمانه قحط الرجال افتاده و از عاشقان کامل کسی بنظر نمی آید بنابران گوید قوله

رندان تشنه لب را جامی نمیدهد کس | گویا ولی شناسان رفتند ازین ولایت

رندان تشنه لب عاشقان جام فیض و توجه از قبیل ذکر سبب و اراده مسبب ولی شناسان ولی بموجب الولی یعرف الولی یعنی تقاضا است جهان چنین روداده که هیچکس توجهی در حق عاشقان نمی نماید و بمراد ایشان نمیرساند گویا عاشقان کامل ازین جهان ناپدید شدند و عاشق صادق را باید که هرچه از معشوق بدو رسد از جور و عدل و رحمت و لعنت احتمال نماید و دم نزند و بغیر رجوع نکند بنابران گوید قوله

هرچند بردی آبم روی از درت نتابم | جور از حبیب خوشتر کز مدعی حمایت

معنی آنست که ای محبوب من هرچند که مرا سوای جهان ساختی و تشنیع خلق گرفتار کردی از نتیجهٔ کمال العشق خود آشنا ساختی و هیچ بحال ما نپرداختی با اینهمه تن برضا دادم و رجوع بهیچکس از زاهد و شیخ نمی آرم و مدد از ایشان نمیخواهم که جور محبوب خوشتر از حمایت مدعیان چراکه چو تو در حق ما اینچنین ستم روا داشتی ما را هم بدان راضی باید بود که الارادة ترک الارادة بجز تو دیگر آرم ه هم پیش تو از دست تو میخواهم داد و چون راه عشق پرازمحن و بلیات است بنابران گوید قوله

در زلف چون کمندش ای دل مپیچ کانجا | سرها بریده بینی بی جرم و بی جنایت

معنی آنست که در زلف مسلسل که راه عشق است ای دل درمیا که این راهی است هر که درین درآید بی تقصیری و بی گناهی ای بسهل تقصیر بسهل گناه سرش بباد میدهند و چون دنیا هر دم خود را بزینت و زیب و گز بچشم عاشقان مینماید بنابران گوید قوله

چشمت بغمزه ما را خون ریخت می پسندی | جانان روا نباشد خونریز را حمایت

چشم مراد عالم شهادت که دنیا است غمزه رونق و زیبائی معنی آنست که ای محبوب من این دنیای فانی هر دم بزیبایش و آرایشی در چشم می آید و موجب سد راه ما میگردد و بدین نتیجه خون ما ریخته و در غم و اندوه افگنده پس تو روا دار این هستی جانمن خونریز سزاوار حمایت نیست می باید که زیبائی او را در نظر ما خوار و پریشان و محقر داری تا بدان ملتفت نگردیم و چون مراد عاشقان رسیدن بمعرفت الهی است و حصول آن جز بعنایت الهی معلوم بنابران گوید قوله

اندر شب سیاهم گم گشت راه مقصود | از گوشه برون آی ای کوکب هدایت

شب سیاه عالم کثرت و تفرقه و خودی و خودبینی ای کوکب هدایت محبوب معنی آنست که ای محبوب من از راه مقصود که حصول وحدت است بسبب استیلاء عالم کثرت و تفرقه مانده ام پس از گوشه اختفا بدیدار نگاه ظهور بر آی و از کثرت بوحدت و از تفرقه بجمعیت رهنمائی کن که بی این ره بحصول مدعا محال و نیز از کوکب هدایت مراد مرشد پس این خطاب بمرشد باشد معنی ظاهر چون راه عشق که کنایت از معرفت است سراسر حیرت است گوید قوله ۔

در هر طرف که رفتم جز حیرتم نیفزود | فریاد زین بیابان وزین راه بی نهایت

معنی آنست که در راه عشق که معرفت الهی است هر چند تگ و دو نمودم و جد و جهد بکار بردم آخر الامر جز حیرتی حصول نشد فریاد ازین بیابان خونخوار که عشق است که جز خونخواری حصولی ندارد و فریاد ازین راه بی نهایت که معرفت است که انقطاعش ناممکن چنانچه در بیت آینده میگوید قوله

این راه را نهایت مشکل توان بریدن | کش صد هزار منزل بیشست در بدایت

معنی آنست که این راهیست مشکل الانقطاع چرا که صد هزار منزل وقتی که طی نمایند گویند هنوز اول قدم است ازینجهت هم گویند که هیچکس بمقام معرفت او نرسید کسی بقدم اول جان داد و کسی بدوم و کسی بسیوم و کسی بدر چون رفع درد عاشق بجز از مشاهده معشوق نمیتوان شد بنابران گوید قوله

ای آفتاب خوبان میسوزد اندرونم | یکساعتم بگنجان در سایه سرایت

معنی آنست که ای محبوب من بسبب هجران تو اندرونه من شعله وار میسوزد اگر بوصل مدام نمیتوانی رسانید که از محالاتست که هرگز طمع دار وصال دوام را چه بار سی یکساعت در سرای وصل خود بار ده تا رفع این غم و این اندوه نمایم چون زهد و ورع پیش نمیرود و بغیر از عشق دستگیری سالکان نتواند کرد بنابران گوید قوله

عشقت رسد بفریاد گر خود بسان حافظ | قرآن ز بر بخوانی با چارده روایت

معنی آنست که ای طالب صادق اگر بالفرض مانند حافظ قرآن را با چارده روایت یاد بخوانی ای حافظ مرتب باشی و در زهد و ورع کمال کرده ای این زهد و ورع هیچ بفریاد نخواهد رسید الا عشق می باید که بحصول او ساعی باشی و ازین زهد و ورع یکسو گردی غزل

زاهد ظاهرپرست از حال ما آگاه نیست	در حق ما هرچه گوید جای هیچ اکراه نیست

زاهد طائفه ایست که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده نمایند و دنیا را در صورت قبیح بنابران
از دنیا رو گردانند و طالب آخرت شوند و تخلف این طائفه از صوفیه آنست که زاهد بحظ نفس خود
محجوب از حق چه بهشت مقام حظ نفس است فیها ما تشتهی الا نفس و صوفی بمشاهده جمال
ازلی و محبت لم یزلی از هر دو کون آزاد و این را دو متشبه اند طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از
دنیا مصروف نشده باشد و خواهد که بیکبارگی از رغبت گردانند ایشان را متزهد گویند و این طائفه را
متشبه محق بزاهد گویند پس صوفی از زاهد بمرتبه اعلی باشد و یا آنکه از زاهد ظاهرپرست متشبه مبطل بزاهد
باشد که طائفه متشبه دوم زاهد است و آن طائفه ایست که از برای قبول خلق ترک زینت دنیا کنند
و خاطر از جمیع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند در میان مردم و ممکن بود که بر بعضی
حال ایشان متشبه شود و پندارند که از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بر ملک و مال و جاه
خریده اند که ترک الدنیا للدنیا این طائفه را مرائیه خوانند معنی آنست که زاهد ظاهرپرست که جبه و
دستار را شعار خود ساخته و بعصا و تسبیح پرداخته و بزهد ریائی که دام مشیخت است مشتغل و از عدم
ریا که عشق و بی باکیست در ندی مشتغل هرچه از راه حسد و انکار گوید و به تشنیع و ملامت پیش آید
جای ملول خاطر شدن نیست که او بیچاره گرفتار دام بلا است از حال ما آگاه نیست پس قول
نابینای و ناواقفی اعتماد را نشاید وهم ابن زید روایت کرده که امام غزالی را در خواب دیدم که زنجیر
در گردن خوک کرده بود و او را میکشید گفتم این خوک چیست گفت این است نفس است که دنیا
مرا بدو مبتلا کرده تا به بینم که بچه سبب نزد او مستحق لعنت شده بودم پس چنان حق تعالی است
که سالک آن بر دوست و دشمن یکسان باشد و برد و قبول کسی دل ننهد و از جفای کسی متضرر
نگردد بنابران گوید قوله

هر که خواهد گو بیا و هرچه خواهد گو بگو	کبر و ناز و حاجب و دربان درین درگاه نیست

معنی آنست که هر که از دوست و دشمن و معرض و منکر اراده آمدن دارد گو بیا و هر کسی از رد و قبول
و مدح و ذم و منع و عطا و دشنام و سلام میتواند گفتن گو بگو چرا که امر و نهی و حاجب و دربان
بدینجا نیست اینجا رد و قبول و مدح و ذم و دوست و دشمن یکسان است نه از کسی رنجیدن

ونه کسی را رنجانیدن بلکه احتمال جفا کردن و وفا نمودن چنانچه ع وفا کنیم و جفا کشیم و خوش باشیم
که در طریقت ما کافریست رنجیدن ؛ و چون احوال عاشق مدام بنوعی دگر است گاه قبض گاه بسط
گاه تغیر گاه تبدیل و جمیع اینجمله را بگردش چرخ نسبت دارد و چون فی الحقیقت مر او را اختیاری
نیست که بیچاره خود محکوم اوست و اختیاری بدست ندارد گوید قوله

زین معما هیچ دانا در جهان آگاه نیست	چیست این سقف بلند ساده و بسیار نقش

سقف بلند آسمان ساده باعتبار آنکه جمله ستارگان در آسمان هفتم و این خود نقشی ندارد و بسیار نقش
باعتبار وجود ستارگان که در وی هست و یا باعتبار حوادثات یعنی این چرخ بیدار چیست که جمله خیر و شر و نیک و بد
و رنج و گنج منسوب باوست و چون بنظر حقیقت دیده میشود این بیچاره محکوم امر اوست شب و روز در
گردش است اگر اختیارش بدست او بودی از چه سرگردان شدی و چون بمعرفت آن هر کسی را آگاه نیست
که اینچه و نسبت با وچرا پس بگوید که ازین بگذر که این معمایی است که هیچکس را الفهم ادراک نیست
و چون این خیر و شر در نظر سالک تا آن زمان است که گرفتار عالم ناسوت است و پرده کثرت از نظر او
برنخاسته و چون عالم وحدت رو نمود جمله خیر و شر یکسانست بنا بر آن گوید قوله

بر صراط مستقیم ای دل کسی گمراه نیست	در طریقت هر چه پیش سالک آید خیر اوست

یعنی آنست که چون سالک از عالم ناسوت رسیده بعالم وحدت و معرفت رسید و حقیقت اشیاء برو مکشوف شد در آن وقت
هر چیز که مکشوف شود بدان عمل نماید خیر اوست و گمراه او را نمیتوان گفت چرا که بر صراط مستقیم که عالم وحدت
و معرفت است رسید آنجا کسی گمراه نیست چه خیر و شر در آنجا گذر ندارد و چه خدا تعالی فرموده وقتی که در
عالم بطون بودم که کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا پس خواستم که بعرض ظهور آرم که فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ پس
بظاهر تجلی کرد بر جمیع اشیاء موجوده و در علم هم بوجود خارجی موجود گشتند و از علم بیقین پیوستند
فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ پس هر چه اضافت اطلاق اسم وجود برو توان کرد چون موجود نیست
بحقیقت وجود اوست لَیْسَ فِی الدَّارِ غَیْرُهٗ دَیَّارٌ و جمله وجودات موجودات مجازیه و بحکم ربوبیته
جمله در تحت و تصرف اسم رب جمله بر صراط مستقیم وَمَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِیَتِهَا بخوان و
این سر لطیف میدان اگر در هر ذره بتخانه و بهر مومنی حاجی و کعبه و عاقل و دیوانه جمله موجود مربوب
من باشند و در راه تربیت مربوب من باشند یکی اسم الهادی دیگری مظهر اسم المضل

و این اسماء متقابل در قضاء اسماء متعالیه جمله در تحت حیطه اسم الله و اسم وال بر وجود و احدیت یگانه در ذات و یکتا در صفات در هر گاهے که از حضرت واحدیت خود متجلی گردد از اسم الهادی ظاهر شود هر چه مظهر او باشد صورت او نماید مومنی و مصلحی و عارفی و اگر تجلی بر مظهر اسم المضل ظاهر شود چه صورت نماید صورت کبری و فاسقی و هر گاه که قطع نظر کنی از مظهر و منظر عارفان و ران مظهر ناظر گردی در نظرت هیچ ضلالت نماند چرا که رب بر صراط المستقیم است و جمله در تربیت اوست و تحمل است سالک طریقت فیضهائے الهیه را طرق مختلف است و متعدد گاہے فتح الباب از محنت میشود و گاہے از راحت و محنت و تنگی نباید عسیٰ اَنۡ تَكۡرَهُوۡا شَيۡـًٔـا وَّهُوَ خَيۡرٌ لَّـكُمۡ **قوله** **در طریقت هر چه پیش سالک آید** **ساز در پختگی و سوز در خامی تا خامی دارد در جوش است به پختگی که رسد خاموش است** بلائے که در مشاهده میلے کند عطا است و همچنین بلا اسر اسر عطا نصیب اولیا اوائل سلوک سالک را باید که از قبض و بسط و رنج و راحت مذبذب نشود و بر جاده صراط مستقیم فَاسۡتَقِمۡ كَمَاۤ اُمِرۡتَ مستقیم باش و قبض را سبب بسط داند و بر بسط مغرور نگردد که منازل نا منتهی بے منتهی است و غولان بیابان گمراهی در راه افزون از حد احصا و ذریات شیطان لا تعد و لا تحصی وَلَا تَتَّبِعُوۡا خُطُوٰتِ الشَّيۡطٰنِ ؕ اِنَّهٗ لَـكُمۡ عَدُوٌّ مُّبِيۡنٌ و یوم تبلی السرائر را پیش نظر دارد و ذخیره حسنات از مزرع دنیا برائے عقبا بردارد و فرصت را غنیمت شمارد وَاتَّقُوۡا يَوۡمًا لَّا تَجۡزِىۡ نَفۡسٌ عَنۡ نَّفۡسٍ شَيۡـًٔـا وَّلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا شَفَاعَةٌ وَّلَا يُؤۡخَذُ مِنۡهَا عَدۡلٌ وَّلَا هُمۡ يُنۡصَرُوۡنَ و چون کار معشوق مدام استغنا است بنابران گوید **قوله**

صاحب دیوان ما گویا نمیداند حساب
کاندرین طغرا نشان حسبة لله نیست

صاحب دیوان محبوب اندرین طغرا اشارة بعشقبازی حسبة لله شفقت و مهربانی۔ معنے آنست که محبوب ما گویا حساب نمیداند که در دیوان عشق و معشوقی بعاشقان التفات نمیکند و مهربانی نمینماید و حال آنکه اهل حساب و صاحب دیوان را رسمے است که برعایت خاطر رعایا و برایا چیزے از حساب عفو و گذاشت نمایند و حسبة لله و استمالة لقلوبهم چنین کنند و چون در بحر عشق احتمال جور و جفا و دم بیچون و چرا نزدن است بنابران گوید **قوله**

اینچه استغنا است یارب وین چه نادر حکمت است
کاین همه زخم نهان است و مجال آه نیست

معنی آنست که ای حبا نمیدانم که چندین استغنا که هیچ نوع التفات بحال عاشقان نیست چیست و اینچنین نادر حکمت هست که با اینهمه زخم پیاپی و درد و صبر دم بحالی دم زدن نداده چون در دو بیت ما تقدم شکایت محبوب و بیان جور و جفاے او نمود چون زشت ترین عاشقان آنست که از معشوق شکوه و شکایت کند بنابران گوید قوله

هر چه هست از قامتِ ناسازِ بی اندامِ ماست ورنه تشریفِ تو بر بالای کس کوتاه نیست

بی اندام بی زیب و ناموزون چه اندام در لغت بمعنے زیبائی و آراستگی است شیخ سعدی گفته ~~ سر و را با قامت زیبا که هست ٭ پیش اندام تو هیچ اندام نیست ٭ معنے آنست که از جانب سیدا هیچ بخلی نیست چه لطف او عام ست ~~ برین خوانِ یغما چه دشمن چه دوست ٭ و این تفاوت زیادتی نقصان و معموری و محرومی و کفر و اسلام و خیر و شر که مابین رو بداده است بنابر استعداد است چنانچه شپرک را از دیدن آفتاب پس اضافه نقصان و ملامت بخود عائد میگردد نه بدوست کما قال الله وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ فَلَا تَلُوْمُوْنِيْ وَلُوْمُوْا اَنْفُسَكُمْ چون توجه مرشد مدام شاملحال مسترشد هست بنابران گوید قوله

بندهٔ پیرِ خراباتم که لطفش دائم است ورنه لطفِ شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

معنے آنست که من از جان و دل غلام و بندهٔ پیر خرابات که مرشد کامل است هستم چرا که لطف او مدام شاملحالِ مسترشد انست والا نه لطف شیخ و زاهد که کنایت از نصیحت و ترغیب ایشا نست گاه هست گاه نیست گاه موثر گاه نه و چون عاشقِ کامل آنست که از ترسانیدن و بیم دادن معرضان و منکران باز نماند و نظر بر لطف و رحمت معشوق داشته بکارِ خود سرگرم و ساعی باشد بنابران گوید قوله

اگر چه بازی عشق را بر ساده نهم خواهیم باخت ورنه شطرنج رندان را مجال شاه نیست

معنے آنست که بر تو میدهم [illegible] عشق خواهیم دو اسپه بر تیم تا چه معامله رو دهد و از منع و ترسانیدن کسے باز نخواهیم شد که حریف شطرنج رندان را یعنے عشق عاشقان صادق را مجال آن نیست که کسے شه دهد چون براه عاشقی و ر آمدن کار یکرنگانست بنابران گوید قوله

بر درِ میخانه رفتن کارِ یکرنگان بود خود فروشان را بکوی میفروشان راه نیست

معنے آنست که [illegible] رفتن و طالب او شدن کار یکرنگانست یعنی از خودی و خودبینی گذشته

[illegible] میفروشان [illegible]

می فروشان که عشق است راه نیست وچون اظهار کرامات ودعوی شیخی نمودن لازمهٔ عاشق کامل نیست
که ع هر که او از کشف خود گوید سخن ٭ کشف او در کفش کن بر سر زن ٭ بنابران گوید قوله

| حافظ ار بر صدر ننشیند ز عالی همتیست | عاشق دردی کش اندر بند مال و جاه نیست |

معنی آنست که حافظ اگر بر صدر مشیخت نمی نشیند و اظهار تلقین ودعوی کشف وکرامت نمیکند دلیل
نقصان او نیست بلکه محض عالی همتی اوست که عاشق دردکش است وعاشق دردکش در پی حصول مال
وجاه که مشیخت است نیست غزل

| سر ارادت ما و آستان حضرت دوست | که هر چه بر سر ما میرود ارادت اوست |

معنی بیت ظاهر است اما مشتمل بر مضمون سبحان من لا یجری فی ملکه الا من یشاء پس عاشق را
باید که هر چه از دوست رسد از رد و قبول و مدح و ذم و عطا و قبض و بسط از ضد او برود هر زند که کمال عاشقی
در تفویض و تسلیم است اگر صاحب تسلیم را مثل ابلیس طوق لعنت در گردن افگنند که چه بگوید بگردانند
باید که چنان از معشوق خود راضی بود که مومن از ایمان خود و باید دانست که تشبیه حقیقی را التشبیه بیاد دهم
داده اند اما چون او از نیها منزه است میگوید قوله

| ز دلبر دوست ندیدیم گرچه از مه و مهر | نهاده ام آینها در مقابل رخ دوست |

معنی آنست که بیان آن محبوب از تشبیه و تمثیل مهر و مه را اما کسی را که تشنگی عقل غالب آمده و از غایت
فرط طلب چشم عقل او را تیره کرده اینچنین کس چه کند که دوست را به تشبیه و تمثیل ذکر نکند چون پریشانی
عاشق از تحریر و تقریر مبرا است بنابران گوید قوله

| صبا ز حال دل ریش ما چه شرح دهد | که چون شکنج ورق غنچها تو بر تو است |

معنی آنست صبا که کنایت از واعظ و لائم است پریشان کنندهٔ دل عاشقان است از حال
دل ریش ما گرفتار هجران چه در معرض بیان تواند آورد که حال دل ما بدین غایت رسیده که مانند شکنج
برگ غنچه تو بتو است یعنی بیرون از احاطهٔ تقریر و چون عاشقی را هیچ است هر که درین در آمد گرفتار بلا
شد بنابران گوید قوله

| نه من سبوکش این دیر رند سوزم و بس | بسا سرا که درین کارخانه سنگ سبوست |

سبوکش محنت کشنده دیر رند سوز عشق که سوزندهٔ عاشقان است سنگ سبو سنگی که بدو سبو را

دارند معنی آنست که تنها من گرفتارِ بلیاتِ عشق واسیرِ حوادثاتِ محبتم وبس بلکه هزاران هزار درین کارخانهٔ عشق سنگ سبو شده انداسیر گرفتارِ غموم وهموم وچون هرچه عاشقان راست بلطف اوست بنابران گوید قوله

اگر تو شانه زدی زلفِ عنبر افشان را ‖ که باد غالیه سا گشت وخاک عنبر بوست

معنی آنست که ای محبوبِ من آن زلفِ عنبر افشان را که کنایت از وجود ماست باعتبار ساتر روی حقیقت چنانچه جای دگر گفته ؎ تو خود حجاب خودی حافظ ازمیان برخیز بتحقیق تو بشانه لطف وفضل خود آراسته گردانیده وازینهمه نتیجه اوست که باد انفاس با بوی غالیه عشق حاصل نموده وخاک وجود با بوی عنبر معرفت بدست آورده وچون جملگی محبوبان دشکوبان خاک راه محبوب حقیقی اند بنابران گوید قوله

نثار روی تو هر برگِ گل که در چمن است ‖ فدای قدِ تو هر سرو بن که بر لب جوست

برگ گل محبوب چمن دنیا سرو بن محبوب لب جو دنیا و تو در هر دو مصرع ضمیر بمحبوب است معنی آنست که هر گل روی که در چمنِ دنیا رو بشگفتگی آورده نثار روی تو است وهر سرو قدی که در سروستان جهانست فدای قامتِ تست که فی الحقیقت سرو مان اند حسن وجمال شان عارضی است وچون کار عاشق مدام تفاول نیک بحصول مراد است بنابران گوید قوله

رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت ‖ چرا که حال نکو در قفای فال نکوست

معنی آنست که ای محبوب من در عالم تصور وتفکر که در حصول مرادات می نمودم که خیال رخ تو در آئینه دل من روی نمود پس بار الیقین معلوم گردید که بمراد خود که وصال تست فی خواهم گردید بجهت آنکه فال نیک در پیست وچون وصف معشوق لایتناهی است بنابران گوید قوله

زبانِ ناطقه در وصفِ شوقِ تو لال است ‖ چه جای کلکِ بریده زبانِ بیهده گوست

معنی آنست که زبان ناطقه که کنایه از رسول علیه السلام است در احصای وصف شوق تو گنگ گردید که لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِكَ پس چه یارای کلک بریده زبان بیهده گوی ماست که دم بمدح وثنای تو زند وچون عشق از نصیبهٔ ازلی است گوید قوله

نه این زمان دلِ حافظ بر آتش هوس است ‖ که داغدار ازل همچو لاله خودروست

آتش هوس عشق مراد بجهت تحسر معنی آنست که دل حافظ که سوختهٔ آتشِ عشق است نه این زمانیه

الیست بلکه موسوم بداغ عشق همچو لاله خودرو از ازل است والله اعلم غزل

ساقی بیا که یار ز رخ پرده برگرفت | کار چراغ خلوتیان باز درگرفت

ساقی کنایه از مرشد است پرده برگرفتن دور نقاب وظهور نمودنست قوله

آن شمع سرگرفته دگر چهره برفروخت | وان پیر سالخورده جوانی ز سر گرفت

شمع سرگرفته تجلی رودر نقاب پیر سالخورده دل افسرده معنی آنست که ای مرشد بیا که باز یار رعنا از پرده حجاب بر منصه ظهور برآمد و کار چراغ خلوتیان که کنایه از تجلی است باز بر اوج ورونق گرمی روشن گردید و آن مشاهدات تجلیات که چندروز رو در نقاب شده بود باز خود را آشکارا ساخت واین پیر سالخورده که کنایه از دل بریان و افسرده است که بسبب هجران فسردگی حاصل نموده بود از سر نوزادگی و جوانی یافت و باز پیر سالخورده عشق که درحالت فیض نامش مسرود یعنی عشق از سر جوان گردیده چون در عشق و محبت تقوی وورع را دخلی و گنجایشی نیست بنابران گوید قوله

آن عشوه داد عشق که تقوی ز ره گرفت | وان لطف کرد دوست که دشمن حذر گرفت

معنی آنست که عشق بنوعی واله وفریفته خود گردانیده وغالب شد که تقوی از میان رخت یکسو نهاد ولطف دوست بنوعی دامنگیر وقت ما گردید که دشمن ما که منکر است حذر گرفت وزبان از تشنیع وملامت بربستند وچون رفع غم وهجران بجز وصل محبوب نمیتوان کرد بنابران گوید قوله

باری که خاطر ما خسته کرده بود | عیسی دمی خدا بفرستاد وبرگرفت

معنی آنست که بار غم هجران آن یار پری پیکر که خاطر ما خسته کرده بود باز آن محبوب از روی لطف ومرحمت عیسی دمی که کنایت از مرشد است ونیز مشاهدات تجلیات برما رو نمود تا بسبب آن این محنت براحت مبدل گردید وچون غرور وتکبر شر الخصال من النساء والرجال است بنابران گوید قوله

زنهار ازین عبارت شیرین ودلفریب | گویی که پسته تو سخن در شکر گرفت

معنی آنست که خطاب از محبوب است یعنی ای طالب صادق بسبب این شیرین زبانی وفصیح گوئی وبلاغت عبارت زنهار گوئی که پسته دهن با سخن در شکر گرفت یعنی بدین شیرین زبانی غره نگردی ونگوی که شیرین سخنم وسخنان شیرین بمعرض بیان آرم که اینهمه از لطف اینجانب است چون در چشم عاشق ظهور محبوبان مجاز تا آن زمان است که آفتاب حقیقت طالع نشده بنابران گوید قوله

هر خوروش که بر مه و خور حسن میفروخت | چون تو در آمدی پی کار دگر گرفت

معنے آنست که اے محبوب من هر خوروش که عبارت از محبوب مجاز و یا تجلیات آثاری و اسمائی و صفاتی که بر مه و خور لفاخر میکرد و مارا بدان جهت بخود ملتفت میساخت اینهمه تا آن وقت بود که ظهور ذات خود نکرده بودی و چون تجلی ذاتی خود کردی آنها پی کار دگر گرفت از پیش چشم چون انجم از پرتو شعاع ناپدید شد ؎ چو سلطان عزت علم در کشد ❊ جهان سر بجیب عدم در کشد ❊ و چون هیچ جا از غلغلهٔ عشق خالی نخواهی دید بنابران گوید قوله

زین قصه هفت گنبد افلاک پر صداست | کوته نظر نگر که سخن مختصر گرفت

معنے آنست که از قصهٔ عشق هفت گنبد افلاک پر غلغله است کوته نظری مانگر که سخن مختصر کردم منحصر بر هفت گنبد داشتم هفت گنبد چه بلکه هر چه در تحت کن آمده است چه از انس و جن و ملائکه و پری و کوه و شجر و سما و ارض و کرسی و عرش و لوح و قلم و غیره از غلغلهٔ عشق خالی نیست چون کلام حافظ مقبول درگاه ایزدی و جناب الهی است و اینهمه از لطف اوست بنابران از راهِ تعجب خطاب بخود کند و گوید قوله

حافظ تو این دعا زکه آموختی که یار | تعویذ کرد شعر ترا و بزر گرفت

دعا سخن معنے آنست که اے حافظ تو چنین سخن دلپذیر و بینظیر از که آموختی بجاے که یار شعر ترا بزر گرفته چون تعویذ بر خود مقرر داشت یعنے مقبول لطف الٰهی گردید غزل

ساقیا آمدنِ عید مبارکباد و ست | وان مواعید که کردی مرواد از یادت

ساقی محبوب حقیقی و نیز مرشد یعنے اے محبوب من و اے مرشد من آمدن عید که آوان مشاهدات تجلیاتست مبارکباد ترا و آن وعده ها که بما نمودی فراموش مباد بلکه باید که بموجب اَلْکَرِیْمُ اِذَا وَعَدَ وَفَا بوفاے آن کوش چون کار معشوق مدام استغنا است بنابران گوید قوله

در شگفتم که درین مدت ایام فراق | برگرفتی ز حریفان دل و دل میدادت

معنے آنست که اے محبوب من و اے مرشد من در این عجبم که درین ایام هجران و جدائی که از عاشقان دل برگرفتی و بداغ سوختی و هیچ بمداواے آن نه پرداختی دلت بدین رضا میداد چون مراد عاشق مشاهدهٔ معشوق است گوید قوله

برسان بندگی دختر رز گو بدر اے | که دم همت ماکرد ز بند آزادت

برسان مخاطب مرشد است دان در بیت بالاست ومفعول محذوف وآن معشوق د گو خطاب معشوق
دختر رز شراب انگوری مراد عشق ومحبت یعنی اے مرشد بندگی عشق ومحبت ما آن محبوب برسان وبگو
که چندین ناز واعراض تا کے از کاشانه اختفا بمنصه اظهار جلوه نما که دم همت ترا از اختفا آزاده کرده یعنی
کمال عشق ومحبت ما اقتضا همین نمود که خود را از مکان اختفا برمن آری وچون بمشاهدهٔ محبوب شادی عاشقان
معلوم بنابران گوید قوله

شادی مجلسیان در قدم ومقدم تست — جای غم باد هر آن دل که نخواهد شادت

مخاطب محبوب که در بیت بالا گذشت ونیز مرشد آنگاه این بیت به بیت بالا قطعه پیداست یعنی آن چه
در بیت بالا مذکور شد بگو بعده اینهم بگو معنے آنست که اے محبوب من شادی عاشقان وفرحت دلداوگان
موقوف بقدوم وپیش آمدن تست ولیس وهر دل که طالب وخواهان جلوه تو نباشد پس هر آئینه آن دل بغم
هجران وجدائی گرفتار وچون در عشق عاشق کامل نقصانے وتغیرے راه نمی یابد بنابران گوید قوله

شکر ایزد که ازین باد خزان رخنه نیافت — بوستان سمن وسرو وگل وشمشادت

سرو وگل وشمشاد کنایه از عاشقان که بعضے ازان در عشق در مقام محبوبیت اند وبعضے در مقام
محبت اند یعنی شکر خدائے را که ازین باد خزان هجران وجدائی در بوستان دل طالبان وعاشقان
رخنه رونداد وتغیر وتبدل وکاهشے وزوالے در عشق شان ونقصے رونمود وچون بوصل رسیدن دولت
عظمے است بنابران از چشم زخم پناه می جوید ومی گوید قوله

چشم بد دور کزان تفرقه خوش باز آورد — طالع نامور ودولت مادر زادت

تا خطاب بخود است معنے آنست که اے سالک عاشق طالع سعید ودولت مادر زاد تو ترا ازان تفرقهٔ هجران
وجدائی خوش باز آورد وبجمعیت وصل رسانید پس چشم حاسدان ازین دور باد وچون عشق بهترین شغلها
وباعث وصول حق است بنابران گوید قوله

حافظ از دست مده صحبت این کشتی نوح — ورنه طوفان حوادث ببرد بنیادت

کشتی نوح کنایه از پیاله معنے آنست که اے حافظ تا بتوانی صحبت این کشتی نوح که عشق است از دست
مده یعنی بے عشق مباش ودر پے حصول او شو وگرنه طوفان حوادثات روزے بنیاد ترا بر باد دهنده است
پس مبادا که ازین سعادت عظمی محروم مانی غزل

ساقی بیار باده که ماه صیام رفت | درده قدح که موسم ناموس و نام رفت

یعنے آلست که اے مرشد یا اے وعده ایزدی باده عشق و محبت بما ارزانی فرما که ماه صیام که کنایه از زمان زہد و پارسائی است رفت و ایام بہار که اوان ظہور عشقست رسیده پس قدح باده محبت عطا فرما و ہیچ اندیشه مدار که موسم نام و ننگ که ایام عظمت و وفا و خود بینی است مرتفع شده و چون از عشق بہترین شغلے نیست بنابران گوید قوله

وقت عزیز رفت بیا تا قضا کنیم | عمرے که در حضور صراحی و جام رفت

صراحی و جام شراب ذکر سبب و اراده مسبب مراد عشق یعنے اے وعده ایزدی بیا و ہمدم ما باش و مونس شو تا وقت عزیز که کنایه از جوانی است ببطالت رفته و عمرے که بحصول عشق و محبت از دست داده قضاے آن کنیم و تلافی آن نمائیم و چون از توبه که لوازم زہد است کشودی نمیشود بنابران گوید قوله

در تاب توبه چند توان سوخت ہمچو عود | مے ده که عمر در سر سوداے خام رفت

یعنے آلست که اے وعده ایزدی تا کے در آتش توبه که لوازم زہد است ہمچو عود بسوزم که ازین کارے پیش نمیرود و مے محبت بموجب وسقهم ربهم شرابا طهورا عطا نما که عمر عزیز خود را در خیال سوداے خام که حصول وصال بزہد و پارسائی است از دست دادم و ہیچ بکوے مقصود ره نبردم و چون ره بکوے وصال میسر نیست تا که محو مطلق نگردد بنابران گوید قوله

مستم کن آنچنان که ندانم ز بیخودی | در عرصه خیال که آمد کدام رفت

یعنے آلست که اے وعدهٔ ایزدی باده محبت عطا نما و از آن مرا چنان سرمست کن که از غایت بیخودی چندان خبر ندارم که در خیال کدام کس آمد و کدام کس رفت یعنے محو مطلق گردان و چون عاشق مدام طالب فیض دوست است بنابران گوید قوله

بر بوے آنکه جرعهٔ جامت بما رسد | در مصطبه دعاے تو ہر صبح و شام رفت

یعنے آلست که اے وعدهٔ ایزدی مدام در مصطبه که کنایه از مقام خلوتست و یا عشقسیت بدعاگوے تو اشتغال داشته ام بہمین امید که جرعهٔ فیض و کرامت از تو رسد و چون عشق بمعشوق باعث حیات عاشق است بنابران گوید قوله

دل را که مرده بود حیاتے بجان رسید | تا بوے از نسیم میش در مشام رفت

معنی آنست که دل را که بسبب زهد و تقوے افسرده و پژمرده بود حیات حصول شد ازان وقتی که بوے انس هم میش که کنایه از محبت اوست در مشام ما راه یافته و چون زاد راه عاشق عجز و مسکینی است نه غرور و خود بینی بنابران گوید قوله

زاهد غرور داشت سلامت نبرد راه	رند از ره نیاز بدار السلام رفت

معنی آنست که زاهد بسبب غرور که شر الخصال من النساء والرجال است ره بسلامت بدوست نبرد و بداغ هجران مبتلا ماند و عاشق از راه عجز و مسکینی بدار السلام وصال که اِنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَيْسَ فِيهَا حُورٌ وَلَا قُصُورٌ يَتَجَلّٰى رَبُّنَا ضَاحِكًا رسید و نیز زاهد که کنایه از شیطان که ریاضات شاقه کرده بسبب غرور که اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِيْ مِنْ نَّارٍ وَّخَلَقْتَهٗ مِنْ طِيْنٍ راه بسلامت نبرد آخر الامر بداغ لعنتی الی یوم الدین موسوم شد و رند که کنایه از آدم است از راه نیاز که رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا نموده بدار السلام اصطفا برد که ثُمَّ اصْطَفَاهُ و چون عاشق مدام بعشق مستغرق است بنابران گوید قوله

زاهد توان و خلوة و تنهائی و بلا	عشاق را حواله بعیش مدام رفت

معنی آنست که اے زاهد تو و تنهای و رنج و الم و زهد و ورع که نصیبه تو همین است و ما را حواله العشق که عیش مدام است رفت یعنی نصیبه ما همین گردیده و چون هر دلے که قلب و ناسره بود بجز از کوے عشق رواجے نیابد بنابران گوید قوله

نقد دلی که بود مرا صرف باده شد	قلب سیاه بود ازان بر حرام رفت

نقد دل اضافه بیانیه باده عشق مجاز قلب سیاه نقد ناسره حرام کنایه از عشق و محبت است معنی آنست که دل من در بازار شریعت رواجے نیافت آخر الامر ببازار عشق شتافت آنجا رواج یافت آرے چرا رواجے نیابد که نقد قلب بود خود در حرام رفت چون فخر الدین عراقی سه بار بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند که درون درچه کردی که درون خانه آئی در دیر میزدم من ز درون ندا برآمد که درآ درآ عراقی که ز خاصگان مائی سوال اگر از شراب محبت مراد داشته پس حرام بچه معنی جواب آنکه تا محبت حق آمیخته بمحبت غیر است در نظر صاف خواران حرام که قَلْبُ الْمُؤْمِنِ حَرَامُ اللّٰهِ وَحَرَامٌ عَلٰى حَرَمِ اللّٰهِ اَنْ يَّلِجَ فِيْهِ غَيْرُ اللّٰهِ و نیز مراد عشق مجاز حرام ازان رو که پرده حقیقت است و حلال ازان رو که قنطره حقیقه است و چون نصیحت بعاشق سود نمی بخشد بنابران گوید قوله

دیگر مگو نصیحت حافظ که ره نیافت | گم گشته را که بادهٔ لعلش بکام رفت

گم گشته عاشق که از خود گذشته باده لعل شراب و کنایت ازان عشق است معنے آنست که اے زاهد بار دیگر بحافظ نصیحت پیش میا که عاشقے که بخلعت عشق سزاوار شد بسوے نصیحت راه نیافت سے پندپذیر مانع نشد رسوائے ما درنا درا۴ والله اعلم

غزل

سینه ام ز آتش دل از غم جانانه بسوخت | آتشے بود درینخانه که کاشانه بسوخت

معنے آنست که سینه من از آتش دل که از غم آن یار سنگین دل رو داده بود بسوخت پس درینخانه دل ما آتشے بود اما عجب آتشے که هم کاشانه را بسوخت و نیز آرے چرا نسوزد که آتش اندوه هجران در کاشانه دل ما بمنزله آتش بود آخرالامر بتقاضاے خود رو داد چون جدائی محبوب موجب سوختگی آتش عاشق است بنابران گوید قوله

تنم از واسطه دوری دلبر بگداخت | جانم از آتش مهر رخ جانانه بسوخت

معنے بیت اظهر است چون راه عشق همگی شدائد و بلیاتست گوید قوله

هر که زنجیر سر زلف پریرو یم دید | دل سودازده اش بر من دیوانه بسوخت

معنی آنست هر عاشقے که زنجیر سر زلف پریروے من که کنایت از شدائد و بلیات است معلوم نمود دل دیوانه او بر من سودازده بسوخت که احوال آن بیچاره بچه طور خواهد بود چون احوال عاشق موجب رحم مے باشد بنابران گوید قوله

سوز دل بین که ز بس آتش و اشکم دل شمع | دوش بر من ز سر مهر چو پروانه بسوخت

آتش مراد ازان سوختگی از ذکر سبب و اراده مسبب اشک مراد گریه شمع مراد عاشقی که شمع وارے سوزد و با معاندے که در آتش حسد میسوزد معنے آنست که سوز دل ما را معائنه کن که دل شمع از بسیاری سوختگی و گریه ما از روے شفقت مانند پروانه بسوخت چون شمع قوله

آشنائے نه غریبست که دلسوز منست | چون من از خویش برفتم دل بیگانه بسوخت

الشمع که دلش از روے شفقت بر ما بسوخت نه آشنای منست بلکه او هم غریبست که بموجب ما الغریب سوی الغریب انیس دلسوز منست و این شمع اگرچه بیگانه است اما چون من از خویش رفتم یعنی سرگردان با وجه حیرانی و پریشانی شدم دل بیگانه هم بسوخت و چون زهد و عشق با هم صورت نه بندد که الضدان لا یجتمعان

بنابران گوید قوله

خرقهٔ زهد مرا آب خرابات ببرد | خانهٔ عقل مرا آتش خمخانه بسوخت

خرقهٔ زهد پارسائی وزهد آب خرابات شراب مراد عشق خانهٔ عقل اضافه بیانیه آتش خمخانه شراب کنایه از عشق معنے بیت اظہرست وچون توبه را در عشق گنجایشے نیست گوید قوله

چون پیالہ دلم از توبه که کردم بشکست | همچو لاله جگرم بے مے وپیمانه بسوخت

معنے آنست که دل من بسبب از توبه که از عشق کرده بودم آخر الامر چون پیاله بشکست وریزه ریزه شد وآن توبه هیچ سودمند نگردید چراکه جگرم همچو لاله بے مے وپیمانه بسوخت اسے داغدار ازلی که انجا نه می بود ونه پیمانه وچون در راه عشق خودی وخودبینی راگذر نیست گوید قوله

ماجرا کم کن وباز آ که مرا مردم چشم | خرقه از سر بدر آورد وبشکرانه بسوخت

ماجرا گفتگو مراد نصائح ازہدی به نیکی واعظ است مردم چشم را دانایان بسیار تعبیر نموده اند معنے آنست که گفتگو کم نما واز نصیحت گوئی باز آ ومراد بسلوک عشق حاجب ومانع مباش وخاطر خود را ازین اندیشه مخراش که مردم چشم من خرقهٔ خویش را که عبارت از حیاتست در شکرانه حصول محبت سوخته وباقبال مطلوب دیده بردوخته وجه ونیز اگر مخاطب درینجا معشوق بود تصویر معنی چنین باید نمود که معشوق از تیز نگریستن عاشق بجانب خود رنجیده باشد وچون طریق مصالحت درمیان آمده شکوه حالهٔ گذشته که موجب رنجش بود در پیش آورد وبنابران گوید که ذکر حالهٔ گذشته کم نما وباز درین خانه بیا وذکر آن که مرا مردم چشم من تیزبینی از سر بدر آورد وبشکرانه که تو سر مصالح داری آن خرقه را سوخته برین تقدیر این بیت قریب بیت بمضمون امیر خسرو است ۵ نگرم ترا زچشم تر دشوار می آید نظر بیرون کنم دیده زسر آسان کنم دشوار تو ۰ ونیز میگویند که شخصے با خواجه ومعشوق ایشان هم صحبت بوده وازین که خواجه خرقه از سر برآورده آئین خرقه پوشان گرفته آنشخص از صحبت خواجه دوری گزیده وچون گفتگوے صلح درمیان آمد آنشخص درمیان دوری خود از صحبت ذکر خرقه درمیان آورد لاجرم میفرماید که انچه گذشته ذکر آن درمیان میار وباز درینجا بیا وذکر آن مکن که مرا مردم چشم من یعنی معشوق من خرقه از سر من بدر آورد وبشکرانه آنکه تو میل آمدن اینجانب داری آنخرقه را بسوخت وجه ونیز مردم چشم کنایه از مرشد کامل که آدم از عالم بمنزله مردمک چشم از چشم است ومراد از آدم فرزندان کاملند

وخرقه کنایه از خودی وخودبینی وخودپرستی یعنی آنچه گذشت آنرا کم کن واز ذکر آن باز آئی یعنی آن حالات
که در خودی وخودپرستی که داشتی یاد آن مکن زیراکه آن مرشد کامل من خرقهٔ خودی وخودپرستی از جسم حقیقت
من بیرون کرد همان مردم چشم یعنی روح من بتربیت مرشد کامل خرقهٔ خودی وخودپرستی بشکرانه آنکه حقیقت
من این قابلیت داشت سوخت وجه دیگر معنی آنست که ای محبوب من قیل وقال را بگذار وباز آ که مردم چشم ما
خرقهٔ خودبینی وخودپرستی از سر بدر آورد وبشکرانهٔ محبت تو بسوخت وجه دیگر معنی آنست که اینجا عارف
بعد از کشف وحدت خطاب بنفس خود میکند یعنی اکنون تو لباسی دیگر گرفته که در منزل مائی ومنی
نگنجد وماجرای که در عالم ناسوت داشتی آن را بگذار واز آن باز آئی که مرا مردم چشم ما لباس اول
که عبارت از من وماست از سر بدر آورد ودر پی شکرانه عرفان محبوب بسوخت سوال سوختن بشکرانه
چه مناسبت دارد جواب مناسبت دارد چون عزیزی بخانهٔ عزیزی نزول کند وصاحب منزل برای
عزیز مفرش فاخر بگسترد وعطریات بسوزد ومشعلها افروزد وهنگام ملاقات بجهت دفع چشم زخم اسپند بسوزد
وچون از این قیل وقال هیچ حصولی نیست گوید قوله

ترک افسانه بگو حافظ ومی نوش دمی	که نخوردیم می وشمع بافسانه بسوخت

معنی آنست که ترک قیل وقال کن ودمی نیز بمی نوشی اشتغال نما وافسوس صد افسوس که تا هنوز حصول محبت
نکردیم وشمع زندگی ما بقیل وقال بر باد رفت غزل

ساقیم خضر ست ومی آب حیات	توبه از می چون کنم هیهات هات

ساقی نوشاننده می خضر کنایه از محبوب حقیقی ومرشد هادی مختصر هیهات معنی آنست که هادی ورهبر من مرشد من است
یا الله تعالی وآب حیات می که عشق است بمنزله می است هرگاه معامله چنین است که مصاحب خضرم وهمدم عشقم
پس هیهات هیهات درچنین هنگامی توبه از عشق چگونه بوقوع آید وچون سخنان تلخ که زجر وعتاب ودشنام است
از زبان معشوق لب یار شیرین ودلرباست بنابران گوید قوله

باده تلخ از لب شیرین دهان	خوش لطافت میبرد آب حیات

باده تلخ سخنان تلخ که دشنام ویا زجر وعتاب باشد ومراد از آن خطاب ظلوما جهولا باشد از زبان محبوب
که بر آمده در روح افزائی عاشقان از آب حیات که مراد از آن لطف ورحمت است گوی لطافت برده
وچون لطف محبوبان زندگی بخش عاشقانست بنابران گوید قوله

چون دم عیسے نسیم لطف او		مردهٔ صد ساله را بخشد نجات

دم عیسے معجزه عیسے که قم باذن الله مرده صد ساله کنایه از عاشقی که از مدتے گرفتار داغ هجران گردیده و نجات بخشیدن از سر نو زندگی بخشیدن معنی بیت ظاهر است و چون حل مشاکیل عشق جز بعشق نمیتوان نمود بنا بران گوید قوله

جز بآب آتشین یعنے شراب		حل نمیگردد مرا این مشکلات

آب آتشین شراب که بصورت آب و بصفت آتش است و اداناں عشق که سوزنده از خودی و باقی کننده بمعشوق است این مشکلات اشارت بمشاکیل عشق معنے ظاهر است و چون عشق نصیبهٔ ازلی است بنابران گوید قوله

روزی ما بین که در دیوان عشق		جز بهٔ خمر الشد ما را برات

روزی رزق دیوان عشق روز ازل سے خمر عشق و محبت برات نصیب و قسمت معنی ظاهر و چون مردان عشق سعادت عاشق است بنابران گوید قوله

شاه با وار و ج آن رندے که او		بر سر کوے مغان یابد وفات

رند عاشق کوے مغان مقام عشق و چون بجز عشق و سخنان عشق در جهان قیمتے ندارد بنابران گوید قوله

حاصل عمر تو حافظ در جهان		بادهٔ صاف است و باقی ترهات

یعنے اے حافظ حاصل عمر تو در جهان همین بس است که بادهٔ صاف که محبت حق است بے آمیزش غیر بنوشی و ورائے هر چه هست لایعنی است و جز قیل و قال نیست نه قوله

شگفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست		صلای سرخوشی ای صوفیان باده پرست

گل حمرا ظهور مصنوعات و مشاهدات تجلیات معنے آنست که در بهار دین محمدی هم گل حمرا که عشق و محبت است رو بشگفتگی آورده پس اے صوفیان باده پرست که کنایت از عاشقان و طالبان است صلائے سرخوشی است بیائید و حصول مے محبت نمائید باز این وقت کو و نیز گل حمرا کنایت از جوانی و بلبل کنایه از دل معنے ظاهر و چون توبه در عشق صورت نه بندد بنابران گوید . قوله

اساس توبه که در محکمی چو سنگ نمود		ببین که جام زجاجی چه طرفه اش بشکست

جام صراحی شراب از ذکر سبب و اراده مسبب مراد عشق معنے آنست که توبه من که در محکمی کم از سنگ

نشود هیچ نوع او شکست نمی آورد ببین که جام زجاجی که کنایت از عشق است چه طرفه اش شکست است
بسهل ترین انواع شکست چون پیش محبوب نگه از کمال استغنا که دارد بکسی ملتفت نیست همه یکسان است
بنابران گوید قوله

بیار باده که در بارگاه استغنا ۔۔۔ چه پاسبان و چه سلطان چه هوشیار و چه مست

یعنی آنست که اے حافظ در نوشیدن مے که کنایت از عشق باز نیست ساعی باش و آن خود اگرچه
مجازی باشد و هیچ غم مدار که در پیش استغناء محبوب چه مؤمن و کافر و مطیع و عاصی و خیر و شر یکسانست
یعنی محتاج بکس نیست إِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ و هر کرا می نوازد من غیر علة می نوازد که قبل من
قبله لا لعلة چون عاشق را باید که بنوعے در عشق اشتغال نماید که هیچ اندیشه ماسوائے محبوب در دلش
راه نیابد بنابران گوید قوله

چه هست و نیست مرنجان ضمیر و خوشدل باش ۔۔۔ که نیستی ست سرانجام هر کمال که هست

هست و نیست غنا و فقر و حیات و مرگ ضمیر دل و مصراع ثانی بموجب لکل صعود هبوط و چون وقت
مرگ ازین فقر و غنا حصولے نیست گوید قوله

ازین رباط دو در چون ضرورتست رحیل ۔۔۔ رواق و طاق معیشت چه سر بلند و چه پست

رباط دو در دنیا باعتبار آمد و شد رواق محل طاق ایوان یعنی ظاهر چون حصول گنج وصال
بے رنج نشد اند و بلیات نمی شود گوید قوله

مقام عیش میسر نمیشود بے رنج ۔۔۔ بلا بحکم بلیٰ بسته اند روز الست

یعنی آنست که مقام عیش که وصلست بے رنج غموم و هموم و با عشق که العشق تمام المحنة والبلاء حصول
نمیشود و آن رنج و بلاے مذکوره باقرار قالوا بلیٰ بروز ازل اختیار کرده چون ازین زندگی دو روزه قیل و
قال حصولے نیست بنابران گوید قوله

شکوه آصفی و اسپ باد و منطق طیر ۔۔۔ بباد رفت ازو خواجه هیچ طرف نبست

آصف نام وزیر سلیمان اما اینجا سلیمان ع یعنی شکوه سلیمانی که اسپ باد و گویائی طیر که مراد او بود
آخر الامر اینهمه بباد رفت و خواجه را که سلیمان ع است ازان هیچ حصولے نشد پس ای سالک قوله

ببال و پر مرو از ره که تیر پرتابی ۔۔۔ هوا گرفت زمانے ولے بخاک نشست

معنی آنست که باسباب دنیوی که طالب را سد راهست از دست مرو و متعجب مباش و خویش را چیزے مترا ش که نیز بیتابی هر چند که در هوا رفت باز بخاک افتاد حاصل آنکه هرکرا بخاک نشستن است باسباب مستعارش از چه راه چه رفتن است و چون فضل و لطف معشوق از احاطهٔ تقریر برا است گوید قوله

زبان کلکِ تو حافظ چه شکر آن گوید ... که گفتهٔ سخنت می برند دست بدست

خطاب از جانب محبوب است یعنی اے حافظ زبان کلک تو چه شکر آن میتواند گفتن که ترا قبولے داده ایم که سخن ترا از غایت اعزاز دست بدست مے برند والله اعلم غزل

شنیده ام سخنے خوش که پیر کنعان گفت ... فراق یار نه آن میکند که بتوان گفت

پیر کنعان یعقوب ع وکنایه از عاشق نیز یار یوسف ع کنایه از محبوب معنی مصرعهٔ ثانی آنست که حدیث افتراق وجدائی از احاطهٔ تحریر و تقریر بیرون است قوله

حدیث هول قیامت که گفت واعظِ شهر ... کنایتی ست که از روزگار هجران گفت

معنی آنست که حدیث روزگار هجران بمنزله ایست که حدیث قیامت ازوے کنایتے است و چون هیچکس را بجرم معشوق گذر نباشد بنابران گوید قوله

نشانِ یار سفر کرده از که پرسم باز ... که هر چه گفت برید صبا پریشان گفت

یار سفر کرده تجلی حق که از نظر ما رو باخفا آورده و نیز رسول ع که ازین عالم رحلت نموده برید صبا علما و فضلاء معنی آنست که نشان محبوب حقیقی از که پرسم و تفحص احوال او از که نمایم که هر چه علما و فضلا گفته مختلف الاحوال بعبارت از انکه ره بسوے او ندارند و محض قال و قیل را بکار برده اند و نیز برید صبا اضافت بیانیه که پیغامبر عاشقانست در شرح نزهة الارواح آورده که عجائب قومے اند که باد صبح را همدم خود ساخته و هر دم با او سخن پردازند یعنی این طرفه قومے که فیض قدسی را همدم خود ساخته تا هر چه گویند هم ازان فیض بآن فیض گویند و خلق پندارند که با ایشان میگویند و باد بحکم طبیعت برخاک میگذرد پندارند که سخن ایشان می آرد و می برد یعنی فیض حق سبحانه بحکم طبیعت که طبعش تواتر ورود است برخاک وجود ایشان متواتر میرسد و ایشان هر دمے متوجه باو میشوند که ورودش بجهت آوردن حالات شوریدگی ایشان مخصص است و آنخود خاصیت اوست که در آید و نباید آخر سخن باد آورده را چه اعتبار است که چون باو خود پاینده نیست حالے که ازو زاید اعتبار پایندگی را نشاید چون از عاشق

ترک معشوق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

فغان که آنمه نامهربان دشمن دوست | بترک صحبت یاران خود چه آسان گفت

آنمه نامهربان حق تعالی باعتبار استغنا دشمن دوست باعتبار مَنْ اَحَبَّنِی قَتَلْتُهٗ یاران خود
کنایه از خود چنانچه در محاوره ایشان مینویسند مراد خود را دارند و مضمون مصرعه ثانی موافق مَنْ لَمْ یَشْکُرْ
عَلٰی نَعْمَائِیْ وَلَمْ یَصْبِرْ عَلٰی بَلَائِیْ وَلَمْ یَرْضَ بِقَضَائِیْ فَلْیَخْرُجْ مِنْ تَحْتِ سَمَائِیْ وَلْیَطْلُبْ رَبًّا سِوَائِیْ
چون رضا لازمه عاشق است گوید قوله

من و مقام رضا بعد ازین و شکر رقیب | که دل بدرد تو خو کرد و ترک درمان گفت

معنی آنست که الحال من و مقام رضا که هر چه از دست محبوب رسد بآن رضی باشم تا بحدی که
شکرگذاری رقیب هم نمایم زیرا که هر چه از دست رقیب آید هم باراده اوست از نیجهت ◯ جور دشمن
چه کند گر نه کشد طالب دوست ٭ و اینهمه از آنست که دل بدرد تو که عشق است خوگر شده بود و ترک
درمان که سلامتی و عافیت است نمود چون لازم است که حکم محبوب را اطاعت نماید و دم بچون و چرا
نزند بنابران گوید قوله

مزن ز چون و چرا دم که بنده مقبل | قبول کرد بجان هر سخن که جانان گفت

بنده مقبل عاشق صادق معنی بیت خود ظاهر است چون عاشق را باید که بدین زندگی دو روزه
غره نشود و در حصول عشق تکاهل نورزد بنابران گوید قوله

گره بباد مزن گرچه بر مراد وزد | که این سخن بمثل باد با سلیمان گفت

معنی آنست که نفس که دولت حق است بران اعتماد نباید کرد اگرچه بمسرت و عافیت میرود
و هم دل بهمین را نگاه باید داشت که این سخن بر وجه مثل باد که بردارنده وجود است از دو تیر پنهان
باید شنفت و چون رفع غم بغیر از عشق نمیتواند شد گوید قوله

غم کهن بمی سالخورده دفع کنید | که تخم خوشدلی اینست پیر دهقان گفت

معنی آنست که مراد از غم کهن محنت بطالت رفته بوده سالخورده که کنایه از عشق و محبت حق است
دفع نمائید که تخم خوشدلی همین است که پیر دهقان که کنایت از عاشق کامل است گفت و آن
مضمون مصرع اول است و چون بعشوه اهل دنیا در کار و مغرور نباید شد گوید قوله

بعشوهٔ که سپهرت دهد زراه مرو | ترا که گفت که این زال ترک دستان گفت

معنے آنست که بعشوه سپهر که روزے چند بر مراد تو رفته و بمشاهدهٔ معشوق مغرور ساخته از ره مرو ومغرور مباش ترا که گفت که این زال ترک مکر و فریب نموده آخر الامر ترا بدام مکر خود خواهد کشید چون فضل محبوب شامل حال عاشقانست گوید قوله

بیار باده بخور زانکه پیر میکده دوش | بسے حدیث غفور و رحیم رحمان گفت

معنے آنست که اے طالب بیاد عشق مستغرق باش اگر خود مجازی باشد ازان که پیر میکده که کنایه از رسول عم است دنیز مرشد است بسے فضل الهی را در معرض بیان آورده که اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ چون بازگشت عاشق از عشق نوعے از محالاتست بنابران گوید قوله

که گفت حافظ از اندیشهٔ تو باز آید | من این نگفتم و آنکس که گفت بهتان گفت

معنے آنست که اے محبوب من بتو کدام کس گفت که حافظ از عشق تو معرض شده باشد من هرگز این نگفته ام و آن کسے که گفته است محض بهتان بکار برده غزل

شربتے از لب لعلش نچشیدیم و برفت | روے مه پیکر او سیر ندیدیم و برفت

این غزل هنگام جدائی مرشد و یاد رحالت فیض فرموده که هنوز شربت فیض از لب لعل او که کنایت از فضل و لطف اوست حصول نموده بودم و فیض حصول کردن چه که روے مه پیکر او نیز بسیر ندیدیم و برفت و باقی معنے غزل واضح است قوله

گوئی از صحبت ما نیک بتنگ آمده بود | بار بربست و بگردش نرسیدیم و برفت

یعنے بجبرے گریزان رفت که به نشان او هم نرسیدیم قوله

صورت او بلطافت اثر صنع خداست | باز در پیش نظرے سیر ندیدیم و برفت

لطافت پاکیزگی صنع قدرت قوله

گلے از باغ وصالش که مرا روزی بود | آه و دردا و دریغا نشمیدیم و برفت

روزی بود میسر شده بود نشمیدیم بهرهٔ حصول نمودیم قوله

بسکه با فاتحه و حرز یمانی خواندیم | در پیش سورهٔ اخلاص دمیدیم و برفت

فاتحہ الحمد حرز یمانی نام دعاے سورۂ اخلاص قل ہو اللہ وامثال آں برائے حصول مطلب میخوانند مطلبش اینست کہ خواندن این ہم نفعے نبخشید قوله

عشوہ میداد کہ از کوے ارادت نروم | دیدی آخر کہ چنان عشوہ خریدیم و برفت

عشوہ فریب از کوے ارادت نروم یعنے از محبت تو منحرف نگردم چنان عشوہ خریدیم مفتون آن عشوہ شدیم و اعتبار آن نمودیم قوله

شد چمان در چمن حسن و لطافت لیکن | در گلستان وصالش نچمیدیم و برفت

چمان رقصان نچمیدیم نرقصیدیم قوله

گفت از خود برو و سر کہ وصالم طلبد | ما با میدِ وے از خویش بریدیم و برفت

از خود برو و سرگشتہ و پریشان و در کوے فنا جا یابد از خویش بریدیم یعنے بفنا رسیدیم و از خود گذشتیم قوله

ہمچو حافظ ہمہ شب نالہ و زاری کردیم | کاے دریغا بوصالش نرسیدیم و برفت

این بیت خطاب بر دوست حافظ مراد دل یا سخن ـ غزل

صبا اگر گذرے افتدت بکشور دوست | بیار نفحہ از گیسوے معنبر دوست

صبا کنایت از مرشد معنے آنست کہ اے مرشد ما اگر ترا بکشور دوست کہ عالم وحدتست و مشاہدات تجلیات گذر افتد و بوصل او رسی پس باید کہ نفحہ از گیسوے معنبر دوست کہ بیان حقائق و معارف است بما رسانی و اگر پیام آن محبوب بما رسانی قوله

بجان او کہ بشکرانہ جان بر افشانم | اگر بسوے من آری پیامی از بر دوست

سوگند بجان محبوب کہ بشکرانہ این آوردن پیام جان شیرین خود را نثار تو سازم چنانچہ در بیت آیندہ گوید قوله

و گر چنان کہ در آن حضرتت نباشد بار | برای دیدہ بیاور غبارے از در دوست

معنے آنست و اگر چنان نباشد کہ در آن حضرتت باریابی پس غبارے از در دوست کہ کنایت از نشان در دوست بیار تا آنرا در نظر داشتہ رہ بکوے مقصود بریم و چون در شکستگی و پستی خود و عظمت و جلال حق نظر میکنند میدانند کہ این بیچارہ را با آن حضرت چہ نسبت وقتے کہ سیر الی اللہ تمام میشود سیر فی اللہ پیش می آید باعتبار بے نہایتی مطلوب خود را بیشتر مے بیند می داند کہ در اول منزل

پا نهاده ایم لشنه این دریا هرگز سیر نمی شود و چون ادراک کنه امکان ندارد گوید قوله

مگر بخواب به بینم جمال منظر دوست	من گدا و تمنای وصل او هیهات

خواب کنایت از واقعه و حالهٔ محویت معنی ظاهر اما اشکال این بیت آنست که ازین بیت مفهوم میشود که وصال میسر نیست چنانچه جای دیگر نیز فرموده ع وصل او جز بخواب نتوان دید * پس ازین هر دو بیت و امثال آن بوضوح می یابد که رویت حق سبحانه در دنیا نیست مگر بخواب و جای دیگر فرموده که ع مردم دیده بآخر برخت ناظر نیست * و نیز گفته اند که ع امروز چون جمال تو بی پرده ظاهر است * ازینجا معلوم میشود که رویت در دنیا میسر است جواب آنست که رویت دیگر و شهود دیگر که آنرا مشاهده گویند رویت بآنجهان موعود است و مشاهده قلبی درینجهان هم بعارفان حاصل میشود و در تعرف آورده وَ اَجْمَعُوا اَنَّهُ لَا يُرٰى فِي الدُّنْيَا بِالْاَبْصَارِ وَلَا بِالْقُلُوْبِ اِلَّا مِنْ جِهَةِ الْاِيْقَانِ و در شرح تعرف اگرچه در معنی این کلمات تفصیل داده و اجماعست که خدای عز و جل را بدنیا نشاید دیدن نه ببصر و نه بچشم و نه بدل و این از بهر آن گفت که گروهی روا داشته اند که بنده مر خدای خویش را بیند معاینه بچشم یا بدل و همه اهل سنت و جماعت را اجماعست که آن گروه ضال اند باینمعنی که بیقین بدل بدانند که هست و چون یقین بنده مر بنده را درست گردد همچنان گردد چون دیدار و این دلیلی است که دیدار اندر دنیا نباشد زیرا که دیدار فاضلترین نعمتها است در روا نباشد که آن بود مگر فاضلترین مکانها و اگر درینجا دیدار یافتندی پس فرق در میان دنیای فانی و عقبی باقی نبودی و اگر گویند که ایمان هم فاضلترین نعمتها است پس چرا در دنیا باشد گوییم که ایمان جزو است و جز بغیب درست آید و نیز چرا چیزی که پیغمبران در دنیا نیافته دیگری چگونه یابند و نیز دنیا دار فنا است روا نباشد که باقی را در سرای فانی بینند و اگر گویند چون باقی را در سرای فانی می پرستند گوییم پرستیدن امید دیدن است و چون دیدار آمد پرستیدن چه کار و غیره بسیار دلائل اما مجملا جواب آنست که خدا تعالی خبر کرد که دیدار اندر آنجهان باشد و خبر نداد که درین جهان باشد و در رساله روضة الارواح آورده که اهم مطالب دانستن تفرقه است که میان دیدن خدا تعالی در آخرة و دنیا است و آن آنست که در آخرت دیده سر و دیده سر یکی شود لقاء الله همچو ماه می بینند مومنان برفع حجاب در حالتی که بیچون و بیچگون بود و بخلاف دنیا که لعینه نموده نمی شود بلکه تجلی بحجاب

می بینند عارفان نه حجابی که مانع دیدن باشد بلکه مثل عینک پرده لطیف پس در آخرت رویت بی پرده و در دنیا تجلی است در پرده خواه بدیده سر خواه بدیده سر و آنچه که در دنیا باشد همه مشاهده گویند و در رساله شیخ محمد صادق گنگوهی چنین مذکور ست که روزی سخن در صفای حجاب و رفع حجاب مذکور شد فقیر از راه صوفیه بعضی الفاظ ظاهر کرده که بعضی بفهم آن نرسید و بعض جا مذکور کردند که فلانی در دنیا رویت میکند و خیال نکردند اگرچه رویت الله تعالی بآنجهان موعود است اما خواص را مشاهده جمال الله هم درینجهان منقول بود و موعود را منقود خواهد و هر که امروز کار خود نساخت فردا چه خواهد یافت مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى اما هر کسی را برین سر اطلاع نبود بنا بران در خلوت گذشت و چون درویش را سیر در مقامات بود در هر مرتبه نظری دیگر و بصارتی دیگر کشاید که مَا رَاَيْتُ شَيْئًا اِلَّا وَرَاَيْتُ اللّٰهَ اما در رویت نگویید در رویت نبود که رویت موقوف است بصورت صوری و موعود است بجنت فَاعْرِفْ وَانْصِفْ وَلَا تَكُنْ مِنْ و چون بیقراری نصیب عاشق است بنا بران گوید قوله

دل صنوبریم همچو بید لرزانست	ز عشق آن قد بالای چون صنوبر دوست

معنی آنست که از عشق آن رخ که مشاهده وی ست در قد چون صنوبر یعنی استوا و ظهورات او که بر همگی موجودات سایه انداخته که اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ دل پاره پاره من مانند بید لرزانست چگونه ندهد بدان برهم چون عاشق بما سوای معشوق ملتفت نمیشود بنا بران گوید قوله

اگرچه دوست بچیزی نمیخرد ما را	بعالمی نفروشیم موی از سر دوست

معنی بیت ظاهر است و چون زبان از احصای الطاف معشوق لال است هیچ و قدری نمی نهد بنا بران گوید قوله

چه عذر بخت خود گویم که آن عیار شهر آشوب	

چه عذر بار نسازی کوی تو توانم خاست	اگر شبی بتوانم بود بر در دوست

معنی آنست که ای محبوب من اگر شبی بر در تو جا یابم تا قیامت از عهده شکر قبیله تو بیرون آمدن نتوانم چه جای تو قوله

چه باشد ار شود از بند غم دلش آزاد	چو هست حافظ کمتر غلام چاکر دوست

معنی آنست که حافظ چون کمترین غلامان و چاکران دوست است اگر از بند غم هجران خلاص یابد و بجمعیت وصل سرفراز گردد چه باشد این جای تعجب نیست غزل

صبحدم مرغ چمن باگل نوخاسته گفت	ناز کم کن که درین باغ بسی چون تو شکفت

باید دانست که الله تعالی بعضی از سالکان را اول بمقام محبوبیت در آورده بعده بمقام محبت سے اندازد و بعضی را برعکس این بنابران از حالت سالک اول خبر میدهد یعنی وقت صبح که ابتدای احوال است مرغ چمن لاهوتی که کنایت از ذات واجب الوجود است بموجب یَا عَبْدِیْ اَنْتَ فِیْ عِشْقِیْ وَ مُحِبِّیْ وَ اَنَا عَاشِقٌ وَ مُحِبٌّ لَکَ باگل نو خاسته که سالک نو آموز است گفت نازکم کن و بر خودی خود غره مباش که درین باغ دنیا همچو تو بسے گل شگفته و آخر الامر بباد خزانی مرگ همه بخاک عدم یکسان شده اند و چون سخن سخت گفتن بمعشوق شایان عاشق نیست بنابران گوید قوله

گل بخندید که از راست نرنجیم ولی	هیچ عاشق سخن تلخ بمعشوق نگفت

معنی آنست که گل کنایه از سالک است بخندید و گفت که ازین سخن راست که گفتی رنجیده نمیشوم که فی الواقع همچنین است اما وقتی که ما را بمحبوبیت خود سرفراز ساختی پس هیچ عاشق سخن تلخ بمعشوق نگفته چون سالک از محبوبیت بر آمده بمقام محبت رسید کار محبت بگریه و زاری است گوید قوله

گر طمع داری از ان جام مرصع می لعل	در و یاقوت بنوک مژه ات باید سفت

از جام مرصع معشوق مے خوردن عبارت از قرب حاصل نمودن است چه نوشیدن شراب از جام دوست کار مقربان است یعنی اے دل من اگر طمع وصال محبوب داری در و یاقوت بنوک مژه ات مر ترا باید سفت یعنی گریه بسیار باید کرد بحدے که خون باید گریست که اَلْبُکَاءُ تَحْصِیْلُ الْمُرَادَاتِ و نیز از جام مرصع روے معشوق و مے از ان خوردن مشاهده جمال محبوب رو نمودن معنی اظهر چون در مقام عشق در آمده به گوناگون آلام و رنج مبتلا شده حالت صلیه ابتدائیه خود یعنی حالت معشوقیه خود یاد میکند قوله

در گلستان ارم دوش چو از لطف هوا	زلف سنبل بنسیم سحری می آشفت

معنی آنست که دوش در زمانه گذشته در گلستان ارم که مقام محبوبیت وجود ما چون زلف سنبل که از لطف هوا می آشوبد بنسیم سحری مے آشفت یعنی می رنجید و احتمال آن نمینمود و چون عاشق هر دم با دل خود در سخن میباشد بنابران گوید قوله

گفتم ای مسند جم جام جهان بینت کو	گفت افسوس که آن دولت بیدار بخفت

معنی آنست که با دل خود گفتم که اے مسند جم بموجب لَا یَسَعُنِیْ اَرْضِیْ وَ لَا سَمَائِیْ وَ لٰکِنْ یَسَعُنِیْ قَلْبُ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ جام جهان بین تو کو یعنی آن مقام محبوبیت تو کجا رفت گفت افسوس که آن دولت ...

که کنایه از مقام محبوبیت است از دست رفت و بمقام محبیت که سراسر رنج و الم است افتادم باز تسلی دل خود می نماید قوله

تا ابد بوی محبت بمشامش نرسد ‖ هر که خاک در میخانه برخساره نرفت

معنی آنست یعنی تا قیامت هرگز بوی محبت و معرفت بمشام او نرسد و حصول او نگردد هر که خاک در میخانه که کنایه از عشقست برخساره نرفت یعنی حصول ننمود و چون سخن عشق از تحریر و تقریر بیرونست گوید قوله

سخن عشق نه آنست که آید بزبان ‖ ساقیا می ده و کوتاه کن این گفت و شنفت

معنی آنست که سخن عشق از بیان مبراست زیراکه مدعیان عشق نه بر سبیل استاد نقل کرده اند تا بطریق تعلیم فراگیرند و بطریق تعلیم بیان کنند بلکه استاد وی از دل بدست و تعلیمش از موهبت الهی پس ساقیا که کنایت از وعدهٔ ایزدی است و مرشد می محبت بنوشان تا بدان ره بمقصد اصلی بریم و کوتاه کن این گفت و شنفت یعنی ازین قال و قیل بازآئی و چون اضطرابی لازمه عاشقست گوید قوله

اشک حافظ خرد و صبر بدریا انداخت ‖ چکند سوز غم عشق نیارست نهفت

معنی آنست که اشکباری حافظ خرد و صبر حافظ را بدریا انداخت است یعنی بی صبر گردانید یعنی بعشق بازی مشهور و بمی پرستی رسوای عالم ساخت آری حافظ چه کند که سوز عشق نتوانست نهفته ماندن آخر الامر بتقاضا خود آورد غزل

صحن بستان ذوق بخش و صحبت یاران خوش است ‖ وقت گل خوش باد کزوی وقت میخواران خوش است

صحن بستان دنیا میخواران عاشقان وقت گل ایام بهار که در فصل بهار معرفت و محبت که در چمن جهان از ظهور آدم و آدمیان رسیده است و در عهد رسول ما صلعم بکمال طراوت رسیده و موسم شگفتن از هار مکاشفات و مشاهدات شده و چنین موسم عجب هیچ کاری و شیوه نیکوتر از دولت عشق نیست و نیز دنیا مقامی است که طالب از طفیل آن به مشاهدات عشق رسیده ذوق وصال مطلوب چشیده یعنی اگرچه روح در ملک عدم بوصل حق مستغرق بود اما قدرش نمیافت و ذوق نمی نمود بحکم الاشیاء تتبین باضدادها والنعمة اذا فقدت عرفت پس بدانکه دنیا مزرعه است برای حصول مراتب اولی و آخرت پس دنیا ذوق بخش بطفیل مرشد و وقت و وقت مرشد خوش باد که از طفیل وی مسترشدان خوش وقت و چون سخن صحبت مرشد موجب فرحت دل طالبان است

بنابران گوید قوله

از صبا هر دم مشام جان ما خوش می شود | آری آری طیب انفاس هواداران خوش است

صبا مرشد طیب خوشی هواداران عاشقان است بسبب حصول دولت صحبت مرشد و به بیان حقائق و معارف و دلجوئی نمودن او هر دم فرحت و خوشی رو دهد که صحبت عاشقان فرحت انگیز و غم زدا میباشد و چون کار عاشق مدام گریه و زاریست و آن موجب تحصیل مراد است بنابران گوید قوله

مرغ شبخوان را بشارت باد کاندر راه عشق | دوست را با نالهٔ شبهای بیداران خوش است

مرغ شبخوان عاشق شبخیز بیداران عاشقان معنی مصرع ثانی

بموجب آنکه چشم گریان با دوست دارد و نیز چون گریه و زاری موجب قبول دعاست بنابران گوید قوله

ناگشوده گل نقاب آهنگ رحلت میکند | ناله کن بلبل که فریاد دل افگاران خوش است

ناگشوده هنوز نقاب نگشوده گل کنایت از مرشد آهنگ قصد اراده معنی آنست که هنوز ان محبوب نقاب ناگشوده و کما حقه مشاهده نموده قصد رحلت می نماید ای عاشق مسکین بنال که فریاد دل افگاران خوش است ای گریه و زاری عاشقان قبول میباید شاید که رفتن او در توقف افتد و نیز شنیده مسموع است که این بیت در هنگام مرض سخت پیر فرمود قوله

نیست در بازار عالم خوشدلی ور زانکه هست | شیوهٔ رندی و خوش باشی عیاران خوش است

معنی بیت ظاهر است قوله

از زبان سوسن آزاده ام آمد بگوش | کاندرین دیر کهن کار سبکباران خوش است

معنی آنست که از زبان سوسن آزاده که کنایت از عارف کامل است آوازی بگوش من رسید که اندرین دیر کهن که دنیا است جان سبکساران که رندان بی تعلق اند خوش است و چون بهترین کار ترک جهان است بنابران گوید قوله

حافظا ترک جهان گفتن طریق خوشدلیست | تا نه پنداری که احوال جهانداران خوش است

غزل

صبح دولت طلوع طلعت اوست | شام ظلمت نشان ظلمت اوست

طلوع طلعت کنایت از مشاهدات تجلیات او و اشارة بمحبوب شام ظلمت شام تاریک

نشان ظلمت نشان اختفاء او اشارهٔ بمحبوب چون همه مخلوقات فیض از آنجناب اند بنابران گوید قوله

مهر از خوان او نواله رسان	ماه نو خم ز بهر خدمت اوست

مهر آفتاب خوان فیض نواله رسان روشنی بخش او اشارهٔ بمحبوب حقیقی معنی آنست که از معانی قد او که استداد ظهورات تمامی موجودات را احاطه نموده قوله

از قدش پای سرو مانده بگل	لاله را داغ دل ز فرقت اوست

پای سرو که کنایه از سالک بگل حیرت فرو رفته و عاشقان دل سوخته را داغ بسبب هجران او رو نموده وچون در عالم هرچه از محبوب ومحب است اثر ظهور حسن ومحبت اوست بنابران گوید قوله

رنگ وبوی گل از رخش بچمن	نالهٔ بلبل از محبت اوست

گل محبوب چمن دنیا بلبل عاشق یعنی هر محبوبی که در عالم کون بخوبی وحسن مغرور گشته از آنست که ظهور رخ یعنی ذات خود در و نموده وهر عاشقی که گریان ونعره زنان است از آنست که بسلسلهٔ محبت خود پابند دام نموده وچون وصف آن محبوب از احاطهٔ تقریر بیرون است بنابران گوید قوله

سوسن ده زبان خموش بباغ	لال مانده ز صنع قدرت اوست

سوسن ده زبان کنایه از عارف کامل ورسول مقبول باعتبار کمال معرفت باغ دنیا یا معرفت ذات که مقام تحیر وعجز است لال گنگ مضمون مصراع ثانی مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ سوال گل سوسن را نه زبان میشود ده چرا گفت جواب باعتبار کثرت چون فقر بموجب اَلْفَقْرُ فَخْرِی موجب عزت است بنابران گوید قوله

فقر گر رنج محنت است اما	گنج عزت بکنج عزلت اوست

فقر مقام محو ونیستی یعنی فنا گنج عزت کنایه از وصل او ضمیر بر فقر است معنی ظاهر است وچون همگی کار محبوب ونیز مرشد خالی از حکمت نیست بنابران گوید قوله

بدوا جانب طبیب مرو	صحت ما علل از طبابت اوست

بدوا یعنی بطلب عشق ومحبت از راه پیش طلبی نزد طبیب مرو وطلب آن منما که او خود مراقب احوالست وصحت بیکار داشتن او مر ترا از عشق ومحبت محض از دانائی اوست که ترا استعداد ای چنان ندیده باشد ونیز این بیت چنین دیده شده بدوا جانب طبیب برو ٭ صحت ما علل از طبابت اوست

طبیب کنایت از مرشد عاجل نفی الفور معنی بیت ظاهر و چون در عشق عاشق را هر چه از دوست رسد از رنج و گنج از قبول چاره نیست بنابران گوید قوله

در طریق سلوک سالک را	هر چه پیش آید از ارادهٔ اوست

و چون بموجب وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ همه بمدح و ذکر اوست بنابران گوید قوله

قمری و عندلیب و حافظ نیز	همه گویا بذکر و مدحت اوست

معنی بیت واضح است

غزل

عارف از پرتو می راز نهانی دانست	گوهر هر کس ازین لعل توانی دانست

معنی آنست عارف که باطن خود را از ما سوای حق صاف نموده از پرتو شراب محبت راز نهانی که معرفت نفس خود است حاصل نموده بمقتضای مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ معرفت حق حاصل گردد و چون بی شراب عشق این دولت حصول نمیشود بنابران گوید آری گوهر هر کس ازین لعل که کنایت از عشق است توان دانست و معلوم میتوان کرد و نیز صوفی کنایت از منصور است بتجلی عشق اسرار عشق را کماهی دانست و حوصلهٔ اوکتمان که موجب رضای حق است نتوانست چون ازان عارف عدم رضای حق بوجود آمد مقام تعجب رو نمود از جهت دفع تعجب گوید آنچه در مصرع ثانی است و چون بمعرفت محبوب رسیدن کار هر کسی نیست گوید قوله

قدر مجموعهٔ گل مرغ سحر داند و بس	نه که هر کو ورقی خواند و معانی دانست

یعنی قدر معرفت مجموعهٔ گل ذات حق مرغ سحر کنایه از عاشق هر کو ورقی خواند اشاره بعلماء و فضلا معانی دانست بمعرفت رسید معنی آنست که بمعرفت ذات محبوب حقیقی رسیدن کار عاشقانست نه علماء و فضلا چه حصول معرفت او موهبی است نه کسبی و وجدانی است نه کسبی چرا که از اجتماع کتب جز دلائل و براهین حصولی نیست و آنها را در کوی معرفت راه نیست چنانچه در بیت آینده گوید قوله

ایکه از دفتر عشق آیهٔ عقل آموزی	ترسم این نکته که تحقیق ندانی دانست

معنی آنست که ای کسی که گرفتار تدریس و اجتماع کتب مانده و ازین قیل و قال که مقتضای وفور عقلست تحصیل عشق نمائی و بمعرفت حق رسی می ترسم که این نکتهٔ عشق را بخواهی دانست و نکهداد

نخواهی رسید تا که ازینها اعراض ننمائی که میان عقل و عشق تضاد است عقل مصلحت آموز عشق
سلطنت سوز عقل نشاند عشق بیفزود عقل بسازد عشق بسوزد پس حصول عشق از دفتر عقل معاش
میسر نمیشود لتقلمست چون شمس الدین راگذر بر مدرسهٔ مولانا روم افتاد دید که مولانا از چهار طرف توده کتب
دارد شمس الدین پرسید مولانا این چیست گفت این قیل و قال است ترا باین چه کار شمس الدین آنهمه کتبها را
در حوض که پیش مولانا بود درانداخت مولانا از تحسر دست بر دست زدن گرفت شمس الدین چون اضطراب
مولانا بغایت دید دست درآب انداخته یکیک را همه را از آب برآورد که هیچ ورقش تر نشده بود مولانا گفت
اینچه حالیست گفت این ذوق و حالست ترا باین چه کار مولانا را جذبه رسید و همه کتبها را سوخت و صحبت
شمس الدین پیوست و حصول مطلب نمود بنا بر آنست ۵ عقل در کوی عشق نابیناست + عاقلی کار
بوعلی سیناست + و چون عاشق را بغیر از عشق معشوق بکس التفاتی نمیباشد گوید قوله

عرض کردم دو جهان بر دل کار افتاده | بجز از عشق تو باقی همه فانی دانست

یعنی آنست ای محبوب من بر دل کار افتاده خود کونین عرض نمودم که کرا اختیار میفرمائی دل کار افتاده
و واقعه آزموده از راه تیز بینی بجز از عشق که یافت همه را فانی پنداشته بهیچکس ملتفت نگردید و بجز
عشق تو قبول نکرد چون نظر کیمیائیست بنا بران گوید قوله

سنگ و گل را کند از یمن نظر لعل و عقیق | هر که قدر نفس باد یمانی دانست

نفس باد یمانی اِنّی لَاَجِدُ نَفَسَ الرَّحمٰنِ مِن جانِبِ الیَمَن مراد مقبولان درگاه حق است یعنی
یعنی هر که قدر مقبولان درگاه حق بداند و خود را بدیشان رساند و با هر که انفاس خویش را قدر و قیمت دانسته
رایگان و ضائع نکرده هیچ نفس از یاد معشوق غافل نگشته بغیر نپرداخت او را آن کرامت
حاصل آید که بیک نظر انسان ناقص را که بمنزلهٔ سنگ و گل اند بمرتبهٔ لعل و عقیق که کنایه از عاشقان
کامل است رساند و چون عشق کمال را اندیشه از انبار جهان نمیباشد گوید قوله

آن شد اکنون که ز انبار عوام اندیشم | محتسب نیز ازین عیش نهانی دانست

یعنی آنست که آنوقت از دست رفت که از انبار عوام اندیشه می نمودم و اخفای این راز میکردم
الحال این کار بجای رسید و شهرت بحدی رسید که ازین عیش نهانی که میخواری است و یا طریقهٔ رندیست
محتسب نیز که کنایه از مرشد است واقف گردید اکنون اندیشه را چه گذر و چون هرچه از دست پیش آید

از منع وعطا همین حکمت است بنابران گوید قوله

دلبر آسایش ما مصلحت وقت ندید | ورنه از جانب ما دل نگرانی دانست

معنی آنست که آن محبوب حقیقی من که در دنیا وصال خود بما کرامت نمود و یا آن که بمشاهدات تجلیات ما را سرافراز نساخته و تا حال همچنان سرگردان تیه هجران گردانیده مصلحت وقت همدرین دیده ورنه نگرانی دل و اشتیاق تمام و توجه مالاکلام از ما معلوم نمود و هیچ نقصانے ندیده وچون موجب حسرت و ندامت دلبستگی این جهان است بنابران گوید قوله

می بیاور که ننازد بگل باغ جهان | هر که غارتگری باد خزانی دانست

معنی آنکه مے بنوش و در یاد الهی ساعی باش که هر که عاقلست و در دانش بهره دارد و غارتگری باد خزانی که پیری و مرگست دریافته که هیچکس را نخواهد گذاشت هرگز بگل باغ جهان که کنایه از محبوبان مجازیست فریفته و دلبستگی نه نماید و چون هر چه که حصول مستر شد است همه از توجه مرشد است بنابران میگوید قوله

حافظا از لولوی منظوم که از طبع انگیخت | اثر تربیت آصف ثانی دانست

که هر منظوم سخن آصف ثانی مرشد که نائب رسالت مآب است غزل

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت | که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت

پاکیزه سرشت باعتبار زهد یا به تسخر چون شیخ پاکدامن معنی آنست که اے زاهد پاکیزه سرشت عیب رندان که کنایت از عاشقانست نظر مکن و از اعتراض این بکارخانهٔ الهی زبان به بند که گناه دیگران بر تو نخواهند نوشت و ترا مواخذه نخواهد شد قال الله ولا تزر وازرة وزر اخرى یعنی بر نمیدارد هیچ بردارنده گناه دیگرے را یعنے مواخذه بگناه دیگرے نمیشود بلکه بگناه خود پس چنان هر کسے ماخذ بگناه خود میشود گوید قوله

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش | هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

معنی آنست که اے زاهد من اگر صالح هستم و گر طالح و اگر صادقم و گر فاسق ترا از ما چه که عوض ما تو مواخذه نخواهی شد و چون فضل الهی همه کس را شامل حال است و نومیدی از آن و بالست بنابران گوید قوله

نا امیدم مکن از سابقهٔ روز ازل | تو چه دانی که پس پرده که خوبست که زشت

معنی آنست که از سابقهٔ روز ازل که کنایه از قول نبی انه مذنب و رب غفور است نومید مکن زیرا که تو از باطن کسے چه خبر داری که کدام خوبست و کدام زشت است و چون تکیه بر اعمال نمودن زشت ترین

اعمال ہست بنابران گوید قوله

بر عمل تکیہ مکن زان کہ دران لطف ازل   تو چہ دانی قلم صنع بنامت چہ نوشت

معنی آنست کہ اے زاہد برین طاعت و عبادت خود مغرور مشو چون از خاتمہ خود خبرے نداری کہ بنام تو چہ رقم زدہ اند و نیز ناجی و ناری شدن موقوف بعمل نیست کما قال علیہ السلام لَا یُدْخِلُ اَحَدًا مِنْکُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ وَلَا یُجِیْرُهٗ مِنَ النَّارِ وَلَا اَنَا اِلَّا بِرَحْمَةِ اللّٰهِ یعنی در نخواہد آورد ہیچ یکے را از شما عمل شما در بہشت و نہ نجات خواہد داد ہیچ یکے را از شما عمل شما از دوزخ چہ من کہ نبی برحقم در نخواہم آمد ببہشت بعمل خود مگر برحمت او و چون حصول عشق از جملہ مستثنیات است بنابران گوید قوله

باغ فردوس لطیف است ولیکن زنہار   تو غنیمت شمر این سایہ بید و لب کشت

معنی آنست کہ اے زاہد اگرچہ باغ فردوس کہ تو در طلب آنی و ہردم در زہد میکوشی لطیف است ولیکن این سایہ بید و لب کشت کہ مقام عشق کہ مایہ سرور و فرحت است اگر بدست تو آید غنیمت بشمار و تمتع از و بردار یعنی حصول معرفت ہمانا کہ مَنْ کَانَ فِیْ هٰذِهٖۤ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی و نیز از سایہ بید و لب کشت دنیا باشد معنی آن باشد کہ حیات دنیا را غنیمت شمار و از ان تمتع بردار چون دانی حصول عشق بودن موجب سعادت اخرویست بنابران گوید قوله

اگر نہاد تو ہمہ اینست زہے نیک نہاد   ور سرشت ہمہ اینست زہے نیک سرشت

معنی آنست کہ اگر نہاد تو اینست کہ در پے حصول عشق و محبت میکوشی کہ موجب وصول ایزد منانست و یا آنکہ حیات دنیا را از ان میخواہی کہ سبب قرب من لا یزالست زہے نیک ذات و اگر سرشت تو ہم اینست کہ مذکور شد زہے نیک سرشت و چون عشق موجب اعراض از زہد و باعث رسوائی است شاید کہ زاہد بطعنہ پیش آمدہ باشد بنابران بجوابش مے پردازد قوله

نہ من از خلوت تقوی بدر افتادم و بس   پدرم نیز بہشت ابد از دست بہشت

معنی آنست کہ اے زاہد من تنہا از زہد اعراض نمودہ ام و ترک طلب بہشت نکردہ ام بلکہ پدر ما کہ آدم علیہ السلام ہست او نیز بہشت را از دست دادہ چون نصیحت در دل زاہد راہ نیافت گوید قوله

سر تسلیم من و خشت در میکدہ ہا   مدعی گر نکند فہم سخن گو سر و خشت

معنی آنست کہ سر من و در میکدہ کہ عشق است ہرگز این اعراض کردنی نہ ام و اگر مدعی کہ زاہد ظاہر

ظاهر پرست است فهم این سخن نماید که هم مست و هم هشیار لفظ است که در محلی که یکی از دو به جوهر یا آن محبت کنند و از نشو و استعمال کنند و چون مقصود الحقیقت و یکه همه کس چه از مطیع و عاصی و مومن و کافر همه طالب او است چرا که در نظر عاشق در هر فعل فاعل او ست و همه جا ظهور او ست بنا بران تسلی خود میکند قوله

همه کس طالب یارند چه هشیار و چه مست | همه جا خانهٔ عشقست چه مسجد چه کنشت

یعنی عشق ذات مطلق همیشه اگر زاهد سخن را قبول نمود و از طریقهٔ خود برنگردید چرا با او جنگ و جدل پیش آیم قوله این مقام اشارة بمرتبه ایست از منازل جمعیت که چون سالک بدانجا رسید فنای مطلقش حاصل آید در همه ظهور محبوب حقیقی بیند و در هر فعل فاعل حقیقیش رو نماید و چون فی الحقیقة مقدمه همین نوعست که در روز ازل گذشت این همگی نصیبت ما با او از روی شفقت بود نه از روی عناد چون مدار کار بر خاتمه بهرا ست بنا بران گوید قوله

حافظا روز ازل گر بکف آری جامی | مست از کوی خرابات برندت بهشت

یعنی آنست که ای حافظ تو هم برین عشقبازی خود نازان و غره مباش اگر دم واپسین جام عشق را از دست ندهی و قایم باشی مست ازین عالم بعالم باقی برند و داخل بهشت إِنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَيْسَ فِيهَا حُورٌ وَلَا قُصُورٌ يَتَجَلَّىٰ رَبُّنَا ضَاحِكًا سازند و الا هیچ نفع نمی بخشد مر ترا این عشق تو غزل

غمش تا در دلم ما وا گرفتست | سرم چون زلف او سودا گرفتست

یعنی آنست که از آن روز که غم عشق او در دل ما مسکن گردید مانند زلف او سرگردان و پریشان بادیه محن و بلا شده ام و چون عاقبت کار عشق خرابان فنا است بنا بران گوید قوله

لبش چون آتش و آب حیات است | ز آتش تشنه دریا گرفته است

لب کنایت از اسم متکلم و آتش باعتبار خون سنجه چون اسم متکلم که بر منصور تجلی کرد قائل به انا الحق شد کشته گردید و آب حیات باعتبار آن که موجب بقای جاوید است و آتش که در مصرعهٔ ثانی است اشارة که یعنی تجلی اسم متکلم که چون آتش و آب حیات است یعنی موجب فنا و بقا سالک است شعله در سینهٔ ما رو نمود و ما را به الست فنا رسانیده و چون عشق از نصیبه ازلی است گوید قوله

ز ما سی همچو عمر است کان جان | هوا ی آن قد رعنا گرفتست

یعنی آنست که جان که همچو ما سی است ما از جان و دل عشق و محبت آن محبوب حقیقی که قد رعنا را او

یعنی امتداد ظهور او بر همگی مخلوقات سایه انداخته حصول کرده عمریست یعنی ازلیه است و چون هیچکس بمرتبه عاشقان نمیرسد بنابران گوید قوله

شدم عاشق ببالای بلندش | که کار عاشقان بالا گرفتست

بالا مراد ذات محبوب و بلند باعتبار امتداد ظهور که همه مخلوقات را محیط است یعنی از کونین اعراض نموده و گرفتار آن ذات شده ام از انست که دیدم که هیچکس را بمرتبه عاشقان دست رسی نیست و چون کار معشوقان مدام استغناء است گوید قوله

چو ما در سایهٔ الطاف اوئیم | چرا او سایه از ما واگرفتست

معنی آنست که ما چون در سایهٔ الطاف عشق اوئیم و یکی از عاشقان پس نمیدانیم که چرا سایه از ما باز گرفته و التفاتی نمی نماید شاید که مصلحتی هم درین باشد و چون اعراض معشوق موجب گریهٔ عاشق است گوید قوله

ز دریای دو چشم گوهر اشک | جهان در لولوی لالا گرفتست

معنی آنست که در هجران و اعراض آن محبوب دو چشم من چندان گهر ریزی کردند که کنایت از اشکباریست که جهان پر از گهرهای درخشان شده و چون سخن عاشق از معرفت میباشد بنابران گوید قوله

نسیم صبح عنبربوست امروز | مگر یارم ره صحرا گرفتست

نسیم صبح کنایه از انفاس و مراد سخن عنبر مراد معرفت صحرا کنایه از دل یعنی امروز که سخنان من پر از حقائق و معارف اند تحقیق سببش آنست که ظهور محبوب حقیقی بر دل ما شده و گرنه ما کجا و این سخن کجا و چون رفع غم بغیر از عشق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

دوای غم بجز می نیست عاشق | ازان رو ساغر صهبا گرفتست

عاشق کنایه از خود صهبا شراب کنایه از عشق یعنی ما که در عشقبازی از جان و دل مقیدیم سببش آنست که رفع غموم و هموم دنیوی بجز از عشق نمیتوان کرد و چون سخن حافظ مقبول دلها گردیده بنابران گوید قوله

حدیث حافظ ای سرو سمن بر | بوصف قد تو بالا گرفتست

سرو سمن بر محبوب بالا اشتهار و رونق یعنی ای محبوب من سخن حافظ که رونقی یافته و اشتهاری

حاصل نموده بسببش وصف قد تو یعنی ذکر تو که دران درج کرده غزل

کنون که میدمد از بوستان نسیم بهشت | من و شراب فرح بخش و یار حور سرشت

معنی آنست که الحال که از بوستان وجود نسیم بهشت که کنایت از انفاس ست در دو جاری و ساری است یعنی در عالم حیاتم پس درین هنگام من و شراب فرح بخش که کنایت از عشق و محبت است و یار حور سرشت که کنایت از محبوب و مرشد است و چون عاشق را بهتر از سعادت حصول دولت ملازمت مرشد نیست گوید قوله

گدا چرا نزند لاف سلطنت امروز | که خیمه سایهٔ ابرست و بزمگه لب کشت

معنی آنست گدا که عاشق است امروز چرا لاف سلطنت نزند و دعوی شاهی ننماید که سایهٔ ابر که [illegible] مرشد بجای چتر است و لب کشت که دنیا است بزمگاه او چون عاشق را باید که بموجب مَن کانَ فی هٰذِهٖ اَعمٰی فَهُوَ فِی الآخِرَةِ اَعمٰی کار امروز بفردا انفکند بنابران گوید قوله

چمن حکایت اردیبهشت میگوید | نه عاقلست که نسیه خرید و نقد بهشت

چمن دنیا اردیبهشت نام ماهی از ماههای بهار بهشتن گذاشتن یعنی دنیا بسبب ظهور تجلیات بمعرفت رو نموده پس عاقل نیست کسی که وعدهٔ زاهد را که نسیه است باور نموده و نقد که مشاهدات تجلیات است از دست داد و کار امروز بفردا افکند چون عاشق را محبت ارباب دنیا زهر قاتلست گوید قوله

وفا مجوی ز دشمن که پرتوی ندهد | چو شمع صومعه افروزی از چراغ کنشت

دشمن کنایه از نفس و شیطان و اهل دنیا صومعه عبادتگاه اهل اسلام بسبب مقابلهٔ اهل کنشت و الا بمعنی عبادتگاه زهاد و نصاری ست و کنشت عبادتگاه اهل کفر معنی آنست که از دنیا و اهل آن وفا مجوی و اسپ توجه بسوی آن مپو خاطر از محبت او بتراش که در حالت عرفان توجه با و نمودن و از دوست گذشته با و بودن شمع صومعه بچراغ کنشت افروختن است و هم ضم اندوختن یعنی دلی که شایستهٔ ذکر و فکر حضرت مولی بود و در خور درجات عالیات سزد چون او را بحظوظ دنیوی بپروری بدان ماند که شمع صومعه بچراغ کنشت افروزی بر ضمیر منیر اصحاب ذکا پوشیده نماند که این بیت بجوامع الکلم میماند که از سرور عالم ورود یافته و آفتاب ازان مطلع هدی بر تافته و هو ایاکم و خضراء الدمن یعنی بپرهیزید از سبزهای گلخن و این حدیث را در بعضی کتب هزار وجه موجه ساخته اند ازان ده وجه اختیار نموده شد و صاحب ادراک چون برین وجوه عشره مطلع گردد بر وجوه دیگر قادر شود وجه اول آنکه از خضراء دمن

زان صاحب جمال از اصل ناشایسته چون سبزهٔ خاکدان بوجود آمده باشند اگرچه در منظر خوب نماید عاقبت
باصل خود گراید ه چه خوے نگار سے خوش و اصل زشت ؛ ببین نقش مار و نگر در سرشت ؛ وجه دوم آنکه
مراد از خضرا دمن دنیا بود و ازان که در آرایش اگرچه زیبا می نماید از انجا که بے مدار است از سستی بیخ دیر
نپاید ه حاصل دنیا از کهن تا بنو ؛ چون گندنده است نیرزد بجو ؛ وجه سیوم آنکه مراد از خضرا دمن کلمهٔ نفاق باشد که
از خباثت نفس برخاسته اگرچه در ظاهر چون سبزهٔ خاکدان زیبا می نماید اما فی الحقیقت از سم قاتل زاید ه
گفت دشمن را ببین شیرین و چرب ؛ زهر باشد نیز در حلوا ے خوش ؛ وجه چهارم آنکه مراد از مال حرام
بود که از مظلومان و یتیمان حاصل شود که آن نیز چون سبزهٔ خاکدان خوش نماید اما چون از منشأ خبث سرشت
اهل ستم با منقوض آید ه لوث مال حرام در شکست ؛ همه اعمال را بباد دهد ؛ وجه پنجم پند احمق نصیحت
نادان که آن نیز چون سبزهٔ خاکدان خوش نماید اما چون از غیر موقع آید عاقبت بزشتی گراید ه دشمن
دانا که پے جان بود ؛ بهتر از ان دوست که نادان بود ؛ وجه ششم عطار لئیم و احسان ناکس که آن
نیز چون سبزهٔ خاکدان از غیر موقع زاید در ظاهر خوش و زیبا نماید آخر بمن و اذی گراید ه کشت نا مرا
خدا امید دهد ؛ نا امیدی از ان بود بهتر ؛ وجه هفتم پارسائی ریا که آن نیز چون سبزهٔ خاکدان اگرچه زیبا
می نماید اما چون منشأ بدیست لاجرم نتایج اخروی را نمی شاید ه صلاے ریائی فلاحے ندارد ؛
که خضرا دمن را قرارے نباشد ؛ وجه هشتم صنعت کیمیا که بظاهر چون سبزهٔ خاکدان خوش نماید آخر
جز فلسه کاری نتیجه نے بخشد ه هر کجا در جهان فلکزده ایست ؛ یا فرومانده ایست از تردید فن او
فلسفه ست یا تنجیم ؛ کار او شعبده است یا اکسیر ؛ وجه نهم آنکه آرایش سیمیا باشد که چون سبزهٔ
خاکدان خوش بنماید اما چون اصلے ندارد دیر نپاید و لبستگی را نشاید ه آن سیمیائی بجاے رسد او ؛
چنان دان که سفیان بازیگر است ؛ وجه دهم آنکه مراد خوارق و کرامات که بسبیل استدراج باشد
چون سبزهٔ خاکدان خوش نماید اما چون از منشأ حقانی نیست نزد اهل دل ناپسندیده است ه
عراست بر آنکس که از بے تمیزی ؛ طلسم نمایش کرامت شمارد ؛ و چون در جهان فانی بباز ستوی
شغلے نیست بنابران گوید قوله

بهی عمارت دل کن که این جهان خراب	بر آنسر است که از خاک ما بسازد خشت

یعنی آنست که این جهان فانی در پے آنست که ما را خاک سازد و در عالم نیستی اندازد پس بهتر آنست

که از حور و ولدان عبارت بهشت ایزدی آبادان کن و حیات ابدی رسان و چون آخر هر کسی امریست موهوم بنابران گوید قوله

مکن بنامه سیاهی ملامت من مست	که آگهست که تقدیر بر سرم چه نوشت

یعنی آنست که ای منکر من مست را بگناهکاری ملامت منما چون از تقدیر یا واقف نه چون خاتمه عاشق اکثر بخیر و خوبی ست بنابران گوید قوله

قدم دریغ مدار از جنازهٔ حافظ	اگرچه غرق گناهست میرود به بهشت

قدم مراد تجلی ذاتی جنازه وجود بحکم آنکه من لا یعرف الله فهو میت گناه انانیت وجودک ذنب لا یقاس بها ذنب یعنی آنست که تجلی ذاتی ازین وجود فانی باز مدار هرچند که غرق بحر معصیت اناالحق و سبحانی ست لیکن بسبب این تجلی میرود به بهشت که و لله جنة لیس فیها حور و لا قصور یتجلی ربنا ضاحکا صوفی که متقید را مطلق پنداشته دم اناالحق میزند مثل درختیست که ازو آواز انی انا الله برآید عکس بهرو در آئینه دید جام افتاده طارف از نشهٔ در طلب جام افتاده یا خطاب بمرشد یا خطاب بهر سالک یا خطاب بمعشوق حقیقی مراد از قدم اقدام یا در فخریه خود غزل

کس نیست که افتادهٔ آن زلف دوتا نیست	در رهگذر کیست که دامی ز بلا نیست

زلف دوتا کنایت از صفات متقابله الهیه چون کفر و اسلام و هدایت و ضلالت یعنی آنست که تنها نه من بدام زلف تو که جذبهٔ عشق است گرفتار و مقیدم بلکه در عالم وجود کسی نیست که گرفتار تو نباشد کافران بکفر و مومنان باسلام همه کس طالب یار اند چه هشیار و چه مست و هیچ طریقه و راهی نیست که عشق را در وی دخلی نیست همه جا خانهٔ عشق است چه مسجد چه کنشت و این ضد و انکار از مقتضیات قوت وهمیه است که بحقائق امور اطلاع ندارند و الا نه حضرت حق را با هر موجودی از موجودات و در هر تعینی از تعینات نسبتی خاص است و هر یکی مظهر صفتی خاص اند و ذوات را باعتبار صفتی اسمی می نامند پس هر یکی اسمی از اسمای الهیه باشد و حظ و قسمت هر یکی ازان حق یافته آن صفت خاصیت که ازان اسم ظهور یافته و پاشیده و هر یکی آن اسم خواهد بود کما قیل الحمد لله ... و ذات حق هر چیز را بصفت خاص تربیت میفرماید پس هر یکی از صور موجودات انفسی و آفاقی در تسبیح

آن اسم اند که مظهر و مربوب آنند ازان رو همیشه در تسبیح حق اند که وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ و هر یکی
عارفِ حق بهمان اسم اند که مظهر آن اسم واقع شده اند لاجرم هر یکی از و شانی دگر یافت و هر کسی را
با او هر نسبت مخصوص چون عاشق کامل بسبب ورود تجلی صوری که آن شهودِ حق است در مظاهر حسینه
حق را من حیث الصفات در معشوق می بینند بنابران گوید قوله

روی تو مگر آئینهٔ صنع الهی است | حقا که چنین است درین روی ریا نیست

معنی آنست که ای محبوب من روی تو مگر آئینهٔ الهی است از برای شهودِ ذاتِ حق که حق را بجمیع صفات در تو
مشاهده می نمایم و چون فی الحقیقت انسان که آئینهٔ حق است گفت همچنین است و درین سخن هیچ شکی
و شبهتی نیست و نیز چون سالک حق را در خود بیند بنابران خطاب بخود میکند معنی ظاهر است باید دانست
که درینجا احوال سالک دو نوع گردد بعضی بخود قایم میمانند و عبودیت و الوهیت را مرعی دارند و بعضی
مغلوب تجلی گشته عبودیت را یکسو نهاده دعوی همسری مینمایند گوید قوله

نرگس طلبد شیوهٔ چشم تو زهی چشم | مسکین خبرش از سر و در دیده حیا نیست

نرگس گلیست معروف که بچشم نسبت کنند و فی الحقیقت مراد از بینائی است مراد آن عاشقی که
بکمال معرفت نرسیده بود و عاشق را بچشم ازان نسبت داده که همه عالم بمنزله جسم است و وجود عاشق
بمنزله چشم و چشم مراد ذات حق سبحانه است چشم اینجا بمعنی نقد ذات چه کو عیان بیند وجودِ کائنات و
چشم ثانی بمعنی بینائی از ذکر سبب و اراده مسبب و زهی بمعنی نزهت معنی آنست که سالکی که
مغلوب تجلی گشته شیوهٔ چشم تو طلب میکند ای خود را متشبه بذاتت تو مینماید و دم انا الحق میزند زهی
بینائی و کمال او کجا تو و کجا او که ما للتراب و رب الارباب و چون عنان اختیارش از دست رفته گفته او عفو را
شاید میگوید که ان بیچاره مسکینی است که نه از سر خود خبر دارد و نه در دیده حیا است و لا العقل چرا از سر خبر داشتی
و حیا بکار آوردن از تقاضای عقل است و یا آنکه مسکین از سر خود خبر ندارد یعنی نمیداند که سر بباد خواهد رفت
و نه در دیده حیا چه نسبت خاک را با عالمِ پاک و چون این سخن گفتن مناسب حال سالک نیست بنابران گوید قوله

گفتن بر خورشید که من چشمهٔ نورم | دانند بزرگان که سزاوارِ سها نیست

خورشید ذات حق سها کنایت از سالک یعنی ای سالک دعوی همسری بذات حق نمودن و انا الحق و
سبحانی گفتن بر عارفان کامل روشن و مبرهن است که این سخن سزاوارِ سالک نیست چه سالک بمنزله سها

وذات حق چون خورشید کجا شبها و کجا خورشید چون عاشق بوجود تجلی صوری گرفتار مظاهر حسینه میشود و
آن موجب اعراض معرضان میشود و چون توبه از عاشقان صورت پذیر نیست بنابران گوید **قوله**

زاهد وپیرهم توبه زروی تو زهی روی	هیچش زخدا شرم وزروی تو حیا نیست

زهی روی بایں طریقه ودانشش معنی ظاهر و چون ظهور کثرت و تعینات بر چشم عاشق موجب خرابی
اوست گوید **قوله**

از بهر خدا زلف میارای که ما را	شب نیست که صد عربده با باد صبا نیست

معنی آنست که ای محبوب من بر حال سرگشتهٔ ما رحم نما و از برای خدا زلف خود را که عالم کثرات و
تعینات است میارا یعنی در چشم جلوه منما و ما را گرفتار کثرت و تعینات مدار چرا که ما را هر شب با باد صبا
که دم زندگی است صد عربده در پیش است که چرا رفع این حجاب نمینمائی و بمقصد اصلی نمیرسانی
سوال چون آراستن زلف که فرو هشتن زلف است موجب افزونی حسن است و آن مطلوب عاشق است
پس منع چرا میکند جواب بدو نوع است یکی آنکه فرو هشتن زلف اگرچه افزونی حسن است لیکن حجاب هم
باعث قتل عاشق است دوم آنکه ازین منع نه که حکم کلی بمنع کرده شود بلکه اظهار درد و بیقراری خود است
باید دانست که مشاهده محبوب حقیقی بین الظهور والاخفا چون عاشقان را بی مشاهدهٔ محبوب راحتی و آرامی نه
بنابران گوید **قوله**

باز آی که بی روی تو ای شمع دل افروز	در بزم حریفان اثر نور و صفا نیست

روی کنایت از تجلی **شمع دل افروز** کنایت از محبوب حقیقی **حریفان** عاشقان یعنی ای محبوب من
از روی لطف و مرحمت باز بر ما گذر ی کن و دل غمزدهٔ ما را بمشاهده تجلی خود منور ساز که در بزم عاشقان
که کنایت از حواس خمس است هیچ از نور و صفا فرحت و بهجت نیست و چون مدام بکار معشوق استغنا است
میگوید **قوله**

غلط

دی می شد و گفتم صنما عهد بجا آر	گفتا غلطی خواجه درین عهد وفا نیست

دی روز گذشته صنما الف ندائیه و صنم بمعنی محبوب عهد کنایت از ان که گفته لما تطلبنی تجدنی گفتا
یعنی المحبوب گفت غلطی غلط کردی که برین عهد ما اعتماد نمودی درین عهد یعنی درین زمانه و یا درین
قول و عهد محبوبان وفا بجا آوردن معنی ظاهر است **قوله**

چون چشم تو دل میبرد از گوشه نشینان | دنبال تو بودن گنه از جانب ما نیست

چشم کنایت از شهود ذات محبوب حقیقی گوشه نشینان عاشقان معنی ظاهر باید دانست که خاصه معشوق نیکو است که تهمت حرام بر عاشق نهادن و خود را ازین معرض ساختن گوید که ای محبوب من چرا من التفات نمیکنی گناه چیست که سوی منست نگاه تو نیست مگر که دل بتو دادیم همین گناه منست و گر بتحقیق همین گناه است پس دران هم تقصیری نیست چرا که محبوب دلبری ما مشاهده است و چون هر کسی بموجب كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ بچیزی که نزد اوست فرحت کننده است بنابران گوید قوله

اگر پیر مغان مرشد ما شد چه تفاوت | در هیچ سری نیست که سری ز خدا نیست

معنی آنست که اگر ما از زهد و ورع اعراض نمودیم و دست بیعت به پیر مغان که عاشق کامل باشد دادیم چه نقصان چون هیچ سری خالی از سری نیست که حق را با هر شی نسبتی هاست و یک طریق مخصوص در عالم نیست که الطُّرُقُ إِلَى اللّٰهِ بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ چنانچه میگوید قوله

(نسخه: عابد) در صومعه زاهد و در خلوت صوفی | جز گوشه ابروی تو محراب دعا نیست

یعنی زاهد را به صومعه و صوفی را بخلوة بجز گوشه ابروی تو محراب دعا نیست یعنی متوجه الیه همه توی و چون کار عاشق مدام عاشق کشی است بنابران گوید قوله

تیمار غریبان سبب ذکر جمیل است | جانان مگر این قاعده در شهر شما نیست

تیمار غمخواری و دلداری غریبان عاشقان سبب ذکر جمیل موجب اشتهار نام نیک این قاعده اشارة بغمخواری عاشقان و دلداری مشتاقان در شهر مشهور و شهر کنایت از شهود معنی آنست که ای محبوب من دلداری غریبان نمودن باعث اشتهار نیکست و تو که در دلداری غریبان نمیکوشی مگر ذات تو متصف باین صفت نیست سوال مضمون مصراع ثانی عدم صفات میکند و این در حقیقت روا نیست جواب به سه جهت یکی آنکه عدم صفات تعین نمیکند لفظ مگر که بمعنی تردید است دال است براین دوم آنکه مراد ازین اظهار محرومی خود است نه عدم صفات سیوم آنکه لا یوصف بچگونگی بی همتا صفت اتمه و چون حال عاشق محل رحم باشد بنابران گوید قوله

ای شمع سحر گریه بحال من و خود کن | کاین سوز نهانی که مراهست ترا نیست

معنی آنست که ای عاشق همدوش من میباید ترا که بحال ما و خود گریه کنی که در سوختن ما و تو

شریکیم بلکه ما از تو در سوختن بیشی گرفته ایم که این سوزی که ما داریم ترا نیست چون کار عاشق اختیار ملامت است بنابران گوید **قوله**

عاشق چه کند گر نکشد جور ملامت	با هیچ ولاور سپر تیر قضا نیست

یعنی عاشق بیچاره چه کند اگر بار ملامت نکشد و تن برضا ندهد چراکه اینهمه از قضاء ازلیست و هیچ ولاور رد قضا نتوان نمود چون کار عاشق احتمال نمودن و بجای جفا وفا نمودنست گوید **قوله**

ای چنگ فروبرده بخون دل حافظ	فکرت مگر از عزت قرآن خدا نیست

معنی آنست که ای ملامت گر من که زبان بملامت کشاده و در ہلاک بی باکی نموده مگر هیچ فکر از عزت قرآن هم نداری که حافظ کلام الله ام و در بعضی نسخه بجای عزت غیرت دیده شده معنی آن باشد هیچ فکر مگر از غیرت قرآن خدا که در حق قاتلان فرموده که مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا نداری **غزل**

اکنون که بر کف گل جام باده صافست	بصد هزار زبان بلبلش در اوصافست

گل کنایه از سالک جام باده کنایه از هستی مستعار بلبل کنایه از دوستان معنی آنست که اکنون که در بدن سالک حیاتست از هر طرف خوشامد گویان بصد زبان می ستایند چون مناسب این حال آنست که اشتغال بعشق نماید بنابران گوید **قوله**

بخواه دفتر اشعار و راه صحرا گیر	چه وقت مدرسه و بحث کشف کشافست

دفتر اشعار کتبهای بیان معارف و نسخه احوال عرفا کشف نام شرح کشافست معنی آنست که در خیال قدم بصحرای عشق نهی و کتبهای که دران بیان حقائق و معارف و احوال عارفان است اشتغال نمائی و دوری از ابناء خلایق گرفتی نه وقت درس و بحث کشف کشافست چراکه طالب اعلی باید بود نه اسفل که متوجه بودن باسفل مایه دون همتیست و چون بتوجه ایزدی بمقام عشق رسد زبان بربندد و درون خود باظهار نیک و بد نجراشد که حکم باظهار آن نیست بنابران گوید **قوله**

بدر و صاف ترا حکم نیست دم درکش	که هرچه ساقی ما داد عین الطافست

درد و صاف بد و نیک ساقی قضا و قدر معنی آنست که هیچ باظهار نیک و بد مکوش و خموش باش

که هرچه قضا و قدر وارد وقت ما ساخت عین لطف و کرم است چه قیل و قال کار علما نه کار عشاق که خموشی لازمهٔ ایشان است و چون عاشق را باید که مجرد و منفرد باشد گوید قوله

ببر ز خلق و ز عنقا قیاس کار بکن	که صیت گوشه نشینان ز قاف تا قاف است

معنی آنست که از خلق مجرد و منفرد باش بطور عنقا که چگونه از خلق بریده و یکسوی خزیده و همه عالم پر از شهرت اوست و اینهم از آنست که آوازهٔ عزلت گزینان از قاف تا قاف رسیده چون نزد عاشق بهتر از عشق کاری نیست گوید قوله

فقیه مدرسه دی مست بود و فتوی داد	که می حرام ولی به ز مال اوقاف است

مراد مستی عشق است که ؎ مستی عشق نیست در سر تو * رو که تو مست آب انگوری * یعنی فقیه مدرسهٔ عشاق که کنایت از مرشد است دیروز که از شراب عشق سرمست بود از جوش عشق فتوی داد این حکم داد که مال وقف بدتر از می نیست زیرا که میخوار چون میداند که می حرام است گنجایش دارد که توبه کند و خورندهٔ مال وقف را حلال میداند و از اختلاف علما که درین باب است هرگز توبه نخواهد کرد بلکه خود را بر میخوارگان تفوق خواهد داد و همین قسم گفتگوی درین بیت خواجه هم راه دارد ؎ بیا که خرقهٔ من گرچه رهن میکده‌هاست * ز مال وقف نه بینی بنام من چیزی * و تحقیق عوام اینجا که فتوی مست درست نیست دخلی ندارد چه در حق مستان فتوی مست منظور است نه عاقل و نیز بعض جا مضمون ظاهر بیت مراد نیست چنانچه درین بیت ؎ مباش در پی آزار هرچه خواهی کن * که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست * یعنی کاری مکن که خاطر کسی آزرده گردد و در افعال ناشایسته از زنا کردن و خمر خوردن خاطر صلحا و عباد آزرده میگردد پس میگوید که ازین قسم کاری مکن که در آنها رنجش کسی باشد سوای آن از افعالی که موجب رنجش کسی نباشد هرچه خواهی کن ترا مباحست و آنچه مضمون ظاهر این بیت است مراد نیست چنانچه جای دیگر گفته ؎ میخور و مصحف بسوز و آتش اندر کعبه زن * ساکن بتخانه باش و مردم آزاری مکن * و نیز چنانچه درین بیت ؎ من آن نگین سلیمان بهیچ نستانم * که گاه گاه برو دست اهرمن باشد * که در ظاهر سراسر ترک ادب و مخالف شرعست مگر به تکلف معنی مراد آنست که من آن شی نفیس که گاه برو دست تصرف خسیسی دراز شود بهیچ نستانم پس در مراد خلل نباشد و نیز چنانچه خواجه گفته ؎ اگر شراب خوری جرعه‌ای فشان بر خاک * از آن گناه که نفعی رسد بغیر چه باک *

واگر مراد از مے محبت مجاز است حرام ازین رو که پرده حقیقة است و حلال باعتبار قنطرة الحقیقة واگر مراد از مے محبت و معرفت حرام ازین روتا که محبت غیر آمیخته است حرام است یعنی فقیه مدرسه وقتیکه مستی عشق و محبت اورا دریافت و بر سر نفس محبت اطلاع بخشید لاچار فتوی داد که محبت هرچند مجاز باشد از مال وقف بچندمرتبه بهتر زیرا که آنجا فقر و اینجا جمعیت اینجا شهرت اینجا خمول آنجا کبر و نخوت اینجا عجز و مسکنت آنجا خودی اینجا بیخودی همچنین بچند مرتبه محبت بر مال وقف فضل دارو سه زیاده محبت اگر نیست این نه بس که تراوه و مے زوسوسهٔ عقل بیخبر دارد ۞ قوله

حدیث مدعیان و خیال همکاران	همان حکایت زردوز و بوریاباف است

مدعیان زاهدان همکاران عاشقان مجاز یعنی که گفتار زاهدان و خیال عاشقان مجاز که با تو تمیز هم میخاهند همان حکایت زردوز و بوریاباف است که با یکدیگر دعوی همسری نمودند و قصه زردوز و بوریاباف اینچنین است که هر دو باهم یار بودند زردوز فراخور حصول خود همتے بلند داشت و از دست تنگدستی علم همت افراشت و بوریاباف از تنگ حوصلگی که داشت سقف عیش او را گران می پنداشت و اسراف و سبذری می انگاشت و این نصوص در حق او میخواند که اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْا اِخْوَانَ الشَّيَاطِيْنِ غرضکه اصحاب ظواهر و اهل عرفان را همین معامله در پیش و هر یکے از تعنت دیگرے دلریش و چون مقلدان شایان آن نه اند که اسرار الٰهی با ایشان درمیان نهاده آید بنابران گوید قوله

خموش حافظ و این نکتهای چون زر سرخ	نگاه دار که قلاب شهر صراف است

معنے آنست که اے حافظ خموش و این نکتهای چون زر سرخ که سخنان حقائق و معارف و کلمات عشق و محبت اند نگاه دار کسیکه از علم الٰهی و دانش بهره ندارد بر مسند ارشاد و مشیخت نشسته غزل

گل در بر و مے بر کف و معشوق بکام است	سلطان جهانم بچنین روز غلام است

گل در بر کنایت از حصول مشاهدات تجلیات مے بر کف کنایت از حصول عشق و محبت معشوق بکام محبوب و یا مرشد متوجه بحال هم جهانم یعنے مرا چه میم ساکن ضمیر مفعول سعدی سه چو والام خوانند صدر و کبیر ۞ معنے بیت ظاهر است و چون مشاهدات عاشقان محتاج بشمع و چراغ نیست چنانچه سعدی گفته سه شب مردان خدا روز جهان افروز است ۞ دوستان را بحقیقت شب ظلمانی نیست گوید قوله

گو شمع میارید درین بزم که امشب | در مجلس ما ماه رخ دوست تمام است

میارید خطاب بدوستان یعنی بدوستان من گوئید که امشب در مجلس ما شمع میارید که شب ما محتاج بشمع افروزی نیست چراکه رخ دوست که مشاهدات تجلیاتست محفل افروز ما گردید و چون عاشق را زهد و ورع کاری پیش نمیرود گوید قوله

بیامیز | در مجلس ما عطر میارید که جان را | هر لحظه ز گیسوی تو خوشبوی مشام است

معنی آنست که امشب در مجلس ما عطر زهد میارید ای سخن از زهد و ورع مگوئید که دمبدم که مرا از گیسوی تو که جذبهٔ عشق است روائح عطر آمیز و فوائح عنبر بیز در مشام میرسد یعنی الحال کار ما از زهد گذشته بمقام عشق رسیده بزهد و ورع کاری نمانده چنانچه در بیت آینده میگوید قوله

در مذهب ما باده حلال است ولیکن | بی روی تو ای سرو گل اندام حرام است

بادهٔ عشق مجازیست یعنی ای محبوب من در زمرهٔ مذهب ما که عاشقانیم دیدن مظاهر حسینه حلال است که دران مشاهدهٔ آثار و اسماء و صفات و ذات او مینمائیم از اینجاست که ع من که در صورت خوبان همه او می بینم ۞ تو مپندار که من روی نکو می بینم ۞ ولیکن اگر دیدن این مظاهر حسینه بی روی تو است وبی مشاهدهٔ تو باشد و محض باغراض نفسانی و هوای جسمانی باشد حرام مطلق و نیز از باده سرود مراد است ع ازین همه آب لعل و زر فهم مکن ۞ هر چیز تر از تو ستاندنی است ۞ و در باب السماع اختلاف بسیار است نزد بعضی حرام و نزد بعضی حلال و نزد بعضی مباح اگر گل سماع را دل کل به مجاز است حرام است و اگر نه مجاز است و نه بحق مباح و اگر دل بحق دارد حلال و چون دست آویز بجز سخن عشق و منظور او بجز محبوب نمیباشد گوید

از چاشنی قند مگوی هیچ و ز شکر | زان رو که مرا با لب شیرین تو کام است

قند و شکر کنایت از زهد و ورع لب شیرین لطف الهی مراد عشق یعنی ای محبوب من الحال سخن از فضیلت زهد و ورع در پیش ما میار از انجهة که مرا کار به عشق تو افتاده و در انجا اینها را گذر نه و نیز از قند و شکر نعمتهای دنیوی یعنی ظاهر و نیز لب شیرین کلام بی واسطه مراد وحی یعنی آنست که از قند و شکر و سائر حظوظ ما حضر مگوئید و توجیه بدان مجوئید مرا کار بکلام قدس و وحی خفی افتاده و آنکه مصرع اول این هر دو بیت بجمع آورده و در مصرع آخر هر دو بیت بوحدت تحریر کرده جهت اظهار التفات و نمودار توجه مطلوب به یگانگی و از کثرت بوحدت و چون مشاهده جمال مظاهر حسینه نمودن بعاشقان کامل درست است گوید قوله

گوشم همه بر قول نے و نغمۂ چنگ است	چشمم همه بر لعل لب و گردش جام است

قول و نغمہ سخن نے و چنگ عاشق کامل لعل لب و گردش جام کنایۃ از مشاہدات معنے
آنست کہ گوش من ہمہ بر سخنان عاشقان کہ بیان عشق است و چشم من ہمہ بر مشاہدات تجلیات محبوب
چنانچہ عارفے گوید ع برسر خار سوے ہر شہر سے گردم امروز ہر طرف نظرے کافرم گر بجز خدا بینم ۔ کسے در آید
بچشم من دگرے ۔ و محتمل کہ از مصرع اول سماع سرود و از مصرعہ دوم شاہد بازی و میخواری مراد باشد
باید دانست کہ احوال عاشقان موجب رسوائی میگردد چون عاشق کامل را از ان ہیچ نہ بلکہ رسوائی را
موجب فخر خود می پندارند بنابران گوید قولہ

از ننگ چہ پرسی کہ مرا نام ز ننگ است	وز نام چہ پرسی کہ مرا ننگ ز نام است

معنے آنست کہ از عار چہ پرسی کہ مرا بزرگی و اشتہار باوست و از بزرگی و اشتہار چہ پرسی کہ مرا عار از وست
و چون عاشق را بجز از خرابات کہ مقام فناے صفات بشری است مقامی نیست بنابران گوید قولہ

تا گنج غمت در دل ویرانہ مقیم است	ہموارہ مرا کنج خرابات مقام است

گنج غم مراد عشق کنج خرابات مقام محو و فنا معنے ظاہر است و چون ہمہ کس بوجہے عاشق آن محبوب
اند بنابران گوید قولہ

میخوارہ و سرگشتہ و رندیم و نظرباز	آنکس کہ چو ما نیست درین شہر کدام است

معنی بیت ظاہر است و چون عشق مر عاشق را غائب نے باشد بنابران گوید قولہ

با محتسبم عیب مگوئید و ز مستی	کو نیز چو ما در طلب شرب مدام است

محتسب مرشد کہ مانع از طرف معصیت است مستی مراد میخواری شرب مدام نوشیدن شراب
یعنی با مرشد عیب ما از میخواری کہ کنایۃ از عشقبازیست مگوئید کہ او مارا ہیچ نخواہد گفت چرا کہ
او ہم مشغول این میخواریست چون عاشق را بہتر از میخواری و مصاحبت محبوب کارے نیست گوید قولہ

حافظ منشین بی می و معشوق زمانے	کایام گل و یاسمن و عید صیام است

گل مشاہدات تجلیات عید صیام اوان عشق کہ بعد از انقراض ایام زہد رو مینماید یعنی اے حافظ
درین اوان عشق و مشاہدات تجلیات کہ تو در نموده می باید کہ دمے بے عشق و محبت الہی و بے
ملازمت صحبت مرشد نباشی و این وقت را غنیمت دانی غزل

گر ز دست زلف مشکینت خطائی رفت رفت | ور ز هندوی شما بر من جفائی رفت رفت

زلف مشکین کنایه از جذبهٔ عشق و نیز تجلی تهاری خطای رفت اینکه دعا گو را قتل نمود و سرگردان بادیهٔ حیرانی و پریشانی ساخت و بجزای آن نپرداخت و هندو اشاره بهمان زلف جفا رنج و الم و چون این معامله درمیان عاشق و معشوق باکسی ندارد گوید قوله

برق عشق از خرمن پشمینه پوشی سوخت سوخت | جور شاه کامران گر بر گدائی رفت رفت

برق عشق اضافه بیانیه خرمن وجود هستی استعاره پشمینه پوش عاشق شاه کامران معشوق معنی آنست که اگر آتش عشق وجود عاشق را بباد داد عجبی نیست و جور محبوبی که کنایه از استغنا و بی التفاتی محبوب است بر عاشق رفت باکسی ندارد و چون تجلی محبوب بظهور و اخفا است و آن اگرچه موجب خرابی عاشق است اما جای دم زدن نیست بنابران گوید قوله

گر دلم از غمزهٔ دلدار تابی برد برد | در میان جان و جانان ماجرائی رفت رفت

غمزه کنایت از ظهور و خفا تاب غصه وار یعنی اگر دل من بسبب ظهور و اخفار محبوب برنج و درد مبتلا گردید جای اعراض و گفتگو نیست چرا که درمیان عاشق و معشوق اگر ماجرای رفت رفت و چون ملامت از عیار و سخن چینان رو می نماید نه از دوستان بنابران گوید قوله

از سخن چینان ملامتها پدید آید ولی | در میان همنشینان ناسزائی رفت رفت

همنشینان دوستان ناسزا قول و فعل بیجا معنی بیت ظاهر است چون عاشق را تحمل میباید که باندک آزار ملول نگردد و اعتراض نکند بنابران گوید قوله

عشقبازی را تحمل باید ای دل پایدار | گر ملالی بود بود و ور خطائی رفت رفت

سوال- لفظ خطا درحقیقت از ادب دور است جواب آنست که خطا فی الواقع مراد نیست بلکه از آنجهت که اعراض و بی التفاتی معشوق اگرچه خالی از حکمت نیست اما چون موافق خواهش نیست بنابران در چشم عاشق خطا می نماید و باید دانست که کدورت را در دل سالک تا آن زمان راه است که محبت راه نیافته و چون محبت ره یافت کدورت ازمیان رفت بنابران گوید قوله

در طریقت رنجش خاطر نباشد می بیار | هر کدورت را که بینی چون صفائی رفت رفت

معنی آنست که هر کدورت را که می بینی در خاطر روی داد چون صفائی دران خاطر رفت آن کدورت

مرتفع شد اشکال آنست که رنجش خاطر امریست طبعی که بغرض مکروهی رسد پس در طریقت بچه معنی رنجش نباشد جواب آنست که در رشحات در فصل دوم نقلست که اکابر طریقت گفته اند هر دشنام و مذمت که از کسی در حق تو واقع شود باید با و گفت که بحقیقت ذاتی توانی و چون سگ و خوک و امثال آن گویند بیقین کنی که در تو از آن صفاتست چنانچه صفات ملکی دارد صفات سبعی و بهیمی نیز پس باید که ازین رنجش نیارد و هم در رشحات مذکورست کمال مسلمانی در تفویض و تسلیم است اگر صاحب تسلیم را ابلیس وار طوق لعنت کنند باید که چنان از فعل حق سبحانه راضی بود که مومن از ایمان خود و بنده صادق از قضاء حق راضی است نه از فعل خود و میفرمودند که چون مکروهی بیند اگر تفاوت نکند بنده خدا است و اگر تفاوت کند بنده خود است که مدح و ذم است گر تفاوت میکند بنگر باشی که او بت میکند و نیز هیچکس نیست که او را مدح خوش نیاید و ذم بد نیاید اما می تواند که مراد ان باشد که اگر مدح سبب سرور و خوشحالی و ذم سبب بغض و عداوت باشد پس باید دانست که مراد ازان قول که بنده خدا است تفاوت نکند آن خواهد بود که بنده خدا جمیع امور را از حق میداند و رضا بقضاء الهی پیشه خود سازد و همین است هم در رشحات در معنی اَلکَاسِبُ حَبِیبُ اللهِ مراد از کسب رضا است و معنی این حدیث آنست باید که کسب کند این معنی را که راضی باشد هر چه حق سبحانه کند و حصول این معنی بحقیقت وقتی میسر گردد که بنده فانی گردد پس معنی بیت آن باشد که در طریقت رنجش خاطر نباشد می بیار تا مست شویم و صفای حاصل کنیم و بقوة آن مستی و صفا هر مکروه خواه مذمت و دشنام خواه مکروهی دیگر که مخالف مزاج باشد تحمل کنیم و رضا بقضا نهیم چنانچه خود فرموده مصرع وفا کنیم و جفا کشیم و خوش باشیم که در طریقت ما کافریست رنجیدن ،، و نیز واقع شده که مراد ازین دو بیت آنست که اهل طریق عاشق حق سبحانه اند عاشق جمیع افعال معشوق را دوست میدارد و چون عاشق از زهد اعراض نمود جای تعجب نیست بنا بران گوید قوله

عیب حافظ گو مکن زاهد که رفت از خانقاه	پای آزادی که بندد گر بجایی رفت رفت

خانقاه مراد زهد و ورع از ذکر سبب وارا ده مسبب گو خطاب بزاهد یعنی زاهد را بگو که حافظ اگر از زهد و ورع اعراض نمود عیبش مکن که حافظ آزادی بود از کفر و اسلام و خیر و شر یعنی عاشق که مقید باینها نیست پس عاشق را که مانع میتواند شد غزل

لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست	وز پی دیدن او دادن جان کار منست

لب کنایہ از اسم متکلم کہ انا الحق لعل سیراب باعتبار خونریزی چون اسم متکلم بر منصور تجلی کرد وقاتل بدار الحق شد کشتہ شد و نیز لب اشارہ بفیض شامل رحمانی کہ بلطف کامل عاشق را از میان سرگشتگی و دوری بکنار قبول می آرد و نمیگذارد و نفحتُ فیہ من روحی کنایت از وست لعل سیراب باعتبار خونریزی و آن کنایت از مبتلا ساختن بکمال شدائد محنت و رنج والم است و زپئے دیدن یعنی در پے حصول کردن و چون اکثر زبان طاعنان بر عاشقان دراز میگردد بنابران گوید قولہ

شرمم زان چشم سیہ بادش و مژگان دراز ‏ هر کہ دل بردن او دید در انکار منست

چشم مراد ذات سے ہست چشم اینجا یعنے نقد ذات وکو عیان بیند وجود کائنات و ضمیر شین بلفظ ہر کہ راجع و این را اضمار قبل الذکر گویند مژگان صفات از انرو کہ مژگان حاجب چشم و صفات حاجب ذات معنے آنست کہ ہر کسے کہ دلربائی المحبوب را دریافتہ و باوجود این در انکار منست پس شرمے باد مرا و را از ان چشم سیہ و مژگان دراز آن محبوب یعنی زبان او کوتاہ باد کہ ازین چشم سیہ یعنی ازین ذات باکمال حسن و لطافت و ملاحت و ازین صفات متنوعہ چگونہ کسے جان خود را بسلامت برد و در دام نیفتد و چون عشق را از دل عاشق تحولے و نقلے نمیباشد و این را موجب فخر خودی شمرد بنابران گوید قولہ

بندہ طالع خویشم کہ درین عہد وفا ‏ عشق آن لولی سرمست وفادار منست

لولی کنایہ از شاخ نبات کہ قوم لولی معشوقہ حافظ بود و مراد معشوق حقیقی و مرشد معنی ظاہر است و چون عاشق بمرتبہ تَخَلَّقُوْا بِاَخْلَاقِ اللّٰہِ رسید وجود او درین مقام طبلہ عطر گل و درج عبیر افشان شود و چون اینہمہ از فیض محبوب حقیقی است بنابران گوید قولہ

طبلۂ عطر گل و درج عبیر افشانش ‏ فیض یک شمہ ز بوے خوش عطار منست

گل سالک و ضمیر شین افشانش بگل عطار کنایہ از ذات رسول علیہ السلام و مرشد حقیقی و معشوق مجازی طبلہ عطر گل و درج عبیر افشان مراد وجود عاشق و ضمیر شین بر طبلہ گل عطار محبوب حقیقی یعنے این نسمات شریفہ و نفحات لطیفہ کہ در وجود عاشق رو نمودہ و وجود او را معطر ساختہ شمہ از دستان حقیقت است چہ ہیچ موجود وجود از خود ندارد و بوے از کجا داشتہ باشد و نیز از طبلہ عطر گل و درج عنبر افشان محبوب مجاز است یعنی آنکہ ہر محبوبے با حسن و جمال و کمال کہ در چمن دنیا رو نمودہ و اینہمہ از آثار پرتو آن محبوب حقیقی است چون لازمۂ عاشق است کہ خطرات ماسوی محبوب را در دل جا ندہد گوید قولہ

ساربان رخت بدروازهٔ مهر کان سرکوی	شاهراهیست که منزلگه دلدار منست

ساربان سالک معنی آنست که ای سالک صادق رخت خطرات وخیالات ماسوی محبوب بدروازه دل مبر که آن شاهراه است اما چگونه شاهراهست که منزلگه دلدار منست بموجب لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن ویحتمل که رخت هستی موهوم یعنی کشنده مهار هستی موهوم یا تمالیش اعمال شوم منظور بصیرتم مساز که آن مقام تجلیات دلدار ست ویحتمل که هنگام وصال وستان دیده را از گریه محفوظ دارد اگرچه از شاد و بیست اما سر بسایه پشیمانی ست سوال چون دروازه دل را بشاهراه تعبیر کرد پس منع چرا کرد که در شاه راه کسی مانع نمیتواند شد جواب آنست که بسا شاهراه اند که بسبب ورود سلطان آنجا مانع می آیند و این اکثر در معائنه می آید و یا آنکه بمعنی استفهام گفته شود یعنی شاهراهی است ای شاهراهی نیست بلکه منزلگه دلدار منست و یحتمل که این در عرف اگرچه لفظ شاهراهی اطلاق میکنند که از خواص وعوام راهمه آنجا گذر باشد اما اینجا بمعنی اضافی توان گفت یعنی راه شاه است سوال دوم که شاهراه منزلگه نمیباشد جواب آنست که ای ساربان رخت بدروازه دل مبر باین زعم که این سرکوی که پیش دروازه است شاهراهیست تا هر که خواهد بدان راه رود زیرا که آن سرکوی نزول گاه دلدار منست آنجا بحکم نباید رفت سوال سوم آنکه منزل بمعنی جای نزول است پس لفظ که در منزلگه چه معنی دارد جواب آنکه منزل مصدر میمی است بمعنی نزول و چون معشوق باعتبار اظهار محتاج عاشق است چرا که بی وجود عاشق ظهور معشوق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

باغبان همچو نسیم ز درِ باغ مران	آب گلزار تو از اشک چو گلنار منست

باغبان معشوق حقیقی که صانع تمام عالم است یعنی ای محبوب من مارا نسیم وار از باغ وجود خود بی بهره مدار که معشوقیت تو بعشق من پیدا است چه خالقیت بی مخلوق و رازقیت بی مرزوق و ربوبیت بی مربوب صورت نه بندد و اگرچه از نسبت این معنی ذات حق پاکست اما صوفیه چون شیخ محی الدین عربی واتباع او بلکه صوفیه باجماع مظهر این معنی است کما قال صاحب الفصوص فیحمدنی واحمده ویعبدنی واعبده یعنی حق حمد میگوید مرا و من حمد میگویم حق را و حق عبادت میکند مرا و من عبادت میکنم حق را بدانکه چون احکام اسما و صفات جلال و جمال و کمالات حق از من بنابران حمد میگوید حق مرا ازین رو که افاضه وجود من و وجود کمالات من از حق باشد پس حمد میگویم حق را باظهار احکام و اسما و بقبول

نمودن سلطنت وتصرف ودرحق خدمت وعبادة میکنند مراکه رجوع میکند در اظهار حکومت اسما وصفات خود بسوے اعیان او متجلی میشود بوجود من چه اگر بسوے عین عاصی توجه ورجوع نکند ومتجلی بوجود او نشود حکومت اسم غفور ومنتقم بظهور نیاید ورجوع بچیزے وتوجه بسوے آن خدمت وعبادت آن چیز باشد واز این ره که در وجود وهر کارے رجوع میکنم ومتوجه میشویم بمقتضاے چه اگر حق متجلی بکار من نشود وافاضه وجود آن نکند مقصود حاصل نشود عبادت میکنم مرحق را وحق را عابد وعبد گفتن اگرچه سزاوار نیست اما شورش عشق وحکم کشف بران اراده کند چه ترک ادب عین ادب است ودیوانه بدست خویشتن نیست وچون ناظم از زمرهٔ ایشان بوده باشد وچون بے لطف محبوب کار محبت سر انجام نمے یابد بنا بران گوید قوله

شربتے از قند وگلاب از لب یارم فرمود	نرگس او که طبیب دل بیمار منست

لب کنایت از لطف سه لب که شیرین جوے شد لطف خداست و باغ جان از آب او نشو ونما ست و نرگس چشم مراد ومراد از ان مرشد عارف کامل که مرشد باشد که باقی بذات حق گردیده یعنے مرشد طریقه ما که طبیب دل بیمار ماست دفع این بیماری حواله بلطف او نمود یعنے بجز لطف محبوب که نفخت فیه من روحی کنایت از دست کسے نیست که عاشق را از میان سرگشتگی ودوری بکنار قبول مے آرد وچون سخن خوش ودل چسپ بغیر از حصول عشق صورت نه بندد بنا بران گوید قوله

آنکه در طرز غزل نکته بحافظ آموخت	یار شیرین دهن ونادره گفتار منست

معنے آنست که این نکته سرای وخوش گوئی حافظ بمحض توجه آن محبوب ست که بسبب عشق او از ما سر میزند.

غزل

مطلب طاعت وپیمان وصلاح از من مست	که به پیمانه کشی شهره شدم روز الست

معنے من که بمیخواری وعشقبازی رسواے ازلی شده ام امید زهد وصلاح وورع از ما مدار وچون عاشق را بما سواے معشوق کارے نباشد بنا بران گوید قوله

من همان دم که وضو ساختم از چشمهٔ عشق	چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست

چشمهٔ عشق اضافه بیانیه چار تکبیر زدن ترک کلی کردن یکسره تمام معنے آنست که من همان دم که وضو از چشمهٔ عشق ساختم یعنے اختیار عشق نمودم یعنے از ازل غیر از عشق ودوست هر چه که بود از زهد وصلاح از لوح دل بشستم وترک آن نمودم باید دانست که در عالم هر چه هست اگر عاشق

واگر معشوق اوست ما و تو جز بهانه بیش نه و چون بیان این سخن بحصول عشق و محبت و حالة محویت
نمیتوان کرد که بسا آفات در پیش دارد بنابران خطاب بمرشد میکند قوله

می بده تا دهمت آگهی از سر قضا　　که بروی که شدم عاشق و از بوی که مست

یعنی اے مرشد من مے عشق حواله نما تا بنوشیم و از نوشیدن آن بیخود گردیم آنگاه اسرار قضا پیش تو بیان
نمائیم و آن آنست که بروے که عاشق شدم و از عشق که مستم استفهام بمعنی انکاریه یعنی من هیچ نه ام و بکس
عاشق نیستم هرچه هست اوست چراکه عاشقی فعلے است و فعل بے وجود فاعل صورت نه بندد پس چون
وجود از خود نه دارم و در وجود محتاج خود را در معرض هستی چون نشانم و چه ز النسبت عاشقی بخود نمایم چون هرچه
هست اوست و این هستی ما و تو جز پرده پندار و وهم بیش نیست و آن که و پس آن پرده خیال عاشقی و
معشوقی مے بازو سه تو درمیانه هیچ نه هرچه هست اوست ؎ هم خود الست گوید و هم خود کند بلی ؎
بدانکه الله تعالے گنج مخفی بود که کنت کنزا مخفیا چون خواست که تماشاے حسن و جمال خود نماید خودرا
خود دیدن محال الا بآئینه پس هستی انسان را بمثل آئینه ساخته و بتجلیات متنوعه و انوار متلونه خودرا
در و ظاهر کرد پس در هر انسان چه عاشق و معشوق متجلی اوست و خود بر خود عاشق است سه در چشم
لیلی بوده مجنون شده بموده ؎ لیلی کجا مجنون کجا خود بوده خود بوده ؎ و اینهم اندکے برمز و ایما بیان
نمود بالمشافهه آن را العطاء مے حواله نمود چون عاشق را یا بد اگرچه خود را غرق دریاے عصیان بیند
با اینهمه دست از حبل المتین رحمت او باز ندارد گوید قوله

کمر کوه کم است از کمر مور اینجا　　ناامید از در رحمت مشو ای باده پرست

کمر بمعنی بلندی اینجا اشارة بجهت باده پرست عاشق معنی آنست که اے عاشق اگرچه غرق عصیانی
با اینهمه از رحمت او ناامید مباش که خود فرموده لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا و عصیان
خود بنظر مینداز که گناهان تو اگرچه مثل کوه اند اما پیش دریاے رحمت او چون مور اند و چون از دست
و زبان خلق رستن و بفراغت و خوشی گذرانیدن درجهان کسے را میسر نیست الا العاشق کامل که
روا ز ماسواے معشوق برتافته و بکنج عزلت و گوشه خلوت نشسته بنابران گوید قوله

بجز آن نرگس مستانه که چشمش مرساد　　زیر این طارم فیروزه کسے خوش ننشست

نرگس چشم و مراد عاشق کامل که رو از عالم برتافته و بکنج عزلت خزیده سه اگر درجهان از جهان رسته است

در از خلق بر خویشتن بسته است ؛ چشمش مرساد حادثه و آفت دامنگیر وقت او مباد ابنظارهم فیروزه کنایه از دنیا خوش نشست آزار از هموم و غموم دنیوی نگردید معنی بیت ظاهر است چون این سخنان خوش و کلمات دلکش از زبان حافظ سرزد بنابران بفخر خود میگراید قوله

جانفدای دهنت باد که در باغ نظر	چمن آرای جهان خوشتر ازین غنچه نبست

باغ نظر وجود ؛ چمن آرای جهان حق تعالی غنچه اشارة بدهن و درین بیت خطاب بوجود ست معنی آنست که ای وجود من جانمن فدای دهنت باد که حق تعالی در چمن وجود تو ای در تو خوشتر ازین غنچه بیافرید و هیچ عضوی به اینچنین خوبی و مرغوبی در معرض ظهور بیاورده که مظهر اینچنین سخنان خوش و کلمات دلکش گردیده و چون اقلیم سخن را بتصرف خود یافت و بسبب لطف محبوب یافت بنابران گوید قوله

حافظ از دولت وصل تو سلیمانی یافت	یعنی از وصل تواش هست کنون باد بدست

معنی آنست که ای محبوب من بسبب حصول وصل تو بمرتبه سلیمان رسیده آن آنست که بکار فرمائی اقلیم سخن گردیده و سخن که فی الحقیقة باد است تابع او است غزل

ما را در آرزو و تو پروای خواب نیست	ای روی دلفریب تو بودن صواب نیست

مضمون مصراع اول عجباً للمحب كيف ينام ؛ كل نوم على المحب حرام و مصراع ثانی مشعر است برین که عاشق را باید که بموجب من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى مشاهده محبوب درینجا حاصل نماید و موقوف فردا ندارد و چون ظهور محبوب موجب فناء ما شقست بنابران گوید قوله

در دور چشم مست تو هشیار کس ندید	گو دیده کز تصور چشمت بخواب نیست

دور گردش مراد ظهور ؛ چشم مراد ذات ٥ هست چشم اینجا بمعنی لفظ ذات ؛ کو عیان بیند وجود کائنات و مست باعتبار استغنا که ان الله غني عن العالمين خواب فنا و محو معنی آنست که ای محبوب من در حین ظهور ذات تو کسی هشیار بنظر نیامده یعنی اینچنین کسی ندیده شده که بخود مانده باشد بلکه هر که تجلی ذاتی خود کرامت نمودی او را در معرض نیستی و فنا آوردی و اینچنین دیده کو که از خیال چشم تو ای از دیدن ذات تو بفنا نرسیده چه کوه طور با آن سنگدلی که داشت پیش تجلی تو خاک و خاکستر گردید و موسی با آن کمال نبوت بیهوش افتاد کقوله تعالی فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا وخر موسى صعقا چون هر چه می بینی از مسلم و کافر و عاشق و فاسق و کاذب و صادق و عاصی

مطیع و عاصی و جاہل و خوب و زشت و عاقل و مجنون و نباتات و حیوانات و جمادات ہمہ در عشق اوست و ذکر اوست ؎ بذکرش ہر چہ بینی در خروش است ٭ ولے داند درین معنی کہ گوش است ٭ نہ بلبل بر گلش تسبیح خوانست ٭ کہ ہر خارے بہ تسبیحش زبانست ٭ بنابران گوید قوله

در ہر کہ بنگرم شغلے از تو مبتلاست ... یکدل ندیده ام کہ ز عشقت خراب نیست

معنی ظاہرست بموجب وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ وَلٰکِنْ لَّا تَفْقَہُوْنَ تَسْبِیْحَہُمْ و چون شہید عشق را در حشر سوال و جواب نیست بنابران گوید قوله

ہر کو بدست عشق تو شد کشته روز حشر ... او را در انحساب سوال و جواب نیست

معنی آنست کہ اے محبوب من ہر کہ مقتول تیغ عشق تو گردید او را روز محشر در انحساب کہ بہر روز حشر مر خلائق را خواہد بود پرسشے نیست چون عاشق مدام گرفتار درد و اندوه است و این موجب ازدیاد مرتبت اوست کما قال اِنَّ الْبَلَاءَ کَنْزٌ لَا یُعْطِیْہَا اِلَّا لِوَلِیِّ اللّٰہِ بنابران گوید قوله

حافظ چو زر بوته در افتاد تاب یافت ... عاشق نباشد آنکه چو زر او بتاب نیست

تاب در مصرع اول روشنی و قدر و در مصرع ثانی بمعنے سوزش معنے ظاہرست قال علیہ السلام اِنَّ اَشَدَّ الْبَلَاءِ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ ثُمَّ الْاَوْلِیَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلُ فَالْاَمْثَلُ غزل

مردم دیدهٔ ما جز برخت ناظر نیست ... دل سرگشتهٔ ما غیر ترا ذاکر نیست

ناظر بمعنے بیننده معنی ظاہرست اما مصرع اول شعر برین کہ مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ و درین بیت تقاضا حصول رویت میکند و حصول آن ناممکن است کہ لَا تُدْرِکُہُ الْاَبْصَارُ جواب آن در بیت ؎ من گدا و تمنائے وصل او ہیہات الخ مرقوم شد و چون کار عاشق مدام بگریه است گوید قوله

اشکم احرام طواف حرمت می بندد ... گرچه از خون دل خویش دمی طاہر نیست

معنے آنست کہ اے محبوب من اشک را اگرچه از خون دل خود خون طاہر نیست یعنی از غایت اشکباری بحد خونریزی رسیده باوجود این نیست طواف حریم حرم تو مے بندد یعنے اشکباری من بحدے رسید کہ عنقریب گرد خانهٔ تو برآید و این کنایت از بسیاری گریه و زاریست چون دل عاشق مدام مشغول بخیال معشوقست بنابران گوید قوله

عاشق مفلس اگر قلب دلت کرد نثار ‌ ‌ ‌ مکنش عیب که بر نقد روان قادر نیست

قلب یا سره نقد روان نقد خالص و نیز اضافه معنی آنست که ای محبوب من عاشق مفلس که از خودی خود گذشته این دل ناسره خود نثار تو کرد عیبش مکن که بر نقد رایج که زر و سیم است قادر نیست و یحتمل که قلب دل توجه دل و سراد که قلب القلب عبارت از وست روان بمعنی جان معنی آنست که اگر عاشق مفلس توجه دل را هیچ نپرداخت و یکی همت مصروف تو ساخت عیبش مکن که بر نقد جان قادر نیست که آنرا فدای تو سازد که آن نیست جز بقبضه قدرت تو و بر آنچه قادر بود نثار تو کرد قبولش فرما باید دانست که گاه گاه عاشق بسبب غایت سوزش و بیقراری بتقاضای بشریت آهی و نعره سر میزند و در آن اظهار درد و جفای معشوق می شود بنا بر آن گوید قوله

من که در آتش سودای تو آهی نکنم ‌ ‌ ‌ کی توان گفت که بر داغ دلم صابر نیست

معنی آنست که ای محبوب من اگر بسبب آتش عشق تو که در اندرون ما سر زده آهی و نعره زند این توان گفت که بر داغ دلی که من او را داده ام صابر نیست چه کنم که غایت بیقراری و ضعف بشریت بر این ستاره والا حاشا و کلا که از ما آهی و نعره بظهور آید و نیز داغ دل کنایت از جفا است چون عاشق را باید که در طلب معشوق خود ساعی باشد و همتی بلند دارد که موجب حصول مقصود است که همة الرجال تقلع الجبال ~ کار ما این گنبد گردان کند * هر چه کند همت مردان کند * بنا بر آن گوید قوله

عاقبت دست بدان سرو بلندش برسد ‌ ‌ ‌ هر که را در طلبش همت او قاصر نیست

معنی آنست که هر سالکی در طلب المحبوب خود همت او قاصر نیست که بموجب ان الله یحب المعالی الهمم همت عالی دارد و در طلبش ساعی و جاهد باشد عاقبت الامر بموجب من طلب شیئا و جد وجد مراد او را حصول وصل محبوب میسر گردد و هر که قاصر همت بود و ساعی و جاهد نباشد گرفتار هجران باد چنانچه در بیت آینده گوید قوله

بسته دام و قفس باد چو مرغ وحشی ‌ ‌ ‌ طایر سدره اگر در طلبت طایر نیست

طایر سدره جبرئیل و اینجا کنایه از سالک یعنی ای محبوب من هر سالکی که در طلب تو ساعی و جاهد نیست و همتش قاصر است مانند مرغ وحشی بسته دام و قفس هجران و پای بند قالب ناسوتیه باد و از سفل بعلو عرش مباد اگر آن سالک خود جبرئیل باشد و چون هیچ محبوب بدان محبوب حقیقی همسری

نے تواند کرد گوید قوله

ازروان بخشی عیسے نزنم پیش تو دم | زانکه در روح فزائی چو لبت ماهر نیست

روان بخشی احیاء اموات که معجزهٔ عیسے ؑ بود لب مراد لطف کنایه از عشق ماهر استاد مصرع ثانی علة مصرع اول است، معنے آنست که از احیاء اموات که معجزهٔ عیسے ؑ بود پیش تو دم نزنم وسخن از آن نمیکنم زیراکه در جان بخشی همچو لبت ماهر نیست که عیسےٰ ؑ آنچه هر کس را که زنده ساخت زود بر جلد بیماری در راه عدم گشتند وآنها که بعشق تو زنده شده اند باقی وپاینده خواهند ماند که اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا یَمُوْتُوْنَ بَلْ یَنْقَلِبُوْنَ مِنَ الدَّارِ اِلَی الدَّارِ ونیز این بیت در نعت حضرت می زیبد وچون عشق سراسر رنج وپریشانی است که اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَةِ وَالْبَلَاءِ بنابران گوید قوله

روز اول که سر زلف تو دیدم گفتم | که پریشانی این سلسله را آخر نیست

روز اول ابتداء عشق وروز ازل سر زلف اشارة بجذبهٔ عشق این سلسله اشارة بسر زلف یعنی اے محبوب من همان روز که جذبهٔ عشق ترا دریافتم ودرین راه در آمدم تفهیم نمودم که بلیات وحوادثات این را آخر نیست اے لانهایت است وچون ناظم شداید وبلیات عشق را بپایان آورد وشاید که بمحبوب از راه استغنا گفته باشد که چون شداید این راه دریافته بودی چرا اختیار این نمودی بنابران گوید قوله

سر پیوند تو تنها نه دل حافظ راست | کیست آن کو سر پیوند تو در خاطر نیست

پیوند دوستی مراد محبت وعشق معنے آنکه اے محبوب من تنها نه من بدام عشق تو مقیدم کیست آنکس که مقید بعشق تو نیست یعنی همه مقید بعشق تو اند غزل

ما را ز خیال تو چه پروا شراب است | خم گو سر خود گیر که خمخانه خراب است

خیال بفتح خا صورتے که در خواب نمایان شود اینجا کنایه از وصل که در مقام مستی دست دهد وشراب عشق ومحبت خم کنایه از مرشد خمخانه کنایت از وجود سالک است یعنی اے محبوب من ما را بسبب وصال دائمی تو پروا بعشق ومحبت نمانده ومرشد را بگوئید که راه خود گیرد که وجود ما در معرض نیستی در آمده محتاج تو نیست زیراکه عشق ومرشد بمنزلهٔ دلاله است وچون دلاله طالب را بمطلوب رسانید بدلاله حاجت نه وچون عاشقے را هر گاہے که در آن مشاهدهٔ محبوب نباشد موجب وبال اوست گوید قوله.

گر خمر بهشت است بریزید که بے دوست | هر شربت عذبم که دهی عین عذاب است

ثمر بهشت زهد وورع ونیز عشق معنی آنست که هر عشقی که در حصول مشاهده دوست نبود اگرچه عشق است ازو تجنب باید کرد زیرا که بی مشاهده معشوق هر عشقی که باشد موجب وبال اوست چراکه مراد از عشق حصول مشاهده دوست نه عشق دیا آنکه طاعتی وعبادتی که در نیت حصول رضای محبوب نبود همین موجب خسران ووبال است وچون مشاهده عاشق بین التجلی والاستتار است بنابران از حالة استتار خبر میدهد قوله

افسوس که شد دلبر و در دیده گریان	تحریر خیال خط او نقش بر آبست

معنی آنست که افسوس مشاهدات غائب شد و در دیده گریان التصورات مشاهدات نقش بسته ودلم رابه تیر محبت خود خسته ونقش بر آب سریع الزوال میباشد چون نگاهداشتن آن لازم بنابران گوید قوله

بیدار شو ای دیده که ایمن نتوان بود	از سیل دمادم که درین منزل خوابست

اشکباری وحوادثات ۱۲

یعنی ای دیده بیدار باش وایمن نتوان بود ودر بستر هجران نتوان غنود واز حوادثات دمبدم که در دنیا حادث میشود وجهانیان را می برد مبادا این نقش از تو زائل شود وترا به ندامت سپارد معنی آنست که بیدار شو ای دیده که ایمن نتوان بود ودر بستر هجر بغفلت نتوان غنود از ان آب جاری که این چشمها تو میخیزد مبادا که این نقش در تو نوشته زائل گردد وچون هجران موجب سوختگی عاشق است بنابران گوید قوله

باز آی که بی روی تو ای شمع دل افروز	در بزم حریفان اثر نور و صفا نیست

شمع دل افروز معشوق معنی بیت ظاهر است چون ظهور محبوب بنظر عاشق کامل ظاهر است اگرچه باعتبار ظاهر در خفاست گوید قوله

معشوق عیان میگذرد بر تو ولیکن	اغیار همی بیند ازان بسته نقابست

معنی آنست که ظهور معشوق حقیقی بنسبت عارفان سرفراز وعاشقان جانباز عیان وآشکار است مغربی انچه تو اش میطلبی در خلوت ؛ من عیان بر سر هر کوچه وکوی می بینم ؛ اما بسبب اغیار بسته نقابست تا ایشان از نظر بران نیفتند وچون هیچکس بکنه معرفت او نتواند رسید بنابران گوید قوله

در بزم دل از روی تو صد شمع برافروخت	وین طرفه که خود روی تو در بسته نقابست

بزم دل اضافه بیانیه یعنی در عالم دل از روی تو صد وجه مشاهده ظهور کرد واین طرفه که هنوز روی تو در حجابست شیخ بایزید گوید سی سال خدا تعالی را در معبودیت پرستیدم وسی سال در الوهیت وسی سال در معرفت وچون نیکو نگریستم همه من بودم انچه دیدم قوله

گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید | در آتش رشک از غم دل غرق گلابست

گل سالک عرق بر رخ رنگین ذات باجمال و کمال و مصرع ثانی مشعر یعنی کو قلت سبحانی فاعلم شانی فانا مجوسی فاقطع زناری واقول اشهد ان لا اله الا الله قوله

سبز است در و دشت بیا تا نگذاریم | دست از سر آبی که جهان جمله سرابست

در و دشت کنایه از وجود سالک سراب کنایه از مقصودات عالم فانی سراب خیالے که محض نمود نے بود بود یعنے ابدل ما بوزیدن باد فضل وعنایت خس و خاشاک غیریت وانانیت از چمن وجود ما یکسو شده وببارش ابر ازارے لطف ورحمت گلشن وجود ما تری وتازگی یافته وبسبب ظهور مشاهدات بہارے دگر پیدا آورده پس بیا وہمدم باش تا بیکدگر متفق گشته در تماشاے آن مشغول باشیم ودست از مقصودات عالم فانی برہم نہیم که جهان جز خیالے بیش نیست ونیز معنے آنست که ابدل ما سبز است در و دشت اے ایام بہار است که کنایت از طلوع دین محمدیست اگرچه در عصر ہر پیغمبرے بہارے از دین بود لیکن در زمان پیغمبر ما بہارے دگر آمده بود که در عہد دیگران نبود پس وقتے از ین غفلت بخود آمی تا دست ازین مقصودات عالم فانی که ہوس وہوا است برہم نہیم وترک آن نمائیم زیرا که جهان محض خیالے بیش نیست ونیز نگذاریم بمعنی نون باشد وآب کنایت از حصول مشاهدات باشد معنے آنست که ابدل ایام بہار است که کنایت از طلوع دین نبویست ویا حصول عشق ومحبت است پس بیا تا دست از سراب که کنایت از حصول مشاهدات است برہم نہیم بلکه در حصول آن ساعی باشیم چراکه ہرکه بموجب مَنْ كَانَ فِيْ هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى امروز کار خود نشناخت فردا خواهد یافت واعراض ازینجهان فانی نمائیم که جز خیالے نیست و چون جناب معشوق بس بلند است بنا بران از راه تعجب گوید قوله

راه تو چه راهیست که در غایت تعظیم | دریاے محیط فلکش عین حبابست

معنے آنست که اے محبوب من راه تو عجب راہے است که از غایت تعظیم او فلک با این علو شان جز خیالے بیش نیست و چون نصیحت را در گوش عاشق راه نیست بنا بران گوید۔ قوله

در کنج دماغم مطلب جاے نصیحت | کین حجره پر از زمزمه چنگ و ربابست

این حجره اشارة بدماغ زمزمه سخن چنگ و رباب نام ساز ها مراد عاشقان کامل معنی آنست

کدای بیمسکر نصیحت ترا در دماغ من هیچ راهی نیست چراکه دماغ من پر از سخنان عارفان
واصل و عاشقان کامل است واگر از چنگ و رباب ساز متعارف مراد باشد پس معنی مشتمل بر سرود باشد
مخفی نماند که علماء اهل سنت و جماعت چار قسم اند متکلمین و فقهاء و محدثان و صوفیان فقها و محدثان را اصحاب
ظواهر میگویند ازان که اعتماد شان مجرد بر خبر و تصحیح اسناد است و محدثان فقهاء را اصحاب رای میگویند
که عمل برای میکنند و ترک خبر واحد مینمایند و صوفیه اشرف همه فریقند که توجه ایشان بخدا و ترک
ماسوی الله و عمل ایشان بنور کشف و قبول مذهب معین ندارند الصوفی لا مذهب له و اختیار طریق
بطریق دیگری نه فرقی و کشفی نمی کنند و ترک ایشان همیشه اختلاف امتی سعة فی الدارین
پس ازین معلوم شد که روایات فقها که در حق سماع وغیره واقعند بر ایشان حجت نیست بدانکه اهل ظاهر
را در سماع اقوال است بعضی مطلق حرام میگویند و اکثر ایشان حرمت بنا اهل مقید میکنند زیرا که پیغمبر
در زمان نوبت شنیده اند و این مضمون باب صلوة العیدین از مشکوة میتوان یافت اما اگر سماع داعی
بحقیقت بود یا بقرب الهی مشتمل بر ترکه و تجرید فنا و انکسار حلال و مستحسن واگر داعی بمجاز و یا بفجور و فسق حرام
و مستقبح واگر ازین هر دو داعی هیچ یک نیست مگر اباحه مباح است و درین اقوال است السماع سلطان وارد
من الله اذا نزل فی القلوب یهیج وجود البشریة ویهدم رعونات النفسانیة السماع مسوط
بسوق المحب الی المحبوب السماع فی بدایة لوصول الطالب الی قرب المحبوب السماع رمز
من رموز الحق لا ینکشف بالبیان ولا یقدر احد ان یتکلم باللسان السماع سر بین الله و عبده
لا یطلع علیه غیره ۵ زلفش تا خدا یکی گوید راه راست است قوله

حافظا چه شد ار عاشق و رندست و نظرباز	بس طور عجب لازم ایام شباب است

شباب یعنی جوانی معنی بیت ظاهر است قوله

ماهم این هفته برون شد از شهر و بچشمم سالیست	حال هجران تو چه دانی که چه مشکل حالیست

این غزل در هنگام فراق انشاد نموده یعنی از غایت شدة هجران هفتهٔ برمن بمنزلهٔ ماه و ماه بمنزلهٔ سال
است مگر اینحال حال هجرانرا تو چه دانی که چه مشکل حالت است چون استغنا از حد شوق است
بنابران گوید قوله

آنکه انگشت نمای کرمم در همه شهر	وه که در کار غریبان عجبت اهمالیست

انگشت نماست شهر یکرم یعنی بصفت اکرم الاکرمین همه شهر تمام عالم وه افسوس خوبیان ما شقان
اهمال فروگذاشت وتاخیر معنی آنست که ای محبوب من در تمام عالم بصفت اکرم الاکرمین معروف و مشهور
هستی افسوس که در کار عاشقان عجب تاخیر یست که هیچ نوع بمداوای آن نمی پردازی باید دانست که ذات
حق از احاطه ادراک بیرون ست کما قال الله لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ونیز لَا يُدْرِكُهُ أَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِينَ
وانچه عارفان را در تجلیات نموده میشود آن عین عکس وجود ایشان است کما قال صاحب شرح الفصوص
فَهُوَ مِرْآتُكَ فِي رُؤْيَتِكَ نَفْسَكَ یعنی حق سبحانه آئینه تست برای دیدن تو مر ذات خود را پس ای برادر ذات
حق در مقابله بنده چون آئینه باشد در مقابله شاهد چه وقتی که بینی صور اشیا را در آئینه یا صورت خود
نمی بینی آئینه را با وجود آن که میدانی که صور اشیا را یا صورت خود نمی بینی مگر در آئینه حاصل آنست که انچه دیده
میشود در آئینه صور اشیا صورتهاست نه صورت آئینه که آئینه خود صورتی ندارد همچنین حق تعالی صورتی
معین ندارد چه دیدن مطلق محال است در دنیا پس تو نه بینی مگر خود را بنابران گوید قوله

عکس خود دید گمان برد که مشکین خالیست	مردم دیده ز لطف رخ او در رخ او

مردم دیده کنایه عارف کامل رخ تجلیات مشکین خال کنایه از ذات حق معنی آنست که عارف کامل
در تجلیات از بس صفا و لطف او عکس خود را معاینه نموده آن را ذات حق پنداشت و وهم معرفت زد و فی الحقیقه
چنین نه که ما للتراب و رب الارباب باید دانست که چون انچه دیده میشود اینهمه عکس خود است نه ذات حق
پس ذات نادر معرض نیست باشد و نیست راهست چون گویند چه هست نیست نما باشد باید دانست
که نابود شدن دیگر و نادیدن دیگر نمی بینی که چون آئینه را در پیش کنی و صورت خود را در وی بینی و مستغرق جمال
او شوی از آئینه خبر نداری نگوئی که آئینه نیست بلکه فی الحقیقة هست اما نیست نما پس هست نیست نما
می باشد بنابران گوید قوله

که دهان تو بران نکته خوش استدلالست	بعد ازینم نبود شائبه در جوهر فرد

جوهر فرد که عبارت از جزویست که آنرا متکلمین جزء لایتجزی گویند و ترکیب اجسام از اجزای لایتجزی
قرار میدهند و بر وجود آن جزء دلائل و براهین می آرند و چون آن جزء نزد یک حکماء مشائین باطل است ایشان
ترکیب اجسام از هیولا و صورت میفرمایند و بر ابطال آن قسم جزء دلائل و براهین اقامت میکنند و انرو شبهها
در جوهر فرد میشود پس میگوید بعد ازینم نبود الخ و قیل جوهر فرد جزویست که آنرا جزء لایتجزی می گویند و حکما گویند

اینچنین جزو باطل است چه جزو بحالة عدم رسیده باشد وبهیچ موسوم گشته لایق تقسیم نباشد نه عقلاً نه نظراً
ونه وهماً نه خیالاً ومتکلمین قائلند بر وجود آن جزو میگویند که اینچنین جزوے که بحالت عدم رسیده باشد
لایق تقسیم باشد اگرچه از رہ بے نظر تقسیمش نتوان کرد لیکن بتعقل وتوہم وبه تخیل توانکرد مثلاً موے اگرچه بنظر
تقسیمش محالست لیکن بتعقل توانکرد چنانچه ۵ میالش موے بلکه از موے نیمے ، پس این ضد یکدیگر موجب
اشتباه میشود بنابران ناظم میگوید که اے محبوب من چون دہانِ تنگِ تو می بینم مرا در وجود جوہر فرد شائبه آمیزش
واشتباه نمیشود زیراکه دہان تو که در عدم متجزی بودن مانند جوہر فرد است ودر حالت خنده منقسم میشود
استدلالے خوبست که شائبه عدم صحت ندارد ۵ کردی بخنده نقطهٔ موہوم را دو نیم ، پس مبطل کلام حکیمان
دہان تست معنے حقیقی آنست که مطلب حکما از بطلان جوہر فرد نفی ذات حق است چه بروقتیکه بر وجود
جوہر فرد قائل شوند وبر تقسیم او متقر گردند دلیل شود برین که هست نیست نما میباشد چه لائق جزئیے باشد
که وجود دارد پس اثبات ذات حق میگردد والیشان منکر ذات حق اند که او را بجمیع صفات منکر اند وجز بسلب
صفات او را وصف نمیکنند گویند که ما موجودیم او را موجود نتوان گفت ما عالمیم او را عالم نتوان گفت ما قادریم
او را قادر نتوان گفت همچنین جمله صفت را چون صفات بے موصوف صورت نه بندد لاجرم ذات را نیز منکر
شدند وصوفیه مقر اند او بجمیع صفات عالم اوست دیگران جاہل قادر اوست دیگران عاجز موجود اوست دیگران
معدوم چون صفت بلے موصوف صورت نه بندد لاجرم او را نیز مقر شدند وهر یکے ازینها بر قول خود دلائل
وبراہین مے آرد واین ضد یکدگر موجب اشتباه میگردد بنابران گوید بعد ازینم نبود شائبه در جوہر فرد وجه
دیگر جوہر فرد ذات مطلق باطلاق حقیقی که بهیچ قید ندارد چنانکه جوہر فرد جزو ندارد ودہان صفات
مجمل انسانیه که بصفات الٰہیه موسوم اند ودر ذات انسان مضمر تا که انسان وجود خود را از ظلام بشریت
پاک نساز د صفات الٰہیه بظہور نیاید بر آن نکته اشارت بوجود جوہر فرد معنی آنست که اے
محبوب من السوال چون نور شہود تو بر ما تجلی کرد وبسبب آن جمله صفات الوہیت در خود معاینه نمودم بعد
ازین مرا شکے وشبه در ذات او نماند که آن هست نیست نما میباشد ومطلب دلیل برین قول همین دہان تو
کنایت از صفات الوہیه است خوش دلیلے چراکه چون این صفات که در وجود ما مخفی بودند وقتیکه
هستی مے رسیدند آنگاه بظہور آمدند والاّ نه اگر فی الحقیقت معدوم بودندے چگونه در مظہر هستی آمدے
که عدم موجود گردد این محال است وجه دیگر دہان اشاره بنقطه وحدة که جامع احدیة وواحدیة است

باعتبار جامعیت بوحدة موسوم است و در حقیقت نقطه ایست موهوم و باعتبار خنده که عبارت از ظهور تجلی اوست دو نیم گشت یعنی احدیه و واحدیه را اعتبار و امتیاز پیدا شد و از میان دو نیم گشت سے کردی بخنده نقطهٔ موهوم را دو نیم ؛ لبس مبطل کلام حکیمان دهان تست ؛ معنی آنست که مراد اثبات ذات شکی و شبهه نیست که هست نیست نما میباشد و طلب تاویل برین نقطه وحدت است که اسبب بے نشانی بهیچ عدم موهوم ست و باعتبار تجلی و ظهور منقسم میشود و بهست موسوم میگردد چه لایق تقسیم همان شی باشد که فی الحقیقت وجودے داشته باشد و چون طالب بموجب من طلب شیئا وجد وجد عاقبت بطلب خود مے رسد گوید قوله

مژده دادند که بر ما گذری خواهی کرد	نیت خیر مگردان که مبارک فالیست

معنی آنست که اے محبوب من مرا بمژده وصل خود خواهی رسانید و بموجب اِنَّ اللّٰهَ لَا یُضِیْعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِیْنَ مبتلاے هجران نخواهی گذاشت اما چون استغنا لازم تست بنابران میترسم و ملتمس میشایم که نیت خیر که کنایه از التفات بحال غریبانست و رسیدن بفریاد ایشان مگردان اے فسخ مکن که این نیت بهترین فالهاست و چون ذات محبوب مجمع لطف و رحمت است گوید قوله

میچکد شیر هنوز از لب همچون شکرش	اگرچه در شیوه گری هر مژه اش قتالیست

شیر لطف و رحمت شیوه گری کمال استغنا قتال کشنده معنی آنست که شیر لطف و رحمة از لب همچون شکرش میچکد اے بظهور سے آیه کریمه اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُوْرٌ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ وَسَبَقَتْ رَحْمَتِیْ عَلٰی غَضَبِیْ اگرچه در کمال استغنا هر مژه اش هر صفت او قتالیست یعنی باآنکه هر یک از اشارت او دلالت بفنا سالک میکند اِنَّ اللّٰهَ شَدِیْدُ الْعِقَابِ وَاللّٰهُ شَدِیْدُ الْعَذَابِ وَاللّٰهُ غَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ وَاللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ اینهمه کمال لطف و مهربانی اوست و این بیت در وصف رسول است نیز میتوان برد مراد از شیر هدایت که پرورش طفلان زاده بدوست و آن شیر هدایت از لب چون شکرش میچکد یعنی لشیرین زبان و شکر ریز لبان شهد حکمت و موعظة حسنه آمیخته و شربت رحمت و رافت و حسن خلق در دوسے ریخته میچکد یعنی اگرچه در کمالیت کار هر یک از اشارت و ولایت بهدایت مفنی و مهلک سالکانست مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا لیکن اینهمه شیرین مهربانی اوست بر امت و چون هجران سخت ترین عذابیست گوید قوله

کوہ اندوہ فراقت بچہ حیلہ بکشد — حافظ خستہ کہ از نالہ تنش چون نالیست

نالہ چیزے کہ از میان خالی باشد معنے ظاہر است غزل

مدتے شد کآتش سودای تو در جان ماست — زان تمنائے کہ دارم در دلِ ویران ماست

سودا خیال مراد عشق تمنا مراد آرزوے وصال قوله

مردم چشمم بخوناب جگر غرقند ازان — چشمۂ مہر رخش در سینۂ نالان ماست

مردم چشم مردمک قوله

آب حیوان قطرۂ از لعل ہمچون شکرش — قرص خور عکسے ز روی آن مہ تابان ماست

لعل ہمچون شکر لب معشوق خور آفتاب قوله

تا نفخت فیہ من روحی شنیدم شد یقین — بر من این معنی کہ ما زان وے ایم وے زان ماست

نفخت فیہ من روحی دمیدم من درو از روح خود قوله

ہر ولی را اطلاعے نیست بر اسرار غیب — مونس این معنی دائم علوی جان ماست

اطلاع وقوف مونس الفت دہندہ ۔

غزل

چند گوئی ای ہنرمند شرح دین خاموش باش — دین ما در ہر دو عالم صحبت جانان ماست

حافظا تا روز آخر شکر این نعمت گزار — کان ہمہ از روز اول وارد دوران ماست

مدامم مست میدارد نسیم جعد گیسویت — خرابم میکند ہر دم فریب چشم جادویت

شراب مست و لا یعقل فریب کنایت از ظہور و خفاء دلربائی ۔

پس از چندین شکیبائی شبے یا رب توان دیدن — کہ شمع دیدہ افروزیم در محراب ابرویت

شکیبائی صبر شمع دیدہ اضافت بیانیہ قوله

من از لطف صبا دارم سپاس نکہت جانان — دگرنہ کے گذر بودی سحرگاہان ازین سویت

نکہت خوشبوے قوله

سواد لوح بینش را عزیز از بہر آن دارم — کہ جان را نسخۂ باشد ز نقش خال ہندویت

لوح بینش مردمک چشم ۔

تو گر خواہی کہ جاوید اجہان یکسر بیارائی — صبا را گو کہ بردارد زمانے برقع از رویت

دگر رسم فنا خواہی کہ از عالم براندازی — بیفشان زلف تا ریزد ہزاران جان ز ہر مویت

آسان است چون غرض عاشق بغیر از وصال محبوب نیست گوید قوله

غرض ز مسجد و میخانه ام وصال شماست　　جز این خیال ندارم خدا گواه منست

مسجد زہد و عزت میخانه عشق و رسوائی معنی آنست که اگر وابسته بزہد و ورع بودیم و اگر مشتغل عشق و محبت هستیم غیر از وصال شما غرضی نداریم و عمل بریا نمیکنیم چنانچه خود گفته ؎ تو خانقاه و خرابات درمیانه مبین خدا گواست که هر جا که هست با اویم ؞ و نیز در عشق عزت و رسوائی برابر است نه عزت بخدا میرساند و نه خواری از درِ او میراند پس طالب را باید که در عشق او باشد و کوشش نماید و در عزت و خواری ننگرد چون عاشق صادق است که عالی همت باشد یعنی جز شوق و رضا و لقاء معشوق را در دل جا ندهد و لوح ضمیر از غیر خدا تعالی پاک دارد و مرغ همت از کونین بپراند و بکون رساند از ینجا است که ان الله یحب المعالی الهمم بنا بران گوید قوله

کلاه دولت خسرو کجا بچشم آید　　ز خاک کوی تو چون عزت کلاه منست

معنی آنست که چون در عشق تو خود را با خاک یکسان کرده ام و خاک کوی ترا افسر خود پنداشته و رقم غیر را از صفحهٔ دل خود تراشیده ام پس کلاه دولت خسروان کی در چشم من در آید و ملتفت بغیر گردم چون عاشق را بما سوای معشوق تعلقی نیست و بجز عاشقان صحبتی گوید قوله

ازان زمان که بدین آستان نهادم سر　　فراز مسند جمشید تکیه گاه منست

یعنی ازان زمان که طوق بندگی آن محبوب در گردن افگنده ام و سر را بر آستان آن نهادم پشت بر مسند جمشید کرده ام و آنرا در چشم نمی آرم چون نزد عاشق گدائی در محبوب بهتر از سلطنت عالم است گوید قوله

مرا گدای تو بودن ز سلطنت بهتر　　که ذل جور و جفای تو عز و جاه منست

معنی آنست که ای محبوب من نزد من گدائی نمودن بر در تو و خواری کشیدن در عشق تو خوشتر از سلطنت عالم و بهتر از عز و جاه دنیاست و چون اعراض از جناب محبوبان مر عاشقانرا صورت نمی بندد بنا بران گوید قوله

مگر به تیغ اجل خیمه بر کنم ورنه　　رمیدن از در دولت نه رسم و راه منست

معنی آنست تا وقتی که پای بند این قالب عنصری ام از جناب معرض شدنی نه ام چرا که اعراض نمودن از جناب معشوقان طریقهٔ عاشقان نیست مگر وقتی که تیغ اجل حبائل عناصر ما را از یکدگر منقطع کرده اند و خیمهٔ وجود ما را زیر و زبر سازد و مرغ روح ما از قفس قالب پرواز نماید و زمام اختیار ما از دست رود

چرا که آن وقت کار باختیار ما نیست و چون لازمهٔ عاشق آنست که تقصیر بر ذمهٔ خود نهد بنابران گوید قوله

گناه اگرچه نبود اختیار ما حافظ ۔ تو در طریق ادب باش گو گناه منست

معنی این بیت در بیت کو سے نیکنامی مرقوم شد غزل

مرحبا اے پیک مشتاقان بده پیغام دوست ۔ تا کنم جان از سر رغبت فدائے نام دوست

پیک مشتاقان مراد از وارد غیبی و یا مرشد یعنی اے پیک مشتاقان خوش آمدی بده پیغام دوست را که در حق ما چه فرموده و کسے بر یاد نگذر خواهد کرد تا جان از رغبت تمام فدائے نام دوست کنم اے خود را در عشق او فانی سازم چون کار عاشق مدام اضطراب است بنابران گوید قوله

واله و شیداست دائم همچو بلبل در قفس ۔ طوطی طبعم ز عشق شکر و بادام دوست

طوطی طبع اضافت بیانیه و نیز روح و دل شکر کنایه از لب مراد لطف لب که شیرین چو شد لطف خداست و باغ جان از آب او نشو و نماست و بادام کنایت از چشم مراد مشاهدات که چشم اینجا بمعنی نقد ذات ه که عیان بیند وجود کائنات ه معنی آنست که این دل من بیاد لطف محبوب و مشاهده ذات که در عالم اطلاق داشت چون بلبل در قفس قالب واله و شیدا است که کے ازین قفس رهائی یابم و بگلشن اصلی پرواز نمایم و چون گرفتاری دام عشق بسبب حصول وصال است گوید قوله

زلف تو دام است و خالش دانه و من ناگهان ۔ بر امید دانه افتاده ام در دام دوست

زلف مراد جذبه که زلف نام جذبهٔ ذات حق است ه دل که قید اش گشت جان مطلق است ه دانه خال اضافت بیانیه مراد از آن نور شهود و کنایه از آن وصال معنی آنست که اے محبوب من این جذبهٔ عشق تو دامے است استوار و نور شهود تو دران دام دانه است اکنون بر حیات حصول دانه گرفتاری دام بیش نیست بنابران بحصول دانهٔ شهود تو گرفتار دام عشق تو گردیدم و نیز زلف کنایه از قالب عنصری باشد که زلف حجاب روئیست وجود نیز حاجب ذاتست و مانع عاشق از معشوق که نقاب و پرده ندارد نگار دلکش ما ه تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز ه و نیز خال کنایت از ذات باعتبار سیاهی که مشابه بهویت غیب است که از ادراک و شعور اغیار مخفی است که لا یعرف الله غیر الله که سیاهی چون به بینی عین نور است ه در و چاهیست پر از آب حیات است معنی آنست که اے محبوب من این وجود عنصری دامے است روشن و نور شهود تو دران دانه ایست

اشکار من بحصول معرفت و مشاهده دولت تو گرفتار این دام شدم چنانچه قاضی حمید الدین ناگوری گوید آرے مرغ جان در صحراے لامکان پروانہ بے نشان داشت چنانچه هیچ قید مقید نمی شد وبدانه کونین التفات نمینمودیم ازین جهت از دام اجسام مطلق آزاد بود و از دانه احتیاج محض بے نیاز لیکن باز جنسش میل بر نیاز خود داشت خواست که محتاج مشتاق جمال خود سازد ناگاه صیاد قضا دانه نور شهود خود در صحن محبت که قالب عنصریست انداخت و دام معشوقی بران فراز کرد نظرش برین دانه و دام افتاد بیخته قدم در خام نهاد اگرچه از قید دام هشیار اما کرشمه یار بے طاقت نمود یکایک آن آزاد در حلقه دام در آمد و به بندگی گرفتار گشت چون عشق عاشق را نصیب ازلی است و این مستی از وے رفتنی نه بنابران گوید قوله

هر که چون من در ازل یک جرعه خورد از جام دوست	سر ز مستی بر نگیرد تا به صبح روز حشر

ازل روز الست جرعه کنایت از ذوق مشاهده جام روے محبوب معنی آنست که هر کسے در ازل مانند ما مشاهده روے محبوب حقیقی نمود و ذوق آنرا دریافت تا قیام قیامت ازین مستی که عشق است سر بر نگیرد یعنی ازین اعراض نماید و بر بد و تقوے از آنجهت که لازمه هستی است نگراید باید دانست که عاشق نیست که اراده محبوب را بر اراده خود مقدم دارد بنابران گوید قوله

ترک کام خود گرفتم تا برآید کام دوست	میل من سوی وصال و قصد او سوے فراق

معنی آنست که میل من همگی بوصل او که در عالم اطلاق داشتیم متعلق بود چنانچه است که مقید دام شویم و قصد او بفراق ما که اختیار قالب است متعلق گردید پس چون شرط عاشق ترک اراده خود که مصلحت کردم و اختیار اراده او که قبول قالب عنصریست نمودم تا اراده محبوب فوت نشود چه شرط عاشق آنست که هر چه دوست دوست دارد یعنی مرضی دوست شود او نیز دوست دارد اگرچه بعد و فراق خالی محبوب بعد و فراق محب خواهد که مصلحت او درینجا است و بعضے از شارحین معنی بیت چنین نوشته اند که حاصل این بیت آنست که چون عاشق در خلوت بمراقبه مشغول باشد و بمشاهده داشته باشد در آنوقت موذن اذان بگوید باید که از خلوت بدر آید و بشغل آن اشتغال نماید پس از مشاهده و مراقبه که بمنزله وصال است باید گذشت و بنماز که لوازم آن که بمثابه بعد و فراق است مشغول باید گشت و در شرح لمعات مذکور است که فراق را بعینه دوست ندارد یعنی موجب تشویش نمی شود دانسته باید براے مرضی محبوب چنانچه زاهدان که عبادت براے بهشت میکنند اگر محض براے او کنند بهتر بود پس باید که فراق را دوست تر از وصال دارد

و بعدش خوشتر از قرب آید چون داند که دوست آن دوست دارد خود بعدش مقرب‌تر از قرب بود به چیزی بود مند تر از وصال زیرا که در وصال و قرب بصفت مراد خود است و در بعد و فراق محبوب بصفت مراد محبوب بار اندازد برای آن آورد که از مراد خود گذریم بلکه برای آنکه تا او مراد خود از ما بر دارد و قبول شود و فراق عاشق در شهود است یعنی عاشق چون در شهود مستغرق است از طاعت و ریاضت و مجاهده باز ماند و شهود عاشق در بعد و فراق یعنی تا در بعد و فراق است البته در ریاضت است و آن موجب شهود است پس بضرورت ترک وصال که کار ریاست باید کرد که مصلحت درین است قوله

می نوشتم نامهٔ از شرح شوق خود ولی ||| من نخواهم بودن بعد ازین ابرام دوست

معنی آنست که حدیث کثرت شوق و اشتیاق و سوز و درد در معرض بیان می آرم اما چون باعث شکوه و موجب ملال طبع دوست دانستم که سه بیهوده گفتگو نکنی پیش نشینم یار ،، دانی که طبع مردم بیمار نازک است بنابران اعراض نمودم نمیخواهم که دوست را رنجه آیم و چون عاشق را باید که صحبت بعاشقان دارد نه با خودبین سه با عاشقان نشین و همه عاشقی گزین ،، با هر که نیست عاشق یکدم مشو قرین ،، بنابران گوید قوله

گر بدست هم کشم در دیده همچون توتیا ||| خاک راهی کان مشرف گردد از اقدام دوست

خاک راه کنایه از عاشق اقدام مراد فضل یعنی عاشقی که بفضل محبوب سرفراز گشته و بوصل او معزز گشته اگر اینچنین عاشق بنظر آید مانند توتیا در دیده خود جایش دهم و دست از صحبت او دوری نگزینم و چون عشق دردیست لا دوا بنابران گوید قوله

حافظ اندر درد او می سوز و بی درمان بساز ||| زانکه درمانی ندارد درد بی آرام دوست

معنی آنست که ای حافظ بدرد عشق او بسوز یعنی احتمال شدائد و بلیات و اندوه و غم نما و طلب دوا منما ای امید راحت مدار زیرا که درد بی درمان دوست که عشق است العشق داء لا دواء له سه بعالم هر کجا درد و بلا بود ،، بهم بردند عشقش نام کردند ،، درمانش ندارد ای راحت را در درد عشق نیست پس طلب دوا درین درد نمودن یعنی طلب راحت و آسایش در عشق نمودن بر روی دریا پل بستن است و جوز بر گنبد انداختن است غزل

ندیده‌ام دل بلبل ز عشق روی گل چون است ||| ولی ز شیشهٔ می بینم به پیکانهاش در خون است

بلبل کنایه از عاشق گل کنایه از دوست قوله

عجب باشد که بلبل را قرار و صبر کم گردد — ریاحین را چو هر ساعت جمال حسن افزونست

بلبل عاشق ریاحین گلها مراد معشوقان چون هر دم و هر ساعت حسنے و جمالے بہم رسانند عاشقان را امر محالست که شکیبائی گراید قوله

نظر کن بر گل رعنا که شکل او چه افتاده — چه جرم بلبل شیدا اگر بیچاره مفتونست

یعنی بر آن گل رعنا که کنایت از محبوبست بدین رعنائی و زیبائی جلوه گر گردیده نظرے کن و انصاف ده اگر بلبل بیچاره که عاشق غریبست مفتون آن روے و مشغوف آن موے گردد گناہے بدو عائد نگردد قوله

چو از پرده برون آمد گل انگه بلبل مسکین — اگر در پرده می نالد دلش از پرده بیرونست

معنی آنست وقتیکه آن محبوب از اختفا پدید آمد انگاه ظهور برآید عاشق بیچاره اگر در خلوت به بکا و زاری میگذارد باکے ندارد و محل تعجب نیست چه دلش در حیطهٔ اختیار او نیست قوله

اگر مستی کند بلبل بدین موسم روا باشد — که بر هر شاخ از گلها هزاران جام گلگونست

مستی بیباکی و سخن عاشقانه گفتن و بدین موسم اشارتست بهنگام که آن در مصرع ثانی مذکور است و آن کنایه از ایام بهار است و مراد از آن آوانی مشاهدات تجلیات قوله

در این موسم که بوے عیش از عالم همی آید — تو خود دانی نگارینا که حال عاشقان چونست

در این اوان که صحرا همه مملو از حسن و مشحون و بوے عیش از عالم منتشر گشته است محبوبا من تو خود دانی که حال عاشقان بچه انجام رسیده باشد قوله

زمان عشق و شادی که هستی بحال ... — غنیمت دان کنون شهرت که فرصت اکنون ...

کنون اشارة بزمانیکه ظهور محبوب بوده غزل

هر آن خجسته نظر کز پے سعادت رفت — بکنج میکده از خانهٔ ارادت رفت

خجسته نظر کنایه از عاشقی میکده عشق و محبت خانهٔ ارادت خطوط النفسانیه و گوشه زهد معنی آنست که هر سالک نظرے که طالب سعادت گردید از زهد و مرض گردید و بمقام عشقی و آمد و چون عشق کاشف اسرار نهانی است گوید قوله

بر طلی هیشی کشف کرد سالک راه — رموز غیب که در عالم شهادت رفت

رطل هیشی کنایه از مشاهدات تجلی که در نیم شب پیدا شده و نیز کنایه از عبادات شاقه معنی آنست که

مران خجسته نظر را هر چه در عالم شهادة جاری بود بمشاهدهٔ غیبی طاری شد باید دانست که عاشقان را مشاهده گاهی ظهور و گاهی خفا و چون خفا موجب بیقراری عاشق است بنابران گوید قوله

ز بامداد بمستی دگر بر آمده آه	وظیفهٔ می دوشین مگر ز یادت رفت

درین بیت خطاب بمعشوق میکند مستی بیقراری وظیفهٔ می دوشین مشاهدات تجلیات معنی اینست که ای محبوب من حال عاشق مسکین امروز از بامداد باز به بیقراری کشید افسوس مگر مشاهدات تجلیات که بران عاشق مسکین میشود از یاد تو رفت و آنرا محروم داشتی و بهجر مبتلا گردانیدی و چون درد هجران بغایت صعب است و علاج او بجز عشق نمیتوان کرد بنابران گوید قوله

مگر بمعجزه کوشد طبیب عیسی دم	چرا که کار من خسته از عیادت رفت

معنی آنست که بسبب هجران آن محبوب کار من از عیادت رفت چرا که به مرگ رسیده ام و از حد علاج تجاوز نموده مگر همان طبیب عیسی دم که محبوب است بمعجزه کوشد یعنی روی خود را بما نماید و ما را از سر نو زنده سازد که معجزهٔ عیسی احیای اموات بود و چون از هر کس بجز فعل مقدر بظهور نیاید گوید قوله

بجز ز طالع مولود من بجز رندی	که این معامله با کوکب ولادت رفت

یعنی آنست که از طالع ولادت من بجز از رندی که کنایه از عشق است هیچ چرا که اثر کوکب ولادت من همین است که هر که درین هنگام و درین طالع زاید او بجز عشق رو ننماید و چون سخن معرفت بغیر از فیض روح القدس نباشد بنابران گوید قوله

بیا و معرفت از ما شنو که در سخنم	ز فیض روح قدس نکتهٔ سعادت رفت

یعنی آنست که ای طالب بیا سخن معرفت از ما شنو اگر چه دیگران در میدان سخنوری اسپ فصاحت را جولان داده اند اما از بوی معرفت مبرا که آلودهٔ اغراض نفسانی و هواهای جسمانی بوده اند و سخنان ما فیض از روح القدس که ارواح مقدسه و یا عشق مراد است و چون در نظر عاشق بهتر از عشق کاری نیست بنابران گوید قوله

هزار شکر که حافظ براه میکده دوش	ز کنج زاویهٔ طاعت و عبادت رفت

یعنی آنست که هزاران هزار شکر که دوش حافظ براه میکده که عشق است از کنج زاویهٔ عبادت که عبارت از زهد و ورع است در آمد یعنی از زهد و ورع اعراض نمود و به عشق در آمد و نیز این بیت

چنین دیده شده هزار شکر که حافظ نزراه میکده دوش بکنج زاویهٔ طاعت و عبادت رفت یعنی آنست
که هزار شکر که حافظ از راه عشق و اخلاص دوش بگوشهٔ طاعت و عبادت بنشست که دوگانهٔ بعشق بجا آوردن
بهتر از عبادت چهل ساله باریا نقلست که جنید چون رحلت نمود شخصی او را بخواب دید پرسید که چه حالست
انجا امید فرمود که همگی طاعت من حبط شد مگر دو رکعت که از روی عشق بجا آورده بودم غزل

یارب سببی ساز که یارم بسلامت		بازآید و برهاندم از چنگ ملامت	

یار کنایه از مشاهدهٔ حق باز آید ظهور کند چنانکه دست عاشق حزین از غم هجران یار نازنین بشکایت
بدرگاه رب الارباب که برآرندهٔ کارها است مناجات میکند که یارب سببی ساز که آن تجلی رو در نقاب
شده مکرر کاست همچنان باز بما متجلی گردد و ما را از دست ملامت خلق که در جدائی او شده ام خلاصی

خاک رهٔ آن یار سفر کرده بیارید		تا چشم جهان بین کنمش جای اقامت	

خاک ره کنایه از خبر و نشان یار سفر کرده تجلی محجوب شده و نیز جناب رسول ع و مرشد و معنی مصرع
ثانی آنکه تا در چشم جای آن سازم قوله

فریاد که از شش جهتم راه ببستند		آن خال و خط و زلف و رخ و عارض و قامت	

از شش جهتم راه ببستند از همه سو راه من مسدود ساختند خال اشارت بنقطهٔ وحدت من حیث الخفا
که مبدأ و منتهای کثرت است که منه بدأ و الیه یرجع الامر کله و نیز عبارت از ظلمت و معصیت که در میان انوار
طاعت بود و چون نیابت از کُنه بود او را خال گویند اگر خوب و را فزوده بدخوی باشد خال گویند و سبب زینت
شمرند و نیز نقطهٔ روح انسانی که خال و انی چیست یعنی اصل روح و نور او مر قلب را گردد و منتوح
و نیز خطرات انسانی و نیز نقطهٔ سیاهی که از خطرات دنیاوی و نفسانی در دل بود و نیز فنای ذاتی و نیز
تجلی نور جمال ازل که بر رخسارهٔ جمعیت مظاهر صفات است و نیز تجلی جلالی و نیز اسم مضل و بشریه خط سائر
عصیان که بر آئینهٔ دل سالک بستند و نیز عالم غیب که به رخ گویند و نیز اشارة بظهور آن حقیقة و مظاهر
روحانی و نیز عالم ارواح و نیز عالم شهادت و نیز قلب انسان زلف جذبهٔ ذات و نیز موجودات و تعینات
و نیز تجلی جلالی و نیز اسماء جلالی که تعینات مطلقهٔ علمی و عینی سائر جمال حقیقی و باعث دلبستگی و گشتگی
عاشقان و نیز راه حق و کثرة احکام رخ و عارض ظاهر جمالی که بسبب وجود اعیان و سبب بمبدأ و احد
گردد و نیز محض تجلی و نیز ذات و نیز وجه الله و نیز صفات لطف مثل نور و لطیف و هادی و رازق قامت

سزاواری پرستش و نیز استیلای الهی و چون عاجزی و نیاز لازمهٔ ماست از سر عجز و نیاز با آن با مهر افروز گفتم قوله

فردا که شوم خاک چه سود اشک ندامت	امروز که در دست توام مرحمتی کن

یعنی امروز که بنوازش جمال جهان افروز احیای این تن مرده میتوانی کرد مرحمتی نما و از مهر تو این تن مرده را احیا کن فردا که ازین منزل فانی سفر کنم و ساکن منزل لحد گردم ندامت حصول نداره و احیای ثانی بعد مرگ بی‌حاصل فانی دوباره معلوم ارباب سلوک گفته که عشق گوهریست از دریای معرفت الهی و محض از حضرت حق بتکلف بدست نمی آید و بزور بر خود نمیتوان بست قوله

ما با تو نداریم سخن خیر و سلامت	ای آنکه بتقریر و زبان دم زنی از عشق

برای دریافت سخنان عشق شنودن لا ینفع و بیان سخنان عشق را زبانی دیگر باید برای بیان ناسوتیه قصهٔ سوزش دل پروانه از شمع بپرس که شمع این آتش بدان زبان سوخته چون خوبرویان پادشاهان ملک جان و دل اند و حاکم مطلق عاشقان را مجال چون و چرا نیست هر چه خواهند کنند بنابران گوید قوله

کاین طایفه از کشته ستانند غرامت	درویش مکن ناله ز شمشیر احبا

درویش عاشقان که از دنیا و ما فیها مفلس احبا معشوقان کاین طایفه اشاره به معشوقان کشته اشارت بعاشقان که کشتگان معشوق اند غرامت تاوان قوله

بر می‌شکند گوشهٔ محراب امامت	در خرقه زن آتش که خم ابروی ساقی

خرقه وجود و خم کجی مراد زیبائی چه زیبائی ابرو کجی است ابرو کنایت از انوار تجلیات ساقی معشوق حقیقی و نیز خرقه عبارت از لباس هستی است در آن آتش زدن و بسوز یعنی محو و تلاشی کن و چون مرشد و پیران هنگام که وقت تجلیه بر جمال پاک حق نظر میکنند در آن زمان نظر بر محراب نمی افتد بلکه گوشهٔ محراب بلکه تمامی محراب شکسته میشود و چون بموجب فصل لربک وانحر ... است گوید قوله

بیداد لطیفان همه لطف است و کرامت	حاشا که من از جور و جفای تو بنالم

حاشا دوری باد لطیفان معشوقان معنی ظاهر است عمری دل سودائی من در تحقیق انتهای سلسله تبدیلات تعینات خود روز و شب بسر می آورد ناگاه ندای بگوشم رسید قوله

پیوسته شد این سلسله تا روز قیامت	کوته نکند بحث سر زلف تو حافظ

زلف اشارت بتعینات ونیز بیان عشق ونیز طاعت وبندگی یعنی حافظ ذکر عشق ترا مختصر نمیکند چه ذکر این تا قیامت گفته نشود بل صد قیامت بگذرد واین ناتمام غزل

یار مه‌چهرهٔ من با دل گریان میرفت	متنفر شده وز بنده گریزان میرفت

متنفر گریزان قوله

چون همی گفتمش ای مونس دیرینهٔ من	سخت میگفت ودل آزرده پریشان میرفت

مونس الفت دهنده دیرینه قدیم قوله

گفتم اکنون سخن خوش که بگوید با ما	کان شکرلهجهٔ خوش گوی سخندان میرفت

لهجه آواز قوله

نقش خوارزم وخیال لب جیحون می‌بست	با هزاران گله از ملک سلیمان میرفت

خوارزم نام شهر جیحون نام جوی ملک سلیمان شیراز چاره علاج قوله

میشد آنکس که جواد جان سخن کس نشناخت	من همی دیدم واز کالبدم جان میرفت

کالبد بدن قوله

لابه بسیار نمودم که مرو سود نداشت	زانکه کار از نظر رحمت سلطان میرفت

لابه تملق قوله

بادشاها ز کرم از سر جرمش بگذر	چه کند سوخته از غایت حرمان میرفت

جرم گناه قوله

چون بشد آن صنم از دیدهٔ حافظ غایب	اشک همواره ز رخسار بدامان میرفت

صنم محبوب غزل

یارب آن شمع شب افروز ز کاشانهٔ کیست	جان ما سوخت بپرسید که جانانهٔ کیست

شمع شب افروز محبوب کنایة از تجلی کاشانه منزل جانانه محبوب قوله

آن می لعل که ناخورده مرا کرد خراب	همنشین که و همکاسه و پیمانهٔ کیست

آن مے لعل اشارت بتجلی قوله

حالیا خانه برانداز دل ودین منست	تا هم‌آغوش که میباشد و همخانهٔ کیست

حالیا الحال خانہ برانداز غارت گر قولہ

بادۂ لعل لبش کز لب ما دور مباد | راح روح کہ و پیمان دہ پیمانہ کیست

بادۂ لعل لب اضافت بیانیہ یعنی لب و مراد ازان لطف و عشق راح شراب پیمان دہ کنایہ از جاگیرندہ

دولت صحبت آن شمع سعادت پرتو | باز پرسید خدارا کہ بہ پروانۂ کیست

شمع سعادت پرتو محبوب و تجلی خدارا بواسطہ خدا بپروانہ بازانکہ و پروانہ مراد عاشق و طالب قولہ

میدہد ہر کسش افسونے و معلوم نشد | کہ دل نازک او مائل افسانۂ کیست

ہر کس اشارت بمومن و کافر و صالح و فاسق و عاشق و زاہد افسون کنایت از خدمت و طاعت او ضمیر بمحبوب مائل خواہان افسانہ طاعت و بندگی قولہ

یارب آن شاہ وش ماہ رخ زہرہ جبین | در یکتاے کہ و گوہر یکدانۂ کیست

آن شاہ وش محبوب و تجلی قولہ

گفتم آہ از دل دیوانۂ حافظ بے تو | زیر لب خندہ زنان گفت کہ دیوانۂ کیست

آہ افسوس بے تو در جدائی محبوب۔

ردیف الثاء

الغیاث اے مایۂ جان الغیاث | کفر زلفت برد ایمان الغیاث

الغیاث فریاد مایۂ جان محبوب حقیقی کفر زلف کنایت از لذت و تعلقات دنیا و نیز غلبہ جذبہ عشق ایمان مشاہدہ حق و نیز دریافت حق معنے آنست کہ فریاد اے محبوب من فریاد کہ لذات این دنیا فانی و تعلقات نشأ اینجانی مشاہدہ جمال باکمال ترا از ما دور نقاب ساخت و محتمل کہ غلبہ جذبہ عشق تو ایمان مرا کہ کنایت از زہد و صلاح و تقوی ست یکسو ساخت قولہ

ما ہمی لب تشنہ لب از تشنگی | در لبانت آب حیوان الغیاث

لب تشنگی محرومی و جدائی لب کنایت از لطف و فضل کہ موجب زندگی عاشقانست آب حیوان آبحیات اینجا مراد موجب زندگی قولہ

وہ کجا شد شربت دیدار تو | مے کشد تلخی ہجران الغیاث

وہ کجا شد افسوس کجا رفت کہ ہیچ فروغ بنظر نمے آید قولہ

ما ز گریه غرق در خون گشته‌ایم — لعل تو پیوسته خندان الغیاث

لعل تو پیوسته خندان لعل کنایه از لب یعنی تو شادان و خندان و از ما بے پروا۔ قوله

چشم بیمارت مرا بیمار کرد — جز لبانت نیست درمان الغیاث

چشم بیمار یعنی چشم بیمار را خاصه ایست که بهیچ سو نمیگراید کنایت از عدم التفات لب کنایت از لطف و کرم و فضل و این مصرع با مضمون آن بیت متحد است ؎ مریض عشق بتان را دوا همی باشد اگر دو است نگاہے نهان دلدار است۔ قوله

غمزهٔ شوخ تو از راه اجل — میزند در دیده پیکان الغیاث

غمزهٔ شوخ کنایه از ظهور و خفاے محبوب و نیز استغنا و بے نیازی و تجلی قهاری از راه اجل از برائے کشتن میزند بر سینه پیکان اے در معرض هلاکت مے اندازد قوله

چون دو زلفت کرد سرگردان مرا — گردش گردون گردان الغیاث

سرگردان پریشان و زلف را پریشان میگویند گردون گردان فلک گردنده قوله

از خدنگ ناوک مژگان تو — زخمها افتاد در جان الغیاث

ناوک مژگان کنایه از عشق که پرده ایست بر ذات و مراد از مصرع تمام از تصدیعات و بلیات عشق تو ناله

همچو گوے از خم چوگان فلک — هر طرف گشتیم غلطان الغیاث

از خم چوگان فلک از سبب گردش فلکی قوله

پیچش زلف تو در جانم فتاد — رشتهٔ تن گشت پیچان الغیاث

پیچش زلفت جذبه جلیه ذاتیه علیه تو قوله

با طناب زلف حافظ را بکش — مانده در چاه زنخدان الغیاث

طناب زلفت جذبه محبت چاه زنخدان اشاره بطور تقدیر که در و نو عمل کردن جائز نیست و نیز مشکلات اسرار مشاهده و نیز تجلی واحد القهاری و نیز تعینات که مظهر حسن معنویست چون چاه زنخ که زیب ده حسن صوری است غزل

باز م هواے آن گل رعنا الغیاث — دیگر دلم رمیده و شیدا است الغیاث

آن گل رعنا اشارة بمحبوب دیگر باز رمیده گریزان شیدا دیوانه قوله ۰

صوفی که جام صاف ز دادم همیکشد | حیران کوے او شده سور است الغیاث

صوفی کنایت از خود باعتبار بحالت ابتدائیه یا صوفی مقلد جام صاف کنایت از جام عشق قوله

آن دل که کنج عافیتے برگزیده بود | اینذم بعزم درد و بلاهاست الغیاث

آندل اشارت بدل خود که کنج عافیت برگزیده بود که قبل ازین ابتلاے زهد و ورع بود اینذم الحال بعزم درد و بلا گرفتار عشق که العشق تمام المحنة والبلا قوله

عارف که غرق بود بناموس ننگ و نام | افتاده در ملامت سوداست الغیاث

عارف کنایت از خود که غرق بود بناموس ننگ و نام که غرق بجز نام و ننگ بود افتاده ملامت و سودا گرفتار ملامت و سودا قوله

از جان زار حافظ و سرگشتگان شوق | فریاد و شور و ولوله برخاست الغیاث

زار ضعیف و لاغر سرگشتگان شوق عاشقان ولوله بیقراری غزل

درد مرا نیست درمان الغیاث | هجر ما را نیست پایان الغیاث

یعنی دردے دارم لا دوا که العشق داء لا دواء له و بهجرے مبتلا شده ام که پایان پذیر نیست قوله

دین و دل بردند و قصد جان کنند | الغیاث از جور خوبان الغیاث

دین زهد فاعل بردند و کنند خوبان بوسه حصول استعداد قبول کیفیت کلام صوری و معنوی و نیز کلام منزل که اولیا را بوحی خفی میشود و این نمیشود مگر لفنا و نیز بوسه جذبه که موجب تجلیات میباشد قوله

در بهاے بوسه جانے طلب | میکنند این دلستانان الغیاث

دلستانان محبوبان ذکر جمع و مفرد قوله

خون ما خوردند این کافر دلان | اے مسلمانان چه درمان الغیاث

خون ما خوردند گرفتار غم و الم ساختند و بمعرض فنا رسانیدند کافر دلان معشوقان بسبب سخت دلی و بے رحمی که کافر سخت دل میباشد فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً و گفتن این اگرچه سوء ادب است لیکن در مراد داشتن جائز است و نیز لَا يُؤَاخَذُ الْمَجْنُونُ بِمَا صَدَرَ مِنْهُ و نیز لَا يُؤَاخَذُ الْعُشَّاقُ بِمَا يَقُولُونَ وَيَفْعَلُونَ درمان علاج زلف تجلی جلالی و تعینات خط عالم اسما و صفات خال مظهر اسم المفصل و نقطه وحدت لب تجلی جمالی و فیض رحمانی و از چشم مست ذات سراسر استغنا مژگان مدنتا قهریه

زین حریفان اشارت بزلف وخال وخط ولب وچشم داد مسکینان بده یعنی عاشقان را بیداد ایشان
رسان واین اشارت بطلب وصل روز وصل اضافت بیانیه شب یلدای هجران اضافه بیانیه و
یلدا شبیه است تاریک بنهایت دراز که در تمام سال یک میباشد همچو حافظ مقوله جانست ومراد از حافظ تن

ردیف الجیم غزل

سزد که از همه دلبران ستانی باج … چرا که بر سر خوبان عالمی چون تاج

سزد لایق وبرجاست همه دلبران اشارة همگی انبیا باج خراج وپیشکش وخراج ستدن کنایه
از محکوم ومنقاد ساختن است چه خراج دادن خاصه رعایا وزیردستان است خوبان کنایه از رسل
چون تاج اشارت بسید المرسلین آشوب پریشان کننده ترکستان ولایتیست که بترکان (ب) نسبت (دارد)
منسوب اند وترکان بدو صفت موصوف اند یکی بخوبروی دوم بخونخواری قوله

دو چشم شوخ تو برهم زده خطا وختن … بچین زلف تو ماچین وهند داده خراج

چین زلف اشاره بشکن زلف ماچین نام ولایت وکذا الهند خراج حاصل وانچه متغلب بر عاجز
مقرر کند وانچه از تجار برسر کالا بستانند خراج دادن زیردست شدن قوله

ازین مرض بحقیقت کجا شفا یابم … که از تو درد دل من نمیرسد بعلاج

ازین مرض کنایه از عشق درد دل من نمیرسد بعلاج علاج درد دل من نمیشود قوله

چرا همی شکنی جان من ز سنگدلی … دل ضعیف که هست او بنازکی چو زجاج

سنگدلی بیرحمی زجاج شیشه. قوله

بیاض روی تو روشن چو عارض خورشید … سواد زلف تو تاریکتر ز ظلمت داج

بیاض سفیدی رخ روز اضافه بیانیه سواد سیاهی ظلمت تاریکی داج شب تاریک قوله

لب تو خضر ودهان تو آب حیوانست … قد تو سرو ومیان تو موی وگردن عاج

خضر نام پیغمبر آب حیوان آبحیات سرو درختیست مشهور منسوب بقد شاهدان وآن سه نوع آزاد و (یکشاخه است)
سهی وناز عاج دندان فیل قوله (دوشاخه ونمانی(؟) راست وشاخه متمایل ۱۲)

دهان تنگ تو داده بآب خضر بقا … لب چو قند تو برد از نبات مصر رواج

آب خضر آبحیات بقا زندگی مصر نام شهر لعل لب اضافه بیانیه مسیح عیسی علیه السلام لعل کنایه

از لب و مراد از آن فضل و لطف قوله

فتاده در دل حافظ هوای چون تو شهی — کمینه بندهٔ خاک در تو بودی کاج

چون تو شهی یعنی که همه شاهان خاک راه تو اند بودی یعنی داخل و در شمار بودی کاج کاشکے غزل

از من دل شده آن یار نپرسد هیچ — خبرے زین دل بیمار نپرسد هیچ

دلشده عاشق دلداده بیمار بهم کننده مراد مریض قوله

او طبیب من و من خسته و بیمار غمش — چه طبیبیست که بیمار نپرسد هیچ

یعنی مراد چه عجب طبیبیست عجب طبیبی است قوله

دی طبیبی بسرم آمد و احوالم دید — گفت چه لنست ترا یار نپرسد هیچ

دی روز گذشته طبیب حاذق کامل چه لنست عجیب است قوله

گفتمش بخت من و طالع شوریدهٔ من — خفته می بینم و بیدار نپرسد هیچ

بخت من و طالع شوریدهٔ من این همه برگشتگی بخت و شوریدگی طالع ما است که دلدار ما را خفته می بیند و نمی پرسد قوله

جانم از فرقت رویش بلب آمد صد بار — که ازین دل شده آن یار نپرسد هیچ

فرقت جدائی جان بلب آمدن بهلاک رسیدن از آن جهت که ازین دل شده اشارت بخود که دل از دست رفته قوله

اے طبیب ازلی یک نظرے کن ما را — حافظ سوخته را یار نپرسد هیچ

طبیب ازلی کنایه از مرشد و محبوب حقیقی یار کنایت از محبوب حقیقی و مرشد - غزل ردیف الحاء

اگرچه باده فرح بخش و باد گلبیز است — صلاح ما همه آن است کان ترا است صلاح

یعنی اے محبوب ما اگرچه تو خون عاشقان ریختن مباح است پس در آنچه مرضی تست ما نیز بآن دل راضی ایم قوله

سواد موی تو بنموده جاعل الظلمات — بیاض روی تو بگشوده فالق الاصباح

یعنی موی تو نیست بلکه جاعل الظلمات است ای شب است که تاریک کننده جهان است و روشنی روئے تو فالق الاصباح است

یعنی آفتاب است که پدید آرنده صبح است و اصباح بکسر الف بمعنی مفرد و بفتح الف جمع صبح

ز دیده ام شده یک چشمه در کنار روان — که خوشنا نکند در میان آن ملاح

چشمه کنایه است از کثرت گریه آشنا شناوری ملاح شناور قوله

ندا د لعل لبش بوسه بصد تلبیس ... نیافت کام دل من ازو بصد الحاح

لعل لب اضافه بیانیه مراد صفت شکلی بوسه کنایت از کلام بصد تلبیس اسے ہزاران تملق وعجز نمودم الحاح عاجزی قوله

بیا که خون دل خویشتن بحل کردم ... اگر بمذهب تو خون عاشقست مباح

بحل عفو قوله

پیاله چیست که بر باد تو کشیم مدام ... ونحن نشرب شربا کذلک الاقداح

پیاله جام صغیر عبارت از قلهٔ محبت نحن نشرب شربا کذلک الاقداح ما می نوشیم نوشید نی بچون قدحها قوله

صلاح وتوبه وتقوی ز ما مجو زاهد ... ز رند و عاشق و مجنون کسے نجست صلاح

صلاح پارسائی توبه توبة العوام من الذنوب وتوبة الخواص من الفضلة والتوبة النصوح هو الندم بالقلب والاستغفار باللسان واضمار ان لا یعود الیه ابدا وفی الاحیاء ینبغی للتائب ان یعقد مع الله عقدا موکدا ویعاهد العهد عهدا وثیقا ان لا یعود الی الذنب فیعزم عزما فی الحال وان کان یتصور ان یغلبه الشهوة ثانیا لانه لا یکون تائبا ما لم یتأکد عزمه فی الحال تقوی پرہیزگاری اعلم ان التقوی کنز عزیز فلئن ظفرت به فکم تجد فیه من جوهر شریف وعلق نفیس وخیر کثیر ورزق کریم وفوز کبیر وغنم جسیم وملک عظیم وحق تعالے جمیع خیرات کونین جمع کرد در تقوی ودر قرآن بسیار خیرہا متعلق ساخت وبسیا وعده کرو با وموعود وبسا سعادت با او اضافه کرد الاول الحراسة من الاعداء فَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا والثانی التائید والنصر إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ والثالث النجاة من الشدائد والرزق من الحلال وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ والرابع المدح والثناء وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ والخامس اصلاح العمل يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ والسادس غفران الذنوب يغفر لكم ذنوبكم والسابع المحبة والله يحب المتقين والثامن القبول إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ والتاسع الاكرام والاعزاز إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ والعاشر البشارة عند الموت وَكَانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ والحادی العشر النجاة

من النار ثم ننجی الذین اتقوا والثانی عشر الخلود فی الجنۃ اعدت للمتقین والتقوے اتقاء الشرک ثم اتقاء المعاصی والسیأت ثم اتقاء الشبہات ثم تدع الفضلات وقال للتقوی ظاہر وباطن ظاہرہ محافظۃ الحدود وباطنہ النیۃ والاخلاص ودر قران بسہ معنی اطلاق یافتہ اول بمعنی ترس وہیبت کہ اتقوا یوما ترجعون دوم بمعنی طاعۃ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ حق تقاتہ قال ابن عباس اطیعوا اللہ حق اطاعتہ وسیوم بمعنی تنزیہ القلب عن الذنوب فہذہ حقیقۃ التقوی وقال امام محمد غزالی کل ما تخاف منہ ضررا فی دینک ہو معصیۃ وحرام وفضول واسراف من حلال رند منکر کہ انکار او از زیرکی وکیاست بود نہ از سر جہل وحماقت ودر عالم تصوف قطع نظر از اعمال وطاعات ونیز عالم بیباکی ؎ رندی اینجا عالم بیباکی است ٭ در طریقت چستی وچالاکی است ٭ وانکہ رندی سازد او را از جمند ٭ رسم وعادات نسازد پیوند ٭ رند عالم سوز کے باشد بذات ٭ پاے بند رشتہ صوم وصلوۃ ٭ گاہ جانش سوے کعبہ کردہ سیر ٭ گاہ عازم گشتہ بر اقصاے دیر ٭ کعبہ ومیخانہ او را پیش تخت ٭ در رہ رندی ہمیگر دو یکے ٭ آنکہ در کعبہ جانش بود ٭ پیش ازان اندر خرابا تش بود ٭ ظاہر وباطن خلا ودر ملا ٭ رند باشد خرقۂ نور خدا ٭ جانش از رندی بواحد شاہد است ٭ نعمت ورحمت بنزدش واحد است ٭ نہ ز راحت خاطر او را سرور ٭ نہ ز لعنت در کمال او قصور ٭ پیش او یکسان بود حلوا وزہر ٭ خواہ لطف از دوست بیند خواہ قہر ٭ ہر چہ محبوبش بدست خود دہد ٭ گیرد و بر ہر دو چشم خود نہد ٭ ونیز قطع نظر از اعمال واخلاق ورسوم خلائق فلاح خوبی قوله

زچنگ زلف کمندت کسے نیافت خلاص　　نہ از کمانچہ ابرو وتیر غمزہ نجاح

چنگ دست زلف کمند یعنی زلفے کہ کمند وش است مراد جذبہ عشق کمانچہ ابرو یعنی ابروے کمانچہ شکل مراد ازان تجلی صفاتی تیر چشم تجلی قہاری نجاح رہائی وخلاصی قوله

لب چو آب حیات تو ہست قوت روح　　وجود خاکی ما را ازوست قوت راح

لب چو آب حیات لب مراد لطف کہ چون آبحیات زندگی بخش عاشقانست قوت روح باعث تقویت جان وجود خاک مراد بدن خاکی مراد راح شراب مجمع البحرین جاے جمع دو دریا دل چو آتشم دل سوزان قوله

دعای جان تو ورد زبان حافظ باد	مدام تا که بود گردش مسا و صباح

مسا شبانگاه صباح صبح مراد ازین مصراع تا قیام قیامت که ظهور شب و روز الی یوم القیام است

غزل ۱۵

اگرچه دلبر من همچو یوسفست صبیح	ولیکن از سر تا پا فتاده است ملیح

این غزل در نعت محمد رسول الله صلعم یوسف نام پیغمبر ۴ صبیح اشارت بحدیث قال علیه السلام هو اخی صبیح و انا ملیح و ملیح سبز رنگ و نمکین حسن طلعت صورت سر پیکر تا گشاده ایم نظر تا بدیده ایم قبیح زشت خیال صورتی که در دل آید و در نظر آید نشسته تا و چشم از آن وقتی که در چشم جا گرفته حضور او مستغرق بخیال ابروی خمدار بریم نزدیک من صبیح عیسی علیه السلام که معجزه او احیای اموات است خضر نام پیغمبر که قدمش سبزی و تازگی بخش زمین مرده است کشان کشنده گل ریحان مراد روی و وجود ترشیح باد شهیدان غمزه چشمش اشاره بعاشقان آمد یعنی آن معشوق آن یعنی انخالة نطق گویائی فصیح خوشگو

غزل

ببین هلال محرم بخواه ساغر راح	که ماه امن و امانست و سال صلح و صلاح

هلال ماه نو ساغر پیاله راح شراب محرم نام ماهی سر سال و اینجا کنایت از ابتداء حالة و ابتداء عمر ساغر راح عشق و کمال شوق ماه امن کنایه از محرم است که دران ماه جنگ و جدل نمیکنند و در ابتدای سلوک ترک خصومت و عداوت میکنند و بخوشخوی خصمان میکوشند معنی آنست که از بدایت عشق ساغر کمال شوق بدست آر که ظهور عشق با کمال شوق موجب امن و امان ست و سرمایه صلح و صلاح و دوستانست قوله

عزیز دار زمان وصال را که دم	مقابل شب قدرست و روز استفتاح

عزیز بزرگ که اندم اشارة بزمان وصال شب قدر بیست و هفتم رمضان استفتاح پانزدهم رجب قوله

بیار باده که روزش بخیر خواهد بود	هر آنکه جام صبوحش نهد چراغ صباح

روزش روز زندگانی دنیا و یا روز حشر و ضمیر شین بر هر آنکه در مصراع آینده است اضمار قبل الذکر جام صبوح کنایت از عشق و محبت نهد چراغ صباح چراغ صبح او گردد و چراغ صبح آفتاب قوله

کدام طاعت شایسته آید از من مست	که بانگ شام ندانم ز فالق الاصباح

که بانگ شام ندانم ز فالق الاصباح چنین بیخود و محو شده ام که شام را از صبح نمیدانم قوله

دلا تو فارغی از کار خویش و می ترسم	که کس در تو نگشاید چو گم کنی مفتاح

این غزل در نسخ موجوده دیوان نیست

از کار خویش اشارة بعرفان که نزول درین دار دنیا از برای آنست مفتاح کلید مراد عمر معنی آنست که

ای دل تو فارغی از کار خود و از اندیشهٔ عاقبت غافل ترسم که عمرت سپری شود و از برای مقصود که آمدهٔ

حاصل نکردی پشیمان شوی و تمنای بازگشت نمائی رَبَّنَا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ وَ

يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ فَنَعْمَلَ صَالِحًا اَرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ و نگذارند که درین جهان دوباره آئی قوله

زمان شاه شجاعست و دور حکمت شرع	براحت ای دل و جان کوش در مسا و صباح

زمان شاه شجاع شجاع نام بادشاه اینجا کنایت از مجدد دیا مرشد دور حکمت شرع دور شریعت

صباح و رواح صبح و شام قوله

ببوی صبح چو حافظ شبی بروز آور	که بشکفد گل عیشت ز شعلهٔ مصباح

ببوی صبح بامید وصل شبی بروز آور شب هجران بگذران درین مصراع خطاب او تن است

بدل مصباح چراغ آفتاب غزل

مگر ز کوی تو آمد نسیم وقت صباح	که زنده گشت ببوی لطیف او ارواح

مگر بمعنی شاید و تحقیق نسیم باد خنک اینجا کنایة از رائحهٔ فیض صباح صبح که وقت فیض سالکان است

لطیف پاکیزه آشوب شور و آشوبنده ترکستان نام ولایت کشت کردندگی سیاح مسافر فتاد

کشتی قالب میان خشکی ماند یعنی وجود ما مانند کشتی است که در میان خشکی افتاده باشد و راه رفتن

ندارد سیل آب مراد توجه و فضل ملاح مراد سالک و مرشد خمار از سر ما کی فرود آرد ای مستی

عشق و محبت ما قابل الرفع نیست که ازلی است نه امروزی الست روز ازل راح شراب تفاح سیب

صبوح شراب صبحی باده شراب صباح علی الصبوح اسم اعظم حق عشق و مرشد کامل مفتاح

کلید ایشان کنایة از عاشقان زجاجی شیشه وش نازک مصباح چراغ معنی این بیت آنست

که موجب روشنی دل عاشقان نور شمع روی تست کشاد کار کشایش کار غزل ردیف الخاء

دل من در هوای روی فرخ	بود آشفته همچون موی فرخ

هوا محبت و آرزوی نفس وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فرخ نام شخصی است که حافظ با او

نظری داشت آشفته پریشان قوله

بجز هندوی زلفش هیچکس نیست	که برخوردار شد از روی فرخ

ہندو ساکن ہند و بندہ و سیاہ و ہندوے زلف اضافہ بیانیہ برخوردار فیضیاب قولہ

سیاہے نیک بخت است آنکہ دائم ‌ ‌ بود ہمراز و ہمزانوے فرخ

سیاہ اشارہ بزلف ہمراز رفیق و ہمزانو مصاحب قولہ

بدہ ساقی شراب ارغوانی ‌ ‌ بیاد نرگس جادوے فرخ

شراب ارغوانی شراب انگوری سرخ رنگ نرگس کنایت از چشم جادو ساحر قولہ

شود چون بید لرزان سرو آزاد ‌ ‌ اگر بیند قد دلجوے فرخ

بید نام درخت بے بر آن ہفدہ تو عند دلجوے جوئندہ دل اے خوش و موزون قولہ

دو تا شد قامتم ہمچون کمانے ‌ ‌ زغم پیوستہ چون ابروے فرخ

دو تا نگون چون ابروے فرخ مثال ابروے پیوستہ فرخ قولہ

نسیم مشک تاتاری خجل کرد ‌ ‌ شمیم موے عنبر بوے فرخ

نسیم مشک تاتاری اے نسیم مشک تاتاری را۔ قولہ

اگر میل دل ہر کس بجانے ست ‌ ‌ بود میل دل من سوے فرخ

میل دل محبت و شوق بجانے بطرفے و بشخصے است قولہ

غلام خاطر آنم کہ باشد ‌ ‌ چو حافظ چاکر ہندوے فرخ

آنم یعنی آنکسے ام ہندو غلام۔ ردیف الدال ۔ غزل

آنانکہ خاک را بنظر کیمیا کنند ‌ ‌ آیا بود کہ گوشہ چشمے بما کنند

آنان اشارہ بعرفاء کامل خاک وجود ناقصان و ناہمواران بنظر یعنی بنگاہے کیمیا زر خالص آیا حرف تمنا کہ سلطان ازین روندہ آیا چہ خواست آیا بود آرزو دارم گوشہ چشم نگاہے بما بر ما و بطرف ما معنے آنست آنانکہ وجود ناقصان را بیک نظر زر خالص میگردانند آرزو دارم کہ نگاہے بر ما کنند قولہ

دردم نہفتہ بہ ز طبیبان مدعی ‌ ‌ باشد کہ از خزانہ غیبش دوا کنند

درد عشق و شوق طبیبان مدعی شیخان مقلد یعنے بیعت شیخان کامل باید کرد نہ با مقلدان اگر شیخ کامل بدست نیاید پس بخلوت و عزلت بسر باید برد و نظر بر لطف حق باید گماشت تا حق تعالی بموجب اِنَّ اللّٰہَ لَا یُضِیْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ از عالم غیب مرشدے بسر وقت او رساند تا او را بمطلب رساند قولہ

چون حسن عاقبت نه برندی و زاهدیست	آن به که کار خود بعنایت رها کنند

یعنی چون خاتمه بخیر موقوف نه بطاعت و معصیت است که بسا صالح و متقی در آخر بکفر مرده اند و بسا گبر خبیث وفاسق در وقت آخر با ایمان مرده اند پس نظر بر لطف او باید داشت و چشم از طاعت و معصیت باید دوخت
وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ هر که بر خود دید او محروم شد قوله

معشوق چون نقاب ز رخ بر نمیکشد	هر کس حکایتی بتصور چرا کنند

نقاب از رخ بر نمیکشد ظهور بی پرده نمیکند بتصور از روی خیال یعنی چون معشوق خود را عیان و آشکارا نمیکند بلکه متجلی در پرده پس هر کسی حکایات مختلف از روی خیال چرا بهبیان آرند که او از ینها منزه است حاصل آنکه هر کسی بفهم و قابلیت خود که فکر هر کس بقدر همت اوست بیان میکند اما هیچکس بکنه ادراک او نمیرسد که لَا يُدْرِكُهٗ اَحَدٌ مِّنَ الْعَالَمِيْنَ قوله

بی معرفت مباش که در من یزید عشق	اهل نظر معامله با آشنا کنند

من یزید مراد بازار در عرب رسمی است که چون کالای قیمت کنند و صاحب کالا بران قرار نگیرد گویند هل من یزید هست کسی که زیاده کند برین چیزی اهل نظر عارفان صاحب نظر و عاشقان باخبر معامله خرید و فروخت و داد و ستد آشنا آشنای خویش و یا آشنای عشق معنی آنست که بی معرفت قدم همت از حد امکانیت خویش بیشتر مزن که در عالم معرفت بیگانگان بی معرفت را در صفت آشنایان مجال پیش آمدن نیست قوله

گر سنگ این حدیث بنالد عجب مدار	صاحبدلان حکایت دل خوش ادا کنند

زین حدیث اشارت بسخنان عشق و محبت صاحبدلان گویند نقلست روزی ذوالنون مصری جماعتی را در مسجد وعظ میفرمود در هر پرده قولی میگفت در هر نغمه دری می سفت تفرقه از غفلت آن جمع بدل او رسید و هیچ یک را از ایشان مستمع ندید رو بسوی قندیلهای مسجد کرد و گفت که با شما میگویم آتش نفس او در قندیلها افتاد همه بر هم زدند و از درشتی سخن آن بزرگ خورد بشکستند حاصل آنست که سبحان الله اگر یک اهل معنی و اهل دل وصفی از معرفت برون زند در آهن و سنگها تاثیر کند و در سنگدلان بی معنی اثر نمیکند فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً از ینجاست مصرع گر سنگ زین حدیث بنالد الخ قوله

پنهان ز حاسدان بخود م خوان که منعمان — خیر نهان برای رضای خدا کنند

پنهان پوشیده حاسدان درویشان مقلد و زاهدان ریائی بخودم خوان یعنے نزدیک خود مرا بخوان منعمان صاحب دولتان خیر نهان صدقهٔ مخفی براے رضاے خدا اِن تُبْدُوا الصَّدَقٰتِ فَنِعِمَّا هِیَ وَاِنْ تُخْفُوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَیْرٌ لَّکُمْ قوله

بگذر بکوے صومعه تا زمرهٔ حضور — اوقات خود ز بهر تو صرف دعا کنند

درین بیت خطاب بمعشوق زمرهٔ حضور عاشقان باخبر اوقات خود ز بهر تو صرف دعا کنند فِیْ آنَاءِ اللَّیْلِ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ بدعاگوئی اشتغال نماید قوله

حالی درون پرده بسے فتنه میرود — تا آنزمان که پرده برافتد چها کنند

حالی الحال درون پرده یعنے محبوب درون پرده اے مخفی و محتجب بسے فتنه میرود هزاران مفتونان آن روے اند و یارد بے ریا و تذویر میکنند تا آنزمان آنوقت و یا روز حشر پرده برافتد عیان و آشکار گردد با جزاے هر اعمال هر یکے عیان شود چه حیله کنند قوله

مے خور که صد گناه ز اغیار در حجاب — بهتر ز طاعتے که بروے و ریا کنند

مے عبادهٔ مخفی چنانچه طریقه ملامتیه اغیار از خلق در حجاب مخفی و نیز هر عبادتے که خالصاً لله نیست نزد اهل الله بغایت منکره پس مے باید خورد اے خالصاً بجا باید آورد و ازین طاعت ریائی یکسو باید شد که گناه کردن پنهان به از عبادت فاش که ما مول بعفو است قوله

پیراهنے که آید ازو بوے یوسفم — ترسم برادران غیورش قبا کنند

پیراهن ایمان و عرفان که لباس عرفان است یوسف حقیقت لے برادران غیور زمرهٔ شیاطین و هواے نفسانی و ضمیر شین بر پیراهن قبا بمعنی چاک معنے آنست که ایمان و عرفان که بمن دست داده و دلم از تائید او بیاد حق افتاده مے ترسم که هوا هاے نفسانی که در اله بودن بحق شریک اند اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ و برین غالب آیند و ازمیش سلب نمایند قوله

حافظ دوام وصل میسر نمیشود — شاهان کم التفات بحال گدا کنند

وصل کنایت از مشاهدات تجلیات شاهان معشوقان گدا عاشق غزل

اے پسته تو خنده زده بر حدیث قند — مشتاقم از براے خدا یک شکر بخند

پستہ نام میوہ معروف و استعارہ بدہن معشوق کند و شکر کنایت از خندہ یعنے اے محبوب بن دہن تو از روے شیرینی و لطافت بر قند خندہ میکند پستانم کہ از براے خدا ایک خندہ شکرین بخند قولہ

خواہی کہ بر نخیزدت از دیدہ رود خون
دل در ہواے صحبت رود کسان مبند

بر نخیزد بر نیاید رود خون کنایت از خونباری رود دانا خردمند اینجا مراد فرزند قولہ

طوبے ز قامت تو نیارد کہ دم زند
زین قصہ بگذرم کہ سخن میشود بلند

طوبے درختے است در بہشت اینجا مراد سالک طال اللسان قامت مراد وجود ہ چیست قامت فے المثل یعنے وجود ہ یعنے سالک را چہ تاب دیارا کہ باذات تو دعوی ہمسری کند و دم انا الحق زند زین قصہ اشارت بدعوی ہمسری باذات بگذرم یکسو شوم سخن میشود بلند اشارت بآنکہ ہ چہ نسبت خاک را با عالم پاک قولہ

گہ طرہ مینمائی و گہ طنز میزنی
ما نیستیم معتقد مرد خود پسند

طنز افسون و ناز قولہ

ز آشفتگی حال من آگاہ کے شود
آنرا کہ دل نگشت گرفتار این کمند

آشفتگی پریشانی آگاہ واقف این کمند بکمند عشق قولہ

بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست
تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند

بازار شوق گرم شد سلطان عشق غلبہ نمود آن شمع رخ اشارۃ بمعشوق سپند کردن فدا نمودن قولہ

جاے کہ یار ما بشکر خندہ دم زند
اے پستہ کیستی تو خدا را دگر مخند

شکر خندہ خندہ شیرین و تبسم و خندہ کہ از خوشی باطن آید و دم زدن بشکر خندہ کنایۃ از خندیدن و مراد ازان متجلی شدن پستہ نام میوہ کہ دہن او کشادہ باشد اینجا مراد سالک دہن دریدہ خدا را براے خدا بخود مخند اظہار عظمت و لاف خودی مزن قولہ

حافظ چو ترک غمزۂ خوبان نمیکنی
دانی کجاست جاے تو خوارزم یا خجند

چو ترک غمزۂ خوبان نمیکنی چون از نظر بازی باز نمے آئی خوارزم نام شہرے خجند نام شہرے در بلاد ما وراء النہر

غزل

آنرا کہ جام صافی صہباش میدہند
میدان کہ در حریم حرم جاش میدہند

صهبا شراب معنی آنست که آنکسے را که جام شراب محبت حقیقی عطا نمایند یعنی بعشق آشنا گردانند البته و بالیقین بدان که بمقام معرفت مرا و را بار دهند قوله

صوفی مباش منکر رندان که راه عشق ٭ روز ازل بمردم قلاش میدهند

صوفی مقلد و منا ہد رندان عاشقان مردم قلاش عاشق بیباک یعنی عارف اسرار عشق غیر از عاشق نمیتواند شد قوله

از لذت حیات ندارد وسے تمتعے ٭ امروز هر که وعده بفرداش میدهند

از لذت حیات معنی این بیت آنست که از لذت دنیا هیچ سودے نیست مرا و را که بموجب من کان فی هٰذِهٖ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی امروز مشاهده محبوب حقیقی حاصل نمود و بوعده فردا راضی شد ساقی مرشد و وعده ایزدی ؎ مرا ساقی از وعده ایزدیست ٭ باده گلرنگ مشکبوئی شراب محبت حقیقی رحمت او باش تصدیع کمال و بے محابا مطرب مراد مرشد که کاهش دل ربا افزاے مستر شد است پرده عشاق پرده سرود و پرده ازان گویند که ماهیت آن از نا اهلان مخفی است که السماع سر بین الله و عبده لا یطلع علیه غیره و اصل همه دوازده پرده یکے راه عشاق نامست اینجا سخنان عشق و محبت بینوا فقیر مفلس نوا توشه یعنی در احوال عاشقان سازش کن و سخنان عشق از ایشان دریغ مدار و بغمخواری درویشان کوش که تیمارداری بینوایان اجر بیست عظیم و رسمے است قدیم ترک جنت و فردوس میکنند یعنے استفهام است اے ترک جنت و فردوس میکنند اگر بوصل محبوب مقرر سازند غزل

از سر کوے تو هر کو بملامت برود ٭ نرود کار وش و آخر بخجالت برود

از سر کوی تو یعنی از سر عشق تو بملامت برود و بسبب توقف ملول شده بازگردد نرود کار وش کار او پیش نرود و بحصول مدعا نرسد آخر بخجالت برود آخر الامر بخجالت بازگردد که جز سر کوی تو جای نیست یا آنکه شرمنده شود قوله

سالک از نور هدایت طلبد راه بدوست ٭ که بجایے نرسد گر بضلالت برود

معنی این بیت آنست که سالک باهوش طالب راه بردن بدوست از نور هدایت می طلبد که من یُضْلِلْهُ فَلَا هَادِیَ لَهٗ ؎ نشاید ترا جز بتو یافتن ٭ و کسے که بخودی خود خواهد که راه بدوست برد هرگز بجایے نرسد بل بضلالت افتد قوله

کردی آخر عمر از می و معشوق بگیر | حیف اوقات که یکسر ببطالت برود

آخر عمر یا بقی حیف افسوس یکسر سراسر یعنی این بیت آنست که بسیاری از عمر بلهو ولعب بسر برد اکنون عمر باقی را در عشق و محبت الٰهی و مشاهده محبوب حقیقی صرف کن ولذت عمر بچش افسوس کلی باشد که همگی عمر مصروف بلهو ولعب گردد ولذت عمر که مشاهده محبوب است چشیده نگردد قوله

ای دلیل دل گم گشته خدا را مددی | که غریب ار نبرد ره بدلالت برود

دلیل راهبر دلالت رهنمائی مراد مرشد وفضل حقیقی غریب سالک که از وطن مالوف که عالم اطلاق است دور افتاده وبحکم کن فی الدنیا کانک غریب او کعابری سبیل یعنی این بیت آنست که ای مرشد ای فضل ازلی حسبةً لله توجهی نما ومددی فرما این گم گشته را بهی نما که غریب راه گم کرده ام وازگم گشتگی ره بسوی نیاورده وغریب چون راه گم کند برهنمائی رهنما بمقصد رسد قوله

حکم مستوری و مستی همه بر خاتمه است | کس ندانست که آخر بچه حالت برود

مستوری کنایت از طاعت مستی معصیت خاتمه عاقبت بخیر کس ندانست معلوم کسی نیست آخر بچه حالت برود سرانجام چون شود بخیر یا ببدی قوله

سالکان که بود بدرقه اش لطف خدا | بتحمل بنشیند بجلالت برود

سالک طالب حق بدرقه راهبر ورفیق بتحمل بنشیند نشستن او بتحمل باشد بجلالت برود رفتن او بسرعت باشد حاصل آنست اگر عوارضی وتوقفی پیش آید سکوت ورزند وتحمل کنند وچون از آنجا برآیند بیک لمحه راه صد ساله طی نمایند قوله

حافظ از چشمهٔ حکمت بکف آور آبی | بو که از لوح دلت نقش جهالت برود

چشمه حکمت عشق ومحبت الٰهی کنایة از عجز وشکستگی بو باشد جهالت خود بینی وخود پسندی غزل

آن کس که بدست جام دارد | سلطانی جم مدام دارد

آنکس که بدست جام دارد یعنی هر که در مشاهده محبوب حقیقی است سلطانی جم مدام دارد او را مدام سلطانی جم است واطلاع بر مغیبات جام روی محبوب که ساغر از دور عارضش کردیم باده خوردیم واین ترانه زدیم و نیز کنایت از صفائی جم جمشید که چون مغلوب دارا شد جام ساخت که در آن احوال ملک دارا معلوم شد تا بهر مصلحتی که او می کرد این در دفع آن میکوشید ونزد بعضی کتابی ساخت

در علم تنجیم نامش جام جم نهاد چون بعد از جم بسکندر رسید جام را شکست آئینه ساخت معنی آنست که هر کس که صفائی دل حاصل نمود بر جم سلطانست زیرا که جم از جام احوال ملک دارا معلوم میکرد سالک از صفائی دل احوال تمام عالم در مے یابد قوله

آبے که خضر حیات ازو یافت   در میکده جو که جام دارد

میکده عالم عشق و قلوب انبیا که منشا محبت اند جام دل و دل مرشد معنی آنست که اگر طالب آن آب هستی که خضر علیه السلام زندگی جاوید یافت پس آنرا در عالم عشق بجو و آن خود در دل تست قوله

سر رشته جان بجام بگذار   کین رشته ازو نظام دارد

جام مراد مے عشق از ذکر سبب و اراده مسبب اے جان را سر رشت باده ازلی سازد این رشته اشاره بجان ازو اشاره بمے نظام جمعیت و آراستگی قوله

ما و مے و زاهدان و تقوے   تا یار سر کدام دارد

یعنے ما و میخواری که کنایت از عشقبازیست یا اختیار طریقه ملامت و زاهدان و صلاح و تقوے یا اختیار طریقه مشیخت باید دید که محبوب ملتفت بکیست و لطف او شامل حال که قوله

بیرون ز لب تو ساقیا نیست   در دور کسے که کام دارد

بیرون سواے لب مراد لطف ساقی نوشاننده کسے که کام دارد یعنے کسے که مستغرق مے نوشی است اے بنوشیدن شراب مشاهده جمال تو مشغول است ساقیش غیر از لطف تو نیست و نخواهد بود قوله

نرگس همه شیوه هاے مستی   از چشم خوش تو وام دارد

نرگس مراد عاشق و سالک طال اللسان شیوه هاے مستی شوخی و بیباکی و شطحیات از چشم خوش تو وام دارد از مشاهده ذات تو حاصل نموده حاصل بیت آنست عاشق اینهمه جوش و خروش از مشاهده ذات سراسر استغناء تو حاصل نموده قوله

ذکر رخ و زلف تو دلم را   وردیست که صبح و شام دارد

رخ ذات و وحدة زلف صفات و کثرت حاصل بیت آنکه یعنے دلم را ورد شبانگاه بیان ذات و صفات و وحدت و کثرت تو اسے مدام در یاد تو قوله

بر سینه ریش دردمندان   لعلت نمکے تمام دارد

دردمندان عاشقان لعل کنایت از لب مراد صفت متکلمی نمک کنایت از عتاب اشاره بکرمه

إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا قوله

حسن تو دو صد غلام دارد		در چاه زنخ چو حافظ ایجان

چاه زنخ اشارت بتعینات است یعنی چاه زنخ زیبده حسن صوریست تعین مظهر حسن معنویست مراد از تعین معشوق مجاز ایجان یعنی ای محبوب غلام عاشق غزل

باز با دلشدگان ناز و عتابی دارد		آنکه از سنبل او غالیه تابی دارد

یعنی آن محبوبی که از خوشبوی سنبل زلف او غالیه تابی بخورد باز با عاشقان دلداده نازی و عتابی واردا ای اعراض و استتار قوله

چه توان کرد که عمریست و شتابی دارد		از سر کشته خود میگذرد همچون باد

از سر کشته خود از نزد یکی عاشقان خود که کشته تیغ عشق اند میگذرد همچون باد بسرعت تمام میگذرد و متوجه نمیشود چه توان کرد ما عشق نمیتوانند شد و علاج آن چه توان نمود عمریست شتابی دارد یعنی عمر عزیزیست او وفا نمی دارد و بسرعت تمام گذرانست قوله

آفتابیست که در پیش سحابی دارد		ماه خورشید نمائیش ز پس پرده زلف

ماه خورشید نمائیش ذات خورشید مثال المحبوب ز پس پرده زلف در اشباح تعینات آفتابیست که در پیش سحابی دارد یعنی آفتابیست که در ابر در آید قوله

روشنست اینکه خضر بهره سرابی دارد		آبحیوان اگر اینست که دارد لب یار

آبحیوان آب حیات که موجب بقاست سرابی بود حاصل البیت آبحیات سرچشمه معرفت است نه چشمه آب خضر که چشمه آب خضر پیش چشمه آب معرفت همچون سرابیست نمود بی بود است لا ینفع و هیچ ای عزیز حیات از عشق دان و ممات بی عشق می شناس هر که بچشمه عشق رسید زنده ابد گشت فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً اشارة بدین بوده است و سائر حیاتها دیگر مضبوط قبضه اجل باشد كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ قوله

تا سهی سرو ترا تازه بآبی دارد		چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک

سیل سرشک گریه سهی سرو کنایت از قامت مراد وجود چیست قامت فی المثل یعنی وجود و حاصل این بیت بمضمون این مصراع متعد است که سست اقتضاء نظر حسن تو افزون نشود قوله

غمزهٔ شوخ تو خونم بخطا می ریزد | فرصتش باد که خوش رأی صوابی دارد

غمزهٔ شوخ کنایت از اخفا و نیز تجلی قهاری خونم بخطا می ریزد یعنی خون ما ریزد چرا که دوستدار را کشتن محض خطاست فرصتش باد یعنی مرا ورا سبا و هیچ معترض نمیشوم که الارادة ترک الارادة فکر صوابی دارد چه ملک ملک اوست و فرمان فرمان او قوله

چشم مخمور تو دارد ز دلم قصد جگر | ترک مست است مگر میل کبابی دارد

چشم مخمور تجلی ذاتی سراسر استغنا قوله

جان بیمار مرا نیست ز تو روی سؤال | ای خوش آن خسته که از دوست جوابی دارد

جان بیمار جان فریفته روی طاقت خوشا بسیار خوش از دوست جوابی دارد با دوست همکلام باشد قوله

کی کند سوی دل خسته حافظ نظری | چشم مستت که بهر گوشه خرابی دارد

چشم مستت ذات سراسر استغنا غزل

از دیده خون دل همه بر روی ما رود | بر روی ما ز دیده چگویم چها رود

معنے آنست که اندوه غم من بجایی رسید که از دیده همگی خون دل میبارم و آنچه از من کثرت زاری خونبار بر روی من روی سینه همه از بیان است قوله

ما در درون سینه هوایی نهفته ایم | بر باد اگر رود سر ما زان هوا رود

هوایی نهفته ایم محبتی داریم پنهان زان هوا رود یعنی غیر از آن محبت که در سینه داریم نخواهد بود قوله

بر خاک راه یار نهادیم روی خویش | بر روی ما رواست اگر آشنا رود

یعنی روی خود را فرش راه محبوب ساخته ایم اگر آن محبوب بر روی ما قدم نهد عین لطف است قوله

سیلست آب چشم برو هر که بگذرد | اگر خود دلش ز سنگ بود هم ز جا رود

سیلست آب چشم آب چشم من بمنزله سیل است برو هر که بگذرد هر که آنرا معاینه کند اگر خود دلش ز سنگ بود اگر دل او خود سنگی ره بود هم ز جا رود جنبش کند ای مهربان شود قوله

ما را بآب دیده شب و روز ماجراست | زان رهگذر که بر سر کویش چرا رود

با آب دیده گریه و زاری ما ماجرا گفتگو و جنگ زان رهگذر برای آنکه بر سر کویش چرا رود مبادا که

غبار خاطر دبار روشش شود قوله

خورشید خاوری کند از رشک جامه چاک — اگر ماه مهرپرور من در قبا رود

خورشید خاوری خورشید که طلوعش از شرقست جامه چاک کند گرفتار غم و الم گردد ماه مهرپرور معشوق در قبا رود اے بآرایش و زیبایش درآید قوله

حافظ بکوے میکده دائم بصدق دل — چون صوفیان صومعه دار الصفا رود

میکده عشق صومعه دار الصفا صومعه که دار صفا و خانه عباد تست رود متعلق بکوے میکده غزل

اگر آن طائر قدسی زدرم باز آید — عمر بگذشته به پیرانه سرم باز آید

طائر قدسی محبوب حقیقی زدرم باز آید برما ظهور کند و جلوه نماید یعنے مصرع ثانی آنکه از سر نو جوان گردم قوله

دارم امید بدین اشک چو باران که دگر — برق دولت که برفت از نظرم باز آید

یعنے ازین گریه که بمنزله باران شده امید قوی دارم که آن برق دولت که مشاهده محبوب است و از دیدے از نظر بار رفته اے از چشم ما نهان گردیده باز رو نماید چرا که هر جا که بارانست البته نمایش برق آنجاست قوله

آنکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید — پادشاهی بکنم گر بسرم باز آید

آنکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید یعنے آن محبوبے که خورشید پیش او نهنده است دلیل پادشاهی بکنم کوس سلطنت زنم اگر بسرم باز آید اگر برما کرم کند و متجلی شود قوله

خواهم اندر عقبش رفت بآن یار عزیز — شخصم ار باز نیاید خبرم باز آید

خواهم اندر عقبش رفت بآن یار عزیز در طلب او خواهم رفت قسم بآن یار عزیز شخصم ار باز نیاید اگر بمطلوب خود فیروز نگردم خبرم باز آید نام من جاری گردد و باقی ماند قوله

گر نثار قدم یار گرامی نکنم — گوهر جان بچه کار دگرم باز آید

گوهر جان اضافه بیانیه بچه کار دگرم باز آید که بهتر ازین کار کارے نیست قوله

مانعش غلغل چنگ است و شکر خواب صبوح — ورنه گر بشنود آه سحرم باز آید

چنگ مراد عارف که آوازش راحت افزاے عاشقانست شکر خواب خوابے که بعد صبوح کنند و خواب خوش معنے آنست که مانع ارتفاع حجب از میان طالب و مطلوب دو چیز است یکے

گفتگوے عارفان دوم غفلت غافلان وگرنہ طلب بجاے میرسید وسر از دریچہ برمیکشید یعنے مردم دو طائفہ اندازانام یکے خاص دوم عام خواص را گفتگوے شان مانع گشتہ وعوام را غفلت شان قوله

کوس نو دولتی از بام سعادت بزنم — اگر بہ بینم مہ نو از سفرم باز آید

مہ نو محبوب باعتبار حسن روز افزون یعنے از روے سعادت کوس نو دولتی زنم کہ از سر نو بدولت رسیدم اگر آن ماہ نو از اختفا روبظهور آید قوله

آرزومند رخ شاہ چو ماہیم حافظ — ہمتے تا بسلامت ز درم باز آید

حافظ خطاب بدل یعنے اے دل من آرزومند رخ آن شاہ کہ در حسن وجمال چون ماہ است ہستم ہمتے تو بجے خطاب بدل یا بمرشد.

غزل

اگر روم ز پیش فتنہا برانگیزد — ور از طلب بنشینم بکینہ برخیزد

اگر در طلب او درایم ودم از محبت زنم نزول بلاہا وآفتہا برپا نماید اذا احب اللہ عبدا ابتلاہ واگر از طلب باز آیم وملتفت بدیگرے گردم لعداوت برخیزد بخصومت پیش آید قوله

وگر بر ہگذرے یکدم از وفاداری — چو گرد در پیش افتم چو باد بگریزد

ہواداری دوستداری چو باد بگریزد متنفر شود قوله

وگر کنم طلب نیم بوسہ صد افسوس — ز حقہ دہنش چون شکر فرو ریزد

بوسہ عبارت از حصول استعداد وقبول کیفیت کلام صوری ومعنوی ونیم بوسہ یکے ازین ہر دو ونیز بوسہ عبارت از وصل کہ از مقتضیات اوست ونیم عبارت از قلۂ موجب محاورہ چون گویند فلان نیم خرمهرہ نمیدہد ز حقہ دہن اضافہ بیانیہ ومراد از ان کلام وصفت متکلمی صد شکر صد عتاب وصد سخن خشم آلود کہ بر عاشقان بمنزلہ شکر است یا آنکہ مراد او شیرین است سعدی جواب تلخ می زیبد لب لعل شکر خا را قوله

من آن فریب کہ در نرگس تو می بینم — بس آبروے کہ بر خاک رہ فرو ریزد

فریب مراد غمزہ وحرکات چشم کہ فریبندۂ عاشقان است نرگس چشم مراد ذات چون حرکات چشم تو کہ شیوۂ حسن است بیک چشم زخمے عالمے را بہم میزند ملامت کردن ودین باب حاجت نیست بضرورت چون تو چشم ما را بدین ظرافت بگردانی وغلغلہ در ملکوت اندازی چہ جاے توبہ وتقوے وزہد است وسلامت جان مسکین من است قوله

چه گویمش که چرا باکسان بیامیزی ‏| چنان کند که سرشکم بخون بیامیزد

چندان عتاب وخطاب کند دوری گزیند که بجاے اشک خون گریم قوله

فراز وشیب بیابان عشق دام بلاست ‏| کجاست شیردلے کز بلا نپرهیزد

فراز ونشیب بلند وپست مراد تصدیعات وآفات دام بلاست موجب گرفتاری ودر نجست شیردلی عاشق لاابالی کز بلا نپرهیزد که ترک اندیشه این بلاها نماید قوله

تو عمر خواه وصبوری که چرخ شعبده باز ‏| هزار بازی ازین طرفه تر برانگیزد

شعبده باز بازیگر طرفه تر نادر ازین اشارة باین که اول بنوید لطف بعشق خود آشنا ساختن ابعداز روی استغنا به بلاء هجران مبتلا کردن حاصل بیت آنست که تو زندگی خواه وصابر باش که اگر زنده خواهی ماند همچنین هزار طرفه خواهی دید قوله

بر آستانه تسلیم سر بنه حافظ ‏| که گر ستیزه کنی روزگار بستیزد

آستانه تسلیم اضافة بیانیه یعنی بمقام تسلیم وتسلیم رضا دادن بحکم حق ستیزه کنی دم بچون وچرا زنی روزگار بستیزد زمانه ترا هلاک کند وترا از محبوب دور اندازد غزل

اگر بباده مشکین دلم کشد شاید ‏| که بوے خیر ز زهد ریا نمی آید

باده مشکین عشق که رائحه او دماغ عاشقانرا معطر دارد دلم کشد مائل شود شاید بجاست معنی مصراع ثانی آن که هیچ ازین زهد ریائی هیچ حصول منتوان نمود جهانیان خلائق من آن کنم که خداوندگار فرماید که والذین آمنوا اشد حبا لله که خلق کریم که خلق حق تعالے کند بخشندان الله غفور رحیم مقیم ساکن حلقه زلف اشارة بوجود یا مقام عشق که حلقه زنیم سر زلف یار بگشاید بمجاهدات تمام حجاب از روے نگار بگشاید وبے حجاب روے جانان مطالعه نماید ترا خطاب بمعشوق ونیز بخود حسن خداداد ازلی ونیز اوصاف جمیله وکمالات جلیله مشاطه بیاراید که دقائق بمدح موصوف کند محتاج آرایش ووصف وصاف نیستی چمن مراد دنیا ووجود هوا موسم جوانی وزندگی دلکش فرح بخش می بغش است محبت خالص از آمیختگی غیر کنون بجز دل خویش در نظر نمی آید الحال بهتر همین است که دلرا خوش باید داشت واز غیر معرض ساخته باو مشغول باید ساخت این چمن دنیا از سر و مراد عاشقان آزاد لاله محبوبان گلرو جمیله عورتے صاحب جمال عروس جهان اضافه بیانیه هشدار بهوش باش این مخدره اشارة

بعروس جہان و مخدرہ مکار و غدار و بیوفا لا بہ تملق ماہ رخ محبوب کرشمۂ ظہور تجلی وبخستہ عاشق
درے بزن درخالق بزن و در زدن طلب فتح باب کردن کہ بوسۂ تو رخ ماہ را بیالاید یعنی وصل
تو و ملاقات تو کہ گرفتار صفات بشریہ ہستی تیرگی برآرد و این از جہت کبریائی است چنانچہ درعرف گویند
کہ دست بدامن مافرن کہ دامن آلودہ گردد الا انہ ذات حق از قبول تیرگی منزہ است غزل

اے دولت گوے کہ بمیدان تو یابند	فرخندہ سرے آنکہ بچوگان تو یابند

گوی مراد عاشقی کہ گوے وار سرگردانست میدان اشارت بصحراے محبت چوگان مراد عشق باد
کنایہ از مرشد فضل ازلی تن آتش زدہ سوختہ کو را اشارت بہ باد است گمشدہ بر سر ایوان
تو یابند مراد او را بایوان خلوت تو بار باشد گم شدہ دلہا دلہاء عاشقان کہ در عشق گم شدہ اند شبستان
جاے شب باشی مراد محل و درہم شدہ سرگشتہ وخراب زلف پریشان کہ جذبہ محبت ہر کس یعنے
ہر عاشقے در ایام تو در دور محبوبیت تو خاکش شدہ در وادی ہجران تو یابند علۃ حیا نیاری
او غیر از جدائی تو نباشد ہر دل کہ جنون از سر گیسوے تو گیرد گیسو مراد راہ و طریق یعنی ہر دلے کہ
جنون از راہ طلب تو پیدا کردہ در سلسلۂ زلف گرہ سان تو یابند سان مانند یعنی مقید
و گرفتار جذبہ محبت تو یابند آنان اشارۃ بعاشقان طلعت خورشید چہرۂ تو و این خطاب
بمحبوب است طالع شدہ از غطین گریبان تو یابند از گریبان تو یعنے از پردہ حجب ظاہر نمایان
مشاہدہ کنند کسے یعنے عاشقی اقبال جہالت بتوجہ مشاہدہ جمال تو افتادہ سحر کہ
بشبستان تو یابند سحرگاہان افتادہ در گاہ تو یابند لے مستغرق مشاہدہ جمال تو ہر خون
کہ در ایام ہمایون تو ریزند ہر عاشقے کہ در دور تو کشتہ شود جوشان بدل ساغر و میدان
تو یابند جوشندہ در محبت و خروشندہ در عشق تو میدان خانہ چون قلمدان کنایت از خم
و صراحی و از ساغر چیزے کہ در و مشاہدہ انوار غیبی کند و نیز روے معشوق و از خم و صراحی وجود معشوق
ہر دل کہ کبابش ز تمناے تو سازند ہر دلے را کہ در عشق تو کباب کنند و غرق خون سازند بریان
چو کبابش بسر خوان تو یابند سر انجام ہمچون کباب بریان و سوزان بر خوان محبت تو یابند فردا روز حشر
شہیدان تو یعنے عاشقان تو کہ کشتہ تیغ عشق تو اند قال ع من عشق و عف وکتم ومات فمات شہیدا
دربان کنایہ از ابلیس کہ حاجب در خلوتسراے وحدت است بکران اسپ سم بکران جذبہ اسپ عشق

سه این غزل مطلع مع مقطع از نسخ موجوده غیب است ۱۲

ک جانب ۱۲

غزل - اے بسر دولت باقی بادب یافته اند ؎ در طلب باش که آنها بطلب یافته اند

اے برادر تصوف که طریقه درویشی است سراسر ادبست. ابو حفص گوید التصوف کلها ادب لکل وقت ادب ولکل مقام ادب ولکل حال ادب فمن لزم اداب الاوقات بلغ مبلغ الرجال ومن ضیع الادب فهو بعید من حیث یظن القبول تصوف جمله آداب است که هر وقتے ومقامے وحالے را ادبست هرکه بملازمت ادب اوقات کند بدرجه مرادات رسد وهرکه اداب ضائع کند او دور باشد از پندار نزدیکی ومردود باشد از گمان بدبردن بقبول حق تعالی وادب کار مردان دینست قال الله تعالی والحافظون لحدود الله وادب برو نوعست ظاهری باطنی ظاهری ترک معصیت زیراکه اگر کسے در نظر مردمان معصیت میکند وشرم ندارد وچون در نظر مخلوقان مساوی میکند اورا بے ادب گویند پس هرکه در نظر خالق که آفریدگار همه است معصیت کند بے ادبی بود پس آنکه ترک معصیت نمیکند از دو وجه خالی نیست یا اعتقاد او اینست که خدا اورا نمے بیند واین اعتقاد کفر است واگر میداند که خداتعالی مے بیند باوجود این ترک معصیت نمیکند نهایت بے خوفی وبے ادبی بود اکنون بدانکه ادب دو نوعست ظاهری وباطنی ظاهری ترک معصیت یعنی جمله اعضا وجوارح خود را در حفظ شریعت دارد وحواس خود را مامور امور شرعی داند وادب باطنی صفاے باطن از جمیع صفات ذمیمه ظاهر وباطن وسرا وعلانیه بحق مشغول باشد که الادب مع الله في السر والعلانية وادب طریقه نبویست که قال علیه السلام ادبنی ربی فاحسن تادیبی پس تحقیق هرکه بے ادب باشد بجا بارش بدجا چنانچه نقلست که روزے بایزید بسطامی گفت قوم بعضے از اصحاب خود را که برخیزید وبیائیکه بروییم بدیدن مردے که خود را بولایت وزهد شهرت داده ومردم قصد زیارت او مے کنند چون رفتند آن مرد از خانه برون آمد وبمسجد اندر آمد وآب دهن خود بسوے قبله انداخت سلطان چون آن حال بدید سلام ناکرده بازگشت وگفت این مرد برادبے از ادب رسول علیه السلام امین نیست واین ادب رعایت نکرد پس چگونه امین باشد بر دعوی زهد وولایت ومعرفت این دعوی او باطلست ابجد عشق تخته عشق ادب پدر وادب وجد اسلاف حسب شرافت کسے چون علم وزهد وتقوی وعشق ناتوانی در حصول عشق سعی نما وازیاد خدا جدا مباش هرکه درین راه بمراتب رسید بدولت عشق رسید وعجب وخودبینی را ترک ده که این سعادت موقوف بخویشی ونسب نیست ازینجاست ع

چو کنعان را طبیعت بی هنر بود ؎ پیمبرزادگی قدرش نیفزود ؎ هنر بنما اگر داری نه گوهر ؎ گل از خارست

ابراهیم ادهم آذرده دم از خویش مزن خود بینی بگذار مست غفلت مشو اے گرفتار غفلت مباش و اگر مبتلا مرض غفلت مانده که فی قلوبهم مرض باید که بعداوا سے آن کوشی که ان العلاج باضدادها یعنی ذکر کردن حق همیشه اذکروا الله ذکرا کثیرا لعلکم تفلحون فاذکروا الله قیاما وقعودا وعلی جنوبکم قال ابن عباس ات بالذکر اللیل والنهار فی البر والبحر والسفر والحضر والغنا والفقر والمرض والصحة والسر والعلانیة وذکر بر سه نوعست لسانی وقلبی وروحی که ذکر اللسان وسوسة وذکر القلب وسوسة وذکر الروح راحة وبرای ذکر وقت مخصوص نیست هر وقت که خواهد کند اما بهترین اوقات شب است بچند نوع اول فراغت دل از مشغولی کارها دوم دوری از ریا سیوم شب بیداری که یا ایها المزمل قم اللیل وهر فیضے که دوستان حق را شده است بشب یا بسحر که اید وست خطاب بعاشق ارباب حضور عاشقان روشنائی صفا مشاهده معشوق که صفا بخش دل عاشقانست دل شب نیمشب منزلت مرتبه وقرب غزل

آن کیست کز روی کرم با ما وفاداری کند
برجای بدکارے چو من یکدم نکوکاری کند

معنی آنست که کیست آن کسے که از روے لطف وکرم درین حالت پر ملالت رفاقت ما نماید و بر چو من پر معصیت رحمے نماید و ما را براد او رساند که ع ما للغریب سوی الغریب انیس قوله

اول بهانگ چنگ و نے آرد بدل پیغام وے
وانگه بیک پیمانه مے با من هواداری کند

اول به بانگ چنگ و نے اول بآیات واخبار واقوال سلف که مشتمل بر نوید باشد آرد بدل پیغام وے مژده بما رساند تسکین دل حزین این مسکین نماید وانگه بیک پیمانه مے بعده بیک جام عشق با ما وفاداری کند ما را مدد سے نماید قوله

دلبر که جان فرسود ازو کام دلم نکشود ازو
نومید نتوان بود ازو باشد که دلداری کند

دلبر که جان فرسود ازو یعنے محبوبے که جان این بیچاره غمین در شدائد و بلیات عشق او بفرسود کار دلم نکشود ازو هیچ کشایشے ازان بکار من رونمود نومید نتوان بود ازو با اینهمه از جناب محبوب امید منقطع نتوان کرد باشد که دلداری کند شاید که روزے بدلداری این دلداده کوشد و رحمے نماید که لا تقنطوا من رحمة الله قوله

گفتم گره نکشوده ام زان طره تا من بوده ام
گفتا منش فرموده ام تا با تو طراری کند

طره پریشانی وشدائد عشق یعنی روزے بآن محبوب عرض نمودم که اے دلدار غمگسار ازان روز که

گرفتار دام عشق تو گردیده ام تا حال بهیچ روے خلاصی ازین شدائد و بلیات نیافته ام گفت منش فرموده ام تا با تو طراری کند گفت اے محبوب من این شدائد و محن را بنام تو نامزد کرده ام تا با تو عیاری و چالاکی کند قوله

از مستیش رمزی بگو تا ترک هشیاری کند	پشمینه پوش تندخو کز عشق نشنیده است بو

پشمینه پوش تندخو زاهد مرائی گرفتار بحث و جدال اشارة بمنکر کز عشق نشنیده است بو که از عطر عشق بوے بمشامش نرفته یعنے محروم العشق است از مستیش رمزے بگو از مستی شراب عشق اندکے با او بگو تا ترک هشیاری کند تا ازین زهد ریائی باز آید قوله

سلطان کجا عیش نهان با رند بازاری کند	چون من گدای بی نشان مشکل بود یاری چنان

گدائے بے نشان مفلس بے سروسامان یاری چنان یعنے سرور محبوبان و سراسر استغنا سلطان کجا عیش نهان با رند بازاری کند اے بادشاه کے با رند بازاری عیش نهان کند و او را در خلوت خاصش بار دهد قوله

از بند و زنجیرش چه غم آنکس که عیاری کند	زان طرهٔ پر پیچ و خم سهل است اگر بینم ستم

زان طرهٔ پر پیچ و خم اے جذبهٔ عشق تو که سراسر شدائد و بلیات است سهل است گر بینم ستم اگر جفا نا دیدم و ستمها متواتر بجا میرسد بر ما آسان است اے ملول نمیگردم و به تنگ نمی آیم چرا که از بند و زنجیرش چه غم آنکس که عیاری کند که مرد عاشق را ازین تحمل شدائد و بلیات غمے نیست که عاشقی رنجیست مردانرا … را … سلسله بند است و شیر انرا … زیور است قوله

تا فخر دین عبد الصمد باشد که غمخواری کند	شد لشکر غم بی عدد از بخت میخواهم مدد

بی عدد بے نهایة عبد الصمد کنایة از مرشد که بحق باقی باشد قوله

کان چشم شوخ و شنگ او بسیار مکاری کند	با چشم پرنیرنگ او حافظ مکن آهنگ او

یعنے اے حافظ خیال عشق آن چشم جادو او مکن که آن چشم جادو او شوخ و بیباک او سراسر مکار است که شیوه او همین است که هر کسے که پیش او آید او دل بنگاه … دل او برباید بعده بنظر قهر بخاک یکسان کند - غزل

سر تا قدمش چون پری از عیب بری بود	آن یار کز و خانهٔ ما رشک پری بود

ضمیر شین بران یار فروکش کنم این شهر در همین شهر اقامت کنم و شهر کنایه از دنیا و وجود یعنی لذت مشاهده او بیچاره اشاره بدل یارش سفری بود که آن تجلی نمود اگر دیده مخفی شد تنها نه راز دل ما پرده برافتاد یعنی تنها نه این راز دل ما که کنایه از عشق است اشتهار یافت و مشهور گردید بلکه شیوهٔ فلک از ابتدا ابن بوده و دیست که عاشقان را رسوا میکند و در معرض اختفا نمی گذارد و حسن جمال صوری او بحسن اخلاق صاحب نظری معرفت نیاید و بد و دوست و دشمن و صادق و کاذب معنی بیت آنست یعنی آنکه خرده مند که سنفادرین است با وجود حسن صوری و حسن اخلاق تمیز نیاید و بد و دوست و دشمن و صادق و کاذب است چنانکه دست نقش ضمیر شین بمحبوب اختر بد مهر طالع ناهنجام بد بر بود بد اساخت آرسته چلیشم گردش دور قمری بود اسی بیخ گردش فلکی نخواستم کرد قوله غدر ش بیت معنی آنست که است دل من چون تو غریب و بینوا و مفلس هستی اگر محبوب باحوال تو ملتفت نشد معذورش دار که پادشاهان کشور حسن است و تو گدا و پادشاهان را بگدایان چه کار است پادشاهی کامران بود از گدایان عار داشت اوقات خوش آن بود خوش آنوقت بود و عمر فرخنده آن بود که با دوست بسر رفت در مشاهده دوست گذشت بیحاصلی لاینفع و در دسری تصدیع و مرنج لب آب و گل و سبزه مقام دنیا که چون لب آب محل عبرت است که بسا نشستن بر لب جوی و گذشتن بتان و گلها و مصنوعات در شگفته و چون سبزه فرحت افزای نظارگیان است این گنج گهر اشاره بمشاهده محبوب برگزیده است بود ثبات و قرارے ندارد قوله

خود را بکشد بلبل ازین غصه که گل را	با باد صبا وقت سحر جلوه‌گری بود

بلبل عاشق گل محبوب باد صبا ملک الموت وقت سحر آخر شب مراد دم واپسین یعنی از غیرت آنکه دم واپسین میان طالب و مطلوب ملک الموت واسطه میشود عاشق خود را بکشد چه باشد بهتر ازین از جلوه معشوق دیگرے بهره ور گردد و دهقان بخشنده بیده با غ نخواهد که بیگانگان خورد زاغ و گنج سعادت مشاهده عرفان بدین برکت

غزل

آنکه رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد	صبر و آرام تواند بمن مسکین داد

نسرین نام گلی خوشبو و سفید گیسو سے قسم بستوا بیوپاسے زلف مراد عشق نتطاول دست درازی داد ن تمکین داد و مرد با نصاف توانی رسانید فرهاد نام پهلوان کیکاؤس شاه ایران زمین بود نام سنگتراشے که عاشق شیرین معشوقه خسرو شده بود چون آن بیجاره با شیرین

درمیان کوه راه برود کسی را فرستاد که دروغ با او گفت که شیرین بمرد بشنیدن این خود را از کوه انداخته
و جان شیرین داده کنج قناعت القناعة کنز لا یفنی القناعة اکنزا المرجو و ترک طلب المفقود آن
اشاره بکنج زر این اشاره بقناعت از ره صوریت نظر بظاهر پیوست مستغرق لذات او شده
عمر خودش کابین داد عمر خود را مر او را در وجه کابین داد است خود را بکشت لیعد از این الحال الشعر و بلشه
محبوب حقیقی فروردی نام ماه بهار معنی این مصرع آنست خصوصاً اکنون که بآب پاشی لطف و
فضل الهی چمن دل طراوتی و تازگی گرفته و گلها مشاهدات در رو نموده قوله دعم و غصه الخ
یعنی ای قوام الدین از تو داد می طلبیم که فراق روی تو دل ما را در غم و غصه دوران انداخت که از آن خون
گردید

غزل

ابر آزاری برآمد باد نوروزی وزید / وجه می خواهم و مطرب که میگوید رسید

آزار نام ماهیست ابر آزاری ابر بهاری وجه خرج مطرب یا که میگو یا ای مطرب که وجه رسید قوله

شاهدان در جلوه و من شرمسار کیسه ام / ای فلک این شرمساری تا بکی خواهم کشید

شاهدان تجلیات جلوه و ظهور من شرمسار کیسه ام چیزی نیست که نثار ایشان کنم قوله

قحط جود است آبروی خود نمی باید فروخت / باده و گل از بهای خرقه می باید خرید

جود یعنی بخشش و نیکی معنی بیت آنست که درین زمانه که قحط الرجال است و صاحب کرمی
که عارف کامل است در نظر نمی آید بهر کس التجا نباید کرد و خود را بی آبرو و رسوا نباید ساخت مگر
همین که خرقه زهد و تقوی را باید فروخت و شراب عشق و مشاهده معشوق باید خرید قوله

غالباً خواهد گشود از دولتم کاری که دوش / من همی کردم دعا و صبح آمین میدمید

غالباً اکثر و البته دولت مساعدت بخت گشودن کار کنایت از حصول مطلب چرا که من دست دعا
برآورده بودم و صبح که هنگام استجابت دعاست میدمید و این دلیلی است حمیده و فالی است
پسندیده بر حصول مطلب قوله

دامنم گر چاک شد در عالم رندی چه باک / جامهٔ در نیکنامی نیز می باید درید

یعنی اگر در رندی که کنایت از بیخوار الست رسوای عالم شده ام باکی نیست اما باید که الحال در نیکنامی
نیز مشهور باید شد قوله با لبی و صد هزاران خنده گل آید بباغ یعنی محبوب من

بالسب شندان گل مثال در مجلس دل نزول نمود علتش غیران را نخواهد شد که گریہ ما را استماع نموده باشد قوله

این لطائف کز لب لعل تو من گفتم که گفت | وان تطاول کز سر زلف تو من دیدم که دید

لطائف سخنان لطیف لب لعل تو یعنی عشق تو که گفته یعنی عاشقی هیچ نگفته تطاول دست درازی اشارة بشدائد و بلیات از سر زلف یعنی در عشق تو که من دیدم که دید یعنی من کشیدم هیچ عاشقی نکشید قوله

عدل سلطان گر نپرسد حال مظلومان عشق | گوشه‌گیران را ز آسایش طمع باید برید

سلطان محبوب گر نپرسد حال مظلومان عشق بفریاد حال عاشقان نرسد گوشه‌گیران از آسایش طمع باید برید عاشقان را که از ما سوا گوشه گرفته اند امید راحت منقطع باید کرد یعنی که چون عدل محبوب بفریاد عاشقان نرسد زاهد ان را چه امید راحت قوله

تیر عاشق‌کش ندانم بر دل حافظ که زد | اینقدر دانم که از شعر ترش خون میچکید

تیر عاشق‌کش حربه سخت یعنی تیر عشق که عاشق‌کش است اینقدر دانم که از شعر ترش خون میچکید سخنان او گواه حال اوست که این چنین سخنان غیر از خسته دل نیاید غزل

اگر خدا بکسی را بیک گناه بگیرد | زمین بناله در آید زمانه آه بگیرد

بگیرد مواخذه کند برابر است که و کوه پیش حضرت موسی که عصیان اندک قلت طاعت کوه طغیانی گناه با کثرت طاعت بکوه بخشند با کثرت معاصی عفو کنند گهی بیک گناه بگیرد یعنی با قلت طاعت مواخذه کند با گناه سهل مواخذه کند که ماه بر فلک از شومی گناه بگیرد گویند علت خسوف یکی کثرة معاصی بندگان است برای نمود قهر خود خوف میکند تا بندگان از قهر الهی بترسند بدانند که این بیچارگان با وجود عدم ترک امر الهی از قهر ایمن نیستند و اسیر با که شب و روز در معاصی مبتلا ایم فردا روز حشر که داد خواه بگیرد مظلومی که دامنگیر تو گردد که و دامنگیر هنگام خصومت شاه بعد روز یعنی آن محبوب راه بگیرد مانع راه شود شاه محبوب حقیقی ببد لالان عاشقان زهره قدرة یارا طاقت پیش راه بگیرد یعنی مزاحم نشود غزل

اگر نه باده غم دل ز یاد ما ببرد | نهیب حادثه بنیاد ما ز جا ببرد

اگر باده عشق نقوم غم را از لوح دل شسته نشود پس قریب است که غارت حوادث بنیاد و بنیاد ما را محو و معدوم گرداند قوله

وگرنه عقل بمستی فرو کشد لنگر — چگونه کشتی ازین ورطهٔ بلا ببرد

عقل صحو مستی سکر فرو کشد لنگر بدگانشو ورطه مقام عشق باید دانست که عاشق را هردم حالت دگر است گاه سکر گاه صحو گاه نشیب گاه فراز اگر یک مقام باشد پس ازین ورطه بلا که راه عشق است چگونه خود را بسلامت ببرد و بچه نوع قطع این راه نماید قوله

فغان که با همه کس غائبانه باخت فلک — کسی نبود که دستی ازین دغا ببرد

غائبانه باختن غائبانه باختن چنان باشد که پس پشت حریف لطع شطرنج قرار کنند چون حریف دوم مهره روان کند او را علم دهند که فلان مهره فلان خانه بفلان خانه روان کرد او بیاد اعلام کند که بهمان وهمین خانه روان کنید همین نمط حریف را بیاد و مات کند این بازی را غائبانه نامند دستی ازین دغا ببرد برین دغا غالب آید قوله

دل ضعیفم ازان میکشد بطرف چمن — که جان ز مرگ به بیماری صبا ببرد

چمن مجلس مرشد مرگ هجران که اشد از مرگ است بیماری صبا اعانت عارف کامل که ازین هجران جان بسلامت برد قوله

طبیب عشق منم باده خور که این معجون — فراغت آرد و اندیشهٔ بلا ببرد

طبیب عشق معالج مرض عشق باده خور مینوشی اشتغال نما این معجون اشارة بعشق فراغت آرد از ما سوا فراغت بخشد اندیشه خطا ببرد اندیشه ها را لایعنی دور گرداند قوله

گذار بر ظلمات ست خضر راهی کو — مباد کاتش این خاک و آب ما ببرد

ظلمات راه عشق که تاریک و مخوف و چشمه معرفت درو مخفی خضر راه عاشق کامل که رهبر عاشقانست کاتش این آتش عشق خاک و آب ما ببرد وجود ما بسوزد قوله

بسوخت حافظ و کس حال او بیار نگفت — مگر نسیم پیامی خدای را ببرد

نسیم مرشد و لطف ایزدی و عنایت نبوی خدای را بواسطه خدا ببرد برساند غزل

بیا که ترک فلک خوان روزه غارت کرد — هلال عید بدور قدح اشارت کرد

ترک فلک مریخ مراد عشق هر جاکه درآید زهد و زهد را بسازد خوان روزه کنایت ایام زهد و ورع هلال [illegible] دور قدح گردش پیاله [illegible] آنست که [illegible] [illegible]

دلا ز نور ریاضت گر آگهی یابی | چو شمع خنده زنان ترک سر توانی کرد

ز نور ریاضت گر آگهی یابی وقتیکه نور ریاضت بر تو تابد چو شمع خنده زنان ترکِ سر توانی کرد
آنوقت خندان و فرحان سر افدا سے راه عشق گردانی قوله

ولیکن تو تا لب معشوق و جام میخواهی | طمع مدار که کارِ دگر توانی کرد

یعنے تا تو لب معشوق و جام صوری میخواهی طمع مدار که باوجود این بحقیقة توانی رسید و لذتے و
حلاوتے توانی چشید قوله اگر چو شمع برآری نفس بصدق و صفا؛ اگر در عشق صادق
باشی رنج مراد بخونی قمر توانی کرد مراد خواهی فیروز گردی قوله دوا سے غصه دوران
گرت خیال بود؛ اگر رفع غموم و هموم دنیوی میخواهی بدور باده گلگون مگر توانی کرد؛
جز بحصول عشق و محبت نتوانی نمود قوله

اگر این نصیحت شاهانه بشنوی حافظ | بشاهراه حقیقت گذر توانی کرد

این نصیحت شاهانه اشارت بمضمون ابیات این غزل یا تنها به بیت ماسبق شاهراه حقیقت
اضافه بیانیه و نیز معرفة سفر گذر غزل

بلبلی خون جگر خورد و گلے حاصل کرد | باد غیرت بصدش خار پریشان دل کرد

بلبل کنایه از خود گل کنایه از فرزند باد غیرت اضافه بیانیه بصدش خار اسے بصد تصدیع و رنج او را
اسے آن بلبل را و این غزل در مرثیه انشا کرده قوله

طوطئی را بهوا سے شکرے دل خوش بود | ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد

طوطی کنایه از خود شکر کنایه از فرزند خوش گفتار نقش امل اضافه بیانیه مراد فرزند سیل فنا
اضافت بیانیه مراد اجل قوله

قرة العین من آن میوهٔ دل یادش باد | که خود آسان بشد و کار مرا مشکل کرد

قرة العین فرزند ضمیر شین یادش بفرزند آسان بشد پاک آمد و پاک رفت کار مرا مشکل کرد
مارا گرفتار غم و الم ساخت قوله

ساربان رخت من افتاد خدا را مدد ے | که امید کرمم همره این محمل کرد

ساربان دارنده شتر چون پیلبان مراد مرشد رخت من افتاد و عاجز و متفکرم چون کسے که رخت

اوافتاده باشد وقت مرد است خدارا حسبۃً للّٰہ که امید کرمم که امید کرم تو مرا همراه این محمل کرد از
تا بجان تو ساخته اے وا سنت گرفته ام قوله

آه و فریاد که از چشم حسود مه و مهر
در لحد ماهِ کمان ابروی من منزل کرد

لحد قبر ماه کمان ابروے من کنایت از فرزند قوله

روے خاکی و نم اشک مرا خوار مدار
چرخ فیروزه طربخانه ازین کهگل کرد

معنے آنست که روے خاکی و نم اشک مرا خوار مدار که چرخ فیروزه طربخانه بدین روے
خاکی و نم اشک کهگل کرده و خاکیا نرا در بهجت و سرور کشیده پس مارا خوار مدار و بمدارج علیا بردار
تا آنچه در قوت ماست بفعل آید و این بیت نیز در مرثیه است و توجه باستعانت مرشد قوله

نزدی شاه رخ و فوت شد امکان حافظ
چکنم بازی ایام مرا غافل کرد

نزدی شاه رخ کارے نکردی که بدان بمراد ظفر یابی امکان قدرت مراد جوانی و وقت فرصت
بازی ایام فریب گردش زمانه غزل

باشد اے دل که در میکده ها بکشایند
گره از کار فرو بستهٔ ما بکشایند

ایدل باشد که این قبض به بسط مبدل باشد و کار بستهٔ ما کشایشے یابد قوله

اگر از بهر دل زاهد خودبین بستند
دل قوی دار که از بهر خدا بکشایند

اگر بسبب شامت زاهد خودبین که نفس است قبض وارد شده دل قوی دار جمع دار که از بهر خدا
بکشایند حسبۃً للّٰه به بسط مبدل کنند قوله

بصفائی دل رندان صبوحی زدگان
بس در بسته بمفتاح دعا بکشایند

بصفائی دل ببرکت و توجه و بطفیل رندان صبوحی زدگان عاشقان بس در بسته بسا کار مشکل
بمفتاح دعا اضافه بیانیه بکشایند بر آیند که اُدْعُونِیْ اَسْتَجِبْ لَکُمْ قوله

در میخانه ببستند خدایا مپسند
که در خانهٔ تزویر و ریا بکشایند

در میخانه ببستند بستگی در میخانه مراد حالت قبض انقطاع شهود تجلیات رو نماید مپسند روا
مدار که در خانه تزویر و ریا بکشایند گرفتار عبادات ریائی شوم قوله

گیسوی چنگ ببرید بمرگ مے ناب
تا همه مغبچگان زلف دوتا بکشایند

گرفتار مرشد ۱۲ مرشد ۱۲ فتلم شاہد ۱۲ تجلیات ۱۲

معنے آنست کہ اے ہمنشینان من از حالت قبض من بمرشد عرض کنید تا از گفتار باز ماند و در معالجہ من شود و درین ماتم زدگی شریک من باشد تا ہمہ سالکان بمقتضاے پس روش در ماتم آیند و امداد ہمت نمایند تا قبض بہ بسط مبدل شود و نیز اسباب طرب از پیش چشم دور کنید و حریفان را ازین معنی آگہی دہید تا درین ماتم من شریک شوند و امداد ہمت کنید تا برادرسیم قوله

نامۂ تعزیت دختر رز بنویسید ‖ تا حریفان ہمہ خون از مژہا بگشایند

در واقعہ قبض من چون نامۂ تعزیت بسالکان نویسید تا از حال من آگہی یابند و در گریہ و زاری در آیند و دست دعا بر کشایند و نیز دعاء ایشان بہدف مراد من رسد سوال این گستاخی بمرید چگونہ نمودہ جواب ہنگام استمالت و یگانگی رواست کہ عمر رض با حضرت مکرات و مرات نمودہ و حضرت ہیچ ناخوشی نفرمودہ قوله

حافظا این خرقۂ پشمینہ بہ بینی فردا ‖ کہ چہ زنار ز زیرش بجفا بکشایند

این خرقہ طاعت و عبادت زنار علامت کفر مراد عدم اخلاص کہ موجب نامقبولیت است بجفا بجبر و قہر بکشایند آشکار و ظاہر سازند غزل

برید باد صبا دوشم آگہی آورد ‖ کہ روز محنت و غم رو بکوتہی آورد

برید قاصد برید باد صبا اضافۂ بیانیہ مراد وارد و مرشد آگہی خبر و پیغام معنے مصراع ثانی آنکہ این محنت و غم آخر رسید قوله

بمطربان صبوحی دہیم جامۂ پاک ‖ بدین نوید کہ باد سحر گہی آورد

مطربان صبوحی کنایت از عاشقان سرمست جامہ چاک خرقہ و پیراہن کہ اطراف و دامنش چاکدار باشد بدین نوید کہ مصراع ثانی بیت سابق باد سحر گہی ہمون وارد و مرشد شیراز نام شہر کہ اورا معمورہ عمرو لیث گویند چہ او بانی است و قبل آباد کردہ سلیمان ع است و حافظ متوطن آن بودہ اینجا مراد از شیراز مقام قربیہ کہ مقام اصلی است و بلبل راہبر و بلبل عشق اضافۂ بیانیہ قوله

نسیم زلف تو شد خضر راہم اندر عشق ‖ زہے رفیق کہ بختم بہمرہی آورد

خضر پیشوا و رہنما رسے راہی شدم یعنے در سفر قوله

بجبر خاطر ما کوش کین کلاہ نمد ‖ بسے شکست کہ بر افسر شہی آورد

جبر لفظ اضداد اللغۃ است بمعنی شکستن وشکستہ را بستن واینجا بمعنے اخیر بجبر خاطر ما کوش یعنی بسوی ما بحقارت منگر وبخاطر داری ما کوش معنے مصراع ثانی آنکہ افسر شاہان را قدر ہی بنہد قولہ

بیا بیا کہ تو حور بہشت را رضوان　　در ینجہان زبراے دل رہی آورد

کہ تو حور بہشت را کہ چون توئی را کہ مانند حور بہشت ہستی رضوان نستانندہ بہشت اینجا حق تعالیٰ رہی بندہ کنایت از خود قولہ

چہ آہہا کہ رسید از دلم بخرگہ ماہ　　چو یاد عارض آن ماہ خرگہی آورد

چہ آہہا چہ بمعنے بسیار آن ماہ خرگہی معشوق پردہ نشین قولہ

رساند رایت منصور بر فلک حافظ　　چو التجا بجناب شہنشہی آورد

حافظ منصور را بعلو درجہ رسانید بسبب آنکہ حافظ التجا بجناب منصور نمود غزل

بعد ازین دست من و دامن آن سرو بلند　　کہ ببالای چمان از بن و بیخم بر کند

بعد ازین الحال من دامن آن محبوب را گذاشتنی نہ ام کہ بدین قامت خرامان مارا از پا در آورد گویند کہ حافظ با شاہزادہ خجند نظرے داشت داو ہیچ حال حافظ نپرداخت حافظ بطریق رقعہ این غزل نوشتہ قولہ

حاجت مطرب ومے نیست تو برقع بگشا　　کہ برقص آورد م آتش رویت چو سپند

رقص وفرحت ما موقوف بمطرب ومے صوری نیست تو حجاب از روے خود بردار وجمال خود بما نما کہ تا آتش جمال روے تو سپند وار مارا برقص آرد قولہ

ہیچ روے نشود آئینہ چہرہ بخت　　مگر آن روے کہ مالند بر آن سم سمند

ہیچ روے لایق مشاہدہ روے تو نشود قولہ

گفتم اسرار غمت ہر چہ بود گو میباش　　صبر ازین بیش ندارم چکنم تا کے و چند

گفتم بیان کردم اسرار غم اسرار عشق گو مباش کہ متنفر وملول نشوم چند چیہ مقدار قولہ

مکش آن آہوے مشکین مرا اے صیاد　　شرم از ان چشم سیہ دار و مبندش بکمند

آہوے مشکین مراد خود کہ انسان بصورت حق است خلق الانسان علی صورتہ چنانچہ چشم آہو کہ بچشم لیلی می انست صیاد کنایہ از مرشد ومحبوب حقیقی آن چشم سیہ مراد ذات کہ مشبہ باو ست

من خاکی که ازین در نتوانم برخاست | از کجا بوسه زنم برلب آن قصر بلند

خاکی سست وضعیف نتوانم برخاست طاقت برخاستن ندارم از کجا بوسه زنم برلب آن قصر بلند از کجا بمقام قرب وعلو درجات توانم رسید قوله

باز مستان دل ازان گیسوی شکین حافظ | زانکه دیوانه همان به که بماند در بند

گیسوے عشق آن محبوب حقیقی ویا صحبت مرشد غزل

بر سر بازار جانبازان منادی بشنوید | بشنوید ای ساکنان کوی رندی بشنوید

جانبازان عاشقان منادی ندا کننده ساکنان کوے رندی عاشقان باید دانست که ارباب عرفان را گاہے قبض پیش مے آید تا دیرے می باید خواجه این غزل دران هنگام فرموده و ندا کننده کنایه از خود و ختر رز شراب سر خیال سر خود گرفتن رفتن ومطلق العنان شدن یعنی اے زمره عاشقان دختر ے که از ما گم شده علاماتش این دارد جامه دارد از لعل جامه سرخ دارد در بر نیمتاجی از حباب نوعے است از تاج که مخصوص بفرنگیان است حباب بر سر آن چون تاجے است بر سر عقل و دانش مے برد رہزن عقل و دانش است وطالبان را بخود مے فریبد تا ایمن ازوی نغنوید یعنے این علامتهاے مذکوره براے آن بیان کردم تا ایمن نباشید و جستجوے او کما ینبغی نمایید قوله

هر که زان تلخم دهد حلوا بهاجانش دهم | ور بود پوشیده و پنهان بدوزخ در روید

معنے آنست که هر که ازان تلخ که خمر است مراد عشق مرا حلوا شیرین دهد که نزد ما چون حلوا شیرین است یعنے هر مرشدے که بیان معارف کلام فصیح کند بهاے بیان آن نزد جز جان دادن و اگران تلخ باشد بدوزخ پوشیده و پنهان اے سالکان کوے رندی در روید هر جا که باشد درا جستجو کنید و از طلب آن غافل نمانید و علامتهاے آن بالا بیان کردم و دیگر علامات مے گویم و آن در بیت آخر است

غزل

بتے دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد | بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

گل رخساره سنبل زلف سایبان حجاب بهار عارض حسن ارغوان کنایت از عاشق یعنی بتے دارم که ذات خود را در اسماء وصفات پوشیده میدارد و چون همه ظهور ذات اوست و جز تجلی ذات در عالم چیزے دگر نیست بضرورت در وجود مجاز محو ومتلاشی شده وافزونی حسن ذات او

که این غزل از کلام و کمال در نسخ موجوده یافته نشد

بعشق عاشقان است ۵ بے تقاضاء نظر حسن تو افزون نشود ؛ تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود قوله

غبار خط بپوشانید خورشید رخش یارب — بقاے جاودانش ده که حسن جاودان دارد

غبار خط پرده اسماء وصفات که تعینات اند خورشید رخ کنایه از ذات بقاے جاودانش ده مدام در نظر ما دار حسن جاودان حسن لانهایت قوله

ز چشمت جان نشاید برد کز هر سو که می بینم — کمین از گوشه کردست و تیر اندر کمان دارد

جان نشاید برد جان بسلامت نتوان برد تیر اندر کمان دارد مستعد قتل است قوله

خدارا داد من بستان از و اے شحنهٔ مجلس — که مے با دیگران خوردست و با من سرگران دارد

خدارا براے خدا شحنهٔ مجلس کنایت از مرشد می با دیگران خورده است لطف وکرم با دیگران کرده با ما سرگران دارد کنایت از استغناء وعدم التفات قوله

چو عاشق می شدم گفتم که بردم گوهر مقصود — ندانستم که این دریا چه موج خونفشان دارد

چو عاشق می شدم وقتے که قدم در طریق عشق نهادم بردم گوهر مقصود بمطلب رسیدم این دریا اشارة بعشق چه موج خون فشان دارد بلاے حوادث وشدائد دارد قوله

ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشمم را — بدین سرچشمه اش بنشان که خوش آبے روان دارد

ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشمم را مراد از قد وجود ع چیست قامت سفی المثل یعنے وجود یعنی از مشاهده ذات خود چشم ما را محروم مدار سرچشمه کنایه از چشم آب روان اشارت بگریه قوله

چه افتاده است در این ره که سلطان معنی را — درین درگاه می بینم که سر بر آستان دارد

چه افتاده است چه واقع شده این ره عاشقی سلطان معنی عاشق و عارف سر بر آستان دارد در عاجزی وزاریست قوله

ز خوف هجر ایمن کن اگر امید آن داری — که از چشم بد اندیشان خدایت در امان دارد

ز خوف هجر ایمن کن بمشاهده حقیقی رسان واین خطاب بمرشد دارد امید آن داری خطاب بمرشد زکوة لعل شیرین کنایت از بوسه گفتا آن محبوب گفت هوا گرمست ایام تیزی عشق است وبکمال نرسیده واعتدالے بهم نرسانیده مخروری گرم مزاج هستی شکر کنایه از وصل قوله

بفتراک ار همی بندی خدا را زود صیدم کن ۔۔ که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد

فتراک شکاربند زود صیدم کن تعالی روا مدار چرا که طالب را زیان دارد طالب را از مطلب باز میدارد قوله

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق ۔۔ بغماز صبا گوید که راز من نهان دارد

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق چون طره دام مثال را از بس که خاطر عشاقان گرد دار بران نشسته برفشاند قوله

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل ۔۔ که بر گل اعتمادے نیست گر حسن جوان دارد

چو در رویت بخندد گل چون محبوب بمقابل تو بخندد ہای مشاهده خود بنوازانی دارد بلبل عاشق بر گل اعتمادے نیست مشاهده محبوب را اعتمادے نیست که لیقارا لئے شاید که مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار گر حسن جوان دارد بسیار دلرباست قوله

بیفشان جرعه بر خاک و حال اهل شوکت پرس ۔۔ که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

یعنی بر محتاجان فیضے رسان در ہمت خود غره مشو که چون جمشید و کیخسرو مرادا و لیا رسلف بخاک عدم رفته اند قوله

چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهر آشوب ۔۔ بتلخی کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

عیار که هر و از نشاط رود و آشوب پریشان کننده عیار شهر آشوب کنایت ازان محبوب تلخی شاید و هجران شکر در زبان دارد بوصل رسانیدن هم قادر است غزل

بوے خوش تو هر که ز باد صبا شنید ۔۔ از یار آشنا نفس آشنا شنید

بوے مراد ذکر او صاف و مدح باد صبا مرشد دوار و شنید بمعنی بوئیدن حاصل کوشش کرد یار آشنا کنایه از مرشد نفس آشنا ذکر محبوب قوله

سر خدا که عارف سالک بکس نگفت ۔۔ در حیرتم که باده فروش از کجا شنید

سر خدا اسرار الهی سالک عارف رسول ؐ باده فروش کنایه از خود گفته اند که چون رسول ؑ بمعراج در خلوت سرا سے خاص رسید حق تعالے نود هزار سخن گفت بمحمد ؐ سی هزار امر مطلق نمود که بهر خاص و عام بگوی و سی هزار مختار ساخت که با اهل آن بگو و از نا اهل مخفی دار و سی هزار نهی مطلق نمود که با هیچکس از خواص و عوام مگوی حافظ ازان سی هزار منهی میگوید من ندانم که بحافظ که میگوید بلکه حافظ خود حیران است که بجا که میگوید چنانچه مصرع ثانی مشعر بر آنست حاصل آنست که اینهمه از الهامات نه بخودی خود است

چنانچه خود گفته ع بارها گفته ام و بار دگر مے گویم ٭ که من گمشده این ره نه بخود می پویم ٭ در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند ٭ آنچه استاد ازل گفت بگو مے گویم ٭ قوله

اے پادشاه حسن سایه زد رویش و اگیر ‖ کین گوش بس حکایت شاه و گدا شنید

پادشاه محبوب حقیقی سایه زد رویش و اگیر از ما که در سیشم اعراض مکن حکایت شاه و گدا شنید که شاهان بگدایان التفات شده اند و مهربانیها نموده اند قوله

خوش میکنم بباده مشکین مشام جان ‖ از دلق پوش صومعه بوے ریا شنید

یعنی مشام جان از عشق فرشتے بهم میرسانم و از صحبت زاهدان مرای بوے ریا معلوم شد قوله

اینش سزا نبود دل حق گذار من ‖ کز غمگسار خود سخن ناسزا شنید

ضمیر شین بر دل حق گذار بطریق اضمار قبل الذکر یعنی لایق دل حق گذار من نه آن بود کز یار غمگسار خود که از آن یار غمگسار خود سخن ناسزا دشنام و عتاب قوله محرومم گر شدم ز سر کوے او اگر بمطلب خود فائز نشدم چه شد عجب نیست از گلشن زمانه که بوے وفا شنید زمانه با که وفا نموده و او را بمطلب رسانید قوله هر صبح ماجراے من و او شمال گفت قصه وفا داری و بیوفای محبوب هر صبح باد شمال که مرشد است خود بیان میکند احتیاج گفتن ما نیست هر شام گفتگوے من و او صبا شنید عجز و نیاز من و خطاب و عتاب آن محبوب مسموع مرشد است یعنی او واقف است و احتیاج اظهار نیست نشنید هر چه گفتم استماع ننمود و گوش نداشت قول مرا بگذشت رفت و التفات ننمود قوله ساقی بیا که عشق ندا مے کند بلند باواز بلند مے گوید کانکس که گفت قصه ما هم ز ما شنید یعنی آن کس که سخنان ما گفت اسے سخنان عشق در معرض بیان آورد از ما شنید یعنی بسبب ماست قوله

ما باده زیر خرقه نه امروز مے کشیم ‖ صد بار پیر میکده این ماجرا شنید

باده زیر خرقه طاعت مخفی چون ملامتیه نه امروز مے کشیم امروزے نیست پیر میکده مرشد این ماجرا قصد اخفاے طاعت قوله

ما مے ببانگ چنگ نه امروز مے خوریم ‖ بس دیر شد که گنبد چرخ این صدا شنید

ما مے ببانگ چنگ نه امروز مے خوریم عشقبازی ما به تلقین مرشد امروزی نیست بس دیر شده

از مدتیست گنبد چرخ این صدا شنید این آوازه بفلاک رسید قوله

یارب کجاست محرم رازے کہ یکزمان   دل شرح آن دہد کہ چہ دید و چہا شنید

محرم راز عاشق دل شرح آن دہد دل بیان او نماید چہ گفت و چہا شنید درمیان محبوب ما
چہ سخنہا رفت قوله

پند حکیم عین صواب است و محض خیر   فرخنده بخت آنکہ بہ سمع رضا شنید

پند حکیم نصیحت مرشد محض سراسر عین خیر خیر کلی بہ سمع رضا شنید قبول کرد و بعمل آورد قوله

حافظ وظیفۂ تو دعا گفتن است و بس   در بند آن مباش کہ نشنید یا شنید

دعا گفتن بندگی کردن و اظہار احوال نمودن بند خیال نشنید یا شنید قبول نمود یا نہ غزل

برسر آنم کہ گر ز دست برآید   دست بکارے زنم کہ غصہ سرآید

سرآید بپایان رسد یعنی ارادہ آن دارم کہ اگر میسر آید بکارے اشتغال نمایم کہ رفع این غموم و
ہموم دنیوی نماید و آن نباشد مگر عشق قوله

منظر دل نیست جاے صحبت اغیار   دیو چو بیرون رود فرشتہ درآید

منظر دل اضافہ بیانیہ صحبت اغیار اندیشہا ماسوی اللہ دیو چو بیرون رود چون اندیشہ غیر
از دل بدر رود فرشتہ درآید فرشتہ در اصل فرستہ بمعنے فرستادہ یعنی نزول محبوب روی دہد قوله

صحبت حکام ظلمت شب یلدا ست   نور ز خورشید خواہ بو کہ برآید

حکام اہل دنیا و زاہدان و واعظان ظلمت شب یلدا[1] است بمنزلہ شب تاریک است کہ روشنی ندارد
نور ز خورشید خواہ طلب فیض از عاشق کامل نما بو کہ برآید البتہ حاصل برآید قوله

ترک گدائی مکن کہ گنج بیابی   از نظر رہروے کہ از گذر آید

گدائی التجاے حصول فیض گنج بیابی بگنج وصل رسی از نظر رہروے ہمین نظر عارفے و عاشقے قوله

صالح و طالح متاع خویش نمودند   تا کہ قبول افتد و چہ در نظر آید

صالح زاہد باعتبار حضرت طالح عاشق باعتبار حقارت متاع زہد و عشق نمودند عرض کردند اما باید دید
تا چہ قبول افتد مقبول کہ شود کہ در نظر آید منظور نظر چہ شود زہد یا عشق توکل الاعتماد علی اللہ
والانقطاع عما سوی اللہ تا کہ عمر شان بسر آید مرگ ایشان را دریابد آنوقت خود معلوم نمایند قوله

[1] شب یلدا شبی است درازترین در زمستان از شبہای سال

بلبل عاشق تو عمر خواه که آخر　　　باغ شود سبز و سرخ گل بر آید

آخر آخر الامر باغ کنایه از دل سبز و تازه گل بر آید مشاہدہ محبوب حاصل نمائی قوله

غفلت حافظ درین سراچه عجب نیست　　　ہر که به میخانه رفت بے خبر آید

درین سراچه اشاره بدنیا میخانه دنیا که محل معصیت و غفلت است بیخبر آید گرفتار غفلت گردد غزل

بخت از دہان دوست نشانم نمی دہد　　　دولت خبر ز راز نہانم نمی دہد

دہان صفت وحدت شکلی و سر مخفی ہو میم احمد ہم اشارت بدانست زانکه او ذات احد را در میانست و نقطه واحدیه قوله

از بہر بوسه ز لبش جان ہمی دہم　　　اینم نمی ستاند و آنم نمی دہد

بوسه حصول آن سر مخفی و حیات جانبخش اینم یعنی جان من آنم نمی دہد بوسه نمی دہد و یحتمل از بہر حصول استعداد قبول کیفیت کلامے که حیوة بخش است جان میدہم و خود را بمقام فنا و نیستی میکشم اما آن دوست من جان نمی ستاند و استعداد قبول آن کلام نمیرساند که حصول آن بر نیستی است و این بر طریق شذوذ و از شیا است تا سالک را آن دست ندہد و این میسر نشود قوله

مُردم ز انتظار درین پرده راه نیست　　　یا ہست پرده دار نشانم نمی دہد

درین پرده راه نیست بدریافت سر مخفی احدیه نمیتوان رسید پرده دار حاجب مانع یک بوسه اشاره بیک مرتبه ہمچنین دو بوسه و سه بوسه بلیشتر چه جزویات فنا غیر محصور است روان ستاب و فے الحال روانم نمی دہد جان بخشی نمیکند اے بوسه نمی دہد قوله

زلفش کشید باد صبا چرخ سفله بین　　　کانجا مجال باد وزانم نمی دہد

زلفش کشیده باد صبا زلف را پریشان کرده در عالم تعینات را جلوه داده و خود زیر آن مخفی شده چرخ سفله بین ببین این چرخ سفله را مجال قدرت قوله

چندانکه بر کنار چو پرکار میروم　　　دوران چو نقطه ره بمیانم نمی دہد

بر کنار سو بسو چو پرکار میرویم سرگردان مے شویم دوران زمانه گردش فلکی قوله

شکر بصبر دست دہد عاقبت و لے　　　بد عہدی زمانه امانم نمی دہد

شکر وصل دست دہد میسر آید عاقبت آخر الامر امانم نمی دہد بمعرض فناے کشد۔ غزل

بکوی میکده یارب سحر چه مشغله بود	که جوش شاهد و ساقی و شمع و مشعله بود

کوی میکده گوشهٔ دل سحر آخر جوانی و ابتدا روز و اول دریافت مشاهده ساقی نقش الله که هنگام ذکر آن نظرگاه است شمع تابش انوار الهی و نزول فیض یعنی در گوشهٔ دلم هنگام سحر چه مشغله بود دلم بذکر حق بچه ذوق مست بود که نقش الله در دل جوش حضور میزد و مشاهدات تجلیات و نزول فیض نامتناهی بانگ سرور میزد قوله

حدیث عشق که از حرف و صوت مستغنی است	بنالهٔ دف و نی در خروش و غلغله بود

از حرف و صوت مستغنی است از تحریر و تقریر بیرون است دف نام سازی نی نیز نام سازیست خروش و غلغله فریاد و شور و کنایه از ذکر ذاکران و شوریدن بیدلان قوله

قیاس کردم از آن چشم جادوانه مست	هزار ساحر چون سامریش در گله بود

قیاس کردم اندازه کردم و معلوم نمودم جادوانه لفظ انه نسبت است یعنی مانند جادو چون فرزانه منسوب بفرزان که حکمت است و دیوانه منسوب بدیوان سامری نام او موسی بن ظفر قریب قربت موسی بود و او گوساله زرین مرصع بجواهر ساخته و خاک نعل براق جبرئیل ع که در روز غرق فرعون بدست آورده بود در اندرون آن در دمیده در هر چه بانگی که ملایم گاو است ازو برآمده پس گفته انچه گفته بدین احتیال او نه و نیم سبط گوساله پرست شده و در تفسیر زاهدی مرقوم است که سامری تاقیامت زنده خواهد بود چون نزدیک او آدمی شود در اندامش آتش خیزد لامساس گویان بگریزد و این از دعای موسی بود سن ابراهیم شاهی در گله نالنده قوله

مباحثی که در آن حلقهٔ جنون میرفت	ورای مدرسه و قیل و قال و مسئله بود

مباحث بحث حلقهٔ جنون مجلس عشاق قوله

دل از کرشمهٔ ساقی بشکر بود ولی	ز نامساعدت بختش اندکی گله بود

کرشمهٔ ساقی تجلیات و مشاهدات معشوق حقیقی و مرشد نامساعدت یعنی دل من از کرشمهٔ مشاهدات تجلی در شکرگذاری حضرت باری بود ولیکن از ناموافقی طالع اندکی گله بود و ازین هم قدری خاطر خراش نشد قوله

بگفتمش بلبم بوسهٔ حوالت کن	بخنده گفت کیت با من این معامله بود

حوالت یعنی خود کیست کی ترا اینمعامله داده است قوله

ع الاکردن بمعنی دادن نیز مستعمل است حوالت کن یعنی بده ۱۲ محمد نظام الدین کرانوی عفا عنه

لفظ ابراهیم شاهی [illegible] ۱۲ ... [illegible] ... و درنفاذی [illegible]

زاختر م نظر سعد در رہست کہ دوش	میان ماہ و رُخ یار من مقابلہ بود

اختر فال نیک و نام فرشتہ آئین گوسے ۵ بتازید کا مد بنبز دسپاہ ؛ چو ترکان بدیدند اختر براہ ؛ ہمیں گفت ہامون کہ این اختر است ؛ کہ نیرو سے ایران بدان اندر است ؛ نکو اختر آنی کہ دختر ش نیست ؛ چو دختر بود روشن اخترش نیست ؛ نظر سعد در رہست توقفے نیک در پیش است مقابلہ رو سے قولہ

دہان یار کہ درمان درد حافظ داشت	فغان کہ وقت مروت چہ تنگ حوصلہ بود

فغان فریاد۔

غزل

بحسن خلق و وفا کس بیار ما نرسد	ترا درین سخن انکار کار ما نرسد

یار مظاہر حقیقۃ محمدیست کہ نبی حقیقی و قطب ازلی و ابدیست کہ کُنتُ نَبِیًّا وَّاٰدَمُ بَیْنَ الْمَاءِ وَالطِّیْنِ اٰدَمُ وَمَنْ دُوْنَہٗ تَحْتَ لِوَائِیْ اَنَا سَیِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ درین سخن اشارت بمضمون مصراع سابق قولہ

اگرچہ حسن فروشان بجلوہ آمدہ اند	کسے بحسن و لطافت بیار ما نرسد

حسن فروشان محبوبان انبیا و رسل بجلوہ اند حسن صوری بیان تناسب اعضا صاحب شرح گلشن راز می نویسد کہ انچہ تسخیر دلہاے عاشقان شیدا می نماید و انچہ آن فریبندگی و ربایندگی دارد و تصرف مینماید تنہا نہ آن حسن صوریست چہ حسن صوری کہ آن عبارت از تناسب اعضاست آن در بسیاری از افراد انسانی یافتہ می شود و حال آنکہ ربایندگی دارد پس معلوم باید کرد کہ در ہر صورت کہ ہست ربایندگی خاصہ ملاحتست و غیر ملاحت مالک دلہا نمی تواند شد و منبع و معدن عشق ہمین ملاحتست نہ صباحت کہ عشق طالب حسن ملاحت است نہ صباحت زیرا کہ صباحت نقشی بر روے دیوار و ملاحت شیوہ ایست از ہمین کار نہ الستہ کہ شور از نمک میخیزد و گرمی از شیرینی صباحت را ملاحت میباید اما ملاحت از صباحت مستغنے است و این ملاحت اکثر در سبز رنگ میباشد ازینجاست کہ قال علیہ السلام اخی صبیح و انا ملیح یعنے بیت آنست اگرچہ انبیا و رسل جواہر خویش بجلوہ آوردہ و حسن فروشی کردہ اند و ہیچکس در خوبی بآن سرور نمی رسید و کس را درین معنی نزاع با وی نمی سزد قولہ

بحق صحبت دیرین کہ ہیچ محرم راز	بیار یک جہت حق گذار ما نرسد

صحبت دیرین کہ در عالم اطلاق بود یار یکجہت حق گذار رسول قولہ

ہزار نقد ببازار کائنات آرند	یکے بسکۂ صاحب عیار ما نرسد

هزار نقد کنایه از انبیاء و رسل و اولیاء بازار کائنات دنیا سکه کنایه از طرح و ترکیب صاحب عیار ما رسول علیه السلام قوله

دریغ قافلهٔ امن آنچنان رفتند	که گرد شان بهوای دیار ما نرسید

قافلهٔ امن صحابهٔ کرام و تابعین یعنی آنکه افسوس که هنگام امن و امان که وقت صحابه کرام و تابعین بود رفت و صحبت ایشا نرا نیافتیم اثری و علامتی از ایشان نمانده و در زمانه چندان فتنه و فساد رو نموده اثری از افعال آنها دیده نمیشود که کسی تواند خود را بایشان رساند قوله

دلا ز خبث حسودان مرنج و واثق باش	که بد بخاطر امیدوار ما نرسید

خبث بدگوئی دشمنان و ایذا رسانی ایشان واثق استوار بد بخاطر امیدوار ما نرسید بد را بخاطر ما راه نیست قوله

چنان بزی که اگر خاک ره شوی کس را	غبار خاطری از رهگذار ما نرسید

یعنی در عالم چنان زندگانی نما که از تو بخاطر کسی غباری نرسد درین بیت نصیحت است هم بخود و هم همه که زندگانی چنان کن که اگر بمیری و خاک شوی و باد هر طرف خاک ترا برد هیچکس را بخاطر غبار و بطبع آزار نرسد یعنی بعد از مردن هم تحسین کنند قوله

هزار نقش بر آید ز کلک صنع یکی	بدلپذیری نقش نگار ما نرسید

هزاران وجود از عدم بوجود می آیند نقش نگار ما بصورت محبوب ما که رسول ع است قوله

بسوخت حافظ و ترسم که شرح قصهٔ او	بسمع پادشه کامگار ما نرسید

شرح بیان و ذکر سمع گوش کامگار خداوند کام چون خدمتگار و گنهگار غزل

بیا که رایت منصور پادشاه رسید	نوید فتح و بشارت بمهر و ماه رسید

رایت نشان منصور نام پادشاه اینجا مرشد نوید آگاهی ضیافت قوله

کجاست صوفی دجال وضع ملحد شکل	بگو بسوز که مهدی دین پناه رسید

صوفی دجال وضع ملحد شکل آنکه ظاهر خود را آراید کنایه از هوای نفس مهدی دین پناه امام مهدی و عیسی ع که لا مهدی الا عیسی مراد مرشد معنی آنست کجا است هواهای نفس که خود را باغوای شیطان آله می گویانند و بر خود تسلطی دارند گو بحسرت بسوز که مرد دین پناه رسید

دمارا بانابت کشید اکنون خود بدو سپرویم وانگر ہی براہ آمدیم قولہ

صبا بگو کہ چہا بر سرم درین غم عشق ‌‌ ‌ زآتش دل سوزان و دود آہ رسید

یعنی اے مرشد بجناب آن محبوب عرض دار کہ درین غم عشق از آتش دل سوزندہ و دود آہ چہ حالتہا برمن وارد شد قولہ

جمال بخت زروی ظفر نقاب انداخت ‌ ‌ ‌ کمال عدل بفریاد دادخواہ رسید

یعنی علو بخت ظفر را از معرض اختفا بمنصۂ ظہور جلوہ گر گردانید دادخواہ کنایہ از خود قولہ

سپہر دور خوش اکنون زند کہ ماہ آمد ‌ ‌ ‌ جہان بکام دل اکنون رسد کہ شاہ رسید

سپہر فلک و دور زمانہ کنون الحال جہان بکام دل اکنون رسد براد رسم قولہ

ز قاطعان طریق آن زمان شوند ایمن ‌ ‌ ‌ قوافل دل و دانش کہ مرد راہ رسید

قاطعان طریق نفس و شیاطین و خطرات نفسانی مرد راہ مرشد قولہ

عزیز مصر برغم برادران غیور ‌ ‌ ‌ ز قعر چاہ برآمد باوج ماہ رسید

عزیز مصر محبوب حقیقی مقصود و مراد مرشد رغم برادران غیور زاہدان مرائی و صوفیان مقلد قعر چاہ محل اختفا اوج ماہ بمنصۂ اظہار و طلوع قولہ

ز شوق روے تو شاہا بدین اسیر فراق ‌ ‌ ‌ ہمان رسید کز آتش ببرگ کاہ رسید

شاہا خطاب بمعشوق و الف ندائیہ بدین اسیر فراق کنایہ از خود ببرگ کاہ رسید یعنی معدوم گردید قولہ

مرو بخواب کہ حافظ ببارگاہ قبول ‌ ‌ ‌ ز ورد نیمشب و درس صبحگاہ رسید

مرو بخواب خواب غفلت بگذار ہمین برکت ورد وظیفہ درس خواندن صبحگاہ سحری غزل

بنفشہ دوش بگل گفت خوش نشانے داد ‌ ‌ ‌ کہ تاب من بجہان طرۂ فلانے داد

بنفشہ عاشقی بنفشہ نام گلے کہ در آب روید سبز و کبود اند کے بسیاہی زند بر کوع و سجود نسبت کنند گل اگر تنہا افتد گل لعل مراد بود و اگر باشد البتہ آنوقت گل دیگر مراد بود گل محبوب نشانے بیانے تاب روشنی و پیچ و توانائی طرہ مراد عشق فلانے کنایہ از محبوب قولہ دلم خزانۂ اسرار بود و دست قضا یعنی پر از اسرارہا است اما دست قضا درش ببست و کلیدش بدلستانے داد و بے امر او دم نتوانم زد قولہ

گذشت بر من مسکین و با رقیبان گفت	دریغ عاشق مسکین من چه جانے داد

کنایه از لطف و مرحمت نمودن چه این مقتضے رحمت است قوله

شکسته وار بدرگاہت آمدم که طبیب	بمومیائی لطف توام نشانے داد

چون عاجزان ملتجی بجناب تو آمده ام چراکه مرشد ما که طبیب عاشقانست علاج این زخم ما و مرهم جراحت بمومیائی لطف تو نشان داد که غیر از لطف تو علاج این زخم نتوان کرد و مومیائی بالسیوم موقوف دوائی است چون استخوان کسے بشکند بخورانند درد ساکن شود و التیام پذیرد و آن بر دو نوع است یکے کانی دوم فرنگی که آن عملی مے شود و ترکیب آن چنانست که بچه سرخروئی و موی حاصل کنند می پرورند چون سال عمرش درون سی میشود کندوے سنگین راست میکنند و آن را بالشهد پر میکنند و آن مرورا بمیان آن می اندازند و آن را بالشهد پر میکنند و آن کندو را مهر میکنند تا صد و بیست سال سر بمهر میدارند بعده سے کشایند هرچه از آن شهد و آدمی مانده آنهمه مومیائی میشود و این مومیائی از کانی نهایت مفید تر میشود و اما در ولایت کمتر میرسد من ابراهیمشاهی قوله تنش درست و دلش شاد باد و خاطر خوش درست از لغات صحیح و سالم از دولت لطف و رحمت که دستیاری درویش ناتوانے داد یعنی درویش ناتوانی را مددے دلبرے این در رہنمائی کرد قوله

برو معالجه خود کن اے نصیحت گو	شراب و شاهد و ساقی کرا زیانے داد

معالجه علاج میل خواهش بیدلان عاشقان روا است فی الحال قوله

خزینه دل حافظ از گوهر اسرار	بیمن عشق تو سرمایه جهانے داد
غزل ۔ بازم مهر رخسار کسے در نظر آمد	مهرے بدل از طلعت آن ماه در آمد

کسے معشوق مهرے شوقے و کششے آنماه محبوب دل سودازده مجنون هوائی بے اختیار از قید ما بیرون و از کار خود و یار خود آن باز بر آمد ترک کار و بار خود که داشت نمود تم ابرو مراد حسن تجلی طرفه نادر از دست غم هجر تو بسبب هجران تو از پاے در آمد عاجز و درمانده شد غزل

باب روشن مے عارفے طهارت کرد	علی الصباح که میخانه را زیارت کرد

آب روشن سے اضافه بیانیه کنایه از عشق و محبت طهارت پاکی میخانه مقام ام الخبائث دنیا ۔ معنی آنست که روز ازل که عارفان بالله توجه بدنیا آوردند بچشمه عشق طهارت کردند آنگاه توجه بدنیا انداختند یعنی طالبان حق را عشق نامزد دست داده بلکه ساقیان قضا و قدر ساغرہا سے آن شراب در آن ریختند و در درون شان ریخته و مشک و عنبر و کافور در نهاد شان بخته اکنون بر منصه ظهور بجلوه در آمد و عاشق درین مقام بسر آمد قوله

همین که ساغر زرین خور نهان کردند　　هلال ابروی ساقی نمے اشارت کرد

ساغر زرین خور تجلی ذات که در عالم عدم بر ممکنات مشهود بود چون بوجود آمدند تجلی خورشید ذات را قدرت کامله پوشید هلال ابرو عبارت از مشاهدات تجلیات معنے آنست که عارفان حق را همان لحظه که از عدم بوجود آوردند و ساغر زرین خود از ایشان نهان کردند هلال ابروے ساقی نمے یعنی بیهوشی اسے عشق و محبت اشارة نمود یعنی همین که روح از قالب عارف برآید شوقے که در قالب نشست و ذوقے که در دلش متمکن به وصال جاودانی اشارة نماید و ذوق عارف از قوة بفعل آید قوله

بیا بمیکده و وضع و قرب جاهم بین　　اگرچه چشم بما واعظ از حقارت کرد

میکده عالم عشق و عالم جبروت که بعد از ان لاهوتست معنی آنست که در عالم عشق و مقام جبروت بیا تا قرب و منزلت ما را معائنه کنی که این مرناسوت است اگرچه زاهد ظاهر بین بما چشم حقارت دارد و ما را از جملهٔ عاصیان و مردود مے شمارد قوله

اگر امام جماعت بخواندش امروز　　خبر دهید که حافظ بمے طهارت کرد

یعنی در عالم استغراق شد و از تکلیف رفت غزل

بوے مشک ختن از باد صبا مے آید　　اینچه باد یست که زو بوے شما مے آید

ختن شهریست مشکخیز منسوب بخوبرویان باد صبا دارد شما اشارت بمحبوب نکهت باد خوشبو نسیم باد خنک - وارد خطا نیز شهریست مشکخیز منسوب بخوبان تیر غمزه تیر عشق سپر از سینه لبباز یعنی سینه بجای سپر کن ابروی پیوسته باید دانست که ابرو دو نوعست متصل و منفصل بعضے بهم پیوسته و بعضے از هم گسسته و از روے لطف پیوسته خوشتر و درین بیت بین المصرعین لفظ آرے مقدر است پای نگل فرو رفتن عبارت از عاجز شدن است درینجا کثرت مراد است یعنی از بسیاری گریه و زاری از یاد مهر از حادثه و تصدیعات گل مشاهده باغ دل بصد برگ و نوا بصد طراوت و تازگی غزل

پیرانه سرم عشق جوانے بسر افتاد　　وان راز که در دل بنهفتم بدر افتاد

پیرانه سرم در وقت پیری مرا جوانے کنایة از ماهروے راز عشق بدر افتاد و ظاهر شد قوله

از راه نظر مرغ دلم گشت هوا گیر　　اے دیده نظر کن که بدامم که در افتاد

از راه نظر بسبب نظر گشت هوا گیر از دست رفت و بے اختیار شد که کدام که در افتاد در دام کدام کس افتاد قوله

دردا که ازان آهوی مشکین سیه چشم — چون نافه بسی خون دلم در جگر افتاد

دردا که افسوس که ازان آهوی مشکین سیه چشم سیه چشم بمروت و بخیل که در عشق آن دلبر سیه چشم که کنایه از تجلی ذاتی بسی خون دلم در جگر افتاد سراسر خون گردید قوله

از رهگذر خاک سر کوی شما بود — هر نافه که در دست نسیم سحر افتاد

از رهگذر خاک سر کوی شما بود بسبب گذر نمودن بر خاک سر کوی شما است نافه کنایه از حقائق ومعارف نسیم سحر کنایه از مرشد بدست افتادن حاصل شدن قوله

مژگان تو تا تیغ جهانگیر برآورد — بس کشته دل زنده که بر یکدگر افتاد

مژگان کنایه از عشق صوری ونیز تعینات که عارضیست واسم مفضل چون ودنیا تیغ جهانگیر برآورد در پی قتل شد ومستعد خونریزی گردید دل زنده کنایه از عاشق قوله

گر جان بدهد سنگ سیه لعل نگردد — با طینت اصلی چه کند بدگهر افتاد

سنگ سیه بدطینت لعل گوهریست قیمتی وبدخشان بدپیدا ونیفتد مگر بسبب اندیپ وآنرا گاوی می آرد از ظلمات ودر دهن گیرد وبصحرا نهد بروشنائی آن علف خورد ومردم کمین کنند گل بر سرش زنند گاو بانگ وزاری کنان باز بدریا در آید ومردم آنرا بردارند وبمعنی سرخ ولب معشوق طینت اصلی خلقت جبلی چه کند چه علاج نماید بدگهر افتاد بدگهر واقع شد حاصل این مصراع آنست که بدگهر ازلی را علاج نیست آن مرغ سخن سنج کنایت از خود باشد افتاده باشد از راه از راه زهد وصلاح معرض گردید بدام خطر افتاد بدام عشق در افتاد ضمیر شین عاقبتش بر محبوب آتش جانسوز کنایت از عشق محبت خشک وتر نیک وبد قلیل وکثیر وبر وبحر وحاضر وغائب وانیجا همین معنی است قوله

بس تجربه کردیم درین دیر مکافات — با دردکشان هر که در افتاد برافتاد

تجربه امتحان دیر مکافات دنیا دردکشان عاشقان واولیا چه صاف صحابه نوشیده اند هر که در افتاد بعداوت پیش آمد برافتاد هلاک شد حاصل این بیت آنست که نخست حق صحبت را که از جمله مکارم اخلاق است بجا آر قال علیه السلام بعثت لاتمم مکارم الاخلاق زندگانی بخلق با خلق نیکو کن تا بدوستی او برسی یعنی هیچ وسی را آزرده جفای مکن که خستگی دل در هر دو جهان اثری کند بلکه موی را هم آزرده یعنی بار غمی واندوهی هر کجا که نهی خواه بر ظاهر خواه بر باطن کسی مکافات

این ابیات در نسخ مطبوعه زائد است ۱۲

بهما نجا نتو رسید و این از جمله مجربات است خصوصاً بازمرۂ فقرا و غربا معنی آنست که ای عزیز کم آزاری در قواعد طریقت رکنیست اصلی و شرطیست عظیم هر که مردم آزار است خدا از و بیزار است قوله

بار غم او عرض به هر کس که نمودم ‖ عاجز شد و این قرعه بنامم ز سر افتاد

بار غم او کنایه از عشق و این مصراع مشعر است بکریمۂ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ یَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ قوله

این باده که پرورد کنار خرابات ‖ از بوی بهشتش ز خود بیخبر افتاد

باده پرورد کنایه از خود که پرورده شده باده است خمار می فروش خرابات عشق خمار خرابات مرشد بهشت لب محبوب تو چون بهشت و لب حوض کوثر است از بوی بهشت از ذوق مشاهده روی محبوب است قوله

حافظ که سر زلف بتان دست کشش بود ‖ بس طرفه حریفیست کش اکنون بسر افتاد

سر زلف بتان دست کشش بود عاشق گدا و پیان بوده طرفه حریفیست تا در محبوب است بسر افتاد بدست آمد۔

غزل

پیش از ینت بیش از ین اندیشۂ عشاق بود ‖ مهرورزی تو با ما شهرۂ آفاق بود

پیش از ین قبل از ین بیش از ین زیاده از ین اندیشۂ عشاق بود فکر عاشقان مهرورزی محبت و دوستی کردن شهرۂ آفاق مشهور عالم قوله

یاد باد آن صحبت شبها که با زلف توام ‖ بحث سر عشق و ذکر حلقۂ عشاق بود

حلقه جماعت قوله

بر در شاهم گدائی نکتهٔ در کار بود ‖ گفت بر هر خوان که بنشستم خدا رزاق بود

شاهم هیم ساکن یعنی مرا در کار کرد با گفت قوله

پیش از ین کین سقف سبز و طاق مینا برکشید ‖ منظر چشم مرا ابروی جانان طاق بود

سقف سبز و طاق مینا برکشید آسمان بلند کرد و بنا نمود مراد از ین مصراع از روز ازل منظر جای نظر معنی این مصراع آنست که جای نظر چشم من طاق ابروی جان که مشاهدات محبوبست بوده قوله

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد — دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود

از دم صبح ازل از وقت ازل تا آخر شام ابد تا وقت ابد میثاق بود شب قدر اگرچه مختلف الاقوال است اما صحیح آنست که بیست و هفتم رمضان است و نزد عاشقان شب قدر کنایه از شب وصال است که هیچ شب عظیم القدر از آن نیست که آن شب قدر است که گویند اهل خلوت امشب است صبوحی شرابی که بصبح نوشند سرخوش مست جام برکنار طاق بود شراب عشق در پیش بود قوله

رشتهٔ تسبیح اگر بگسست معذورم بدار — دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود

رشتهٔ تسبیح ظاهرپرستی قوله

سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد — ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

سایهٔ معشوق جلوهٔ معشوق عاشق ممکن الوجود یعنی اگرچه رشتهٔ تسبیح گسسته گردانیدم و از ظاهرپرستی بریدم معذورم دار از لعنت من زبان را باز آر که اتفاق من بصحبت رندی افتاد که رشت هستیم بر باد داد و مذهب او از تقلید شرائع بالاتر است و اگر تجلی معشوق بر عاشق شد چه باکست که ما باو محتاج بودیم و او بما مشتاق اگرچه فی حد ذاته باکست و نسبت اشتیاقش بما می زیبد پس اظهار آن از بهر کرامت ما بود و احتیاج ما بدو ظاهر است و اشتیاق او بما از روی لطف و بنده نوازی نیز ظاهر است قوله

شعر حافظ در زمان آدم اندر باغ خلد — دولت نسرین و گل را زینت اوراق بود

نسرین نام گل

غزل

تنت بناز طبیبان نیازمند مباد — وجود نازکت آزردهٔ گزند مباد

طبیبان معروف و نیز مرشدان نیازمند محتاج گزند بضم حادثه و آفت قوله

سلامت همه آفاق در سلامت تست — بهیچ عارضه شخص تو دردمند مباد

دردمند خداوند درد چون مستمند دارجمند قوله

جمال صورت و معنی ز امن صحت تست — که ظاهرت دژم و باطنت نژند مباد

صورت ظاهر معنی باطن یمن برکت که ظاهرت دژم و باطنت نژند مباد. دژم بیمار و ناتوان نژند مهمور و غمین این مصرعه دعائیه است چون حال برین نوع است که دل بلا گفته شد پس میخواهم که ظاهرت بیمار و باطنت غمین مباد قوله

ه این بیت در نسخ موجود نیست ۱۲

درین چمن چو در آید خزان بیغمائی　|　رهش بسرو سهی قامت بلند مباد

درین چمن دنیا و نیز وجود خزان پیری و مرگ و حوادثات لیغمائی تاراج نمودن رهش ضمیر شین بر خزان سرو سهی قامت بلند اضافه بیانیه قوله

دران بساط که حسن تو جلوه اندازد　|　مجال طعنهٔ بدبین بدپسند مباد

بدبین بداندیش یعنی حاسد بدپسند بدخواه قوله

هر آنکه روی چو ماهت بچشم بد بیند　|　بر آتش تو بجز چشم او سپند مباد

هر آنکه اشارت بحاسد بچشم بد بیند بانکار و باحقار قوله

شفا ز گفتهٔ شکرفشان حافظ جوی　|　که حاجتت بعلاج گلاب و قند مباد

شفا فرحت گفته شکرفشان سخن عاشقانه گلاب و قند کنایت از وعظ و نصیحت غزل

تا ز میخانه و می نام و نشان خواهد بود　|　سر ما خاک ره پیر مغان خواهد بود

میخانه دنیا می زندگی پیر مغان مرشد معنی آنست که تا از دنیا و زندگی نامی و نشانیست سر ما خاک راه مرشد خواهد بود و نیز میخانه وجود می عشق و محبت معنی آنست که تا هنگام این هستی مستعار و عشق آن دلدار را نام و نشان خواهد بود سر ما خاک راه مرشد خواهد بود یعنی تا زنده ام هستی خود را بمرشد در باز نده ام و خاک راهش میگذارم و همیشه براه او استوارم قوله

حلقهٔ پیر مغانم ز ازل در گوش است　|　ما همانیم که بودیم و همان خواهد بود

حلقهٔ پیر مغانم ماحصل این بیت آنست که ببیان اعتقاد خود کرده که بر یک قرار است و هیچ خلل نه پذیرفته و نخواهد پذیرفت پایگه گاو خران اشارت بمقام خواریست قوله

بر و ای زاهد خودبین که ز چشم من و تو　|　راز این پرده نهانست و نهان خواهد بود

بر و ای زاهد ماحصل این بیت آنست که همه کس محرم این راز نه اند قابلیتی باید لیس بلند که دیدهٔ بصیرتش بآن کحل بینائی روشن شود قوله

ترک عاشق کش من مست برون رفت امروز　|　تا کرا خون دل امروز روان خواهد بود

ترک عاشق کش کنایه از معشوق مست بیباک تا بر دا برون رفت برآید و در بین المصرعین لفظ باید و دید مقدر است و معنی مصرع ثانی آنست از چشمهای که دام کدام سیل اشک روان خواهد شد قوله

عیب مستان مکن اے خواجہ کزین کہنہ رباط … کس ندانست کہ رحلت بچہ سان خواہد بود

مستان رندان و عاشقان اے خواجہ اشارت بزاہد کہنہ رباط و بنا رحلت بچہ سان خواہد بود سرانجام بچہ روش خواہد بود قولہ

بر سر تربت ما چون گذری ہمت خواہ … کہ زیارتگہ رندان جہان خواہد بود

تربت مراد وجود کہ نفس را از ہوا و ہوس مردہ چو مردگان در گور کردہ و نیز قبر گذری ای و دنمائی رندان جہان عاشقان یعنے اے زاہد و اے طالب چون نزد ما آئی یا بعد از مرگ من بقبر من روی باید کہ طلب توجہ نمائی کہ زیارتگاہ عاشقان کامل خواہد بود قولہ

بر زمینے کہ نشان کف پاے تو بود … سالہا سجدہ صاحب نظران خواہد بود

بر زمینے کہ نشانے ۔ زمین وجود نشان کف پاے آثار ظہور صاحب نظران عاشقان معنی آنست در ہر وجودے کہ آثار ظہور تو باشد اے محبوب حقیقی آن وجود سالہا سجدہ گاہ عاشقان آگاہ خواہد بود ترک این دختر رز گر بکنم یعنی اگر ترک عشق نمایم عیش خوش با رخ شیرین یعنے عیش خوش کہ از مشاہدہ روے محبوب دارم ضمان ضامن یعنی پذیرفتاری قولہ

چشمم آندم کہ ز شوق تو نہد سر بلحد … تا دم صبح قیامت نگران خواہد بود

چشمم آندم ماحصل این بیت آنست کہ عشاق را از مشاہدہ جمال جانان بر طریقہ حضور و غیبت قوت روح ایشان است قولہ

بخت حافظ گر ازین گونہ مدد خواہد کرد … زلف معشوق بدست دگران خواہد بود

گر ازین گونہ اشارہ بمضمون اینکہ وقتے نکشیدہ است دولت جانب ما زلف معشوق بدست دگران خواہد بود وصل معشوق نصیبہ دیگران خواہد بود غزل

ترسم کہ اشک در غم ما پردہ در شود … وین راز سر بمہر بعالم سمر شود

غم کنایہ از عشق پردہ در موجب رسوائی راز سر بمہر راز پوشیدہ کنایت از عشق سمر افسانہ این کثرت گریہ ما را رسوا میکند و این عشق ما را افسانہ عالم سازد قولہ

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر … آرے شود ولیک بخون جگر شود

سنگ ناقصان و ناہمواران لعل عارف کامل در مقام صبر یعنے بصبر و بہ مدت مدید کہ

قرنہا باید کہ تا یک سنگ اصلی ز آفتاب ❊ لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن ❊ چون جگر یا ضیا شاق قوله

خواہم شدن بمیکدہ گریان و دادخواہ ❊ کز دست غم خلاص دل آنجا مگر شود

میکدہ عالم عشق و مقام پیر پایش سے خیال دوست مباد آکہ تر شود و مباد آکہ مانع آمدن خیال محبوب شود قوله

مہر تو در درونم و عشق تو در سرم ❊ یا شیر در درون شد و یا جان بدر شود

یا شیر اندرون شد و یا جان بدر شود زائل شدنی نیست ۔ قوله

از ہر کرانہ تیر دعا کردہ ام روان ❊ باشد کزین میانہ یکے کارگر شود

ہر کرانہ ہر طرف تیر دعا اضافہ بیانیہ کارگر شود با جابت رسد قوله

اے دل حدیث ما بر دلدار عرض دار ❊ لیکن چنان مگو کہ صبا را خبر شود

حدیث کنایت از حقیقت دلدار معشوق عرضہ دار بیان کن لیکن چنان مگو کہ صبا را خبر شود لیکن بطریقے گو کہ غیر سے واقف نگردد اے مخفی قوله

این سرکشی کہ در سر سرو بلند تست ❊ کے با تو دست کوتہ ما در کمر شود

سرکشی تکبر و کبر کہ در سر سرو بلند تست در ذات عالی صفات تست کے با تو دست کوتہ من در کمر شود کے با تو دعوی ہمسری نمایم قوله

از کیمیائے مہر تو زر گشت روئے من ❊ آرے بیمن لطف شما خاک زر شود

کیمیا عشق زر گشت روئے من زرد گشت کہ علامت عشق است بیمن برکت لطف شما عاشق قوله

وز تنگنائے حیرتم از نخوت رقیب ❊ یا رب مباد آنکہ گدا معتبر شود

تنگنائے حیرت اضافہ بیانیہ نخوت غرور و تکبر قوله

روزے اگر غمے رسدت تنگدل مباش ❊ رو شکر کن مباد کہ از بد بتر شود

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ قوله

اے دل صبور باش و مخور غم کہ عاقبت ❊ این صبح روز گردد و این شب سحر شود

اے دل صبور باش فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ این صبح روز گردد و این شب سحر شود آخر الامر بموجب إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا این حالہ ہجران بحالہ وصل مبدل گردد قوله

حافظ چو نافۂ سر زلفش بدست تست　　دم در کش ارنہ باد صبا را خبر شود

نافہ سر زلف اضافہ بیانیہ بدست تست حصول آن بتو دہ دم در کش اسے خموش باش وسخن بر زبان میار قوله

حافظ سر از لحد بدر آرد بپای بوس　　گر خاک او بپای شما پی سپر شود

گر خاک او بپاے شما پے سپر شود ۔ او اشارہ بخاک پے سپر پایمال یعنی این مصرع آنکہ ستے کہ بخاک حافظ گذر م

غزل

تنم ز رنج فراوان همی نیاساید　　دلم ز اندوہ بیحد همی نفرساید

ز رنج فراوان از کثرت ہجران اندوہ غم فراق بخار حسرت چون پیہ شود ز دل بسر م چون غبار حسرت از دل بسر متصاعد میگردد ز دیدگان نم باران غم فرود آید از راہ دیدگان سراسر غم فرو میبارد حاجتمند محتاج ز از میخاید بیہودہ گوی میکند غمان جمع غم و نیز الف زائد چون بهاران ازین پس انچہ مے پیش همی آید الحال انچہ پیش من آید بمنزلہ قطرہ است غمگین غمناک حی جاوید ان حق تعالے درے نہ بندد تا دیگرے نہ بگشاید مضمون این بیت است خدا سے ار بہ بندد بحکمت درے بگشاید بفضل وکرم دیگرے غزل نتوالنست اسے نتوانست چہ دید ازان بواسطہ آن بچشم او رخ من زرد رنگ بنماید یعنی دیگران چہ بچشم بدخواہ رنگ من زرد نماید قوله

زمانہ خود بربود از من انچہ بود مرا　　بجز کہ محنت حافظ کز و همی ناید

یعنی آنست ہرچہ داشتم از دل ودین وتاب وتوانائی در رنگ و روشنائی انچہ بود زمانہ از من ہمہ بربود الا کہ محنت حافظ کہ از ربودن محنت نمے آید کہ او محنت دہ است نہ محنت بر غزل

ترک مہ پیکر من بین کہ چسان میگذرد　　آفتابیست پس پردہ نہان میگذرد

چسان اوراض کنان جوش جان اضافہ بیانیہ بر ما رسد نزدیک ما آید اشک فشان گریہ کنان

غزل

ترک من بر عارض رنگین چو کاکل بشکند　　لالہ را دل خون شود بازار سنبل بشکند

عارض رخسارہ کاکل قسم زلف است در انیس العاشقین آوردہ است آنکہ در کشور حسن سر آمدہ ملک جمالست موسے را گرفتہ اند وفرق داخل اوست و منقسم بر سہ نوع است نوع اول معقد بپہلوی کشن خوانند وآنچنان باشد کہ موسے اتراک کہ در سہ بندند وآنرا بپارسی کاکلہ گویند گردستہ

بدان کلاه عنبرین رسد ؛ پایم فراز پایهٔ چرخ برین رسد ؛ نوع دوم مجعد و آن موے دیلم باشد بپهلوی
دیرانخوله خوانند و بفارسی کلاله و مراد از کلاله آنست که بسیر شکن باشند مـ بت دیلم هر شکین کلاله با
همشکا حجین گرفته روے لاله ؛ سیوم آنکه چون موے زنگی در یکدیگر رفته باشد و آنرا بپهلوے مرغول
خوانند و بفارسی کاکل سـ کاکل شکین بر انداز از رخ چون آفتاب ؛ حیف باشد بر مه روی تو از کاکل نقاب
و هر یکے در کشورے سر فراز و در مملکتے کارساز اگرچه جمله را موے و طره و گیسو خوانند فاما
درمیان این جمع فرقے تمام است و هر یکے را قرارگا ہے است و راہے و پناہے انچه در گرد رخسار چون
مار در گلزار حلقه زند ویرا زلف گویند سـ خوبان براے آنکه بغارت برند دل ؛ زلف آورند بر سر
رخسار کج نهند ؛ وانچه بر بناگوش سر فرو آرد و در گردن محبوب بپیچد ویرا گیسو گویند سـ از بناگوش
ارندار از روے گردنش ؛ بر بناگوشش جدا گردن نهد گیسوے او ؛ وانچه بدوش رسد و از دست
درازی ویرا بپیوسته با زلیس ببندند آنرا طره گویند سـ یا غمزه را ببند سے بده تا ترک غمازی کند ؛
یا طره را ببند سے بنه تا ترک طراری کند ؛ وانچه کمر وار میان معشوق را در کنار گیرد ویرا موے گویند
سـ موے تو میان و میان تو کم ز موے ؛ چون تو که دید موے میان در میان ترک ؛ وانچه مسلسل
در خاک افتد و در پاے معشوق سر انداز شود آن موے درازست که ویرا زلف گویند و این زلف مخصوص
بناز نینان سـ ای دل اگر زلف حبش بینی که در خاک افتد ؛ یاران رسن در چه مشوکان از سیه کاری بود ؛

در خرامان سرو گلنارش کند سیل چمن	سرو را از پا در اندازد و دل گل بشکند

سرو قد معشوق گلنار باعتبار روے چون گل و ضمیر شین بمعشوق از پا انداختن بخاک انداختن
و بیقدر ساختن دل بشکند متفکر و پریشان سازد و مراد از سرو و گل معروف و نیز معشوقان مجازی
و نیز تجلیات اسمای و صفاتی قوله

تا خیال ابروے جانان ز چشم دور شد	اندرین ره سیلها باشد که صد پل بشکند

ابروے جانان مراد تجلی ز چشم دور شد اے در نقاب شد و مخفی گردید اندرین ره اشارت
براه عشق سیلها باشد سیلها گریه و بکا بمنزله رسید که صد پل بشکند - قوله

چون نسیم صبحگاهی پرده گل بر درد	خار غم اندر دل مجروح بلبل بشکند

نسیم صبحگاهی نسیم الطاف لم یزلی پرده گل بدرد و مراد از گل مرشد و محبوب بپرده دریدن

خندان و خوشوقت ساختن خار غم اندر دل مجروح بلبل بشکند از آنچه که من پروای ندارد و التفاتی نمی کند قوله

حافظا این سر وحدت را ز دست خود مده ... تا خیال زهد و تقوی را تو کل بشکند

غزل

جان بی جمال جانان میل جنان ندارد ... وانکس که این ندارد حقا که آن ندارد

جنان بهشت این اشارت به میل جانان آن اشارت به جان ماحصل این بیت مشهور آنست که ارباب ذوق گفته اند که هر چه هست عشق است در عالم زندگانی کسی را که چاشنی از حلاوت عشق حقیقی دست ندهد باید دل و جان را اسیر پری پیکری گرداند قوله

با هیچکس نشانی زان دلستان ندیدم ... یا من خبر ندارم یا او نشان ندارد

هیچ محبوب را نظیر آن محبوب لانظیر خود نیافتم یا من خبر ندارم یا در نظر من نظیری ندارد یا او نشان ندارد یا فی الحقیقت نظیری نیست مر او را قوله

هر شبنمی درین ره صد بحر آتشین هست ... دردا که این معما شرح و بیان ندارد

شبنم مشهور و آن اگر چه مانع راه نیست لیکن معنی دارد مراد صغایر و آن اگرچه مانع سلوک نیست لیکن هم نمی شاید درین ره اشارت بعشق معنی آنست که هر گناه صغیره که در راه عشق و عرفان به وقوع آید بمنزله صد گناه کبیره است بموجب ان المخلصین علی خطر عظیم چنانچه نقل است که بایزید بسطامی شبی از شبها شیر ننوشید در شکم خاست بمقتضای بشریت بر زبانش رفت که این درد بسبب این شیر برخاست پس از آن بخواب دید که قیامت قایم شده خلق اولین و آخرین حاضر اند خطاب شنید که بایزید مشرک را بیارید گفت خداوندا چه شرک آورده ام فرمود اذکر لیلة اللبن پس بدان و آگاه باش و باستغفار باش و نیز معنی آنست که صد بحر آتشین شبنمی درین راه باشد که عاشق از عبور آن هیچ نه هراسد افسوس که این سخن سربسته شرح و بیان ندارد یعنی بلطف حق هر کرا شایان است رفتن این راه برو آسان است من سبقت له العنایة لم یضره الجنایة قوله

سر منزل فراغت نتوان ز دست دادن ... ای ساربان فروکش کین ره کران ندارد

بهترین طریق درین شیوه سر بگریبان خویش فرو بردن و پای در دامن تسلیم پیچیدن و بافکار فاسده رفتن بجز از گمراهی نیست پس ملک قناعت که سر منزل فراغت است از دست نتوان داد که یوم جدید و رزق جدید ای سالک مهار جست وجو درکش که راه حرص را نهایتی نیست

چون ازینجا گذشتی وبصحراے حرص افتادی فائدہ ندارد اگرچہ درسلوک جان سپارد قوله

ذوقے چنان ندارد بیدوست زندگانی — بیدوست زندگانی ذوقے چنان ندارد

ذوقے چنان ندارد یعنے ہیچ ذوقے ندارد قوله

گرخود رقیب شمعست اسرار ازو بپوشان — کان شوخ سر بریدہ بند زبان ندارد

شمع مراد از عاشق طال اللسان زو بپوشان باو درمیان منہ کان شوخ سر بریدہ اشارت بشمع بند زبان ندارد اخفاے اسرار ازو نتوان شد روح بخش زندگی بخش از غیر دوست معشوق مجاز وغیر مرشد قوله

اے دل طریق رندی از محتسب بیاموز — مستست ودرحق او کس این گمان ندارد

رندی عاشقی محتسب عارف کامل مستست غرق نشہ عشق است این گمان اشارت بگمان مے پرستی قوله

چنگ خمیدہ قامت میخواندت بعشرت — بشنو کہ پند پیران ہیچت زیان ندارد

چنگ خمیدہ قامت مرشد کہن سال بعشرت یعنی بعشق وتجرد از دنیا قوله

احوال گنج قارون کایام داد برباد — با غنچہ باز گوئید تا زر نہان ندارد

غنچہ ممسک وبخیل معنے آنست کہ حالات گنج قارون کہ ایامش بباد داد وغنچہ امید وامنش نکشادہ با ممسک وبخیل باز گوئید وازین آگہیش چوشید کہ امساک وبخل این نتیجہ مے بخشد تا زر راجمع نسازد ودر راہ خدا بازد غزل

جمالش آفتاب ہر نظر باد — ز خوبی روے خوبش خوبتر باد

مراد از آفتاب روشن ساز وراحت بخش خوبی حسن وجمال قوله

ہماے زلف شاہین شہپرش را — دل شاہان عالم زیر پر باد

ہماے زلف اضافہ بیانیہ مراد عشق شاہین شہپر اشارہ بجذبہ از جذبات عشق وضمیر شین شہپرش برہماے زلف قوله

دلے کو بستہ زلفش نباشد — ہمیشہ غرقہ خون جگر باد

بستہ زلفش نباشد مقید بدام عشق او نباشد قوله

بتا چون غمزہ ات ناوک کشاید | دل مجروح من پیشش سپر باد

غمزہ تجلی و استغنا و عدم التفات ناوک کشاید تیرزنی کند قولہ

چو لعل شکرینش بوسہ بخشد | مذاق جان من زو پر شکر باد

لعل شکرین کنایت از لب مراد از لب لطف بوسہ بخشد فیض برساند غزل

جہان بر ابروے عید از ہلال وسمہ کشید | ہلال عید در ابروے یار باید دید

ہلال ماہ نو وسمہ حناے سیاہ و سنگیست سبز کہ بر ابروان کشند چنانچہ سرمہ در چشم قولہ

مپوش روے مشو در ہم از فرج خلق | کہ خواند خط تو بر روے وان یکاد دمید

یعنی روے خود مپوش و از دیدن خلق در ہم مشو کہ خط تو آیۂ ان یکاد خواندہ بر روے تو دمیدہ است
یعنی این خط بمنزلہ ان یکاد است قولہ

اگر نسیم تنت صبح در چمن بگذشت | کہ گل ببوے تو در تن چو صبح جامہ درید

یعنی آنست کہ اگر نسیم عنبر شمیم تن فیض معدن تو بوقت صبح در چمن وجود سالک وزیدہ کہ گل یعنی
دل سالک بسبب مشاہدہ روے تو در تن خود چون صبح جامہ دریدہ اے شگفتگی بہم رسانیدہ یعنی
موجب شگفتگی دل من غیر از نسیم فضل تو نیست قولہ

نبود چنگ و رباب و گل و نبیذ کہ بود | گل وجود من آغشتہ گلاب و نبید

چنگ و رباب نام سازہا آغشتہ آمیختہ نبید شراب یعنی ہیچ از عالم صوری بعالم صورت
نیامدہ بود کہ وجود من غرق گلاب مودت و آغشتہ شراب محبت بود یعنی حصول عشق و محبت
من ازلیست نہ امروزی قولہ

بیا کہ با تو بگویم غم ملالت دل | چرا کہ بے تو ندارم مجال گفت و شنید

یعنی اے محبوب من دمے پیش ما آئی تا غم ملالت کہ در ایام فراق تو کشیدہ ام با تو شرح
دہم کہ با غیر تو طاقت گفت و شنود ندارم قولہ

بہاے وصل تو گر جان بود خریدارم | کہ عیش خوب بصر ہر چہ بود خرید

یعنی آنست کہ اگر وصل تو کہ عظمی ترین نعمت است بعوض جان بدست آید بجان خریداری کنم
کہ بصر عیش بے پایان را بہر قیمتے کہ در یابد بخرد و سر نہ پیچد قولہ

ز انقلاب زمانه عجب مدار که چرخ　　چو صبح بر رخ عالم ازین صفت خندید

یعنی ازین برگشتگی زمانه که شیخه بمقلدان افتاده و سروری بجهال رو آورده عجب مدار که تقاضای زمان اینچنین است قال ع لاتقوم الساعة حتی یبعث دجالون کذابون دیگر قال ع اذا ضیعت الامانة فانتظر الساعة و خنده چرخ بر روی عالم ازینجهت است و ظهور ستارگان که بشب است بخنده تعبیر نموده که ستارگان بدندان نسبت دارد کما قال فی نشاط المجلس ان کان فی فلک النجوم فلا دمی الاسنان قوله

چو ماه روی تو در شام زلف میدیدم　　شبم بروی تو روشن چو ماه می گردید

یعنی وقتی که ماه ذات ترا در شام زلف تو که عالم کثرات و صفات است معاینه مینمودم بسبب معاینه تو شبهای من روشن تر از ماه بودند ؎ شبهای دوستان ترا انعم الصباح و ان شب که بی تو روز کند اظلم المسا قوله

دلم ز زلف تو شوریده بود می دیدم　　که پیش زلف تو بر خود چو مار می پیچید

یعنی دل من بسبب جذبه عشق تو گرفتار عالم پریشانی بود و من هر آن دل را میدیدم که پیش جذبه عشق تو چون مار می پیچید ای مضطرب الاحوال بود قوله

بلب رسید مرا جان و بر نیامد کام　　بسر رسید امید و طلب بسر نرسید

بلب رسید مرا جان قریب بهلاکت رسیدم بر نیامد کام مطلب بحصول نه انجامید طلب بسر نرسید چه سیر فی الله نهایت ندارد قوله

ز شوق لعل تو حافظ نوشت شعری چند　　بخوان بنظمش و در گوش کش چو مروارید

لعل کنایت از لب مراد تجلی و نور قدسی و کلام معشوق بخوان بنظمش با حسن وجه مرا و را بخوان غزل

چو باد عزم سر کوی یار خواهم کرد　　نفس ببوی خوشش مشکبار خواهم کرد

باد معروف و نیز کنایه از مرشد مشکبار معطر قوله

هر آبروی که اندوختم ز دانش و دین　　نثار خاک ره آن نگار خواهم کرد

اندوختم جمع نمودم و حاصل کردم نگار معشوق قوله

صبا کجاست که این جان خون گرفته چو گل　　فدای نکهت گیسوی یار خواهم کرد

صبا مرشد و ملک الموت نکهت باد خوش معنی بیت آنست که از کمال شوق میگوید ملک الموت کجاست که پیغام دوست بدوست رساند تا اینجان که همچو نگل خون شده و بکمالیت رسیده فدای پیغام دوست که گیسوی یار کنایه از دست خواهم کرد این تمنای موتست بموجب فتمنوا الموت ان کنتم صادقین قوله

چو شمع صبحدم شد ز مهر او روشن | که عمر در سر این کار و بار خواهم کرد

از مهر او از عشق آن محبوب روشن معلوم اگرچه هنگام طلوع صبح آفتاب فنای شمعست این کار و بار عشقبازی قوله

بیاد چشم تو خود را خراب خواهم ساخت | بنای عهد قدیم استوار خواهم کرد

معنی بیت آنست که بیاد لقای تو تن را خراب خواهم ساخت و این هستی موهوم را به نیستی خواهم انداخت و در استواری بنای عهد قدیم که قالوا بلی است خواهم پرداخت قوله

بهرزه بی می و معشوق عمر میگذرد | بطالتم پس از امروز کار خواهم کرد

بهرزه بیهوده می عشق بطالتم پس از امروز کار خواهم کرد یعنی این نگویم که پس از امروز این کار خواهم کرد پس طالب این کار نیستم چه کار امروز را بفردا افگندن شایان طالب نیست

نفاق و زرق نبخشد صفای دل حافظ | طریق رندی و عشق اختیار خواهم کرد

نفاق کینه و عداوت زرق مکر و فریب و ریا رندی بی باکی در عشق و عدم ترس لوم لائمان عشق العشق افراط المحبة و نیز عشق مشتق از عشیقه و عشیقه لبلاب را گویند و لبلاب رستنی است سبز بیخ بالای درختان در اندک زمانی جمله شاخ و برگ آن را فرو گیرد همچنین عشق را خاصه الیست که در هر دلی که در آید در اندک مدت متصرف آن شود و هیچ باقی نگذارد که العشق نار اذا وقع فی القلوب یحرق ماسوی المحبوب غزل

چه مستی است ندانم که رو بما آورد | که بود ساقی و این باده از کجا آورد

مستی بیخودی رو بما آورد یعنی ما را روی داد حاصل گردید باده سخن عشق و محبت قوله

چه راه میزند این مطرب مقام شناس | که در میان غزل قول آشنا آورد

چه راه میزند یعنی چه نوع بیان حقایق و معارف میکند این مطرب مقام شناس مراد مرشد

غزل را از مغازله گرفته اند و مغازله از عشقبازی بوده و در فن شاعری آنست که صفت لطافت معشوق و ظرافت و بی نیازی او و بیچارگی و آوارگی و نیازمندی عاشق بیان کند و آن آنست که چند بیت باشد که در بیت اول هر دو مصرعه موافق القوافی باشد و در ابیات دیگر جز مصرع آخر و این کمتر از پنج بیت و زیاده از پانزده نباشد اینجا مراد از غزل سخنان حقائق و معارف قول گفتار قوله

تو نیز باده بچنگ آر و راه صحرا گیر　　که مرغ نغمه سرا ساز خوشنوا آورد

باده بچنگ آر عشق و محبت حاصل نما راه صحرا گیر فارغ از ما سوا باش مرغ نغمه سرا مرشد ساز خوشنوا آورد سخنان عشق و محبت تلقین نمود قوله

رسیدن گل و نسرین بخیر و خوبی باد　　بنفشه شاد و خوش آمد سمن صفا آورد

رسیدن گل و نسرین ورود مشاهدات تجلیات صبا وارد غیبی و مرشد قوله

صبا بخوشخبری هدهد سلیمان است　　که مژدهٔ طرب از گلشن سبا آورد

بخوشخبری هدهد سلیمان است در مژده رسانیدن بمنزله هدهد سلیمان است گلشن سبا عالم لاهوت که مقام محبوب حقیقی است قوله

دلا چو غنچه شکایت ز بخت بسته مکن　　که باد صبح نسیم گره گشا آورد

دلا ای دل باد صبح مرشد و نیز وارد غیبی نسیم گره گشا مژده قوله

علاج ضعف دل ما کرشمهٔ ساقی است　　بر آر سر که طبیب آمد و دوا آورد

کرشمه ساقیست ظهور تجلی و التفات محبوب است طبیب مرشد و محبوب قوله

مرید پیر مغانم ز من مرنج ای شیخ　　چرا که وعده تو کردی و او بجا آورد

اشکال این بیت آنست که شیخ وعده شرابا طهورا در آخرت کرده و پیر مغان که اکنون شراب میدهد شراب آلوده است پس درمیان آنها مناسبت نیست و اگر مراد رویت باشد در دنیا واقع نیست چگونه آنرا بجا آرد جواب بر تقدیر اراده اول آنست که در شرح گلشن راز مذکور شده که سالک بمراتب تجلیات افعالی میرسد بحسب آن احوال که دران دم بر بیشان غالب است حق سبحانه در عالم روح بروح مثالے متمثل بظهور مظاهر محسوسه از انسان وغیره مشاهده مے نماید چنانچه

امام محمد غزالی قدس سره فرمود که حضرت حق را مثل نیست فاما مثال اینست که رَاَیتُ رَبِّی فِی اَحسَنِ صُورَۃٍ تا شاهد این معنی وی می بیند که حق ساقی گشته شراب میدهد و ایشان چون آن شراب مینوشند محو و فانی میگردند و بر تقدیر یکه مثالے اگرچه رویت حق در دنیا واقع نیست لیکن درین جهان شهود قلبی تجویز کرده عارفان کامل است و چون آن شهود قلبی فی الجمله تسلی می بخشد میگوید که وعده شیخ که گفته پیر مغان بجا آورد قوله

به تنگ چشمی آن ترک لشکری نازم	که حمله بر من مسکین یک قبا آورد

تنگ چشمی نازنکبر و حرص و کم حوصلگی آن ترک لشکری آن معشوق مبارز یکقبا تنها و مجرد و بیکس

فلک غلامی حافظ کنون بطوع کند که التجا بدرِ دولت شما آورد

غزل	چو دست در سر زلفش زنم بتاب رود	ور آشتی طلبم بر سر عتاب رود

چون دست در سر زلف او که عشق و محبت است زنم بتابش در آید و اگر ترک عشق و محبت نمایم عتاب نماید و نیز زلف ساتر رخساره مراد محبوب مجاز تاب پیچش اگرچه پیچش زلف درخور است لیکن اینجا تابش مراد است که بمحبوب ملایم تر است آشتی صلح عتاب سرزنش معنی آنست که چون توجه بمجاز میکنم محبوب حقیقی از تابش میرود و از مشاهده تجلیات بازمانم و چون از مجاز اعراض کرده همگی همت مصروف او گردانم جلوه محبوبی را کار فرموده بسنگ باران حوادث مبتلا میگرداند قوله

چو ماه نوره بیچارگان نظاره	زند بگوشهٔ ابرو و در نقاب رود

مانند ماه نو راه بینندگان بیچاره را بگوشه ابروے زند و در نقاب میرود یعنی گوشه ابرو نموده محتجب میشود که مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار قوله

شب شراب خرابم کند ز بیداری	وگر بروز شکایت کنم بخواب رود

شب شراب کنایة از حالة محو روز کنایة از حالت صحو بخواب رود محتجب شود معنی آنست که تجلیات محبوب حقیقی در حالت محو از هستی به نیستی می کشد و حالتے دست میدهد که از دریافت شهود و سیر وجود بیخبر میمانم و اگر در حالت صحو می آیم و خواهم که شکایتے ازان حال بازنمایم و بدوستان طریقه از اندیشه مقال خود بر آیم شاید که ازان خرابی باز آیم محتجب میگردد و هیچ ازان مشاهدات تجلیات نمودار نمیشود و گوید سے لاف عشق و گله از یار زهے لاف دروغ ❊ عشقبازان چنین

مستحق بحجر انند قوله

طریق عشق پرآشوب و فتنه است ایدل | بیفتد آنکه درین راه باشتاب رود

این بیت جواب ابیات بالا است وتشفی دل خود میخواهد که راه عشق پرآشوب وفتنه است درین راه اگر باستقامت باشی خراب است واگر شتابی کردی وبه پیروی طریقه پیش آوردی از پا افتادی ورخت هستی بباد دادی پس باتیقظ وبیداری یار شو وچون نابینایان درین راه مرد کناره تحقیق نکند قدم پیش نه نهد ونیفتد اگر نون بود استفهام انکاری بود قوله

حباب را چو فتد باد نخوت اندر سر | کلاه داریش اندر سر شراب رود

معنی آنست که ای دل شتابی مکن که موجب افتادگی است وباندک مایه مغرور مشو که نمی بینی که حباب را چون باد کبر وبزرگی در سر افتد وخود را چیزی می نگرد وکلاه داری وسرکشیش در خیال غرور می برد تا معدوم وناچیز می گردد قوله

گدائی در جانان بسلطنت مفروش | کسی ز سایهٔ این در بآفتاب رود

بسلطنت عوض سلطنت آفتاب اشارت بسلطنت صوری قوله

مرا تو عهد شکن خوانده و می ترسم | که با تو روز قیامت همین خطاب رود

این بیت در جواب ملامت گویان ظاهر پرست است که در بدایت حال خواجه را با ایشان نسبت باشد وچون از عنایت الهی بمرتبه عشق رسید عقل را دران جز سر اسیمگی چیزی دیگر در دست ندید پس علاقه عقل عقیله را از خود برید ظاهر بینان که تابع خرد بوده اند زبان ملامت دراز کردند به تشکنش وطعنه ورزی آوردند وعهد شکستن درین مقام عبارت از حلقه انسان است معنی آنست که ای ملامتگر تو عهد شکن خواندی وزبان خویش بطعن من راندی می ترسم که در روز جزا ترا بهمین نعت خطاب کنند وعهد قدیمت بباد دهند وعهد بر سه قسم است عهد عوام وعهد خواص وعهد خواص الخواص عهد عوام آنکه خدا را بیگانگی پرستند تا در طاعت بثاب وبمعصیت معاقب نشوند وعهد خواص آنکه جز خدا بدیگری متوجه نشوند وخدا را بخدا پرستند نه از امید بهشت وخوف دوزخ وخواص الخواص باعهد عام وخاص آشنائی نیز نپذیرفته یعنی قرب حصول نموده هر چند قرب بیش خطر بیش پس ملامتگر را میگوید که می ترسم که تو نیز از زمره مابوده عهد خواص [که ازین نیز عوام برتر است ۱۲]

بجا آورده باشی واکنون از کمال غفلت آن عهد را نشناخته عمل بموجب آن نمی تراشی وازدون همتی بعهد عوام اکتفا نموده وپیش قدمی نموده بتعهد عهد خاص نمی درائی فردا که از خواب غفلت بدرآئی عهد شکن خطاب کنند وآن عهد را بیادت دهند قوله

دلا چو پیر شدی حسن ونازکی مفروش ... که این معامله در عالم شباب رود

یعنی آنست که ابدل شتابی وتکبر در جمیع اوقات نامحمود است خصوصاً که پیر شدی حسن ونازکی مفروش که فروختن حسن ونازکی در عالم جوانی میرود قوله

سواد نامهٔ موی سیاه چون طی شد ... بیاض کم نشود ور صد انتخاب رود

یعنی چون نامهٔ موی سیاه پیچیده شد سپیدی کم نگردد واگر هر بار موی سیاه را برگزینند وسفید را بر چینند یعنی جوانی چون از دست رود بصد حیله باز نگردد ونیز مصرع ثانی چنین دیده میشود که بیاض کم نشود ور صد خضاب رود یعنی جوانی رفته باز نمی آید اگر صد بار موی سپید رنگین نماید قوله

حجاب راه توئی حافظ از میان برخیز ... خوشا کسیکه درین راه بی حجاب رود

حجاب راه توئی وجودک ذنب لایقاس بها ذنب

غزل

چو آفتاب می از مشرق پیاله برآید ... ز باغ عارض ساقی هزار لاله برآید

می شراب مراد عشق بوجهه ضیا وصفا وتجلی نور که بآفتاب تشبیه داده پیاله وجود سالک که پیاله وار در گردش حوادث است ساقی مرشد لاله فرخندگی وتازگی مراد است معنی آنست که چون آفتاب عشق بر وجود سالک طلوع کند مرشدش را هزاران هزار فرخندگی وتازگی حاصل شود ونیز چون انتشار او بر دل عارف طلوع کند ساقی معشوق حقیقی در تجلیات کشاده گرداند قوله

نسیم در سر گل بشکند کلالهٔ سنبل ... چو در میان چمن بوی آن کلاله برآید

نسیم باد اینجا مراد باد غیرت در سر گل بشکند اسے در گل کند ومحو سازد کلالهٔ سنبل اضافه بیانیه وسنبل گیاهیے است خوشبو شبیه زلف محبوبان آن کلاله اشارت بزلف محبوب حقیقی معنی آنست که چون بوی زلف آن محبوب حقیقی در چمن دل سالک رو نماید باد غیرت کلالهٔ سنبل را که عشق محبوبان مجاز است در خاک نشاند اسے محو ومنعدم سازد یا نسیم بادیست که از و گل بشگفد اینجا مراد هواے نفس که مربی مجاز است گل محبوب مجاز کلالهٔ سنبل زیب وزینت چمن وجود سالک باعتبار مشاهدات اشارت هویة محبوب معنی آنست که هواے نفس که مربی محبت

مجاز بود چون عشق از نہاد سالک سر زند ہمان ہواے زیب و زینت بر سرش می شکند و او را نفی میکند و تابع دل شود قوله علیه السلام ان فی جسد ابن آدم مضغة اذا صلحت صلح الجسد کله و اذا فسدت فسد الجسد کله نیز گل عبارت از معشوق مجازی و کلاله سنبل عبارت از زلف سنبل و کلاله سنبل در سرش شکند یعنی محو سازد چمن مراد باغ این عالم یا دل سالک بوے از کلاله بر آید یعنی آنکه نفحه از نفحات صفات حقیقیه و تجلیات الٰہیه چون بمشام جان رسید اینہمه اشکال رعنا و صور بہیه و حالیه که ظاہرا موجود می نمایند و فی الحقیقة وجود ندارند از پیش نظر سالک منطمس و ناپدید شوند نسیم که عبارت از فیض اوست در سر گل کند چه آنجا ما سواے حق از نظر سالک از آثار فیض الٰہی است قوله

حکایت شب ہجران نه آن حکایت حالیست — کرشمه ز بیانش بصد رساله بر آید

شمه از یک رساله نسخه قوله

ز گرد خوان نگون فلک مدار توقع — که نیم ملالت صد غصه یک نواله بر آید

قوله گرت چو نوح نبی صبر ہست در طوفان یعنی اگر درین شدائد ہجران و سختیہای فلکی صبر چون نوح نوائی کرد که ہزار ایذاے قوم خود کشید بلا بگردد و کام ہزار ساله بر آید این رنج براحت مبدل گردد قوله

بسعی خود نتوان برد گوہر مقصود — خیال بود که این کار بے حواله بر آید

بسعی خود یعنی بخود گوہر مقصود وصال جانان بے حواله بے وساطت بی وسیله معنی آنست که بکوشش خویش بوصل جانان نمیتوان رسید و ذوق آن حلاوت از خود نمیتوان چشید خیال بود که وصل جانان بے واسطه حاصل شود و این امید بے وسیله دست دہد مضمون کریمه فابتغوا الیه الوسیلة مانع خیال گشت و دلم از آن جست و جست قوله

نسیم وصل تو گر بگذرد بتربت حافظ — ز خاک کالبدش صد ہزار ناله بر آید | غزل

چو رویت مہر و مه تابان نباشد — چو قدت سرو در بستان نباشد

مہر و مه معروف و نیز محبوبان مجاز قوله

چو لعل و لولوت در دل فروزی — دُر دریا و لعل کان نباشد

لعل کنایت از لب و لولو گوہر اسرار قوله

میان خط سبزت لعل نوشین — عجب گر چشمه حیوان نباشد

خط سبز اے قباله زیبائی بنام تو مسجل چون خانه و رونق من ملک تست و نحن علی ذالک من الشاهدین کشیدن خط چه توجیه دارد تا روے چون چاشت تو دیده ام و الضحیٰ از زبان

من نمی رود تا موے چون شب تو گزیده ام وَاللَّیْلِ اِذَا یَغْشٰی از دل من فراموش نمیشود هرگاه که تو عذار در خط مے آری من تُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهَارِ میخوانم و هرگاه که تو خط از عذار بر میداری من تُولِجُ النَّهَارَ فِی اللَّیْلِ میخوانم بدانکه خط بر سه نوعست اول آنکه گرد لب بر می آید و روے بسبزی دارد اہل عرب نبات گویند و اہل عجم سبزه و خط سبز و فستقی خوانند و اینچنین خط را با واسطه لعل و در آسمان گویند و مهر گیا و زنگار آئینه که آخر رقمی ز مشک بر پاره زدند ؛ بر تنگ شکر مورچگان راه زدند ؛ آئینه ابروے دوست زنگار گرفت ؛ از بسکه بر و سوختگان آه زدند ؛ قسم دوم آنچه از شام سر زلفند فراگوش محبوب دارد از اثر سیاهی غبار مثل زنگبار است که روے بخط خطا دارد و سر حد حبش گرفته که زیبا گفتن بهم بر آرند خطست ؛ گوئی ز حبش سپاهی پیدا شده ؛ این قسم خط را دود و سوخته و مشک گویند قسم سوم آنچه صحیفه عذار در دیده فرو گیرد و امتیاز موے بنا گوش از دمیدن آن گردیده که شکسته که برگ سمن بخته ؛ یا بنفشه است که بر دامن گل ریخته ؛ این قسم را عنبر و برگ شمشاد و سنبل تر و طوق عنبرین و لباس عباسی گویند که سلطان رخت لباس عباسی را ؛ پوشید مگر سر خلافت دارد ؛ لعل نوشین کنایه از لبهاے معشوق چشمه حیوان آب حیات و آن چشمه الیست در ظلمات هرکه آب آن خورد بطول حیات رسید قوله

سواد کعبه زلف او که دل را	بروے تو از آن ایمان نباشد

کفر یعنی کفرے است قوله

چو فندق پسته اش خندد بحالم	چرا بادام من گریان نباشد

پسته میوه مشهور و باستعاره بر دهن معشوق اطلاق کنند بادام کنایت از چشم قوله

اگرچه هست شیرین شعر حافظ	چو لعل خسرو خوبان نباشد

شعر در لغت بمعنے دانستن از اینجاست که در قراءة بجاے یعلمون یشعرون اگر خوانند نماز رواست و در اصطلاح این فن عبارتست از کلامے که متکلم بقصد شعر بر وزن بحرے از بحور نوزده گانه که در کتب قافیه و عروض و شعر و عاده مفصلا مذکور است آورده بشرطیکه قافیه داشته باشد پس اگر کلام مقفا موزون بے قصد متکلم واقع شود شعر نگویند و همچنین اگر کلام مقفی را که بحرے از بحور نباشد شعر نخوانند و شعر منقسم است بمصرع و فرد و بیت و قطعه و رباعی و مخمس و مثنوی و غزل

قصیده و ترجیع بند و مسدس و مثمن وغیره غزل

حسب حالی ننوشتی شده ایامی چند — محرمی کو که فرستم بتو پیغامی چند

عرضداشت میکند که ایشاه سریر خوبی من گرفتار محنت جدائی را هیچ نپرسیدی که بآن افتخار کنم اگرچه واسپ بنده خموشی است بااینهمه میگویم که حسب حالی الخ و چون جناب رفیع الشان محبوب بدان مرتبه است که محبان کوسی ارادت را در انجا بار نباشد بناءبران گوید قوله

ما بدان مقصد اعلی نتوانیم رسید — هم مگر پیش نهد لطف شما گامی چند

یعنی ما بدان مقصد عالی که کنایه از نوشتن نامه ویاد نمودن است نمیتوانم رسید مگر که لطف شما شامل حال این شکسته بال گردد بدان که وقتیکه اسباب شادی مهیا شد طالب را باید که قدر وقت بداند و در کامرانی تقصیر نکند بناءبران گوید قوله

می چو از خم بسبو رفت و گل افگند نقاب — فرصت عیش نگهدار و بزن جامی چند

می شراب خم آوند که خماران دران خمیر خمر کنند گل افگند نقاب گل ظهور نمود فرصت نوبت دادن یعنی آنست که محبت ازوحدت بکثرت آمد و معشوق ازبطون بظهور آمد و نقاب مرتفع شد وقت را فرصت دان وآنرا ضایع مگذار و پیاله چند از محبت و معرفت بزن و نیز معنی آنست که عشق و محبت از باطن در وجود سالک رسید و دلش که غنچه وار سربسته بود چون گل شگفته گردید ای سالک نوبت عشق خود را نگهدار و انچه از دست برآید برآر جامی چند بزن و مشاهدات و تجلیات را الفرج نما قوله

قند آمیخته با گل نه علاج دل ماست — بوسه چند بیامیز بدشنامی چند

قند آمیخته با گل کلمات نصیحت و لطف آمیز بوسه سخنان شوق انگیز بیامیز بدشنام مشتمل بر عتاب ماحصل این بیت آنست جمعی که از فضل الهی متصف بحسن و جمال اند باید که شکر آن نعمت بجا آرند و از زکوة حسن و جمال خود مستحقان را ازان نعمت محروم نگردانند و بهر طائفه که مستحق چیزی باشد همان چیز او را بدهند قوله

زاهد از کوچه رندان بسلامت بگذر — تا خرابت نکند صحبت بدنامی چند

هرکسی را باید که بکار خود مشغول باشد و کاری که باایشان نسبت ندارد نکند تا در طریقه خود باکسی در نپیچد

عیب مے جملہ بگفتی ہنرش نیز بگو
نفی حکمت مکن از بہر دل عامے چند

ارباب حکمت را باید کہ خواص اشیا را کماحقہ بیان فرمایند و بنا بر اغراض فاسدہ حسن پوشی نکنند قولہ

اے گدایان خرابات خدا یار شماست
چشم انعام ندارید ز انعامے چند

سالکان طریق بغیر از حق سبحانہ باید کہ بہیچ چیز التفات نمایند و از ماسوی اعراض کنند قولہ

پیر میخانہ چہ خوش گفت بدردی کش خویش
کہ مگو حال دل سوختہ با خامے چند

پیر میخانہ کنایہ از مرشد و دردی کش مسترشد یعنے مہر سکوت بر دل و زبان نہ و رموز عشق و اسرار الٰہی
پیش ہر خس و خارے نکند قولہ

حافظ از تاب رخ مہر فروز تو بسوخت
کامگارا نظرے کن سوے ناکامے چند

رخ مہر فروز صفت رخ محبوب است غزل

حسن تو ہمیشہ در فزون باد
رویت ہمہ سال لالہ گون باد

حسن بر دو نوع است صوری و معنوی صوری تناسب اعضاء نوزدہ گانہ موے جبین ابرو چشم
مژگان روے بینی خط خال لب دندان دہن زنخدان سینہ ساعد انگشت
میان ساق زلف و زلف در ہیئت چون زنجیر و مار و سنبل تر سے ساعد یار من و سیم و سحر ہر سہ
یکیست ؛ زلف کج مار سیہ سنبل تر ہر سہ یکیست ؛ جبین بشکل تختہ عاج و یا زمرد سبز باشد ؛ ابرو
چون ہلال و تیغ باشد سے چو بینی تو شکل سرو روے دوست ؛ سے دو تیغ برہنہ است ابروے دوست ؛
و چشم باید چون نرگس شہلا و بادام باشد سے لب لعل تو یاقوتست یاقوتست مرجان را ؛ سیہ چشم تو
بادام است بادام است انسان را ؛ مژگان چون تیر سے کرد چشم تو بہ تیر مژہ مجروح دلم ؛ روے چون
شمس و قمر باشد سے روے تو آفتاب و دیدن آن ؛ آفت آب اندرین چشمان ؛ بینی چون الف
کشیدہ و انگشت سے انگشت بینی است ماہ را کردہ دو نیم ؛ مابین دو عین است از نون بیتم بینی الف کشیدہ
بر صفحہ سیم نے نے غلطم کہ از کمال اعجاز خط چون ریحان و بنفشہ باشد سے گرد شکست کہ برگرد سمن بیختہ ؛
یا بنفشہ است کہ بر دامن گل ریختہ ؛ خال چون نقطہ و دانہ باشد سے بہ دانہ البیت خالت اے نور
ہر دو چشم ؛ باید کہ ہوش داری ز آسیب روزگارش ؛ لب چون نار قرمز برگ گل تر باشد سے چو برگ
گل کہ گرد شکر آلود ؛ دہن چون ذرہ و نقطہ موہوم باشد سے الحق نشان نقش وجود دہان تو ؛ موہوم

نقطہ الیست نہ پنہان نہ آشکار و دندان چون دانہ شبنم و لولو باشد ؎ تا تبسم نکنی عقل نداند ہرگز * کہ تو در آب خضر لولوی لالا داری * زنخدان چون بہ و سیب باشد ؎ سیب زنخش کہ ہست روح ثانی * بر دست گرفتم از سر نادانی * دلدار بتہدید بمن گفت کہ ہی * جان بر کف دست می نہی نادانی * گردن چون گردن آہو و شمع کافور ؎ نمیدانم کہ از گردن چگویم * مگر شمعے ز کافورش بجویم * ساعد چون دندان عاج و بلور۔ انگشتان چون دم قاقم و قلم ؎ بدست آوردہ ز انگشتان قلمہا * سینہ چون تختۂ سیمین باشد شکم چون شکم سنجاب و دریاے سیماب ؎ ز سینہ تا کمر دریاے سیماب * در و پستان حباب و ناف گرداب * میان چون موے ؎ میانش موے بلکہ از موے نیمے * ز باریکی بر و از موے بیمے قد چون شاخ بقم و نخل و شاخ گل ؎ نخل قدت کہ از چمن جان برآمدہ * شاخ گلے بصورت انسان برآمدہ * و حسن معنوی ملاحت را گویند ہمہ سال ہمیشہ لالہ سرخ رنگ قولہ

چشمے کہ نہ فتنۂ تو باشد | از گوہر اشک غرق خون باد

فتنہ عاشق قولہ

چشم تو ز بہر دلربائی | در کردن سحر ذو فنون باد

ذو فنون صاحب ہنر کامل قولہ

ہر جا کہ دلیست در غم تو | بے صبر و قرار و بے سکون باد

سکون آرام غزل

خوش آنکسے کہ مدام از پئے نظر نرود | بہر رہے کہ بخوانند بے خبر نرود

نظر بمعنے مجاز معنے آنست کہ اے خوش آنکسے کہ ہمیشہ از پے مجاز نرود و ہر چہ ببیند طفل وار بدان فریفتہ نشود کہ مجاز سبب حصول و رجا نیست نہ مقصود بالذات و ہر راہے کہ قضا و قدرش براند بیخبرانہ نرود و از پیش و پس بیخبر نشود و مبدا و معاد از دست ندہد و نیز معنے آنست کہ کسے پیوستہ از پے نظر میرود و ناظر تجلیات میباشد و چون تجلیات را نہایت نیست ناظر تجلیات بمشاہدہ تجلیات مشغول میماند و بذات نمیرسد بلکہ تجلیات مطلقا یکبارگی از نظر مشاہدہ او بر طرف میشوند و باز میگویند کہ خواہ از پے نظر میرود ناظر تجلیات باشد خواہ قطع نظر از تجلیات نمودہ واصل ذات گردد

خوش آنکسے کہ بیخبر نرود تا پیروی انبیا و اصحاب نموده باشد لب شیرین قول متکلم کہ موجب
فنا، عاشق است عکس کہ عاشق و طالب فنا است قوله

زمن چو باد صبا بوی خود دریغ مدار	چرا کہ بی سر زلف توام بسر نرود

بوی کنایہ از فیض معنی چنانچہ باد صبا فیض خود بہمہ نورستگان چمن میرساند و هیچیک را
محروم نمیگذارد تو هم توجہ خود را از ما دریغ مدار و از محرومان مساز چرا کہ کار ما بی سر زلف تو کہ جذبہ
عشق است هیچ نوع پیش نرود الجذبة من جذبات الحق توازی عمل الثقلین ازینجاست ؎
نرود بی مدد لطف تو کار از کم و بیش ٭ هرزه گرد بیهوده گردنده کہ هیچکاره پیشت بدین هنر
نرود ازین هرزه گردی هیچ حصول کارت نشود سیاه نامہ تر از خود کسی نمی بینم ٭ سیاه نامہ
گناهگار این بیت مبنی بخوف است و خوف از مقامات بزرگ است اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ
الْعُلَمَاءُ قال ع راس الحکمة مخافة الله و خدا خائفان زاهدی در رحمة و علم و رضوان جمع کرد در سہ آیت
هدی و رحمة للذین هم لربهم یرهبون انما یخشی الله من عباده العلماء و رضوا عنه ذلك
لمن خشی ربه و خشوع و خضوع و مراقبت و محاسبت و شکستگی و نزاری و زردی و عفت و ورع
و تقوی اگرچہ اعمال نیک در خود مشاهده نماید باوجود اینهمہ خود را از همہ سیاه نامہ تر داند قوله

مکن بچشم حقارت نگاه در من مست	کہ آبروی شریعت بدین قدر نرود

بدین قدر میخوارگی و مستی این بیت مبنی بر رجاست یعنی بنظر حقارت در من مست مبین کہ این مستی
و گنهگاری ما مبطل شریعت نمیشود علمه بما عصینا فی الازل لا یمنعه من ایجادنا فعاصینا کیف
تمنعه عن تطهرنا بالعفو والغفران یعنی در ازل بگناه ما عالم بود کہ ما گناه کنیم آن علم مر آفریدن را
مانع نشد پس معصیت محدث کہ امروز کرده ایم چگونہ مانع شود او را از عفو کردن بدین نسبت
ندا لا تقنطوا من رحمة الله مرحوم بگوش جان میرسد چنانکہ در حدیث است لو لم تذنبوا لجاء الله
بقوم یذنبون فیغفر لهم یعنی اگر شما گناه نمیکردید حق تعالی قومی دیگر آوردی تا ایشان
گناه کردندی پس بیامرزیدی ایشان را پس اگرچہ خود را غرق دریای عصیان بینند رشتهٔ
امید منقطع نگردانند کہ ؎ ناامید از رحمتش شیطان بود ٭ سواد سیاهی خال صاحب شرح گلشن راز
میفرماید کہ خال اشارت بنقطهٔ وحدت من حیث الخفا کہ مبدأ و منتهای کثرت است کہ منه بدأ و الیه

بیرجع الامر کله و مناسبت بینهما ظاهر است چه بواسطه سیاهی مشابهت بهویت و غیبت که از ادراک
وشعور اغیار محتجب و مختفی است که لا یری الله الا الله ولا یعرف الله غیر الله و نیز اشارة بوحدت
حقیقت است زیرا که نقطه خال بسبب ظلمت یا نقطه ذات که مقام استغناء شعور و ظهور ادراک است
مناسبت دارد چه ظلمت مشعر بر عدم ظهور و ادراک مشعر بر ظلمات میگردد چنانچه تجلی ظهوری مشعر بنور
میشود و صاحب طارقه گفته که خال عبارت از ظلمت معصیت است که میان انوار طاعات بود چون سیاه
اندک بود و خال گویند و سبب زینت شمرند و شیخ جمالی گفته که خال عبارت از نقطه روح انسانیست
مرکارهم اخلاق بزرگ خلقها عالم دیگرے سراسر فضل و احسان هستی که ان الله لذو فضل علی الناس
وفاے عهد عهدے که حق تعالے در ازل کرده که الحال شمارا بقات میسر ستم آنجا برویه و چشم
ما را به هر وقت مرا طلب کنید با شما ایم نحن اقرب الیه من حبل الورید از خاطرت بدر نرود فراموش
نکنی و این نه مقتضی فراموشی آنجنابست بلکه اظهار یاد دهی و شیفتگی خود است صاحب الفرض
مجنون سرو قامتی انجبونی سیم و زر اخلاص و صدق قوله

بتاج هدهدم از ره مبر که باز سفید	ز کبر از پئے هر صید مختصر نرود

این خطاب بمقلد النسبت تاج هدهد ظاهر آرائی از ره مبر گمراه مساز باز سفید طالب کامل
ز کبر از عظم شان و بزرگی که دارد صید مختصر درویشان مقلد و ظاهر آرایان زمجالس سخن
بدر نرود و خبر برین اطلاع نیابد غزل

خستگان را چو طلب باشد و قوت نبود	گر تو بیداد کنی شرط مروت نبود

یعنے اگر خستگان تیر محبت که در طلب وامنگیر وقت شان گردیده و سراسیمه وار در بادیه طلب
میگردند و هیچ قوتے ندارند که بدان در خلوت خاصش باریابند بیداد کنی اے بوصل خود نرسانی
و بداغ هجران بسوزی از مقتضاے مروت بسے بعید است که آنها بطلب تو از خانمان
مهجور و نفور اند قوله جفا از تو نه بینم ناروا از نسبت جفا بتو هستم تو هم خود نپسندی ۞
تو روا میداری آنچه در مذهب پیران طریقت نبود ۞ یعنے جفا قوله

خیره آن دیده که آبش نبرد گریه عشق	تیره آن دل که درو نور مودت نبود

خیره آن دیده یعنے تاریک باد آن چشم که آبش نبرد نابینا نکند تیره آن دل آن دل تیره باد قوله

تا که افسون نکند جادوی چشم تو مدام | نور در سوختن شمع محبت نبود

افسون معروف اینجا کنایه از نگاه جادو چشم اضافه بیانیه چشم ساحر مراد از چشم ذات سه هست چشم اینجا یعنی نقد ذات و گوهیان ببیند جود کائنات شمع مودت اضافه بیانیه معنی انست که تا لطف وتفضل تو شامل حال عاشقان نمیگردد عشق عاشقان ومحبت محبان اثری نمیدهد ونوری نمی بخشد قوله

هر که آئینه صافی نشد از زنگ هوا | دیده اش قابل رخسارهٔ حکمت نبود .

آئینه کنایه از دل زنگ هوا هواے نفسانی وظلام بشری حکمت معرفت قوله

بتغییر

چون چنین نیک ز سر رشته خود با خبرم | آن مبادا که مددگاری فرصت نبود

چو چنین نیک یعنی باحسن وجه سر رشته معامله کار با خبرم هشیارم ان مبادا که مددگاری فرصت نبود آن مبادا که فرصت وقت دست ندهد وحصول مطلب ناشده رخت رحلت ازین جهان فانی بر بندم قوله

دولت

دولت از مرغ همایون طلب و سایهٔ او | زانکه با زاغ و زغن شهپر همت نبود

مرغ همایون کنایه از هما ومراد ازان عارف کامل سایه او طفیل وتوجه او زاغ وزغن درویشان مقلد وظاهر آرایان شهپر همت اضافه بیانیه قوله

چون طهارت نبود کعبه و بتخانه یکیست | نبود خیر در ان خانه که عصمت نبود

طهارت عشق کعبه مراد اسلام بتخانه مراد کفر عصمت پاکی از ما سوی الله قوله

گر مدد خواستم از پیر مغان عیب مکن | شیخ ما گفت که در صومعه همت نبود

عیب مکن خطاب بزاهدان مرا نیست در صومعه همت نبود درویشان مقلد وزاهدان مرائی لائق همت واستعانت نیستند قوله

حافظا علم و ادب ورز که در مجلس شاه | هر که را نیست ادب لایق صحبت نبود

علم اینجا مراد عشق است سه علم نبود بغیر علم عاشقی ادب عجز وانکسار شاه کنایه از محبوب صحبت قرب ووصل غزل

خوش است خلوت اگر یار یار من باشد | نه من بسوزم و او شمع انجمن باشد

خلوت بدانکه بنای سلوک راه دین بر خلوت است و همگی انبیا و اولیا در بدایت حال خلوت
گزیده اند قالت عائشة رض کان رسول الله صلعم فی جبل حرا یتحنث اسبوعا و اسبوعا و موسی را چون
استحقاق کلام بیواسطه کرامت میکردند برای خلوت فرمود که وٰاعدنا موسیٰ اربعین لیلة و
عدد اربعین را خاصیتی است در استکمال چیزها که هیچ عدد را نیست ان خلق احدکم یجمع فی بطن
امه اربعین یوما نطفة ثم یکون علقة مثل ذلک ثم یکون مضغة مثل ذلک و دیگر
خمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا و دیگر من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت له
ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه و اربعینات را شرائط بسیار است اما آنچه ضروریست هشت است
اول تنهائی دویم پیوسته بر وضو بودن سیوم مداومت ذکر لا اله الا الله چهارم مداومت نفی
پنجم صوم دوام ششم دوام سکوت هفتم مراقبه دوام هشتم ترک اعتراض بر هرچه از شیخ بر وی آید
بدو رسد از قبض و بسط در رنج و راحت و کشادگی و بستگی راضی شود و بر قبول فضل و حال هیچ چیز را
نکند و چون در خلوت شدائد بسیار است گوید خلوت بسیار خوش است اما بشرطیکه یار یار ما باشد
ای مشاهدهٔ او مونس و رفیق ما باشد و من پروانه وار بر شمع جمال او خود را فدا سازم و او شمع آسا
راحت افزای این دل غمدیده و روشن ساز کلبهٔ محنت ما باشد قوله

من آن نگین سلیمان بهیچ نستانم	که گاه گاه برو دست اهرمن باشد

نگین سلیمان کنایه از دنیا که موجب مطیع نمودن خلق است گویند که چون دنانیر و دراهم در عالم
موجود شد ابلیس مر او را بوسه داد و شاد شد که مرا عمده وسائل فریب شد معنی آنست که من دنیا
را هیچ خریدار نیم و چیز او را بچیزی نستانم ازان که وسیله فریب شیطان است و سرمایه غرور و حرمان
و قصه گم شدن انگشتری سلیمان و نشستن اهرمن بر کرسی بجای سلیمان ع و بازیافتن آن نگین سلیمان
و بر تخت سلطنت نشستن بطور قدیم نزد مفسران بمضمون این آیه مستفاد میگردد و لقد فتنا سلیمٰن
و القینا علی کرسیه جسدا ثم اناب اما صاحب مدارک التنزیل گوید از جملهٔ اباطیل یهود است و از رسول الله
هیچ حدیثی درین باب نیامده قوله

روا مدار خدایا که در حریم وصال	رقیب محرم و حرمان نصیب من باشد

حریم وصال هنگام موسم رقیب محرم شیطان که حاجب در خلوتسرا است یعنی ای بار خدایا

روا دار این مباش که در مقام عشق و محبت رقیب که شیطان است محرم ما گردد و ما بفریب او از دولت وصال او محروم مانیم و نیز از رقیب که مدعی را گویند مراد زاهد است که منکر عاشقان است یعنی اے بار خدایا روا مدار که زاهد بسبب زهد در حریم وصال رسد و محرم گردد و ما بسبب فتور و قصور که رو دید محروم مانیم که جاے دیگر گفته ؎ ترسم که صرفهٔ نبرد روز بازخواست ✽ نان حلال شیخ ز آب حرام ما قوله

هماے گو مفگن سایهٔ شرف هرگز ✽ دران دیار که طوطی کم از زغن باشد

یعنی هماے معرفت ایزد ناشناهی هرگز پرواز نکناد بر منزلے که پیش او طوطی عشق کم از زغن باشد و یا آنکه روے بهی هبنا د آنشهر که در آنجا عاشقان و عارفان کمتر از مقلدان و مرائیان باشند و قدر و قیمت کسے درانجا نباشد قوله

بیان شوق چه حاجت که حال آتش دل ✽ توان شناخت ز سوزے که در سخن باشد

آتش دل عشق یعنی اظهار شوق و اشتیاق و سوز و درد محتاج بیان نیست چراکه سوز دل عاشق از سوز سخن او معلوم توان نمود قوله

هواے کوے تو از سر نمیرود ما را ✽ غریب را دل آواره در وطن باشد

هواے محبت غریب مسافر عاشق که از شهر اطلاق به تقید افتاده وطن اشارت بکوے قرب و عالم اطلاق قوله

بسان سوسن اگر ده زبان شود حافظ ✽ چو غنچه پیش تواش مهر بر دهن باشد

بسان مانند مهر بر دهن باشد اے گنگ باشد غزل

این غزل در نعت است

خسروا گوے فلک در خم چوگان تو باد ✽ ساحت روے زمین عرصهٔ میدان تو باد

خسرو نام کیخسرو و نام پرویز و هر بادشاه را گویند گوے فلک اضافت بیانیه خم کجی چوگان چوبیست کژ که بدان گوے بازند ساحت میدان و کشایش عرصه کشادگی قوله

زلف خاتون ظفر شیفتهٔ پرچم تست ✽ دیدهٔ فتح ابد عاشق جولان تو باد

زلف خاتون ظفر همون ظفر اضافت بیانیه شیفته مشتاق پرچم موے بن ماده گاو کوهی که بر علم بندند فتح ابد فتح مدام قوله

ایکه انشاء عطارد صفت کوکب تست ✽ عقل کل چاکر طغراکش دیوان تو باد

عطارد ستاره ایست بر سپهر فلک منسوب عقل کل جبرئیل ع قوله

جلوهٔ طائرِ طوبیٔ قدِ چون سروِ تو شد　｜　غیرتِ خلد برین ساحتِ ایوانِ تو باد

طائر طوبے ملائکہ یعنی چون تو منظور سواکنان علوی شده ساحت میدان قوله

نه به تنها حیوانات و نباتات و جماد　｜　هر چه در عالم امر است بفرمانِ تو باد

هر چه در عالم امر ست هر چه در زیر کن آمده است قوله

همه آفاق گرفت و همه اطراف گشاد　｜　صیتِ خلق تو که پیوسته نگهبان تو باد

صیت آوازه نگهبان رفیق گویند که هر پیغمبرے هنگام ایذا رسانی قوم خود را عذاب خواست چنانچه نوح ع گفت ربّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا و محمد ع هنگام شکستن دندان فرمود اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي اِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ و خلق وے از تحریر و تقریر بیرون است اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ نقلست روزے شخصے پیش علی رض آمد گفت که خلق رسول ع بیان کن فرمود بشرطیکه تو نعمتهای حق بیان کنی آن شخص گفت نعمتهاے حق تعالے لا تعد و لا تحصر است کما قال الله وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوْهَا چگونه بیان کنم گفت که حق تعالے نعمت دنیا را قلیل گفته که قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيْلٌ تو از بیان کردن قلیل عاجزی من عظیم را چگونه بیان کنم کقوله تعالی اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ قوله

حافظِ خسته باخلاص ثناخوانِ تو شد　｜　لطفِ عامِ تو شفابخش ثناخوانِ تو باد

اخلاص صفتے است نیکو که حق تعالے بدان امر فرموده که وَاعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ و عمل بنده که از اخلاص عاری باشد قدر جوی ندارد ؎ گرت بیخ اخلاص در بوم نیست ٭ ازین در کسے چون تو محروم نیست ٭ اخلاص آنست که عمل صالح کنی و از خدا تعالی ثواب نه طلبی و نه خواهی که ترا بآن یاد کنند و از براے آن ترا بزرگ دارند من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت له ینابیع الحکمة غزل

خوش آمد گل وزان خوشتر نباشد　｜　که در دستت بجز ساغر نباشد

گل کنایه از بهار است که اوان گل ست و نیز ایام جوانی و مشاهده ساغر پیاله شراب قوله

زمانِ خوشدلی دریاب و دریاب　｜　که دائم در صدف گوهر نباشد

یعنی زمان خوشدلی که اوان مشاهدات ا[illegible]ب اسے بمشاهده و تفرج آن مشغول شو که این وقت مدام دست نمیدهد چنانچه خود گفته ؎ در دور باده یک دو قدح درکش و برو ٭ یعنی طمع مدار

وصال دوام را قوله

غنیمت دان می خور در گلستان — که گل تا هفته دیگر نباشد

غنیمت دان این ایام بهار و یا هنگام جوانی و یا آوان مشاهده را غنیمت دان و می خور در گلستان درین دنیا که نوشی که عشقبازیست مشغول شو که گل تا هفته دیگر نباشد این اوان گل و موسم جوانی و مشاهده را بقاء نیست قوله

عجب راهیست راه عشق کانجا — کسی سر بر کند کش سر نباشد

کانجا براه عشق سر بر کند سر بر آرد کش سر نباشد که از سر گذشته باشد قوله

ایا پر لعل کرده جام زرین — ببخشا بر کسی کش زر نباشد

ایا اشاره بمرشد یعنی ای مرشد با چون جام زرین خود را که کنایه از دل مصفا است پر از می معرفت و محبت داری قطره ازان بر لب تشنگان بادیه هجران که مفلس و بینوا اند و آن کنایه از خود است بریزان مرشد بموجب الاتر والسائل وان کان کافرا فرمود انچه در بیت آینده است قوله

ز من بشنو دل اندر شاهدی بند — که حسنش بسته زیور نباشد

یعنی سخن ما را بگوش جان بشنو و خود را بسته کند معشوقی دار که حسن او موقوف علیه زیور نباشد یعنی بعشق محبوب حقیقی چون توجه مرشد کی محبت لا انتهاهی معزز و مکرم گردید بموجب احسن کما احسن الله الیک شیخ را که قبل ازین ناصح خواجه بود ترغیب میدهد و هدایت میکند قوله

بیا ای شیخ در خمخانه ما — شرابی خور که در کوثر نباشد

شیخ خطاب بزاهد از روی استهزا چنانچه شیخ پاکدامن یعنی ای شیخ بوعده شراب طهور گرفتار این زهد خشک تا کی مانی بیا در خمخانه ما که مشرب عشق است و شرابی خور که در کوثر نباشد قوله

بشو اوراق گر همدرس مائی — که علم عشق در دفتر نباشد

یعنی ای عاشق اگر همطریق مائی ترک این علم ظاهری نما که بجز قیل و قالی بیش نیست

علم رسمی سر بسر قیل است و قال ۞ نه از و کیفیتی حاصل نه حال ۞ چراکه علم عشق معرا از بیان است که از مواهب است نه از کسب

قلم بشکن سیاهی ریز کاغذ سوزدم درکش ۞ حسن این قصه عشق است در دفتر نمی گنجد قوله

شراب بی خمارم ده خدایا | که با او هیچ درد سر نباشد

هر شرابی که هست خواه شراب صوری خواه عشق صوری آخر الامر خمار رنج و اندوه ندامت در پی دارد الا شراب معنوی که محبت لایتناهی است بنابران گوید شراب بی خمار عشق حقیقی خالی از غم والم قوله

بنام ایزد بتی شیرین لبی هست | که در بتخانهٔ آزر نباشد

بنام ایزد قسم بخدا بت شیرین لب معشوق حقیقی یا مرشد کامل بتخانهٔ آزر دنیا که پر از نقش و نگار صور بتها است قوله

بتاج عالم آرایش که خورشید | چنین زیبندهٔ افسر نباشد

بتاج با قسمیه عالم آرا صفت تاج است قوله

کسی گیرد خطا در نظم حافظ | که هیچش لطف در گوهر نباشد

که هیچش لطف در گوهر نباشد که هیچ هنری و قابلیتی در ذات او نباشد یعنی بی هنر اصلی باشد. صاحب جواهر الاسرار فرموده که ازان روزی که سخنوران درین عالم فانی نزول نموده اند هیچکس را اینچنین سخن اتفاق نیفتاده و نخواهد افتاد چنانچه حافظ را والله علی کل شیء قدیر غزل

دیدی ای دل که غم یار دگر بار چه کرد | چون بشد دلبر و با یار وفادار چه کرد

این غزل مبنی بحالت قبض است چون چگونه بشد برفت مخفی گشت دلبر تجلی یار وفادار کنایه از خود قوله

وای ازان نرگس جادو که چه بازی انگیخت | وای ازان مست که با مردم هشیار چه کرد

وای ازان نرگس جادو افسوس که آن چشم جادوانه محبوب چه بازی انگیخت که بیک نگاه آشنا دل ما ربود و باز رو در نقاب کرد و ما را گرفتار انواع غموم و هموم نمود مست تجلی ذاتی و محبوب مردم هشیار کنایه از خود چکرد کشت و هیچ مدارا نکرد قوله

اشک من رنگ شفق یافت ز بیمهری یار | طالع بی شفقت بین که درین کار چه کرد

یعنی بسبب بیمهری و بیوفائی و جدائی آن محبوب اشک من بلون برنگ خون گردید درین کار درین عشقبازی و جدائی قوله

برقی از پردهٔ لیلی بدرخشید سحر | وه که با خرمن مجنون دل افگار چه کرد

برق تجلی لیلی معشوق خرمن وجود مجنون دل افکار کنایه ازخود چه کرد یعنی بسوخت حاصل
این بیت آنکه چون در ابتدا تجلی از تجلیات آن محبوب بر ما ظهور کرد واله و فریفته آن گردیده سرگردان این بادیه
خونخوار گردیدم صوفی خودبین درویش مقلد و منکر طاعن قوله

ساقیا جام بهم ده که نگارندهٔ غیب	نیست معلوم که در پردهٔ اسرار چه کرد

نگارندهٔ غیب حق تعالی در پرده اسرار روز ازل ونصیب قوله

آنکه بر نقش زد این دائره مینائی	کس ندانست که در گردش پرکار چه کرد

بر نقش زد پیدا کرد دائره مینائی آسمان و مراد از تمام مصرع حق تعالے گردش پرکار هنگام
نوشتن قلم بر لوح قوله

برق عشق آتش غم در دل حافظ زد و سوخت	یار دیرینه بد بنید که با یار چه کرد

سوخت بانمار سانید یار دیرینه کنایه از حق تعالے باعتبار صحبت عالم اطلاق یا یار کنایه
ازخود ۔

غزل

دل از من برد و رو از من نهان کرد	خدا را تا کے این بازی توان کرد

بازی کنایه از رو نمودن و باز اخفا شدن و این طریقه هم معشوقان صوریست آشکارا و
معشوق حقیقی که مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار قوله

سحر تنها نیم در قصد جان بود	خیالش لطفهاے بیکران کرد

سحر مراد بدایه حال در قصد جان بود باعتبار ریاضت شاقه و اخفا خیال مراد مشاهده
وچون مشاهده را ثبات نیست بخیال نسبت داد قوله

چرا چون لاله خونین دل نباشم	که با من نرگس او سرگران کرد

نرگس کنایه از چشم و مراد از چشم ذات ــه هست چشم اینجا بمعنے نفس ذات ــه گو عیان بیند
وجود کائنات ــه سرگران کرد ناز و اعراض و بے نیازی اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ
کجا گوئیم بکه گوئیم با این درد دلسوز با این اندوه و غم و الم طبیعت معشوق محمود مرشد قوله

بدان سان سوخت چون شمعم که بر من	صراحی گریه و بربط فغان کرد

سان مانند صراحی عاشق که ملوازمے عشق است بربط مشتاق که بربط وار بفغان است

ــه جائے که در دیوان لفظ بانکار باشد مراد ازین است ۱۲

ــه و در لفظ این شرح کلمه سرشت ۱۲

یعنی مرا شمع وار بمنزله بسوخت هر عاشقی که مراد بیده هر مشتلقی که نظر برمن انداخت اشکها از چشم جاری کرد و آواز فریاد برداشت **قوله**

صبا گر چاره داری وقت وقتست — که درد اشتیاقم قصد جان کرد

صبا کنایه از جذبه طلبیه و مرشد. چاره داری علاجی میتوانی وقت وقتست وقت علاج است

میان مهربانان کے توان گفت — که یار من چنین گفت و چنان کرد

که یار ما چنین گفت و چنان کرد این بیت مقتضی آنست که زشت ترین عاشق آنست که از معشوق شکایت کند زیراکه عاشق را با شکایت چه کار کل فعل من الظریف ظریف، و فعل المحبوب محبوب **قوله**

عدو با جان حافظ آن نه کردے — که تیر چشم آن ابرو کمان کرد

تیر چشم نگاه تیز و مراد تجلی جلالی و صفات قهری ابرو کمان معشوق **غزل**

دست در حلقهٔ آن زلف دوتا نتوان کرد — تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد

یعنی دست در حلقهٔ آن زلف دوتا که عبارت از جذبهٔ عشق هست نمیتوان زد که این نه کاریست آسان تا هر بوالهوسے دست بدان توان زد چنانچه خود گفته ؎ خیالِ زلف تو پختن نه کار خامان است ۞ که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست ۞ و معشوقان ابتدا لطف و مهربانی و وعده برلسے دلربائی عاشق درکار مے آرند تا که داله آن گردیده گرفتار دام محبت گردد ؎ مهربانیهاے لیلی کرد مجنون را خراب ۞ ورنه این بیچاره را میل گرفتاری نبود ۞ و چون دیدند که گرفتار دام محبت گردید اعراض و بے نیازی میکنند بنابران گوید. تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد زیراکه در عدم بقا هر دو برابراند **قوله** آنچه سعی است من اندر طلبت بنمودم بموجب والذین جاهدوا فینا آنچه از سعی و جهد که بما نسبت داشت همه بجا آوردم **قوله** این قدر هست که تغییر قضا نتوان کرد لیکن بموجب لا رادّ لقضائه تغییر قضا نمیتوان نمود رضینا بقضاء الله **قوله**

دامن دوست بصد خون دل افتاد بدست — بفسونیکه کند خصم رها نتوان کرد

دامن دوست کنایه از عشق است که واسطهٔ کشیدن دوست هست بخود خون دل محنت و مشقت افتاد بدست حاصل گردید و بدست آمد فسون دشمنی و زهر خندگی رها نتوان کرد و ترک نتوان نمود **قوله**

عارضش را بمثل ماه فلک نتوان خواند — نسبت دوست بهر بی‌سر و پا نتوان کرد

عارض رخساره مراد از ان ذات و جمال الٰہی هر بی‌سر و پا اشارة بماه چون حق تعالے از تشبیه و تمثیل منزه و مبرا است و آنانکه تشبیه داده اند از غلبۂ اشتیاق خود خواستند که بیان کنند لاجرم تشبیه داد ند پس ایشان معذور اند قوله

سرو بالای من آندم که در آید بسماع — چه محل جامۂ جان را که قبا نتوان کرد

سرو بالاے معشوق در آید بسماع در شوق و رقص چه محل یعنے البته و بے اختیار جامۂ جان اضافۂ بیانیه قبا چاک است فدا

غیرتم کشت که محبوب جهانی لیکن — روز و شب عربده با خلق خدا نتوان کرد

محبوب جهانے همه کس طالب و عاشق تواند عربده جنگ قوله

نظر پاک تواند رخ جانان دیدن — که در آئینه نظر جز بصفا نتوان کرد

نظر پاک از آلایش بشریه و هواے نفسانیه باید تا تجلی جمال مطلق در مرایاء موجودات ملاحظه کند قوله

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش — حل این نکته بدین فکر خطا نتوان کرد

خویش یعنی ما حوصلۂ دانش احاطه فکر یعنے رفع این مشکلها و غموم و هموم که دامنگیر وقت ما گردیده بند بیر دانش ما نیست این نکته مراد عشق که العشق نقطة فکر خطا کنایه از تدابیر باطله قوله

بجز ابروے تو محراب دل حافظ نیست — طاعت غیر تو در مذهب ما نتوان کرد

اے محبوب من دل حافظ را غیر از ابروے تو که مشاهدۂ جمال تست محرابے نیست که متوجه او شود بخلاف دیگران که متوجه بمحراب سنگین اند چراکه قبلۂ عاشقان جمال محبوب است و ملتفت بغیر جمال دوست شدن کفر عاشقان است غزل

دانی که چنگ و عود چه تقریر میکنند — پنهان خورید باده که تکفیر میکنند

چنگ و عود نام سازها تقریر بیان معنے آنست که هیچ میدانی که عاشقان کامل چه میفرمایند که باده عنان عشق و محبت را علی رؤس الخلائق اظهار میکنند که این مشتی جاہلان عالم نام از کم حوصلگی طاقت دریافت آن ندارند و خفاش وار شعاع آن پرواز نمیتوانند کرد و بتکفیر عاشقان بر میخیزند و نیز عشق نهان ورزید تا از شعار شرع برهنه نمانید قوله

ملے این جاہلان عالم نام گویند سخن عشق مگوئید و مشنوید و این لذت از کمال تنفر است و این بسا مشکل است که از عشق چون بتر اتوان کرد

ناموس عشق و رونق عشاق میبرند　　عیب جوان و سرزنش پیر میکنند

این جاهلان عالم نام نکوهش عشق میکنند و در مذمت عاشقان میکوشند و در عشق ورزی عیب جوان و سرزنش پیر میکنند قوله

گویند رمز عشق مگوئید و مشنوید　　مشکل حکایتیست که تقریر میکنند

و آن عاشقان کامل و مشتاقان واصل میفرمایند که اسرار عشق و حقایق محبت مگوئید و مشنوید و این بسا مشکل است چه لطیفه که در دل است چون سر سربسته چون نهفته ماند قوله

ما از برون در شده مغرور صد فریب　　تا خود درون پرده چه تقریر میکنند

برون در بظاهر آرائی قوله

تشویش وقت پیر مغان میدهند باز　　این سالکان نگر که چه با پیر میکنند

پیر مغان کنایه از خود میفرماید ضمیر بر مقلدان قوله

صد ملک دل بنیم نظر میتوان خرید　　خوبان درین معامله تقصیر میکنند

درین معامله اشاره به نیم نگاه کردن و [illegible] خرید[illegible] تقصیر کوتاهی قوله

فی الجمله اعتبار مکن بر ثبات دهر　　کین کارخانه ایست که تغییر میکنند

ثبات قیام کارخانه خانه که دران کار کنند این کارخانه اشارت بدهر قوله

قومی بجد و جهد نهادند وصل دوست　　قومی دگر حواله بتقدیر میکنند

اشکال این بیت آنست که جد و جهد هم بتقدیر است پس مقابل گردانیدن آن بتقدیر چه معنی دارد جواب آنست که روندگان این راه بر دو قسم اند بعضی انواع ریاضات می کشند و نتایج آنرا میطلبند و می یابند و کار میسر میشود و بعضی فضل اند که بجز فضل خدا هیچ نمی بینند و توفیق طاعت هم از فضل او می بینند و عمل را نمی بینند با وجود آنکه عمل را ترک نمیکنند این طائفه نزد ما بمقصود میرسند پس در مصراع اول مذکور حالت روندگان اول و در دوم مذکور حالت روندگان دوم قوله

بس سیم قلب تیغ نشد حاصل و هنوز　　باطل درین خیال که اکسیر میکنند

سیم قلب اعمال ریائی اکسیر دواے کیمیا قوله

می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب　　چون نیک بنگری همه تزویر میکنند

یعنی اے حافظ اے عشق و محبت بهوش چون بغور نگاه کنی شیخ و مفتی و محتسب و حافظ همه دروغ می باشند بظاهر صلاح و تقوی و در باطن غل و غش چنانچه گفته ۵ واعظان کین جلوه بر محراب و منبر میکنند

غزل

در نظر بازی من بے بصران حیرانند	من چنینم که نمودم دگر ایشان دانند

نظربازی عشقبازی و حسن پرستی بے بصران کنایه از علماء و اهل ظواهر که چشم باطنی ایشان نابینا در فواتح میگویند جمعے میگویند که دانش منحصر در علوم رسمیه است کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون و ابن عباس گوید اگر تفسیر آیة هو الذی خلق سبع سموات و من الارض مثلهن بگویم شما مرا سنگسار کنید و جنید گفته که لا یبلغ احد درج الحقیقة حتے یشهد فیه الف صدیق بانه زندیق و امام غزالی در احیا نقل میکند از بعضے عرفا که سبب پنهان شدن ابدال از چشم اکثر مردم آنست که ایشان طاقة علماے وقت ندارند براے آنکه این علما نفس الامر جاهلان اند و نزد جاهلان علما اند قوله

عاقلان نقطهٔ پرکار وجود اند ولے	عشق داند که درین دائره سرگردانند

پرکار قلم آهنین که بدان دائره کشند و نقطه که درون دائره میشود اے عاقلان که اهل ظواهر اند نقطه محبوس پرکار وجود اند اسے گرفتار بشریت اند چه از نظربازی ما عاشقان دریابند که درین دائرهٔ عشق سرگردانند عهد من با لب شیرین دهنان بست خدا من بعرضان کوے جهالت و زاهدان خودکار جزین نمیگویم که عشق و محبت ما با شیرین لبان ازلیست نه امروزی و همیشه با خود مے گویم که قوله

لاف عشق و گله از یار زہے لاف دروغ	عشقبازان چنین مستحق هجران اند

اے لاف عشق زدن و باز زبان بشکوه و شکایت کشادن لعنت برین لاف دروغ از چنین کذابان لایق آنند که در آتش هجران باید سوخت قوله

وصف خورشید بشب پره اعمی نرسد	که درین آئینه صاحب نظران حیرانند

این شب پرگان اعمی که اهل ظواهر اند چون از نور خورشید حقیقی بے بهره اند و طاقت دیدن ندارند چه دریابند و چه سخن در وصف آن رانند بلکه درین آئینه که ذات محبوب حقیقی

عارفان باشد حیران شوند و کما حقه در نمی یابند کما قال ع ما عرفناک حق معرفتک ولا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک **قوله**

ورنه مستوری و مستی همه کس نتوانند	مگرم چشم سیاه تو بیاموزد کار

چشم مراد نور ذات و سیاه باعتبار ستر یعنی مگر مرا نور ذات رهنمایی نماید و التفات تو مرا از ماسوا بپردازد و گرنه عاشقی و معشوقی کار هر کسی نیست **قوله**

بعد ازین خرقهٔ صوفی بگرو نستانند	گر شوند آگه از اندیشهٔ ما مغبچگان

اندیشه روی ریا چرا که درین راه یکرنگی میباید مغبچگان عاشقان معنی این مصرع اینست اگر عاشقان از و مائم و قبائح ما فی الضمیر ما واقف گردند خرقهٔ صوفی عشق چنانچه لتقوی لباس متقیان و لباس التقوی و صوفی کنایة از خود بگرو نستانند و قعی و اعتباری نگیرند **قوله**

عقل و جان گوهر هستی به نثار افشانند	گر بنسیم ارواح برد بوی تو باد

یعنی اگر جذبهٔ غلبه تو بوی ترا با ذوق عشق و محبت ترا بمشام جان ما رساند عقل و جان گوهر هستی خود را یا دنیا و ما فیها را نثار او سازند **قوله**

ماه و خورشید همین آینه می گردانند	جلوه گاه رخ او دیدهٔ من تنها نیست

نه تنها منم که در وادی طلب افتاده ام صد هزاران همچو من سرگشتهٔ اویند ماه و خورشید همین آینه میگردانند یعنی ماه و خورشید شب و روز مانند آینه داران آینه خود میگردانند و خواهند که متوجه بایشان شوی **قوله**

دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند	زاهد ار رندی حافظ نکند فهم چه باک

یعنی اگر زاهد در نیابد که مراد ما ازین عشقبازی چیست و از ما تنفر نماید عجب نیست که او دیو است و سراسر مکر و ریو و من حافظ و دیوان از قرآن خوانان میگریزند **غزل**

شد سوی محتسب و کار بدستوری کرد	دوستان دختر رز توبه ز مستوری کرد

این غزل هنگام بسط است دختر رز شراب مراد محبت محتسب کنایة از عقل و دستوری اذن یعنی ای دوستان عشق و محبت که چند روز از من مستور گشته بود و تجلیات مشاهدات که منقطع شده بود اکنون سر از دریچه ظهور برآورد و سوی عقل رفت و گفت که بر و من از حضرت حق

دستوری گرفته آمده ام توچکار داری قوله

آمد از پرده بمجلس عرقش پاک کنید ۔۔ تا نگویند حریفان کہ چرا دوری کرد

از پرده اختفا یعنی ازانکگاه اظہار برآمده وعرقے برآورده چنانچہ بر روے سختی دیدگان ومحنت کشیدگان از خجالت وحیا بظہور آید واینجا کنایۃ از آثار وعلامات سختیہاے فراق باشد کہ ہنگام دوستان از عرض طورے آید ظاہر باشد عرق اورا پاک کنید اے استمالت او کنید واطاعت نمائید وعاجزی ورزید تا حاسدان نگویند کہ چرا دوری کرد اے بخطاب وعتاب پیش نیاید وتیز معنے آنست کہ آن دختر رز کہ از پرده برآمده بہ مجلس درآمد علامات سختیہاے فراق اورا برطرف سازند وباظہار آن نپردازند تا حاسد انرا مقام طعنہ نباشد وخبردار نباشند وازشماتت حاسدان اتباع است توان ویجعل لکم نورا تمشون بہ ویغفر لکم واللہ غفور رحیم لئلا یعلم اہل الکتاب ان لا یقدرون علی شئ من فضل اللہ

جاے آنست کہ در عقد صلاحش گیرند ۔۔ دختر مست چنین دعوی مستوری کرد

عقد گره یعنی جاے آنست کہ دختر را در عقد نکاح درآورند وجان پیش بہارا در کابینش دہند ودر جلوه جمال او خود را فانی سازند وہستی باقی خود برطرازند من بعد مستوری نکنند ومحجب نشود قوله

مژدگانے بده ایدل کہ دگر مطرب عشق ۔۔ راه مستانہ زد وچاره مخموری کرد

مطرب عشق مرشد واضافۃ بیانیہ راه سرود راه مستانہ زد سرود عشق بسرائید مخموری غم واندوه قوله

نشگفتہ گل طبعم زنسیمش بشگفت ۔۔ مرغ خوشخوان طرب از برگ گل سوری کرد

نشگفتہ گل طبعم یعنی گل طبع من کہ نشگفتہ بود وغنچہ کردار منقبض بود زنسیمش بشگفت از نسیم توجہ آن مطرب عشق شگفتہ شد مرغ خوشخوان عبارت از خود برگ گل سوری کنایۃ از تجلیات قوله

نہ بہفت آب کہ رنگش بصد آتش نرود ۔۔ آنچہ باخرقۂ صوفی مے انگوری کرد

رنگش ضمیر شین بسوے انگوری کہ در مصرع آینده گر باید خرقۂ صوفی کنایۃ از خود مے انگوری عشق ومحبت قوله

حافظ افتادگی از دست مده زانکہ حسود ۔۔ عرض ومال ودل ودین در سر مغروری کرد

افتادگی عجز وشکستگی حسود ابلیس علیہ اللعنۃ [illegible] انچہ مردم را از دنیا وی

پیش افتد مغروری تکبر غزل

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند | واندران ظلمت شب آب حیاتم دادند

دوش شب گذشته دادن ماضیه غصه طعام در گلو ماندن وکنایه از اندوه وخون جگر خوردن وهجران لب بردن ظلمت تاریکی آب حیات چشمه ایست در ظلمت هر که آن آب خورد بطول حیات بهره ور قوله

بیخود از شعشعهٔ پرتو ذاتم کردند | باده از جام تجلی بصفاتم دادند

شعشعه روشنی پرتو روشنی وعکس هر چیزی مراد فیض باده شراب مراد مستی تجلی روشنائی ودر اصطلاح این طائفه عبارت از انچه ظاهر شود بر قلب از انوار وآن چند قسم است تجلی شهودی وآثاری وافعالی وصفاتی وذاتی ونوری ومعنوی ووجدانی قهری اما تجلی صفاتی آنست که حق الصفات سبعه ذاتیه که قدرت وحیوة وعلم واراده وسمع وبصر وکلام وگاه تجلی صفاتی بنور سیاه نماید یعنی حق را متمثل بنور سیاه بیند قوله

چه مبارک سحری بود وچه فرخنده شبی | آن شب قدر که این تازه براتم دادند

آن شب قدر شب عزیز وکریم قوله

من اگر کامروا گشتم وخوشدل چه عجب | مستحق بودم واینها بزکوتم دادند

کامروا صاحب مقصد زکوة شیخ شرف الدین یحیی منیری نوشته در مکتوبات خود که زکوة بر مذهب فقها از دویست درم بعد گذشتن سال پنج درم وبر مذهب فقرا در حال بر دویست باید داد وجان بشکرانه بر سر آن باید نهاد عین القضاة همدانی در تمهیدات آورده که الزکوة قنطرة الاسلام طائفه که مال دارند خود زکوة بر ایشان واجب اما نمیدانم که الصدقات الفقراء والمساکین چیست باید دانست که ایشانرا علم آخرتی باشد که لاکنز انفع من العلم از آن کنز علم ورزق که ایشانرا دهند ومن رزقناه منا رزقا حسنا قرابتیان ومهمان ومریدان را از آن زکوة نصیب دهند که العلم لا یحل منه آن بر قدر حوصله خلق نثار کنند واین آیه را کار بندند که ومما رزقناهم ینفقون خلق را از معرفت کسب کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف نصیب دهند وهم بنشان الا تا خلق را از دعاء ایشان وبرکت ایشان از بلاها ورنجها خلاصی بوده در روز قیامت نیز زکوة رحمت خدا نثار کنند هر یک هفتاد هزار محجوب ومستحق عقوبت را از اهل بهشت گردانند وکنت کنزا مخفیا

مراد گنج رحمت است که کتب رحیم علیه الرحمة قوله

هاتف آن روز بمن مژده این دولت داد	که ببازار غمت صبر و ثباتم دادند

هاتف فرشته جور و جفا رنج و تصدیع قوله

بحیات ابد آن روز رسانید مرا	خط آزادگی از خوف مماتم دادند

حیات ابدی زندگی جاویدان بقا بحق خوف ممات ترس مرگ و موت دو نوع است صوری و معنوی صوری بیرون آمدن جان از جسم و معنوی دوری از محبوب و جدائی از معشوق قوله

بعد ازین روی من و آئینهٔ حسن نگار	که در آنجا خبر از جلوهٔ ذاتم دادند

بعد ازین الحال آئینه وصف جمال کنایه از عشق است قوله

کیمیائیست عجب بندگی پیر مغان	خاک او گشتم و چندین درجاتم دادند

پیر مغان عاشق کامل قوله

عاشق آندم که بدام سر زلف تو فتاد	گفت کز بند غم و غصه نجاتم دادند

بند قید سر زلف جذبه عشق قوله

این همه شهد و شکر کز سخنم میریزند	اجر صبریست کزان شاخ نباتم دادند

شهد و شکر لطائف و ظرائف و حقایق و معارف شاخ نبات قلم و نیز نام معشوقه قوله

همت حافظ و انفاس سحرخیزان بود	که ز بند غم ایام نجاتم دادند

معنی این بیت آنست که سبب خلاص من ازین غموم و هموم توجه خاطر عاطر درویشان بود غزل

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند	گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

دوش عالم غیب میخانه لاهوت نیز عالم عشق ۵ عالم عشق اسے پسر میخانه الست معنی آنست که عارف میگوید که در عالم روحانیت عالم غیب را مشاهده میکردم که ملائکه بواسطه تجرد و نورانیت ذاتی و لطافت اصلی که داشتند خود را افضل دانسته طالب آن شدند که شراب محبت و معرفت از عالم لاهوت که ذاتست در ظرف استعداد ایشان ریزند و ایشانرا مظهر جامعه گویند قَالُوٓا اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ و چون فی نفس الامر استعداد آن مظهر نداشتند در طلب بر ایشان مسدود گشت قَالَ اِنِّیْٓ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ اگرچه شما بواسطه

لطافت ونورانیت گمان برید که مظهر جامع وصاحب اینمعانی مائیم اما میدانیم که در شما این
استعداد نیست که شما جز یکجهة ندارید قابل این مظهری او باشد که جامع لطافت وکثافت بود
او متحمل بار امانت باشد پس آدم را آفرید خمرت طینة ادم بیدی اربعین صباحا وشراب محبت
به پیمانه برخاک آدم ریختند واورا مظهر جامع گردانیدند ومتحمل بار امانت گردید **قوله**

ب	ساکنان حرم ستر عفاف ملکوت		بامن راه‌نشین باده مستانه زدند	

کنت کنزا مخفیا ومراد ازین مصراع تمام ذات واجب الوجود راه‌نشین مسافر کنایة از خود بحکم
کن فی الدنیا کانك غریب اوکعابری سبیل که بهیچ چیز دلبستگی ندارد. یعنی آنست که حق تعالی
من راه‌نشین را بخصوص عنایت وکرم خود گردو مرا از من نجات داده بمحبوبیت ومحبت پرداخته **قوله**

ب	آسمان بار امانت نتوانست کشید		قرعهٔ فال بنام من دیوانه زدند	

امانت انا عرضنا الامانة **قوله**

ب	جنگ هفتاد ودو ملت همه را عذر بنه		چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند	

هفتاد ودو ملت قال ع ستفترق امتی علی ثلث وسبعین فرقة کلهم فی النار الا واحدة
وهی ما انا علیه واصحابی یعنی درین هفتاد ودو ملت بنظر قضا وقدر بنگر تا همه را در زیر حکم قضا
مغلوب دانسته معذور داری ازجهت آنکه قضاء ازلی بآن متعلق گشته که اینها حقیقت را نه بینند
وچون حقیقت را ندیدند سر رو افسانه که نابینا است سر گردند راه زدن راه گرفتن **قوله**

ب	شکر ایزد که میان من واو صلح فتاد		حوریان رقص کنان ساغر شکرانه زدند	

لله الحمد والمنة که بنوشیدن شراب عشق از اشتغال والتفات بما سوای محبوب بگذشتم وصرف محبت
گردیده ام واو بلطف ومحبت با ما پیش آمد ساکنان سموات ازینحالة در وجد آمدند **قوله** آتش آن
نیست که بر شعلهٔ او خندد شمع یعنی آتش آن نیست که در شمع من بینی آتش آن ست
که در خرمن پروانه زدند آتش آن است که در سینه عاشق افروخته اند **قوله**

ب	ما بصد خرمن پندار زره چون نرویم		چون ره آدم بیدار بیک دانه زدند	

پندار عجب آدم بیدار آدم که خلیفة الرحمان بود واز وسواس شیطانی ونفسانی واقف کار بود **قوله**

ب	کس چو حافظ نکشید از رخ اندیشه نقاب		تا سر زلف عروسان سخن شانه زدند	

از آن وقت که بنیاد سخن گوئی شده ۱۲

شاہد دولت آراستہ کردن این بیت مبشر است بران کہ صاحب جواہر الاسرار نوشتہ کہ ازان روزے کہ سخنوران درین عالم فانی نزول نمودہ ہیچکس را اینچنین سخن اتفاق نیفتادہ و نخواہد افتاد در بیطور چنانچہ حافظ را واللہ علی کل شئی قدیر غزل

دلبر برفت و دلشدگان را خبر نکرد ‖ یاد حریف شہر رفیق سفر نکرد

دلبر معشوق کہ دلہاء عشاق بحسن و کرشمہ می برد دلشدگان عاشقان کہ دلہاء شان از دست رفتہ حریف شہر کنایہ از خود ہمچنین رفیق سفر قولہ

یا بخت من طریق مروت فروگذاشت ‖ یا او بشاہراہ حقیقت گذر نکرد

یا بخت من طریقہ بمروتی راکار فرمودہ از ما معرض گشت و رو در نقاب گردید شاہراہ راہ فراخ و شاہراہ حقیقت تیمارداری و تفقد غریبان آن جوان دلاور مرشد جوان باعتبار اصحاب الجنۃ جرد مرد و دلاور باعتبار اختیار طریق کہ بس مخوف و خطرناک گوشہ نشینان عاشقان کہ از ماسوی محبوب گوشہ گرفتہ اند قولہ

گفتم مگر بگریہ دلش مہربان کنم ‖ در سنگ خارا قطرۂ باران اثر نکرد

مگر بمعنی شک آید و بمعنی تعیین و تمنی ہم آید یعنی گفتم کہ شاید دل او بگریہ مہربان شود گریہ نمودم لیکن در دل محبوب کہ سنگ خارہ است گریہ ما کہ قطرہ باران است موثر نگردید قولہ

در چیرہ تم کہ ہر چہ شد ہمدم رقیب ‖ خرمہرہ ہیچکس چو قرین گہر نکرد

ہر چہ شد اشارہ بمحبوب ہمدم مصاحب و موافق قرین مصاحب قولہ شوخی نگر کہ مرغ دلم سودای خام عاشق اضافت بیانیہ و خام از ینجہت کہ انصرام آن از کم کسے میشود معنی بیت آنست کہ شوخی مرغ دل ما را ببین با آنکہ بال و پر او بآتش عشق سوختہ شد ترک عشق نکرد قولہ

ہر کس کہ دید روے تو بوسید چشم من ‖ کارے کہ کرد دیدۂ من بے نظر نکرد

ہر کس کہ دید یعنی ہر دو این بیت لفظ برای آنکہ مقدر است بی بصر نکرد ای بنابینائی نکرد بل از روی کمال بینائی غزل

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد ‖ عشق پیدا شد و آتش بہمہ عالم زد

یعنی روز میثاق روشنی حسن تو از ہویت دم زد عشق کہ اعلی ترین مرتبہ محبت است در وجود آمد ہویت پیدا گشت و آتش بہمہ عالم زد یعنی اے محبوب من روز ازل پرتو حسن تو از تجلی جمالی ظاہر گردید

واز ان تجلی عشق رو بظهور آورد و آتش شد و در همه عالم زد اسے خود را بہمہ عالمیان ظاهر و باهر ساخت **قوله**

جلوه کرد رخت دید ملک عشق نداشت | عین آتش شده زین غیرت و بر آدم زد

اسے محبوب من رخ تو که تجلی عشق است از مکمن خفا بعرصهٔ ظهور در آمد و بر عالمیان ظاهر و باهر ساخت
نظر ملائکه چون بینائی عشق نداشتند ازان اعراض کردند وآن تجلی عشق ازین غیرت سراسر آتش
گردید و بر آدم زد این بیت تلمیح بآیهٔ انا عرضنا الامانة **قوله**

عقل میخواست کزین شعله چراغ افروزد | برق غیرت بدرخشید و جهان برهم زد

حق تعالے عشق را بر همه اشیا گزید عقل را ازین رشک آمد سالک ازین معنی خبر رسید برق غیرت
عشق جهان یعنے جهان عقل **قوله**

مدعی خواست که آید بتماشاگه راز | دست غیب آمد و بر سینهٔ نامحرم زد

مدعی ابلیس تماشاگه راز دل آدم که محل اسرار ایزد تعالی است که ابلیس را روزے گذر بشهرستان
وجود آدم افتاد خواست تا تفحص در وجهات شهر وجود کند ابلیس انگشتے بر کالبد آدم زد صدا سے
بر آمد همچون کوزهٔ سفالینه پخته باشد اهل تحقیق گویند که آن صدا از دست بیگانه بود چون ابلیس آن آواز
شنید روسوسے انبساط خود کرد و گفت غم مخورید خلق مجوفست خلوقست میان تهی مستلزم نقصان
است یاران من شما یکساعت توقف کنید تا در باطن او در آیم و معنی فساد او را ببینم آنگاه شما را از حقیقت
کار آگاه گردانم این بگفت و در باطن او در آمد هر صحه دید سبس آراسته و خزینه نقود هر دو کون
پیراسته هرچه در عالم آفاق بود در حقه قالب آدم یافت ابلیس در شهرستان وجود آدم سیر بکرد
تا بقصر دل بسته و حقه سربسته دل رسید هرچند جهد کرد تا در قبه دل آدم در آید راه نیافت بلکه در
قدرت پیدا شد و بر سینهٔ ابلیس زد و بدر ساخت چون ابلیس از جوف آدم بیرون آمد و گفت
شهرستان این جوف آسانست اما خزینه البیت دشوار معلوم شد که هر اسرار هرچند اهتمام نمود گرهی
ازین سررشته نگشود **قوله**

دیگران قرعهٔ قسمت همه بر عیش زدند | دل غمدیدهٔ ما بود که هم بر غم زد

یعنے همه قرعهای قسمت خود را بر عیش زده تن آسانی گزیدند از تحمل بار امانت متنفر گردیدند دل
غمدیده ما بود که از کمال نادانی و ستم این بار امانت را بر داشت و قرعهٔ قسمت خود را بر غم زده

وا پرداشت آن هیچ دم نزد کما قال انا عرضنا الخ قوله

جان علوی هوس چاه زنخدان تو داشت | دست در حلقهٔ آن زلف خم اندر خم زد

نزد صوفیه حق تعالے را تعینات و مراتب تنزلات است بعضے را مراتب آلهیه گویند چنانچه لاهوت وجبروت لاهوت عبارت از ذات حق بحیثیت که معلومیت او بذات خویش نه تعلیے زائد بر ذات و جبروت مراد از صور علمیه باسماء آلهی و بعضے را مراتب کونیه مینامند چنانچه عالم ملکوت و شهادت پس از چاه زنخدان مرتبه الوهیت یا تجلی واحد القهاری مراد باشد از انکه استیلاء هر یکے از آن در مهالک وجود سالک است و هر واحد بصفة من الماء کل شئ حی موصوف است که سالک را بمرتبه بقا بعد الفنا میرساند و لاهوت را بمعنی حیات سازی در جمیع ممکنات باب نسبت تمام است زلف خم اندر خم یقین عارف که وجود عارف باشد باعتبار جمعیت اسماء جمالیه و جلالیه غزل

در ازل هر کو بفیض دولت ارزانی بود | تا ابد جام مرادش همدم جانی بود

دولت کنایه از عشق ارزانی بود سزاوار بود یعنے هر که حصول عشق از ازل نموده همدم رفیق و همراه قوله

من همان ساعت که از مے خواستم شد توبه کار | گفتم این شاخ ار دهد بارے پشیمانی بود

توبه کار توبه کننده این شاخ کنایت بتوبه از مے قوله

خود گرفتم کافگنم سجاده چون سوسن بر آب | همچو گل بر خرقه مے رنگ مسلمانی بود

فرض کردم که همچو سوسن سجاده بر آب افگنم یعنے در زهد بجائے باشم که مدام بر سجاده نشسته باشم یا انکه بسبب زهد بدرجه رسم که بر روے آب روم چه حاصل مسلمانی همان وقت میسر آید که مانند گل وجود غرق رنگ میگردد اے غرق مے عشق گردم قوله

خوش بود خلوت هم اے صوفی ولیکن گر در و | باده ریحانی و معشوق ریحانی بود

باده ریحان شراب خوشبو معشوق ریحانی معشوق سبز رنگ و فرحت بخش قوله

مجلس امن و بهار و بحث عشق اندر میان | جام مے نگرفتن از جانان گرانجانی بود

انس

مجلس امن صحبت مرشد بهار جوانی بحث عشق حقائق و معارف جام مے نگرفتن از جانان حصول شاهد معشوق نمودن گران جانی بے نصیبی قوله

خلوت ما را فروغ از عکس جام باده باد   زانکه کنج اہل دل باید کہ نورانی بود

فروغ روشنی شمع روے یار اضافہ بیانیہ جام کنایہ روے محبوب و نیز عشق ازذکر سبب و ارادہ مسبب اہل دل عاشق قولہ

ہمت عالی طلب جام مرصع گو مباش   رند را آب عنب یاقوت رمانی بود

ہمتے عالی طلب ان اللہ یحب المعالی الہمم جام مرصع دل صفا رند کنایت از عاشق آب عنب شراب انگوری رمانی برنگ انار اسے سرخ قولہ

گرچہ بے سامان نماید کار ما سہلش مبین   کاندرین کشور گدائی رشک سلطانی بود

سامان ساز و زیب کنایہ از جمعیت سہلش مبین بنظر حقارت بسوی کار ما منگر اندرین کشور اشارت بعشق قولہ

نیکنامی خواہی ای دل با بدان صحبت مدار   خودپسندی جان من برہان نادانی بود

نیکنامی عاشقی بدان کنایہ از محرومان عشق این مصرع موافق این بیت ست ع با عاشقان نشین و ہمہ عاشقی گزین با ہر کہ نیست عاشق یکدم مشو قرین خود پرستی زہد ریائی و خود بینی برہان دلیل قولہ

دی عزیزی گفت حافظ میخورد پنہان شراب   اے عزیز من گناہ آن بہ کہ پنہانی شود

پنہانی مخفی و پوشیدہ ست گناہ کردن پنہان بہ از عبادت فاش غزل

دمے با غم بسر بردن جہان یکسر نمی ارزد   بمی بفروش دلق ما کزین بہتر نمی ارزد

معنے آنست دنیا کہ جاے عبور ست نہ مقام فرح و سرور و مکان محنت و الم است نہ سراے عیش و حضور اگر صد سال اوقات بعشرت گذرانیدہ کہ عاقبت کنگرہ قصر حیات بسنگ اجل خلل پذیرفتہ چہ خوش گفتہ دم با غم بسر بردن الخ سے کنایہ از عشق دلق کنایہ از وجود قولہ

بکوے می فروشانش بجامی برنمیگیرند   زہے سجادۂ تقوی کہ یک ساغر نمی ارزد

میفروشان عاشقان و ضمیر شین بر دلق زہد و سجادہ کہ در مصرع آیندہ است بجامی در نمیگیرند عوض آن زہد جامے نمیدہند قولہ

رقیبم سرزنشہا کرد کز این باب رخ برتاب   چہ افتاد این سر ما را کہ خاک در نمی ارزد

رقیبم سرزنشہا کرد خواجہ از نا ساعدی بخت تیرہ شکایت کردہ است بدین وتیرہ کہ رقیبم سرزنشہا کرد این باب اشارت بدر معشوق چہ افتاد چہ واقع شد و چہ حالست کہ خاک در نمی ارزد

کہ قیمت این ندارد کہ بر خاک در گذارند قوله

شکوه تاج سلطانی کہ بیم جان درو درجست ... کلاهی دلکش ست اما بترک سر نمی ارزد

شکوه تاج سلطانی مناصب دنیا و عزو جاه کلاهی دلکشست بغایت شیرین و دلفریبست قال علیه السلام الدنیا حلوة خضرة بترک سر نمی ارزد اما نزد عاقل قیمت آن ندارد کہ در بدل ان ترک سر کنند قوله

بس آسان می نمود اول غم دریا بسود و در ... غلط گفتم کہ یک طوفان بصد گوهر نمی ارزد

دریا کنایہ از عشق در کنایہ از محبوب یک طوفان یک غمی ازان کہ بمنزلہ طوفان است حاصل آنکہ سالهای دراز در بحر امل بکشتی عمل نشستم و مهار قطار رخت هوا و هوس مانند تجار سرگردان با امید سود فراوان در بیابان خوف و خطر گشتم و بعد از حصول مشقت بسیار کہ کشیدم میگویم بس آسان مینمود الخ قوله

بشوی این نقش دلبندی کہ در بازار یکرنگی ... ملمعهای گوناگون می احمر نمی ارزد

نقش دلبندی ریا و سالوس بازار یکرنگی مقام عشق و وحدت ملمعهای گوناگون لباس زاهدان و اشکال صور وهمیہ و خیالیہ نمایشهای ملمعات کہ می نماید و فی الحقیقة نیستند می احمر مستی مطلق و محبت خالص یعنی این ریا و سالوس دور کن کہ در بازار وحدت عشاق ان اشکال وهمیہ و صور خیالیہ محبت خالص و مستی مطلق نمی ارزد قوله برو گنج قناعت جو بکنج عافیت بنشین بر داده حق از گنج و رنج راضی باش و تنگ دل مباش کہ یکدم تنگدل بودن بحر و بر نمی ارزد تنگدلی یک دم بعوض بحر و بر نباید خرید قوله ترا آن به کہ روی خود ز مشتاقان بپوشانی خطاب بمحبوب است کہ ای شاه سریر لطافت ترا آن بهتر است کہ از مشتاقان رو در نقاب کشی کہ شادی جهانگیری غم لشکر نمی ارزد کہ شادی سلطنت را مناسب آن نیست کہ لشکر را گرفتار غم دارد قوله

دیار و یار هر دو هم را مقید میکند لیکن ... چه جای یار کین محنت جهان یکسر نمی ارزد

دیار وجود یار وجود باعتبار ظهور نور حقیقی قوله

چو حافظ در قناعت کوش وز دنیای دون بگذر ... کہ یک جو منت دونان بصد من زر نمی ارزد

در قناعت کوش ای حافظ راضی باش دونان دنیاداران و اهل ظواهر بصد من زر کنایہ کرد و فر و صفای ظاهری غزل

دلم جز مهر مهرویان طریقی بر نمی گیرد ...

دلم عشقبازانش صفایی ندارد ... چه بیگانه که آشنایی ندارد

یعنی ... شاهد جمال محبوب دل من چون بیگانه البته کہ از شهر و بادیہ هیچ آشنایی نداشته باشد ای خوار و بی قدر قوله

فراش دل پاک عشاق مسکین ... بیازار جنسش بهایی ندارد

قماش بضم متاع خانہ اسے رخت قولہ

دلا جام و ساقی گلرخ طلب کن | کہ چون گل زمانہ بقاسے ندارد

جام کنایہ از روست و نیز شراب از ذکر سبب و ارادہ مسبب مراد عشق ساقی گلگل رخ معشوق و نیز مرشد کہ چون گل زمانہ بقاسے ندارد یعنے زمانہ مانند گل بے بقا است کہ بیش از دو سہ روز نپاید قولہ

ہمہ چیز دارد دلارام لیکن | دریغا کہ با ما وفاسے ندارد

با ما وفاسے ندارد بشفقت حال ما نمے پردازد قولہ

اگرچہ دلم رفت لیکن غمش نیست | بجز آن خم زلف جاسے ندارد

خم زلف جذبۂ عشق قولہ

چو ماہست روشن کہ پیش مہر رویش | دل و جان حافظ صفاسے ندارد

رویش ضمیر بر محبوب درین بیت تقلیب است یعنے دل و جان حافظ اگرچہ ہمچو ماہ روشن است اما پیشِ آفتاب روسے او ہیچ ضیاسے ندارد کہ نور القمر مستفاد من نور الشمس غزل

دلم جز مہر مہرویان طریقے بر نمیگیرد | ز ہر در مید ہم پندش و لیکن در نمیگیرد

مہر مہرویان عشق محبوبان ہر دہ ہر نوع و ہر قسم در نمیگیرد اثر نمیکند قولہ

خدارا اسے نصیحت گو حدیث از خطِ ساقی گو | کہ نقشے در خیال ما ازین خوشتر نمیگیرد

خدارا بواسطہ خدا خط ساقی جمال باکمال محبوب چہ کمال جمال بخط است ازین کنایہ بخط ساقی قولہ

صراحی میکشم پنہان و مردم دفتر انگارند | عجب گر آتش این زرق در دفتر نمیگیرد

صراحی میکشم پنہان عشق پنہان مے ورزم مردم دفتر انگارند مردمان زہد و پارسائی خیال میکنند این زرق اشارہ بمضمون مصرعہ اول عجب گر آتش این زرق در دفتر نمیگیرد اگر آتش مکر و فریب در دفتر پارسای نمیگیرد و زہد و ریا نمی سوزد عجب است قولہ

سخن در احتیاج ما و استغناسی معشوق ست | چہ سود افسونگری ایدل کہ در دلبر نمیگیرد

اشارہ بمضمون واللہ الغنی و انتم الفقرا افسونگری تملق کنایہ از زہد و ریاضت نمیگیرد اثر نمیکند و مقبول خاطر و سے نمیشود قولہ

من از پیر مغان دیدم کرامتہاے مردانہ | کہ این دلق ریای را بجامے بر نمیگیرد

این دلق ریائی وجود موہوم وطاعت ریائی پیر میفروشان مرشد وضمیر شین بردلق سالی بجامی ورنمیگیرد وعوض آن جامے نمیدہد رنگ فائدہ وخوشی وحیات وشیرینی کار ازین اشارۃ بیادہ پیر مغان مرشد کامل ہمتہاے مردانہ عالی ہمتی دلق گدائی وجود موہوم وزہد وریائی بیک جو برنمیگیرد بجوے نمیخرد ازان رو بواسطہ آن یاران عاشقان صفا صدق واخلاص مے لعل کنایت انمے محبت وعشق قوله

نصیحت کم کن ومارا بقر یاد دف مے نبخش	که غیر از راستی نقشے درین جوہر نمیگیرد

راستی صدق درین جوہر اشارۃ بے لعل یعنے عاشقانرا درعشق توصدق واخلاص ازانست که غیر از صدق درعشق پیش رفت نمیشود قوله

چه خوش صید دلم کردی بنازم چشم مستت را	که کس مرغان وحشی را ازین خوشتر نمیگیرد

یعنے آنست که مفاخرت بچشم مست توکہ مشاہدہ جمال تو میکنم که دل مرا بچه وجه نیکو صید کردہ اسے اسے بیک نگاہ بدام عشق در آوردہ که ہیچکس مرغان وحشی را باین طرز در دام نمے آرد قوله

سر وچشمی باین خوبی توگوئی چشم ازو برگیر	بروکین وعظ بے معنی مرا درسر نمیگیرد

توگوئی خطاب بواعظ کین وعظ - اشارۃ بترک دیدن محبوب قوله

نصیحتگو مے رندانرا که باحکم قضا جنگ است	دلش بس تنگ می بینم چرا ساغر نمیگیرد

رندان عاشقان باحکم قضا جنگ است چراکه غیر از نوشته ازلی از ہیچکس بوجود نمی آید این تنہا کم حوصله قوله

من این آئینه را روزے بدست آرم سکندروار	اگر میگیرد این آتش زمانی ور نمیگیرد

آئینه در اصل بر دو نوع است یکے آہنین مدور که سر نیز اشان دارند وان وضع سکندر است دوم آئینه طلسم چون سکندر سکندریه بنا کرد در حد فرنگ کناره دریا برائے دفع شر فرنگیان مناره بنا کرد وآئینه حکمت وطلسم ساخته ارسطو بر آن نہاد ودیدبانان نصب کرد تا خیر وشر استعداد آمدن فرنگیان مفہوم شد دیدبانان غفلت را بخود راہ داد وندسه بار فرنگیان بمعاقبه اہل سکندریه را غافل فرو گرفتند وسکندریه را خراب کردند وآن آئینه را درمیان دریا انداختند چون سکندر از گشت جہان مراجعت نمود اسکندریه را باز بنا کرد وارسطو حکمتے ساخت آئینه غریق از قعر دریا برجہید وبرسر مناره نشست پس فرنگیان

بازغالب نشدند ۱۲ من ابراهیم شاهی - آینجا مراد از آئینهٔ دل مصفا یعنی من سکندروار این آئینهٔ دل را آن زمان بدست آرم که این آتش عشق زمانے درو اثر نمی کند مشکل اینست که اگر این آتش عشق افروخته میشود زمانے توقف و استعانت نمیکند قوله

خدارا رحمے ای منعم که درویش سرکویت ۔۔۔ درے دیگر نمیداند رہے دیگر نمی گیرد

خدارا بواسطه خدا اے منعم اشارة بمحبوب درویش سرکویت کنایة از خود درے دیگر نمیداند رہے دیگر نمی گیرو غیر از در تو درے نمیداند وسواے راه عشق تو راہے نمے شناسد قوله

باین شعر تر و شیرین ز شاهنشه عجب دارم ۔۔۔ که سر تا پاے حافظ را چرا در زر نمیگیرد

شعر تر شعرے را گویند که درو هیچ گرفتگی و تقید نباشد ۱۲ من جمع الصنائع شیرین فصیح و بلیغ غزل

دلے که غیب نمالیست جام جم دارد ۔۔۔ ز خاتمے که دمے گم شود چه غم دارد

غیب نمالیست مصفا است و صاحب مشاهده است جام جم دارد مطلع بر مغیبات بمنزله جام جم و آن پیاله بود ساخته جمشید که حکما با مر او ساخته بودند و راز هفت فلک درو مشاهده کردی خاتم کنایة از یاد محبوب و مے گم شود سهو نماید معنے مصرع ثانی آنکه از یاد محبوب در وقتے از اوقات که باز ماند چه غم چه یاد مر غائب راست و صاحب مشاهده را مشاهده عین یاد است قوله

بخط و خال گدایان مده خزینهٔ دل ۔۔۔ بدست شاه وشے ده که محترم دارد

خط و خال حسن و جمال گدایان محبوبان مجاز مده خزینهٔ دل دلبستگی منما شاه وشے یعنے محبوبی که محترم دارد بحرمت دل تو کوشد قوله

مراد دل ز که جویم که نیست دلدارے ۔۔۔ که جلوهٔ نظر و شیوهٔ کرم دارد

دلداری اینچنین دلدارے جلوه نظر و شیوه کرم دارد هم صاحب جمال باشد و هم صاحب کرم قوله

دلم که لاف تجرد زدی کنون صد شغل ۔۔۔ ببوے زلف تو با باد صبحدم دارد

شغل کار و تعلق باد صبحدم جذبه و مرشد قوله

نه هر درخت تحمل کند جفاے خزان ۔۔۔ غلام همت سروم که این قدم دارد

هر درخت هر عاشق و سالک خزان شدائد و بلیات سرو عاشق کامل این قدم اشارة بتحمل جفاے خزان قوله

رسید موسم آن کز طرب چو نرگس مست ‖ نهد بپاے قدح هر که شش درم دارد

موسم آن کنایه از ایام بهار نهد بپاے قدح یعنی قدح بردارد کذا فی مؤید الفضلا هر که شش درم دارد اگرچه اندک مال دارد آنهم مصروف مے سازد قوله

زراز بہاے مے اکنون چو گل دریغ مدار ‖ که عقل کل بصدت عیب متهم دارد

یعنی از دست و قدرت انچه داری الحال در عشقبازی مصروف دار چنانچه گل در ایام بهار می شگفد و تمامی زر را که زردی میان گل است بیرون می آرد و ظاهر میسازد و پوشیده نمیدارد و الا نه عقل کل که عقل کامل است یا مرشد بصد عیب ترا متهم میسازد قوله

ز سر غیب کس آگاه نیست قصه مخوان ‖ کدام محرم دل ره درین حرم دارد

ز سر غیب عاقبت کار کس آگاه نیست کسے علم ندارد قصه مخوان گفتگو مکن محرم دل صفا دل ره درین حرم دارد حرم اشارة بوقوف عاقبت کار

ز جیب خرقه حافظ چه طرف بتوان بست ‖ که ما صمد طلبیدیم و او صنم دارد

طرف بتوان بست امید توان داشت صمد اسم حق مراد عشق که اسم ذاتی حق است صنم مراد هواے نفسانیه غزل

دی پیر مے فروش که ذکرش بخیر باد ‖ گفتا شراب نوش و غم دل ببر ز یاد

دی زمانه گذشته پیر مے فروش محمد علیه السلام شراب نوش بعشق کوش قوله

گفتم بباد میدهدم باده ننگ و نام ‖ گفتا قبول کن سخن و هر چه باد باد

یعنی باده عشق ننگ و نام من بر باد میدهد و رسواے عالم مے سازد قوله

سود و زیان و مایه چو خواهد شدن ز دست ‖ از بهر این معامله غمگین مباش و شاد

سود و زیان مایه نیکنامی و بدنامی زندگی چو خواهد شدن ز دست آخر الامر فنی ست این معامله گفتن نیک و بد قوله

بادت بدست باشد اگر دل نهی بهیچ ‖ در معرضے که تخت سلیمان رود بباد

بادت بدست باشد بیحاصل و لا ینفع گر دل نهی بهیچ بدنیا و تعلقات اراضی و مایل باشی در معرضے در جاے سلیمان پسر داؤد پیغمبر بادشاه تمام ملک و انس و جن از شرق تا غرب و از جنوب تا شمال و بساط سه فرسنگ در سه فرسنگ بگسترانید که پرندگان در هوا پر در پر بافتند که یک ذره شعاع آفتاب بر ایشان نیفتادی و باد آن بساط را یکماه راه بامداد و مثله شبانگاه بردے کما قال الله غدوها شهر و رواحها شهر قوله

نے خار گل نباشد و بے نیش نوش هم ‖ تدبیر چیست وضع جهان اینچنین فتاد

بے خار گل نباشد بے تصدیع راحت نباشد بے نیش نوش بے الم آرام وضع جهان اینچنین فتاد طریق زمان بدین نهج است

پر کن ز باده جام دمادم بگوش هوش | بشنو از و حکایت جمشید و کیقباد

جام کنایه از دل جمشید و کیقباد نام بادشاهان عالی قدر مراد از عرفاء کامل قوله

در آرزوی آنکه رسد دل براحتی | جان در درون سینه غم عشق او نهاد

در آرزوی آنکه بواسطه آنکه رسد دل براحتی دل حصول راحت نیابد جان در درون سینه غم عشق را نهاد یعنی جان اختیار عشق کرد قوله

حافظ گریست پند حکیمان ملالت است | کوته کنیم قصه که عمرت دراز باد

حکیمان عارفان و ناصحان غزل

دل من بدور رویت ز چمن فراغ دارد | که سرو پای بند است و چو لاله داغ دارد

بدور رویت بسبب مشاهده تو چمن معروف و دنیا – ای محبوب من دل من بسبب مشاهده روی تو یا عشق تو احتیاج چمن ندارد مشتاق لاله و نسترن نیست زیرا که چون سرو مقید عشق است و چون لاله داغدار محبت است نقل است که رابعه بصری روی از دنیا برتافته و بکنج عزلت خزیده بود و در مشاهده معشوق مشغول چون ایام بهار شد خادمه بدر آمد که یا رابعه ایام بهار است برائی تماشاء صنع صانع تمائی گشت تو درون آی تا مشاهده صانع نمائی کسی را که بمشاهده صانع کار است مصنوع چه کار است قوله

سر ما فرو نیاید بکمان ابروی کس | که درون گوشه گیران ز جهان فراغ دارد

یعنی ای محبوب من بدولت محبت تو دل من بحسن و جمال هیچ محبوب مبتلا نمیشود عاشقان با سوا کار ندارند که خلوت گزیده را بتماشا چه حاجت است قوله

شب تیره چون سر آرم ره پیچ پیچ زلفش | مگر آنکه شمع رویش برهم چراغ دارد

شب تیره یعنی درین دنیا که مثل شب تار است تاریک چگونه بانجام رسانم راه پیچ پیچ زلفش طریق محبت و عشق او را روشن مشاهده ذات او برهم چراغ دارد چراغ راه من گردد و هادی من شود قوله

ز بنفشه تاب دارم که ز زلف او زند دم | تو سیاه کم بها بین که چه در دماغ دارد

بنفشه نام گلی است که بزلف نسبت کنند تاب دارم در تاب هستم که ز زلف او زند دم دعوی همسری زلف آن محبوب کند سیاه کم بها غلام کم بها اشارت به بنفشه که در دماغ دارد یعنی چه در دماغ دارد قوله

من و شمع صبحگاهی سزد ار بهم بگرییم | که بسوختیم و از ما بت ما فراغ دارد

فراغ فرصت یعنی اگر من و شمع صبحگاهی باهم بگرییم سزد چرا که محبوب از یاد آن هر دو غافل شده ام در آنچه طریق محبت است بطریق نیاز سری داشته ام و آنگاه محبوب هرگز بحال من نگاه نکرده قوله

بفروغ چهره زلفش ره دین زند همه شب ٭ فروغ چهره شهود ذات زلف عالم کثرت وشهادت یعنی تعینات وچون بعضے از اہل شهود مشاهده ذات در هر تعینات نموده متوجه الیه او میشوند وهم بدان مقید میشوند واز عروج باز میمانند پس میگوید چه دلاور است وزدی که بکف چراغ دارد ـ دلاور اشارة بزلف چراغ اشارة بذات قوله

سزوار چه ابر بهمن که درین چمن بگریم ٭ طرب آشیان بلبل بنگر که زاغ دارد

درین چمن یعنے دنیا طرب آشیان بلبل مقام عارفان کامل که ارشاد ومشیخه است زاغ ناقصان ومقلدان قوله

بچمن خرام وبنگر بر تخت گل که لاله ٭ بندیم شاه ماند که بکف ایاغ دارد

چمن کنایة از مجلس مرشد تخت گل همان چمن لاله کنایة از مرشد بندیم شاه ماند بمنزله نائب رسول ع م است الشیخ فی قومه کالنبی فی امته بکف ایاغ دارد مستغرق مدهوشی است قوله

سر درس عشق دارد دل دردمند حافظ ٭ که نه خاطر تماشا نه هواے باغ دارد

سر درس عشق دارد غیر از ذکر عشق گفتگوے ندارد که سر وبرگ چیز دیگر ندارد غزل

درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد ٭ نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد

درخت دوستی عشق بنشان حاصل کن که کام دل ببار آرد وصل محبوب رسی نهال دشمنی انکار ومخالفت که رنج بیشمار آرد مدام بهجران سپارد قوله

چو مهمان خراباتی بعزت باش با رندان ٭ که دردسر کشی جانا گرت مستی خمار آرد

بعزت یعنے درین دنیا بتواضع ومحبت رندان عاشقان دردسر کشی پشیمان شوی گرت مستی خمار آرد عوض مستی دامنگیر وقت تو گردد خمار کدورت وملالت طبع قوله

شب صحبت غنیمت دان که بعد از روزگار ما ٭ بسے گردش کند گردون بسے لیل ونهار آرد

بعد از روزگار ما بعد از مردن ما قوله

عماری دار لیلی را که مهد ماه در حکم است ٭ خدا را در دل انداز که بر مجنون گذار آرد

عماری دار مرشد لیلی محبوب حقیقی مهد ماه در حکم است مهد آن ماه که محبوب حقیقی است باختیار اوست مجنون کنایة از خود قوله

بهار عمر خواه ایدل وگرنه اینچمن هر سال　|　چو نسترن صد گل آرد و بار و چون بلبل هزار آرد

بهار عمر خواه زندگی باید این چمن یعنے دنیا چو نسترن صد گل آرد بارو چون بلبل هزار آرد هزاران معشوق و هزاران عاشق در دنیا ظهور مے نمایند قوله

خدارا چون دل ریشم قرارے بسته با زلفت　|　بفرما لعل نوشین را که جان را بقرار آرد

خدارا بواسطه خدا زلف کنایه از جذبه عشق لعل نوشین کنایه از فضل یزدانی جان را با قرار آرد جان را تسلی دهد قوله

زکار افتاده ایدل که صدمن بار غم داری　|　برو یکجرعه مے درکش که در حالت بکار آرد

زکار افتاده ایدل یعنے عاشق هستی یا در برداشتن کامل نشده و تغافل مے ورزی جرعه عشق و محبت که در حالت بکار آرد ترا در عشق چالاک سازد قوله

درین باغ از خدا خواهد درین پیرانه سر حافظ　|　نشیند بر لب جوئے و سروی در کنار آرد

درین باغ اشارة بدنیا باعتبار ظهورات متنوعه سرو سے محبوب سے غزل

ولا بسوز که سوز تو کارها بکند　|　نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند

سوز تو سوختن تو در عشق و محبت قوله

عتاب یار پریچهره عاشقانه بکش　|　که یک کرشمه تلافی صد جفا بکند

عتاب سرزنش عاشقانه مانند عاشقان کرشمه ظاهر تجلی تلافی بدله قوله

طبیب عشق مسیحا دمست و مشفق لیک　|　چو درد در تو نه بیند کرا دوا بکند

طبیب عشق مرشد و نیز اضافه بیانیه قوله

ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند　|　هر آنکه خدمت جام جهان نما بکند

ملک دنیا مراد ناسوت ملکوت عالمے است از عوالم اربعه بالاتر از ناسوت حجاب بردارند مکشوف او سازند جام جهان نما دل عارف کامل یعنے از عرش تا فرش مکشوف او سازند هر که در مراقبت دل خود کوشد که منبع جمیع مکاشفات قلب است قال الله فانها لا تعمی الابصار ولکن تعمی القلوب التی فی الصدور قوله

تو با خدا سے خود انداز کار و دل خوش دار　|　که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

تو با خدای خود انداز کہ من یتوکل علی اللہ فہو حسبہ خدا بکند لانہ ارحم الراحمین قولہ

زبخت خفتہ ملولم بود کہ بیداری ... بوقت فاتحہ صبح یک دعا بکند

بیداری اہل دلی فاتحہ کشایش فاتحہ صبح سحرگاہ و فاتحہ کہ بصبح خوانند قولہ

بسوخت حافظ و بوئے ززلف یار نبرد ... مگر دلالت این دولتش صبا بکند

دلالت رہنمائی و مشاطگی این دولت اشارۃ ببوئے زلف و ضمیر شین بحافظ صبا فیض آموز و مرشد غزل

ودیدم بخواب خوش کہ بدستم پیالہ بود ... تعبیر رفت کار بدولت حوالہ بود

چنانکہ دیدن این بخواب تعبیر بعلم کنند و شراب را تعبیر بعشق و محبت و ہیچ دولتے بالاتر از ان نیست کہ در ذات تو عشق و محبت حاصل شود قولہ

چلسال رنج و غصہ کشیدیم و عاقبت ... تدبیر ما بدست شراب دو سالہ بود

معنے آنست کہ چلسال سیر سلوک کردم و از سختیہائے محبت در کشاکش بودم آخر الامر آرام جان ناتوان در نوشیدن شراب دو سالہ کہ کنایہ از ان قرآن ست باعتبار نزول مرتین و شمولہ مرتین یا نہم الاجرہم بدو لیتنا ثم قال عم من اداہ مونسا فالقرآن بکفیہ و در بعضے نسخہ شراب سہ سالہ مراد محبت حقیقی از انجہت کہ شراب سہ سالہ بسیار کیف میشود قولہ

آن نافہ مراد کہ میخواستم ز غیب ... در چین زلف آن بت مشکین کلالہ بود

نافہ تجلی جمالی غیب بمعنے خدا تعالی ۱۲ من ابراہیم شاہی کلالہ قسم زلف معنے آنست کہ تجلی جمالی حقیقی در چین زلف مجازی یافتم عزیز من بکوش و دیدہ دل بدست آر تا عجائبہا بینی و شنیدہ فی کل شئی وفی کل بیت ہ رودیدہ بدست آر کہ ہر ذرہ خاک ؛ جامیست جہان نمای چون درنگری قولہ

آتش فگندہ در دل مرغان صبح خیز ... زان داغ سر بمہر کہ در جان لالہ بود

آتش فگندہ بیقرار گردانید مرغان صبح خیز زاہدان عاشقان سر بمہر پوشیدہ انداغ سر بمہر کنایہ از عشق لالہ مراد عاشق کنایہ از خود قولہ

نالان و داد خواہ بمینا نہ میبریم ... کانجا گشاد کار من از آہ و نالہ بود

میخانہ مراد عشق ہ عالم عشق اسے پسر میخانہ الیست ؛ کز شر البش عقل کل دیوانہ الیست

کشاد کار کشایش کار قوله

آن شاه تند حمله که خورشید شیر گیر ‖ پیشش بروز معرکه کمتر غزاله بود

آن شاه تند حمله محبوب حقیقی و مرشد غزاله آهو بچه قوله

یرجا رفت گلشنم گذر افتاد وقت صبح ‖ آن دم که کار مرغ چمن آه وناله بود

گلشنم گلشن من گذر افتاد اشارة بآن شاه تند حمله مرغ چمن بلبل کنایة از خود آه وناله بود است ورگریه بود قوله

هر کو نکاشت مهر وز خوبی گلے نچید ‖ در رهگذار باد نگهبان لاله بود

هر کو نکاشت مهر یعنے آن محبوب حقیقی گفت هر که حصول عشق نمود ز خوبی گلے نچید و مشاهده خوبی نکرد در رهگذار باد نگهبان لاله بود است بیحاصل ولا ینفع چنانچه در رهگذر باد کسے نگهبانی لاله کند میکده مقام عشق و مرشد قوله

خون میخورم ولیک نه جای شکایت است ‖ روزی ما ز خوان کرم این نواله بود

خون میخورم رنج میکشم روزی قسمت و رزق این نواله اشارة بخون خواری قوله

از دست برده بود خمار غمم سحر ‖ دولت مساعد آمد و مے در پیاله بود

از دست برده بود بیخود کرده و بهلاک رسانیده بود غم خمار مساعد موافق قوله

دیدیم که شعر دلکش حافظ بمدح شاه ‖ هر بیت از آن سفینه به از صد رساله بود

شاه محبوب حقیقی نزین سفینه اشارة بدیوان حافظ غزل

دوش مے آمد و رخسار برافروخته بود ‖ تا کجا باز دل غمزده سوخته بود

رخساره برافروخته بود با جمال کمال و مصرعه ثانی مشعر یعنے این بیت سے اقتضاے نظر حسن تو افزون نشود تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود قوله

رسم عاشق کشی و شیوه شهر آشوبی ‖ جامهٔ بود که بر قامت او دوخته بود

رسم طریق جامه بود که بر قامت او دوخته بود یعنے اینها مناسب و مرتب با وست قوله

جان عشاق سپند رخ خود میدانست ‖ و آتش چهره بدین کار برافروخته بود

آتش چهره حسن روے بدین کار بجانسوزی عشاق برافروخته زیاده نمود قوله

کفر زلفش رہ دین میزد و آن سنگین دل | در رہش مشعلہ از چہرہ بر افروختہ بود

کفر زلفش تعلقات دنیوی و جذبۂ عشق نیز دین زہد و پارسائی سنگین دل لفظ معہذا مقدر است مشعلہ از چہرہ بر افروختہ بود تجلی ہمراہ دارد قولہ

اگر چہ میگفت کہ زارت بکشم میدیدم | کہ نہانش نظری با من دلسوختہ بود

زارت بکشم من احبنی قتلتہ نہانش نظر بموجب من قتلتہ فانا دیتہ روزی خواجۂ عالم در کوچہ مدینہ میرفت ضعیفہ دعوت کرد حضرت اجابت کرد بخانہ او رفتند درخانہ آتش افروختہ بود اطفال او در حوالی آتش نشستہ بود از حضرت سوال کرد کہ یا رسول اللہ حق تعالیٰ بر بندگان خود رحیم باشد یا من برین فرزندان حضرت فرمود کہ حق تعالیٰ ارحم الراحمین است ضعیفہ گفت من با این رحمت ناصر روا ندارم کہ فرزندان خود را درین آتش اندازم ارحم الراحمین چگونہ روا دارد کہ بندگان را در آتش اندازد راوی گوید کہ حضرت بگریست و گفت کذا اوحی اللہ الی ازینجا است اگر چہ میگفت کہ زارت بکشم میدیدم الخ قولہ ہر کہ یک لحظہ وصالش بدو عالم نخرید طالب الدنیا اسیر و طالب الدنیا حقیر و طالب المولیٰ امیر ہر دو عالم فدا کرد لحظہ وصال محبوب نخرید و در بعضی نسخہ بجای این مصرع چنین دیدہ شدہ است قولہ

یار مفروش بدنیا کہ بسی سود نکرد | آنکہ یوسف بزر ناسرہ بفروختہ بود

قولہ

گفت و خوش گفت برو خرقہ بسوزان حافظ | یا رب این قلب شناسی ز کہ آموختہ بود

گفت خوش گفت سخن خوش گفت خرقہ بسوزان ہستی موہومہ را فنا ساز غزل

دوش در حلقۂ ما قصۂ گیسوی تو بود | تا دل شب سخن از سلسلۂ موی تو بود

دوش شب گذشتہ در حلقۂ ما یعنی در مجمع ما کہ گروہ عاشقانیم قصۂ گیسوی تو بود گفتگو حسن و جمال تو بود کہ سنت ما است تا دل شب تا نیم شب کہ ہنگام مشاہدات است سخن از سلسلۂ موی تو بود سخن اوصاف کمال تو بود کہ جمال متین ما است قولہ

دل کہ از ناوک مژگان تو در خون میگشت | باز مشتاق کمانخانۂ ابروی تو بود

از ناوک مژگان تو بسبب شدائد عشق تو در خون میگشت غرق خون بود باز مشتاق کمانخانۂ ابروی تو بود درین نشاء مشتاقی مشتاق زخمی دیگر بود و می از ان اشتیاق

بمی آسوده آورده اند که روز ازل روح هر یکی از جهانیان دعوی عشق کرد حق تعالی از بهر ابتلای ایشان دنیا را زینتی داده در نظر ایشان آورد گروهی که بزینت بهشت مبتلا شد باقیمانده بود نزول بلاهای گوناگون گشت چند احتراز گردید و برخی استقامت آوردند آنکه استقامت نموده اند در عاشقی صادق بودند پس خواجه خود را از ان گروه شمرده و استقامت خود را در ان شاتین بیان آورده قوله

هم عفا الله صبا کز تو پیامی آورد ‌ ‌ ‌ ‌ ورنه در کس نرسیدیم که در کوی تو بود

عفا الله بیامرزد خدا صبا مرشد بیامرزد حق تعالی مرشد را که از تو پیامی میرساند ورنه در کس نرسیدیم که از کوی تو بود هر که رسیدیم از تو بیگانه یافتیم قوله

عالم از شور و شر عشق خبر هیچ نداشت ‌ ‌ ‌ ‌ فتنه انگیز جهان غمزه جادوی تو بود

شور و شر عشق تصدیعات و بلیات عشق فتنه انگیز جهان غمزه جادوی تو بود از ظهور و خفای یا استغنا و عدم التفات تو یا مشاهده جمال تو عالمی را گرفتار عشق گردانید قوله

من سرگشته هم از اهل سلامت بودم ‌ ‌ ‌ ‌ دام راهم شکن طره هندوی تو بود

شکن پیچ طره هندوی جذبه عشق قوله

بگشا بند قبا تا بگشاید دل من ‌ ‌ ‌ ‌ که گشادی که مرا بود ز پهلوی تو بود

بگشا بند قبا عالم کثرات و حجاب که درمیان ما و تو هست رفع سازد تا بگشاید دل من عیشی و فرحتی بمارسد و هر گشادی کشایشی معنی این بیت آنست ای رهنمای گم گشتگان وای روح القدس عالم تا اعانتی از تو بما نشود کاری از ما بر نیاید هر گشایشی که بمن رسید بتوجه تو بود قصه و دیده بیدار قصه عاشقی و شب بیداری بستگی خواب عدم خواب کنایه از بیداری غمزه جادو اخفا مشاهده ذاتی قوله

بوفای تو که بر تربت حافظ بگذر ‌ ‌ ‌ ‌ کز جهان میشد و در آرزوی روی تو بود

با قسمیه تو بمعنی خود تربت جسم که نفس مرده در وست میشد اشارت بحافظ معنی آنست که ترا سوگند وفای خود که آخر الامر بعاشقان خود مینمای که حافظ در آرزوی روی تو ازین جهان رحلت می نماید غزل

دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد | کز حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد

دوش یعنی شب گذشته مراد عهد رسول ع آصف وزیر سلیمان ع اینجا کنایه از حضرت محمد ع که وزیر حق است سلیمان محبوب حقیقی معنے آنست که از جناب رسول ع مقبول بشارتے بما رسیده که از حق تعالی اشارة عشرة بما آمده که قال الله تعالی یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا قوله

خاک وجود خود را از آب دیده گل کن | ویران سرای دل را گاه عمارت آمد

آب باده

خاک وجود خود را اے وجود خود را آب دیده گریه که از آثار عشق است ویران سرای دل اضافة بیانیه همان دل که از مدتے بسبب عدم حصول عشق بمنزله سرای ویران بود گاه عمارت آمد وقت آن شد که از عشق آباد کنی قوله

عیبم بپوش زنهار اے خرقه می آلود | کان پاک دامن اینجا بهر زیارت آمد

عیبم بپوش زنهار البته در عیب پوشی ما کوش از خرقه مے آلود کنایه از طریقه ملامتیه و نیز وجود بر معصیت پاکدامن اشارت بتجلی محبوب و نیز معنے این بیت آنست که عیب من از خرقه مے آلود که وجود بر معصیت است اے جوارح وارکان و اے زبان نکته دان عیب من بپوش و در افشای اسرار مکوش که آن محبوب حقیقی بزیارتم آمد و ابواب مشاهدات تجلیات بر من مکشوف شد مبادا حرکتے صادر شود که بحفظ مراتب در خور نبود و آن یار پاکدامن ناراض و فرخمی بود مایه برباد شود قوله آن شرح بے نهایت کز حسن یار گفتند آن حقائق و معارف که عرفا به بیان آورده اند حرفیست از هزاران کاندر عبارت آمد از هزاران حرفے به بیان آورده اند که علم انسان در فهم که باشد در نسبت علم الهی قلیل که وما اوتیتم من العلم الا قلیلا قوله

دریاست مجلس شاه دریاب وقت و شاکر | هان ای زیان رسیده وقت تجارت آمد

دریا باعتبار فیض رسانی شاه کنایت از مرشد تجارت سوداگری قوله

بر تخت جم که تاجش معراج آفتاب است | همت نگر که موری با این حقارت آمد

جم اینجا سلیمان مراد حق تعالی تخت لفظ مرکب کنایه از حقیقت محمدی تاج بلندی معراج آفتاب بلندی آفتاب و آفتاب اگرچه در فلک چارم است اما قصر عرش بر فلک نهم که کرسی است

مور انسان بموجب خلق الانسان ضعیفا جسارت دلیری معنے آنست لسے حقیقت محمدی که مرتبه و بلندی او از همه خلق چون مرتبه و بلندی آفتاب است بر همه ستارگان همت انسان ضعیف را نگر که با اینحقارت که دارد در پے حصول آن شد و حصول آن نموده قوله

از چشم شوخش ایدل ایمان خود نگهدار　　کان جادوے کمانکش بر عزم غارت آمد

بچشم شوخ عالم شهادت که دنیا است و تجلی آن محبوب کنایه از عشق ایمان زهد و پارسائی جادوے کمانکش دنیا عزم قصد قوله

آلوده تو حافظ فیضے ز شاه دریاب　　کان عنصر سماحت بهر طهارت آمد

دریاب حاصل کن عنصر سماحت تجلی محبوب طهارت پاک کردن غزل

دوش آگهی ز یار سفر کرده داد باد　　من نیز دل بباد دهم هر چه باد باد

یار سفر کرده محمد ؐ باد کنایه از وارد و مرشد قوله

در چین طرهٔ تو دل بے حفاظ من　　هرگز نگفت مسکن مالوف یاد باد

چین طرهٔ تو سختیهاے عشق تو مسکن وجود مالوف الفت گرفته شده قوله

امروز قدر پند عزیزان شناختم　　یارب روان ناصح ما از تو شاد باد

روان جان قوله

دل خوش شدم بیاد تو هر گه در چمن　　بند قباے غنچهٔ گل میگشاد باد

چمن مجلس غنچه بستگی اسرار میگشاد بیان میکرد باد مرشد قوله

طرف کلاه شاهیت آمد بخاطرم　　آنجا که تاج بر سر نرگس نهاد باد

طرف کلاه کله گوشه است قدر شاهی سلطنت قوله

از دست رفته بود وجود ضعیف من　　صبحم ببوے وصل تو جان باز داد باد

از دست رفته بود نیست شده بود قوله

حافظ نهاد نیک تو کامت بر آورد　　جانها فداے مردم نیکو نهاد باد

نهاد بکسر بنیاد رسم و بمعنے وضع کرده تن ۱۲ من ابراهیمشاهی غزل

در سر هوا که چون برق اندر طلب نباشد　　گر خرمنے بسوزد چندین عجب نباشد

هوا محبت یعنی در راه عشق چه حقیقی چه مجازی هر دو یک اند در کارسازی اگر عاشق را در عشق چون برق طلب نیست اگر خرمن هستیش بسوزد و برباد رود عجب نیست قوله

هر غنچه که با غم دل شد الفتیش حاصل | بر شاخسار عمرش برگ طرب نباشد

هر غنچه یعنی سالک که غم دل عشق الفتیش ضمیر مرجع شاخسار لفظ سار انبوهی برگ اسباب طرب شادی قوله

در کارخانهٔ عشق از کفر ناگزیر است | آتش کرا بسوزد گر بولهب نباشد

الکفر عند الایمان و نیز بمعنی فراپوشیدن و در ینجا مقام آخر مراد است بولهب نام کافر یعنی در کارخانهٔ عشق از پوشیدن عشق و اسرار وی ناگزیر است که افشای اسرار از ادب دور است و از کتمان آن درون عاشق می افروزد و خشت هستی او را میسوزد اگر نباشد آتش ظهور کجا کند و کرا سوخته نار و سوز کند پس برای اشتعال بولهبی باید بود و به سوختن تحمل باید نمود قوله

در کیش جانفروشان فضل و شرف نگنجد | اینجا نسب نگنجد و آنجا حسب نباشد

کیش مذهب جانفروشان عاشقان فضل و شرف نگنجد فضل و شرف را اعتبار نیست اینجا اشارت بمقام عشق و آنجا نیز اشارت بمقام عشق نسب نسبت آبا عن جد حسب شرافت کسبی یعنی علم قوله

در محفلی که خورشید اندر شمار ذره است | خود را بزرگ دیدن شرط ادب نباشد

در محفلی در مقامی مراد عشق خورشید مهر ۱۲ اندر شمار ذره است لا ارید ان اکون ملکا نبیا بل ارید ان اکون عبدا قوله

می خور که عمر سرمد گر در جهان توان یافت | جز بادهٔ بهشتی هیچش سبب نباشد

می خور عشق حاصل نما عمر سرمد بقا لا فنا بادهٔ بهشتی محبت و عشق حقیقی قوله

حافظ وصال جانان با چون تو تنگدستی | روزی بود که با آن پیوند شب نباشد

تنگدست مفلس - روزی میسر آید که با آن روز اتصال شب نباشد یعنی روز حشر غزل

دیر است که دلدار پیامی نفرستاد | ننوشت سلامی و کلامی نفرستاد

دیراست مدتیست دلدار محبوب حقیقی پیام وسلام وکلام وپیک آهو روش وکبک خرام وارد
از واردات غیبی که ورود آن بر دلهاست عارفان لاریبی میشود وایشانرا هر آینه وهر مکانی بهرج
میکشند واز بهر ابتلا وآزمایش بار نزول می افگند باید دانست که خواجه این غزل هنگام قبض فرموده
واحوال خویش باین مقام بیان نموده یعنی آنست که مدتیست که قبض بمن مستولی شده وارد از
واردات ورود نکرد قوله

صد نامه فرستادم وآن شاه سواران ۔ پیکی نه دوانید وسلامی نفرستاد

ای صد بار عجز وزاری وشکستگی ونگونساری نمودم آن شاه سواران پیکی ندوانید وسلامی نفرستاد قوله

سوی من وحشی صفت عقل رمیده ۔ آهو روشی کبک خرامی نفرستاد

ای سوی من وحشی صفت واز عقل رمیده الهامی از الهامات غیبی نفرستاد از واردات غیبی
بخاطرم رو نداد قوله

دانست که خواهد شدنم مرغ دل از دست ۔ زان طره چون سلسله دامی نفرستاد

خواهد شدنم ضمیر مفعول یعنی مرا طره چون سلسله جذبه محبت قوله

فریاد که آن ساقی شکر لب سرمست ۔ دانست که مخمورم وجامی نفرستاد

ساقی شکر لب وسرمست اشارت بدلدار مخمورم رنجور گشتم جامی نفرستاد ومدارا نکرد قوله

چندانکه زدم لاف کرامات ومقامات ۔ هیچم خبر از هیچ مقامی نفرستاد

زدم لاف کرامات ومقامات اظهار عشق ومحبت نمودم مقام کنایه از سلام وکلام وپیام ومشاهده قوله

حافظ بادب باش که واخواست نباشد ۔ گر شاه پیامی بغلامی نفرستاد

واخواست بازخواست وطلب وتقاضا غزل

در نمازم خم ابروی تو ام یاد آمد ۔ حالتی رفت که محراب بفریاد آمد

در نماز در حالت پرستش که کنایه از زهد وپارسائی است خم ابرو مشاهدات تجلیات است ونیز خیال
جمال باکمال چه ابروی مقوس از کمال جمال است یعنی در حالت زهد وپارسائی مشاهده تجلیات
یا خیال جمال باکمال در مخیله دل درآمد واز آن سوزش عشق وامنگ شد حالتی رو نمود که نظرات
محراب برخاست والتفات بمحراب که لازمه زهد است نماند قوله

بادہ صافی شد و مرغانِ چمن مست شدند ۔ موسمِ عاشقی و کار بہ بنیاد آمد

بادہ صافی شد کنایہ از حصول محبت خالص از ماسوا مرغان چمن حواس خمس موسم عاشقی و کار بہ بنیاد آمد موسم عاشقی بہارے کامل پیدا کرد و کار عاشقی باستحکام رسید قولہ

بوئے بہبود ز اوضاع جہان بشنوم ۔ شادی آورد گل و باد صبا شاد آمد

اوضاع جمع وضع یعنے بوئے بہبود از وضع جہان مے آید چرا کہ گل تجلی بشگفت و شادی بہم رسانید و باد صبا فیض بشادی بوزید قولہ

اے عروسِ ہنر از بخت شکایت منما ۔ حجلۂ حسن بیارا کہ داماد آمد

عروس ہنر سالک کہ عروس وار در حجلہ سالکست حجلہ حسن مراد وجود یا دل بیارا اے خس وخاشاک بشریت بروب معنے آنست کہ اے سالک تو از بخت شکایت مکن و ہمگی ہمت خود مصروف طلب او کن و خویش را بتوجہ غیر میالا و ہموارہ قلب خود را بتصفیہ حجلہ بیارا کہ او خود طالب است و روبش وارو ترا از تو نزد یکست قولہ

دلفریبان نباتی ہمہ زیور بستند ۔ دلبرِ ماست کہ با حسنِ خداداد آمد

نبات مصری درستنی دلفریبان نباتی معشوقان مجازی ہمہ زیور بستند محتاج زیور اند حسن خداداد حسن ازلی قولہ

زیر بارند درختان کہ تعلق دارند ۔ اے خوشا سرو کہ از بار غم آزاد آمد

بار غم کنایہ از غم خزان قولہ

مطرب از گفتۂ حافظ غزلے نغز بخوان ۔ تا بگویید کہ ز عہد طربم یاد آمد

بگوییم

از گفتہ حافظ از اشعار حافظ تا بگویید کہ ز عہد طربم یاد آمد از برائے آنکہ خلق را از طرف ما خبر دہد کہ از عہد طرب کہ وقت خوردن مے است و آن کنایہ از عشق است یاد آمد اے بردل ما جوش زد و این سخنہا گفتہ شد غزل

دل شوق لبت مدام دارد ۔ یارب زلبت چہ کام دارد

مدام ہمیشہ یارب کلمہ تعجب است قولہ

جان شربت مہر و بادۂ شوق ۔ در ساغر دل مدام دارد

مهر محبت ساغر دل اضافۂ بیانیہ مدام ہمیشہ قولہ

خرم دل آن کسیکه صحبت | با یار سے علی الدوام دارد

سے علی الدوام ہمیشہ قولہ

شوریدۂ زلف یار دائم | در دام بلا مقام دارد

شوریده پریشان یعنے عاشق دام بلا اضافۂ بیانیہ قولہ

تا صید کند دلے بشوخی | بر گل ز بنفشہ دام دارد

تا صید کند از براے آنکہ صید کند بر گل ز بنفشہ دام دارد بر گل ذات از بنفشہ صفات دام گسترده قولہ

آخر رسدم کہ باز پرسم | کان دلبر ما چہ نام دارد

رسدم می باید مرا باز پرسم جستجو نمایم قولہ

با یار کجا نشیند آن کو | اندیشۂ خاص و عام دارد

کسے با یار وصل گردد کہ باندیشۂ خاص و عام یعنے در خیال ما و تو گرفتار است قولہ

حافظ چو دمے خوش است مجلس | اسباب طرب مدام دارد

اے حافظ چون مجلس عاشقان بهر سیده پس مے ہوش سبب مے مجلس لا ینفع غزل

دست از طلب ندارم تا کام من برآید | یا تن رسد بجانان یا جان ز تن برآید

طلب جستجو دست داشتن باز ماندن کام مقصود و معنی مصرع آینده اینست درین جست وجو دو چیز است یا بمقصود رسم یا بمیرم تا ازین شدائد رہائی یابم دردا افسوس قولہ

جان بر لبست و حسرت در دل کہ از لبانش | نگرفتہ ہیچ کامے جان از بدن برآید

از لب کام گرفتن بوسہ مراد قرب جان از بدن برآید بمیرم قولہ

از حسرت دہانت جانم بہ تنگ آمد | خود کام تنگدستان کے زان دہن برآید

دہان مراد وحدت جانم بہ تنگ آمد بہیچ نوع مفہوم نمیشود تنگدستان مفلسان سے زان دہن آید کہ این مقام عارفان کامل است قولہ

برخیز تا چمن را از قامت قیامت | ہم سرو در برآید ہم نارون برآید

چمن کنایہ از دل قامت کنایت از وجود سے چیست قامت فی المثل یعنے وجود [illegible]

استعاره آن قامت معهود قیامت صفت قامت است هم سرو در بر آید هم نارون بر آید سرو و نارون زیبایش چمن است یعنی چمن دل ما زیبی گیرد قوله

بنمای رخ که خلقی واله شوند و حیران	بگشای لب که فریاد از مرد و زن بر آید

رخ وجه امداد جمال خود بگشای لب بسخن در آ که فریاد از مرد و زن بر آید خروش ان و مشتاق تو گردد قوله

بر بوی آنکه در باغ یابد گلی چو رویت	آید نسیم و هر دم گرد چمن بر آید

بر بوی آنکه بتوقع آنکه باغ دل و دنیا گل تجلی و محبوب روی ذات آید نسیم و هر دم گرد چمن بر آید نسیم انفاس هر دم که برگرد چمن دل سیر آن مینماید قوله

هر یک شکن ز زلفش پنجاه شست دارد	چون این دل شکسته با آن شکن بر آید

شکن پیچ و اینجا روز و شب مراد کنایه تغیر و تبدل سبز و زلف مراد دنیا باعتبار ظلمت و سواد شست بمعنی دام اینجا کنایه از حوادث و آفات عالم سبز و معنی آنست که هر روز و شبی و هر تغیری و تبدلی پنجاه حادثه دارد که هر یکی سد راه گمارد یعنی دنیا که کثیر الحوادثات والآفات است سالک غریب تنها پنجاه حادثه و آفات را در آن بچه وجه نجات است اسی هر روزی و هر شبی چون بر سالک پنجاه حادثه و آفات در آید این سالک تنها چه طور از آن آفات بر آید و اگر زلف کنایه از جذبه عشق یعنی هر پیچ و تاب جذبه عشق که بسالک رو نماید پنجاه دام دارد این دل رسیده چه طور از آن سر بر آرد و از آن بر آمده راه مقصد گیرد غزل

داورا گر ترا فلک جرعه کش پیاله باد	دشمن دل سیاه تو غرقه بخون چو لاله باد

جرعه کش محتاج و طفیلی قوله

قدرۀ کاخ رفعتت راست ز فر ارتفاع	راهروان وهم را راه هزار ساله باد

قدره بلندی کاخ کنگ فر زیبائی و شکوه راهروان وهم اضافه بیانیه قوله

چون بهوای قامتت زهره شود ترانه ساز	حاسدت از سماع آن همدم آه و ناله باد

نوا آواز مراد سرود ترانه ساز سرود گوینده سماع شنیدن قوله

نه طبق سپهر و آن قرصۀ سیم و زر که هست	از لب خوان حشمتت سهلترین نواله باد

فرط ارتفاع

سرود گوینده

رضه سیم وزر ماه ومهر لب کناره سهلترین کمترین قوله

زلف سیاه پرچمت چشم وچراغ عالمست | جان زنسیم دولت ور شکن کلاله باد

پرچم موسے بن باده گا وکوہی شکن پیچ کلاله قسم زلف قوله

حافظ تو درین غزل حجت بندگی نوشت | لطف عبید پرورت شاهد این قباله باد

عبید پرور بنده پرور قباله خط غزل

رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند | چنان نماند چنین نیز هم نخواهد ماند

چنان اشارت بایام وصل چنین اشارة بایام هجر قوله

غنیمتے شمر اے شمع وصل پروانه | که این معامله تا صبحدم نخواهد ماند

شمع اصحاب دول پروانه خدم وحشم این معامله کار فرمائی یعنی اے اہل دولت رجوع دوست غنیمت شمرده لشکر آن درآئید وحقوق حشم ومتعلقان رعایت نمائید واز آزار زیر دستان باز آئید وازین دولت وحشمت مغرور نباید شدن که اسرع الزوال وسمر گوناگون دبال که کلکم راع وکلکم مسئول عن رعیته ونیز شمع مرشد وسالک پروانه مسترشدان وحواس خمس اعضا یعنی اے سالک فرصت را غنیمت شمار تا آنکه اختیار در دست تست کار بکن که رشا بیسته درگاه با شکر وسلامتی اعضا وحواس برہمگنان لازم ونیز اے مرشد ہنگام ارشاد خود را غنیمت شمار در تربیت مسترشدان بکوش که اہمال موجب اخلال وسرمایه حیرت ووبال قوله

من ارچه در نظر یار خاکسار شدم | رقیب نیز چنین محترم نخواهد ماند

خاکسار خوار وبیقدر رقیب کنایه نفس وشیطان وجوارح محترم عزیز قوله

سروش عالم غیبم بشارتے خوش داد | که بر در کرمش کس دژم نخواهد ماند

سروش فرشته دژم غمگین ومخمور وتباه قوله

چو پرده دار بشمشیر میزند همه را | کسے مقیم حریم حرم نخواهد ماند

پرده دار شیطان که حاجب درخلوتسرائے وحدت است حریم حرم مقام وصل قوله

چه جای شکر وشکایت زنقش نیک وبدست | که کس همیشه گرفتار غم نخواهد ماند

نقش نیک وبد اضافه بیانیه یعنی نیک وبد چو بر صفحه هستی رقم نخواهد ماند چون زندگی

جاوید نیست و آخر الامر فنا است جاے شکایت نیست قوله

سرود مجلس جمشید گفته اند این بود | که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند

جمشید نام بادشاه دوران جم زمانه جمشید مژده خوشخبری مخزن جاے خزینه قوله

برین رواق زبرجد نوشته اند بزر | که جز نکوئی اہل کرم نخواهد ماند

رواق بک پیشگاه خانه زبرجد زمرد رواق زبرجد آسمان که جز نکوئی اہل کرم نخواهد ماند که ذکر خیر کریمان تا قیامت است قوله

ز مهربانی جانان طمع مبر حافظ | که نقش مهر و نشان ستم نخواهد ماند

اشارة به لاتقنطوا من رحمة الله جور و ستم گردش فلکی که از محبوب دور افگنده غزل

رو بر رهش نهادم و بر من گذر نکرد | صد لطف چشم داشتم و یکنظر نکرد

چشم امید قوله

ماهی و مرغ دوش نخفت از فغان من | آن شوخ دیده که سر از خواب بر نکرد

آن شوخ دیده کنایة از محبوب سر از خواب بر نکرد سر از خواب بر نداشت قوله

سیل سرشک ما ز دلش کین بدر نبرد | در سنگ خارا قطرهٔ باران اثر نکرد

سیل سرشک کنایة از گریه و زاری سنگ خارا اشارت بدل محبوب باران کنایت از گریه کلک سخنے که ازان قلم سازند غزل

راہے بزن که آہے بر ساز او توان زد | شعرے بخوان که با او رطل گران توان زد

راه سرود مراد سخنان عشق را ہے بزن سخنان عشق گو رطل جام نیم من قوله

بر آستان جانان گر سر توان نهادن | گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد

گر سر توان نهادن اگر سر نهادن میسر شود گلبانگ آواز شادی و خوشی قوله

قد خمیدهٔ ما سهلت نماید اما | بر چشم دشمنانت تیر از کمان توان زد

خمیده کج سهلت نماید قدرے و وقرے ندارد قوله

در خانقه نگنجد اسرار عشق و مستی | جام مئے مغانه هم با مغان توان زد

سخنان عاشقانه و اسرار حقایق با عاشقان بیان توان کرد کلموا الناس على قدر عقولهم

از شرم در حجابم ساقی تلطفی کن | باید که بوسهٔ چند بر آن دهان توان زد

از شرم یعنی از شرم بیگانگی در حجابم محجوبم و دم از وصل نتوانم زد ساقی تلطفی کن بجام عشق اعانت نما یا بمایهٔ عشق بوسهٔ چند بران دهان توان زد بوصل توانم رسید چه بوسه نیل وصل معلوم قوله

بر جویبار چشمم گر سایه افگند دوست | بر خاک رهگذارش آب روان توان زد

جویبار چشم یعنی چشم که از گریه بمنزلهٔ جویبار است بر خاک رهگذارش آب روان توان زد برای آنکه تا گرد راه بدامن او نرسد فالی بزن بگو انشاء الله بمراد خواهم چراکه حال نکو در قفای فال نکوست برگ ساختگی قوله

درویش را نباشد منزل سرای سلطان | مائیم و کهنه دلقی کاتش دران توان زد

کاتش دران توان زد لایق سوختن باشد قوله

اهل نظر دو عالم در یک نظر ببازند | عشقست و داد اول بر نقد جان توان زد

اهل نظر عشاق داد نوبت باختن قمار وغیره معنی بیت آنست عشاق دین و دنیا را در یکنظر ببازند از آنکه ایشان را مقام عشق است که از جمیع مقامات بالا است و در عشقبازی داد اول بر نقد جان توان نه چه دین و دنیا قوله

عشق و شباب و رندی مجموعه مراد است | ساقی بیا که جاست در این زمان توان زد

شباب بفتح پرده سرود و جوانی رندی نزد اهل تصوف قطع نظر از انواع اعمال در طاعت و از رسوم خلایق و عالم بیباکی سه رندی اینجا عالم بیباکی است ؛ در طریقت چستی و چالاکی است ؛ و آنکه رندی سازد او را ارجمند ؛ رسم و عاد آتش نسازد پای بند ؛ رند عالم سوز کی باشد بذات ؛ پای بند رشتهٔ صوم و صلوٰة ؛ گاه جانش سوی کعبه کرده سیر ؛ گاه عازم گشته بر اقصای دیر ؛ کعبه و میخانه او را بیشکی ؛ در ره رندی همیگر دو یکی ؛ آنکه در کعبه مناجاتش بود ؛ پیش از آن اندر خراباتش بود ؛ ظاهر و باطن خلا و در ملا ؛ رند باشد غرقهٔ نور خدا ؛ جانش از رندی بواحد شد بداست لعنت و رحمت بنزد یش واحد است ؛ نه ز رحمت خاطر او را سرور ؛ نه ز لعنت در کمال او قصور ؛ پیش او یکسان بود حلوا و زهر ؛ خواه لطف از دوست بیند خواه قهر ؛ هر چه محبوبش بدست خود دهد ؛ گیرد و بر هر دو چشم خود نهد ؛ قوله

اگر دولت وصالش خواہد در کشودن	سرہا برین تخیل بر آستان توان زد

اگر دولت وصال او در وے رو دہد تخیل خیال بستن قولہ

شد رہزن سلامت زلف تو وین عجب نیست	گر راہزن تو باشی صد کاروان توان زد

سلامت عافیت زلف جذبہ عشق صد کاروان توان زد یعنی یک عافیت چہ صد کاروان توان زد قولہ

حافظ بحق قران کز زرق و شید باز آ	باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان زد

بحق سوگند زرق و شید مکر و فریب و یا روے ریا باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان زد یعنی در زمرہ مخلصان در آئی غزل

روز وصل دوستداران یاد باد	یاد باد آن روزگاران یاد باد

درین غزل خطاب بمحمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز بدوستان قولہ

کامم از تلخی غم چون زہر گشت	بانگ نوش بادہ خواران یاد باد

نوش شیرین و نوشیدن زان سر زلف و رخ گلفام او سر زلف عشق رخ گلفام یعنی انزان عشق و محبت و مشاہدہ کہ در ازل داشتم از گلعذاران یاد باد گلعذاران مراد معشوق و نیز عاشقان کہ از شادی وصل رخ شان چون گل افروختہ و در بعضے نسخہ اے گلعذاران دیدہ شدہ رود جوئے زندہ رود نام جوئیست در سپاہان و بر کنار او باغیست باغکاران نام قولہ

گرچہ یاران فارغند از یاد من	از من ایشانرا ہزاران یاد باد

فارغ خالی و پرداختہ شیک بسیار قولہ

من کہ تدبیر غم بیچارہ ام	چارۂ آن غمگساران یاد باد

غمگسار لفظ گسار بضم خورندہ و غمگساران عاشقان قولہ

راز حافظ بعد ازین ناگفتہ ماند	اے دریغ اے رازداران یاد باد

اے رازداران خطاب بہم طریقان و ہم صحبتان غزل

رسید مژدہ کہ آمد بہار و سبزہ دمید	وظیفہ گر برسد مصرفش گلست و نبید

بہار ہنگام مشاہدات سبزہ دمید چمن سرسبز شد وظیفہ مراد انفاس مصرف جاے خرچ

نبید شراب نبیذ در اصل بذال است تبدیل آن بدال نموده و فرق درمیان دال و ذال آنست که اگر پیش از و حرف صحیح ساکن بود مهمله خوانند چون بند و پند و خواهند وغیره و اگر حرف صحیح متحرک یا حرف علت ساکن یا متحرک بود معجمه خوانند مثال صحیح متحرک چون گنبذ و گذشت و گذرد و کاف گذشت و گذر حرف صحیح متحرک است که پیش از دال واقعست و مثال حرف علت ساکن چون استاد و استاذ و نبید و نبیذ و مثال حرف علت متحرک چون بردو زید و بعضے گفته اند در کلام فارسی فرقے میان دال و ذال پوشیده است فصاحت را بر همنوال ران ٭ هر کجا ما قبل او ساکن بحرف علتے است هیچ بادو بود و سید و دید از دال خوان لیکن صحیح آنست که هر دو باید خواند استاد و استاذ قوله

صفیر مرغ برآمد بط شراب کجاست فغان فتاد بہ بلبل نقاب گل که درید

صفیر آواز مرغ کنایه از بلبل بط شراب صراحی شراب بصورت بط انقاب گل که درید درین عبارت تعقید است که نقاب گل درید ایام بهار رسید و گل شگفته گردید قوله زروی ساقی مهوش گلے بچیین امروز مشاهده محبوب حقیقی حاصل نما که گرد عارض بستان خط بنفشه دمید این محبوبان مجازی مانند خط بر روی آن ذات ازینجاست که المجاز قنطرة الحقیقة عارض بستان کہ بمنزلہ بستان ست این تعینات را بمنزلہ خط بر رخسارہ ذات برآورده جاے دیگر نموده قوله

مکن زغصه شکایت که در طریق ادب براحتے نرسد آنکه زحمتے نکشید

فَاِنَّ مَعَ العُسۡرِ یُسۡرًا قوله

خداے را مددے اے دلیل راه حرم که نیست بادیه عشق را کرانه پدید

خداے را بواسطه خدا دلیل رهبر راه حرم راه عشق کرانه کناره یعنی انتها قوله

من این مرقع رنگین چو گل بخواهم سوخت که پیر باده فروشش بجرعه نخرید

مرقع گدڑی و مراد از مرقع رنگین اعمال ریائی و وجود موهوم پیر باده فروشش ضمیر شین بر مرقع و پیر باده فروش مرشد۔ قوله

بکوے عشق منه بے دلیل راه قدم که گم شد آنکه درین ره برهبری نرسید

من لا شیخ له فشیخه ابلیس دلیل راهبر قوله

عجائب ره عشق اے رفیق بسیارست ز پیش آهوے این دشت شیر نر برمید

آهوے این دشت عاشق که آهوے عشق است

ز میوہ ہاے بہشتی چہ ذوق دریابد | کسیکہ سیب زنخدان شاہدے نگزید

میوہا بہشتی عارفان ومحبوبان چہ ذوق دریابد اسرار وکمالات ایشان چہ دریابد کسیکہ سیب زنخدان شاہدے نگزید کسے کہ معشوقی بدست نیاوردہ وعشقے حاصل نکرد قولہ

چنان کرشمہ ساقی دلم ز دست ببرد | کہ باکسے دگرم نیست برگ گفت وشنید

روشنی

چنان بنوعے کرشمہ ساقی مشاہدہ محبوب برگ طاقت قولہ ز روزگار شکایت چرا کند درویش مراد از درویش درین بیت خطاب از دل بوجود جفا کنایہ از استغنا وعدم التفات زروزگار کہ دید از روزگار ہیچکس مزید پس باید کہ باشد کایت نم زنو قولہ گلے بچید ز بستان آرزو دل من حصول تمنا نمود مگر نسیم مروت درین چمن وزید معدوم شد وفا ومروت نایافت قولہ

شراب نوش کن وجام زر بصوفی دہ | کہ پادشہ ز کرم جرم صوفیان بخشید

جام زر صفائی دل یا خیال عشق یا قطرہ کہ جام خالی نمید ہند صوفی کنایہ از خود پادشہ حق تعالی جرم صوفیان بخشید لایواخذ العشاق بما یقولون ولیفعلون قولہ

بہار میگزرد مہر گسترا دریاب | کہ رفت موسم وحافظ ہنوز می نچشید

بہار ایام جوانی داد گسترا خطاب بمرشد دریاب توجہ بحال ماکن رفت موسم موسم کنایہ از جوانی ورفتہ باعتبار قریب الوقوع ہنوز مے نچشید حصول عشق ننمود غزل

روشنی طلعت تو ماہ ندارد | پیش تو گل رونق گیاہ ندارد

طلعت دیدار وروے قولہ

گوشہ ابروے تست منظر چشم | خوشتر ازین گوشہ پادشاہ ندارد

گوشہ ابرو تیغ و خیال ابروے تو کہ مشاہدات تجلیات است ازین گوشہ اشارت بگوشہ ابرو قولہ

دیدہ ام آن چشم سیہ دل کہ تو داری | جانب ہیچ آشنا نگاہ ندارد

آن چشم اشارت بذات وسیہ باعتبار استغنا وعدم التفات جانب ہیچ آشنا نگاہ ندارد بہیچ آشنا مدارا نمی کند قولہ

جانب دلہا نگاہ دار کہ سلطان | ملک نگیرد اگر سپاہ ندارد

یعنے دلہاے عاشقان بدست آر کہ سلطان باوجود کوس سلطنت بینوا زد اما چون سپاہ ندارد ملک گیری چکند واین نظر بشوکت وحشمت ظاہری نمودہ میگوید یعنی چنانچہ غرور وشان وشوکت سلطانا

درکثرت سپاه است همچنین شان محبوبان درکثرت عاشقان است ویا برای ترغیب بتفقد احوال دگرنه وی ازینها منزه است قوله

اے شہ خوبان بعاشقان نظری کن　　هیچ شهی چون شما این سپاه ندارد

هیچ شهی چون شما بادشاه ندارد یعنی چون شما بادشاهی که ماداریم هیچ شاه رامیسر نیست حیف است که ما چنین پریشان باشیم وتو متوجه بجانب ما نباشی قوله

رطل گرانم ده اے مرید خرابات　　شادی شیخی که خانقاه ندارد

رطل گرانم ده یعنی جام مالامال عشق بمن عطا نما ایمرید خرابات اشاره به پیر چه دست عاشق است ومرید خرابات جز عاشق نتواند شد شادی شیخی بشادی شیخی همچو ما یا آنکه شادی باد هر شیخی راکه خانقاه ندارد اظهار لاف وکرامات نکند قوله

خون خورد خامش نشین که آن دل نازک　　طاقت فریاد دادخواه ندارد

خون خور رنج درکش واین خطابست ازجانب مرشد یا ازخود بخود خامش نشین ودم چون وچرا مزن خاطر نازک خاطر محبوب که نازک است طاقت اے طاقت شنیدن دادخواه عاشق قوله

نے من تنها کشم تطاول زلفت ؛ تطاول دست درازی تطاول زلفش تصدیعات و بلیات عشق او کیست بدل داغ آن سیاه ندارد ول غ - اشاره بسوختگی آن سیاه اشارت بزلف موافق مضمون ۵ کس نیست که افتاده آن زلف دوتا نیست ؛

قوله

تا چکند بارخ تو دود دل من　　آئینه دانی که تاب آه ندارد

تا چکند الخ ازپدید که چکند آئینه اشاره برخ آه اشارت بدود دل قوله

شوخی نرگس نگر که پیش تو بشگفت　　چشم دریده ادب نگاه ندارد

نرگس عاشق که پیش تو بشگفت اظهار خود نمود پس مواخذه مناعیب مکن چشم دریده بیحیا کنایه از عاشق ادب نگاه ندارد چه ادب از تقاضاے حیاست واو از حیا بیگانه قوله

حافظ اگر سجده تو کرد مکن عیب　　کافر عشق اے صنم گناه ندارد

گر سجده تو کرد اگر عجز که لازمه عشق است تو کرد واین تدارک آن بیت است که تا چه کند کافر عشق

عاشق که در عشق محو شده غزل

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد | زدم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد

زدم این فال این سخن که مضمون مصرع اول بود بجاے تفاؤل گرفتم گذشت اختر ستاره نحس که اثرش جدائی بود رفت کار آخر شد هجر بپایان رسید قوله

آن همه ناز و تنعم که خزان مے فرمود | عاقبت در قدم باد بهار آخر شد

ناز و تنعم غرور و غلبه خزان ایام هجر قدم بفتح معروف و بضم باز آمدن از سفر قوله اگرآن سبتلی کار من از زلف تو بود و اگرچه بسبب عشق تو گرفتار شدائد و بلیات شده بودم حل این عقده هم از روے نگار آخر شد آخر الامر از مشاهده رخ تو رفع آن غم شد قوله

شکر ایزد که باقبال کله گوشه گل | نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد

خار غم اندوه در سایه گل بقوت عشق دولت تیزی میزد اظهار تکبر و فخر خود میکرد گل چو بر باد شد گل عشق چون شگفته گردید و بکمال رسید بخت دل افروز دل افروز صفت بخت ساقی بخت دل افروز اضافه بیانیه بمعنی بخت یار که سر سبزی کله گوشه غرور و نخوت خود بینی دی ماه خزان کنایه از ایام هجران قوله

صبح امید که بد معتکف پرده غیب | گو برون آی که کار شب تار آخر شد

شب تار ایام هجران قوله

آن پریشانی شبهاے دراز و غم دل | همه در سایه گیسوے نگار آخر شد

گیسو طلب و راه معشوق میگیرد مقام مرشد یاد دف و چنگ نے حجاب و بے محابا که مرا تو به و شیخی و قرار آخر شد تو به و شیخی و قرار که او از به خود لیست قوله

باورم نیست ز بد عهدی ایام هنوز | قصه غصه که در دولت یار آخر شد

از بد عهدی زمانه هنوز باورم نمی آید که ایام هجران آخر شد مبادا که باز بهجران مبتلا سازد قوله

ساقیا عمر دراز و قدحت پر مے باد | که بسعی تو ام اندوه خمار آخر شد

خمار اندوه و غم عشق قوله

در شمار ارچه نیاورد کسے حافظ را | شکر کان محنت بیحد و شمار آخر شد

در شمار ارچه نیاورد نظر به بے سر و سامانی قصه بیحد و شمار اعراض و انکار و بیسر و سامانی و پریشانی غزل

زاهد خلوت نشین دوش بمیخانه شد | از سر پیمان گذشت بر سر پیمانه شد

ملا این ابیات در نسخ موجوده یافته نشد ۱۲

علاوه این بیت در نسخ موجود نیست ۱۲

میخانہ عالم عشق معنے آنست کہ آن زاہد ظاہر پرست از ظاہر پرستی باز آمد و در راہ عشق در آمدہ و عہدے کہ با صحاب ظواہر بستہ بود بشکست و بہ پیمانہ شراب کہ عبارت از عشق است مشغول گردید قولہ

شاہد و شمع و شراب آمدہ بود شب بخواب ۔ باز بہ پیرانہ سر عاشق و دیوانہ شد
مغبچہ میگذشت راہزن دین و دل ۔ در پے آن آشنا از ہمہ بیگانہ شد

مغبچہ تجلی غیر از تجلی ذات و نیز مرشد یعنے تجلی از تجلیات و مشاہدہ از مشاہدات گرد اگرد زاہد میگشت و در نمود ازینجا دل میشکست چون زاہد اورا آشنائے خود یافت دلش بدو لشتافت و از ہمہ بیگانہ شد وبدو یگانہ قولہ

آتش رخسار گل خرمن بلبل بسوخت ۔ چہرۂ خندان شمع آفت پروانہ شد

آتش رخسار گل روشنی تجلی آن محبوب خرمن بلبل وجود عاشق چہرہ خندان شمع روشنی تجلی آنمحبوب آفت پروانہ ہلاکی عاشق یعنے آنست کہ بلبل و پروانہ میخواست کہ بخیال کارے دگر باشد و ترک محبت گوید و از محبوب صبر کند ہیچ وجہ میسر نشدہ ۔ دل کہ عاشق صابر بود مگر بشکست یعنی مدتے پائے صبر و قناعت در دامن تسلیم بتکلف گرد آورد و از ہمہ خلق روے برتافت و بگوشۂ نامرادی بنشست آخر الامر بہجر و دیدن روے معشوق آن ہمہ زہد و عزلت برباد شد قولہ

گریۂ شام و سحر شکر کہ ضائع نرفت ۔ قطرۂ باران ما گوہر یکدانہ شد

ضائع نرفت اے موثر شد قطرہ باران اشارت بگریہ گوہر یکدانہ شد دُر بے بہا اسے موجب عزو شرف قولہ

نرگس ساقی بخواند آیت افسونگری ۔ حلقۂ اوراد ما مجلس افسانہ شد

نرگس چشم مراد مشاہدہ ساقی محبوب و مرشد یعنی مشاہدہ محبوب آیۂ افسونگری خواند و مارا از مجلس طریقہ باز رہاند و بمرتبہ رسانید کہ حلقہ اوراد ما مجلس افسانہ شد یعنے کار ما از اوراد خواندنی گذشت و بمرتبۂ بالا کہ عشق است و مشاہدہ محبوب متمکن گردید قولہ

صوفی مجلس کہ دی جام و قدح می شکست ۔ دوش بیک جرعہ مے عاقل و فرزانہ شد

مے عشق عاقل و فرزانہ شد کمال عقل آنست کہ از فانی بباقی گراید و از ادنے با اعلے

غزل

زہے خجستہ زمانے کہ یار باز آید | بکام غمزدگان غمگسار باز آید

زہے بمعنے تحسین وآفرین زمان ساعت ووقت غمزدگان عاشقان غمگسار معشوق خیال چیزے کہ درخواب نمودہ شود ویاد در دل آید شاہ خیال اضافہ بیانیہ ابلق چشم اضافہ بیانیہ ومعنی اینمصرع آنکہ چشم در راہ خیال محبوب وقف کردہ ام شہسوار محبوب در انتظار خدنگش ہمیرود دل من خدنگ چنینے از تیر عربین مراد تجلی قہاری کہ موجب فناء عاشق است مقیم مدام اگر نہ در خم چوگان رود سر من یعنے اگر این سر در عشق او فدا نگردد باسر زلفین او قرارے کرد در جذبہ محبت عشق او گرفتار شد قرار باز آید آرام شود سرشک من نہ زند موج بر کنار چو بحر چنین گریہ وزاری رونماید اگر میان ویم درکنار باز آید با محبوب خود ہم آغوش شوم بلبلان عاشقان خار مراد رقیب ونفس وشیطان وشدائد وبلیات ببوے آن بدان واسطہ وبان امید نوبہار باز آید مشاہدات رونماید نقشبند قضا حق تعالے کہ ہمچو سرو بدستم نگار باز آید کہ نگار کہ مانند سرو است بدستم باز آید غزل

ز دل برآمدم وکار بر نمے آید | ز خود بدر شدم ویار در نمی آید

ز دل برآمدم از دل برآمدم یعنی ترک دل نمودم اے اضطراب بکمال رسید ز خود بدر شدم از خود گذشتم قولہ

درین خیال بسر شد دریغ عمر عزیز | بلاے زلف درازت بسر نمی آید

درین خیال اشارہ بحصول وصال بسر شد آخر شد بلاے زلف درازت تصدیقا وبلیات عشق ونیز راہ عشق بسر نمی آید منقطع نمیشود قولہ

ہمیشہ تیر سحرگاہ من خطا نشدی | کنون چہ شد کہ یکے کارگر نمے آید

تیر سحرگاہ آہ سحری ودعاے سحری خطا نشدی رد نمے شد کنون چہ شد الحال چہ حال است کہ یکے کارگر نمے آید یکے بدرجہ اجابت نمیرسد قولہ

نظر بروے دل آراے یار ما ونہ | بہیچ وجہ دگر کار بر نمے آید

یعنی ما عاشقانیم بہیچ وجہ من الوجوہ کار دگر کہ زہد وپارسائی وطاعت وعبادت از ما بر نمی آید الّا نظر بروے محبوب کہ کار عاشق ہمین استغراق بجمال محبوب است قولہ

چنان بحسرت خاک در تو میمیرم | کہ آب زندگیم در نظر نمے آید

آب زندگی اضافهٔ بیانیہ وحصول مقصود قوله

فدای دوست نکردیم عمر و مال دریغ   که کار عشق ز ما اینقدر نمی آید

فدای تصدق این قدر اشارہ بفدای جان و مال کہ اول قدم است در عشق قوله

قد بلند ترا تا ببر نمی گیرم   درخت کام و مرادم ببر نمی آید

ای تا عشق ترا بحد کمال نمیرسانم بمقصد خود نمیرسم قوله

مقیم زلف تو شد دل که خوش سوادی دید   وزان غریب بلاکش خبر نمی آید

مقیم زلف تو شد گرفتار جذبهٔ عشق و یا گرفتار علائق دنیوی شد سواد شهر عظیم مراد مکان وزان غریب بلاکش اشارہ بدل قوله

ز شست صدق گشادم هزار تیر دعا   وزان میانه یکی کارگر نمی آید

ز شست صدق از روی صدق گشادم روان کردم وزان میانه اشارہ بهزار دعا کارگر نمی آید بهدف قبول نمی آید قوله

ز بسکه شد دل حافظ رمیده از همه کس   کنون ز حلقهٔ زلفت بدر نمی آید

رمیده متنفر شده حلقهٔ زلف لذات دنیوی و جذبهٔ عشق غزل

سحر بلبل حکایت با صبا کرد   که عشق روی گل با ما چها کرد

بلبل سالک صبا مرشد گل محبوب حقیقی معنی آنست که در هنگام سحر سالکی بمرشد کامل از روی استمالت شکایت درد دل آرام خود گفت که عشق روی آن محبوب با ما چه کرد و چه شعبده پیش آورد بیان آن میکند قوله

از آن رنگین رخم خون در دل انداخت   وزان گلشن بخارم مبتلا کرد

اول بمشاهدہ رخ رنگین خود خون در دل ما انداخت یعنی گرفتار عشق خود ساخت که عاشق را دل سراسر خون باشد و از آن گلشن قرب که مطالب فراوان و حظوظ بیکران دارد بخار هجران و حوادث در ابتلا در آورد مرچون از توجه مرشدان رنج و محنت یکسو شد و بمطلوب رسید میگوید قوله

غلام همت آن نازنینم   که کار خیر بی روی و ریا کرد

همت توجه نازنین کنایه از مرشد کار خیر بی روی و ریا کرد عند الله ما را بمطلوب رسانید قوله

خوشش باد آن نسیم صبحگاهی   که درد شب نشینان را دوا کرد

خوشش ضمیر شین نسیم صبحگاهی از قبیل اضمار قبل الذکر صبحگاهی مرشد درد هجر شب نشینان کنایه از خود دوا وصل قوله

اگر از سلطان طمع کردم خطا بود ‌‌ ور از دلبر وفا جستم جفا کرد

یعنی اگر طلب تو لجهٔ مرشد نمودم خطا کردم چه فیاض حقیقی اوست و این در محلے است که طالب بمطلوب رسد و خود را غرق دریاے فضل او بیند ازینجاست که ؎ گوهر چه دست داد بدریا چه حاجت است جفا کرد چه در خوبان وفا نیست و نیز او حاکم مطلق است یفعل الله ما یشاء عاشق را با خواست چه کار قوله

من از بیگانگان هرگز ننالم ‌‌ که با من هرچه کرد آن آشنا کرد

آن آشنا کرد یعنی حق تعالے که همهٔ مراد اوست قوله

بهر سو بلبلے عاشق در افغان ‌‌ تنعم درمیان باد صبا کرد

بلبل عاشق متشرع و زاهد متورع در راه طلب محبوب بشور و غوغا مرد و تنعم از وصال محبوب و در یافت مطلوب عاشق لایزالی و رند لا ابالی باد صبا عاشق که صبا کردار سیار گلشن عشق است قوله

نقاب گل کشید از دست سنبل ‌‌ گره بند قبا چون غنچه وا کرد

گل محبوب ذات سنبل تجلیات انوار یعنی آنست که پس از مجاهدات چون بعنایت ازلی دلم شگفته شد و حجاب خودی و پنداری که درمن و محبوب نقاب بود مرفوع گشت و نهفته شد مشاهدات تجلیات محبوب باز حاجب گشت و حجابے دیگر در پیش نشست و میتواند که سنبل زلف جذبهٔ عشق بود یا علائق دنیا یعنی چون سالک درین نشاء رسیده دلش بر مثال غنچه بود شگفته گردید و گلهاے مرادش شگفت و حجاب تنگی بروے خود نهفت جذبهٔ عشق یا علائق دنیا در پیش آمد که دلش را از بصد و جبر از ان در ریش آمد و باز حاجب و مانعش گشت و گرد و غبار از پیش نشست یعنی بالیشان بهر مرتبه که میرساند رساند غزل

سمن بویان غبار غم چو بنشینند بنشانند ‌‌ پریرویان قرار از دل چو بستیزند بستانند ٭

سمن بضم نام گلے سپید و سمن بویان کنایه از محبوبان غبار گرد برآمده و نیز کدورت طبع غبار غم اضافه بیانیه بنشانند اے رفع گردانند اشاره بغبار غم بستانند اشاره بقرار قوله

بفتراک جفا دلها چو بربندند بربندند ‌‌ ز زلف عنبرین جانها چو بگشایند بگشایند

فتراک شکاربند فتراک جفا اضافه بیانیه یعنے وقتیکه بر اسپ محبوبیت فتراک جفا بر می بندند دلها را بسته غم و اندوه میگردانند و از زلف عنبرین خود وقتیکه برگشایند جانها را از رشتهٔ غم و اندوه رهائی میدهند و شادان و خرم مے سازند قوله بعمرے یکنفس با ما چو بنشینند برخیزند بعمرے

٭ ... ست و قبل ... البیت در دریا از قعر ... آمده می آید ۱۲ ابراهیم شاهی۔

بدست یعنے از بنشیند تو قفے بفرماید. نهال شوق در خاطر چو برخیزند بنشانند یعنے چون برخیزند نهال شوق خود را در خاطر عشاقان بنشانند و واله خود سازند قوله ز شیم لعل رمانی چو می خندند مے بارند یعنے وقتیکه آن سمن بویان بسبب استغنا عدم التفات مے خندند و تمسخر میکنند از غایت غم و اندوه از چشمان من اشکہاے سرخ مے بارند زر و سیم راز پنهانی چو می بینند میخوانند و حال آنکه از روے یقین وقتیکه مے بینند عشق و محبت ما را در مے یابند و آنرا اخلاص معائنه نمایند قوله

سرشک گوشه گیران را چو دریابند در یابند　　رخ از مهر سحر خیزان نگردانند گر دانند

گوشه گیران عاشقان که از ماسوا گوشه گرفته اند چو دریابند دُر یابند چون غور کنند و معلوم نمایند بمنزله دریابند و موجب عز و فخر خود شمرند سحر خیزان عاشقان نگردانند گر دانند اگر محبت عاشقان بدانند رخ از ایشان نگردانند ز فکر آنانکه در تدبیر درمانند درمانند یعنے کسانیکه دوا و درد عاشق سهل شمرند از فکر آنان که در تدبیر درمان اند یعنے عاشقان عاجز گردند قوله

چو منصور از مراد آنانکه بردارند بردارند　　چو مجنونان هر آن قومی که حیرانند حیرانند

منصور نام ولی مشهور بردارند بالاے دار هستند بردارند مقصود خود بردارند و هر آن قومے که حیران جمال محبوب مجازی اند در بادیه سرگردانی حیران اند یعنے بعشق حقیقی نمے آید
قوله

درین حضرت چو مشتاقان نیاز آرند باز آرند　　بدین درگاه حافظ را چو میرانند میخوانند

مشتاقان عاشقان نیاز آرند عاجزی کنند باز آرند اشاره بسمن بویان میرانند میکشند قوله

سالها دل طلب جام جم از ما میکرد　　وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد

جام جم جامے که جمشید ساخته بود و احکام جهان در و مشاهده میشد مراد لطیفه الهی که در دل سالک وارد شود و عشق از و پیدا مے شود و نیز از جام جم مرشد باشد یعنے دل از سالها از ما طالب جام جم بود تا بکشف تعینات رسد و عاقبت الامر چون بدولت عشق یا مرشد صفای دل میسر شد و بسبب آن تجلی محبوب حقیقی در خود یافت گفت انچه خود داشت انچه در ذات خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد حصول آن از جام جم مے طلبید قوله

گوهرے کز صدف کون و مکان بیرون است　　طلب از گم شدگان لب دریا میکرد

یعنی محبوب حقیقی که از غایت عظمت در کون و مکان نگنجد و میزان هر دو جهانش نسنجد از ظاهر پرستان که گم شدگان لب دریاے عمان اند بلکه تا گردن غریق کما اخبرنا اصدق الصادقین نحن اقرب الیه من حبل الورید و از کمال غفلت یافت خود گم کرده و پے بدان نبا ورده و چون یافت خود را نیافته دیگرے بوسیله او چه خواهد قوله

آن همه شعبده ها عقل که میکرد آنجا ‖ سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد

شعبده بازی آن همه شعبده زهد و ورع و قیل و قال که میکرد یعنی قبل ازین مینمود آنجا اشاره بعشق ید بیضا معجزه موسیٰ ع و آن در کف دست مبارک بوده هنگامے که اورا مینمود سپید بهر حالت که بودی طریقه میکشی چون دست را گرد آوردی بعده بنده بحال خود آمدی سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد اے لاینفع قل جاء الحق وزهق الباطل آنکه فکرش گره از کار جهانے بکشاد یعنی پیر مغان ورق خاطر یعنی خاطر خود را یا ورق خاطر مرا ازین نکته اشاره بعشق و توحید قوله

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش ‖ کو بتائید نظر حل معما میکرد

بتائید مدد کردن معما مشاکیل قوله

دیدمش خرم و خندان قدح باده بدست ‖ و اندران جام دو صد گونه تماشا میکرد

قدح باده مراد عشق و اندران جام اشاره بدل یا بمقام عشق دو صد گونه تماشا مشاهدات تجلیات قوله

گفتم این جام جهان بین بتو کے داد حکیم ‖ گفت آنروز که این گنبد مینا میکرد

این جام جهان بین دل و نیز عشق حکیم خدا ان الله عزیز حکیم آن روز که این گنبد مینا میکرد یعنی روز ازل قوله

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند ‖ جرمش آن بود که اسرار هویدا میکرد

اشاره بمنصور جرمش گناه اسرار هویدا میکرد موافق آنکه هر کس که سر فاش کند این سزا اوست قوله

بیدلی در همه احوال خدا با او بود ‖ او نمیدیدش و از دور خدا را میکرد

بیدلی عاشقی بود بطرف منصور او ضمیر منصور نمیدیدش التفات بقول او نمیکرد و از دور خدا را میکرد خود بخود میخواند که بیا قوله

را بما ظاهر بود چون باو رسیدند پرسیدند گفت شما چیزے بغیر از آب مرا نمائید تا من آب را بشما نمایم ۱۲

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید دیگران هم بکنند انچه مسیحا میکرد

فیض روح القدس لطف الهی وفضل نامتناهی انچه مسیحا میکرد و ابری الاکمه والابرص واحی الموتی ارسطو در اثلوجیا گفته که خلوت گزیدم وریاضت نمودم وخلع بدن نموده از ملابس طبیعت مجرد شدم و در خود حسنی غریب و نوری عجیب میدیدم وخود را جزوی از اجزای عالم روحانی می یافتم وصاحب تاثیر بودم پس ترقی کردم بحضرت ربوبیت ونوری مشاهده کردم که نه بزبان وصف آن توان کرد ونه بگوش لغت آن توان شنید ناگاه فکر من میان من وآن نور حجاب شد متعجب ماندم که چگونه از آن عالم تنزل کردم ودر تلویحات این نقل شهود بافلاطون ست وتوهم نکنی کاین مرتبه علیه وصفت قومی اند که در ازمنه ماضی بوده بنا بران گوید فیض روح القدس قوله

گفتمش زلف چو زنجیر بتان از پی چیست گفت حافظ گله از دل شیدا میکرد

یعنی مر انمحبوب را گفتم که این زلف مسلسل عشق را از بهر چه رها کرده گفت برای آنکه حافظ گله از دل شیدا میکرد مبادا که بطرف دیگر مائل شود سه نانکه دیوانه همان به که بود اندر بند غزل

ساقی آمد قدحم باز می گلگون کرد در می کهنه دیرینه ما افیون کرد

ساقی قضا وقدر می عشق می کهنه محبت قدیم وچون ساقی افیون بحریفان دهد تحمل آن نکنند واینجا مراد از افیون ذوق معنی آنست که ساقی قضا وقدر عشق را تازگی نموده و در عشق دیرینه ما ذوقی وحلاوتی افزوده می دیرینه کهنه مراد سخنان عشق برابر سیده لبقدر استعداد افزون کرد زیاده از حد پاک تمام پاک زخود بیرون کرد اشارة لبقاء کلی ساغر پیاله مراد وجود پیمانه شخص بت سنگین دل محبوب حقیقی باعتبار بی نیازی معنی بیت آنست توپندار که محبوب بی نیاز در وجود من نه اکنون عشق نهاد بلکه عطیه الیست که از ازل با عطا شده استاد ازل محبوب حقیقی سبق آموخت عطا مینمود دیگران عالمان وزاهدان خرد علم دین وعبادت که از مقتضیات خرد است مرا مجنون کرد عشق عطا کرد افسون سخنان مهر ولطف چشم جادو مشاهده ذاتی غزل

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد بدست مرحمت یارم در امیدواران زد

خسرو خاور آفتاب علم بر زدن طلوع نمودن بدست مرحمت از روی مرحمت در امیدواران زد نزد امیدواران قدم رنجه نمود قوله

[illegible] برآمد خنده خوش بر غرور کامگاران زد

مہر آفتاب یعنی چون صبح از روشن و واضح گشت کہ حال سیارات فلک چیست جز طلوعی و غروبی حالتے دیگر نیست وآنکہ حال محبت گردون ہیچست صبح بر آمد و بر غرور کامران خندہ زد کہ مغرور مشوید قولہ

نگارم دوش در مجلس بعزم رقص چون برخاست گرہ بگشود از گیسو و بر دلہاے یاران زد

گرہ بگشود از ابروے اسے در خندہ وخوشی شد بر دلہاے یاران زد یاران از در پیچ وتاب انداخت قولہ

من از رنگ صلاح آنگہ بخون دل بشستم دست یعنی من امید از زہد و پارسائی ہمان روز منقطع کردم کہ چشم بادہ پیمایش صلا بر ہوشیاران زد چشم بادہ پیما چشم مخمور کنایہ از تجلی ذاتی صلا آواز دادن فرو ختن آتش و آواز براے طعام ہوشیاران عاشقان یعنے تجلی خود بر عاشقان نمودہ وایشان را محو کشید قولہ

کدام آہن دلش آموخت این آئین عیاری کز اول چون برون آمد رہ شب زندہ داران زد

عیاری دزدی چون برون آمد از اختفا بمنصہ ظہور شب زندہ داران عاشقان در آب و رنگ رخسارش چہ خون خوردیم وجان دادیم یعنے چہ خون خوردیم تا او این حسن وجمال پیدا کردہ سلسلے اقتضاے نظر حسن تو افزون نشود ٭ تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود ٭ وچون بحد دلربائی رسید اول بتاراج عاشقان در آمد قولہ

منش با خرقہ پشمین کجا اندر کمند آرم بہر موے کہ مژگانش رہ خنجر گزاران زد

منش با خرقہ پشمین من کہ لباس فقیری دارم بہر موے کہ مژگان ہر موے مژگان او رہ خنجر گزاران زد کار خنجر گزاران میکند خنجر گزاران دلاوران وعاشقان

شہنشاہ مظفر فر شجاع الملک و دین منصور کہ جود بیدریغش خندہ بر ابر بہاران زد

شہنشاہ مظفر فر از ینجا در مدح پادشاہ آمد منصور نام بادشاہ کنایہ از مرشد جود بیدریغ بخشش بخشش بیشمار آن مرشد خندہ بر ابر بہاران زد ابر را در معرض ہیچ مے شمرد قولہ

ز شمشیر سر افشانش ظفر آنروز بدرخشید کہ چون خورشید انجم سوز تنہا بر ہزاران زد

بدرخشید طالع شد کہ چون خورشید انجم سوز تنہا بر ہزاران زد کہ چون خورشید انجم سوز طلوع نمود تنہا بر ہزاران زد قولہ

تعالی اللہ زہے ذاتے کہ تا نیرنگ ہستی یافت صفا جوہر پاکش دم از پرہیزگاران زد

زہے ذاتے اشارۂ بمنصور نیرنگ ہستی یافت در معرض وجود در آمد صفاے جوہر دانش دم از پرہیزگاران زد یعنی طالب قولہ

دوام ملک عمر او بخواہ از لطف حق حافظ		کہ چرخ این سکۂ دولت بدور روزگاران زد	

چرخ سکۂ دولت اورا در دور زمانہ ما زد یعنی در زمانہ ما بوجود در آوردہ قولہ ازان ساعت کہ جام مے بدست او مشرف شد * جام مے بدست او مشرف شد یعنی دل ما بدست آورد و در دلداری ما کوشید زمانہ ساغر شادی بیاد غمگساران زد زیادہ از استماع این شاد شد قولہ نظر بر قرعۂ توفیق و یمن دولت شاہ ہست یعنی حافظ طالب وجویان آنست کہ حق تعالی توفیق رفیق وے گرداناد و دولت سلطنت وے را مبارک باد بدہ کام دل حافظ کہ فال بختیاران زد الہام مراد دل حافظ بر آر کہ فال نیکوان درخواست نمودہ غزل

ساقی حدیث سرو گل و لالہ میرود		وین بحث با ثلاثۂ غسالہ میرود	

در جواہر الاسرار آوردہ کہ حکماے یونان در ترتیب شراب خوردن اصطلاحے دارند کہ علی الصباح سہ کاسہ خورند کہ غسل معدہ کند آنرا ثلثۂ غسالہ گویند و بعد از طعام پنج کاسہ میخورند کہ ہضم طعام کند و آنرا خمسۂ ہاضمہ گویند بعد ازان ہفت کاسہ دیگر میخورند کہ ازان خواب بآرام کنند و آنرا سبعۂ نائمہ گویند پس حافظ بر اصطلاح حکما نشو و نماے طبع وصفت بہار میکند کہ حدیث سرو گل و لالہ در میانست میرود کہ طیب النفس شدہ ام و آن بعد از ثلثۂ غسالہ می باشد خصوصا در صباح بہار مراد آن باشد کہ اے ساقی سرو گل و لالہ کہ از علامات بہار است درمیان آمدہ پس چنانچہ دیگر مردمان بدیدن سرو گل و لالہ خوش میشوند ما بنوشیدن ثلاثہ خورسندی بہم رسانیم و مراد از ثلثۂ غسالہ تجلیات صوری و افعالی و ذاتی مسموع است کہ سلطان غیاث الدین ملک ہندوران آوان کہ تسخیر بنگالہ مینمود مرض صعبش روے داد کہ دست از جان شیرین خود شست پس سہ کس را از حرم ہاے خود کہ الفت باینہا بیشتر داشت آزاد ساخت یکے را نام سرو و دیگرے را نام گل و دیگرے را نام لالہ بود اتفاقا ازان بیماری صحتش روے نمود سلطان خدمت اینہا را بمعنے تصور نمود التفاتے کہ باینہا داشت بیشتر از بیشتر بر صفحۂ دل نگاشت اتباعان دیگر از آتش غیرت سوختند و بجاے خویش ہر یکے را بطعن غسالگی میدوختند در عین انبساط با سلطان اظہار این معنی نمودند و سلطان خطوط کرد

که این را خواجه بقصد غزل آرد و خواست که مصرعهٔ دوم را البته بیتی درست کند هر چند جست و جوی نمودند از شعرای زمانه که در خدمتش بودند قفل این صندوق سربسته از هیچکس نکشود عرض نمودند که درین زمان در شیراز شمس الدین نام در شعر گوئی شهرتی نموده و گوی سخنوری بچوگان فصاحت از شعرای وقت در ربوده او را درین معنی باید آزمود سلطان انمعنی را مرقوم نموده مصحوب رسول بخدمت خواجه فرستاد خواجه بر بدیهه این غزل مرقوم نموده بدست رسول داد و در مصرعهٔ ثانی اظهار کرامت خویش نموده که لفظ ثلثه غسالهٔ که هیچ احدی بران اطلاع نداشت بیان فرمود و از شیراز تا بنگاله که یکساله راه کاروانیان است تعین نمود و انمعنی را خود اظهار فرمود قوله

طی مکان ببین و زمان در سلوک شعر — کاین طفل یکشبه ره یکساله میرود

طفل یکشبه سخن باعتبار فکر یکشب قوله

شکرشکن شوند همه طوطیان هند — زین قند پارسی که به بنگاله میرود

شکرشکن فیضیاب طوطیان شعرا قند پارسی شعر پارسی قوله

می ده که نوعروس چمن حد حسن یافت — کار این زمان ز صنعت دلاله میرود

می ده شعر بگو چمن دل نوعروس چمن اضافهٔ بیانیه و نیز سخن حد حسن کمال فصاحت صنعت تعریف کردن و اصلاح نمودن دلاله شعرا از صنعت دلاله میرود محتاج اصلاح کسی نیست قوله

آن چشم جادوانهٔ عابدفریب بین — کش کاروان سحر بدنباله میرود

آن چشم جادوانه اشارت بمحبوب حقیقی و سلطان غیاث الدین کش کاروان سحر بدنباله میرود یعنی پیشوای ساحران است قوله

خوی کرده میخرامد و بر عارض سمین — از شرم روی او عرق از ژاله میرود

خوی کرده باحسن کمال چه عرق بر رو موجب ازدیاد حسن است یعنی وقتیکه باکمال حسن در چمن میخرامد قطرهٔ شبنم ژاله گردد که بر عارض یاسمین افتاده گویا که از مشاهدهٔ روی او از غایت انفعال عرق گردیده قوله

از ره مرو بعشوهٔ دنیا که این عجوز — مکاره می‌نشیند و محتاله میرود

از ره مرو نصیحت بسلطان میکند عشوه فریب این عجوز اشارت بدنیا محتاله حیله ساز قوله

باد بهار مے وزد از بوستان شاه ... وز ژاله باده در قدح لاله میرود

باد بهار فیض ربانی ژاله قطرات رحمت باده محبت قدح دل معنے این بیت آنست باد بهار که فیض است از گلستان بادشاه حقیقی می وزد از قطرات رحمت یعنی شراب محبت بدل میرسد قوله

چون سامری مباش که زر دادو از خری ... موسے بهشت و از پے گوساله میرود

سامری قصه اش بالا مرقوم شد بهشت فروگذاشت غزل

ساقی ار باده ازین دست بجام اندازد ... عارفان راهمه در شرب مدام اندازد

ازین دست ازین قسم عارفان کنایه از مقلد شرب نوشیدن مدام شراب قوله

ور چنین زیر خم زلف نهد دانهٔ خال ... اے بسا مرغ خرد را که بدام اندازد

زیر خم زلف تصدیعات عشق و عالم صفات و تعینات دانه خال وحدت و نور شهود مرغ خرد انسانه بیبانیه قوله

اے خوشا حالت آن مست که در پای حریف ... سر و دستار نداند که کدام اندازد

اے مست و لایعقل قوله

روز در کسب هنر کوش که می خوردن روز ... دل چون آئینه در زنگ ظلام اندازد

هنر معیشت میخوردن کنایه از کثرت نوافل معنے آنست که روز در کسب معیشت کوش و در طاعت غیر از مفروضه بروزن کردن موجب ریاست و باعث صدگونه بلا است قوله

آن زمان وقت مے صبح فروغست که شب ... گرد خرگاه افق پردهٔ شام اندازد

مے صبح فروغ مے که مانند صبح روشنست پرده شام اندازد شب طالع شود قوله

زاهد خام طمع بر سر انکار بماند ... پخته گردد چو نظر بر مے خام اندازد

حاصل آنست یعنے وقت کثرت نوافل و ذکر و فکر و تلاوت قرآن آن وقتست که آفتاب در شفق مغرب مختفی گردد زاهد خام طمع زاهد که بسبب زهد طالب وصال گردیده بر سر انکار بماند در انکار عشق و محبت است پخته گردد و شایان وصل محبوب گردد نظر بر مے و جام اندازد و در عشق درآید و بمشاهده محبوب باشد قوله

زاهدا سر ز کله گوشهٔ خورشید برآید ... بختت ار قرعه بدان ماه تمام اندازد

اگر وصل آن محبوب حاصل شود قوله

بادہ با محتسب شہر ننوشی حافظ — کہ خورد بادہ ات سنگ بجام اندازد

بادہ شراب محتسب عقل زنہار ہرگز سنگ بجام اندازد رسوا سازد معنے آنست کہ عشقبازی باوجود عقل مکن کہ عقل در عشقبازی باتو متلذذ گردد اما عاقبت الامر ترا رسوا سازد ونیز در عشق عقل میار و با او مشورت مکن کہ درین امر یگانگی با او موجب فضیحت و رسوائی است قولہ غزل

سر سودائے تو اندر سر ما می گردد — تو ببین در سر شوریدہ چہا می گردد

سر خیال سودا عشق و محبت چوگان سر زلف جذبۂ عشق ببین سر و پا حیران و پریشان قولہ

از جفائے فلک و غصۂ دوران صد بار — بر تنم پیرہن صبر قبا می گردد

از رنج و تصدیعات کہ ازین فلک ناہموار و دور دوار کہ بر ما وارد و نمودہ طاقت شکیبائی نماندہ ضعیفی ناتوانی ہلال ماہ نو انگشت نما مشہور بلبل طبع اضافۂ بیانیہ فرقت جدائی گلزار رخ اضافۂ بیانیہ دیر گاہیست مدتے است مدید بے برگ و نوا بے توشہ و سامان ہواداری در عشق و محبت آن سرو قد لالہ عذار میگردد اشارۃ بہمان طبع آن سنگین دل محبوب ہمچنان یعنی بے تغیر و تبدل در پیے آن زلف دوتا در طلب عشق و محبت آن محبوب غزل

سرو چمان من چرا میل چمن نمیکند — ہمدم گل نمیشود یاد سمن نمیکند

سرو چمان مرشد و معشوق و تجلی چمن وطن و کاشانہ دل و سینۂ بے کینہ گل کنایہ از خود و نیز محبوب و دل و مثلہ سمن قولہ

تا دل ہرزہ گرد من رفت بچین زلف او — زان سفر دراز خود عزم وطن نمیکند

ہرزہ بیہودہ چین زلف جذبۂ عشق یاد وطن نمیکند وطن را فراموش کردہ قولہ

پیش کمان ابروت لابہ ہمیکنم ولے — گوشہ کشیدہ است از آن گوش بمن نمیکند

کمان ابرو مشاہدہ تجلیات و نیز محبوب از ذکر خبر و ارادہ کل لابہ عجز گوشہ کشیدہ است در غایۃ سرکشی است از آن بدین سبب گوش بمن نمیکند سخن من نمی شنود قولہ

ساقی سیم ساق من گر ہمہ درد میدہد — کیست کہ تن چو جام مے جملہ دہن نمیکند

ساقی سیم ساق محبوب درد تصدیعات تن چو جام مے جملہ دہن نمیکند تجرع آن نمیشود قولہ

دست خوش جفا مکن آب رخم کہ فیض عطر — بیمہ و سر شک من گریۂ عدن نمیکند

دست خوش سخره و دستمال فیض بخشش عطر بکسر بوے خوش قوله

لخلخه سا می‌شد صبا دامن پاکت از چه رو　　خاک بنفشه زار را مشک ختن نمیکند

لخلخه گوے عنبرین با چند خوشبوی آمیز چون عود قماری و مشک تتاری و عنبر اشهب و کافور یا می ختن ولایتے است مشک خیز قوله

چون ز نسیم میشود زلف بنفشه پر شکن　　وه که دلم چه یاد آن عهد شکن نمیکند

پر شکن پر پیچ وه افسوس قوله

دی گله ز طره‌اش کردم و از سر فسوس　　گفت که این سیاه کج گوش بمن نمیکند

طره دنیا و جذبهٔ عشق این سیاه کج اشاره بطره گوش بمن نمیکند بگفته با نیست یا سخن مانمی شنود والتفات بمن نمی کند قوله

کشتهٔ غمزهٔ تو شد حافظ ناشنیده پند　　تیغ سزا است هر کرا درک سخن نمیکند

غمزه حالتے است که از بهم زدن و کشادن چشم محبوبان پیدا میشود مراد از آن تجلی ذاتی و ظهور و اخفا محبوب درک سخن نمیکند بکنه سخن نمیرسد غزل

ستاره‌ٔ بدرخشید و ماه مجلس شد　　دل رمیدهٔ ما را رفیق و مونس شد

این غزل در شان حضرت ستاره ذات محمد علیه السلام باعتبار بدایت که حقیر و یتیم بود دل رمیده دل عاشق که از ما سوا رمیده یعنی یتیمے درین اشارت بود ستاره وار بدرخشید و باندک فرصت ماه وار جهان و جهانیان را منور ساخت دل مشتاق ما را که رمیده از همه بود مونس و رفیق شد قوله

نگار من که بمکتب نرفت و خط ننوشت　　بغمزه مسئله آموز صد مدرس شد

نگار محمد علیه السلام بمکتب نرفت و خط ننوشت امے آمی بود غمزه اشارة مسئله آموز استاد و معلم قوله

ببوے او دل بیمار عاشقان چو صبا　　فداے عارض نسرین و چشم نرگس شد

ببوے او بامید نسرین عاشقان و اصل نرگس عارفان کامل آن محبه که از بیم منافقان اظهار محبت نمیتوان کرد چون بدولت مشرف شد مباهات کنان میگوید قوله

بصدر مصطبه‌ام مے نشاند اکنون یار　　گداے شهر نگه کن که میر مجلس شد

مصطبه میخانه گداے شهر کنایة از خود قوله

خیال آب خضر بست و جام کیخسرو ۔۔۔ بجرعه نوشی سلطان ابوالفوارس شد

خیال آب خضر بست و جام کیخسرو یعنے وقتیکه دل من تمنای آب خضر و جام کیخسرو کرد پس بجرعه نوشی سلطان ابوالفوارس شد که اینجا هردو مشاهده اند قوله

طرب سرای محبت کنون شود معمور ۔۔۔ که طاق ابروی یار منش مهندس شد

طرب سرای محبت اضافه بیانیه و نیز دل طاق ابرو عبارت از تجلیات منش ضمیر شین بدل مهندس اندازه کننده قوله

لب از ترشح مے پاک کن ز بهر خدا ۔۔۔ که خاطرم بهزاران گنه موسوس شد

لب کلام ترشح مے چکیدگی لطف و فضل یعنے سخنان خود را از آب فضل و رحم که از و میچکید از بهر خدا پاک کن چه در بعض اوقات عاشق را عتاب خوشتر از لطف آید که لطف بگستاخی آرد و عتاب بعذر خواهی بهزاران گنه خیال بوس و کنار موسوس وسوسه داده شده قوله

کرشمهٔ تو شرابے بعاشقان در داد ۔۔۔ که علم بیخبر افتاد و عقل بیحس شد

کرشمه ظهور مشاهده شرابے بعاشقان در داد عاشقانرا بنوعے مست و بیخبر ساخت که عقل بیخبر افتاد و علم بیحس شد که از مستی آن هردو از کار رفتند دو چشم مراد همون چشم و مراد از آن صفات بصیرت و نیز مرشد قوله

چو زر عزیز وجود ست شعر من آری ۔۔۔ قبول دولتیان کیمیای این مس شد

عزیز وجود بے بدل قبول قبولیت دولتیان عاشقان و عارفان این مس کنایه از شعر قوله

ز راه میکده یاران عنان بگردانید ۔۔۔ چرا که حافظ ازین راه رفت و مفلس شد

میکده عشق زین راه اشارة بعاشقی غزل

سالها دفتر ما در گرو صهبا بود ۔۔۔ رونق میکده از درس و دعای ما بود

دفتر ما کردار و اعمال صهبا شراب میکده باطن عارف مرشد کامل و آستان مرشد اگر کسے گوید این چنین سخن از ادب بخدمت مرشد دور است و شعر کذب و زور گوئیم که حق گوئی و بیان واقعی مخل ادب نیست و اظهار حقیقت بے ادبی را سبب نه بلکه اتباع حق و تخلق است باخلاق الله مطلق کما قال الله لا یستحیی من الحق شیئا و هنگام استمالت این قسم مقالت بر زبان ابرار

جاری گردد و ہیچ ناخوشی ثمره نیارد چنانچه تا مسترشد نباشد کرا ارشاد کند و او حامل بار امانت ہست تا موقع نباشد حمل خود کجا نهد کما فی الحدیث القدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف و این معنی از شیخ محی الدین عربی در فصوص بیان نموده پس مباہات مرشدان والیش ہم چون رسل علیہم السلام بامت خویش کما قال رسول م تناکحوا تو الدوا فانی اباهی بکم الامم یوم القیمة ولو بالسقط چه فرمائی اے صاحب که ازین توجیه رونق مرشدان ثبوت پذیرد و این قسم گفتار را بے ادبی دور گردیدانه قوله

نیکی پیر مغان بین که چو ما بدمستان ہر چه کردیم بچشم کرمش زیبا بود

پیر مغان مرشد طریقه بدمست آنکه در مستی بیہوده گوید و آزار مردم جوید و بدمستان کنایة از افشا کنندگان اسرار عشق معنی آنست که مدتے مدید کسب دانش و اعمال ما در گرد عشق و محبت بود و خاطر ما بدو توجه میبنمود یعنی خویش را در عشق انداختم سالها بکتب نپرداختم و رونق باطن مرشد یا منزل او از ما بدرس و دعاء ما بود و گرمی ہنگامه او از مجمع ما بود پیر مغان را نیکی باد که ما بدمستان و بدکرداران ہر چه کردیم بچشم کرم او زیبا بود و بحسن خلق او را تحمل مینمود تا ما را بمقصد رسانید که در طالب و مطلوب حجابے نماند قوله

دفتر دانش ما جمله بشوئید بمے که فلک دیدم و در قصد دل دانا بود

قوله

مطرب از درد محبت غزلے می پرداخت که حکیمان جهان را مژه خون پالا بود

مطرب یا مرشد غزلے می پرداخت سخنان میگفت حکیمان ناصحان و واعظان مژه خون پالا بود یعنی خون مے گریستند پالا صاف و افزون کننده و افزون کن و صافی کن قوله

می شکفتم ز طرب زانکه چو گل بر لب جو بر سرم سایه آن سرو سہی بالا بود

می شکفتم ز طرب از غایت طرب خوش و خندان بودم آن سرو سہی بالا کنایة از مرشد قوله

یار گلرنگ من اندر حق ازرق پوشان رخصت خبث نداد ارنه حکایتها بود

یار گلرنگ کنایة از مرشد ازرق پوشان عاشقان و فقیران خبث پلیدی کنایة از افشائے اسرار عشق یعنی مرشد عشق درشان و اصلان حقیقت رخصت افشائے اسرار نداد و نکم من عرف الله کل لسانه مدار ازرق پوشان بر ابکمی نهاد قوله

دل چو پرکار بهر سو دوران میکرد ولی	و اندران دائره سرگشته پابرجا بود

یعنی دل بسبب عشق پرکار وار در بیابان عموم و هموم هر سو میگردید اما در دائره مقام عشق آن دل سرگشته ثابت قدم بود و نیز پرکار قلم آهنین که نقش بدان بکار برند و ازان دائره ها پر کشند باید دانست که درین بیت حلقه ذکر سالکان را بیان میکنند و تصویر این حلقه باین صورت زیبا می سزد پس بهوش بیهوش اسی طالب باهوش که دل سالک دو طرف دارد هر طرفے بمقصودے رو آرد بر یکطرف مقام حضور مع الله است و دیگر مقام ماسوی الله که دلم هم چو پرکار میگشت بگفتن لا اله الا الله میگشت و اندران دائره گشت کنان سرگشته میگشت و پایش بر جاے بود و ضرب لا اله را بر مقام الا الله بر محل مشاهده مے نمود ماسوی الله را بگفتن لا اله نفی میکرد و ضرب الا الله مے آورد بدین طرز محبوب حقیقی را در مقام مشاهده باثبات می آورد تا دائره مشاهده مع الله تمام شود و سالک در سلوک باین مقام رسد از بتان آن طلب بموجب بندهٔ طلعت آن باش که آنے دارد و آن کیفیتے است در محبوب معرا و مبرا از تحریر و تقریر که عاشق از دیدن آن بیخود میشود و عشق ازان پیدا میشود از حسن شناسی آگشاسنده حسن ببتی بیناباید قوله

قلب اندوده حافظ بر او خرج نشد	که معامل بهمه عیب نهان بینا بود

قلب اندوده دل آلوده معامل صاحب معامله که یار گل رنگ یعنی دل حافظ که اندوده معرفت بود مشحون از اسرار عشق در حضور یار گلرنگ خرج نشد اے بظهور نیامد که صاحب معامله که یار گلرنگ است بهمه عیب نهان بینا بود بنا بران ظاهر نکرد و نیز قلب اندوده اعمال ناسره مراد بود خرج نشد مقبول نیفتاد و کارے ازان نکشاد حاصل آنست که در بازار عشق سرے آسوده پر غرور و مغز و زر و افر و لعز بدن آرایش و نمایش نمیخرد بلکه قلب سلیم و دلی مستقیم که ملمع بنمایش و آرایش نباشد در بازار عشق رواجے یابد یعنی عشق صرافیست ناقد که عیار هر نقد را نیکو بشناسد و بمعیار لا تبتر خوافان الناقد بصیر صادق را از کاذب و مدعی را از محقق جدا کرده جبه و دستار که مجرد لباس و کسوة است به پیش او بخیه نمی آرزد و نیز فاعبد ربک حتی یاتیک الیقین عبادت برای قربست و قربت برای حضور و حضور قلب نیست مگر باخلاص و اخلاص دست ندهد مگر بخالص شدن از وجود بیهوده و این نشود مگر کسے را که بر جادهٔ مستقیم امر الهی و تابع شرع محمدی استوار باشد پس دل خود را بر جادهٔ مستقیم امر الهی به تبعیت شرع نبوی قائم دار که لا یخفی علیه شئ فاعبد ربک کانک

تراه وان لبد نکن تراه فانه یراث اے رفیق طریق جنان ولسان ارکان را در کار و دل را بیار وارا ان الله لا ینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم قلب اندوه حافظ براو خروج شد غزل

سحرم دولت بیدار ببالین آمد — گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد

دولت بیدار مرشد ودارو ے برخیز ہشیار باش آن خسرو شیرین آمد قریبست کہ آن معشوق آید قوله

قدحے درکش و سرخوش بتماشا بخرام — تا بہ بینی کہ نگارت بچہ آئین آمد

قدحے درکش ے بنوش اے عشق حاصل تا سرخوش مست و مخمور بخرام روان بشو آئین رسم قوله

مژدگانے بده اے خلوتی نافه‌کشا ی — کہ ز صحرائے ختن آهوئے مشکین آمد

صحرائے ختن عالم لاهوت آهوئے مشکین تجلی و مشاهده قوله

گریہ آبے برخ سوختگان باز آورد — ناله فریادرس عاشق مسکین آمد

فریادرس مدد دہندہ قوله

مرغ دل باز هوادار کمان ابروئیست — کہ کمین صید گهش جان و دل و دین آمد

هوادار دوستدار و طالب کمان ابرو محبوبے قوله

در هوا چند معلق زنی و جلوه کنی — اے کبوتر نگران باش کہ شاهین آمد

کبوتر سالک نگران ناظر شاهین طائر شکاری و مراد تجلی ذاتی قوله

ساقیا مے بده و غم مخور از دشمن و دوست — کہ بکام دل ما آن بشد و این آمد

آن اشارة بدشمن و این اشارت بدوست کہ بکام دل ما آن بشد و این آمد یعنی موافق باشد در بکار آمده

رسم بدعهدی ایام چو دید ابر بهار — گریه‌اش بر سمن و سنبل و نسرین آمد

بدعهدی بیوفائی گریه‌اش بر سمن و سنبل و نسرین آمد ضمیر شین برابر بهار یعنی گریه ابر محض بر بیوفای زمانه است قوله

چون صبا گفتهٔ حافظ بشنید از بلبل — عنبرافشان بتماشاے ریاحین آمد

صبا مرشد دارد گفتهٔ حافظ سخن حافظ ریاحین گلها مراد حواس و سخنها بلبل ہاتف و پیغمبر غزل

سودائے سر زلفش تا در سر ما باشد — گر عاشق سودایش باشیم روا باشد

[illegible]

سوداخیال سر زلف بجذبۂ عشق سودالیش خیال او زہوسناکی از روے ہوس ہوسناکان صاحب ہوسان ہوا محبت و آرزو لعبت چینی کنایۃ از محبوب خط و خال تجلیات متنوعہ کہ ۵ خال و خط و ناز و غمزہ جبین پیشانی او ۶ این ہمہ نقش تجلیہاست بردل نقشبند خطا گناہ وفاداران عاشقان عنا مصیبت و آزار۔

غزل

شراب بیغش و ساقی خوش دو دام رہند　　کہ زیرکان جہان از کمند شان نرہند

غش بفتح آب تیرہ شراب بیغش محبت بیغش ساقی خوش مرشد و محبوب شان ضمیر بشراب و ساقی قولہ

من ارچہ عاشقم و رند و مست و نامہ سیاہ　　ہزار شکر کہ یاران شہر بے گنہند

یاران شہر علماء و فضلاء قولہ

قدم منہ بخرابات جز بشرط ادب　　کہ ساکنان درش محرمان پادشہند

خرابات مقام عارفان کہ وحدت و عشق است قولہ

جفا نہ شیوۂ درویشیست و راہروی　　بیار بادہ کہ این سالکان نہ مرد رہند

چنانہ شہر منزل بیکرے کمر بند قولہ

بہوش باش کہ ہنگام باد استغنا　　ہزار خرمن طاعت بنیم جو نخرند

یعنی من بر مغروری تو از حال مے ترسم کہ آبروے کہ از گفتگوے فصاحت و بلاغت و عبارت و اشارت حاصل کردۂ و آنرا وسیلہ نجات و درجات آخرت دانستۂ ناگاہ در بارگاہ استغنا آنرا بر خاک مذلت زنند و ازان جملہ ترا مفلس و بینوا گردانند و در دست تو از حسرت ندامت نماند قولہ

غلام ہمت دردی کشان یکرنگم　　نہ آن گروہ کہ ازرق لباس و دل سیہ اند

دردی کشان یکرنگ عاشقان صادق بے ریا آن گروہ کہ ازرق لباس و دل سیہ اند درویشان مرائی و زاہدان مقلد حاصل این بیت آنست کہ در مقام عشق و محبت صدق و اخلاص باید کوشید بطاعت و عبادت روے ریائی قولہ

مکن کہ کوکبۂ دلبری شکستہ شود　　چو چاکران بگریزند و بندگان بجہند

کوکبۂ دلبری توجہ حضرت جلیل بندگان غلامان و چاکران نعمتہا قولہ

جناب عشق بلندست ہمتے حافظ　　کہ عاشقان رہ بے ہمتان بخود ندہند

ہ از شرح معلوم میشود کہ مصرع اول چنان باشد چنانہ شیوۂ درویشی است و بیکری واللہ اعلم

همتے حافظ ان الله یحب المعالی الهمم رہ بے ہمتان پست ہمتی دلپت فطرتی غزل

شاہدان گر دلبری زینسان کنند | زاہدان را رخنہ در ایمان کنند

زاہد طائفہ باشند کہ بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاہدہ کنند و دنیا را در صورت قبیح معائنہ نمایند و از التفات بزینت مزخرف فانی او رغبت نمایند و تخلف این طائفہ از صوفیہ آنست کہ زاہد بحظ النفس خود از حق محجوب چہ بہشت مقام حظ النفس ہست فیہا ما تشتہی الانفس و صوفی بمشاہدہ جمال ازلی و محبت لم یزلی از ہر دو کون محجوب پس صوفی را در زہد مرور ائے مرتبہ زاہد کہ حظ النفس از ان دور شود و این طائفہ را دو متشبہ یکے متشبہ محق بزاہد کہ ہنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشدہ باشد و خواہند کہ بیک بارگی از دنیا رغبت گردانند و ایشانرا متزہد خوانند دویم متشبہ مبطل بزاہد کہ برائے قبول خلایق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمع اسباب دنیوی باز گیرند بدان طلب تحصیل جاہ کنند درمیان مردم و ممکن بود کہ بر بعضے حال ایشان متشبہ شود و پندارند کہ از دنیا اعراض کلی کردہ اند و ایشان خود بملک و مال و جاہ خریدہ اند ترک الدنیا للدنیا و ممکن کہ بر ایشان نیز حال خود متشبہ شود گمان برند کہ چون خاطر شان بطلب اسباب دنیوی مشغول نیست علت آنست کہ اعراض کردند و این طائفہ را مرائیہ خوانند قولہ

ہر کجا آن شاخ نرگس بشگفد | گلرخانش دیدہ نرگسدان کنند

شاخ نرگس محبوب گل رخانش ضمیر شین بر شاخ نرگس و گلرخان محبوبان و اہل عرفان نرگسدان آوندے کہ نرگس در ان کارند یا بنہند تا دیر ترک بتازگی و طراوت روآرند و اینجا کنایہ از دیدہ عشق مینماید کہ ہمیشہ چون نرگسدان باآب اشک مملو لے یا بدمعنی آنست کہ ہر کجا آن محبوب و مرشد من بجلوہ درآید و بیان حقایق و معارف نماید محبوبان معنوی کہ سائر اہل عرفان اند بدیدہ اش جا دہند و از دیدنش سیر نشوند قولہ

یار ما چون ساز د آہنگ سماع | قدسیان در عرش دست افشان کنند

قدسیان ملائک دست افشان رقص قولہ

اے جوان سرو قد گوے ببر | پیش ازان کز قامتت چوگان کنند

ایجوان سرو قد اے سالک گوئے ببر بہرہ ازین جہان فانی بردار یعنے حصول مشاہدہ نما

قامتت چوگان کنند یعنی در رسد آن وقت لفح نه بخشند قوله

رخ نماید آفتاب دولتت | گر چو صبحت آینه رخشان کنند

آفتاب دولت معشوق گر چو صبحت آینه رخشان کنند اگر آینه دل ترا مانند صبح رخشان کنند قوله

مردم چشمم بخون آغشته شد | از کجا این ظلم بر انسان کنند

آغشته آلوده انسان اشارت بمردم چشم نگاه نظر دو چشم مراد تجلی ذاتی قوله

کن نگاهی از دو چشمت تا روان | هر کسی را بر بیدلان آسان کنند

روان فی الحال بیدلان عاشقان قوله

عید رخسار تو گویا عاشقان | در وفایت جان و دل قربان کنند

عید رخسار اضافه بیانیه و مراد از رخ اینجا اسلوبهی خالیست یعنی دیدار قوله

خوش برآی از غصه ای دل کاهل راز | عیش خوش در بوته هجران کنند

اهل راز عاشقان کامل در بوته هجران کنند مقام شب بوته گداز میدارند قوله

سر مکش حافظ ز آه نیم شب | تا چو صبحت نور دل تابان کنند

تابان روشن غزل

شراب و عیش نهان چیست کار بی بنیاد | زدیم بر صف رندان و هر چه بادا باد

شراب صحبت عیش نهان ریاضت مخفی چون طریقه ملامتیه یعنی آنست که عشق نهان باختن شیوه رندان نیست و کاریست بی بنیاد چون نقش برآب پس مردانه وار صف زده ایم خویش را شاد تا چه پیش آید هر چه بادا باد قوله گره ز دل بگشا انگیز مباش و ز سپهر ناله مکن شکایت فلک مکن که فکر هیچ مهندس چنین گره نگشاد حقیقت گردش آسمانی معلوم هیچ حکیمی نگردید قوله

ز انقلاب زمانه عجب مدار که چرخ | ازین فسانه و افسون هزار دارد یاد

انقلاب زمانه برگشتن زمانه و منقلب بودن احوال از و مثل ازین فسانه اشارة بگذشتگی احوال و نیز ازین نوع قصها قوله

قدح بشرط ادب گیر زانکه ترکیبش | ز کاسهٔ سر جمشید و بهمن است و قباد

بشرط ادب ادب بمعنی دانش کذا فی مهذب اللغات جمشید نام شاه بهمن نام پسر اسفندیار

قباد پدر نوشیروان که چهل سال بادشاهی کرده و بزرجمهر وزیر او بود مراد عرفا چون منصور و عین القضاة و فرید الدین عطار قوله

که آگه است که کاوس و کی کجا رفتند	که واقف است که چون رفت تخت جم بر باد

کاوس نام شاهی که جمع کیان که در دور خود اعظم ملوک بودند و آن پنج بودند کیومرث، کیکاوس و کیخسرو و کیقباد و کیلهراسپ معنی آنست که عشقباز را بادب و دانش پیش گیر و در سلوک عشق هشیاری پذیر که درین ره سرهای بسیار بی ادبان و بیخبران بباد رفت تخت جم تخت سلیمان چه جم اگر با خاتم و نگین و بلقیس و ماهی و امثال آن افتد سلیمان مراد بود و اگر با مقابله آئینه و سد و امثال آن بود سکندر مراد بود و آنکه پیاله و شراب بود جمشید بود و چون ازینها چیزی مسطور نبود هرچه مقتضای محل بود همان مراد بود قوله

ز حسرت لب شیرین هنوز می بینم	که لاله می دمد از خاک تربت فرهاد

شیرین نام معشوقهٔ فرهاد و خسرو فرهاد نام سنگتراشی که عاشق شیرین بود کشتی می پیالهٔ که بصورت کشتی سازند بغداد نام شهری عظیم و مبارک قبة الاسلام در ششصد هزار گرمابه بود کذا من ابراهیم شاهی . قوله

ز دست کشتی جام می مکن تسلیم	که پاک تر به از تیغ حریف دست نداد

ازین اشارت بجام می قوله

مگر که لاله بدانست بیوفائی دهر	که تا بزاد و بشد جام می ز کف ننهاد

لاله عاشق کامل جام می عشق و محبت قوله

بیا بیا که زمانی ز می خراب شویم	مگر رسیم بگنجی ازین خراب آباد

خراب فانی گنج وصل محبوب ازین خراب آباد فنای هستی موهومه قوله

نمی دهند اجازت مرا بسیر سفر	نسیم خاک مصلی و آب رکناباد

اجازت رخصت مصلا عیدگاهیست در شیراز رکناباد تفرجگاهیست در شیراز که بهشت الله اکبر آنجاست و آنرا رکنی نیز گویند قوله

بنوش قدح صافی بنالهٔ دف و چنگ	که بسته اند بابریشم طرب دلشاد

قدح کنایه از شراب از ذکر سبب و اراده مسبب از شراب مراد عشق بنالهٔ چنگ بتلقین مرشد طرب دلشاد کنایه از حصول مقاصد غزل

شاہد آن نیست کہ موئے ومیانے دارد | بندۂ طلعت آن باش کہ آنے دارد

موئے یعنے موئے سیاہ ودراز میانے یعنے موئے باریک آن مراد ازان کیفیت است در محبوب کہ در تقریر وتحریر در نیاید وبدون ذوق آنرا نتوان دریافت چنانچہ خواجہ گفتہ ؎ از بتان آن طلب ار حسن شناسی ایدل * ونیز جائے فرمودہ ؎ اینکہ میگویند وآن بہتر ز حسن * یار ما این دارد وآن نیز ہم * ونیز فرمودہ ؎ لطیفہ ایست نہانی کہ عشق ازو خیزد * ومراد از لطیفہ نہان کیفیت است معنے آنست کہ بحسن معشوقان ظاہر فریفتہ مشو بلکہ بندۂ طلعت تجلیات آن محبوب پنہانی باش قولہ

شیوہ حور وپری خوب ولطیف است ولے | خوبی آنست ولطافت کہ فلانے دارد

حور وپری محبوبان مجاز وسالکان کامل فلانے اشارۃ بمحبوب حقیقی ونیز مرشد قولہ

چشمۂ چشم مرا اے گل خندان دریاب | کہ بامید تو خوش آب روانے دارد

چشمۂ چشم مرا گریہ وزاری مرا گل خندان معشوق آب روانی گریہ وزاری قولہ

چشم وابروے تو در صنعت تیر اندازی | بستند از دست ہر آنکس کہ کمانے دارد

چشم وابروے تو کنایۃ از تجلی ذاتی وصفاتی بستند از دست ہر آنکس کہ کمانے دارد ہر دلاور را ضعیف وعاجزے گرواند قولہ

گوے از خوبی کہ برد از تو کہ خورشید آنجا | نہ سوار لیست کہ در دست عنانے دارد

یعنے بے اختیار ومضطر قولہ

دل نشان شد سخنم با تو قبولش کردی | آرے آرے سخن عشق نشانے دارد

دل نشان معقول سخن شعر نشانے قبولیت قولہ

در رہ عشق نشد کس بیقین محرم راز | ہر کسے بر حسب فہم گمانے دارد

وان اللہ احتجب عن العقول کما احتجب عن الابصار وعن الملاء الاعلے لیطلبونہ کما تطلبونہ انتم انتہی کلامہ درین بیت آنست کہ ارباب کمال بعلم الیقین وعین الیقین وحق الیقین محرم راز میشوند و درینجا مے گوید کہ چنین نیست جوابش آنکہ این مراتب یقین بنظر بارباب این مراتب اند نسبت براز یعنے ارباب مراتب سہ گانہ یقین میدانند کہ ما را نسبت براز علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین حاصل شد

ولہذا این مراتب سہ گانہ ہم بجماعتے کہ قائلند بہمہ اوست وہم بجماعتے کہ قائلند ہمہ از وست حاصل میشود یقین است کہ حق بجانب یکے ازین دو طائفہ خواہد بود و مراد از علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین باین تمثیل روشن میشود کہ چون کسے چشم بپوشاند علم بوجود آتش بدلالت حرارت بروے علم الیقین است و چون چشم بکشاید و آتش را معائنہ ببیند عین الیقین و چون در آتش افتد و ناچیز شود و صفات آتش از وے صادر شود احراق و اشراق حق الیقین شد و صاحب علم الیقین طالب آنست کہ معلوم وے مشہود گردد پس بران علم اطمینان قرار ندارد و صاحب عین الیقین طالب آنست کہ در مشہود وجود فانی شود و یقین مرتفع گردد و خود را عین وے داند و ببیند پس بآن مشاہدہ اطمینان و قرار ندارد تا وقتیکہ یقین وے مرتفع شد و مشہود بجاے وے نشست و بحق الیقین متحقق گشت و اطمینان در مرتبہ دیگر نماند در دانش او کہ طالب او باشد و ازینجا معلوم شد کہ این مراتب بر حسب دانش صاحب این مراتب واقع میشوند قولہ

	مرغ زیرک نشود در چمنش نغمہ سرائے		ہر بہارے کہ ز دنبال خزانے دارد	

مرغ زیرک عاشق کامل در چمنش بر حسن و جمال او کہ مصرع آیندہ صنعت اوست بہار گل و ہم ترنجست کہ در نوبہار پیش و بہ میوہ پس آرد بہار مراد ذات محبوب خزان کنایہ از فنا و عدم معنی آنست کہ ہر محبوبے را کہ بدنبال او فنا روانست مرغ زیرک را در چمن حسن او نغمہ سرای و بال است ہموارہ خلیل وار لا احب الآفلین مقال قولہ

	با خرابات نشینان ز کرامات ملاف		ہر سخن جائے و ہر نکتہ مکانے دارد	

خرابات نشینان عاشقان و عارفان ملاف لاف مزن غزل

	صوفی نہاد دام و سر حقہ باز کرد		اظہار مکر با فلک حقہ باز کرد	

صوفی مرائی ظاہر پرست سر حقہ باز کرد شعبدہ دیگر در پیش نہاد حقہ باز شعبدہ باز معنے آنست کہ صوفی مکار مرائی دام شعبدہ بازی و مردم فریبی کشاد و بنیاد مکارگی با فلک شعبدہ باز پیش نہاد و نمیداند قولہ

	بازی چرخ بشکنش بیضہ در کلاہ		زیرا کہ عرض شعبدہ با اہل راز کرد	

بازی چرخ گردش فلکی بیضہ در کلاہ شکستن رسمے است کہ شعبدہ بازان بیضہ مرغ در کلاہ پنہان میکنند و از بغل ظاہر میکنند و در بغل پنہان مے کنند و از دہن بر می آرند اگر شعبدہ بازی

دیگر دران هنگام پیدا شود برای نمود اری خود بازی دیرای بپندند تا او را هیچ شعبده نمودن میسر نشود بیضه در کلاهش شکسته گردد یعنی هر که شعبده با شعبده بازان پیش گیرد بیضه بازی در کله خودش شکسته گردد قوله

ای دل بیا که ما به پناه خدا رویم	زان آستین کوته و دست دراز کرد

کوته آستینی و درازدستی عبارت از کم کرداری و بسیار گوئی و بگفتار بیفروغی و مردم را دلجوئی ای ازین صوفی کم کردار بسیار گوی به پناه رویم قوله

ای کبک خوشخرام کجا میروی بناز	غره مشو که گربه عابد نماز کرد

گربه عابد نفس اماره و فلک نماز طهارت و وضو یعنی ای سالک خوش رفتار وای صاحب دولت نامدار که برفتار خوش میخرامی و مغرورانه بتبختر در رفتار می آئی به تبعیت نفس و موافقت فلک مغرور مشو و راه راست گذاشته براه کج مرو که تبعیت نفس و موافقت فلک سپهر دغا و فریب است و چون دغا و فریب عاقلان را عیب است وجه دیگر معنی آن باشد که ای سالک راه عشق بهر کسی بحسب ظاهر بینی موافقت شریعت بیابی مغرور مشو بلکه بران عمل کنی ع چون بسی ابلیس آدم روی هست پس بهر دستی نشاید داد دست در حبیب السیر آورده که خواجه عماد فقیه را گربه بود هرگاه که خواجه عماد نماز کردی با او موافقت بجا آوردی شاه شجاع این معنی را بر کرامات او حمل نموده پیوسته بقدم اخلاص خدمت آنجناب کردی خواجه حافظ که ازین معنی در رشک بود این غزل گفته فرستاد و قبیل راهی بود گربه بر در سرای داشت و آن گربه بهر دو دست اجابت خویش دعا میشست کبک خوشخرام را بدانجا گذر افتاد گربه را بدین حالت دید دانست که گربه از تاثیر صحبت او پرهیزگار گشته که مستقبل قبله نشسته وضو میسازد بی وسواس پیش او رفت گربه او را در گرفت ازان روز این ضرب المثل شد قوله

این مطرب از کجاست که ساز عراق ساخت	و آهنگ بازگشت براه حجاز کرد

عراق عشق و نیز زهد قوله

صنعت مکن که هر که محبت نه راست باخت	عشقش بروی دل در محنت فراز کرد

صنعت مکن تکلف منما محبت نراست باختن این قیل و قال را پیشه ساخت آخر الامر فراز کرد

ز اندازه استفتاح کرد قوله

فردا اگر نه پیشگاه حقیقت شود پدید	شرمنده رهروی که نظر بر مجاز کرد

فردا قیامت پیشگاه مرتبه حقیقت رهروی عاشق غزل

صوفی ار باده براندازه خورد نوشش باد	ورنه اندیشه این کار فراموشش باد

باده عشق و محبت، اندازه مقدار استعداد نوشش تریاک و نافع یعنی صوفی ظاهر پرست که هنوز شایان حقیقت نشده و مقام شریعت طی نموده اراده سلوک و محبت نماید که فراخور استعداد در سپهر راه میبیند خوض کند و قدم پیش نهد که هنوز طفل این راه است و اگر از اندازه خود بیش خورد و ضبط آن نکند باید که این اندیشه را در دل نیارد و در شریعت راسخ و در طریق عشق خود را آزرده نسازد یکی بیت صوفی ار باده الخ و دوم بیت صوفیان جمله حریفند الخ شیخ عبدالواحد در حل بعضی ابیات از صوفی و زاهد و شیخ و پاکدامن اهل ملامت مراد دارند امثال این دو بیت چه معنی باشد جواب آنست که این اشارت بر ایشان میرود نه بر وجه حصر بلکه بر وجه غالب یعنی چون عرض امانت نامزد خرابا تیان میخانه هر قسمت شد صوفیان پاک سرشت بسیار کوشیدند و بعضی آن جرعه طلبیدند لیکن نشنیدند الا جبرئیل علیه السلام مشامگی این سرمستان ازلی موعود روزیه بکره واحد گشته چون یکبار بیند از بار دیگر نوسید شود تا زیاده خورد و گوینداینکار نه براندازه تو بود قوله

آنکه یک جرعه می از دست تواند دادن	دست با شاهد مقصود در آغوشش باد

یعنی آنست که آنکس که جرعه از جذبات بدیگری تواند بخشید و در حق سالکان بخل نکند در شان وی دعا میفرماید و نیز آنکه حظی از حظوظ النفس از خوف حق ترک و به شاهد مقصود در آغوش او باد که و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس عن الهوی فان الجنة هی المادی قوله

پیر ما گفت خطا در قلم صنع نرفت	آفرین بر نظر پاک خطاپوشش باد

یعنی آنست که آنچه حق سبحانه در وجود آورد از خیر و شر و نفع و ضرر همه باقتضای عدالت بی خطا است و اینکه خطا نمود میشود از کوته بینی ماست از آنجهت که از ما صدور می یابد و معنی بیت نیز اینچنین باشد یعنی پیر ما گفت که خطا در قلم صنع ایزدی نرفته همه بر نهج عدالت و صواب است هر چه از قلم رفته آفرین بر نظر پاک او که آنچه بمقتضای بشری خطا در چشم می نشیند آنرا العین بصیرت خود از و

در وجود نیست و جز حق دیگرے در چشمش شهود نه مراد از صدور خطا معذور میدار ع گر نظر در سیر نے نوران کنی و جمله را بیشک ز معذوران کنی؛ نظر در سیر بے نوران کردن عبارت ازان بود که بدیدهٔ غیرت نگرد که بر شخصے بحکم کل اناء یترشح بما فیه هرچه درون دارد بحکم امر ایجادی بے اختیار بظهور مے آید که طبیعت آتش چون محرق است بسوزد وجه سیوم یعنے و هم خطا در صنع که بر لوح دل من باقتضاے حکمة بالغه و مصلحت کامله صواب بقلم تقدیر رقم کرده بود و بدین سبب در حضیض اولئک کالانعام بل هم اضل سبیلا فرو مانده بودم دست پیر کامل آنرا در استتار عدم آورد و بر فراز شهود ان الله حکیم علیم نشاند برین سوال آنکه چون خطا نبود خطا پوشی بچه معنی بود وارد نشد وجه دیگر اصل در اشیا حسن و لطافة و خیر و شر و قباحت عارضی است و در عبادت تقلیب دارد یعنے آفرین بر نظر پاک پیر صاحب کمال مظهر لطف و جمال باد که خطا پوش است یعنی شر و قبح که عارضی است از نظر وے پوشیده شده یعنی خطا در نمی آید انچه اصل حقیقة است همان می بیند چه خوش گفته که خطا در قلم صنع نرفته وجه و نیز خطا قلم صنع نرفته تنبیه بران میکند قاصرانی که اثبات خطا می نمایند و نسبت خطا بصانع زیراکه همه فعل اوست وانچه در مصرع ثانی است اشارت بر آنست که نمایش خطا در نظر قاصران که دیدهٔ ادراک ایشان از غشاوه تقلید و سبیل صورت بینی پاک نشده و از اطلاع بر فاعل حقیقی و احاطه بر صانع کلیه نظام همه عالم صواب مینماید نظر او پاکست از غبار کدورت اغیار و خطا پوش است که در نظر قاصران مینماید از نظر حقیقة بین او پوشیده و لفظ خطا که در مصرع ثانی است مراد خطا است که در نظر قاصران مینماید نه خطاے فی الواقع وجه دیگر یعنے اے عزیز بیتو و بیکار تو کار ما ساخته است و هرچه هست ازانجا بنسبت همه خوبست خالی از مصلحت نخواهد بود ما صنع الله فهو خیر ع ز نیکو هرچه صادر گشت نیکو فعل المحب محبوب وجه و نیز جمله معترضه است یعنی پیر ما که آفرین بر نظر پاک خطا پوش او باد چه خوش گفته که خطا در قلم صنع نرفته قوله

	شرمے از مظلمه خون سیاوشش باد		شاه ترکان سخن مدعیان میشنود	

شاه ترکان کنایة از افراسیاب که پادشاه توران و ترکستان بود و سیاوش پسر کیکاوس پادشاه ایران و در میان پادشاه ایران و توران همیشه جنگ بود و افراسیاب سیاوش را کشته قوله

	لبم از بوسه ربایان لب نوشش باد		چشمم از آئینه داران خط و خالش گشت	

خط تجلی صفاتی خال تجلی ذاتی نوش شیرین قوله

نرگس مست نوازش کن مردم دارش　　خون عاشق بخورد وگر بقدح نوشش باد

نرگس مرشد کامل و تجلی ذاتی قوله

گرچه از کبر سخن با من درویش نکرد　　جان فدای شکرین پستهٔ خاموشش باد

شکرین پستهٔ خاموشش دهن مراد سر مخفی و وحدت غزل

صبا بتهنیت پیر می فروش آمد　　که موسم طرب و عیش و ناز و نوش آمد

صبا جبرئیل تهنیت خبر شادی پیر میفروش سرور کائنات می شراب ناب سے نوش شراب معنے آنست که جبرئیل عم بخوشخبری پیش آن سرور انام در خرامید که موسم عشق و محبت در رسید و آن محنت و اندوه بسر آمد و آوان ناے و نوش از در آمد قوله

هوا مسیح نفس گشت و باد نافه گشا　　درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

مسیح نفس زندگی بخش یعنے هوا مسیح وار احیاء اموات پیش کرد و خاک نونها از بطون خود برآورد و درخت از غایت لطافت هوا سبز شد هوا بر آمد و مرغ از کمال شادی در خروش آمد یعنی پیش از وجود آن سرور بر امم سالفه ابواب عشق مسدود بود چون آن سرور بوجود آمد جبرئیل بتهنیتش آمد و این عقده برکشاد و ازینجاست که رسول ع فرمود رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر قوله

ز مرغ صبح ندانم که سوسن آزاد　　چه گوش کرد که با ده زبان خموش آمد

مرغ صبح کنایه از سالک و مرشد کامل که برای بیدار شدن خواب زدگان غفلت آواز میکند و آنها را بیدار میکند ندانم که مستر شد او که بمرتبه عرفان رسید چه نکته بگوش کرد که صبح وار دهن بربست و آن دریتیم را خازن گشته در قعر دریای وحدة نشست باوجود فصاحت و بلاغت و گوناگون سخن پردازی گنگ گشت و گل سوسن را ده زبان می شود و ده باعتبار کثرة گفته چون خواست که خاموشی سوسن را از راه شدن اسرار غامضه از مرغ صبح که بیان آن نتوان کرد بیان نماید او را ده زبان گفت و سوسن آزاد کنایه از طالب قوله

ز فکر تفرقه باز آی تا شوی مجموع　　بحکم آنکه چو شد اهرمن سروش آمد

ز فکر تفرقه باز آی نظر از کثرت بردار تا شوی مجموع بوحدة رسی چو شد اهرمن یعنی اندیشه

کثرت رفت سروش وحدت حقیقی قوله

بگویمت سخن خوش بیا و باده بنوش | که زاهد از بر یار رفت و میفروش آمد

زاهد نفس و نیز مراد صحبت زاهد میفروش عشق قوله

ز خانقاه بمیخانه میرود حافظ | مگر ز مستی زهد و ریا بهوش آمد

خانقاه زهد میخانه عشق غزل

صبا وقت سحر بوی ز زلف یار می آورد | دل دیوانهٔ ما را بنو در کار می آورد

صبا مرشد بوی ز زلف جذبهٔ عشق بنو از سر نو معنی آنست که مرشد بهنگام سحر قدری بیان جذبهٔ عشق در کار می آورد و همگی توجه ما را بدریافت آن مشغوف بساخت و اعلام نصرت ما را می افراشت قوله

فروغ ماه میدیدم ز بام قصر تو روشن | که رو از شرم رخسار تو در دیوار می آورد

یعنی فروغ ماه که بر بام قصر تو بود آشکارا میدیدم که آن فروغ ماه از غایت شرم رخسار تو رو بدیوار می آورد حاصل بیت آنست که فروغ ماه با جمال برابری نمیتواند کرد قوله

من آن شاخ صنوبر را ز باغ سینه بر کندم | که هر گل کز غمش بشکفت محنت بار می آورد

یعنی چون آن دلم به بیان مرشد التفاتی که میشاید نکرد و بحظوظ نفسانی فانی رو آورد و بدل بیرون اختم از باغ سینه اش بر کنده انداختم که هر گلی که از غمش بشکفت محنت بار آورد و عاقبت کار ثمره اش خار آورد قوله

ز رشک و تاب زلف یار بر باد هوا میداد | دلم هر نافهٔ مشکین که از تاتار می آورد

زلف عشق بر باد هوا میداد و قدری و اعتباری نمیداشت نافهٔ مشکین طاعت و عبادت و سخن تاتار نام ولایت مشکخیز مراد زهد و صلاح معنی آنست که دلم هر طاعتی و عبادتی و سخن که از زهد و صلاح می آورد عشق از غایت رشک و تاب آن را وقعی و اعتباری نمیداشت قوله

ز بیم غارت عشقش دل خونین رها کردم | ولی میریخت خون و ره بدین هنجار می آورد

ز بیم غارت عشقش بیاید دل خونین گنهگار و بدکردار یعنی دلم که بفرمان برداری مولی مساعدة نکرد و توجه بحظوظ نفسانی آورد و از خوف غارت عشقش رها کردم و از بیعتش بدر آوردم لیکن همواره خون گریسته در عقبم میرسید و گریه کنان بدنبالم میرود قوله

بقول مطرب و ساقی برون رفتم گه و بیگه | کز آن ره گرد زان منزل خبر دشوار می آورد

یعنی بتلقین مرشد علی الدوام بدون رفتم اے ترک نمودم این راه که خطوط نفسانیه است که با لا
اگر رفتمی چرا که ازین راه حظوظ نفسانیه گرد از منزل جانان که قریب است یا عشق خبرے نمی دهد یعنی
گردے از انہم بنظر نمے آید قوله

سر از مستی کشش جانان طریق لطف و احسان بود ‖ اگر تسبیح مے فرمود اگر زنار مے آورد

تسبیح زهد زنار عشق قوله

عفا الله چین ابرویش اگرچه ناتوانم کرد ‖ برحمت هم پیامے بر سر بیمار مے آورد

عفا الله نگهدارد او را خدا چین ابرو کنایه از عتاب هشوه لطف غزل

صورت روی نگار ابس باین بسته اند ‖ گوئیا نقش لبت از جان شیرین بسته اند

نگار معشوق آئین زیبائی و آراستگی نقش لب صورت لب از جان شیرین بسته اند از جان بوجود
آورده اند یعنی چون جان لطیف و نازک مقدم پیش آمدن مردمان یعنی مردمکها اشک رنگین
اشک خونین آئین زیور زلف جذبه معشوق مشک افشانی بعطر معرفت معطر ساختن عاشقان
عالمان و دانشمندان مصاحبت را از برای مصلحت نافه چین طاعت نقشبندان قضا اضافه
بیانیه و نیز الله تعالی نقش مشکین خوشبو و زیبا ماه تابان رخساره عقد پروین کنایه از دُر گردن
حفظ نسرین نام گلے مراد دوسے غیر ازین یعنی شعرای دیگر تخمین مقرر غزل

طائر دولت اگر باز گذارے بکند ‖ یار باز آید و با وصل قرارے بکند

طائر دولت اضافه بیانیه مراد بخت گذارے بکند ممد و معاون شود یار محبوب حقیقی یعنی مرا
دلارامے بود که رفیق جان حزین بود ناگاه از جور فلک از دولت وصال آن محروم شدم اگر باز بخت
معاونت ما نماید محبوب حقیقی باز برمن گذرے کند و وصل میسر آید قوله

دیده را دستگه لعل و گهر گرچه نماند ‖ بخورد خونے و تدبیر نثارے بکند

دستگه کثرت اسباب غنا و سرمایه و قدرت یعنی در آرزوے آن رخ لاله عذار چندان گریستم که قدرت
لعل و گهر که اشک سرخ و سفید است نماند یعنی چشم مرا آب نماند لیکن ازین علاج نیست که بخورد
خونے یعنی فکرے کند و تدبیر نثار نماید قوله

کس نیارد بر او دم زدن از قصهٔ ما ‖ مگرش باد صبا گوش گذارے بکند

نیارد نتواند براو نزد او دم نودن بیان کردن باد صبا مرشد یعنی دلبر ما از بس که غیور است و عالی است جناب او هیچکس طاقت ندارد که پیش او عرض حال ما نماید غیر از جناب مرشد ما قوله

دلقه ام باز نظر را به تدروے پرواز ‖ باز خوانش مگرش قصد شکارے بکند

باز نظر اضافۂ بیانیہ تدرو نام جانور مراد معشوق مجاز و لفظ پرواز متعلق است به باز نظر باز خوان خوانندہ باز کنایہ از میر شکار معنے آنست کہ خود را لعشق معشوق مجازی کہ قنطرۂ حقیقی است آراسته ام و سرتا بقدم بدان پیراسته ام تا میر شکاران باز کہ مرشد است قصد شکار آن کند و از مجاز بحقیقة بروجه مرشد مرید بعشق را خریداری نماید از نیجاست کہ بگفت اربا شد در عشق بر جاے ؞ برو عاشق شو انگه پیش ما آئے ؞ کہ ما را نہ مرید در دخوان میباید ؞ نہ زاہد و حافظ قران مے باید ؞ صاحب در دے سوخته جان میباید ؞ آتش زدہ بخان و مان میباید ؞ قوله

دوش گفتم بکند لعل لبش چارۂ دل ‖ ہاتف غیب ندا داد کہ آرے بکند

لعل لب اضافۂ بیانیہ مراد لب کہ لب کہ شیرین جوے شد لطف خدا ست ؞ باغ جان را زاب او نشو و نما ست ؞ قوله

کو کسے کہ ز بزم طربش غمزدۂ ‖ جرعۂ در کشد و دفع خمارے بکند

کسیم اشارت بسالک کامل غمزدہ عاشقے و طالبے قوله

شہر خالیست ز عشاق مگر کز طرفے ‖ مردی از خویش برون آید و کارے بکند

شہر خالیست ز عشاق مقتضی زمان چنین است کہ در شہر ہیچ جا کاملے نمی نماید بود کہ از طرفے شاید کہ از جانبے مردی از خویش برون آید مردی خود بخود پیدا شود کارے بکند بمدد ما رسد و ما را بمراد رساند قوله

یا وفا یا خبر وصل تو یا مرگ رقیب ‖ بازی چرخ ازین یکدو سہ کارے بکند

رقیب یا نفس و شیطان قوله

حافظا گر نروی از در او ہم روزے ‖ گذرے بر سرت از گوشہ کنارے بکند

ہم روزے آخر الامر روزے ۔

غزل

عاشقانرا درد سر بسیار میباید کشید ‖ داغ یار و غصۂ اغیار میباید کشید

در پوست رنج و محنت قال عم البلاء کنزا لا یعطیه الا الولی الله غصهٔ اغیار ملامت بیگانگان دل شبها میانه شب تار تاریک داد خواهی فریاد خواهی ای مظلومی بار برآمدن و وقت درآمدن پیش کسی بار میباید کشید تحمل شدائد و بلیات باید نمود زلف دنیا و جذبه آهسته گردان تخفیف ده ضعیفان کنایه از عاشقان مراد خود معنی این مصرع آنست که جنبش آن زلف که درد و شدائد است در قتل ما رسالک رنجوران اشارت بزلف بر هنجار ببایر کشید بطریق آهستگی تا قطع این راه بنیکوترین وجه دست دهد گل روی معشوق یار عزیز صفت گل است دهقان مزاحمان خار رقیبان

غزل

عشق تو نهال حیرت آمد ‖ وصل تو کمال حیرت آمد

یعنی ای محبوب من عشق تو درختی است از حیرت که هر لحظه و هر دم بهر کار و بار برگ و بار حیرت سر میزند و عقل آنجا یکی از سرگشتگان بادیه پریشانی است و کمال حیرت وصل تست العجز عن درک الادراک ادراک قوله بس غرقهٔ بحر وصل کاخر باکس غرق دریای وصل شده اند آخر الامر هم با سر حال حیرت آمد حیرت مرتفع نشد چندانکه قرب بیشتر حیرت بیشتر ه نزدیکان را بیش بود حیرانی و سر وصل بماند نه واصل چو آنجا که خیال حیرت آمد یعنی تذرقد وصل و واصل تا وقتی است که هوس رفیق اوست و چون در دریای حیرت افتاد آنجا نه وصل است نه واصل نه وصول از اینجاست ه دوش بهر دلبر خود کفری آموختم چو آتشی از جان برآمد یا بت خود سوختم بنما یعنی بگو در ره او در طریق عشق و محبت او بر چهره نه خال حیرت آمد بر چهره حال اقبال حیرت ننشست یعنی هر که هست در مقام حیرتست قوله از هر طرفی که گوش کردم از هر سو و هر جانب و از هر کس از عاشقان شنیدم او از سوال حیرت آمد همگی در حیرت اند قوله

سر تا بقدم وجود حافظ ‖ در عشق نهال حیرت آمد

یعنی وجود حافظ مسکین از سر تا بقدم درختی است از حیرت که اگر من هم این شیفتگی از چیست و اگر من اویم این طلب از برای کیست غزل

عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود ‖ مهرت نه عارضیست که جای دگر شود

سرسری سهل و آسان عارضی عاریتی معنی آنست که العشق لا یزید و لا ینقص یعنی عشق افزایشی

انہا کا ہشیئے ندارد نہ بدایتے ونہ نہایتے نہ طلوعے ونہ غروبے ونہ نقلے وتحولے ارى الايام تبلى كل شئ
واشواقی الیٰ لیلیٰ کما ہی ترجمہ می بینیم ایام راکہ میکنند کہنہ ہر چیز را ولیکن شوقہا ء من بسوئے لیلیٰ ہمچنان
است بے نقصان وکاہش کہ بود این شوقہا ثمرات عشق مر عاشقانرا ذاتے است اصلی نہ عارضی وسہری
ايضا عن الشبلی قال يقولون ہل انت باللہ عاشق فقلت وہل يوم خلوت من العشق شربت بكاس الحب
فى المهد شربة حلاوتها حتى القيمة فى حلقى قوله

عشق تو در وجودم ومہر تو در دلم باشیر در درون شد وبا جان بدر شود

باشیر کنایہ از طفلی باجان تا وقت مرگ بر بلند قوله

ورزان کہ من سرشک فشانم بزنده رود کشت عراق جملہ بیکبار تر شود

زنده رود نام رودیست یعنی گریہ من بجای رسیده کہ اگر اشکہای خود بزنده رود اندازم زنده رود بجد طغیانی کند تر شود عرق شود قوله

گفتم کہ ابتدا کنم از بوسہ گفت نہ بگذار تا کہ ماه ز عقرب بدر شود

بوسہ وصل ماه کنایہ از روح عقرب صفات بشریہ بدر شود رہائی یابد قوله

دی در میان زلف بدیدم رخ نگار بر سیئتے کہ ابر محیط قمر شود

زلف صفات ونقاب رخ نگار ذات معشوق محیط در گیرنده قوله

حافظ بیاد لعلش اگر باده میخوری بگذار تا ان کہ مدعیا نرا خبر شود

اے حافظ اگر بیاد لعل او کہ حصول قرب است عشق می ورزی یا طاعت می کنی ہشیار شو برو جہے
مکن کہ منکران وزاہدان را خبر شود اے مخفی کہ با خلاص نزدیک نہ بظاہر کہ منسوب ریا است غزل

عکس روے تو چو در آئینہ وجام افتاد عارف از خنده مے در طمع خام افتاد

آئینہ وجام اعیان ثابتہ کہ ممکن باشد ومے نیز عبارة از وجود عام کہ واجب الوجود وخنده مے جلوه گر
شدن وجود عام حاصل آن کہ انسان کامل کہ عارف این معانیست چون در اعیان ثابتہ خود عکس
وجود خاص دید وبذوق جلوه آن بہره ور گردید در طمع شہود وجود خاص افتاد کہ طمع خام است مقید را
مطلق دانستن محتمل آئینہ وجام کنایہ از دل عارف کہ دانا ے حقائق ومعارف است وخنده مے
کنایہ از تجلی عشق ومعنی این بحنید وجہ مسموع شده یکے آنکہ بیان واقعہ حضرت موسیٰ میکند وآنرا
میگوید کہ عکس روے تو بر دل موسیٰ افتاد رب ارنی انظر الیک زبان برکشاد لاجرم جواب
لن ترانی برکشاد کہ بگوش خود شنیدم محتمل بواقعہ حسین منصور حلاج کہ عکس روے تو کہ بر دل

حسین منصور افتاد آن عارف از ان تجلی در طمع خام افتاد و بقول انا الحق بر کشاد و جری ما جری علیه و قطع اکانه ما لدیه و یکیه آنکه عارف را چون از مشاهدات تجلیات صفاتی روی آورد و از خام طمعی خویش اینچه دید آن را عین ذات پنداشت و مقصود نمود و بهمان اکتفا کرد پس در طمع افتاد و ازان هیچ گام در پیش نه نهاد که سلوک عشق را نهایتی نیست ای رعنا اینچه دیده باشی بدان خورسند مشو بران مایست تجمل روی عبارت از ذات یعنی چون تجلی ذات بر آئینه و جام که دل ست افتاد عارف از خنده می که عبارت از فیض است و تجلی در طمع خام افتاد و دانست که اینکار نهایت رسید و حال آنکه نهایت نیست قوله

حسن روی تو بیک جلوه که در آئینه کرد　　اینهمه نقش در آئینهٔ اوهام افتاد

آئینه کنایه ازان لعل است که روز ازل حضرت واجب الوجود بر آن لعل تجلی فرمود و آواز هیبت جلال آن قادر بر کمال بگداخت و عالم ملک و ملکوت پرداخت آئینهٔ اوهام اینجمله مصنوعات معنی آنست که حسن روی تو بیک تجلی که دران لعل فرموده و تجلی ذات بان لعل رو نمود آواز هیبت جلال بگداخت اینهمه صور و اشکال مصنوعات که نقوش وهمی اند در آئینهٔ اوهام پرداخت و در بعضی نسخه مصرعهٔ اول بدین نوع است قوله جلوه کرد رخت روز ازل زیر نقاب معنی آنست یعنی تجلی کرد زیر نقاب یعنی در پردهٔ اسماء و صفات محبت اگر ذات بی پردهٔ اسما و صفات متجلی گردد عالم محو و متلاشی شود ان الله تعالی سبعون الف حجاب اینهمه نقش در آئینهٔ اوهام افتاد ذات در بطون تجلیات و شیون ذاتیه در مرایاء اعیان ثابت ظاهر اند همه نقش غریبه در آئینهٔ اوهام افتاد صور خیالیه و اشکال و نقوش و همیه بظهور آید قوله

اینهمه عکس می و نقش مخالف که نمود　　یکفروغ رخ ساقیست که در جام افتاد

یعنی چندین ظهور گوناگون مخالف از مسلم و کافر و عاشق و فاسق و صادق و کاذب و مطیع و عاصی و عالم و جاهل و عاقل و مجنون و خوب و زشت که در نظر است اینهمه یکفروغ رخ دوست ست که در آئینهٔ کون و مکان پیدا است ازینجهة بر وجه‌های خودشیدامی باشد و هر کس بوجهی توجهی دارد مقصود همه در دنیا و آخرت هم ورا نست که همه متوجه برانست قوله

راست بین از نظر راست که مقصود رسید　　احول از چشم دو بین در طمع خام افتاد

عجب بوئی که چندان بو بها بر سر آن بی بوست و عجب بی رنگی که چندین رنگها از آن بی رنگ گشته

که خواجه خود را از خاصان میشمارد و اظهار این اسرار بر خود ستائی محمول دارد لا جرم مے نگارد قوله

غیرت عشق زبان همه خاصان ببرید　　از کجا سر غمش در دهن عام افتاد

یعنی خاصان ازین معنے دم نمیزنند من که از جمله عوام نمیدانم که سر غم او از کجا در دهن من افتاده و هرگاه یکے از خواص و عوام از مسجد بخرابات افتاده است عذر این معنی میکند قوله

من ز مسجد بخرابات نه خود افتادم　　اینم از عهد ازل حاصل فرجام افتاد

یعنی از مسجد که محل طاعت است و آن موجب قربت است یعنی عالم اطلاق بخرابات که مقام معصیت است و آن موجب بعد است یعنی در عالم تقیید من خود نیفتاده ام بلکه مرا این نصیبه از لیست و با این که نصیبه ازل از خود نمیتوان انداخت قوله

آن شد ای شیخ که در صومعه بازم بینی　　کار ما با رخ ساقی و لب جام افتاد

یعنی ای شیخ آن وقت رفت که مرا در صومعه تقید باز بینی و من رو بمرتبه اطلاق نیارم و محجوب کشف و شهود از مشاهده اسرار آن مرتبه نبرده ام زیرا که کار من با رخ ساقی و لب جام افتاد و بعد و تجلی آن رو سے و صورت مستی انجام در ریاضت بروی خود خواهم کشاد و تشنه نخواهم آسود تا که مشاهده اسرار نخواهم نمود یا مراد آن بود که ای شیخ آن رفت که مرا در صومعه تن باز بینی و من بزندگانی مستعار قرار گیرم زیرا که کار من با ساقی سقاهم ربهم شرابا طهورا و جام آن شراب افتاد و جان من بار تحال از عالم فنا بعالم بقا رضا داد و چرا رضا ندهد بدان و حال آنکه قوله

زیر شمشیر غمش رقص کنان باید رفت　　کانکه شد کشته او نیک سرانجام افتاد

پوشیده نماند که ربط این بتقریر دوم پیدا و ظاهر است دارد اما وجه ربط بتقریر نخستین آنست که چون فرمود که من ریاضت خواهم کشید و تشنه نخواهم آرمید احتمال آن باشد که کسے گوید که چنین نباید که موجب هلاکت باشد فرمود که زیر شمشیر غمش تا آخر و نیک سرانجامی کنایه از مضمون این قول است من قتلنا فانا دیته پس شکر این نعمتهاے گوناگون که از عدم بوجود رسید در وجود بلذات و تجلیات نامتناهی غیر متکرره فائز گردید و باز از تمتع لذات وجود اعراض مینماید با مید نیک سرانجامے طریق هلاک گیرند و حصول اینهمه مراتب از آثار لطف او است پس زبان میکشاید و میفرماید قوله

هر دمش با من دل سوخته لطفی دگر است　　این گدا بین که چه شایسته انعام افتاد

معنے این بتقریر سابق بوضوح پیوست قوله بر بلندی علم بعاشقی مشهورم طبل پنهان چند زنم تا کے پنهان دارم طشت من از بام افتاد و رسواے عالم شدم و آشکارا گردیدم قوله

صوفیان جمله حریفند و نظرباز ولے | ز انمیان حافظ دل سوخته بدنام افتاد

معنے آنست که جمیع صوفیان این حالت دارند و بامید حصول آن مامول که مشاهده آثار عالم اطلاق است پیوسته درکار اند اما من بسبب کثرت کوشش در حصول آن مطلب یا بسبب خودکامی که استعجال وصال نمودم و بحظه نیاسودم تا همه بحال من پے بردند بدنام گشتم یعنی شهرت یافتم و اینهم خودکامی است که هم خواجه فرسود زخودکامی ببدنامی کشید آخر و میتواند بود که چون ادعاء اختصاص فرمود بالتمام ملایم بدید بجهت آنکه جمله صوفیان راهمین حالت فرمود که همه صوفیان راهمین حالت است اما به سبب دل سوختگی که باعث کثرت ناله است و کثرت ناله باعث شهرت صاحب آن مقاله بدنام گشتم و مشهور بخراج و نظربازی شدم غزل

غلام نرگس مست تو تاجدارانند | خراب بادهٔ لعل تو هوشیارانند

نرگس مست کنایه از ذات باعتبار استغنا و تجلی خراب مست لایعقل بادهٔ لعل کنایه از بوسه و یا سخن قوله

ترا صبا و مرا آب دیده شد غماز | وگرنه عاشق و معشوق رازدارانند

ترا خطاب بمعشوق صبا مرشد که هردم در اظهار فضائل و کمالات آب دیده گریه غماض ظاهر کننده راز وگرنه عاشق و معشوق رازدارانند باید مادترا غیراز ما و تو کسے درنیابد قوله

بزیر زلف دوتا چون گذر کنی بنگر | که از یمین و یسارت چه بیقرارانند

زلف دوتا کفر و اسلام که الکفر والایمان مقامان من وراء العرش یمین دست راست یسار دست چپ قوله نقش چهرهٔ عشاق صورت خاک آلود عاشقان بتوان دیدن معلوم نمودن قوله

رقیب درگذر و بیش ازین مکن نخوت | که ساکنان در دوست خاکسارانند

ساکنان در دوست عاشقان خاکسار خوار و گرد آلود قوله

گذار کن چو صبا بر بنفشه زار و ببین | که از تطاول زلفت چه سوگوارانند

بنفشه گلدستهٔ خدار سر بر کرع و بنفشه زار مراد حلقهٔ عشاق تطاول دراز دستی زلف جسد به سوگواران ماتم زده قوله

نه من بر آن گل عارض غزل سرایم و بس | که عندلیب تو از هر طرف هزاراند

گل عارض ذات واجب الوجود غزل سرایم ثنا گوستم هستم عندلیب عشاق و مدح خوانان قوله

نصیب ماست بهشت ای خداشناس برو | که مستحق کرامت گناهکاراند

ای خداشناس زاهد ظاهر پرست که خود را خداپرست میداند یا باعتبار تمسخر چون شیخ پاکدامن مستحق کرامت هی امة مذنبة وانا رب غفور گناهکاراند انا المشتاق الی المذنبین اے عاصی پرمعاصی از فضل و کرم رب العالمین نومید شو که انین ناله حزین وحنین قلوب منکسرین جبرین احب الی من تسبیح المقربین قوله

بیا بمیکده و چهره ارغوانی کن | مرو بصومعه کانجا سیاه کاراند

بمیکده مقام عشق و آستانهٔ پیر چهره ارغوانی کن سرخروئی حاصل نما صومعه سیاهکاران ظاهر پریشان و ریاکار قوله

تو دستگیر شو اے خضر پی خجسته که من | پیاده میروم و همرهان سواراند

دستگیر مددگار خضر پی خجسته مرشد پیاده یعنی بمرکب عشق نیز بے استعداد یا بتصدیق تمام قوله

خلاص حافظ ازان زلف تابدار مباد | که بستگان کمند تو رستگاراند

زلف جذبهٔ شوق بستگان مقیدان عشق کنایه از عاشقان رستگار رستگار از ما سوی الله

غزل

قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود | ورنه هیچ از دل بیرحم تو تقصیر نبود

این غزل در جدائی مرشد است خسته مجروح تیر محبت بیرحم بیرحمی صفت محبوب است یعنی مرشد راهنما هنگام جدائی بحکم النعمة اذا فقدت عرفت عرض حال خود میکند بعجز و انکسار میگوید که کشتن این مجروح بکمال رسیدن این خسته بتوجه و قصد تو تقدیر نبود و گرنه از لطف و کرامت تو هیچ تقصیر نبود که انک لا تهدی من احببت ولکن الله یهدی من یشاء قوله

من دیوانه چو زلف تو رها میکردم | هیچ لایقترم از حلقهٔ زنجیر نبود

دیوانه مغلوب عشق زلف جذبه مراد وصل زنجیر عشق معنی آنست که این دیوانه از خرد بیگانه چون از صحبت عدامی شدم وجذبه لطف تو رها کردم هیچ لایق تر مرا از حلقهٔ زنجیر نبود که کنایه از عشق وجنون باشد الحمد لله که آن میسر آمد قوله

یارب آئینهٔ حسن تو چه جوهر دارد	که در و آه مرا قوت تاثیر نبود

یعنی آنست که آئینهٔ حسن خلق تو چه جوهر دارد که در و تقصیرات ما اثر ندارد هر چند باقتضای بشریت تقصیرات از ما بوجود می آید مرشد آن را بخاطر نیاورده باز بهدایت ما میکوشد اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون ونیز معنی آنست که ای بارخدایا آئینهٔ حسن تو که مجموعه صفات حمیده است جوهر دارد که در و تقصیر وعصیان ما اثری نمی آرد هر چند عصیان ما زیاده شود بحکم سبقت رحمتی علی غضبی مشمول رحمتم می نمود واراد آئینه وآه از تلازمات شعریست که آئینه از آه تباه میشود وذات پاک ایزد رحمن از معاصی وخطای عباد وست متغیر نمی گردد قوله

سر ز حیرت ز پی و میکده ها بر کردم	چون شناسای تو در صومعه یک پیر نبود

یعنی از غایت حیرت در عالم عشق در آمدم چون در صومعه نشینان هیچ پیر را آشنای محبت تو در نیافتم قوله

نازنین تر ز قدت در چمن دهر نخاست	خوشتر از نقش تو در عالم تصویر نبود

عالم تصویر دنیا معنی آنست که سرتاسر عالم گردیدم نازنین تر از قد تو در چمن دهر بر نخاست وبعالم وجود وش ایزد تعالی نه پیراسته خوشتر از نقش تو که اینالیان رو نموده در عالم تصویر که دنیاست نبود قوله

تا مگر همچو صبا باز بکوی تو رسم	حاصلم دوش بجز نالهٔ شبگیر نبود

شبگیر سحر و آخر شب این گردیدن من گرد عالم نبود مگر آنکه بدین وسیله باز همچون صبا بکوی تو رسم لیکن هر چند گردیدم غیر از ناله حاصلم نشد قوله

آن کشیدم ز تو ای آتش هجران که چو شمع	جز فنای خودم از دست تو تدبیر نبود

یعنی ای محبوب من از هجران تو آن شدائد وبلیات کشیدم که همچو شمع جز فنای خودم از عشق تو تدبیر نبود بهبود خود و دوران دیدم قوله

آیتی بود عذاب آماره حافظ بی تو	که بر هیچکسش حاجت تفسیر نبود

یعنی حافظ بی تو آیت عذاب بود نازل شده که هیچکس را حاجت تفسیر آن نبود غزل

کنون که در چمن آمد گل از عدم بوجود | بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

چمن دنیا گل آدم بنفشه ملک معنی آنست که اکنون گلے آسا در چمن دنیا صورت انسانی تو از عدم بوجود آمد و از کمال تعظیم ملایک را مسجود تا کے بشبستان جوانی در خواب غفلت مانی قوله

بنوش جام صبوحی بناله دف و چنگ | ببوس غبغب ساقی بنغمهٔ نے و عود

صبوحی شراب بامداد که برائے دفع خمار نوشند مراد تیقظ و بیداری و هوشیاری از خواب غفلت دف و چنگ کنایه از سلف که ایشان در مصنفات خویش آنچه گفتنی است گفته اند هر که آنرا مطالعه کند از خواب غفلت برآید غبغب ساقی حصول جذبهٔ عشق نے و عود هر دو سازاند کنایه از مرشد یعنی جام صبوحی و هشیاری از سلف برکف آر و جذبهٔ عشق بارشاد مرشد وقت بدست آر که قادر بر کمال ترا بعین عنایت برگزید و در احسن تقویم آفریده پس در اسفل السافلین ماندن ناخوش و دون همتی است قوله

بباغ تازه کن آئین دین زردشتی | کنون که لاله برافروخت آتش نمرود

باغ کنایه از وجود سالک زردشت نام حکیمے که واضع دین آتش پرستی بود دعوی نبوت نمود و زند و استا که کتابهاست در احکام آتش پرستی تصنیف اوست گفت برمن نازل شده اند و مراد از زردشت مرشد عشق آئین زردشتی اعمال و رسوم عشق بازی لاله رنگیست سرخ رنگ کنایه از افروزش وجود هنگام طلوع موسم جوانی آتش نمرود کنایه از عشق معنی آنست که در باغ وجود آئین زردشتی تازه کن و خود را در عشق بلند آوازه کن که اکنون یعنی در بهار جوانیت وجودت لاله وار شگفته و معایب تمام در زیر آن نهفته یعنی آتش جوع و مجاهده در وجود بیفروزد و از غیرت غیر البسوزد که بغیر از آتش آئینهٔ ضمیر صفائی پذیرد و زنگ خودی و بیزاری ازان آئینه دور نمیکنی اسے برادر تا توانی دران هنگام از مجاهده خود رونمائی تا خود را بدان وسیله مدارج علیا رسانی و میتواند که زردشت مرشد باشد که اعمال عشق باشد و رسوم عشقبازی که با آتش پرستی مانند آنگیخته باشد و مسترشد را دران ریخته و لاله کنایه از دل سالک یعنی چون لاله زار عشق از دست سر برزد و عروس دار پرده از رخ برآورد آئین مجاهدات را در باغ وجود تازه کن و ریاضاتے که از ظاهر پرستی کرده آنرا استمر قوله

بدور گل منشین بے شراب و شاهد و چنگ | که همچو دور بقا هفته بود معدود

بدور گل در ایام بهار و جوانی بے شراب عشق و محبت شاهد شوق چنگ مرشد سخنان عشق قوله

زدست شاهد نازک عذار عیسی دم | شراب نوش و رها کن حدیث عاد و ثمود

شاهد نازک عذار مرشد باعتبار جمال ظاهر و زندگی بخش عیسی دم کمال معنوی عاد و ثمود نام دو قبیله حدیث عاد و ثمود قیل و قال و قصه خوانی قوله

جهان چو خلد برین شد بدور سوسن و گل | ولی چه سود که در وی نه ممکن است خلود

جهان چو خلد برین شد بمنزله بهشت است روح بخش بدور سوسن و گل بسبب شگفتن گلها مصنوعات و تجلیات ربانی ولی چه سود اما چه فائده که در وی نه ممکن است خلود همیشه جاویدانی نیست یعنی دلبستگی نباید نمود قوله

شده بروح ریاحین چو آسمان گلشن | زمین اختر میمون و طالع مسعود

بروح ریاحین اضافه بیانیه و ریاحین گلها مراد عارفان باشد میمون مبارک مسعود نیک معنی این بیت آنست که زمین بکمال سعادت خود بسبب ذات بابرکات عارفان و عاشقان مانند آسمان روشن گردیده قوله

چو گل سوار شود بر هوا سلیمان وار | سحر که مرغ در آید بنغمه داود

گل مراد تجلی سوار شود ظهور کند بجهت مرغ سالک بنغمه داود خوش الحانی مراد ذکر و یاد قوله

بیار جام لبالب بیاد آصف عهد | وزیر ملک سلیمان عماد دین محمود

آصف بضم جامه الیست معروف و بفتح نام وزیر سلیمان و او یکی از علماء بنی اسرائیل بود پدر او برخیا نام داشت قوله

بود که مجلس حافظ بیمن تربیتش | هر آنچه می طلبد جمله باشدش موجود

یمن فرخندگی و خجستگی

غزل

کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد | یک نکته ازین دفتر گفتیم که همین باشد

شعر تر شعری را گویند که درو هیچ گرفتگی نبود و تعقیدی نباشد مراد سخنان عشق و محبت که مقبول دلها باشد خاطر که حزین باشد خاطری که گرفتار تعلقات دنیوی باشد ازین دفتر کنایه از دفتر عشق قوله

از لعل تو گر یابم انگشتری زنهار | صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد

لعل کنایه از لب انگشتری زنهار رسمی است که چون ملوک و امرا فوج بر موضعی تعیین میکنند و شخصی ازان موضع چون نزد ملوک آید و پناه طلبد ملوک تیری از ترکش خود و یا انگشتری از دست خود باو د

تا از دست برو آن فوج در امان باشد دانند که با طاعت در آمده یعنی آنست که اگر از لعل لب تو که عبارت از لبطون کلام اگر انگشتری امان و اسم اعظم نشان یابم که حافظ وقت من باشد از اغیار صد ملک سلیمان در زیر نگین باشد و لبصد وجه موجب تمکین شود یعنی در مقام ما رایت شیئا الا و رایت الله و در حکم من له المولی فله الکل قوله

غمناک نباید بود از طعن حسود اے دل — شاید که چو وابینی خیر تو در این باشد

غمناک لفظ ناک بمعنی اتصاف و بمعنی خداوند طعن طعنه وابینی باز بینی یعنی بنظر غور بینی قوله

هر کو نکند فهمی زین کلک خیال انگیز — نقشش بحرام ار خود صورتگر چین باشد

زین کلک خیال انگیز مراد کلمات عشق نقشش بحرام طریق ضرب المثل است اگر کسے قدے و قامتے خوب دارد و کاہل و کند بود از امانت او را نقش بحرام گویند اسے صورت حرام که هیچ کار نمی آید قوله

جام مے و دل پر خون هر یک به کسے دادند — در دائرهٔ قسمت اوضاع چنین باشد

جام کنایه از مے نوشی مراد عیش و عشرت دل پر خون عشق مراد رنج و محنت قوله

در کار گلاب و گل حکم ازلی این بود — کان شاهد بازاری وین پرده نشین باشد

گلاب صوفی و مشایخ و ملامتی گل ملامتی و صوفی شاهد بازاری اشارت بگل وین اشارت به گلاب قوله

آن نیست که حافظ را رندی شود از خاطر — کاین سابقهٔ رندی تا روز پسین باشد

سابقه پیشین عهد ازلی تا روز پسین روز قیامت و دم زیست غزل

کسے که حسن رخ دوست در نظر دارد — محقق است که او حاصل بصر دارد

رخ اشارة از ظهور تجلی جمالیست و سبب بمبدأ واحد گردد و نیز عبارة از وحدانیت است یعنی آنست که هر کسے که در همه جا و هر شے جمال او معائنه کند محقق است که کمال بینائی مراو راست قوله

چو خامه بر خط فرمان او سر طاعت — نهاده ام مگر او سر به تیغ بر دارد

یعنی قلم وار سر طاعت و بندگی بر فرمان او نهاده ام دا هیچ نوع بر داشتنی نه ام مگر سر او به تیغ بر دارد که در آن وقت کار بدست من نیست قوله

بپا ببوس تو دست کسے رسید که او — چو آستانه برین در همیشه سر دارد

یعنی شرف پابوس تو کسی را دست داد که او مدام سر برین آستان بست قوله

نزد رقیب تو هرگز بسینه ام تیری | ز بس که تیر غمت سینه سپر دارد

ازبس که تیر عشق تو سینه ما سپر ساخته و در پیش نهاده رقیب تو هرگز بران تیر نزد چه ظاهر است هر کس را پیش کند هر چند عدو باشد رحم نماید قوله

ز زهد خشک ملولم بیار باده صاف | که بوی باده مدامم دماغ تر دارد

خشک طاعت و عبادت بی عشق بیار باده صاف یعنی بعشق مستغرق باش بوی باده یعنی عشق مدامم دماغ تر دارد مدام موجب فرحت ماست قوله

ز باده هیچت اگر نیست این نه بس که ترا | دمی ز وسوسه عقل بیخبر دارد

ز باده هیچت اگر نیست یعنی اگر از عشق هیچ فائده تو نیست این نه بس این کفایت میکند وسوسه عقل جنگ و جدل و قیل و قال بیخبر دارد آزاد سازد قوله

کسی که از ره تقوی قدم برون ننهاد | بعزم میکده اکنون سر سفر دارد

یعنی کسیکه زهد و پارسائی او بکمال بود و قبل ازین مشهور کنایه از خود عزم صبر و ثبات در کار میکده عالم عشق سر خیال قوله کسی بوصل تو چون شمع یافت پروانه پروانه حصول بوصل چون شمع کسی را دست داد که زیر تیغ تو هر دم سری دگر دارد هر دم از تو سر دگر دارد و فدای تیغ عشق تو سازد پریشانی تصدیعات که هست یعنی در پیش دارم نظر دار و نگاهی بکند قوله

دل شکسته حافظ بخاک خواهد برد | چو لاله داغ هوائی که بر جگر دارد

بخاک خواهد برد وقتی که بخاک خواهد بود آنوقت هم هوا هست غزل

کلک مشکین تو روزی که ز ما یاد کند | ببرد اجر دو صد بنده که آزاد کند

یعنی ای محبوب من روزی که بنامه و پیام این غریب بینوا را یاد نمائی اجر آزادی دو صد برده یابی قوله

قاصد حضرت سلمی که سلامت بادا | چه شود گر بسلامی دل ما شاد کند

سلمی نام معشوقه عرب مراد معشوق بسلامی دل ما شاد کند اسلامی بما رساند قوله

امتحان کن که بسی گنج مرادت بدهند | گر خرابی چو مرا لطف تو آباد کند

امتحان کن در معرض امتحان در آر بسی گنج مرادت بدهند بموجب من [illegible]

إن ما لمن قضى حاجة اخیه المسلم قضى الله له الف حاجة کز خرابی که ازین دوری و مهجوری لطف تو آباد کند بوصل رساند قوله

شاه را به بود از طاعت صد ساله زهد　　قدر یکساعت عمری که درو داد کند

از طاعت صد ساله زهد قال عدم العدل ساعة خیر من عبادة الف سنة که درو داد کند بفریاد غریبان رسد. قوله

یارب اندر دل آن خسرو شیرین انداز　　که برحمت گذری بر سر فرهاد کند

خسرو شیرین اضافة بیانیه یعنی معشوق فرهاد نام سنگتراشی عاشق شیرین اینجا کنایه از خود قوله
حالیا عشوه عشق تو ز بنیادم برد. حالیا الحال تا دگر باره جفای تو چه بنیاد کند آینده
را هم استغنای تو چه در پیش آرد قوله گوهر پاک تو از مدحت ما مستغنی است یعنی ذات
تو احتیاج مدح کردن ما ندارد و فکر مشاطه چه با حسن خداداد کند مشاطه آراینده عروس و شانه نیز کنایه
از خود یعنی حسن خداداد از تعریف تقریر مشاطه فکر منزه است قوله

ره نبردیم بمقصود خود اندر شیراز　　خرم آن روز که حافظ ره بغداد کند

مدتی در شیراز توقف نمودیم بمقصود نرسیدیم و اوشان توجه بدان صوب نمودند ره بغداد کند
متوجه آن صوب شود گویند که مرشد حافظ بسفر در انجا رفته بود غزل

کارم ز دور چرخ بسامان نمیرسد　　خون شد دلم ز درد بدرمان نمیرسد

دور چرخ گردش فلکی سامان آسودگی درد مراد هجر درمان وصل با آنکه با وجود قوله

چون خاک راه پست شدم همچو باد و باز　　تا آبروی نمیرود هم نان نمیرسد

آبروی کنایه از عزو قر نان نمیرسد مشاهده محبوب که قوت عاشقانست قوله

بیمم ز جان خود بدل راستان ولی　　بیچاره را چه چاره چو فرمان نمیرسد

چو فرمان نمیرسد چون حکم مردن نمیرسد از آرزوست از آرزوی تو زار لاغر آه و افسوس
و دریغ که آرزوی آسان نمیرسد بی جد رنج و محنت حصول آرزو نمیشود قوله

تا صد هزار خار نمی روید از زمین　　از گلبنی گلی بگلستان نمیرسد

خار رنج واندوه از زمین از وجود سالک از گلبنی گلی بگلستان نمیرسد تجلی معشوق

بر دل عاشق وارد نمیشود قوله

یعقوب را دو دیده ز حسرت سفید شد | آوازهٔ ز مصر بکنعان نمیرسد

یعقوب پدر یوسف ع دو دیده ز حسرت سفید شد اشارة بکریمه وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ آوازه ز مصر خبرے از شهر معشوق بکنعان نمیرسد یعنی عاشق نمیرسد حاصل این بیت آنکه عاشق را از غایت غم و اندوه دیدها سفید شد و هنوز مژدهٔ معشوق بعاشق نمیرسد قوله

از حشمت اهل جهل بکیوان رسیده اند | جز آه اهل فضل بکیوان نمیرسد

حشمت دبدبه اهل جهل درویشان مقلد کیوان زحل که مقامش بهفتم آسمان است اسپ بمرتبه بلند اهل فضل عارفان تقاضاے زمان چنین رو داده که درویشان مقلد صاحب حشمت و عارفان گرفتار غم و الم قوله

از دستبرد جور زمان اهل فضل را | این غصه بس که دست سوی جان نمیرسد

دستبرد غلبه و تاراج اهل زمان اهل ظواهر اهل فضل عاشق دست سوے جان نمیرسد بقصه نمیرسد قوله

حافظ صبور باش که در راه عاشقی | هر کس که جان نداد بجانان نمیرسد

صبور باش صابر بر شدائد و بلیات بدان که عاشقی را سه مقام است اول و اوسط و آخر اول آنست که شیخ نجم الدین کبری در عشقیه می نگارد که عاشق همه روز در یاد معشوق بود شب بخواب روز در آرام شب و روز مجاور کوے معشوق بود و خانهٔ معشوق را قبله خود سازد و همه روز گرد خانهٔ معشوق طواف کند و بر در و دیوار معشوق نگاه کند تا باشد که جمال معشوق از دور بیند تا از دیدار معشوق راحتے بدل مجروح و سے رسد و مرهم جراحت دل وے گردد و اوسط آنست که در عشقیه شیخ نجم الدین است که عاشق تحمل دیدار معشوق نتواند کرد و چون معشوق را ببیند لرزه بر اعضاے او افتد خوف آن باشد که بیفتد و بیهوش گردد زیرا که آتش عشق بتدریج اندرون عاشق را میسوزاند و پاک و صافی میگرداند تا دل عاشق چنان لطیف و نازک میباشد که تحمل دیدار معشوق نمیتواند کرد از غایت نازکی خوف آن باشد که از این تجلی معشوق نیست شود و این مقام است که عاشق فراق را بر وصال ترجیح می نهد و در فراق راحت و آسایش می یابد همه روز باندرون با معشوق است یگانه بود و از معشوق می شنود و آخر آنست که در عشقیه شیخ نجم الدین است که دل عاشق را از غیر خالی همه سازد آنگاه عاشق خود را

نے بیند همه را معشوق می بیند اگر خورد وگر جنبد دگر می رود و اگر آید پندارد که معشوقست که میخورد و می جنبد و میرود و مے آید اندوه فراق نماند از غم هجران خلاص یابد و چنان باشد که اگر معشوق را از بیرون بیند التفات نکند و بحال خود باشد و متغیر نشود از جهت آنکه در اندرون است و دل با وے انس گرفته و دل را مستغرق خود گردانیده متاثر نمیشود و متغیر نمیگردد از برون که دور تراست اگر کسے سوال کند که درین مقام اگر از بیرون متغیر نمیشود راست چرا بیرون التفات نمیکند چون بیرون و اندرون یکے اند جواب آنست که عاشق بآتش عشق سوخته و بنهایت لطیف و روحانی شده و جمال معشوق را که در دل وطن ساخته و همگی دل را فرو گرفته هم بنهایت لطیف و روحانی و التفات روحانی بر وحانی باشد و التفات بجسمانی نباشد انا لیلی و مجنون ازینجاست و چون جمال معشوق همگی دل را فرو گرفت چنانکه هیچ چیز دگر را راه نماند عاشق خود را نمی بیند همگی معشوق را می بیند پس متغیر و متغیر نشود که دو کس باشند و التفات و وقتے کنند که دو کس بوند درین مقام است که طالب متغیر و فراق و وصال نمیماند خوف و امید و قبض و بسط از میان برخاسته میشود و آن برسد مقام الله اکبر شرح این مقام سخن دراز میگردد بنابران مختصر اکتفا کردم اما آخر عاشقی فنا است که العشق اوله جنون و آخره قتل جان نداد و فانی از خود نشد بجانان نمیرسد باقی بحق نمیگردد غزل

کلیدان دو که مست و خراب میگردند	نشسته پشت بر آفتاب میگردند
دو ترک زاده و خرگه نشین سرمستند	بسان ساقی و جام شراب میگردند
دو چشمه‌اند که در عین آب پیدا شد	چو آفتاب بجاست خراب میگردند
دو صوفیند که در دلق ازرقند مدام	درون صومعه مست و خراب میگردند
دو دزد و رهزن و دو ترک شوخ عیارند	بگرد نقطهٔ شیخ و شباب میگردند
دو شیر گیر چو روباه خوش فریبانند	بگاه صبح و گهے ماهتاب میگردند
دو زنگیند که ملاح وار گرد محیط	بسان زورق سیمین بر آب میگردند
دو نازنین بلاجوے فتنه انگیزند	بقصد حافظ مسکین شتاب میگردند

آن دو که مست و خراب میگردند اشارت بدو چشم آفتاب پیشانی دو ترکزاده اشارهٔ بچشم دو چشمه اشارهٔ بچشم دو صوفی اشارهٔ بچشم دلق ازرق مردمک صومعه خانهٔ چشم مست مخمور

شراب پریشان دو وزد و اشارة بچشم رهزن از انجهته که از زهد بعشق آرنده مشوخ بیباک عیار چست و چالاک فقد گفتم که دل شیخ پیر شاب جوان دو شیر گیر اشاره بمردان محیط دریا سان مانند زورق کشتی غزل

گفتم کیم دهان و لبت کامران کنند گفتا بچشم هرچه تو گوئی همان کنند

بچشم اشارة بقبول چنانچه گویند بسر و چشم قوله

گفتم خراج مصر طلب میکند لبت گفتا درین معامله کمتر زیان کنند

مصر کنایة از وجود خراج مصر مراد حیات مستعار لب مراد کلام از ذکر سبب و اراده مسبب این معامله کنایة از دادن شئے مستعار و خریدن لب کمتر زیان کنند زیا سئے ندارد قوله

گفتم بنقطهٔ دهنت خود که برد راه گفت این حکایتیست که با نکته دان کنند

نقطهٔ دهن سر مخفی گنج پنهان مراد کنه ذات که بر دراه هیچکسے را بدان راه نه و هیچ مردے ازان آگاه نه این حکایتیست که با نکته دان کنند یعنے هر فردے دانند این کار و هر مردے محرم این اسرار نیست قوله

گفتم صنم پرست مشو با صمد نشین گفتا بکوے عشق همین و همان کنند

صنم مرشد و معشوقه پرست صمد خدا پرستی و مراد از عشق عشق حقیقی است و در عشق حقیقی فرقے میان صنم و صمد لازم نیست چنانچه کسے گفته ؎ گر مشو د جامه بدل شخص مبدل نشود هر کجا با صنم آمد بزبان با صمد است ٭ و هرگاه دوئی درمیان نیست همان یک معشوق از هر ذره جلوه میگرد و نیز دیگرے گفته ؎ چشم که هر شناس نداری چگویمت ٭ کاین نه صدوقت چگو نه بیکدانه پرسته ٭ پس خواه با صنم نشین خواه با صمد مشاهده همان معشوق حقیقی مینماید لیکن این حالت مجذوب مستهلک است اما سالک باوجود مشاهده حقیقی همه جا عمل بران میکند که در هرچه نامشروعست نشان قهر و جلال بیند و در هرچه مرضے بود نشان لطف و جمال یابد به بیند یعنے از مظاهر قهر بگریزد و در مظاهر لطف آویزد و در تجلی صفاتی گوید اعوذ برضاك من سخطك و در تجلی ذاتی گوید اعوذ بك منك قوله

گفتم هواے میکده غم مے برد ز دل گفتا خوش آن کسان که دلے شادمان کنند

هواے آرزوے میکده عشق غم مے برد ز دل رفع غم مے نماید و دلے شادمان کنند بدلے

زحمت رسانند قوله

گفتم شراب و خرقه نه آئین مذهب است ‖ گفت این عمل بمذهب پیر مغان کنند

شراب عبارت از حیرت است که بیخودی سازد و سرود مست سازد عاشقان است چنانچه شاعری گفته ع ازمی همه آب لعل ورنجم مکن ٭ هر چیز ترا از تو ستاند می نیست ٭ پس معنی آنست که گفتم جمع کردن میان خرقه که علامت صلاح است و در میان سرود که علامت فسق است طریق هیچ مذهبی از مذاهب اربعه نیست جواب داد که این عمل در مذهب اولیا عمل می کنند چنانچه سعدی گفته ع بگویم سماع ای برادر قوله

گفتم ز لعل نوش لبان پیر را چه سود ‖ گفتا بوسه شکرینش جوان کنند

لب لطف لعل نوش لبان معشوقان پیر را افسرده بیوسه شکرینش بافاضه جذبه عشق یا بافاضه فیض وجودی غزل

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید ‖ گفتم که ماه من شو گفتا اگر بر آید

سر آید آخر شود اگر بر آید اگر مدعا بحصول انجامد قوله

گفتم ز مهرورزان رسم وفا بیاموز ‖ گفتا ز ماهرویان این کار کمتر آید

رسم طریقه و روش ماهرویان معشوقان قوله

گفتم که بر خیالت راه نظر ببندم ‖ گفتا که شبرو است این از راه دیگر آید

بر خیالت نظر به بندم یعنی چشم بپوشم و در نظر آمدن ندهم شبرو دزد از راه دیگر بگوش یا دل قوله

گفتم که بوی زلفت گمراه عالمم کرد ‖ گفتا تو بندگی کن هم اوت رهبر آید

بوی زلفت جذبه عشق تو گمراه عالمم کرد آواره از هر کار و بار یا آنکه چون من گمراهی در عالم نیست هم اوت رهبر آید همان بوی زلف او ترا بمقصود رساند قوله

گفتم خوش آن هوائی کز باغ خلد خیزد ‖ گفتا خنک نسیمی کز بوی دلبر آید

خیزد وزد خنک خوش خنک نسیمی کز بوی دلبر آید همه اینهم وصلست قوله

گفتم که نوش لعلت ما را بآرزو کشت ‖ گفتا تو بندگی کن کان بنده پرور آید

نوش لعل شیرینی لب مراد ذوق عشق ما را بارزو کشت ما را در آرزو بمعرض هلاکت آورده قوله

گفتم دل رحیمت کو عزم صلح دارد ‖ گفتا بکس مگو این تا وقت آن بر آید

کو اشارت بلطف صلح لطف و رحمت بکس مگو این خموش باش و هیچ باظهار مپرداز این اشارة

بعزم صلح قوله

گفتم زمان عشرت دیدی که چون سر آید　｜　گفتا خموش حافظ کاین غصه هم سر آید

یعنی ای محبوب روزی آن بود که ما و تو در یکجا بودیم و بعیش و عشرت مشتغل دیدی که آن زمان عشرت چون بپایان رسید کین غصه ایام هجران بر آید آخر آید غزل

اگرچه از غمزه بتان زخم بدل کاری کنند　｜　که گهی از مرهم باشد که دلداری کنند

غمزه ظهور جفا و مهر و عتاب معنی مصرع ثانی آنکه گاه گاهی اگر دلداری کنند بمنزله مرهم نهادن است بر دل خسته عاشق قوله

Diwan Hafiz

گر نباشد از می لعل تو بوسی در شراب　｜　صوفیان از دیده دائم کار خماری کنند

می وصل شراب عشق خماری بیهوشی کار خماری جر جزریزی یعنی اگر در عشق امید وصل نباشد و مشاهدات تجلیات زمان زمان دلداری نباشد عاشقان همیشه در گریه و زاری باشند و روی شادی اصلا نشناسند و خویش را در اندوه چنان آرند که هیچگاه بخوشی نپردازند ذوق می لذت عشق می عشق هم ستانم و ادی شب و روز نمی نوشی بسر برم هم کنم مستانه رقص مستانه وار برقص اندرایم ساقیان عارفان کامل مطربان مرشدان کامل امروز کنون گر یاری کنند توجه درباره ما کنند یک صبوح صبوح بضم صبح تا صبح بیداری کنند عاشق شوند که تمام شب بیدار شیوه عاشقان است غلبه می شد خراب بسبب کم رسیدن می مشاهده محبوب خراب شد می جذبه عشق.

غزل

گر من از باغ تو یک میوه بچینم چه شود　｜　پیش پای بچراغ تو ببینم چه شود

باغ کنایه از ذات میوه فیض پیش پای در حالیکه پاسی پیش کذا فی مؤید الفضلا قوله

یارب اندر کنف سایه آن سرو بلند　｜　گر من سوخته یکدم بنشینم چه شود

کنف پناه قوله

آخر ای خاتم جمشید سلیمان آثار　｜　گرفتد عکس تو بر لعل نگینم چه شود

خاتم دهن خاتم جمشید سلیمان آثار دل عارف عکس تجلی لعل نگین دل قوله

زاهد شهر چو مهر ملک و شحنه گزید　｜　من اگر مهر نگاری بگزینم چه شود

این غزل در نسخ موجوده نیست ۱۲

مهر نگاری محبت محبوبی قوله

عقلم از خانه بدر رفت و اگر می اینست ** دیدم از پیش که در خانه دینم چه شود

دیدم از پیش از پیش بینی معلوم کردم از خانه دینم چه شود البته که خراب خواهد شد قوله

صرف شد عمر گرانمایه بمعشوقه و می ** تا از آنم چه به پیش آید ازینم چه شود

ازان اشارهٔ بمعشوق زین اشاره بمی قوله

خواجه دانست که من عاشقم و هیچ نگفت ** حافظ ار نیز بداند که چنینم چه شود

خواجه اشارهٔ بمرشد

غزل

گر زلف پریشانت در دست صبا افتد ** هر جا که دلی باشد در دام بلا افتد

زلف جذبهٔ عشق ازین طوفان اشارهٔ بغم این تختهٔ اشارت بوجود بتمنا سے فال از رخ او گیرد هریک امید وصال او دارد بر تختهٔ فیروزی تا قرعه کرا افتد باید دید کدام کس بمقصد خود فیروز شود در تاب مشو بخشم میا گر گفته خطا افتد بجا گفته شود آن باده کنایه از عشق بر خون جگر گردد سرا سر تشنه و درد گردد غزل

گر می فروش حاجت رندان روا کند ** ایزد گنه ببخشد و دفع بلا کند

نافع وصول ۱۲

میفروش مرشد رندان طالبان معنی مصراع ثانی آنکه از مرتبهٔ علو که دارد بجانب اسفل نزول نمودن اگرچه گناه است لیکن چون نفع غیرے در وست باک ندارد البته است که الله تعالی باین مواخذه نکند سے اگر شراب خوری جرعهٔ فشان برخاک ٭ ازان گناه که نفعی رسد بغیر چه باک قوله

ساقی بجام عدل بده باده تا گدا ** غیرت نیاورد که جهان پر بلا کند

بجام عدل بده کم و اندک نده قوله

حقا که در زمان برسد مژدهٔ امان ** گر سالکی بعهد امانت وفا کند

در زمان فی الحال بعهد امانت وفا کند اوفوا بعهدی اوف بعهدکم قوله

انا عرضنا الامانة ۱۲

مارا که درد عشق و بلاے خمار هست ** یا وصل دوست یا مے صافی دوا کند

مے صافی محبت بے غل قوله گر رنج پیشت آید و گر راحت اے حکیم ٭ حکیم صاحب عشق یعنے اگرچه راحت و رنج حکما بگردش چرخ حواله میکنند لیکن نسبت مکن بغیر که اینها خدا کند ۱۲

چه فاعل حقیقی اوست که لا اله الا هو خالق کل شیٔ **قوله**

در کارخانهٔ که ره علم و عقل نیست
وهم ضعیف رای فضولی چرا کند

در کارخانه که ره عقل معنے این بیت آنست باید دانست تردید فکر که در دل افتد اگر هر دو جانبش برابر باشد شک گویند و اگر یکجانبش راجح باشد و دیگر مرجوح راجح را ظن و مرجوح را وهم گویند معنے آنست که چون عقل انسانی در دائره معرفت قدم حق سبحانه نتواند رسید شک نیست که شک و وهم کجا تواند رسید **قوله**

مطرب بساز عود که کس بے اجل نمرد
وانکو نه این ترانه سراید خطا کند

مطرب کنایه از مرشد بساز عود بیان اسرار حقائق نما **قوله**

جان رفت در سر مئ و حافظ زغمه سوخت
عیسے دمے کجاست که احیای ما کند

در سر مئے در خیال مے عیسے دمے کامل احیا زنده گردانیدن **غزل**

گداخت جان که شود کار دل بکام نشد
بسوختیم درین آرزوے خام نشد

شود کار دل بکام حصول مقصد میسر آید **قوله**

فغان که در طلب گنجنامهٔ مقصود
شدم خراب جهانے زغم تمام نشد

گنجنامهٔ مقصود وصل محبوب شدم خراب جهانے زغم بسبب عشق رسواء عالم شدم تمام نشد بطلب نرسیدم **قوله**

دریغ و درد که در جستجوے گنج حضور
بسے شدم بگدائی برکرام و نشد

گنج حضور کنایه از وصل برکرام نزد اہل کرم نشد حصول نشد لابه اظہار اخلاص بعجز و نیز ہزل **قوله**

بطعنه گفت شبے میر مجلس تو شوم
شدم برغبت خویشش کمین غلام نشد

برغبت خود کمینه غلام او شدم اما او میر مجلس نشد **قوله**

پیام کرد که خواہم نشست بارندان
بشد برندی و دردکشیم نام نشد

برندی و دردکشی شهره آفاق شدم اما او بارندان نه نشست **قوله**

رواست در بر اگر مے طپد کبوتر دل
که دیده در ره خود پیچ و تاب دام نشد

در بر در وجود کبوتر دل اضافه بیانیه که دیده در ره خود پیچ و تاب دام نشد ازانجهت که مسائل عشق را

دریافت، دباب بی نیازی و سنگدلی معشوق راشنید و احتراز نکرده خود را بدام عشق در انداخت و ازین راه برنگردید قوله

بکوی عشق منه بی دلیل راه قدم　که من بخویش نمودم صد اهتمام و نشد

بی دلیل راه قدم اشارة به الرفیق ثم الطریق بخویش یعنی بخودی خود نمودم صد اهتمام صد جهد و کوشش نمودم نشد پیش نرفت قوله

هزار حیله برانگیخت حافظ از سر مهر　بدان هوس که شود آن حریف رام و نشد

رام نشد یعنی مطیع نشد. غزل

گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود　تا ریا ورزد و سالوس مسلمان نشود

معنی آنست تا که واعظ پیشه ریا دارد باسلام نمیرسد هرچند که بمقتضاء الحق مر ازین سخن بوی سخت می آید سالوس نام دروغ و فریب اگرچه سالوس از کبائر هم باشد و آنها از اسلام بدر نمی کنند جواب این نفی اسلام کامل است نه نفی نفس اسلام که لایومن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه قوله

رندی آموز و کرم کن که نه چندین هنر است　حیوانی که ننوشد می و انسان نشود

رندی عاشقی که چندین هنر است کمال هنر است حیوان آن که ننوشد می و انسان نشود یعنی حیوان آنکه می ننوشد و از شرف می انسان نگردد و این هنر نیست لیس البته می باید نوشید تا انسان حیوان نگردد حیرب زبان قوله

گوهر پاک بباید که شود قابل فیض　ورنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود

گوهر پاک استعداد کمال وجود کمالی ورنه هر قطره و سنگی دُر و مرجان نشود در اشارت به قطره و مرجان اشارت به سنگ قوله

عشق می ورزم و امید که این فن شریف　چون هنرهای دگر موجب حرمان نشود

این فن شریف عشق هنرهای دگر زهد و پارسائی یعنی عشقبازی می ورزم و امید دارم که این عشق چون زهد و پارسائی دیگران موجب حرمان نشود مبادا که تقصیر سهو در راه عشق از ما بوقوع آید و سبب تقصیر چون زاهدان محروم مانم قوله

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش　که به تلبیس و حیل دیو مسلمان نشود

اسم اعظم مرشد وعشق وتوجه بکنند کار خود بمراد تو برساند ای دل خوش باش هیچ اندیشهٔ زهد وپارسائی بخاطر میار دیو مسلمان نشود ونفس تابع نگردد جز بمدد محبوب حقیقی قوله

دوش میگفت که فردا بدهم کام دلت	سببی ساز خدایا که پشیمان نشود

میگفت اشاره بمرشد که پشیمان نشود اے از گفتن خود نادم نشود قوله

حسن خلقی ز خدا میطلبم روے ترا	تا دگر خاطر ما از تو پریشان نشود

ترا خطاب بمرشد قوله

هرکه بر کیش بتان بر سر جان میلرزد	نے تکلف تن او لایق قرآن نشود

هرکه در عشق معشوقان از جان دادن میترسد بیشک او لایق عشق نباشد چه مذهب معشوقان عاشق کشی است قوله

ذره را تا نبود همت عالی حافظ	طالب چشمهٔ خورشید درخشان نشود

ذره کنایه از عاشق همت عالی اشارت بان الله یحب المعالی الهمم چشمهٔ خورشید درخشان جمال محبوب۔

غزل

گل بے رخ یار خوش نباشد	بے باده بهار خوش نباشد

باده عشق بهار زندگی قوله

طرف چمن وهواے بستان	بے لاله عذار خوش نباشد

طرف کناره لاله عذار معشوق قوله

رقصیدن سرو وحالت گل	بے صوت هزار خوش نباشد

هزار بلبل جز با قد یار جز با محبوب قوله

با یار شکرلب گل اندام	بے بوس وکنار خوش نباشد

کنار بفتح معروف قوله

باغ وگل ومل خوشست لیکن	بے صحبت یار خوش نباشد

مل شراب۔

غزل

گوهر مخزن اسرار همانست که بود	حقهٔ مهر بدان مهر ونشانست که بود

گوهر مخزن اسرار عشق مراد قالوا بلی وانا عرضنا الامانة همانست که بود خطا در وراه نیافته حفظ مهر دل بدان مهر و نشانست که بود محبت غیرے در وراه نیافته قوله

عاشقان زمرهٔ ارباب امانة باشند	لاجرم چشم گهربار همانست که بود

زمره گروه ارباب امانت صاحب عشق گهربار گریندہ قوله

از صبا پرس که ما را همه شب تا دم صبح	بوے زلف تو همان مونس جانست که بود

صبا کنایة از مرشد بوے زلف جذبهٔ عشق قوله

طالب لعل و گهر نیست و گرنه خورشید	همچنان در عمل معدن و کانست که بود

طالب لعل و گهر نیست لعل و گهر اعمال و افعال تصفیه چون زهد و پارسائی نیست فاعل محبوب خورشید مرشد وسالک معدن دل عاشق قوله

کشتهٔ غمزهٔ خود را بزیارت می آئے	زانکه بیچاره همان دل نگرانست که بود

بزیارت براے دیدن نگران بینندہ و متامل و مشتاق قوله

رنگ خون دل ما را که نهان کردہ ست	همچنان از لب لعل تو عیانست که بود

همچنان در لب لعل تو عیانست کنایة از حسن و جمال بموجب آنکه ده نیست تقاضاے نظر حسن تو افزون نشود به تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود قوله

زلف هندوے تو گفتم که دگر ره نزند	سالها رفت و بدان سیرت و شانست که بود

زلف هندوے تو مراد تعلقات دنیا و جذبهٔ عشق است شان روش قوله

حافظا باز نما قصهٔ خوننابهٔ چشم	که درین چشمه همان آب روانست که بود

باز نما بیان کن خوننابه خون که آب گردد خوننابهٔ چشم اشکهاے خون آلود چشمه مراد چشم همان آب کنایة از اشکهاے خون آلود غزل

گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود	گفتا چه توان کرد که تقدیر چنین بود

تقدیر اندازه کردن تدبیر اندیشیدن در عاقبت این غزل در وقت رحلت مرشد یا در وقت مسافرت مرشد از سفر است تدبیر نه این بود یعنی که از ما رفتی چه توان کرد که تقدیر چنین بود یعنی کار بافتیار نبود قوله

گفتم کہ بسے خط خطا بر تو کشیدند | گفتا ہمہ آن بود کہ بر لوح جبین بود

خط خطا اضافۂ بیانیہ خط خطا بر تو کشیدند یعنی بخطا ترا نسبت کردند بر لوح جبین بود یعنی نوشتۂ ازلی بود قولہ

گفتم کہ قرین بدت افگند باین روز | گفتا کہ مرا بخت بد خویش قرین بود

قرین ہمنشین باین روز روز ہجران قولہ

گفتم کہ بسے جام طرب خوردی ازین پیش | گفتا کہ شفا در قدح باز پسین بود

قدح باز پسین ملاقات آخرین وآن بدست نیامد قولہ

گفتم کہ تو اے عمر چرا زود برفتی | گفتا کہ فلانی چکنم عمر ہمین بود

عمر محبوب و عمر ما قولہ

گفتم کہ نہ وقت سفرت بود چنین زود | گفتا کہ مگر مصلحت وقت چنین بود

مگر تحقیق قولہ

گفتم کہ ز حافظ بچہ علت شدہ دور | گفتا کہ ہمہ وقت مرا داعیہ این بود

داعیہ خواہش غزل

غزل

[illegible]

غزل

مرا مے دگر بارہ از دست برد | بمن باز بنمود مے دست برد

مے محبت از دست برد بیقرار ساخت دست برد چالاکی و غلبہ و قوت بجانا و ہمیشہ باد قولہ

ہزار آفرین بر مے سرخ باد | کہ از روے ما رنگ زردی ببرد

مے سرخ محبت خالص از روے من رنگ زردی ببرد روے مرا سرخروئی بخشید قولہ

بنازیم دستے کہ انگور چید | مریزاد پایے کہ در ہم فشرد

مریزاد ریختہ مباد قولہ

مرا چون قضا عشق بر سر نوشت یعنے چون عشق ازلیست قضاے نوشته نباید ستر و رد قضا بہیچ نوع نتوان کرد — قوله

برو زاہدا خورده بر من مگیر — که کار خداے نه کاریست خورد

خرده عیب نه کاریست خورد نه کار سہل و سرسری بلکه کاریست عظیم — قوله

چه از علم و حکمت که در وقت مرگ — ارسطو و بد جان چو بیچاره گرد

چه یعنی چه شود ارسطو نام حکیمے این علم و حکمت در وقت مرگ ہیچ نفعے نمی بخشد ارسطو چون نادان جان داد و علم و حکمت نفعے نبخشید سے مجبت قوله

چنان زندگانی کن اندر جہان — که چون مرده باشی نگویند مرد

معنے این بیت آنست که اے واعظ ازین قیل و قال باز آئی و زندگانی نمے عشق کن که چون ازین سراے فانی متوجه بعالم بقا شوی مردهات نگویند وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ يُّقْتَلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ قوله

شود مست وحدت ز جام الست — ہر آنکو چو حافظ مے صاف خورد

معنے آنست که ہر که چون حافظ مے عشق از جام الست یعنے از ازل نوشید بمقام وحدت و قرب رسید غزل

من و انکار شراب اینچه حکایت باشد — غالبا اینقدرم عقل کفایت باشد

غالبا اغلب و بیشتر بطریق محاوره اینقدر اشاره بمضمون مصراع سابق قوله

من که شبہا ره تقوی زده ام با دف و چنگ — ناگہان سر بره آرم چه حکایت باشد

یعنے من که شبہا با دف و چنگ که لازمه عشق است تقوی را راه زده ام و از تقوی اعراض نموده ام باز سر براه تقوے آرم و رجوع با و کنم این غیر مناسب است قوله

زاہد ار راه برندی نبرد معذور است — عشق کاریست که موقوف ہدایت باشد

یعنے پروانه که کنایه از زاہد است اگر چه بالاے آتش چرخ میزند اما ہنوز گرفتار خودی و خود نمائی است و اینہمه پرواز و چرخ نمایش اوست تا خلق او را بعشق تحسین کنند و اگر از خود رہیده بودی بچندین تکلف مضطر نگشتی و با شمع ہم آغوش گشتی ازینجاست زاہد از راه بہرندی نبرد و نیز این مقام رضا و تسلیم است که در معرفت ہدایت حال است ہمدرین مقام متحیر مانده بود مرشد بے

وہدایتے سوے فنا ومحو اور انرسیدہ بود معذورش داشتہ قولہ

پیر ما ہر چہ کند عین ولایت باشد	بندۂ پیر مغانم کہ ز جہلم برہاند

یعنے زمام اختیار بدست کسے دادہ ام کہ مرا از ظلمت جہل برہاند و بنور یقین رساند ہر چہ کند او میداند مرا ہیچ خواستی وارادتے نیست قولہ

ورنہ مستوری ما تا بچہ غایت باشد	تا بغایت رہ میخانہ نمیدانستم

مستوری کنایۃ از زہد قولہ

تا خود او را ز میان با کہ عنایت باشد	زاہد و عجب و نماز و من و مستی و نیاز

عجب از جملہ اخلاق مذموم است قال علیہ السلام ثلثۃ مہلکات بخل وہوا و عجب عجب بدتر از معصیت است و مرد بدکردار ہمان وقت میشود کہ چون پندارد نیکوکار است و بلاک آدمی در دو چیز است نومیدی و عجب و از آن آفتہا تولد کند و آنہا اینند کہ خود را از دیگران بہتر داند و گناہان خود را یاد نیارد و آنچہ یاد آرد پندارد کہ مشغول نشود و پندارد کہ خود آمرزیدہ است و در عبادت نصیب نباشد پندارد کہ خود از آن بے نیاز است و آفت عبادت نہ طلب نکند پندارد کہ خود یافتہ و ہراس از دل شود و از مکر حق ایمن شود و خود را نزد حق محلی شناسد لیکن و نے کہ آن خود نعمت حق است بر وے و بر خود ثنا گوید و تزکیہ کند و چون بعلم معجب بود از کس سوال نکند و اگر بخلاف وے چیزے کند بشنود ناقص نماید پس ہر کرا حق تعالیٰ نعمتے چون علم و عزت دادہ اگر شاد بود بدانکہ صفت وے است و از آن غافل ماند کہ نعمت حق است و از ہراس آن خالی باشد این شادی عجب بود و اگر باز اینہمہ خود را مستحق داند بر حق تعالیٰ و این عبادت خود را خدمتے پسندیدہ داند این را دلال گویند در مذمت عجب احادیث بسیار اند نماز نمازی کہ موصل بقرب الٰہی است آنست قال غوث الاعظم یا رب ای صلوٰۃ اقرب الیک فقال الصلوٰۃ التی لیس فیہا سوائی والمصلی غائب عنہ چون مصلی نماند صلوٰۃ کجا ماند چرا کہ نماز فعل است و فعل تابع ذات چون ذات نماند افعال کجا ماند ازینجاست کہ نماز عاشقان ترک وجود است الذین ہم فی صلاتہم دائمون غزل

ہدہد خوشخبر از طرف سبا باز آمد	مژدہ اے دل کہ دگر باد صبا باز آمد

باد صبا کنایۃ از فیض ازلی و مرشد ہدہد خوشخبر وارد سے از واردات سبا شہرے کہ

(حاشیہ) [illegible]

کہ بلقیس ملکہ آن بود مراد عالم علوی **قوله**

برکش اے مرغ سحر نغمۂ داؤدی را	کہ سلیمان گل از طرف ہوا باز آمد

مرغ سحر بلبل کنایہ از عاشق داؤد نام پیغمبر کہ پدر سلیمان ع بود و حق تعالی او را حسن صوت بخشیدہ بود وقصہ او معلوم است اذا تلا الزبور بحسن الصوت تجتمع الجن والانس والطیر السماع حتی ذ حمل من مجلسہ آلاف جنازۃ نغمۂ داؤدی آواز خوش یعنی سخنان عشق انگیز سلیمان گل اضافۂ بیانیہ مراد مشاہدات طرف ہوا عالم بالا **قوله**

لالہ بوئے مے نوشین بشنید از دم صبح	داغ دل بود بامید دوا باز آمد

لالہ کنایہ از سالک مے نوشین محبت **قوله**

عارفے کو کہ کند فہم زبان سوسن	تا بگوید کہ چرا رفت و چرا باز آمد

عارف صاحب معرفت بود و آن عبارت از باز شناختن ذات وصفات الٰہی در صور تفاصیل احوال و حوادث و نوازل و بعد از ان کہ بر سبیل اجمال معلوم شدہ باشد کہ موجد حقیقی و فاعل مطلق اوست سبحانہ و صورت توحید مجمل علمی و عینی مفصل عینی نکردہ چنانچہ صاحب علم توحید در صور تفاصیل وقائع احوال متجددہ متضادہ از ضر و نفع و عطا و منع و قبض و بسط و ضار و نافع و قابض و باسط حق بیند و شناسد بے توقفے و رویتے او را عارف خوانند و اگر با ول وہلت ازان غافل بود و عنقریب حاضر گردد و فاعل مطلق را جل ذکرہ در صور وسائط در واسطہ باز شناسد او را متعرف خوانند و اگر بکل غافل بود و تاثیرات افعال را حوالہ بوسائط کند او را ساہی و مشرک خفی خوانند مثلاً اگر کسے معنی توحید را تقریر میکند و خود را مستغرق بحر توحید مینماید و دیگرے بر سبیل انکار آنرا باو باز گرداند و گوید کہ این سخن نہ از سر حال است بل نتیجہ فکر و رویت است در حال برنجد و بروے خشم گیرد و نداند کہ این رنجش من مصدق قول منکر است و الا فاعل مطلق را در صورت این انکار باز شناختی و بروے خشم نگرفتی زیرا کہ عارف را خشم نباشد مگر بسر و درین مادہ خشم بسد نیست زیرا کہ متعرض بحق است و معرفت الٰہی را مراتبست اول آنکہ ہر اثرے کہ یابد از فاعل مطلق جل ذکرہ داند چنانچہ گفتہ شد دوم آنکہ ہر اثرے کہ یابد از فاعل مطلق جل ذکرہ بیقین داند کہ نتیجہ کدام صفت است از صفات او سیوم آنکہ مراد حق را در تجلی ہر صفت بشناسد چہارم آنکہ صفت علم الٰہی را در صورت معرفت خود

بازشناسد وخود را از دائرۂ علم ومعرفت بل وجود اخراج کند کذا من نفحات الانس سوسن نام گلے آزاد اینجا کنایت از عاشق طال اللسان چرا رفت در عالم محو چرا باز آمد در عالم صحو قوله

چشم من از پے این قافلہ بس آب کشید ‖ تا بگوش دلم آواز درا باز آمد

آن قافلہ مشاہدات بس آب کشید یعنی گریہ کرد درا جرس وآواز واثر قوله

گرچہ ما عہد شکستیم وگنہ حافظ کرد ‖ لطف او بین کہ بصلح از در ما باز آمد

حافظ اشارة بجانست یعنے اگرچہ ما گنہ کردیم واز ما عہد شکنی شد غزل

مژدہ اے دل کہ مسیحا نفسے می آید ‖ کہ ز انفاس خوشش بوے کسے می آید

مسیحا کنایہ از وارد ے کس اشارة بمحبوب معنی آنست کہ محب دل حزین خود را کہ غریق بحر فراق وقرین آتش اشتیاق است میگوید کہ ایدل بشارت باد مر ترا کہ عنقریب است کہ وارد ے از واردات بتو آید کہ از بوے خوش او بوے محبوب آید وچون یقینش شد بآمدن محبوب نصیحتے می کند دل را کہ الم را بدینوجہ قوله

از غم وہجر مکن نالہ وفریاد کہ دوش ‖ زدہ ام فالے وفریادرسے می آید

بموجب اِنَّ مَعَ العُسْرِ یُسْرًا قوله

ز آتش وادی ایمن نہ منم خرم وبس ‖ موسے اینجا بامید قبسے می آید

وادی ایمن نام وادی کہ دران برکوہ طور موسے را تجلی شدہ بود قبس پارہ آتش معنی فیضان نور حق مانند آفتاب مخصوص فردی دون فردی نیست ومعنی این بیت در بیت لمع البرق من الطور وآنست بہ فلعلی لک آت بشہاب قبسی گذشت قوله

ہیچکس نیست کہ در کوی تواش کاری نیست ‖ ہر کس اینجا بطریق ہوسے می آید

یعنے جمیع مکونات عالم بحکم آیت کل شئی والیہ یرجعون قوله

کس ندانست کہ منزلگہ معشوق کجاست ‖ اینقدر ہست کہ بانگ جرسے می آید

کنہ ذات حق سبحانہ معلوم انبیا واولیا نیست ومقربان درگاہ ازین سر شگرف آگاہ نیستند سالکانرا در ہنگام مشغولی آوازہا از عالم غیب می آیند کہ بر لبش قفل است وبر دل رازہا لب خموش ودل پر از آوازہا اول بمثل آواز زنبور کہ سخنہا بانگ زنبوران نماید چو در گوشم کلاسے گویدآن سہ بعدہ چون جرس کہ در قافلہ کہ اوست دانم نرسم این لبیک رسد

محترم دار دلم کین مگس قند پرست — تا هوا خواه تو شد فر همائے دارد

محترم خطاب بمعشوق مگس قند پرست اشارة بدل که طالب قند لب معشوق است تا هوا گیر تو شد دوست تو شد فر زیبائی وشکوه هما بضم نام جانور که استخوان سوده وپوسیده بخورد وسایه او بر که افتد بادشاه شود قوله

از عدالت نبود دور گرش پرسد حال — بادشاهے که بهمسایه گدائے دارد

گرش پرسد حال اشارة بپادشاه اضمار قبل الذکر است قوله

اشک خونین بطبیبان بنمودم گفتند — درد عشقست وجگرسوز دوائے دارد

جگر سوز دوا صبر وتحمل قوله

شوختی وغمزه میاموز که در مذهب عشق — هر عمل اجرے وهر کرده جزائے دارد

این بیت اشارة بمضمون انما هی اعمالکم ترد الیکم یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضرا وما عملت من سوء تود لو ان بینها وبینه امدا بعیدا قوله

نغز گفت آن بت ترسابچه باده فروش — شادی روے کسے خور که صفائے دارد

ترسا طائفه آتش پرست که در دین عیسے ع بتازی نصرانی گویند وجمع این ترسایان که بیامی نویسند غلط است بلکه ترساءان باید نوشت بهمزه بن ابراهیم شاهی بت ترسابچه باده فروش مرشد باعتبار پرورده شده مرشد خود شادی روے کسے خور که صفائے دارد یعنی مشاهده جمال روے آنکسے نما که صفائی جمال آلهی بر چهره دارد غزل

معاشران ز حریف شبانه یاد آرید — حقوق بندگی مخلصانه یاد آرید

معاشران عشرت کنندگان حریف شبانه کنایه از خود قوله

بوقت سر خوشی از آه وناله عشاق — بصوت نغمه چنگ وچغانه یاد آرید

سرخوشی مستی بینوائی مفلسی نغمه سرود چنگ نام ساز چغانه نام ساز که بهندی منڈل گویند قوله

چو لطف باده کند جلوه در رخ ساقی — ز زاهد من بسرود وترانه یاد آرید

لطف پاکیزگی محبت جلوه ظهور ساقی مرشد معنی مصراع آنکه یعنی وقتیکه ساقی را خورم وخوشدل وغرق محبت دریابند بسرود وترانه یاد آرید بعرض احوال ما کوشید قوله

(منه) [illegible]

چو در میان مراد آورید دست امید | ز عهد صحبت ما در میانه یاد آرید

اسے بمقصد خود رسید قوله

نمیخورید زمانے غم وفاداران | ز بیوفائی دور زمانه یاد آرید

وفاداران عاشقان دور زمانه گردش فلکی قوله

سمند دولت اگرچند سرکشیده رود | ز همرهان بسر تازیانه یاد آرید

سمند اسپ سمند دولت اضافت بیانیه سر تازیانه اشارت بوجه قوله

بوقت مرحمت اے ساکنان صدر جلال | ز روے حافظ و آن آستانه یاد آرید

مرحمت ازروے مرحمت صدر پیشگاه وصاحب منصب صدر جلال آستانه مرشد زروے حافظ و
این آستانه یاد آرید ازروے حافظ که برین آستانه نهاده یاد آرید غزل

مرا برندی و عشق آن فضول عیب کند | که اعتراض بر اسرار علم غیب کند

ارباب ذوق گفته اند که تقدیر نیکی وبدی از حق است اگرچه بنده فاعل مختار است نه اختیاری که
اسناد افعال تمامها باو توان کرد بنابران گفت مرا برندی وعشق الخ قوله

کمال صدق و محبت ببین نه نقص گناه | که هر که بے هنر افتد نظر بعیب کند

نظر بعیب کردن کار بے هنران است قوله

ز عطر حور بهشت آن زمان برآید بو | که خاک میکده ما عبیر جیب کند

میکده عشق قوله

چنان بزد ره اسلام غمزه ساقی | که اجتناب ز صهبا مگر صهیب کند

غمزه ساقی مشاهده محبوب اجتناب پرهیز صهبا شراب صهیب بضم نام یکے از صحابه قال علیه السلام
فی شانه نعم العبد صهیب بخافت الله لم یعصه قوله

کلید گنج سعادت قبول اهل دلست | مباد کس که درین نکته شک و ریب کند

گفته اند مردے که قبول اهل نظر و اهل دردے نشده بمنزله درخت بے براست که هیچ لذتے ندارد
ریب شبهه قوله

شبان وادی ایمن گهے رسد بمراد | که چند سال بجان خدمت شعیب کند

شبان وادی ایمن موسی ؑ در رسیدن موسی ؑ در وادی ایمن و ملاقات کردن با دختر شعیب ؑ و بر داشتن سنگی که چهل مرد نمیتوانستند برداشت از چاه و نوشانیدن آب اغنام آن دختران را و بعد ازان ده سال چرانیدن گوسپندان و بعد ازان در مصاحبت شعیب بودن معروفست چون چندین خدمت کرد آنگاه شعیب ؑ بصر موسی ؑ را فرستاد و درینجا از شبان وادی ایمن مراد طالب و از شعیب ؑ مرشد مراد است قوله

زدیده خون بچکاند فسانهٔ حافظ ۔ چو یاد وقت شباب و زمان شیب کند

اشکال این بیت آنست که یاد کردن چیزی تقاضای عدم حضور آن خبر میکند پس اگر در زمان شباب یاد زمان شیب چگونه میکند و اگر در وقت شیب یاد شباب چگونه مینماید جواب آنست که عمر طبعی را بچهار قسم نموده اند اول حداثت و آن سن نمو و افزایش است و زیادتی در نمو میباشد و آن سی سال است دوم سن شباب است و آن سن وقوفست یعنی زیادتی در نمو میباشد و آن تا سی و پنج سال است یا چهل سال است سوم سن کهولت و آن سن انحطاط با بقاء قوت که رطوبت غریزی در نقصان میباشد و آنرا پیری گویند و آن تا شصت سال چهارم سن شیخوخت و آن سن انحطاط با ضعف که آن نقصان در وی ظاهر میباشد تا تمام عمر امتداد میکند و درینجا از شیب سن کهولت که پیریست مراد باشد و خود در سن شیخوخت باشد که این بیت گفته و میتوان که درین بیت باعتبار سخن رانده که بعد وم سخن تا پیری و آن بعد پیریست پس این بیت در زمان پیری گفته غزل

مسلمانان مرا وقتی دلی بود ۔ که با او گفتمی گر مشکلی بود
بگردابی چو میافتادم از غم ۔ بتدبیرش امید ساحلی بود

گرداب کنایه از عشق از چشم بسبب چشم بتدبیرش ضمیرش اشارت بدل قوله

دلی همدرد و یاری مصلحت بین ۔ که استظهار هر اهل دلی بود

مصلحت بین بفتح مصاحبت استظهار مدد و پشتی آشفته پریشان و عاشق قوله

ز من ضایع شد اندر کوی جانان ۔ چه دامنگیر یا رب منزلی بود

شد اشارت بجانان و دل قوله

بیاین رند پریشان رحمت آرید ۔ که وقتی کاردان کاملی بود

رند پریشان کنایه از خود قوله

هنر بی‌عیب حرمان نیست لیکن ۔ ز من محروم‌تر کی سائلی بود

مگو خطاب معشوق محکم بسیار محکم غافلے بود بسیار بیخبر بود چه خوسرائی کار نادانست غزل

مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد | قضاے آسمان اینست دیگرگون نخواهد شد

سیه چشمان معشوقان قضاء آسمان یعنی ازلی و مقدر دیگرگون نخواهد شد قابل الرفع نیست قوله

رقیب آزارها فرمود و جاے آشتی بگذاشت | مگر آه سحر خیزان سوے گردون نخواهد شد

رقیب نفس و شیطان جاے آشتی نگذاشت امید موافقت نمانده سحر خیزان عاشقان سوے گردون نخواهد شد اثرے نخواهد بخشید و این رقیب مخذول نخواهد شد قوله

مرا روز ازل کارے بجز رندی نفرمودند | هران قسمت که رفت اول کم و افزون نخواهد شد

هران قسمت که رفت اول هرچه در ازل نامزد شد قوله

بیا تا در صف رندان بیانگ چنگ بنشینیم | که ساز شرع زین افسانه بے قانون نخواهد شد

صف قطار رندان عاشقان بیانگ چنگ علانیه و آشکارا بنشینیم عشقبازی کنیم زین افسانه اشارة بے نوشی بے قانون نخواهد شد برگشت نخواهد شد قوله

شراب لعل و جاے امن و یار مهربان ساقی | دلا کے به شود کارت اگر اکنون نخواهد شد

شراب لعل محبت خالص جاے امن خلوة و یا طریقه ملامتی ساقی کنایه از مرشد قوله

مجال من همین باشد که پنهان مهر او ورزم | کنار و بوس و آغوشش چگویم چون نخواهد شد

چون نخواهد شد البته خواهد شد فریاد و فغان وصل مراد تلقین مرشد قوله

بیا تا در سر عافیت راز دهر بنمائیم | که کار عشق ازین افسانه ها افسون نخواهد شد

ازین افسانه اشارة بنصیحت قوله

مشو اے دیده نقش غم ز لوح سینهٔ حافظ | که زخم تیغ دلدارست و رنگ خون نخواهد شد

رنگ خون نخواهد شد قابل الرفع نیست غزل

من و صلاح و سلامت کس این گمان نبرد | که کس برند خرابات این نشان نبرد

این گمان اشارت بصلاح و سلامت رند خرابات کنایه از خود این نشان اشاره بصلاح و سلامت

من این مرقع پشمینه بهر آن دارم | که زیر خرقه کشم مے کس این گمان نبرد

مرقع پشمینه طریقه ملامتیه زیر خرقه کشم مے بطریق اخفاء مے نوشم این گمان مے نوشی قوله

مباش غرہ بعلم و عمل فقیہ زمان | کہ ہیچ کس ز قضای خدای جان نبرد

فقیہ سبیبعنہ اے فقیہ - قولہ

مشو فریفتہ رنگ و بو قدح درکش | کہ زنگ غم ز دلت جز مئے مغان نبرد

رنگ و بو زہد و ورع قدح درکش عشق حاصلنما زنگ غم اضافہ بیانیہ و خطرات و خیالات مے مغان عشق و محبت قولہ

اگرچہ دیدہ بود پاسبان تو اے گل | بہوش باش کہ نقد تو پاسبان نبرد

نقد کنایہ از ایمان و عشق پاسبان کنایہ از شیطان کہ موکل است بر انسان قولہ

سخن شنیز دسخنداں ادا مکن حافظ | کہ تحفہ کس در و گوہر بہ بحر و کان نبرد

سخنداں معشوق غزل

معاشران گرہ از زلف یار باز کنید | شبے خوش است بدین قصہ اش دراز کنید

معاشران عشرت کنندگان اے یاران زلف دنیا شب دنیا کہ فی الحقیقت تاریکیست و روشنائیش عارضی است معنی آنست کہ اے یاران و مصاحبان گرہ غفلت بکشائید و ازان عقدہ بدرآئید کہ حاجب تجلیات و پوشندہ دولت مشاہدات دنیا شبے خوش است بگفتگوئے عشقش دراز کنید و بغفلت و نادانی ضائع مکنید قولہ

حضور خلوت انس است و دوستان جمعند | و ان یکاد بخوانید و در فراز کنید

و ان یکاد اشارہ است بکریمہ و ان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارھم لما سمعوا الذکر و یقولون انہ لمجنون وما ھو الا ذکر للعالمین در دفع چشم زخم تاثیر بسیار است پس این را بخوانید تا چشم زخم دفع شود و نیز در بستہ باشید تا مطلق راہ چشم زخم مسدود گردد و میتواند کہ چشم زخم بر کاران و جمعیت ظاہری خلل می اندازد ہمچنین زخم شیاطین در حضور مجلس انسانی خللے می افگند پس فکر دفع آن چشم زخم باید کرد ہرگاہ چشم زخم از راہ مدخل یافتن آن بدگوہران آزار میرساند داخل گردیدن جماعت اوباش در مجالس ارباب طریقت چگونہ مجلس جمعیت میشود و ازینجاست کہ یک مرد بیکار صد مرد کار را باز دارد قولہ

میان عاشق و معشوق فرق بسیار است | چو یار ناز نماید شما نیاز کنید

ناز کنایہ از تکبر و گردنکشی نیاز عجز و فروتنی قولہ

رباب و چنگ به بانگ بلند میگویند | که گوش هوش به پیغام اهل راز کنید

رباب و چنگ نام سازها مراد عارفان و عاشقان هوش ذهن اهل راز عاشقان قوله

بجان دوست که غم پردهٔ شما ندرد | گر اعتماد بر الطاف کارساز کنید

بجان دوست قسم جان دوست کارساز حق تعالی قوله

نخست موعظهٔ پیر صحبت این حرفست | که از مصاحب ناجنس احتراز کنید

یعنی هر طالبی که فهم کردن سخن عشق را قابل باشد صحبت ابنای دهر او را مضرتر از زهر مار است ازینجاست سه با عاشقان نشین و هم عاشقان گزین ؛ با هر که نیست عاشق یکدم مشو قرین ؛ قوله

هر آنکسی که درین حلقه نیست زنده بعشق | برو نمرده بفتوای من نماز کنید

حلقه جماعت عشاق نمرده پیش از مردن بفتوی من نماز کنید که بمنزله مرده است غزل

مراد وصل تو گر زانکه دسترس باشد | وگر ز طالع خویشم چه ملتمس باشد

دسترس قدرت ملتمس التماس قوله

چه حاجت است بشمشیر قتل عاشق را | که نیم جان مرا یک کرشمه بس باشد

کرشمه تجلی و ظهور قوله

بر آستان تو غوغای عاشقان چه عجب | که هر کجا شکرستان بود مگس باشد

غوغا فریادهای بسیار که از مردمان کثیر بیکجا خیزد شکرستان مقام شکر قوله

از ین هوس که مرا دست بخت کوتاه است | کیم بسرو بلند تو دسترس باشد

ازین هوس کنایه از آرزوی وصل کیم کی مراد دسترس قدرت قوله

خوش است بادهٔ رنگین و صحبت جانان | مدام حافظ بیدل درین هوس باشد

درین هوس آرزو غزل

نقد ها را بود آیا که عیاری گیرند | تا همه صومعه داران پی کاری گیرند

نقد ها اعمال عیاری سرگی و ناسرگی پی کاری در طلب عشق شوند و بملامت ما پیش آیند معنی آنست از روی تمنا می فرماید که اعمال بندگان آیا بود که اظهار ناسرگی کنند تا همه طالبان حق حقیقة اعمال خود دانسته منفعل گردند و کار عشقبازان رواج گیرد و رونق تمام پذیرد قوله

شمۂ از داستان عشق شورانگیز ماست | آن حکایتها که از فرهاد و شیرین کرده اند

داستان قصہ قوله

ساقیا مے ده که با حکم ازل تدبیر نیست | قابل تغییر نبود آنچه تعیین کرده اند

که با حکم ازل تدبیر نیست در نصیب ما همین بینوشی رفته تعیین منقرر قوله

تیر مژگان دراز و غمزۂ جادو نکرد | آنچه آن زلف دراز و خال مشکین کرده اند

مژگان دراز و غمزۂ جادو تجلیات متنوعه آنچه آن اشارة بدلربائی و قتل قوله

یک شکر انعام با بود و لب‌ت رخصت نداد | هم تو انصافش بده شیرین لبان این کرده اند

شکر کنایة از بوسہ نوشین لبان محبوبان قوله

در سفالین کاسۂ رندان بخواری منگرید | کاین حریفان خدمت جام جهان بین کرده اند

سفالین کاسہ لباس و اسباب فقر بخواری یعنی بحقارت حریفان عاشقان کنایة از خود جام جهان بین عارف کامل دیوانه چون ما همچو ما دیوانه قوله

از خرد بیگانه شو چون جانش اندر بر کشی | دختر رز را که نقد عقل کابین کرده اند

دختر رز شراب انگوری کابین مهر قوله

خاکیان بی بهره اند از جرعۂ کاس الکرام | این تطاول بین که با عشاق مسکین کرده اند

خاکیان زاهدان خشک سیرت جرعۂ کاس الکرام عشق تطاول دست درازی قوله

شهپر زاغ و زغن زیبای صید و قید نیست | کاین کرامت همره شهباز و شاهین کرده اند

شهپر پر بزرگ رخشان مراد توجه و کر و فر زاغ و زغن زاهدان و پارسایان و عاشقان ناقص زیبائی لایق این کرامت اشارة به صید و قید نمودن شاهباز با سپید شاهین نام طایر شکاری شهباز و شاهین کنایة از عارفان واصل و عاشقان کامل قوله شعر حافظ را که یک سر مدح احسان شماست احسان خوبی و نیکوئی هر کجا بشنیده اند از صد که تحسین کرده اند یعنی اگر صد کسان بشنیدند صد کسان تحسین کرده اند

غزل

نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد | عالم پیر دگر باره جوان خواهد شد

یعنی تا حال گرفتار خزان زهد و ورع بودم حالا آخر رسید و بهار عشق عنقریب است که در میرسد

باد صبا که مرشد است مشک فشان کلمات عشق و محبت خواهد شد و عالمے که بسبب زهد چون پیر
افسرده و پژمرده شده باستماع سخنان عشق از سر نوجوان خواهد بود اسے در عشق چست و چالاک قوله

ارغوان جام عقیقی بسمن خواهد داد — چشم نرگس بشقائق نگران خواهد شد

ارغوان مرشد جام عقیقی مراد فیض سمن گلے است مراد سالک نرگس گلے ست مراد مرشد
شقائق لاله مراد سالک نگران مشتاق و بیننده یعنی مرشد بتوجه بحال ما خواهد شد قوله

این تطاول که کشید از غم هجران بلبل — تا سراپرده گل نعره زنان خواهد شد

تطاول دست درازی مراد غم و اندوه بلبل سالک و درمیان این هر دو مصرعه لفظ قرینه حذف
است سراپرده گل جناب معشوق قوله

گر ز مسجد بخرابات شدم خرده مگیر — مجلس وعظ درازست زبان خواهد شد

خرابات طرب آباد و میخانه مراد عشق خرده عیب یعنی اگر از مسجد بمقام عشق رسیدیم عیبم مکن که مجلس وعظ
دراز هیچم است تحصیل علم بیرون از نهایت است حصول عشق از ضروریات ست بنابران علم ضروری
حاصل کرده بعد و پرداختم و گام ناکام خود را دران انداختم قوله

اے دل ار عشرت امروز بفردا فگنی — مایۂ نقد بقا را که ضمان خواهد شد

نقد بقا اضافه بیانیه ضمان ضامن قوله

ماه شعبان مده از دست قدح کین خورشید — از نظر تا شب عید رمضان خواهد شد

ماه شعبان هنگام بسط کین خورشید اشاره به بهائے رمضان هنگام فیض مراد ازین
مصرع آنست هنوز وقت بسط نشده قوله

گل عزیزست غنیمت شمریدش صحبت — که بباغ آمد ازین راه روان خواهد شد

گل زندگی و جوانی و تجلی شمر ندش ضمیر شین بر گل که بباغ آمد ازین راه روان خواهد شد
از عدم بباغ وجود و دنیا آمده و باز بعدم خواهد رفت **قوله**

مطربا مجلس انس است غزلخوان و سرود
چند گوئی که چنین رفت و چنان خواهد شد

مطرب مرشد غزلخوان بسرود سخنان عشق و محبت بیان فرما **قوله**

حافظ از بهر تو آمد سوی اقلیم وجود
قدمی نه بوداعش که روان خواهد شد

یعنی ازین مسکین حافظ رمقی بیش نمانده **غزل**

نفس برآمد و کام از تو بر نمی آید
فغان که بخت من از خواب بر نمی آید

نفس برآمد زندگی بسر رسید کام مقصود از خواب بر نمی آید بیدار نمی شود **قوله**

بسینه شرط وفا ترک سر بود حافظ
برو اگر ز تو این قدر بر نمی آید

این قدر اشارت بترک سر **غزل**

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند
نه هر که آئینه سازد سکندری داند

چهره برافروخت نمایش و آرایش کرد دلبری داند جذب قلوب میتواند نمود آئینه سازد
صفای دل کند سکندری مشیخه حاصل این بیت آنست که قال را حال باید سخنی که بیحالست
بمنزله جاهلی است که از ملاحت عاریست با امام محمد غزالی گفتند که دعوی درویشی داری و چند طویله
اشتر داری گفت من میخ طویله در گل زده ام نه بدل ان الله لا ینظر الی صورکم ولا الی
اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم القصه بطولها یعنی درویشان محض جهالت است اگر
میدانی مکسی را ازین چه نقصان تو از کمال خود باز میمانی چون طمع بصورت موحد بری آید بیان
این طوائف مشکل است و طالبان صادق را ازین تمیز خون در دل بنا بر آن گفت نه هر که چهره برافروخت

سپاہ داری وآئین سروری داند	نہ ہر کہ طرف کلہ کج نہاد وتند نشست

معنے آنست کہ سروری موقوف بکج کلہی وتند نشینی نیست دار تشبیہ کارے نمیکشاید حاصل آنکہ شیوہ دلبری پایہ ایست اعلے ومرغ دل انسان بس وحشی بلطف وجمیل باید کہ بدام افتد وعاشق را شیوہ باید کہ اخلاص را بکار برد وبے غرض گوید **قولہ**

کہ خواجہ خود روش بندہ پروری داند	تو بندگی چو گدایان بشرط مزد مکن

بندگی طاعت وعبادت گدایان کنایہ از زاہدان بشرط مزد بحصول بہشت وثواب ودرجات خواجہ حق تعالی روش عادت ورفتار بندہ پروری داند انا للعبد ارحم من اخیہ ومن ابویہ فاطلبنی تجدنی **قولہ**

وگرنہ ہر کہ تو بینی ستمگری داند	وفاے عہد نکو باشد ار بیاموزی

وفاء عہد یَآیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ **قولہ**

کہ آدمی بچہ شیوہ پری داند	بباختم دل دیوانہ وندانستم

شیوہ طریقہ **قولہ**

کہ در گدا صفتی کیمیا گری داند	غلام ہمت آن رند عافیت سوزم

رند عافیت سوز عاشق کہ رخت عافیت سوختہ در گدا صفتی بظاہر بمعنی کیمیا گری عشق حقیقی بموجب المجاز قنطرۃ الحقیقۃ مجاز را وسیلہ حقیقت سازد **قولہ**

کہ قدر گوہر یکدانہ جوہری داند	سواد نقطہ بینش ز خال تست مرا

نقطہ بینش مردمک چشم سواد نقطہ بینش مراد روشنی کہ النور فی السواد خال ذات و مشاہدہ گوہر یکدانہ خال جوہری اشارہ بمردمک چشم **قولہ**

نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند	ہزار نکتہ باریک تر ز مو اینجاست

قلندری موقوف بسر تراشی نیست **قولہ**

جہان بگیرد اگر دادگستری داند	بقد وچہرہ ہر آنکس کہ شاہ خوبان شد

یعنی ہر کرا حق تعالی چہرہ خوش وقامتے دلکش کہ لازمہ خوبی است بدرجہ کمال واستکمال رسانید اگر دادگستری کہ تفقد غربا وفریاد رسی ضعفا است پیش گیرد عالمے را فرا گیرد کہ طوق شاہی در

حسن خلق و نگاهداشت خاطر و اداے حقوق است قوله بقد مردم چشم من است غوطه بخون ۰ چشمان من در عشق تو بسبب کثرت خونباری بمقدار قد مردم غرق بخون گردیده درین محیطنه هر کس شناوری داند این خطاب از محبوبست که شناوری این دریاے محیط که عشق است با کثرت خونباری نه کار هر کس است این نیست کار دیگران این کار تست

غزل

نیست در شهر نگارے که دل ما ببرد ۔ بختم ار یار شود رختم ازینجا ببرد

نگار کنایه از درویش کامل دل ما ببرد مارا از ما ببرد یا بخود کشد بختم ار یار شود یعنی اگر بخت مدد معاون شود رختم ازینجا ببرد مارا ازینجا ببرد و بجاے دیگر برد تا صاحب کمال بنظر در آید تا مارا بخود کشد قوله

کو حریفے خوش و سرمست که پیش کرمش ۔ عاشق سوخته دل نام تمنا ببرد

حریف عارف کامل و عاشق واصل سرمست از شراب مشاهده نام تمنا ببرد و بے تمنا برادر ساند قوله

باغبانا ز خزان بیخبرت می بینم ۔ آه ازان روز که بادت گل رعنا ببرد

باغبان کنایه از سالک خزان مرگ و ایام قبض باد یعنی باد خزان مرگ گل رعنا زندگی قوله

رهزن دهر نخفتست مشو ایمن ازو ۔ اگر امروز نبردست که فردا ببرد

رهزن دهر اضافة بیانیه که فردا ببرد یکایک والبته فردا برد قوله

راه عشق ارچه کمینگاه کمانداران است ۔ هر که دانسته رود صرفه ز اعدا ببرد

کمانداران رهزنان دانسته باهوش صرفه ز اعدا ببرد فریب دشمنان نخورد و سلامت رود قوله سحر با معجزه پهلو نزند دل خوشدار سحر زهد و پارسائی معجزه سخنان عاشقانه سحر با معجزه پهلو نزند سخنان زاهدان کے بسخن عاشقان ماند مکر فرعون کجا صرفه ز اعدا ببرد این مقلدان کے بر عاشقان غالب توانند آمد قوله در خیال اینهمه لعبت بهوس می بازم ۰ لعبت مراد شعر بو که صاحب نظرے نام تماشا ببرد ۰ یعنی شاید که صاحب نظرے بحکم تماشا بنظر گذرے کند قوله

علم و فضلے که بچل سال دلم جمع آورد ۔ ترسم آن نرگس ترکانه بیغما ببرد

نرگس ترکانه تجلی یغما تجلی قوله

بانگ گاوے چه صدا باز دهد عشوه مخر ۔ کے سها عکس ز خورشید مصفا ببرد

بانگ گاو نصیحت ناصحان وسخن مقلدان صدا آوازه گنبد وچاه ومثله عشوه مخور مضمون آن مشو قوله

سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار | سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

سامری نام شخصی که قصه اش بالا مذکور شد ید بیضا معجزه موسی وآن کف دست مبارک بود هنگامی که ادراج میفرمود هر که سپید بدی بهر حالة که بودی برگشتی وچون دست را گرد آوردی بیننده بحال خود گشتی ۱۲ ابراهیم شاهی قوله

جام مینائی می سد ره تنگدلیست | منه از دست که سیل غمت از جا ببرد

جام مینا مراد شراب از ذکر سبب اراده مسبب مراد انان عشق سد ره تنگدلیست مانع تنگدلیست منه از دست یعنی جام می را از دست منه است ترک عشق منما قوله

حافظ ار جان طلبد غمزه مستانه او | خانه از غیر بپرداز وبهل تا ببرد

خانه از غیر بپرداز خانه دل از ما سوا خالی ساز وبهل بگذار ومانع آن مباش تا ببرد فاعل غمزه وغزل

نقد صوفی نه همه صافی بیغش باشد | ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد

نقد اعمال حاصل این بیت آنست درین زمان جماعتی اند در لباس تصوف برآمده خود را نموده اند وتکلفات کرده اند واز حقیقت تصوف خبری ندارند بنابران گفت نقد صوفی نه همه الخ قوله

صوفی ما که ز ورد سحری مست شدی | شامگاهش نگران باش که سرخوش باشد

شامگاه هنگام ابتداء دخول عشق یعنی صوفی که قبل ازین بخواندن اوراد مشغول می بود اکنون که عشق ودرد لیش گشته نگاهش کن که چه سرخوش باشد دغم وغصه از صفحه خاطر بتراشد قوله

خوش بود گر محک تجربه آید بمیان | تا سیه روی شود هر که درو غش باشد

محک تجربه اضافه بیانیه عشق آب تیره مراد خباثت قوله

خط ساقی گر ازین گونه زند نقش بر آب | ای بسا رخ که بخونابه منقش باشد

خط ساقی اسماء وصفات که حاجب ذات اند وسالکان را ستدراه اند ونقش بر آب سریع الزوال است یعنی شهود اسماء وصفات لیکن چون همت در رفع اسماء وصفات کوشید وآن حجاب مرتفع نشد میگوید که حجاب اسماء وصفات چنین نقش بر آب زند که هیچ نوع رفع نمیشود پس بسا عاشقان که گرفتار غم والم باشند وبس بدست سیاهی شوند خط اشارت بظهور آن حقیقت در مظاهر میگوید که ظهور آن حقیقت

در مظاهر روحانی چنین سریع الزوال است که دمی قایم نمی ماند پس با عاشقان اگر دنیا غم باشد قوله

نازپرورد تنعم نبرد راه بدوست
عاشقی شیوهٔ رندان بلاکش باشد

حاصل این بیت آنست تصوف امریست بغایت دقیق ادراکی کامل باید تا که گوهر مقصود بدست آید قوله

غم دنیای دنی چند خوری باده بخور
حیف باشد دل دانا که مشوش باشد

دنی کمینه مشوش غمگین و متفکر قوله

دلق و سجادهٔ حافظ ببرد باده فروش
گر شرابش ز کف آن ساقی مهوش باشد

دلق و سجاده کنایه از زهد و ورع باده فروش مرشد آن ساقی مهوش محبوب غزل

واعظان کین جلوه بر محراب و منبر میکنند
چون بخلوت میروند آن کار دیگر میکنند

جلوه ناز و غرور و آرایش و نمایش قوله

مشکلی دارم ز دانشمند مجلس بازپرس
توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر میکنند

دانشمند مجلس واعظ که در مجلس اظهار دانشمندی میکند بازپرس بسبب آن پرس توبه فرمایان اشاره بواعظان که دیگران را از منهیات توبه میدهند چرا خود توبه کمتر میکنند خود از منهیات چرا باز نمی مانند قوله

گوئیا باور نمیدارند روز داوری
کاینهمه قلب و دغل در کار داور میکنند

باور اعتبار باور نمیدارند بشک اند یا منکر اند روز داوری قیامت قلب و دغل روے دریا دغل بالتحتین عیب و فساد قوله

بندهٔ پیر خراباتم که درویشان او
گنج را از بے نیازی خاک بر سر میکنند

پیر خرابات مرشد عشق عارف کامل گنج کنایه از اعمال و افعال که زاد آخرت است خاک بر سر میکنند مخفی میکنند و هیچ نظر بران نمیدارند قوله

یارب این نودولتانرا بر خر خود برنشان
کاینهمه ناز از غلام ترک و استر میکنند

نودولتان درویشان مقلد و زاہدان مرائی بر خر خود برنشان بحد خود و بدرجه خود واز غلام و ترک و استر کروفر قوله

بر در میخانه عشق آملک تسبیح گوے
کاندر انجا طینت آدم مخمر میکنند

ملک سالک که بصفت ملکی متصف شده یعنے اے طالب عشق جا حاصلنما کاندر انجا اشارہ بمیخانه طینت گل خمیر

ای گدای خانقه بر درگه پیر مغان
میدهند آبی و دلها را توانگر میکنند

یعنی اگر طالب صادقی بر درگه پیر مغان که پیر عشاق است بیا که در صحبت این قوم عشق و محبت حاصل میشود جرعه از شراب محبت میدهند و دلها را از ماسوی الله توانگر میکنند که من له الکل فله الکل زیرا که حصول مطلب یعنی عشق و محبت از محالات است قوله

آه آه از دست صرافان گوهر ناشناس
هر زمان خرمهره را با در برابر میکنند

صرافان گوهر ناشناس درویشان مقلد قوله

خانه خالی کن دلا تا منزل جانان شود
کین هوسناکان دل و جان جای دیگر میکنند

خانه خالی کن دلا یعنی ای دل خانه خود را از خطرات ماسوی الله نگاه دار کین هوسناکان اشارت بخطرات جای دیگر یعنی عشق قوله

صبحدم از عرش می آمد خروشی عقل گفت
قدسیان گوئی که شعر حافظ از بر میکنند

از بر میکنند یاد میکنند غزل

هر که شد محرم دل در حرم یار بماند
وانکه این کار ندانست در انکار بماند

محرم دل واقف اسرار دل در حرم یار بماند واصل محبوب شد اینکار اشارة باسرار دل قوله

اگر از پرده برون شد دل من عیب مکن
شکر ایزد که نه در پردهٔ پندار بماند

اگر از پرده برون شد در عاشقی در رسوائی درآمد پرده پندار تکبر خودبینی قوله

صوفیان واستدند از گرو می همه رخت
دلق ما بود که در خانهٔ خمار بماند

صوفیان کنایه از فرشتگان واستدند از گروی همه رخت قبول عشق نمودند دلق ما بود که در خانهٔ خمار بماند وجود ما بود که قبول این معنی نمود قوله

خرقه پوشان همگی مست گذشتند و گذشت
قصهٔ ماست که بر هر سر بازار بماند

خرقه پوشان عاشقان و زاهدان مست گذشتند خبر محذوف و آن اینست که هیچکس ایشان را هیچ نمیگوید بر هر سر بازار بماند مشهور عالم گردید محتسب کنایه از واعظ و زاهد از یاد ببرد فراموش کرد و من زبان الحال قوله

داشتم دلقی و صد عیب مرا می پوشید
خرقه رهن می و مطرب شد و زنار بماند

دلق مراد وجود صد عیب نهان صد عیب باطنی خرقه اشاره بهمان دلق رهن گرو می محبت مطرب شد زنار یک رنگی و یک دلی قوله

بر جمال تو چنان صورت چین حیران شد | که حدیثش همه جا بر در و دیوار بماند

صورت چین محدوم و سالک کامل حیران شد لا احصی ثناء علیک و ما عرفناک حق معرفتک قوله

هر مے لعل کزان دست بلورین ستدم | آب حسرت شد و در چشم گهربار بماند

یعنی هر مے که پیش ازین از دست محبوب خورده ام آن همه آب حسرت شده در چشم ماند یعنی اکنون آن مے حاصل نیست ازان گریانم و نیز کنایه بجاے رسید که فیض بیواسطه از معشوق میگیرد و گهرباری چشم در عین وصالت باعتبار بے نهایت راه است هر چند ترقی بیش طلب بیش قوله

جز دلم کو ز ازل تا به ابد عاشق اوست | جاودان کس نشنیدم که در این کار بماند

است هر کسے در عشق عاشق ماند بعده اعراض کرد قوله

از صداے سخن عشق ندیدم خوشتر | یادگاری که درین گنبد دوار بماند

صدا آواز چاه و کوه و گنبد اینجا مطلق آواز سخن عشق نابود بزبانی منصور است دار اله عذاب قوله

گشت بیمار که چون چشم تو گردد نرگس | شیوه او نشدش حاصل و بیمار بماند

چون چشم تو مخصوص الطرف شیوه دلربائی او ضمیر چشم نشدش ضمیر شین بنرگس معنی این بیت آنست یعنی نرگس خواست که مانند چشم تو گردد لهذا بیمار گردید لیکن شیوه او حاصل نشد و بیمار ابد گردید یعنی منسوب به بیمار شد قوله

بتماشاگه زلفش دل حافظ روزے | شد که باز آید و جاوید گرفتار بماند

زلف مراد عشق و دنیا که جاے ظهور اوست

غزل

هوس باد بهارم بسوے صحرا برد | باد بوے تو بیاورد و قرار از ما برد

هوس آرزو باد بهار نسیم فصل صحرا مراد صحراے عشق باد مرشد وارد قوله

آمده گرم و ببرد آب رخم اشک چو سیم | زر بزیر داد کسے کامد و این کالا برد

یعنی اشک چون سیم من که بگرمی و تیزی در آمد و آب رخم که سرخی و تازگی است ببرد و زرد ساخت نه موجب تحقیر نیست بلکه کسے که آمد یعنی اشک چون سیم و این کالا برد که سرخی و تازگیست زر بزیر داد

سینۂ تو بسعلی نو رساخت وز بنفشہ بر سینۂ افزود قوله

دل سنگین ترا اشک من آورد براه	سنگ را سیل تواند بره دریا برد

آورد براه مہربان ساخت دوش ذوق طرب سلسلہ عشق نبشت این مصرع مبنی بر مقام محو ومصراع ثانی مبنی بر صحو قوله

راه ما غمزۂ آن ترک کمان ابرو زد	رخت ما ہندوے آن سرو سہی بالا برد

غمزه ظہور واخفا ترک کمان ابرو معشوق سرو سہی سروے کہ از بن دو شاخہ بر آمده باشد و شاخ متمایل نشده قوله

جام می دی زلبت دم ز روان بخشی زد	آبرو از لب جان بخش روان بخشا برد

جام مے سخن عشق زلبت کہ از لبت نسبتے دارد قوله

بحث بلبل بر حافظ مکن از خوش نفسی	پیش طوطے نتوان صوت ہزارا وابرد

بلبل عاشقان مقلدان طوطی کنایۃ از خود ہزاران کنایۃ از مقلدان غزل

ہر کرا با خط سبزت سر سودا باشد	پاے زین دائره بیرون ننہد تا باشد

خط سبز صفات و تجلیات سودا عشق زین دائره اشارت بعشق لاله صفت مانند لاله قوله

در قیامت کہ سر از خاک لحد بر گیرم	داغ سوداے توام سر سویدا باشد

سویدا ضمیرا سے خال سیاه کہ در دلست قوله

تا کے اے گوہر یکدانہ روا خواہی داشت	گر شکست دیده مردم ہمہ دریا باشد

گوہر یکدانہ معشوق قوله

ظل ممدود خم زلف توام بر سر باد	کاندرین سایہ قرار دل شیدا باشد

ظل ممدود سایہ دراز سر زلف جذبۂ عشق قرار دل شیدا باشد قرار دل عاشق درانست قوله

چشمت از ناز بحافظ نکند میل آرے	سرگرانی صفت نرگس شہلا باشد

چشم مراد تجلی ذات سرگرانی تکبر و غرور غزل

ہر کہ ہم نقش لوائے لوح دل و جان نزود	ہرگز از یاد من آن سرو خرامان نزود

سرو خرامان کنایۃ از محبوبہ قوله

آن چنان مہر تو ام در دل و جان جای گرفت	کہ اگرم سر برود مہر تو از جان نزود

در ازل بست دلم با سر زلفت پیوند ‖ تا ابد سر نکشد و ز سر پیمان نرود

سر زلف جذبهٔ عشق و او عطف در پیمان نکشد و مهر عهد و فست سر خیال قوله

آنچه از بار غمت در دل مسکین من است ‖ برود دل ز من و از دل من آن نرود

برود رفع شود این اشاره بهر آن اشاره بمحبت قوله

گر رود از پی خوبان دل من معذور است ‖ درد دارد چکند کز پی درمان نرود

درمان علاج غزل

هر آنکه جانب اهل وفا نگهدارد ‖ خداش در همه حال از بلا نگهدارد

جانب اهل وفا نگهدارد غمخواری دلدادگان نماید بلا رنج قوله

ولا معاش چنان کن که گر بلغزد پای ‖ فرشته ات بدو دست دعا نگهدارد

معاش زندگی که گر بلغزد پای اے مرگ ترا دریابد یا حادثه دامنگیر وقت تو گردد قوله

اگرت هواست که معشوق نگسلد پیوند ‖ نگاهدار سر رشته تا نگهدارد

معشوق نگسلد پیوند معشوق بیوفائی نکند نگاهدار سر رشته نقض و مخالفت در عشق او میار قوله

حدیث دوست نگویم مگر بحضرت دوست ‖ که آشنا سخن آشنا نگهدارد

محب حکایت محب بغیر نگوید قوله

نگاهداشت دل ما یاد آری رنجش نیست ‖ ز دست بنده چه خیزد خدا نگهدارد

نگاهداشت دل ما یاد آوری نمود دلداری ما کوشید رنجش آزردگی ز دست بنده چه خیزد بنده

معاوضه او چه تواند کرد همین که دست بدعا بر آرد که خدا حافظ او باد قوله

غبار راهگذارش کجاست تا حافظ ‖ بیادگار نسیم صبا نگهدارد

گذارش ضمیر شین بمعشوق غزل

هر که او بکسر موئی مرا گوش کند ‖ همچو من حلقهٔ گیسوی تو در گوش کند

گیسو موی بافته هرکه بمقدار سر موئی نصیحت ما را بشنود همچو ما مقید بعشق تو گردد و همین سر مخفی ۵

عارفان کان گوهر جان سفته اند ٭ سر مخفی را دهانش گفته اند ٭ مراد از سر مخفی سریست در عشق که

بر هیچکس معلوم نیست الا عاشقان و همین باعث جذب قلوب ایشان و موجب وصل ایشان

بجانان است معصوم ولے زاہد و پارسا بادہ عشق بر باد لبت بر امید حصول الطاف ۵ لب
شیرین جوے شد لطف خدا است ہمچو شکر نوش کند برغبت تمام دوش من کتف من و دوش
بدوش تو رسیده فردا بکتف تو رسیده و دوش بدوش رسیدن کنایۂ از اتصال است و مراد
از ان مشاہدہ جان در سر آن دوش کند از غایت اشتیاق در خیال آن دوش جان را فدا نماید
گل مراد سالکے کہ بمقام محبوبیت رسیده و سوسن کنایۂ از سالک آزاد نرگس کنایۂ از عاشق منتظر
چشم در راہ گل و سوسن و نرگس مراد عاشقان کہ ہر یک بنوعے سخنے میگویند تا زبان ہمہ را حسن تو
خاموش کند ہمہ از مشاہدہ تو گنگ گردند زان سبب برائے آن پیچ و خم و تاب دہی آراستہ
و پیراستہ کنی غزل

ہمائے اوج سعادت بدام ما افتد
اگر ترا گذرے در مقام ما افتد

ہما نام جانور معروف ہمائے اوج سعادت اضافۂ بیانیہ قولہ

حباب وار براندازم از نشاط کلاہ
اگر ز روے تو عکسے بجام ما افتد

حباب بلبلہ براندازم از نشاط کلاہ اے نیست و فانی گردم جام دل قولہ

شبے کہ ماہ مراد از افق طلوع کند
بود کہ پرتو نورے ببام ما افتد

ماہ مراد اضافۂ بیانیہ و محبوب پرتو روشنائی قولہ

بلوک را چو رہ خاکبوس این در نیست
کے التفات جواب سلام ما افتد

رہ حصول قولہ

چو جان فدائے لبت شد خیال می بستم
کہ قطرۂ ز زلالت بکام ما افتد

خیال مے بستم امید میداشتم قولہ

خیال زلف تو گفتا کہ جان وسیلہ مساز
کزین شکار فراوان بدام ما افتد

زلف جذبہ جان وسیلہ مساز کہ جان چیزے است محقر کزین شکار اشارۂ بجان غزل

ہر آنکو خاطر مجموع و یار نازنین دارد
سعادت ہمدم او گشت و دولت ہمقرین دارد

خاطر مجموع خاطر خالی از اندیشہ غیر ہمدم محب و موافق قولہ

جناب عشق را درگہ بسے بالاتر از عقل است
کسے آن آستان بوسد کہ جان در آستین دارد

لیسے بالاتر از عقلست یعنے از احاطۂ عقل بالاست آن آستان اشارہ بحریم عشق جان در آستین جان در دست قوله

دہان تنگ شیرینت مگر مہر سلیمانست	کہ نقش خاتم لعلش جہان زیر نگین دارد

دہان تنگ شیرین صفت متکلمی و ضمیرت بمحبوب مگر تحقیق کہ نقش خاتم لعلش جہان زیر نگین دارد سخنان دلپذیر او عالمے را شیفتہ گردانیدہ و منقاد ساختہ قوله

چو بر روے زمین باشی توانائی غنیمت دان	کہ دوران ناتوانیہا بسے زیر زمین دارد

بسے زیر زمین دارد مخفی دارد قوله

بخواری منگر اے منعم ضعیفان و فقیران را	کہ صدر مسند عزت فقیر رہ نشین دارد

منعم معشوق ضعیفان عاشقان رہ نشین نشینندہ راہ غزل

ہر کرا خاک سر کوے تو مسکن باشد	پیش او گلشن فردوس چو گلخن باشد

مسکن جاے سکونت گلشن بضم گلزار گلخن بضم روفتہ قتال قتل کنندہ ہر چہ گذاری ہر چیز کہ گذاشتنی است در رہ او ہمہ گر یکسر سوزن باشد موافق آنست کہ یکسو بردہ نشستہ و یکسوزن این پردہ بیکسو فگن و یکسوزن چو عیسے نتوانست بمعراج رسید تا داشت ز اسباب جہان یکسوزن خشک و تر بسیار قلیل و کثیر در بر و بحر در احضر قالب غزل

یاد باد آنکہ زما وقت سفر یاد نکرد	بوداعی دل غمدیدۂ ما شاد نکرد

میزد رقم خیر و قبول در ہنگام شدائد پیش می آمد آزاد نکرد و در غم و فراق خود گذاشت قوله کاغذین جامہ بخونابہ بشوییم کہ فلک + کاغذین جامہ پوشیدن دادخواہ و تظلم کردن چہ پوشیدن جامہ از کاغذ در قدیم علامت دادخواہی بود ۱۲ من رشیدی رہنمونیم بپاے علم داد نکرد بفریاد من نرسید و مرا بمعشوق نرساند مرغ سحر عارف شکن پیچش طرہ شمشاد صفات کلک مشاطہ صنع اضافہ بیانیہ و ضمیر شین صنعش بر ہر کہ در مصرع آیندہ است ہر کہ اقرار برین حسن خداداد نکرد یعنے معتقد این حسن نشدہ عاشق نگردید حسن خداداد حسن دادہ خدا یعنی حسن ذاتی بخلاف دیگران کہ عارضیست مطرب مرشد پردہ بگردان سخن را بگردان بزن راہ عراق سرود عشق بنواز غزلیات عراقیست سخنان عاشقانہ است این رہ ستانہ سخنان عشق غزل

یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بود　　دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود
دل چو از پیر خرد نقل معانی میجست　　عشق میگفت بشرح آنچه برو مشکل بود

بشرح و بیان و تفصیل برو بر دل قوله

در دلم بود که بی دوست نباشم هرگز　　چه توان گفت که سعی من و دل باطل بود

که سعی من و دل باطل بود بموجب التقدیر یضحک علی التدبیر قوله

دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم　　خم مے دیدم و خون در دل و پا در گل بود

خم مے کنایه از عارف خون در دل گرفتار غم والم پا در گل حیران و پریشان قوله

بس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق　　مفتی عقل درین مسئله لا یعقل بود

عقل را چه یارا که این مسئله دریابد قوله

راستی خاتم فیروزه بو اسحاقی　　خوش درخشید ولے دولت مستعجل بود

خاتم بکسر تا و فتح آن انگشتری فیروزه جوهریست مبارک قیمتی سبز فام باد که چشمش بران آید روشنائی افزاید بو اسحاق طائفه اند که بو سحاق نیز گویند مراد از خاتم فیروزه بو اسحاق تجلی محبوب قوله

آه ازین جور و تظلم که درین دامگه است　　ناز　　وای زان عیش و تنعم که دران محفل بود

درین دامگه اشارة بدنیا و آه ازین ره گفته که تحریر در نمی آید آه زان ناز باعتبار گذشته که در این محفل بود آخرش فناست قوله

دیدی آن قهقهه کبک خرامان حافظ　　که ز سر پنجه شاهین قضا غافل بود

کبک خرامان اهل دنیا معنی این بیت آنست یعنی اے حافظ آن خنده و طرب اهل دنیا را دیدی که از سر پنجه قضا غافل بودند و باده طرب بجام غفلت مے پیمودند آخر الامر چون قضا بسر پنجه اش در کشید آنهم برباد رفت و بجز حسرت برنداشت غزل

یاد باد آنکه نهانت نظری با ما بود　　رقم مهر تو بر چهره ما پیدا بود

یاد باد خطاب بمحبوب حقیقی دنیا پر شد رقم نشستن اینجا بمعنی رقم قوله

یاد باد آنکه چو چشمت بعتابم میکشت　　معجز عیسویت در لب شکرخا بود

چشم تجلی ذاتی عتاب سرزنش معجز عیسوی فیض و لطف ازلی قوله

یاد باد آنکه صبوحی زده در مجلس انس | جز من و یار نبودیم و خدا آنجا بود

صبوحی زده مست و مخمور مجلس انس خلوتخانه جز من و یار نبودیم خدا آنجا بود در میان ما و تو غیر از خدا دیگرے نبود قوله

یاد باد آنکه رخت شمع طرب می افروخت | وین دل سوخته پروانه ناپروا بود

ناپروا بے نیاز قوله

یاد باد آنکه خرابات نشین بودم و مست | انچه در مجلسم امروز کمست آنجا بود

کمست اشارة بمشاهده محبوب قوله

یاد باد آنکه دران بزمگه خلق و ادب | آنکه او خنده مستانه زدی صهبا بود

صهبا شراب قوله

یاد باد آنکه مه من چو کله بشکستی | در رکابش مه نو پیک جهان پیما بود

مه من کنایة از معشوق مه نو کنایة از خود قوله

یاد باد آنکه باصلاح شما می شد راست | نظم هر گوهر ناسفته که حافظ را بود

باصلاح شمائی شد راست بسبب اصلاح شما زیبا و رونقے حاصل میشود گوهر ناسفته سخن که سفته الماس فکر هیچ سخنورے نگردیده غزل

یارم چو قدح بدست گیرد | بازار بتان شکست گیرد

قدح بدست گیرد نے نوشیدن در آید بازار رونق قوله

در پاش فتاده ام بزاری | آیا بود آنکه دست گیرد

آیا لفظ تمنا قوله

در بحر فتاده ام چو ماهی | تا یار مرا بشست گیرد

بحر کنایة از عشق و هجران شست آهن سر خم که بدان ماهی گیرند قوله

هر کس که بدید چشم او گفت | کو محتسبی که مست گیرد

مست اشارت بچشم قوله

آسوده دل آنکه همچو حافظ | جامی ز می الست گیرد

مے الست محبت محبوب حقیقی و محبت ازلی غزل

یکدو جامم دی سحرگه اتفاق افتاده بود	وز لب ساقی شرابم در مذاق افتاده بود

لب ساقی صفت متکلم مذاق چشیدن یعنی هنگام سحر یکدو ساغر مشاهدات تجلیات موافق ارادهٔ الله اتفاق افتاده بود و از لب ساقی که صفت متکلم اوست شرابی در مذاق افتاده بود قوله

از سر مستی دگر با شاهد عهد شباب	رجعتی میخواستم لیکن طلاق افتاده بود

رجعت یعنی بازگشت طلاق یعنی رهائی معنے چنان شود که از روی مستی و شوریدگی بار دیگر میخواستم که بعهد شباب رجعت نمایم و در عشقبازی جوانانه در آیم لیکن از آن مقام رهائی افتاده و مشاهدات تجلیات فروگذاشت نمی شود و نزدیک اند بود که از سر مستی یعنی بیخودی بار دیگر با معشوقه ایام جوانی که هوا و هوس باشد میخواستم که رجعت کنم و باز پیوندم لیکن متنبه شدم که گذاشتن آن شاهد بمنزله آنست که کسے زنی را طلاق داده باشد و آن طلاق باین سبب که گذشتن مدت عدت قابل رجعت نماند پس چون حال بدینمنوال بود آن هوا و اهواء پس چه گونه میخواستم که با شاهد عهد شباب رجعت نمایم لیکن طلاق واقع شده بود و قبضهٔ رجعت نمانده یعنی امکان نبود قوله

در مقامات طریقت هر کجا کردیم سیر	عافیت را با نظر بازی فراق افتاده بود

الفصدان الاجتماعان قوله

ساقیا جام دمادم ده که در سیر طریق	هر که عاشق وش نباشد در نفاق افتاده بود

دمادم پیاپی در پی قوله اقتش مے بستم که گیرم گوشه زان چشم مست مے بستم خیال محو بستم طاقت صبر از خم ابروش طلاق افتاده بود و یعنی پیش ابروی او صبر را گنجایش نبود قوله

از معبر مژدهٔ فرما که دوشم آفتاب	در شکر خواب صبوحی هم وثاق افتاده بود

معبر تعبیر کننده وثاق محل قوله

گر نبودی شاه یحیی نصرة الدین از کرم	کار ملک و دین ز نظم و انتساق افتاده بود

شاه یحیی مراد مرشد انتساق روان شدن غزل

یاری اندر کس نمی بینیم یاران را چه شد	دوستی کے آخر آمد دوستداران را چه شد
آب حیوان تیره گون شد خضر فرخ پی کجاست	خون چکید از شاخ گل باد بهاران را چه شد

آبحیوان عیش وکنایه از دین وکیش تیره گون ناپدید وخلل یافته خضر فرخ پے مراد مرشد شاخ گل سالک باد وبهار فیض ازلی ومرشد قوله لعل از کان مروت بر نیامد سالهاست یعنی کان مروت خراب است ای کسی با کسی مروتی نکند تابش خورشید وسعی باد وباران را چه شد گردش آسمانی راچه حالت رو داد قوله

گوی توفیق وکرامت در میان افگنده اند	کس بمیدان رو نمی آرد سواران را چه شد

کس بمیدان رو نمی آرد هیچکس طالب پیدا نمیشود قوله

صد هزاران گل شگفت وبانگ مرغی بر نخاست	عندلیبان را چه پیش آمد هزاران را چه شد

معنی این بیت آنست که صد هزار مصنوعات صنع ایزدی بوجود آمد که وجود هر یکی دال بر صانع واجب الوجود اند هیچ یکی بصانع پے نبرد عاشقان وطالبان حق راچه شد که از پرده غفلت بدر نمی آیند واز مصنوعات بشناسائی صانع در نمی آیند قوله

زهره سازخوش نمیسازد مگر عودش بسوخت	کس ندارد شوق مستی میگساران را چه شد

زهره نام ستاره مراد مرشد عود بربط مراد زبان معنی آنست که مرشد زمانرا چه شد که خلق را هدایت نمی شناسد ولنگ گشته میماند مگر زبانش سوخته یا کامش دوخته هیچکس ذوق عشق ومحبت ندارد که لمحه از غفلت سر برآرد وعاشقانرا چه وجه پیش آمد

غزل ردیف الذال

ای ذوق شهد لعل تو در کام من لذید	حلوای قند گرسنه را در دهن لذید

شهد مراد سخن ونیز شهد لعل اضافه بیانیه ولعل کنایه از لب ومراد از لب عشق یعنی عشق تو با ابهم تلخیها وسنج مر الذیذ چون گرسنه را حلوای قند قوله

دندان یار در دهن تنگ خوش نمود	در کام حقه دانه در عدن لذید

خوش نمود چنان خوش ودلکش که بیانش در مصرع لاحق است قوله

شهد وشکر هر آنچه ببازار عالمست	شیرین از وست ور دهنم این سخن لذید

شیرین از وست از وا شارت بلب یعنی نسبت بلب شیرین او یافته قوله

حظی دهد معنبر زلفت دماغ را	باشد بمغز نفحه مشک ختن لذید

حظ فرحت معنبر زلفت یعنی زلف معنبر تو نفحه بوی - قوله

ما را بکام دیده ز اشک سپید و سرخ
خطیست چون بباغ گل یاسمن لذیذ

کام درون دهن کام دیده درون دیده لذیذ مراد خوشنما غزل

ای گفتگوی لعل تو در کام جان لذیذ
شکر لبت چو طعم شکر در دهان لذیذ

لعل لب مراد عشق طعم مزه قوله

دندان تست قطرهٔ شیر و شکر لبت
در کامهاست شیر و شکر بهر آن لذید

لب تو بمنزله شکر و دندان تو چون قطرهٔ شیر قوله گفتم حدیث لطف تو آمد سخن لطیف یعنی حدیث سخن عشق تو می نوشتم ازان سخن من لطیف و شهرهٔ آفاق شده کردم بیان وصف لبت شد بیان لذیذ ذکر بیان محبت تو می گفتم ازان کلام من لذیذ گردیده که چون کاغذ زر می برند قوله

دل ناوک تو خواست که باشد همای را
باشد ز طعمهای دگر استخوان لذیذ

دل طلبگار ناوک عشق تو گردید تا خسته و ضعیف گردد و محض استخوان ماند چرا که عشق هماست بلند پرواز که بغیر از استخوان ملتفت نمیباشد قوله او را ازبس که چاشنی حسن دلبریست یعنی دل ازبس که چاشنی گیر مائدهٔ حسن محبوبست پیوسته حرف او گذرد بر زبان لذیذ پیوسته حرف ذکر و ثنای او بر زبان لذیذ می آید قوله

حافظ لبی ز شیرهٔ جان پخت جلوه
در آرزوی آن لب فنا مرچان لذیذ

شیرهٔ جان تصریح کمال و رنج بیشمار که موجب گدازش جان است جلوه طاعت و عبادت غزل

عشق تو در سید . ست با هوش کنان اخذ
تا دیده و دل را کند از بیم کنان اخذ

هوش کنان اخذ هوش اخذ کنان بیم کنان عاشقان که از دست برد عشق اندیشه مینمایند و دیدهٔ و دل را از ایشان فرا گیرد تا پوشیده چشم و دلی اندیشه خود را بدریای عشق اندازند قوله و ستار ستاند ز سر عالم و عابد عشق حیث که عالم و عابد را در معرض رسوائی نشاند زنار کشد از کتف برهمنان اخذ عشق آنست که بیزاری از دین بخشد.

غزل ردیف الراء

الا ای طوطی گویای اسرار
مبادا خالیت شکر ز منقار

طوطی مرشد و این مصراع منادی است خالیت شکر ز منقار یعنی منقار تو از شکر خالی مباد و کما قالوا عرضت الناقة علی الحوض و فی المعنی عرضت الحوض علی الناقة فانظر الیه بالمنافیة یعنی ای طوطی اسرار

ازشکر خالی مباد منقار تو واین مصراع دعائیه است قوله

سرت سبز و دولت خوش باد جاوید که خوش نقشے نمودی از خط یار

سرت سبز این مصرعه نیز دعائیه است خوش نقشے این مصرع منادی له است قوله

سخن سربسته گفتی با حریفان خدا را زین معما پرده بردار

سربسته مشکل و مخفی حریفان عاشقان خدارا بواسطه خدا زین معما پرده بردار حل نما این معما را قوله

بروے ما زن از ساغر گلابی که خواب آلوده ایم ای بخت بیدار

ساغر دل عارف گلاب مار الورد مراد حقائق و معارف که دل مرشد دارد خواب آلوده ایم گرفتار خواب غفلتیم بخت بیدار مرشد یعنی اے مرشد بروے ما از ساغر دل خویش گلابے بزن اے بیان حقائق و معارف بوجه احسن تا که از هوا و هوس خواب آلود غفلتیم باشد که از مددگاری تو ازین خواب غفلت برهیم و از مضجع خویش بجهیم و قدم پیش نهیم قوله

چه ره بود اینکه زد در پرده مطرب که می رقصند باهم مست و هشیار

ره سرود مراد سخن زد در پرده بطریق اخفا بیان نمود مطرب مرشد قوله

سکندر را نمی بخشند آبے بزور و زر میسر نیست این کار

سکندر نام بادشاه روم مشهور معنی آنست که مرغان فضاے ملک و ملکوت که طائران آشیانه تقدیس و تسبیح بودند هرچند در طلب معرفت کوشش نمودند و خاک گلستان معرفت را که وجود آدم بود و بعناد و حسد زیر و زبر کردند و خود را بزیب و زینت معصومی آراستند قطره ازین خمخانه و جرعه ازین پیمانه آشنایان را نرسید چرا که این کار بزور بازو نیست بلکه این محض فضل ایزدی هست ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء قوله

از آن افیون که ساقی در مے افگند حریفان را نه سر ماند و نه دستار

معنے آنست که پیش ازین دلم مست محبت بود چون مرشد بیان معارف و حقائق نمود مستی بر مستی افزود گویا مرشد افیون در مے ایشان کرد که حریفان را نشا سائی سر و دستار نماند قوله

خرد هرچند نقد کائنات است چه سنجد پیش عشق کیمیا کار

نقد زر مضروب کیمیا عملے است که قلب اعیان اسفل با علی بدو خاص شود یعنی اعیان اسفل بوسیله عمل او با علی میتوان رسانید و از صف النعال بصف عرش توان رسانید یعنی عقل هرچند سکه زد

درگاه است و محتاج الیه گدا و شاه است پیش عشق که کیمیاگری باشد که مس وجود سالکان را زر خالص
مے سازد چه وزن و چه قیمت دارد قوله

مستوران مگو اسرار مستی — حدیث جان مپرس از نقش دیوار

مستوران زاهدان ظاهرپرست اسرار مستی اسرار نامتناهی که از ادراک انسان دور است معنی آنست
که ایشان هنوز از مشیمه امهات عناصر و طبائع نه برآمده و قابل درک نگشته اند کما قال عیسی علیه السلام لن یلج
ملکوت السموات من لم یولد مرتین مرة من بطن امه و مرة من بطن الطبائع التی بین
جنبیه که صورت آنها هنوز چون نقش بر دیوار است و حدیث جان از نقش دیوار پرسیدن بس دشوار قوله

بیمن دولت منصور شاهی — علم شد حافظ اندر نظم اشعار

بیمن خجستگی علم مشهور شعر یعنی کلام موزون معنی آنست که بخجستگی و مبارکی دولت سلطان منصور
نامدار حافظ انشامند شد در گفتن اشعار غزل

ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر — زار و بیمار غمم راحت جانی بمن آر

صبا کنایه از مرشد نکهت باد خوش مراد نشان و خبر نکهت کوی مراد پیغام قوله

قلب بی حاصل ما را بزن اکسیر مراد — یعنی از خاک در دوست نشانی بمن آر

قلب دل اکسیر دارویے کیمیا که بدان زر و نقره شود قوله در کمینگاه نظر با دل خویشم جنگ است
کمینگاه نظر مراد مقام عشق ز ابرو و غمزه او تیر و کمانی بمن آر ابرو و غمزه تجلیات جمالیه یعنی از
تجلیات جلالیه که بمنزله تیر و کمان باعث قتل اند بما عطا نما تا آن این دل را که با ما بجنگ است مقتول سازم
و از دست او رهائی یابم قوله در غریبی و فراق غم دل پیر شدم غریبی بیکسی و عاجزی
پیر شدم چون پیر ضعیف و نحیف ساغرے ز کف تازه جوانی بمن آر شرابے از مشاهده محبوب
بمن آر تا از مشاهده از سر نوجوان گردم و جوانانه چست و چالاک بعشق در آیم قوله

منکران را هم ازین می دو سه ساغر بچشان — وگر ایشان نستانند روانی بمن آر

منکران زاهدان ازین یعنے عشق یکدو سه ساغر بچشان سخنان بگو وگر ایشان نستانند بگوش
جان نشنوند روانی بمن آر فی الحال بما بگو که قدر سخن عشق عاشقان دانند و لذت شراب میخوار شناسد قوله

ساقیا عشرت امروز بفردا مفکن — یا ز دیوان قضا خط امانی بمن آر

ساقی مرشد عشرت امروز مشاهده محبوب که درینجا حاصل باید کرد بموجب من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخرة اعمی یا ز دیوان قضا از جناب حق خط امانی بمن آر که تا ز دوا خواهم زیست قوله

دلم از دست بشد دوش که حافظ میگفت | ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر

از دست بشد از اختیار رفت برخواند بر زائده درین بیت خطاب بخود است چنانچه گویند که بجز این سخن گفتم از دست رفتم غزل

ای صبا نکهتی از خاک ره یار بیار | ببر اندوه دل و مژدهٔ دلدار بیار

نکهت ذکر از خاکره یار بیار یعنی آنست عاشق حزین بطریق نیاز بصبا که پیغمبر عاشقانست التماس میکند که ای صبا ذکری از عاشقی که خاک راه معشوق شده و محبوب برو نموده قوله

نکتهٔ روح فزا از لب دلدار بگو | نامهٔ خوش خبر از عالم اسرار بیار

یعنی آنست از برای جان حزین مشتاقان سخن جان بخش که از لب آن دلدار برآمده بگو و پیغام فرحت اثر از جناب آن محبوب بمن بیار قوله

تا معطر کنم از لطف نسیم تو مشام | شمهٔ از نفحات نفس یار بیار

معطر خوشبو لطف نسیم مراد توجه و پیغام مشام مغز شمهٔ از نفحات نفس یار بیار اندکی از کلام جان پرور دوست بیان کن قوله

بوفای تو که خاک ره آن یار عزیز | بی غباری که پدید آید از اغیار بیار

یعنی آنست که اگر از عالم دردمندی دردی داری سوگند میدهم بوفای تو که با عاشقان همنائی خاکره علامت و مراد ازان کلام بی غباری که پدید آید از اغیار بی آمیزش و مخالطت از غیر قوله

گردی از رهگذر دوست بکوری رقیب | بهر آسایش این دیدهٔ خونبار بیار

گردی از رهگذر دوست مراد از گرد همین گرد با آنچه در خاکراه بالا گفته شد بکوری رقیب برای کور کردن دشمنان بهر آسایش این دیدهٔ خونبار بهر تسکین این دیده گریان قوله

خامی و ساده دلی شیوهٔ جانبازان نیست | خبری از بر آن دلبر عیار بیار

خامی بد دلی ساده دلی سلیم القلبی جانبازان عاشقان حاصل آنست که هیچ دهراسی نداریم خبری از بر آن دلبر عیار بیار تا جان را فدا سازم و خود را باو رسانم قوله

شکر آنرا که تو در عشرتی اے مرغ چمن
با اسیران قفس مژده گلزار بیار

مرغ چمن بلبل مراد مرشد قفس بصاد و سین هر دو آمده است قوله

دل دیوانه ز زنجیر نے آید باز
حلقهٔ از خم آن طرهٔ طرار بیار

حلقه از خم آن طرهٔ طرار بندی از جذبات عشق آن محبوب قوله

روزگاریست که دل چهرهٔ مقصود ندید
ساقیا آن قدح آئینه کردار بیار

شب و روز در وصل آن نگاریم اما هنوز بمقصد نرسیده ایم ساقیا آن قدح آئینه کردار ساقی مرشد قدح آئینه کردار مراد عشق از ذکر ظرف و اراده مظروف و نیز دل مصفا قابل دیدن روے جانان قوله

کام جان تلخ شد از صبر که کردم بیدوست
عشوهٔ زان لب شیرین شکر بار بیار

سخنے از زبان معشوق و نیز تجلی جمالی شامل لطف قوله

دلق حافظ بچه ارزد بمیش رنگین کن
وانگهش مست و خراب از سر بازار بیار

دلق وجود بچه ارزد قدرے ندارد بمیش رنگین کن غرق عشق ساز خراب و ویران و مست از ره بازار بیار بر عالمیان جلوه ده غزل

اے خورم از فروغ رخت لاله زار عمر
باز آکه ریخت بے گل رویت بهار عمر

این بیت خطابیست که ناظم در زبان شیب کرده است شاهد رعنائے شباب را و تمنائیش حالة ضعف و پیری نموده و تمنائے محالی کرده است این گفته بازآ که ریخت همچنان که در عرف خوب مثل شده که میگویند لیت الشباب یعود کاشکے جوانی باز گردیدی چه باز گردد که براہے نرفته است که تواند باز گشتن دریغ که لذت حیات در آوان جوانی بوده و حیاتے که در پیریست حیاتے نیست بلکه مقدمه مماتست این قول آن پیر ناتوان است که شاهد رعنای شباب را گم کرده که قوله

از دیده گر سرشک چو باران رود رواست
کاندر غمت چو برق بشد روزگار عمر

اندیشه از محیط فنا نیست هر کرا
بر نقطهٔ دهان تو باشد مدار عمر

دهان سر مخفی اے هر که عاشق تست و مدارش بر سر مخفی از فنائش باک نیست ؎ کشته زهر جائیکه تریاک نیست ؎ فنائے او بقائے اوست اگرچه در ظاهر فنائے اوست قال ؏ ان اولیاء الله لا یموتون بل ینقلون من الدار الی الدار دیگر لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء عند ربهم

بروز قیون فرحین قوله

نے عمر زنده ام من واین بس عجب مدار | روز فراق راکه نهد در شمار عمر

یعنے آنست که حیات وزندگانی درین جهان فانی آنست که عمر گرانمایه درخدمت محبوب صرف شود وحیاتی که دور از خدمت معشوق است حیات نیست بلکه مماتست درصورت حیات قوله

در هر طرف زخیل حوادث کمین گهست | زان رو عنان گسسته دواند سوار عمر

زان و بدان واسطه عنان گسسته زود تر ماحصل بیت آنست درین عالم فانی که لحظه وصال جانان دست داد محب باید که آن دم را غنیمت شمرد و قدر وقت رابشناسد زیراکه در هر طرف الخ عاشقان جانباز چنین گفته اند که قوله

این یکدو دم که وعدهٔ دیدار ممکن است | دریاب کار دل که نه پیداست کار عمر

هان هشیار شو نه پیداست کار عمر حقیقت عمر معلوم نیست و غافلانرا که اسیر شهوت تن و محبوس نفس و بدن اند خطاب کرده بدین قوله

تا کے مے صبوح و شکرخواب صبحدم | هشدار هان که رفت زدست اختیار عمر

شکرخواب یعنے خوابے که بعد صبوح کنند و خواب استراحت و خواب خوش دریغ که آن بیهر قوله

دی در گذار بود و نظر سوے ما نکرد | بیچاره دل که هیچ ندید از گذار عمر

غزل

اے بر امید وصل تو موقوف کار عمر | عمر منی که پیر شوی در کنار عمر

یعنے اے کسے که کار عمر ما اے زندگی ما موقوف بامید وصل تست یعنے وقتیکه بوصل تو رسم عمر از سر نو حاصل کنم و تو بجاے عمر عزیز من هستی میخواهم که در عمر بحالت پیری رسی واین اشارت بازدیاد عمر است عمر عزیز کنایت از محبوب نثار عمر مراد از عمر محبوب چنانچه در صدر بیت غزل

اے برده گوے حسن زخوبان روزگار | قدت براستی چو سهی سرو جویبار

قد قامت و پوست بر فاله و شگافتن و بریدن برآن سهی سرو سرو که دو شاخه راست برآمده باشد و شاخے متمایل نشده قوله

الحق وجود نقش و نشان دهان تو | موهوم نقطه الیست نه پنهان نه آشکار

الحق راست دهان تو تعین وحدة موهوم نقطه باعتبار عدم ادراک نه پنهان باعتبار آنکه چون قیاس این کثرات

بدوست بس ظاهر است نه آشکار باعتبار عدم ادراک قوله

داده‌ام دل بدست خط و خال زلف تو
از دست هر سه تا چه کشد این دل نگار

خط و خال تجلیات متنوعه زلف جذبه عشق بامید حصول تجلیات متنوعه تو گرفتار عشق تو گردیده‌ام قوله

با او هزار دشمن اگر یکبا من است
دانم مصاف را و نترسم ز کارزار

با من ست یار ماست و ملتفت ماست قوله

عشقت چو در سراچهٔ دل خانه‌گیر شد
زین در اگر به در شوم ایم باضطرار

سراچه سرای خورد ... ضمیر شین لعشق قوله

گر سرو پیش قد تو سر می‌کشد مرنج
عقل طویل را نبود هیچ اعتبار

سرو کنایه از عاشق آزاد پیش قد تو ای بازات تو سر می‌کشد سرکشی کند و دعوی انا الحق می‌زند
عقل طویل را نبود هیچ اعتبار قال علی رض اذا تم العقل نقص الکلام قوله

منصوبه هوای تو حافظ کنون چو باخت
در ششدر غمت دلش افتاده مهروار

منصوبه بازی هفتم نرد و آن هفت اند ۵ گرستایم ده هزارت بار شاید هم زیاد * چون نشینی بر فراز تخت قصر ششدری * چشم دارم هم تو منصوبه کن از لطف طویل * گرچه فارد خانه‌گیری هشتم اندر ششدری * کعبتین بخت چون و ملاس نایدم پنج شش * پس چه سان زین درد و خون چون پنج ایدل جان بری * اسامی بازیها درین ابیات هستند. فارد. زیاد. ستا. هزاران. خانه‌گیر. طویل. منصوبه. دو چار هشت در دو بار دو سه در دو پنج دو دو دو چار یعنی شش غزل

ای باد مشکبو بگذر سوی آن نگار
بگشا گره ز زلفش و بوی من بیار

زلف ای زلف برابسته عبارت از جذبه عشق بوی اسید طمع و خوی بهم رس یعنی احوال من برای عاشقان قوله

با او بگو که ای مه نامهربان من
باز آ که عاشقان تو مردند ز انتظار

باز آ یعنی ازین استغنا باز آ قوله

کردی چو روزگار فراموش بنده را
زنهار عهد یار وفادار گوش دار

زنهار البته یار وفادار کنایه از خود و گوش دار یاد دار و فراموش مکن غزل

ایدل از شام فراق روز هجران غم مخور
شام هجران هم رسد روزی به پایان غم مخور

پایان آخر هست تاریکی را روشنائی درعقب بموجب ان مع العسر یسرا بلبل کنایۃ از خود جمعیت زیبایش وآرایش اخوان هواهاے نفس وشیطان یوسف کنایۃ از تجلی محبوب چاه اختفا بیت احزان سوگخانہ ونیز یعقوب ع خانہ ساختہ بود کہ در فراق یوسف ع از همہ بریده و درانجا نہ خلوت گزیده وآنرا بیت الاحزان نام نموده یعقوب مراد سالک مهجور یوسف محبوب بشیر مژده دهنده ونام شخصے کہ مژده پیراهن یوسف بہ یعقوب آورده اینجا کنایۃ از مرشد یوسف گم گشتہ تجلی رو درنقاب شده کنعان کنایۃ از دل عاشق بدست غم مده غم مخور سمرقند نام شهرے مشهور دراصل سمرکند چہ سمر نام پادشاہے بانی آن وکند ترکان وشهر وده راگویند وقیل جنۃ الدنیا اربعۃ السغد والسمرقند والرے وغوطۃ الدمشق سلطان خراسان سنجر کہ ملک خراسان بود وهرکہ بادشاه خراسان بود غزل

بعد ازین هرگز نبیند هیچ میخوارے دگر	همچو من میخواره مثل تو خمارے دگر

خمار باده فروش یعنی مرشد قولہ

ساقیا داریم چندانی کہ ما ازدست فے	میخوریم وباز میگوییم یکبار دگر

ساقی حضرت حق داریم دارمرا یعنی اے ساقی واے مصور واے فاتح ارواح چندان نگهدار مرا کہ دیگربار بمحبوب ومرشد خود بپیوندم وجام محبت ازدستش بنوشم ولبعرض راز خود بگوشم یعنی بیش ازین یکبار باین دولت رسیده مرة اخرے میخواهد خرقہ پشمینہ عبای درویشان گیسوے کنایۃ از اوصاف آلهی معنی آنست کہ خرقہ درویشی را ترک دهم ودر زهد وفروتنی بکوشم واز روے ریا دوری گزینم ودر زمین استعداد خود تخم اوصاف کمال درپاشم وتخلقوا باخلاق اللہ نموده یکرنگ وحدة باشم کارگر انیست کاین مستی عزیزان میکنند یعنی اگر طاعت انیست کہ این ظاهر پرستان ازروے ریا میکنند غزل

پروانہ نے شکیبد از دور	ورقصد کند بسوزدش نور

پروانہ کرمیست مشهور عاشق شمع نمی شکیبد صبر نمیکند عاشق را درهر دوحال خرابی است کہ نہ با او میتواند ماند ونہ بے او اگر نہ بیند می سوزد وگر بیند میرد ۵ سوزم گرت نہ بینم میرم چو رخ نمائی هرکس بخیال خود گرفتار هرکسے بموجب کل حزب بمالدیهم فرحون بچیزے کہ دارند فرحت کنند گانند عالمان بعلم وزاهدان بزهد ومتقیان بتقوی وقس علی هذا القیاس صاحب نظران عاشقان بروی منظور مشاهده محبوب قضا حکم کردن عرض ظاهر کردن مستور پوشیده گیها وانده آنوقت تو در بهشت باشی تو دیدار خود بعاشقان نمائی

هرگز بکنم نگاه در حور این بیت با بیت سابق بمضمون این بیت متحد است ۵ روز قیامت شود پله بمیزان ننهند ۵ خلق بجنت روند من نکرم سوے دوست ۵ ناب خالص سلسبیل نام چشمه ایست عینا فیها تسمی سلسبیلا ۵ همچنین کافور ومزاجها کافورا غزل

چون صبح کرد عزم جهانگیری آشکار — آفاق را ز جملہ زرلفت شد شعار

شعار لباس اسلاق بفتح نشستگاه سلاطین در زمستان ایلاق نشستگاه ملوکان در تابستان طلیعه فوجے را گویند که پیش از مقدمه بود کامگار خداوندامر غزل

دیگر بشاخ سرو سهی بلبل صبور — گلبانگ زد که چشم بد از روی گل بدور

مراد از شاخ درجه سرو سهی نشستگاه بلبل مراد مقام عشق بلبل عاشق گلبانگ آواز بلبل بدور باز انده قوله

اے گل بشکر آنکه شگفتی بکام دل — با بلبلان بیدل شیدا مکن غرور

گل کنایة از محبوب شیدا دیوانه غرور تکبر قوله

از دست غیبت تو شکایت نمیکنم — تا نیست غیبتے ندہد لذتے حضور

غیبت جدائی شکایت میکنم چه الارادة ترک الارادة تا نیست غیبتے ندهد لذتے حضور تا نیش هجران نکشد نوش وصل را لذت نیابد قوله

گر دیگران بعیش وطرب خرم اند وشاد — ما را غم نگار بود مایهٔ سرور

دیگران کنایة از ظاهر پرستان عیش وطرب کرو فر شاد بیغم غم نگار عشق محبوب سرور شادی قوله

زاهد اگر بحور وقصور ست امیدوار — ما را شرابخانه قصورست ویار حور

قصور جمع قصر قوله

میخور ببانگ چنگ ومخور غصه ور کسے — گوید ترا که باده مخور گو هو الغفور

ببانگ چنگ علانیه وآشکارا ور کسے اشارة بزاهد هو الغفور او ستبخشنده شیراند ور ساز وبوی وصل بامید وصل با نیش نوش باشد با غم بود سرور بموجب ان مع العسر یسرا ومع الطرح فرح نوش چیزے شیرین وآبحیات وتریاک قوله

حافظ شکایت از غم هجران چه میکنی — در هجر وصل باشد ودر ظلمت ست نور

ظلمت تاریکی نور روشنی غزل

۵ این غزل در نسخ موجوده نیست ۱۲

۵ این بیت در نسخ موجوده نیست ۱۲

دلا چندم بریزی خون ز دیده شرم دار آخر
تو نیز ای دیده خوابی کن مراد دل برآر آخر

یعنی اے دل تا کے مرا در غم و اندوه داری و از دیده که مدام تبو نگرانست شرمے وار و اے دیده تو نیز رحمے نما و مراد دل برآر یعنی بمشاهده دوست رسان قوله

منم یارب که جانان را ز عارض بوسه می چینم
دعای صبحدم دیدی که چون آمد بکار آخر

دیدی خطاب بدل آمد بکار آخر مستجاب گردید قوله

مراد دنیا و عقبی بمن بخشید روزی بخش
بگوشم قول چنگ اول بدستم زلف یار آخر

روزی بخش خدا چنگ نام ساز قول چنگ تلقین مرشد اول اشارة به نشأة الاولی زلف یار جذبه آخر اشارة بنشأة الآخرة معنے آنست که حق تعالے از روے فضل و کرم مرادات دینی و دنیوی بمن ارزانی داشت که در دنیا قابلیت سماع حقائق و معارف از مرشد عطا فرمود و در آخرت نوید وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة در داد و نیز آن باشد که اول قابلیت سماع حقائق و معارف از مرشد عطا نمود و بآخر زلف یار که کنایه از وصل است میسر ساخت قوله

چو باد از خرمن دونان ربودن خوشه تا چند
ز همت توشه بردار و تخمے خود بکار آخر

دونان کنایه از ظاهر پرستان همت اشارة بان الله یحب المعالی الهمم و همة الرجال تقلع الجبال معنے آنست که چو باد که کام میکشاید از خرمن فرومایگان خوشه می ربایید تا کے بظاهر پرستان تقلید بنمائی و منتظر وقت ایشان آئی تا دست گرفته ترا بجاے رسانند که ایشان از دون همتی خویش در همینی بخود و امانده از همت و قصد خویش توشه بردار و جهدے کرده تخمے در زمین استعداد خود بکار قوله

نگارستان چین دانم نخواهد شد خراب آخر
بنوک کلک رنگ آمیز نقشے می نگار آخر

نگارستان نگارخانه چین شهریست که بتازی صین خوانند اطلبوا العلم ولو بالصین نگارستان چین مرتبه عشق حقیقی معنے آنست که مرتبه عشق حقیقی قابل فنا نیست و هر که بدان مقام رسد شایان آنست که در آن مقام در آمده از کلک رنگ آمیزی شعرے در خور انگیز که بر صفحه روزگار نقشے ماند و پس آینده عکس آن بستاند قوله

دلا در ملک شبخیزی گر از اندوه نگریزی
دم صبحت بشارتها بیارد زان نگار آخر

ملک شبخیزی اضافة بیانیه و نیز راه عاشقی دم صبح وقت انقضاد اندوه دم صبحت وقت صحبت معشوق قوله

شبے چون ماه زانو زد مے چون لعل پیش آورد
تو گوئی تائبم حافظ ز ساقی شرم دار آخر

بت یعنی آنچه پرستش کنند صورت از چوب و سنگ و مثله پیش آور پیش آرند یعنے در پیش موجود دارنده شرم دار آخر یعنے ہوش غزل

روے بنما و وجود خودم از یاد ببر	خرمن سوختگان را ہمہ گو باد ببر

روے بنما خطاب بمحبوب حقیقی و مرشد وجود خودم از یاد ببر مرا ازین ہستی مستعار لاحیقل ساز خرمن وجود سوختگان عاشقان ہمہ گو باد ببر نیست و معدوم باد قوله

ما که دادیم دل و دیده بطوفان بلا	گو بیا سیل غم و خانه ز بنیاد ببر

طوفان بلا عشق که العشق تمام المحنة والبلا سیل غم کنایة از عشق خانه ز بنیاد ببر وجود طلس ساز قوله

دوش میگفت بمژگان سیاهت بکشم	یارب از خاطرش اندیشه بیداد ببر

مژگان سیاه شدائد و بلیات عشق از خاطرش ضمیر شین بر معشوق قوله سینه گو شعله آتشکده پارس باش - پارس نام ولایتے و انجا بر شهر شیراز و سپاهان و کرمان و یزد معنے آتش گو سینه پاره آتش باش در سوختگی حاصل آن که عاشق را غیر از سینه سوزان حاصلے نه دیده گو به رخ و جله بغداد ببر یعنے دیده را بگو که در اشک فشانی غیرت دجله شو یعنے محب را غیر از دیده گریان کارے نه قوله

زلف چون عنبر خامش که ببوید هیهات	اے دل خام طمع این سخن از یاد ببر

زلف عنبر مراد وصل ببوید حاصل نباید خام طمع اشارة ماللتراب ورب الارباب از یاد ببر فراموش کن قوله

سعی نابرده درین راه بجائے نرسی	مزد اگر مے طلبی طاعت استاد ببر

سعی نابرده بے ریاضت درین راه اشارة بعاشقی بجائے نرسی بمطلب نرسی یعنی بمعرفت و وصل مزد گرمے طلبی وصل حق اگر میخواہی طاعت استاد ببر در طاعت و پیروی مرشد و پیر باش قوله

دولت پیر مغان باد که باقی سهل ست	دیگرے گو ببر و نام من از یاد ببر

که باقی سهل ست که جان و مال اگر رفت غمے نیست دیگرے گو ببرد نام من از یاد ببر اگر دیگرے نام مرا از یاد ببرد و یاد نیارد گو سیار غزل

روے بنما و مرا گو که دل از جان برگیر	پیش شمع آتش پروانه بجان گو در گیر

دل از جان برگرفتن از جان نومید شدن معنے مصراع ثانی آنکه پروانه را بگو که پیش شمع آتش بجان برگیر یعنے خود را بسوز قوله

(مقطع) حافظا اندیشه کن از نازکی خاطر یار ...

برلب تشنهٔ ما بین و مدار آب دریغ ‌‌ ‌‌ ‌‌ بر سر کشتهٔ خود آئی وز خاکش برگیر

ماحصل بیت آنست که ماهی جانم که با آب محبت تو خو گرفته بیرون مکش و عندلیب روحم که برگل رخساره تو واله شده حجاب درمیان میار که طاقت آن ندارد و مرغ دلم که در هوائے تو پر و بال میزند بناوک ناامیدی مجروح چون حباتش بقربت دارد با آتش فرقت مسوزاے در خوبی نے همتا بر خراب شده خود نظرے انداز واسے مایه دار حسن زکوٰة جمال کش و مستحقان دیدار مراده که بهتر ازین مستحق در عالم کم یابی اے دستگیر از پا در آمده را از خاکش برگیر قوله

چنگ بنواز و بساز ار نبود عود چه باک ‌‌ ‌‌ ‌‌ آتشم عشق و دلم عود و تنم مجمر گیر

عود نام چوبیست خوشبو که مے سوزند و نام سازیست - قوله

ترک درویش مگیر ار نبود سیم و زرش ‌‌ ‌‌ ‌‌ در غمت سیم شمار اشک و رخش را زر گیر

درویش عاشق کنایت از خود قوله

در سماع آی و ز سر خرقه برانداز برقص ‌‌ ‌‌ ‌‌ ورنه در گوشه نشین دلق ریا در بر گیر

ز سر خرقه برانداز هستی مستعار را محو کن قوله

صوف برکش ز سر و بادهٔ صافی درکش ‌‌ ‌‌ ‌‌ سیم در باز و بزو سیم برے در بر گیر

صوف برکش ز سر لباس ظاهر آرائی را دور کن بادهٔ صافی درکش عشق و محبت حقیقی که مبرا از ماسوا باشد حاصل نما سیم درباز ترک عبادت و زهد ریائی نما سیم برے در بر گیر مرشدے حاصل نما قوله

دوست گر یار شود جمله جهان دشمن باش ‌‌ ‌‌ ‌‌ بخت گو پشت مکن روی زمین لشکر گیر

دوست گر یار شود یعنے عنایت دوست در کار است جمله جهان دشمن باش از دشمنی غیر باکے نیست بخت گو پشت مکن اقبال بخت میباید قوله

میل رفتن مکن ای دوست دمی با ما باش ‌‌ ‌‌ ‌‌ بر لب جوے طرب جوی و بکف ساغر گیر

برلب جوے کنایت از دنیا و جود و چشمان جو طرب جوے تماشا کن لب ساغر گیر یعنی در بیهوشی درآ و یا بگفتن سخنان عشق و محبت مشغول شو قوله

رفته گیر از برم این آتش و آب دل و چشم ‌‌ ‌‌ ‌‌ گونه ام زرد و لبم خشک و دهانم تر گیر

گونه ام زرد یعنی حالت من برین رسیده که رنگ من کهربا وار زرد گردیده لبم خشک لب من خشکی

پذیرفته کنار هم تر گیر از کثرت گریه کنار من بمنزلهٔ جوے گردیده قوله

حافظ آراسته کن بزم و بگو واعظ را ‖ که ببین مجلسم و ترک سر منبر گیر

بزم کنایت از وجود باعتبار جامعیت غزل

روز نوروز و مے و مطرب و معشوق و بهار ‖ مستی و عشرت و آغوش و پریروے نگار

نوروز یعنے آن روز که آفتاب در نقطهٔ حمل آید بتازیش نیروز خوانند من ابراهیم شاهی غزل

ساقیا ساغر شراب بیار ‖ یک دو ساغر شراب ناب بیار

ناب هرچه خالے آمیزش و خالص باشد قوله

دارو ے درد عشق یعنے مے ‖ کوست درمان شیخ و شاب بیار

درمان علاج شیخ پیر شاب جوان درمان شیخ و شاب یعنے پیر را جوان سازد و جوان را چالاک قوله

آفتاب ست و ماه باده و جام باده اشارة بآفتاب و ماه اشارة بجام درمیان مه آفتاب بیار

یعنے جام را مالامال از باده ساز قوله

برزن این آتش مرا آبے ‖ یعنے این آتشے چو آب بیار

آب برزدن فرونشاندن آتش مراد عقل که سبب افروزش عالم است و نیز عشق که موجب سوختگی عاشق است آن آتش چو آب مشاهده روے دلدار و نیز عشق که بظاهر سوزنده و بباطن موجب بقا معنی آنست که اے ساقی بر آتش عقل من که اشتعال تمام دارد آبے برزن و تابش و یرا از بس اشتعال برافگن یعنے عشق که فی الحقیقت سوزنده و غیر خود را ناچیز کننده و چون آبست لطیف در اجزاے وجود درآینده و آتش عقل کشنده بیار و بر آتش عقلم بریز که عقل با عشق کارے ندارد قوله

گل اگر رفت گو بشادی رو ‖ بادهٔ ناب چون گلاب بیار

گل اگر رفت مراد از گل عقل و جوانی بادهٔ ناب عشق و محبت قوله

غلغل بلبل ار نماند رواست ‖ قلقل شیشهٔ شراب بیار

یعنے قیل و قال علماے ظاهری نماند رواست بیان حقائق و معارف مرشد طریقه که بالاتر از وست برائے ما

وصل او جز بخواب نتوان دید ‖ داروے کوست اصل خواب بیار

وصل او کنایة از مشاهدهٔ محبوب جز بخواب نتوان دید حصول آن جز بفناے صفات بشری نگردد

داروے یعنے شغلے اے عشقے اصل خواب اصل فنا صفات بشری قوله

اگرچه مستم بده دو جام دگر　　تا بکلی شوم خراب بیار

گرچه مستم اگرچه نشه از عشق حصول نموده بده دو جام دگر یعنے از زیاد عشق ارزانی دار تا بکلی شوم خراب بکلی نیست گردم در صفات وافعال وذات قوله

یا صواب است ویا خطا خوردن　　گر خطا هست دگر صواب بیار

صواب نیک ثواب مراد باعث اجر قوله

یک دو رطل گران بحافظ ده　　اگر گناه است دگر ثواب بیار

رطل پیمانه گران بزرگ

غزل

سرو بالا بلند وخوش رفتار　　دلبر نازنین وگل رخسار

بالا قد نازنین متصف بناز دل ربا بردهٔ لعیاری شوخی وچالاکی از برای خدا کاریکه بیواسطه کنند از برای خدا گویند نگاهش ضمیر شین بسوی دل جادو ساحر سنبل زلف کنایه از جذبه عشق وحقائق مشک کنایه از پند ونصیحت وعقل غزل

شب قدرست وطے شد نامه هجر　　سلام فیه حتی مطلع الفجر

شب قدر کنایه از شب وصل طے شد پیچیده شد اے رفت نامه هجر زمان هجر یعنے مصرعه ثانی آنکه سلامتی باد دران شب تا وقتیکه طلوع کند فجر قوله

الا در عاشقی ثابت قدم باش　　که در این ره نباشد کار بے اجر

الا دانا وآگاه باش در این ره یعنی در عاشقی کار بے اجر محنت لاینفع ان الله لایضیع اجر المومنین

ثمرها چیني حصول فائده ها کنی شجر مراد درخت محبت قوله

من از رندی نخواهم کرد توبه　　ولو آذیتنی بالهجر والحجر

اگر اذیت کنی تو مرا بجدای وسنگ قوله

برآ اے صبح روشن دل خدارا　　که بس تاریک می بینم شب هجر

صبح روشن دل کنایه از محبت ویا صبح وصال خدارا بواسطه خدا قوله

وفا خواهی جفاکش باش حافظ　　فان الربح والخسران فی التجر

بدرستیکه سود وزیان در تجارت است باین که تاجران اول محنت میکشند وزر خرچ میکنند لبعد از ان سود

می نمایند جفاے معشوق بمنزلہ زیان تجارت است وفاء معشوق بمنزلہ سود تجارت است **غزل**

صبا ز منزل جانان خبر دریغ مدار	وز و بعاشق مسکین خبر دریغ مدار
بشکر آنکہ شگفتی بکام دل اے گل	نسیم وصل ز مرغ سحر دریغ مدار

شگفتی بکام دل بمقصود دل رسیدی و خندان شدی گل محبوب نسیم وصل یعنے نوید وصل مرغ سحر عاشق **قولہ**

حریف بزم تو بودم چو ماہ نو بودی	کنون کہ ماہ تمامی نظر دریغ مدار

چو ماہ نو بودی یعنے در مبادی احوال ماہ تمامی بدرجہ کمال ہستی **قولہ**

کنون کہ چشمہ نوش ست لعل شیرینت	سخن بگوے و ز طوطی شکر دریغ مدار

طوطی عاشق شکر کنایت از لب و مراد از لب لطف و بوسہ کہ کنایۃ از وصل است **قولہ**

جہان و ہر چہ در و ہست سہل و مختصر است	ز اہل معرفت این مختصر دریغ مدار

ہر چہ در و ہست یعنی از مشاہدہ و مکاشفہ سہل آسان مختصر اندک **قولہ**

مکارم تو بآفاق مے برد شاعر	از و وظیفہ و زاد سفر دریغ مدار

مکارم بزرگیہا بآفاق می برد شہرہ روزگار میسازد شاعر عاشق کہ مدح پرداز معشوق است زاد سفر توشہ مراد لطف و فضل مسافران عاشقان کہ سالک مسالک عشق اند ہمت توجہ سیر نشاط طے الارض مقدم پیش آمدن مقر جاے قرار مراد محل **قولہ**

چو ذکر خیر طلب میکنی سخن این ست	کہ در بہاے سخن سیم و زر دریغ مدار

ذکر خیر طلب میکنی طالب ذکر خیر ہستی بہاے سخن خریدن ذکر خیر سیم و زر کنایۃ از لطف و فضل **قولہ**

غبار غم برود حال بہ شود حافظ	تو آب دیدہ ازین رہگذر دریغ مدار

غبار غم برود رفع غم شود حال بہ شود حال بسامان پذیرد آب دیدہ گریہ ہم صحیح برائے آنست کہ البکاء تحصیل المراد **غزل**

عید است و موسم گل و یاران در انتظار	ساقی بروے یار ببین ماہ و مے بیار

عید کنایۃ از وقت عشقبازی کہ میخواری است موسم گل بہار مراد جوانی یاران مراد حواس **قولہ**

گر فوت شد سحور چہ نقصان صبوح ہست	از مے شوند روزہ کشا طالبان یار

سحر طعام سحر گہی مراد بندگی و ریاضت در مرتبہ زہد صبوح بفتح شرابے کہ بامداد جہت خمار شکنی دوشینہ خورند اینجا کنایۃ از مرشد عشق است روزہ کشا روزہ کشایندہ معنی آنست کہ اگر اعمال مرتبہ زہد و پرہیزگاری

ہ یعنی [illegible] ۱۲

از دست رفت نقصانی ندارد که اعمال عشق که ازان بالا ترست و خوشتر سالک را عشق عیش می آرد و طالبان صادق و عارفان واثق زهد و صلاح را بعشق بدل نمایند و روزه کنایه از دست باز داشتن تعلیم اینجاانست بدون وصال دوست نمی کشایند الدنیا یوم ولنا فیها صوم قوله

دل برگرفته بودم از ایام گل ولی — کاری بکرد همت پاکان روزگار

دل برگرفته بودم یعنی رغبتی نداشتم ایام گل بهار که آوان میخواریست یعنی عشق قوله

جز نقد جان بدست ندارم شراب کو — کان نیز بر کرشمه ساقی کنم نثار

شراب مراد عشق و مشاهده کرشمه ساقی تجلی محبوب قوله

دل در جهان مبند و زمستی سوال کن — از فیض جام و قصه جمشید کامگار

دل در جهان مبند دلبستگی بدنیای فانی مکن زمستی سوال کن طالب عشق باش و زحال گردش فلک و دور روزگار از نیها چه می پرسی خود عیان است از فیض جام مراد از جام شراب از ذکر ظرف و اراده مظروف مراد از شراب عشق قصه جمشید کامگار که آخر الامر بحسرت با خود تیر زند و جمشید بادشاهی بود حکیم پیشه که رسیدن و تافتن و خیاطت جامه و تعیین نان پشکریان و انواع عطر پیدا آورده و شراب انگوری ساخته و شاه بادو نام نهاده و نیز جن و شیاطین مسخر داشت و سیصد سال در عهد او خلق را بیماری و دو رنجت نبود فلیند موت و معنی سلیمان آید چون بفتا بلاکین و اسپ و ستور و باد اصف امثال آن واقع شود و سلیمان نیز مراد بود و چون بقابله سدو بالیقیه واقع شود سکندر مراد بود ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

خوش دولتیست خرم و خوش خسرو کریم — یا رب ز چشم زخم زمانش نگاه دار

خوش خسرو کریم کنایه از مرشد چشم زخم زمان حوادث و بلیات و آفات قوله

زانجا که پرده پوشی لطف عمیم تست — بر نقد ما بپوش که قلبیست کم عیار

قلب دل و دغل قوله

ترسم که روز حشر عنان بر عنان رود — تسبیح شیخ و خرقه رند شرابخوار

عنان بر عنان برابر و همسر قوله

حافظ چو رفت روزه و گل نیز میرود — ناچار باده نوش که از دست رفت کار

روزه ایام زهد گل ایام محبت معنی آنست که ای حافظ ایام زهد و پرهیزگاری آخر شد هنگام عشق و محبت

پایان شده میر و باده عشق حقیقی بدست آر و از ذوق مشاہدات حظے بردار کہ عنان اختیار و مدار کار از دست رفت

غزل

عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چہ کار　　تشنہ دردم مرا با وصل و با ہجران چہ کار

کفر و ایمان در اصطلاح این طائفہ لطف و قہر ست چنانچہ مذکور ست ہ نور و ظلمت بطن و ظہرت آمدہ و کفر و ایمان لطف و قہرت آمدہ و نیز الکفر والاسلام مقامان من وراء العرش حجابات بین اللہ و عبدہ وکان اللہ تعالی لم یکن فیہ الکفر والاسلام یعنی کفر و اسلام ہر دو از امور نسبی است و حق وراء نسبت پس ہر دو حجاب ہند ہ کفر و ایمان چون حجاب راہ حق اند اے پسر رو بستان بخرمی از کفر و ایمان درگذر قولہ

کشتۂ عشقم مرا از شحنۂ دوران چہ غم　　مفلس عورم مرا با زمرۂ دیوان چہ کار

عور برہنہ زمرہ گروہ قولہ

چونکہ اندر ہر دو عالم یار می باید مرا　　با بہشت و دوزخ و با حور و با رضوان چہ کار

رضوان نام دربان بہشت · قولہ

ہر کہ از خود شد مجرد در طریق عاشقی　　از غم و درد ش چہ آگاہی و با درمان چہ کار

از خود شد مجرد خود پرستی گذاشت و از خود رفت قولہ

صورت مردان چہ خواہی سیرت مردان گزین　　مرد عاشق پیشہ را با صورت ایوان چہ کار

صورت ایوان صورتے کہ در ایوان بر در و بام نگارند مراد لباس ظاہری و نقش و نگار محبوبان مجاز قولہ

حافظا گر عاشق و مستی دگر رہ باز گوے　　عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چہ کار

دگر رہ بار دیگر

غزل

گفتم کہ چیست قدرت گفتا کہ رشک عرعر　　گفتم دہان تنگت گفتا کہ تنگ شکر

عرعر سرو ۱۲ من ابراہیم شاہی تنگ بفتح خرد ار جام جم پیالہ جمشید کہ حکما ساختہ بودند و از ہفت فلک در و معائنہ و مشاہدہ کردی و آنرا جام جہان نما گفتندے آئینہ سکندر چون سکندر سکندریہ بنا کرد و در حد فرنگ کنارہ دریا براے دفع شر فرنگیان منارہ بنا کرد و آئینہ حکمت و طلسم ساختہ ارسطو بر سر آن نہاد و دیدبانان نصب کرد تا خیر و شر استعداد آمدن فرنگیان مقہور شود دیدبانان غفلت را بخود راہ دادند سہ بار فرنگیان بمفاصلہ اہل سکندر را غافل در گرفتند و اسکندریہ را خراب کردند و آن آئینہ را درمیان دریا انداختند چون سکندر از گشت جہان مراجعت نمود اسکندریہ را باز بنا کرد و ارسطو حکمتے ساخت آئینہ غریق از دریا جہید

ہ این غزل در نسخ موجودہ نیست ۱۲

در بستر مبارہ نشست لیس فرنگیان باز غالب نشدند غزل

گر بود عمر بمے خانہ رسم بار دگر | ردم | بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

گر بود عمر اگر عمر وفا کند میخانہ آستانہ پیر ومقام عشق رندان عاشقان وعارفان قولہ

خرم آن روز کہ با دیدۂ گریان بروم | تا زنم آب در میکدہ یکبار دگر

زنم آب آبپاشی کنم میکدہ ہمون مےخانہ قولہ

معرفت نیست درین قوم خدایا مددے | تا برم گوہر خود را بخریدار دگر

معرفت شناسائی کنایہ از مرشد درین قوم اشارت بزاہدان ظاہر پرستان قولہ

یار اگر رفت وحق صحبت دیرین نشناخت | حاش للہ کہ روم من زپئے یار دگر

یار کنایہ از پیر ومحبوب حاش للہ دوری ہمیشہ ازو دگاہ خدا یعنے معاذ اللہ روم من زپئے یار دگر بلکہ البتہ پس او باید رفت قولہ

گر مساعد شودم دائرۂ چرخ کبود | ہم بچرخ آورمش باز بپرگار دگر

مساعد یاری دہندہ دائرۂ چرخ کبود فلک پرگار قلم آہنین کہ نقاشان بدان دائرہ کشند بپرگار دگر یعنے بتدبیر دگر اسے بجستجوے قولہ

راز سربستۂ ما بین کہ بدستان گفتند | ہر زمان با دف ونے بر سر بازار دگر

راز سربستہ ما عشق پوشیدہ ما بدستان بسرود اسے آشکارا قولہ

عافیت می طلبد خاطرم ار بگذارند | غمزۂ شوخش وآن طرۂ طرار دگر

آن طرۂ طرار اشارہ بجذبۂ عشق قولہ

ہر دم از درد بنالم کہ فلک ہر ساعت | کندم قصد دل زار بآزار دگر

بآزار دگر بحادثہ وآفتے دیگر قولہ

باز گویم نہ درین واقعہ حافظ تنہاست | غرقہ گشتند درین بادیہ بسیار دگر

درین واقعہ مراد اندوہ تنہاست اسے تنہا نیست غزل

نصیحتے کنمت بشنو وبہانہ مگیر | ہر آنچہ ناصح مشفق بگویدت بپذیر

ناصح مشفق کنایہ از مرشد قولہ

ز وصل روے جوانان تمتعے بردار | که در کمینگه عمرست مکر عالم پیر

ز وصل روے جوانان از مشاہدہ محبوبان ونیز خدمت عرفا وفقرا تمتعے بردار فیضے حاصل نما قوله

نعیم ہر دو جہان پیش عاشقان بدوجوے | که آن متاع قلیل ست واین بہاے کثیر

بدوجو مقدار دوجو آن متاع قلیل اشارة بنعیم دوجہان وین بہاے کثیر اشارة بمعشوق قوله

معاشرے خوش ورودے بساز میخواہم | که درد خویش بگویم بنالهٔ بم وزیر

معاشر یار وہم صحبت رود نام ساز مراد عاشقی بساز باستعداد اوے بکمال قوله

بران سرم که ننوشم مے وگنه نکنم | اگر موافق تدبیر من شود تقدیر

سر خیال مے عشقبازی قوله

چو قسمت ازلی بے حضور ما کردند | گر اندکے نه بوفق رضاست خورده مگیر

رضا خواہش قوله

بعزم توبه نہادم قدح زکف صد بار | ولے کرشمهٔ ساقی نمیکند تقصیر

عزم قصد کرشمهٔ ساقی تجلی محبوب تقصیر کوتاہی قوله

چو لاله در قدحم ریز ساقیا مے ناب | که نقش خال نگارم نمیرود ز ضمیر

قدح کنایه از دل ساقی مرشد مے ناب عشق وتجلی محبوب قوله

بگفتمت که حذر کن ز زلف او اے دل | که میکشند دران حلقه باد در زنجیر

زلف جذبه عشق ونیز تعلقات دنیوی قوله

بیار ساغر یاقوت وفیض در خوشاب | حسود گو کرم آصفی ببین وبمیر

ساغر دل خونین خوشاب تازه وروشن وآبدار آصف کنایه از حق تعالے ومرشد قوله

مے دو ساله ومحبوب چارده ساله | ہمین بس است مرا صحبت صغیر وکبیر

معنی آنست که شاہد نوخیز در بر کشیدن وشراب نوشیدن ہمین بس است مرا صحبت صغیر وکبیر و
معنے حقیقی آنکه مراد از مے دو ساله محبتے باشد که از جا برآمده تخم سعادت در مزرع حقیقت کشته باشد
ومحبوب چارده ساله باعتبار مدت قران که در مدینه نازل شده دیگر آنکه مخفی نماند که سالک را گاہے
بقا بوجود خود است که وقت انانیت وزمان ظہور کثرة است وگاہے فنا از وجود خود واین ہر دو قسم است

۱ یکی فنا من وجه که عبارت است از رفع شعور من وجه بوجود تجلی واحد القهاری و این مستلزم بقا باشد و آن عبارت است از شعور بوجود حق من توجه بواسطه سریان تجلی مذکور در قلب سالک. ۲ دوم فناء تام که عبارت است از تلاشی و اضمحلال وجود سالک باستیلاء تجلی مذکور و این مستلزم بقاء تام است که عبارت است از تحقق وجود و تلاشی وجود بکلیه پس جمله سه مراتب شدند یکی بقا بوجود خود بالکلیه دوم فنا من وجه ۳ سیوم فنا بوجود خود بکلیه و بعضے سالکان باندک واردات که در مرتبه فنا من وجه روی میدهد سیراب میشوند و قلق و بستگی ایشان مبدل میشود و بعضے بعد از هر واردے نعره هل من مزید میزنند و تعطش بقدر موئے متغیر نمیشود و این مقام برائے اہل کمال است مے محبت دو ساله کنایه از زمان مطلق و معشوق مراد معشوق حقیقی که شهود او ناظم را پس از خونخواری چارده سال حاصل شده میگوید محبت دو ساله که در هر دو زمان هم در زمان بقاء وجود و هم در زمان فنا من وجه پاینده ماند چنانچه حالت بایزید بسطامی و معشوق حقیقی همین است مراد از کودین در مصاحبت و ملازمت کامل و اکمل و صغیر کنایه از مے و کبیر معشوق **قوله**

حدیث توبه درین بزمگه مگو واعظ	که ساقیان کمان ابروت زنند به تیر

ساقیان کمان ابرو معشوقان **قوله**

چه جاے گفته خاجو و شعر سلمانست	که شعر حافظ شیراز به ز شعر ظهیر

خواجو نام شاعر سلمان نام صحابی که سلمان فارسی میگفتند و قال ؑ فی حقه السلمان منا و نام شاعرے که از کلام اوست ؎ چون محمد گفت السلمان منا اهل بیت ٭ شاید از وقت سخن باشی تو هم از اهل بیت ٭ و ظهیر نام شاعرے که ممدوح او قزل ارسلان است و او ملک الشعرا است ؎ دیوان ظهیر فاریابی ٭ در مکه بدزد اگر بیابی نظم آراستگی و شعر **غزل**

نیستی عشق را اگر عاشق همراه گیر	پای برفرق خداوند سهر و جاه گیر

مهر آفتاب تر دامنی مجرمی و گنهگاری و معیوبی و ملوثی خرگاه خیمه از خیمه و قیل مقام خوشی چه بزبان پهلوی خر بکسر خوشی را گویند از لا یعنی از مقام فنا فتراک دوالها زین که در آن استاد چیزها آویخته باشد شاه عشق الا الله مراد مقام هست و بقا **غزل**

یوسف گم گشته باز آید بکنعان غم مخور	کلبه احزان شود روزی گلستان غم مخور

خواجه درین غزل دل غمدیده را تسکین میدهد و اشاره بآن میکند اگر آینده را عسرے پیش آید یقین بداند که بعد از ان یسرے رونماید که فان مع العسر یسرا پس از عسر چند روزه که نسبت بیسری است که نسبت الیه چنان سد بست و گردش دوران برین نهج نشسته که درین نشا بغم عالم روے راحت نه بیند و بے زخم خار گل مراد نچیند یوسف گم گشته تجلی روی در نقاب گردیده کنعان دل کلبه احزان دل غمگین یعنی آن تجلی که رو در نقاب گردیده روزے از فضل نامتناهی باز بکنعان دل تو ورود نماید و دل تو که بسبب هجران بمنزله بیت الاحزان است از مقدم آن تجلی گلستان گردد غم مخور قوله

این دل غمدیده حالش به شود دل بد مکن — وین سر شوریده باز آید بسامان غم مخور

غمدیده پریشان حالش به شود جمعیت رونماید دل بد مکن نومید مشو سامان آراستگی قوله

هان مشو نومید چون واقف نهٔ از سر غیب — باشد اندر پرده بازیهای پنهان غم مخور

هان هشیار باش اندر پرده حجاب و مخفی قوله

گر بهار عمر باشد باز بر طرف چمن — چتر گل بر سر کشی اے مرغ خوشخوان غم مخور

چتر گل مشاهده تجلی حاصل کنی مرغ خوشخوان بلبل کنایه از عاشق قوله

دور گردون گر دو روزی بر مراد ما نگشت — دائما یکسان نماند کار دوران غم مخور

یعنے اگر بگردش گردون روزے چند بمراد خود نرسیدیم دائما یکسان نماند کار دوران یعنی مدام همین طور نخواهد ماند کعبه و بتخانه اسلام و کفر گرد کوے یار گرد ای عشق مشوقی حاصل نما ظلمت کنایه از هجران قوله

اے دل ار سیل فنا بنیاد هستی برکند — چون ترا نوح است کشتیبان ز طوفان غم مخور

سیل فنا اجل بنیاد هستی برکند بعدم کشد نوح مراد رسول ۴ و مرشد و عشق قوله

در بیابان گر بشوق کعبه خواهی زد قدم — سرزنشها گر کند خار مغیلان غم مخور

بیابان سلوک و عشق کعبه ذات حق سرزنشها کند موطن شود خار مغیلان اندوه و غم و شدائد عشق قوله

حال ما فرقت جانان و ابرام رقیب — جمله میداند خداے حال گردان غم مخور

فرقت جدائی ابرام ستوه آوردن قوله

هر که سرگردان بعالم گشت و غمخواری نیافت — آخر الامر او بغمخواری رسد هان غم مخور

هان هشیار باش ماه عاشق اقبال تو اضافت بیانیه مراد حالت وصل بدر ماه شب چهاردهم هلال ماه شب غره

روشنی کنایه از وصل و مشاهده چشمۀ آبحیات کنایه از عشق باغبان کنایه از سالک قوله

حافظا در کنج فقر و خلوت شبهاے تار	تا بود وردت دعا و درس قرآن غم مخور

شبهاے تار شبان تاریک

غزل ردیف الزاء

اے سرو ناز حسن چه خوش میروی بناز	عشاق را بناز تو هر لحظه صد نیاز

سرو ناز سروے که دو شاخه است برآمده باشد و شاخے ازان متمائل شده و مراد بسرو ناز محبوب قوله

فرخنده باد طالع نازت که در ازل	ببریده اند بر قد سروت قباے ناز

فرخنده باد دعائیه است قوله

آنرا که بوے عنبر زلف تو آرزوست	چون عود گو بر آتش سوزان بسوز و ساز

عود نام چوبے است خوشبو قوله پروانه را ز شمع بود سوز دل ولے یعنی این عجب است که در مصرع ثانی گوید بے شمع عارض تو دلم را بود گداز قوله

از طعنۀ رقیب نگردد عیار من	چون زر اگر برند مرا در دهان گاز

نگردد عیار من خالصی من کم نگردد و در محبت من نقصے نیاید گاز مقراض که بدان زر و نقره ببرند حاصل این مصرع آنست اگر مرا پاره پاره کنند قوله

دل کز طواف کعبۀ کویت وقوف یافت	از شوق آن حریم ندارد و سر حجاز

از طواف اے از شرف طواف کعبه کوے اضافه تبیانیه مراد عشق حجاز مکه قوله

هر دم بخون دیده چه حاصل وضو چو نیست	بے طاق ابروے تو نماز مرا جواز

حاصل بیت آنست سالکان طریق عشق گفته اند نماز عاشق نیاز عاشق است و آبے که طهارت سازد خون دل است و سرشک دیده و بے وجود قبله صلوة جائز نیست بنا بران گفت هر دم بخون دیده الخ قوله

صوفی که بے تو توبه ز مے کرده بود دوش	بشکست عهد چون در مے خانه دید باز

صوفی کنایه از خود عهد پیمان میخانه عشق حاصل این بیت آنست عاشقانرا عنان اختیار است و معشوق را قوت جاذبه بحکم هر شب با خود قرار میدهد که فردا این کنم آن کنم علی الصباح چون روے معشوق را دید همه پیمان ستادگان از فلک خاطر او محو گردند قوله

چون باده مست بر سر خم رفت کف زنان	حافظ که دوش از لب ساغر شنید راز

خم کنایه از مرشد و رشد کف زنان جوشان لب ساغر از زبان مرشد یا از زبان عاشق کامل راز اسرار عشق غزل

بیا و کشتی ما در شط شراب انداز	غریو و ولوله در جان شیخ و شاب انداز

کشتی کنایه از دل و وجود شط دجله غریو و ولوله آشوب و شور قوله

مرا بکشتی باده در افکن ای ساقی	که گفته اند نکوئی کن و در آب انداز

کشتی باده پیاله شراب که بصورت کشتی سازند گفته اند یعنی مثلے است قدیم نکوئی کن تو چو نسا در آب انداز یعنی در شراب قوله

ز کوی میکده برگشته ام ز راه خطا	مرا دگر ز کرم در ره صواب انداز

میکده عشق برگشته ام نکاسلے می ورزم ره صواب عشق قوله

بیار از آن مے گلرنگ مشکبو جامے	شرار رشک و حسد در دل گلاب انداز

آن مے گلرنگ مشکبو محبت حقیقی قوله

اگرچه مست و خرابم تو نیز لطفے کن	نظر برین دل سرگشته خراب انداز

سرگشته شوریده قوله

بنیم شب اگرت آفتاب مے باید	ز روے دختر گلرنگ رز نقاب انداز

دختر گلرنگ رز کنایت از شراب رز نقاب انداز بیرون آر قوله

مهل که روز وفاتم بخاک بسپارند	مرا بمیکده بر در خم شراب انداز

یعنی مگذار که بعد از مردن من مرا بخاک دفن کنند بلکه مرا ازین میکده دنیا در خم شراب انداز و این از غایت غلبه شوق است چنانچه عزیزی گفته ؎ بیا ساقی که من مردم کفن از برگ تاکم کن ؛ بآب مے بده غسلم در میخانه خاکم کن ؛ قوله

گر از تو یک سر مو برکشد دل حافظ	بگیر و در خم زلفش بپیچ و تاب انداز

یک سر مو برکشد یک سر مو نقصانے کند وقیل یکسر مو سر کشد سر مو سرکشی نماید دیو محض اضافه بیانیه ناوک بمعنی تنها تیر نیزمی آید شهاب ستاره غزل

بر نیامد از تمناے لبت کامم هنوز	بر امید جام لعلت دردی آشامم هنوز

لعل کنایت از لب مراد لطف در دشنام کشنده رنج و محنتم قوله

روز اول رفت دینم در سر زلفین تو　　تا چه خواهد شد درین سودا سر انجام هنوز

سر زلف خیال عشق سودا خرید و فروخت و خیال سر انجام آخر کار قوله

ساقیا یک جرعهٔ زان آب گلگون[۱] که من　　در میان پختگان عشق او خامم هنوز

ساقی مرشد جرعه قطره آب گلگون[۱] مے محبت خام ضد پخته و مرد بے تجربه و ناصادق قوله

از خطا گفتم شبے موے ترا مشک ختن　　مے زند هر لحظه تیرے مو بر اندامم هنوز

خطا ضد صواب ختن شهریست مشک خیز قوله

پرتو روے ترا در خلوتم دید آفتاب　　مید ود چون سایه هر دم بر لب بامم هنوز

پرتو روشنائی قوله

در قلم آورد حافظ قصهٔ لعل لبش　　آب حیوان می رود هر دم ز اقلامم هنوز

آب حیوان آب حیات غزل

حال خونین دلان که گوید باز　　وز فلک خون جم که جوید باز

خونین دلان عاشقان وز فلک خون جم که جوید باز کسے نیست که قصاص قتل عاشق ازین فلک خونریز کشد قوله

شرمش از چشم مے پرستان باد　　نرگس مست اگر بروید باز

شرمش ضمیر شین بر نرگس که در مصرع آینده است بطریق اضمار قبل الذکر　　قوله

جز فلاطون خم نشین شراب　　سر حکمت بما که گوید باز

فلاطون نام حکیمے رئیس حکماء که خمها را بزمین دفن کرده بود و دران خمها نشسته اسرار عالم معلوم کرده بتلامذه خویش وا می نمود یعنی بجز شراب که مانند فلاطون خم نشین است سر حکمت بما که گوید و قصه نشستن افلاطون در خم آن گفت روزے در مجلس سکندر ارسطاطالیس خود را می ستود که فلان علم ازمن هنا و شد درین قیاس فلاطون بر آشفت و ازان انجمن بیرون رفت و در پے آن شد که چیزی بدست آرد تا آن بر ارسطاطالیس غالب آید چون افلاطون در خم نشست و در پے چرخ و انجم شد انجا آهنگے شنید و بمناسبت آن آهنگ آوازے پدید آورد و از کدوے تهی سازے ساخت و آنرا گاهے بنوعے می نواخت هر که از آدمی و دد و دام می شنید بیهوش می شد و گاهے بنوعے می نواخت که آن

[۱] در نسخ صحیحه بجائے گلگون آتشگون آمده و همین صحیح است بشهادت وزن ۱۲ نظام

بیهوشان بهوش می آمدند و این خبر شهرت گرفت ارسطو در اندیشه آنکه حقیقت این حال دریابد بعد از کوشش بسیار طریق بیهوش ساختن او معلوم گشت اما بهوش بار آوردن نتوانست بنا بران بشاگردی افلاطون میل نمود و معنی باطنی این بیت آن تواند بود که ازین رباعی مفهوم میشود ؎ با پیر مغان دوش ز بس حیرانی ؛ گفتم رمزی ازین بگو پنهانی ؛ گفت آن بود ان حقیقت وحدانی ؛ اے جان پدر تا نچشی کے دانی قوله

بگشاید دلم چو غنچه اگر ساغر لاله گون بهوید باز

بگشاید دلم چو غنچه این دل بسته غنچه کردار شگفته اگر ساغر لاله گون بهوید اگر شراب عشق در کشد قوله

هرکه چون لاله کاسه گردان شد زین جفا رخ بخون بشوید باز

کاسه گردان نوشنده مے زین جفا اشارت بشدائد و بلیات عشق رخ بخون که روے خون آلوده شده معنی این بیت آنست هرکه لاله وار جام گرفت و شراب عشق چشید از شدائد و بلیات که متعرض قیت ادمی میشوند و ریش خون آلوده می سازند اعراض نماید ؎ خدائے ندارد ز مقصود چنگ ؛ وگر بر سرش تیر بارند و سنگ ؛ العشق اوله حرق و آخره قتل قوله

بسکه در پرده چنگ گفت سخن ببرش زلف تا نگوید باز

پرده نواے موسیقی مراد سر حقیقة چنگ عارف که اسرار عشق را فاش میسازد زلف جذبه یعنی بسکه در پرده و سر حقیقة عارف سالک در حالت جذبه سخن کرد بلند و تخم شوق در مزرعه دل طالبان افگند جذبه اش را قطع ساز و از حالة صحو بصحو آر تا افشاے راز نکند که خلاف سلف است قوله

گرد بیت الحرام خم حافظ گر نمیرد بسر بپوید باز

بیت الحرام که بیت الحرام خم اضافت بیانیه بپوید دود غزل

خیز و در کاسه زر آب طربناک انداز پیشتر زانکه شود کاسه سر خاک انداز

کاسه زر دل آب طربناک شراب مراد مستی عشق خاک انداز خاک انداخته شده یعنی مملو از خاک معنی آنست که اے شیدا خیز و در کاسه زر که دل است آب طربناک که کنایه از عشق و محبت است بینداز پیش از انکه این سر مملو از خاک گردد که بعد ازین جز حسرت و ندامت نبری و درین بیت خطاب قلب است بقالب و نیز بموجب عجلوا بالصلوة قبل الفوت و عجلوا بالتوبة قبل الموت سرعت می نماید خیز در کاسه زر آب طربناک انداز که حق تعالی شما را برائے عبث کار آفریده نه برائے بازی کقوله تعالی افحسبتم انما خلقناکم

عاقبت منزل ما وادی خاموشان ست | حالیا غلغله در گنبد افلاک انداز

وادی خاموشان گورستان واین مصرعه بمضمون کل نفس ذائقة الموت حالیا الحال قوله

ملک این مزرعه دانی که ثباتے نکند | آتشے از جگر جام در افلاک انداز

این مزرعه اشارة بدنیا الدنیا مزرعة الآخرة ثباتے نکند قوامے ندارد آتشے از جگر جام در افلاک انداز آتش عشق از جام دل برافروز واین املاک را بسوز یا آنکه آتش شراب از جگر جام که مرشد باشد در دل خود برگیر

غسل در اشک زنم کاهل طریقت گویند | پاک شو اول وپس دیده بران پاک انداز

ماحصل این بیت آنست که طالب باید که تنزیه وتقدیس را شعار خود سازد واز آلایش بشری بری گردد بنابران گفت غسل در اشک زنم الخ قوله

بسر سبز تو اے سرو که چون خاک شوم | ناز از سر بنه وسایه بران خاک انداز

بسر سبز با قسمیه اے سرو خطاب بمعشوق قوله

دل ما را که ز مار سر زلف تو بخست | از لب خود بشفا خانهٔ تریاک انداز

سر زلف جذبه محبت از لب خود از لطف وفضل خود تریاک یا زہر قوله

یارب آن زاهد خود بین که بجز عیب ندید | دود آهیش در آئینهٔ ادراک انداز

دود آهیش ضمیر شین بران زاهد خود بین در آئینهٔ ادراک انداز دلش را نابینا ساز تا چهرهٔ او نه بیند قوله

چشم آلوده نظر از رخ جانان دورست | بر رخ او نظر از آئینهٔ پاک انداز

چشم آلوده نظر ملوث آئینهٔ پاک دل مصفا قوله

چون گل از نکهت او جامه قبا کن حافظ | وان قبا در ره آن قامت چالاک انداز

نکهت بوے خوش جامه وجود قبا چاک غزل

در اکه در دل خسته توان در آید باز | بیاله در تن مرده روان در آید باز

توان توانائی روان جان فرقت جدائی قوله

غمے که چون سپه زنگ مصر دل بگرفت | ز خیل شادی روم رخت زداید باز

زنگ نام ولایت مصر نام شهر مصر دل اضافه بیانیه خیل لشکر روم رخ اضافه بیانیه قوله پیش آئینه دل هر آنچه مے آرم هر خیالے که در دل مے آرم بجز خیال جمالت مے نماید باز غیر از خیال جمال تو دران شکل نمے گردد

بدان مثل که شب آبستن آمده است بروز　　ستاره می شمرم تا که شب چه زاید باز

آبستن حامله ستاره می شمرم شب به بیداری می گذرانم چه زاید چه در پیش آرد قوله

ز خوف بادیه دل بد مکن به بند احرام　　که هر دو راه نیندیشد ار چه ناید باز

ز خوف بادیه از شدائد بادیه عشق دل بد مکن ملول مباش به بند احرام در آ در عشق هر دو راه عاشق کامل نیندیشد خوف نمیکند

بیا که بلبل مطبوع خاطر حافظ　　ببوی گلشن وصل تو می سراید باز

بلبل مطبوع خاطر حافظ خاطر مطبوع حافظ که بمنزله بلبل است ببوی امید می سراید سرود می کند غزل

دلم ربوده لولی وشیست شور انگیز　　دروغ وعده و قتال وضع و رنگ آمیز

ربوده فریفته قتال قتل بسیار کننده رنگ آمیز حیله گر قوله

فدای پیرهن چاک ماهرویان باد　　هزار جامه تقوی و خرقه پرهیز

چاک شگاف ماهرویان عرفا قوله

فرشته[1] عشق نداند که چیست قصه مخوان　　بخواه جام گلابی بخاک آدم ریز

فرشته عشق نداند که چیست یعنی عشق ورزیدن کار ملائکه نیست گلاب اینجا مراد شراب و معنی این مصرع آنکه عشق ورزیدن خاصه انسان است قوله

پیاله در کفنم بند تا سحرگه حشر　　بمی ز دل ببرم هول روز رستاخیز

حشر برانگیختن و هلاک کردن رستاخیز قیامت قوله

بیا که هاتف میخانه دوش با من گفت　　که در مقام رضا باش و از قضا مگریز

رضا بالفتح راضی شدن و بکسر خوشنودی قضا حکم الهی قوله

غلام آن کلماتم که آتش انگیزد　　نه آب سرد زند در سخن بر آتش تیز

معنی آنست که من غلام آن سخنانم که شوق دل بیاوخدا افزاید نه آنکه مانند آب آتش شوق را بنشاند غره مغرور بیازوی خود یعنی بجد و جهد خود که طاعت و عبادت است شعبده بازو بازی در پیش آرد سپهر آسمان قوله

فقیر و خسته بدرگاهت آمدم رحمی　　که جز ولای توام نیست هیچ دست آویز

[1] فرشته در اصل فرسته بسین بمعنی فرستاده و رسول الحال بسین معجمه خوانند ۱۲

دست آویز انچه مردم بدو تعلق کنند و دلیل و حجت معنے آنست کہ اے ارحم الراحمین تو چنین دشمن فلسی بر در نشین هر دم بر آستانہ می نالم چنان اے شاہ شاہان بلطف سوے گدا ببین هیچ درمیان سیار چنان و چنین کہ ادعونی استجب لکم اے خواہان من نمی فهمی وهو معکم اینما کنتم اے عندلیب گلزار فاذکرونی نمیدانم کہ باتو اذکرکم واے عاشق زار من واے جویان یار من واشتیاق دیدار من نکس واقف از پیش تو ونکس موافق در کیش تو ونکس در عالم خویش تو از بیجهت فهم وجه الله در پیش تو کہ دل فگار و مجروحی و در شوق لقا مجنونی تا خود را گم نکنی روح دل افزا جانان نه بینی قوله میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست در بعضے نسخه این مصرع چنین دیده شده قوله

نقاب و پرده ندارد نگار دلکش ما	تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

بموجب وجودک ذنب لا یقاس بها ذنب غزل

روز عیش و طرب و عید صیام است امروز	کام دل حاصل و ایام بکام است امروز

عید صیام عید الفطر مراد از آن انقطاع اوان زهد کام مقصود قوله

گر عروس فلکی رخ بنمای از مشرق	کہ مرا دیده بدیدار آن ماه تمام است امروز

عروس فلک اضافت بیانیه و مهر و ماه مشرق جاے طلوع نمودن آفتاب در این المصرع لفظ بیکم مقدر است کہ مرا دیده یعنے مرا بمنزله چشم است آن ماه تمام اشارت بمحبوب قوله

محتسب بیهده گوید مده رندان را	کانکه با شاهد و می نیست کدام است امروز

محتسب واعظ و ناصح رندان عاشقان شاهد معشوق معنے این مصرع آنست هر کرا بینی مشغوف شاهد بازی و مشغول بمی خواری است زلف عشق قوله

صبحدم بلبل مست از چه سبب می نالد	کار او چون ز بهاران بنظام است امروز

بلبل مست عاشق بهار الان بفغان نالده چون درخت اندر بهاران درفشاند نظام آراستگی بهار نظام اضافت بیانیه قوله

گو بگویند خلایق کہ همین حافظ را	چشم بر دست نگار و لب جام است امروز

نگار معشوق. غزل

زلفین سیه خم اندر زده باز	وقت من شوریده بهم برزده باز

زلفین سیه تعینات کثرات اندر زده پریشان ساخته معنی مصرع ثانی آنکه مرا گرفتار خود الم ساخته قوله

زان روی نکو چشم بدان دور کہ امروز	بر مه زده طعنه و بر خور زده باز

زان روی نکو روی معشوق زده باز غالب آمده قوله

از غالیه بر هم زده خوش شکر و قند　　امروز همه بر گل و شکر زده باز

از غالیه وسمه زده بر گل و شکر غالیه عطریست بغایت لطیف و سمه مراد سبزه گل رخساره شکر لب زده باز غالب آمده

هر ساغر عیشم زده سنگ و لیکن　　با تو چه توان گفت که ساغر زده باز

هر ساغر عیشم زده سنگ ساغر عیش مرا شکسته ساغر زده مست و مخمور یعنی قوله

من سر چو قلم بر سر سودای تو دارم　　با آنکه من سر زده را سر زده باز

من سر زده یا من سرگشته و پریشان ترا سر زده پریشان ساخته قوله

از دود دل خسته ام ای دوست حذر کن　　کاتش بین سوخته اختر زده باز

سوخته اختر پریشان و بے نصیب قوله

نقد سره قلب که پالوده ام از چشم　　هر سکه رو هم همه بر زر زده باز

سره بے عیب پالوده ام صاف نموده ام سکه بکسر هیچ درم و لباس و القاب شاه قوله

شهباز همت راست کبوتر دل حافظ　　هشدار که بر صید کبوتر زده باز

شهباز از باز سپید زده باز باز را بر کبوتر زده مشغول

صبا ز مقدم گل راح روح بخشید باز　　کجاست بلبل خوشگوی تا کند آواز

صبا کنایه از مرشد دوازده مقدم پیش آمدن گل مراد تجلیات راح راحت و شادی و تازگی روح جان بلبل خوشگوی کنایه از عاشق قوله

چو غنچه سر دهانش نهان کجا ماند　　دل مرا که نسیم صباست محرم راز

سر دهان سر مخفی یعنی همچو غنچه که شگفته و سر و رویش از اثر باد صبا ظاهر میشود راز دلم که سر مخفی است کجا نهان ماند که مرشد واقف آن گشته قوله

هیچ در سر شدم بعد ازین زحضرت دوست　　چو کعبه یافتم آیم زبت پرستی باز

نسیم روی محبوب و آستانه مرشد بت پرستی هوا پرستی قوله

ستم ز هجر تو چشم از جهان فرو میدوخت　　نوید دولت وصل تو داد جانم باز

چشم از جهان فرو میدوخت یعنی می مرد نوید آگاهی داد جانم باز زنده ساخت قوله

چه حلقها که زدم بر در دل از سر سوز　　بیوی روز وصال تو در شبان دراز

چه تعجبیه یعنی بسیار حلقه بر در زدن طلب فتح باب کردن از سر سوز از روی سوزش قوله

دلا منال ز شامی که صبح در پی اوست　　که عیش و نوش بهم باشد و نشیب و فراز

شام کنایه از هجر صبح کنایه از وصل نوش عیش نشیب و فراز پیچ و پیچ قوله

شبی چنین سحر که نخست می خواهم　　که با تو شرح سرانجام خود کنم آغاز

سرانجام عاقبت کار قوله

امید قد تو میداشتم ز بخت بلند　　نسیم زلف تو میخواستم ز عمر دراز

امید قد تو میداشتم یعنی که سایه بر من اندازد نسیم زلف جذبه عشق قوله

نه این زمان من شوریده دل نهادم روی　　بر آستان تو کاندر ازل نهادم باز

این زبان الحال کاندر ازل بلکه در ازل قوله

غبار خاطر ما چشم خصم کور کند　　تو رخ بخاک نه ای حافظ از مقام نیاز

غبار گرد بر آمده مراد کدورت و اندوه تو رخ بخاک نه تو شفیع ما باش قوله

ز شوق مجلس آن ماه خرگهی حافظ　　اگرت چو شمع جفائے رسد بسوز و بساز

خرگاه خیمه از خیمه و مقام خوشی چه به پهلوی زبان خرگه بسر خوشی بود و ماه خرگهی کنایه از معشوق غزل

عروس گل چو در آید به بزم گلشن باز　　کجاست بلبل خوشگوی تا کند آواز

عروس گل مشاهدات تجلیات بزم گلشن دل بلبل خوشگوی عاشق قوله

دوتا شدم چو کمان از غم و نمی گویم　　هنوز ترک کمان ابروان تیر انداز

دوتا خمدار و سرنگون کمان ابروان تیر انداز معشوق قوله

ز طرهٔ تو پریشانی دلم شد فاش　　ز مشک نیست غریب ار بود غماز

طره موی پیچیده که محبوبان بر دوش فرو میگذارند غریب در اینجا بمعنی بعید غزل

منم غریب دیار تو ای غریب نواز　　دمی بحال غریب دیار خود پرداز

غریب نواز معشوق که نوازنده عاشق است غریب دیار خود کنایه از عاشق قوله

بهر کمند که خواهی بگیر و بازم بند　　بشرط آنکه ز کارم نظر نگیری باز

بهر کمند اشارة بلطف و قهر و عشق و نوازش و گذارش قوله

خیال قد بلند تو میکند دل من　　تو دست کوته من بین و آستین دراز

دست کوته بے استعدادی قوله

گرم چو خاک زمین خوار میکنی سهلست　　خرام میکن و بر خاک سایه می انداز

سهلست یعنی غمے ندارم قوله

هزار دیده بروی تو ناظرند و تو خود　　نظر بروی کسے بر نمی کنی از ناز

ناظرند بیننده نظر نگریستن قوله

حدیث درد من ای مدعی نه امروزست　　که حافظ از ازل او رند بود و شاهدباز

درد کنایه از عشق غزل

منم که دیده بدیدار دوست کردم باز　　چه شکر گویمت ای بادشاه بنده نواز

دیده بدیدار دوست کردم باز بمشاهده دوست مستغرق گردیدم بادشاه بنده نواز محبوب قوله

نیازمند بلا گو رخ از غبار مشوی　　که کیمیای مراد است خاک کوی نیاز

نیازمند بلا یعنی عاشق رخ از غبار مشوی ترک عجز و نیاز مکن قوله

بیک دو قطره که ایثار کردی ای خواجه　　بسا که در رخ دولت کنی کرشمه و ناز

بیک دو قطره یا سبیه دو قطره کنایه از گریه قوله

من از نسیم سحر که چه طرف بر بندم　　که سرو راست درین باغ نیست محرم راز

نسیم سحر که دم و آه بین طرفه بجو به سرو راست راستان طریقه یعنی من از دم و آه بین چه حظ و [illegible] حاصل کنم که موجب رجا و یقین بودم چون از راست روان طریقه هیچ یکے درین باغ دنیا محرم این راز نیست

و هر یکی بین الخوف و الرجا است و در بعضی نسخه مصرع اول چنین دیده شده که ه من از نسیم سخن چین که طرفه بربندم سخن چین مقلد که حالات سلف بمقال آورده و به تقلید خود را بدان نام کرده یعنی من از گفتار مقلدان چه اعجوبه حاصل کنم و چه امید بهبود داشته باشم که ایشان محمود العاقبت اند و از حسن خاتمه الٰهی ندارند و در باغ دنیا محرم اسرار نه اند بین الخوف و الرجا اند قوله

اگرچه حسن تو از عشق غیر مستغنی است — من آن نیم که ازین عشقبازی آیم باز

یعنی اگرچه حسن تو محتاج عشق احدی نیست قوله

غرض کرشمهٔ حسن است ورنه حاجت نیست — جمال دولت محمود را بزلف ایاز

محمود نام خداوند یا از مراد واجب الوجود به نسبت خداوندی و بندگی و الا محمود عاشق ایاز بود ایاز نام غلام سلطان محمود سبکتگین معنی آنست که اظهار و عشاکمال خود است و دادن بازار را رواج وگرنه واجب الوجود را آفرینش ممکن و نوازش انسان چه احتیاج و این تلمیح است بمضمون کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف و نیز چون طاوسان ملا اعلی بر بنا دولت خود مفتون اند که نحن نسبح بحمدک و از غیرت این بزرگان تحیر پذیران اند که ما للتراب و رب الارباب چه نسبت مر این خاک ذلیل را با رب جلیل باید دانست که چون قفر و استغنا محبوب با تذلل و فقر ایاز در خواست بلا است راجح بر ایاز نمود که آن عنایت محمود است وگرنه ایاز را چه برگ و ساز این نکته موافق جواب انی اعلم ما لا تعلمون از غم تو یعنی از عشق تو شبان بفتح جمع شب بر خلاف قیاس و بضم چرانندهٔ گوسپندان و ایشان اهل سعادت عاشقان کزین ره اشارت بملامت و در سعادت در عشق غماز چغلخور قوله

طهارت ار نه بخون جگر کند عاشق — بقول مفتی عشقش درست نیست نماز

طهارت وضو مفتی عشق عاشق کامل قوله

ز مشکلات طریقت عنان متاب ای دل — که مرد راه نیندیشد از نشیب و فراز

مرد راه عاشق قوله

درین مقام مجازی پیاله بر گیر — درین سراچهٔ بازیچه غیر عشق مباز

مقام مجازی دنیا پیاله بر گیر حصول عشق نما و سراچهٔ بازیچه دنیا قوله

غزل سرائی ناهید صرفه نبرد — دران مقام که حافظ بر آورد آواز

ناهید ستاره زهره نام که مطرب فلک است صرفه نبرد و غلبه نبرد یعنی جائے که حافظ بغزل سرائی بر آواز بردارد
زهره که مشکوه جهانیان است غلبه نیارد غزل

مستم از باده شبانه هنوز	ساقی ما نرفت خانه هنوز

شبانه بفتح عربی و سحر چو پیران شب گذشته خمره مده چشم به هنوز دل شبانه دهر که چشم ما نه هنوز یعنی تا هنوز
توبه از عشق نکرده ام جانا و ساقی غزل

هزار شکر که دیدم بکام خویشت باز	ز روی صدق و صفا گشته با دلم دمساز

بکام خویش موافق مطلب دمساز مصاحب و موافق قوله

روندگان طریقت ره بلا سپرند	رفیق عشق چه غم دارد از نشیب و فراز

روندگان طریقت عاشقان ره بلا سپرند اختیار بلاها کنند قوله

غم حبیب نهان به ز جستجوی رقیب	که نیست سینه ارباب کینه محرم راز

غم حبیب عشق محبوب ارباب کینه رقیبان گریه زار زار پرواز سازش کن قوله

چه فتنه بود که مشاطه قضا انگیخت	که کرد نرگس مستش سیه بسرمه ناز

نرگس معروف و در اصطلاح نتیجه اعمال که موجب وحشت و سرور و معنی مجاز آنست که چه غوغا بود که مشاطه
قضا و قدر انگیخت که چشم مست محبوبان را بسواد مایه ناز آمیخت و میتوان که نرگس کنایه از دنیا باشد باعتبار
شهلائی و آگهی این نسبت بدو لیس زیبا یعنی چه فتنه بود که مشاطه قضا انگیخت و ظاهر ساخت که دنیا را
بچشم جهانیان بدین زینت پرداخت و معنی حقیقی آن که چه آشوب بود که مشاطه قضا ظاهر ساخت که
نتائج اعمال عشق را قوتے بخشید که حمل اثقال بر آسمان و از ثواب و عقاب چشم پوشیده نگاهش جز
بجمال جانان نیفتد و چه اینچه حکمت بود که مشاطه محبت حاکم بر قضا شورے پیدا کرد که نرگس مست
وے را بسرمه سیاه کرده کدام سرمه سیه کرد چشم یار همراه که چشم یار به سیه کرد ور نگاه همراه و این غمزهای
تجلی اوست و تجلیات او را نهایت نه هر عاشقے از و عبارتے دیگر گوید هر عارفے از و نشانے دیگر میدهد
و چه مراد از نرگس عدمیت عشق را است و مراد از سرمه ناز خلقت عشق یعنی شاه عشق که در خلوت نهانی بے خود
بیخود چنان که از غایت مستی خبر از هستی خود نداشت ناگاه مشاطه قضا از خواب خلوتخانه کنت کنزاً مخفیا
سر بر کرد و نغمه فاحببت بگوش هوش فرو خواند و بندائے ان اعرف به هوش آورد و بسرمه حقیقت محمدی

در دیده مستش عروس حسنش را بصد هزار ساز در آئینهٔ الانسان سری و صفتی جلوه داد و بچشم محبت نگاه کرد عاشق وشیدای روی خود گشت چون از پی نهایتی جمال بی سکون و بیقرار گشت بزبان زاری وا تمام بیقراری در عین حضوری و در نالش آمد یا لیت رب محمد لم یخلق محمدا چه بودی که نبودی در عالم عدم بیدم بودی تا بچندین درد و غم مبتلا نشدی زیرا که خود بیخبرا بتر بودی که نرگس مست وی بسرمه ناز سیاه نگردانیدی تا چنین عالم سیاه نگشتی یعنی هر چند حسن در نظر خودبینی آید خراب تر میگردد و این ناله از ملولی نبود بلکه از غلبهٔ عشق بودی و وجه دیگر مراد از نرگس ذات و مراد از سرمه ناز صفات یعنی ذات را در پردهٔ صفات پنهان ساخت پس حجاب صفات را حجاب نتوان گفت بلکه سرمه ناز است مراد از نرگس بیخودی و مراد از سرمه ناز خودی زیرا که مستی از هشیاری معلوم میشود اگر فراق نبودی قدر وصال دانسته نشدی و وجه دیگر از نرگس مست غلبهٔ عشق مراد است و مراد از سرمه ناز اعراض معشوق است لطائف مشکلی که چندین هزار جگر درین سودا او سوخته و عجایب گنجی که بسیار جان بر امید او خراب گشته و شیرین شکری که صد هزار آرزوی او تنگ شده آه این چه آتش است که در خرمن بیچارگان افروخته و این چه نمکی که بر کباب جگر سوختگان ریخته و این چه ناوکی که بر هدف دل بیدلان دوخته آه و دستی دارم که بدامنش در آویزم و دیده که بپایش بگریزم با این سپاس باد این شکر این مجلس منور است بدوست و دوست در مجلس حاضر است قوله

بنیم بوسه دعای بخر ز اهل دلی	که کید دشمنت از جسم و جان دارد باز

بوسه کنایه از استعداد قبول صوری و معنوی نیم بوسه کنایت از بعضی از آن بود که کنایه از استعداد قبول کلام معنوی است و عبارت از وحی خفی هم استعداد قبول کلام صوری را در خواست نکرده که تحصیل حاصل است معنی آنست که قدری و بعضی استعداد قبول و کیفیت کلام معنوی که عبارت از وحی خفی است کرامت فرما و دعای اهل دلی خریدن تا که دعای اهل دلی مکر دشمنت از تنت باز دارد و این نقش بخاطر مرشد میگذارد یا بر توجه خویش می آرد و اگر خاطرت تشفی ازین نپذیرد بشرح این بیت در آ دو بوسه کرد و لبت الخ

غزل ردیف السین

ای صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس	بوسه زن بر خاک آن وادی و مشکین کن نفس

ساحل کناره ارس نام رودی که بر کناره تفلیس میگذرد قوله

منزل سلمی که بادش هر دم از ما صد سلام	پر صدای ساربانان بینی و بانگ جرس

[illegible]

سلمی نام معشوقهٔ عرب ساربانان شتربانان بانگ آواز جرس درا قوله

منکه قول ناصحانرا خواندمی بانگ رباب
گوشمالی خوردم از هجران که اینم پند بس

رباب بضم نام ساز قوله

عشرت شبگیر کن می نوش کاندر راه عشق
شبروانرا آشنائیهاست با میر عسس

شبگیر شب و آخر شب عسس آنکه بشب گردد احراس را از دزدان قوله

دل برغبت می سپارد جان بچشم مست یار
گرچه هشیاران ندادند اختیار خود بکس

چشم مست یار تجلی ذاتی قوله

طوطیان در شکرستان کامرانی میکنند
در تحیر دست بر سر میزند مسکین مگس

طوطیان عاشقان شکرستان عالم عشق و قرب کامرانی حظ و عیش مگس ناصح و زاهد قوله

نام حافظ گر برآید بر زبان کلک دوست
از جناب حضرت شاهم بس است این ملتمس

بر زبان کلک دوست پیش ازین لفظ زهے شرف مقدر ست ملتمس التماس غزل

بوی بهار آمد بنال ای بلبل شکین نفس
گرپای بندی همچو من فریاد مسکین در قفس

بهار کنایه از مشاهدات و تجلیات و نیز معرفت گرپای بندی همچو من اگر مثل من عاشق هستی روانی

فی الفور چون حافظ دل خسته را چرا حافظ دلخسته را غزل

جانان ترا گفت که احوال ما مپرس
بیگانه گرد و قصهٔ هیچ آشنا مپرس

بیگانه گرد بیگانه باش قوله

هیچ آگهی ز عالم درویشیش نبود
آن کس که با تو گفت که درویش را مپرس

آگهی آشنائی قوله

زانجا که لطف شامل و خلق کریم تست
جرم گذشته عفو کن و ماجرا مپرس

یعنے از انجا که نیکوکاری شامل خوی کریم تست گناہے که کرده ام عفو فرما و آنچه از ما بوقوع نیامده باز پرس منما

وازکمال احسان مرفوع القلم ساز سوال اگر کسے گوید که عفو از جرمیه عفو می باشد و جرمے که هنوز نکرده آنرا

عفو چگونه سزد جواب اگر کریمے به بنده خود فرماید عفوت لک ما تجری منک الذنوب این عفو نیست بلکه

غفر الست و بعد از وقوع آن کریم بایفاے وعده بحکم العدة دین وفاء عهد برو لازم است و درخواست

این تمنا بموجب این کریمه که درشان آن سرور نزول یافته لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ بهر متنی لتی که نازد و آنحضرت است اتباع او از اوجب است وتمنا سے اوکرده ونیز جرم بر دو گونه است یکے ارتکاب منهی است دوم ترک امتثال امر واینجا ثانی معنے آنست که گناه امرے که امتثال آن نموده بفعل آن مامور بوده ام عفو نما ماجراے آن میرس **قوله**

اخواهی که روشنت شود احوال سر عشق از شمع پرس قصه ز باد صبا مپرس

شمع عاشق که شمع وار در آتش عشق سوزان ست ونیز معنے آنست ای جرم ناکرده عفو را آلنون عفو کن واز ماجرا که همان معاصی گذشته پرسش مکن وخجل مساز ان الله لطیف بعباده ویغفر الذنوب جمیعا باد صبا مراد زاهدان ومقلدان **قوله**

نقش حقوق صحبت واخلاص بندگی از لوح سینه پاک کن ونام ما مپرس

یعنے اگر می خواهی که چشم التفات بردار ی وحقوق صحبتے که با تو داشتم ونقوش بندگی که بر صفحه خاطرت می نگاشتیم وخدماتے که از ما بوجود آمده وبر دلت ثبت شده ونمود آید اول آنرا از لوح سینه پاک کن وهرگز بخاطرش میار که چه کرده است بنده را به بندگی کار است ورد وقبول بدست پروردگار ونام ما را بخاطر بگذران که از فلان بوجود آمد **قوله**

طلب

از دلق پوش صومعه نقد وفا مجو یعنی ز مفلسان سخن کیمیا مپرس

از دلق پوش صومعه یعنی از زاهدان وعابدان نقد وفا اضافه بیانیه مفلسان اشارة بزاهدان وعابدان کیمیا مراد نقد وفا **قوله**

ما قصه سکندر ودارا نخوانده ایم از ما بجز حکایت مهر ووفا مپرس

این بیت درجواب کسے است که برخواجه اعتراض نموده بود که خواجه قصه جنگ نظم کردن نمیتواند چنانچه شخصے بر شیخ سعدی اعتراض کرد وشیخ درجواب آن گفته ع ندانند که ما را سر جنگ نیست ٭ وگرنه مجال سخن تنگ نیست ٭ بعده یک دو حکایت بر جنگ آورده پس مراد خواجه آن بود که قصه سکندر ودارا کنایة از آن است نداریم تا گهر ما قیمتی از کان طبیعت برآریم ودر صفت تیغ وتیر که آلات جنگ است ورق نگاریم هرکه خواهد که از حکایت ما حظ گرد از حکایت مهر ووفا بپرسد لیکن درمیان گفته شیخ وخواجه این قدر فرق است که شیخ چند حکایت در جنگ آورده اما خواجه مطلق بآن توجه نموده وحکایت مهر ووفا هم نه بطرزے درکلام خواجه مذکور است که درو شایبه تکلف یافته شود لهذا گفتار خواجه را لسان الغیب نامیده اند چنانچه مولوی جامی فرموده اگر کسے تکلفها در بیان مهر ووفا کرد اشعار عاشقانست طلب دارد درکلام شیخ خجند نگر **غزل**

درضمیر ما نمی گنجد بغیر از دوست کس هر دو عالم را بدشمن ده که ما را دوست بس

ضمیر اندرون و اندیشه و انچه در دل گیرند قوله

غافلست انکه بشمشیر از تو می پیچد عنان ‖ قند را لذت مگر نیکو نمیداند مگس

قند کنایه از ضرب معشوق ضرب الحبیب زبیب مگر بمعنی تحقیق مگس کنایه از بو الهوس قوله

مرو ما نرا از عسس شب گر خیالے در سرست ‖ من چنانم کز خیالم باز نشناسد عسس

عسس معروف اینجا کنایه از ناصح و زاهد و عسس شب گرد غزل

دارم از زلف سیاهت گله چندانکه مپرس ‖ که چنان ز و شده ام بے سر و سامان که مپرس

زلف سیاه جذبه عشق و دنیا باعتبار حوادث و فتن و معنی آنست که من از زلف سیاه محبوب حقیقی که دنیاست چندان گله دارم که در تقریر نشاید چرا که از حرکات او چنان بے سر و سامانم که مپرس یعنی جاے پرسش نه و زبان را قدرت پرسش نه قوله

کس بامید وفا ترک دل و دین مکناد ‖ که چنانم من ازین کرده پشیمان که مپرس

یعنی هیچکس بر امید وفاء او ترک دل و دین نکند و طالب او نشود که بس بیوفا است و پر دغا که من ازین کرده چندان پشیمانم که جاے پرسیدن هست و چندین نکوهش میکنم که جاے نکوهیدن نه و معنی دوم آنست که هیچکس بامید وفاء آن زلف او که جذبه عشق است ترک دل و دین نکند که من کردم چنان پشیمانم که مپرس یعنی جذبه عشق را مستحسن پنداشته بدان توسل جستم که شاید بمقصد رسم او خود مرا بخود گرفتار ساخت قوله

بیکی جرعه که آزار کسش در پے نیست ‖ زحمتے میکشم از مردم نادان که مپرس

یعنی بجرعه عشق تو که نوشیده ام و حال آنکه کسے را آزارے نداده ام زحمت ملامت قوله

گوشه گیری و سلامت هوسم بود و لے ‖ فتنه میکند آن نرگس فتان که مپرس

هوسم بود یعنی میخواستم نرگس فتان چشم فتنه انگیز قوله

زاهد از ما بسلامت بگذر کاین می لعل ‖ دل و دین می برد از دست بدان سان که مپرس

کاین می لعل محبت و عشق بدان سان بدان روش درین راه مراد عشق عربده جنگ گو به فلک اضافه

گفتمش زلف بخون که شکستی گفتا ‖ حافظ این قصه دراز است بقرآن که مپرس

زلف دنیا زلف شکستن زلف آراستن یعنی از محبوب حقیقی سوال کردم که دنیا را با چندین حوادثات و شیون و فنون بهر چه پرداختن است و براے خرابی که وزین ساختی چون خواص را توجه بدو حرام است جوابم داد که

اے حافظ این قصہ است دراز سوگند بقرآن کہ مپرس کہ بس غامض راز ہست غزل

درد عشقے کشیدہ ام کہ مپرس | زہر ہجرے چشیدہ ام کہ مپرس

یعنے درد عشق بموازنہ کشیدہ ام کہ بہر از تقریر است و زہر ہجرے بقدرے چشیدہ ام کہ معرا از تقریرست قولہ

گشتہ ام در جہان و آخر کار | دلبرے برگزیدہ ام کہ مپرس

گشتہ ام سیر کردہ ام دلبر آنکہ دلہائے عشاق بحسن و کرشمہ برد برگزیدہ ام اختیار کردہ ام قولہ

آن چنان در ہوائے خاک درش | می رود آب دیدہ ام کہ مپرس

ہوائے دوستی و آرزو میرود آب دیدہ ام گریہ می کنم قولہ

سوے من لب چہ میگزی کہ مگو | لب لعلے گزیدہ ام کہ مپرس

لب چہ میگزی حسرت و افسوس چہ میکنی لب لعل لطفے و عنایتے قولہ

بے تو در کلبۂ گدائی خویش | رنجہائے کشیدہ ام کہ مپرس

کلبہ خانہ تنگ قولہ

غزل

دلا رفیق سفر بخت نیک خواہت بس | نسیم روضۂ شیراز پیک راہت بس

نسیم روضۂ شیراز کہ مسکن حافظ بود۔ قولہ

دگر ز منزل جانان گذر مکن درویش | کہ سیر معنوی و کنج خانقاہت بس

منزل جانان آستانۂ مرشد گذر مکن بیرون مرو قولہ

بصید مصطبہ بنشین و ساغرے نوش | کہ این قدر ز جہان کسب مال و جاہت بس

مصطبہ میخانہ تا آستانہ مرشد و عالم عشق کسب حاصل کردن قولہ

دگر کمین بگشاید غمے بکشور دل | حریم درگہ پیر مغان پناہت بس

یعنے اگر غمے متوجہ کشور دل گردد قولہ

زیادتی مطلب کار برخود آسان کن | کہ شیشۂ مے لعل و بتے چو ماہت بس

کار برخود آسان کن و در پیچ مشو شیشۂ مے لعل شراب از ذکر ظرف و ارادۂ مظروف و مراد از شراب محبت بت چو ماہ کنایہ از مرشد قولہ

ہوائے مسکن مالوف و عہد یار قدیم | ز رہروان سفر کردہ عذر خواہت بس

مسکن عالم اطلاق عہد یار قدیم یعنے عہد الست ام در ہوائے آن عالم مردہ ام کہ حب الوطن من الایمان قالوا بلی رہروان سفر کردہ سلف عہد پوشی اسے بہانہ قولہ

فلک زمردم نادان و هد زمام مراد | تو اہل دانش و فضلی ہمین گناہت بس

مردم نادان مقلد زمام بکسر مہار غزل

گلعذارے زگلستان جہان مارا بس | زین چمن سایۂ آن سرو روان مارا بس

تا آخر طالب حق را باید کہ بطلبگاری آن مطلوب حقیقی از جمیع مطالب اعراض نماید و بمرشد کامل کہ از خود نیست و باو ہست شدہ باشد توجہ کند کہ بدیدہ ارادت او دیگرے نیاید چنانچہ گوید گلعذارے زگلستان الخ بعد از ان از صحبت آنان کہ دوستی ریا ورزان ونسبت بوحدی گزینان گران اند کرانہ گرفتہ برطل گران کہ پیالہ شراب است وازو دل پرمحبت مراد است توسل جوید چنانکہ گوید قولہ

من وہم صحبتی اہل ریا دورم باد | از گرانان جہان رطل گران مارا بس

بعد از ان حتی الوسع والامکان در اعمال رضیہ واخلاق مرضیہ کوشد باز اینہمہ را بذیل نسیان وفراموشی بپوشد وخوار دارد کہ ہمہ در باغفتن مستحسن داند وگدا آنکہ ہیچ ندارد ببیند حاز قصر فردوس کہ محل دیدار است قطع طمع کردہ کہ بمناسبت خروج داخل آن از جمیع مال ومنال عبارت از مقام طلب کم وکاست نگزیند یعنے ہموارہ خود را ناقص بیند تا بسبب پندار کمال از ترقی باز نماند چنانچہ گوید قولہ

قصر فردوس بپاداش عمل می بخشند | ماکہ رندیم وگدا دیر مغان مارا بس

پس چون از وظیفہ اعمال فارغ آید گاہ گاہ بجہت از دیاد انتباہ تفکر نماید وتفکر بردو نوع است در آفاق و در انفس در آفاق آنست بدان ابتدا نماید وتامل وتدبیر را کار فرماید چنانکہ میسر آید قولہ

بنشین برلب جوے وگذر عمر ببین | کین اشارت زجہان گذران مارا بس

وہرگاہ در اثناے آن تفکر گاہے سود مشہود گردد گاہے زیان پس باید کہ آن سود را موازنہ کند تا بداند کہ زیان این جہان زیادہ است از سود واشتغال بکار آن نامحمود چنانچہ میفرماید قولہ

نقد بازار جہان بنگر وآزار جہان | گر شمارا نہ بس این سود وزیان مارا بس

بعد از ان تفکر در انفس کند کہ شہود مقصود دریجا بغایت وضوح دست میدہد وبیقین میرسد کہ دوست تا اودست وجہے او بہر سو نکو است تا بادراک دولت وصال از طلب زیادتی فارغ البال چنانچہ گوید قولہ

یار با ماست چہ حاجت کہ زیادہ طلبیم | دولت صحبت آن مونس جان مارا بس

این دولت عظمی را کہ یار با ماست غنیمت شمارد وہمیشہ خود را از فوت آن درہراس وادراک جان ودل در مقام

تضرع ایست که او را بغیر خود اگرچه بهشت باشد نظر سید با علو همت او ظاهر گردد و سبب مزید عنایت گردد چنانکه تضرع کنان این دولت را خواهان گشته گیر قوله

از در خویش خدایا به بهشتم مفرست
که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس

چون این همه مراتب سلوک طی نموده بکمال رسید در مرتبه تکمیل در یابد که با وجود اعتراف بعجز و قصور بار منت بر ذمه خود نهد و سر رشته انصاف از کف ندهد و بر هیچ آنچه نصیب شده باشد شکر نماید و بر روی دل خود در زیادت نگشاید که لئن شکرتم لازیدنکم خصوصا طبع چون آب که در مجاری کشف حقائق باشد و الهام و قائق که کمال بی آن صورت نه بندد و بسهولت جاری گردد و کلام موزون لطائف عشق مشحون که در اذهان قابله مستعدان سرایت کند و در تکمیل ناقصان بدان حاجت باشد زیرا که این دولت فوق جمیع نعمتها است و منت آن زیاده از منتهایش با وجود این دولت گله از مشرب قسمت طلب انصافی باشد چنانکه انصاف داده باین زبان نغمه کشاده که قوله

حافظ از مشرب قسمت گله بی انصافی است
طبع چون آب و غزلهای روان ما را بس

مشرب جای نوشیدن ۔

ردیف الشین

اگر رفیق شفیقی درست پیمان باش
حریف حجره و گرمابه و گلستان باش

مصراع اول خطاب بمرشد و معشوق و معنی مصراع ثانی آنکه در هر جا مونس و رفیق ما باش قوله

شکنج زلف پریشان بدست باد مده
مگو که خاطر عشاق گو پریشان باش

شکنج پیچهای زلف پریشان عالم کثرات بدست باد مده پریشان مساز مگو که خاطر عشاق گو پریشان باش یعنی این سخن را که خاطر عشاق گو پریشان باش مگو که موجب پریشانی خاطر عاشقان است قوله

گرت هواست که با خضر همنشین باشی
نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش

گرت هواست اگر آرزو داری با خضر همنشین باشی که وصل محبوب میسر آید نهان ز چشم سکندر اے بعزلت و خلوت قوله

رموز عشق نوازی نه کار هر مرغیست
بیا و نوگل این بلبل خوش الحان باش

رموز عشق نوازی بیان نمودن سخنان عشق و معرفت نه کار هر مرغ است نه کار هر شاعر و عاشق است

بلبل خوش الحان عاشق کامل قوله

طریق خدمت و آئین بندگی کردن	خدا ئرا که رہاکن بما و سلطان باش

خدمت و بندگی زہد و پارسائی خدائے را بواسطہ خدا قوله

دگر بصید حرم تیغ برمکش زنہار	از انچہ با دل ما کردۂ پشیمان باش

حرم کعبہ مراد کوے عاشق صید حرم مراد عاشق و ز انچہ بر دل ما کردہ اشارۃ بر رنج و شدائد پشیمان باش اے تدارک آن نما قوله

تو شمع انجمنی یکزبان و یکدل شو	خیال کوشش پروانہ بین و خندان باش

پروانہ عاشق قوله

کمال دلبری و حسن در نظر بازیست	بشیوہ نظر از ناظران دوران باش

شیوہ نظر عاشقی ناظران دوران عاشقان نایاب غزل

ای ہمہ شکل تو مطبوع و ہمہ جای تو خوش	جانم از خندۂ زیبای شکر خای تو خوش
ہمچو گلبرگ تری ہست وجود تو لطیف	ہمچو سرو چمنی ہست سراپای تو خوش

گلبرگ تر برگ گل تر قوله

ہم گلستان خیالم ز تو پر نقش و نگار	ہم مشام دلم از زلف سمن سای تو خوش

خیال بکسر قوتیست از قواے انسانی گلستان خیال اضافۃ بیانیہ زلف سمن سا جذبہ لطف حق و نیز جذبہ عشق باید دانست کہ دل انسان دو مقام وارد یکے برائے خطرات صالحہ دوم برائے خطرات فاسدہ قال علیہ السلام ان فی قلب آدم لمتان لمۃ من الملک و لمۃ من الشیطان یعنے ہم خیال من کہ گلستان مخیلاتست از تجلی تو پر نقش و نگار شدہ و ہم دل من از جذبہ لطف تو خورسند گشتہ قوله

در رہ عشق کہ از سیل فنا نیست گذار	میکنم خاطر خود را بتمنای تو خوش

رہ عشق یعنے عشق کہ العشق اولہ حرق و آخرہ قتل قوله

در بیابان فنا گرچہ ز ہر سو خطرست	می رود حافظ بیدل بتولای تو خوش

تولا دوستی غزل

اے دل غلام شاہ نجف باش و شاہ باش	پیوستہ در حمایت لطف الٰہ باش

(مقطع) خموش حافظ و از جور یار نالہ مکن ۔ ترا کہ گفت کہ بر روی خوب حیران باش

شاه نجف امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ قوله

آنرا که دوستی علی نیست کافر است | گو زاهد زمانه و گو شیخ راه باش

دوستی آل محمد فرض ست و بنص قطعی ثابت است قال اللّٰه واعتصموا بحبل اللّٰه جمیعا ولا تفرقوا
مراد از حبل اللّٰه قرآن و اہل بیت است ان الذین امنوا وعملوا الصالحات اولئک هم خیر البریة مراد اہل بیت
قال علیہ السلام انا واهل بیتی شجرة فی الجنة واغصانها فی الدنیا فمن شاء اتخذ الی ربه سبیلا محبت آنست
که موافق کتاب و سنت باشد و ہر محبتے که خارج از شرع و سنن ہدیٰ باشد آن عداوت کبری باشد و حقیقت محبت
اطاعت آن محبوب و ایثار مرضیات و مرضیاته علی حجاب النفس و مرضاتها والتادب باداب و اخلاقه محبت نه آنست که شیعه بسیار اند که
در دوستی اہلبیت غلو کرده اند بحدیکه تکفیر و تضلیل صحابه کوشیده اند چون ہیچ عمل ایشان و اخلاق ایشان و فهم
ایشان با خلاق و عمل و فهم اہل بیت نمیرسد چگونه محبت باشد این محبت نیست بل بغض کمال است اخرج الدار قطنی
عن علی عن النبی صلعم قال علیه السلام سیاتی من بعدی قوم یقال لهم الروافض اذا ذکتم فاقتلوهم فانهم
مشرکون قال قلت یا رسول اللّٰه ما العلامة فیهم قال یقرظون بما لیس فیک ویطعنون علی السلف
ویسبون ابابکر و عمرؓ قوله

از خارجی ہزار بیک جو نمی خرند | گو کوه تا بکوه منافق پناه باش

خارجی اہل الشام کذا فی الصواعق المحرقه در قصه قاف کوه محیط بدنیا از زبرجد پانصد فرسنگ
بالاے اوست آفتاب بروے تابد شعاع سبزی بر آب آید منعکس شود آسمان لاجوردی نماید والا
رنگ آسمان کبود نیست بلکه در غایة صفا است قوله

امروز زنده ام بولاے تو یا علی | فردا بروح پاک امامان گواه باش

ولا دوستی قوله

غزل

باغبان گر پنج روزی صحبت گل بایدش | بر جفای خار ہجران صبر بلبل بایدش

باغ کنایة از وجود باغبان سالک پنج روز کنایة از ایام جلوهٔ گل محبوب معنی آنست که ای سالک
اگر درین موسم زندگی طالب وصل محبوبے بدین شد باید ہجران بلبل وش شکیبائی باید کوشید
که بلبل در ایام خزان چون در باغ ہیچ گلے و برگے نماند و بر شاخے که می نشیند جز از خار نمی بیند
و با مید گل شگفتن تحمل میکند بر جفاے خار و سائر محن قوله

ایدل از پابند زلفش از پریشانی منال — مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش

زلف دنیا باعتبار حوادث یعنے اے دل در بند دنیا از پریشانی نالش مکن وصابر باش وخاطر خود را بہ آزار مدہ کہ مرغ زیرک چون بدام مے افتد تحمل می بایدش کہ از تحمل کار بستہ بکشاید قولہ

تکیہ بر تقوی و دانش در طریقت کافریست — راہرو گر صد ہنر دارد توکل بایدش

معنے آنست کہ سالک را باید کہ از ہر چہ کہ دارد خواہ حقائق خواہ مقامات خواہ احوال خواہ باقیات خواہ صالحات خواہ خوارق وکرامات بر وجہے کہ سالک را ذرہ التفات بدینہا نماند نشنیدہ کہ صفی اللہ وکلیم اللہ را تکیہ شد بر صفا وعصا یعنی آدم را بر مقام صفوۃ نظر افتاد وموسے را بر مکالمہ نظر افتا واین را گفتند عصٰی آدم وآنرا گفتند ان الق عصاک موسے را گفتند تکیہ بر مکالمہ کردن برافگن چ آدم را گفتند کہ اتکا بمقام صفوت وخلافت معصیت است ومپندار کہ تکیہ بر عصا کہ از چوب باوام وغیرہ باشد منع می کنیم بلکہ میگوئیم بر حسنات وخیرات وطاعات وعبادات واحوال ومقامات تکیہ زدن ناخوش و نامحمود است پس باید کہ تکیہ بر اعمال و بر ہر چہ نظر افتد اژدہا ئے خود شمرد وارتکاب این از خردمندی نداند قولہ

رند عالم سوز را با مصلحت بینی چہ کار — کار ملک است آنکہ تدبیر وتحمل بایدش

رند عالم سوز عاشق قولہ

ساقیا در گردش ساغر تعلل تا بچند — دور چون با عاشقان افتد تسلسل بایدش

ساقی مرشد گردش دادن ساغر پیالہ تعلل توقف دور گردش ساغر قولہ

کیست حافظ تا ننوشد بادہ بے آواز چنگ — عاشق مسکین چرا چندین تحمل بایدش

بادہ محبت بے آواز چنگ بے تلقین مرشد غزل

بدور لالہ قدح گیر وبے ریا می باش — ببوے گل نفسے ہمدم صبا می باش

لالہ معروف مراد مرشد گل معروف واینجا لعل مراد است کہ از عرق رسول علیہ السلام است واینجا کنایہ از محبوب حقیقی باد صبا کہ در سحر بوزد وگلہا از و بشگفد کنایہ از مرشد باید دانست کہ باعتبار خلافت اوصاف شئے واحد را باسماء متعددہ می نامند چنانچہ خدا را باعتبار انتقام منتقم وبمغفرت غفور وقس علے ہذا القیاس یعنی بدور مرشد قدح محبت برگیر واین نصیحت را بجان ودل بپذیر وخوش وقت می باش ودریا را از مستحقہ خاطر می تراش باامید مکاشفہ استتار وبوئیدن گل کہ عبارت از دریافت اسرار است نفسے ہمدم صبا باش لزوم صحبت مرشد اختیار کن وہیچ بخاطر مہراش وہر چہ فرماید اعتبار کن وبحکم او بتقدم باش ابواب مشاہدات وتجلیات مفتوح شود ونیز تا آخر بر طالب صادق لازم است کہ از جہت قلت ثبات بدور لالہ نمی باید بغفلت نگذارد بلکہ قدح ذکر وفکر بدست دل گرود بدین سرو امر بطرز سے اشتغال نماید کہ جمال او در آئینہ کہ نمودن کار خود بہ نیک وبد باشد چہرہ بکشاید و باکسے کہ مانند وے از صبا رائحہ معرفت از وے بمشام جانہا رسد قولہ

نگویمت کہ ہمہ سال مے پرستی کن — سہ ماہ مے خور ونہ ماہ پارسا می باش

و نمیگویم که همیشه در ریاضت و مجاهده افتاده باش و بخدمت مرشد سر نهاده باش که این از جنس مستبعد و محال است و تکلیف ما لا یطاق پس قدرے مدت که عبارت از سه ماه در سال است یعنی رجب و شعبان و رمضان که اکثر از قدما در بدایت حال درین سه ماه اعتکاف کرده اند بحجره که در جوار مسجد باشد و در مجاهده و ریاضت بخدمت مرشد بسر برو باقی عمر بفراغت دار چنانچه خود گفته ؎ در دور باده یک دو قدح درکش و برو ٭ یعنی طمع مدار وصال دوام را ٭ و قیل چون دوام اشتغال موجب ملالت ساعات شب و روز خود را بچهار قسم مقسوم سازد قسمے بتحصیل وجه معاش مصروف سازد تا در نظرها مثل سائر الناس باشد و از ابنای جنس امتیاز نه پذیرد و بترک دنیا شهرت نگیرد زیرا که امتیاز محل نیاز است و شهرت موجب آفت و مضرت و قسمے در صحبت انام از خواص و عوام بانجام رساند تا افاده و استفاده روے نماید و تعلیم میسر آید و قسمے بجهت راحت تن معین کند تا بجمعیت در عبادت قیام تواند نمود و قسمے برائے آن مقرر نماید که از همه آخر بنوعے مشغولی نماید که اصلا شعور بما سوی نماند و مراد ازین تقسیم شبا روزی بچهار قسم نه آنست که دو دو پاس متصل صرف اشتغال نماید بلکه مقصود آن است که باین اشتغال بنوعے باید پرداخت که اگر اشغال را که شب و روز ساعات آن جمع کرده شود باین مقدار و یا بدین سان رسد که در روضة الاحباب مذکور است که در صحف ابراهیم است که عاقل را مادام که بعقل خویش بود چهار ساعت می باید که در ان مناجات با خدا کند و ساعتے که تفکر در صنع او کند و ساعتے محاسبه نفس و ساعتے بحاجت نفس از مطعم و مشرب قوله

چو پیر سالک عشقت بمی حواله کند	بنوش و منتظر رحمت خدا می باش

و اگر مرشد کامل بعد از مراعات این اقسام ما در اول ابتلا استعداد استیعاب اوقات بیاد حق روی ببیند دیر او در استغراق حق حصول بیخودی که عبارت ازان است ؎ از مے همه آب لعل و زر فهم مکن ٭ هر چیز ترا ز خود ستاند مے نیست ٭ بگزیند آن مے بنوشد و از قوت عمل بآن اقسام که موافق استعداد دیگر است نخروشد چنانکه دیگران بآن طریقه از رحمت الهی بهره ور خواهند گردید او نیز بدین برحمت خدا خواهد رسید مگر قوله

گرت هواست که چون جم بسر غیب رسی	بیا و همدم جام جهان نما می باش

هر گاه که طریق طلب پوید باید که از آفات این راه سلامت جوید و اعظم ترین آفات هوس اطلاع بر غیبیات است پس باید که آن هوس البته از خود دور کند و بر تقدیر که آن هوا در سر وے افتاده بود و نمیتوان ازان درگذ

تصفیهٔ قلب که بمنزلهٔ جام جهان نما است مشغول باید گشت و اینکه گفته شد که هوس اطلاع بر مغیبات اعظم آفات است بجهة آنست که آفات دیگر در نظر طالب آفت می نماید پس ازان احتراز می نماید و بر این آفت که در رنگ منفعت است کم کسے مطلع میتواند شد یا آنکه طالب خدا بعضے اوقات بهمان خورسند گشته از طلب مطلوب اصلی باز میماند و می شاید که از مشاهدهٔ غم و اندوه جهان بسته دل گردد و بستگی دل سبب انسداد ابواب فیض میشود پس مناسب حال طالب آنست که عقدهٔ آن هوس از جان خود بکشاید چنانچه در بیت آینده گوید قوله

چو غنچه گرچه فروبستگی ست کار جهان
تو همچو باد بهاری گره گشای باش

اگرچه از جمیع پیران تا همه مریدان این عهد در میان می آمده که آنچه مانع راه است دور می باید کرد و رو بمطلب حقیقی باید آورد لیکن کسے که باین عهد وفا نماید کم بنظر می آید چنانچه میگوید قوله

وفا مجوی ز کس ور سخن نمی شنوی
بهرزه طالب سیمرغ و کیمیای باش

سیمرغ نام جانورے است که مقامش بکوه قاف است ۵ ز غزلت شاه مرغان گشت سیمرغ ۰۰ یکے مرغست خوانندش بسیمرغ ۰ معنے آنست آرے باوجود سوختگی وفا عهد باین مشکل است و چون آشنائی و یگانگی حاصل گردد دل باین وفا واصل گردد پس هر که بیگانه است از خدا اگرچه طاعت نماید ازوے باید رمید و آنکه آشنا بخدا باشد اگرچه معصیت ازوے بظهور آید خدمت او باید گزید که ریاء العارفین خیر من اخلاص المریدین چنانچه گوید قوله

مرید طاعت بیگانگان مشو حافظ
ولے معاشر رندان پارسای باش

مرید طالب بیگانگان خدا دوران معاشر هم صحبت رندان پارسا عاشقان پاک غزل

باز آ و دل تنگ مرا مونس جان باش
وین سوخته را محرم اسرار نهان باش

مونس الفت دهنده قوله

زان باده که در مصطبهٔ عشق فروشند
ما را دو سه ساغر بده و گو رمضان باش

مصطبه شراب خانه قوله

در خرقه چو آتش زدی ای عارف سالک
جهدے کن و سر حلقهٔ رندان جهان باش

خرقه کنایه از وجود سالک آتش کنایه از شورش عشق یعنی چون در وجود خویش آتش عشق و محبت در زدی

کوشش کن و ہمگی ہمت شما و در حلقہ عارفان کامل و عاشقان واصل درا یعنی چون از حضیض ظاہر پرستی بالا ترک جستی و از اسیدان رستی جہد سے کن و کوشش نما و در حلقہ واصلان درآ کہ در حال سلوک مشاہدات و کوشش و دون ہمتی است و در مکاشفات کوشیدن لپست فطرتی است قولہ

آن یار کہ گفتا بتو ام دل نگران است
گو می رسم اکنون بسلامت نگران باش

بتو ام دل نگران است بمضمون انا عاشق و محب لک قولہ

خون شد دلم از حسرت آن لعل روان بخش
اے درج محبت بہمان مہر و نشان باش

درج محبت کنایہ از دل بہمان مہر و نشان باش یعنی بغیر مائل مشو قولہ

حافظ کہ ہوس میکندش جام جہان بین
گو در نظر آصف جمشید مکان باش

جام جہان بین کنایہ از جام شراب و دل مصفا آصف (سلیمان ۱۲) جمشید مکان کنایہ از مرشد غزل

ببرد از من قرار و طاقت و ہوش
بت سنگین دل و سیمین بنا گوش

ہوش عقل قولہ بیت

نگارے چابکے شنگے پری وش (شنگ شوخ)
ظریفے مہوشے ترکے قبا پوش

چابک ظریف و چالاک و سخت کش شنگ راہزن و مکار و شوخ و خوب ظریف سیکروح و تیز دل قولہ

ز تاب آتش سودائے عشقش
بسان دیگ دائم میزنم جوش

بسان ردش قولہ

چو پیراہن شوم آسودہ خاطر
گرش ہمچون قبا گیرم در آغوش

آغوش کنار قولہ

دل و دینم دل و دینم ببردہ است
بر و دوشش بر و دوشش بر و دوش

بر سینہ دوش کتف قولہ

دوائے تو دوائے تست حافظ
لب نوشش لب نوشش لب نوش

نوش شیرین غزل

بجد و جہد چو کارے نمیرود در پیش
بکردگار رہا کردہ ام مصالح خویش

کردگار بکسر اول با دال موقوف بمعنی ہمہ از دست یعنی حق تعالیٰ و بکسر دال کہ میخوانند خطا است نیز ایچ

در مرکبات اظهار اعراب نشاید قوله

زسنگ تفرقه خواهی که سخت نشوی | مشو بسان ترازو تو در پی کم و بیش

سان مانند قوله

بپادشاهی عالم فرو نیارد سر | اگر ز سِرّ قناعت خبر شود درویش

خبیر آگاه قوله

بدلربائی اگر خود سر آمدی چه عجب | که نور حسن تو بود از اساس عالم بیش

اساس بنیاد قوله

بنوش باده که قسام صنع قسمت کرد | در آفرینش از انواع نوشدارو نیش

قسام قسمت کننده قوله

ریا حلال شمارند و جام باده حرام | زهی طریقت و ملت زهی شریعت و کیش

ریا شرک نهان است که بیشتر خلق آنرا نشناسد از پوشیدگی و معنی ریا آن بود که خواهی ترا بسبب طاعت و زهد و عبادت منزلتی در خلق و جاهی و قبول بود چون دوستی جاه غالب شد کار بدانجا رسد که بپارسی جاه طلب کند و بیشتر خلق کارها میکنند از علم و عبادت برای روی ریا می کند بخلق و نشان ریا آن بود که چون عبادتی کند گوید که من چنین کردم و اگر نگوید لیکن چون مردمان بدانند وی شاد شود و اگر شاد نشود و این سخت غریب بود چنانکه اگر در حق وی تقصیری کنند و حرمت وی نگاه ندارند و یا در معامله مسامحت نکنند وی را بر پای نخیزند و جای وی ندهند در باطن خود خشم بیند که اگر در سر این عبادت کرده بود این عجب نکردی پس گوئی که منتی از عبادت خود بر مردمان میکند و آنرا جزا می جوید و این اخلاص را باطل کند که از دیگران جزای عمل خود چشم میدارد و این از ریا باشد که در خبر است که الریاء اخفی من دبیب النمل ریا پوشیده تر است از آواز مورچه که در شب تاریک رود و ریا در طاعت بشرک نزدیک تر است و هیچ بدتر بیماری ازین نیست که هر عبادتی که مقصود از آن اعتقاد مردم بود آن عبادت نیست بل عبادت خلق است و اگر اعتقاد مردم بود و پرستیدن حق هر دو باشند مشترک بود حق تعالی گفت فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ مرائی را نشانست چون تنها بود کاهل بود و چون مردم را بیند بنشاط بود و چون بروی ثنا گویند در عمل افزاید

شرح آن ریا که از رفتن مورچه پوشیده تر است بدان که ریا بلفظی ظاهر است چنانکه کسے میان مردم نماز
بشب کند چون تنها باشد نکند و پوشیده تر ازین آنست که هر شب عادت دارد نماز لیکن چون کسے حاضر بود
بنشاط بود و این نیز ریا است و ازین پوشیده تر آنست چنانچه در نشاط بیفزاید و در حال هیچ علامت ظاهر نباشد
لیکن در میان دل پوشیده بود چون آتش در آهن و اثر وے آن بود که چون مردمان بدانند که وی بدین
صفت شاد شود و این شادی دلیل آنست که ریا در باطن پوشیده بوده است و اگر این شادی را بآن کار
مقابله بکند هم آن بود که آن رگ پوشیده بر خود بجنبد و تقاضا خفی کند یا سببے سازد که مردم آگاه شود
اگر صریح نگوید تعریضی گوید و اگر تعرض نگوید بشمائل خود را فرو شده نماید تا بدانند که شب بیدار بوده است
و باشد که ازین نیز پنهان بود و چنان بود که شاد نشود و باطلاع خلق بر وے هم باطن از ریا خالی نیست
نشان آن بود که اگر کسے فرا رسد ابتداً سلام نکند و بانشاط بحاجت وے قیام نکند یا در خرید و فروخت با وے
مسامحت نکند و در باطن خود تعجبے بیند و انکارے که اگر آن عبارت پوشیده نکرده بودی این تعجب نبودی
و در مقابله بودن آن عبارت و نابودن نزدیک برابر نبود هنوز باطن از ریا خفی خالی نیست چه اگر کسے هزار
دینار فرا کسے دهد تا خیرے از وے بستاند که صد هزار دینار ارزد برین هیچ منت ننهد بر کس و هیچ حرمت
نبوده شد چون خدا تعالے را عبادتے کرد تا بدان سعادت ابد رسد و در مقابله آن جزا باید از کسے حرمت نیوشد
پس ریا خفی تر ازین است و کسانے که از خلق گریخته اند و بعبادت مشغول شده اند میگویند ملامتے بلا صفت
ازین سبب اختیار کرده اند ریائے که عمل را باطل کند بدان که ریا در اول عبادت بود یا بعد از فراغ یا در میان
اما آن که در اول بود این عبادت را باطل کند که اخلاص در نیت شرط است و اخلاص بدین باطل شود و آنچه
در میان نماز در آید اگر اصل عبادت را مغلوب کند نماز باطل شود چنانچه نظاره فرا رسد اگر مردم دیدندی
نماز ببریدی از شرم ایشان نماز تمام کند این نماز باطل کند که نیت عبادت هزیمت شد اما اگر اصل نیت
بر جا بود لیکن از نظر مردم نماز نیکو گذارد درست است که نماز باطل نشود اما اگر نماز باخلاص کند بعده در خاطر
ریا آید و اظهار کند نماز گذشته باطل نشود لیکن بدین نیت معاقب شود ۱۲ من کیمیاء سعادت کیش ملی نسبت

با یار به وفا نتوان گفت حال خویش	آن به بود که دم کشم از قیل و قال خویش

دم کشم خاموش شوم قیل و قال شرح بیان کردن یک ره یک مرتبه آنرا که هست طالع این کار
گو بکوش کسے که اظهار حقیقت پیش محبوب می تواند گو مکن ما را نبوده بخت گرفتیم قال خویش یعنی

دریافتیم کہ ما قابلیت آن نداریم مجوا ز لبش مراد طلب بوسہ از لب او منا از زوال خویش از نومیدی خود ز عشق منت کے خبر شو و از حقیقت عشق ما کے واقف شوی شرمسار شرمندہ خصال کنایۃ از بیوفائی نقش خیال وصورت دردو بضم از ابزد رحمۃ بود و از ملائک استغفار و از مومنان دعا و از بہائم و طیور تسبیح ضلال گمراہ شدن و ہلاک شدن و متغیر شدن و گم کردن و پنہان شدن و گمراہ شدن و گمراہی و بمعنی عشق و محبت نیز مجال قدرت غزل

چو جام لعل تو نوشم کجا بماند ہوش	چو چشم مست تو بینم مرا کہ دارد گوش

گوش داشتن منتظر شدن ونگہ کردن ومحافظۃ کردن ودیدن کذا فی العبارات قولہ

منم غلام تو ورز انکہ از من آزادی	مرا بکوزہ فروش شرابخانہ فروش

ورز انکہ از من آزادی از فکر ما غمے نداری و ہیچ غم واندیشہ ما نداری قولہ

ببوے آنکہ ز میخانہ کوزۂ یابم	روم سبوے خراباتیان کشم بردوش

ببوے آنکہ بامید آنکہ خراباتیان ساکنان خرابات کہ عالم فنا است مراد عاشقان الہی قولہ

مرا بگوے کہ خاموش باش ودم درکش	کہ در چمن نتوان یافت مرغ را خاموش

چمن بفتحتین صحن باغ بار ستیہا و راہہا میان باغ و بستان و درختان چنانکہ از ہر دو طرف درختان باشند و نشستگاہ کہ گرد برگرد درختان باشد سقای کوئے میخواران خادم کوی میخواران کنایۃ از خود آبپاشی کند و خدمت کند بادہ نوش عاشق کنایۃ از مرشد قولہ

شراب پختہ بخامان دل فسردہ دہند	کہ بادہ آتش تیز است و پختگان در جوش

یعنی باید کہ شراب پختہ بخامان فسردہ دل دہند چرا کہ قولہ

اگر بشان تو جویم کدام صبر و قرار	وگر حدیث تو گویم کدام طاقت و ہوش

طاقت توانائی قولہ

نعیم روضۂ جنت بذوق آن نرسد	کہ یار نوش کند بادہ و تو گوئی نوش

نعیم نعمت رضوان بکسر خوشنودی و نام خازن بہشت غزل

خوشا شیراز و وضع بیمثالش	خداوندا نگہدار از زوالش

خوشا بس خوش قولہ

ز رکنا باد ما صد لوحش اللہ	کہ عمر خضر می بخشد زلالش

رکنا باد بضم تفرجگاہے در شیراز کہ چشمہ اللہ اکبر آنجا جاری است و آن را رکنے گویند لوحش اللہ در اصل لا اوحش اللہ است یعنی از رکنا باد ما اسے تماشاگران او کہ عمر خضری بخشد زلال او و اہل شیراز را این دعا است

که صد بار لا حوش الله یعنی در وحشت نیندازد خدا اہل او را یعنی ہر کرا بر کنا باد ماگذر افتد و آب او نوش کند جدائی ازو نخواهد بلکه از حیا تیش کاہد قوله

میان جعفر آباد و مصلی — عبیر آمیز می آید شمالش

جعفر آباد موضعی است قریب بشیراز مصلی عیدگاہ است در شیراز قوله

صبا زان لولی شنگول سرمست — چه داری آگهی چونست حالش

لولی طائفه رقاصان شنگول شوخ و ظریف آگهی خبر قوله

که نام قند مصری برد آنجا — که شیرینان ندادند انفعالش

شیرینان معشوقان انفعال شرمندگی قوله

مکن بیدار ازین خوابم خدا را — که دارم عشرتی خوش با خیالش

خدا را بواسطه خدا غزل

دلم رمیده شد و غافلم من درویش — که آن شکاری دلخسته را چه آمد پیش

رمیده متنفر شکاری دلخسته دل قوله

چو بید بر سر ایمان خویش می لرزم — که دل بدست کمان ابروییست کافر کیش

بید نام درختی کمان ابرو معشوق کیش مذہب قوله

خیال حوصله بحر می پزم هیهات — چهاست بر سر این قطره محال اندیش

این قطره محال اندیش کنایه از دل شادکامی خوشوقتی و فرحت قوله

بنازم آن مژه شوخ عافیت کش را — که موج میزندش آب نوش بر سر نیش

مژه شوخ عافیت کش عشق صوری که حاجب ذات قوله

ز آستین طبیبان هزار خون بچکد — گرم به تجربه دستی نهند بر دل ریش

تجربه ازروی امتحان قوله

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر — نزاع بر سر دنیای دون مکن درویش

نزاع کینه و جنگ قوله

بدان کمر نرسد دست هر گدا حافظ — خزینه بکف آور ز گنج قارون بیش

دست بکمر رسیدن کنایه از وصل غزل

دوش با من گفت پنهان کاردانی تیز هوش — کز شما پنهان نشاید داشت راز می فروش

دوش آوان گذشته کاروان نیز هوش مرشدے فروش حقیقۂ محمدی معنے آنست کہ دوش گذشته
مرشد کامل من پنہان فرمود کہ از شما پنہان نباید داشت راز حقیقۂ محمدی ص کہ مرشد من تلقین نمود گفت قوله

گفت آسان گیر بر خود کارہا کز روے طبع | سخت میگیرد خدا بر مردمان سخت کوش

یعنے آسان گیر بر خود کارہاے سخت نگیرد و پیش نیارد خدا استعمالے دشوار رہا کہ طبع جہانیان چنان اقتضا میکند
کہ سخت گیران را سختی پیش میرسد و بحکم کلکم راع وکلکم مسئول عن رعیتہ و جمیع اعضا رعیت اند چہ ہر
ملک کہ بر رعیت سخت میگیرد خدا نیز برو سخت میگیرد و پس اعضا را بحد تنگ نباید داشت ما جعل علیکم
فی الدین من حرج ملة ابیکم چنانچہ یہود و نصارے بر خود سنگ تنگ گرفتند و در اں مکونات از اشیاء
آخر خود بخود بر وجہ بودم مختصر پذیرفت از بہر رعایت قافیہ باختیار گرفتہ است حق سبحانہ نیز بر ایشان سخت
گرفت و لزوم آن لازمات چون بر سر پذیرفت کما اخبرنا عن اصدق الصادقین رہبانیة
ابتدعوها ما کتبناها علیہم الا ابتغاء رضوان اللہ فما رعوها حق رعایتها فاتینا الذین آمنوا
منہم اجرہم وکثیر منہم فاسقون و نیز معنے آنست بر نفس مجاہدہ بقدر شرع باید داشت و ازین بیشتر
نباید کہ منع است ولیکن میفزاے بر مصطفے کہ اعضا را تو حق است قوله

وانگہم در داد جامے کز فروغش بر فلک | زہره در رقص آید و بربط زنان میگفت نوش

فروغ روشنی قوله

تا نگردی آشنا زین پرده رمزے نشنوی | گوش نامحرم نباشد جاے پیغام سروش

تا نگردی آشنا تا آشناے عشق نشوی زین پرده رمزے نشنوی اسرار عشق را واقف
نشوی سروش بضم جبرئیل و ہر فرشتہ قوله

در حریم عشق نتوان زد دم از گفت و شنید | زانکہ آنجا جملہ اعضا چشم باید بود و گوش

حریم عشق اضافت بیانیہ قوله

ساقیا مے دہ کہ رندیہاے حافظ عفو کرد | خسرو صاحبقران جرم بخش عیب پوش

جرم بضم گناه صاحبقران یعنے آن مولودے کہ مسقط سعد یا مسقط راست او بوقت قران عظمی باشد
و برج قران در طالع بود و نیز صاحب شصت سال و در سال ولادت او دو ستاره قرین باشند غزل

در عہد بادشاه خطا بخش و جرم پوش | حافظ قرابہ کش شد و مفتی پیالہ نوش

قرابه آوند شراب مانند صراحی و مثله　قوله

صوفی ز کنج صومعه در پای خم نشست　　تا دید محتسب که سبو میکشد بدوش

صوفی مراد خود صومعه کنایه از زهد و پارسائی محتسب کنایه از مرشد　قوله

احوال شیخ و قاضی و شرب الیهودشان　　کردم سوال صبحدم از پیر میفروش

یهود قومے است که بشرب الخمر حرص تمام دارند اینجا کنایه از حرص بر حرام که عبارت از قبض الفتوحات بلا استحقاق و اخذ الرشوة عن الظاهر و تعزیة عن المظلوم و هر دو فعلے است شنیع و مشوم معنے آنست که احوال شیخ و قاضی که بر سجاده و مسند شریعت نشست دارد و افعال شنیع بوجود می آرند از مرشد عشق پرسیدم دران هنگام او در بیان حقائق بود لیس فرمود　قوله

گفتا نه گفتنی است سخن گرچه محرمی　　درکش زبان و پرده نگهدار و می بنوش

زبان را نگهدار و پرده هر که و مه را بدار　قوله

تا چند همچو شمع زبان آوری کنم　　پروانه مراد رسید اے محب خموش

زبان آوری کنم اظهار عشق خود کنم　قوله

اے پادشاه صورت معنی که مثل تو　　نادیده هیچ دیده و نشنیده هیچ گوش

صورت معنی ظاهری و باطنی　قوله

چندان بمان که خرقهٔ ازرق کند قبول　　بخت جوانت از فلک پیر ژنده پوش

بمان باش ازرق کبود پادشاهان ولایت را رسمے است که خرقهٔ کبود پوشیده بر مسند پادشاهی نشینند و چون بکمال پیری میرسند آن خرقهٔ کبود بخلعت رنگین کنند و ژنده پوشیده در گوشه شوند این رسم عباسیه بود خواجه ازبهر عرضے ایمائے این معنی میکند معنے بیت آنست که پادشاه عهد را دعا میکند که چندان بمان که فلک کبود پوش ترا ولی عهد خود سازد و تصرفات خویش را بتو پردازد و چندان که سعادت و نحوست فلک در تحت و تصرف تو دارند

غزل

سحر شکست صبا زلف عنبر افشانش　　بهر شکسته که پیوست تازه شد جانش

سحر آخر شب مراد پایان عدم از روے نیستی نسبت بشب کرد و صبا مراد قضا و قدر زلف دنیا باعتبار حوادث و ظلام و نیز زلف حجاب او ست و دنیا نیز حجاب ذات است معنی آنست که در پایان عدم چون می آمدیم [illegible]

هیچیک را توجه بوجود نبود و قضا و قدر دنیا را زینتے داده بنظر موجودات نمود که هر یکے از خوبی وے تازگی یافت و بکمال توجه بدو شتافت و گروہے بناز و نعمت و گروہے بمقامات و عبادات و برخے بفضائل و کمالات و برخے بمشاهدات تجلیات و این همه از نتائج آن وقت است که بر بندگان می تابد و هر یکے فراخور استعداد مقامے می یابد قوله

کجاست همنفسے تا که شرح قصه دهم … که دل چه می کشد از روزگار هجرانش

یعنی هم نفسی و هم رازی کجاست تا شرح قصه دهم که دل از روزگار دوری محبوب حقیقی چه می کشد از محنت و الم قوله

زمانه از ورق گل مثال روی تو ساخت … ولے ز شرم تو در غنچه کرد پنهانش

گل مراد انسان معنے آنست که زمانه محبوب مجازی را یادگار روے تو ساخت خلق آدم علی صورته و نقشے نیکو پرداخت ولیکن چون نیکو نگاه کرد از ان فعل خجالت و انفعال آورد و در قبرے که بشکل غنچه است در آورد قوله

بدین شکسته بیت الحزن که می آرد … نشان یوسف دل از چه زنخدانش

شکسته بیت الحزن یعقوب ع قوله

جمال کعبه مگر عذر رهروان خواهد … که جان زنده دلان سوخت در بیابانش

جمال کعبه جمال صاحب کعبه که محبوب حقیقی یعنی صاحب کعبه بحکم من قتلته فانا دیته مگر عذر سالکان راه خود خواهد که حال خسته دلان در ان بیابان نکاهد قوله

سحر بطرف چمن مے شنیدم از بلبل … نوای حافظ خوش لهجه غزلخوانش

لهجه آواز غزل

سحر ز هاتف غیبم رسید مژده بگوش … که دور شاه شجاع ست مے دلیر بنوش

شاه شجاع کنایه از روح مے مستی و عشق یعنی آخر شب که هنگام نزول رب بر آسمان دنیا است مژده رسید بگوش مے دلیر بنوش یعنی مرتبه روح رسیده و ریاضت تمام گردیده پاکی و ناپاکی بتو ضرر نمیکند من ادرکه العنایة لایضره الجنایة پس در عشق در آی و هیچ ملاحظه منما از من و تو در گذشته و در حفظ حق نشسته چنانچه خود در بیت آینده می گوید قوله

شد آنکه اهل نظر بر کناره می رفتند … هزار گونه سخن در دهان و لب خاموش

یعنی آن وقت رفت کہ گرفتار ما و تو بودم و اخفا لازم و واجب بود لب خاموش ہیچ اظہار حق نمنودم قوله شراب خانگی و ترس محتسب کردن آن وقت رفت کہ شراب از خباثت ترس در خانہ می نوشیدم و از محتسب بترسیدم بروی شاہ بنوشیم بانگ نوشانوش الحال روی بروی مرشد بنوشیم قوله

بصوت چنگ بگوئیم آن حکایتہا	کہ از نہفتن او دیگ سینہ میزد جوش

بصوت چنگ با دہل و نقارہ قوله

زکوی میکدہ دوشش بدوش می بردند	امام شہر کہ سجادہ میکشید بدوش

امام شہر کنایہ از خود کہ سجادہ میکشید بدوش از غایت زہد و صلاح مصلا از دوش نمی افتاد قوله

ولا دلالت خیرت کنم براہ نجات	مکن بفسق مباہات و زہد ہم مفروش

دلالت رہنمائی مباہات فخر زہد ہم مفروش ترک ریا کن قوله

بجز ثنای جلالش مساز ورد ضمیر	کہ ہست گوش دلش محرم پیام سروش

سروش جبرئیل و ہر فرشتہ قوله رموز مصلحت ملک خسروان دانند — رموز مصلحت ملک اسرار و معارف عشق خسروان عاشقان گدای گوشہ نشینی تو حافظا خاموش مفلس بی استعداد ی کجا تو و کجا اسرار عشق غزل

شراب تلخ میخواہم کہ مرد افگن بود زورش	کہ تا یکدم بر آسایم من از دنیا و از شورش

مراد از شراب باعتبار آنکہ ہر چیز ترا از تو ستاند می نیست نصیحت موثر داشتہ و تلخ ازان گفتہ کہ دران نصیحت بکلمۃ الحق کہ بموجب الحق مر تلخی دارد و مرد افگن شنوندہ سخت دل را برافگند و صفات مذکورہ اگرچہ در نصیحت ہر ناصحی مندرج است لیکن ظہور اثر این صفات بران موقوف است کہ بزبان ناصح عالی برآید تا موثر شود پس میفرماید کہ ناصحی میخواہم کہ نصیحت موثر کند کہ مرا یکبار از دنیا و شر شور رہاند بنا بران گوید قوله

بیا در می کہ نتوان شد ز مکر آسمان ایمن	بلعب زہرہ چنگی و مریخ سلحشورش

می عشق مکر دغا و فریب لعب بازی زہرہ ستارہ مطربہ فلک مریخ ستارہ خونریز سلحشور دلاور و ضمیر شین سلحشورش ضمیر بآسمان یعنی ای دل شراب عشق و محبت بدست آر و بنوش کہ بی او ایمن نتوان شد از مکر آسمان غدار مکری کہ میکند بلعب زہرہ چنگی و مریخ خونخوار طفل و از حلوای آسایش بمردم میدہد پس گریہ کنان بظلم و تعدی از دست شان میکشد و ہموارہ کارش اینست و دانش برین آئین است

دا زیرا که این نتوان بود مگر بعشق و عشق هر جا که علم خود نشاند مگر آسمان را تسلط نماید قوله

سماط دهر دون پرور ندارد شهد آسایش	مذاق حرص و آز ای دل بشو از تلخ و از شورش
کمند صید بهرامی بیفگن جام جم بردار	که من پیمودم این صحرا نه بهرامست و نه گورش

سماط اسفره یعنی بر سفره دهر دون پرور شهد آسایش نیست و جز تلخی و شوری نشود نه مذاق حرص و آز و شورش بشوی و توجه بدان مجوی و کمند بهرام که تمنیات بشریت است بیفگن و فریب آن مخور و جام محبت از مرشد گیر که من پیمودم این صحرای گیتی که نه بهرام مانده نه گور و نه کمند او و نه شور جز عاشقی و معشوق بقا نیافت و هر که درین راه کشته شد بقاے ابدی یافت وَلَا تَقُولُوا لِمَن یُّقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْیَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ

نظر کردن بدرویشان منافی بزرگی نیست	سلیمان با چنان حشمت نظر ها بود با مورش

منافی دور کننده حشمت دبدبه قوله

شراب لعل مینوشم من از جام زمرد گون	که زاهد افعی وقتیست میسازم بدین کورش

افعی مار است که بنظر کشف فاما چون نظر بر زمرد افتد دیده اش بطرقد ۱۲ من ابراهیم شاهی غزل

صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش	وین زهد خشک را بمی خوشگوار بخش

گل کنایه از عشق مرقع زهد زهد خشک طاعت و عبادت بے عشق و محبت خوشگوار ناصم و شیرین قوله

طامات و شطح در ره آهنگ چنگ نه	تسبیح و طیلسان بمی و غمگسار بخش

طامات وعظ و نصیحت و سخنان از چپ و راست شطح سخن بیباکانه چنگ مرشد طیلسان بفتح چادرے که خطیب و اهل عرب بر سر میکشند غمگسار غم شکننده قوله

زهد گران که ساقی و شاهد نمی خرند	در حلقه چمن به نسیم بهار بخش

زهد گران زهد و ریاے بسیار چمن کنایه از مجلس مرشد قوله

راهم شراب لعل زد ای میر عاشقان	خون مرا بچاه زنخدان یار بخش

شراب لعل محبت میر عاشقان مرشد قوله

یارب بوقت گل گنه بنده عفو کن ‖ وین ماجرا بسرو لب جویبار بخش

وقت گل روز قیامت که اینهمه گلهاے مصنوعات خواهند شگفت عفو آمرزیدن سرو لب جویبار کنایه از محمد مرشد بسرو لب جویبار بخش که سزاوار اوست غزل

فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش ‖ گل در اندیشه که چون عشوه کند در کارش

بلبل معروف اینجا مراد از سالک که در بدایه حال از غلبه عشق و محبت بحکم من عرف الله طال لسانه چون بلبل دراززبانیها میکند و در نهایه حال بحکم من عرف الله کل لسانه از گفت و گو گنگ میگردد گل محبوب حقیقی یعنی خواجه از روے ولوله بحضرت صمدیت عرض میکند که همگی همت عاشق شوریده آن بود که چون بجلوه جمال محبوب واصل گشته ام ساعةً فساعةً آناً فاناً گلهاے مراد خواهند شگفت و محبوب را این خیال که عیار او بچه رنگ باید آشفت تا جوهر حقیقتش ظاهر گردد و سنت الله بران جاری است که طالبان را بامتحان بمحنتهاے گوناگون مسلط میگردانند تا از خویش و بیگانه امتیاز نماید و زبان طاعنان ایشان مقطوع شود از ایشان می شاید این قسم گستاخیها هنگام استمالت بوقوع می آید و از ایشان مے شاید کما قال موسے اِنْ هِیَ اِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ اعتراض کس را نمیشاید معهذا این آموزش است از محبوب از بهر حصول مطلوب چنانچه بعد ازین خود گوید قوله بلبل از فیض من آموخت خزف پاره سفال مراد عاشق بوالهوس قوله

بلبل از فیض من آموخت سخن ورنه نبود ‖ اینهمه قول و غزل تعبیه در منقارش

معنی آنست که گل در جواب بلبل گوید و تسکین دلش می جوید که بلبل اینهمه دراززبانی و خوش الحانی که هنگام ولوله محبت دارد از فیض ما بر زبان می آرد و گرنه بلبل پیش از عشق گنجشکے بود و ازین خوشگوئیها در منقارش هیچ نبود قوله

اگر از وسوسه نفس و هوا دور شوی ‖ بیشکے راه بری در حرم دیدارش

نفس شیخ شرف الدین گفته که نفس هباوی است مودع اندر قالب چنانچه روح و اماره و لوامه و ملهمه و مطمئنه صفات ویست و عن ابن عباس فی جسد ابن آدم نفس و روح بینهما مثل شعاع الشمس فالنفس التی لها الفعل و التمییز و الروح التی لها النفس و التحرک فاذا نام العبد قبض الله نفسه و لم یقبض روحه و عن علی رض

یخرج الروح عند النوم ویبقی شعاعه فی الجسد وقیل چون آدم صفی را بر تخت نشاندند و ملائکه را امر اسجدوا لآدم در رسید فسجد الملائکة کلهم اجمعون الا ابلیس حق سبحانه تعالے تازیانهٔ قهر بر ابلیس زد از وے نور آتشے پیدا شد نام او خناس است متعجب ماند گفت که درین زیر حکمت است او را توفیق سجده نداد مخالف ما خواهد آمد آدم مدهوش شد جبرئیل علیه السلام فرمان رسید که در مشام آدم تف زن تا قدرت ما بیند چون تف در دماغ آدم رسید حق تعالے آدم را دو قسم کرد یک قسم در سر جا گرفت دوم قسم در چشم فرود آمد قسم اول را عقل نام کردند و قسم دوم را نفس اکنون بدان که لفظ نفس را بر دو معنی اطلاق کنند گاہے نفس الشی گویند و بدان ذات و حقیقت آن چیز مراد است چنانچه گویند فلان چیز بنفس خود قائم است و گاہے اطلاق نفس کنند و مراد از آن نفس ناطقهٔ انسانی باشد که عبارت است از مجموع خلاصه اجزای ترکیب بدن که آنرا روح حیوانی طبعی گویند و نورے که بروے قابض شود از روح علوی انسانی و بدان مورد فجور و تقوی گردد چنانچه نص کلام مجید است و نفس وما سوّٰیها فالهمها فجورها مراد تعریف این نفس است هر چند معرفت او بجمیع اوصاف متعذر است چه او صفت بوقلمون دارد و هر دم برنگے دیگر نماید و ساعت بساعت شکل دیگر آغاز کند و در ارتباط و اشتراط معرفت الهی بمعرفت او اشارت است بدانکه شناختن او بجمیع اوصاف و رسیدن بکنه معرفتش مقدور هیچ آفریده نیست همچنانکه رسیدن بکنه معرفت الهی و همچنانکه بمعرفت او کماهی متعذرست ضبط احوال او کماینبغی متعسر اماره و لوامه و ملهمه و مطمئنه اسامی اوست بحسب مراتب مختلفه و اوصاف متقابله در هر مرتبه بست و صفے دیگر از ینجا است النفس ستة الاولی النفس الامارة هی عبارة عن البخل والحرص والجهل والکبر والشهوة والحسد والغضب والثانی النفس اللوامة هی عبارة عن القهر والمکر والعجب والثالث النفس الملهمة هی عبارة عن السخاوة والقناعة والعلم والتواضع والتوبة والتحمل والرابع النفس المطمئنة هی عبارة عن التوکل والتدبر والعبادة والشکر والرضا والخامس النفس الراضیة هی عبارة عن الکرامة والاخلاص والورع والرضا والذکر والوفا والسادس النفس المرضیة هی عبارة عن القرب والتفکر حرم کعبه و خانه و محل معنی آنست که اگر از وسوسهٔ نفس و هوا دور شوی بی شک و بے شبه در حرم و بدار گل که عبارت از محبوب حقیقی است راه برے یعنے اگر خویشے را از عقبات بگذرانی از واصلان شوی طرفه بضم چیزے نو که بچشم خویش آید غزل

کنار آب و پای بید و طبع شعر و یارے خوش	معاشر دلبر شیرین و ساقی گلعذارے خوش

کنار یکسر جدائی کنار آب چشمهٔ عشق پاے بید سایه بید کنایه از سایه مرشد طبع شعر طبع دانا معاشر ہم صحبت قوله

الا اے دولت طالع که قدر وقت میدانی | گوارا بادت این عشرت که داری روزگاری خوش

گوارا ہاضم قوله

شب صحبت غنیمت دان و داد خوشدلی بستان | که مهتاب دل افروزست و طرف لاله زاری خوش

داد خوشدلی دریاب عیش و عشرت کن مهتاب مشاہده قوله

عروس طبع را زیور ز فکر بکر مے بندم | بود کز نقش ایامم بدست افتد نگاری خوش

عروس زن نو کتخدا مرد نو کتخدا را نیز نامند فکر بکر تازه قوله

چه می در کاسه چشمست ساقی را بنام ایزد | که مستی میکند با عقل و می آرد خمارے خوش

ساقی معشوق مستی می کند با عقل زیر دارد عقل را۔ قوله

بغفلت عمر شد حافظ بیا با ما به میخانه | که شنگولان سرمست بیاموزند کارے خوش

شنگولان ظریفان و رعنایان و مرشدان معنی بیت آنست که روح بنفس خطاب میکند و با دل میگوید بعد عشق و محبت که عمر بغفلت رفت و بوے از حقیقت بمشام نرفت از ظاہر پرستی بالا ترک آمده بمقام عشق و محبت با من بیا تا مرشدان کامل کار و بار عشق آموزند غزل

من خرابم ز غم یار خرا باتی خویش | میزند غمزهٔ او ناوک غم بر دل ریش
گر چلیپاے سر زلف ز ہم بکشایند | بس مسلمان که شود فتنهٔ آن کافر کیش

چلیپا زنار مراد طبائع سر زلف و نیا که حجاب سالک است چلیپاے سر زلف اضافت بیانیه فتنه عاشق ان کافر کیش زلف باعتبار پوشش روے محبوب بکافر کیشے یعنے اگر محبوب حقیقی دنیا را در پیش چشم طالبان خود افشاند بسا طالب حق که از روے معرض گشته بحق پرواخته اند از حق پرستی باز مانند و باز طالب و جویاے او گردند لیکن حفظ خویش شامل حال ایشان میسازد و دنیا را بچشم ایشان خوار و حقیر می اندازد قوله

آخر اے بادشه حسن و ملاحت چه شود | از لب لعل تو ریزد نمکے بر دل ریش

ملاحت نرمی و صفائی رنگ را گویند اما بشرطیکه نمکینی در و بود و مائل بسبزی باشد و نیز ملاحت آنرا گویند

از حسن معنوی و اصل همین است در هر صورت که هست ربایندگی خاصه ملاحت است و غیر ملاحت ملالت اهل معنی تواند شد

غزل

مجمع خوبی و لطف است رخ همچو مهش — لیکنش مهر و وفا نیست خدایا بدهش

ضمیر شین در هر دو مصرعه بمحبوب قوله

نباشد

دلبرم شاهد و طفلست ببازی روزی — بکشد زارم و در شرع نباشد گنهش

شاهد و طفل باعتبار اصحاب الجنة جرد مرد بکشد زارم بخواری بکشد مرا در شرع نیامد گنهش که بر اطفال قصاص نیست قوله

چارده ساله بتی چابک و شیرین دارم — که بجان حلقه بگوش ست مه چارده‌اش

حلقه بگوش فرمانبردار قوله

بوی شیر از لب همچون شکرش می‌آید — گرچه خون می‌چکد از شیوهٔ چشم سیهش

بوی شیر کنایه از لطف و خندان اند غنچه رحم خون میچکد شدید الغضب شیوهٔ چشم سیهش صفت کار

در پی آن گل خندان دل ما در یا بید — خود کجا شد که ندیدیم درین چند گهش

گل خندان محبوب دریابید مدد و معونت کنید و تدارک کنید درین چند گهش چند گاه مدت و ضمیر شین بدل قوله

جان بشکرانه کنم صرف گر آن دانهٔ در — صدف دیدهٔ حافظ شود آرامگهش

گر آن دانهٔ در دانهٔ در قیمتی کنایه از محبوب حقیقی صدف گوش ماهی غزل

ما آزموده‌ایم درین شهر بخت خویش — بیرون کشید باید ازین ورطه رخت خویش

درین شهر اشاره بدنیا ازین ورطه سختی و دشواری معنی آنست که ما در عالم هستی بخت خویش را با آزمایش پرداخته‌ایم و طالع خود را نیکو شناخته‌ایم که ما را درین جهان بودن سزاوار نیست و گذشتن ازان بسیار دشوار که عالم هستی گرداب حوادثات است پس رخت خود را ازین گرداب باید کشید و بعالم نیستی باید رسانید قوله

از بسکه دست میگزم و آه میکشم — آتش زدم چو گل بتن لخت لخت خویش

از کشیدن لازم غم است یعنی غم میخورم و دست می‌گزم حسرت میخورم و دست گزیدن لازمه حسرت است آتش زدم می‌سوزم لخت لخت پاره پاره قوله

ای دل صبور باش که آن یار تندخوی — بسیار تندروی نشیند ز بخت خویش

بسیار تندخوی یعنے تندخوی بجز تندخوی نه بیند قوله

خواهی که سخت وسست جهان بر تو بگذرد | بگذر ز عهد سست وسخنهای سخت خویش

سخت وسست نیک وبد قوله

اے حافظ ار مراد میسر شدے مدام | جمشید نیز دور نماندی ز تخت خویش

رخت اسباب غزل

هاتف از گوشهٔ میخانه دوش | گفت ببخشند گنه مے بنوش

عفو الهی بکند کار خویش | مژدهٔ رحمت برساند سروش

عفو الهی صفت عفو الهی ان الله عفو غفور مژده بفتح وکسر میم خبر خوش وشادی قوله

لطف خدا بیشتر از جرم ماست | نکتهٔ سربسته چه گوئی خموش

جرم بضم گناه واین مصرع بمضمون آنست که سبقت رحمتی علی غضبی سربسته مخفی ومدقق قوله

این خرد خام بمیخانه بر | تا مے لعل آورد ش خون بجوش

این خرد خام عقل معاش مے خانه عالم عشق مے لعل عشق اورد ش ضمیر شین بخرد اورد ش خون بجوش به پختگی رساند وبعقل معاد رساند قوله

گرچه وصالش نه بکوشش دهند | هر قدر اے دل که توانی بکوش

وصالش ضمیر شین بحق کوشش ریاضت بکوش در عبادت بسر بر قوله

داور دین شاه شجاع آنکه کرد | روح قدس حلقهٔ امرش بگوش

شاه شجاع کنایه از ممدوح ومرشد روح قدس جبریل حلقهٔ امرش بگوش تابع فرمان او قوله

اے ملک العرش مرادش بده | وز خطر چشم بدش دار گوش

ملک العرش حق تعالے والله ذو العرش المجید مرادش ضمیر شین بشاه شجاع خطر آسیب چشم بدش ضمیر شین بشاه شجاع دار گوش یعنی نگاهدار قوله

رندی حافظ نه گناهیست صعب | با کرم پادشه عیب پوش

رندی عشق قوله غزل

یارب آن نوگل خندان که سپردی بمنش | می سپارم بتو از چشم حسود چمنش

نو گل خندان کنایہ از مرشد چمنش ضمیر شین بران نو گل خندان یعنی بتو می سپارم تا صحیح و سالم داری قولہ

گر بہ منزل سلمی رسی ای پیک صبا	چشم دارم کہ سلامے برسانی زمنش

سلمی نام معشوقہ عرب مراد محبوب حقیقی و پیک صبا اضافۃ بیانیہ کنایہ از قاصد مراد مرشد چشم دارم توقعے دارم قولہ

در مقامے کہ بیاد لب او می نوشند	سفلہ آن مست کہ باشد خبر از خویشتنش

سفلہ کمینہ کہ باشد خبر از خویشتنش یعنے باخود باشد اے فانی نمیگردد قولہ

ہمرہ او ست دلم باد بہر جا کہ رود	ہمت اہل کرم بدرقۂ جان و تنش

ہمت توجہ اہل کرم عرفا بدرقہ رہبر قولہ

بادب نافہ کشائی کن ازان زلف سیاہ	جای دلہای عزیز ست بہم برمزنش

بادب یعنے بحفظ مراتب نافہ کشائی کن بیان اسرار ما ازان زلف سیاہ ازان جذبۂ عشق عزیزان عاشقان بہم برمزنش بنظر تحقیر مبین قولہ

چون دلم حق وفا باخط و خالش دارد	محترم دار دران طرۂ عنبر شکنش

دران طرۂ عنبر شکن یعنے دران محبت و عشق و ضمیر شین شکنش بدل قولہ

عرض و مال از دل میخانہ نشاید اندوخت	ہر کہ این آب خورد رخت بدریا فگنش

عرض اظہار کردن مال طاعت وعبادت میخانہ عشق این آب خورد اظہار کند رخت اسباب خانہ قولہ

ہر کہ ترسد ز ملال اندہ عشقش نہ حلال	سر ما و قدمش یالب ما و دہنش

اندوہ عشقش نہ حلال دعوی عشق او را حرام است زیرا کہ العشق تمام المحنۃ والبلاء قولہ

شعر حافظ ہمہ بیت الغزل معرفت است	آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش

دلکش آنکہ دل بسویش مائل بود

غزل ردیف الصاد

از رقیبست دلم نیافت خلاص	مثل القاص لایحب القاص

رقیب کنایہ از شیطان و زاہد ظاہر پرست قاص اسم فاعل است از قص یقص قصا کہ معنے چیدن بود مراد آنست کہ ہم پیشہ ہم پیشہ را دوست نمیدارد قولہ

محتسب خم شکست و بنده سرش　　سن بالسن والجروح قصاص

خم شکست ایذا رسانید و خم کرد بنده سر او شکست یعنی من هم او را الغم انداختم سن بالسن والجروح قصاص مقتبس بکریمہ الانف بالانف والاذن بالاذن والسن بالسن والجروح قصاص عیسی است یعنی زندگی بخش که یحیی الموتی بخواص معجزہ قوله

مطرب ما رهی بزد که بچرخ　　مشتری همچو زهره شد رقاص

مطرب ما رهی یعنی این چنین سرودی گفت چه ره بمعنی سرود است و مراد از سرود کلمات عشق و محبت مشتری ستاره که قاضی فلک است و قاضی از اهل شریعت است اینجا کنایت ازین است که متشرع است و زهره ستاره ایست مطربه فلک و سرود از لوازمه عاشق است رقاص رقاصیدن

لولو از بحر کے برون آرد　　ترک سر تا نمی‌کند غواص

لولو کنایه از وصل محبوب بحر دریا عشق کی بیرون آرد کی بدست آید غواص غوطه‌خور اینجا مراد عاشق که غواص دریای عشق است خصلت الخصل غلبه کردن تیر انداختن من تاج المصادر خصلت از عشق جوئی یعنی غلبه از عشق حاصل نما یعنی غلبه عشق پیدا کن عقل از عقل آنست که از وی حاصل گردد قوله

لفتی از عشق جوئی نه از عقل　　تا که خالص شوی چو زر خلاص

خلاص یکسر زریست که از آتش آید و غش جمله از وی رود غزل

نیست کس را از کمند سر زلف تو خلاص　　میکشی عاشق مسکین و نترسی ز قصاص

سر زلف جذبه عشق و تعلقات دنیا قصاص عوض قوله

عاشق سوخته دل تا به بیابان فنا　　نرود در حرم دل نشود خاص الخاص

تا به بیابان فنا نرود تا فانی نگردد در حرم جان نشود بجناب معشوق نشود خاص الخاص برگزیده

قوله

بهواداری آن شمع چو پروانه بسوز　　تا نسوزی نشوی از خطر عشق خلاص

هواداری دوستداری بسوز که بسوختن تا نسوزی تا فانی نشوی قوله

ناوک غمزه او دست ببرد از رستم　　حاجب ابروی او پرده گرو از وقاص

دست ببرد غالب آمد رستم بضم نام پهلوان ایران زمین که ولایت زابلستان بوجه داشت

واد را پیلتن و تهمتن و رستم نیز گفته‌اند و داو زور هشتاد پیل داشت ؎ خدای جهان تا جهان آفرید *
چو رستم سواری نیامد پدید * کجا زور دارد به هشتاد پیل * چو خواهد که بنهد دل بر رود نیل * ششصد و شصت و شش
سال عمر داشت چنانچه نادرش در مرثیه او گفته ؎ ابا ششصد و شصت و شش ساله مرد * جهانت
بخوردی جهانت بخورد * عاقبت الامر شغاد برادر خورد او اقطاع کابل را بوجه ازو درخواست وی
قبول نکرد شغاد با ضابطه کابل کار تخلط دیگر ساخته و بر رستم آمد و شکایت شهریار نمود که مرا بدها
میگوید و چون بتو مفاخرت کنم میان جمع زبان باستخفاف تو می کشاید و رستم برسم شکار با سیصد سوار
از نیم روز حرکت کرد و چون قریب کابل رسید شغاد چنان باز نمود که چون خبر تو خواهد شنید بهیچ
حال تحاشی خواهد نمود من بسارعت بروم و تحسن کفایت او را بیارم تا غرض فوت نشود پس باستقبال تمام
برخمر آمد و از قدوم رستم خبر داد و پیش از آن در اثنای راه چاهها کافته و در میان سیخها و خنجرها ایستاده
داشته و سرهای آنرا بچوبهای تنک و خس پوش کرده که فر از آن آدمی با آهستگی گذارد پس شغاد با خمر
خود باستقبال رستم آمده غاشیه رستم پیاده بر دوش نهاده پیش سر اسپ رستم روان شده چون بران
چاهها رسید آهسته آهسته درگذشته رستم با رخش در چاه افتاد و با اسپ مجروح شد شغاد و خمر تیغ در سواران
رستم نهادند و همه علف تیغ گردانیده رستم بهزار حیله خود را برلب چاه انداخته شغاد بعد کشتن سواران نزدیک
چاه رستم رسیده درختی بود پنهان بزیر آن استاده شده تا حال رستم ببیند چون رستم دیدش گفت
ای بدبخت نیک نکردی ترا ابدالابدین تختی نخواهد بود ایدون هر چه چنین کردی کمان من زه کرده با چند
چوبه تیر پیش من بدار تا درین چند دمی که باقی است اگر جانوری قصد کند دفع او توانم کرد شغاد
همچنان کرد رستم چون کمان و تیر یافت گفت که اکنون مکافات کرده خویش مهل مگذار شغاد چون
چنان دید درخت را پناه خود ساخته رستم تیر در آن درخت زده چنانکه ازو گذشته و از سینه شغاد گذشته
بر زمین نشسته رستم شکر حق بجا آورد که بارے هم بحیات خود قصاص قاتل خود کردم و جان بحق تسلیم نمود
فرامرز بن رستم بکینه آن لشکر و ضابطه کابل را با خیل خانه همه در چاه کشته و خاک کابل را زیر و زبر کرده
و رستم را بتابوت نهاده در نیمروز برد و من ابراهیم شاهی قاصر گردن شکننده و نام شخصی که سه پسر او از
عشره مبشره است و او نیز کمان گران و تیر انداز آن است معنی بیت اظهر است

قوله

جان نہادم بمیان شمع صفت از شوق　　کردم ایثار تن خویش زروے خلاص

شمع صفت شمع وار ایثار مراد فنا قوله

کیمیای غم عشق تو تن خاکی ما　　زر خالص کند ارچند بود ہمچو رصاص

رصاص ارزیز قوله

قیمت در گرانمایہ چہ دانند عوام　　حافظا گوہر یکدانہ مدہ جز بخواص

قیمت مراد قدر گوہر یکدانہ سخن عشق مدہ بیان مکن خواص عاشقان ـــ

غزل ردیف ضاد معجمہ

بیا کہ می شنوم بوے جان ازان عارض　　کہ یافتم دل خود را نشان ازان عارض

عارض ابر سایہ افگن و دندان پشک و آفتے کہ پیش آید از دنیا و ہی و از بیماری و شکستگی کہ مردم را افتد و آنکہ لشکر را عرض کند و دوال لگام بر پیشانی و کسوی ریش و فارسیان بمعنی رخسارہ استعمال کردہ اند انشراح روان شدن و رفتن برہنہ شدن و کشادہ دل شدن و فراخ شدن من تاج المصادر قوله

بگل بماندہ قد سرو نازان قامت　　خجل شدہ است گل گلستان ازان عارض

خجل شرمندہ قوله

ز مہر روے تو خورشید گشتہ غرق عرق　　نزار ماندہ مہ آسمان ازان عارض

نزار لاغر قوله

بشرم رفتہ تن یاسمن ازان اندام　　بخون نشستہ گل ارغوان ازان عارض

ارغوان نام گلے است سرخ و قیل گیاہے است سرخ غزل

حسن و جمال تو جہان جملہ گرفت طول و عرض　　شمس فلک خجل شدہ از رخ خوب ہمچو ارض

عرض پہنا خجل شرمندہ قوله

دیدن حسن روی تو بر ہمہ خلق واجبست　　سجدہ درگہ تو شد بر ہمہ شاہ ارض فرض

فرض فرمودہ حق و ہبہ ما اعطانی فرضا ولا فرضا قوله

از رخ تست مقتبس خور زچہارم آسمان　　ہمچو زمین ہفتمین ماندہ بزیر پایہ فرض

مقتبس بفتح یکم بنع سوم روشنی گیرنده واخذ کننده از چیزے خور آفتاب قرض وام قوله

اگر بروح پرورت گل شکرے بخشدم
کے تن دردمند من رستہ شود ازین مرض

مرض بیماری — قوله

بوسہ بخاک پاے او دست کجا دہد ترا
قصہ شوق حافظا خود کہ رساندش بعرض

دست کجا دہد کجا میسر آید غزل

سواد دیدہ من شد ز آب چشم بیاض
ہنوز چند نگارا ز من کنی اعراض

سواد سیاہی بیاض سفیدی اعراض روئے گردانیدن معنی با مضمی گذشت انچہ گذشت فیاض فیض رسان

غزل ردیف الطاء

ز گرد چشمہ نوشت دمیدہ سبزہ خط
کہ کرد خضر بر آب حیات راہ غلط

چشمہ نوش دہن معشوق خضر کنایت از سبزہ آبحیات اشارت بچشمہ نوش حیات تازگی آب رونق و جاہ و فیض و عطا و رواج و رحمت شط دجلہ مصیبت ماتم نمط بفتحتین جامہ ایست کبود کتانی غزل

گر عذار یار من تا کہ گرفت دور خط
ماہ ز مہر روے او راست فتادہ در غلط

عذار رخسارہ معنے آنست کہ گرد رخسارہ محبوب من تا خط عارضش برائے تسخیر عالمیان حلقہ برکشیدہ و مشتاقان را در اطاعت آوردہ یا دور عارضش خط غلامی نوشتہ عالمیان را بہ بندگی آوردہ و طلعتش را زینتے دیگر بخشیدہ ماہ کہ از مہر اقتباس انوار و مقتبس نور است در غلط افتادہ و رخسار یار را مہر سپہر تصور نمودہ در اقتباس نور او چشم کشادہ قوله

از ہوس لبش کہ آن ز آب حیات خوشتر است
تشنگان ز دیدہ ام چشمہ آب ہمچو شط

شط دجلہ قوله

کہ بہوات میدہم ذرہ مثال جان و دل
گاہ بآب میکشم آتش عطش ہمچو بط

ہوا عشق بط جانور یست آبی معنے آنست گاہ جان و دل ذرہ مثال در ہواے تو میدہم و گاہ آتش عشق را بآب اشک می کشم ہمچو بط کہ آتش خود را میکشد بشناوری یعنی چندان می گریم کہ در آب اشک شناوری مے کنم قوله

موے کشادہ کردہ خوی تا بچمن در آمدی
شد رخ گل چو زعفران مشک کلاب شد سقط

سقط بفتحتین خطا از قول و فعل و بیفتادن قوله

خال سیاه را بران عارض سیمرنگ بین
راست زمشک ماند آن بر رخ ماه یک نقط

ماند است مانند است

غزل ردیف الظاء

ز چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ
اگر کر و جمله نکوئی بجهان ما حافظ

بیا که نوبت صلحست و دوستی و صفا
که با تو نیست مرا جنگ و ماجرا حافظ

ماجرا قصه گذشته و گفتگو قوله

اگر چه خون دلت خورد لعل او بستان
بکام دل ز لبش بوسه خونبها حافظ

خون دل خوردن در رنج و اندوه انداختن لعل لب بکام دل موافق مقصد قوله

چه ذوق یافت دل من ز وصل آن محبوبا
هر است تحفه جا نبخش غمزدا حافظ

ذوق بفتح چشیدن و آزمودن و کشیدن زه کمان غمزدا دور سازنده غم -

غزل ردیف العین

بامدادان که ز خلوتکده کاخ ابداع
شمع خاور فگند بر همه اطراف شعاع

کاخ ابداع یعنی آسمان که بگردش او هردم چیزے نو ظاهر میگردد خاور خورشید اطراف جمع طرف شعاع روشنی قوله

بر کشد آئینه از جیب افق چرخ زبان
بنماید رخ گیتی بهزاران انواع

افق کناره قوله

در زوایای طربخانه جمشید فلک
ارغنون ساز کند زهره بآهنگ سماع

زوایا گوشها ارغنون بفتح از سازها ساخته افلاطون که در میان دارند ساز کند بنوازد زهره نام ستاره مطربه فلک آهنگ قصد قوله

چنگ در غلغله آید که کجا شد منکر
جام در قهقهه آید که کجا شد مناع

چنگ عاشق و عارف و مرشد غلغله شور جام کنایه از رند لاابالی که خون جام اندرونش بمحبت پیر است قهقهه خنده باواز سخت مناع منع کننده قوله

وضع دوران بنگر ساغر عشرت برگیر
که بهر حال همین ست بهین اوضاع

وضع روش اوضاع جمع وضع یعنی وضع زمانہ ببین و تغیر و تبدل او را نگاہ کن و بفراغ خاطر نشین کہ بیک رنگ نمیگذارد و فراغ خاطر را نمی سزد پس ساغر عشرت برکش و بقسمت راضی باش و آنچہ از دست برآید بتقسیم مکن و کار امروز بفردا مکن و بہرحال بہترین اوضاع ہمین تصور کن قوله

طرہ شاہد دنیا ہمہ مکر است و فریب ｜ عارفان بر سر این قصہ نجویند نزاع

طرہ شاہد دنیا آرایش تعلقات دنیوی قصہ دنیا و در بعض نسخہ بجاے قصہ رشتہ دیدہ شدہ و رشتہ اشارہ بطرہ شاہد دنیا نزاع کینہ و جنگ قوله

عمر خسرو طلب ار نفع جہان می طلبی ｜ کہ وجودیست عطا بخش و کریم نفاع

نفاع بسیار دہندہ و مہمانی عروسی قوله

مظہر لطف ازل روشنی چشم امل ｜ جامع علم و عمل جان جہان شاہ شجاع

امل امید قوله

حافظ ار بادہ خوری با صنم گلرخ خور ｜ کہ ازین بہ نبود در دو جہان ہیچ متاع

متاع رخت و برخورداری غزل

بفر دولت گیتی فروز شاہ شجاع ｜ کہ ہست در نظر من جہان کمینہ متاع

بفر عظمت بزرگی و شکوہ گیتی فروز روشن کنندہ عالم کمینہ کمترین قوله

بیار مے کہ چو خورشید مشعل افروزد ｜ رسد بکلبہ درویش نیز فیض شعاع

مشعل افروزد روشن گردد کلبہ خانہ تنگ قوله

صراحیے و حریفی خوش نہ دنیا بس ｜ کہ غیر ازین ہمہ اسباب تفرقہ است و صداع

صداع دردسر قوله

بعاشقان نظرے کن بشکر این نعمت ｜ کہ من غلام مطیعم تو بادشاہ مطاع

مطیع فرمان بردار مطاع فرمان روا قوله

ہنر بنخرد ایام و غیر ازینم نیست ｜ کجا روم بتجارت باین کساد متاع

غیر ازین اشارہ بہنر کساد متاع متاع کم بہا سادہ مردم اندیشہ نادان قوله

بس ست در و شبانہ مے مغانہ بیار ｜ حریف بادہ رسید ای رفیق توبہ وداع

رفیق تو به اضافۂ بیانیہ وداع اے الوداع غزل

قسم بحشمت جاہ و جلال شاہ شجاع	کہ نیست با کسم از بہر مال و جاہ نزاع

قسم سوگند شاہ شجاع نام شاہ خواجہ مراد محمد مرشد نزاع کینہ و جنگ قولہ

ببر ادیب و نصیحت مگو کہ دیگر تو	نہ بینیم پس ازین ہیچ کہ بکنج بقاع

ادیب ادب کنندہ قولہ

ببین کہ رقص کنان میرود بنالۂ چنگ	کسے کہ اذن نمیدادی استماع سماع

رقص پویہ رفتن شتر و پائے کوفتن نالہ زاری کردن بآواز بلند استماع شنیدن ۔

خدا را بہم شست و شوے خرقہ کنید	کہ من نمیشنوم بوے خیر ازین اوضاع

خدا سے را بواسطۂ خدا خرقہ کنایہ از وجود قولہ

بفیض جرعۂ جام تو تشنہ ایم ولے	نمیکنیم دلیری نمیدہیم صداع

فیض عطا تشنہ محتاج صداع دردسر قولہ

ز زہد حافظ و طامات او ملول شدم	بساز رود و غزل گوی بر سرود و سماع

زہد بر دو نوع است ظاہری و باطنی ظاہری تقلیل طعام و لباس و گفتار و صحبت خلق و کثرت صوم و صلوٰۃ و درود و اوراد اما خالی از عشق و باطنی آنست کہ در عشق معشوق از ماسوی او پرہیز بدن و باو آرام گرفتن

قال ابن عباس الزہد ثلثۃ احرف فالزاء زہد للمعاد والہاء ہدی للدین والدال دوام علی طاعۃ اللہ و قال بعض الحکماء الزاء ترک الزینۃ والہاء ترک الہوا والدال ترک الدنیا و قیل الزہد علی خمسۃ اشیاء الثقۃ باللہ والتبری من الخلق والاخلاص فی العمل واحتمال الظلم والقناعۃ بما فی اللہ و اصل الزہد اجتناب عن المحارم کبیرہا و صغیرہا واداء جمیع الفرائض یسیرہا و عسیرہا و ترک الدنیا علی اہلہا قلیلہا و کثیرہا و قیل لابراہیم ادہم بم وجدت الزہد قال بثلثۃ اشیاء رایت القبر موحشا ولیس لی مونس و رایت طریقا طویلا ولیس معی زاد و رایت الجبار قاضیا ولیس معی حجۃ طامات سخن از چپ و راست و بیہودہ نوا آواز کہ بر اصول سرود باشد و پردہ راہم گویند رود تار ابریشم سماع سرود قولہ

در وفائے مہر تو مشہور خوبانم چو شمع	شب نشین کوی سربازان رندانم چو شمع
بے جمال عالم آرای تو روزم شب است	با کمال عشق تو در عین نقصانم چو شمع

نقصان کم کردن ویا موے برکندن قوله

آگر گیتِ اشک گلگونم نبودے تند رو ... کے شدے پیدا بگیتی راز پنہانم چو شمع

کیت خروے کہ سیاہی زند واسپے کہ فش ودنبال دارد قوله

درمیان آب وآتش ہمچنان گرم روست ... این دل زار ونزار واشکبارانم چو شمع

گرم رو سخت شتاب زار نالہ اندوہ زدگان باگریہ ودم سرد نزار بکسر سخت لاغر احتراز پرہیز قوله

سرفرازم کن شبے از وصل خود اے ماہرو ... تا منور گردد از دیدارت ایوانم چو شمع

دیدار روے وپیدا وظاہر خاقانی ؎ آگرہست خود جاے گفتار نیست ٭ ولیکن شنیدن چو دیدار نیست ٭

ونیز بمعنے دیدہ مولوی ؎ این سببہا بر نظر پردہاست ٭ کہ نہ ہر دیدار صنعش راسزاست

غزل ردیف الغین المعجمہ

سحر ببوے گلستان ہمی شدم درباغ ... کہ تا چو بلبل بیدل کنم علاج دماغ

باغ کنایہ از محفل دماغ بکسر بمعنی مغز وعجب وتکبر کنم علاج دماغ خورسندی بہم سانم قوله

بچہرۂ گل سوری نگاہ مے کردم ... کہ بود در شب تاری بروشنی چو چراغ

سوری نام گلے ست کہ بہ پیکان تشبیہ کنند گل سوری معشوق چراغ بکسر معروف قوله

چنان بحسن وجوانی خویشتن مغرور ... کہ داشت از دل بلبل ہزار گونہ فراغ

فراغ فرصت وخوشی دل قوله

کشادہ نرگس رعنا بحسرت آب چشم ... نہادہ لالہ ہمراہ بجان ودل صد داغ

نرگس عاشق قوله

زبان کشیدہ چو تیغ بسرزنش سوسن ... دہان کشادہ شقائق چو مردمان الفاغ

سوسن نام گل دہان کشادہ خندان شقائق لالہ الفاغ خمیازہ گیرندہ قوله

یکے چو بادہ پرستان صراحی اندر دست ... یکے چو ساقی مستان بکف گرفتہ ایاغ

ایاغ پیالہ قوله

نشاطِ عیش وجوانی چو گل غنیمت دان ... کہ حافظا نبود بر رسول غیر بلاغ

بر رسول غیر بلاغ وما علی الرسول الا البلاغ۔ غزل

ردیف الفاء

طالع اگر مدد کند دامنش آورم بکف — گر بکشم زهی طرب ور بکشد زهی شرف

خوش وقتی شرف بزرگی قوله

طرف کرم ز کس نبست این دل پر امید من — گرچه صبا همی برد قصه من ز هر طرف

طرف کرم ز کس نبست امید کرم از کس نداشت قوله

از خم ابروی توام هیچ گشایشی نشد — وه که درین خیال کج عمر عزیز شد تلف

خم یعنی خیال کج اشاره بحصول گشایش از خم ابرو تلف ضائع قوله

ابروی دوست کی شود دستکش خیال من — کس نزده است زین کمان تیر مراد بر هدف

ابروی مراد صفات که حجاب ذات است چنانچه ابرو حاجب چشم است و مراد آن باشد که مدتی باسما و صفات مشغول شدم چنانچه وضع زاهدان است و مرا گشایش نشد ازین لازم می آید که مشغولی تمام باسم ذات تا گشایش دست دهد که طریقه عاشقان است دست خوش طاقت و توانائی دسخره و دست مال و زبون قوله

چند بناز پرورم مهر بتان سنگدل — یاد پدر نمی کنند این پسران ناخلف

بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایه از محبوبان مجاز که بی پروائی و بی نیازی طریقه ایشان است و ایشان را پسر خود و پدر را ازان گفته که ظهور خوبی خوبان از عشاق شود که تقاضای نظر حسن تو افزون نشود پس عاشقان مربی حسن ایشان بوده و نیز عاشق پاک نظر پیر و پدر همه یکی است معنی آنست که چند عشق و محبت خوبان مجاز را پرورش دهم و خود را در حباله ایشان نهم ایشان یاد نمی کنند از ناخلفی خدمات ما را بخاطر نمی نهند پس ازین ناخلفان قطع نموده توجه دل بمحبوب حقیقی آریم و تخم محبت او بمزرع دل کاریم و نیز بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایه از هوا و نفس است خطاب بروح است که روح در دل آگاهی با خود گوید که نفس و هوا که بحکم ایزدی بحکم من بوده اند در تن انسان در آمده باغی گشته اند حالا که نصرت ایزدی قرین حال گشته و دل از خوف متالم شده چند ایشان را پرورش دهم و خوف عاقبت بکسو نهم که این پسران ناخلف رو بشهوت خود می کنند و از کردار فاسد خود باز نمی گردند و نمیدانند که از فساد ایشان فتنه در نهاد من است و کردار ایشان بلای جان و تن است قوله

من بخیال زاهدی گوشه نشین و طرفه آنکه — مغبچه ز هر طرف میزندم بچنگ و دف

طرفه بفتح چیزے نو که بچشم خوش آید میزندم سے زند برائے من قوله

نے بے خبرند زاہدان نقش بخوان و لا تقل	مست ریاست محتسب بادہ بنوش و لا تخف

لا تقل مگو لا تخف مترس قوله

صوفی شہر بین کہ چون لقمہ شبہہ میخورد	پاردمش دراز باد این حیوان خوش علف

پال دم

پاردم دوالے کہ زیر دم اسپ بود خوش علف خلیع العذار قوله

من بکدام دل خوشی می خورم و طرب کنم	کز پس و پیش خاطرم لشکر غم کشیدہ صف

صف بفتح وان رستہ قوله

حافظ اگر قدم زنی در رہ خاندان عشق	بدرقۂ رہت شود ہمت شحنۂ نجف

خاندان خیل خانہ و دودمان بدرقہ راہبر شحنۂ نجف علی مرتضے رض

غزل ردیف القاف

زبان خامہ ندارد سر بیان فراق	وگرنہ شرح دہم با تو داستان فراق

خامہ قلم ندارد سر بیان فراق زیرا کہ بیرون از احاطہ تقریر است شرح دہم بیان کنم قوله

رفیق خیل خیالیم و ہمرکاب شکیب	قرین محنت و اندوہ و ہمقران فراق

رفیق یار و ہمراہ خیل اسپان و گروہ ہمرکاب ہمدست شکیب صبر قرین نزدیک قوله

چگونہ باز نہم بال در ہوای وصال	کہ ریخت مرغ دلم پر در آشیان فراق

باز نہم کشادہ بال بازو قوله

فراق و ہجر کہ آورد در جہان یارب	کہ روز ہجر سیہ باد و خانمان فراق

جہان بکسر اول بمعنے روزگار مصحح است از بندگی اوحدی قوله

دریغ مدت عمرم کہ بر امید وصال	بسر رسید و نیامد بسر زمان فراق

بسر رسید آخر شد نیامد بسر بانتہا نرسید قوله

سرے کہ بر سر گردون بفخر مے سودم	بر آستان کہ نہادم بر آستان فراق

ز روئے عجز

گردون فلک بر آستان اول قسم آستان معنی آن است کہ سرے کہ بر سر گردون بفخر و اتحاد یگانگی کہ در عالم اطلاق بآن دولت عظمی فائز گشتہ بودم سوگند آستان کہ بر آستانۂ فراق نہادم یعنے از جمع بتفرق آمدم و نشیواند

ردیف الفاء

طالع اگر مدد کند دامنش آورم بکف — گر بکشم زہے طرب ور بکشد زہے شرف

طرب خوشی وفتی شرف بزرگی قوله

طرف کرم زکس نبست این دل پر امید من — گرچہ صبا ہمی برد قصۂ من بہر طرف

طرف کرم زکس نبست امید کرم از کس نداشت قوله

از خم ابروے توام ہیچ کشایشے نشد — وہ کہ درین خیال کج عمر عزیز شد تلف

خم کجی خیال کج اشارہ بحصول کشایش از خم ابرو تلف ضائع قوله

ابروی دوست کے شود دستکش خیال من — کس نزدہ است زین کمان تیر مراد بر ہدف

ابرو مراد صفات کہ حجاب ذات ہست چنانچہ ابرو حاجب چشم است ومراد آن باشد کہ مدتے باسماء صفات مشغول شدم چنانچہ وضع زاہدان است ومراکشایش نشد وازین لازم می آید کہ مشغولی تمام باسم ذات تاکشایش دست دہد کہ طریقہ عاشقان است دست خوش طاقت وتوانائی دسخرہ دست مال وزبون قوله

چند بناز پرورم مہر بتان سنگدل — یاد پدر نمیکنند این پسران ناخلف

بتان سنگدل[1] وپسران ناخلف کنایہ از محبوبان مجاز کہ بے پروائی وبے نیازی طریقہ ایشان است وایشان را پدر خود باید ازان گفتہ کہ ظہور خوبی خوبان از عشاق شود کہ مقتضای نظر حسن تو افزون نشود پس عاشقان مربی حسن ایشان بودہ ونیز عاشق پاک نظر پیر وپدر ہر سہ یکے است معنے آنست کہ چند عشق ومحبت خوبان مجاز را پرورش دہیم وخود را در حبالہ ایشان نہیم کہ ایشان یاد نمی کنند از ناخلفی خدمات ما را بخاطر نمی نہند پس از این ناخلفان قطع نمودہ توجہ دل بمحبوب حقیقی آریم وتخم محبت او بزمین دل بکاریم ونیز بتان سنگدل وپسران ناخلف کنایہ از ہوا ونفس است خطاب بروح است کہ روح در دل آگاہی ما خود گوید کہ نفس وہوا کہ بحکم ایزدی بحکم من بودہ اند ودر تن انسان درآمدہ باغی گشتہ اند حالا کہ نصرت ایزدی قرین حال گشتہ ودل از خوف سالم شدہ چند ایشان را پرورش دہم وخوف عاقبت بلکہ فہم کہ این پسران ناخلف روکشیدہ حق خود نمی گذشتہ واگر دار وا سد خود باز نمی گردند ومیدانند کہ از فساد ایشان فتنہ در نہاد من است وکردار ایشان بلاے جان وتن است قوله

من بخیال زاہدی گوشہ نشین وطرفہ آنکہ — مغبچہ ز ہر طرف میزندم بچنگ ودف

[1] سنگدل سخت دل … ناخلف فرزند … ۱۲

طرفہ بضم چیزے نوکہ بچشم خوش آید میغ ندم ے زند برایے من قولہ

نے خیز اندزاہدان نقش بخوان دلاتقل ‌ ‌ مست ریاست محتسب بادہ بنوش ولاتخف

لاتقل مگو لاتخف مترس قولہ

صوفی شہر بین کہ چون لقمہ شبہہ میخورد ‌ ‌ پاردمش دراز باد این حیوان خوش علف

پاردم دوالے کہ زیر دم اسپ بود خوش علف خلیع العذار قولہ

من بکدام دل خوشی می خورم و طرب کنم ‌ ‌ کز پس و پیش خاطرم لشکر غم کشیدہ صف

صف بفتح وان رستہ قولہ

حافظ اگر قدم زنی در رہ خاندان عشق ‌ ‌ بدرقہ رہت شود ہمت شحنہ نجف

خاندان خیل خانہ و دودمان بدرقہ راہبر شحنۂ نجف علی مرتضے رضہ

غزل ردیف القاف

زبان خامہ ندارد سر بیان فراق ‌ ‌ وگرنہ شرح دہم با تو داستان فراق

خامہ قلم ندارد سر بیان فراق زیراکہ بیرون از احاطہ تقریر است شرح دہم بیان کنم قولہ

رفیق خیل خیالیم و ہمرکاب شکیب ‌ ‌ قرین محنت و اندوہ و ہمقران فراق

رفیق یار و ہمراہ خیل اسپان و گروہ ہمرکاب ہمدست شکیب صبر قرین یا نزدیک قولہ

چگونہ باز نہم بال در ہوای وصال ‌ ‌ کہ ریخت مرغ دلم پر در آشیان فراق

باز نہم کشادہ بال بازو قولہ

فراق و ہجر کہ آورد در جہان یارب ‌ ‌ کہ روے ہجر سیہ باد و خانمان فراق

جہان بکسر اول بمعنے روزگار صحیح است از بندگی اوحدی قولہ

دریغ مدت عمرم کہ بر امید وصال ‌ ‌ بسر رسید و نیامد بسر زمان فراق

بسر رسید آخر شد نیامد بسر بانتہا نرسید قولہ

سرے کہ بر سر گردون بفخر مے سودم ‌ ‌ بر آستان کہ نہادم بر آستان فراق

گردون فلک بر آستان اول قسم آستان یعنی آن است کہ سرے کہ بر سر گردون بفخر و استغنا و بیگانگی کہ در عالم اطلاق بآن دولت عظمی فائز گشتہ بودم سوگند بر آستان کہ بر آستانہ فراق نہادم یعنے از جمع بتفرقہ آمدم و پیشواند

که ازین اتحاد عالم ارواح مراد بود که در انجا در مشاهده بودند و فراق عالم دنیا بود که مقام فراق است وتتواند بود که مراد آن نباشد کسی که بر سر گردون بفخر واتحادمی سودم یعنی بکشف وشهود بمرتبهٔ اطلاق رسیدیم سوگند بر آستان که بر آستان فراق نهاده ام یعنی ازان مرتبه تنزل کرده ام خواه این معنی از راه کسر نفس باشد وخواه ازان راه که عارفان را بعضی اوقات ازحال کمال که داشته باشد تنزل روی میدهد قوله

کنون چه چاره که در بحر غم بگردابی ۔ فتاده زورق صبرم ز بادبان فراق

چاره علاج گرداب جای غرق شدن کشتی زورق کشتی خورد بادبان بیرق کشتی قوله

بسی نماند که کشتی عمر غرقه شود ۔ ز موج شوق تو در بحر بیکران فراق

کشتی عمر اضافه بیانیه قوله

فلک چو دید سرم را اسیر چنبر عشق ۔ ببست گردن صبرم بریسمان فراق

چنبر حلقه اش دف وجز آن ۔

غزل

مباد کس چو من خسته مبتلای فراق ۔ که عمر من همه بگذشت در بلای فراق

خسته مجروح مبتلا گرفتار ۔ قوله

غریب وعاشق وبیدل فقیر وسرگردان ۔ کشیده محنت ایام ودردهای فراق

سرگردان پریشان ۔

غزل

مقام امن ومی بیغش ورفیق شفیق ۔ گرت مدام میسر شود زهی توفیق

بیغش بفتح آب تیره بکسر خیانت التوفیق سزاوار گردانیدن وقیل التوفیق اعانة من الله للعبد علی فعل معنی آنست که منزل بی شر یعنی وشی که در وغش نباشد ویار موافق که گرد خبث وغبار نفاق بر دامن طبایع سلیم ایشان ننشسته باشد اگر مدام میسر آید این حیات معهود در قدم آنچنان دوستان بپایان رسانم چون خرج اهم در اثنای سلوک در بادیهٔ طلب پیش آمد راهی دید لغایت صعب هر طرف که رو آورد بغیر از حیرت چیزی دیگر بنظر در بحر عشق رفیق بسی کست بنابران گفت تمامی کرد الخ قوله

جهان وکار جهان جمله هیچ در هیچ است ۔ هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق

یعنی دنیا ومافیها در نظر عاقل در نیاید چه آنچه درین عالم است وسبب قید شده همه بباد فنا نیازی بدر خواهد شد پس باید که آنچنان زندگی با خلق کند که عالم را نفع رسد نه ضرر قوله

کجاست اهل دلی تا کند دلالت خیر | که ما بدوست نبردیم ره بهیچ طریق

دلالت رهنمائی نبردیم ره نرسیدیم طریق روش قوله

بیا که توبه ز لعل نگار و خنده جام | حکایتیست که عقلش نمیکند تصدیق

خنده جام جام پر از می تصدیق راست این بیت در جواب آنست که خواجه را بعضی از اهل انکار متهم کرده باشند بامری که خلاف شرع است قوله

اگرچه موی میانت بچون منی نرسد | خوش است خاطرم از فکر این خیال دقیق

دقیق باریک این خیال دقیق اشاره بموی میان قوله

اگر برنگ عقیق است اشک من چه عجب | که مهر خاتم چشم منست همچو عقیق

عقیق که سنگیست یمنی که از آن عقیق سنگیست چون در انگشتری کنند اندوه از دل ببرد قال ع تختموا بالعقیق فانه مبارکة مهر نقش نگین اینجا کنایه از چشم سرخ دوست که خیال آن در چشم عاشق جا گرفته خاتم بکسر التاء آخر هر چیز و بفتح مهر و بفتح و کسر انگشتری ۱۲ من ابراهیم شاهی خاتم چشم اضافه بیانیه و چشم بخاتم مناسبتی دارد عقیق چشم سرخ محبوب معنی آن ست که اثر عشق و حرارت عاشقی در بشره خواجه ظاهر بود علامات و آثار آن در سرخ چشم خواجه معلوم و مشاهده آن مردم را در حیرت می انداخت حضرت نیز بنا بر رفع تعجب خلق گفته که اگر اشک من سرخ رنگ است برنگ عقیق عجب نیست که چنان چشم سرخ محبوب در خاتم چشم من نقش میگیرد قوله

حلاوتی که ترا در چه زنخدانست | بکنه او نرسد صد هزار فکر عمیق

کنه غور قوله بخنده گفت که حافظ غلام طبع توام ؛ محبوب حافظ تعریف خواجه کرده و خواجه آنرا بر مطایبه حمل کرده میگوید ببین که تا بچه حدم همی کند تحمیق ؛ تحمیق احمق گردانیدن

غزل ردیف الکاف

ای دل ریش مرا با لب تو حق نمک | حق نگهدار که من میروم الله معک

ای خطاب بمحبوب حق نمک اشارة از دشنام و سخنت الله معک ندا با تو قوله

در خلوص منت ار هست شکی تجربه کن | کس عیار زر خالص نشناسد چو محک

خلوص دوستی و اعتقاد و این بیت بمضمون البلاء للولاء کاللهب للذهب قوله

بگشا پستهٔ خندان و شکر ریزی کن — خلق را از دهن خویش مینداز بشک

پسته میوه ایست مشهور پستهٔ خندان کنایه از دهن شکر ریزی کن بسخن گوئی در اگفته بودی که شوم
ست و دو بوسه وعده از حد لبشد و ماند دو دیدیم و نه یک معنی این بیت دران بیت که حدّ سه بوسه کز دو لبت کرده وظیفهٔ من
اگر ادا نکنی قرضدار من باشی ۰ واضح خواهد شد و دو بوسه بکمال صوری و معنوی قوله

چرخ برهم زنم ار غیر مرادم گردد — من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلک

چرخ برهم زنم یعنی زیر و زبر بسازم ار غیر مرادم گردد اگر بمراد من نگردد و مرا بمراد نرساند زبونی کشم ولد عاجزی کشم قوله

چون بر حافظ خویشش نگذاری باری — ای رقیب از بطرم یکدو قدم دورترک

یعنی ای رقیب چون بر حافظ خویش آن محبوب را نمی گذاری و همواره بفیلسوفی و فتنه انگیزی
سدی در راهش می آری تو هم بقرب او راه نیافته و یکدو قدم دورترک نشتافته غزل

ای که بر شور افگنده در بزم شاهان ازل — داستان الیست درخنده لبتان از نمک

درین مصرع آخر تقلیب است تقدیر کلام چنین است کو لبت درخنده لبتان داستان از نمک
معنی آنست که ای آنکه در نمک شاهان حقیقت و مجاز شوری انداخته و همه را متوجه بخود ساخته
لب خود را فرما تا داستان بیاد داده که از ملاحت تو شوری در نهاد شان افتاده لبستاند تا مر
ایشان را راحتی رو دهد و پریشانی رخت بندد و این التماس بجناب محمدی است و نیز در شان
مرشد منزلی که آنکه در مجالس سالکان شور انداخته و همه را متوجه بخود ساخته گو لبت را که بیان
حقائق و معارف فرماید و شوریدگان را ازین سوزش وا رهاند قوله

می برد آب گهر لعلت بدریا شی و لطف — میکند زرخ شکر یاقوت ارزان از نمک

یاقوت لب شیرین تو شکر را بیش و ارزان از نمک میسازد ای شی قدر و قیمت قوله

شور می بینم ازان جادو چشمت و شیرا — ذوق می یابم دران چاه زنخدان از نمک

جادو چشم در شراب کنایه از ناز از نمک از لطافت قوله

گر نباشد میر باید جان بشیرینی و لطف — قند شور انگیز لعلت میدهد جان از نمک

قند شور انگیز لعل اضافه بیانیه ای لب آن اشاره بجان ربائی از نمک از روی دشنام
و زجه نمک میر زسخن عتاب و دشنام بگو غزل

ای خضر پی خجسته چه نامی فدیتک | دیگر سیاه چرده ندیدم بدین نمک

این غزل در نعت حضرت است پی خجسته مبارک قدم فدیتک فدا کردم خود را برای تو سیاه چرده آدم سبز رنگ قوله

خوبان سبز که بر درت آیند جملگی | وانگاه خاک پای تو بوسند یک بیک

خوبان سبز و سزاوار خوبان آنست قوله

آدم ز حسن روی تو گر بهره داشتی | از دیده اش بسجده نپرداختی ملک

گر بهره داشتی حصه و نصیب داشتی قوله

صورتگران چین اگر آن چهره بنگرند | نقش نگار خانه چین را کشند حک

کشند حک تراشیده سازند قوله

در دوستی حافظ اگر نیستت یقین | زر خالص است و باک ندارد از محک

زر خالص اشارت بدوستی غزل

اگر شراب خوری جرعه فشان بر خاک | ازان گناه که نفعی رسد بغیر چه باک

اشکال این بیت آنست نفع رسانیدن بگناه موجب چنین نمیشود که گفته اند درین گناه نفعی بغیر میرسد پس دران گناه باکی نیست جوابش آنست که معنی بیت چنین است که اگر شراب معنوی خوری و مست اسرار مشاهده گردی باید که طالبان راه را هم نظری کنی و بر ایشان جرعه آن شراب فشانی و توجه بدیگران اگرچه به بی نهایتی راه حق گناهی است اما چون درین گناه نفع بغیرست دران توجه باکی نیست از برای آنکه این توجه هم بغیر هرگاه برای حق است موجب مزید قربت خواهد شد و نیز مرشد از کمال خواهش بدخوئی عرض میکند که چون ترا مشاهده حق بدست آید طالبان خویش را ازان ذوقی بخشی که بوسیله آن مرتبه حاصل شود اگرچه عارفان عارف را بتلقین مشغول شدن دوری از وصال است بحکم حسنات الابرار سیآت المقربین موجب خسران است بایمعنی خواجه گوید که ازان گناه که بدیگری نفع رسد چه باک که این فعل اتباع آن سروران است قال اکمل شیء فترة من کانت فترته بسنتی فقد اهتدی یعنی از تلقین مسترشدان اگرچه فتوری در مشاهدات شود اما چون تلقین هدایت بدیگران است و سنت است باک ندارد قوله

مخور دریغ و بخور می بشاهد و دف و چنگ | که بیدریغ زند روزگار تیغ هلاک

بیدریغ بی وسواس قوله

بخاکپای تو ای سرو ناز پرور من | که روز واقعه پا وامگیر از سر خاک

باقسم روز واقعه روز مرگ معنی آنست که مرا سوگند بخاک پای تو ای سرو ناز پرور من که روز مرگ من پای خود از خاک من وامگیر و از لطف خویشم بلقای خود بینا برای دم واپسین لقای خود میسر گردان که روزه خود بدان افطار نمایم و جائز که از امانت است با مانت دار شرم که عقل عقلا از اسرار نجم معذور اند قوله

مهندس فلکی شاهراه شش جهتی | چنان ببست که ره نیست زیر دام مغاک

مهندس اندازه کننده یعنی مهندس فلکی که عقل است راه دیر شش جهتی چنان بسته که در دو راه

برآمدن نیست اے طالب بگفتار او فریب مخور و از طلب مایست یعنی عقل میگوید که تو اسیر تن هستی و خداوند پاک از جهت بیرون است پس یافت تو او را از دائره امکان نیز بیرون قوله

چه دوزخی چه بهشتی چه آدمی چه ملک ‏ ‏ ‏ بمذهب همه کفر طریقت ست امساک

امساک بخل قوله

بزن سرادق فلک حالیا سرادق عشق ‏ ‏ ‏ که خود بر اجلت ناگهان به تیره مغاک

اوج بلندی حالیا الحال سرادق خیمه قوله

فریب دختر رز طرفه می زند ره عقل ‏ ‏ ‏ مباد تا بقیامت خراب طارم تاک

دختر رز شراب انگوری طرفه نادر خراب ویران طارم خانه چوبین بام تاک درخت انگور قوله

براه میکده حافظ خوش از جهان رفتی ‏ ‏ ‏ دعای اهل دلت باد مونس دل پاک

میکده عاشق پاک تمام و پاکیزه غزل

هزار دشمنم ار می کنند قصد چه باک ‏ ‏ ‏ گرم تو دوستی از دشمنان ندارم باک

باک ترس قوله

مرا امید وصال تو زنده میدارد ‏ ‏ ‏ وگرنه صد رهم از هجر تست بیم هلاک

صد ره صد مرتبه قوله

نفس نفس اگر از باد نشنوم بویت ‏ ‏ ‏ زمان زمان کنم از غم چو گل گریبان چاک

نفس نفس دمبدم زمان زمان وقت وقت ساعت ساعت چاک شکاف قوله

رود بخواب دو چشم از خیال تو هیهات ‏ ‏ ‏ بود صبور دل اندر فراق تو حاشاک

صبور صبر کننده حاشاک کاف زائد قوله

اگر تو زخم زنی به که دیگری مرهم ‏ ‏ ‏ وگر تو زهر دهی به که دیگری تریاک

تریاک پازهر قوله

بضرب سیفک قتلی حیاتنا ابدا ‏ ‏ ‏ لان روحی قد طاب ان یکون فداک

بزدن شمشیر تو کشته شدن من زندگانی ماست پس بدرستی که جان من بتحقیق خوش شده باینکه باشد فدای تو

عنان مپیچ اگر میزنی بشمشیرم ‏ ‏ ‏ سپر کنم سر و دستت ندارم از فتراک

شمشیر ستم ناخن چون بصورت ناخن شیر است شمشیر نام کردند فتراک دوالهای زین که از اسپ و چیپا پس کوهه زین آویخته باشد قوله

ترا چنانکه توئی هر نظر کجا بیند ‖ بقدر بینش خود هر کسی کند ادراک

بینش بینائی ادراک در لغت در رسیدن بمعنی دریافت غور و حقیقت لا تدرکه الابصار و هو یدرک الابصار و هو اللطیف الخبیر قوله

بچشم خلق عزیز جهان شوی حافظ ‖ که بر درش بنهی روی مسکنت بر خاک

مسکنت بیچارگی و عاجزی - غزل ردیف اللام

اگر بکوی تو باشد مرا مجال دخول ‖ رسد بدولت وصل تو کار ما بوصول

دخول درآمدن وصول پیوستگی قوله

قرار برده ز من آن دو سنبل رعنا ‖ خراب کرده مرا آن دو نرگس مکحول

رعنا نام گلیست زرد رنگ و زنی سست و خود آرای و نادان فراغ فراغت دو جادو چشم مکحول سرمه‌کرده

دل از جواهر مهر تو صیقلی دارد ‖ بود ز زنگ حوادث هر آئینه مصقول

مهر عشق و محبت مصقول صیقل کرده شده از بن موت مرگ صوری و هجر قوله

من شکسته بدحال زندگی یابم ‖ در آن زمان که به تیغ غمت شوم مقتول

تیغ غم تیغ عشق مقتول کشته شده مصرع اول این بیت بمضمون و لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء مراد از فی سبیل الله عشق خدا که موجب وصول بحق است قوله

چه جرم کرده‌ام ای جان و دل بحضرت تو ‖ که طاعت من بیدل نمی‌شود مقبول

جرم گناه مقبول قبول کرده شده قوله

چو بر در تو من بینوای بی زر و زور ‖ بهیچ باب ندارم ره خروج و دخول

بینوا مفلس بهیچ باب بهیچ نوع خروج بیرون آمدن دخول داخل شدن قوله

بدرد عشق بساز و خموش شو حافظ ‖ رموز عشق مکن فاش پیش اهل عقول

عقول جمع عقل -

غزل

ای رخت چون خلد و لعلت سلسبیل ‖ سلسبیلت کرده جان و دل سبیل

خلد بهشت سلسبیل نام چشمه ایست در بهشت آب او سفید بغایت و خنک و شیرین و لطیف کما قال الله عینا فیها تسمی سلسبیلا قوله

سبزپوشان خطت برگرد لب ❊ همچو مورانند گرد سلسبیل

سبزپوشان خط اضافه بیانیه مراد تعینات کثرت لب تجلی اسم متکلم مراد ذات قوله

ناوک چشم تو در هر گوشه ❊ همچو من افتاده دارد صد قتیل

ناوک بمعنے تیر تیزی آید اینجا همین معنی ناوک چشم تجلی ذاتی قهاری مراد تعینات اسم المفعول قتیل کشته قوله

شاهدی و مطرب بفردوسم مخوان ❊ رَاحَتِیْ فِی الرَّاحِ لَا فِی السَّلْسَبِیْل

راحت من در شراب است نه در سلسبیل است قوله

یارب این آتش که بر جان من است ❊ سرد کن زان سان که کردی بر خلیل

این آتش عشق زانسان روش خلیل ابراهیم ع قوله

پای ما لنگ است و منزل دور دست (بس دراز) ❊ دست ما کوتاه و خرما بر نخیل

پای ما لنگ است طاقت رفتار نه منزل دور دست مکان بس بعید دست ما کوتاه استعداد ما ناقص خرما حصول مراد نخیل مراد محل خطر قوله

شاه عالم را بقا و عز و مال ❊ باد و هر چیزی که خواهد زین قبیل

شاه عالم کنایه از مرشد قبیل نوع قوله

کس نداند گفت شعری زین نمط ❊ کس نیارد سفت دری زین قبیل

زین قبیل ازین قسم قوله

غزل

حافظ از سرپنجهٔ عشق نگار ❊ همچو مور افتاده زیر پای پیل

ای برده دلم را تو بدین شکل و شمائل ❊ پروای منت نیست جهانی بتو مائل

برده ای فریفته بدین شکل و شمائل بدین طرز و شیوه مائل عاشق سوال اگر کسی گوید قافیه بیت دوم این غزل و بیت آخر این غزل با قافیه جمله ابیات دیگر چگونه صورت بندد جواب الف که درین قوافی آمده است حروف تاسیس است و تاسیس الف است که میان او و روی یک حرف متحرک واسطه باشد چون شمائل و کامل چنانچه کمال اسمعیل صفاهانی گفته ای آنکه لاف میزنی از دل که عاشق است ❊ طوطی لک از زبان تو با دل موافق است ❊ و شعراء عجم برخلاف فصحاء عرب تاسیس را واجب نمیدارند بلکه مستحسن پندارند چون سلمان گوید رفتند رفیقان و رسیدند بمنزل در خواب و غروری تو هنوز ای دل غافل ❊ نظام الدین گنجوی ره همه سختی از بستگی لازم است ❊ چون در بشکنی خانه پرهیزم است قوله

وصف لب لعل تو چگوییم برقیبان ❊ نیکو نبود معنی نازک بر جاهل

لب لعل همان لب مراد لطف و نیز ذات معنی نازک وصف لب جاهل کنایه از رقیب قوله

هر روز چو حسنت ز دگر روز فزون است	مه را نتوان کرد برو روی تو مقابل

زیرا که ماه بعد از بدر کاستی دارد قوله

دل بردی و جان میدهمت غم چه فرستی	چون نیک رفیقیم چه حاجت بمجادل

نیک رفیقیم ای نیک غریبیم محاصل طلب کردن غزل

به سحر چشم تو ای لعبت خجسته خصال	بمهر خط تو ای آیت همایون فال

تمامی ابیات که درین غزل است قسمیه است لعبت خجسته خصال معشوق آیت همایون فال محبوبه قوله

بنوش لعل تو ای آب زندگانی من	برنگ و بوی تو ای نوبهار حسن و جمال

نوش تریاک و شیرین تو تیا سرمه قوله

بگرد راه تو یعنی بسایهٔ امید	بخاک پای تو یعنی بچشمهٔ آب زلال

زلال شیرین قوله

بطیب خلق تو و نفحهٔ شمامهٔ گل	ببوی زلف تو و نکهت نسیم شمال

نفحه باد خوشبو قوله

بآن عقیق که ما راست مهر خاتم چشم	بآن گهر که شمار است در لسان مقال

خاتم انگشتری لسان زبان مقال گفتار قوله

بآن صحیفهٔ عارض که گشت گلشن چشم	بآن حدیقهٔ بینش که شد مقام خیال

صحیفه مصحف و تخته و نامه عارض رخساره گلشن گلزار بینش بینائی قوله

بسرو و ماه نهایت بآفتاب بلند	بآستان رفیعت بآسمان جلال

رفیع بلند جلال بزرگی قوله

که در رضای تو حافظ اگر التفات کند	بعمر باز نماند چه جای مال و منال

که در رضای تو حافظ این بیت جواب قسم ابیات بالا است بعمر باز نماند ای عمر نیز نگذارد غزل

بعهد گل شدم از توبه و شراب خجل	که کس مباد ز کردار ناصواب خجل

عهد گل موسم بهار کنایه از مشاهدات و تجلیات و چون بمشاهدات تجلیات رسیدم در وقت زهد و پرهیزگاری که از عشق تائب بودم ازان توبه خجالت کشیدم چرا که آن وقت را نیز صرف عشق نکردم

وآن وقت عزیز را در بطالت بسر بردم وآن خجالت من بمرتبه شد که کس ازکردار نا صواب اینچنان خجل نگردد قوله

صلاح من همه جام است و من ازین بخت ... نیم ز شاهد و ساقی بهیچ باب خجل

صلاح نیک اندیشی پاس نوع ورویش قوله

ز خون که رفت شب دوش از سراچهٔ چشم ... شدیم در نظر رهروان خواب خجل

سراچه پرده اینجا کنایه از پلکهای چشم رهروان خواب اضافه بیانیه و رهروان مسافر چنانچه مسافر در شب نزول کند همچنان در شب خواب در چشم فرو می آید معنے آنست که از کثرت دموع خونی که در سراچه جیون جاری شده خواب را مدخلے نداد و در روے آن مسافران که شب اینجا نزول میکردند شرمندگی روی داد

قوله تو خوبروی تری ز آفتاب شکر خدا ... که نیستم ز تو در روے آفتاب خجل

چراکه از و بهتری را سے بینم قوله رواست نرگس مست ار فگند سر در پیش - نرگس مست کنایه از سالک لال اللسان که شد ز شیوهٔ آن چشم پر عتاب خجل که هرچند گردشیوه اش حاصل نشد قوله

بزیر لب ز چه رو جام زهر خنده زند ... اگر نه از لب لعل تو شد شراب خجل

زهر خنده خنده که براے دفع خجالت کنند معنے این بیت آنست که زهر خندگی شراب و جام از آنست که از لب لعل تو شراب شرمنده گردید قوله

بود که یار نپرسد گنه ز خلق کریم ... که از سوال ملولیم و از جواب خجل

کریم نیک قوله

رخ از جناب تو عمریست تا نتافته ام ... نیم بیاری توفیق ازین جناب خجل

تا سرگز توفیق الاعانة من الله قوله

از آن نهفته رخ خویش در نقاب صدف ... که شد ز نظم خوشش لولوی خوشاب خجل

صدف گوش ماهی قوله

حجاب ظلمت از آن بست آب خضر که گشت ... ز نظم حافظ و این طبع همچو آب خجل

حجاب پرده ظلمت تاریکی قتیله ابرو تو که مشاهده تجلی سید اوظلم چشم تجلی قهاری خوش آن شهید که از دست تو شود مقتول بموجب من احبه قتله ومن قتله فانا دیته ایست آثار ولایت کشور دآن هفتم حصه ربع مسکون و تمام ربع مسکون هفت اقلیم است منقسم به هفت ستاره یکم منسوب بزحل

و آن هند است دوم بمشتری و آن چین است سوم بمریخ و آن ترکستان است چهارم بآفتاب و آن خراسان است پنجم بزهره و آن ماوراء النهر است ششم بعطارد و آن روم است هفتم بقمر و آن بلخ است خراج حاصل قوله غزل

خوش خبر دادی لے نسیم شمال
که بما می رسد زمان وصال

نسیم شمال بادے که از دست چپ وزد و مراد ازان مرشد میرود یعنی میرسد زمان وقت وصال یعنی مراد ملاقات قوله

ما لسلمی و من بذی سلم
این جیراننا و کیف الحال

یعنی چیست مر سلمی را که نام معشوقه است و کیست در موضع موسوم بذی سلم از جهت آنکه سلم یعنی درخت کنار در وے بسیار است و کجا اند همسائگان و چگونه است حال ایشان قوله

قصة الشوق لا انفصام لها
و صمت ههنا لسان مقال

قصه عشق نیست انقطاع بران را بس خاموش شد اینجا گفت وگو قوله

عرصهٔ بزمگاه خالی ماند
از حریفان و رطل مالامال

رطل پیمانه قوله

سایه افگند حالیا شب هجر
تا چه بازند شبروان خیال

شبروان خیال اضافه بیانیه و شبروان دزدان را گویند و بیشتر ظهور خیالات بشب است معنی آنست یعنی اکنون شب هجر سایه افگنده و خانه دلم را بظلمات گوناگون آگنده تا دزدان خیال چه بازی نمایند و باد در و سازند - قوله

عفت الدار بعد عافیة منهدم شد خانه بعد از منهدم شدن یعنی خوب منهدم شد فاسئلوا حالها عن الاطلال - پس پرسید شما حال آنخانه را از آثار سراهاے کهنه قوله

ترک ما سوئے کس نمے نگرد
آه ازین کبریا و جاه و جلال

ترک معشوق نمی نگرد از غایت تکبر آه افسوس کبریا تکبر جاه مرتبه جلال بزرگی قوله

فی جمال الکمال نلت منی
صرف الله عنک عین کمال

یعنی در جمال و کمال تو یافتم آرزوهارا اے ترا در جمال و کمال دیدم بگرداند خدا از تو چشم زخم را که وقت کمال عارض مے شود قوله یا برید الحمی حماک الله اے قاصد مرغزار نگاه دارد ترا الله تعالی

مرحبا مرحبا تعال تعال خوش آمدی خوش آمدی بیا بیا غزل

دارای جہان نصرت دین خسرو کامل ۔۔۔ یحیی بن مظفر ملک عالم و عادل

دارای شاہ ایران زمین پسر بہمن شاہ کہ اردشیر نیز نام داشت داورا داراب و دارای اکبر نیز میگفتند و دارای اصغر پسر اوست و مادر دارا ہما بود دختر بہمن کہ بفتوی علماء آذر پرست دختر خود را بحبالۂ خود در آوردہ بود و دارا داراب ازان گویند کہ مادرش را بہمن وقت مردن پادشاہی دادہ بود و او اشتیاق پادشاہی بسیار داشت ازان جہت حملی کہ از بہمن داشت متوازی میداشت و تولد ہم باخفا شد پسر را در صندوق نہادہ و جواہر فاخر دران داشت و چندی بیازوی مولود بستہ صندوق بردہ و آب انداخت و جاری را بتواری جاسوس کرد تا حالش بچہ انجامد صندوق برگاذرگاہ رسید گاذری او را واکردہ چون بچہ دولتمند و باجواہر بسیار دلپسر او فوت شدہ بود و شیر زن باقی بود او را بخانہ بردہ بزن سپرد و پرورد و چون در آب او را یافتہ بود داراب نام نہاد و چون سی سالہ شد حق تعالی او را بشاہی رسانید و او را دارای اکبر خوانندی و پسرش کہ بجنگ سکندر کشتہ شد دارای اصغر گفتندی و دارای اکبر فیلقوس قیصر روم را دستگیر کردہ و ہر سالی ہزار بیضۂ زرین ہر یکی بوزن چہل مثقال بر وی خراج نہادہ و دوازدہ سال ملک راندہ بود و بعدہ دارای اصغر ولی عہد شد من ابراہیم شاہی و نیز دارا دارندہ نصرت یاری قولہ

تعظیم تو بر جان و خرد واجب و لازم ۔۔۔ انعام تو بر کون و مکان فائض و شامل

فائض ریزندہ شامل در گیرندہ قولہ

روز ازل از کلک تو یک قطرہ سیاہی ۔۔۔ بر روی مہ افتاد کہ شد حل مسائل

تو خطاب بہ یحیی ابن مظفر یعنی روز ازل از کلک تو یک نقطہ سیاہی بر روی مہ افتاد کہ او را قضا قدر این شرافت دست داد کہ تاریخ جملہ مہمات عالم شدہ و حل چندین مسائل فقہی از وگشتہ چون عدت زن شوہر مردہ و صوم و حج و زکوۃ وغیرہ قولہ

خورشید چو آن ہندوی سیہ دید بدل گفت ۔۔۔ ای کاش کہ من بودمی آن ہندوی مقبل

ہندو خال معروف و بندہ و دزد مقبل نیک بخت باعتبار آنکہ بر رو جا یافتہ قولہ

شاہا فلک از بزم تو در رقص و سماعست ۔۔۔ دست طرب از دامن این سلسلہ مگسل

بزم مجلس شراب جشن طرب شادی و فرح زمزمہ سرود قولہ

چون دور فلک یکسره بر منہج عدلست　　خوش باش که ظالم نبرد راه بمنزل

یکسره سراسر منہج روش بر منہج عدلست ہر یکے را بجزاے خود میرساند منزل مقصود قوله

حافظ قلم شاه جہان مقسم رزقست　　از بہر معیشت مکن اندیشهٔ باطل

شاه جہان اللہ تعالی مقسم قسمت کنندہ معیشت تحصیل قوت باطل بیہوده و این بیت مفید معنی توکل است وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا قال عم من شق شدقی ضمن رزقی و این وساوس از راه فقر محض شیطانیست قال ان الشیطان یعدکم الفقر چون حال اینست دل را از اندیشه مالایعنی نگاه باید داشت و نظر بحق باید گماشت قال عم رزق العوام فی تعبہم و رزق الخواص فی تعینہم ۵ اینہمه جد و جہد حاجت نیست ٭ انچه روزیست میرسانندت غزل

رهروان را عشق بس باشد دلیل　　آب چشم اندر رہش باشد سبیل

رہروان مشتاقان دلیل راہنما سبیل وقف قوله

اختیاری نیست بدنامی ما　　ضلنی فی العشق من یہدی السبیل

گمراه کرد مرا در عشق کسیکه ہدایت میکند راه را یعنی مرشدے که مرا در ظاہرپرستی شرائع می آموخت چون مرا شایان عشق دید درون مرا بآتش عشق روشن ساخت که نزد شما ضلالتست و نزد ما این ہدایت قوله

موج اشک ما کے آرد در حساب　　آنکه کشتی راند بر خون قتیل

این گریه ما را کے وقعے و اعتبارے دارد قتیل عاشق قوله

آتش عشق بتان در خود بزن　　ورنه از آتش گذر کن چون خلیل

یعنے عشق معشوقان حصول کن یا آتش تجلیات در دل خود روشن ساز قوله

پا منه برخود که مقصد گم کنی　　پا منه پا اندرین ره بے دلیل

یعنے در سلوک عشق ہستی خود را پیش میار و این نکته را گوش دار که از سبب این مانع بمقصد نرسی و مقصود گم کنی و اگر این حالة نداشته باشی و خویش را بیشتر انگاشتی در راه عشق قدم منه حاشا و کلا از جاده شریعت تجاوز منما که سر بسر وبالست و موجب فساد و ضلال و نیز آنست که بخاطر خود بگذران که در راه بے رفیقی مباد مقصد گم کنی نه ناوی و ره و مساز که مرد بے ہمره در راه نیندیشد از نشیب و فراز و بے دلیل قدم درین راه منه و عاقبت اندیشی و پیش و پس بینی از دست مده که مدار شریعت از وست

واگر پاکی بخاطر داشته باشی خلاف شریعت سر موند انستی معنے الرفیق ثم الطریق را بخاطر نهی اتباع سلف قولا وفعلا از دست ندهی **قوله**

یادمه هندوستان را یادہ پیل	یار رسوم پیلبانان یاد گیر

باید دانست که پیل چون بخواب میرود و زناد و بوم خود را بخواب مے بیند در بیداری بدستی پیش گیرد تا بهمدران می میرد پس رسوم پیلبانان آنست که یکدم از و غافل نمیشوند و اورا بخود خفتن نمیدهند و اگر میرود زود صاحبه سیکنند یعنے چون عشق را بخود راه دادی از و زمانے غافل مباش و همگی همت بدو گمار و در شدائد صابرباش مبادا وطن یاد کرده باز از دل خیزد و هستی تو بکمال نارسیده متدرک گردد اللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُبِکَ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْکَوْرِ وَنُزُوْلِ الْبَلَاءِ عَلَی الْفَوْرِ **قوله**

بر فروغ خور کسے جوید دلیل	حسن این نظم از بیان مستغنیست

خور آفتاب **قوله**

هاتف آورد این سخن یا جبرئیل	معجزه ست این شعر یا سحر حلال

معجزه آنچه خلق را بدان عاجز کنند سحر حلال فصیح هاتف فرشته آواز دهنده مراد القاء غیبی والهام جبرئیل وحی منزل **قوله**

بکر معنے را چنین حسن جمیل	آفرین بر کلک نقاشے که داد

آفرین یعنے تحسین نقاش نقش کشنده یعنے شاعر بکر معنے اضافه بیانیه مراد شعر نادر که الماس دیده خاطر هیچ سخنوری نگردیده حسن فصاحت وبلاغت جمیل نیک بدل عوض بدیل شریک نام خاقانی قال وقیل سخن لاینفع **غزل**

تا بشکنیم توبه که کردم میان گل	ساقی بیار باده که آمد زمان گل

باده شراب محبت زمان گل آوان مشاهدات تجلیات تا بشکنیم توبه که کردم میان گل توبه که قبل ازین کرده بودم در هنگام مشاهدات آنرا بشکنم **قوله**

چون بلبلان نزد لگنیم آشیان گل	کوری خار نعره زنان تا چمن رویم

کوری خار برائے کور کردن رقیب آشیان خانه مرغان **قوله**

حکایات خوشدلی همه آمد نشان گل	در صحن بوستان قدح باده نوش کن

ھ باقی اشعار این غزل و نیز اشعار این غزل حضرت ۱۷

دیگر حسب بیان

بوسیله و زمان

صحن بوستان مجلس مرشد کایات خوشدلی همه آمد نشان گل یعنی حصول عشق مایه همه فرحتهاست قوله

گل در چمن رسید مشو ایمن از فراغ ‖ یار و شراب خواه و سرا بوستان گل

فراق

گل جوانی چمن بدن مشو ایمن از فراغ وقت از دست مده یار محبوب و مرشد شراب عشق سرا بوستان بوستان سرای مجلس مرشد و آستانه پیر قوله

حافظ وصال گل طلبی همچو بلبلان ‖ جان کن فدای خاک ره باغبان گل

حافظ وصال گل طلبی اگر میخواهی که بوصل محبوب رسی بلبلان عاشقان کامل باغبان مرشد غزل

شممت روح وداد و شمت برق وصال ‖ بیا که بوی ترا میرم ای نسیم شمال

بوئیدم من بوی خوش دوستی و نشان کردم من برق وصال را یعنی دیدم مشاهده تجلیات را بیا که بوی ترامی برم و طالب وجویای توام ای نسیم شمال وای مرشد باکمال قوله

احادیا بجمال الحبیب قف وانزل ‖ که نیست صبر جمیلم در اشتیاق جمال

الف ندائیه حادی سرود گوینده ای راننده و با بجمال زائده جمال جمع جمل وجمل شتر معنی آنست ای حداکننده شتران حبیب را استاده شو و نزول کن که نیست مرا صبر جمیل در اشتیاق آن جمال‌ها سوال اطلاق لفظ حبیب و محبوب بحق تعالی در شرع نیامده جواب آنست که این اطلاق ابتدا و صفتیه است نه علمیه قاضی بیضاوی گوید وقتیکه ذات حق متصف باشد بصفتی پس اطلاق لفظی که دال بران صفت بود جائز است جواب دوم آنکه اطلاق یک اسم در شرع صحیح اطلاق مرادف اوست و اطلاق اسم ودود واقع شده پس اطلاق لفظ محب و محبوب نیز صحیح باشد قوله

شکایت شب هجران فرو گذار ای دل ‖ بشکر آنکه برافکند پرده روز وصال

برافکند پرده روز وصال روز وصال پرده از میان برداشت قوله

بیا که پرده گلریز هفت پرده چشم ‖ کشیده ایم بتحریر کارگاه خیال

چشم را چند طبقه است اول صلبی - دیگر مشیمی - دیگر شبکی - دیگر زجاجی - دیگر جلدی دیگر بیضی دیگر عنکبوتی - دیگر عنبی - دیگر قرنی - و این مجموع را حدقه گویند و گرد حدقه گوشتی است سپید و چرب آنرا ملتحمه گویند و قیل هفت پرده - اول صلبی - دوم مشیمی - سوم شبکی - چهارم عنکبوتی - پنجم عنبی ششم قرنی - هفتم ملتحمه - و این را گلریز گویند اگرچه در گلریزی همه شریک اند لیکن این را از ان گویند که خود

بدوست کقوله تعالےٰ انا زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب اگرچہ کواکب بہشتم فلک اند اما بسبب نمودارے باسمان دنیا کہ آسمان اول است نسبت کنند کارگاہ کارخانہ معنے آنست کہ اے یار بیا کہ پردہ گلریز کہ از پردہائے چشم است بتحریر کارگاہ خیال برکشیدہ ایم وہمیشہ در تصور خیال میکوشیم تا ترا دیدہ ایم۔ قولہ

بجز خیال دہان تو نیست در دل تنگ	کہ کس مباد چو من والہ خیال محال

والہ آشفتہ محال مشکل قولہ

ملال مصلحتے می نمایم از جانان	کہ کس بجہد نماند ز جان خود بملال

مصلحتے برائے مصلحت جان خود اے معشوق کہ بجائے جانان است قولہ

قتیل عشق تو شد حافظ غریب ولے	بخاک ما گذرے کن کہ خون مات حلال

قتیل کشتہ غزل

ہر نکتہ کہ گفتم در وصف آن شمائل	ہر کو شنید گفتا للہ در قائل

در بفتح والشد نیکوئی خواجہ میگوید در ستایش قول خود کہ من آن سرو گلزار را بغایت تعریف کردہ ام وہر چیز کہ آن عارض و قامت را توصیف کردہ ام بیان واقعست وہر کہ شنید گفت مر خدا راست نیکوئی گویندہ قولہ

گفتم کہ کے ببخشی بر جان ناتوانم	گفت آن زمان کہ نبود جان در میان حائل

گفتم یعنے مر آن معشوق را گفتم آن دمی آن وقت قولہ

تحصیل عشق ورندی آسان نمود اول	جانم بسوخت آخر در کسب این فضائل

رفتن طریق عشق و محبت ورزیدن بشیوہ صدق و مودت اگرچہ آسان نماست اما بپایان رسانیدن این امور در غایت صعوبت است و اشکال قولہ

حلاج بر سر دار این نکتہ خوش سراید	از شافعی مپرسید امثال این مسائل

حلاج منصور حلاج این نکتہ سخن عشق شافعی نام امام شریعت امثال مانند ہا اینمسایل سخنان عشق یعنے اہل حال دیگر اند و اہل قال دیگر اند اہل قال کہ از حال می لافند ہمہ شید و ترہات می بافند وہر سخنے از اہل آن باید پرسید چنانچہ سخن حکمت از حکیمان و سخن فقہ از فقیہان و سخن نجم از نجومیان ہمچنین سخن عشق از عاشقان قولہ

در عین گوشه گیری بودم چو چشم مستت — اکنون شدم چو مستان بر ابروی تو مائل

عین کمال چشم مستت خطاب بمحبوب مستان عاشق قوله

از آب دیده صدره طوفان نوح دیدم — وز لوح سینه نقشت هرگز نگشت زائل

یعنے بدل و ہوش و گوش و بچشم آنچنان مشغوف جمال جہان افروز توام کہ روز از شب و شب از روز نمیدانم بالفرض اگر عالم را آب ببرد بجا آنکہ چہ غم شود زیادہ ازین چہ تواند بود کہ از آب دیدہ صدرہ الخ ــ قوله

دل داده بیارے عاشق کشتے نگارے — مرضیة السجایا محمودة الخصائل

مرضیة السجایا نیکو عادتہا قوله

دردا که بر در خود بارم نداد دلبر — چندانکه از جوانب انگیختم وسائل

دردا افسوس قوله

ای دوست دست حافظ تعویذ چشم زخم است — یارب به بینیم آنرا در گردنت حمائل

آن را دست حافظ را غزل

هر کس که ندارد بجهان مهر تو در دل — حقا که بود طاعت او ضائع و باطل

مہر عشق حقا سوگند بحق باطل بیہودہ قوله

گشتیم جهان را که ببینیم و ندیدیم — همچون تو کسے زیبا در شکل و شمائل

شکل صورت شمائل خصلتہا قوله

بد منگر — اے زاهد خود بین ز در صومعه بگذر — آن دلبر من بین که بود سیر قبائل

خود بین خود پرست ز در صومعه بگذر ترک زہد نما دلبر آنکہ دلہاء عشاقان بحسن و کرشمہ برد

غزل ردیف المیم

الم یأت للاحباب ان یترحموا — وللناقضین العهد ان یتندموا

آیا نرسیدہ است مر دوستانرا آنکہ رحم کنند و شفقت کنند با دوستان و نرسیدہ است مر پیمان شکنندگان را کہ از شکستن عہد پشیمان شوند قوله

الم یأتهم انباء من فات عهدهم — وفی صدره نار الاسی یتضرم

آیا نیامد ایشانرا اخبار کسے کہ فوت کرد عہد دوستان را و شکست پیمان ایشانرا و حال آنکہ در سینہ او

آتش اندوہ پشیمانی بنقض عہد زبانہ میزند یعنی از روے قرآن واحادیث نرسیدہ است بایشان قصہ عہد شکنان کہ از عہد شکنی چنانست حال ناقصان قولہ

فیالیت قومی یعلمون بماجری — علی جرح منہم فیعفوا و یرحموا

پس اے کاشکے قوم من بدانند بانچہ رفتہ است از ایشان برین جریح از ظلم وتعدی خود پس بخشند ورحم کنند قولہ

حکی الدمع منی والجوارح اضمرت — فیا عجبا من صامت یتکلم

حکایت کرد یعنے آشکارا کرد راز من اشک من وحال آنکہ اعضا وجوارح من پوشیدہ داشتہ بودند اے فعلی عجبی از خاموشی کہ سخن نمیگوید وافشاے راز صاحب خود میجوید قولہ

اتی موسم البروز واخضرت الربی — ویرق خمرا والندامی ترنم

ربی جمع ربو یعنے تل ترنم در اصل ترنموا این قسم قافیہ در اشعار عرب شائع است آمد موسم بہار وسبز شد تلہا وتنک وصاف شد شراب ویاران ہم قدح می سرایند قولہ

ایا من فاق کل السلاطین سطوۃ — ترحم جزاک اللہ والخیر یغنم

اے آنکہ غالب آمدہ بر ہمہ سلاطین از روے سطوۃ رحم کن جزا دہد ترا خدا وخیر را غنیمت دانند قولہ

بنی عم جودوا علینا بجرعۃ — وللفضل اسباب بہا یتوسم

یعنی اے عم زادہا سخاوت کنید برما بخشش یک جرعہ وم بزرگی راست سببہا کہ بدان دیدہ میشود وفضل ونشان دادہ میشود غنا اے برادران خداوند فضل وتوانگری بر فقیران جود وکرم کنید وبخشش در اید کہ فضل عبارت از جود است وکرم بجمع دینار ودرم قولہ

شہور بہا الافنا ویقتضی الغنا — وفی شانہ عیش الربیع المحرم

شہور جمع شہر واین شہور خبر مبتدای مصدر ای ہذا شہور یعنے این ماہہا بسبب تاثیر آن دل تقاضاے سرود می کند یا نے بے نیازی وتوانگری می طلبد کہ نتیجہ آن عیش وجیش بود ودر سامان کہ فقر ولی نداریم ودست قدرت ہیچ نداریم عیش بہار است حرام ودل دریاے دام قولہ

لکل من الخلان ذخر ومنۃ — وللحافظ المسکین فقر ومغرم

یعنے ہر یکے را از دوستان ذخیر است کہ ہنگام عسرت بکار آید وخیرات وصدقاتست کہ دران جہان بہجت افزاید ومر حافظ مسکین وفقیر را تاوانیست کہ باعث اضطرار است وفقر اختیاری سرسبز تاوانیست

که باعث سنگ گذاری و موجب رسوای و خواری **غزل**

اگر بر خیزد از دستم که با دلدار بنشینم ‌‌‌‌‌| ز جام خضر می نوشم ز باغ وصل گل چینم

بر خیزد از دستم میسرم آید **قوله**

مگر دیوانه خواهم شد درین سودا که شب تا روز | سخن با ماه میگویم پری در خواب می بینم

مگر تحقیق شب رحلت وقت مرگ **قوله**

نه هر کو نقش نظمی زد کلامش دلپذیر افتد | تذرو طرفه میگیرم که چالاک است شاهینم

نه هر کو یعنی نه هر شاعری که او نقش نظمی زد شعری گفت کلامش دلپذیر افتد سخنش مقبول باشد تذرو طرفه مراد مضمون نادر و معانی باریک شاهین طائر شکاری مراد طبیعت **قوله**

وگر باور نمیداری روا از صورتگر چین پرس | که مانی نسخه می خواهد ز نوک کلک مشکینم

صورتگر نقاش مانی نام نقاش رومی که بدروغ دعوی پیغمبری کرده و نقاشی را معجزه ساخت در عهد شاه بهرام هرمز شاه بود و هم بدست او کشته شد ۱۲ من ابراهیم شاهی **قوله**

رموز عشق و سرمستی ز من بشنو نه از حافظ | که با جام و قدح هر شب حریف ماه و پروینم

پروین ثریا **غزل**

اینچه شوریست که در دور قمر می بینم | همه آفاق پر از فتنه و شر می بینم

این غزل در شکایت زمانه و علامت قیامت گفته دور قمر این دور اخیر ادوار همه ستارگان سیاره است و دور هر هفت هزار سال است هزار تنها عمل آن ستاره و شش هزار دیگر بشارکت شش ستاره و آدم ۱۲ هم در دور قمری است **قوله**

دختران را همه جنگ است و جدل با مادر | پسران را همه بدخواه پدر می بینم

جدل خصومت **قوله**

ابلهان را همه شربت ز گلاب و قند است | قوت دانا همه از خون جگر می بینم

خون جگر محنت و مشقت **غزل**

آنکه او فکر دل شاد نکرده است منم | وانکه این غمکده آباد نکرده است منم

این غمکده دنیا و دل و بدن و هم تخو کرده یعنی خموش فرهاد و نام عاشق شیرین لیس زالی الشتن

مراقبه کردن و باوب نشستن بادی هدایت کننده مرشد ارشاد کننده ساحت پیرامون خانه طرح انداختن
ازجاے دور و نیز آنچه نقاشان براے رنگ آمیزی

غزل

آنکه پامال جفا کرد چو خاک راهم	خاک میبوسم و عذر قدمش میخواهم

یعنے هرچند آن ترک جفاکیش با دل ریش جور و ستم کند و راحت سید انم از جور او شکایت نمیکنم بلکه دیگری رقیبان مباهات کنان میگویم آنکه پامال الخ در پیش آن ماه ستم کیش خود میگویم که ای سرو بستان قوله

من نه آنم که ز جور تو بنالم حاشا	چاکر معتقد و بندهٔ دولتخواهم

همیشه اندیشه من این است که چگونه خدمت شایسته کنم که مقبول طبع شریف تو باشد قوله

بسته ام در خم گیسوے تو امید دراز	آن مبادا که کند دست طلب کوتاهم

دیگر ضمیر من غیر از این نیست که بغیر از جناب تو مسکنے و ماوائے ندارم عرضه داشتی میکنم بدین مضمون که قوله

ذره خاکم و در کوے توام وقت خوش است	ترسم اے دوست که بادے ببرد ناگاهم

اے زاهد خودبین که کار تو بجز تحقیر دردمندان نیست اگر خواهی که عظمت رندان خرابات مشاهده کنی قوله

با من راه نشین خیز و سوے مصطبه آئے	تا ببینی که در افلاک چه صاحب جاهم

مصطبه شرابخانه لغت بغداد است عرصه افلاک اضافه بیانیه قوله

خوش همی آمد که سحر خسرو خاوری گفت	با همه پادشهی بندهٔ توران شاهم

شاها بهمه جبروت که عالم بداند که تقدیر خیر و شر همه بقدرت حق است پس بهترین طریقه اینست که خموش و به بین که معتقد تو نیستم اعتراض مکن اعتقاد من نیست که میگویم قوله

صوفی صومعهٔ عالم قدسم لیکن	حالیا دیر مغانست حوالتگاهم
پیر میخانه سحر جام جهان بینم داد	و اندران آئینه از حسن تو کرد آگاهم

جام جهان بین دل صفا شراب از جهت ذکر ظرف و اراده مظروف اندران آئینه اشاره بجام جهان بین از حسن تو کرد آگاهم باعتبار لایسعنی ارضی و لاسمائی و لکن یسعنی قلب عبدی المومن پس از این حال دیروز آگاه دلم بوسیله شراب حسن زناز بمهر امید واز غرور که دشت بفقیران نگاه کرد گفتم اے شاه قوله

مست بگذشتی و از حافظت اندیشه نبود	آه اگر دامن حسن تو بگیرد آهم
بنده گان اسیر کردی هزاران [illegible]	بیا که چشم بیارت هزاران در و چشم

اشکال آن است که غیرت عاشقی تقاضا می کند که اگر دوست دیگرے را بر عاشق گزیند بران عاشق گران آید جواب آنست که این غیرت هوسناکانست و غیرت عارفان آنست که معشوق اگرچه دیگرے را برگزیند رواست که فیض او همه عام است اما عاشق را باید که نظر بران غیر که برگزیده است نیندازد و چون نظر بر غیر انداخت عاشق نیست عاشق آنست که غیر را در دل و چشم گنجایش نباشد قوله

زتاب آتش دوری شدم غرق عرق چون گل	بیار ای باد شبگیری نسیمے زان عرق چینم

عرق خوی باد شبگیر باد صبا که ایصال رائحه طیبه بدو نسبت دهند و سبب شگفتگی ریاحین گلزار شود اینجا کنایه از مرشد عرق چین مرکب نام عطریست از عطریات خاصیه او عرق چینی است اینجا کنایه از محبوب معنی آنست که از تاب آتش جدائی همچو گل غرق عرق شد و پژمرده ورق ورق شدم اے مرشد طریقه و اے هادی حقیقت نسیمے ازان محبوب حقیقی بیار و این غریق را ازین ورطه برآرا اے بیان حقائق و معارف و طریق مشاهده بنیاد می نواند که این بیت جوابیست به بیت بالا که کلام قدسی است قوله

صباح الخیر زد بلبل کجائی ساقیا برخیز	که غوغا میکند در سر خیال جنگ دوشینم

صباح الخیر کلمه ایست که هنگام طلوع صبح معاشران بساقی می گویند و ساغر صبوحی ازوی جویند اینجا کنایه از والہ محبت سنج بلبل عبارت از دل سالک ساقی کنایه از مرشد و غوغا بمعنے شور بود و خروش جنگ و دوشین کنایه از عهد الست معنی چنین باشد یعنی واله عشق از عهد الست بحکم قالوا بلی در سرم شور و غوغا میکند پرده بیندار. و عقده عفت خونخوار از پیش بصیرتم برخواست و عهدے که روز میثاق بحضرت حق بستم از سر هنگام آراست غزل

بیا تا گل برافشانیم مے در ساغر اندازیم	فلک را سقف بشکافیم و طرح نو در اندازیم
شراب ارغوانی را گلاب اندر قدح ریزیم	نسیم عطر گردان را شکر در مجمر اندازیم

ارغوانی سرخ عطر گردان بسر بوے خوش و نیز قسمے از خوشبوی مجمر عود سوز قوله

بیا جانا منور کن بروےیت مجلس ما را	که در پیشت غزلخوانیم و در پایت سر اندازیم

بروےیت تا بمعنے خود قوله

یکے از عشق می لافد دگر طامات می بافد	بیا کاین داوریها را به پیش داور اندازیم

طامات سخنان از چپ و راست داوریها حکومت و قضیه داور حق تعالے - قوله

چو در دست است رودے خوش بزن مطرب سرودے خوش ‖ کہ دست افشان غزل خوانیم و پاکوبان سر اندازیم

پاکوبان رقص کنان قوله

صبا خاک وجود ما بآن عالیجناب انداز ‖ بود کان شاه خوبان را نظر بر منظر اندازیم

صبا باد شرقی اکثر اوقات بشیراز وزد و بغایت لطیف و موافق طبع خلائق است ۱۲ من ابراهیم شاهی منظر جای نظر انداختن قوله

بهشت عدن اگر خواهی بیا با ما بمیخانه ‖ که از پاے خمت یکسر بحوض کوثر اندازیم

عدن نام بهشتی از در ابیض قال بعضهم ان الجنة ثمانية اولها دار الجلال وهی من لولو ابیض وثانیها دار السلام وهی من یاقوت احمر وثالثها جنت الماوی وهی من زبرجد اخضر ورابعها جنت الخلد وهی من ذهب اصفر وخامسها جنت النعیم وهی من فضة وسادسها جنت الفردوس وهی من ذهب احمر وسابعها من یاقوت احمر وثامنها جنات عدن وهی من درة بیضاء وهی مشرفة على الجنان کلها کوثر نام جوئیست در بهشت انا اعطیناک الکوثر غزل

بگذار تا بشارع میخانه بگذریم ‖ کز بهر جرعهٔ همه محتاج این دریم

شارع شاهراه شارع میخانه اضافت بیانیه قوله

روز نخست چون دم رندی زدیم و عشق ‖ شرط آن بود که جز ره این شیوه نسپریم

روز نخست روز الست این شیوه عشق قوله

جائیکه تخت و مسند جم میرود بباد ‖ گر غم خوریم خوش نبود به که مے خوریم

جم تیغ اگر با خاتم و نگین و بلقیس و ماهی و امثال آن افتد سلیمان مراد بود و اگر بقابل آئینه و سد و امثال آن بود سکندر مراد بود و اگر متقابل پیاله و شراب بود جمشید بود و چون ازین چیزها مسطوره هیچ چیز نبود هر چه خواهند محتمل بود بایان مراد بود اما درینجا سلیمان مراد است مسند جاے نشستن و فرش که بگسترانند گویند که مسند سلیمان سه فرسخ در سه فرسخ بگسترندے قوله

تا بو که دست در کمر او توان زدن ‖ در خون دل نشسته چو یاقوت احمریم

تا بو یعنی باشد دست در کمر او توان زدن اے بوصال او رسیدن یاقوت جواهریست سرخ و نیز زرد و کبود و از همه سرخ نیکوتر و همه جواهر بشکند و بگدازد مگر یاقوت رمانی هر که با خود دارد از طاعون ایمن بود و نام خطی و باستعاره لب معشوق بود ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

شوریدگان بحالت رقصند در سماع | ما نیز هم بشعبده دستے برآوریم

شوریدگان دیوانگان عاشقان شعبده بازی رقص قوله

از جرعهٔ تو خاک زمین در و لعل یافت | بیچاره ما که پیش تو از خاک کمتریم

خاک زمین کنایه از سالک در و لعل یافت بمرتبه رسید که بمنزلهٔ لعل و در گردید قوله

زان پیشتر که عمر گرانمایه بگذرد | بگذار تا قیامت روے تو بنگریم

گرانمایه قیمتی و بیش بها و نفیس قوله

حافظ چو ره بکنگرهٔ کاخ وصل نیست | با خاک آستانهٔ این در بسر بریم

کاخ کوشک غزل

بارها گفته ام و بار دگرے گویم | که من گمشده این ره نه بخود مے پویم

بارها یعنی بسیار این ره اشارة بشعر نه بخود می پویم نه بهواے نفسانی میگویم قوله

در پس آینه طوطی صفتم داشته اند | آنچه استاد ازل گفت بگوے گویم

مراد از آئینه دل بصفا استاد ازل حق تعالے گفت الهام شود درین بیت تقلیب است تقدیر کلام چنین است که طوطی صفت مرا داشته اند در پس آئینه آنچه استاد ازل گفت بگو می گویم یعنی من از کسرت اختیار برآمده ام و مرا هیچ نوع اختیار نیست اختیار از آن حق است و این بیت حافظ در ستایش خود فرموده کما قال علیه السلام انا سید ولد آدم ولا فخر و آیة ما کان لبشر ان یکلمه الله الا من وحی او وراء حجاب شاهد این حال است یعنی من بحکم الشعراء تلامیذ الرحمن هر چه می گویم از الهام حق است نه چون شعراء عوام که گفتار شان محض آموزش نفس و شیطان کما قال الله والشعراء یتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون و نیز در پس بمعنے مقابل ہے پس چرخه نهد و گفته پیش و رسم است که چون طوطی را آموزانند مقابل طوطی آئینه بردارند و آموزاننده پس آئینه نشسته آواز کند طوطی عکس خود را در آئینه می بیند و آن آواز از و پندارد و در سخن آید قوله

من اگر خارم اگر گل چمن آرائی هست | که از آن دست که می پروردم می رویم

خار چه گل نیک چمن آرا باغبان مراد حق تعالے از آن دست بنوعے و روشے قوله

دوستان عیب من بیدل حیران مکنید | گوهرے دارم و صاحب نظرے میجویم

گوهر مراد دل مصفا قوله

آگرچه باده دلق ملمع مے گلگون عیب است | مکنم عیب کزو رنگ ریا می شویم

دلق ملمع هستی مستعار مکنم نکنید مرا زنگ ریا هستی مستعار قوله

خنده و گریه عشاق زجائے دگر است | مے سرائیم بشب و وقت سحری مویم

زجائے دگر است یعنی عشق است قوله

حافظم گفت که خاک در میخانه مبوی | گو مکن عیب که من مشک ختن می بویم

میخانه عالم عشق من مشک ختن می بویم معاینه تجلی حق میبینیم غزل

بشری اذ السلامة حلت بذی سلم | لله حمد معترف غایة النعم

بشارت است وقتیکه سلامت حلول کرد در ذی سلم که موضعے است که در وے سلم یعنی کنار بسیار است مرخدا را سپاس و ستایش کسے که اعتراف نماینده بود نهایت نعمتها را که بوے رسیده باشد یعنی آن حلول سلامت در ذی سلم بمنزله حصول نعمتها است قوله

پیمان شکن هر آینه گردد شکسته دل | ان العهود عند ملیک النهی ذمم

پیمان شکن عهد شکن عهود عهدها ملیک خداوند نهی خرد ذمم ذمه یعنی عهد شکن البته شکسته دل شود چرا که پیمان نزد خداوند عقل ذمه و رعایت پیمان نزد ارباب خرد لازم قوله

در نیل غم فتاد و سپهرش بطعنه گفت | الآن قد ندمت و ما ینفع الندم

نیل بکسر رودیست از کشور زنگبار بمصر بگذرد چون فرعون از عهد حق برگشت و با لشکر خویش در نیل غرق شد بصد خواری معنے آنست که آن عهد شکن در نیل غم افتاد سپهرش بطعنه این ندا داد که اکنون پشیمان شدی و حال آنکه نفع نمیکند پشیمانی این مضمون تلمیح است بکریمه الآن وقد عصیت قبل وکنت من المفسدین قوله

ساقی بیا که دور گلست و زمان عیش | پیش آر جام و هیچ مخور غم زبیش و کم

ساقی کنایه از مرشد و روح و دل وخود قوله

بشنو ز جام باده که این زال نوعروس | بسیار کشته شوهر چون کیقباد و جم

زال نوعروس دنیا زال بطوالت ایام و عروس باعتبار آرایش کیقباد نام شاهنشه ایران

جمع جمشید ذکرا و بالا مرقوم شد قوله

حافظ بکنج میکده دارد قرارگاه	کالطیر فی الحدیقة واللیث فی الاجم

مانند مرغ در باغ وشیر در بیشه غزل

بی تو ای سرو روان باگل وگلشن چکنم	زلف سنبل چه کنم عارض سوسن چه کنم
آه کز طعنهٔ بدخواه ندیدم رویت	نیست چون آینه ام روی ز آهن چه کنم

یعنی چون روی تو آینه من نیست آینهٔ آهن چه کار آید قوله

شاه ترکان چو پسندید و بچاهم انداخت	دستگیر ار نشود لطف تهمتن چه کنم

شاه ترکان افراسیاب تهمتن رستم مراد مرشد درینجا این قصه بر سبیل اجمال چنین است که بیژن که در خدمت افراسیاب می بود اتفاقاً با دخترش محبتی واقع شد شبی هر دو را در خلوت یافتند این خبر با افراسیاب رسانیدند افراسیاب بیژن را گرفته درچاه محبوس کرد اقارب بیژن این خبر را برستم رسانید رستم بالشکر خویش از شهر خود برآمد در شهر افراسیاب درچاهی که بیژن را اسیر کرده بودند بمشعلها در آمد و بیژن را برآورده همراه خود برد معنی آنست که چون مرا حضرت حق باقتضاء حکمت بالغه و انست درچاه دنیا انداخت اگر مرشد کامل دستگیری نکند وازین چاه زندان رهائی ندهد که خلاص توانم ساخت اگر سائلی سوال کند مرشد با تهمتن که بمخالفت دنیاب بیژن را ازچاه زندان خلاص ساخته چه مشابهت دارد بر قبول آن که توجه کار و که مرشد در کمال اطاعت حق بود هرچه کند باراده او کند گوئیم این تشبیه من بعض الوجوه است نه من کل الوجوه واینچنین درکلام فصحا کثیر الوقوع است پس تشبیه مرشد به تهمتن محض در رستگاری بود و موافقت و مخالفت منظور نشود ومعهذا ارباب قرب را منزلی است که چنین وچنان کنند و در بعضی تقدیرات مرضی حق را فهمیده مخالفت آن شوند حق سبحانه نیز مرضیات ایشان را فهمیده بقدم لوح محفوظ را محو میکرداند وبطوری که اراده ایشان است بثبت میرساند لقوله یمحو الله ما یشاء ویثبت وعنده ام الکتاب بگوش هوش بشنوای مقبول اولوا الالباب ومیتوان که شاه ترکان کنایه از صفات قهریه حق بود وتهمتن کنایه از صفات لطفیه کما جاء فی الحدیث القدسی سبقت رحمتی علی غضبی وفی الحدیث النبوی صلعم اللهم انی اعوذ بک منک ای اعوذ بلطفک من قهرک ومیتوان که مراد از شاه ترکان نفس باشد معنی آنست که چون نفس مرا درچاه هوا وهوس انداخت اگر لطف روح

مانند رستم که بیژن را از چاه بر آورد دستگیر نگردد حال من چون شود وقصه رستم وبیژن در بیت شاه ترکان
سخن مدعیان می شنود مذکور شد قوله

بروای زاهد و بر دردکشان خورده مگیر	کارفرمای قدر میکند این من چه کنم

دردکشان عاشقان خورده مگیر عیب مکن کارفرمای قدر حق تعالی این اشارة بدردکشی قوله

مددی گر بچراغی نکند آتش طور	چاره تیره شب وادی ایمن چه کنم

چراغ روشنی آتش طور تجلی وادی ایمن نام بیابانی در بیت المقدس قوله

برق غیرت که چنین میجهد از پرده غیب	تو بفرما که من سوخته خرمن چه کنم

باید دانست که چون غیرت دامنگیر عاشق است ومیخواهد که معشوق بدیگری ملتفت شود معشوق را هم
غیرت میشود ونمیخواهد که عاشق او بدیگری نگرد چنانچه نقل است که چون درد عاشقی دامنگیر وقت ابراهیم ادهم
گردید ترک دنیا نموده طالب محبوب خود گردید روزی در کنج نشسته مشغول محبوب خود بود که پسرش خورد بود
چون بسلطنت رسید روزی بار زوی تمام نزد پدر آمد وسلام کرد ابراهیم گفت تو بر کدام دینی گفت بر دین محمدی
گفت الحمد لله گفت قرآن دانی گفت بلی گفت الحمد لله ابراهیم خواست که برود پسرش نگذاشت محبت در دل ابراهیم
اثر کرد همدرین آواز آمد که یا ابراهیم تدعی محبتنا وتحب غیرنا ابراهیم از غایت محبت گفت الهی اغثنی یا این را
بردار یا مارا همچردا این سخن پسرش بشنید وهمانجا جان بداد زهی غیرت معشوقی که با عاشقان خود چنین میکند
ازینجا است ع برق غیرت که چنین میجهد قوله

حافظا خلد برین خانه موروث منست	اندرین منزل ویرانه نشیمن چه کنم

موروث ابا عن جد منزل ویرانه دنیا نشیمن نشست غزل

باز آی ساقیا که هواخواه خدمتم	مشتاق بندگی ودعاگوی دولتم
آری که فیض جام سعادت فروغ تست	بیرون شدن نما ز ظلمات حیرتم

یعنی هدایت نمودن خاصه جام سعادت فروغ تست پس میخواهم که مرا ازین ظلمات حیرت که دنیا وعالم کثرت است
بر آری وبمقام سراسر نور که عالم قرب ووحدت است رسانی قوله

هر چند غرق بحر گناهم ز شش جهت	تا آشنای عشق شدم ز اهل رحمتم

تا آشنای عشق شدم لیکن از آن وقتی که آشنای عشق شدم قوله

عیبم مکن برندی و بدنامی ای فقیه — کاین بود سرنوشت ز دیوان فطرتم

فقیه دانشمند سرنوشت حکم ازلی . قوله

می خور که عاشقی نه بکسب است و اختیار — این موهبت رسید ز دیوان فطرتم

کسب سعی موهبت بخشش دیوان فطرة روز ازل قوله

من کز وطن سفر نگزیدم بعمر خویش — در عشق دیدن تو هواخواه غربتم

هواخواه دوستدار و طالب غربت مسافرت قوله

دورم بصورت از در دولتسرای دوست — لیکن بجان و دل ز مقیمان حضرتم

بصورت باعتبار جسم یا بسبب جسم قوله

گر دم زنی ز طره مشکین او شمار — فکری بکن نسیم صبا از مکافات غیرتم

گر دم زنی اگر دعوی عشق او کنی و طالب وی باشی طره مشکین جانب عشق صبا مراد علما و دانشمندان مکافات بدلیست صبا الخ یعنی ای که میان طره مشکین او عشق کنی از مکافات غیرت من فکر بکن قوله

دریا و کوه در ره و من خسته و ضعیف — ای خضر پی خجسته مدد کن بهمتم

ضعیف ناتوان پی خجسته مبارک قدم همت توجه غزل

بغیر این که بشد دین و دانش از دستم — بیا بگو که ز عشقت چه طرف بربستم

دانش علم ظاهری مرا دانش من نیست بهره چه بهره ز نرگس خویش نباشد نصیب حاله قوله

اگرچه خرمن عمرم غم تو داد بباد — بخاک پای عزیزت که عهد نشکستم

عمر کنایه از عشق بخاک پای تست تو باد قسم عهد نشکستم خللی در عهد نیاورده ام قوله

چو ذره گرچه حقیرم ببین بدولت عشق — که در هوای رخت چون بمهر پیوستم

ببین بدولت عشق بدولت عشق که دارم نظر کن هوا محبت ذره چون پیوسته قوله

بیار باده که عمریست تا من از سر امن — بکنج عافیت از بهر عیش ننشستم

عمریست مدتیست کنج گوشه از دست عشق یعنی بسبب و بطلب عشق قوله

اگر ز مردم هشیاری ای نصیحتگو — سخن بخاک میفکن چرا که من مستم

نصیحت تو با من بمنزله بخاک انداختن است چه پست را نصیحت سودی ندهد غزل

لم یستطع فبقلبہ و فی ذلک العوام تمغا بفتح نشان وداغے کہ بران اسپ نہند ساز استعداد برگ اسباب خانہ معاش زندگی وقوت قولہ

مراکہ نیست رہ ورسم لقمہ پرہیزی	ہمان بہ است کہ میخانہ راا چارہ کنم

ہمان بہ است بہتر ہمانست قولہ

ز بادہ خوردن پنہان ملول شد حافظ	ببانگ بربط و نے رازش آشکارہ کنم

ببانگ بربط و نے بطریق علانیہ واشتہار غزل

بتیغم گر کشد دستش نگیرم کمان ابروے مارا گو مزن تیر	و گر تیرم زند منت پذیرم کہ پیش دست و بازویت بمیرم

کمان ابرو معشوق قولہ

غم گیتی چو از پا ہم در آورد	بجز ساغر نباشد دستگیرم

از پاہم در آورد عاجز و پریشان ساخت دستگیر مدد ومعاون بغیر آداز عرش تختے است از جوہر سبز دادرا چہار صد ہزار رکن درمیان ہر رکن ہشتاد ہزار سالہ راہ قولہ

برا اے آفتاب صبح امید	کہ در دست شب ہجران اسیرم

آفتاب صبح امید معشوق قولہ

بفریادم رس اے پیر خرابات	بیک جرعہ جوانم کن کہ پیرم

پیر خرابات مرشد قولہ

چو طفلان تا کے این زاہد فریبے	بسیب بوستان وشہد و شیرم

سیب بوستان کنایہ از زہد شہد و شیر صلاح وتقوی یعنی بسیب بوستان وشہد و شیر مرا ہمچو طفلان تا کے زاہد فریبی دہی و بچیز ہاے محقر مرا از خود دور بشکنی اے مرا تا کے ہمچو زاہدان طفل فریب از خود بغیرے اندازی و مجاز را در پیش نظر جلوہ گر سازی بذکر غیر ببر یاد خود مرا ز ضمیر۔ قولہ

بسوز این خرقہ تقوی چو حافظ	کہ گر آتش شوم در وے نگیرم

نگیرم اثر نکنم غزل

برو اے طبیب از سر کہ ز سر خبر ندارم	بخودم دمے رہا کن کہ ز خود خبر ندارم

۵ این لفظ معلوم از کجا آمدہ

عمر برگرد بمحرب کہ بفروش باتو ما اسیریم

بعیادتم قدمی نه که ز بیخودی شوم به	مے ناب نوش و ہم ده که غم دگر ندارم

عیادت رفتن به بیمار پرسی نوش شیرین و آب حیات و تریاک ناب خالص بے آمیزش قوله

زر ذهب کنند زیور بزرت کشند ورید	من بینوای مضطر چه کنم که زر ندارم

ذهب زر زیور پیرایه بینوا مفلس مضطر بیقرار غزل

تو ہمچو صبح و من شمع خلوت سحرم	تبسمے کن و جان بین که چون همی سپرم

التبسم دندان سپید کردن و نیز قسمے از اقسام خنده قوله

چنین که در دل من داغ زلف سرکش تست	بنفشه زار شود تربتم چو در گذرم

بنفشه نام گل تربت گور در گذرم بمیرم قوله

بر آستان امیدت گشاده ام در چشم	که یک نظر فکنی چون فکندی از نظرم

یعنی منتظریم و امید آن داریم یکنظر یک نگاه فکندی از نظرم ہیچ نگاه بحال من نمیکنی قوله

چه شکر گویمت اے خیل غم عفاک الله	که روز بیکسی آخر نمیروی ز سرم

خیل سپاه عفاک الله نگاه دارد ترا الله تعالی نرگس مست چشم مست تنگنا و تنگی ہر چیزے و راه تنگ غزل

تا سایه مبارکت افتاد بر سرم	دولت غلام من شد و اقبال چاکرم
بیدار در زمانه ندیدی کسے مرا	در خواب اگر خیال تو گشتی مصورم

مصور خیال کرده شده قوله

من عمر در غم تو بپایان برم ولے	باور مکن که بے تو زمانے بسر برم

باور اعتبار قوله

گفتی بیار رخت اقامت بکوے ما	من خود بجان تو که ازین کو نمیگذرم

اقامت ایستادن بجان تو قسم بجان تو. غزل

چرا نه در پے عزم دیار خود باشم	چرا نه خاک کف پاے یار خود باشم

عزم قصد دیار ولایت قوله

غم غریبی و غربت چو بر نمی تابم	بشهر خود روم و شهریار خود باشم

غریبی مسافرت چو بر منست تا بهم تحمل نمیتوانم کرد شهریار پادشاه روزگار که بقصر خود بزرگترین از پادشاهان بود و نیز شهریار قوله

ز محرمان سراپردهٔ وصال شوم	ز بندگان خداوندگار خود باشم

سراپرده سراچه پادشاهان قوله

همیشه پیشهٔ من عاشقی و رندی بود	دگر بکوشم و مشغول کار خود باشم

پیشه کسب و هنر و طریق قوله

چو کار عمر نه پیداست بارے آن اولی	که روز واقعه پیش نگار خود باشم

روز واقعه روز مرگ قوله

ز دست بخت گران خواب و کار بی سامان	گرم بود گله رازدار خود باشم

گران خواب خفته رازدار خود باشم یعنی کسی نگویم قوله

بود که لطف ازل رهنمون شود حافظ	وگرنه تا به ابد شرمسار خود باشم

شرمسار شرمنده غزل

چل سال رفت و بیش که من لاف میزنم	کز چاکران پیر مغان کمترین منم

درین بیت اظهار محبت میکند که محبت را امروز نیست بلکه ازلیه است قوله

هرگز بیمن عاطفت پیر میفروش	ساغر تهی نشد ز می صاف روشنم

یعنی بخجستگی عاطفت مهربانی ساقی دل که محبت عشق یعنی اوست شکر این نتوانم کرد که هرگز قوله

از جاه عشق و دولت رندان پاکباز	پیوسته صدر مصطبه ها بود مسکنم

رندان عاشقان صدر پیشگاه مصطبه شرابخانه مسکن جای سکونت یعنی از بسکه عین محبت و عشق دوست بودیم لاجرم هر کجا که صاحب سلوک جمع می شدند مرا تعظیم میکردند و بلند تر از همه می نشاندند قوله

در شان من بدردکشی ظن بد مبر	کالوده گشت خرقه ولی پاکدامنم

دردکشی میخواری و طریقه ملامتیه و محبت مجازی خرقه ظاهر قوله

شهباز دست پادشهم یارب از چه حاست	از یاد برده اند هوای نشیمنم

شهباز باشه یا دست حق تعالی هواعبت و آرزو نشیمن آشیان مرغان و جای نشستن و مقام

کردم و بحمام رفتم انجا صورتی دیدم با قامتی تمام بر در آن حمام نقش کرده با خود گفتم صورت بدین رعنائی
و شخصی بدین زیبائی زالیقین است که برای مصلحتی نگاشته اند و هر آئینه بجهت مهمش داشته اند این حکایت را
از هر نوع گرد می بستم که صورت زبان حال برکشاد و گفت ای غافل اگر شکلی دارم اما در کار خود مشکلی دارم ٭
هر چند که رنگ و بوی زیباست مرا ٭ چون لاله رخ و چو سرو بالاست مرا ٭ معلوم نشد که بر در خانه خلق ٭ نقاش
من از بهر چه آراست مرا ٭ بر در حمام برهنه شده‌ام همه خلق بر من میگذرند شب و روز قایم منم زر و سیم دیگران می برند
مدتی شد که رو بدیوار آورده‌ام و حیران مانده‌ام و هیچ در نمی یابم که آمیختن این رنگ چرا و انگیختن این نقش چه ٭
مبادا که ناگاه خاکم کنند ٭ وزین روی دیوار پاکم کنند ٭ نه از بود خود هیچ سودی مرا ٭ نه اندر حقیقت
وجودی مرا ٭ شب و روز در محنت مانده‌ام ٭ ز هر نوع خود را دمی دیده‌ام ٭ ندانم کیم من درین رهگذر ٭ نه از
آمدن نه ز رفتن خبر ٭ اگر بسته‌ام چیست این رنگ و بوی ٭ و گر هستم آخر چه چیزم بگوی ٭ درین خاکدان باد
پیموده‌ام ٭ بهر چه نقش نموده‌ام ٭ از جمله حقائق عشق یکی اینست که محقق وجود خود را بعینه چون نقش بر دیوار
بیند از وجود او مساحت خویش اصلا نبرد و ما شیء نداند که النهایة هو الرجوع الی البدایة چنانچه در بدایت
بتخانه نابود خویش متمکن بود نهایت کار نابود بود خود قریب است از اینجاست که پشیمان نشد الخ قوله

چگونه طوف کنم در فضای عالم قدس ٭ چو در سراچه ترکیب تخته بند تنم

طوف سیر فضا میدان سرا چه سرای خورد سراچه ترکیب دنیا تخته بند شبیه قوله

مرا که منزل حور است مسکن و ماوا ٭ چرا بکوی خراباتیان بود وطنم

منظر جای نظر محل منزل جای فرود آمدن چرا مرکب از چه و را خراباتیان اهل دنیا قوله

اگر ز خون دلم بوی عشق می آید ٭ عجب مدار که همدرد نافه ختنم

نافه معروف ختن ولایتی است مشکخیز از ترکستان منسوب بخوبرویان قوله

طراز پیرهن زرکشم مبین چون شمع ٭ که سوزهاست نهانی درون پیرهنم

طراز نقش و نگار قوله

بیا و هستی حافظ ز پیش او بردار ٭ که با وجود تو کس نشنود ز من که منم

او کنایه بحافظ غزل

حاشا که من بموسم گل ترک می کنم ٭ من لاف عشق میزنم این کار کی کنم

حاشا دور باد سالک گفته اگر ناز و نعیم عالم را ہمہ بیکبار بر محب عرضہ کنند اگر کام جانش بجرعہ از ان شراب ناب شیرین شده بجوے نخواہد خرید و بیشک این کیفیت را ترجیح خواهد نهاد بر دنیا و ما فیها چنانکه گوید حاشا الخ قوله

مطرب کجاست تا ہمہ محصول زہد و علم | در کار چنگ و بربط و آواز نے کنم

وازین ہر نے کہ محب کردہ است معلوم میشود کہ نزد او مقصود اصلی کلی آن کیفیت است و بس باقی بالطفیل آن کیفیت گفته مطرب کجاست الخ

از قال و قیل مدرسه حالی دلم گرفت | یک چند نیز خدمت معشوق و مے کنم

از قیل و قال گفتگو مدرسه جای تعلیم علم حالی الحال دلم گرفت ملول شد قوله

کو پیک صبح تا گلہ ہاے شب فراق | با آن خجسته طالع فرخنده پے کنم

عاشق را خلجیتے است که با در و دیوار راز گوید اگرچه کتمان عشق لازم است اما او نمیتوان کرد بنا بران با صبا میگوید کو پیک صبح تا گلہ ہاے شب دراز ؛ خجسته مبارک قوله

از نامه سیاه نترسم که روز حشر | با فیض فضل او صد ازین نامه طے کنم

روزے رسول ؐ با اصحاب در کوچہاء مدینه مے گذشت زنے سوگند داد که بخانه وے نزول فرمایند چون درآمدند دید که آتشے افروخته بود و اولاد او گرد آتش بازی میکردند و گفت یا نبی الله ارحم بعباده ام انا باولادی فرمود بل الله ارحم الراحمین قالت اترانی یا رسول الله احب ان القی ولدی فی النار فکیف یلقی الله عبده فیها و هو ارحم الراحمین پس رسول عم گفت هکذا الوحی ازینجا از نامه سیاه الخ و عاقل باید که بر فناے دنیا و بیمهری دهر مطلع شود و با دوستان بمدارا زندگانی کند و این نکته گوش کند که قوله

کے بود در زمانه وفا جام مے بیار | تا من حکایت جم و کاؤس کے کنم

کاؤس کے کیکاؤس نام بادشاہے و قیل نمرود را گویند و قیل فرعون را قوله

این جان عاریت که بحافظ سپرد دوست | روزے رخش ببینم و تسلیم وے کنم

تسلیم سپردن غزل

حالیا مصلحت خویش دران مے بینم | که کشم رخت بمیخانه و خوش بنشینم

حالیا الحال مصلحت نیک اندیشی قوله

ایمنی از اہل جہان پاکدلی بگزینم	جام مے گیرم و از اہل ریا دور شوم

جام مے گیرم در عشق مشغول شوم از اہل ریا دور شوم از صحبت مرائیان دور شوم اہل دل کسے کہ اطلاع بر مغیبات دارد کنایۃ از مرشد کامل قوله

شرمسار رخ ساقی و مے رنگینم	بسکہ در خرقۂ سالوس زدم لاف صلاح

ساقی محبوب حقیقی مے رنگین شراب عشق و محبت قوله

گر بدست کہ دامن زجہان برچینم	سر بآزادگی از خلق برآرم چون سرو

گر دہد دست اگر میسر آید و حاصل گردد دامن زجہان برچینم اعراض از جہان کنم قوله

در گو اباد دت اینک نفس مشکینم	دل و جانم بخیال سر زلف تو بسوخت

سر زلف اشارت بجذبہ عشق و محبت گوا شاہد نفس مشکین کلمات عشق انگیز قوله

کہ مکدر شود آئینۂ مہر آئینم	بر دلم گرد ستمہاست خدارا مپسند

مکدر تیرہ آئینہ دل صفا مہر آئین چون آفتاب قوله

مرد این بار گران نیست دل مسکینم	سینہ تنگ من و بار غم او ہیہات

مرد لائق بردا شتن بار گران غم عشق و غم ہجر قوله

کہ اگر دم زنم از چرخ بخواہد کینم	بندۂ آصف عہدم دلم آزردہ مکن

دم زنم بگویم بخواہد کینم عوض کین من بکشد غزل

راحت جان طلبم وز پے جانان بروم	خرم آن روز کزین منزل ویران بروم

سالکے را کہ نفس امارہ اش بصفت اطمینان متصف شد و روح او را از عالم بالا کششے پیدا آمد زبان اشتیاقش بدین ترانہ مترنم میشود خرم آنروز الخ قوله

رخت بر بندم و تا ملک سلیمان بروم	دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت

زندان سکندر کنایۃ از شہر شیراز کہ در زمان سکندر زندانخانہ بود و نیز گویند سکندر در انجا مدفون است و ملک سلیمان کنایۃ از شہر یزد کہ یزد در عہد خواجہ بنسبت بلاد دیگران در کمال رفاہیت بود و اہالی آن شہر خواہان قدوم حضرت بودند و خواجہ نیز آرزوے سکونت آن داشتند و ہموارہ حاکم آنرا می ستودند

چنانکہ گفتہ ع اے صبا با ساکنان شہر یزد از من بگوے ٭ کاے سر ناحق شناسان گوے میدان شما
ومے تواند کہ سکندر ارادہ از حاکم خود کردہ کہ اخلاق او خواجہ را بتنگ آوردہ و سلیمان کنایہ از حاکم شہر دیگر
میکنند کہ متحلی بانصاف بود و دست بجود وکرم مے کشود و خلوص اعتقاد در شان اہل اللہ می نمود چنانچہ خود گوید
سخنگوئی و خوشخوانی نمی ورزند در شیراز ٭ بیا حافظ کہ ما خود را بملک دیگر اندازیم ٭ زندان سکندر
بحکم الدنیا سجن المومن عبارت از دنیا بود و ملک سلیمان کنایہ از ملک حقیقت شود و در مجاز ہم اگرچہ
حقیقت پرستی اما چون تقییدی دارد مقامات اش منحصر ست نسبتے بزندان میدارد و حقیقۃ ملکی است بی پایان
در جہات اش نگنجد و مقامات اش بتحریر و تقریر نسنجد بملک سلیمان نسبت کرد و سکندر ہرچند کہ عالم کبیر بود
گروہے بہ پیغمبری اش مے ستود اما نزد سلیمان چہ وزن میبود ہمچنان مجاز در جنب حقیقۃ ہیچ قدر ندارد
اگرچہ در مقام خود نمود داری مے آرد و نیز میگوید چند درین محنت آباد دنیا نشینیم وقت آن شد کہ بحکم
کل شئ ہالک الا وجہہ لہ الحکم والیہ ترجعون از مقام ادنے بعالم بالا رجوع کنیم قولہ

اگرچہ دانم کہ بجائے نبرد راہ غریب ٭ من ببوئے خوش آن زلف پریشان بروم

بوئے امید و توقع محبت میگوید کہ از وطن اصلی کہ جدا شدہ ام منزلہ آن مسافرم کہ ناگاہ بشہر غربت
در آمدہ باشد و رہ و در راہے نمیداند در چارسوے شہر منتظر باشد کہ از کجا آشنائے رسد تا دست گیرد
و راہنما شود با وجود اینہمہ میگوید کہ درین سفر گرچہ دانم بجائے الخ قولہ

چون صبا با دل بیمار و تن بیطاقت ٭ بہواداری آن سرو خرامان بروم

میگوید اشتیاق وصل جانان نہ بمرتبہ ایست کہ بتقریر آید با وجود اینہمہ ضعف بدن کہ در ہجران روے
جانان مراست میخواہم کہ چون صبا الخ قولہ

در رہ او چو قلم گر بسرم باید رفت ٭ با دل زخم کش و دیدہ گریان بروم

یعنے چرا نروم ہمیشہ در ہواے کوے جانان امید روے جانان کہ مشاہدہ با کمال او میسر گردد در رہت
ہمچو قلم الخ زخم کش مجروح آرے یکچند در کوے زہد و ورع مے بودم باز ہواے کوے زندان خمارخانۂ
محبت آتش شوق در دل وجان ناتوانم افگند با خود گفتم کہ قولہ

نذر کردم کہ اگر غم بسر آید روزے ٭ تا در میکدہ شادان و غزلخوان بروم

بسر آید آخر شود میکدہ عشق شادان شادی کنندہ غزلخوان سرود گویندہ قولہ

تازیان را چه غم حال گرانباران نیست | پارسایان مددی تا خوش و آسان بروم

تازیان عربیان و عربی گویان مراد سلف که آسوده اند در جوار قرب حق و قرب حق را العرب ازان گفته که مبتدی در مسالک عربیت ره داده پارسایان کنایه از مرشدان دین معنی آنست سلف را چون غم حال گرانباران نیست که آنکه تا کش رهروان رسته اند و بجوار قرب مولا پیوسته اند ای مرشدان دین مددی فرما تا شادان دران راه درآیم و چون اهل تحقیق گفته اند که بی پیر مرو اگر چه سکندر زمانی این راهی است که بی دلیل نتوان رفت سالک نگاه رفتن اشارة بدین طریق کرده که قوله

در چو حافظ نبرم ره ز بیابان بیرون | همره کوکبهٔ آصف دوران بروم

کوکبه فوج دوران زمانه آصف دوران مرشد غزل

خیال روی تو گر بگذرد بگلشن چشم | دل از پی نظر آید بسوی روزن چشم

گلشن چشم اضافه بیانیه النظر نگریستن قوله

بیا که لعل و گهر در نثار مقدم تو | ز گنج خانهٔ دل میکشم بمخزن چشم

لعل و گهر اشاره باشکهای سرخ و سفید مقدم پیش آمدن گنج گوشه خانه دل اضافه بیانیه مخزن جای خزانه مخزن چشم اضافه بیانیه قوله

سزای تکیه گهت منظری نمی بینم | منم ز عالم و این گوشهٔ معین چشم

سزای لائق گوشه معین چشم اضافه بیانیه قوله

سحر سرشک روانم سر خرابی داشت | گرم نه خون جگر میگرفت دامن چشم

سحر بامداد سرشک اشک قوله

نخست روز که دیدم رخ تو دل میگفت | اگر رسد خللی خون من بگردن چشم

نخست روز روز اول قوله

ببوی مژده وصل تو تا سحر همه شب | براه باد نهم چراغ روشن چشم

منتظر باشم قوله

بمردمی که دل دردمند حافظ را | مزن بناوک دلدوز مردم افکن چشم

بمردمی قسم مروت آدمی ناوک دلدوز چشم باصطلاح شان کنایه است از مواخذه باطلاع تقصیر

ازسالک معنے آنست کہ سوگند آدمیت ومردمی کہ دردوستان باشد وبادنے تقصیرے کہ ازیکے بوجود آید دیگرے رادلش بخراشد دل دردمند حافظ را بناوک دلدوز مردم افگن کہ عبارت از چشم است مزن اے باطلاع تقصیرے کہ ازو باقتضاے بشریت ظاہر شود درمواخذہ میفگن سبقت رحمتی علے غضبی راکار فرما ناوک چشم را این اشارت منا غزل

خیز تا ازدر میخانہ کشادی طلبیم   بر ره دوست نشینیم ومرادے طلبیم

میخانہ ۵ عالم عشق اے پسر میخانہ الیست ٭ کز شرابش عقل کل دیوانہ الیست ٭ کشاد کشایش کار

زاد راہ حرم دوست نداریم مگر   بگدائے ز در میکدہ زادے طلبیم

زاد توشہ میکدہ ہمان خانہ قولہ

لذت داغ غمت بردل ما باد حرام   اگر از جور غم عشق تو دادے طلبیم

غم کنایہ ازعشق جور غم عشق شدائد عشق داد انصاف قولہ

اشک آلودہ ما گرچہ روانست ولے   برسالت سوے او پاک نہادے طلبیم

رسالت پیغام فرستادن پاک نہاد نیک ذات قولہ

تا بود نسخہ عطرے دل سودازدہ را   ازخط غالیہ ساے تو سوادے طلبیم

عطر بکسر بوے خوش سودازدہ دیوانہ غالیہ عطریست بغایت لطیف قولہ

چون غمت را نتوان یافت مگر در دل شاد   ما بامید غمت خاطر شادی طلبیم

شاد بے غم قولہ

بر در مدرسہ تا چند نشینی حافظ   خیز تا از در میخانہ کشادے طلبیم

مدرسہ جاے تعلیم علم غزل

خیال روے تو در کارگاہ دیدہ کشیدیم   بصورت تو نگارے ندیدیم و نشنیدیم

کارگاہ جاے کار خرامان خرامندہ زادمی برمیدیم سرگشتہ عالم شدیم غنچہ گل ناشگفتہ ظلمت تاریک آنجیات کنایہ ازمشاہدہ ہواے آرزو چراغ روشنی غزل

خیز تا خرقہ صوفی بخرابات بریم   دلق طامات ببازار خرافات بریم

صوفی اینجا کنایہ ازصوفی مرائیست کہ بجز لباس چیزے ندارد خرابات عالم فنا کہ عشق است

ونیز توحید که نسب و اضافت را در آنجا گذر نیست نشانے داده اند از خرابات که التوحید اسقاط الاضافات دلق طامات وجود فانی و اعمال ریائی و قیل و قال لایعنی بازار خرافات میخانه خرافات سخنان بیهوده و پریشان قوله

تا همه خلوتیان جام صبوحی گیرند ‌ ‌ چنگ صبحی بدر پیر مناجات بریم

خلوتیان خلوت نشینان مراد زاهدان صبوحی شرابیکه بامداد خورند قوله

ور نهد در ره ما خار ملامت زاهد ‌ ‌ از گلستانش بزندان مکافات بریم

مکافات بدله و عوض تان ضمیر جمع حاضر عمرتان بادا قوله

قدر وقت ار نشناسد دل و کاری نکند ‌ ‌ بس خجالت که ازین حاصل اوقات بریم

خجالت شرمندگی اوقات وقتها قوله

فتنه می بارد ازین سقف مقرنس برخیز ‌ ‌ تا بمیخانه پناه از همه آفات بریم

فتنه حادثه سقف فلک مقرنس بنا بدر که بر و بنر دبان بروند و سقف مقرنس کنایه از آسمان است قوله

سوی رندان قلندر بره آورد سفر ‌ ‌ دلق پشمینه و سجاده طامات بریم

طامات سخنان بیهوده از جیب در است قوله

با تو آن عهد که در وادی ایمن بستیم ‌ ‌ همچو موسی ارنی گوی بمیقات بریم

وادی ایمن نام بیابانے قوله

در بیابان فنا گم شدن آخر تا چند ‌ ‌ ره بپرسیم مگر پی بمهمات بریم

بیابان فنا عشق و سلوک گم شدن بے هادی رفتن ره بپرسیم مرشدی طلبیم مگر پی بمهمات بریم بمقصد فائز گردیم قوله

خاک کوی تو بصحرای قیامت فردا ‌ ‌ همه بر فرق سر از بهر مباهات بریم

مباهات بایکدیگر فخر کردن قوله

حافظ آب رخ خود بر در هر سفله مریز ‌ ‌ حاجت آن به که بر قاضی حاجات بریم

سفله کنایه از درویش مقلد قاضی حاجات بر آرنده حاجات حق تعالے غزل

در خرابات مغان گر گذر افتد بازم ‌ ‌ حاصل خرقه و سجاده نسکے در بازم

خرابات مغان کنایه از مقام عشق و توحید حاصل خرقه و سجاده زهد و صلاح قوله

حلقهٔ توبه چو زهاد گر امروز زنم | خازن میکده فردا نکند در بازم

یعنی اگر چون زاهدان امروز گرفتار زهد مانم و از حصول عشق خالی باشم خازن میکده اضافه بیانیه مراد عشق و حق تعالی فردا قیامت نکند در بازم باز ندهد مرا قوله

ور چو پروانه دهد دست فراغ البالی | جز بدان عارض شمعی نبود پروازم

دهد دست میسر آید کام مقصود قوله

صحبت حور نخواهم که بود عین قصور | با خیال تو چرا با دگری پردازم

در بعضی کتب ذکر یافته که اگر در وقت استغراق حور و بهشت را در نظر نیارد جائز باشد و چون از آن استغراق باز آید آنچه حق تعالی ستایش آن نموده مقرر دارد و همچنین گفته کمال خجندی ؎ گرچه پرهیز از بهشت و حور در شریعت دور ❊ در روایت دیده ام فتوی و تقوی دیگر است ❊ یعنی چون در استغراق باشد نظر بر حور و بهشت کند فتوی است اما تقوی دیگر است قوله

سر سودای تو در سینه بماندی پنهان | چشم تر دامن اگر فاش نکردی رازم

سر خیال عشق و محبت تر دامن گنهگار و معیوب و ملوث در چیزی فاش آشکار قوله

ماجرای دل سرگشته نگویم با کس | زانکه جز تیغ غمت نیست کسی دمسازم

ماجرا قصه گذشته و دمساز صحب و موافق قوله

مرغ سان از قفس خاک هوائی گشتم | بامیدی که مگر صید کند شهبازم

سان مانند قفس وجود بهوای بامیدی شهباز باز سفید کنایه از حق تعالی و نیز عاشق و عارف کامل

قوله گر بهر موی سری بر تن حافظ باشد | همچو زلفت همه را در قدمت اندازم

؎ جان خواهم از خدا نه یکی بلکه صد هزار ❊ تا صد هزار بار بمیرم برای یار ❊ غزل

دیده دریا کنم و سیل بصحرا فگنم | وندرین کار دل خویش بدریا فگنم

وندرین کار کنایه از اشکباری قوله

خورده ام تیر فلک باده بده تا سرمست | عقده در بند کمر ترکش جوزا فگنم

معنی آنست که ای مرشد از گردش سپهر کج گرفتار خسته ام باده محبت بده تا سرمست گشته در بند کمر ترکش جوزا

عقد بے فگنم تا صباحبش کہ عطار دست از تصرف باز ماند و دلتنگی و مضرتے بکس نرساند قوله

جرعۂ جام برین بحر روان افشانم
غلغل چنگ درین گنبد مینا فگنم

بحر روان فلک و نیز دل غلغل شور و غوغا گنبد مینا آسمان قوله

مایۂ خوشدلی آنجاست کہ دلدار آنجاست
میکنم جہد کہ خود را مگر آنجا فگنم

مگر بمعنے شک استعمال کنند و بمعنے یقین و تمنے قوله

بند برقع بگشا اے مہ خورشید لقا
تا چو زلفت سر سودا زدہ در پا فگنم

سودا زدہ یعنی دیوانہ سودہ نیک کہنہ قوله

حافظا تکیہ بر ایام چو سہو است و خطا
من چرا عشرت امروز بفردا فگنم

فردا روز آیندہ غزل

دی شب بسیل اشک رہ خواب میزدم
نقشے بیاد روے تو در آب میزدم

رہ خواب میزدم رفع خواب مے نمودم قوله

ابروے یار در نظرم خرقہ رالبسوخت
جامے بیاد گوشۂ محراب میزدم

خرقہ را لبسوخت وجود فنا کرد قوله

روے نگار در نظرم جلوہ مینمود
وز دور بوسہ بر رخ مہتاب میزدم

مہتاب کنایہ معشوق قوله

ہر مرغ فکر کز سر شاخ طرب بجست
بازش ز طرۂ تو بمضراب میزدم

ہر مرغ فکر مضمون طرہ موے پیچیدہ کہ محبوبان بر دوش میگذارند مضراب بکسر زخمہ و حلقہ چوب کہ کبوتران را بدان گیرند و تیر گز قوله

نقش خیال روے تو تا وقت صبحدم
بر کارگاہ دیدۂ بیخواب میزدم

کارگاہ کارخانہ قوله

ساقی بصوت این غزلم کاسہ میگرفت
میگفتم این سرود و مے ناب میزدم

ناب بے آمیزش و خالص۔ قوله

خوش بود وقت حافظ و فال مراد کام
بر نام عمر و دولت احباب میزدم

احباب دوستان غزل

دوستان وقت گل آن به که بعشرت کوشیم | سخن پیر مغانست بجان می نوشیم

وقت گل ایام بهار کنایه از ایام جوانی عشرت عشق و محبت پیر مغان عارف کامل سخن پیر مغان اشاره بمضمون مصرع اول قوله

نیست در کس کرم و وقت طرب میگذرد | چاره آنست که سجاده بمی بفروشیم

نیست در کس کرم هیچکس توجه نمیکند وقت طرب میگذرد وقت حصول معرفت از دست میرود طرب شادی و فرح چاره علاج سجاده کنایه از زهد و پارسائی می عشق و محبت قوله

خوش هوائیست فرح بخش خدایا بفرست | نازنینی که برویش می گلگون نوشیم

خوش هوا کنایه از دنیا و جوانی نازنینی معشوقی کنایه از مرشد که برویش می گلگون نوشیم که در پیش او حصول عشق نمائیم قوله

گل بجوش آمد و از می نزدیمش آبی | لاجرم ز آتش حرمان هوس می جوشیم

گل کنایه از دل و موسم جوانی حرمان بے نصیبی قوله

ارغنون ساز فلک رهزن اهل هنرست | چون ازین غصه ننالیم و چرا نخروشیم

ارغنون نام سازیست ساخته افلاطون ارغنون ساز فلک اضافه بیانیه رهزن راه زننده مراد در پے آزار غزل

دوش بیماری چشم تو ببرد از دستم | لیکن از لطف لبت صورت جان می بستم

بیماری چشم کم التفاتی چه چشم بیمار را خاصیت است که هیچ یک نمیگراید و این صفت حوران است که فهن قاصرات الطرف لم یطمثهن انس قبلهم ولا جان لطف پاکیزگی و مهربانی لب مراد لطف ۵ لب که شیرین جوی شد لطف خدا است ٭ باغ جانرا ز آب او نشو و نما ست ٭ ببرد از دستم بیقرار ساخت مرا صورت جان می بستم یعنی چشمداشت حیات مینمودم قوله

عشق من با خط مشکین تو امروزی نیست | دیرگاهست کزین جام هلالی مستم

خط مشکین عالم صفات دیرگاهیست مدتیست هلاهل زهر سخت که در زبان یک جام هلاهل کنایه از عشق قوله

عافیت چشم مدار از من میخانه نشین	که دم از خدمت رندان زده ام تا هستم

عافیت چشم مدار یعنی امید عافیت که تندرستی و زهد است میخانه نشین عاشق رندان عارفان و عاشقان قوله

بعد ازینم چه غم از تیر دل اندوز حسود	که بمحبوب کمان ابروے خود پیوستم

تیر دل اندوز حسود طعنه حاسد که بمحبوب کمان ابروی خود پیوستم چون بمحبوب خود واصل شده ام قوله

در ره عشق از انسوے فنا صد خطر است	تا نگوئی که چو عمرم بسر آمد رستم

خطر ترس عمرم بسر آمد مردم و فانی شدم رستم خلاص شدم قوله

بوسه بر درج عقیق تو حلالست مرا	که با فسون جهان مهر ترا نشکستم

بوسه حصول ذوق درج عقیق دهن مراد از دهن سر مخفی ست عارفان کین گوهر جان سفته اند و سر مخفی را دهانش گفته اند یعنی آنست که حصول نمودن ذوق از سر مخفی تو سزاوار ماست که عاشقانیم چرا که بکرد فریب جهانیان مهر ترا نشکسته ایم و عهدے که با تو بسته ام مختل نساخته ام قوله

آن همه لشکریم غارت جان کرد و برفت	آه اگر عاطفت شاه نگیرد دستم

لشکری غارت گر و ستم پرور و محبوب را آن همه لشکری ازان گفته که غارت گری و ستم پروری پیشه محبوبان و هم شیوه لشکریان گردد و تنیکه هر دو یکجا جمع شود آفت بر آفت بهم رسد یعنی شخصے که هم محبوب بود و هم لشکری بود آفت بر آفت افزاید و بازار محبوبان رونقی دیگر پدید آید شاه کنایه از مرشد یعنی آنست که آن محبوب لشکری برفت و دل ما را غارت کرد و رفت یعنی هرچه در دل سواے محبتش بود رفت و خود را از نظر کاه پنهان کرد آه اگر مرشد دستم نگیرد و مرا بقبولیت خویش نه پذیرد قوله

رتبت دانش حافظ بفلک برشده بود	کرد غمخواری بالاے بلندت پستم

رتبت مرتبه بافلاک برشده بود یعنی بر فلک رفته بود لفظ بر زائده آید خصوصاً در جائیکه ما قبلش دریا بر بود که بدریا در منافع بیشمار است یعنی در دریا نفع بسیار است که بادر انگشت خود میگزید غزل

دوش سودائے رخش گفتم ز سر بیرون کنم	گفت کو زنجیر تا تدبیر این مجنون کنم

دوش شب گذشته سودا عشق گفت اشاره بمعشوق این محبوبان کنایه از قائل قول مصرع اول است ازانکه میخواهد که ازین نعمت عظمے کناره گیرد قوله

قامتش را سرو گفتم سر کشید از من بخشم	دوستان زین دست می رنجد نگارم چون کنم

زین دست ازین قسم قوله

نکتهٔ ناسنجیده گفتم دلبرا معذور دار	عشوهٔ فرما تا من طبع را موزون کنم

نکتهٔ ناسنجیده اشارة با آنکه کاملش راست گفتم دلبرا معذور دار جانش مواخذه مکن عشوهٔ فرمای ترجیح یا گاره نظرے در کار ما کن قوله

زرد روئی میکشم زان طبع نازک بیگناه	ساقیا جامے بده تا چهره را گلگون کنم

زرد روئی میکشم از انکه نسبا داز بیهوده گوئی ملول شود ساقی کنایة از حق بموجب وسقهم ربهم شراباً طهوراً جامے بده شوق و محبت عطا نما قوله

اے نسیم حضرت سلمی خدا را تا بکے	ربع را برهم زنم اطلال را جیحون کنم

سلمی نام معشوقهٔ عرب خدا را بواسطهٔ خدا ربع بفتح منزل اطلال نشان سرایاے کهنه جیحون نام جوئے قوله

من که ره بردم بگنج حسن بے پایان دوست	صد گدائے همچو خود را بعد ازین قارون کنم

گنج مشاهده غزل

در خرابات مغان نور خدا مے بینم	وین عجب بین که چه نورے ز کجا مے بینم

بدان که محقق را همه جا شهود دوست چه در مسجد و کنشت و چه در خرابات و التفات ایشان بظاهر نیست همه ازینجاست چنانچه مغربی گوید که صورت خوبان همه او مے بینم تو مپندار که من روئے نگارے بینم مغربی آنچه تراش مطلبی در خلوت من عیان بر سر هر کوچه و کوئے بینم قوله

جلوه بر من مفروش اے ملک الحاج که تو	خانه مے بینی و من خانه خدا مے بینم

جلوه بر من مفروش اظهار عظمت و بزرگی خود بر ما مکن ملک الحاج سردار حاجیان خانه مے بینی نظر تو بخانهٔ کعبه است خانه را مے بینی من خانه خدا مے بینم نظر من بحقیقة اصلی است قوله

خواهم از زلف بتان نافه گشائی کردن	فکر دور است همانا که خطا مے بینم

زلف بتان عشق معشوقان نافه گشائی کردن حصول حقائق و معارف نمودن خطا ضد ثواب قوله

کیست دردی کش این میکده یارب که درش	قبلهٔ حاجت و محراب دعا مے بینم

دردی کش درد کشنده قوله

[illegible] ... عشوهٔ فرما تا من طبع را موزون کنم

هر دم از روی تو نقشی زده ام راه خیال ... با که گویم که درین پرده چها می بینم

هر دم نقشی از روی تو زده مرا منصب و مرتبه قوله

نیست در دائره یک نقطه خلاف از کم و بیش ... که من این مسئله بیچون و چرا می بینم

دائره حلقه اینجا کنایه از فلک سبز که محیط عالم و عالمیان بود معنی آنست که در دائره فلک هر چه هست از کم و بیش بر سر چه تقدیر است و این خلاف که بین الانام واقعست خلاف تقدیر است که جز گفت و شنود بیش نه و مر دم را جز قیل و قالی بیش نه و بطور نسخه دیگر که بجای لفظ نقطه خلاف نقش خیال بود معنی آنست که در دائره دنیا هر چه موجود است از کم و بیش جز نقش خیال ای صورت خیالی و این معنی اگر چه بظاهر شرع مخالف مینماید لیکن بمذهب عرفا درست می آید ؎ غیر نقش غیر در جهان نگذشت لاجرم عین جمله اشیا شد ۵ قوله

کس ندیدست ز مشک ختن و نافه چین ... آنچه من هر سحر از باد صبا می بینم

هیچکس روائح روح پرور معرفت از عاشقان و عارفان بحصول نشود یا باد صبا مرشد و جذبه معشوق ؎ نامه و قاصد وگر باد صبا و نو بهار ۵ جذبه معشوق قست کان جاذب تر آمد از کمند ۵ غزل

دیدار شد میسر و بوس و کنار هم ... از بخت شکر دارم و از روزگار هم
ای دل بشارتی دهمت محتسب نماند ... وز می جهان پر است و بت میگسار هم

محتسب عقل معاش که مانع عشق است و نیز حجاب نفسانی و بشریه قوله

تا عیب کس برندی و مستی نمیکنیم ... لعل بتان خوشست و می خوشگوار هم

لعل بتان لبان معشوق قوله

آن شد که چشم بد نگران بود از کمین ... خصم از میان برفت و سرشک از کنار هم

آن شد آن وقت رفت قوله

خاطر بدست تفرقه دادن نه زیرکیست ... مجموعه بخواه و صراحی بیار هم

خاطر بدست تفرقه دادن گرفتار عالم کثرت ماندن مجموعه عالم وحدة که مقام جمع الجمع است صراحی دل مملو از عشق قوله

بر خاکیان عشق فشان جرعه لبش ... تا خاک لعل گون شود و مشکبار هم

خاکیان عشق عاشقان جرعه قطره لب مراد لطف وازان عشق مراد است خاک وجود ناقص ایشان که بمنزله خاک است لعلگون سرخ مشکبار خوشبو قوله

چون کائنات جمله ببوے تو زنده اند
اے آفتاب سایه ز من بر مدار هم

کائنات جمله موجودات سایه ز من بر مدار مرا نیز محروم مدار قوله

چون آبروے لاله و گل فیض حسن تست
اے ابر لطف بر من خاکی ببار هم

لاله و گل عاشقان و عارفان قوله

برهان ملک و دین که ز دست وزارتش
ایام کان یمین شد و دریا یسار هم

ایام روزها که عبارت از ایام وزارت او بود یعنے آنست که برهان ملک و دین که از دست وزارت ایام این بزرگی بسر آمد که کان که معدن زر و سیم و سائر جواهر است بدست راستش در آمد و دریا که معدن در و لآلے است بدست چپش در آمد یعنی اهل ایام او بهر دو دست کرم و سخاهی ورزند و از غایت اندیشه هیچ نمے ترسند و این از کمال مداحی اوست یعنے اے طالب رعنا سخاے او اهل زمان را این اثر رسید که سخا و کرم بهر دو دست میکنند و در افلاس نمیرسد　　قوله

گوے زمین ربوده چوگان عدل تست
وین برکشیده گنبد نیلی حصار هم

گوے زمین اضافه بیانیه ربوده برده شده اے مقید و بند برکشیده بلندی گنبد نیلی حصار فلک قوله

عزم سبک عنان تو در جنبش آورد
این پایدار مرکز عالی مدار هم

عزم قصد قوله

تا از نتیجهٔ فلک و طور دور اوست
تبدیل سال و ماه و خزان و بهار هم

طور طریق و روش قوله

خالی مباد کاخ جلالت ز سروران
وز ساقیان سرو قد و گلعذار هم

کاخ کشک گلعذار گلرخسار قوله

اهل نظر اسیر تو انداز خدا بترس
وز انتقام آصف جم اقتدار هم

انتقام کینه کشیدن خسرو نام پسر سیاوش جم حق تعالے اقتدار مرتبه غزل

دردم از یار است درمان نیز هم
دل فداے او شد و جان نیز هم

حافظ از دولت عشق تو سلیمانی شد

عاشق گفته که من هیچ چیز را با غیر اسناد نکرده ام هرچه از نیکی و بدی که بر من آمد همه را با و نسبت کرده ام دل و سر و تن و زر و مال هرچه که دارم همه را طفیل او گردانیده ام و میگویم که درهم از یار الخ قوله

اینکه میگویند آن بهتر ز حسن ‖ یار ما این دارد و آن نیز هم

چون اشارة بمشار الیه واحد قریب کنند این گویند و دیگر بمشار الیه بعید کنند آن گویند ؎ آدمی زاده طرفه معجونیست ٭ کز فرشته سرشته وز حیوان ٭ گر کند میل این شود به از این ٭ ور کند میل آن شود بد از آن ٭ باید دانست که چنانچه اشارة بمشار الیه محسوس در خارج کنند همچنین گاهے باشد که اشارة بمشار الیه معقول متصور در ذهن کنند اینکه میگویند الخ یعنے اینکه مردم میگویند که آن یعنی ملاحت و ادا از حسن بهتر است یار ما هر دو دارد چون امر معقول نسبت بامر محسوس یک گونه بعدے دارد لهذا بلفظ آن که موضوع برائے بعید است اشارة کرده هم او میفرماید ؎ ما روے تو آفتاب دیدیم ٭ خوبست ولیکه آن ندارد ٭ قوله

چون سر آمد دولت شبهاے وصل ‖ بگذرد ایام هجران نیز هم

سر آمد آخر آمد بگذرد یعنے خوش باش که بگذرد قوله

خون ما آن نرگس مستانه ریخت ‖ وان سر زلف پریشان نیز هم

نرگس مستانه تجلی قهاری سر زلف مشکلات طریقت قوله

اعتمادے نیست بر کار جهان ‖ بلکه بر گردون گردان نیز هم

گردون آسمان گردان گردش کننده قوله

داستان در پرده میگوئی ولے ‖ گفته خواهد شد بدستان نیز هم

داستان در پرده یعنے سخن در پرده بدستان اے آشکارا و بے پرده و آن داستان اینست که در بیت آینده مے آید قوله

هر دو عالم یک فروغ روی اوست ‖ گفتمت پیدا و پنهان نیز هم

فروغ روشنی قوله

عاشق از مفتی نترسد مے بیار ‖ بلکه از یرغوے کهنه نیز هم سلطان

یرغوے شحنه کهنه دیرینه غزل

در نهانخانهٔ عشرت صنمے خوش دارم ‖ کز زلف و رخ او نعل در آتش دارم

نعل در آتش مضطرب وبیقرار قوله

عاشق و رندم و میخواره بآواز بلند | اینهمه منصب ازان شوخ پریوش دارم

پریوش مانند پری قوله

گر بکاشانهٔ رندان قدمے خواهی زد | نقل شعر شکرین و مے بیغش دارم

نقل بضم میوهاے نمکین که میخواران بوقت میخواری در پیش میدارند بیغش خالص قوله

ور تو زین دست مرا بی سر و سامان داری | من بآه سحرت زلف مشوش دارم

زین دست یعنی ازین قسم مشوش پریشان - قوله

در چنین جلوه نماید خط زنگاری دوست | من رخ زرد بخونابه منقش دارم

خونابه اشک خون آلود قوله

حافظا چون غم و شادی جهان در گذر است | بهتر آنست که من خاطر خود خوش دارم

در گذر است گذرنده است غزل

ذره سان من در هواے مهر رخسار توام | نیست یکساعت قرار از شوق دیدار توام

سان مانند هوا آرزو با و راعتبار مهر اسم لقصد آنکه روشنایم ازان بیرون نیایم گر شود سر
در سر کار توام اگرچه دران کار بیرم غزل

روزگاری شد که در میخانه خدمت میکنم | در لباس فقر کار اهل دولت میکنم

میخانه عالم عشق و نیز آستانهٔ مرشد قوله

تا گر در دام وصل آرم تذرو خوشخرام | در کمینم انتظار وقت فرصت میکنم

تذرو بفتحتین پرنده ایست آتش خوار و خوش رفتار که بکوه بود آنرا کبک گویند خوشخرام خوش رفتار قوله

واعظا گر بوے حق نشنید بشنو این سخن | در حضورش نیز میگویم نه غیبت میکنم

در حضورش روبروے او غیبت عقب قوله

چون صبا افتان و خیزان میروم تا کوی دوست | وز رفیق راه استمداد همت میکنم

رفیقان یاران استمداد طلب مدد کردن همت توجه قوله

خاک کویت برنتابد زحمت ما بیش ازین | لطفها کردی بتا تخفیف زحمت میکنم

خاک کویت دنیا بعد لطفها کردی مقدر است که ازین آفرید یا بسوے خودم باز طلبید معنے آنست که دنیا تحمل ما نمیکند و مارا توقف درینجا نمے سزد و لطفها کردی که مرا ازین خاکدان براے حصول عرفان بوجود آوردی اکنون که بعرفان رسیدم دلم ازین مقام برخاست ز زحمت وجود خود را ازین مقام تخفیف میکنم و توجه بآن مقام میکنم و نیز آنست که دنیا تحمل من نمیکند و مارا توقف نمی سزد لطفها کردی که بسوے خود طلبیدی حکم ترا اجابت کردم و زحمت وجود خود را ازین مقام تخفیف میدهم و ارباب قرب را زمان رحلت خویش معلوم میشود و نیز خاک کویت عبارت از وجود باشد بحکم خلق الانسان ضعیفا زحمت پیچ و تاب عشق است معنے آنست که اے خالق جان وجود من که از پیری ضعیف شده تحمل شداید عشق نمیتواند کشید لطفها کردی که مرا چون طوطی درین قفس آوردی تا مقامات بلند بدست آرم اکنون زحمت وے را تخفیف میکنم و توجه بمقام دیگرے نهم قوله

از یمین عرش آمین میکند روح الامین	چون دعاے پادشاه ملک و ملت میکنم

یمین دست راست روح الامین جبرئیل عم قوله

خسروا امید جاه و مال دارم زین قبیل	التماس آستان بوسی حضرت میکنم

زین قبیل ازین واسطه التماس درخواست غزل

روز عید است من امروز دران تدبیرم	که دهم حاصل سی روزه و ساغر گیرم

روز عید مکاشفات انوار حاصل سی روزه زهد و صلاح ساغر گیرم بعشق ورزی مشغول گردم قوله

من بخلوت ننشینم پس ازین ور بمثل	زاهد صومعه بر پاے نهد زنجیرم

بمثل فی المثل و بالفرض قوله

پند پیرانه دهد واعظ شهرم لیکن	من نه آنم که دگر پند کسے بپذیرم

بپذیرم قبول کنم قوله

می پذیرم مے و سجادهٔ تقوی بروش	آه اگر خلق شود آگه ازین تزویرم

مے پذیرم مے نوشی مے کنم سجادهٔ تقوی بر دوش بظاهر در لباس زهد تزویر مکر و ریا و دروغ غزل

ز دست کوته خود زیر بارم	که از بالابلندان شرمسارم

ز دست کوته یعنی از بے استعدادی و یا بسبب زهد زیر بارم گرفتار هجرانم بالابلندان معشوقان

نزدیکست که ازین غصه این فلک نیلگون من گشته زبون دیوانه و مجنون کردم قوله

مگر زنجیر موئے گیردم دست | وگرنه سر بشیدائی برآرم

زنجیر موئے معشوقی گیردم دست دستگیری کند شیدائی دیوانگی قوله

زچشمم من بپرس اوضاع گردون | که شب تا روز اختر مے شمارم

اوضاع جمع وضع بمعنے روش و طریقہ اختر شمردن کنایة از بیدار بودن که همه شب به بیداری اختر شمرد قوله

باین شکرانه مے بوسم لب جام | که کرد آگه ز دور روزگارم

آگه واقف و خبردار قوله

مکن عیبم زخون خوردن درین دشت | که کار آموز آهوے تتارم

تتار و تاتار ولایتیست مشک خیز قوله

اگر گفتم دعاے مے فروشان | چه باشد شکر نعمت مے گذارم

مے فروشان عاشقان چه باشد جاے تعجب نیست غزل

زلف بر باد مده تا ندهی بربادم | ناز بنیاد مکن تا نکنی بنیادم

عالم کثرات بر ما پریشان مساز و حجاب راه ما مگردان تا نکنی بنیادم خراب نسازی مرا قوله

رخ برافروز که فارغ کنی از برگ گلم | قد برافراز که از سرو کنی آزادم

رخ برافروز جمال خود بنما برگ گل محبوب مجاز قوله

مے مخور با دگران تا نخورم خون جگر | سر مکش تا نکشد سر بفلک فریادم

تا نخورم خون جگر تا مبتلاے غم و غصه نشوم جمع مجلس تا نروی از یادم تا فراموش نکنم من ترا

حافظ از جور تو حاشا که بنالد روزے | من ازان روز که در بند توام آزادم

غزل

دوشینه در عالم شراب آنچنان مست و خراب بودم که ذره از خود خبر نداشتم و در کوچه نیستی با منکران کوے خرابات میگفتم اے زاهدان راه عفت و صلاح و اے افسردگان خانقه هشیاری قوله

سرم خوش ست و بانگ بلند میگویم | که من نسیم حیات از پیاله مے جویم

وازین نوع اسرار بیان میکردم شاید که از گلستان آنک لعل خلق عظیم بوے بمشام جان ایشان رسد

با دل خود گفتم چه سود ازین بیان که پیش ازین اهل الیقین چنین گفته اند قوله

عبوس زهد بوجه خمار ننشیند	مرید خرقهٔ دردی کشان خوشخویم

یعنی ترشروئی که بر چهرهٔ زاهدان بسبب نخوت میشود چه خمار آنچیزیست که رندان قدری شراب برای دفع خمار نوشند و آن چیز محقر باشد اهل همتش اعتبار نمی کنند و دردکشان مرشدان زمانه چه صاف سلف خورده اند پس معنی آنست که ترشروئی و خودی که زاهدان را رسیده است بوجه دفع خمار که رندان را پیدا شد نمی نشاند و آنچه متاع اوست پیش همت ایشان محقر مینماید مرید دردکشان راه عشق کشاده پیشانی ام پس پیروی آنست که بحکم فابتغوا الیه الوسیلة دست در دامن پیر زنی و درین راه بخود نروی چرا که

اگر نه پیر مغان در بروی بگشاید	کدام در بزنم چاره از کجا جویم

پیر مغان مرشد کامل و چون سالک را بجز اظهار عجز و نیاز و شکستگی و دردمندی با پیر خود که محبوبست چاره نیست بنابران گوید قوله

ز شوق نرگس مست و بلند بالائی	چو لاله با قدح افتاده بر لب جویم

یعنی من موحدم و موحد را با مسجد یا کنشت چه تفاوت زیرا که استغراق او بهمدران مقامست گوید قوله

تو خانقاه و خرابات در میانه مبین	خدا گواست بهر جا که هست با اویم

به مقلد گوید که ای مقلد ازین اعتراض چه میخیزد و از خودبینی چه کشاید سالک آئینهٔ دل از غبار تقلید پاک کرده از روی شفقت بطالب سرگشته گوید که قوله

غبار راه طلب کیمیای بهروزیست	غلام دولت آنخاک عنبرین بویم

و نیز بیان شوق میکند و از مسکنت و ارادت خود خبر میدهد قوله

شدم فسانه بسرگشتگی و ابروی دوست	کشیده در خم چوگان خویش چون گویم

گفتم ای اهل ملامت با ملامت زدگان کسی ندامت چه فائده از اعتراض قوله

مکن درین چمنم سرزنش بخودروئی	چنانکه پرورشم میدهند میرویم

و باز بر سر سخن خود میرود که از جرعهٔ شراب ازل مست شده بود میگوید ای ساقی بلطف تو او باقی قوله

بیار می که بفتوای حافظ از دل پاک	غبار زرق بفیض قدح فرو شوئیم

غزل

صنما با غم عشق تو چه تدبیر کنم	تا بکی در غم تو نالهٔ شبگیر کنم

شبگیر شب وسحرگاه قوله

با سر زلف تو مجموع پریشانی خویش	کو مجالے کہ یکایک همه تقریر کنم

سرزلف جذبهٔ عشق مجموع جمله مجال قدرت تقریر مقرر کردن قوله

آنچه در مدت هجر تو کشیدم هیهات	در دو صد نامه محالست که تحریر کنم

تحریر نبشتن قوله

آن زمان کارزوے دیدن جانم باشد	در نظر نقش رخ خوب تو تصویر کنم

تصویر صورت کردن قوله

گر بدانم که وصال تو بدین دست دهد	دل و دین را همه در بازم و توفیر کنم

دست دهد میسر شود قوله

رند یکرنگم و با شاهد و مے هم صحبت	نتوانم که دگر حیله و تزویر کنم

تزویر سخن دروغ قوله غزل

سالها پیروی مذهب رندان کردم	تا بفتوائے خرد حرص بزندان کردم

مذهب رندان عشق قوله

من بسر منزل عنقا نه بخود بردم راه	قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم

عنقا کنه حق این مرحله منزل عشق مرغ سلیمان مرشد قوله

سایه بر دل ریشم فکن اے گنج مراد	که من این خانه بسوداے تو ویران کردم

گنج مراد معشوق قوله

نقش مستوری و مستی نه بدست من و تست	آنچه استاد ازل گفت بکن آن کردم

مستوری زهد مستی عشق استاد ازل حق تعالے قوله

توبه کردم که نبوسم لب ساقی و کنون	میگزم لب که چرا گوش بنادان کردم

میگزم لب افسوس میکنم و پشیمانی مے خورم قوله

داد از لطف ازل منزل فردوس طمع	گرچه دربانی میخانه فراوان کردم

بیحنانه عشق قوله

اینکه پیرانه سرم صحبت یوسف بنواخت ‌‌ ‌‌ اجر صبریست که در کلبهٔ احزان کردم

یوسف معشوق

غزل

صوفی بیا که خرقهٔ سالوس برکشیم ‌‌ ‌‌ وین دلق زرق را خط بطلان بسر کشیم

سالوس مکر و ریا خرقهٔ سالوس اضافه تبیانیه زرق فریب و نفاق دلق زرق اضافه بیانیه بطلان باطل کردن قوله

نذر و فتوح صومعه در وجه می دهیم ‌‌ ‌‌ دلق ریا بآب خرابات برکشیم

آب خرابات شراب قوله

کارے کنیم ورنه خجالت برآورد ‌‌ ‌‌ روزے که نقد جان بجهان دگر کشیم

کارے کنیم عشق حاصل نمائیم خجالت برآورد شرمندگی ثمره دهد نقد جان بجهان دگر کشیم بمیریم قوله

بیرون جهیم سرخوش و از بزم مدعی ‌‌ ‌‌ غارت کنیم باده و شاهد ببر کشیم

سرخوش خوش و مست بزم مجلس شراب و جشن قوله

سر قضا که در تتق غیب منزویست ‌‌ ‌‌ مستانه وش نقاب ز رخسار بر کشیم

تتق پرده منزوی گوشه نشین نقاب پرده قوله

کو عشوهٔ ز ابروے تو تا چو ماه نو ‌‌ ‌‌ گوی سپهر در خم چوگان زر کشیم

چوگان زر اشارة بماه نو قوله

فردا اگر نه روضهٔ رضوان بما دهند ‌‌ ‌‌ غلمان ز غرفه حور ز جنت بدر کشیم

فردا قیامت روضهٔ رضوان بهشت غلمان غلامان بهشت حور قسمے از زنان قوله

حافظ نه حد ماست چنین لافها زدن ‌‌ ‌‌ پا از گلیم خویش چرا بیشتر کشیم

چنین لافها اشارة بمضمون بیت ماسبق پا از گلیم خویش چرا بیشتر کشیم سخن بمقدار خود باید گفت غزل

صلاح از ما چه میجوئی که رندانرا صلا گفتم ‌‌ ‌‌ بدور نرگس مستت سلامت را دعا گفتم

صلا آوازے که براے طعام کنند و مراد از نرگس مست و از چشم ذات که ۵ هست چشم اینجا بمعنی نقد ذات ۵ کو عیان بیند وجود کائنات ؛ معنے آنست که اصلاح کار از ما چه طلب داری که من رندانرا پیش خود خوانده ام و بایشان الفتے پیدا کرده ام و رندان هرچه می یابند در می بازند و در عشق ذات تو

سلامت را دعا گفتم و وداع نمودم و اصلاح کار دنیوی برای سلامتیست قوله

من از چشم خوش ساقی خراب افتاده ام لیکن
بلائی کز حبیب آمد هزارش مرحبا گفتم

مرحبا خوش آمدی قوله

قدرت گفتم که شمشاد است پس خجلت ببار آورد
که این نسبت چرا کردیم و این بهتان چرا گفتم

بهتان دروغ و تهمت هذا بهتان عظیم قوله

اگر بر من نبخشائی پشیمانی خوری آخر
بخاطر دار این معنی که در خدمت کجا گفتم

کجا معروف و بمعنی کدام و هر کدام مقام و بمعنے که و جا بجا و چه قوله

جگر چون نافه ام خون گشت کم زینم نمی بایست
جزای آنکه با زلفش سخن از چین خطا گفتم

خطا ضد ثواب غزل

عشقبازی و جوانی و شراب لعل فام
مجلس انس و حریف همدم و شرب مدام

فام بمعنے رنگ همدم مصاحب و موافق مدام همیشه قوله

بادهٔ گلرنگ و تلخ و عذب خوشخوار و سبک
نقلش از لعل نگار و نقلی از یاقوت جام

گلرنگ سرخ خوشخوار خوش خورنده و خوش مزه قوله

ساقی شکر دهان و مطرب شیرین دهن
همنشین نیک کردار و حریف نیکنام

ساقی نوشانندهٔ کردار فعل قوله

شاهدی در لطف و پاکی رشک آب زندگی
دلبری در حسن و خوبی غیرت ماه تمام

ماه تمام بدر قوله

بزمگاهی دلنشین چون قصر فردوس برین
گلشنی پیرامنش چون روضهٔ دار السلام

روضهٔ دار السلام بهشت قوله

صف نشینان نیکخواه و پیشکاران با ادب
دوستداران صاحب اسرار و حریفان دوستکام

دوستکام آنکه کارهایش برحسب مطلوب و مراد دل دوستانش بود قوله

غمزهٔ ساقی بیغمائی خرد آهخته تیغ
زلف دلبر از برای صید دل گسترده دام

غمزه مژه چشم بر هم زدن بناز و حرکت چشم آهخته تیغ کشیده تیغ قوله

زآفتاب قدح ارتفاع عیش بگیر	چراکه طالع وقت آنچنان نمی‌بینم

ارتفاع بلند شدن ارتفاع عیش بگیر کمال عیش حاصل کن قوله

نشان موی میانش که دل در او بستم	ز من مپرس که خود در میان نمی‌بینم

نشان کنایه از فارغی از غیر قوله

بدین دو دیدهٔ حیران من هزار افسوس	که با دو آینه رویش عیان نمی‌بینم

دو آئینه کنایه از دیده قوله

قد تو تا بشد از جویبار دیدهٔ من	بجای سرو جز آب روان نمی‌بینم

جویبار دیده اضافت بیانیه قوله

من و سفینهٔ حافظ که اندرین دریا	بضاعت سخن درفشان نمی‌بینم

سفینه کشتی اندرین دریا دنیا و عشق بضاعت رخت تمت غزل

فاش میگویم و از گفتهٔ خود دلشادم	بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم

یعنی در عالم علوی سفلی سائر و دائر بودم بعد ازین در عالم ظلمانی و نورانی شبی بروز آوردم و روزی بشب بسر بردم تا گاهی رجوع مقصود اصلی ندیدم و بجز ظلمت و نور را حجاب چهرهٔ مطلوب یافتم بالضرور دست از هر دو برداشتم و چون از نارسائی خود سرگردان شده ام و بتنهائی افتاده ام قدر عنا خود یاد و در عالم بیرنگی با فراغت و بهیچ الف قامت خود قناعت کرده ام و بیاسوده ام لاجرم گویم فاش میگویم الخ و قیل سالک میگوید که من سخن را در لباس نمی پیچم ببانگ بلند میگویم فاش الخ قوله

طایر گلشن قدسم چه دهم شرح فراق	که درین دامگه حادثه چون افتادم

طایر پرنده گلشن قدس یعنی از من چه می پرسی که در آن آب و هوا چگونه نشو و نما داشتم و مرغ روح من در آن گلستان بچه کیفیت طیران میکرد هر از زبان اثر جدائی نیست مجالش اینست که هیچ بالا لطف قدس هم

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود	آدم آورد درین دیر خراب آبادم

از حالت اصلی خود خبر میدهد که طینت من مانند فرشته از پاکی بود و بری از کدورات بشری مسکن با و آدم صفی سبب شد که بدین خرابه افتادم میگویم که من ملک بودم قوله

سایهٔ طوبی و دلجوئی حور و لب حوض	بهوای سر کوی تو برفت از یادم

طوبی اسم شجرة فی الجنة و فارسیان بمعنی خوبی استعمال کرده اند یعنی آنچنان معرفت کرامت کرد که کوے دوست را شناختم و از بوے دوست مست و بیهوش شدم و هر چه غیر از دوست همه را فراموش کردم و حالا در د زبانم اینست که تکرار میکنم سایهٔ طوبی الخ قوله

نیست بر لوح دلم جز الف قامت دوست ۔ چکنم حرف دگر یاد نداد استادم

یعنی چون دوست را شناختم و در دریاے عشق او مستغرق شدم آنچنان که بوجود خودم شعور نماند چون بخود آمدم طالبان کوے دوست از من پرسیدند در جواب گفتم که نیست بر لوح دلم الخ قوله

کوکب بخت مرا هیچ منجم نشناخت ۔ یارب از مادر گیتی بچه طالع زادم

طالبیرا تعجب شده در خلقت انسان که هیچ دانا بحقیقت او مطلع نشده با وجود اینهمه تقدیس ملائک مامور شد بسجدهٔ آدم پس جاے تعجب شد که چگونه مخلوقست که چندین تکریم شد گوید کوکب بخت مرا هیچ منجم الخ قوله

تا شدم حلقه بگوش در میخانهٔ عشق ۔ هر دم آید غمی از نو بمبارکبادم

نیازمندان کوے عشق که غم و اندوه محبوب بمطلوب ایشانست بغم دوست مباهات میکنند تا شدم حلقه الخ قوله

میخورد خون دلم مردمک دیده سزاست ۔ که چرا دل بجگر گوشهٔ مردم دادم

عاشق را حالت ویلست که صد هزاران جور و جفاے محبوب را آن تحمل میکند و سعادت جمله بسبب آن میل صورت بندد گاه ببشریت بیطاقتی روے میدهد آن بیطاقتی را بخود اسناد میکند و آن درد دل از خود میداند چنانکه میخورد خون الخ باصل ابا عن جد قوله

پاک کن چهرهٔ حافظ بسر زلف ز اشک ۔ ورنه این سیل دمادم ببرد بنیادم

محب را دعا اینست که مدت مدیدست که مانند نوبهار در آرزوے رخسار آن گلعذار چشم خون افشان مرا بغیر از گریه کارے نیست امروز از آنماه مهر افروز از سر صدق التماس میکنم که اے دلبر پری پیکر از روے لطف نه از سر قهر پاک کن چهرهٔ حافظ الخ قوله غزل

فتوی پیر مغان دارم و قولیست قدیم ۔ که حرامست می آنجا که نه یارست ندیم

یعنی هر عملے که موجب بیخودی باشد از ذکر و فکر و سائر عبادات بدنی و مالی درست نبود در جایے که یار حاضر نباشد و حضور یار کنایه از آنست که در دل حاضر بود به اینمعنی که هر عمل که کرده رضاے او در آن عمل مراد باشد چنانچه خود فرموده ؎ غرض ز مسجد و میخانه ام وصال شماست ۔ جز این خیال ندارم خدا گواه منست ۔ قوله

چاک خواهم زدن این دلق ریائی چکنم ｜ روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم

این دلق ریائی وجود مستعار روح بدانکه وجه تسمیه روح آنست که از عالم امراست وخطاب وعتاب بربوبیت او از وی ربوبیت مظهر ذات الٰهی است ومظهر صفات نامتناهی وسزاوار خلافت حق مرو براست ولکنه حقیقت وی معلوم نیست که وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي ناجنس کنایه از نفس است قوله

گرش صحبت دیرین من از یاد برفت ｜ ای نسیم سحری یاد دهش عهد قدیم

نسیم سحری مرشد دوارد قوله

تا مگر جرعه فشاند لب جانان برمن ｜ سالها زان شده ام بر در میخانه مقیم

برای آنکه لطفی بما نماید وسخنی با ما گوید زان شده بدان سبب قوله

غنچه گو تنگدل از کار فروبسته مباش ｜ کز دم صبح مدد یابی وانفاس نسیم

غنچه عاشق دلخسته صبح فضل حق نسیم مرشد قوله

فکر بهبود خود ای دل زدر دیگر کن ｜ درد عاشق نشود به بمداوای حکیم

مداوا علاج درد عاشق نشود به بمداوای حکیم مضمون این بیت ه لقد لسعت حیة الهوی کبدی ٭ فلا طبیب لها ولا راقی قوله

گوهر معرفت اندوز که با خود ببری ｜ که نصیب دگران است نصاب زر وسیم

نصاب آن قدر که مال زکوة بر وی واجب آید قوله

دام سخت است مگر یار شود لطف خدا ｜ ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم

سخت دشوار صرفه غلبه رجیم رانده آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم آدم فریب شیطان بخورد قوله

بعد صد سال اگر بر سر خاکم گذری ｜ سر برآرد ز گلم رقص کنان عظم رمیم

اگر بر سر خاکم گذری اگر بر قبر من گذر کنی عظم رمیم استخوان پوسیده قوله

دلبر از ما بصد امید گرفت اول دل ｜ ظاهرا غالبا عهد فرامش نکند خلق کریم

اول ابتداً غالبا البتة غزل

کو فرصتی که خدمت پیر مغان کنم ｜ وز پند پیر دولت خود را جوان کنم

فرصت فراغت وقت پیر مغان مرشد جوان کنم روزافزون کنم میخانہ عالم عشق بگوش گفت بآہستگی گفت دی روز گذشتہ آن بخیل کنایہ از منکر فرار گریز غزل

گرچہ ما بندگان پادشہیم — پادشاہانِ ملک صبحگہیم

گرچہ یعنی بظاہر پادشاہان یعنے بباطن قولہ

گنج در آستین و کیسہ تہی — جام گیتی نما و خاک رہیم

اسرار وحقائق در دل مخفی وبظاہر ہیچدان خاک رہیم متواضعیم قولہ

ہوشیار حضور و مست غرور — بحر توحید و غرقۂ گنہیم

غرقہ گنہیم گرفتار این وجود مستعاریم وجودک ذنب لایقاس لہا ذنب قولہ

شاہدِ بخت چون کرشمہ کند — ماشش آئینۂ رخ چو مہیم

ماشش ما اورا قولہ

شاہ بیدار بخت را ہر شب — ما نگہبانِ افسر و کلہیم

افسر تاج قولہ

رنگ تزویر پیش ما نبود — شیر سرخیم و افعیِ سیہیم

تزویر دروغ قولہ

شاہ منصور واقف است کہ ما — روے ہمت بہر کجا کہ نہیم

ہمت قصد دل وتوجہ قولہ

دشمنان را ز خون کفن سازیم — دوستان را قباے فتح دہیم

ز خون کفن سازیم ہلاک کنیم قباء فتح دہیم سرفرازیم قولہ

گو غنیمت شمار ہمت ما — کہ تو در خواب و ما بدیدہ گہیم

گو غنیمت خطاب بطالب ہمت ما توجہ ما ہمۃ الرجال تقلع الجبال درخواب گرفتار غفلت ما بدیدہ گہیم درحضوریت قولہ

وام حافظ بگو کہ باز دہند — کردہ اعتراف ما گواہیم

وام قرض اعتراف اقرار غزل

گر دست رسد بر سر زلفین تو نازم　　چون گوی چه سرها که بچوگان تو بازم
پروانۂ راحت بده اے شمع که امشب　　از آتش دل پیش تو چون شمع گدازم

پروانه معروف. قوله

آندم که بیک خنده دهم جان چو صراحی　　مستان تو خواهم که گذارند نمازم

آندم آنوقت بیک خنده بیک تجلی چو صراحی چون منصور. قوله

چون نیست نماز من آلوده نمازے　　در میکده زان کم نشود سوز و گدازم

اشکال درین بیت آنست که هرگاه نماز خواجه پاک قابل قبول الهی نیست کم نشدن سوز و گداز در میکده چه فائده دارد جوابش آنست که چون طاعت ظاهری من قابل قبول نمی نماید سوز و گداز باطن که در میکده یعنی خانقاه پیر خود دارم نمی گذارم بارے آن سوز و گداز جبر نقصان آن طاعت کند همچنین اشکال درین بیت هم راه دارد حاش لله که نیم معتقد خویش الخ قوله

گر خلوت ما را شبے از رخ بفروزی　　چون صبح در آفاق جهان سر بفرازم

از رخ بفروزی بنور جمال خود روشن کنی قوله

محمود بود عاقبت کار درین راه　　در سر برود در سر سودا سے ایازم

محمود ستوده

غزل

گرچه از آتش دل چون خم مے در جوشم　　مهر بر لب زده خون میخورم و خاموشم

محب در جدائی میگوید که من در وادی محبت که صدق و مودتم از جور رقیب و از جفاء حبیب شکایتے نمیکنم صمت و سکوت شعار و صبر و تحمل حصار منست گرچه از آتش دل الخ قوله

من کے آزاد شوم از غم دل چون هردم　　هندوے زلف بتے حلقه کند در گوشم

هندوے زلف بتے زلف معشوق قوله

حاش لله که نیم معتقد طاعت خویش　　اینقدر هست که گه گه قدحے مینوشم

طاعت خویش طاعت ظاهری خویش که گه گه قدحے مینوشم دوای اشتغال را بجهة تکفیر گاه گاه گفته قوله

هست امیدم که علی رغم عدو روز جزا　　فیض عفوش ننهد بار گنه بر دوشم

علی الرغم بر ضد روز جزا قیامت قوله

پدرم روضۂ رضوان بدو گندم بفروخت　　ناخلف باشم اگر من بجوے نفروشم

سالک فنای دنیا و بقای آخرت معلوم نموده که اسباب معیشت و فراغت همه بیا و خواهد شد همچنانکه پیشینیان نماند من نیز نمانم عجب حالت ست نمیدانم مرا چه میشود پدرم روضهٔ الخ پدرم آدم عم قوله

من نخواهم که نوشم بجز از راوق خم　　چکنم گر سخن پیر مغان ننیوشم

راوق خم پالوده خم قوله

گر ازین دست زند مطرب مجلس ره عشق　　شعر حافظ ببرد وقت سماع از هوشم

ازین دست ازین نوع زند بیان کند ره عشق باب عشق سماع شنیدن غزل

گر من از سرزنش مدعیان اندیشم　　شیوهٔ رندی و مستی نرود از پیشم

مدعیان زاهدان ظاهر پرست شیوه طریقه رندی قطع نظر از اعمال نرود از پیشم پیش نتوانم برد قوله

شاه شوریده سران خوان من بی سامانرا　　زانکه در کم خردی از همه عالم بیشم

شوریده سران عاشقان قوله

بر جبین نقش کن از خون دل من خالی　　تا بدانند که قربان تو کافر کیشم

کیش طریقه قوله

دامن از رشحهٔ خون دل ما درهم چین　　که اثر در تو کند گر بخراشی ریشم

رشحه چکیدگی قوله

اعتقادی بنما و بگذر بهر خدا　　تا ندانی که درین خرقه چه نادرویشم

یعنی اعتقادی کن و از ما بگذر و خرقه سر ما مرتا از درویشی ما اعتقاد تو فاسد نشود و با عراض و انکار پیش نیائی که آن موجب بلائی است ؎ با دردکشان هر که درافتاد برافتاد قوله

من اگر رندم و گر شیخ چه کارم با کس　　حافظ راز خود و عارف وقت خویشم

حافظ نگاه دارنده غزل

گرچه افتاد ز زلفش گرهی در کارم　　همچنان چشم گشاد از کرمش میدارم

زلف دنیا و جذبه گره بستگی چشم امید گشاد کشایش قوله

بطرب حمل مکن سرخی رویم که چو جام　　خون دل عکس برون میدهد از رخسارم

بطرب حمل مکن محمول بخوشوقتی مکن قوله

ستم آن شاعر ساحر که بافسون سخن	از نی کلک همه شهد و شکر می بارم

نی کلک اضافت بیانیه قوله

پردهٔ مطربم از دست برون خواهد برد	آه اگر زانکه دران پرده نهان شد یارم

پردهٔ مطرب یعنی سرود مطرب مراد سخنان عشق که مرشد بیان فرماید یار دخل قوله

بصد امید نهادیم درین بادیه پای	ای دلیل دل گم گشته فرو مگذارم

درین بادیه اشارهٔ بعشق دلیل راهنما قوله

چون منش در گذر باد صبا یارم دید	با که گویم که بگوید سخنی با یارم

گذر باد رهگذر باد صبا یارم می توانم قوله

دیدهٔ بخت بافسانهٔ او شد در خواب	کو نسیمی ز عنایت که کند بیدارم

خواب محو بیدارم صحو

غزل

گر ازین منزل غربت بسوی خانه روم	نذر کردم که هم از راه بمیخانه روم

منزل غربت دنیا خانه مراد عالم اطلاق میخانه عشق قوله

زین سفر گر بسلامت بوطن باز رسم	دگر آنجا که روم عاقل و فرزانه روم

آنجا اشارة بمنزل غربت عاقل و فرزانه روم یعنی هرگز نروم — قوله

تا بگویم که چه کشفم شد ازین سیر سلوک	بدر صومعه با بربط و پیمانه روم

کشف ظهور قوله

بعد ازین دست من و زلف چو زنجیر نگار	تا بکی از پی کام دل دیوانه روم

کام مقصد و مراد قوله

آشنایان ره عشق گرم خون بخورند	ناکسم گر بشکایت بر بیگانه روم

ناکس کمینه — قوله

خرم آندم که چو حافظ بتولای وزیر	سرخوش از میکده با دوست بکاشانه روم

کاشانه خانه. غزل

گر دست دهد خاک کف پای نگارم	در لوح بصر نقش نگاری بنگارم

[illegible marginal notes]

دست دہد بدست آید میسر شود لوح بصر چشم بنگارم نقش کنم قوله

پروانهٔ او گر برسد در طلب جان | چون شمع ہمان دم بدمے جان بسپارم

بدمے فی الفور قوله

دامن مفشان بر من خاکی که پس از مرگ | زین در نتواند که برد باد غبارم

زین در از در تو قوله

از بوسے کنار تو شدم غرقهٔ امید | از موج سرشکم که رساند بکنارم

بوسے امید کنار کناره قوله

گر قلب دلم را ننهد دوست عیاری | من نقد روان در رہش از دیده بیارم

قلب دل دل وغلی عیاری خالصی اسے مرتبه روان رائج نقد روان زر وسیم کنایه از اشک قوله

امروز مکش سر ز وفای من و اندیش بدعا | زان شب که من از غم بفلک دست برآرم

بفلک دست برآرم دست بدعا برآرم قوله

زلفین سیاه تو بدلداری عشاق | دادند قرارے و ببردند قرارم

قرار عہد غزل

مزن بر دل ز نوک غمزه تیرم | که پیش چشم بیمارت بمیرم

غمزه نگاه خشم چشم بیمار چشم معشوق که بیماری صفت ایشان است و آن کم التفاتی واین خاص حوران است که هن قاصرات الطرف قوله

نصاب حسن در حد کمال است | زکاتم ده که مسکین و فقیرم

نصاب آن قدر مال که زکوة برو لازم آید زکوة سه قسم است زکوة اغنیا ـ زکوة فقیران ـ زکوة معشوقان ـ زکوة اغنیا بمذہب فقیہان از دو صد درم بعد از گذشتن سال پنج درم و بمذہب فقیران در حال دویست درم باید داد و جان بشکرانه بر سر آن باید نہاد قاضی ہمدانی در تمہیدات آورده که الزکوة قنطرة الاسلام طائفه که مال دارند خود زکوة بر ایشان واجب آید اما میدانم که انما الصدقات للفقراء والمساکین باید دانست که ایشانرا علم آخرتی باشد لاکنز انفع من العلم از ان کنز علم ورزق که ایشانرا دہند ومن رزقناه منا رزقا حسنا قرابتیان و محبتیان و مریدان را از ان زکوة

ونصیبے دہند کہ العلم لا یحل منعہ آن برقدر حوصلہ خلق نثار کنند واین آیۃ را کار بندند کہ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُوْنَ خلق را از معرفت کسب کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف نصیبے دہند مرہم صحبتیان را اما عموم خلق را از دعاے ایشان وبرکت ایشان از بلاہا و رنجہا خلاصی بود و در روز قیامت نیز زکوۃ رحمت خدا ایثار کنند ہر یک بمقدار ہزاران محجوب ومستحق عقوبت را از اہل بہشت گردانند وازکنز کنت کنزا مخفیا مراد گنج رحمت است کہ کتب ربکم علی نفسہ الرحمۃ وزکوۃ معشوقان مشاہدہ جمال خود از عاشقان باز نداشتن ولطف ورحم برحال مشتاقان نمودن قولہ

صبا وا جز حساب مطرب و مے اگر نقشے کشد کلک دبیرم

نقشے کشد یعنی نویسد کلک قلم قولہ

چنان پر شد فضاے سینہ از دوست کہ فکر خویش گم شد از ضمیرم

فضا زمین فراخ وکشادہ ضمیر اندرون دل واندیشہ وانچہ در دل گیرند قولہ

دران غوغا کہ کس کس را نپرسد من از پیر مغان منت پذیرم

غوغا فریاد ہاے بسیار کہ از مردمان کثیر یکجا خیزد دران غوغا اشارۃ بقیامتہ پیر مغان مرشد قولہ

قرارے کردہ ام با مے فروشان کہ روز غم بجز ساغر نگیرم

ساغر کنایۃ از شراب از ذکر ظرف وارادہ مظروف قولہ

چو طفلان تا کے زین زاہد فریبی بسیب بوستان وشہد وشیرم

یعنے بسیب بوستان وشہد وشیر مرا چنانکہ زہد زاہدان را ہمچو طفلان تا کے کنی زاہد فریبی وبچیزہا مسخر مرا از خود ودر اینکہ اسے مرا تا کے ہمچو زاہدان طفل از خود بغیر اندازی ومجاز را در پیش نظر جلوہ گر سازی بذکر غیر مرا یاد خود میر ز ضمیر قولہ

من آن مرغم کہ ہر شام وسحرگاہ ز بام عرش مے آید صفیرم

صفیر آواز قولہ

من آندم برگرفتم دل ز حافظ کہ ساقی گشت یار نا گزیرم

برگرفتم قطع نمودم نمودم قولہ

من کہ باشم کہ بران خاطر عاطر گذرم لطفہا میکنی اے خاک درت تاج سرم

عاطر خوشبو خاطر عاطر کنایہ از خاطر معشوق قولہ

دلبرا بندہ نوازیت کہ آموخت بگو | کہ من این ظن برقیبان تو ہرگز نبرم

بندہ نوازیت بندہ نوازی ترا ظن گمان این ظن اشارہ بہ بندہ نوازیت قولہ

ہمتم بدرقۂ راہ کن اے طائر قدس | کہ درازست رہ مقصد و من نوسفرم

ہمت توجہ ہمۃ الرجال تقلع الجبال بدرقہ راہبر ہمتم بدرقہ راہ کن توجہ خود را رہبر راہ ما کن اے طائر قدس محبوب قولہ

اے نسیم سحری بندگی ما برسان | کہ فراموش مکن وقت دعاے سحرم

نسیم سحری مرشد دوارد قولہ

خرم آن روز کزین مرحلہ بربندم رخت | در سر کوے تو پرسند رفیقان خبرم

این مرحلہ دنیا بربندم رخت سفر کنم قولہ

راہ خلوتگہ خاصم بنما تا پس ازین | مے خورم با تو و دیگر غم دنیا نخورم

خلوتگہ خاص کنایہ از قرب حقیقی پس ازین من بعد غزل

مرحبا طائر فرخ رخ و فرخندہ پیام | خیر مقدم چہ خبر یار کجا راہ کدام

طائر فرخ قاصد دوارد قولہ

یارب این قافلہ را لطف ازل بدرقہ باد | کہ از و خصم بدام آمد و معشوق بدام

بدرقہ رہبر ما قولہ

ماجراے من و معشوق مرا پایان نیست | ہرچہ آغاز ندارد نہ پذیرد انجام

ماجراے قصہ قولہ

زلف دلدار چو زنار ہمی فرماید | بروای شیخ کہ شد بر تنم این خرقہ حرام

زلف کنایہ از جذبہ است ؎ زلف نام جذبۂ ذات حق است زنار کنایہ از یکرنگی قولہ

مرغ تقوی کہ ہمین زد زسر صدرہ صفیر | عاقبت دانۂ خال تو فگندش در دام

صفیر آواز مرغ تقوی کہ ہمیزد زسر صدرہ صفیر علتلہ تقوی من کہ ابوالہم بالا شتہار داشت قو

چشم خونبارہ مرا خواب نہ در خور باشد | من کہ مقتلہ دمع فہو کیف سنام

یعنی کسیکه مراد است مقلد اشک یعنی اشک بمنزلهٔ پیخولهٔ چشم بوده باشد یعنی مانند پیخولهٔ چشم از چشم او جدا نگردد پس چگونه خواب کند که میان خواب و اشک تضاد است و در بعضی نسخه چنین است من له یقبل داء عجبا کیف ینام یعنی کسیکه از بهر او اقبال کند و پیش آید درد عجیب دارم چگونه خواب کند و میتوانند که لقیل ماخوذ از قتل یعنی کشتن باشد یعنی کسیکه قتل کند و کشته او در چگونه خواب کند قوله

تو ترحم نکنی بر من بیدل دانم ... ذاک دعواک وها انت وتلک الایام

یعنی این دعوی تست هشیار باش تو هستی و آن روزها که دران روزها من برای تو بیدل شده ام مسکنت گزیدم و تو رحم نکردی پس دعوی این حال دعوی تست یعنی بر تست در سورهٔ ال عمران واقع شده که تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ یعنی این از کارها که مدار زندگانی بر آنست میگردانیم اینها میان مردمان روزی بدولت و عشرت نگذارد و روزی بنکبت و حسرت قوله

گل ز حد برد تنعم نرگس رخ بنمای ... سرو مینازد و خوش نیست خدا را بخرام

گل و سرو کنایه از محبوبان مجازی قوله

حافظ از میل بابروی تو دارد شاید ... جای در گوشهٔ محراب کنند اهل حرام

میل محبت حرام حرمت داشته شده اهل حرام بزرگان غزل

هر شبی چو هدم زیادت میکنی دردم ... ترا ای چشم و هم هرت زیادت میشود هر دم
بسا ماتم کی پرسی ایا ندم چه سر داری ... بدر ماندم مپوشی نهیبانی مگر دیدم

چه سر داری چه خیال داری قوله

ندیدم هست اینجا کاری ره جان او نگیری ... گذارید و بازم بس تراخاک پیشه کردم

ندیدم هست اینجا این طریق و روش نیست قوله

ندارم دست از دامن بجز در خاک و آنهم هم ... چو بر خاکم گذاری بگیرد دامنت گردم

ندارم دست از دامن ترک تو نکنم قوله

فرو رفت از غم عشقت دمم دم میدهی تا کی ... دمار از من بر آوردی نمی گوئی بر آوردم

دم میدهی فریب میدهی دمار هلاکی غزل

من دوستدار روی خوش و موی دلکشم ... مدهوش چشم مست و می صاف و بیغشم

غش آب تیرہ قولہ

در عاشقی گزیر نباشد ز سوز و ساز | استادہ ام چو شمع مترسان ز آتشم

گزیر چارہ ۔ قولہ

من آدمِ بہشتیم اما درین سفر | حالے اسیر عشقِ جوانانِ مہوشم

من آدم بہشتیم یعنی من آدمم کہ مکان من بہشت بودہ درین سفر کنایہ از دنیا جوانان مہوش کنایہ از معشوقان قولہ

بخت ار مدد کند کہ کشم رخت این دیار | گیسوے حور گرد فشاند ز مفرشم

سوی دوست

کشم رخت زین دیار اسے ببرم مفرش بستر قولہ

از بسکہ چشم مست درین شہر دیدہ ام | حقا کہ مے نمی خورم اکنون و سرخوشم

چشم مست چشم معشوق کنایہ از چشم مرشدان و عارفان درین شہر کنایہ از شیراز حقا سوگند بحق سرخوش مست قولہ

شہریست پر کرشمہ و خوبان ز شش جہت | چیزیم نیست ورنہ خریدار ہر ششم

ہر شش ہر شش جہت قولہ

گفتی ز سر عہد ازل نکتہ بگوے | آنگہ بگویمت کہ دو پیمانہ درکشم

اشکال آنست کہ درمیان گفتن نکتہ از سر عہد ازل و دو پیمانہ کشیدن مناسبت نیست تا ثانی را شرط اول سازد جوابش آنکہ چون افشاے راز ممنوعست لاجرم میگوید کہ این نکتہ وقتے بگویم کہ ہر دو جہان فراموش کنم نہ از عذاب این جہان ترسم و نہ از عذاب آنجہان اندیشہ نمایم و این از من ممکن نیست قولہ

حسن عروس طبع مرا جلوہ آرزوست | آئینہ ندارم ازان آہ می کشم

آئینہ دل مصفا و صاحبدل یعنی ہیچ صاحبدلے و ہمدردے ندارم کہ عروس طبع خود را بر وے جلوہ نمایم قولہ

حافظ ز تاب فطرت بیجا سلی بسوخت | ساقی کجاست تا زند آبے بر آتشم

تاب پیچش فطرت یکسر آفرینش و آغاز کار یا نیز زیرکی کہ متعلق روح ست غزل

تا پیش خاکپاے تو صد رو نہادہ ایم | روی وریاے خلق بیکسو نہادہ ایم
طاق و رواق مدرسہ و قیل و قال فضل | زینہا بخاک کوچۂ تو یار دنہادہ ایم

طاق نوعے از جامہا و جامیکتا و طیلسان رواق بکسر پیشگاہ خانہ مدرسہ جاے درس قیل و قال گفتگو بحث قولہ

نہادہ ایم بار جہان بر دل ضعیف　　وین کار و بار بستہ بیکسو نہادہ ایم

بار جہان غم عشق کار و بار تعلقات دنیوی قولہ

ما ملک عافیت نہ بلشکر خریدہ ایم　　ما تخت سلطنت نہ ببازو نہادہ ایم

نہ بلشکر خریدہ ایم بل دادہ خدا است قولہ

در گوشۂ امید چو نظارگان ماہ　　چشم طلب بران خم ابرو نہادہ ایم

نظارگان بینندگان ـ قولہ

ہشیار و عاقلیم کہ بر دست و پا بدل　　زنجیر و بند زان خم گیسو نہادہ ایم

گیسو موے بافتہ قولہ

شد بوے زلف تو سر سوداے از ملال　　ہمچون بنفشہ بر سر زانو نہادہ ایم

سوداے دیوانہ بوے امید و صحبت و طمع و خوے ملال ستوہ آمدن بنفشہ گلی است و نیز گیاہے ہست کہ در آب روید و سبز و کبود بود و اندکے بسیاہی زند بر کوع و سجودش نسبت مے کنند خم گیسوئے جذبۂ عشق قولہ

ناموس چند سالۂ اجداد نیکنام　　در راہ جام و ساقی مہ رو نہادہ ایم

ناموس بانگ و آوازہ قولہ

ہم جان بدان دو نرگس جادو سپردہ ایم　　ہم دل بران دو سنبل ہندو نہادہ ایم

دو سنبل ہندو زلف غزل

من نہ آن رندم کہ ترک شاہد و ساغر کنم　　محتسب داند کہ من اینکار ہا کمتر کنم

محتسب مرشد ـ قولہ

چون صبا مجموعۂ گل را بآب لطف شست　　کج دلم خوان گر نظر بر صفحۂ دفتر کنم

مجموعۂ گل اضافۃ بیانیہ مراد دل بآب لطف شست از تیرگیہا مصفا ساخت صفحہ یکروی و یکسوی کردن دیگر وی ورق قولہ

منکه دارم در گدائی گنج سلطانی بدست	کی طمع در گردش گردون دون پرور کنم

در گدائی درعشق مجازی گنج سلطانی مشاهده محبوب حقیقی قوله

لاله ساغرگیر و نرگس مست و بر ما نام فسق	داوری دارم بسی یارب کرا داور کنم

لاله کنایه از عاشق نرگس عاشق داوری خصومت وگفتگو قوله

بازکش یکدم عنان ای ترک شهرآشوب من	تا ز اشک و چهره راهت پر ز زر و گوهر کنم

عنان آن دوال که سوار بدست گیرد آشوب شور وغوغا قوله

منکه امروزم بهشت نقد حاصل میشود	وعدهٔ فردای زاهد را چرا باور کنم

بنقد فی الحال فردا قیامت باور اعتبار قوله

عشق دردانه است و من غواص و دریا میکده	سر فرو بردم در انجا تا کجا سر بر کنم

دردانه بمنزله دانهٔ در غواص غوطه‌خور سر فرو بردم غوطه خوردم ودرانجا درمیکده قوله

عاشقانرا گر در آتش می‌پسندد لطف دوست	تنگ چشمم گر نظر بر چشمهٔ کوثر کنم

تنگ چشم بخیل وحریص ومعشوق بدین که هیچکس را در چشم نیارد وبکسی ننگرد واین صفت حوراست لکن قاصرات الطرف چشمه کوثر حوضیست که حق تعالی بمحمد عطا کرده کقوله انا اعطیناک الکوثر سپید نام درختیست که ثمر ندارد خاکپای پادشاه از دست او سر کنم یعنی از دست مدعی پیش پادشاه فریاد کنم قوله

گوشهٔ محراب ابروی تو میخواهم ز بخت	تا در انجا همچو مجنون درس عشق از بر کنم

از بر یاد گرفتن و حفظ ... از بر خوانی غزل

ما برآریم شبی دست و دعائی بکنیم	غم هجران ترا چاره ز جائی بکنیم
آنکه بی جرم برنجید و بتیغم زد و رفت	بازش آرید خدارا که صفائی بکنیم

جرم هم بمعنی گناه . قوله

در ره نفس کزو سینهٔ ما بتکده شد	تیر آهی بگشائیم و غزائی بکنیم

غزا جنگ با کفار قوله-

مدد از خاطر رندان طلب ای دل ورنه	کار صعبست مبادا که خطائی بکنیم

صعب سخت قوله

خشک شد بیخ طرب راه خرابات کجاست	تا دران آب و هوا نشو و نماے بکنیم

نشو و نما افزایش و ظهور قوله

سایهٔ طائر کم حوصله کارے نکند	طلب سایهٔ میمون ہماے بکنیم

سایه توجه طائر کم حوصله زہدان و مقلدان سیمرغ نام جانوریست معروف که مقامش کوه قاف است و بعزلت شاه مرغان گشت بسیمرغ * یکی مرغست خوانندش بسیمرغ * و مراد از سیمرغ عارف کامل و عاشق واصل ہماے نام جانوریکه بر ہر که سایه اش افتد پادشاه شود قوله

دلم از پرده بشد حافظ خوش لهجه کجاست	تا بقول و غزلش ساز و نواے بکنیم

لهجه آواز نوا سرود غزل

ما نگوئیم بد و میل بناحق نکنیم	جامهٔ کس سیه و دلق خود ازرق نکنیم

دلق جبه ازرق کبود قوله

رقم مغلطه بر دفتر دانش نکشیم	سر حق با ورق شعبده ملحق نکنیم

شعبده بازی ملحق پیوسته قوله

آسمان کشتی ارباب ہنر می شکند	تکیه آن به که برین بحر معلق نکنیم

آسمان فلک که مانند آس در گردش است ارباب ہنر عاشقان بحر معلق آسمان قوله

شاه اگر جرعهٔ رندان نه بحرمت نوشد	التفاتش بمے صاف مروق نکنیم

شاه مرشد نه بحرمت نوشد دیگران را محروم دارد مروق خالص قوله

حافظ ار خصم خطا گفت نگیریم برو	ور بحق گفت جدل با سخن حق نکنیم

نگیریم برو مواخذه او نمی کنیم غزل

من ترک شاهد و ساغر نمیکنم	صد بار توبه کردم و دیگر نمی کنم

بکر نگی و یکسه جهتی خود را بیان میکند که اے زاہدان کوے صلاح من ترک شاہد الخ و من گر افتاده کوئے محبتم قوله

باغ بهشت و سایهٔ طوبی و قصر حور	با خاک کوے دوست برابر نمیکنم

برین اختصار کرده حاجت تطویل نیست قوله

تلقین و درس اهل نظر یک اشارتست … کردم اشارتی و مکرر نمی‌کنم
پیر مغان حکایت معقول میکند … معذورم ار محال تو باور نمیکنم

پیر مغان مراد مرشد که نصیحت او حیات منست قوله

زاهد بطعنه گفت برو ترک عشق کن … محتاج جنگ نیست برادر نمیکنم

محتاج جنگ نیست جنگ درکار نیست برادر نمیکنم ای برادر ترک عشق نمیکنم قوله

هرگز نمی‌شود ز سر خود خبر مرا … تا در میان میکده سر بر نمیکنم

از می محبت آنچنان مستم که از عالم خبر ندارم قوله

شیخم بطنز گفت حرامست می مخور … گفتم بگوش گوش بهر خر نمیکنم

طنز خنده و مسخرگی قوله

این تقویم بس است که چون ابلهان شهر … ناز و کرشمه بر سر منبر نمیکنم

این تقویم بسست الخ یعنی در عالم رندی می کوشم و همچون نااهلان شید و ترهات نمی فروشم قوله

حافظ جناب پیر مغان مأمن وفاست … من ترک خاکبوسی این در نمیکنم

پیر مغان مرشد اینجا اشاره باستانه مرشد۔ غزل

مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم … هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم

از استحکام قول خود که با محبوب بود خبر میدهد که من غریق بحر هجران تا زنده ام او را و محبان او را و اهل سگان کوی او را دوست دارم قوله

صفای خلوت خاطر از آن شمع چگل جویم … فروغ چشم و نور دل از آن ماه ختن دارم

چگل بکسر تین شهر یست از زمین ترکستان منسوب بخوبرویان و ختن نام ولایتیست مشکخیز منسوب بمشکبویان۔ حاصل این بیت آنست که آنچه تمناے دل حزین است از آن خورشید جهان افروز میطلبم و بغیر از وی هیچ آفریده التجا نمیکنم قوله

الا ای پیر فرزانه مکن عیبم بمیخانه … که من در ترک پیمانه دل پیمان شکن دارم

فرزانه دانا حاصل آنست که من که از می محبت مستم خود را کمند ارادت بسته ام و از ننگ و ناموس

رسته ام ترک بیخواری از ما صورت نه بندد قوله

شراب خوشگوارم هست و یار خوش نگارم هست
ندارد هیچکس یاری چنین یاری که من دارم

خوشگوار یا خنم و شیرین حاصل آنست از جان و دل شکر باری تعالی میگویم که آن یاری را که ما آنچنان یار هست که بغیر از حمرت کاری نداریم و اسباب عیش و نشاط همه مهیا است میگویم ایستادن بکدل شراب خوشگوارم قوله

بکامم آرزوی دل چو دارم خلوتی حاصل
چه فکر از خبث بدگویان میان انجمن دارم

بدگویان مراد زاهدان و رقیبان خبث مراد حسد قوله

مرا در خانه سروی هست کاندر سایهٔ قدش
فراغ از سرو بستانی و شمشاد چمن دارم

من مسکین دل بآن زهره جبین سپرده ام از تماشا و لاله و نسرین چشم بسته ام میان محبان کوس ارادت مباهات میکنم و میگویم مراد در خانه گویند روزی رابعه در فصل بهار در خانه رفت و بیرون نیامد خادمه گفت یا ستی بیرون آئی تا آثار صنائع بینی رابعه گفت تو درون درآئی تا صانع را ببینی شغلنی مشاهدة الصانع عن مطالعة الصنع قوله

خدارا ای رقیب امشب زمانی دیده برهم نه
که من با لعل خاموشش نهانی صد سخن دارم

خدارا بواسطه برهم نه برینده یعنی هر صباح در ابوستان وصل آشناه از سر سوز و درد باشند بلبل غلغل مرغکم میگویم خدارا ای رقیب الخ قوله

اگرم صد لشکر خوبان بقصد دل کمین سازد
بحمد الله و المنة بتی لشکر شکن دارم

هر شکسته که بجان این ناتوان متوجه از آن دلبر استمداد همت میکنم و میگویم گرم صد لشکر الخ حمد الله شکر مر خدای را

غزل

ما حاصل خود بر در میخانه نهادیم
محصول دعا در ره جانانه نهادیم

این کشتی سرگشته بگرداب در افتاد
جان در سر این گوهر یکدانه نهادیم

کشتی سرگشته وجود پریشان گرداب عشق سر خیال گوهر یکدانه محبوب قوله

در خرمن صد عاقل و زاهد زند آتش
این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

خرمن بکسر اوده غله مالیده و غیر آن باکاه قوله

سلطان ازل گنج غم عشق بما داد
تا روی درین منزل ویرانه نهادیم

سلطان ازل حق تعالےٰ - قوله

الـمنة لله که چو ما بیدل و دین شد | آنرا که خرد پرور و فرزانه نهادیم

اشکال این بیت آنست در محلے که عاقلے دین بگذارد و بیدین شود شکر گفتن نامناسب جوابش آنکه خواجه در جائے دیگر فرموده ؎ گرد دیوانگان عشق مگرد ؛ که بعقل عقیله مشهورے ؛ خواجه با عاقل گفته که عقل داری و ما دیوانگان عشقیم صحبت ما و تو راست نمے آید و چون دید که آن شخص هم رنگ خواجه شد و دل مشتغل بفکر آب و گل گذاشت و دین ریائی رها کرد و بعشق حقیقی اشتغال نمود شکر گفت قوله

قانع بخیالے ز تو بودیم چو حافظ - خیال کنایت از نمود تجلیات یارب چو گدا همت بیگانه نهادیم یعنے دون همتی کردیم که بخیالے از تو خورسند شدیم که تقاضائے همت نبود بتجلیات راضی شدن غزل

ما بیدلان و سستیم و دل از دست داده ایم | همراز عشق و همنفس جام باده ایم

دل از دست داده ایم بیزار و آشفته ایم قوله

بر ما بسے کمان ملامت کشیده اند | تا کار خود ز ابروے جانان نهاده ایم

ازان روز [illegible] کشیده تر ابروے جانان شده ایم قوله

اے گل تو دوش جام صبوحی کشیده | ما آن شقایقیم که با داغ زاده ایم

گل کنایه از عاشق داغ صبوحی کشیده داغ شراب عشق بوقت صبح نوشیده شقائق لاله مراد عاشق که با داغ زاده ایم عشق ازلی داریم قوله

چون لاله ما ببین قدح در میان کار | این داغ بین که بر دل خونین نهاده ایم

لاله وار بقدح نوشی ظاهری من نگاه کن قوله

کار از تو میرود مددے ای دلیل راه | انصاف میدهیم که از ره فتاده ایم

کار از تو میرود یعنے کار موقوف بتوجه تست دلیل راهبر انصاف میدهیم از روی انصاف میگوئیم ز راه افتاده ایم از راه دور افتاده ایم و از همراهان باز پس مانده ساده طبع مراد شاهد حسن صورت ار چه معتقد روے ساده ایم اگر چه بظاهر شاهد پرستیم -

قوله

گفتی که حافظ اینهمه رنگ و خیال چیست | نقش غلط مبین که همان لوح ساده ایم

رنگ و خیال کنایة از خان ساده نقش و بے ریش۔ ای حافظ اینهمه رنگہاے خیالات کہ از تخیلات تو بظہور مے آید و تراحال بحال بیماند چیست در جواب میگوید کہ دل من لوحے است سادہ آئینہ وار از نقوش آزاد ہرچہ نمائی ہمان نقش برآرد چنانچہ بالا رفت در پس آئینہ طوطی صفتم غزل

ما ز یاران چشم یاری داشتیم | خود غلط بود آنچه ما پنداشتیم

چشم امید قوله

تا درخت دوستی کے بر دہد | حالیا رفتیم و تخمی کاشتیم

تا براے آنکہ و باید دید تا حالیا الحال درین بیت معنی مصراع آخر اولست و مصراع اول آخر قوله

گلبن حسن نه خود شد دلفریب | ما دم همت برو بگماشتیم

گلبن درخت گل ہمت قصد دل حسن معشوق بواسطہ ظہور اوست اگر ظہور نشدے دلفریبی وے ظہور نمیافت ما در مرتبہ اعیان بزبان استعداد تقاضا کرم واجب الوجود کردیم تا از خزائن جود وجود بر ممکنات منبسط گردانید دلفریبی ظاہر شد ما دام اشارت برین دارد وجہ دیگر ہرچند عشق غالب تر معشوق و طلب بیش میشود و دلفریبی بظہور مے آید اینکار بے یکدگر نیست یعنی ظہور نور عین بمقتضاے عین ثابتہ است قوله

نکته‌ها رفت و شکایت کس نکرد | جانب حرمت فرو نگذاشتیم

فرو نگذاشتیم نگہداشتیم قوله

گفتگو آیین درویشی نبود | ورنه با تو ماجراها داشتیم

ماجرا گفتگوہا قوله

گفت خود دادی به ما دل حافظا | ما محصل بر کسی نگماشتیم

محصل تحصیلدار غزل

ما بدین در نه پی حشمت و جاه آمده‌ایم | از بد حادثه اینجا به پناه آمده‌ایم

بے واسطہ پیوستہ قوله

رهرو منزل عشقیم و ز سرحد عدم | تا به اقلیم وجود اینهمه راه آمده‌ایم

رہرو سالک قولہ

سبزهٔ خط تو دیدیم وز بستان بہشت ‖ بطلبگاری این مہرگیاه آمده ایم

سبزهٔ خط کنایت از صفات بہشت ہستی اینمہر گیاه اشارة بسبزهٔ خط و مہرگیاه نام گیاہے است کہ خاصیت او آنست بر ہر کہ باشد میان خلق محجوب و موقر و معظم باشد قولہ

اینچنین گنج کہ شد خازن او روح امین ‖ بگدائی بدر خانۂ شاه آمده ایم

روح امین جبرئیل قولہ

لنگر حلم تو اے کشتی توفیق کجاست ‖ کہ درین بحر کرم غرق گناه آمده ایم

لنگر کاف فارسی سنگ کشتی و معروف حلم بردباری غزل

مژدهٔ وصل تو کو کز سر جان برخیزم ‖ طائر قدسم و از دام جہان برخیزم

از سر جان برخیزم فدا کنم از دام جہان برخیزم تارک جہان باشم قولہ

بولاے تو کہ گر بندهٔ خویشم خوانی ‖ از سر خواجگی کون و مکان برخیزم

بولاے تو سوگند بدوستی تو کون و مکان دنیا قولہ

یارب از ابر ہدایت برسان بارانے ‖ پیشتر زانکہ چو گردی ز میان برخیزم

ابر ہدایت لطف و کرم بارانے فیض قولہ

گرچہ پیرم تو شبے تنگ در آغوشم کن ‖ تا سحرگہ ز کنار تو جوان برخیزم

دستا در آغوشم کن است در بر گیر قولہ

بر سر تربت من با مے و مطرب بنشین ‖ تا ببویت ز لحد رقص کنان برخیزم

دست فشان رقص کنان غزل

مہل کہ در غم ہجر تو از جہان بردیم ‖ بیا کہ عیش تو از خویش ہر زمان بردیم

مہل مگذار زمان ساعت قولہ

مگو کہ حافظ ازین در برو براے خدا ‖ کہ ہر چہ راے تو باشد جز این بران بردیم

راے فکر و عقل غزل

نماز شام غریبان چو گریہ آغازم ‖ بمویہاے غریبانہ قصہ پردازم

اہل دیار بہر کار در روز مشغول میباشند و چون روز باتمام میرسد و تاریکی شام پیدا میشود ناچار
تنگدل شده در زاویہ غریبی و گوشہ نامرادی می نشینند او را بجز از شام رفیقے و ہمکلامے نیست بنابران
شاعران شام را بغریبان نسبت نموده فرمود مویہا گریہا غریبانہ مانند غریبان قولہ

بیاد یار و دیار آنچنان بگریم زار — کہ از جہان رہ و رسم سفر براندازم

عالم را پر آب گردانم تا ہیچکس اختیار سفر نکند قولہ

من از دیار حبیبم نہ از بلاد رقیب — مہیمنا برفیقان خود رسان بازم

مہیمنا یا بار نگہبانا ـ قولہ

خدای را مددے اے دلیل راه کہ من — بکوے میکده دیگر علم برافرازم

برافرازم بلند کنم قولہ

خرد ز پیری من کے حساب برگیرد — کہ باز با صنمے طفل عشق مے بازم

کے حساب برگیرد روا دارد و منظور کند ـ قولہ

بجز صبا و شمالم نمی شناسد کس — عزیز من کہ بجز باد نیست دمسازم

دمساز ہمدم و مصاحب قولہ

سرشکم آمد و عیبم بگفت روی بروی — شکایت از کہ کنم خانگی ست غمازم

بگفت روے بروے اسے ظاہر و آشکار ساخت خانگیست غمازم ساکن خانہ منست قولہ

ز چنگ زہره شنیدم کہ صبحدم میگفت — مرید حافظ خوش لہجہ خوش آوازم

زہره نام ستاره مطربہ فلک ـ لہجہ آواز غزل

ہرچند پیر خستہ دل و ناتوان شدم — ہرگہ کہ یاد روے تو کردم جوان شدم

خستہ مجروح قولہ

شکر خدا کہ ہرچہ طلب کردم از خدا — بر منتہاے مطلب خود کامران شدم

کامران صاحب مقصد قولہ

در شاہراه دولت سرمد بہ تخت بخت — با جام مے بکام دل دوستان شدم

شاہراه راه فراخ سرمد ہمیشہ قولہ

همرازم

اے گلبن جوان بدولت بخور کہ من　　در سایۂ تو بلبل باغ جنان شدم

بلبل باغ جنان شدم خوشگوی حاصل کردم قوله

من پیر سال و ماه نیم یار بیوفاست　　از من چو عمر میگذرد پیر ازان شدم

یعنی من بسبب مرور سال و ماه ضعیف نشده ام بلکه این ضعف من بسبب بیوفائی آن یار گلعذار است وآن نگار شیرین کار بمنزله عمر من است هرگاه که او از من گریزان است پیری بمن روے داده تحت زیر فوق زبر قوله زان روز بر دلم در معنی کشاده شد باب الفیوض والفتوح ازان روز برمن مفتوح شد کز ساکنان درگه پیر مغان شدم که التجا بجناب مرشد آورده ام قوله

دوشم نوید داد و بشارت که حافظا　　باز آکه من بعفو گناهت ضمان شدم

نوید مژده ان وعد الله حق وقال الله لاتقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا غزل

همان که قصۂ آن شوخ بیوفا گویم　　که باز چون نرسد باز ابتدا گویم

آن شوخ بیوفا کنایه از معشوق خداے را بواسطه خدا رفیق مصلحتی رفیقے که شریک مصلحت باشد چو کار من نگشاید چون حصول کار من نشود

ردیف النون غزل

افسر سلطان گل پیدا شد از طرف چمن　　مقدمش یارب مبارکباد بر سرو و سمن

افسر تاج سلطان گل مشاهدات تجلیات چمن دل مقدم پیش آمدن سرو وسمن عاشقان وسالکان قوله

تا ابد معمور بادا اینخانه کز خاک درش　　هر نفس با بوے رحمت می وزد باد یمن

معمور آبادان اینخانه دنیا خاک در انسان کامل باد یمن مراد حقائق ومعارف درین بیت تلمیح است بحدیث که اشاره بحضرت اویس است قال علیه السلام انی لاجد نفس الرحمن من جانب الیمن معنی این بیت آنست که تا ابد اینخانه دنیا معمور باد که اهل الله که بخلقت از خاکند هر دم سخنان معارف وحقائق شنوده میشود که باد از حق میدهد سوال این بیت ستایش دنیاست وستودن دنیا از اهل الله بس نازیبا که الدنیا جیفة وطالبها کلاب جواب آنست که همین دنیا که حقیقتش مسطور شد در حق

کسانیکه حقیقتش شناخته و بآن نپرداخته الدنیا مزرعة الآخرة است وستاسے لبس فاخر اہل اللہ را ایجن دنیا مورد الطاف الٰہی و مظہر مشاہدات نامتناہی و اہل دنیا را بعکس آن چون دریاے نیل که لقبطیان خون بود و سبطیان آب خواجه انصار گوید دنیا خاک است که عاقلان در وکشت کنند نه سیدانی است که جاہلان در وگشت کنند قوله

خاتم جم را بشارت ده بحسن خاتمه	کاسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اہرمن

خاتم جم کنایه از دل اسم اعظم مرشد کامل اہرمن نفس و شیطان قوله

شوکت پور پشنگ و تیغ عالمگیر او	در همه شهنامها شد داستان انجمن

پور پشنگ افراسیاب که پسر پشنگ بود و نام پسر سیاز ریست که نام پسر او ر دیگر بود معنی این بیت در شرح بیت ۵ شاه ترکان سخن مدعیان میشنود ٭ بالا مذکور شده و میتواند بود که مراد آن بود که شوکت بعض اولیا و تیغ عالمگیر ایشان که ان تیغ را بر نفس زده عالم دل مسخر کرده اند در همه کتب سیر اولیا که بمنزله شهنامهاے پادشاهان است داستانی که بذکر آن آرایش انجمن سخن داده اند قوله

خنگ چوگانی چرخت رام شد در زیر زین	شهسوارے خوش بمیدان آمده گوئی بزن

خنگ اسپ چوگانی اسپیکه در گوے و چوگان باختن موافق مزاج بود چرخ فلک خنگ چوگانی اضافه بیانیه خنگ چوگانی چرخت رام شد در زیر زین یعنی گردش آسمانی بر مراد تو گردیده و رو بتو آورده شهسوار عاشق و الف ندائیه محذوف میدان میدان سلوک و عشق گوے بزن طے میدان عشق نما قوله

جویبار ملک را آب از شمشیر تست	تو درخت عدل بنشان بیخ بدخواهان بکن

جویبار جوے بزرگ یا آنکه از وے جویها خورد بار شده و جویبار ملک کنایه از وجود و نیز سلوک آب تری و تازگی شمشیر مراد ریاضت وجود بموجب اقتلوا انفسکم بسیوف المجاهدات پس درخت عدل بنشان یعنی خصائل نامرضیه را بر صفات مرضیه غلبه مده بدخواهان نفس و شیطان قوله

بعد ازین نشگفت اگر با نکهت خلق خوشت	خیزد از صحراے ایرج نافه مشک ختن

ایران

بعد ازین نشگفت اگر کشایشے حاصل نشد نکهت بوے خلق خوش زہد و صلاح ایرج نام پسر فریدون والی ایران زمین چون فریدون ولایت را میان پسران قسمت کرده دریاے مغربیه توابع

ومضافات آن بتور پسر بزرگ داد وزمین ترک وچین ومضافات آن در اقطاع سلم آورده ومیانه
جهان وسرزمین وکین واهواز وطبرستان وبیشتر حدود شام بایرج داد چون تور وسلم در اقطاعهای
خویش قوی شدند بکینه آنکه فریدون ایشان را باطراف مملکت ولایت داد وتختگاه برای پسر خورد که ایرج
است داده با پدر باغی شده وخروج کرده ایرج سلامت قلب داشت بران بدبختان رفته وگفته در قسمت
ولایت هر اختلاف نیست غلطی فریدون ست اکنون بر شما آمده ام هر جا که بدارید بجانم دو سه روز ان
زنیهار خواران مهمانی کرده آخر الامر در حالة شراب سر بریده بر پدر خویش فرستاد وفریدون جزع وفزع
بسیار کرده ایرج پسر نداشت فریدون منوچهر پسر دختر ایرج را پرورده چون بزرگ شده شایستگی تاج
وتخت داشت تاج وتخت ایران بدو داده بانتقام ایرج پسر داد منوچهر سلم وتور را در جنگ کشته وسر
ایشان بر جد فرستاده بنیاد مخالفت ایران وتوران همین است ونیز نام بادشاه که یکی از سران لشکر
کیخسرو شاه بن سیاوش بود صحرای ایرج بیابان سلوک وعشق مشک ختن معرفت قوله

گوشه گیران انتظار جلوهٔ خوش میکنند	بر شکن طرف کلاه وبرقع از رخ برفگن

گوشه گیران زاهدان عزلت نشین بر شکن طرف کلاه ببازو آراستگی تمام برقع از رخ
برفگن جمال خود بنما - قوله .

ای صبا بر ساقی بزم اتابک عرضه دار	تا از آن جام زرافشان جرعهٔ بخشد بمن

اتابک ادب آموز کودکان وپادشاهان شیراز را اتابک بسبب آن گویند که سعد زنگی اتابک سلطان
سنجر بود شبی در حالت مستی سعد زنگی وسه نفر دیگر را بادشاهی داده بود بعد وفات سلطان
ایشان اتابکی بر خویش مستقیم داشته وبرادر سنجر را بادشاه می گفتند قوله

مشورت با عقل کردم گفت حافظ می بنوش	ساقیا می ده بقول مستشار مؤتمن

مشورت بایکدیگر اندیشیدن مستشار کسی که ازو مشورت در یابند مؤتمن کسی را که امینش گیرند
یعنی در عشق ورزی مشورت با عقل کردم وتوبه خویش را باو آوردم گفت ای حافظ باده نوش پس ای
مرشد در بیان حقائق ومعارف میکوش که من بدستوری مستشار مؤتمن از تو طلب اینمعنی میکنم که عقل
خورده بینم چنین حکم کرد سوال عقل وعشق هر دو متضاد است اینچنین مشورت از عقل نجیز وجواب عقل
ناقص بسبب عدم وقوف او بر خوبیهای عشق ومحض نظر گماشتن بر خرابی او که در بدایت بود منکر عشق میشود

اما عقل کامل هرچند در بدایت خرابی می بیند اما بسبب تیز بینی می داند که درین خرابی سرّیست و در رنج گنج این اشارت بدانست رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

غزل

ای نور چشم من سخنی هست گوش کن
چون ساغرت پرست بنوشان و نوش کن

سالک طریق الیقین نصیحتی میکند چون خرمن حسن و جمالت در اوج کمال ست خوشه چینان دانه خال را محروم مکن و لب تشنگان بادیه طلب را بشیرینی از زلال وصال خود سیراب بساز و این سخن نصیحت دلپذیر را با خلاص تمام بشنو که طریقه وصال جانان بغیر ازین نیست قوله

پیران سخن بتجربه گفتند گفتمت
هان ای پسر که پیر شوی پند گوش کن

تجربه آزموده هان هشیار شو قوله

بر هوشمند سلسله ننهاد دست عشق
خواهی که زلف یار کشی ترک هوش کن

حاصل این بیت آن ست که حصول عشق مر ذوی العقول اولی الالباب را قریب از محالات ست تا آنکه ترک این عقل معاش که دامنگیر وقت سالک ست نماید وصول بمقام عشق معلوم قوله

تسبیح و خرقه لذت مستی نبخشدت
همت درین عمل طلب از می فروش کن

تسبیح و خرقه زهد و پارسائی که لازمه هستی است همت توجه در تحصیل طلب عشق میفروش عاشق و مرشد قوله

با دوستان مضایقه با عمر و مال نیست
صد جان فدای یار نصیحت نیوش کن

مضایقه تنگ گرفتن مراد باز داشتن نیوش شنونده حاصل این بیت آنست در راه دوست بدنیا و مافیها نظر نباید کرد و همه باید باخت زیرا که جان و دل و سر و تن و زر و مال همه طفیل سگان اوست قوله

در راه عشق وسوسهٔ اهرمن بسی ست
هشدار و گوش دل به پیام سروش کن

اهرمن دیو سروش جبرئیل و هر فرشته - حاصل آنست طریق عشق و محبت بغایت خطیر و مخوف و قطاع الطریق و شیاطین بسیار است باید که علامت آن بشناسی و از خار و خسی در رهرای قوله

برگ نوا تبه شد و ساز طرب نماند
ای چنگ ناله برکش و ای دف خروش کن

برگ نوا اسباب شادی طرب شادی قوله

ساقی که جامت از می صافی تهی مباد
چشم عنایتی بمن دُرد نوش کن

دُرد نوش عاشق قوله

سرمست در قبای زرافشان چو بگذری	یک بوسه نذر حافظ پشمینه پوش کن

نذر بر خود واجب کردن غزل

ای شام زکوی ما سفر کن	وی صبح جمال ما نظر کن

شام ضد صبح و مراد ایام هجر و حجاب کثرات صبح ضد شام مراد وصل و عالم وحدت ظلمت شب کنایہ از شدائد شب هجر شب ظلمت شب هجر سحر کن بهجر وصل مبدل کن خود را بر تیغ او سپر کن این شدائد هجران را مندفع ساز ناوک آلہ چوبین خالی میان آن تیر ناوک داشته اندازند بمعنے تیر نیز استعمال میکنند دم در کش خموش باش و سخن مگو بلا هشیار شو غزل

ای ماه روی منظر تو نوبهار حسن	خال و خط تو مرکز لطف و مدار حسن

منظر جای نظر و محل مرکز جای قرار و نیز باید دانست که پرکار را دو قلم است یکی ثابت و یکی گردنده گردنده را مرکز گویند و ثابت را مدار و در اصطلاح منجمان آن را گویند که در میان قطبین مرکز موهوم کنند قوله

در چشم پرخمار تو پنهان فسون سحر	در زلف بیقرار تو پیدا قرار حسن

فسون منتر زلف بیقرار اشارت بتغیرات سلسله موجودات که هر ساعتی بنوعی دگر است قوله

خرم شد از ملاحت تو عهد دلبری	فرخ شد از لطافت تو روزگار حسن

خرم خوش فرخ مبارک لطافت پاکیزگی و موزونی و سبکی حرکات و صفائی رنگ قوله

حافظ طمع مبر که ببیند نظیر دوست	دیار نیست جز تو اندر دیار حسن

دیار شهر یک قوله غزل

ای خسرو خوبان نظری سوی گدا کن	رحمی بمن سوخته بی سر و پا کن
دارد دل درویش تمنای نگاهی	زان چشم سیه مست بیک غمزه دوا کن

درویش مفلس تمنا آرزو یار بارنده قوله

گر لاف زند ماه که مانم بجمالت	بنمای رخ خویش و مه انگشت نما کن

مانم مانند هستم انگشت نما رسوا و معیوب و در غایة شهرت قوله

ای سرو چمان از چمن و باغ زمانی	بخرام درین بزم و دو صد جامه قبا کن

چمان چمنده و خرامان قبا چاک قوله

بیت نسخ موجوده

با دل شدگان جور و جفا تا بکے آخر	آهنگ وفا ترک جفا بهر خدا کن

دلشدگان عاشقان

غزل

اے باد پرده آن گل نورسته باز کن	گوهر فروز لاله رخ و غنچه باز کن

گل نورسته محبوب باز کشاده ساز کن پر کن جام مرصع کنایه از شراب از ذکر ظرف وارادۀ مظروف مراد عشق پیر کار رشد و فراز کن در به بند ترانه سرود و مراد شعر و سخن یارب ز گنج عافیتش بے نیاز کن هم در عافیت مسرور دار و توفیق عشق مده تا در حسد نمیرد

غزل

اے لبت آب حیات و اے قدت سرو چمن	اے رخت خورشید خاور دے خجلت شاخ [illegible]
بوسه میخواهم ز تو لب را بدندان میگزی	میکنی جانم جراحت باز دیگر جان من

لب بدندان گزیدن حسرت و افسوس کردن جراحت مجروح قوله

عمر حافظ در غمت در گردن تو خون من	وا دمن بستاند از تو روز محشر ذوالمنن

ذوالمنن حق تعالے که صاحب منتها است غزل

بالا بلند عشوه گر سرو ناز من	بگذشت در فراق تو عمر دراز من

بالاقد سرو ناز قسمے است از سرو عمر دراز عمر تمام قوله

دیدی دلا که آخر پیری و زهد و علم	با من چه کرد دیدۀ معشوق باز من

معشوق باز شاهد قوله

گفتم بدلق زرق بپوشم نشان عشق	غماز بود اشک عیان کرد راز من

غماز چغلخور عیان ظاهر قوله نقشے برآب میزند از گریه حالیا؛ نقشے برآب میزنم شست و شوے میکنم و نیز نقش برآب زدن کار لاینفع زدن حالیا الحال تا کے شود قرین حقیقت مجاز من مجاز من بحقیقت مبدل شود قوله

میترسم از خرابی ایمان که مے برد	محراب ابروے تو حضور از نماز من

ایمان در یافت حق۔ قوله

از آب دیده بر سر آتش نشسته ام	کو فاش کرد در همه آفاق راز من

کو بهاء عربی اشارت بآبدیده راز عشق قوله

یارب کجاست آن صبا بوزد که نسیم او ‖ گردد شمامهٔ کرمش کارساز من

صبا توجه شمامه خوشبو کارساز سازنده کار قوله

پرخود چو شمع خنده زنان گریه میکنم ‖ تا با تو سنگدل چه کند سوز و ساز من

سوز سوزش ساز سازش قوله

زاهد چو از نماز تو کاری نمیرود ‖ هم مستی شبانه و راز و نیاز من

کاری نمیرود حصول مراد نیست گردد شبانه هرچه شب بران گذرد نیاز حاجت غزل

بر قلمرو وصف رندان نظری بهتر ازین ‖ بر در میکده میکن گذری بهتر ازین

رندان عاشقان میکده عشق قوله

آنکه فکرش گره از کار جهان بگشاید ‖ گو درین نکته بفرما نظری بهتر ازین

گره از کار جهان بگشاید امور بربسته عالمی را کشایش دهد قوله

ناصحم گفت که جز غم چه هنر دارد عشق ‖ گفتم ای خواجه عاقل هنری بهتر ازین

هنری بهتر ازین بهتر ازین هنری دیگری خواهی قوله

کلک حافظ شکرین شاخ نباتیست بچین ‖ که درین باغ نه بینی ثمری بهتر ازین

کلک قلم ثمر میوه غزل

بهار گل طرب انگیز گشت و توبه شکن ‖ بشادی رخ گل بیخ غم ز دل برکن

شیخ گل مشاهدات تجلیات قوله

ز دستبرد صبا گرد گل کلاله نگر ‖ شکنج گیسوی سنبل نگر بروی سمن

دستبرد غلبه و چابکدستی گل رخساره کلاله دسته از زلف شکنج بضم چین گیسوی موی بافته قوله

رسید باد صبا غنچه از هواداری ‖ ز خود برون شد و بر تن درید پیراهن

باد صبا باد شرقی بشمارند از اکثر اوقات وزد لطیف و موافق طبع خلایق است هواداری دوستداری قوله

عروس غنچه بدین زیور و تبسم خوش ‖ معاینه دل و دین می برد بوجه حسن

وجه حسن نیکوترین وجه قوله

[illegible]

صفیر بلبل شوریده و نفیر هزار	برای وصل گل آمد برون ز قلب حزان

صفیر آواز شوریده عاشق نفیر فریاد هزار عاشق غزل

چند انکه گفتم غم با طبیبان	درمان نکردند مسکین غریبان

طبیبان معشوقان و مرشدان مسکین غریبان عاشقان قوله

درج محبت بر مهر خود هست	یارب مبادا کام رقیبان

درج بضم پیرایه دان درج محبت اضافه بیانیه بر مهر خود هست لقصی در وراه نیافتم مبادا کام رقیبان یعنی آن مهر شکسته نشود و نقصی در محبت راه نیابد و رقیبان بکام دل نرسند قوله

آن گل که هر دم در دست خارست	گو شرم بادت از عندلیبان

گل معشوق خار رقیب عندلیبان عاشقان قوله

یارب امان ده تا باز بیند	چشم محبان روی حبیبان

محبان عاشقان حبیبان معشوقان قوله

ما درد پنهان با یار گفتیم	نتوان نهفتن درد از طبیبان

درد پنهان سوز عشق قوله

حافظ نه گشتی شیدای گیتی	گر می شنیدی پند ادیبان

شیدا دیوانه گیتی روزگار ادیبان ادب دهندگان غزل

چو گل هر دم ببویت جامه بر تن	کنم چاک از گریبان تا بدامن
من از دست غمت مشکل برم جان	ولی دل را تو آسان بردی از من

از دست غمت بسبب عشق تو مشکل برم جان محال ست که جان را بسلامت برم قوله

بقول دشمنان برگشتی از دوست	نگردد هیچکس با دوست دشمن

دشمنان رقیبان دوست کنایه از خود قوله

دلم را مشکن و در پا میانداز	که دارد در سر زلف تو مسکن

در پا میانداز یعنی پامال مکن و نیز کار در پا افگندن عبارت از تعطیل و اهمال که نه میانداز دریای کار کسی پس مسکن جای سکونت غزل

چون شوم خاک رهش دامن بیفشاند ز من	ور بگویم دل بگردان رو بگرداند ز من

خاک رهش یعنی خسیس شدن بر محبوب دامن افشاندن اعراض کردن و متنفر شدن دل مگردان رحمے نما قوله

عارض رنگین بهر کس مینماید همچو گل	ور بگویم باز پوشان باز پوشاند ز من

همچو گل صفت روے رنگین قوله

چشم خود را گفتم آخر یک نظر سیرش ببین	گفت میخواهی مگر تا جوی خون راند ز من

مگر بمعنے تحقیق قوله

او بخونم تشنه و من بر لبش تا چون شود	کام بستانم ازو یا داد بستاند ز من

کام مقصد قوله

دوستان جان داده‌ام از بهر دهانش بنگرید	کو بچیزے مختصر چون باز میماند ز من

چیزے مختصر اشارة بدهن قوله

گرچو فرهادم بتلخی جان برآید باک نیست	بس حکایتهاے شیرین باز میماند ز من

فرهاد نام عاشق قوله

ختم کن حافظ که گر زین دست خوانی درس عشق	خلق در هر گوشه افسانه خواند ز من

زین دست ازین نوع غزل

خدا را کم نشین با خرقه پوشان	رخ از رندان بے سامان مپوشان

محبوب را که آمیزش داشت با اهل شید و ترهات میگوید که اے ماه بهر خدا یا واسطه خدا از خرقه پوشان درویشان مقلد رندان بے سامان عاشقان سرگشته قوله

درین خرقه بسے آلودگی هست	خوشا وقت قباے باده نوشان

مے فروشان

درین خرقه اشارت بزهد درویشی آلودگی روے ریا باده نوشان عاشقان قوله

تو نازک طبعی و طاقت نیاری	گرانیهاے مشتے دلق پوشان

دلق پوشان مرائیان قوله

درین صوفی وشان دردے ندیدم	که صافی باد عیش دردنوشان

درین صوفی وشان دردے ندیدم یعنے درین اهل صومعه که گرفتاران روے ریاست درد

از عشق ندیدم درد نوشان عاشقان قوله

بیا و غبن این سالوسیان بین | قدح خونین دل بربط فروشان

یعنی از خرقه پوشان محترز باش و در طلب ایشان دل مخراش و اگر درین معنی شکی داری بیا به بین در مکر این مکاران که چون قدح دل جوشان و چون بربط خروشان است در خلا بذوق و عیش و سائر حظوظ نفسانی مشغول اند و بملا جوش و خروش و لوله حق مینمایند که آن نمود افضل و افزونیست قوله

چو مستم کرده مستور منشین | چو نوشم داده زهرم منوشان

مستور پوشیده نوش شیرین و آبحیات. غزل

خوشتر از فکر مے و جام چه خواهد بودن | تا به بینم که سرانجام چه خواهد بودن

مے و جام کنایه از مے خواری و شاهد بازی سرانجام عواقب امور قوله

پیر میخانه چه خوش گفت بمعما دوش | از خط جام که فرجام چه خواهد بودن

پیر میخانه مرشد معما سخن مخفی و در اصطلاح شعرا عبارت از کلام موزون که دلالت کند بطریق رمز و ایما بر اسمے و زیاده ازان بطریق قلب یا تشبیه یا بحساب جمل یا به جهه باسم صنم که خوانده باشی بارها نام صنم و چشم و ابروها نے بیش نیست و باسم شجاع که درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد و نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد و این را اقسام بسیار است خود علم است علاحده بنابران مختصر کرده شد قوله

باده خور غم مخور و پند مقلد منیوش | اعتبار سخن عام چه خواهد بودن

[illegible] مشنو قوله

مرغ کم حوصله را گو غم خود خور که بر او | فکر آنکس که نهد دام چه خواهد بودن

مرغ کم حوصله اهل ظاهر دام معروف کنایه از هواے نفس و لذات دنیا یعنی آنست که طالب حق را نگوی که بر خود رحم کند و در طلب قرب حق ساعی بود و اسباب راحت وجو نماید و برحم حق و کرم حق مغرور نباید بود ازانکه حق سبحانه مارا از کمال رحمی سر بلند ساخت پس براے آزمایش ما را درنهایت پستی انداخت تا هر که در دے طلب خود در پیش و سوداے وجود مطلق بود بلذات نپردازد و کار امروز بفردا نیندازد و هر که درد طلب حق را از شنود مرکوز لذات و شهوات گردد کما قال الله و لقد خلقنا الانسان

فی احسن تقویم ثم رددناه اسفل سافلین قوله

دست رنج تو همان به که شود صرف بکام	تا به بینم که بنا کام چه خواهد بودن

دست رنج حرفه و پیشه صرف خرج بناکام لاچار — غزل

دانی که چیست دولت دیدار یار دیدن	در کوی او گدائی بر خسروی گزیدن

دیدار روی و پیدا و ظاهر خاقانی ؎ اگرهست خود جای گفتار نیست ٭ ولیکن شنیدن چو دیدار نیست و نیز بمعنی دیده ؎ این سبهار نظرها پرده است ٭ که نه هر دیدار صنعش را سزاست ٭ قوله

بوسیدن لب یار اول ز دست مگذار	کاخر ملول گردی از دست لب گزیدن

بوسیدن لب یار کنایه از حصول نمودن جذبهٔ عشق و محبت که در اصطلاح صوفیه بوسه کنایه از جذبهٔ عشق و محبت بود اول کنایه از دنیا که نشاة الاولی و آخر عقبی که نشاءة الاخری و مراد از هر دو بدایت و نهایت معنی آنست که حاصل کردن جذبهٔ عشق و محبت در دنیا از دست مده که اگر از حصول آن بی بهره مانی در عقبی ملول شوی از دست لب گزیدن حسرت و افسوس خوردن یعنی همچون زاهدان ظاهر پرست خود را مترس که بمقتضای واعبد ربک حتی یاتیک الیقین بظاهر بندگی خیره شده اند و غوص در باطن نمیکنند و از عرفان بهره نمیسازند تا در عقبی بدیدن مراتب عارفان افسوس خوری و حسرت بری من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخرة اعمی قوله

فرصت شمار صحبت کز این دو راه منزل	چون بگذریم نتوان دیگر بهم رسیدن

دو روزه منزل دنیا بموجب مزرعة الاولی والآخرة ـ دیگر اگرچه دنیا طرایق بسیار دارد اما آنچه اهل حق را بدو گفتگو است یا شریعت یا طریقت و راه دیگر که منجر بشقاوت است ازان اغماض می نمایند و بسخن در نمی آرند که تعلق بشیطان دارد و ما را راه بسوی رحمن باید ان عبادی لیس لک علیهم سلطان یعنی چون درین دو راهه منزل صحبت عارفان ترا دست دهد و نادی از غیب برسد فرصت را غنیمت شمار و کاری که حاصل کردنیست از دست مگذار و کار امروز بفردا مفگن که چون فرصت از دست رود جز ندامت حاصل نشود و نیز دو راهه ازانست که چون اهل ظاهر و مجاز را که بالحقیقة منجی از یک طرف نشاید دیگر بیراه گنجایش ماند فافهم العبارة العاقل تکفیه الاشارة غزل

دلبر جانان من برد دل و جان من	برد دل و جان من دلبر جانان من

این دل حیران من واله وشیدای تست | واله وشیدای تست این دل حیران من

واله شیفته شیدا دیوانه قوله

روضهٔ رضوان من خاک سر کوی دوست | خاک سر کوی دوست روضهٔ رضوان من

روضهٔ رضوان بهشت نالهٔ گریه آواز فغان فریاد و شور

غزل

در بدخشان لعل گر از سنگ می آید برون ٭ بدخشان نام شهریست میان خراسان و هندوستان معدن لعل در انجاست رکنی بضم زر خالص منسوب و رکنا باد چشمه ایست در شیراز شیراز نام شهریست از فارس واو را معموره عمرو لیث گویند چه او بانی آنست و قیل آباد کرده سلیمان علیه السلام است شنگ دزد و راهزن و مکابره و شوخ و خوب غش بفتح آب تیره و بکسر خیانت کردن زاق بفتح ریا و نفاق وا سے آه و شور نوا آواز که بر اصول سرود باشد چنگ نام ساز

غزل

زدر در آی و شبستان ما منور کن | هوای مجلس روحانیان معطر کن

شبستان محل و نیز کنایه از چشم روحانیان عاشقان که بصفات ملکی متصف شده اند قوله

بچشم و ابروی ساقی سپرده ام دل و جان | بیا بیا و تماشای طاق منظر کن

چشم و ابروی ساقی کنایه از محبوبان سرو معنی آنست که ای محبوب حقیقی وای مطلوب تحقیقی بحکم المجاز قنطرة الحقیقة بمحبت مجازی آراسته ام و جلای تماشی داده پیراسته ام بیا بیا تماشای طاق این منظر نما و این مشتاق را لقا کرامت فرما قوله

ازان شمائل و الطاف و حسن خویش که تراست | میان بزم حریفان چو شمع سر بر کن

شمائل خوها و عادتها حریفان عاشقان قوله

بگو بخازن جنت که خاک این مجلس | بتحفه بر سوی فردوس و عود مجمر کن

خازن جنت رضوان فردوس نام بهشت مجمر عود سوز قوله

حجاب دیدهٔ ادراک شد شعاع جمال | بیا و خرگه خورشید را منور کن

حجاب بکسر پرده ادراک در لغت بمعنی در رسیدن با بکنه لایدرک احد من العالمین شعاع روشنی

خرگه نوعی از خیمه خورشید محبوب حقیقی خرگه خورشید کنایه از دل خود بموجب لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن معنی آنست که عشق مجاز بموجب العشق حجاب دیده دریافت ما اجمالی گشته که ترا دریافت نمیتوانم کرد بیا و این دل مرا که خانه مخصوص تست که لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن منور ساز قوله

چو شاهدان چمن زیردست حسن تواند	کرشمه بر سمن و ناز بر صنوبر کن

شاهدان چمن محبوبان دنیا و نیز مشاهدات قلبی زیردست حسن تواند یعنی تو حسن تواند قوله

طمع بنقد وصال تو حد ما نبود	حوالتم بدان لعل همچو شکر کن

نقد وصال اضافت بیانیه حد ما نبود بموجب هیهات ما للتراب ورب الارباب لب مراد تلطف و تجلی اسم متکلم که موجب فنای عاشق است قوله

فضول نفس حکایت بسی کند ساقی	تو کار خود مده از دست و می بساغر کن

فضول النفس [illegible] فضول ساقی کنایه از مرشد ساغر پیاله و در اصطلاح چیزی را گویند که در وی مشاهده انوار غیبی کند و اینجا کنایه از دل عارف سر وی که مشحون بمعارف بود معنی آنست که ای ساقی نفس بر زدگی [illegible] بسیار میکند صحبت پیش ما می آید تو بدان التفات مباش و مقصود از دامن مباش و بهیان حقایق و معارف بر اکمال هکن و مسترشدان را حظی می بخش قوله

لب پیاله ببوس آنگهی بمستان ده	بدین دقیقه دماغ مرا معطر کن

در مجلس شیخ مستان رسم است که ساقی چون پیاله پر کند از روی تعظیم ببوسی داده بمستان میدهد لب پیاله بوسیدن کنایه از حصول نکات عرفانی ما است دقیقه چیز باریک مراد نکات عرفان [illegible] معنی آنست که [illegible] ازانجا [illegible] خود که باز گوید بدین دقیقه دماغ طالبان را [illegible] قوله

ستاره شب هجران نمی فشاند نور	بیام قصر برآ و چراغ مه بر کن

ستاره کنایه از محبوب مجازی معنی آنست که محبوب حقیقی [illegible] محبوب مجازی ستاره وار در شب هجران [illegible] خورشید [illegible] حقیقت [illegible] خود [illegible] حقیقت خورشید محبوب مجازی نور [illegible] نمی فشاند بیام قصر وجود ما برآ و چراغ اجمال خود را برافروز

ولقاے خود بنما قوله

ازین مرقع پشمینه تنگ در تنگم ‌‌ ‌‌ بیک کرشمهٔ صوفی وشم قلندر کن

مرقع خرقه زہد و پارسائی بہ تنگ بسیار دلفظ با زائدہ کرشمه ظہور وتجلی وش مانند قوله

پس از ملازمت عیش وعشق مہرویان ‌‌ ‌‌ ز کارہا که کنی شعر حافظ از بر کن

از بر یاد

غزل

ز جور چرخ بلا فریادم اے مسلمانان ‌‌ ‌‌ فلک بکین من مستمند بسته میان

جور چرخ گردش فلکی که نزول بلاہا و حوادث بنماید - زمان زمان ساعة فساعة ملول ولتنگ و دلگیر نہال درخت نو نشانده نظیر مانند وجه روے وطریق منعم صاحب نعمت کہان ومہان خوردان وبزرگان رہین گرو المنت بار نعمت برگردن کسے نہاد که از عہدہ شکر آن برنمیتوان آمد واین جز حق غیرے رانمی سزد پیر وجوان ہمگی خلق چه قاعدہ ایست که ہرجا که مذکور دو چیز مے شود کل مراد دارند چون عجم وعرب وروم وزنگ وروز وشب وسیاہ وسفید معدن کان -

غزل

شاہ شمشاد قدان خسرو شیرین دہنان ‌‌ ‌‌ که بمژگان شکند قلب ہمه صف شکنان

شمشاد قدان وشیرین دہنان محبوبان قلب فوج صف شکنان مبازران شیرین سخنان معشوقان وشاعران گزیدہ قوله

تا کے از سیم وزرت کیسه تہی خواہد بود ‌‌ ‌‌ بندہ ما بشو وبرخور ز ہمه سیم تنان

سیم وزر معرفت ومحبت کیسه تہی مفلس برخور فیضے حاصل نما سیمبران معشوقان قوله

کمتر از ذرہ نئی پست مشو مہر بورز ‌‌ ‌‌ تا بخلوتگه خورشید رسی چرخ زنان

پست مشو کم ہمتی منما مہر بورز عشق حاصل کن چرخ زنان رقص کنان قوله

بر جہان تکیه مکن گر قدحے میداری ‌‌ ‌‌ شادیٔ زہرہ جبینان خور ونازک بدنان

بر جہان تکیه مکن اعتماد برین جہان فانی منما گر قدح میداری اگر قدح وجود پر از زندگی میداری و یا آنکه در عیش وعشرت ہستی شادیٔ زہرہ جبینان خور ونازک بدنان بلکه در صحبت

محبوبان و مجالست معشوقان که کنایه از عرفا که بمرتبهٔ محبوبیت رسیده اند بسر برو فرحتے از دیدار ایشان حاصل نما قوله

پیر پیمانه کش ما که روانش خوش باد	گفت پرهیز کن از صحبت پیمان شکنان

پیر پیمانه کش مرشد روانش خوش باد دل او را شاد دارا د پیمان شکنان ظاهر پرستان که روز الست با خدا عهد بسته اند که قالوا بلی والحال آن عهد را فراموش کرده گرفتار اسباب و تعلقات دنیوی گردیده اند قوله

دامن دوست بدست آر ز دشمن بگسل	مرد یزدان شو و ایمن گذر از اهرمنان

دامن دوست بدست آر بدوست صحبت دار و واصل شو و بگسل صحبت با دوستان که عاشقانند دار ز دشمن بگسل واعرض عن الجاهلین و نیز دشمن کنایه از نفس و شیطان مرد یزدان شو خود را در کار و بار خدا کن ایمن گذر از اهرمنان از وساوس نفس و شیطان ایمن باش چه ع محال ست چون دوست دارد ترا ٭ که در دست دشمن گذارد ترا ٭ قوله

با صبا در چمن لاله سحر میگفتم	که شهیدان که اند این همه خونین کفنان

صبا کنایه از مرشد چمن لاله مجلس عشاق خونین کفنان عاشقان قوله

گفت حافظ من و تو محرم این راه نه ایم	از می لعل حکایت کن و شکر دهنان

سخن از صحبت و محبوبان باید گفت غزل

شراب لعل کش و روی مه جبینان بین	خلاف مذهب آنان جمال اینان بین

شراب لعل محبت حقیقی مه جبینان عارفان محقق که از شعاع آفتاب احدیت نورے همچو ماه اقتباس کرده اند که نور القمر مستفاد من نور الشمس آنان اشارة بزاهدان ظاهر پرست اینان اشاره بمه جبینان واعارف است چون اشارة بمشار الیه واحد قریب کنند این گویند و اگر بمشار الیه بعید کنند آن گویند ع آدمی زاده طرفه معجونیست ٭ کز فرشته سرشته وز حیوان ٭ گر کند میل این شود به از این ٭ ور کند میل آن شود بتر از آن ٭ و باید دانست که حقیقة اشارت بمشار الیه محسوس کنند بمشار الیه معقول متصور و ذهن نیز کنند ع این که میگویند آن بهتر ز حسن ٭ یار ما این دارد و آن نیز هم ٭ یعنی اینکه گویند یعنی ادا و ملاحت از حسن بهتر است یار ما هر دو دارد چون امر معقول نسبت بامر محسوس یک گونه ابهامے دارد و لهذا لفظ آن که موضوع از برای بعید است

اشارت کرده درینجا مراد از آنان زاهدان و منکران معنی آنست که ای دل در محبت حقیقی درای و رسته عارفان حق را قبله مراد خود نما و برخلاف زاهدان خود تراش شیفته جمال عارفان باش قوله

بزیر دلق ملمع کمندها دارند
درازدستی این کوته‌آستینان بین

درازدستی بلندهمتی باقتضای فطرت کوته‌آستینان فقر و ناداری معنی آنست این مه‌جبینان که کنایه از عرفاست بزیر دلق ملمع کمندها دارند و بلندهمتی این بی‌سر و پایان ببین که هیچ نمی‌پردازند و بکونین سر فرو نمی‌آرند ازینجاست که قال ع ان الله یحب المعالی الهمم پس پیروی قوم بگزین تا بمرادرسی قوله

بخرمن دوجهان سر فرو نمی‌آرند
دماغ و کبر گدایان خوشه‌چینان بین

بکونین سر فرو نمی‌آرند چنانچه بزرگی فرموده الهی دنیا را بدشمنان ده و عقبی را بدوستان خود ده بدماغ ایشان نگاه کن که چه بی‌پروا اند و هیچ بنعیم عقبی و دنیا نمی‌پردازند قوله

گره ز ابروی مشکین نمی‌گشاید یار
نیاز اهل دل و ناز نازنینان بین

هیچ نوع چین از ابرو نمی‌کشاید و رحم دلی را کار نمی‌فرماید اهل دل عاشقان نازنینان معشوقان قوله

حدیث مهر و محبت ز کس نمی‌شنوم
وفای صحبت یاران و همنشینان بین

عجب وقت رو داده که اسم محبت ازمیان برخاسته قوله

اسیر عشق شدن چارهٔ خلاص منست
ضمیر عاقبت‌اندیش پیش‌بینان بین

علاج خلاصی ازین قیود دنیوی غیر از گرفتاری تو ممکن نیست پس اندیشه پیش‌بینان عاقبت‌اندیش را ببین که چه چاره نیکو دریافته اند قوله

غبار خاطر حافظ ببرد صیقل عشق
صفای آینهٔ پاک پاک‌بینان بین

آئینه پاک دل مصفا قوله غزل

صبحست ساقیا قدحی پر شراب کن
دور فلک درنگ ندارد شتاب کن

صبح کنایه از ابتدای حال دور گردش درنگ ندارد گذرانست قوله

زان پیشتر که عالم فانی شود خراب
ما را ز جام بادهٔ گلگون خراب کن

گلگون سرخ خراب مست و فانی قوله

خورشید مے ز مشرق ساغر طلوع کرد	گر برگ عیش میطلبی ترک خواب کن

مے بمعنت خورشید مے اضافه بیانیه ساغر کنایه از دل مشرق ساغر اضافه بیانیه برگ اسباب ترک خواب کن ٥ عجبا للمحب کیف ینام ٭ کل نوم علی المحب حرام ٭ قوله

روزیکه چرخ از گل ما کوزها کند	زنهار کاسهٔ سر ما پر گلاب کن

زنهار البته گلاب کنایه از شراب که گل گلاب گویند و نیز معرفه قوله

ما مرد زهد و توبه و طامات نیستیم	با ما بجام بادهٔ صافی خطاب کن

مرد لایق طامات مثل قیل و قال خطاب ندا قوله

کار صواب باده پرستیست حافظا	برخیز و روی عزم بکار صواب کن

صواب نیک باده پرستی عشقبازی کار صواب عشقبازی عزم قصد غزل

فاتحهٔ چو آمدی بر سر خسته بخوان	لب بگشا که میدهد لعل لبت بمرده جان

فاتحه سوره اخلاص و معروف خسته کنایه از عاشق لب بگشا بسخن در آ میدهد بمرده جان عاشقان را جان نوازی میکند قوله

آنکه بپرسش آمد و فاتحه خواند و میرود	گو نفسی که روح را میکنم از پیش روان

گو نفسی بگوئید که توقف فرما قوله

ای که طبیب خسته روی و زبان من ببین	کین دم و دود سینه ام بار دلست بر زبان

طبیب خسته طبیب عاشقان هستی قوله

گرچه تب استخوان من کرد ز مهر گرم و رفت	همچو تبم نمیرود آتش مهر ز استخوان

آتش حسد عشق قوله

باز نشان حرارتم ز آب دو دیده ام ببین	نبض مرا که می دهد هیچ ز زندگی نشان

لفظ به بین ملحق است به نبض مرا قوله

آنکه مدام شیشه ام از می لعل داده است	شیشه ام از چه می برد پیش طبیب هر زمان

مدام شیشه ام شیشه مے مرا غزل

فغان که همچو چرخ از روزگار یکسان مان	که تنگدل کندم دانما زبهر دو نان

بیتی بود در این غزل ه حافظا از آب زندگی شعر تو داد شربتم ٭ ترک طبیب کن بیا نسخهٔ شربتم بخوان ٭

افغان همی شنوم فریادی کنم زبان زبان ساعت بساعت هر نفس و سپیدم بیشواسیه توشه غزل

کرشمه کن و بازار ساحری بشکن | بغمزه رونق ناموس سامری بشکن

کرشمه ناز وظهور بازار ساحری رونق زهد و پارسائی بشکن ترک نما غمزه برهم زدن چشم و نیز نگاه وقیل ظهور وخفا ناموس بانگ وآوازه سامری بالاچیند جا مرقوم شد قوله

بآهوان نظر شیر آفتاب بگیر | بابروان دوتا قوس مشتری بشکن

شیر آفتاب اضافه بیانیه دوتا خمار قوس کمان وبرج مشتری قوله

بباد ده سر و دستار عالمی یعنی | کلاه گوشه بآیین دلبری بشکن

کله شکستن کلاه آراستن وکج نهادن قوله

برون خرام و ببر گوی نیکی از همه کس | سزای حور بده رونق پری بشکن

برون خرام بیرون آی رونق بشکن خوار وبی قدر ساز قوله

چو عطرسای شود زلف سنبل از دم باد | تو قیمتش بسر زلف عنبری بشکن

عطر بکسر خوشبوی شهر قیل صمغ درختی است وبعضی گویند چشمه ایست در دریا از قعر بجوشد و بر سر آب می آید وقیل سرگین دابه ایست قوله

چو عندلیب فصاحت فروشد حافظ | تو قدر او بسخن گفتن دری بشکن

دری فارسی منسوب بدره کوه چنانچه کبک دری و دری زبانیست که در دره کوه روستا بدان ناطق بودند ونیز گفته اند هر لغتی که درو نقصان نباشد دریست مثلا شکم و برو و کو و چون این زبان مخلوط بزبان دیگر نشود لهذا افصح خوانند وبعضی گویند دری لغت مردم بدخشان است ونیز گفته اند که ملائک آسمان چهارم بلغت دری تکلم مینمایند غزل

گلبرگ را ز سنبل مشکین نقاب کن | یعنی که رخ بپوش و جهانی خراب کن

گلبرگ کنایه از رخ مراد ذات سنبل مشکین زلف مراد صفات قوله

بگشا بشیوه نرگس مست خراب را | وز رشک چشم نرگس رعنا بخواب کن

رعنا گلی است زرد قوله

قوله

بنگر برنگ لالہ و عزم شراب کن	بوے بنفشہ بشنو و زلف نگار گیر

لالہ معشوق عزم قصد قوله

با دشمنان قدح کش و با ما عتاب کن	ما بخت خویش و خوے ترا آزمودہ ایم

قدح کش قدح کشندہ عتاب کن سرزنش کنندہ قوله

وین خانہ را قیاس اساس از حباب کن	ہمچون حباب دیدہ بروے قدح کشای

حباب بلبلہ قدح کنایۃ از مرشد وین خانہ کنایۃ از دنیا و وجود اساس بنیاد معنے این بیت آنست کہ دیدہ خود را بر روے مرشد بکشا و ہیچ تعلل و توقف مکن کہ دیدہ با حباب مناسبتے دارد و این دار دنیا را قیاس بدار حباب کن کہ بقا بیش ندارد پس آنچہ ضرور نیست زود ترک بدست آرد کار این دم را بدم دیگر مسپار قوله

شمشیر کین بخون دل ما خضاب کن	زانجا کہ رسم عادت عاشق کشی تست

رسم روش عادت خوے خصم مدعی بادہ شراب غزل

بدست رالغمزۂ ساقی حوالہ کن	ما سرخوشیم بادۂ ما در پیالہ کن

سرخوش مست قوله

بر روے روز سنبل مشکین کلالہ کن	در جام ماہ بادۂ چون آفتاب ریز

کلالہ قسمے از زلف قوله

غسلے برآر توبۂ ہفتاد سالہ کن	اے پیر خانقہ بخرابات شو دمے

خرابات مقام عشق غزل

ہجران بلاے جان شد یارب بلا بگردان	بیسوزم از فراقت روا ز جفا بگردان

بلا بگردان رفع بلا شنا قوله

تا او بسر در آید بر رخش پا بگردان	مہ جلوہ می نماید بر سبز خنگ گردون

سبز خنگ گردون فلک رخش بفتح نام اسپ رستم کہ آنرا از میان پنجاہ ہزار اسپ بتفحص بیرون آوردہ و غیر رخش اسپے دیگر بار رستم کشیدن نتوانست وہم با رخش رستم در چاہ افتاد و یکجا جان داد

دستبرد بمعنے مطلق اسپ قوله

یغمای عقل و دین را بیرون خرام سرمست | بر سر کلاه بشکن در بر قبا بگردان

یغما غارت و نام شهر و اینجا بهمین معنے است خرام اشاره برفتار محبوب بشکن آراسته کن و ریبید قوله

مرغوله را بگردان یعنی برغم سنبل | گرد چمن بخوری همچون صبا بگردان

مرغوله قسمے است از زلف برغم برضد بخور خشبوی قوله

ای نور چشم مستان در عین انتظارم | چنگ حزین و جامی بنواز یا بگردان

ای نور چشم مستان ای محبوب من که نور چشم عاشقانی قوله

دوران چو مینویسد بر عارض بتان خط | یارب نوشته بد از یار ما بگردان

عارض رخساره نوشته حادثه و آفت و نیز اشارة بدان خط قوله

حافظ ز خوبرویان قسمت جز اینقدر نیست | حکم رضا نداری حکم قضا بگردان

حکم رضا نداری راضی نمیشوی حکم قضا بگردان قضا را تغیر ده غزل

منم که شهرهٔ شهرم بعشق ورزیدن | منم که دیده نیالوده ام ببد دیدن

شهره مشهور عشق ورزیدن عاشقی و شاهد بازی قوله

به پیر میکده گفتم که چیست راه نجات | بخواست جام می و گفت عیب پوشیدن

پیر میکده مرشد بخواست جام مے و گفت عیب پوشیدن یعنی مے نوشیدن و عیب پوشیدن قوله

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم | که در طریقت ما کافری است رنجیدن

در طریقت ما یعنے در عاشقی قوله

مراد ما ز تماشای باغ عالم چیست | بدست مردم چشم از رخ تو گل چیدن

مردم چشم مردمک یعنی من که تماشای عالم را مے بینم مراد ما ازین تماشای جهان آنست تا ظهور ذات ترا معائنه مے نمایم قوله

بمی پرستی ازان نقش خود بر آب زدم | که تا خراب کنم نقش خود پرستیدن

مے پرستی عشقبازی زان ازان واسطه نقش خود بر آب زدم خود را غرق گردانیدم قوله

برحمت سر زلف تو واثقم ورنه | کشش چو نبود ازان سو چه سود کوشیدن

سر زلف جذبه محبت و عشق واثق استوار کشش چو نبود ازانسو چه سود کوشیدن موافق آن که تاکه از جانب معشوق نباشد کششی کوشش عاشق بیچاره بجاے نرسد قوله

زخط یار بیاموز مهر با رخ خوب ۔ که گرد عارض خوبان خوشست گردیدن

معنی این بیت آنست گرد معشوق گردیدن و خود را فداے آن نمودن از خط یار بیاموز که مدام برخ محبوب گردیدنست

عنان بمیکده خواهیم تافت زین مجلس ۔ که وعظ بے عملان واجبست نشنیدن

میکده عشق زین مجلس اشارة بزهد واجب لازم غزل

مرغ دلم طائریست قدسی عرش آشیان ۔ در قفص تن ملول سیر شده از جهان

مرغ دل اضافة بیانیه طائر پرنده قدسی پاک قوله

در فرش این خاکدان چون بپرد مرغ ما ۔ باز نشیمن کند بر سر آن گلستان

در فرش اینخاکدان اشاره بدنیا مرغ کنایه از روح نشیمن آشیان مرغان و جاے نشستن و آن مقام که همیشه آنجا باشند آن گلستان اشارة بمقام قرب و عالم اطلاق قوله

چون بپرد زین جهان سدره بود جاے او ۔ تکیه که باز ما کنگره عرش دان

سدره درخت کنار و نام مقام جبرئیل که سدرة المنتهیٰ گویند تکیه گه مکان باز کنایه از روح قوله

سایهٔ دولت فتد بر سر عالم بسے ۔ گر بزند مرغ ما بال و پرے در جهان

بال بازو قوله

عالم علوی بود جلوه گه مرغ ما ۔ آب خور او بود گلبن باغ جنان

آب خور جاے آب خوردن و قسمت و نصیب گلبن درخت گل جنان بهشت غزل

نکتهٔ دلکش بگویم خال آن مهرو ببین ۔ عقل و جان را بستهٔ زنجیر آن گیسو ببین

دلکش کشنده دل است مطبوع و مرغوب قوله

حلقهٔ زلفش تماشا خانهٔ باد صباست ۔ جان صد صاحبدل آنجا بستهٔ یک مو ببین

حلقهٔ زلف مقام و شق تماشا خانه گذرگاه و مکان تماشا باد صبا کنایه از عاشق یا جذبه از جذبات عشق

قوله ۔ عیب دل کردم که وحشی وضع و هرجائی مباش ۔ گفت چشم شیر گیر و غنج آن آهو ببین

وحشی رمنده غنج بضم و فتح کرشمه قوله

عاشقان آفتاب از دلبرما غافلند ای نصیحت گو خدا را رو ببین و رو ببین

خدا را یا واسطهٔ خدا رو ببین و رو ببین خوشامد ما مکن و روی معشوق ما ببین که آفتابیست یا نه قوله

آنکه من در جستجویش از خود بیرون شدم کس ندیده است و نبیند مثلش از هر سو ببین

جست وجو طلب غزل

نافه شد خون جگر از حسرت آن آهو ببین مهر زد چون آفتاب ابروی آن مهرو ببین

بزم رندان مجلس عاشقان مهر آفتاب آن مهرو اشارهٔ محبوب زان عنبر خوشبو کنایت از زلف محبوب دون کمینه تلبیس مکر و فریب غزل

یارب آن آهوی مشکین بختن باز رسان وان سهی سرو روان را بچمن باز رسان

آهوی مشکین کنایه از مرشد و محبوب ختن کنایه از وطن سهی سرو روان مرشد و محبوب چمن کنایه از وطن قوله

دل آزردهٔ ما را به نسیمی بنواز یعنی آن جان ز تن رفته بتن باز رسان

نسیم باد خنک و خوشبو مراد توجه قوله

سنگ و گل گشت عقیق از اثر گریهٔ من یارب آن گوهر رخشان یمن باز رسان

عقیق کوهی است یمن که از آن عقیق سنگی است چون در انگشتری کنند اندوه از دل ببرد قال علیه السلام تختموا بالعقیق فانه مبارکة قوله

بر و ای طائر میمون همایون طلعت پیش عنقا سخن از زاغ و زغن باز رسان

طائر میمون محبوب عنقا سیمرغ کنایه از محبوب زاغ و زغن رقیبان قوله

آنکه بودی وطنش دیدهٔ حافظ یارب بمرادش ز غریبی بوطن باز رسان

غریبی مسافرت —

ردیف الواو

ای قبای پادشاهی راست بر بالای تو زینت تاج و نگین از گوهر والای تو

بالای قد گوهر والا ذات عالی صفات قوله

آفتاب فتح را هر دم طلوعی میدهد از کلاه خسروی رخسار مه سیمای تو

مہ سیما ماہ وش قولہ

از رسوم شرع و حکمت با ہزاران اختلاف — نکتۂ ہرگز نشد فوت از دل دانای تو

رسوم جمع رسم قولہ

آب حیوانش ز منقار بلاغت میچکد — طوطی خوش لہجہ یعنی کلک شکر خای تو

لہجہ آواز قولہ

آنچہ اسکندر طلب کرد و ندادش روزگار — جرعۂ بود از زلال جام غم فرسای تو

آنچہ اسکندر طلب کرد یعنے آب حیوان جرعہ قطرہ غم فرسا دافع غم قولہ

عرض حاجت در حریم حضرتت محتاج نیست — راز کس مخفی نماند بر فروغ رای تو

چرا کہ جام جہان نماست ضمیر منیر دوست فروغ روشنی غزل

ای خوشا سیر از چین خاک راہ تو — خورشید سایہ پرور طرف کلاہ تو

طرف گوشہ قولہ

نرگس کرشمہ میکند از حد برون خرام — ای جان فدای شیوۂ چشم سیاہ تو

نرگس مراد ساکت لال اللسان کرشمہ میکند یعنے خود فروشی مینماید و دعوی ہمسری میکند ای بیننده ای کسے شیوہ انجا بمعنے انگاہ — قولہ

خونم بخور کہ ہیچ ملک با چنین جمال — از دل نیایدش کہ نویسد گناہ تو

ملک فرشتہ از دل نیایدش یعنے دلش برین نیاید قولہ

با ہر ستارۂ سحر و کار ست ہر شبم — از حسرت فروغ رخ ہمچو ماہ تو

تمام شب را در اختر شماری بسر میبرم قولہ

حافظ طمع مبر ز عنایت کہ عاقبت — آتش زند بخرمن غم دود آہ تو

بمضمون لا تقنطوا من رحمۃ اللہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعا خرمن بکسر تودہ غلہ مالیدہ وغیرہ باکاہ آمیختہ

غزل

ای آفتاب آئینہ دار جمال تو — مشک سیاہ مجمرہ گردان خال تو

آئینہ دار حجام مجمرہ گردان عود سوز دارندہ قولہ

در اوج ناز و نعمتی ای پادشاہ حسن — یارب مباد تا بقیامت زوال تو

اوج بلندی قوله

مطبوع تر ز روی تو صورت نه بست هیچ | طغرا نویس ابروی مشکین مثال تو

مطبوع زیبا نقش صورة صورت نه بست نیافرید طغرا نشان پادشاه طغرا نویس کنایه از حق تعالی مثال فرمان قوله

در چین زلفش ای دل مسکین چگونه | کاشفته گفت باد صبا شرح حال تو

چین زلف جذبه عشق و محبت و نیز شدائد تعلقات دنیوی آشفته پریشان قوله

برخاست بوی گل ز در آشتی در آی | ای نوبهار ما رخ فرخنده فال تو

برخاست بوی گل ایام بهار رسید قوله

تا پیشوای تخت روم تهنیت کنان | کو مژده ز مقدم عید وصال تو

تهنیت مبارکباد مژده خوشخبر مقدم پیش آمدن قوله

حافظ درین کمند سر سرکشان بسیست | سودای کج مپز که نباشد مجال تو

درین کمند اشارة بعشق و محبت سودای کج خیال کج کنایه از طلب عافیت و تندرستی و نیز وصال

غزل

ای در چمن خوبی رویت چو گل خودرو | چین شکن زلفت چون نافه چین خوشبو

خودرو خود بخود روینده و نیز قسمی از اقسام لاله که آن را لاله خودرو گویند چین نام شهر و شکن بردن قوله

ماه است رخت یا روز مشک است خطت یا شب | سیم است برت یا عاج سنگ است دلت یا رو

رو قسمی از کائنات که روئین گویند قوله

آن رائحه زلفت یا لخلخه عنبر | یا غالیه می ساید در باغچه حسن او

رائحه بوی خوش لخلخه معجونی باشد خوشبو قیل گویی عنبرین یا چیزی خوشبوی آمیز چون عود قماری و مشک کافوری و عنبر اشهب و کافور یا می غالیه عطریست نهایت لطیف قوله

بابا به ازین می باش تا راز نگردد فاش | خوشبو بر اگر باشی یا دلشدگان نیکو

فاش آشکار قوله

استاد غزل سعدی است پیش همه کس اما | دارد سخن حافظ طرز سخن خواجو

وله ایضاً در ردیف شین غزل

اے تو بہارِ مارخِ فرخندہ فالِ تو — مشروح کارنامۂ خوبی جمالِ تو

کارنامہ علم خانہ و فرہنگ قولہ

صحن سرای دیدہ بشستم ولے چہ سود — کاین گوشہ نیست درخورِ خیلِ خیالِ تو

صحن سرای دیدہ بشستم یعنی صحن دیدہ را از خس و خاشاک تصورات ماسوی اللہ پاک و مصفا نمودہ اما چہ سود چون لائق خیال و تصور جمال تو نیست کین گوشہ اشارہ بدیدہ درخور لائق و زیبا خیل گروہ قولہ

در صدر خواجہ عرض کند این جفا کنم — شرح نیازمندی دل با ملالِ تو

ملال ستوہ آوردن این نقطہ سیاہ اشارہ بمردمک مدار جائے قرار حدیقہ باغ و حدیقہ بینش چشم حلقہ بگوشان فرمانبرداران غزل

اے پیک راستان خبر یار ما بگو — احوالِ گل بہ بلبلِ دستان سرا بگو

پیک نامہ برقاصد راستان یعنی شنوندگان از حد برد گل کنایہ از معشوق بلبل دستان سرا عاشق — السان [illegible] قولہ

ہر چہ [illegible] [illegible] گاہ — با ما سرِ چہ داشت ز بہرِ خدا بگو

آن سر [illegible] بہ تعینات و کثرات قولہ

جان پرورست قصۂ اربابِ معرفت — رمزے برو بپرس و حدیثے بیا بگو

ارباب معرفت عاشقان قولہ

ہر کس کہ گفت خاک در دوست توتیاست — گو این سخن معائنہ در چشمِ ما بگو

توتیا سنگ سرمہ و قبیل بصری قولہ

گر دیگرت بران درِ دولت گذر فتد — بعد از ادائے خدمت و عرضِ دعا بگو

و یکبارے بار دیگر در دولت جناب معشوق ادا ادا کردن قولہ

بر این فقیر نامۂ آن محتشم بخوان — با این گدا حکایتِ آن بادشا بگو

این فقیر و این گدا اشارہ بخود آن محتشم و آن بادشاہ اشارہ بمعشوق قولہ

مرغ چمن بہ بوی سمن دوش میگریست — آخر تو واقفی کہ چہ رفت اے صبا بگو

لہ این ابیات در نسخہ موجودہ [illegible]

مرغ چمن بلبل بوبه من بر گریه من قوله

هرچند ما بدیم تو ما را بدان مگیر | شاهانه ماجرای گناه گدا بگو

بدان مگیر مواخذه آن مکن شاهانه ماجرای گناه گدا بگو۔ ماجرا قصه و افسانه مانند سلطان
گناه گدایان را بذیل عفو بپوشان قوله

آن می که در سبو دل صوفی بعشوه برد | کی در قدح کرشمه کند ساقیا بگو

صوفی زاهد ظاهر پرست منع باز داشتن خرابات عالم عشق حضور بر و می محبت حق سبو دل مرشد
قدح دل مسترشد کرشمه ظهور ساقی بحکم وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا معشوق حقیقی ساقی اینجا
کیست یعنی محض ذات وسی همیشه بکام ممکنات چون در اینجا می پرستی میکنند باز اینجا نیز مستی
میکنند میخورند آن می باستعداد خویش مست می آیند بر میعاد خویش قوله

حافظ اگرت بمجلس او راه میدهند | می نوش و ترک رزق ز بهر خدا بگو

ترک رزق ز بهر خدا بگو اسے توکل بخدا کن فَتَوَكَّلُوْا عَلَى اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِيْنَ غزل

بجان پیر خرابات و حق صحبت او | که نیست در سر من جز هوای خدمت او

یا قسمیه پیر خرابات مرشد هوا محبت و آرزو قوله

بهشت اگرچه نه جای گناهگار انست | بیار باده که مستظهرم برحمت او

مستظهرم برحمت او قوی پشت هستم برحمت او یعنی برحمت او امید قوی دارم قوله

چراغ صاعقه آن سحاب روشن باد | که زد بخرمن من آتش محبت او

صاعقه آتش آسمانی یعنی برق و تجلی سحاب ابر کنایه از فضل قوله

بیار باده که دوشم سروش عالم غیب | نوید داد که عام است فیض رحمت او

سروش جبرئیل و قیل هر فرشته نوید مژده قوله

بر آستانه میخانه هر که یافت رهی | ز فیض جام می اسرار خانقاه بداند [illegible]

میخانه عشق هزل بیاپی اعراض و انکار مکن۔ روزی شیخ ابو عثمان بطلب شیخ یوسف بن حسین
در محله خرابات خانه یافت سلام گفت شیخ برخاست و ابو عثمان تعظیم او کرد و بنشست و دید که پسر صاحب جمال
پیش نشسته است و قرابه نهاده ابو عثمان گفت با وجود این کمال اینچه حالست یوسف گفت طاسے

درین مملکت پیدا شد و این محله را خرابات خانه ساخت و این خانه میراثی من است که نشسته ام و این قرابه آبخوارہ است عشاق دید آب بود انیجاست بر آستانه میخانه قوله

نکن بچشم حقارت نگاه در من مست	که نیست معصیت و زهد بے مشیت او

اشکال این بیت آنست که زهد که موجب نفع بندگانست مستحسن مینماید اما مشیت معصیت هرگاه که موجب ضرر ایشان است از بهر چه باشد جوابش راجع بآن مسئله است که اصلاح عباد بر حق تعالی واجبست یا نه و این مسئله درمیان ما و معتزله مختلف فیه است و همچنین مسئله مشیت معصیت پس اول تحقیق مسئله مشیت معصیت نمایم بعد ازان درمیان مسئله اصلاح درایم در شرح تعرف آورده که مذهب ما آنست که خیر و شر و کفر و ایمان و طاعت و معصیت همه بعلم خداست و بخواست وے است و بقضا و تقدیر ویست و مذهب معتزله آنست که آنچه خیر است اعلم وے است نه بمشیت و قضا و تقدیر ویست و براین درمیان یکدیگر دلائلها بسیار است اما مسئله اصلاح پس در شرح تعرف آورده اند که معتزله گویند که چون بهتری نکند حق ایشان منع کرده باشد و این ظلم باشد و از خدا ظلم روا نباشد که خود گفته وما انا بظلام للعبید و چون آن کند که بنده را بهتری در ان است و باز او را عذاب کند ظلم باشد و از خدا تعالی ظلم روا نباشد چنانکه گفت ان الله لا یظلم مثقال ذرة جواب از اول آنست که کسے را بر خدا سے حقے واجب نیست تا منع حق ظالم گردد و از ثانی آنکه ظالم آن باشد که حقے واجب منع کند یا اندر ملک کسان بے اذن مالک تصرف کند و چون کسے را بر وے حقے نبود و تصرف اندر ملک خویش بود و از وے برتر کسے نبود تا از وے او را دستوری بایستی خواست چرا بر وے صفت لازم آید و هم در شرح تعرف آورده که هر که جزاے کرد که آن فعل از وے قبیح آید یا مذموم نه از بهر آن بود که اندر ملک کسان کرد یا پاے از حد امر بیرون نهاد و باز حق تعالی هرچه کند اندر ملک خود کند و بر وے کسے را امر نیست و بدین تصرف بر وے ذمی و نکوهشی باز نگردد و اندرین سخن دو نوع تحقیقست یکے اعتقاد درست و دیگر ادب نگاهداشتن اما نصیب اعتقاد آنست ار خیال خیر و شر با اراده حق دانی تا اندر ملک او وے شریک نگفته باشی و نصیب ادب آنست که نکوئیها بوے اضافه کنی و شرها بوے اضافه نکنی و او را نگوئی یا خالق الخیرات و یا محسن و یا جمیل یا فاعل و نگوئی یا شریر یا فاعل بلا و رنج و شداید [illegible] قوله

نمیکند دل من میل زهد و توبه ولی	بنام خواجه بکوشیم و فر دولت او

بیبل خواهش فرّ غرّه و زیبائی و شکوه مدام همیشه طبیعت آفرینش غزل

تا سپه بنفشه مید هد طرّهٔ مشکسای تو	پردهٔ غنچه میدرد خندهٔ دلگشای تو

تا سپه روشنی و پیچ طره موی پیچیده محبوبان که بر دوش سی گذارند قوله

ای گل خوش نسیم من بلبل خویش را مسوز	کز سر صدق میکند شب همه شب دعای تو

گل خوش نسیم محبوب بلبل عاشق قوله

من که ملول گشتمی از نفس فرشتگان	قال و مقال عالمی میکشم از برای تو

قال و مقال گفتگو یعنی من که بعالم عدم در حساب غربت کمل بودم و از کمال غربت اقامت در دنیا رخصت نهادم گفتگوی همه زبان را تحمل میکنم و باقتضاء فطرة الحقیقة این بار میکشم و ملول گشتن از نفس فرشتگان است بموجب اتجعل فیها من یفسد فیها که جمیع ذریات آدم در حساب [illegible] و بیند خالصه [illegible] شنیدند و از موجود شدن وی گریختند دوم مصرع آنکه چون موجود شدم اهل عالم در حق من گفتگوی خوش کردند جهت هلاکت و بخشش باشد مینمایند و من آنهمه برای تو می کشم و تحمل مینمایم زیرا که سپید ام که اگر بوجود نمی آمدم لذت شهود تو از کجا می یافتم قوله

مهر رخت سرشت من خاک ورت بهشت من	عشق تو سرنوشت من راحت من رضای تو

مهر رخت عشق تو سرنوشت حکم ازلی و چیزی که بر سر او نوشته شده قوله

دلق گدای عشق را گنج بود در آستین	گوشهٔ تاج سلطنت می شکند گدای تو

سلطنت او در نظر نمی آرد گنج معرفت در آستین پوشیده سلطنت معرفت و بی پروائی از ماسوا

قوله شاه نشین چشم من تکیه گه خیال تست	جای دعاست شاه من بی تو مباد جای تو

و دعا خواندن خواه برای ضیافت. معنی آنست چشم من که شاه نشین است اسپ تکیه گاه شاه بود و منزلگاه خیال ماه بود یعنی صورة متخیله تو در آنجا نشسته و در ش بر روی دیگران بسته و آن چشم از کمال صفا گنجایش دارد که ترا آنجا بدعوة آرد یا مقام دعاست که در دعا در آییم و از تو آن مسأله نمائیم که جای تو بی تو خالی مباد دیگران را در مقام توجه جای استاد قوله

خوش چمنیست عارضت خاصه که در بهار حسن	حافظ خوش کلام شد مرغ سخن سرای تو

عارض رخساره خاصه علی الخصوص مرغ سخن سرا بلبل غزل

مراد از رقم حافظ با دو در روایت [illegible]
[illegible]

خط عذار یار که بگرفت ماه ازو | خوش حلقهٔ ایست لیکه بدر نیست راه ازو

خط عذار سبزهٔ رخسار شاهدان و درینجا کنایه از نشو و نمای دنیا بود و ماه معروف کنایه از صفات احدیت و گرفتن ماه درین مقام پوشیدن بود یعنی آنست دنیا که بنسبت عوام مذموم است و توجه بدو نمیدهم که الدنیا جیفة وطالبها کلاب نور احدیت را پوشیده و غشاوه بر بصیرت همگنان می آورد و چون مقام دریافت حق است بنسبت خواص که الدنیا مزرعة الآخرة خوش حلقه ایست راه بدر شدن ندارد و گرداب وار هیچکس ازو سر بر نمی آرد و بی عنایت ازلی و هدایت لم یزلی ازان حلقه نمیتوان بر آمد و در زمرهٔ عرفا رحق نمیتوان درآمد **قوله**

ابروی دوست گوشهٔ محراب طاعت است | آنجا بمال چهره و حاجت بخواه ازو

و دنیا ازانجهت که مقام حصول عشق و محبت است گوشهٔ محراب طاعت است دران محراب و را توجهی که مقبول سلف است بدو نمالیس گام همت برار و دران راه و هر حاجت که داری ازو بخواه که وی اینج اوسطی و اخری همه ارج مقامات است **قوله**

ای جرعه نوش مجلس جم سینه پاک دار | کائینه ایست جام جهان بین که آه ازو

یعنی ای سالک سینه را از خطرات ردیه پاک دار هیچ خطرهٔ فاسد بخاطر میار که دل مرشد آئینه ایست جهان بین که هر چه بخاطر سالک خطور پذیرد بر او روشن شود افسوس زو که مسترشد را بطور مشرب روا نمی دارد بهر خطره اش اعتراض پیش می آرد **قوله**

کردار اهل صومعه ام کرد می پرست | این دود بین که نامهٔ من شد سیاه ازو

کردار افعال و اعمال اهل صومعه زاهدان مرائی **قوله**

سلطان غم هر آنچه تواند بگو بکن | من برده ام بباده فروشان پناه ازو

سلطان غم اضافهٔ بیانیه مراد عشق ازو اشارهٔ بغم **قوله**

ساقی چراغ می بره آفتاب دار | گو بر فروز مشعلهٔ صبحگاه ازو

ساقی مرشد چراغ دیده سالک می مراد عشق مجازو آفتاب محبوب عشق حقیقی مشعلهٔ صبحگاه محبوب حقیقی و یا دل سالک که منور ان سالک است چه صبح قیامت که بروی اشارهٔ شعلهٔ دل منور شده باشد و بانوار محبت حق منور شده گشته بیشتر ظهور خواهد بود و هر که بدو رسد

آتش عشق نتافته سراسیمه بیدار حشر خواهد بود که مَن کَانَ فِی هٰذِهٖ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی یعنی
اے مرشد بیا سالکے راکه محبت مجازشده باشد مشتعل و بافروزش آن آتش شعلهٔ آتش ازان آتشش برآرد
در آتش حقیقیش درآکه بآن آتش مشتعل گردد واز سفل باعلی رسد وآن سالک راگو تا دل خود راکه مشتعله
افروخته وغیر راازجوانی خود سوخته ازان آفتاب که کنایه از محبوب حقیقی است نورے اندوزد که صبح قیامت
مشعله وار بپیشش برافروزد و نیز چراغ سے اضافهٔ بیانیه بود و مراد ازان حقایق و معارف بود آفتاب
عبارت دل عارف سالک و شعلهٔ صبحگاه نیز کنایه از دل عارف وازو اشارت بچراغ کرد پس معنی
آنست که بیان معارف و حقائق پیش سالک عارف میکن که او قابلست باحتمال این سخن هرگوهر افروزی
باید که برافروزی دل آن عارف را بآن چراغ که سزاوار است بآن شعاع قوله

آبے بروز نامهٔ اعمال ما فشان | بتوان مگر سترد حروف گناه ازو

سترد تراشید قوله

حافظ که ساز مجلس عشاق ساز کرد | خالی مباد عرصهٔ این بزمگاه ازو

عرصه میدان و هر میدانے که در و درخت نباشد غزل

گلبن عیش میدمد ساقی گلعذار کو | باد بهار می وزد بادهٔ خوشگوار کو

گلبن عیش اضافهٔ بیانیه و نیز شاید تشبیهات باده محبت قوله

هر گل نو ز گلرخی یاد همی کند ولے | گوش سخن شنو کجا دیدهٔ اعتبار کو

یعنی هر گل نو که از زیر زمین برمے آید خبر میدهد از احوال گلرخانی که گوس محبوبی میزدند حالا قسمت الامر
با خاک یکسان شدند گوش سخن شنو گوشے که قابل سخن شنیدن باشد دیدهٔ اعتبار دیدهٔ
عبرت گزین قوله

حسن فروشی گلم نیست تحمل ای صبا | دست ز نم بخون دل بهر خدا نگار کو

یعنی اے صبا تحمل حسن فروشی گل ندارم نگار ما کجاست تا دست بخون دل زنم اے بعشق او مستغرق
گردم یا آنکه این قصه و خونخواری با وعرض نمایم قوله

شمع سحر بسیر مگه لاف ز عارض تو زد | خصم زبان دراز شد خنجر آبدار کو

شمع سحر عاشق طال اللسان خصم اشارة بعاشق طال اللسان قوله

حافظ اگرچه در سخن خازن گنج حکمتست ‏ ‏ ازغم روزگار دون طبع سخن گزار کو

حکمت معرفت غزل

گفتا برون شدی بتماشای ماه نو ‏ ‏ از ماه ابروان منت شرم باد رو

عمریست تا دلم زمقیمان زلف تست ‏ ‏ غافل زحفظ جانب یاران خود مشو

عمریست یعنی بستهٔ زلف مراو عشق حفظ نگاهداشتن قوله

مفروش عطر عقل بهندوی زلف یار ‏ ‏ کانجا هزار نافهٔ مشکین بنیم جو

مفروش فخر مکن زلف یار جذبهٔ عشق کانجا اشارة بجذبهٔ عشق نافهٔ مشکین عقل قوله

تخم وفا و مهر درین کشت زار عشق ‏ ‏ آنگه عیان شود که رسد موسم درو

کشت زار دنیا عیان آشکار موسم درو قیامت قوله

شکل هلال بر سرمه میدهد نشان ‏ ‏ از افسر سیامک و ترک کلاه زو

سیامک نام بادشاهی است پسر کیومرث و نام پهلوانے تورانی زو نام بادشاهے طهاسپ معنے آنست که شکل هلال که از سرماه یعنے اول ماه نمودار میشود واین نشان میدهد از افسر سیامک و ترک کلاه زو یعنے از بادشاهان گذشته خبر میدهد که درو ورمن اینهمه شاهان گذشته اند غزل

مطرب خوشنوا بگو تازه بتازه نو بنو ‏ ‏ بادهٔ دلکشا بجو تازه بتازه نو بنو

نوا سرود بگوی یعنے بسرا سے قوله

بر ز حیات کے خوری گر نه مدام می خوری ‏ ‏ باده بخور بیاد او تازه بتازه نو بنو

بر زحیات کے خوری حصول فائده از زندگی کے نمائی گر نه مدام مے خوری مستغرق عشق نباشی قوله

با صنمی چو لعبتے خوش بنشین بخلوتے ‏ ‏ بوسه ستان بکام از و تازه بتازه نو بنو

با صنم چو لعبتے اشارة بمرشد خوش بنشین بجمع خاطر بوسه ستان زرده ے او حصول فیض از و نما قوله

شاهد دلربای من میکند از برای من ‏ ‏ نقش و نگار و رنگ و بو تازه بتازه نو بنو

شاهد دلربا محبوب حقیقی و مرشد نقش و نگار و رنگ و بو تجلیات که لاتجلی اند مرتبن و نیز بیان حقائق و معارف قوله

باد صبا چو بگذری بر سر کوی آن پری ‏ ‏ قصهٔ حافظش بگو تازه بتازه نو بنو

باد صبا کنایه از مرشد آن پری اشاره بمحبوب

غزل

مرا چشمیست خون افشان ز دست آن کمان ابرو　　جهان بس فتنه خواهد ازان چشم و ازان ابرو

خون افشان خون گریان کمان ابرو معشوقیکه ابروان او کمان شکل باشند فتنه عاشق قوله

هلالی شد تنم زین غم که با طغرای مشکینش　　که باشد مه که بنماید ز طاق آسمان ابرو

هلالی شد تنم یعنی از بس لاغری تن من بمنزله ماه نو گردید طغرا نشان و پادشاه مشکینش ضمیر شین هم برتن و هم بکمان ابرو که باشد مه یعنی ماه کیست وچه یارا اودا قوله

غلام چشم آن ترکم که در خواب خوش مستی　　نگارین گلشنش رویست و مشکین سایبان ابرو

ترک معشوق قوله

همیشه چشم مستش مالکان حسن در زه باد　　که از تشنی تیر او کشد بر سر کمان ابرو

کمان ابرو معشوق قوله

روان گوشه گیران را جبینش طرفه گلزاریست　　که بر طرف سمن زارش همی گردد چمان ابرو

طرفه نادر قوله

اگرچه مرغ زیرک بود حافظ در هواداری　　به تیر غمزه صیدش کرد چشم آن کمان ابرو

هواداری دوستداری

غزل

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو　　یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

مزرع کشت و داس درانتی در وقت رسیدن از کشته خویشتن حضوری و سروری میشود کسیکه بکشته از دور نظاره میکند همچنین مزرع فلک و داس مه نو از کشت زار آخرت یاد میدهد که الدنیا مزرعة الآخرة یعنی هرکس فردا موافق مزرعه خود خواهد درود اگر نیک است نیک واگر بد است بد قوله

گفتم ای بخت بخسپیدی و خورشید دمید　　گفت با اینهمه از سابقه نومید مشو

سابقه روز ازل قوله

تکیه بر اختر شب گرد مکن کان عیار　　تاج کاوس ببرد و کمر کیخسرو

یعنی عاقل را باید که عشوه دنیا نخرد و بفریب او مغرور نشود و بنقش و نگار افلاک و نجوم و سیارات و ثوابت او از کار نرود گفت تکیه بر اختر الخ شب گرد گردنده شب و دزد قوله

گر روی پاک و مجرد چو مسیحا بفلک	از چراغ تو بخورشید رسد صد پرتو

یعنی طالب را باید که درین دنیای فانی آنچنان زندگانی نماید که کار بر و آسان شود و در وقت رحلت از دنیا بی فارغ گردد چنانچه گوید گر روی پاک و مجرد الخ قوله

آسمان گو مفروش اینهمه نخوت که ترا	خرمن مه بجوی خوشه پروین بدو جو

اہل کشف گفته اند که مرد را باید که خود را بنور عشق چنان محلی و مزین سازد که بهمه دنیا و ما فیها نزد شوکت او از ذره حقیر تر نماید گفتن این مثال از وے پسندیده آید آسمان گو مفروش الخ و در بعضے نسخه این بیت چنین دیده شده قوله

جام جمشید من ده که نبیرزد بر من	گنج قارون بجو و ملک سلیمان بدو جو
گوشوار زر و لعل ارچه گران دارد گوش	دور خوبی گذرانست نصیحت بشنو

قوله

ارباب عشق را گفته اند که می باید که در غایت خلق و نهایت تواضع بود یعنی افتادگی و شکستگی را شعار خود سازد و بحسن عاریتی فریفته نشود چنانچه اہل تجربه گفته اند گوشوار زر و لعل ارچه الخ قوله

چشم بد دور ز خال تو که در عرصه حسن	بیدقی راند که برد از مه و خورشید گرو

وقتیکه بحسن و خلق و وفا با دردمندان پیش آید و ترک جفا کرد او را در قلوب اہل الله پیدا میشوند که همه او را ستایش میگویند چشم بد دور قوله

آتش زهد و ریا خرمن دین خواهد سوخت	حافظ این خرقه پشمینه بینداز و برو

گفته اند طینت آدم بسرشتی که واقعست باید که سیرت خود را همان صورت نماید و تشبیه و تلبیس را لباس خود نسوزد و در زرد و ریا آلوده نیست و درین چنانچه میگوید آتش زهد و ریا الخ ۰

ردیف الہا غزل

از خون دل نوشتم نزدیک دوست نامه	انی رأیت دهرا من هجرک القیامه

یعنی مصرع ثانی آنکه بدرستی که دیده ام من زمانه را از هجر تو قیامت قوله

دارم من از فراقت در دیده صد علامت	لیست دموع عینی هذا لنا العلامه

نیست اشکهای چشم من اینست مرا نشانی قوله

هر چند کآزمودم از وے نبود سودم	من جرب المجرب حلت به الندامه

بکسے که بیازماید آزموده شده را فرود آید بوے پشیمانی قوله

پرسیدم از طبیبی احوال دوست گفتا ‖ فی بعدها عذاب فی قربها السلامه

در دوری او عذابست و در قرب او سلامت - قوله

گفتم ملامت آید گرد دوست گردم ‖ والله ما رأینا حبا بلا ملامه

سوگند خدا هرگز ندیده ام هیچ دوستی بے ملامت قوله

با دو صبا ز حالم تا گه نقاب برداشت ‖ کالشمس فی ضحاها تطلع من الغمامه

مانند آفتاب که در وقت چاشت از زیر ابر طلوع نماید قوله

حافظ چو طالب آمد جامے بجان شیرین ‖ حتی یذوق منه کاسا من الکرامه

تا اینکه بچشد از وے یعنی بسبب وے پیاله از نوازش بزرگواری قوله غزل

ای از فروغ رویت روشن چراغ دیده ‖ چون چشم مستت چشم جهان ندیده

فروغ روشنی قوله

در قصد خون عاشق ابرو و چشم شوخت ‖ گه این کمین گشاده گه آن کمان کشیده

این اشاره بچشم آن اشاره بابرو قوله

وز سوز سینه هر دم دودم بسر بر آید ‖ چون عود چند باشم در آتش آرمیده

عود چوبیست خوشبو غزل

از من جدا مشو که توام نور دیده ‖ آرام جان و مونس قلب رمیده

مونس الفت دهنده قلب رمیده دل بیقرار قوله

از چشم بد مباد بدستت گزند از آنکه ‖ در دلبری بغایت خوبی رسیده

گزند زیان بغایت خوبی رسیده بکمال خوبی رسیده قوله

از دامن تو دست ندارند عاشقان ‖ پیراهن صبوری ایشان دریده

از دامن تو دست ندارند دامنت نگذارند قوله

چشم بد از تو دور که در طرز دلبری ‖ خط بر جمال یوسف کنعان کشیده

خط کشیدن منسوخ کردن قوله

زین سرزنش که کرد ترا دوست حافظا ‖ بیش از گلیم خویش مگر پا کشیده

پا از گلیم خویش بیرون کردن کار بیش از اندازه خود کردن - غزل

اے کہ با سلسلۂ زلف دراز آمدۂ　　فرصتت باد کہ دیوانہ نواز آمدۂ

دیوانہ کنایہ از عاشق قولہ

ساعتے ناز مفرما و بگردان عادت　　چون بپرسیدن ارباب نیاز آمدۂ

بگردان عادت یعنے در غمخواری بکوش ارباب نیاز عاشقان قولہ

پیش بالاے تو میرم چہ بصلح و چہ بجنگ　　کہ بہر حال برانداز ناز آمدۂ

بالات چہ بصلح و چہ بجنگ خواہ بصلح پیش آئی خواہ بجنگ بہر حال ہم در صلح ہم در جنگ قولہ

آب و آتش بہم آمیختہ از لب لعل　　چشم بد دور کہ خوش شعبدہ باز آمدۂ

شعبدہ باز بازیگر قولہ

زہے من با تو چہ سنجد کہ بیغماے دلم　　مست و آشفتہ بخلوتگہ راز آمدۂ

چہ سنجد چہ وزن دارد یعنے اے حیرت در خلوتگہ راز خلوت عاشق قولہ

گفت حافظ دگرت خرقہ شراب آلودست　　مگر از مذہب این طائفہ باز آمدۂ غزل

چراغ روے ترا شمع گشت پروانہ　　مرا ز عشق تو پر جان خویش پروانہ

پروانہ کسے کہ بر شمع و چراغ زند و آنکہ متوسط نفاذ بود و معنی ترکیبی فراغت نہ قولہ

خرد کہ بند مجانین عشق مے فرمود　　ببوئے حلقۂ زلف تو گشت دیوانہ

بند قید مجانین جمع مجنون قولہ

بمژدہ جان بصبا داد شمع در نفسے　　ز شمع روے تواش چون رسید پروانہ

صبا مرشد شمع سالک پروانہ خبر قولہ

ببوے زلف تو گر جان بباد رفت چہ شد　　ہزار جان گرامی فداے جانانہ

ببوے زلف تو بجذبہ عشق تو بجان اسپند جان را سپند باید کرد قولہ

چہ نقشہا کہ برانگیختم و سود نداشت　　فسون ما بر او گشتہ است افسانہ

چہ نقشہا اشارۃ بعجز و نیازمندی فسون ما اشارۃ بہمان نقشہا بر او یعنی نزد او افسانہ لا ینفع قولہ

حدیث مدرسہ و خانقہ مگوے کہ باز　　فتاد در سر حافظ ہواے میخانہ

مدرسہ و خانقہ زہد و صلاح غزل

خنک نسیم معنبر شمامهٔ دلخواه | که در هوای تو برخاست بامداد پگاه

خنک سرد و خوش نسیم باد نرم معنبر خوشبو شمامه بوی خوش بامداد پگاه سحرگه قوله

دلیل راه شوای طائر خجسته لقا | که دیده آب شد از شوق خاک آن درگاه

دلیل راهنما قوله

ببین بشخص نزارم که غرق خون دلست | هلال زار کنار شفق کشند نگاه

نزار لاغر قوله

ز دوستان تو آموخت در طریقت مهر | سپیده دم که صبا چاک زد شعار سیاه

سپیده دم سحرگاه شعار سیاه لباس سیاه غزل

در سرای مغان رفته بود و آب زده | نشسته پیر صلای بشیخ و شاب زده

رفته خس و خاشاک دور کرده آب زده آب پاشی نموده صلا افروختن برای دفع سرما از بهر عامه و آوازی که برای طعام کنند این از اهیتابی قوله

سبوکشان همه در بندگیش بسته کمر | ولی ز طرف کله خیمه بر سحاب زده

سبوکشان عاشقان بسته کمر مستعد و موجود قوله

فروغ جام و قدح نور ماه پوشیده | عذار مغبچگان راه آفتاب زده

فروغ روشنی جام و قدح معروف کنایه از سالکان نور ماه کنایه از نور صفات احدیه عذار رخساره مغبچگان نیز کنایه از سالکان راه آفتاب زده آفتاب را شرمنده ساخته و نیز آفتاب کنایه از جلال احدیت معنی آنست که درخشش نور سالکان باکمال که تخلقوا باخلاق الله شده نور صفات جمال پوشیده و تجلی صفات در ایشان رسیده در خسار آن سالکان راه آفتاب احدیه زده قوله

ز شور و عربدهٔ شاهدان شیرین کار | شکر شکسته و گل ریخته گلاب زده

عربده گفتگو شکر شکسته و گل ریخته گلاب زده شکر و گل و گلاب هر سه شکسته و ریخته و زده شده قوله

گرفته ساغر عشرت فرشتهٔ رحمت | ز جرعه بر رخ حور و پری گلاب زده

فرشته رحمت مرشد جرعه قطره قوله

وصال دولت بیدار ترسمت ندهند | که خفته بود در آغوش بخت خواب زده

دولت بیدار محبوب خواب زده غافل و بیخبر قوله

سلام کردم و با من بروی خندان گفت | که ای خمارکش مفلس شراب زده

شراب زده مست و مخمور قوله

که کرد اینکه تو کردی بضعف همت و رای | ز گنج خانه شده خیمه بر خراب زده

گنج خانه کنایه از گوشه خانه اطلاق خراب دنیا قوله

فلک جنیبه کش شاه نصرة الدین باد | بیا ببین ملکش دست در رکاب زده

جنیبه کش کوتل کش یعنی خادم فلک فرشته دست در رکاب زده رکابداری کرده قوله

خرد که ملهم غیبست بهر کسب شرف | ز روی صدق صدش بوسه بر جناب زده

ملهم الهام کننده قوله

عروس بخت در ان حجله با هزاران ناز | شکسته گیسو و بر برگ گل گلاب زده

شکسته گیسو زلف آراسته برگ گل رخساره بر برگ گل گلاب زده چهره عرقناک قوله

بیا بمیکده حافظ که بر تو عرضه کنم | هزار صف ز دعاهای مستجاب زده

صف قطار مستجاب زده باجابت رسیده غزل

دامن کشان همی رفت در شرب زرکشیده | صد ماه رو ز رشکش جیب قصب دریده

دامن کشان خرامان شرب جنسی است از جامه کتان که اکابر پوشند قصب بفتحتین [illegible] جامه کتان یعنی مرشد من از همه خواهشهای عالم کشیده و از خرقه که مانند شرب زرکشیده زیبائی داشت همی رفت و صد اولیا که روح ایشان در عالم دل مانند ماه تابان بود از رشک او جامه خود چاک میزد که ما بآن حالت نرسیده ایم قوله

از تاب آتش می بر گرد عارضش خوی | چون قطره های شبنم بر برگ گل چکیده

تاب گرمی قوله

آن لعل دلکشش بین وان خنده دل آشوب | وان رفتن خوشش بین وان گام آرمیده

رفتن کش رفتار با ناز قوله

زنهار تا توانی اهل نظر میازار | دنیا وفا ندارد ای یار برگزیده

زنہار ہرگز اہل نظر عاشقان برگزیدہ مقبول قوله

پس شکر باز گویم در بندگی خواجہ — گر او فتد بدستم آن میوۂ رسیدہ

آن میوۂ رسیدہ معشوق غزل

دوش رفتم بدر میکدہ خواب آلودہ — خرقہ تر دامن و سجادہ شراب آلودہ

میکدہ عشق و آستانہ پیر خواب آلودہ مخمور و بیخبر تر دامن ملوث قوله

آمد افسوس کنان مغبچہ بادہ فروش — گفت بیدار شو اے رہرو خواب آلودہ

رہرو سالک قوله

شست و شوئی کن و آنگہ بخرابات خرام — تا نگردد ز تو این دیر خراب آلودہ

شست و شوئی کن اول خود را از جمیع معاصی یا تعلقات دنیوی پاک کن و آنگہ بخرابات خرام بعدہ در عشق در آ اے این دیر خراب اشارہ بعشق آلودہ بدنام قوله

بطہارت گذران منزل پیری و مکن — خلعت شیب بتشریف شباب آلودہ

طہارت عشق منزل پیری وقت پیری خلعت سرپا د شیب پیری شباب جوانی قوله

آشنایان رہ عشق درین بحر عمیق — غرقہ گشتند و نگشتند باب آلودہ

بحر عمیق عشق قوله

بہوائے لب شیرین دہنان چند کنی — جوہر روح بیاقوت مذاب آلودہ

مذاب گداختہ شدہ یاقوت مذاب شراب سرخ قوله

پاک و صافی شو و از چاہ طبیعت بدر آ — کہ صفائی ندہد آب تراب آلودہ

چاہ طبیعت بشریہ آب تراب آلودہ آب خاک آلود کنایت از زہد ریائی قوله

گفتم اے جان جہان دفتر گل عیبی نیست — کہ شود فصل بہار از مے ناب آلودہ

فصل بہار در فصل بہار غزل

سحرگاہان کہ مخمور شبانہ — گرفتم بادہ با چنگ و چغانہ

شبانہ بفتح خماری دہر چہ بران شب گذرد چنگ و چغانہ نام سازہا قوله

نہادم عقل را رہ توشہ از مے — ز شہر ہستیش کردم روانہ

ره توشه توشهٔ راه که در وقت سفر همراه گیرند قوله

	نگار مے فروشم عشوهٔ داد		که ایمن گشتم از مکر زمانه

نگار مے فروش مرشد عشوهٔ داد وجهی فرمود مکر زمانه حوادث زمانه ونیز کنایه از بیچ ساختن انسان

قوله	سرا خالیست از بیگانه مے نوش		که نبود جز تو اے مرد بیگانه

سرا خالیست هیچ مزاحمی نیست ونیز دل بیغل وغش قوله

	شراب و شاهد و ساقی همه اوست		خیال آب و گل در ره بهانه

باید دانست که در وجود جمله موجودات همان یک حقیقت دائر و سائر است واین جمله وجود وهمی بیش نیست چون بر سالک آفتاب حقیقت بتابد و دیدهٔ باطن او بنور معرفت کشاده گردد این هستی موهوم کائنات از پیش نظرش محو و منطمس گردد چون بچشم در شعاع شمس همان حقیقت را دائر و سائر بیند لاجرم گوید ما فی الوجود الا الله شراب وشاهد الخ قوله

	ز ساقی کمان ابرو شنیدم		که اے تیر ملامت را نشانه

ساقی کمان ابرو عارف کامل قوله

	نبندی زان میان طرفے کمروار		اگر خود را نه بینی در میانه

طرف نه بستن حاصل کردن ز امیان اشارهٔ بذات حق اگر خود را نه بینی در میانه چراکه

اگر یاری ازخویشتن دم مزن ؞ که شرک است با یار وبا خویشتن ؞ قوله

	برو این دام بر مرغے دگر نه		که عنقا را بلندست آشیانه ۰

این دام اشارت بسعی وکوشش مرغ دگر اشارت بتجلیات صفاتی وافعالی عنقا کنه ذات مقدس بلندست آشیانه کسے بآنجا نمیرسد قوله

	که بندد طرف او از حسن شاهی		که با خود عشق بازد جاودانه

طرف بستن امید داشتن که با خود عشق بازد جاودانه موافق این که خود از دست خویش فریاد آمده

قوله	بده کشتی مے تا خوش برآیم		ازین دریاے ناپیدا کرانه

کشتی مے پیالهٔ مے که بصورت کشتی سازند دریاے ناپیدا کرانه العشق بحر عمیق قوله

	وجود ما معما بیست حافظ		که تحقیقش فسونست و فسانه

معما بیست هم الانسان سری وانا سر الانسان قوله غزل

عیشم مدام است از لعل دلخواه | کارم بکام است الحمد لله

مدام همیشه و شراب لعل دلخواه کنایه از لب و مراد از ان لطف کلام مقصود قوله

دیشب ز رویش خوش بود وقتم | از وصل شاهان صد نوش الله

ز رویش بسبب مشاهده روی او خوش الله در اصل لا وحش الله یعنی وحشتی نگرداند خدا در حشرت زاهد
و این دعاست قوله

رخ بر نتابم از راه خدمت | سر بر ندارم از خاک درگاه

رخ بر نتابم معرض نباشم قوله

دلق ملمع زنار راهست | صوفی نداند این رسم و این راه

دلق ملمع اعمال ریائی زنار راه است در طریقهٔ عشق چون کفر است صوفی کنایه از عاشق
کامل این رسم و این راه اشارت باعمال ریائی قوله

ما را بمستی افسانه کردند | پیران جاهل شیخان گمراه

ما را بشراب خواری و عشقبازی مشهور کردند قوله

از قول زاهد کردیم توبه | وز فعل عابد استغفر الله

زاهد مراد زاهد خشک که هیچ بوی عشق ندارد عابد مراد عابدان مرائی قوله

جانا چه گویم شرح فراقت | چشمی و صد نم جانی و صد آه

جانان ای جان خطاب بجان است و حرف ان زائده قوله

شوق لبت برد از یاد حافظ | درس شبانه ورد سحرگاه

شوق مستی لب مراد لطف مراد از عشق غزل

عید است و موسم گل ساقی بیار باده | هنگام گل که دیدست بی می قدح نهاده

عید ایام مکاشفات قوله

بما

واعظ که دی نصیحت میکرد عاشقان را | امروز دیدمش مست تقوی ز دست داده

واعظ کنایت از خود دی زمانه گذشته امروز دیدمش مست تقوی ز دست داده بموجب ... نیچه زند

عشق ولباس پارسائی پاره شد و طاعت صدساله ام تاراج یک نظاره شد قوله

این یکدو روز دیگر گل را غنیمت دان ... اگر عاشقی طرب کن با ساقیان ساده

این یکدو روز اشارت بزمان مکاشفات ونیز هنگام جوانی گل مکاشفه وجوانی شاهدان ساده عرفاء کامل که لوح دل انسانی از نقوش ماسوی الله ساده دارند قوله

زین زهد و پارسائی بگرفت خاطر من ... ساقی پیاله ده تا دل شود گشاده

زین زهد و پارسائی اشاره بزهد وتقوی خشک بگرفت ملول شد ساقی مرشد وحق تعالی بحکم وسقاهم ربهم شرابا طهورا گشاده خوش قوله

گل رفت ای حریفان غافل چرا نشینید ... بی بانگ رود وشاهد بی یار وجام باده

گل رفت گل اشارت بمعشوق وجوانی بیا است که عمرت بهشتاد رفت بانگ رود وشنید اقوال واحادیث سلف یار مرشد کامل جام باده کنایه ازعشق قوله

مطرب چو رود وساز وشاهد اگر بخواند ... ازطرز شعر حافظ در بزم شاهزاده

شاید سزاوار است غزل

گر تیغ بارد در کوی آن ماه ... گردن نهادیم الحکم لله

یعنی اگر در کوچه عشق آن ماه باران تیغ بلا بارد بجان قبول کردیم بفعل الله ما یشاء ویحکم ما یرید

آئین تقوی ما نیز دانیم ... اما چه چاره با بخت گمراه

آئین تقوی طریقه زهد وصلاح قوله

ما شیخ وواعظ کمتر شناسیم ... یا جام باده یا قصه کوتاه

ما التفت بشیخ وواعظ نیستیم که این کار اهل ظواهر است یا جام باده استغراق بعشق یا قصه کوتاه ترک قال وقیل قوله

مهر تو عکسی بر ما نیفگند ... آئینه رویا آه از دلت آه

مهر آفتاب کنایت از رب الارباب عکس تابش اینجا کنایت از تجلیات مشاهدات یعنی مهر آفتاب روتو ای مهر حقیقی بر ما نتافت در رشته مشاهدات تجلیات که سالک را بمنزله حیات است در نیافت ای محبوب آئینه رو از دلت آه که توجه بمسکینی خسته نشد باید دانست که آئینه از آه تباه گردد

وایراد هر دو کلمه در کلام فصحا قوله

الصبر مُرٌّ و العمر فانٍ — یا لیت شعری حتّام القاه

صبر تلخ فانٍ فانی لیت کاشکے شعری دانستن حتّام دراصل حتی ما بود الف را از جہت تخفیف حذف نمودند و حذف الف در کلام فصحا بلفظ کثیر الوقوع است و در الداسد الا لم عذابی زبہرۃ الدنیا عینیک و حتام تکمیل لبد انباس نا خضاب و کلمہ یا کہ بصیغہ کہ در کلام است بمعنی استفہام است معنے آنست کہ شکیبائی تلخ و زندگانی فانی بشنو تا بدانی کہ اے کاشکے تا بہ استی کسے ملاقات کنم او را یعنی مرا شوق لقاے او فراوان و شکیبائی از اختیار بیرون یقین است کہ زندگانی بسرعت بنیاد است و از دست رونده اے کاشکے معلوم شود کہ پیش مرگ در زیست ملاقات دست دہد قوله

عاشق مخور غم گر وصل خواهی — خون خورده باید در گاه و بیگاه

خون خورده باید احتمال بلاها باید نمود و دم نباید زد گاه و بیگاه مدام قوله

حافظ چه نالی گر وصل خواهی — گر سرّ شنیدی پند نکو خواه

چه نالی شکوه چه میکنی بیدل مبتلاے غم واندوه قوله

گفتم اے دوست شدم عاشق آن روی چو ماه — گفت لا حول ولا قوة الا بالله

حول توانائی دگردیدن افواه دهنها دو تاه خدا در هر دو زوال کاهش و نقصان

غزل

نصیب من چو خرابات کرده است اله — در این میانه بگو صوفیا مرا چه گناه

خرابات مقام عشق و نیز مقام توحید است نشانے داده اند از خرابات که التوحید اسقاط الاضافات ۞ در این میانه در خرابی اوصاف بشری صوفی مراد زاهد متقشف قوله

کسے که در ازلش جام مے نصیب افتاد — چرا بحشر کنند این گناه را در خواه

یعنی کسے را که روز ازل رقم میخواری بنام او مرقوم نمودند در خواه سوال قوله

مراد من ز خرابات چونکه حاصل شد — دلم ز مدرسه و خانقاه گشت سیاه

خرابات عشق و خرابی اوصاف بشری چونکه شد حاصل بمراد خود رسیدم مدرسه و خانقاه فضیلت و صلاح و تقوی گشت سیاه تنگ و بیزار قوله

بگو بزاهد سالوس خرقه پوش دوروی ‌‌‌‌| که دست زرق درازست آستین کوتاه

خرقه پوش دوروی درویش مرای سالوس مکار که دست زرق درازست گرفتار حرص و هوا و در پی تحصیل جمع مال آستین کوتاه لباس درویشی، قوله

تو خرقه را ز برای هوای پوشی | که تا بزرق بری بندگان حق از راه

ترک الدنیا للدنیا تا برای آنکه زرق کرده فریب بری بندگان حق از راه گمراه سازی و معتقد خود گردانی

قوله غلام همت رندان بی سر و پایم | که هر دو کون نیرزد بپیش شان یک کاه

بی سر و پا مفلس و پریشان که هر دو کون نیرزد به پیش شان یک کاه بجز سوای حق نظر نیند ازند ازینجاست یحب المعالی الهمم قوله

برو گدای در پیر گدای شو حافظ | تو این مراد نیابی مگر بیشتر للّه

گدا کنایه از عارف که گدای حق اند بیشتر للّه گدای که او از فقیران است قوله غزل

پیش | ناگهان پرده برانداخته یعنی چه | مست از خانه برون تاخته یعنی چه

پرده برانداخته خود را آشکارا ساخته قوله

زلف در دست صبا گوش بپیغام رقیب | اینچنین با همه درساخته یعنی چه

درساخته آمیخته قوله

شاه خوبانی و منظور گدایان شده | قدر این مرتبه نشناخته یعنی چه

گدایان عاشقان این مرتبه اشاره بمنظوری گدایان قوله

چون سر زلف خود اول تو بدستم دادی | بازم از پای درانداخته یعنی چه

مبتلای غم و اندوه یعنی اول خود به جذبه عشق خود درآوردی که نیرنگی عشقست که اسرار انا الحق خود گفته خود منصور کشیده قوله

سخنت رمز دهان گفت و کمر سر میان | در میان تیغ بما آخته یعنی چه

آخته کشیده قوله

هر کس از مهره مهر تو بنقشی مشغول | عاقبت با همه کج باخته یعنی چه

بنقشی یعنی بنوعی با همه کج باخته هیچکس وفا نموده قوله

حافظا در دل تنگت چو فرود آید یار | خانه از غیر نپرداخته یعنی چه

خانهٔ دل چه فرود آید یار محبوب چگونه نزول نماید از غیر ماسوی حق نپرداخته خالی نساخته غزل

وصال او ز عمر جاودان به | خداوندا مرا آن ده که آن به

او اشارة بمحبوب ارباب محبت گفته اند که وصال جانان از متاع دنیا و نعیم آخرت بهتر است قوله

بشمشیرم زد و با کس نگفتم | که راز دوست از دشمن نهان به

شمشیر تیغ هجر و بی نیازی دشمن غیر بتجربه معلوم شده است محب هر چند جفاکش تر و اسرار محبوب را نگهدارنده تر باشد محبوب را با او محبت بیشتر شود و بنابران گفت بشمشیرم زد و با کس نگفتم قوله

بداغ بندگی مردن برین در | بجان او که از ملک جهان به

بجان قسم جان ملک جهان سلطنت حاصل آنست که غلامان محبوب را شرف است بر خواجهای دنیا که از محبت نصیبی ندارند که خواجه خود جای دیگر گفت ع گدای کوی تو بودن ز سلطنت بهتر قوله

خدا را از طبیبم من بپرسید | که آخر کی شود این ناتوان به

خدا را بواسطه خدا از طبیب من از محبوب من قوله

بخلدم دعوت ای زاهد مفرما | که این سیب زنخ زان بوستان به

حاصل این بیت آنست که نقد را بر نسیه ترجیح است بموجب عصفور فی یدک خیر من الکرکی فی الهواء قوله

گلی کان پایمال سرو ما گشت | بود خاکش ز خون ارغوان به

گل کنایه از سالک و عاشق سرو کنایه از عاشق ارغوان عاشقان مقلد مرائی قوله

اگرچه زنده رود و باغ کاران | ولی شیراز ما از اصفهان به

زنده رود نام رود دست بالای او باغ کاران که نام باغ است در اصفهان مراد و هذا و تقوی شیراز عالم عشق اصفهان صلاح و تقوی قوله

جوانا سر متاب از پند پیران | که رای پیر از بخت جوان به

سر متاب اعراض مکن رای فکر و تدبیر و عقل غزل

یاقوت می فروشت هر زاهدی که دیده | سجاده ترک کرده پیمانه درکشیده

یاقوت می فروش کنایه از لب مراد عشق سجاده زهد و پارسائی پیمانه درکشیده در عشق درآمده

دان یکاد آیة وان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارہم لما سمعوا الذکر ویقولون انہ لمجنون ان ہو الا ذکر للعالمین قولہ

میلے اگر ندارد با عارض تو ابرو	پیوستہ از چہ باشد چون قد من خمیدہ

عارض رخسارہ پیوستہ ہمیشہ خمیدہ کج قولہ

گر بر لبم نہی لب یابم حیات باقی	آندم کہ جان شیرین باشد بلب رسیدہ

لب بلب نہادن کنایۃ از رسانیدن ست بوصل حیات باقی زندگی لا فنا فضا زمین فراخ وکشادہ ۔

ردیف الیاء ۔ غزل

احمد اللہ علی معدلۃ السلطانی	احمد شیخ اویس حسن الکانی

شکر میگوییم خدا را بر عدل بادشاہ کہ نام او احمد شیخ اویس است والکانی منسوب کہ قومے است از ترکان قولہ

خان بن خان شہنشاہ شہنشاہ نژاد	آنکہ مے زیبد اگر جان جہانش خوانی

نژاد اصل میز پیہ سزاوار است قولہ

دیدہ نادیدہ باقبال تو ایمان آورد	مرحبا اے بہمہ لطف خدا ارزانی

مرحبا خوش باد ارزانی سزاوار قولہ

پر شکن کاکل ترکانہ کہ در کاکل تست	بخشش و کوشش خاقانی و چنگز خانی

پر شکن کاکل ترکانہ زلف آراستہ کن خاقان بادشاہ ترکستان و چین چنگز و چنگیز کلا ہما نام سرود مغلان علیہ اللعنۃ گفتہ اند کہ خروج او یکے از علامت قیامت بودہ است در یک شہر ہری بیست چہار لکہ آدمی را کشتہ و این لعین را چنگیز خان ہم گفتندی و شریعت او را کہ بنام نہادہ تورنامند قولہ

گرچہ دوریم بیاد تو قدح می گیریم	بعد منزل نبود در سفر روحانی

گرچہ دوریم اگرچہ باعتبار جسم دوریم بیاد تو قدح می گیریم مدام در یاد تو ایم بعد مسافت بعد منزل نبود در سفر روحانی در وصل معنوی ہجران صوری را شمار سے نہ قولہ

از گل فارسیم غنچہ عیشے نشگفت	حبذا دجلہ بغداد و مے ریحانی

حبذا اے چہ دوستست وخوشا ودوستا داین کلام در مدح گوینده ریحانی قسمے از شراب سر عاشق کہ بخاک رہ معشوق بود ہر عاشقے کہ خاک راه معشوق بود ازو اشارت بخاک دریا

غزل

اے گدایان ترا عار ز شاہنشاہی ہمہ کس را تو دہی منصب صاحب جاہی

عار عیب و ننگ وارد عار اسے عارے ندارد غزل

اے دل آندم کہ خراب از مے گلگون باشی بے زر و گنج بصد حشمت قارون باشی

در مقامیکہ صدارت بفقیران بخشند چشم دارم کہ بجاه از ہمہ افزون باشی

در صدارت بالانشینی چشم دارم توقع دارم قولہ

در رہ منزل لیلی کہ خطرہاست دران شرط اول قدم آنست کہ مجنون باشی

اے جان اول قدم درین راه آنست کہ معاملات وآمیزش باخلق یکسو نہی بحدیکہ خلق ترا مجنون گویند کہ قال عم لا یکمل ایمان العبد حتی یظن انہ مجنون قولہ

نقطہ عشق نمودم بتو ہان سہو مکن ورنہ چون بنگری از دائره بیرون باشی

نقطہ عشق اضافہ بیانیہ سہو مکن بغیر ملتفتہ باش ورنہ چون بنگری ملتفت بغیر شوی دائره حلقہ عشاقان

قولہ کاروان رفت و تو در خواب وبیابان در پیش کے روی رہ ز کہ پرسی چکنی چون باشی

کاروان سلف کہ متابعت ایشان لازم بود در خواب گرفتار غفلت بیابان کنایہ از سلوک قولہ

تاج شاہی طلبی گوہر ذاتی بنما ور خود از جوہر جمشید و فریدون باشی

تاج شاہی مرتبہ سلطنت گوہر ذاتی حسب و شرافت کسے از جوہر جمشید نسب و اصل جمشید فریدون نام بادشاه ایران زمین کہ ضحاک را کشت و اول روز مہرگان بر تخت ملک جلوس کرد خلائق آن روز را مبارک گرفتند و جشنہا کردند و عید شمردند و نیز او حکیم پیشہ بود شراب انگوری و حکمتہاے دیگر ساختہ و پانصد سال شاہی کرد قولہ

حافظا از فقر مکن نالہ کہ گر شعر این است ہیچ خوشدل نه [illegible] ان باشی

محزون غمگین غزل

اے بادشہ خوبان داد از غم تنہائی دل بی تو [illegible] ست کہ باز آئی

وا فریاد قوله

مشتاقی و مہجوری دور از تو چنانم کرد — کز دست بخواہد شد پایان شکیبائی

شکیبائی صبر قوله

اے درد توام درمان در بستر ناکامی — وے یاد توام مونس در گوشۂ تنہائی

درد کنایہ از عشق ناکامی نامرادی قوله

زین دائرۂ مینا خونین جگرم مے دہ — تا حل کنم این مشکل زین ساغر مینائی

دائرہ مینا فلک ساغر مینا پیالہ شراب قوله

فکر خود و راے خود در عالم رندی نیست — کفرست درین مذہب خودبینی و خودرائی

درین مذہب اشارت بعاشقی قوله

یارب بکہ شاید گفت این نکتہ کہ در عالم — رخسارہ بکس ننمود آن شاہد ہرجائی

شاید گفت توان گفت رخسارہ بکس ننمود ہیچکس آنکہ ماہیت خود واقف نساخت آن شاہد ہرجائی محبوب حقیقی باعتبار ظہور قوله

دی شب گلۂ زلفت با باد صبا گفتم — گفتا غلطی بگذر زین فکرت سودائی

زلف دنیا و جذبہ عشق باد صبا مرشد غلطی در غلط افتادی زین فکرت سودائی خیال لایعنی قوله

صد باد صبا اینجا با سلسلہ میرقصند — اینست حریف ای دل تا باد نہ پیمائی

باد صبا عاشق و عارف اینجا در عشق با سلسلہ میرقصند گرفتار این سلسلہ اند در بلا و رنج فرحان و شادان اند اینست طریق راہ عشق اینست تا باد نہ پیمائی سرگردان نشوی قوله

دائم گل این بستان سیراب نمی ماند — دریاب ضعیفانرا در وقت توانائی

گل انسان و مخلوق این بستان دنیا سیراب نمیماند کہ کل نفس ذائقۃ الموت دریاب ضعیفانرا تیمار داری ضعیفان نما قوله

حافظ شب ہجران شد بوی خوش صبح آمد — شادیت مبارکباد ای عاشق شیدائی

غم ہجران شد غم ہجران رفت غزل

اے دل بکوے عشق گذاری نمیکنی — اسباب جمع داری و کاری نمیکنی

بدانکه صراط مستقیم آنست که امتثال اوامر و نواہی الٰہی بر ہیچ تقصیرے نکنی و در جمیع احوال امید وار باشی چه معلوم نیست که در وقتے که قبض روح خواہد بود یا ایها الذین امنوا انفقوا مما رزقنا الآیه و در انوقت خبر النفع از رجا نیست زنہار بتصفیه باطن بکوش که خلیفه حق باشی و خود را چرا در گلخن طبیعت بند نفس اماره کرده چرا ابدل بکوئی عشق الخ قوله

چوگان کام در کف و گوئے نمیزنی   باز ے چنین بدست و شکارے نمیکنی

چوگان کام طاقت و توانائی گوئے نمیزنی گوئے مراد بازی چنین عبارت از جوانی شکار مطلب قوله

گر دیگران بجان غم جانان خریده اند   اے دل تو این معامله بارے نمیکنی

غم جانان عشق اینمعامله خریدن عشق بجان قوله

ساغر لطیف و دلکش و می افگنی بخاک   و اندیشه از بلائے خمارے نمیکنی

ساغر پیمانه مے و دل و بدن مے زندگی می افگنی بخاک ضائع کنی خمار ملالت طبع که بعد خوردن شراب حادث گردد بلائے خمار اندوه و ترس محشر غزل

اے دل گر از ان چاه زنخدان بدر آئی   ہر جا که روی زود پشیمان بدر آئی

چاه زنخدان طور تقدیر اگر چه طور تقدیر که در غور ان غلو کردن جائز نیست التقدیر بحر عمیق فمن عمس فقد ضل و بحث کردن دران طور گراہی آرد اذا بلغ الکلام الی القدر فامسکوه و لیکن باعتبار اعتقاد سببے است یعنی ثمره از اثمار اسلام و نتیجه از نتائج معتقد انست علم کلام و مومن را بیرون رفتن ازین عقیده نیز گمراہی است ایدل الخ قوله

شاید که بآبے فلکت دست بگیرد   گر تشنه لب از چشمه حیوان بدر آئی

چشمه حیوان آبحیات مراد عشق قوله

ہشدار که گر وسوسه نفس کنی گوش   آدم صفت از روضه رضوان بدر آئی

اگر تابع حرص و ہوائے نفسانی شوی و عامل بران شوی ہیچ دانی نفس چیست بدانکه الله تعالیٰ قبضه از خاک برگرفت بعد ازان خاک را چہل سال گلابه کرد و چہل سال جلیش و چہل سال خلیش خشک بعد ازان صورت آدم نگاشت و ہر عضوے را از اعضائے آدم از بقعه ابقاع زمین آفریدند سر از خاک

گردنش از خاک بیت المقدس سینه از خاک زمین دنیا پشت وشکم از زمین هند و دستها از زمین مشرق و پایها از زمین مغرب وگوشت و پوست ورگ و پی وخون از مجموع روی زمین وطول قامت وی شصت گز وعرض هفت گز وچون روح در وی دمید نخستین نظرش بر عرش افتاد دید که لا اله الا الله محمد رسول الله نبی امة مذنبة وانا رب غفور ازینجا دو چیز معلوم گردید یکی رفعت شان محمدی دوم نسیان امت او متفکر شد پرسید که محمد کیست فرمود پیغمبریست وفرزندی از فرزندان تو وذلت ترا بشفاعت او درگذرانم در خاطر آدم آمد مناسب آنست که پدر شفیع پسر باشد واینجا برعکس حکم حق بجبریل ع رسید که در باب بنده مرا این اندیشه از دل او بردار والا نه هلاک خواهد شد جبرئیل در رسید وسینه او بشگافت نصفی ازان بیرون آورده در زمین بهشت مدفون ودرخت که سبب زلة او شد از تخم آن اندیشه رسته بود وآن نصف دیگر که در وی مانده بود ازان نفس اماره رست که تا قیامت سبب کلفت وغرامت اولاد آدم است چون آدم تنها بود انیسی میبایست که بوی انس گیرد زین فکر بخواب رفت حق تعالی حوا را آفرید نزد بعضی از استخوان پهلوی چپ او وقیل از استخوان فروترین کوتاه تری پهلوی چپ وشکم وقیل از بقیه طین آدم وحوا بصورت ومانند آدم بود برنگ وقد وقامت وحسن وجمال ودر خبر است که از آدم فائق بود یکی آنکه پوست حوا نازکتر ورنگ او صاف تر وآوازه او خوشتر وچشم او سیاه تر وبینی او خوردتر ودندانها او لطیف تر وبهر دو کف او نرم تر وبقصد گیسوی او معنبر آنگاه حق تعالی او را با آدم تزویج کرد حکم کرد که یا آدم اسکن انت وزوجک الجنة وکلا منها رغدا حیث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتکونا من الظالمین فازلهما الشیطان عنها فاخرجهما مما کانا فیه وعمر آدم بقولی نهصد وسی سال وصحیح آنست که هزار سال عمر بود وآدم چون از زمین ادیم بود آدم نام نهاد وقیل بسبب رنگ گندمی که آدم گندم رنگ گویند من عجائب القصص آدم صفت مانند آدم روضه رضوان بهشت قوله

جان میدهم از حسرت آن لعل روان بخش	باشد که چو خورشید درخشان بدرآئی

روز فراق ما را روشن سازی قوله

بر خاک درت بسته ام از دیده دو صد جوی	باشد که تو چون سرو خرامان بدرآئی
حافظ مکن اندیشه که آن یوسف مصری	باز آید واز کلبه احزان بدرآئی

خرامان خرامنده غزل

(۱) آن غالیه خط گر سوی ما نامه نوشتی	گردون ورق هستی ما در ننوشتی

یعنی اگر آن محبوب بنامه وپیغام ما را یاد کردی ما را بحالت عدم نرسانیدی قوله

هرچند که هجران ثمر وصل برآرد	دهقان ازل کاش که این تخم نکشتی

هجران ثمر وصل برآرد موجبان مع العسر یسرا دهقان جهان الله تعالی این تخم این هجر قوله

۷ آمرزش نقد است کسی را که در اینجا | یاریست چو حوری و سرایی چو بهشتی

نقد فی الحال قوله

۴ شهباز سنم کعبهٔ دل بتکده کرده | در سیر و برگ صومعه و نیست کنشتی

صومعه عبادتگاه کنشت بضم یکم و کسر و قیل بفتحتین عبادتگاه جهودان قوله

۵ در مصطبهٔ عشق تنعم نتوان کرد | چون بالش از نیست بسازیم بخشتی

مصطبه شرابخانه تنعم نتوان کرد و آسایش و راحت نباشد بالش مسند و تکیه قوله

ناسی غم دنیای دنی ای دل نادان | حیف است ز خوبی که شود عاشق زشتی

دنی کمینه خوب کنایه از دل که محل حق تعالی است زشت دنیا قوله

۳ مفروش بباغ ارم و نخوت شداد | یک شیشه می صاف لبی و لب کشتی

ارم نام شهری و نام بهشت شداد عاد هیچ عمارتی بزرگتر و لطیف‌تر از این نیست که قال الله لم یخلق مثلها فی البلاد قوله

آلودگی خرقه خرابی جهان است | کو راهروی پاک دلی خوب سرشتی

آلودگی خرقه خرابی جهانست یعنی جهان درویشان آنچه وضع درویشان ست بحال ندارند یعنی عمل بریا میکنند و عبادت خالصا لله بجا نمی آرند که آلودگی عبارت از این است جهان خرابات گردد و گفته خرابی جهان از سه چیز است از ظلم سلطان و طمع علما و ریاء درویشان - قوله

از دست چرا هشت سر زلف تو حافظ | تقدیر چنین بود که کردی که نه هشتی

هشت گذاشت هشتی نگذاشتی - غزل

ای که مهجوری عشاق روا میداری | عاشقان را ز بر خویش جدا میداری

مهجوری جدا ماندن بر نزدیک قوله

تشنهٔ بادیه را هم بزلالی دریاب | بامیدی که درین ره بخدا میداری

تشنهٔ بادیه کنایه از خود است که تشنهٔ بادیهٔ عشق است زلال آب شیرین مراد توجه و لطف قوله

دل ربودی و بحل کردمت ای جان لیکن | به ازین دار نگاهش که مرا میداری

بحل عفو نگاهش ضمیر شین بدل قوله

ای مگس عرصهٔ سیمرغ نه جولانگه تست | عرض خود میبری و زحمت ما میداری

ای مگس کنایه از عاشق مراد خود خطاب بمعشوق ست سیمرغ معشوق عرض بکسر آبروی قوله

تو بتقصیر خود افتادی ازین در محروم | از که می نالی و فریاد چرا میداری

از جانب سید آن هیچ بخلی نیست آنکه مستعد ایمانست از خدا ایمان می یابد و آنکه مستعد کفرست از خدا کفر می یابد کقوله تعالی وما ظلمهم الله ولکن کانوا انفسهم یظلمون فلا تلوموني ولوموا انفسکم قوله

حافظا عادت خوبان همه جورست و جفا | تو که زین طایفه امید وفا میداری

جم وقت خودی ار دست بجامی داری		ای که در کوی خرابات مقامی داری	

خرابات مقام عشق جم اگر مقابل جام افتد جمشید مراد بود قوله

اگر از یار سفر کرده پیامی داری		ای صبا سوختگان بر سر ره منتظر اند	

صبا قاصد و مرشد و دارد سوختگان عاشقان یار سفر کرده تجلی رو در نقاب کرده و نیز محمد علیه

میکنم شکر که بر جور دوامی داری		تو بهنگام وفا گرچه ثباتت نبود	

ثبات ثابت قدمی میکنم شکر ازین رو که جور محبوب فناء عاشق است جور استغنا و بی نیازی که بر عاشق بمنزله جور است نه که فی الواقع قوله

توئی ایجان که درین رسم خرامی داری		مهربان شد فلک و ترک جفاکاری کرد	

رسم روش و طریق قوام قائم ست قوله

بر کنار چمنش ده که چه دامی داری		خال سرسبز تو خوش دانه عیشیست و	

خال معروف و مراد از نور شهود ذات چمن صحن باغ بارستنیهاء گل قوله

بشنوای خواجه تو گر زانکه مشامی داری		بوی جان از لب خندان قدح میشنوم	

مشام مغز قوله

توئی امروز درین شهر که نامی داری		کامی از می طلبد از تو غریبی چه شود	

غریبی عاشقی ـ

غزل

لطف کردی سایه بر آفتاب انداختی		ایکه بر ماه از خط مشکین نقاب انداختی	۱

ماه کنایت از ذات خط مشکین صفات قوله

حالیا نیرنگ رنگ خوش بر آب انداختی		تا چه خواهد کرد بر ما تاب زلف عارضت	

آب و رنگ بمعنی رونق حالیا الحال نیرنگ سحر و افسون قوله

جام کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی		گوی خوبی بردی از خوبان عالم شاد باش	

کیخسرو نام پسر سیاوش بن کیکاوس که ولی عهد جد شده و او دختر زاده افراسیاب بود هرچه افراسیاب پدر او را کشته بانتقام ولایت افراسیاب را خراب کرده و گودرز که یکی از سران لشکر او بود افراسیاب را دستگیر کرده و ببفرا داو گردن زده کیخسرو آخر الامر لهراسپ را ولی عهد خود کرده خود در میان آن غار در آمده

وآن غار در شهر سبز سر فراز ست قوله

هر کسی با شمع رخسارت بنوعی عشق داشت
زین میان پروانه را در اضطراب انداختی

هر کسی باعتبارے صوفیان جمله حریفند و نظر بازو لے بنوعے بوجهے زانمیان پروانه را در اضطراب انداختی - پروانه کنایه از خود قوله

گرچه از مستی خرابم طاعتم من ره مکن
کاندرین شغلم بامید ثواب انداختی

طاعت بندگی اندرین شغل اشارت بطاعت ثواب مزد قوله

خواب بیداران ببستی آنکه از نقش خیال
تهمتی بر شبروان خیل خواب انداختی

شبروان شب بیداران از صلحا و عاشقان دعیاران خیل گروه قوله

زینهار از آب شمشیرت که شیر افرازان
تشنه میکردی و گردان را در آب انداختی

از لب شمشیر چون آتش چون آتش صفت شمشیرست و در آب انداختن خبر خصم هلاک ست آب روشنی و تیزی تشنه لب محروم و امیدوار گردان بضم کاف عجمی پهلوانان خلخ نام شهریست منسوب بخوبرویان افراسیاب بادشاه ترکستان زمین که بعد کشتن نوذر بادشاه ایران زمین دوازده سال در ولایت ایران پادشاهی کرد پس طهماسپ شاه ایران زمین بصلح یک تیر آرش از ولایت ایران بیرون کرده باز بترکستان فرستاد و همون سیاوش بن کیکاوس شاه را که بدو پیوسته نوشته کیخسرو بن سیاوش که نبسه دختر بن او بود بدان انتقام او را زنده گرفته حلعت تیغ گردانید میان کیخسرو و افراسیاب چهل سال جنگ بود پدر او پشنگ بن زادستم بن تور نام داشت و افراسیاب جادو ربود قوله

از برای صید دل در گردنم زنجیر زلف
چون کمند خسرو مالک رقاب انداختی

مالک رقاب مالک گردنها -

غزل

زین خوش رقم که بر گل رخسار میکشی
خط بر صحیفه گل و گلزار میکشی

اشک حرم نشین نهانخانه مرا
زانسوے هفت پرده ببازار میکشی

هفت پرده مراد هفت پرده چشم قوله

هر دم بیاد آن لب میگون و چشم مست
از خلوتم بخانه خمار میکشی

میگون سرخ خمار بفتح اول وشدّ ثانی میفروش قوله

گفتی سر توبستهٔ فتراک ما سزد	سهلست اگر تو زحمت این بار میکشی

فتراک دوالهاے زین که راست وچپ اپس کوهه زین آویخته باشند این بار اشارت ببار سر قوله

باچشم وابرو تو چه تدبیر دل کنم	وه زین کمان که بر سر بیمار میکشی

وه افسوس غزل

اے که دایم بخویش مغروری	گر ترا ازعشق نیست معذوری
گرد دیوانگان عشق مگرد	که بعقل وعقیله مشهوری

دیوانگان عشق عاشقان عقیله بند قوله

مستی عشق نیست درسر تو	رو که تو مست آب انگوری

آب انگوری شراب انگوری وآن ساخته جمشید ست گویند جمشید خواست که نفع از انگور اکثر اوقات توان گرفت پس آب کرده درآوند سے داشت جوش آمد وتیزگی بینداخت بعده ساکن شد آنرا هر روز می چشید وچون از جوشش بایستاد وتلخ شد گمان برد مگر زهر قاتل گشت پس درآوند کرد وجمشید را کنیزکے بود که او را دوست میداشت بشقیقه مبتلا شد واز درد بیطاقت گشت ومرگ رضا داد وباخود گفت صواب آنست که ازان زهر مقدارے بخورم تا خلاص شوم پس قدحے برداشت وبخورد واثرے بظهور نه پیوست قدحے دیگر بکار برد فرحے واهتزازے درخود بدید سیر بخورد چندروز بخواب نرفته بود یک شبانروز بخواب رفت چون بیدار شد ازان زحمت خلاص یافت وآن حال با جمشید گفت جمشید آنرا شاهدارو نام نهاد ودر علل وامراض بکار مے برد غزل

اے در رخ تو پیدا انوار پادشاهی	در فکرت تو پنهان صد حکمت الهی
کلک تو بارک الله در ملک ودین کشاده	صد چشمهٔ آب حیوان از قطرهٔ سیاهی

کلک قلم قوله

بر اهرمن نتابد انوار اسم اعظم	ملک آن تست وخاتم فرما هر انچه خواهی

اهرمن دیو وطائفه ثنویه که خالق الشر والظلمة است یعنی اے سبب ثقلین قابل فیض الهی بانوار نامتناهی ذات شریف تست واجراے احکام تا روز قیامت ختم بر تو ملک آن دور دور تست قوله

در دودمان آدم تا وضع سلطنت هست — مثل تو کس ندیدست این علم را کماهی

دودمان اهل خاندان و وضع بنیاد و روش سلطنت کنایه از نبوت کماهی کما حقه قوله

در حشمت سلیمان هر کس که شک نماید — بر عقل و دانش او خندند مرغ و ماهی

بطریق تمثیل است کسیکه منکر حشمت سلیمان باشد بر عدم عقل او شبه نیست همچنین کسیکه بجناب
انکار سے دارد قوله

باز ار چه گاه گاهی بر سر نهد کلاهی — مرغان قاف دانند آیین پادشاهی

حاصل این بیت آنست جمیع انبیا را از روے شرف با حضرت حق اختصاصے است که سائر آدمیان را نیست
و حضرت نبی کریم را با حضرت حق اختصاصے است که سائر انبیا را نیست قوله

کلک تو خوش نویسد در شان یار و اغیار — تعویذ جان فزائی افسون عمر کاهی

آنحضرت علیه السلام کماهی است هر که او را دوست دارد سرفراز دنیا و آخرت گردد و هر که او را دشمن دارد ملعون
ازل و ابد گردد قوله

اے عنصر تو مخلوق از کیمیای عزت — وے دولت تو ایمن از صدمت تباهی

عنصر یکی از عناصر صدمه آسیب قوله

گر پرتوے ز تیغت بر کان و معدن افتد — یاقوت سرخ رو را بخشند رنگ کاهی

پرتو روشنائی رنگ کاهی زرد و سبز قوله

عمریست پادشاها کز می تهیست جامم — اینک ز بنده دعوی وز محتسب گواهی

سالک میخواهد که زمانے پیاله شوق او از مے محبت آنحضرت صلعم خالی نباشد و قوت روحانی که مشتاق
جمال جهان افروز حضرت اند درین مدعا شاهدان قول اند انداز پس که اشتیاق تا بان حد رسید که حج افزا
دارد و در اثنائے کلام جمله معترضه القا میکند و میگوید که عمریست پادشاها قوله

جائیکه برق عصیان بر آدم صفی زد — ما را چگونه زیبد دعوی بیگناهی

یا رسول الله من بنده کمترین از گناهگاران امت توام و شفاعت تو سرفرازم دیکتابیت تو خویش را
بری نمیسازم از گناهے جائیکه برق عصیان الخ باید دانست که انبیا معصوم اند از ملائکه فوق‌اند
ما را امر کرد با طاعت نبی و امر نکرد با طاعت ملائکه و شاید که عصیان نسبت کنند به نبی چرا که

چون نسبت عصیان کردند به نبی معصومیت نماند و معصومیت شرط نبوت است و چون معصومیت نماند بموجب اذا فات الشرط فات المشروط نبی هم نماند و نبوت مرتفع شد و آدم ؑ از جملهٔ انبیاء مرسل است پس چگونه نسبت عصیان بآدم جائز باشد انچه خطا به پیغمبران نسبت میکنند و چیزے چند در کتب آورده اند آنرا اصلے نیست زیراکه تحقیر انبیا ست و دران قصه‌های انبیا نوشته اند و تاویلها از قرآن آورده اند واکثر قصص انبیا و اصحاب تواریخ درکتب آورده اند و مفسران آنرا نوشته اند سند ایشان از اہل کتاب و نقل ایشان اعتماد را نشاید که حق تعالی تکذیب ایشان کرده وگفته که ایشان تحریف می کنند یحرفون الکلم عن مواضعه دیگر و یقولون ہو من عند الله وما ہو من عند الله دیگر و یقولون علی الله الکذب و آیات قرآنی را بمعانی دور از صواب ہو کہ آن میگردانند و ما علی التفصیل اینجمله قصه‌ها را ہیچ جواب در رد روافض نوشته ام اما اینجا قصهٔ آدم نگاشته می شود و آن آنست که معصیت عصاة بعزم دل باشد و منشاء زلت آدم از نسیان عہد بود لقد عهدنا الی آدم من قبل فنسی ولم نجد له عزما وعہد آن بود که یا آدم ان هذا عدو لك ولزوجك فلا یخرجنکما من الجنة فتشقی و ابلیس آدم را بسوگند فریفت و نفس آدم از میل بخلودگی که در جبلة است و برا تسویل کرد که ہیچ بنده نبود که بر سوگند آفریدگار خود اقدام نماید و اگر گویند که نہی حق از شجرهٔ گندم بود که و لا تقربا هذه الشجرة جواب آنست که گرد برگرد تخت آدم درختان گندم بود و بنا ضمیر حاضر واحد است آدم دانست که نہی ازین درخت گزیده است که در پیش روی ما ست لا غیر و کان المراد عند الله الجنس فکان الارتکاب لاجل الخطأ فی الاجتہاد لا الارتکاب مع العلم و اگر گویند قال الله وعصی آدم ربه فغوی جواب آنست که این از برای آنست که حسنات الابرار سیآت المقربین یعنی این سہو و نسیان برانبیا جائز است قال انا بشر انسی کما تنسون و حق تعالی قصهٔ آدم ؑ از بهر فضل و کرم خود و کمال اجتبا و اصطفا که بعد از توبه کرامت کرد نه بهر تحقیر و اثبات زلت و اینجا حافظ هم بموجب حسنات الابرار سیآت المقربین مراد داشته نه عصیان فی الواقع قوله

عطفاً علی مقل حلت به الدواهی	یا ملجأ البرایا یا واهب العطایا

ملجا جائے پناه برایا خلق واہب بخشنده عطف مہربانگی مقل مفلس غزل

شرح جمال حور زرویت روایتے	اے قصهٔ بهشت زکویت حکایتے

شرح بیان قوله

انفاس عیسی از لب لعلت لطیفهٔ ... وآب خضر ز نوش لبانت کنایتی

عیسی بن مریم پیغمبریست اولو العزم صاحب انجیل وابری الاکمه والابرص واحیی الموتی معجزها اوست و زاهدترین پیغمبرانست وبهژده پشت بسلیمان میرسد وعمر اوسی وسه سال ونبوة از وقت تولد داشت انفاس عیسی قم باذن الله که بدان مرده را زنده میکرد وآب خضر آبحیات نوش شیرین وآبحیات از آیه رحمت وما ارسلناك الا رحمة للعالمین قوله

کی عطرسای مجلس روحانیان شدی ... گل را اگر نه بوی تو کردی رعایتی

عطر بکسر بوی خوش روحانیان مرتاضیان وگوشه نشینان قوله

ایدل بهرزه دانش ودینت ز دست رفت ... صد مایه داشتی ونکردی کفایتی

هرزه بیهوده غزل

ای یاعم تو مارا پیوند لایزالی ... قد ضاع فی هواکم عمری ولا ابالی

پیوند لایزالی دوستی ازلی معنی مصراع انکه تحقیق ضایع شد در آرزوی شما عمر من باك نمیدارم من یالیت لی مجالا فی ذلك الحوالی ای کاشکی بودی مرا قدرت درین جوانب ارحم علی ومهجی یامن علمت حالی رحم کن بر اشکهای من ای کسیکه واقف هستی بر حال من لن ترقبوا وفاء عن صاحب الجمال هرگز امید وفا مدارید از صاحب جمالان یاساقیا اغثنی عن شربة الزلالی ای ساقی فریاد رس مرا از شربت زلال قد صار ذا حیات کانت بلا زوال تحقیق گشت صاحب زندگی که باشد آن زندگی بغیر زوال غزل

این خرقه که من دارم در رهن شراب اولی ... وین دفتر بیمعنی غرق می ناب اولی

رهن گرو چون مصلحت اندیشی دورست ز درویشی چه کار ملك است آنکه تدبیر وتحمل بایدش قوله

من حال دل زاهد با خلق نخواهم گفت ... وین قصه اگر گویم با چنگ ورباب اولی

وین قصه اشارت بحالت زاهد با چنگ ورباب آشکارا قوله

تا بی سروپا باشد اوضاع فلك زین دست ... در سر هوس ساقی در دست شراب اولی

زین دست زین نوع قوله

از هیچو تو دلدارے دل بر نکنم آرے | اگر تاب کشم بارے نه آن زلف بتاب اولی

سے گر بر کنم دل از تو و بردارم از تو مهر ÷ آن مهر بر که افگنم آن دل کجا برم ÷ تاب پیچش قوله

چون پیر شدی حافظ از میکده بیرون رو | رندی و هوسناکی در عهد شباب اولی

عهد وقت شباب جوانی

غزل

اے که در کشتن ما هیچ محابا نکنی | سود و سرمایه بسوزی و مدارا نکنی

محابا دهشت و وسواس قوله

دردمندان غمت زهر هلاهل نوشند | قصد این قوم خطا باشد هین تا نکنی

زهر هلاهل زهرے سخت قاتل که در زبان بکشد قوله

رنج ما را که توان برد بیک گوشه چشم | شرط انصاف نباشد که مداوا نکنی

بیک گوشه چشم بنگاهے قوله

دیده ما که بامید تو دریاست چرا | بتفرج گذرے بر لب دریا نکنی

بتفرج از روے تماشا قوله

نقل هر جور که از خلق کریمت کردند | قول صاحب غرضانست تو آنها نکنی

باید دانست که شیوه معشوقان مدام عاشق کشی و استغنا نمودن و تغافل نمودن است از عاشق ازانجهت که لطف و مرحمت معشوق بر عاشق خام بمنزله سم قاتل است چنانچه مریض صفراوی را حلوا تا که عاشق بکمال نرسد و این عاشقان خام که صاحب غرض خود اند این استغنا و تغافل معشوق را بمنزله جور و جفا می دانند و شکوه و شکایت میکنند اما نزد عاشقان کامل عین لطف و مرحمت چنانچه مریض را امتناع شکر و حلوا ... فعل المحبوب محبوب پس باید دانست که عاشق بر دو نوع است ناقص و کامل ناقص آنست که اگر معشوق بموجب خواهش پیش او آید سخن در مدح او گویند و الا ... و ذم او کنند و بجور و جفا متهم سازند و کامل آنست که هر چه از دست معشوق آید از خیر و شر و قبض و بسط و منع و عطا و سلام و دشنام رسد آنرا بموجب فعل المحبوب محبوب شهد و شکر شمرد ... جور و جفا بنسبت معشوق روا ندارد و بنابران گوید نقل هر جور الخ یعنی آنست که اے محبوب ... هر جور و جفا و ایذا و الم که نسبت بتو می کنند و ترا بجور و جفا متهم مے سازند این قول صاحب غرضان

یعنی قول عاشقان خام است والا نزد عاشقان کامل حاشا و کلا نیست چون جفا بحیات تو باشد چرا که کار تو همگی لطف و مرحمت است غزل

ای بیخبر بکوش که صاحب نظر شوی	تا راهرو نباشی کی راهبر شوی

راهرو نباشی سالک آن راه نباشی راهبر بمعنی آنست که قال الله والذین جاهدوا فی الله حق جهاده پس ای پسر طالب حق باش و چندانکه توانی ساعی باش تا چون نیز بموجب والذین جاهدوا فینا لنهدینهم توفیق رفیق حال تو گردانند تا ترا عارف بالله گردانند قوله

در مکتب حقایق پیش ادیب عشق	هان ای پسر بکوش که روزی پدر شوی

ادیب عشق اضافه بیانیه و نیز مرشد هان هشیار باش قوله

خواب و خورت ز مرتبه خویش دور کرد	آنگه رسی بخویش که بیخواب و خور شوی

اول باید که پا بر هوای نفسانی نهد آنگه رسی بخویش آنگاه عارف خود شوی و این کنایه از عارف بودن بحق چه معرفت خود عین معرفت حق است من عرف نفسه فقد عرف ربه بیخواب و خور شوی ترک هوا کنی قوله

گر نور عشق حق بدل و جانت اوفتد	بالله که از آفتاب فلک خوبتر شوی

یعنی اگر فیض عشق دامنگیر وقت تو شود سوگند بخدا در روشنی و فیض رسانی از آفتاب بهتر شوی قوله

از پای تا سرت همه نور خدا شود	در راه ذوالجلال چو بی پا و سر شوی

چون بی پا و سر شوی بیخود و فانی شوی گر آب بهشت بیک سوی تر شوی یعنی ترا بسر نتوانند رسانید رخسار یار گر شود منظور نظر چون نور شهود ذاتیه بر تو نازل شود چشم تو حجاب یافت صاحب نظر شوی عارف کامل شوی قوله بنیاد هستی تو چو زیر و زبر شود اگر این هستی موهوم تو در معرض فنا در آید در دل مدار هیچ که زیر و زبر شوی بدانکه فانی گشتی بلکه باقی ابد گشتی فلا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء قوله دست از مس وجود چو مردان ره بشوی اول ترک این وجود فانی و هستی موهوم باید نمود تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی آنگاه کیمیای عشق دریابی جاوید شوی قوله

گر در سرت ہوای وصالست حافظا | باید کہ خاک درگہہ اہل ہنر شوی

اہل ہنر عاشق و عارف غزل

ای ز شرم عارضت گل کردہ خوی | پر عرق بینش عقیقت جام می

خوی عرق پر عرق شرمندہ عقیق کنایہ از لب قولہ

لالہ بر ژالہ است یا بر گل گلاب | یا بر آتش آب یا بر ادوت خوی

لالہ بر ژالہ بر لالہ ژالہ و این بیت بر صنعت تجاہل است قولہ

می شد از چشم آن کمان ابرو و دل | از پیش میرفت و کم میکرد پی

پی قدم اسی سراغ
قولہ

امشب از زلفش نخواہم داشت دست | رو موذن بانگ بر میزن کہ حی

امشب این ایام و این ہنگام زلف مراد عشق و شوق موذن اذان گویندہ بانگ آواز بانگ نماز
حی زندہ و قبیلہ البیت از عرب و گیاہ تر و اشارہ بہ حی علی الصلوۃ و حی علی الفلاح قولہ

چنگ را بر دست مطرب نہ دمی | گو رگش بخراش بخروشش چو نی

چنگ عبارت از خود مطرب مرشد دمی مدتی و معنی این مصرع آنست بموجب فابتغوا الیہ
الوسیلۃ بدست مرشد سپار گو رگش بخراش بگو آن مطرب را این را بساز آر و بآراستگی در آر
بخروشش چو نی بنوا آر چو نی کہ عاشق کامل است یعنی بذکر حقیقی شاغل ساز قولہ

چون بنی عامر پی مجنون شوند | گر برون آید سی لیلی ز حی

بنی عامر نام قبیلہ کہ مجنون از انہا بود مجنون شوند عاشق شوند و دیوانہ گردند لیلی
کنایہ از محبوب قولہ

آنکہ بہر جرعہ جان میدہد | جان از لبتان و جام می دہ بوی

ہر سالکی از برای قطرہ از چشم عشق جان را نثار میسازد قولہ

نی و می لب بر لب مطرب نہاد | چنگ را در زیر ناخن کرد نی

نی مرشد کامل مطرب سالک چنگ وجود در زیر ناخن کردہ مغلوب ساختہ قولہ

عود بر آتش نہ و منقل بسوز | غم مدار از شدت سرما و دی

منقل دل را بآتش عشق بفروز و این عود هستی خود را بران بسوز غم مدار از شدت سرما و دے
و هیچ از حوادث و سختیهاے روزگار غم مدار قوله

با تو زین پس گر فلک خارے کند	باز گو در حضرت داراے رئے

زین پس بعد فناء هستی موهومه خارے کند ضرر رساند داراے رے حق تعالے و نیز مرشد قوله

خسرو آفاق بخشش گر سخا	نامهٔ حاتم ز نامش گشت طے

طے پیچیده قوله

جام مے پیش آر و چون حافظ مخور	غم که جم کے بود یا کاؤس کے

کیکاؤس نام بادشاہے وقیل نمرود وقیل فرعون من ابراهیم شاهی غزل

اکنون که ز گل بار چمن شد چو بهشتی	ساقی مے گلرنگ طلب بر لب کشتی

گل معروف و مشاهدات چمن معروف و دل چو بهشتی خوشنما و زیبا ساقی مرشد و کنایه
از روح و دل گر محتسبے بر کدوے باده زند سنگ اگر مانع و منکرے مزاحمت تو نماید در پیے
آزار تو باشد بشکن چو کدوے سر او نیز بخشتی و نیز چو این کدو سر او را بخشت بشکن معمار
عمارت کننده و آبادان سازنده معمار و جود حق تعالے - قوله

زاهد نکنم نسبه حکایت که بنقدم	ترکیست چو حوری و سرائی چو بهشتی

نسیه کنایت از بهشت و حور و غلمان بنقدم نقد موجود قوله

بر خاک در خواجه که ایوان کمال ست	گر بالشش از زر نبُود سازیم بخشتی

خاک در خواجه دنیا و مقام عشق قوله

جهل من و علم تو فلک را چه تفاوت	آنجا که بصر نیست چه خوبی و چه زشتی

تفاوت فرق بصر بینائی - قوله

ترسا بچهٔ دوش همی گفت که حافظ	حیف است که هر دم کند آهنگ کنشتی

ترسا بچه عارف که پرورده عارف دیگرست . . . . کنشت بضم یکم و کسر دوم
وقیل بضمتین عبادتگاه جهودان مراد عشق مجاز غزل

اتت روائح رند الحمی و زاد غرامی	من المبلغ عنی الی سعاد سلامی	۹

اتت صیغه واحد مؤنث فعل ماضی از اتی یاتی اتیانا بمعنے آمدن روائح جمع ریح بمعنی باد خوشبو
رند نام درخت و بفتح را و هاء مهمله بمعنے سیلاب که از کوه آید و هر چه آید پیشش برباید حمی مرغزار

و خود را از پریشانی بضبط مے کشند قوله

وان رغبت بنجد وصرت ناقض عهدی | **فما انطیب نومی فما استطاب منامی**

یعنے اے قاصد و یا اے یار اگر میل نمائی از حمی بنجد و باشی شکننده عهد پس خوش نگر داند مرا خواب یعنی نه خواب با من سازد و نه من با خواب اے چون بنجد در آئی و لقا بطالبان نمائی و عهدها که با من داری بجا نیاری آتش غیرت عشق در نهاد من افتد و آرام از من منقطع شود و نوعے که نه خواب را با من سازواری بود و نه مرا بخواب و معنی حقیقی آنست یعنی اے مرشد اگر رغبت بنجد نمائی و در قرب مریدے بسنادات در آئی و مرا بوعده خویش یاد نیاری و دست گرفته بحضرتش نسپاری بخواب و نے آرام گردم و اگر بنجد مراد بهشت باشد خطاب بمعشوق حقیقی است چون در بهشت در آیم و لقاء خویش بمومنان نمائی و لقاء وعده من بحکم بالغه توقف نمائی و در عامه مومنان مرا نیز داخل نمائی پس خوش با مرا حظوظ آنجائی و اگر بنجد بمعنی وجود سالک باشد معنی آن باشد که در وجود من بخلوه در آئی و ابواب مشاهدات بررویم کشائی و اگر این عهدها که در ازل با من بسته و ایفاء آن توقف فرمائی نے آرام شوم و خسته خاطر گردم بنوعے که نه خواب را با من سازواری بود و نه مرا بخواب یاری قوله

خوشا دمے که در آئی و گویمت بسلامے | **قدمت خیر قدوم نزلت خیر مقام**

خوشا دمے که در آئی یعنے خوش آند مے و آن ساعتے که از انجا بنجد آئی و لقاء خویش بطالبان نمائی گویمت بسلامے سلام کرده گویم قدمت خیر قدوم باز آمدی تو بهترین باز آمدنی نزلت خیر مقام فرود آمدی بهترین جاے فرود آمدنی قوله

بعدت منک وقد صرت ذائبا بهلاک | **اگرچه روے چو ماهت ندیده ام تمامی**

دور گشتم و جدا شدم از تو اے یار و اے سعاد و تحقیق گشتم از سبب جدائی تو بیننده بهلاک اگرچه روے چون ماه ترا ندیده ام و گل مراد از ان نچیده ام و در بعضے نسخه این مصرع چنین است بعدت منک وقد صرت ذائبا کهلال هر آئینه دور گشتم و جدا شدم از تو اے یار با کمال در انحال که گداخته ام چون هلال یعنے از گدازش رفته رفته محو شده ام و چون ماه نو دسته عالم صحو شده ام که از وجود من جز خیالے نمودار نیست و جز وجود وهمی پدیدار نے غزل

با مدعی مگوئید اسرار عشق و مستی | **تا بیخبر بمیرد در رنج خود پرستی**

از اہل کشف سخنان می آیند کہ ظاہر بینان طاقت دریافت آن ندارند بلکہ بتکفیر آن میکوشند چنانچہ علامہ محمد بن علی حکیم الترمذی صاحب نوادر الاصول کہ از اکابر اہل کشف است صد و پنجاہ سوال نوشتہ کہ اعتماد جواب آن غیر خاتم اولیا بیرون نیاید و شیخ در فتوحات جواب آن سوالہا فرمودہ و بعضے در تکفیر و بعضے در تقلید شیخ مبالغہ دارند وکافر بیدار ند چارہ ایشان دم فراموشی است و در حضور خاموشی بنابران گفت با مدعی مگوئید الخ قولہ

عاشق شوار نہ روزی کار جہان سرآید ناخواندہ نقش مقصود از کارگاہ ہستی

عشقے حاصل کن والا نہ روزے ازین دنیا فانی حصول نقش مراد نمودہ رحلت نمائی و بجز حسرت چیزے ندارے قولہ

در مذہب طریقت خامی نشان کفر است آرے طریق رندان چالاکی ست و چستی

خامی ناقص ماندن قولہ

تا فضل و علم بینی بے معرفت نشینی یک نکتہ ات بگویم خود را مبین کہ رستی

معنی آنست کہ تا وقتیکہ فضل و بلاغت منظور نظر است ہرگز بمعرفت نخواہی رسید قولہ

با ضعف و ناتوانی ہمچون نسیم خوش باش بیماری اندرین رہ خوشتر ز تندرستی

اندرین رہ در عشق قولہ

خار ارچہ جان بکاہد گل عذر آن بخواہد سہلست تلخی مے در جنب ذوق مستی

خار نفس و شیطان گل معشوق تلخی مے غم و اندوہ عشق۔ قولہ

در گوشہ سلامت مستور چون توان بود تا نرگس تو گوید با ما رموز مستی

مستور پوشیدہ نرگس چشم مراد ذات و نیز عاشق کامل اے مرشد قولہ

سلطان من خدا را زلفت شکست ما را تا کے کند سیاہی چندین دراز دستی

سلطان من اے محبوب من خدا را بواسطہ خدا سیاہی اشارت بزلف قولہ

صوفی پیالہ پیما ساقی قرابہ پر کن اے کوتہ آستینان تا کے دراز دستی

قرابہ آوند مے کوتہ آستینان اشارت بزاہدان ریائی دراز دستی اشارۃ بتجلیع العذاری

دمر دم آزاری غزل

بگرفت کار حسنت چون عشق من کمالے خوش باش زانکہ نبود این حسن را زوالے

زوال نقصان قوله

درو هم مے نگنجد کاندر تصور عقل   آید بهیچ معنے زین خوبتر مثالے

تصور خیال قوله

شد حظ عمر حاصل گر زانکه با تو مارا   یکدم بعمر روزے روزی شود وصالے

روزی شود میسر گردد قوله

رحم آر بر دل من کز مهر روی خوبت   شد شخص ناتوانم باریک چون هلالے

هلال ماه نو قوله

حافظ مکن شکایت گر وصل یار خواهی   زین بیشتر بباید بر هجر احتمالے

احتمال برداشت غزل

بیا با ما مورز این کینه داری   که حق صحبت دیرینه داری
نصیحت گوش کن کین دُر بسے به   ازان گوهر که در گنجینه داری

دُر اشارت بنصیحت قوله

بفریاد خمار مفلسان رس   خدارا گر مئے دوشینه داری

یعنے عاشقان مفلس را درین رنج واندوه فریادرسی نما وقطره از مے محبت در کام ایشان ریز
مے دوشینه عبارت از محبت که سلف میداشتند ونیز محبتے که در عالم اطلاق میداشتی قوله

ولیکن کے نمائی رخ برندان   تو کز خورشید ومه آئینه داری

رندان عاشقان تو کز خورشید ومه آئینه داری خورشید انبیا مه اولیا که منظور نظر
تو انبیا واولیا هستند قوله

بدر رندان مگو اے شیخ هشدار   که با حکم خدائے کینه داری

رندان عاشقان لاابالی اے شیخ اے واعظ قوله

نمے ترسی ز آه آتشینم   تو دانی خرقهٔ پشمینه داری

که البته خواهد سوخت از آتش آه من قوله

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ   بقرآنے که اندر سینه داری

بقرآن سوگند قرآن غزل

بشنو این نکته که خود را ز غم آزاده کنی ‌‌ ‌‌ خون خوری گر طلب روزی ننهاده کنی

زغم آزاده کنی ترک غموم و هموم نمائی خون خوری غیر از رنج و محنت حصول نکنی قوله

آخر الامر گل کوزه گران خواهی شد ‌‌ ‌‌ حالیا فکر سبو کن که پر از باده کنی

گل کوزه گران خواهی شد خاک خواهی شد حالیا الحال باده شراب قوله

جهد بنما که در ایام گل و عهد شباب ‌‌ ‌‌ عیش با آدمی چند پریزاده کنی

جهد در ایام گل و فصل بهار عبارت از ایام زندگانی و موسم جوانی آدمی چند پریزاده کنایه از عرفا و عشاق قوله

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف ‌‌ ‌‌ مگر اسباب بزرگی همه آماده کنی

گزاف دروغ قوله

خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیهات ‌‌ ‌‌ مگر از نقش پراگنده ورق ساده کنی

آنگاه که ورق دل را از نقوش پراگنده که غل و غش و خیالات لایعنی پاک و صفا سازی قوله

اجرها باشدت ای خسرو شیرین حرکات ‌‌ ‌‌ گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی

آئین جور و جفا بگذاری و بترحم و لطف با عاشقان پیش آئی قوله

کار خود گر بکرم باز گذاری حافظ ‌‌ ‌‌ ای بسا عیش که با بخت خداداده کنی

گر بکرم باز گذاری زمام اختیار خود بلطف و مرحمت حق سبحانه بگذاری و خویشتن را درمیان نیاری

غزل بلبل ز شاخ سرو بگلبانگ پهلوی ‌‌ ‌‌ میخواند دوش درس مقامات معنوی

بلبل عاشق شاخ سرو مقام عشق گلبانگ آواز بلبل که در وقت گل باشد درس مقامات معنوی اظهار اسرار عشق و محبت قوله

یعنی بیا که آتش موسی نمود گل ‌‌ ‌‌ تا از درخت نکتهٔ توحید بشنوی

آتش موسی تجلیات حق درخت شجره انسانیه خود نکته توحید انا الله لا اله الا انا قوله

مرغان باغ قافیه سنجند و بذله گو ‌‌ ‌‌ تا خواجه می خورد بغزلهای پهلوی

مرغان باغ حواس وجود بذله بکسر و ضم لطیفه و سخن خوش قوله

جمشید جز حکایت جام از جہان نبرد	زنہار دل مبند بر اسباب دنیوی

زنہار ہرگز قولہ

دہقان سالخوردہ چہ خوش گفت با پسر	کای نور چشم من بجز از کشتہ ندروی

سالخوردہ پیر و کہنہ قولہ

این قصۂ عجب شنو از بخت واژگون	ما را بکشت یار بانفاس عیسوی

واژگون برگشتہ قولہ

چشمت بغمزہ خانۂ مردم خراب کرد	مخموریت مباد کہ خوش مست میروی

غمزہ حرکت چشم و برہم زدن چشم قولہ

خوش فرش بوریا و گدائی و خواب امن	کین عیش نیست درخور اورنگ خسروی

اورنگ بفتح تخت شاہان۔ غزل

بچشم کردہ ام ابروی ماہ سیمائی	خیال سبز خطی نقش بستہ ام جائی

سیما بکسر نشانہ و رنگ سرخ در رخسارہ و روی ماہ سیما معشوق قولہ

زمام دل بکسی دادہ ام من مسکین	کہ نیستش بکس از تاج و تخت پروائی

زمام بکسر مہار پروا فراغت و احتیاج قولہ

زہی کمال کہ منشور عشقبازی من	از آن کمانچۂ ابرو رسد بطغرائی

منشور فرمان طغرا نشان بادشاہ	قولہ

تکدر است دل آتش بخرقہ خواہم زد	بیا ببین تو اگر میکنی تماشائی

تماشا مشتق از تماشی بایکدیگر مشی کردن قولہ

بروز واقعہ تابوت ما ز سرو کنید	کہ مردہ ایم ز داغ بلند بالائی

واقعہ مرگ بلند بالا معشوق قولہ

ہر آنکہ از رخ تو ماہ در شبستان ست	کجا بود بفروغ ستارہ پروائی

ستارہ معشوق مجاز قولہ

فراق و وصل چہ باشد رضای دوست طلب	کہ حیف باشد ازو غیر او تمنائی

خلاف طریقت بود اولیا + تمنا کنند از خدا جز خدا + غزل

بروز اسد باشید که داری … که دارم همچنان امید داری
بجز ساغر که دارد لاله در دست … بیا ساقی بیاور آنچه داری

ساغر کنایه از عاشق قوله

مرا در رشتهٔ دیوانگان کش … که مستی خوشترست از هوشیاری

رشتهٔ دیوانگان حلقهٔ عشاقان قوله

بیا دل در خم گیسوئی او بند … اگر خواهی خلاص رستگاری

خم گیسو کمند جذبه قوله

بوقت گل خدارا توبه بشکن … که عهد گل ندارد استواری

خدارا واسطه خدا عهد زمانه و پیمان قوله

عزیزا نوبهار عمر بگذشت … چو بر طرف چمن باد بهاری

چو چنانچه قوله

بیا حافظ نبیذ تلخ کن نوش … چرا عمرے بغفلت میگذاری

نبیذ تلخ شراب تلخ کنایه از عشق غزل

بیار بادهٔ و بازم رهان زرنجوری … که هم بباده توانگر دفع مخموری
بهیچ وجه نباشد فروغ مجلس انس … مگر بروے نگار و شراب انگوری

فروغ روشنی بروے نگار بمشاهده روے محبوب شراب انگوری مراد از عشق قوله

ادیب چند نصیحت کنی که عشق مباز … اگرچه نیست ادب این سخن بمستوری

ادیب ادب کننده قوله

بعشق زنده بود جان مرد صاحبدل … اگر تو عشق نداری برو که معذوری

صاحبدل عاشق قوله

رسید دولت وصل و گذشت محنت هجر … نهاد کشور دل بازرو به معموری

کشور بکسر مهفتم حصه ربع مسکون و تمام ربع مسکون هفت اقلیم هست مقسوم بعدد هفت ستاره

بهر کسی نتوان گفت راز دل حافظ + مگر بدانکه کشیدست محنت دوری +

بکیم منسوب بزحل و آن بلاد ہند دوم بمشتری و آن بلاد چین سیوم بمریخ و آن ترکستان چہارم بآفتاب و آن خراسان پنجم بزہرہ و آن ماوراالنہر ششم بعطارد و آن روم ہفتم بقمر و آن بلخ ہمین ابر ہیشانی

غزل بصوت بلبل و قمری اگر ننوشی مے — علاج کے کنمت آخر الدوا الکی

یعنی اگر بکلام ہدایت انجام شریعت نظام بلبل و قمری باغستان لامکان کہ عارفان یزدانند بادہ تجلی حاصل نشد یعنی سالکے را از افعال و اعمال شریعت وصول الٰہی دست نداد ہیچ سالک را ہیچ دوا نمیتوان کرد مگر آخرین دوا کہ ارباب حقیقت بسم وسمے نامیدہ اند و ازین ہر دو مراد افعالیست کہ مقتضیات نفس و مخالف شریعت و نیز در آنکہ این افعال موجب وصول ہمو سالک باشند و تسمیہ این افعال بسم وسمے جز عارف کامل نسیداند و شیخ عبد الواحد گوید کہ مراد از بلبل و قمری علماء امت اند کہ انبیا صفت اند کہ علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل و صوت ایشان نفحات الطیبات ایشان یعنی کلمات حکمت آمیز کہ ارشاد للحق از قلوب مخلصہ شان بر السنہ ظاہر میگردد من خلص لله اربعین صباحا ظہرت لہ ینابیع الحکمۃ من قلبہ علے لسانہ مشیر بر آنست و گاہ بلبل و قمری اشارہ بر مصطفے کہ خاقانی گفتہ ۵ مصطفے دم بستہ و خلوت نشستہ بہر آنکہ بلبل بخلست گیتی را زمستان آمدہ قولہ

ذخیرۂ بنہ از رنگ و بوی فصل بہار	کہ می رسند زرہ رہزنان بہمن و دی

بہمن و دی نام ماہہاے خزان قولہ

چو ہست آب حیاتت بدست تشنہ میر	فلا تمت و من الماء کل شیٔ حی

پس میر و مردہ مشو و حال آنکہ از آب ہست ہر چیزے کہ زندہ است قولہ

چو گل نقاب برافگند و مرغ زد ہو ہو	منہ ز دست پیالہ چہ میکنی ہی ہی

ہو ہو آواز خوشی ہی ہی بمعنے زجر قولہ

زمانہ ہیچ نہ بخشد کہ باز نستاند	مجو ز سفلہ مروت کہ شیئہ لا شیٔ

لاشی چیزے نیست قولہ

خزینہ داری میراث خوارگان کفر است	بقول مطرب و ساقی بفتوی دف و نے

میراث خوارگان ملوکان و امرایان قولہ

نوشتہ اند بر ایوان جنت الماوی	کہ ہر کہ عشوۂ دنیا خرید وای بوے

قال علیه السلام الدنیا املاک الشیطان فمن دخلها فهو قرین الشیطان قال الله تعالے وما الحیوة الدنیا الا متاع الغرور من کان یرید العاجلة عجلنا له فیها ما نشاء لمن نرید ثم جعلنا له جهنم یصلیها مذموما مدحورا قوله

بخیل بوی خدا نشنود بیا حافظ ۔ پیاله گیر و کرم کن که الضمان علی

بخیل بوی خدا نشنود قال علیه السلام البخیل بعید من الله و بعید من الجنة و بعید من الناس و قریب من النار الضمان علی ضمان برمن ست غزل

بجان او که اگر دسترس بجان بودی ۔ کمینه پیشکش بندگانش آن بودی

بجان او قسم بجان دسترس قدرت قوله

اگر دلم نشدی پای بند طرهٔ او ۔ کیم قرار درین تیره خاکدان بودی

پای بند گرفتار طره قسمی از زلف تیره خاکدان وجود و دنیا قوله

بخواب نیز نمی بینمش چه جای وصال ۔ چو این نبود ندیدیم باری آن بودی

این اشارة بوصال آن اشارت بخواب . قوله

به بندگی قدش سرو معترف گشتی ۔ اگرچه سوسن آزاده ده زبان بودی

ده زبان باعتبار کثرت والا نه سوسن را نه زبان است قوله

بگفتمی که بها چیست خاکپای ترا ۔ اگر حیات گران مایه جاودان بودی

گرانمایه عزیز القدر غزل

بفراغ دل زمانی نظری بماهروی ۔ به از آنکه چتر شاهی همه عمر های و هوی

یعنی بفراغ دل و جمعیت خاطر بمشاهدهٔ محبوب مشغول بودن دمی بیاد او مستغرق گشتن بهتر از سلطنت است ؎ که یکدم با خدا بودن به از ملک سلیمانی ؛ نه بدست یعنی بدین است نوبهاران وقت نوبهار بچمن شدن برای مشاهدهٔ آثار صنائع حق معنی این بیت است گرفتاران عشق معشوق را بدیدن گل و گلزار تسلی نمیشود بلکه آتش عشق شعله میزند چنانچه گرفتاران مشاهده هلال ابروی محبوب را دیدن هلال قوله

بخدا که رشکم آید بدو چشم روشن خود ۔ که نظر دریغ باشد بچنین لطیف روی

مقام غیرت ست درین مقام نخواهد که کسی نام محبوب او گیرد و یاد او نگرد و در آخرین مقام محب از خود نیز بر محبوب غیرت کند از اینجاست که شبلی گوید اللهم احشرنی اعمی فانک اجل و اعظم من ان
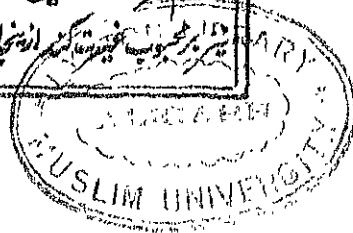
ترا که عیبی از بیجاست غیرت از چشم برم روی تو دیدن ندهم غزل

بچشم مهر گر با من نهم را یکنظر بودی   ازان سیمین بدن کام محبی هجور بودی

مهر محبت ازان سیمین بدن اشارهٔ محبوب لب کنایه از لعلت قوله

نگفتی کس بشیرینی چو حافظ شعر و ما هم   اگر طوطی طبعش را ز لعل او شکر بودی

شکر کنایه از غذا غزل

بگرد مه ز عنبر خط کشیدی   به هفت ماه را در خط کشیدی

مه رخساره عنبر سبزه در خط کشیدن محو کردن عطارد ستاره ایست و بیر فلک نهادی خار غم هر لحظه گل را هر لحظه گل را گرفتار غم میسازی این غزل از الحاقاتست غزل

پدید آمد رسوم بیوفائی   نماند از کس نشان آشنائی

این غزل در شکایت زمانه است گویند جعفر صادق مدتی خلوت گزید و بیرون نیامد ثوری بدر خانه وی آمد گفت مردمان از فوائد انفاس تو محروم‌اند چرا عزلت اختیار کردی جواب داد که اکنون روی چنان داده که فسد الزمان و تغیر الاخوان و این بیت خواند ؎ ذهب الوفاء ذهاب امس الذاهب ۞ والناس بین مخائل و محارب ۞ یغشون بینهم المودة والوفا ۞ وقلوبهم محشوة بالعقارب ۞ من تذکرة الاولیا حال آن وقت چنین بود افسوس بریان وقت قوله

برند از فاقه پیش هر خسیسی   کنون اهل هنر دست گدائی

بموجب المنافق فیهم شریف قوله

کسی کو فاضلست امروز در دهر   نبیند ز غم یکدم رهائی

والمومن فیهم ضعیف قوله

کسی کو جاهلست اندر تنعم   متاع او بود هر دم بهائی

بهائی ضائع قوله

نه بخشندش جوی از بخل و امساک   اگر خود فی المثل باشد سنائی

سنائی شاعریست مشهور درد و عنا را دوا فقر قال ع من لم یکن قاصدا و من تسرول قائما ابتلاه الله ببلاء لا دواء له و هو الفقر ایا اسی قوله غزل

ترا که هر چه مراد است در جهان داری — چه غم ز حال ضعیفان ناتوان داری
میان نداری و دارم عجب که هر ساعت — میان مجمع خوبان کنی میان داری

میان داری سرداری قوله

بخواه جان و دل از بنده و روان بستان — که حکم بر سر آزادگان روان داری

روان فی الحال و جاری قوله

بیاض روی ترا نیست نقش درخور از آنکه — سوادی از خط مشکین بر ارغوان داری

ارغوان نام گلے قوله

بنوش می چو سبکروحی اے حریف مدام — علی الخصوص در آن دم که سر گران داری

سبکروحی آزادگی و ظریف هستی سرگران مخمور قوله

چو گل بدامن ازین باغ میبری حافظ — چه غم ز ناله و فریاد باغبان داری

باغ مشاهدات و ذات حق غزل

تو مگر بر لب آبے بهوس بنشینی — ورنه هر فتنه که بینی همه از خود بینی
بخدا اے که توئی بنده بگزیده او — که بجاے من بیدل دگرے نگزینی

بخدا سوگند بخدا قوله

گر امانت بسلامت ببرم باکی نیست — بیدلی سهل بود گر نبود بیدینی

گر امانت بسلامت ببری یعنے اگر خاتمه بخیر باشد قوله

عجب از لطف تو ای گل که نشینی با خار — ظاهرا مصلحت وقت در آن می بینی

گل معشوق خار رقیب یا دگدایان ز چه جاست یا دگدایان از چه سبب است قوله

شیشه بازی سرشکم نگری از چپ و راست — گر بدین منظر بینش نفسے بنشینی

منظر بینش چشم قوله

سیل این اشک روان صبر دل حافظ برد — بلغ الطاقة یا مقلة عینی بینی

یعنی با آن اشکے که روان است و سیلان و روان دارد صبر دل حافظ برده و بے صبری بیش می رسیده توانائی بکمال و بیطاقتی آورده ای مردمک چشم من اگر توجه کنی و بیطاقتی مرا دریابی از من روشنائی غزل

جای حضور و گلشن امن ست این سرای　　زین در بشادمانی و عزم طرب درآی

عزم قصد طرب شادی قوله

مرغول سنبل از دم کوی تو خوش نسیم　　زلف صبا ز خاک جناب تو مشکسای

مرغول موی درهم رفته قوله

خورشید در هوای تو چون ذره پاکوب　　جمشید در حریم تو چون بندگان درای

پاکوب رقصان بپای ایستاده قوله

فرخنده نو گلی تو چمن را حیات ده　　جعد بنفشه تو صبا را گره کشای

حیات ده حیات دهنده کشای کشاینده غزل

جانان خیال روی تو دارند هر کسی　　لیکن زمین نباشد مشتاق تر کسی

آفتاب حسن اضافة بیانیه زیر نظر نیارد درنظر نیارد فوج نجم اضافت بیانیه

غزل جانفدای تو که هم جانی و هم جانانی　　هر که باشد خاک در رست ز سر گردانی

رست خلاص شد قوله

نی تو آرام گرفتن بود از ناکامی　　با تو گستاخ نشستن بود از حیرانی

ناکامی نا مقصودی قوله

فاش کردند رقیبان تو سر دل من　　چند پوشیده بماند خبر پنهانی

فاش ظاهر قوله

تا بماند تر و شاداب نهال قد تو　　واجب آنست که بر دیدهٔ ما بنشانی

شاداب تازه قوله

در خم زلف تو دیدم دل خود را روزی　　گفتمش چونی و چون میبری ای زندانی

چون میبری چون زندگانی میکنی غزل

چه بودی ار دل آن ماه مهربان بودی　　که حال ما نه چنان بودی ار چنان بودی
ز پرده کاج برون آمدی چو قطره اشک　　که بر دو دیدهٔ ما حکم او روان بودی

کاج کاشکی غزل

چه قامتی که ز سر تا قدم همه جانی　　چه صورتی که ز هیچ آدمی نمیمانی

تکہ بلکہ قولہ

بسے حکایت حسنت شنیدہ ام جانا — کنون کہ دیدمت احق ہزار چندانی

احق راست قولہ

تنم چو چشم تو دارد نشان بیماران — دلم چو زلف تو دارد سر پریشانی

سر خیال قولہ

بخاک پاے عزیز تو سر بگردانم — اگرم ز دست فراقت بسر بگردانی

بخاک پاے بار قسمیہ قولہ

تو چون سپہر جفا پیشہ واحوالم — چو روزگار نہادہ است رو بویرانی

جفا پیشہ ظالم غزل

چو سرو اگر بخرامی دمے بگلزارے — خورد ز غیرت روے تو ہر گلے خارے
نثار خاک رہت نقد جان ما ہرچند — کہ نیست نقد روان را بر تو مقدارے

نقد روان اشارت بجان قولہ

دلا ہمیشہ مزن لاف زلف دلبندان — چو تیرہ رای شدی کے کشاید نت کارے

تیرہ راے بد فکر قولہ

سرم برفت و زمانے بسر نیامد کار — دلم گرفت و نبودت سر گرفتارے

بسر نیامد کار کار بانتہا نرسید قولہ

چو نقطہ گفتمش اندر میان دائرہ آے — بخندہ گفت کہ حافظ برو چہ پرکارے

باید دانست کہ ہرگاہ پرکار صحیح و سالم میباشد دائرہ باحسن وجہ کشیدہ می شود و نقطہ نیکو در وسط نشیند
واگر نقصے درو واقعند نہ دائرہ درست کشیدہ میشود و نہ نقطہ در وسط نشیند مراد از پرکار در ینجا عاشق است
کہ پرکار وار گرد دائرہ معشوق وائرہ است یا پرکار وار در طلب معشوق سرگردانست و چون عشق عاشق بکمال
میرسد معشوق در حیطہ اختیارش در می آید معنی آنست کہ حافظ میگوید کہ مرآن محبوب را گفتم اے محبوب من
نقطہ وار درمیان دائرہ اختیار در آی و ما را از صحبت روح پرور خود بہرہ دار آن محبوب من از راہ استغنا
و بے پروائی و از راہ غرور و خود بینی کہ خاصہ معشوقانست بخندید و گفت کہ حافظ را بگو کہ این لفظ باز
بہ زبان میاور و خود را چیزے متاش کہ تو چہ پرکار ہستی کہ پرکار وار محیط نقطہ وجود من گردی یعنی

توجه عاشق هستی که با در حباله اختیار تو در آئیم قوله

چون در جهان خوبی امروز کامگاری | شاید که عاشقانرا کامی ز لب بر آری

کامگار صاحب مقصود کام مقصد قوله

تا چند همچو چشمت در عین ناتوانی | تا چند همچو زلفت در عین بیقراری

در عین ناتوانی در کمال ناتوانی در عین بیقراری در کمال بے قراری قوله

جورے که از تو دیدم در وے که از تو بردم | گر شمه بدانی شاید که رحمت آری

شمه اندکے قوله

دکان عاشقی را بسیار مایه باید | دلهاے همچو آتش چشمان رودباری

رودبار جوے غزل

خوشتر از کوے خرابات نباشد جاے | گر به پیرانه سرم دست دهد ماواے

خرابات عشق که فنا و صفات بشری لازمه اوست قوله

جای من دیر مغانست و مروج وطنی | راے من روی بتانست و مبارک راے

دیر مغان عالم وحدت راحت بخش راے عقل و قصد قوله

باادب باش که هرگز نتواند گفتن | سخن دیر مگر برهمن داناے

نتواند گفتن لایق گفتن نیست قوله

رحم کن بر دل مجروح خراب حافظ | زانکه هست از پئے امروز یقین فرداے

فردا قیامت غزل

خوش کرد یاوری فلکت روز داوری | تا شکر چون کنی و چه شکرانه آوری

روز داوری روز حکومت قوله

در شاهراه جاه و بزرگی خطر بسیست | آن به کزین گریوه سبکبار بگذری

گریوه بفتح والکسر قوله

یک حرف صوفیانه بگویم اجازتست | اے نور دیده صلح به از جنگ داوری

اشکال این بیت آنست که در بعضے کتب نوشته اند که الصوفیة تخیر مالم یصلحوا فساذا

صلحوا اهلکو یعنے صوفیه خیریت دارند تا زمانیکه درمیان خود با صلح کنند وچون صلح کردند ہلاک شدند و اغلب این قرار برائے آن باشد که بر تقدیر عدم صلح ہر یکے در دفع انچه مخالف شریعت یا طریقت یا حقیقه ساعی خواہد بود و ملاحظه خواہد داشت که آن خلاف از دست سر زند وبر تقدیر صلح آن سعی و ملاحظه از میان خواہد رفت جواب آنست که مضمون این بیت اشارت بآنکه بعضے بزرگان فرموده اندکه بدیده قضا و قدر باید دید تا جنگ برخیزد واکثر این بیت در مطالب دنیوی است واحتمال بران بیت دارد جنگ وہفتاد ودو ملت الخ قوله

نیل مراد بر حسب فکر و ہمت است	از شاه نذر خیر و ز توفیق یاوری

نیل یافتن برحسب فکر وہمت است ان الله یحب المعالی الہمم غزل

دو یار زیرک و از باده کہن دومنے	فراغتے و کتابے و گوشهٔ چمنے

یار زیرک کنایه از عاشق باده کہن شراب خالص دومنی بسیار فراغتی یعنے بے تعلقی بمال واولاد که انما اموالکم واولادکم فتنه کتاب حقایق چمنی عزلت معنے آنست که از حکم الرفیق ثم الطریق اگاہم صحبت یاری زیرک میخواہم تا دو یار زیرک باہم باشیم واز یاد محبت قدیمی که امانت است در نہاد سالک آتش در نہاد خود باشیم وبذوق وشوق کوشیم واز تعلق مال ومنال ودنیا خاطر مشوش نداریم ومناقب متاخرین را در گوشه مشغول نمائیم که ذکر العیش نصف العیش تا ابواب مشاہدات واگردد وہواے اذا اراد الله بعبد خیرا جعل له وزیرا صالحا اذا نسی ذکره واذا ذکر اعانه قوله

ہر آنکه کنج قناعت بگنج دنیا داد	فروخت یوسف مصری بکمترین ثمنے

کنج قناعت القناعت کنز لایفنی یوسف مصری کنج قناعت کمترین ثمن گنج دنیا قوله

ازین سموم که بر طرف بوستان بگذشت	عجب که رنگ گلے ماند وبوی یاسمنے

سموم باد گرم که درختان را خشک کند قوله

مزاج دہر تبه شد درین بلا آرے	که اعتماد بکس نیست درچنین زمنے

مزاج طبیعت زمن زمانه قوله

شنیده ام که سگانرا قلاده می بندی	چرا بگردن حافظ نمی فگنی رسنے

قلاده گردن بند غزل

در همه دیر مغان نیست چو من شیدائی	خرقه جائی گرو باده و دفتر جائی
دل که آئینه شاهی ست غباری دارد	از خدا میطلبم صحبت روشن رائی

دیر مغان کنایه از وسیا مسرد که مقام دریافت وجود مطلق بود شیدا عاشق خرقه کنایه از وجود سالک
منتهی دفتر کنایه از سالک روشن رائی مرشد که احوال مسترشدان دریافت کند حضرت از روی
دعا میگوید چو من پریشان و شیدا که تنم بکجاست و دلم جائی دگر مراد از یعنی تنم از جهت حصول محبت
مرشدی بود چون غرض حاصل نمیشود جائی دگر دلم میکشد و در مصرع ثالث اشعار بحال خود مینماید
و در بیان باریکی خود می سراید و در مصراع رابع طلب مرشدی میکند که از خدمتش بمقصود رسد و نیز
آنست که از مقام طلب که اولین مقامات است تعبیر بدیر مغان کنند بانکه سالک در بدو حال متوجه بتکمیل
نفس خود را و حق را هر دو نصب العین دارد و از ینجهة که نمیخواهد خود را بحق رساند مناسبت با مجوس دارد
که قائلند بنور و ظلمت خود زیرا که سالک ظلمت وجود خود و نور حق ملاحظه نماید و بهمین اعتبار طالب را گبر
و بهمین امثال ترسا خوانند چه بحقیقت خود را و حق را و توجه خود را هر سه اثبات میکنند چنانکه نصاری
قائلند بتثلیث و مقام عشق را میکده خوانند بانکه دران مرتبه حکم تقیید و غیره از نشاء عارف مرتفع
گردد و سالک را درین مرتبه غلبه و استیلا تمام مراتب حاصل شود و حقیقت را نسبت کنند نظر بلطف
و سریان او و تلون بالواح اقداح گوناگون ؎ همه جاهست و نیست گوئی می ؛ یاد است و نیست
گوئی جام ؛ وازین حیثیت عالم را جام خوانند گاه حقیقه باعتبار کلی شعوری خاصه مینامند بنابران که
نزد ظهور سلطان احکام تقیید از وهمی و عقلی از دار الملک وجود عاشق مرتفع میگردد باین اعتبار دل را
جام میخوانند چه محل ورود این تجلی دلست همچنانکه قابل اعیان اول عالم است و گاه صورت مثالی
بالعین معنوی را که حقیقت در تجلی شعوری بآن ملتبس باشد جام گویند و اشعار عراقی بر اعتبار اول
دائر است و زبان ناظم این غزل باعتبار دوم دیر مغان معلوم شد و نسبت بشیدائی آنست چون
طالب را حقیقت مطلوب معلوم نیست باهم و سرگشته در بیابان میباشد و نیز در مبادی احوال گمشته
میباید و نمی داند که از کجاست از ینجهة از غایت تجرد و لوله میباشد و خرقه کنایت از رسوم که حجاب
بسیاری از صورت پرستان شده و دفتر اشارت بمرتبه ملامتیه که سد راه بسی زیرکان میشود دل که
نفس ناطقه است از آلایش جسمانی مبرا است و صقالت جوهر و کمال استعداد و مستدعی آنست که

تمامت حقائق الٰهی وکیانی چنانچه هست نماید ولیکن از رهگذر خاک نشینان قوای جسمانی غبار آلوده کدورت اوهام وظنون میگردد وجمال حقیقت نمینماید پس وظیفه سالک آنست که خود را در قدم مردی اندازد که به مصقلهٔ ریاضات ومجاهدات وآداب شعائر شرعیه ونواهیش الٰهی دل او را که آئینه چهره نمای شاهد حقیقت هست از الواث کدورت بدنی پاک گرداند تا جمال مقصود رخ نماید قوله

چو بهر پا لبستهٔ ام از دیده بدامان گهر ‌‌‌ ‌ در کنارم بنشانند سهی بالائی

یعنی چو بهر سو که لب تشنهٔ ام بدست کاملی که از خمخانه مشرب عالی او مفلسان کوی طلب باندک تقید نیازی که پیش می آرند سرخوش می شوند که اسرار حقیقت را اظهار نکنم الا در صحبت آشنائی که چهره شهرستان او بحسن معنوی وسائر خصال موسوم بود قوله

کشتی باده بیاور که مرا بیرخ دوست ‌‌ ‌ گشته هر گوشهٔ چشم از غم او دریائی

کشتی ملابس تعینات معنوی وتقیدات مثالی وباده تجلی شهودی که در آن ملابس تعینات

کرده ام توبه بدست صنم باده فروش ‌ ‌ ‌ که دگر می نخورم بی رخ بزم آرائی
سر این نکته مگر شمع درآرد بزبان ‌ ‌ ‌ ورنه پروانه ندارد بسخن پروائی

حقیقت عشق مقتضی بالذات آنست که عاشق خود را در معشوق فانی میگرداند چون عاشق که احد طرفی ظهور احکام شرعست در معشوق فانی میگردد لامحاله احکام عشق نیز در احکام معشوق مستهلک شود پس عاشق را نظر بحضور حق حقیقت عاشق زبان بیان اسرار عشق نیست بلکه اظهار اسرار از آثار جلوهای جمال معشوق است واگرچه از روی صورت از عاشق ظاهر گردد پس در بدو حال که فنای عاشق ببقای معشوق مستدل نشده از عاشق اسرار عشق صورت نه بندد وتا آن زمان که بقا بمعشوق متحقق نگردد آنگاه مرتبه احکام معشوقی از و بظهور بپیوندد من عرف الله کل لسانه را باشتر است من عرف الله طال لسانه بکوچه از وجه توفیق آنست قوله

سخن غیر مگو با من معشوق پرست ‌ ‌ ‌ کز وی وجام میم نیست بکس پروائی

دیگر از شرائط راه طلب باز میماند که طالب را میباید که روی التفات از غیر مطلوب گردانیده وجهت قصد او غیر معشوق نباشد از غیر باو نگوید ونشنود بلکه غیر او را نه پندارد ونه بیند وچون در مبادی احوال شهود صرف بی شوب صورت مثالی متصور نیست بنا بر آن در مصرع دوم

جامے را کہ محل قرب معشوق است ثابت داشت چنانچہ جام بالذات مقصود نیست بلکہ بہ تبعیت مظروف
مقصود است و ہمچنین درین صورت مثال الست ملاحظہ است نہ ملاحظہ بالذات پس اثبات جام در
مصرع دوم منافی نفی غیر در اول مطلق نباشد چہ در جام نظر باوست نہ غیر ع ما در پیالہ عکس رخ یار
دیدہ ایم ؛ اے بیخبر ز لذت شرب مدام ما ؛ چون در تمہید رفت کہ دل را جام مے گویند میتوان گفت
کہ مراد از جام درین مقام دل باشد چہ سالک در بدو حال متوجہ تصفیہ قلب است دل و دلدار را
نصب العین دارد چنانچہ در معنی گبر ترسا نمودہ شد تا آنکہ تمام بدلدار بپیوندد و دل در وی گم کند قولہ

نرگس ار لاف زد از شیوہ چشم تو مرنج | نروند اہل نظر از پی نابینائے

مراد از نرگس آدمی صورتان ہمین اند کہ بمنزلہ چشم اند نسبت بکائنات اگر این آدمی صورتان کہ بینائی
ندارند دعوی بینائی کنند از ضائع گشتن استعداد طالبان بنصیحت ایشان رنجیدہ مشو زیرا کہ اہل نظر
کہ طالبان ثابت قدم اند از پی مردمان یعنی کہ بینائی ارشاد ندارند نمیروند قولہ

این حدیثم چہ خوش آمد کہ سحرگہ میگفت | بر در میکدہ با دف و نے ترسائے
گر مسلمانی ازین است کہ حافظ دارد | آہ اگر از پی امروز بود فردائے

یعنی میکدہ پیش رفتہ ما و مقام طلب عشق است چون مقام را مراتب بسیار و موافقت [illegible]
بکثیر میکدہ مناسبت باشد و بملاحظہ معنی ترسا سحرگاہ بر در میکدہ بودن ملائم نماید پس خلاصہ
معنے آن باشد کہ مرا این سخن بنہایت خوش آمد کہ رہرو ثابت قدم بکمال نزدیک رسیدہ میگفت
کہ اسلام و خدادانی کہ بدین نمط است کہ حافظ دارد یعنی ناتمامان میپندارند کہ مدار اعمال و احوال
ایشان بر صورت کونیت پس حسرت و ندامت ایشانرا باشد در روز حساب کہ مدار بر حقیقت و معنی است
و صورت تابع معانی گردد بلکہ معانی متصور گردد و صورت یعنی متلاشی شود چنانچہ درین عالم صورت [illegible]
روے نماید در آن موطن صورت یعنی معدوم باشد و در حبیب السیر آوردہ بعد بیان آنکہ شاہ شجاع
از بعضی وجوہ در مقام ایذا خواجہ شدہ بود ذکر یافتہ کہ چون این غزل در میان زبان آن پادشاہ شجاع
رسید گفت از مضمون این نظم چنان معلوم میشود کہ حافظ بقیام قیامت قائل نیست [illegible] فقہا
حسود قصد نمودند کہ فتوی نویسند کہ شک در وقوع روز جزا کفر است و ازین معنی [illegible]
میکرد و خواجہ مضطرب گشتہ نزد شیخ زین الدین ابوبکر تایبادی رفت کہ در آن اوان عازم حجاز بود

ودر شیراز تشریف داشت قصه حسودان باز گفت شیخ گفته که مناسب آنست که بیتی دیگر مقدم برین مقطع درج کنی که شعر فلانے چنین میگفت تا بمقتضاے این مثل که نقل کفر کفر نباشد ازین تهمت خلاص یابی بنابران خواجه این را گفته پیش از مقطع دران غزل مندرج ساخت که این حدیثم چه خوش آید و بآن واسطه ازین دغدغه نجات یافت پوشیده نماند که خوش آمدن کلمه کفر هم کفرست مگر آنکه گفته شود که قول ترسا متضمن دو امر بود یکے زبونی مسلمانی دوم تردد قیام قیامت و خوش آمدن حدیث نظر بامر اول است چنانچه جاے گفت بر و خرقه بسوزان حافظ یارب این قلب شناسی ز که آموخته و چون این تقریر درست شد فقها اعتراض نکردند اگر در مسئله صد وجه تکفیر باشد و یک وجه عدم تکفیر منع نماید مفتی را باید که بآن یک وجه که از تکفیر منع نماید التفات نماید غزل

دیدم بخواب دوش که ماهے برآمدے ۔ کز عکس روی او شب هجران سرآمدے

عکس شعاع سرآمدی آخر آمدی قوله

تعبیر رفت یار سفر کرده میرسد ۔ اے کاش هرچه زود تر از در درآمدے

تعبیر بیان کردن قوله

جانها نثار کردمے آن دلنواز را ۔ گر همچو روح جلوه کنان در برآمدے

نثار ریختن و فدا قوله

آن کو ترا بسنگدلی گشت رهنمون ۔ اے کاشکے که پاش بسنگے درآمدے

پا بسنگ درآمدن عاجز شدن و او فتادن و لغزیدن قوله

فیض ازل بزور و زر ار آمدی بدست ۔ آب خضر نصیبه اسکندر آمدے

آب خضر آب حیات قوله

گر دیگرے بشیوه حافظ زدی رقم ۔ مقبول طبع شاه سخن پرور آمدے

غزل

رفتم بباغ تا چنم از بوستان گلے ۔ آمد بگوش ناگهم آواز بلبلے

چنم از بوستان گلے مشاهده صفتهاے حق نایم عندلیب بلبل قوله

بس گل شگفته میشود این باغ را ولے ۔ کس بے بلاے خار نچیده ست ازو گلے

بموجب ان مع العسر یسرا قوله

حافظ مدار امید فرح از مدار چرخ ۔ دارد هزار عیب و ندارد تفضلے

غزل

روزگاریست که مارا نگران میداری ۔ چشم برما و نظر بر دگران میداری

نگران منتظر و مشتاق قوله

گوشه چشم رضاے بمنت باز نشد ۔ اینچنین عزت صاحب نظران میداری

باز کشاده قوله

نه گل از داغ غمت رست نه بلبل در باغ ۔ همه را نعره زنان جامه دران میداری

گل عاشق سالک بلبل عاشق مجذوب قوله

ساعد آن به که بپوشی چو تو از بهر نگار | دست در خون دل پرهنران میداری

ساعد دستانه چرمی که برای شکار کردن می‌پوشند قوله

پدر تجربه آخر تویی ای دل ز چه رو | طمع مهر و وفا زین پسران میداری

تجربه امتحان - یعنی بسیار تجربه کار هستی قوله

دین و دل رفت ولی راست نمی آرم گفت | که من سوخته دل را تو بران میداری

نمی آرم نمی توانم قوله

ای که در دلق ملمع طلبی ذوق حضور | چشم سیری عجب از بیخبران میداری

دلق ملمع عبادات ریائی چشم امید خیر فیض بیخبران بی فیضان کو هر فیض -

گذران روز سلامت بملامت حافظ | چه توقع ز جهان گذران میداری

غزل

ز دلبرم که رساند نوازش قلمی | کجاست پیک صبا گر همی کند کرمی

نوازش قلم نامه قوله

بیا که خرقه من گرچه وقف میکدهاست | ز مال وقف نبینی بنام من درمی

معنی این بیت در معنی بیت فقیه مدرسه دی مست بود بیان کرده شد قوله

طبیب راه نشین درد عشق نشناسد | برو بدست کن ای مرده دل مسیح دمی

طبیب راه نشین طبیبان که در کوچهای نشینند مراد شیخان مقلد بدست کن حاصل نما مسیح دمی عارف کامل قوله

چرا بیک نی قندش نمی‌خرند آن را | که کرد صد شکرافشانی از نی قلمی

نی قند نیشکر قوله

دلم گرفت ز سالوس و طبل زیر گلیم | خوشا دمی که بمیخانه بر کنم علمی

گرفت ملول شد قوله

دوام عیش و تنعم نه شیوهٔ عشق است | اگر معاشر مایی بنوش جام غمی

معاشر هم صحبت قوله

نمیکنم گله لیکن ابر رحمت دوست | بکشت زار جگر تشنگان نداد نمی

نمی طراوت قوله

سزای قدر تو شاها بدست حافظ نیست | بجز نیاز شبی یا دعای صبحدمی

غزل

ز کوی یار می آید نسیم باد نوروزی | ازین باد ار مدد خواهی چراغ دل برافروزی

نوروز آن روز که آفتاب در نقطهٔ حمل آید بتازیش نیمروز خوانند قوله

چو گل گر خرده داری خدا را صرف عشرت کن | که قارون را غلطها داد سودای زراندوزی

خورده نقد زر وریزه هر چیزے سوداے زدا ندوزی بخل قوله

طریق کام جستن چیست ترک کام خود گفتن	کلاه سروری اینست گر این ترک بردوزی

ترک بردوزی ترک کنی قوله

ندانم نوحهٔ قمری بطرف جویباران چیست	مگر او نیز همچون من غمے دارد شبارذری

نوحه گریه با واز شبارذز الف بجاے واؤ عطف یعنے شب وروز غزل

ز ان مے خام کز وپخته شود هر خامے	گرچه ماه رمضانست بیا ور جامے

مے معروف اینجا کنایه از عشق است ومحبت وے را خام ازان گفته که شیره از انگور کشیده همچنان خام ور خم اندازند روزے چند را فش سازند وچون جوش گرفته کف برارد خماران را پختگی شمارد وچوب بید را سوخته خاکسترش بران پاشند ومنتظر آن باشند تا درد در ته نشیند وصاف بالا آید وصاف را بالوده گیرند ونگاهداشت آن وبوئ دلکش پذیرید ونامش مے خام نهند واهل دول اد رجام نهند ودرآب تقطیر دهند واین را باصطلاح خماران راوق نام نهند ودرد اگرچه میچکانند وصافش گردانند آن قوت ولطافتش نبود که در خام بود ماه رمضان معروف اینجا کنایه از زهد وتقوی که بران تصفیه وتجلیه حاصل شود معنی آنست که ازان محبتے که در کام هر خامے که فرو رود از خامیش برهاند وازه پخته کارش گرداند اگرچه ایام زهادتست زهد وتقوی بآخر رسیده وتصفیه وتجلیه بکمال گزیده ام وشایان آن نشده ام که بار امانت عشق کشم بیاد رجامی تا خامی را پخته گرداند وتلخکامی ورفتے از ما فرو نشاند واین طلب ازان اشتیاق است وخانه تلخکامی ومذاق چنانچه بیمار از طبیب دارو می طلبد وبیماریش هنوز خام است وارد پذیرنبود وعلاجش جز این نیست واز روے تمنی باطنت حرفے میگوید واو را باو مقام سیر فی الله وباید دانست که در تکرار کلمهٔ خام صنعت پخته کاریست واین را تکرار بلیغ گویند قوله

روزه هرچند که مهمان عزیزست دلا	رفتنش موهبتے دان شدنش انعامے

روزه کنایه از زهد وپارسائی موهبت بخشش قوله

مرغ زیرک بدر صومعه اکنون نپرد	که نهاد است بهر مجلس وعظے دامے

مرغ زیرک عاشق کامل خانقه کنایه از زهد قوله

گو حریفی که شب و روز می صاف کشد　　بود آیا که کند یاد ز دردی آشامی

حریف کنایه از عاشق آیا آرزو قوله

حافظا گر ندهد داد دلت خسرو عهد　　کام دشوار بدست آوری از خودکامی

خودکام خودپسند غزل

سینه مالامال دردست ایدریغا مرهمی　　دل ز تنهائی بجان آمد خدا را همدمی

الف که درمیان مالامال ست بمعنی اتصال است چون لبالب و دوشادوش و خنداخند و گوناگون

ونگارنگ بجان آمد بمعرض ہلاکت رسید قوله

خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم　　کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی

سمرقند نام شهر ترک سمرقندی معشوق جوی مولیان نام محله ایست از بخارا قوله

چشم آسایش که دارد زین سپهر تیزرو　　ساقیا جامی بیاور تا بیاسایم دمی

چشم امید که دارد کدام کس گرم رو تیز رو غزل

سلام الله ما کر اللیالی　　و جاوبت المثانی و المثالی

سلام تحیت ما مادام لیالی جمع لیل مثانی سورتهای قرآنی دراز و کوتاه کذا فی المهذب
مثالی جمع مثل در قرآن معنی آنست که سلام و تحیت خدا ست مادام که مکرر شوند شبها و مادام که رسید تنها
قرآن و مثلها آن را قوام ست علیها یعنی مادام که تکرار گیرند شبها و مادام که درگیرم سورة قرآن و مثلها
او را یعنی مادام که تلاوة قرآن میکنم و چون خواجه حافظ بود و تلاوت قرآن لازم او بود لاجرم بدان نسبت نمود

قوله علی وادی الاراک و من علیها　　و دار فی اللوا فوق الرمالی

بران وادی که درخت پیلو است و بران آنان که دران وادی اند و بران سرائی که در لوا است که منزلی
است بریگ قوله

دعاگوی غریبان جهانم　　و ادعوا بالتواتر و التوالی

دعاگوی غریبان و غریب پیشه ام و دعا میکنم بسلامتی غریبان همواره پیوسته و چون
غریب بود جمله غریبان را در دعا مشمول نمود و غرضش منحصر بود در دعای خود
و اراده خاص بطریق فصحای ذوی الاختصاص قوله

امُوت صمامتا یالیت شعری ‌ ‌ متی نطق البشیر عن الوصال

اموت ہمزہ استفہامیہ صمامت خاموش یالیت حرف تمنا متی ہرگاہ نطق گویائی بشیر بشارت دہندہ میمیرم من از روے صمامت کہ عشق است احسب الصب ان المحب منکتم اے کاشکے دانستمے کہ کی گویائی خواہد شد بشارت دہندہ از وصال و در بعضے نسخہ بشیر بریدِ قاصد دیدہ شدہ باید دانست کہ ندای ملک الموت مقرر ہست کہ ہر روز ندامی کند کما قال الشاعر ؎ لہ ملک ینادی کل یوم ؛ لدوا للموت وابنوا للخراب ؛ اما چون اقتضاے بشری شنیدہ نمیشود خلاف ایمان بخاطر خطور میکند پس از جہت در آوردن استفہام انکاری آرود خاطر برخلاف آن ہنگمارد و در بعضے نسخہ بجاے صمامت صائت مسطور ہست یعنے آواز کنندہ و این خود مقرر در کتب مذکور ہست کہ فرشتہ موت ہمیشہ لقادِ مردم میجوید والرحیل الرحیل میگوید اما از کمال غفلت سرگشتہ ام و ندائے ملک الموت نمی شنوم و چون آواز در گوش نمی افتد از روے تعجب استفہام کنند کہ مرگ آواز کنندہ است و آگاہی دہندہ کہ کسے بشیر بشارت دہندہ آگاہ کند از وصال محبوب بحکم الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب یعنی موت رسانندہ طالب است بمطلوب کسے مژدہ این اشارت یابم واز دنیا رہیدہ بدوست پیوندم قولہ

محبک راحتی فی کل حین ‌ ‌ وذکرک مونسی فی کل حال

یعنے درین دنیا کہ سراسر پریشانی و آشفتہ حالی است حب تو راحت منست بہ قبیل وقال وذکر تو مونس من است در ہر حال قولہ

کجا یابم وصال چون تو شاہے ‌ ‌ من بدنام رندِ لا ابالی

لا ابالی بیباک قولہ

منال اے دل کہ در زنجیر زلفش ‌ ‌ ہمہ جمعیت است آشفتہ حالی

زنجیر زلف تعلقات دنیا و جذبہ عشق قولہ

ز خطت صد جمال دیگر افزود ‌ ‌ کہ عمرت باد صد سال جلالی

صد سال جلالی یعنے از و یاد باعتبار آنکہ سال شمسی کہ جلالی گویند سیصد و شصت و پنج روز است یازدہ از سال قمری زیادہ میشود و سال قمری سیصد و پنجاہ و چہار روز و سال شمسی را جلالی گویند کہ سلطان جلال الدین رومی این تاریخ را بستہ بر دفق سال شمسی قولہ

بران نقاش قدرت آفرین باد　　که گرد مه کشید از خط هلالی

مه کنایت از رخ هلالی خط گرد و مدور قوله

بهر منزل که رو آرد خدایا　　نگهدارش بحفظ لایزالی

لایزالی همیشه قوله

تو مے باید که باشی ورنه سهلست　　زیان مایهٔ جانی و مالی

اشکال این بیت آنست که معشوق همیشه موجود است پس چه معنی دارد اینکه تو می باید که باشی جوابش آنکه مراد آنست که تو می باید که در دل من باشی و فراموش نشوی و تعشق که دل مرا بتست زائل نگردد قوله

خدا داند که حافظ را غرض چیست　　وعلم الله حسبی من سوالی

دانستن خدا کفایت کننده نیست از سوال من وقتی که ابراهیم را در آتش نمرود انداختند جبرئیل گفت هل لک حاجة اما الیک فلا گفت فل الله قال وهو حسبی عن سوالی علمه بحالی غزل

سحر که رهروے در سرزمینے　　همی گفت این معما با قرینے

رهروے مسافرے قوله

که اے صوفی شراب آنگه شود صاف　　که در شیشه بماند اربعینے

شراب محبت اربعین باید دانست که اربعین را خاصیتے است در استکمال چیزها که عدد دیگر نیست چنانچه حق تعالی چون خواست که استحقاق استماع کلام بیواسطه دهد فرمود وعدنا موسی ثلثین الآیه وقال ع ان خلق احدکم یجمع فی بطن امه اربعین یوما نطفة ثم یکون علقة مثل ذلک ثم یکون مضغة مثل ذلک و خمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا و من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت له ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه قوله

گر انگشت سلیمانی نباشد　　چه خاصیت دهد نقش نگینے

اگر استعداد حصول معرفت نداری اربعین و خلوة و ذکر و ورد نفعے نمی بخشد چنانچه فقیرے نزد شیخ فرید الدین گنجشکر آمد شکایت فقر کرد شیخ کلوخے برداشت و هفت مرتبه سورهٔ الحمد بر و دمید و زر گشت مراورا داد آن شخص در خانه رفته بطور شیخ بر کلوخ الحمد بخواند هیچ نشد بخدمت شیخ آمده عرض کرد که یا شیخ این چیست از خوانده شما کلوخ زر گردید و از خوانده ما هیچ نه کلام الٰهی همانست شیخ فرمود

اے درویش الحمد ہمانست اما زبان فریبی باید کہ اول حصول استعداد نماید و آن عشق و محبت است قوله

خذ از ان خرقه بیزارست صد بار — که صد بت باشدش در آستینی

صد بت مراد درینجا ہوا و حرص از آیت من اتخذ الٰہہ ہواہ و کل ما یشغلک عن اللہ فہو صنمک و آن بسیار اند آراستن ظاہر بسیاری نماز کثرہ صوم حب سجادہ نشستن حب شہوت حب زن و فرزند حب مال حب نفس کہ النفس ہی الصنم الاکبر من رسالہ یحیی منیری قوله

درونہا تیرہ شد باشد کہ از غیب — چراغی بر کند خلوت نشینی

بر کند روشن سازد قوله

نوا بت باشد اے دارای خرمن — اگر رحمی کنی بر خوشہ چینی

دارای خرمن صاحب معرفت خوشہ چینی عاشق مفلس غزل

ساقیا سایه ابرست و بہار و لب جوی — من نگویم چه کن ار اہل دلی خود تو بگوی
بوی یکرنگی ازین نقش نمی آید خیز — دلق آلوده خود را بمی ناب بشوی

ازین نقش کنایه ازین زہد ریائی و دلق آلوده خود را این زہد ریائی خود را قوله

سفله طبع است جہان بر کرمش تکیه مکن — اے جہاندیده ثبات قدم از سفله مجوی

سفله طبع کمینه پرور و بیشتر آنکه با یک کس نماند و یکجا قرار نپذیرد منه بر جہان دل که بیگانه ایست چو مطرب که ہر روز در خانه ایست سفله اشاره بجہان قوله

گوش بکشای که بلبل بفغان میگوید — خواجه تقصیر مفرما گل توفیق ببوی

فغان آواز بلند قوله

یک نصیحت کنمت بشنو و صد گنج ببر — از در عیش در آ و بره عشق بپوی

دائره عشق بپوے در عشق درآے قوله

روی جانان طلبی آینه را قابل ساز — ورنه ہرگز گل و نسرین ندمد ز آہن و روی

روے جانان طلبی خواہان مشاہده محبوب حقیقی ہستی آئینه را قابل ساز دل را از وساوس ماسوی پاک ساز گل نسرین روے محبوب ندمد ز آہن روے از آئینه تیره رو نماید قوله

گفتی از حافظ ما بوے ریا مے آید — آفرین بر نفست باد که خوش بردی بوی

که خوش بردی بوسے خوب معلوم کردی غزل

سلامے چو بوی خوش آشنائی … بآن مردم دیدهٔ روشنائی

مردم دیده روشنائی محبوب قوله

درودے چو نورِ دلِ پارسایان … بدان شمع خلوتگهِ پارسائی

خلوتگه پارسائی محبوب قوله

نمی بینم از همدمان هیچ برجا … دلم خون شد از غصه ساقی کجائی

همدمان دوستان جانی قوله

ز کوئے مغان رو بگردان که آنجا … فروشند مفتاح مشکل‌گشائی

کوے مغان آستانهٔ عارفان و نیز مقام عشق قوله

مے صوفی افگن کجا می‌فروشند … که در تابم از دست زهد ریائی

مے صوفی افگن عشق که فانی ساز عاشق ورتابم درتاب هستم اسے گرفتار غم واندوه قوله

دل خستهٔ من گرش همتے هست … نخواهد ز سنگین دلان مومیائی

گرش همتے هست دل من گر همتے عالی دارد سنگین دلان درویشان مقلد مومیائی توجه قوله

رفیقان چنان عهد صحبت شکستند … که گوئی نبودست خود آشنائی

رفیقان سلف یار مخالف نفس و شیطان احسن الطریق مخالفة النفس والشیطان غزل

سبت سلمی بصدغیها فوادی … وروحی کل یوم لی ینادی

سبت بمعنے بند کردن من باب ضرب یضرب سلمی نام معشوقه صدغ زلف، فواد دل ینادی آواز دادن معنے آنست که در قید آورد سلمے بدو زلف خود دل مرا و حال آنکه روح من هر روز مرا نداہ میکند و از دیدن خوبان منع میکند و گوید که خوبا تر آمنگر و خود را العشق شان سپیر قوله

امن انکر تنی عن حب لیلی … تزاول روے او نیکو نوادی

همزه ندائیه قال علی الحسین ای واعظ دموب تزاول یعنی تو از اول نوادی کلمه ترکی ندیدی یعنی آنکسے که انکار کردی تو مرا در عشق لیلی تو از اول روئے او نیکو ندیدی قوله

تو ہمچون من بہوس دلبری ده … غریق العشق فی بحر الودادی

بوس بترکی تمام وکمال یعنی همچو من دل خودرا بتمام وکمال دوست سپار اے فروشده عشق
بدریاے دوستی آن یار یعنی اے کسیکه بدریاے دوستی رسیده پس خویش را ازان بعشق درکشیده
باید که همچو من بتمام دل خودرا بدوست سپاری تا گوهر مقصود را بکف آری غزامت تا وان
غزت یکدل درین راه از ایادی + غزت لفظ شیراز نسبت از صحرائیان غزت بمعنے
غزوه ویکدلی در اصل یکدله بود واو از لفظ اولی وله از آخر حذف کردند وسکون در غزت ویاے
اشباع آخر یکدی برلے تجویز درستی وزن آورده ودر زبان شیراز حروف حذف میکنند
چنانچه درگلستان پیر هفتاد ساله جنی بکنه ایادی جمع الید معنے آنست که جهة آنکه جان خویش را
خواهی نخواهی بتو سپارم خواجه بطلاقة وجه وخواه بعبوس تران روز لم غزا کردی تو یکدله با عشاق
ودر قید آور دل ایشان را علے الاطلاق وباز رستی از قهر وقهر دان وشر اینان یعنی با دیگر احتیاج
نیست که غالب آئی واستیلا نمائی که جان تابع درست وچون دل گرفتی تابع داشت جان در دنبال
اوست چه جاے گفتگو است بوانت کلمه ترکی تمام وغرته بنا انجث نشادی مغرور ساخته
دل ما ما اقبال شعرگوئی که موجب فساد وتباهی است ودر بعضے نسخه این بیت چنان دیده شده
که غم ماتت بوا خوردن بنا چاره غرته هوی انجث نشادی یعنے غم ما ترا خوردن لاچار ست واگر غم
ما نخوری ببینی انچه ترا نشاید دید قوله

ز غمت جامها مان دروگی بوت　　هیولوستم قباے وصل شادی

یعنے از سبب غم تو ما جامها دریده ام وگی باشند بپوشم قباے وصل وشادی را قوله

خدارا ابر من بیدل ببخشای　　واوصلنی علے رغم الاعادی

برسان مارا بمطلوب برغم دشمنان که نفس وشیطان اند قوله

نگارا در غم سوداے زلفت　　توکلنا علے رب العبادی

اے محبوب من در غم خیال زلف تو که دام راه ست وبواسطه او بمطلب نمیتوان رسید که عروة الوثقی
است توکلنا علے رب العباد توکل کردیم ما بر پروردگار بندگان قوله

دل حافظ شد اندر چین زلفت　　بلیل مظلم والله هادی

یعنے دل حافظ در پیچش زلف که عبارت از جذبه عشق است وبسبب غموم وهموم شبے ست تاریک

درآمد خدا رہبر اوست که در شب تاریک بے ہدایت رہبری راه یافتن محال خصوصا را ہے که پیچ در پیچ بود و نیز از زلف دنیا که فی الحقیقت شبے است تاریک و روشنائی او عارضیست تنبیہ لطیف است که باعتماد الطاف حق حافظ بحکم ایزدی در حوادث دنیا که راہے است پس تاریک خود را در انداخته در شب تاریک و حال آنکه خدا رہبر اوست غزل

سحرم هاتف میخانه بدولت خواهی ... گفت باز آے که دیرینه این درگاهی
بر در میکده رندان قلندر باشند ... که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی

میکده عشق رندان قلندر کمال الدین عبد الرزاق گوید نجبا اہل اند و نقبا سیصد و ملامتیه قومی اند که حال خود پوشیده دارند و نگذارند که مردم ایشان را بولایت بشناسند و ایشان افضل طائفه اند قوله

خشت زیر سر و بر تارک هفت اختر پا ... دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی

تارک هفت اختر عرش قوله

سر ما و در میخانه که طرف بامش ... بفلک بر شده دیوار بدین کوتاهی

بفلک بر شده بر فلک شده قوله

قطع این مرحله بے همرهی خضر مکن ... ظلماتست بترس از خطر گمراهی

این مرحله کنایه از سلوک و عشق بے پیروی خضر مکن بموجب من لا شیخ له فشیخه ابلیس قوله

تو در فقر ندانی زدن از دست مده ... مسند خواجگی و مجلس توران شاهی

تو در فقر ندانی زدن طالب راه فقر نمیدانی کردن چه راه فقر بس سخت و دشوارست قوله

حافظ خام طمع شرمے ازین قصه بدار ... عملت چیست که فردوس دو جهان میخواهی

غزل ساقی بیا که شد قدح لاله پر ز مے ... طامات تا بچند خرافات تا بکے

قدح لاله پر ز مے ایام بهار رسید طامات سخن لا یعنی خرافات اقوال بیهوده قوله

خوش نازکانه میچمی اے شاخ نوبهار ... کاشفتگی مبادت از آشوب باد دے

دے ماه خزان قوله

فردا شراب کوثر و حور از برای ماست ... وامروز نیز ساقی مه روی و جام مے

ساقی مه روے مرشد قوله

بشنو که مطربان چمن راست کرده اند ‌‌‌‌‌‌ — آهنگ چنگ و بربط و طنبور و نای و نی

آهنگ آواز قوله

حافظ حدیث سحر فریب خوشت رسید — تا حد چین و شام و باقصای روم و ری

روم و ری نام شهرها است غزل

سحر با باد میگفتم حدیث آرزومندی — خطاب آمد که واثق شو بالطاف خداوندی

واثق امیدوار قوله

دعای صبح و شام تو کلید گنج مقصود است — بدین راه و روش میرو که با دلدار پیوندی

بدین راه و روش مضمون مصراع ماسبق قوله

دل اندر زلف لیلی بند و کار عشق مجنون کن — که عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

مقالات گفتگو قوله

همای چون تو عالیقدر حرص استخوان تا کی — دریغ آن سایهٔ دولت که بر نااهل افکندی

استخوان دنیا نااهل دنیا یعنی اے نفس که قابلیت تحصیل صفت فرشتگان داری در خیال کبر و غرور و غفلت همچو ابلیس لعین مباش اے نفس که وجود تو سکندر وقت است و قابلیت آن دارد که خلیفه پروردگار باشد همچو سگ در جوال جیفه دنیا مشو قوله

جهان پیر رعنا را مروت در جبلت نیست — ز مهر او چه میخواهی در و همت چه می بندی

جبلت سرشت غزل

شد بهار و گذشت موسم دی — آگهی گر ز چرخ و گردش وی

هی هی افسوس زیر این قصر درین دنیا کاؤس و قیصر و جم و کے نام پادشاهان لاشئے هیچ و من الماء کل شیٔ حے از آب است هر چیز زنده غزل

شهر پست پر ظریفان و ز هر طرف نگاری — یاران صلای عشق است گر میکنید کارے

صلا آوازے که برائے طعام کنند طرفه نادر نگار معشوق قوله

جسمے که دیده باشد گز روح آفریدند — بر دامنش مبادا زین خاکدان غبارے

اینچنین جسمے که محض خلقة او از روح باشد که دیده باشد قوله

می بغشست لشتاب وقت خوش ست دریاب | سال دگر که دارد امید نوبهاری

غش بفتح آب تیره و بکسر خیانت کردن قوله

چون این گره کشایم وین راز وا نمایم | دردے وصعب دردے کارے وسخت کاری

صعب سخت غزل

صبا چو نکہت آن زلف مشکبو داری | بیادگار بمانی که بوے او داری

نکہت باد خوشبو بمانی باشی قوله

نوای بلبلت اے گل کجا بگوش افتد | که گوش هوش بمرغان هرزه گو داری

نوا آواز بلبل عاشق گل محبوب بگوش افتد کے بشنوی مرغان هرزه گو عاشقان بوالهوس قوله

زمانه گر همه مشک ختن دهد برباد | فداے تو که خط وخال مشکبو داری

ختن نام ولایتے ست مشکخیز قوله

بسر کشتی خود ای سرو چه نیاز مناز | که گر با درسی از شرم سر فرو داری

با درسی بمحبوب من رسی غزل

صبح است ژاله میچکد از ابر بهمنی | برگ صبوح سازو بده جام یکمنی

بهمن نام ماه برگ اسباب صبوح شراب خوردن قوله

خون پیاله خور که حلالست خون او | در کار یار کوش که کاریست کردنی

خون پیاله شراب قوله

گر صبحدم خمار تمادر و سر دهد | پیشانی خمار به پیمانه بشکنی

پیشانی خمار به پیمانه بشکنی رفع خمار به پیمانه کنی قوله

می ده که سر بگوش من آورد چنگ گفت | خوش باش و پند بشنو ازین پیر منحنی

پیر منحنی پیر ضعیف دمر تاض قوله

ساقی بهوش باش که غم در کمین ماست | مطرب نگاه دار همین ره که میزنی

ره سرود غزل

طفیل هستی عشق اند آدمی و پری | ارادتے بنما تا سعادتے ببری

یعنی هرچه که در تحت کن آمده است ظهور آن بطفیل عشق است کما قال کنت کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ارادتے بہما تا سعادتے بیری عشقے حاصل نما تا حصول معرفت نمائی چه هرکس که بدرجهٔ عرفان رسید بعشق رسید ؎ عشق موسے را بکوه طور برد ٭ بهر دید دوست موسیٰ نور برد ٭ عشق عیسے را بگردون مے برد ٭ یافته ادریس جنت از صمد ٭ عشق احمد را بود معراج دین ٭ تا مقام او بود حق الیقین ٭ کفر کافر را و دین دیندار را ٭ ذرهٔ درد دل عطار را ٭ وقیل یا ایها الذین امنوا اتقوا الله وابتغوا الیه الوسیلة وجاهدوا فی سبیله لعلکم تفلحون واز حضرت مصطفےٰ هم در تفسیر وبدا لهم من الله مالم یکونوا یحتسبون پرسیدند فرمود که هی اعمال حسبوها حسنات فوجدوا فی کفة السیات پس چاره نیست که از صحبت ولی واصل وصحبت مرشد کامل من مات ولم یعرف امام زمانه فقد مات میتة الجاهلیة قوله

چو مستعد نظر نیستی وصال مجوے	که جام جم نکند سود وقت بی‌بصری

تا وقتیکه دیدهٔ جان بین حاصل نکردهٔ طالب وصال مباش که هنگام نابینائی جام جم نفعی نمی‌بخشد ؎ رو دیده بدست آر که هر ذرهٔ خاک ٭ جامیست جهان نمای گر می‌نگری ٭ ونیز از جام جم مرشد مراد است یعنی بے حصول عشق مرشد هم توجه نمیکند و یا توجه مرشد هم نفعے نمی‌بخشد ازینجاست ؎ شنیدم مرشد مریدے پیش پیرے ٭ که باشد در سلوکش دستگیرے ٭ بگفت ار پا ننشد در عشق برجاے ٭ برو عاشق شو آنگه پیش ما آے ٭ که در عشق سریست بس عجیب وغریب قوله

بکوش خواجه واز عشق بی‌نصیب مباش	که بنده را نخرد کس بعیب بی‌هنری

که مرید بے عشق را هیچ مرشد خریداری نماید ؎ ما را نه مرید ورد خوان مے باید ٭ نه زاهد و حافظ قرآن مے باید ٭ صاحب دردے سوخته جان مے باید ٭ آتش زدهٔ بجان و مال می باید ٭ ازینجاست که در بحر المعانی است در مکتوب ثالث وثلثون که بالله والله وتالله اگر حق تعالےٰ ذرهٔ عشق را بر خلایق فرستادی همه بیگانگان آشنائی یافتندے و در عالم یک بیگانه نماندی وانبیا که آمدند بشریعت آمدند ازینجهة همه بیگانگان که در ادیان خود بود متنفر شدند فلما جاءهم ما عرفوا کفروا به والله اگر انبیا بحقیقت ومحبت عشق خلایق را دعوة کننده آمدندی همه بیگانگان آشنای او شدندے ولیکن حضرت صمدیت خواست تا جهانے از حقیقت بعید ماند از سبب اینمعنی عشق را بحقیقت نفرستاد

مرا درین ظلمات آنکه رهنمائی کرد | دعای نیمشبی بود و گریهٔ سحری

درین ظلمات راه عشق و سلوک قوله

بیا و سلطنت از ما بخر بمایهٔ حسن | درین معامله غافل مشو که حیف خوری

درین معامله اشارة بمضمون مصرعه ما سبق قوله

ز صبوح و شکر خواب صبحدم تا چند | بعذر نیمشبی کوش و نالهٔ سحری

شکر خواب صبحدم خواب شیرین بامداد کنایه از غفلت

طریق عشق طریقی عجب خطرناکست | نعوذ بالله اگر ره بمامنی نبری

مامنی جای امن قوله

ز هجر و وصل تو در حیرتم چه چاره کنم | نه در برابر چشمی نه غائب از نظری

نه در برابر چشمی باعتبار معاینه ظاهر نه غائب از نظری باعتبار وطن و نگریستن قوله

هزار جان گرامی بسوخت زین غیرت | که هر صباح و مسا شمع مجلس دگری

صباح بامداد و مسا شبانگاه قوله

هر خبر که شنیدم دری بحیرت داشت | ازین سپس من و ساقی و وضع بیخبری

دری نوعی ازین سپس الحال وضع روش قوله

بیمن همت حافظ امید هست که باز | اری اسامی لیلای لیلة القمری

بیمن خجستگی اری صیغه واحد متکلم فعل مضارع معلوم اسامی جمع اسم و اسم در اینجا مشتق از وسم سمه که بمعنی علامت بر اشیا بود لیلای نام محبوب است مشهور معنی آنست که بخجستگی دعای حافظ امید است که باز به بینم آثار و علامت محبوبه خویش را در راه در شب روشن از ماه یعنی باز بینم محبوب خویش تمام هیچ باشد این دل ریش را و نیز از اسامی تجلیات صفاتی که هیچکس بدین گلشن جز از تجلیات گلی نچیند غزل

عمر بگذشت به بیحاصلی و بوالهوسی | ای پسر جام میم ده که به پیری برسی

پسر اشارت بمرشد باعتبار اصحاب الخفیه خرد مرد قوله

چه شکرهاست درین شهر که قانع شده اند | شاهبازان طریقت بشکار مگسی

شکر لبہا درین شہر کنایۃ از دنیا شاہبازان عارفان قوله

تا چو مجمر نفسے دامن جانان گیرم — دل بر آتش بنہادم ز پئے خوش نفسی

مجمر عود سوز قوله

لمع البرق من الطور و آنست به — فلعلی لک آت بشہاب قبس

درخشید برق طور و انست گرفتم من بآن برق تا یافتم من آن برق را پس شاید کہ من آرنده باشم از بہر تو شہاب را یعنی ستاره آتش را کہ چیده باشد و این اقتباس است ازین کریمہ کہ در سوره طٰہٰ واقع شده کہ هل اتٰک حدیث موسٰی اذ رای نارا فقال لاهله امکثوا انی انست نارا لعلی اتیکم بشہاب قبس یعنی آمده است بتو خبر موسے چون دید آتش را در خبر است کہ چون موسے از شعیب عم رخصت شده بمصر روان شد شبے کہ ہواے سرد بود و مظلم بود و برق می درخشید و یاران سے بار یہ ایشان راه گم کردند و نزدیک وادی ایمن رسیدند و صفورا دختر شعیب کہ حلیلہ او بود درد وضع حمل پدید آمد بآتش محتاج شد موسے ہر چند سعی کرد از سنگ و آہن آتش نیافت ناگاه از دور آتشے دید پس گفت مر اہل را کہ درنگ کنید ہمین موضع بدرستے کہ من دیدم آتشے شاید کہ بیایم براے شما آتش سر در چوب مالی گرفتہ و نیز این خطاب بروح است نفس مراد از موسٰی روح و از اہل نفس و از آتش تجلی و از طور مقام قرب قوله

کاروان رفت و تو در راه کمینگاه بخواب — وه کہ بس بیخبر از غلغل بانگ جرسی

کاروان سلف و یاران و عزیزان کمینگاه دنیا قوله

بال بکشا و صفیر از شجر طوبی زن — حیف باشد چو تو مرغیکہ اسیر قفسی

بال بکشا جہد سے وسعی نما صفیر از شجر طوبے زن طالب مقام علوی باش قوله

چند پوید بہواے تو زہر سو حافظ — یسر الله طریقا بک یا ملتمسی

خطاب بجناب معشوق حقیقی است کہ چند در جستجوے تو حافظ بحنت فراخ گرفتار آید و سرگشتہ وار درین گرداب بہر خس و خارے تعلق شاید آسان گرداند خدا او راہے کہ بسوے تو رساند و درین وادی نتواند آن مطلوب من واے ملتمس جان و تن غزل

کتبت قصة شوقی و مدمعی باکی — بیا کہ بے تو بجان آمدم ز غمناکی

مدمع جاے اشک مراد چشم باکی بمعنے گرینده از شوق واین یاء آخر باکے اصلی است چون قاضی وناکی ونیز اشباع بود که باکی در اصل باکی بود ضمه بر یا دشوار بود ساکن کردند پس از جهت رفع التقاء ساکنین یا را بحذف آوردند باکِ شد پس یا از براے درستی وزن ورعایت قافیه آوردند معنے آنست که نبشتم من قصه شوق را وحال آنکه چشم من گریان است بیا که در جدائی تو بجان آمده ام از اندوه

قوله

بسا که گفته ام از شوق با دو دیده شوق — ایا منازل سلمی واین سلماکی

منازل جمع منزل یعنی جاے فرود آمدن سلمی نام محبوبه الیست این بمعنی کجا ومنازل چون جمع است باعتبار کل جمع مؤنث کاف مکسور که موضوع براے خطاب مؤنث است آورد ویاء اشباع است اصل کلمه سلماک معنے آنست یعنی بسا گفته ام از شوق با گریه وزاری که اے منازل سلمی کجا سلماے شما تا از روے شفقت بجواب من روزے قوله

عجیب واقعه ولس غریب حادثه ایست — انا اضطربت قتیلا وقاتلی شاکی

معنے آنست که عجیب واقعه بمارونهاده وغریب حادثه بالاتفاق افتاده که می طپم درحالے که کشته شده ام وکشنده من هنوز شکایت دارد که توجه بمن نمی آرد از ینجاست ه دلم مجروح تیغ غم رقیب ازوست من نالان * جفا پروانه مسکین عزیز از آسیا خیزد قوله

صبا عبیر فشان گشت ساقیا برخیز — وهات شمسة کرم مطیب الزاکی

هات بگیر وبیار شمسه خلاصه که هند ملائی وشمسه کرم شراب کرم انگور مطیب خوشبو کرده شده ویاء زاکی اشباع است ونیز در اصل زاکی بوده ضمه بر یا دشوار داشتند ساکن کردند پس از بهر اجتماع ساکنین حذف کردند بعده یا براے درستی وزن آوردند معنے آنست که بهار در رسید وگلها را بشگفانید باد صبا هر طرف خوشبویها انتشار گردانید اے ساقی برخیز وبیار شیره انگور که خوشبو د پاک است ومسموعان عشق را تریاک قوله

دع التکاسل فالغنم فقد جری مثل — که زاد راهروان چستی است وچالاکی

بگذار سستی کاهلی و الغنم کن پس تحقیق جاریست مثل قوله

اثر نماند زمن بے شمائل خوبت — اری مآثر محیاے من محیاکی

معنے آنست که اثرے نماند در من بے دیدن خصائل حمیده تو یعنے بسبب فراق وجدائی تو اثر من

اثری نماند و فراق مرا بتو نشانداری می بینم علامات حیات خود را از روی تو ای سلمی و نیز معنی اینست
که اثری نماند از من یعنی شمائل حمیده و خصائل پسندیده تو یعنی صفات ناقصه بشری از من فنا گرفت
و صفات کامله ربوبیت بحکم تخلقوا باخلاق الله در من جا گرفت اری می بینم در خود علامات حیوة از مشاهدات
تجلیات این هستی خود را فانی دانستم و بمشاهده لقای تو بنشستم عیان می بینم که وجود من آثار تجلیات حق
بود و وجود من عکس وجود مطلق سزد قوله

زوصف حسن تو حافظ چگونه لاف زند — که چون صفات الٰهی ورای ادراکی

ورای ادراکی ای بیرون از ادراک غزل

که برد بنزد شاهان زمن گدا پیامی — که بکوی میفروشان دو هزار جم بجامی

میفروشان عارفان کامل بضاعت قوله

اگر این شراب خام است اگر آن حریف پخته — بهزار بار بهتر زهزار پخته خامی

خام اشارت بسی خام و شراب نامعتبر قوله

بگشای تیر مژگان و بریز خون حافظ — که چنان کشنده را نکشد کس انتقامی

کشنده کشته شده غزل

گذشتی بر من غمدیده از راه جفاکاری — بلی تو عمری و بر عمر کی باشد وفاداری

سگی اشارة برقیب تا تار ولایتیست مشک خیز منسوب بخوبرویان غزل

گفتند خلائق که توئی یوسف ثانی — چون نیک بدیدم بحقیقت به از آنی

یوسف پسر یعقوب علیه السلام در حسن بی نظیر گویند حسن سه حصه یکی حصه مراد لین و آخرین را
و دو حصه تنها مر یوسف را و قبل حسن نه حصه یک حصه مر تمام عالم را و نه حصه مر یوسف را و وحی بر یوسف
در حالت کودکی بود چون یحیی و عیسی و عمر او صد و بیست سال و بر کناره رود نیل دفن کردند بعد از
چهار صد سال موسی علیه السلام در زمان خود نقل کرده در شام نزدیک آبای او دفن نمود ۱۲ من عجائب القصص قوله

در عشق توام شهره چو فرهاد و عجب نیست — ای خسرو خوبان که تو شیرین زمانی

شهره مشهور قوله

گر سرو نماند از قد و رفتار تو بر پای — بخرام که از سرو گذشتی به روانی

روانی رفتار قوله

گفتی که دهم کامت و جانت بستانم ترسم ندهی کامم و جانم بستانی

کام مقصود قوله

چشم تو خدنگ از سپر جان گذرانید بیمار که دیدست بدین سخت کمانی

خدنگ تیر بیمار اشارة بچشم محبوب غزل

کشته‌ای از آتش می عارض تو گل واری چون ننالم من دلسوخته بلبل واری

وار مانند چون غنچه وار و نیز بمعنی لایق چون شاهوار و گوشوار و نیز بمعنی مقدار چون جامه وار و نامه وار و نیز بمعنی زده چون سوگوار قلقل بضم هر دو قاف مرسیک و ظرایف و نیز آواز صراحی که وقت شراب در پیاله انداختن آید و نیز بکو بکو ۱۲ من ابراهیم شاهی تسلسل وار سلسله بند کاکل شهر بیت غزل

لسلمی منزحلت بالعراق الاقی من نواها ما الاقی

هر آئینه سلمی که نام معشوقه است از وقتی که حلول نموده و نزول فرموده در عراق ملاقات میکنم از فراق او چیزیرا که ملاقات میکنم یعنی رنج بسیاری بینم قوله

الا ای ساربان محمل فروکش الی رکبانکم طال اشتیاقی

دانا و آگاه باش ای ساربان محمل دوست بسوی شما دراز شده اشتیاق من قوله

درون هم خون شد از نادیدن دوست الا تعسا لایام الفراق

دانا و آگاه باش هلاکی باد مر ایام فراق را قوله

خرد در زنده رود انداز و می نوش بگلبانگ جوانان عراقی

زنده رود نام رودیست عراق نام شهر و نام سرود

عروس بس خوشی ای دختر رز ولی گه گه سزاوار طلاقی

اشکال آنست که اگر شراب صوری مراد بود پس همیشه سزاوار طلاق است لفظ گاه گاه چگونه روا بود و اگر ذکر و فکر مراد باشد آن همیشه سزاوار نیست این لفظ چه نوع صورت بندد و جواب آنست که باده خواران نیز در ماه صیام ترک شراب نمایند و در آخر شعبان بسیار میخورند و عیش و عشرت و سیر و گلگشت میکنند چنانچه خیام گوید گویند که ماه رمضان گشت پدید من بعد بگرد باده نتوان گردید

درآخر شعبان بخورم چندان مے کاندر رمضان مست بخسپم تا عید ؛ وذکر وفکر در بعضے اوقات
هنگام رفتن بستراح منع کرده اند وآنحالت از شمس تبریز قادر نقحاتست که میگویند در خلا جا نام خدا
نباید گفت چکنم که شاه از اسپ فرو نمی آید اسپ بیچاره چکند یعنی ذکر حق بر دل استیلا یافته که
هیچ حال ازو دور نمی شود واین سخن در اختیار است قوله

بیا ساقی بده رطل گرانم — سقاک الله من کاس دهاقی

بنوشاند ترا حق تعالے از کاسه دمادم قوله

رعینا العیش فی مرعی حماکم — حماک الله فی عهد التلاقی

چریدیم ما عیش را یعنے حاصل کردیم در چراگاه حمای شما وحما چیزیست که اگر حمایت آن نکند
نیک باشد حمایت کند ترا خدا زمان ملاقات قوله

نهاک الشیب من وصل العذاری — سوی تقبیل خدود اعتناقی

منع کرد پیری از وصل دوشیزگان سوی بوسیدن رخساره و درکنار گرفتن قوله

ومو عی بحرکم لاتحقروها — فکم بحر عمیق من سواقی

اشکهاے من دریاہاے شما است حقیر مپندارید اورا پس بسا دریاہاے عمیق از جوئیها
خورد است زیراکه سواقی جمع ساقیه یعنے جوے خورد است غزل

لبش می بوسم و در میکشم مے — بآب زندگانی برده ام پے

پے قدم وسراغ قوله

نه رازش میتوانم گفت باکس — نه کس را میتوانم دید باوے

یعنے نه راز او باکسے که لایق استماع راز نیست میتوانم گفت ونه معشوق دیگر را با او میتوانم دید
باینمعنی که تجلیات او را در معشوق دیگر مشاهده کنم ونیز از مصرع ثانی مراد آن باشد که یاری دیگر را
منظور ندارم تا در عبادت او ریا را دخل دهم ودرینصورت اشاره بکمال اخلاص است ودیگر آنست
که در عبادت او دیگری را شریک نمیسازم وجز از و استقامت نمینمایم وبرین تقدیر اشارت باشد بمضمون
ایاک نعبد وایاک نستعین ودیگر آنست که کس را در الوهیت او شریک نمیسازم تا باینمعنی بهره مند
شوم که انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین دیگر آنست

که نمیتوانم که مشهود من کسے دیگر بود بلکه صرف همت دران مینمایم که جزوے در مشاهده من نباشد و دیگر این بیت در نعت حضرت است که پیغمبر دیگر برا بادے نمیتوانم دید و یا آنکه در ابتدا رجال مطلق در صورت مقیدی نمودند و چون آن مشاهده بوجه احسن دست داد نظر از مقیدات برخاست یعنی از غایت التذاذ که در جمال او مے بینم کسے همچو او نمے بینم و محبت چهار اند اسمائی و صفاتی و افعالی و آثاری قوله

بزن بر چنگ چنگ اے ماه مطرب ❊ رگش بخراش تا بخروشم از وے

چنگ نام ساز و دست قوله

تو با سلطان گل خوش باش و می نوش ❊ غنیمت دان خلاص بهمن از دے

بهمن و دی نام ماه قوله

بجوید جان ازان قالب جدائی ❊ که باشد خون جامش در رگ و پے

خون جام لب لعل جام عقیق و شراب قوله

زبانت در کش اے حافظ زمانے ❊ حدیث بے زبان را بشنو از نے

نے نام ساز غزل

مخمور جام عشقم ساقی بده شرابے ❊ پر کن قدح که بے می مجلس ندارد آبے

آب رونق و تازگی قوله

شد قامتم چو حلقه تا بعد ازین رقیبت ❊ زین در دگر نراند ما را بهیچ بابے

بهیچ بابے بهیچ درے و نیز بهیچ وجهے قوله

حافظ چه می نهی دل بر وصال جانان ❊ کے تشنه سیر گردد از لمعهٔ سرابے

لمعه روشنی سراب دهوکا غزل

منم و ان زلف چون زنجیر یارے ❊ پریشان حال رو دیوانه وارے

بگزید قبول کرد گرد باد بگوله غزل

مینوش گل افشان کن از دهر چه میجوئی ❊ این گفت سحرگه گل بلبل تو چه میگوئی
تا غنچهٔ خندانت دولت بکه خواهد بود ❊ اے شاخ گل رعنا از بهر که میروئی

غنچهٔ خندان کنایه از دهن دولت مراد بوسه و کلام رعنا نام گلے زرد قوله

چون شمع نکوروئی بر رهگذر باد است | طرف هنرے بر بند از طور نکوروئی

نکوروئی حسن وجمال بر رهگذر باد است محل اعتماد نیست طرفه نادر طرفه هنری سے یعنے حسن اخلاق وتیمارداری غربا بر بند پیدا کن وحاصل نما قوله

شمشاد خرامان کن آهنگ گلستان را | تا سرو بیاموزد از قد تو دلجوئی

آهنگ گلستان را برائے قصد گلستان قوله

هر مرغ بدستانے در گلشن شاد آمد | بلبل بنواسازی حافظ بدعا گوئی

دستانے سرود غزل

ما ئیم و غم عشق جوانے و خیالے | وز ماه رخت گشته تنم همچو هلالے

هلال ماه نو قرین همنشین ونزدیک دست دهد میسر آید ملال دلگیری عرصه بیان آنجا است آنجا ترا مجال قدرة نال نے که از درون خالی باشد وبمعنی قلم هم آید غزل

نو بهارست دران کوش که خوشدل باشی | که بسے گل بدمد تازه تو در گل باشی

نو بهار معروف دران کوش در کارے سعی نما قوله

چنگ در پرده همی میدهدت پند ولے | وعظت آنگاه دهد سود که قابل باشی

وعظ نصیحت وپند قوله

در چمن هر ورقے دفتر حالے دگر است | حیف باشد که زحال همه غافل باشی

چمن باغ وگلزار هر ورق هر صفحے دفتر بیان قوله

نقد عمرت ببر وغصه دنیا بگزاف | گر شب وروز درین قصه باطل باشی

گزاف دروغ قوله

حافظا گر مدد از بخت بلندت باشد | صید آن شاهد مطبوع شمائل باشی

نسیم صبح سعادت بآن نشان که تو دانی | خبر بکوی فلان بر بآن زبان که تو دانی

بگو که جان ضعیفم ز دست رفت خدارا | ز لعل روح فزایت ببخش زانکه تو دانی

خدارا بواسطه خدا قوله

امید در کمر زر کشت چگونه بندم | دقیقه الیست نگارا درانمیان که تو دانی

دقیقه سخن باریک قوله

یکیست ترکی وتازی درین معامله حافظ	حدیث عشق بیان کن بهر زبان که تو دانی

درین معامله عشق غزل

نوش کن جام شراب یک منی	تا بدان بیخ غم از دل بر کنی

بدان اشارت بجام شراب بیخ غم از دل بر کنی رفع غموم وهموم نمائی قوله

دل کشاده باش چون جام شراب	سر گرفته چند چون خم دنی

دل کشاده باش خندان وخورم باش سر گرفته سر فرو ومتفکر ومتحیر قوله

خاک سان شو در قدم نه همچون ابر	جمله رنگ آمیزی وتر دامنی

سان مانند قوله

چون زجام بیخودی رطلے کشی	کم زنی از خویشتن لاف منی

رطل پیمانه بزرگ غزل

نور خدا نمایدت آئینه مجردی	از در ما درآ اگر طالب عیش سرمدی

مجردی اول فرزندان بعده علائق وعوائق بعده ماسوا ے محبوب بعده از خود فی التجرید شیخ شرف الدین یحیے منیری در مکتوبات فرموده تجرید آنست انچه امروز یابی ازان آزاد بیرون آئی وتفرید آنکه در بند فردا نباشی ونیز تجرید از علایق وخلایق وتفرید از خود در دل غبارے نه وبر پشت بارے نه وباکس شمارے نه ودر سینه بازارے نه وبا هیچ مخلوق کارے نه چون مرید این تجرید وتفرید حاصل کند جلوه گریش در عالم چنین بود که یا داؤد اذا رایت لی طالبا فکن له خادما داینمعنی بدرجه بدرجه حاصل آید نه بیکبارگی واز آلودگی خویش هزیمت نخورد ونظر بر لطف وفضل او باید داشت که هزار عاصی را حبیب کند وخلیل وهزار موحد را مشرک ۵ بسا پیر مناجاتی که بمرکب فرو ماند ٭ بسا رند خراباتی که زین برشیر نر بندد ودر محبوب العاشقین است تجرید مجرد بودن محب از محبوب خواهی در حسنات خواهی در سیآت اگرچه روزه ونماز بود چون رضاے دوست دران نیست میدان که بت پرستی وزنار داشتست وچون رضاے دوست بتخانه بود میدان که عین عبادت است چون سالک از خود مجرد شد مرفوع القلم گشت خواه در بتخانه درآید خواه در صومعه خواه دستار بچید خواه زنار بندد هر جاکه رود با او رود وهرچه بیند او را بیند

ما رایت شیئا الا ورایت الله فیه روی او نماید لون الماء لون اناء بحکایت در آید سالک راه هفتاد چند مقام قطع باید کرد تا در مقام تجرید قدم نهد و اصلی را پرسیدند ما التجرید قال تجرید العارف ممن غیر المحبوب تبرا کردن از جمله اشیا بدو پیوستن و شرط راه تجرید آنست که چنان از خود بیرون شود اگر خود را جوید نیابد عرفت ربی بربی درست آید از ینجا ست که روزی رسول علیه السلام در عالم تجرید بود که جبرئیل عم آمد و حضرت را بر عادت قدیم ندید بایستاد گفت من جبرئیلم فرمود کیست جبرئیل گفت ملک مقرب رسول رب العلمین فرمود که محمد کیست جبرئیل و این در گشید و پس ایستاد چون از انحالت باز آمد قال لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل و قتیکه سالک از عالم ناسوت بملکوت رود و دشمنان انما اموالکم واولادکم وازواجکم عدو لکم در ناسوت گذارد و قدم همت در ملکوت نهد چون بمنزل جبروت رسیده باشد کمال تجرید رو نماید و تفرید آنست چون از کثرت گذشته بوحدت رسید و جمال احد ببیند ازل و ابد محو ببیند چون محو فی محو شده باشد نه آنجا کارے نه آنجا دوستے نه یارے نه آنجا قیلے نه قالے نه آنجا میلے نه ملالے بعضے گویند که توحید و تفرید یکے است اما در تفرید طلب بر جاست و در توحید طلب مرتفع شد قوله

شعبده بازیے مکنی هر دم و نیست این روا
ودی قال رسول ربنا ما انا قط من ادی

شعبده مکر و فریب و بازی که هند ملکهند گویند قط یعنے هرگز ودی اشیا عبث و بیکارے که در شمار در نیاید معنے آنست که هر ساعت فریب و بازی میکنی و مرا مغالطه میدهی و این روا نیست از قول و فعل خود بایست که مرا به بازی و عبث نیافریده بلکه برائے کارے در جهان آورده اند و قول رسول عم بران شاهد می آرد که قال رسول عم ما انا قط من ددی یعنے نیستم هرگز از اشیاء عبث و بیکار که نیاید در شمار یعنے مرا برائے کارے آفریده اند نه برائے بازی و عبث آورده کما قال الله افحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم الینا لا ترجعون قوله

از چه بغمده می کشی تیغ جفا بکشتنم
فکر نمیکنی مگر فی عمد ممدوی

غمد بکسر غین معجمه نیام شمشیر دان ممدوده صیغه واحد مؤنث اسم مفعول است من التمدید کشیدن ممدود در اصل ممدوده بود اگر باتباع قرآن باید پرداخت پس اینجا تا را از جهة درستی وزن در رعایت قافیه انداخت و یا که در آخر مصرع است یا د اشباع است معنی آنست که از چه سبب و بکدام جهة در غلاف کشی تیغ جفا را بکشتنم بگذار باید که بر نیم کشته رحم آوردن زحمت افزودن است چنانچه مذکور است

بکین من

زخمی دگر بزن بعذابم چه میکشی * بر نیم کشته هم بصد خون برابرست * مگر فکر نمیکنی که در شان دنیاداران ومردم آزاران فرموده انها علیهم موصدة فی عمد ممددة غزل

نیست در خیل بتان مثل تو شاهی عجبی — بر فلک نیست چو رخسار تو ماهی عجبی

خیل گروه مهر گیاه نام گیاهیست تیره تاریک غزل

وقت را غنیمت دان آنقدر که بتوانی — حاصل از حیات ای جان یکدمست تا دانی
کام بخشی دوران عمر در عوض دارد — جهد کن که از عشرت کام خویش بستانی

کام بخشی بمراد رسانیدن قوله

پند عاشقان بشنو وز طرب بتا باز آ — کاینهمه نمی ارزد شغل عالم فانی

طرب کنایه از عشق قوله

پیش زاهد از رندی دم مزن که نتوان گفت — با طبیب نامحرم حال درد پنهانی

طبیب اشارة بزاهد قوله

یوسف عزیزم رفت ای برادران رحمی — کز غمش عجب بینم حال پیر کنعانی

یوسف عزیزم کنایه از محبوب پیر کنعانی یعقوب قوله

دل ز ناوک چشمت گوش داشتم لیکن — ابروی کماندارت میبرد به پیشانی

گوش داشتن منتظر شدن ونگه کردن و دیدن و محافظت نمودن پیشانی بمعنی شوخی و بیحیائی
پیش او چون سر نهادی باز پیشانی چه سود قوله

چشم شکون نمیداند اینقدر که صوفی را — جنس خانگی باشد همچو لعل رمانی
جمع کن باحسانی حافظ پریشان را — ای شکنج گیسویت مجمع پریشانی

شکنج چین غزل

همه اخوان توام جانان و میدانم که میدانی — که هم نادیده می بینی و هم ننوشته میخوانی

هوا خواه دوستدار قوله

گشاد کار مشتاقان در آن ابروی دلبندست — خدارا یکنفس با ما گره بگشا ز پیشانی

گشاد گشایش قوله

دریغا عیش شبگیری که در خواب سحر بگذشت — بدان قدر وصال ای دل در آن روزیکه درمانی

در یغا الف زائد چون وردا و دران روزیکه درمانی مراد روز محشر قوله

ملول از همرهان بودن طریق کاردانی نیست — بکش دشواری منزل بیاد عهد آسانی

ملول ستوه قوله

خیال چنبر زلفش فریبت میدهد حافظ — نگر تا حلقهٔ اقبال ناممکن بجنبانی

چنبر حلقه غزل

هزار جهد بکردم که یار من باشی — قرار بخش دل بیقرار من باشی

جهد سعی بخش بخشنده قوله

چراغ دیدهٔ شب زنده دار من گردی — انیس خاطر امیدوار من باشی

وار دارنده قوله

دران چمن که بتان دست عاشقان گیرند — گرت ز دست برآید نگار من باشی

دران چمن دران محل گرت ز دست برآید اگر از دست تو برآید قوله

ازان عقیق که خونین دلم ز عشوهٔ او — اگر کنم گله او راز دار من باشی

ازان عقیق کنایه از لب معشوق عشوه فریب راز دار من باشی اظهار نکنی و مرا رسوای عالم نسازی قوله

شود غزاله خورشید صید لاغر من — گر آهوئے چو تو یکدم شکار من باشی

آهوے چو تو چون تو آهوے قوله

شبی بکلبهٔ احزان عاشقان آئی — شبے انیس دل سوگوار من باشی

سوگوار ماتم زده قوله

سه بوسه کز دو لبت کردهٔ وظیفهٔ من — اگر ادا نکنی قرضدار من باشی

بوسه مراد حصول استعداد قبول کیفیت کلام صوری و معنوی و خواص با حظے است که از فحواے کلام میر بابید و لب مراد لطف ہے ۵ لب که شیرین جو بے شد لطف خداست ؛ باغ جان را زاب او نشو و نماست ؛ و کلامے که مدار حیات صوری و معنویست دو قسم است قسمے بواسطه وحی منزل و آن مخصوص بانبیا و قسمے بے واسطه و آن مخصوص باولیا معنے آنست که از جود لطف خود که کلام صوری و معنوی بود و بوسه که کنایت از استعداد قبول کیفیت آن کلام ست و

وظیفه کرده و استقامتم بران آورده اگر ادا نکنی بحکم و فی العدة دین قرضدار من باشی و بحکم الکریم اذا وعد وفا زیر بار من باشی یعنی چون مرا از عوام و استعداد قبول کیفیت آن کلام منزه بخشنده که از کلام صوری و لفظی که عبارت است از قرآن مجید و از کلام معنوی و لقاست که عبارت از کلام قدسی است حظی وافر میبا بم و بخوشوقتی میگرایم و این هر دو استعداد مرا وظیفه کرده اند و مدارمن بران آورده که اگر ادا نکنی قرضدار باشی و بحکم زیر بار من باشی بوسه کنایه از جذبه که موجب تجلیات می باشد و تجلیات چهار قسم است صوری که در همه موجودات بود و ختم آن بر صورت صاحب تجلی میباشد و تجلیات نوری و تجلیات ذوقی و آن در علوم و اذواق معارف میباشد و تجلیات ذاتی اختصاصی برقی میباشد و در شرح لمعات تجلیات نوری را در تجلیات صوری داخل ساخته و سه تجلی قرار داده پس بر تقدیر اول هر گاه تجلیات ذاتی خبر گاه گاه میشود و نظر بتجلیات ثلثه باقیه که حصول آنها اکثر اوقات مرتبا میشود و آن را وظیفه میتوان گفت میفرماید که آن تجلی وظیفه من نموده و مقرر کرده من امیدواران می باشم و انتظار آن میکشم بمنزله قرض ادا باید کرد و اگر تجلی ذاتی برقی نیز اکثر اوقات حاصل خواجه بوده باشد پس سه بوسه بر تقدیر ثانی راست می آید و این بیت خواجه ؎ گفته بودی که شوم مست دو بوسه بدهم وعده از حد بشد و ما نه دو دیدیم نه یک ٭ و آن اعتبار آنست که هنوز تجلی برقی ذاتی اختصاص نیافته و میتواند که خطاب درین بیت بمرشد باشد یعنی گفته بودی که هر گاه مست شوم و از خود روم یعنی بفنا فی الله رسم ترا بوسه دهم یعنی بر اسرار ظاهری و باطنی واقف گردانم وعده از حد بشد یعنی این وعده بجهد حصول تمنی یعنی مذکوره و آن وعده از ان حد در گذشت و چنانکه بر آن بگذشت و ما بموجب آن وعده بهره ور نه شدیم و نه بکشف هر دو اسرار مشرف گشتیم و نه بکشف یکی از ان هر دو شاید که مراد تجلی ذاتی و غیر ذاتی باشد چنانچه تجلی گاه چهار قسم گویند و گاه سه قسم و گاه دو قسم چنانچه در شرح گلشن راز شیخ عبد الواحد بلگرامی گوید بوسه که بطلب عاشق متعلق است یک بوسه اشارت بطلب عاشق یک مرتبه فنا فی الذات و شهوت و حظ و کونین و همچنین دو بوسه و سه بوسه یا بیشتر میباشد و بر مراتب فناء عشاق از حظوظ و لذات و این دو بوسه که بعنایت معشوق است اشارت هست از فناء معشوق عاشق را فاما بوسه که بطلب معشوق متعلق است آنرا اشارتیست نازک که بر بوسه کاندر توان نشست ؎ یا رسی که نداد بوسه از ناز ٭ او بوسه بجست من ندادم ٭ و گاه از طلب بوسه اشارت کنند

برطلب عاشق فناء وجود را با فناء معشوق وجود عاشق را واین دو بیت را که ۵ از بهر بوسهٔ ز لبش
جان نهیدیم ٭ اینم نمی‌ستانند و آنم نمیدهد ٭ ۵ گفته بودی که شوم مست و دو بوست بدهم ٭ وعده
از حد بشد و مانه دو و بدیم نه یکی ٭ محمول بر همین معنی کنند مخفی نماند که جزئیات فنا غیر محصور اند اما بطریق
کلیه منحصر در سه قسمت فناء ذات و فناء صفات و فناء افعال پس سه بوسه عبارتست از فناء
ذات سالک در ذات حق و فناء صفات او در صفات حق و فناء افعال او در افعال حق نهیچ که
ذات و صفات و افعال سالک عین ذات و صفات و افعال حق گردد و دوئی از ایشان برخیزد و یگانگی
رو دهد ۵ کسی بود ما زما جدا مانده ٭ من و تو رفته و خدا مانده ٭ غزل

یا مبسما یحاکی درجا من اللآلی	یارب چه درخور آمد گردت خط هلالی

الابسام بالالف لغة داخل کتب نساخته جوالیش دو توعست تبسم در اصل متبسم بود لیکن در شعر خواجه تا را
حذف کرده و نیز از بعضی فضلا بسمع رسیده که الابسام و ابتسام بیک معنی است درج دهن یارب در
مقام تعجب استعمال کرده اند گردت اسے گرد رخت معنی الست که اے سپید کننده دندان و امی ظاهر سازنده
لآلی از درج دهان بر حال تباه و روسے سیاه من یعنی اے تبسم کننده بر حال پریشان و صورت پژمان
ده و ده چه در خور لایق افتاده است گرد رخت خط بالی هزین رخ است و هم مزین از ان درج باید دانست
که منادی له اسے ما لاجله النداء مصراع ثانی است که در خاطرش همچو نقش مانیست و منادی له آن باشد که
اول منادی بر خاطر تراشد بر کسیکه در خور آن بود و ابراز کنند و منادی له گاه مظهر باشد و گاه مضمر چنانکه
آرند که فحواے کلام بران دلالت کند و مشعر ان بود چنانچه درین آتم الله المحمود فی کل فعاله تقدیر چنان باشد
افعل بنا ما تحب بتحرک یعنی بکن با ما چیزے که محمد است از ما درون شان باشد با عتراد علم سامع بران
داشته و تخم این نهال بخاطر کاشته چنانچه یا الله یا الله بر زبان مے آرند و میدانند که انچه بخاطر است خدا
میداند و مظهر در بعضی مقامات ظاهر الدلالة است بر آنکه مقصود زا بیهده است همین است چنانچه و سبحان
خسران مبین است کما قال الله یا ایها الذین آمنوا اصبروا و قوله یوسف اعرض عن هذا و در بعضی محلها
محتاج شود بتوضیح چنانچه همین شعر خواجه که تمثیل این قسم سه و صبر باکسی مبین بکنند که ما لاجله الندا مصرع
ثانی است ظاهر نگردد و معانی و سست نشود حضرت خواجه این معنی را بخاطر آورده خواسته که محبوبه خود را از همچی
نگاه سازد پس اورا باین روش ندا نمود یعنی حال پریشان من که سبب تبسم تست آئین خط موی تست

وجد و اضطراب لقاے خویش کرامت فرما دازکشا کش تجلیات بربا لطف لایزالی لطف حق قوله

لقد در رمل کان الحبیب فیها ۔۔۔ طار العقول طرا من نظرة الغزالی

در بعض نیکوئی رمل ریگ بیابان طرا ہمہ نظر نگریستن غزال محبوب - معنے آنست کہ مرخدا یرا خوبی و نیکوئی ریگیکہ دوست من دران ساکن است و صحرا یست کہ یار من دران ساکن اند پرید عقل از ہمہ نگریستن محبوب است در جلوہ جمال مبہوت گشتم و در تماشاء جمال باکمال او بیہوش شدم چنانچہ داب سالکان است کہ در حال مشاہدہ تجلیات بیخود شوند و از خود فانی گردند و از جمال باکمال او بہرہ بگیرند

ثم فاسقنے رحیقا رشفا من الزلالی برخیز پس بنوشان مرا شراب -

قصاید ہذہ القصیدۃ الحاقی

پس از حمد خداوندی کہ بیمثلست و بیہمتا ۔۔۔ ثنای نعت پیغمبر کنم از جان و دل انشا

محمد و ما محمد الا رسول احمد مبشر برسول یاتی من بعدی اسمہ احمد لبشیر بشیرا انذیرا سراج سراجا منیرا و دودہ خاندان اساس بنیاد بنا عمارت نخستین نقطۂ فطرت اول ما خلق اللہ نوری شب اسری سبحان الذی اسری فیروزہ گون طارم آسمان کروبیان فرشتگان مقرب روحانیان ملائکہ بران برندہ تر سیران پرندہ غران غرندہ آواز یارا قدرت رفرف تخت مقام قرب او ادنی فکان قاب قوسین او ادنے احصا شمردن عانی نام نقاش وہاب بخشندہ غنی منزہ طاق یکتا طاقم یکتا بہم صورت ظاہر معنی باطن سر پوشیدہ جہرا آشکارا - قصیدہ

سپیدہ دم چو صبا بوے دوستان گیرد ۔۔۔ چمن ز لطف ہوا نکتہ بر جنان گیرد
ہوا ز نکہت گل در چمن تتق بندد ۔۔۔ افق ز رنگ شفق رنگ گلستان گیرد

تتق خیمہ و پردہ قوله

نواے چنگ بدانسان زند صلاے صبوح ۔۔۔ کہ پیر صومعہ راہ در مغان گیرد

نوا آواز قوله

شہ سپہر چو زرین سپر کشد بر دوش ۔۔۔ بہ تیغ صبح و عمود افق جہان گیرد

شہ سپہر آفتاب و نیرا اضافہ بیانیہ زرین سپر آفتاب تیغ صبح روشنی صبح و سرخی صبح عمود ستون

وجوب انبیه افق کناره قوله

بریخم زاغ سیه شاهباز زرین بال — درین مقرنس زنگاری آشیان گیرد

زاغ سیه شب شاهباز زرین بال آفتاب مقرنس بناء مدور که بر وی نردبان روند و مقرنس زنگار کنایه از آسمان قوله

چه شهسوار فلک بنگرد بجام صبوح — که خورشیدش چو مهر خاوران گیرد

شمشه روشنائی محیط نام دریا دهر دریا در گیرنده خوشاب روشن وتازه ضمیران سپر غم قوله

چرا ز بعد غم و حسرت سپهر دائره شکل — مرا چو نقطه پرکار در میان گیرد

سپهر دائره گرد آسمان که مانند دائره گردنده است پرکار قلم آهنین که بدان دائره کشند قوله

چه پرتو است که نور چراغ صبح دمد — چه شعله که در شمع آسمان گیرد

پرتو روشنی شمع آسمان ماه و آفتاب قوله

ضمیر دل نگشایم بکس مرا آن به — که روزگار غیور است و ناگهان گیرد

ضمیر اندرون دل غیور مشکین قوله

چو شمع هر که بافشای راز شد مشغول — بلبش زمانه چو مقراض در میان گیرد

افشا ظاهر کردن قوله

کجاست ساقی مه روی من که از سر مهر — چو نیم مست خودش ساغر گران گیرد

نیم مست مخمور قوله

نوای نغمه نی را چو بر کشد مطرب — گهی عراق زند گاه اصفهان گیرد

نوا سرود اصفهان نام شهری مبارک از ولایت فارس هوای لطیف دارد اهل او زیرک باشند در صنایع عنهاے و آنرا در قدیم یهودیه خوانندی و گویند هر قحطی که در عالم باشد ابتدا سے آن از ولایت اسپهان بود و نیز گویند هر که دران چهل روز مقام کند بخیل شود و خروج دجال هم از انجا بود و آنرا اسپهان و سپاهان نیز گویند و نیز نام نواے قوله

فرشته بحقیقت سروش عالم غیب — که روضهٔ کرمش فتنه بر جنان گیرد

روضه باغ جنان بهشت قوله

سکندری که مقیم حریم او چون خضر — ز فیض خاکدرش عمر جاودان گیرد

حریم خانه قوله

و نیز نام مقامیست از ترکستان زمین که ترکان تنگی منسوب اند بدان مقام قوله

چه غم بود همه حال کوه ثابت را	که حمله های چنان قلزم جهان گیرد

قلزم دریا و چاه بسیار آب پارسیان قرزم گویند ۱۲ من ابراهیم شاهی قصیده

سپیده دم که شدم محرم سرای سرور	شنیدم آیت نودوالی الله از لب حور

صدر بود بفتح و بالضم خداوند و پادشاه و وزیر خدایگان پادشاه سخن سنج شاعر زاد و فرزند و توشه واصل رفیع قدر بلند مرتبه شمائل خصلتها جمیل نیک نور انا الله تجلی الٰهی کنایه و بیجور تاریک شهوق چهاره آواز خر سماع شنیدن نغمه داودی آواز سرود داؤد نام پیغمبر که الحان خوش داشت و صاحب زبور بود ادیب ادب دهنده سفر جل نام میوه مقصور کوتاه بیگاه وقت سفینه بیاض منشور پراگنده راعی شبان و رسول ۴ داعی دعوت کننده مراد رسول علیه السلام فغفور پادشاه چین هر که باشد و نیز پادشاهی از ان اشکان که فرزندان یافث بن نوح ۴ بود بعد سکندر پادشاه شد از و جمله تا یکی ولایت و هشت ملوک دیگر او را خدمت بکردند شصت دو سال ملک راند و ملک دیگر که در ایام او بودند ایشان را ملوک طوائف خواندندی من ابراهیم شاهی ۱۲ قصیده

ای ملک ازل تا ابد ملک تو مطلق	شد هر دو جهان یافته از وصف تو رونق

کره بچه اسپ کسوت لباس عقعق نام جانورست غلغل آواز شور لحن آواز سرود قاقم جنسی از پوستینهای نفیس که قیمتی بود کسوت ملوک ۱۲ من ابراهیم شاهی سنجاب جنسی از پوستین پوشش ملوک خز جامه ابریشمی خجند بالضم نام ولایتی و نیز پوستینی کسوت ملوک و بیشتر از حد ود ظلمات آرند من ابراهیم شاهی کمر آنچه بر میان بندند و نیز سیانه کوه مثل کمر کوه و بمعنی بلغیز ذکر کوه نیز آید ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

آب از نظر هیبت تو شد دل تو گوهر	زان آب بر آمد همه او دود معلق

لما اراد الله ان یخلق هذا العالم خلق جوهرا فنظر الیه بنظر الهیبة فذاب بتصعین من هیبة الرحمن نصفه نار و نصفه ماء فاجری الماء علی النار فصعد منه دخان فخلق من ذلک الدخان السموات خلق من زبدة الارض و خلق السماء کان دخانا بیذق پیاده شطرنج لمن الملک اشارت بکریمه لمن الملک الیوم لله الواحد القهار قصیده

این بیت کمال است قوله

منصور بن محمد غازیست حرز من | وز این خجسته نام بر اعدا مظفرم

خجسته مبارک مظفر فتحمند قوله

شاهین صفت چو طعمه چشیدم ز دست شاه | کی باشد التفات بصید کبوترم

شاهین نام طائر شکاری قوله

بال و پری ندارم و این طرفه‌تر که نیست | غیر از هوای منزل سیمرغ در سرم

سیمرغ معروف قوله

شعرم بیمن مدح تو صد ملک دل گشاد | گوئی که تیغ تست زبان سخنورم

یمن برکت قوله

با سیر اختر و فلکم داوری بسیست | انصاف شاه باد درین قصه داورم

داوری جنگ و جدل داور حاکم قوله

شبل الاسد بصید دلم حمله کرد و من | گر لاغرم و لیک شکار غضنفرم

شبل الاسد بچه شیر غضنفر شیر مرد غلیظا قوله

بنمای بن که منکر حسن رخ تو کیست | تا دیده‌اش بگزلک غیرت بر آورم

گزلک بکسر بکم سوم کارد خورد نول با دسته

قصیده

خیر مقدم مرحبا ای طائر میمون قدم | شادمان کردی مرا نازم ترا سر تا قدم

مقدم پیش رونده دلیر و منزل قوله

تا بدانی تو که هجران خون عاشق میخورد | ناله شبگیر در کار است و آه صبحدم

شبگیر شب قوله

گرچنین در حلقه پیچد زلف افعی بند یار | مهره نتوان برد آسان ای دل افسون دمم

افعی ماریست که مردم را بنظر می کشد قوله

آن گذشت ای دل که خواری دیدی از دشمن | یار باز آمد بحمد الله عزیز و محتشم

محتشم غنیمت قوله

ندیمان ہمنشینان ندم پشیمانی و دوستکانا آنکہ از جان وعزیز دارندش ایغمالوٹ گنج فروشان
یاوہ گویان و ناسخن فہمان و بیوقوفان مغتنم فنیمت قصیدہ

شد عرصۂ زمین چو بساط ارم جوان — از پرتو سعادت شاہ جہان ستان

عرصہ کشادگی میان سرائے ہر کشادگی کہ در و درخت نباشد قولہ

خاقان شرق و غرب کہ در غرب و شرق او — صاحبقران و خسرو شاہ خدایگان

خاقان بادشاہ ترکان و بادشاہ چین صاحبقران مولود کہ مسقط النطفہ یا مسقط است او
بوقت وآن عظمی باشد و بروج قران در طالع بود ۱۲ من ابراہیم شاہی قولہ

خورشید ملک پرور و سلطان دادگر — دارائے عدل گستر و کسرے کئے نشان

کسرے نوشیروان و ہر کہ شاہ فارس بود نشان علامت و نشانندہ قولہ

عظم جلال دولت و دین آنکہ رخش تو — دارد ہمیشہ توسن ایام زیر ران

توسن ناارام قولہ

دارائے دہر شاہ شجاع آفتاب ملک — خاقان کامگار و شہنشاہ نوجوان

کامگار صاحب مراد قولہ

ماہے کہ شد ز طلعتش افروختہ زمین — شاہے کہ شد ز ہمتش افراختہ زمان

افروختہ روشن افراختہ بلند قولہ

سیمرغ وہم را نبود قوت عروج — آنجا کہ باز ہمت او ساخت آشیان

عروج بالا رفتن قولہ

حکمش روان چو باد بر اطراف بحر و بر — مہرش روان چو روح بر اعضای انس و جان

تخت تو ہر شکست مسند جمشید و کیقباد — تاج تو عین افسر دارا و داوران

دارا دارندہ و نام شاہ و داور حاکم قولہ

تو آفتاب ملکی و ہر جا کہ میروی — چون سایہ از قفای تو دولت بود روان

ارکان نیر ورد چو تو دادر ہیچ قرن — گردون نیاورد چو تو اختر بصد قران

قران ہشتاد سال و بقولے سی سال قولہ

هر دانشی که در دل دفتر نیامده است — دارد جواب خامهٔ تو بر سر زبان

خامه قلم قوله

دست ترا با بر که بارد شبیه کرد — چون بدره بدره این و هر قطره قطره آن

شبیه باشد این اشارت بدست آن اشارت با بر قوله

علم از تو با کرامت و عقل از تو با فروغ — شرع از تو در حمایت و دین از تو در امان

کرامت بزرگی و شکوه و دبدبه قوله

ای خسرو رفیع جناب و منیع قدر — وی داور عدیم مثال و عظیم شان

رفیع بلند جناب آستان منیع بلند قدر مرتبه داور آنکه میان نیک و بد فیصل کند و خداوند حاکم عدیم عدم شان صفت و بزرگی قوله

ای آفتاب ملک که در جنب همتت — چون ذره [illegible] بود گنج شایگان

تشبیه داده تعالی به گنج شایگان یعنی بپایان گنجها گنج بفتح گاف و ضم سوم جنسی است از خیام قوله

این اطلس مقرنس و فیروزهٔ زرنگار — چتر بلند بر سر خرگاه خویش دان

مقرنس بنا بر سگر بر آمده بر در بان بر آیند کیان پادشاهان جبار که پنج بودند کیومرث کیقباد کیکاؤس کیلهراسپ کیخسرو قوله

بودی و در دان گلشن وا از پر اال تو — در هند بود غلغل و در زنگ بد فغان

زنگ نام ولایت فغان شور قوله

در دشت بار دهم بزدی تا غرو کوس — در دشت شد هر رفت و بیابان سیستان

سیستان نام ولایت سیستم که آنرا نیمروز هم گویند قوله

تا قصر زرد ساختی و لرزه او فتاد — در قصرهای قیصر و در خانهای خان

قصر محل قیصر پادشاه روم هر که باشد خان خانه و کاروانسرای و پادشاه ملک سمرقند هر که باشد قوله

آن کیست کو بملک کند با تو همسری — از مصر تا بروم و زچین تا بقیروان

همسری برابری مصر نام شهر روم نام شهر چین نام شهر قیروان نام شهری بمغرب و نیز

مشرق و هم مغرب قوله

اینک بطرف گلشن و بستان همیروی — با بندگان سمند سعادت بزیر ران

سمند اسپ قوله

ای طلعتی که در صفت قدسیان قدس — فیضی رسد بخاطر پاکت زمان زمان

قدسیان فرشتگان و روحانیان قدس پاک و نام بیابان بطرف بیت المقدس زمان زمان ساعت بساعت قصیده

ز دلبری نتوان لاف زد باسانی — هزار نکته درین کار هست تا دانی

خاتم بفتح و کسر تا انگشتری سمند اسپ تند تیز گاه وقت حلم از نقش و نگار و علم و جامه و نام مشهور بیت در حد چین بسیط فراخ پایه مرتبه مسالک راه کروبیان فرشتگان نزدیک صریر بانگ لگام و بانگ در بود قلم و تخت و نعلین و آنچه بدان ماند ۱۲ من ابراهیمشاهی سوابق اولین تبارک الله بزرگست خدا صواعق جمع صاعقه سخط ناخشنودی شقایق لاله نعمانی نها قسم از لاله که آنرا لاله نعمان گویند روح بضم جان و بوی و بفتح باد خنک و خوش آینده و بمعنی خوش و رحمت و آسانی و بخشایش و بوی خوش ریحانی بفتح بوستان بان و گلفروش ۱۲ من ابراهیم شاهی منجذب کشیده شده از جذبهای سبحانی الجذبة من جذبات الحق توازی عمل الثقلین سبحانیان جمع شب خلا و الثقیل ذیل دامن خطر ریحانی قسمی از خطوط سبعه مدارج درج ترجیع بند

ای داده بباد دوستداری — این بود وفا و عهد و یاری
گفتم مگر از سر ترحم — دست از ستم و جفا بداری

مگر شاید ترحم مهربانی قوله

بیشک دل ماه و خور بگیرد — گر سوی فلک رسد نفیرم

خور آفتاب نفیر آواز قوله

نتوان بقلم نوشت شوقش — گر پیر فلک شود دبیرم

دبیر نویسنده قوله

وارم سر آنکه همچو سعدی — [illegible]

سر خیال قوله

اے ساقی ازان مئے شبانہ　　　در دہ دو سہ جام عاشقانہ

مئے شبانہ مے دوشین جام عاشقانہ جام پر و مالامال قوله

اے مطرب ما تو نیز یکدم　　　بگزار ز کف دف و چغانہ

چغانہ نام سازے کہ سرمندل گویند قوله

بر گوئے بیاد وصل جانان　　　چون عود بسوز دل ترانہ

عود نام چوبیست خوشبو کہ بسوزند ترانہ نوعے از سرود قوله

دیریست کہ آتش غم دل　　　در سینہ ہمیکشد زبانہ

دیر است دیریست زبانہ شعلہ آتش قوله

چون نیست بہیچگونہ پیدا　　　دریاے فراق را کرانہ

کرانہ انتہا قوله

اے غیرت لعبتان طناز　　　برقع ز رخ چو مہ بر انداز

طناز خندہ و مسخرگی کنندہ بر انداز دور کن قوله

تا من ز سر جہان بکلی　　　برخیزم و توبہ بشکنم باز

بکلی من کل الوجوہ قوله

اے دوست ز ربگذار دیدہ　　　شد فاش میان مردمان راز

فاش آشکارا قوله

سرمایہ عمر داد برباد　　　ہر کو بغمت نگشت دمساز

دمساز ہمدم و محب قوله

در آتش عشق تو جگر خم　　　مے سوز و لا چو عود مے ساز

جگر ہمی سوزد قوله

حاصل چہ کنید ہر اوستاد　　　بوسیدن پاے آن سرافراز

حاصلے سخنہ الحال کشیدہ ہا مراد ستے بیسر نشود

آثار نشان ولائل جمع دلیل تابندہ روشن نورش یقین بھینے اور انگین بے بہا قولہ

در خاتم قدر او نهفتست — فیروزهٔ چرخ چون نگین ست

خاتم بفتح وکسر انگشتری قولہ

بر نام تو مهر کرده گردون — منشور اوامر و نواهی

منشور فرمان قولہ

ای طلعت پاک بر تو زیبا — وی غرّهٔ دولت از تو غرّا

غرّہ سپیدی روے اسپ وپیشانی وبزرگی غرّا روشن قولہ

بر قامت حشمت تو کوتاه — این اطلس نیلگون والا

اطلس نیلگون والا آسمان قولہ

نگذشته صدای صیت عدلت — از سقف نهم رواق خضرا

رواق خضرا آسمان قولہ

بر شادی مجلس تو ناهید — هر لحظه کشیده جام صهبا

ناهید زہرہ صہبا شراب قولہ

از بهر قبولیت از این گوش — لولوی خوشاب گشته لالا

ازین گوش یعنی بندگی وخدمتگاری وفرمانبرداری بطوع ورغبت لالا غلام درخشندہ واین درصفت جز لولو مستعمل نشدہ قولہ

در قصر تو چرخ آستانی — کیوان به در تو پاسبانی

کیوان ستارہ زحل قولہ

توفیق رفیق در نشستت — تائید ندیم در بشارت

یمین دست راست تائید استواری ندیم ہمنشین قولہ

نصرت که مباد از تو خالی — در رزم کمینه دستیارت

دست یار یاری دہندہ پردہ دار دربان - مخمس

در عشق تو اے صنم چنانم - ہیہات افسوس شاہباز باز سپید انگار بدان غیر عرب را ترک وتاجیک گویند اخیل گروہ سہیل ستارہ کہ از طرف یمن برآید - ساقی نامہ

بیا تا سر دور افلم درکشیم — ز مستی بعالم علم درکشیم

ز جام دمادم دمی دم زنیم | ز می آب بر آتش غم زنیم

دمادم دمبدم قوله

ازین دامگه دیرباد ای مغاک | برفتند و بردند حسرت بخاک

دامگه دنیا قوله

دریغا جوانی که برباد شد | خنک آنکه از عالم آزاد شد

خنک خوش قوله

سبک باش و رطل گرانم بده | وگر فاش نتوان نهانم بده

رطل پیمانه قوله

بده ساقی آن آب آتش خواص | کزان بلکه یابم ز آتش خلاص

آب آتش خواص شراب قوله

بدین سقف نه پایهٔ بی رواق | توان زد بیک جام چار طاق

چار طاق نوعی از طعام مخصوص بطبخ وغیره در اداقی قوله

بده ساقی آن جوهر روح را | دوا ساز دل ریش مجروح را

آن جوهر روح کنایه از شراب قوله

خذ الجام لا تخش فیها الجناح | که در باغ جنت بود مباح

بگیر جام و مترس درین که گناه هست قوله

بده ساقی آن بادهٔ روح بخش | بده تا نشینم بر پشت رخش

رخش نام اسپ رستم قوله

تهمتن صفت رو بمیدان کنم | بکام دل آهنگ جولان کنم

تهمتن رستم قوله

درین خون فشان عرصهٔ رستخیز | تو خون صراحی بساغر بریز

خون صراحی شراب قوله

بیا ساقی از من مکن سرکشی | که از خاکی آخر نه از آتشی

که تولد حضرت رسالت ۴ در زمان اوست و او مزدک حکیم را که صاحب مذهب اباحت بود با هشتاد مرد
که متابع او بود کشته شده و امکه و بنیا حی نام قبیله از عرب و هم سر و آدونیدی در دو نوشتان عاشقان
خمار بفتح و الف به فروش عارنه سفر فلک و نفس   روان جان و فی الحال حقه سبز فلک
مهره بازد نما باز بهرام نام بادشاه طوس نام بادشاهزاده وارث شد در دنیا ناکام لاچار رحیل کوچ
طبا شیر نام دوا طبا شیر صبح روشنی صبح نشین نشست هفت پیکار هفت فلک ۵

عاقبت میبایدش رفتن بگور	هر که آمد در جهان پر ز شور

این کاخ هیچ عاریتی خان خانه کاروانسرا ۵ ابدل مجوب منصب دنیا که
هیچ نیست غزل تغیری محل خدمت شهنشاه اختران آفتاب حمل نام برج جدی نام برج
دلو نام برج زحل نام برج مسیح عیسی ۴ و حل کبهر ۵ فساد چرخ نه بینم نشنوم هنوز
سور عروسی و ضیافت و مهمانی تطهیر شادی و شاد و دیوار حصار نهاد روش ۵ و لاهنه
پرده بنیاد و اسباب او غسل شهد زین ده کان دنیا رطب خرما گردنان پهلوانان ۵
روش با عقل در سخن بود هم کشف ظاهر و هم فریب بند قید خیال ملال دلگیری ۵
آن کیست کو بحضرت سلطان او آکند جبر عنی داریم خیال ما رام و من یتق الله یجعل
له مخرجا - و یرزقه من حیث لا یحتسب اقتباس از آیۀ قرآنی است و لفظ مخرجا برای
افزونی بیت محذوف شده یعنی کسی که بترسد خدا را گرداند خدا ازبرای او جای برآمدن
و روزی دهد او را از جای که نمی پندارد ۵ نبود بهتری چو دست دهد - دست دادن آمدن
ملون رنگارنگ شاه هرموز شاه هرمز یزد نام شهریست در فارس ۵ دیدن تخت سرا
تما کی بود و دست بنشینم - تخت سرا دنیا که جا هست تاریک بصفا انگشت در
دندان کنایه از تحیر در کار و بار کسی که آن را پذیرفته و دریافت آن ۴ مدهم سر بر سر زانو کنایه
از تفکر خود بکمال نقصان است ۵

عسی الایام ان یرجعن یوما کالذی کانوا	بیا ای طایر فرخ بیاور مژدۀ دولت

طایر فرخ ملک الموت مژده دولت پیغام ملک الجبار عسی شاید قریب ایام روزان یرجعن صیغه
جمع مؤنث غائب از فعل مضارع معلوم از رجع یرجع رجعا بمعنی باز شدن الذی و الذات شیان

شدن و کاف حرف تشبیه است الذی اسم اشارت بمعنی آنوقت که رفته از ایشان بغارت کانوا صیغه جمع مذکر غائب فعل ماضی معروف معنی آنست که درین ظلمت سرای دنیا تا یکی گفت و شنفت صفات دوست نشینم گهی از تحیر درکار و بار خود و تحیر نایافت مطلوب روزگار خود انگشت بدندان نهادن گرینیم و گهی از تفکر درخود و در دوست بر سر زانو نشینم بیا ای ملک الموت مژده دولت که پیغام حضرت احدیت است بیار تا خوشان و شادان مصافحه نمایم و آن روزگار قریب است که ایام فراق از روی ندامت و پریشانی مکدر ند همچون ایامیکه بوده اند پیش از آن در کمال شادمانی است مراد این که بالا مذکور شد بیاید و ایام فراق بسر آید و روزهای وصال در آید ٥

بنای الصبر قد حلت نهانی الاسد سرحان		وطار العقل اذعنی عین الوزن عریان

حلت صیغه واحد مونث غایب فعل ماضی معلوم من حل یحل بمعنی باز کشادن اسمه جمع اسد اینجا کنایه از دواعی شهوت است که از تکاب آن موجب آفات است سرحان گرگ طار صیغه واحد مذکر غایب فعل ماضی معلوم از طار یطیر طیرا بمعنی پریدن اذعن بفتح همزه و سکون ذال و کسر عین واحد مذکر امر مخاطب بود من اذعن یذعن اذعانا بمعنی گردن نهادن و یاء متکلم وزن سنجیدن عریان برهنه شدن درینجا بمعنی عاریست که اتیان مصدر بمعنی فاعل در کلام فصحا بسیارست معنی آنست که بنای صبر ازان هنگام که از هم کشاده شد و شکسته گشت مرا عشق از دواعی شهوت باز داشت و پرید عقل و دانش که حاجب سلوک بود مرا از سلوک آن طریق منع میفرمود مطیع شو ای طائر فرخ بمعنی سنجیدن و حقیقة دریافتن یعنی مطیع باش بمعنی که بسنج دریافت حقیقة را درانحال که عاری و برهنه از مخالف و مخاصمت من شیدا خون مراد یافتی و اطلاع حقیقت من شناخته که خواهش من مرتبه خود بکمال رسانده و خلاف محبت را در من اثر نمانده باید که مطیع من شوی و از مخالفت و مخاصمت من عاری بیگردی و نیز اذ بمعنی وقت کما قال الله ثانی اثنین اذهما فی الغار و عنی جار و مجرور بود متعلق بفرمان بر رسم سابق مصدر بمعنی فاعل و این عریان خبر مبتدا مقدر و تقدیر کلام چنین ستره سعا و طار العقل اذهو عریان عین بمعنی الوزن و معنی چنین شو از بحث بصیرت مراد دریافت که از تصرف او در هم و از سنجیدن تا برید عقل هنگام که آن عاقل عارف است ازعین بمعنی سنجیدن او مهجورم از من ببرید و جدا گردید ٥

رخیم منکر خمار بود روزے چند ــ بدان دلیل کہ القاص لا یحب القاص
نریخت خون صراحی وپے بکشتن او ــ زمانہ نیز بر آنند کہ الجروح قصاص

رخیم مردمک باریک ونرم آواز پس مراد از رخیم زاہد ظاہر پرست خمار میفروش مراد عارف کامل قاص چیننده صراحی مراد عارف کامل جروح خستگی معنے آنست کہ زاہد ظاہر پرست مدتے منکر عارف بود ودر انکارش می بود بدینجہة کہ خوشہ چین مر خوشہ چین را دوست نمیدارد عاقبت الامر عرفان از زیادت غلبہ کرد وزاہد را القید خود آورد وانچہ در باطن عارف بود نوش کرد واز زیادت بر آمد واز وجہ عشق سر بر آورد وباطن عارف را مکشوف کرد کہ عبارت از ریختن خون صراحی بود وکنایہ از ہمچنی ست وچون زاہد خون صراحی ریخت ودر افشاے اسرار آویخت صاحب زمانہ کہ حضرت حق باشد بموجب لا تسبوا الدہر فان الدہر انا بکشتن آن رخیم اشارت مینماید کہ الجروح قصاص پس زاہد کہ بعشق آویختہ خونش نیز ریختہ شود وکشتہ گردد کہ العشق اولہ حرق وآخرہ قتل وتلمیح بقصہ حسین منصور وقاضی ست کہ بخون منصور فتوی نمودہ او در زہد وتقوی بے نظیر بود لاجرم در تعصب می نمود معنی آنست کہ قاضی ظاہر پرست چندگاہ انکار شیخ می نمود لعلۃ آنکہ ہم پیشہ ہم پیشہ را دوست نمیدارد وبہر تقریبے ستیزہ در پیش می آرد وشیخ بمرتبہ حقیقۃ مستقر بود وقاضی ہم دعوی حقیقۃ می نمود اینقدر مجانست ہم موجب انکار باشد تا آنکہ رفتہ رفتہ حکم کشتنش داد وصاحب یعنی اللہ تعالے میفرماید کہ الجروح قصاص یعنی ہر کہ بدیگرے آویزد خونش بریزد عاقبت تیغ بر وآہیختہ گردد سہو خیال رسدت سزاوارست علمدار نشان بردار جنیبت کش خروار دار خیبر نام قلعہ خواجہ قنبر علی مرتضے معمّا

بردار دل از مادر دہر اے فرزند ــ با نصف اخیر شوہرش در پیوند
سنے قلب ندانی کہ چنین نقادی ــ چون حافظ اگر شوی زروئیش خورسند

معنے بیتے مادر دہر عبارت از دین کہ مشتمل بر دو بحر شریعت وبحر طریقۃ وہر دو اجزاے دست آبندۃ اجتماع این ہر دو دین بتمامی میرسد ونصف اخیر شوہرش اشارۃ بطریقۃ کہ والاترین اجزاء اوست معنے آنست بردار دل از دنیا اے دوست وبنصف آخر شوہر او در پیوند کہ والاترین اجزاء اوست یعنی از ابناء دنیا درگذشتہ داخل اہل طریقہ شو اگر بہبندہ دلی قلب خود را ندانی کہ اول ترین اجزاء او را چیننده یعنی اجزاء وجود را قلب نکنی وپریشان نسازی وعناصر وحواس را برہمی نیفند از ی

هرگز بدان پایه نرسیدی وان لباس بقامت خود بطرازی و معنی معمائی آنست که اول کلمه سیہ تخیل سیم ششم ہر دو حرف سیا ور پس ب که در کار نابود بر داشتیم و دا بجاے خود گذاشتیم کلمه ور اشارت میکند بدان و ازان معنی الٰہی سیہ پس دل از باد رو سر یعنی حرف میانه ادرا که حرف را رسمی است اسے شاد بہر چون ہر دو جمع شود مجموع او شرابا میباشد و بنصف اخر کلمه شوهرش پیوند گیرد و تا براین قلب کنند آخر او را بصدر آرند و حروف صدر بپایان برد شراب شود که عشق است اگر کسے گوید که حافظ تشخیص ہیچ نامے نفرمود و ہیچ اسم ثبت نگرد و تا وقتیکه نام ثبت و تشخیص معلوم نگردد جواب آنست که راح و شراب از عشق است باتفاق محبوب صوفیه خواجه نام از ینجهة ثبت نکرده که متفق علیه این طائفه است معما

نام محبوب من که مه زر روئش خجل است	دو حرف ز نظم حافظ مرتجل است
اول ششم ہجی و قلبش روشن	وین طرفه تر آنکه جمله اجزائش دل است

یعنی نام محبوب من که ماه از روے او شرمندگی خواست دو حرف از نظم حافظ بذله گو دآن دو حرف اول و ششم حرف ہجا که الف و ح است و رکه قلبش روشن است باعتبارے که علامت قمر است پس ه پنجم پس آخر شد و چون جمله اجزا را قلب کنند یعنی را را بصدر آرند و حا را بآخر و الف را بقالب راح گردد دراح یعنے شراب که محبوب ہمه است ه مفتوح کشاده و سنگر قدرت سرو و ازو دیوانه آفتاب بگل اندودن نہان ساختن امرے که در غایت شہرت باشد ریحان را مهر ... پایان دژم غمگین و مخمور این اشارة بشیرین وان اشارت بر تلخ است قسمت کننده لاله بازی بجنا خاک ضحاک آرنده زرق فریب خط ریحان قسمی از خطوط سبعه

تم

خاتمة الطبع

الحمد لله و المنة که درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب حسن ... ان ورخ سمی به بدر الشروح که ہنوز بقالب طبع نیامده بود بتصحیح تام و تنقیح مالا کلام باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد عفا الله الصمد بماه شوال المکرم سنه ۱۳۲۱ ہجری مطابق ماه جنوری سنه ۱۹۰۴ ع در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید

کاپی رائٹ محفوظ